ตอนที่ 1

ความนำ : พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

โดย

รศ.ดร.ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ และ
อรรถจักร สัตยานุรักษ์

- 1 -

> ***"...การที่จะลบล้างระหัสหมายแห่งมลทินเช่นนี้ได้ ก็ด้วยการสร้างความเข้าใจที่แท้จริงให้แก่ชาวเมืองในพื้นที่อื่น ๆว่าความจริงแล้วชุมชนและคนในชุมชนแออัดเป็นอย่างไรและสร้างความเข้าใจให้แก่คนในพื้นที่เองถึงศักยภาพและความสามารถของตนในการทำประโยชน์ให้แก่เมืองและสังคมโดยรวม ..."*** *

โครงการ พัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด ระยะที่สองและสามได้พยายามที่จะสร้างกิจกรรมที่จะแสดงตัวตนและความหมายของชุมชนแออัดและคนในชุมชนแออัดที่มีค่าต่อเมืองและสังคม โดยหวังว่าจะสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการรับรู้และให้ความหมายตนเองของชาวชุมชนแออัดและของคนทั่วไปในสังคมเมืองโดยรวม

โครงการระยะที่สองและสามเป็นผลสืบเนื่องมาจากการศึกษาโครงการวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด ระยะที่หนึ่ง (พฤศจิกายน ๒๕๔๐–เมษายน ๒๕๔๑) ซึ่งได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง " ชุมชนแออัด : องค์ความรู้และความเป็นจริง " จากการศึกษาระยะที่หนึ่งนั้นได้พบช่องว่างในงานวิจัยและจุดอ่อนในงานพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตที่ควรได้รับการศึกษาจากมุมมองใหม่และแก้ไขปรับปรุงงานพัฒนาชุมชนแออัดในหลายประการด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่

> *" ชุมชนแออัดทั้งในกรุงเทพฯและต่างจังหวัดมีความแตกต่างและหลากหลายแต่ถูกจับมารวมกันอยู่ภายใต้ระหัสหมายเดียวกัน คือ ชุมชนแออัด ซึ่งหมายถึงพื้นที่สกปรก น่ารังเกียจ เป็นที่บ่มเพาะอาชญากรรม และความไม่ดีทั้งปวง เป็นพื้นที่ ๆไม่ควรมีในเมืองที่เจริญแล้ว...นอกจากอคติของคนภายนอกจะเป็นบ่อเกิดของความอยุติธรรม ความลำเอียงในการให้บริการของรัฐ*

---

* อคิน รพีพัฒน์ รศ. ดร. มรว.," ภาพรวมโครงการวิจัยและปฏิบัติการณ์เรื่องชุมชรแออัดและองค์กรชุมชนแแออัดในเมือง ใน ชุมชนแออัด : องค์ความรู้และความเป็นจริง สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย มกราคม ๒๕๔๒ หน้า ๖๐.

นอกจากนั้นแล้ว ยังพบว่า

> *“....ปัญหากฎหมายเรื่องความเข้าใจในกรรมสิทธิ์ของกฎหมายที่ลอกเลียนมาจากตะวันตก ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดเรื่องสิทธิเกี่ยวกับที่ดินตามวัฒนธรรมไทย ซึ่งเมื่อประกอบกับความบกพร่องในการสื่อสารเมื่อออกโฉนดให้กรรมสิทธิ์ ติดตามด้วยความตีความตามตัวอักษรของนักกฎหมายก่อให้เกิดความอยุติธรรมและลิดรอนสิทธิมนุษยชนหรือสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์*

และ

> *“ ดินแดนที่ขาดหายไปในงานวิจัยสังคมเศรษฐกิจไทยที่มีความสำคัญยิ่ง คือ ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ...การดำรงชีวิตของผู้มีอาชีพในภาคนี้...ถูกกีดกันรังเกียจจากรัฐ...จึงมีความต้องการการศึกษาภาคการผลิตไม่เป็นทางการ...เพื่อหาทางสนับสนุนช่วยเหลือผู้มีอาชีพอยู่ในภาคการผลิตไม่เป็นทางการซึ่งจะมีผลในการพัฒนาชุมชนแออัดในที่สุด*

ซึ่งปัญหาทั้งหมดนั้นปะทุขึ้นอย่างชัดเจนในกรณีปัญหาเรื่องผู้นำ

> *“...เมื่อผู้นำชุมชนได้ออกมาทำงานใกล้ชิดร่วมกับหน่วยงานภายนอกในฐานะผู้แทนชุมชนในเวทีสัมมนาและกิจกรรมอื่น ๆ ผู้นำเหล่านั้นหลุดจากฐานของคนในชุมชน กล่าวคือ เกิดช่องว่างระหว่างผู้นำกับคนในชุมชน...ควรมีการศึกษาวิจัยชุมชนและความสัมพันธ์ในชุมชน...”*

การวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่สองและระยะที่สามนี้พยายามที่จะสร้างสรรค์ความรู้พร้อมไปกับการสร้างปฏิบัติการทางสังคมให้เกิดขึ้นจริงเพื่อที่จะนำไปสู่เป้าหมายของการวิจัยที่วางไว้ว่าจะมุ่งเน้นที่การสร้างชุมชนที่น่าอยู่ คือ ชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน มีความรับผิดชอบร่วมกันรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง และมีความรักและหวงแหนในสิ่งที่เป็นของส่วนรวม ซึ่งในกระบวนการสร้างชุมชนที่น่าอยูนี้ไม่สามารถสร้างได้ด้วยการบังคับหรือเรียกร้องจากหน่วยราชการใด ๆ หากแต่ต้องเป็นกระบวนการสร้าง “ กิจกรรม ” ที่ทำให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมสร้างสรรค์ ซึ่งการสร้าง “ กิจกรรม ” ที่มีพลังสร้างสรรค์ของชุมชนนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมและความต้องการของชุมชน การสร้างกระบวนการนี้จะนำมาซึ่งการเสริมสร้างองค์กรชุมชนที่มั่นคงแข็งแรง เป็นตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน มีความรับผิดชอบต่อสมาชิกของชุมชน

และสามารถเป็นหลักหนุนเสริมให้เกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องและเป็นกิจกรรมที่หนุนเสริมความสามัคคี ความมั่นคงในชีวิตให้แก่สมาชิกในชุมชน

เมื่อชุมชนและองค์กรชุมชนเข้มแข็งมากขึ้น การสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนเป็นกระบวนการที่จะต้องทำงานที่ต่อเนื่องต่อไปด้วยเพราะไม่มีทางที่จะทำให้สังคมภายนอกเกิดความเข้าใจชุมชนได้ด้วย " กิจกรรม " ภายในชุมชนเดียว ดังนั้นการสร้างเครือข่ายชุมชนลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้สามารถสร้างกิจกรรมที่สังคมภายนอกรับรู้ว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะขาดไม่ได้

นอกจากนี้การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรไม่ใช่เป้าหมายสุดท้ายในตัวเอง หากแต่เป็นกระบวนการนำไปสู่การเคลื่อนไหวที่สำคัญมากอีกประการได้แก่ การช่วยผลักดันนโยบายและเสนอวิธีการที่จะจัดความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างชุมชนและหน่วยงานของราชการต่าง ๆ เพื่อที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์ความรู้ ความเข้าใจและสร้างความหมายใหม่แก่ชุมชนแออัด ซึ่งกระบวนการนี้จะรวมถึงการสร้างความหมายใหม่ให้แก่กิจกรรมต่าง ๆของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อยู่กับสังคมที่รายรอบชุมชนอยู่ อันจะนำไปสู่การร่วมมือกันอย่างสร้างสรรค์ในอนาคต

การสร้างกระบวนการทั้งหมดเป็นการสร้างโดยผ่าน " กระสวยของกิจกรรม " ที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ปรากฏว่าผลการวิจัยระยะที่หนึ่งแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมบางประการที่ผู้วิจัยคาดว่าน่าจะนำไปสู่การสร้างการรวมกลุ่มได้ กลับล้มเหลว กิจกรรมบางอย่างที่เกิดขึ้นโดยการร่วมมือสร้างสรรค์ของชาวบ้านเองกลับประสบความสำเร็จอย่างงดงามอันเป็นเรื่องที่ผู้วิจัยนึกไปไม่ถึง การสร้าง " กิจกรรม " ที่จะดำเนินได้อย่างต่อเนื่องและไม่ขาดสายในเวลาต่อมาซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของการบรรลุเป้าหมายที่โครงการวางเอาไว้ ดังปรากฏในหลายชุมชนซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

ในบางพื้นที่ การสร้าง " กระสวยของกิจกรรม " ไม่สามารถจะทำได้และไม่สามารถขยายกลุ่มผู้ร่วมกิจกรรมได้ก็เนื่องจากเงื่อนไขของชุมชนนั้น ๆมีมากเกินกว่าการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการโครงการนี้จะสามารถเข้าไปดึงเอาพลังของชุมชนมาใช้ได้ เช่น ชุมชนของผู้ใช้แรงงานในเขตเมืองใหม่ ที่อนาคตในความคิดของพวกเขาไม่ได้อยู่ในชุมชน พวกเขาวางอนาคตไว้ที่โรงงานมากกว่า ดังนั้นการจะดึงพลังของผู้ใช้แรงงานรายวันจึงจำเป็นต้องมีการสร้าง " กิจกรรม " ที่มีฐานจากหลายส่วนมากว่าฐานจากในชุมชน เพียงอย่างเดียว เช่น ต้องมีฐานจากสหภาพแรงงานมาร่วมด้วย เป็นต้น

แม้ว่าโครงการนี้จะแบ่งออกเป็นสองระยะ แต่ในความเป็นจริงนั้น “ กระสวยของกิจกรรม ” ที่ดำเนินมาตลอดเวลานั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การนำเสนอภาพรวมต่อไปนี้ จึงไม่ได้แบ่งออกเป็นสองระยะ หากแต่จะกล่าวรวมกันไปเพื่อที่จะทำให้เข้าใจได้ชัดเจนมากขึ้น

- 2 -
พัฒนาการของกิจกรรม

หากพิจารณากิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนแออัดทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ และกรุงเทพฯ จะพบว่ากิจกรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เป็นเพียงการร่วมทำกิจกรรมหนึ่งแล้วจบสิ้นไป หากแต่กิจกรรมที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่ดำเนินต่อกันเป็นกระสวยซึ่งทำให้สามารถที่จะสร้างสรรค์กิจกรรมต่อเนื่องต่อไปได้ในอนาคต

จาก**การวิจัยเชิงปฏิบัติการของนักวิจัยภาคเหนือ กรณีศึกษาชุมชนแออัดเชียงใหม่** พบว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนแออัดในเชียงใหม่มีหลายมิติ ที่สำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนความหมายของชีวิตประจำวัน การสร้างความมั่นคงในการมีชีวิต การสร้างความหมายใหม่ให้แก่กิจกรรมของคนในชุมชนกับเมือง และการสร้างเครือข่ายชุมชนแออัด

ความอึดอัดและเจ็บปวดจากการที่ถูกครอบด้วยรหัสหมายของคนในเมืองและหน่วยราชการที่ตัดสินแล้วว่าชุมชนแออัดเป็นแหล่งเสื่อมโทรม และเป็นเสมือนกาฝากของเมือง ทำให้กลุ่มผู้นำในชุมชนพยายามที่จะต่อสู้กับรหัสหมายดังกล่าวด้วยการสร้างและให้ความหมายใหม่แก่ชีวิตของชุมชนที่สำคัญ คือการสร้างปฏิทินชีวิตประจำวันของเขาขึ้นมา โดยที่สามารถทำให้คนทั่วไปเข้าใจได้ว่าการทำงานของคนในชุมชนตั้งแต่เช้าวันหนึ่งจนถึงเช้าอีกวันหนึ่งนั้นเป็นการทำงานเพื่อหล่อเลี้ยงเมืองเชียงใหม่ทั้งหมด ไม่ใช่เป็นเพียงการดิ้นรนต่อสู้เพื่อเลี้ยงชีวิตของคนที่อับจนหนทางเท่านั้น

นักวิจัยในโครงการได้สร้างการรับรู้ในการให้ความหมายใหม่แก่ชีวิตของชุมชน ด้วยการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆของคนในชุมชนแล้วนำมาเรียงตามลำดับเวลาในหนึ่งวัน พร้อมกับทำให้ชาวชุมชนแออัดได้เห็นชัดเจนว่าอาชีพของพวกเขาทั้งหมดนั้นเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงวัฏจักรชีวิตของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งแสดงได้อย่างชัดเจนในปฏิทินชีวิตของชุมชนที่พวกเขาสร้างขึ้นมา

การสร้างปฏิทินชีวิตของชุมชนนี้มีความหมายทางวัฒนธรรมอย่างยิ่ง เพราะเป็นการมองชีวิตของคนในชุมชนที่หลุดพ้นจากการเน้นที่ชีวิตของปัจเจกบุคคล การมองเฉพาะชีวิตระดับปัจเจกชนนั้นย่อมเป็นการพิจารณาชีวิตประจำวันของแต่ละคนในชุมชนซึ่งย่อมหนีไม่พ้นจากการมองเห็นแต่เพียงด้านที่อับจนและด้อยค่าของตน แต่เมื่อเปลี่ยนมุมมองมาสู่การมองชีวิตของชุมชนทั้งหมดอย่างมีความสัมพันธ์กับการดำรงอยู่และการเติบโตของเมือง ความหมายของชีวิตแต่ละคนที่ประกอบรวมกันเป็นชุมชนจึงเป็นชีวิตที่มีคุณค่าต่อส่วนรวมอย่างยิ่ง

การมองชีวิตของชุมชนโดยรวมนำไปสู่การเกิดการสร้างความสำนึกร่วมของชุมชนขึ้นมามากขึ้น ซึ่งความสำนึกร่วมกันนี้เองยังทำให้สามารถก้าวข้ามพรมแดนของเครือญาติและชาติพันธุ์ด้วย เพราะหากปราศจากคนกลุ่มต่าง ๆที่ใช้ชีวิตร่วมกันอยู่ในพื้นที่ชุมชนก็ย่อมไม่สามารถสร้างความหมายใหม่ของชีวิตประจำวันได้

การให้ความหมายใหม่แก่ชีวิตประจำวันจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงการให้ความหมายทั้งแก่เวลาที่เดิมเป็นเพียงเวลาของคนแต่ละคนมาสู่เวลาร่วมกันของชุมชน และเปลี่ยนพื้นที่ของชุมชนแออัดมาสู่พื้นที่ที่เป็นที่อยู่ของผู้ที่มีคุณค่าต่อเมืองไม่น้อยไปกว่าคนในพื้นที่อื่น ๆ ความสำนึกใหม่ที่เกิดขึ้นมานี้ได้นำมาซึ่งการสร้างสรรค์กิจกรรมที่ต่อเนื่องอีกอย่างน้อยสองกิจกรรม

กิจกรรมทั้งสองได้แก่โครงการฟื้นฟูคลองแม่ข่า และการสร้างศูนย์การเรียนรู้ “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง ” (โรงเรียนคนสร้างเมือง)

การนิยามความหมายใหม่ของชีวิตทำให้ผู้นำชุมชนแออัดกลุ่มหนึ่งทนไม่ได้ต่อการถูกเหยียดหยามโดยตรงจากหน่วยงานราชการ อันได้แก่ เทศบาล ที่มักจะพูดจาทับถมชุมชนในแขวงเม็งรายในการประชุมร่วมกันของชุมชนต่าง ๆในเขตเทศบาลว่า “ ชุมชนในแขวงเม็งรายไม่เวิร์ค ” ทำให้ประเด็นนี้กลายเป็นหัวข้อสนทนากันเสมอในระยะต่อมาของกลุ่มผู้นำชุมชนที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของหน่วยราชการ

ผู้นำชุมชนแออัดในแขวงเม็งรายประสบกับการถูกประนามเรื่องคลองที่ตนเองอาศัยนั้นเน่าเสีย จึงได้เลือกการทำความสะอาดคลองเป็นกิจกรรมที่จะแสดงถึงคุณภาพของชุมชน กระบวนการสร้างกิจกรรมของผู้นำชุมชนดังกล่าวนี้ดำเนินไปด้วยความตระหนักถึงความจำเป็นในการประสานงานร่วมกันของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ดังปรากฏถึงการเรียนรู้จากผู้ที่อาศัยมาก่อนว่ามีทางทำให้น้ำสะอาดได้อย่างไร ที่สำคัญได้แก่การแบ่งตัวผู้นำเพื่อไปประสานงานกับกลุ่มย่อย (ป๊อก) ต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของกิจกรรมที่จะมาร่วมกันทำเพื่อให้คนในกลุ่มย่อยทั้งหลายเห็นความสำคัญและมาร่วมในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งปรากฏว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก

ความเปลี่ยนแปลงของจินตนาการเรื่องพื้นที่ จากพื้นที่ของปัจเจกบุคคลมาสู่การสร้างกิจกรรมที่ทำให้เกิดพื้นที่ของชุมชนขึ้นมา ได้ทำให้เกิดการคิดสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องและเกี่ยวพันกับพื้นที่ใหม่ในการรับรู้ของชาวบ้านหลายประการ ที่สำคัญ ได้แก่ การร่วมกันคิดที่จะสร้างเขื่อนกันดินพังและต้องการสร้างความสวยงามในพื้นที่ดังกล่าวด้วย

การลงแรงร่วมกันในการทำเขื่อนธรรมชาติเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เมื่อมีกิจกรรมที่สามารถสร้างความหมายใหม่ให้แก่ชีวิตและพื้นที่ของชุมชนแล้วก็จะนำไปสู่กิจกรรมที่ต่อเนื่องไปได้ และการสร้างเขื่อนธรรมชาติได้อาศัยความตระหนักถึงคลองที่มีความหมายใหม่แก่ชีวิตของพวกเขา กิจกรรมที่ยากลำบากและประสบความล้มเหลวในครั้งแรกไม่ได้ทำให้พวกเขาย่อท้อแต่ประการใด กลับมุมานะทำต่อไปจนประสบความสำเร็จได้

จากกิจกรรมทำความสะอาดคลองแม่ข่าได้ทำให้ชาวชุมชนแออัดเริ่มที่จะสำนึกถึงพลังร่วมกันมากขึ้นจนนำไปสู่การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องมาสู่ชุมชนได้แก่การติดตั้งเสาไฟฟ้าที่จำเป็นต้องอาศัยแรงงานของคนในชุมชนขนเสาไฟฟ้าผ่านคลองแม่ข่าได้สำเร็จ

การสร้างความสำเร็จบนฐานของการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนหลายกิจกรรม จึงน่าจะทำให้คนในชุมชนจำนวนมากได้ตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลรักษาสมบัติชุมชนมากขึ้น การจัดการสมบัติชุมชนให้ดีขึ้นเพื่อส่วนรวมน่าจะกลายเป็นเรื่องที่ทุกคนมีความสำนึกร่วมกันที่ไม่มีใครอยากจะขัดขืน ดังปรากฏว่าเมื่อมีการคิดเสนอเรื่องการปรับปรุงผังชุมชนที่มีผลกระทบต่อบางครอบครัว เช่น บ้านที่อยู่บนกำแพงเมือง หรือบ้านที่กีดขวางการปรับผัง ก็ปรากฏว่าครอบครัวเหล่านั้นล้วนแล้วแต่ยินยอมที่จะเคลื่อนย้ายบ้านของตนเองออกไป แต่ผู้นำชุมชนก็ไม่ได้ปล่อยให้ครอบครัวนั้นต้องเสียสละฝ่ายเดียวโดยสิ้นเชิง แต่ได้แบ่งสรรที่ดินที่เหมาะสมให้ครอบครัวเหล่านั้นในการย้ายหรือปรับสถานที่ ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาด้วยหลักความยุติธรรม

กระสวยของกิจกรรมคลองแม่ข่าที่ได้เกิดขึ้นจึงเป็นการสร้างสรรค์ร่วมกันของชาวชุมชนแออัดอย่างแท้จริง และเป็นการสร้างกิจกรรมที่สามารถถักสานสายใยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้อย่างกว้างขวางและข้ามพรมแดนชาติพันธุ์และชนชั้นที่เคยเป็นปราการขวางกั้นความสัมพันธ์ในชุนชนแต่เดิมมา

หากถือว่ากิจกรรมการทำความสะอาดคลองแม่ข่าเป็นรูปธรรมของปฏิบัติการทางสังคมอันเกิดเนื่องมาจากการให้ความหมายแก่ชีวิตประจำวัน การสร้างโฮงเฮียนคนแป้งเมืองก็เป็นสัญญลักษณ์นามธรรมที่แสดงออกถึงความเปลี่ยนแปลงความคิดดังกล่าว

“ โฮงเฮียนคนแป้งเมือง ” สร้างขึ้นมาพร้อมกับการเฉลิมฉลองกิจกรรมการทำความสะอาดคลองแม่ข่า ซึ่งเป็นการสร้างสถานที่ที่สามารถใช้ประชุมคนในชุมชนร่วมกัน จึงนับว่าเป็น “ โฮงเฮียน ” ที่ผู้ใหญ่ในชุมชนสามารถเรียนรู้ถึงศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้นด้วย ในระยะแรก ๆที่ความตระหนักและความสำนึกในพลังของชุมชนเริ่มขยายตัว กิจกรรมที่โฮงเฮียนก็จะคึกคักเพราะคนในชุมชนก็ล้วนแล้วแต่อยากจะมาร่วม ดังปรากฏว่ามีการจัดกิจกรรมทางด้านการเสริมความรู้

ต่าง ๆให้แก่ชาวบ้าน เช่น ความรู้เกี่ยวกับการเมืองเรื่องการเลือกตั้งท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อกิจกรรมอื่นดำเนินต่อไปได้อย่างต่อเนื่องแล้ว พื้นที่ที่จะใช้เป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้ก็ขยายออกไปอย่างกว้างขวางและความตระหนักและความสำนึกในพลังของชุมชนที่ได้เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นแล้ว ก็ทำให้ความจำเป็นที่จะใช้สถานที่เพียงแห่งเดียวในการเรียนรู้และความจำเป็นที่จะต้องใช้สัญญลักษณ์นามธรรมนี้ลดลงไป การใช้พื้นที่โฮงเฮียนจึงเหลือเพียงการประชุมประจำเดือนหรือการประชุมพิเศษเท่านั้น

ในขณะคณะผู้วิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการสร้างจิตสำนึกชุมชนและสามารถเปลี่ยนการรับรู้ของทางราชการและคนทั่วไปต่อชุมชนแออัดแขวงเม็งราย การสร้างกลุ่มออมทรัพย์กลับประสบความล้มเหลว

การสร้างความมั่นคงในชีวิตทางเศรษฐกิจเป็นความพยายามที่จะสร้างการช่วยเหลือตนเองร่วมกันของชาวชุมชนทางด้านการออมทรัพย์ แต่การสร้างกิจกรรมของการออมทรัพย์ในรูปแบบของการสะสมเงินนั้นประสบความสำเร็จได้ยากสำหรับชาวบ้านมีอาชีพนอกระบบอยู่ในภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการที่ไม่สามารถประกันได้ว่าตนเองจะเกิดความจำเป็นในการใช้เงินเร่งด่วนเมื่อใด และไม่สามารถรับรู้ได้อย่างแน่นอนถึงระดับกะเกณฑ์จำนวนเงินที่จะได้รับในแต่ละวันได้ จึงพบว่ากิจกรรมนี้ไม่ประสบผลสำเร็จมากนักในชุมชนเชียงใหม่

แม้ว่าจะประสบความล้มเหลวในการสร้างความมั่นคงในชีวิตทางเศรษฐกิจแก่ชาวชุมชนแออัดทางด้านการออมทรัพย์ คณะนักวิจัยที่ทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการในเชียงใหม่ยังได้พยายามสร้างการจัดการขยะโดยคนจนขึ้นมาโดยมีเป้าหมายอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน ด้านแรก ได้แก่การสร้างความมั่นคงในการทำมาหากินให้แก่กลุ่มคนเก็บขยะ อีกด้านหนึ่งได้แก่ ความพยายามจะสื่อสารกับสังคมเพื่อเปลี่ยนการรับรู้หรือเปลี่ยนความหมายของคนเก็บขยะ

กล่าวได้ว่าการสร้างความมั่นคงในการทำมาหากินให้แก่คนเก็บขยะนั้นประสบผลสำเร็จในเชิงเศรษฐกิจสำหรับคนที่เข้าร่วมโครงการ และสามารถขยายสมาชิกของกลุ่มโกดังเพิ่มขึ้นมากกว่าหนึ่งเท่าตัว อย่างไรก็ตามเนื่องจากการกระจัดกระจายของคนเก็บขยะกว้างขวางเกินกว่าจะสร้างสายสัมพันธ์กับชุมชนหนึ่ง ๆอย่างใกล้ชิด ความสัมพันธ์จึงเกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มที่ทำงานร่วมกันเท่านั้น

แต่ความสำเร็จของกิจกรรมนี้ซึ่งมีด้วยกันสองประการดังกล่าวข้างต้น เป็นเรื่องที่น่าจะนำมาเป็นบทเรียนที่น่าสนใจประการแรก ได้แก่ การสร้างการออมทรัพย์ที่สัมพันธ์อยู่กับการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนรหัสหมายของสังคมที่มีต่อคนเก็บขยะ

กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนส่วนใหญ่ที่ล้มเหลวก็เนื่องจากว่าเป็นการออมทรัพย์บนฐานวิธีคิดแบบคนชั้นกลางที่เน้นการสะสมทรัพย์ไว้ใช้ในคราวจำเป็น แต่คนจนในชุมชนแออัดนั้น " ความจำเป็น " เป็นวิถีชีวิตของพวกเขาอยู่แล้วจึงไม่สร้างแรงจูงใจให้เกิดการออมที่กว้างขวางได้ แต่การออมทรัพย์ของคนเก็บขยะสามารถดำเนินไปได้เพราะสามารถสร้างเป้าหมายของการออมได้อย่างชัดเจนว่าจะออมเพื่อแก้ไขปัญหาความจำเป็นเฉพาะหน้า ได้แก่ การออมทรัพย์เพื่อซื้อรถเข็น ซึ่งหากการออมทรัพย์ในชุมชนทุกแห่งสามารถตั้งเป้าหมายในแต่ละช่วงแต่ละเวลาได้ชัดเจน ก็น่าจะแก้ปัญหาความล้มเหลวของการออมทรัพย์ได้ เช่น การออมทรัพย์รับเปิดเทอม ซึ่งสามารถยุติการออมในเรื่องนี้ได้ชั่วคราวเมื่อจ่ายค่าเทอมภาคปลายไปแล้วเป็นต้นและสามารถคิดเป้าหมายในการออมทรัพย์ครั้งต่อไปได้

กระสวยกิจกรรมที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องมาได้ทำให้การสร้างสายสัมพันธ์เชิงเครือข่ายนั้นเกิดได้สะดวกมากขึ้น ดังปรากฏในการเคลื่อนไหวของกลุ่มสลัมสี่ภาคที่นอกจากจะมีข้อเสนอทางนโยบายในเรื่องพระราชบัญญัติที่อยู่อาศัยแล้ว ยังสามารถผลักดันกลุ่มชุมชนสลัมให้เคลื่อนไหวไปในทางที่พยายามให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆที่เดือดร้อนด้วย การสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือข่ายจึงเป็นการสร้างเสริมกิจกรรมที่ทำให้เกิดการสำนึกถึงความหมายและศักยภาพของชาวชุมชนแออัดให้มีพลังมากขึ้นตามไปด้วย

นอกจากนี้การสร้างสายสัมพันธ์เชิงเครือข่ายได้ทำให้คนในชุมชนแออัดเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการประชุมของธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชียในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกับเครือข่ายอื่นอย่างกว้างขวาง และยกระดับของความเข้าใจเรื่องความยากจนของชาวชุมชนแออัดจากเรื่องของปัจเจกชนและเมือง มาสู่ความเข้าในในโครงสร้างของเศรษฐกิจโลกในระบบเสรีนิยมใหม่ที่มีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อสังคมไทย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการของภาคอีสานกรณีศึกษาขอนแก่นนั้นมีความแตกต่างไปจากการศึกษาของกลุ่มนักวิจัยในเชียงใหม่ ดังนั้นกิจกรรมในภาคอีสานจึงมีความแตกต่างออกไป กล่าวคือ นักวิจัยได้เลือกศึกษาสามชุมชนที่มีสภาพแตกต่างกัน ซึ่งทำให้ความต้องการของชาวชุมชนแออัดทั้งสามแห่งก็แตกต่างกันไปด้วย

ชุมชนบะขามมีลักษณะของชุมชนที่ไม่ได้ถูกครอบด้วยรหัสหมายของความเป็นชุมชนแแออัดอย่างสิ้นเชิง ทั้งในส่วนของชาวชุมชนเองและจากความเข้าใจของสังคมเมืองบางส่วน การที่มีการนิยามชุมชนในหลายลักษณะก็ด้วยเหตุผลหลายประการ ที่สำคัญได้แก่ ความเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่รากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมยังคงดำรงอยู่ สถานที่อยู่โดยรวมมีสภาพดีกว่าชุมชนแออัดอื่น ๆ และความกำกวมหรือการมีสองสถานะของระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การที่ไม่ได้ถูกครอบงำด้วยรหัสหมายของความเป็นชุมชนแออัดทำให้การสร้างกิจกรรมที่จะเกื้อหนุนให้เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนอย่างแท้จริงเกิดขึ้นได้น้อย เพราะคนในชุมชนจำนวนหนึ่งไม่พึงพอใจที่จะร่วมสร้างกิจกรรมภายใต้รหัสหมายชุมชนแออัด ดังปรากฏว่าการขยายตัวของกิจกรรมของชุมชนก่อนที่นักวิจัยของโครงการจะเข้าไปทำงานนั้นเกิดขึ้นจากความต้องการของหน่วยงานราชการจากภายนอกเป็นหลัก และกิจกรรมเหล่านั้นดำเนินไปได้ด้วยการทำงานของคนกลุ่มไม่ใหญ่มากนักในชุมชนโดยแรงผลักจากภายนอก แต่อีกด้านหนึ่งของชุมชน การที่มีสถานภาพการครอบครองที่ดินเป็นในฐานะผู้บุกรุกก็ทำให้ชาวชุมชนแออัดอีกกลุ่มหนึ่งยังคงรวมตัวกันต่อสู้เรื่อยมา

การสร้างฐานข้อมูลของเครือญาติอันทำให้เกิดการสืบสายเครือญาติในช่วงการทำงานวิจัยระยะสองได้มีส่วนในการเสริมสร้างความสำนึกของกลุ่มเครือญาติให้แน่นแฟ้นมากขึ้นเพื่อที่จะให้ฐานของเครือญาติรองรับการสร้างกิจกรรมอื่น ๆ

แต่อย่างไรก็ตาม นักวิจัยในโครงการได้มองเห็นถึงปัญหานี้และได้เลือกสร้างกิจกรรมสองลักษณะที่สอดคล้องกับเงื่อนไขของชุมชนและมีแนวทางที่จะนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์คุณภาพใหม่ในชุมชนและระหว่างชุมชนกับสังคมเมือง

กิจกรรมแรกเป็นการสร้างกิจกรรมในมิติของการต่อสู้เกี่ยวกับความกำกวมเรื่องสิทธิในที่ดินเป็นแกนหลัก เพราะพบว่าการต่อสู้เรื่องนี้ดำเนินมาก่อนหน้านี้แล้วและเป็นการต่อสู้จากเงื่อนไขภายในของชาวบ้านเองซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งที่ทำให้ชุมชนบะขามยังมีการรวมกลุ่มกันอยู่ การเลือกกิจกรรมนี้เพื่อเป็นกรณีการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยได้วิเคราะห์และให้เหตุผลไว้อย่างดียิ่งว่าจะนำไปสู่การแก้ปัญหาสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

> “ ๑. กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านยังขาดข้อมูลด้านหลักฐานและข้อกฎหมายที่ชัดเจนที่จะไปต่อสู้กับหน่วยงานของรัฐ
>
> ๒.การต่อสู้ของชาวบ้านจะพึ่งพิงคนนอกมากกว่าจะสร้างความแข็งแกร่งภายในทำให้ตกเป็นเครื่องมือของนักการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติหลายคนหลายกลุ่มขาดทิศทางและพลังในการต่อสู้อย่างเป็นเอกภาพ
>
> ๓.ไม่มีการขยายฐานมวลชนจากกลุ่มแกนหลักไปสู่สมาชิกในชุมชนทั้งในกระบวนการข้อมูลและการตัดสินใจ ทำให้กลุ่มผู้นำต้องรับภาระหนักและขาดการสนับสนุนจากฐานล่างทั้งการมีส่วนร่วมในการคิด การเคลื่อนไหว รวมทั้งทรัพยากร
>
> ...

๔.ชาวบ้านที่ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ ยังขาดการแสวงหาแนวร่วมนอกชุมชนที่สามารถสนับสนุนการเคลื่อนไหวระยะยาว...เช่น การให้ข้อมูลเพื่อเปลี่ยนรหัสหมายชุมชนบะขามในสายตาหน่วยราชการ ชุมชนเมืองและชาวขอนแก่นทั่วไปที่แปรรหัสหมายจากข่าวสารของหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องที่ดินว่า " เป็นชุมชนบุกรุกที่รัฐ " และ " ชุมชนท้าทายอำนาจรัฐ " โดยทำความเข้าใจกับประชาคมขอนแก่นว่าปัญหาของบะขามที่แท้จริงคืออะไร ใครบุกรุกที่ดินใคร เพื่อสร้างแนวร่วมในการต่อสู้ช่วงต่อไปจะได้มีฐานสนับสนุนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กว้างขวางมากขึ้น (เอกสารอีสาน น.96)

กระบวนการต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์นี้ได้ทำให้ความหมายของชุมชนบุกรุกเปลี่ยนแปลงไป โดยการสร้างคำอธิบายว่า " ราษฎรบะขามไม่เคยอยู่ในที่สาธารณะประโยชน์ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน" (หน้า 210) ด้วยการพิสูจน์ด้วยหลักฐานหลายประเภทที่ให้ข้อเท็จจริงยืนยันคำอธิบายข้างต้น (หน้า 207)

การเปลี่ยนความหมายของชุมชนในประเด็นการบุกรุกที่ดินเช่นนี้ มีผลอย่างสำคัญ คือ เป็นการทำให้สถานะที่ต่ำกว่าของกลุ่มในชุมชนที่ถูกกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดินของรัฐดีขึ้นเป็นอย่างมาก อันทำให้เกิดการอธิบายกิจกรรมของตนเองได้อีกลักษณะหนึ่ง กล่าวคือ จากเดิมถูกมองว่าเป็นการเรียกร้องเพื่อผลประโยชน์ตนเอง เพราะตนเองเป็นผู้บุกรุกจึงต้องการการรับรองจากรัฐว่าตนมีสิทธิในการครอบครองที่ดินอย่างถูกต้อง แต่เมื่อเปลี่ยนความหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้องแล้ว การเคลื่อนไหวจึงเป็นเรื่องของการทวงถามความยุติธรรมพร้อมกับทำให้เห็นถึงความล้มเหลวของหน่วยราชการอีกโสตหนึ่งด้วย (เอกสารภาคผนวก หน้า x-xi)

การเปลี่ยนความหมายนี้ได้กลายเป็นการยืนยันความถูกต้องของการเคลื่อนไหวเรื่องที่ดินว่าในช่วงที่ผ่านนั้นผู้นำในการเคลื่อนไหวได้ทำในสิ่งที่ถูกต้องแล้ว ซึ่งส่งผลอย่างมากต่อการทำให้ชาวชุมชนมีความ " กล้าหาญ " ที่จะเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องต่อไปในหลายแนวทางและในหลายจังหวะเวลา (หน้า 209)

ผลลัพธ์ที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงความหมายของชุมชน ได้แก่ การที่ความสำเร็จในการเปลี่ยนความหมายนั้นได้ทำให้ความแตกแยกของคนในชุมชนอันเนื่องมาจากความเข้าใจปัญหาการบุกรุกนั้นลดลง ทำให้เกิดการหวนกลับมาร่วมกันทำกิจกรรมต่อเนื่องต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะการเคลื่อนไหวเรื่องที่ดินก่อนหน้าการเปลี่ยนความหมายนั้นก่อให้เกิดความอึดอัดในกลุ่มที่มีเอกสารสิทธิ์อย่างถูกต้องอยู่แล้ว เพราะเห็นว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่ถูกต้อง ขณะเดียวกันก็ระแวงว่าการ

เคลื่อนไหวนั้นอาจจะทำให้กลุ่มตนเองเดือดร้อน แต่เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปรการรับรู้ความหมายใหม่ทั้งในชุมชนและภายนอกชุมชนจึงทำให้ทุกคนมองเห็นและตระหนักได้ว่าเป็นการต่อสู้ที่ถูกต้องชอบธรรมจึงลดความอึดอัดและมีความกล้าที่จะมาร่วมกิจกรรมอื่น ๆ

การหวนกลับมาร่วมกิจกรรมของคนในชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์กันดีขึ้น นอกจากเกิดขึ้นจากเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงความหมายของชุมชนแล้ว เงื่อนไขที่สำคัญอีกสองประการได้แก่ การสร้างพื้นที่สาธารณะใหม่บนพื้นที่ศักดิสิทธิ์เดิม และการสร้างระบบการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร

การสร้างพื้นที่สาธารณะใหม่บนพื้นที่ศักดิสิทธิ์เดิม ได้แก่ การสร้าง " ศูนย์ข้อมูลปู่ตาเพื่อพัฒนาชุมชนบะขาม " ซึ่งสามารถทำให้ความศักดิสิทธิของศาลปู่ตาขยายออกมาครอบคลุมในสองมิติที่สำคัญ ได้แก่ การทำให้เกิดการสถาปนาประวัติศาสตร์การต่อสู้เรื่องที่ดินให้เป็นเรื่องที่ยืนยันประวัติศาสตร์ความถูกต้องของชุมชน (โปรดดู เวลา พื้นที่ อัตลักษณ์ : ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น) และทำให้เกิดพื้นที่กลางสำหรับการสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องเป็น " กระสวยกิจกรรม " ต่อไป

การที่สามารถสร้างศูนย์ข้อมูลปู่ตาเพื่อพัฒนาชุมชนบะขาม ซึ่งมีการบันทึกเรื่องราวของการต่อสู้เรื่องที่ดินไว้เพื่อการเรียนรู้นี้เกิดขึ้นได้ เพราะคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับรู้ความหมายของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งเกิดขึ้นเพราะการสร้างการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารนั่นเอง

การสร้างการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารมีด้วยกันหลายด้าน ที่สำคัญ ได้แก่ การประชุมเพื่อรายงานความก้าวหน้าของการต่อสู้เรื่องที่ดิน การปรับปรุงหอกระจายข่าว เสียงตามสายของคนในชุมชน การจัดเสวนาในเรื่องสำคัญ เช่น ศาลปกครองกับกรรมสิทธิที่ดินบะขาม ซึ่งมีผลอย่างสำคัญต่อการสร้างการรับรู้ตัวตนใหม่ของคนชุมชนบะขามที่ผูกพันอยู่กับชุมชน ไม่ใช่เพียงแค่ปัจเจกบุคคลที่สัมพันธ์กับชุมชนเพียงแค่ที่พักอาศัยเท่านั้น ดังปรากฏในการประชุมจะมีการเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนด้วย

การเปลี่ยนแปลงความหมายของชุมชนได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนและของคนในชุมชน มีผลต่อเนื่องไปสู้การสร้างสรรค์ " กระสวยของกิจกรรม " ที่ต่อเนื่องต่อมาที่สำคัญได้แก่การสร้างกิจกรรมรองรับวิกฤติทางเศรษฐกิจ และการสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น

การสร้างกิจกรรมรองรับวิกฤติทางเศรษฐกิจที่สำคัญได้ แก่ การสร้าง “ ตลาดแลง ” การจัดรูปแบบองค์กรชุมชนให้เป็นระบบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น การจัดสวัสดิการชุมชน และรูปแบบการรับการสนับสนุนจากภายนอก เป็นต้น ที่น่าสนใจได้แก่ การจัดสวิสดิการของคนจนที่เดิมไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการรับรู้ภาพรวมของ “ ความเป็นชุมชน ” ได้ชัดเจนขึ้น และเกิดความต้องการที่จะช่วยเหลือคนในชุมชนเดียวกันที่ยากจนกว่าอื่น

การสร้างกิจกรรมเหล่านี้อาจจะเปลี่ยนแปลง บางอย่างอาจจะล้มเหลวจนต้องเลิกไป แต่หากว่าพลังของความเปลี่ยนแปลงทางด้านอัตลักษณ์ยังคงดำรงอยู่ก็เชื่อได้ว่าการสร้างสรรค์กิจกรรมเหล่านี้ในรูปแบบใหม่ก็จะเกิดต่อเนื่องต่อไป

การสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น เกิดตั้งแต่การเริ่มต้นนำผู้นำชุมชนไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับแกนนำชาวบ้านในพื้นที่อื่นที่ผ่านประสบการณ์การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาก่อน และเมื่อเริ่มคิดกันในประเด็นการช่วยเหลือกันเองของชุมชน ก็ได้ไปดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จในการทำงานเรื่องกองทุนสวัสดิการเพื่อชุมชนมาก่อน และได้สร้างเครือข่ายชุมชนระดับจังหวัดขึ้นมา

แม้ว่าการเคลื่อนไหวภายใต้ความหมายใหม่ของชุมชนจะมีความต่อเนื่องเป็น “ กระสวยกิจกรรม” แต่ขณะเดียวกันนักวิจัยได้มองเห็นจุดอ่อนของการเลือกใช้ระบบอุปถัมภ์ที่ยังดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ผู้นำชุมชนหลายคนยังคงอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งอาจจะมีผลทำให้เกิดความแตกแยกภายในชุมชนในอนาคต

กรณีศึกษาชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมืองมีความแตกต่างจากชุมชนบะขามอย่างมากทีเดียว ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่พึ่งพิงกับสถานีขนส่งเป็นหลักทั้งทางด้านการค้าขาย และการขนส่งรับจ้าง นอกจากนั้นจะทำงานค้าขายนอกระบบที่ไหลเวียนไปตามงานเฉลิมฉลองในหมู่บ้านและที่ต่าง ๆ

ทางด้านที่อยู่อาศัยชาวชุมชนอยู่ในที่ของการรถไฟ ทำให้ต้องประสบกับการถูกบีบคั้นอีกทางหนึ่งด้วย เพราะในช่วงของการทำงานวิจัยในโครงการนี้เป็นช่วงที่การรถไฟมีความประสงค์จะไล่ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ของการรถไฟ

การที่ชาวชุมชนต้องพึ่งพิงอยู่กับสถานีขนส่ง ทำให้ประสบกับปัญหาการทำมาหากินในชีวิตประจำวันค่อนข้างมากเพราะเจ้าหน้าที่สถานีรถไฟสามารถใช้อำนาจกีดกันหรือทำให้เกิดความยุ่งยากในการค้าขาย จึงส่งผลอย่างน้อยสองประการ ประการแรก ได้แก่ การค้าขายหรือดำเนิน

กิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนหากแต่ขึ้นอยู่กับจังหวะและความสามารถในการเจรจาและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในเชิงต่ำต้อยกว่ากับเจ้าหน้าที่ของสถานีขนส่ง ประการที่สอง การที่กลุ่มลูกค้าเป็นกลุ่มเดียวกันจึงทำให้การแย่งลูกค้าเกิดขึ้นเป็นชีวิตประจำวัน

ผลทั้งสองประการเมื่อประกอบเข้ากับการอพยพมาอยู่ในพื้นที่นั้นมีหลายกลุ่ม แบ่งกันได้หลายคุ้ม ทำให้ไม่สามารถผสานสร้างพลังร่วมกันของชุมชนได้ ด้วยการที่ไม่สามารถสร้างพลังผสานของชุมชนนี้เองจึงทำให้เกิด “ ผู้นำเดี่ยว ” ขึ้นมา ดังนั้นแม้ว่าการดำเนินกิจกรรมของชุมชนจะเกิดขึ้นไม่น้อยแต่ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดการร่วมมือกันแต่อย่างใด

การทำงานของโครงการวิจัยฯ ดำเนินไปในช่วงเวลาเดียวกันกับที่มีโครงการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งอื่นๆ เช่น โครงการร่วมมือของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.) โครงการ SIF โครงการมินาซาวา และกองทุนหมู่บ้าน ๑ ล้านบาท เข้าไปในชุมชน ซึ่งยิ่งทำให้เกิดความยากลำบากในการร่วมกลุ่มกันอย่างมากทีเดียว ดังจะเห็นได้จากความพยายามของนักวิจัยที่จะสร้างเครือข่ายของชุมชนเพื่อเชื่อมต่อการทำงานของชุมชนมิตรภาพกับชุมชนอื่นๆ ก็กลับทำให้เกิดความขัดแย้งของกลุ่มที่สังกัด พ.ช.ม. กับกลุ่มที่ทำงานกับเครือข่ายสลัม ๔ ภาค

นอกจากนั้น หน่วยงานที่เข้าไปทำงานในชุมชนก็มีแนวทางในการแก้ปัญหาของชาวชุมชนที่แตกต่างกันออกไป เช่น สภาองค์กรประชาชนซึ่งได้รับการสนับสนุนจากโครงการความร่วมมือของ พ.ช.ม. มีแนวทางแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยโดยการจัดหาที่อยู่ใหม่ด้วยการประสานงานกับการเคหะแห่งชาติ ส่วนเครือข่ายสลัม ๔ ภาคมีแนวทางในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิเพื่อที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิมโดยการเช่าระยะยาว

ที่สำคัญ การเมืองแบบเลือกตั้งท้องถิ่นก็ได้เข้ามาสร้างระบบอุปถัมภ์ได้อย่างมีพลังไม่น้อย ทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนมากขึ้นไปด้วย

แม้ว่าการทำงานวิจัยจะประสบกับปัญหาความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่แตกแยกเป็นกลุ่มและมีความขัดแย้งกัน แต่ก็ได้สร้าง“ กิจกรรม ” ที่สำคัญที่น่าจะทำให้เกิดความสมานฉันท์ได้ในอนาคตได้แก่ การสร้างการทำงานร่วมกับเครือข่าย ที่สำคัญ ได้แก่ เครือข่ายสหชุมชน และเครือข่ายสลัม ๔ ภาค เครือข่ายสหชุมชนโดยการสนับสนุนของ พ.ช.ม. ทำให้เกิดความพยายามสร้างกิจกรรมทางด้านการปรับปรุงพื้นที่และสาธารณูปโภค เช่น การสร้างร่องระบายน้ำเสีย ลานประสงค์ เป็นต้น การปรับปรุงพื้นที่ทำให้สามารถที่จะขจัดระหัสหมายเกี่ยวกับชุมชนมิตรภาพไปได้ไม่น้อยทีเดียว

เครือข่ายสลัมสี่ภาคได้ทำให้ชาวชุมชนมิตรภาพมีประสบการณ์ที่สำคัญในการต่อรองเพื่อเช่าที่ดินจากการรถไฟในระยะยาวซึ่งเมื่อประสบผลสำเร็จก็ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความสำนึกในสิทธิของชุมชนมากขึ้นและเกิดความมั่นใจในตนเองมากขึ้นกว่าเดิม

การสร้าง " กิจกรรม " เครือข่ายได้ทำให้เกิดการ " เปิด " พื้นที่ให้แก่การเรียนรู้ของชาวบ้านแม้ว่าผู้วิจัยจะยังไม่พอใจกับผลลัพท์ทางรูปธรรมของความเข้มแข็งของชุมชนก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากหลายกลุ่มที่พยายามสร้างความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางของตนจนทำให้เกิดความขัดแย้งในพื้นที่มากขึ้นก็เป็นผลมาจากการทำงานเครือข่ายนี่เอง

ชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนที่ครั้งหนึ่งมีความสัมพันธ์กันที่แนบแน่นแต่ต่อมามีความขัดแย้งภายในสูงมากขึ้น ซึ่งเกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงของการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ จากเดิมที่มีฐานหลักที่เดียวคือสถานีรถไฟ ซึ่งทำให้ต้องพึ่งพิงต่อผู้ที่สามารถเข้าถึงผู้มีอำนาจในสถานีรถไฟ ส่งผลให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันในชุมชน

แต่ต่อมาเมื่อไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกันจากสถานีรถไฟได้ แต่ละกลุ่มก็จำเป็นที่จะต้องแสวงหาทางออก ประจวบกับการเข้ามาของแหล่งเงินทุนหลายแห่งในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจทำให้การได้แหล่งเงินทุนเป็นการได้มาซึ่งทรัพยากร การแย่งชิงการเข้าถึงแหล่งเงินทุนจึงได้เข้มข้นขึ้นทำให้เกิดความขัดแย้งที่แหลมคมมากขึ้นตามไปด้วย

ความแตกต่างกันในการครอบครองที่ดินก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งด้วยเพราะส่วนหนึ่งอยู่บนที่การรถไฟ อีกส่วนหนึ่งอยู่ในที่ตกสำรวจ การเคลื่อนไหวของชาวชุมชนในที่ของการรถไฟก็ได้รับการทัดทานจากผู้ที่อยู่ในพื้นที่ตกสำรวจเพราะไม่ต้องการให้มีการรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของกลุ่มตน ประกอบกับการเข้ามาประสานงานของเครือข่ายสองเครือข่ายที่มีเป้าหมายไม่เหมือนกันยิ่งทำให้ความขัดแย้งสูงมากขึ้นเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในชุมชนมิตรภาพ

ความขัดแย้งทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชุมชนหลักเมืองเกิดขึ้นจากความไม่สามารถปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น การเป็นกลุ่มนำในชุมชนกลายเป็นที่มาของทรัพยากรเพียงทางเดียวของชุมชน

การทำงานในโครงการวิจัยพยายามที่จะแก้ไขความขัดแย้งแต่ก็พบว่าในเงื่อนไขที่แหล่งทุนโถมเข้าสู่ชุมชนโดยไม่มีการประสานกันก่อนนั้นทำให้ยากแก่การประสานความแตกแยก และขณะเดียวกันก็ไม่สามารถที่จะสร้างภาวะการนำของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในชุมชนได้

โครงการวิจัยได้ศึกษาเพื่อเข้าใจด้านวิถีชีวิตการทำมาหากิน โดยเฉพาะในภาคที่ไม่เป็นทางการ กติกาที่ชาวบ้านใช้ต่อสู่เพื่อความอยู่รอดด้านสังคม เศรษฐกิจ และได้สร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องต่อไป

ในชุมชนบะขาม คนส่วนใหญ่จะเริ่มจากอาชีพค้าขาย รับจ้าง เก็บผัก มีอาชีพค้าขายในตลาด และการก่อสร้างซึ่งเป็นอาชีพที่ไม่แน่นอน ทำมาต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีฐานะไม่ค่อยดีนักตั้งแต่ต้น แต่กลุ่มเหล่านี้ พยายามปรับ โดยทำงาน มีชั่วโมงที่มากขึ้น ได้ค่าแรงน้อยลง ขายของได้น้อยลง นอกจากนี้จะมีอีกกลุ่มอาชีพหนึ่งที่น่าสนใจ ที่เขาปรับตัวขึ้นมาจากอาชีพที่ไม่มีรายได้ประจำ เช่น การขายเร่ เปลี่ยนมาเป็นขายอาหารตามร้าน การเปิดร้านขายในชุมชนก็มีการปรับตัวในชุมชนทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิต ในอาชีพมากขึ้น

ชาวชุมชนบะขามอีกส่วนหนึ่งก็จะมีการเก็บออมเงินได้สักพักแล้วเปิดเป็นหอพัก เช่นพ่อพิมก็เป็นตัวอย่างเรื่องอาชีพได้มาก พ่อพิมเล่าว่า “*ผมทำมาทุกอาชีพ ด้านขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ รับจ้างขุดดิน ขายอาหารในโรงเรียน เข็นรถไอศครีมขาย ฯลฯ ก็จะมีรายได้ส่วนหนึ่งที่เก็บออม รวมกับกู้เงินบางส่วนมาสร้างหอพัก พอถึงปัจจุบันอายุมากแล้วผมก็ไม่ได้ค้าขาย จะมีรายได้ประจำจากการเก็บค่าเช่าจากหอพักนี่แหละ*”

กรณีของพ่อพิมนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของการปรับตัวที่เกิดจากการเก็บออมสะสมพอสมควร เมื่อมีทรัพยากรมากขึ้นก็มีโอกาสมากขึ้น การเป็นประธานชุมชน ก็ไม่น่าจะเป็นเรื่องผิดปกติอะไร เพราะไม่ได้ใช้ตำแหน่งหน้าที่ความเป็นผู้นำมารับใช้ผลประโยชน์ส่วนตัว การได้มาซึ่งทรัพยากร การสร้างหอพักก็มีเงินกู้จากผู้อื่นมาลงทุน

นอกจากนี้ ยังมีอีกพวกที่ยังดิ้นรนหารายได้เลี้ยงชีพเป็นรายวัน รับจ้าง หาบเร่ ชีวิตก็ไม่ดีขึ้นเท่าไร เมื่อผู้วิจัยถามว่าเขามีความพยายามจะปรับเปลี่ยนกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจไม่ คำตอบก็คือเขามีความพยายาม แต่ถ้าเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตของคนที่อยู่ในกลุ่มที่หาเช้ากินค่ำ มีรายได้ไม่แน่นอนระหว่างชุมชนบะขามกับชุมชนที่อื่น กล่าวได้ว่าคนจนในชุมชนบะขามยังดีกว่าตรงที่สถานภาพของที่อยู่อาศัยไม่ต้องกังวล ถึงแม้จะไม่มีกรรมสิทธิ์ แต่ก็มีอาณาเขต มีความมั่นคง ยกเว้น คนที่อพยพมาช่วงหลัง เช่าบ้านอยู่ 4-5 ครัวเรือน (ที่พี่บุญเลี้ยง พยายามจะทำสวัสดิการสังคม) ที่หนักสุด คือ ไม่มีที่อยู่อาศัยขออาศัยเพิงของชาวบ้านเขาอยู่ แต่ชุมชนก็ยังเอื้อเฟื้อกันอยู่ว่าเป็นสมาชิกชุมชนที่ชุมชนจะทำสวัสดิการ แล้วเงินที่ให้สมทบทำเรื่องอาชีพก็จะให้คนกลุ่มนี้กู้ด้วย ซึ่งเป็นกลุ่มล่างสุดที่ไม่มีรายได้ประจำ ความมั่นคงที่อยู่อาศัยก็ไม่มี ซึ่งมีไม่เยอะ แต่โดยพื้นฐานของ

ชุมชนทั้งหมดแล้ว ถ้ามองเชื่อมกับชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนมิตรภาพที่ไม่มีความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัย ชุมชนบะขามค่อนข้างดีกว่าพอสมควร

การแก้ปัญหาเรื่องอาชีพนอกระบบของชุมชนบะขาม เป็นการแก้ปัญหาของชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ร่วมมือกันแก้ไข คือ ดูแลร่วมกัน เช่น การจัดตลาดตอนเย็น คิดร่วมกันได้ประโยชน์ร่วมกัน และมีกลุ่มชาวบ้านที่ขาดโอกาสช่วยกันดูแลเงินโครงการ ที่สมทบให้เป็นกองทุนก็จะดูแลเรื่องอาชีพให้กู้เพื่อทำอาชีพทำให้คนมีโอกาส แต่ความเข้มแข็งของชุมชน คือ ทำให้คนมีโอกาสชีวิตที่ดีขึ้น

ชุมชนมิตรภาพ ช่วงเศรษฐกิจดีรายได้แต่ละครัวเรือนค่อนข้างสูง แต่ต้องปรับเปลี่ยนกันออกไปทำงาน เช่น ตี 3 สามีออกไปถีบสามล้อ กลับมาบ้าน 6 โมง ภรรยาก็ออกไปขายของ พอสามีกินข้าวเสร็จ ถ้ามีงานก่อสร้างก็ออกไปทำ

ช่วงที่เกิดภาวะวิกฤตเขาก็ปรับวิธีการขาย เช่น ขายที่ บ.ข.ส. ไม่ได้ก็หาทางไปขายตามงาน ศพ เทศกาลต่างๆ จำเป็นที่ต้องแสวงหาช่องทางที่จะทำอาชีพค้าขาย ไม่ว่าวิธีใดๆ ก็ตาม จริงๆแล้วเขาไม่อยากออกไป เพราะการเดินทางไปขายที่ห่างไกลก็ต้องจ่ายค่าจ้างเหมารถไป – กลับ การเตรียมของ แต่ถ้า บ.ข.ส. จะทำให้ขายสะดวกที่จะนำของไปขาย การต่อสู้ดิ้นรนของคนในชุมชนมิตรภาพโดยทั่วๆ ไป ลำบากกว่าชุมชนเหลักเมือง เพราะคนค่อนข้างเยอะ ส่วนใหญ่มิตรภาพ จะไม่มีกองทุนที่เอาไปทำชีพ หน่วยงานหรือแหล่งทุนภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน ก็ให้มาในรูปของการส่งเสริมอาชีพ แต่ชุมชนมิตรภาพก็เอาเงินเหล่านั้นมาซื้อวัสดุ ทำถนน ทางเท้า เริ่มแรก มีเงินหมุนประจำวันในระบบออมทรัพย์ พอระยะหลังไม่ได้ทำออมทรัพย์ อาศัยเพียงเงินกู้จากภายนอก

เมื่อประเมินผลเท่าที่โครงการวิจัยฯ ได้ทดลองให้การสนับสนุนงบประมาณไปช่วยงานพัฒนาการอาชีพ โดยไปทดลองให้ในรูปแบบของการกู้ยืมระยะสั้นแล้วหมุนมาใช้ เป็นการจัดการภายในกลุ่มเล็กๆภายใน 14 คน เป็นเงินให้ไม่เกิน 2,000 บาท เมื่อขายได้กำไรมาเขาก็หักกลับคืนให้คนอื่นยืมต่อ (ไม่ได้ให้ทั้ง 14 คน ให้เฉพาะคนที่ไม่มีทุน จึงให้กู้คิดเป็นครั้งๆ ซึ่งการทดลองอันนี้ จะคล่องตัวกว่าออมทรัพย์ที่ให้ยืมเป็นรายเดือน การจัดการง่ายกว่าการลงรายละเอียดเรื่องบัญชี เหมาะสำหรับ 1) การช่วยคนที่ขาดเงินทุนหมุนเวียนในการซื้อของ 2) ชุมชนเองนำเงินจำนวนนี้ไปจับจ่ายให้กับสมาชิก มีความคล่องตัว แต่ทำกลุ่มใหญ่ไม่ได้ ทำเฉพาะกลุ่มย่อยที่จำเป็น

กรณีของชุมชนหลักเมืองนั้นการได้มาของพื้นที่ในการประกอบอาชีพขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เป็นหลัก การจะเข้าถึงได้โดยเงื่อนไขความสัมพันธ์เดิม เช่น การรถไฟช่วยดูแลพึ่งพาอาศัยกัน พอมาระยะหลังมีการเปลี่ยนคนเก่าย้ายออก ให้คนใหม่เข้ามาทำ จึงขาดตรงนี้ไป เพราะฉะนั้นเกี่ยวกับ

กลุ่มอาชีพไม่มีกลุ่มที่ชัดเจน ที่ทำหน้าที่ในการประสานต่อรอง จากการเปลี่ยนแปลงตรงนี้ ทำให้เกิดการแย่งชิงพื้นที่จากคนจนที่เป็นชุมชน เป็นผู้ประกอบการจากภายนอกเข้ามาประมูลดำเนินการพื้นที่ทั้งหมด เช่น ห้องน้ำ บ.ข.ส. เป็นต้น ไม่ให้มีใครเข้าไปค้าขาย นี่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะว่า กลุ่มอาชีพไม่มีการจัดตั้งที่ดี ไม่มีพลังในการต่อรอง การที่จะคัดค้านการเข้ามาของผู้ประกอบการภายในชุมชนได้ ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของกลุ่ม จึงเกิดสถานการณ์อย่างนี้ขึ้น ถ้าเปรียบเทียบกับกลุ่ม รถตุ๊กๆ รับจ้าง เขามีระบบการจ่ายค่าพื้นที่ให้กับรถไฟอย่างต่อเนื่อง มีการจัดการค่าคิว ทำให้เขาสามารถอยู่ได้ มีกำลังที่จะปกป้องอาชีพ ปัญหาที่เกิดของหลักเมืองก็มีช่องทางออก เพราะว่า การต่อสู้ถ้าได้พื้นที่เดิมก็ไม่สามารถทำได้จำเป็นต้องแสวงหาพื้นที่ใหม่ ต้องอาศัยพื้นที่ในเขตชุมชนตัวเอง ซึ่งอยู่ในทำเลที่สามารถทำมาค้าขายได้ เปิดร้านขายอาหาร เข็นรถออกมาขายกาแฟ หรือไม่ก็เปลี่ยนอาชีพใหม่เลย เช่น คนที่มีเงินทุนก็ไปซื้อรถซื้อคิวสองแถวที่ บ.ข.ส. การเปลี่ยนอาชีพส่วนใหญ่ทำเดี่ยว อาชีพเดิมก็ยังทำแต่เปลี่ยนพื้นที่จากรถไฟมาขายอยู่หน้าปากซอย หรือหาที่เหมาะๆ ตามตลาด ตลาดโต้รุ้ง (เปลี่ยนอาชีพใหม่น้อยมาก มีอยู่รายเดียวเปลี่ยนจากขายของมาออกเงินกู้) การซักผ้าก็ยังทำแต่จะมีคู่แข่ง ก็คือ ร้านที่มีเครื่องซักผ้าใหญ่ๆ แบบหยอดเหรียญ แต่ก็มีการปรับมากเป็นซื้อเครื่องซักผ้ามาใช้ได้เร็วขึ้น แต่ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น คือ ค่าไฟฟ้า มี 2 ครัวเรือน

กล่าวโดยสรุป ภาพของหลักเมืองเรื่องของการทำมาหากินเมื่อเจอสภาวะแบบนี้สามารถดำรงอยู่ได้เพราะมีการอุดหนุนจากโครงการไม่ว่าจะเป็น SIF มิยาซาวา หรือโครงการที่ทางเทศบาลที่เขาให้มาในรูปแบบให้เปล่า แต่ถ้ามาจาก พ.ช.ม. SIF รูปของเงินยืม หมายความว่า มีเงินก้อนจากกองทุนเข้ามาในชุมชน เพื่อจะรองรับสถานการณ์ เช่น พี่ทองดำ แกก็กู้เงินจากส่วนนี้ไปซื้อคิวรถเมล์รับจ้างประจำทาง เงินที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เข้ามาในชุมชนได้เพียง 2 -3 ปีก็มีปัญหาต่างๆ นานา ขณะเดียวกันเมื่อมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการใช้เงินตรงนี้ ถ้าหากปล่อยการบริหารจัดการเรื่องการเงินเป็นไปอย่างเก่าโดยไม่ปรับปรุงให้เกิดการมีส่วนร่วมและการกระจายผลประโยชน์สู่สมาชิกอย่างดปร่งใสและเป็นธรรมก็คงจะมีปัญหามากกว่านี้ ในด้านการปรับเปลี่ยนอาชีพของชาวชุมชนหลักเมืองยังไม่มาก เพิ่มความหลากหลายของอาชีพ เดิมใช้ที่รถไฟพอถูกแบ่งพื้นที่ก็ต้องหาทางออกเป็นรถเข็น เปลี่ยนที่ขายใหม่ ส่วนคนที่เป็นกรรมการบางส่วนก็รองาน อีกส่วนออกไปหางานใหม่ทำเป็นรับจ้างแบกของ รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว รับจ้างเล็กๆ น้อยๆ บางคนเปลี่ยนมาเก็บขยะ งานที่ไม่ได้ทำงานเขาก็ไปหาผัก ตกปลามากิน ทางออก คือ พยายามไม่ให้มีค่าใช้จ่าย เนื่องจากไม่มีรายได้ ส่วนกิจกรรมเรื่องอาชีพในภาวะวิกฤตที่เทศบาลเข้ามาสนับสนุนส่งเสริมในชุมชนเป็นครั้งๆ ก็ไม่สามารถรองรับได้ เพราะไม่ต่อเนื่องและรายได้ของคนในชุมชนก็ไม่ได้ดีขึ้น

การวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์ของชุมชนแออัดที่จังหวัดสงขลานั้นก็แตกต่างกันจากภาคเหนือและภาคอีสาน โดยเฉพาะชุมชนเก้าเส้ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งมากแล้วก่อนที่โครงการวิจัยจะเข้าไปทำงาน การรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือกันเองนั้นมีความมั่นคงมากกว่าชุมชนในภาคอื่น ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ และได้สรุปความคิดเห็นรวบยอดได้ว่าการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ไม่ได้มีเป้าหมายที่จะสะสมเงินให้มีจำนวนมากเท่านั้น หากแต่การรวมกลุ่มออมทรัพย์เป็นเครื่องมือในการที่จะทำให้คนได้มาพบปะกันทุกเดือน การที่กลุ่มสามารถสรุปบทเรียนและขยายสมาชิกของกลุ่มออกไปอย่างกว้างขวางหลายร้อยรายก็แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งและความเข้าใจในการสร้างกิจกรรมที่ทำให้คนมารวมกลุ่มกัน

แต่ความเข้มแข็งของชุมชนที่มีมาก่อนหน้าโครงการวิจัยจะเข้าไปทำการศึกษาก็เป็นเรื่องสำคัญที่โครงการมีเป้าหมายจะศึกษาว่าในชุมชนที่ลงความเห็นแล้วว่ามีความเข้มแข็งนั้นชาวบ้านจะสามารถดำเนินกิจกรรมของตนเองได้อย่างต่อเนื่องต่อไปได้เองหรือไม่ และอย่างไร เพราะความที่เป็นชุมชนแออัดที่เข้มแข็งอยู่แล้วนั้น ก็จะเผชิญกับปัญหาลักษณะที่แตกต่างออกไปจากชุมชนในภาคอื่น ๆ อันเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าความเข้มแข็งของชุมชนจะสามารถแก้ปัญหาของชุมชนไปได้หรือไม่ อย่างไร

ความเข้มแข็งของชุมชนเก้าเส้งเกิดขึ้นจากเงื่อนไขหลายประการ ประการแรกได้แก่ ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่จำนวนของชาวบ้านที่เพิ่มมากขึ้นจาก ๗๐ ครอบครัวในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็น ๔๒๐ ครอบครัวในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ นั้นส่วนใหญ่เป็นลูกหลานในครอบครัวเดิม ความเก่าแก่ของชุมชนทำให้มีความสัมพันธ์กันในเชิงเครือญาติและเครือญาติเสมือนที่แน่นหนามาก ประกอบกับความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ถูกรุกรานมาเป็นระยะยิ่งทำให้ชาวชุมชนมีความสัมพันธ์กันที่เข้มข้นมากกว่าปรกติ

ประการที่สอง สัดส่วนของชาวบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามและพุทธในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ มีผู้นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ ๕๓ และศาสนาพุทธร้อยละ ๔๗ สัดส่วนนี้เป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นเครื่องชี้วัดถึงความแตกต่างทางศาสนาที่ดำรงมาเนิ่นนานโดยไม่มีความขัดแย้ง ซึ่งทำให้มีรากฐานของความสมัครสมานกันสูงมาก ดังปรากฏเรื่องเล่าที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมาถึงความช่วยเหลือกันในอดีตระหว่างผู้นำของทั้งสองศาสนา ความสามารถในการสมัครสมานกันโดยมีสำนึกทางประวัติศาสตร์เป็นฐานนี้เอง เป็นพลังที่วางรากฐานให้แก่การพัฒนาของชุมชนให้เข้มแข็งในเวลาต่อมา

ประการที่สาม พื้นฐานทางอาชีพของชาวชุมชนเก้าเส้งที่ผ่านมามีลักษณะของการต้องพึ่งพิงอาศัยกันตลอดมา อาชีพประมงและตากปลาซึ่งต้องสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ประกอบกับอาชีพหลักของชุมชนนี้ถูกทำให้เป็นที่รังเกียจของคนในเมืองในช่วงระยะเวลาหนึ่งยิ่งทำให้ชาวชุมชนมีความพร้อมใจกันสูงมากกว่าชุมชนอื่น ๆ

ประการที่สี่ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวบ้านที่ดำเนินมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน โดยการอ้างหลักฐานจากรากฐานทางวัฒนธรรม ได้แก่ สุเหร่าของเขาได้รับรองจากจุฬาราชมนตรี ซึ่งหากไม่ถูกต้องจะได้รับการรับรองจากจุฬาราชมนตรี หลังจากนั้นก็เป็นการต่อสู้เพื่อจะอยู่ที่เดิมอย่างไรที่ไม่ถูกดูถูก อันนำมาสู่เกิดการสร้างกิจกรรมในพื้นที่ ที่สำคัญได้แก่ การทำความสะอาดคลองสำโรงซึ่งเป็นจุดที่สังคมเมืองมักจะใช้ดูถูกชาวชุมชนเก้าเส้ง การสร้างศูนย์เลี้ยงเด็ก เพราะรับรู้อยู่ว่าเด็กของสำโรงถูกดูถูกไปด้วย ดังนั้นชาวชุมชนจึงสร้างศูนย์เด็กเล็กเพื่อที่จะทำให้เด็กของชุมชนต้องเข้มแข็ง

การสร้างศูนย์เลี้ยงเด็กนำไปสู่การสร้างสายใยเชื่อมโยงชุมชนมากขึ้นไปอีก ได้แก่ การแบ่งเงินจากส่วนของชุมชนได้แก่การแบ่งส่วนแบ่งของรายได้จากตลาดมาใช้ในส่วนของเด็กเล็ก ซึ่ง “ ตลาด ” ก็มีลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน

นอกจากเงื่อนไขพื้นฐานทั้งสี่ประการที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งแล้ว การทำงานของนักพัฒนาเอกชนที่เข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องของชุมชนตลอดมา เช่น การสร้างโครงการทำความสะอาดคลองสำโรง ทำให้เกิดกลุ่มเยาวชนที่มองเห็นถึงสายใยความสัมพันธ์ของตนเองกับพื้นที่ชุมชนเก้าเส้งแนบแน่นกว่าที่เคยเป็นมา

ที่สำคัญได้แก่ การรวมกลุ่มออมทรัพย์ (ซึ่งถูกทำให้เป็นองค์กรที่ตั้งขึ้นมาอย่างไม่เป็นทางการเพราะเทศบาลไม่ยอมรับสถานะเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในระยะหลัง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) กลุ่มออมทรัพย์ขยายตัวได้อย่างรวดเร็วและมีบทบาทอย่างสูงในการดูแลสวัสดิการของผู้เป็นสมาชิก ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ ได้ทำให้สามารถขยายกิจกรรมออกไปอย่างกว้างขวางในหลายมิติ เช่น การขยายเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในจังหวัดจนกลายเป็นศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัด (ศ.อ.ช.) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ และการขยายบทบาทของกลุ่มออมทรัพย์ในการจัดการและสนับสนุนศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นต้น

ความเข้มแข็งของการสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องของชาวชุมชนเก้าเส้งโดยเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ได้ทำให้บทบาทของผู้นำโดดเด่นขึ้นมา และสามารถที่จะเข้าไปเป็นผู้นำของคณะกรรมการ

ชุมชนที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของเทศบาล และสามารถผสมผสานการทำงานของทั้งสองกลุ่มเข้าด้วยกันอย่างมีประสิทธิภาพและมีพลังต่อการพัฒนาชุมชน

การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องของชุมชนเก้าเส้งเกิดขึ้นภายใต้สภาวะกดดันของการไล่รื้อ ดังนั้นการสร้างกิจกรรมต่าง ๆนับตั้งแต่การทำความสะอาดคลองสำโรงเรื่อยมาจนถึงกลุ่มออมทรัพย์และศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ได้ทำให้รหัสหมายของชุมชนเก้าเส้งที่ทั้งคนในสังคมภายนอกและภายในชุมชนรับรู้นั้นไม่ได้มีความหมายเป็นชุมชนแออัดอย่างเดิมอีกแล้ว หากแต่เป็นชุมชนที่มีความสามัคคีกันและสามารถอยู่ในพื้นที่เดิมได้อย่างสะดวกมากขึ้นทั้งยังกลายเป็นต้นแบบของการพัฒนาชุมชนแออัดที่คนทั่วไปรับรู้และเข้ามาเรียนรู้ พร้อมกันนั้น ความสำเร็จของการสร้างกิจกรรมเพื่อชุมชนนานาประการได้ทำให้ชุมชนเก้าเส้งมีความสัมพันธ์กับเทศบาลอย่างมีความเท่าเทียมกัน และสามารถเรียกร้องให้เทศบาลต้องให้บริการด้านต่าง ๆแก่ชาวชุมชนเก้าเส้งตามหน้าที่มากยิ่งขึ้น

ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์และการเข้าไปมีบทบาทของผู้นำกลุ่มในตำแหน่งประธานของคณะกรรมการชุมชนได้ส่งผลอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก ได้แก่ การทำให้บทบาทของผู้นำชุมชนโดดเด่นมากขึ้น และต้องรับบทบาทในการติดต่อสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชนตลอดเวลา ซึ่งยิ่งทำให้การกิจกรรมของชุมชนพึ่งพิงหน่วยงานราชการท้องถิ่นโดยเฉพาะเทศบาลน้อยลง ประการที่สอง การมีบทบาทเด่นมากขึ้นของผู้นำได้ทำให้นักการเมืองท้องถิ่นเข้ามาสร้างสายสัมพันธ์ด้วยเพื่อต้องการฐานเสียงจนทำให้เกิดความพยายามในการที่จะจัดหาคนของตนเองเข้ามาแทนที่ผู้นำของชุมชน

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้นักการเมืองท้องถิ่นกลุ่มหนึ่งได้พยายามหนุนคนอีกกลุ่มหนึ่งในชุมชนขึ้นมาช่วงชิงตำแหน่งคณะกรรมการชุมชนและประสบผลสำเร็จเนื่องจากการใช้กลยุทธของการหาเสียงจากผู้นับถือศาสนาอิสลามด้วยการเรียกร้องให้เลือกผู้นำที่นับถือศาสนาอิสลามแทนการเลือกผู้หญิง ประกอบกับผู้นำชุมชนรุ่นเก่าที่เป็นไทยพุทธและมีความสัมพันธ์อยู่กับนักการเมืองท้องถิ่นอยู่ได้หนุนช่วยหาเสียงในกลุ่มไทยพุทธด้วย จึงทำให้ได้รับชัยชนะ

แต่การทำงานของคณะกรรมการชุดใหม่กลับไม่สามารถระดมคนในชุมชนให้มาร่วมมือกันได้อย่างเดิม ผู้นำเดิมที่แพ้การเลือกตั้งก็ทำงานเฉพาะด้านกลุ่มออมทรัพย์และสามารถทำให้มีบทบาทมากกว่าเดิมจนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการชุมชนที่มีเทศบาลหนุนอยู่กับกลุ่มออมทรัพย์ที่มีชาวชุมชนจำนวนมากสนับสนุนและได้ขยายบทบาทของตนต่อไปเรื่อย ๆ เทศบาลจึงพยายามที่จะลดความน่าเชื่อถือของกลุ่มออมทรัพย์ลงด้วยการกล่าวโจมตีว่าเป็นองค์กรเถื่อนภายหลังจากที่พยายามจะดึงให้กลุ่มออมทรัพย์มาอยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการชุมชนบรรลุผล

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งในกลุ่มชาวชุมชนเองกลับได้รับการแก้ไขโดยชาวชุมชนเอง เพราะรากฐานความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและความเป็นชุมชนเก่าทำให้กลุ่มที่ขัดแย้งกันพยายามที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ข้อพิพาทนั้นรุนแรงเกินไปว่าที่พลังของชุมชนจะรองรับได้

จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์กรณีชุมชนเก้าเส้งได้พบข้อสรุปสำคัญหลายประการ ได้แก่ การทำให้ชุมชนเข้มแข็งและสร้างกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง แต่ก็จะพบกับปัญหาที่เกิดขึ้นจากความพยายามเข้ามาควบคุมโดยหน่วยงานทางราชการท้องถิ่นอันจะทำให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพความสัมพันธ์ในชุมชนแต่หากชุมชนมีความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งก็จะสามารถนำพาให้ชุมชนพ้นวิกฤติความขัดแย้งไปได้

กรณีของชุมชนร่วมใจพัฒนามีความแตกต่างไปจากชุมชนเก้าเส้งเพราะชุมชมร่วมใจพัฒนานั้นเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นไม่นานในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๒ ประกอบกับมีการเคลื่อนย้ายของคนในชุมชนเข้าออกมาเป็นระลอก มีทั้งการย้ายออกเนื่องจากการถูกไล่รื้อของการรถไฟใน ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ และมีการย้ายเข้ามาเป็นระยะ ซึ่งคนทั้งหมดเข้ามาอยู่ในที่ดินของการรถไฟซึ่งผลการวิจัยพบว่าก่อนหน้าที่จะมีการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอันนำมาซึ่งการเคลื่อนไหวในช่วงของการดำเนินโครงการวิจัยนั้นชาวบ้านไม่มีความแน่นอนในเรื่องที่อยู่อาศัยเลย

ความพยายามของนักวิจัยในการที่จะสร้างกิจกรรมเพื่อถักทอสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปด้วยความยากลำบากยิ่ง เพราะสภาพของคนในชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นตัวใครตัวมัน ความตระหนักว่าควรจะทำอะไรเพื่อชุมชนเป็นเรื่องนอกเหนือจินตนาการเพราะการอพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่เคยถูกไล่มาแล้วย่อมทำให้คนจำนวนมากนั้นคิดได้แต่เพียงว่ามาอาศัยอยู่เพื่อหาช่องทางอื่น ๆ และหากถูกไล่ก็ต้องอพยพต่อไป

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนที่แม้ว่าจะมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติของสายตระกูลต่าง ๆอยู่หลายตระกูล แต่ก็ไม่สามารถสร้างสายสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของตระกูลได้ คงมีแต่การช่วยเหลือกันบ้างในกลุ่มพี่น้อง ขณะเดียวกันก็ทำให้ชุมชนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นสายตระกูลใดหากขึ้นมาเป็นผู้นำชุมชนก็มักจะยอมจำนนต่ออำนาจภายนอก และพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งทั้งหลายเนื่องจากรับรู้ว่าไม่สามารถมีกลุ่มที่จะสนับสนุนตนในความขัดแย้งใด ๆที่จะเกิดขึ้น

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จะแสดงออกในด้านของการช่วยกันแสวงหาช่องทางการทำมาหากินและใช้แรงงานของเครือญาติในการทำการผลิตเท่านั้น กิจกรรมโดยทั่วไปก็เป็นเพียงกิจกรรม

ที่ได้รับการแนะนำจากภายนอกให้ทำ ไม่ได้มีความหมายในเชิงของการสร้างความหมายใหม่ให้แก่ชุมชนแต่ประการใด

ความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมเกิดขึ้นเมื่อผู้นำของชุมชน " ร่วมใจพัฒนา " ได้เข้าไปสัมพันธ์กับนักพัฒนาเอกชนจากมูลนิธิเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยทำให้คนในชุมชนตระหนักว่าปัญหาของชุมชนตนเองที่รับรู้กันอยู่ว่าไม่มีความร่วมมือกันนั้นเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องแก้ไข การเปลี่ยนชื่อชุมชนจากชุมชนหลังวัดโรงวาสเป็นชุมชน " ร่วมใจพัฒนา " ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามที่จะใช้พลังของชุมชนในการต่อสู้กับเงื่อนไขปัญหาต่าง ๆที่มีผลกระทบกระเทือนต่อบุคคลและชุมชน เรื่องสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าตนเองประสบผลสำเร็จได้แก่ การเรียกร้องขอสิทธิในการใช้ไฟฟ้าในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และการสร้างกลุ่มออมทรัพย์

การเรียกร้องขอสิทธิการใช้ไฟฟ้าทำให้ชาวชุมชนรับรู้ในสองเรื่องที่สำคัญได้แก่ การรับรู้พลังของชุมชน และ การรับรู้สิทธิของพลเมืองไทย กล่าวคือ นักวิจัยในโครงการวิจัยได้ทำให้เกิดการร่วมกันคิดค้นหาทางในการติดต่อขอไฟฟ้าจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคซึ่งต้องใช้เวลานานและต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ในหลายมิติทั้งทางด้านเงื่อนไขของการไฟฟ้าและเงื่อนไขของชุมชน กระบวนการทำงานเรื่องการขอใช้ไฟฟ้าจึงเป็นการสร้างระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดใหม่ให้แก่ชุมชนให้ตระหนักในพลังของชุมชน

การรับรู้สิทธิของพลเมืองไทยเกิดขึ้นจากเงื่อนไขสองประการที่ดำรงอยู่ในกระบวนการการทำงานเพื่อติดต่อขอใช้ไฟฟ้า กล่าวคือ การขอสิทธิในการใช้ไฟฟ้าต้องมีหลักฐานแสดงการดำรงอยู่ในสถานะของพลเมืองไทย ไม่ว่าจะเป็น สำเนาบัตรประชาชน สำเนาทะเบียนบ้าน และคำรับรองจากประธานชุมชน ซึ่งเป็นการยืนยันในสถานะของพลเมืองไทยที่มีสิทธิที่จะได้รับการบริการจากรัฐ

อีกเงื่อนไขหนึ่งได้แก่ การขอสิทธิในการใช้ไฟฟ้านั้นได้นำไปสู่ความตระหนักที่จะร่วมกันต่อสู้เพื่อที่จะได้รับสิทธิในการเช่าที่ดินเป็นระยะเวลาที่นาน เพราะการที่จะได้มิเตอร์ถาวรที่จะทำให้ค่าไฟฟ้าถูกกว่ามิเตอร์ไฟฟ้าชั่วคราวที่ได้มาแล้วนั้นจะต้องได้รับการยอมรับจาการรถไฟอนุญาติให้เช่าที่ในระยะเวลายาวนานตามระเบียบของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค

เงื่อนไขทั้งสองและความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ทั้งสองด้านประกอบกับความพยายามของนักวิจัยที่จะสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายให้แก่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนร่วมใจพัฒนาได้เคลื่อนไหวในประเด็นการขอเช่าที่ดินของการรถไฟเป็นระยะเวลานานร่วมกับ " เครือข่ายสลัม ๔ ภาค " ทั้งในด้านของการประสานงานเจรจากับนักการเมืองและการเข้าร่วมชุมนุมในกรุงเทพฯ

และในระดับท้องถิ่นก็ได้จัดตั้ง “ เครือข่ายสลัมภาคใต้ ” ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งมีสมาชิก ๒๗ ชุมชน ใน ๔ เขตเทศบาล

นอกจากนั้นยังได้สร้างกระสวยของกิจกรรมขึ้นมา ได้แก่ การจัดระเบียบที่อยู่อาศัย การสร้างระบบข้อมูลชุมชน และการเตรียมจัดระบบออมทรัพย์ขึ้นมาเพื่อรองรับการได้เช่าที่ดินระยะยาวนานในเวลาต่อมา

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเรื่องนี้ ได้แก่ การสร้างการรับรู้ชุมชนที่เกิดนับตั้งแต่เริ่มต้นการทำการศึกษาในโครงการระยะที่หนึ่งและสองที่ได้ทำให้เกิดการรับรู้ชุมชนของตนเองชัดเจนมากขึ้น การวิจัยชุมชนรวมใจในระยะที่หนึ่งและสองได้เน้นที่การสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชนทั้งหมดโดยเป็นการสำรวจโดยชาวชุมชน

จะเห็นได้ว่ากระบวนการการสร้างกิจกรรมที่ทำให้ชาวชุมชนสามารถรับรู้และให้ความหมายใหม่แก่ตนเองและพื้นที่ชุนชนนั้นได้ทำให้เกิดการรวมพลังของชุมชนขึ้นมาและสามารถที่จะสร้างกระสวยกิจกรรมที่ต่อเนื่องมาได้ และกิจกรรมที่ต่อเนื่องนั้นได้เริ่มข้ามพรมแดนความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและแปรเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้เป็นไปในมิติของชุมชนมากขึ้น

ชุมชนหลังอาชีวะเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายมากกว่าชุมชนในเมืองสงขลาทั้งสองแห่งที่กล่าวมาข้างต้น และส่วนใหญ่แล้วจะมีอาชีพที่ต้องพึ่งพิงผู้อุปถัมภ์มากกว่า เช่น อาชีพลูกเรือประมง ความสัมพันธ์จึงแทบจะไม่มีความเป็นชุมชนดำรงอยู่เลย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการของนักวิจัยในพื้นที่จึงมีความยากลำบากอย่างยิ่ง แต่ได้พยายามที่จะสร้างจุดเริ่มต้นของการดึงชาวบ้านมาร่วมมือกัน ได้แก่ การริเริ่มสร้างกลุ่มออมทรัพย์ โดยเป้าหมายของกลุ่มไม่ได้อยู่ที่การสะสมเงินหากแต่เป็นการสร้างพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มาร่วมพูดคุยกัน ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ผู้นำชุมชนเก้าเส้งได้สรุปมาจากการสร้างกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนเดิมของตนก่อนที่จะเข้ามาเพื่อร่วมกับทีมนักวิจัยในการสร้างกิจกรรมในพื้นที่ชุมชนหลังอาชีวะ

แม้ว่าการสร้างกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์โดยผู้นำเก้าเส้งจะสามารถดึงเอาชาวชุมชนหลังอาชีวะส่วนหนึ่งมาร่วมกันได้ แต่ก็ยังคงอยู่ในระยะเริ่มของการสร้างและจะต้องขยายความรู้สึกร่วมกันของชุมชนต่อไป

ความพยายามของผู้นำชุมชนเก้าเส้งในการสร้าง “ กิจกรรม ” ในชุมชนเก้าเส้ง ได้พยายามดึงเอาอำนาจการเมืองท้องถิ่นมาเป็นเงื่อนไขในการทำให้ชาวชุมชนหลังอาชีวะได้เปลี่ยนการรับรู้

เกี่ยวกับอำนาจอย่างน้อยในสองระดับ ระดับแรกได้แก่การยอมรับในตัวผู้นำชุมชนเก้าเส้ง ระดับที่สองเริ่มรับรู้ว่าอำนาจของตนในฐานะของพลเมืองก็มีอยู่ไม่น้อย

การทำงานร่วมกับเครือข่ายสลัมภาคใต้ และเครือข่ายสลัม ๔ ภาค ได้ทำให้ชาวชุมชนรับรู้ปัญหาเรื่องที่ดินได้แก้ไขปัญหาในระดับหนึ่ง กล่าวคือ ได้รับรู้ว่ามีหนทางการแก้ไขปัญหาที่ดินด้วยการเรียกร้องตามสิทธิของพลเมือง แต่อย่างไรก็ตาม การร่วมใจกันเพื่อแสวงหาการต่อสู้ของตนเองยังไม่เข้มแข็ง เพราะเมื่อผู้นำถอยชุมชนก็ถอยตาม

การวิจัยชุมชนแออัดในกรุงเทพฯก็ประสบกับความยากลำบากมากเช่นเดียวกัน เพราะปัญหาของชุมชนแออัดกรุงเทพฯมีความสลับซับซ้อนมาก กรณีชุมชนนางเลิ้งซึ่งมีการซ้อนทับกันหลายมิติทั้งจากการถูกแยกออกเป็น ๒ ชุมชน การเป็นชุมชนเก่าที่ถูกซ้อนทับด้วยชุมชนของคนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ที่มีจำนวนมากกว่าครึ่ง ผู้อพยพใหม่นี้มีภูมิหลังด้านถิ่นที่อยู่เดิมหลากหลายมาก นอกจากนี้ยังมีการสร้างการรับรู้และรื้อฟื้นพื้นที่ “ นางเลิ้งเชิงโรแมนติก ” ก่อนหน้าที่โครงการจะเข้าไปทำงาน และที่สำคัญ การพำนักอาศัยของคนในชุมชนก็มีความแตกต่างกันในด้านเป้าหมายของตนเองด้วย กล่าวคือ คนเก่าแก่ที่เหลืออยู่ประมาณ หนึ่งในสาม ต้องการอยู่ในชุมชนนางเลิ้งต่อไปเพราะเป็นที่อยู่เดิมที่ตนเคยอยู่มาและยังสามารถทำการค้าขายได้ กลุ่มคนเก่าแก่นี้สามารถอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงชุมชน กลุ่มคนกลุ่มใหม่ที่อพยพเข้ามาที่มีมากถึงประมาณสองในสามก็สามารถอาศัยพื้นที่ชุมชนนางเลิ้งในการทำมาหากินซึ่งพอจะดำรงชีวิตได้โดยไม่เดือดร้อน และเนื่องจากจำนวนไม่น้อยก็อยู่มานานมาพอสมควรทำให้ได้มีการสร้างกลไกทางเศรษฐกิจนอกระบบที่จะใช้ในยามฉุกเฉิน เช่น การกู้เงินนอกระบบ

ความสลับซับซ้อนของการดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชนจึงทำให้แต่ละกลุ่มในแต่ละพื้นที่ของทั้งสองชุมชนที่ประกอบกันเป็นชุมชนนางเลิ้งนั้นสามารถมีทางออกของตนเองได้โดยที่ไม่เคยแสวงหาทางออกร่วมกัน ดังนั้น การสร้าง “ กิจกรรม ” ที่จะนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจกันเพื่อจะถักสานสายใยของความสัมพันธ์จึงเกิดขึ้นได้ยากมาก

นักวิจัยได้พยายามสร้าง “ กิจกรรม ” กลุ่มออมทรัพย์เพื่อทดลองใช้เป็นฐานของความร่วมมือร่วมใจกันหรืออย่างน้อยก็ให้เป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้แก่คนในชุมชน แต่ก็ล้มเหลวเพราะไม่มีผู้ใดเข้าร่วม ด้วยเหตุผลที่สำคัญได้แก่ การที่คนในชุมชนต่างมีช่องทางเฉพาะในการทำมาหากินและช่องทางในการแก้ปัญหาฉุกเฉินเรื่องเงินทองของตนอยู่แล้วจึงทำให้ไม่สามารถลดความระแวงอันเกิดจากความสัมพันธ์ที่ขาดวิ่นไม่เคยมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน ได้ดังจะเห็นได้จากการอ้างว่าคนจำนวนมากเป็นผู้อพยพ หากย้ายหนีไม่ยอมจ่ายเงินคืนแก่กลุ่มออมทรัพย์แล้วใครจะเป็นคนรับผิดชอบ

เมื่อนักวิจัยพบว่าไม่สามารถเคลื่อน “ กิจกรรม ” กลุ่มออมทรัพย์ได้ ก็ได้สร้าง “ กิจกรรม ” ในเชิงพื้นที่ขึ้นมา ได้แก่ ความพยายามประสานให้คณะกรรมการชุมชนได้สัมพันธ์กับพื้นที่ของตนเองโดยใช้ข้อมูลที่นักวิจัยในโครงการได้ทำขึ้นมา โดยเฉพาะแผนที่ ซึ่งได้ชักนำให้เกิดการทำ “ ข่าวสารชุมชน ” ขึ้นมาในชุมชนศุภมิตร ๒

โครงการการสร้าง “ กิจกรรม ” ในเชิงพื้นที่นี้เองได้ทำให้เกิดการคิดถึงปัญหาร่วมเชิงพื้นที่ขึ้นมาซึ่งก่อให้เกิดการคิดกิจกรรมที่ต่อเนื่อง นั้นก็คือการมองเห็นภาพรวมของนางเลิ้งที่คนเข้ามาซื้อของน้อยลง และได้ร่วมกันคิดถึงการแก้ไขด้วยการทำกิจกรรมแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ “ ของดีที่นางเลิ้ง ” ซึ่งได้อาศัยการสร้างภาพนางเลิ้งเชิงโรแมนติกที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้มาเป็นฐานของกิจกรรม

เห็นได้ชัดว่ากระบวนการคิดถึงแผ่นป้ายกิจกรรม “ ของดีที่นางเลิ้ง ” บังคับให้ผู้นำชุมชนต้องจินตนาการถึงภาพนางเลิ้งเป็นภาพรวมขึ้นมาเพราะต้องคิดถึง “ ของดี ” ทั้งหลายที่มีอยู่ในพื้นที่ของชุมชน และต้องคิดถึงการสร้างการรับรู้ “ ของดี ” ร่วมกันของชุมชนด้วย จึงทำให้การคิดกิจกรรมนี้ต้องการแสวงหาความร่วมมือจากคนในชุมชนให้กว้างขวางมากที่สุด และทำให้ไม่สามารถตัดเอาพื้นที่ชุมชนศุภมิตร ๑ ออกจากแผ่นป้ายนี้ได้แม้ว่าจะไม่ได้รับความร่วมมือเลยก็ตาม

กิจกรรมต่อเนื่องที่เกิดขึ้นหลังจากการสร้างจินตนาการพื้นที่รวมของนางเลิ้งที่ผูกพันอนาคตของคนทุกคนด้วย ได้แก่ การทำโครงการศูนย์เด็กเล็ก ซึ่งได้ทำให้ผู้นำชุมชนได้มีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆที่ทำศูนย์เด็กเล็กด้วย กิจกรรมนี้เกิดขึ้นจากกระบวนการคิดถึงส่วนรวมที่ไม่สามารภเกิดก่อนหน้านี้ก็เพราะว่าไม่มีเงื่อนไขของการคิดถึงพื้นที่รวมของนางเลิ้ง เมื่อนักวิจัยได้เข้าไปสร้างจินตนาการพื้นที่รวมขึ้นมาจึงจุดประกายเรื่องนี้ขึ้นมาได้ แม้ว่าโครงการนี้จะประสบปัญหาความไม่เข้าใจและความระแวงกันทางด้านการเงิน แต่ก็ถือได้ว่าเป็นโครงการร่วมที่น่าจะนำไปสู่ความร่วมมือกันสร้างกิจกรรมส่วนรวมต่อไปในอนาคต

กิจกรรมต่อเนื่องอีกโครงการหนึ่งได้แก่ การทำโครงการปรับปรุงบูรณะตึกและอาคาร ซึ่งเป็นโครงการที่คิดขึ้นเพื่อจะทำให้ “ พื้นที่ ” และความเป็นนางเลิ้งนั้นเด่นชัด และงดงามขึ้น นำไปสู่การสร้างกลุ่มที่ทำงานเฉพาะด้านนี้ขึ้นมาได้แก่ “ ชมรมนางเลิ้งร่วมใจพัฒนา ” แม้ว่าโครงการนี้ยังไม่ได้ดำเนินการต่อแต่ก็เชื่อได้ว่ากิจกรรมในลักษณะของการสร้างความเฉพาะของพื้นที่จะต้องดำเนินการต่อไปได้อย่างแน่นอน

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังจากการสร้าง “ กิจกรรมของดีนางเลิ้ง ” นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ก็คือ การลบพื้นที่ชุมชนที่ถูกแบ่งออกเป็นสามชุมชนตามอำนาจรัฐใน

จินตนาการของเครือข่ายผู้นำทั้งสามชุมชน กดังปรากฏในการต่อสู้เพื่อติดตั้งป้ายของดีนางเลิ้งของชาวชุมชนที่ถูกปฏิเสธจากอำนาจรัฐที่ทั้งสามชุมชนได้ร่วมมือกันอย่างเต็มที่

การมีจินตนาการ “ พื้นที่ใหม่ ” ได้นำไปสู่การสร้างกิจกรรมของชุมชนในพื้นที่ของชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ การทำความสะอาดชุมชน การพัฒนาศูนย์เด็กเล็ก และการสร้างกิจกรรมการออมทรัพย์

การวิจัยชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ ๑ ซึ่งเป็นชุมชนบนพื้นที่ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการไล่รื้อชุมชนรัชดา แม้ว่าการต่อสู้คัดค้านการไล่รื้อที่รัชดาจะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชาวชุมชนไม่น้อย แต่ว่าการอพยพมายังที่ใหม่นั้น ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งในกลุ่มผู้นำและในคนทั้งหมดในชุมชน กิจกรรมของชุมชนเดิมที่นำมายังที่ใหม่นั้นไม่สามารถร้อยใจคนในชุมชนได้เหมือนในช่วงของการต่อสู้กับการไล่รื้อประกอบกับมีความขัดแย้งกันมากขึ้นระหว่างผู้นำหลายกลุ่มในชุมชนด้วย

เนื่องจากชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ ๑ นั้นย้ายมาจากชุมชนรัชดาที่เคยได้รับความช่วยเหลือจากหลายองค์กรมาก่อน จึงทำให้ยังคงได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรเหล่านั้นต่อไปอีก ดังนั้นนักวิจัยที่เข้าไปศึกษาจึงได้มีกรอบความคิดที่จะใช้ “ กิจกรรมแก้ไขความขัดแย้ง ” เหล่านั้น เพื่อรื้อฟื้นความเป็นชุมชนให้กลับคืนมา โดยอาศัยการดำเนินกิจกรรมผ่านกิจกรรมเดิมที่มีอยู่แล้ว เริ่มจาก กลุ่มออมทรัพย์ แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากว่าแต่ละกลุ่มไม่สามารถหันหน้าเข้ามาหากันได้ และที่สำคัญ ก็คือ ในความรู้สึกนึกคิดของแต่ละกลุ่มที่ได้เปิดเผยเชิงนินทาแก่นักพัฒนาแสดงให้เห็นว่าคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลงอย่างมากจนยากที่จะประสานได้

แต่อย่างไรก็ตาม การเริ่มจากการประชุมร่วมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อหาทางแก้ไขความขัดแย้งในชุมชน เท่ากับการวางอิฐก้อนแรกในแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งภายในชุมชน ได้แก่ มีการอธิบายว่ามี “ มือที่สาม ” เข้ามาทำให้ชุมชนแตกแยก อันได้แก่ สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ที่เข้ามาทำงานในชุมชนโดยปราศจากการประสานงานที่ดีพอ

การอธิบายความขัดแย้งด้วย “ มือที่สาม ” เช่นนี้เกิดขึ้นได้ในเงื่อนไขที่คนในชุมชนเองก็ทนไม่ได้ต่อสภาวะที่เป็นอยู่ แต่ก่อนหน้านี้ไม่สามารถมีพื้นที่สาธารณะใดที่จะช่วยทำให้เกิดการสร้างเงื่อนไขของการกลับมาร่วมมือกันให้เป็นที่รับรู้ร่วมกันได้ เพราะการอธิบายว่าความขัดแย้งเกิดจาก “มือที่สาม” ก็จะทำให้แต่ละฝ่ายสามารถหันหน้าเข้ามาหากันได้โดยที่แต่ละฝ่ายไม่เสียหน้า

จากนั้น นักวิจัยได้อาศัยการรื้อฟื้น “ ประวัติศาสตร์- ความทรงจำ ” ของการต่อสู้ของชาวชุมชนสุวรรณประสิทธิ ๑ มาเป็นเครื่องมือในการถักทอสายใยความสัมพันธ์ในชุมชนให้เกิดขึ้นใหม่

โดยการสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องเพื่อเน้นเรื่องราวของการต่อสู้ของชาวชุมชนรัชดาจนกระทั่งมาสู่การก่อตั้งชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ขึ้นมา

กิจกรรมรื้อฟื้น " ประวัติศาสตร์- ความทรงจำ " ที่เป็นของชาวชุมชนเริ่มจากการใช้โอกาสที่อาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้ามาเยี่ยมชุมชนเป็นการรื้อฟื้นเล่าเรื่องการร่วมมือร่วมใจกันต่อสู้กับการถูกไล่รื้อในอดีต ต่อมาเมื่อเกิดการเลือกตั้งกรรมการชุมชนชุดใหม่ขึ้น ก็หยิบประเด็นของการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ในชุมชนด้วยการจัดงาน " ทำบุญรำลึก ๑๓ ปีแห่งการตั้งชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ " แม้ว่าการจัดกิจกรรมนี้จะยังไม่สามารถร้อย " เวลา " ของชาวบ้านให้ร่วมกันอยู่ในพื้นที่ใหม่ได้ แต่ก็เป็นการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความสบายใจในการที่จะพูดคุยกันได้มากขึ้นระหว่างกลุ่มที่ขัดแย้งกัน และมีความกระตือรือร้นที่จะหวนกลับมาทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็น " ชุมชน " ต่อไป

กิจกรรมที่นักพัฒนาและชาวบ้านพยายามคิดทำให้ต่อเนื่องต่อจากงานรื้อฟื้น " ประวัติศาสตร์-ความทรงจำ " ของชาวบ้าน ได้แก่ แผนงานสำรวจสมาชิกในชุมชน การส่งเสริมกิจกรรมเยาวชนเพื่อต่อต้านยาเสพติด และแผนการจัดระบบสวัสดิการเพื่อผู้สูงอายุ

แม้ว่าแผนงานที่วางเอาไว้ไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติจริง และบางแผนเช่น การสำรวจสมาชิกในชุมชนก็ทำได้ไม่มากนัก แต่ก็มีการสร้างกิจกรรมอื่น ๆที่ต่อเนื่องมา เช่น การใช้สถานการณ์ "กองทุนหมู่บ้าน" เป็นเครื่องมือในการสร้างกิจกรรมอื่น ๆซึ่งได้ทำให้เกิดการประชุมร่วมกันหลายครั้งและมีผู้เข้าร่วมประชุมมากขึ้นกว่าเดิมมากทีเดียว ซึ่งด้านหนึ่งนั้นเกิดจากความต้องการกองทุนมากกว่าต้องการการรื้อฟื้นความเป็นชุมชน แต่ก็อาจจะนำไปสู่การแปรเปลี่ยนความสำนึกของชาวชุมชนได้ในอนาคต

การวิจัยชุมชนเมืองใหม่บางพลีเป็นการเลือกวิจัยชุมชนใหม่ที่ก่อตั้งขึ้นมาไม่นาน และเป็นการก่อสร้างบ้านเรือนเพื่อรองรับกับการขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรมโดยเฉพาะ ดังนั้น สมาชิกในชุมชนเมืองใหม่บางพลีจึงมีความหลากหลายในทุก ๆด้าน ประกอบกับ สมาชิกส่วนใหญ่พำนักอาศัยอยู่ในพื้นที่เพื่อที่จะให้ใกล้ที่ทำงานเท่านั้น จึงทำให้ปราศจากรากฐานของความเป็นชุมชนและเมื่ออนาคตของคนในชุมชนฝากไว้ที่โรงงานอุตสาหกรรมจึงทำให้ความใส่ใจที่จะสร้างชุมชนไม่เกิดขึ้นตามไปด้วย

การสร้างกิจกรรมที่จะนำไปสู่การสร้างความสำนึกร่วมกันของชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เกิดได้ยากมากขึ้นตามไปด้วย แม้ว่าจะมีการเคลื่อนไหวของสมาชิกของชุมชนเมืองใหม่บางพลีอยู่เสมอในการ

เรียกร้องสาธารณูปโภค แต่ก็เป็นการเคลื่อนไหวเฉพาะเรื่องเฉพาะประเด็นไปไม่สามารถที่จะนำไปสู่การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องได้

ขณะเดียวกัน ความใหญ่โตของชุมชนก็เป็นแรงดึงดูดให้นักการเมืองท้องถิ่นพยายามเข้ามาสร้างฐานเสียงโดยที่มีนักการเมืองท้องถิ่นที่เป็นคนดั้งเดิมเป็นผู้ผูกขาดอำนาจ แต่เนื่องจากว่าสมาชิกชุมชนไม่ได้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ของตนกับชุมชนก็มักจะไม่สนใจจะไปเลือกตั้ง แต่นักการเมืองท้องถิ่นก็สามารถสร้างระบบอุปถัมภ์ได้ในหลายกลุ่มภายในชุมชน

กลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มที่ถูกจัดตั้งอย่างเป็นทางการ เช่น กลุ่มกรรมการชุมชน ซึ่งแต่งตั้งโดยการเคหะแห่งชาติ ซึ่งชาวชุมชนเห็นว่าไม่ได้ทำอะไรเป็นเพียงหัวคะแนนให้แก่นักการเมืองท้องถิ่นเท่านั้น

ส่วนกลุ่มออมทรัพย์เป็นความพยายามจัดตั้งจากเจ้าหน้าที่ชุมชนของสำนักงานกองทุนพัฒนาชุมชนเมืองและองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ซึ่งสรุปได้ว่าไม่ประสบผลสำเร็จทั้งในด้านการขยายจำนวนสมาชิก การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการออมทรัพย์ และการเพิ่มมิติของการรวมกลุ่ม

นักวิจัยในโครงการวิจัยพยายามที่จะสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนด้วยการดำเนินงานเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน และพยายามเสริมกิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆที่มีอยู่แล้วให้มีความสามารถในการดูแลและแก้ไขปัญหาของชุมชน

กิจกรรมที่เริ่มทำในระยะที่สามได้แก่การสรุปภาพรวมและปัญหาของชุมชนที่นักวิจัยได้ศึกษาในโครงการระยะแรกและระยะที่สอง และได้มีข้อเสนอให้แก้ไขปัญหาทางด้านกายภาพแก่หน่วยงานที่รับผิดชอบ จากนั้นได้พยายามสร้างการร่วมกันทำกิจกรรมตามประเพณีและกิจกรรมของแรงงาน เช่น งานวันเข้าพรรษา งานวันแรงงาน แต่ที่ถือได้ว่าประสบผลสำเร็จในแง่ที่มีคนเข้าร่วมมากที่สุดได้แก่ การจัดงานวันเบิกฟ้าวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งมีผู้เข้าร่วมมากถึง ๑๕.๐๐๐ คน

การเข้าไปเสริมกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์เป็นการทำให้เกิดความพยายามเก็บรักษาชาวชุมชนจำนวนหนึ่งที่มองเห็นถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์นั้นสามารถทำให้เกิดการยกระดับความเข้าใจของชุมชนให้ขยายกว้างออกไปสู่ปัญหาของสังคมโดยรวมได้ เช่น การต่อต้านการตั้งโรงงานเหนือแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์ของกรณีศึกษาเมืองใหม่บางพลีนั้นไม่มีทางที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในลักษณะของชุมชนส่วนใหญ่ได้ เพราะชุมชนกว้างขวางเกินไป และในความรู้สึกนึกคิดของคนส่วนใหญ่ในชุมชนนั้นอนาคตของพวกเขาไม่ได้วางอยู่ที่ชุมชนหากแต่อยู่ที่โรงงานหรือบริษัทมากกว่า ดังนั้น การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งของชุมชนเมืองใหม่บางพลีจึงต้องเน้นอยู่ที่กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่สามารถสร้างสายสัมพันธ์ภายในกลุ่มตนเองให้แน่นเหนียวขึ้นได้ และสามารถยกระดับการเคลื่อนไหวไปสู่การร่วมมือกับเครือข่ายภายนอกเท่านั้น

ปรากฏว่า ความเหนียวแน่นที่เกิดขึ้นในกลุ่มคนจำนวนไม่มากนี้เองได้มีผลอย่างสำคัญตามมา กล่าวคือ การทำงานคนกลุ่มนี้สามารถสร้างกิจกรรมที่มีความหมายแก่การดำรงชีวิตไม่ว่าพวกเขาจะต้องย้ายไปอยู่ที่ใด ดังปรากฏว่าเมื่อมีผู้ตกงานและต้องเดินทางกลับบ้านที่อีสาน ก็มีการติดตามกลุ่มคนที่กลับบ้านให้มารวมตัวกัน จนสามารถสร้างแกนนำของกลุ่มหมู่บ้านห้าจังหวัดและประสบความสำเร็จในการติดต่อให้กรมประชาสงเคราะห์เข้ามาดูแลคนที่ตกงานได้

- 3 -

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ : ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง " เวลา พื้นที่ อัตลักษณ์ "

เป้าหมายการดำเนินการโครงการวิจัย " พัฒนาการชุมชนและองค์กรชุมชนแออัด " ไม่ได้อยู่ที่การทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ทางกายภาพที่ดีขึ้นเท่านั้น หากแต่เป็นความปรารถนาที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิตและพลังของชาวชุมชนให้ได้อยู่อย่างมีความสุข มีศักดิ์ศรี และมีความเสมอภาคในการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและพัฒนาเมือง เฉกเช่น ชาวเมืองในพื้นที่อื่นๆ ของสังคม

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นความพยายามที่จะสร้างความรู้ชุมชนและสร้าง " กิจกรรม " จากพื้นฐานความรู้ที่สั่งสมมา เน้นที่การมีส่วนร่วมของชาวชุมชนทั้งหมด โดยตระหนักว่าการวิจัยและการสร้าง " กิจกรรม " นั้นไม่ใช่คำตอบสุดท้ายของกิจกรรมของชุมชน เพราะชุมชนยังคงดำรงอยู่ส่วนนักวิจัยเป็นเพียงผู้ที่ผ่านมาแล้วผ่านไป ดังนั้น " กิจกรรม " ทั้งหลายจึงเป็นไปเพื่อทำให้ชุมชนดำเนินกิจกรรมของตนเองต่อไปได้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์ จำเป็นต้องตระหนักว่าเราไม่สามารถหยุดความเปลี่ยนแปลงได้ และต้องเข้าใจเงื่อนไข บริบท และความเปลี่ยนแปลงที่ทั้งมีหน่ออ่อนยังไม่ปรากฏและความเปลี่ยนแปลงที่ทวีความเร็วมากขึ้น รวมไปถึงว่านักวิจัยต้องตระหนักว่าการทำให้เกิดกิจกรรมทั้งหลายนั้น จำเป็นที่ต้องให้ชาวชุมชนทั้งหมดรับรู้ว่าพวกเขาทั้งหมดนั้นรู้กันอยู่ว่าแต่ละฝ่ายคิดอย่างไร เพราะนักวิจัยควรจะตระหนักว่านักวิจัยไม่สามารถที่จะรับรู้ระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของชาวชุมชนได้ทั้งหมด ดังนั้นการเสริมให้ชาวชุมชนได้สื่อสารกันในประเด็นร่วมเพื่อที่จะพัฒนาคุณภาพของชุมชนของตนได้ดีขึ้น

การดำเนินการวิจัยในพื้นที่ทีได้เลือกขึ้นมานั้น มีผลลัพท์ที่ไม่เหมือนกันดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น บางชุมชนมองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่น่าทึ่ง บางชุมชนพบว่ามีความขัดแย้งมากเกินกว่าที่โครงการวิจัยจะเข้าไปจัดการได้ บางชุมชนนั้นชุมชนมีความเข้มแข็งอยู่ก่อนแล้ว แต่เพราะความเข้มแข็งนี้เองนำมาซึ่งความขัดแย้งในอีกรูปแบบหนึ่ง บางชุมชนไม่สามารถทำงานในชุมชนได้ทั้งหมดหากแต่สามารถต่อเชื่อมกลับไปสร้างผลกระทบในพื้นที่บ้านเกิด เป็นต้น

แต่ไม่ว่าจะมีผลลัพที่เห็นได้ไม่เหมือนกัน แต่ภายใต้โครงการวิจัยร่วมกันนี้ได้ทำให้มองเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจที่เกิดขึ้นในทุกชุมชน ได้แก่ การสร้างความเปลี่ยนแปลงความคิดของชาวชุมชนที่เกิดขึ้นในทุกชุมชนมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป

ความเปลี่ยนแปลงความคิดที่สำคัญ ได้แก่ การอธิบาย “ เวลา พื้นที่ ” อันนำไปสู่การสร้าง “ อัตลักษณ์ใหม่ ” และท่ามกลางกระบวนการเปลี่ยนแปลงความหมายของ “ เวลา พื้นที่ และอัตลักษณ์ ” นั้นได้นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลง “ ระหัสหมาย ” ที่สังคมได้สร้างครอบชาวชุมชนทั้งหลายไว้ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร

นักวิจัยในโครงการทุกคนได้ศึกษาการดำรงอยู่ของชาวชุมชนในทุกๆ ด้าน เพื่อที่จะใช้เงื่อนไขของการดำรงอยู่บางมิตินั้นสร้างกิจกรรมที่ทำให้ชาวชุมชนมาร่วมกันคิดและมองเห็นปมปัญหาของชุมชนตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาชีพ การออมทรัพย์ หรือแม้กระทั่งประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกันอยู่

การเลือกมิติของการดำรงอยู่บางด้านมาสร้างเป็นกิจกรรมนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสอดคล้องกับ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ของชาวชุมชนเอง หากไม่ใช่กิจกรรมนั้นก็จะไม่สามารถดำเนินต่อไปได้

เบื้องแรกสุดของ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ของชาวชุมชนทั้งหลายก็คือความช่วยเหลือทางด้านกายภาพทุกอย่าง ตั้งแต่ถนน ไฟฟ้า อาชีพ และทุน ซึ่งนักวิจัยทั้งหมดได้พยายามก้าวข้ามด้วยการไม่ทำงานสังคมสงเคราะห์ หากแต่ใช้เงื่อนไขเบื้องแรกสุดนี้ให้เกิดประโยชน์ด้วยการนำไปเชื่อมต่อกับมิติอื่นๆ เช่น การเรียกร้องไฟฟ้า นักวิจัยก็จะไม่รับเหมาทำแทน หากแต่เป็นผู้หาข้อมูลว่าจะดำเนินการได้อย่างไรบ้าง และผลักดันให้ชาวชุมชนดำเนินการเอง

การก้าวผ่านเบื้องแรกสุดของ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ของชาวชุมชนไม่ได้มีเพียงอย่างเดียว นักวิจัยตระหนักเสมอว่าความจำเป็นของชาวชุมชนนั้นมีมากมายและทุกเรื่องมักจะเร่งด่วนเสมอ การก้าวผ่านในทุกครั้งทุกเรื่องใหม่ๆที่เข้ามา นำไปสู่การเริ่มต้นที่จะคิดถึงความสำเร็จที่เกิดขึ้นมา

กรณีของชุมชนบะขาม เบื้องแรกสุดได้แก่การต่อสู้เพื่อได้ที่ดินมาเป็นสิทธิของตน การก้าวผ่านกรณีที่ดินนี้ได้แก่การทำให้ชาวบ้านเข้าใจร่วมกันได้ว่าการต่อสู้ในเรื่องที่ดินนั้นจำเป็นต้องสู้ในแง่ของกฎหมายซึ่งก็คือการก้าวไปสู่การอธิบายพื้นที่ที่ตนเองถูกหาว่า “ บุกรุก ” เสียใหม่

การทำกิจกรรมทั้งหมดของโครงการวิจัยล้วนแล้วแต่ต้องก้าวผ่านเบื้องแรกสุดของชาวบ้านนี้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากโครงการแหล่งเงินทุกอื่น ๆที่ถั่งโถมลงสู่ชุมชนไม่ได้มีความคิดจะทำเช่นนี้ จึงทำให้ชุมชนตกอยู่ในสภาวะแย่งกันได้ทรัพยากรมาใช้เฉพาะหน้าเท่านั้น

กิจกรรมที่แม้ว่าจะเป็นการตอบสนองทางกายภาพ หากแต่เมื่อนักวิจัยมีความรู้ชุมชนมาก และมีเป้าหมายที่มากกว่าความสำเร็จทางกายภาพ และสร้างกิจกรรมลักษณะนี้อย่างต่อเนื่องจะได้ผลที่สำคัญคือทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงตามมา ก็คือ การเริ่มต้นอธิบายตนเองใหม่ หรือ การสร้าง “ อัตลักษณ์ ” ใหม่ขึ้นมา ซึ่งเป็นผลมาจากการอธิบาย “ เวลา ” และ “ พื้นที่ ” ใหม่นั่นเอง

ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง “ เวลา ” “ พื้นที่ ” และ “ อัตลักษณ์ ” นี้เองจะทำให้ชาวชุมชนพยายามสร้าง “ ระหัสหมายใหม่ ” แก่ตนเองและคนในเมืองที่รายรอบพวกเขาอยู่

รากฐานความเข้มแข็งของชุมชนอยู่ตรงความเปลี่ยนแปลงความคิดของชาวชุมชนนั้นเอง กรณีที่เกิดความขัดแย้ง ก็เป็นความขัดแย้งในการที่จะเข้าไปเป็นตัวแทนของกลุ่มอัตลักษณ์ใหม่ที่สร้างระหัสหมายใหม่

ที่กล่าวมาทั้งหมดไม่ได้หมายความว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างง่ายดาย หากแต่เกิดขึ้นมาจากการทดลองสร้างกิจกรรมที่จะก้าวผ่านเบื้องแรกสุดของ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ชาวชุมชนที่ผิดพลาดแล้วก็คิดใหม่ สร้างสมมุติฐานกันใหม่ และสร้างกิจกรรมใหม่ขึ้นมาอีก ซึ่งก็คือการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้นเอง

จากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดนั้น สรุปได้ว่าการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้น มีความจำเป็นพื้นฐาน ดังต่อไปนี้

๑. นักวิจัยต้องเข้าใจถึงเป้าหมายที่ชัดเจนของโครงการวิจัย เช่น โครงการนี้เป็นความปรารถนาที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิตและพลังของชาวชุมชนให้ได้อยู่อย่างมีความสุข มีศักดิ์ศรี และมีความเสมอภาค

๒. ต้องมีความรู้พื้นฐานของชุมชนที่จะลงไปศึกษาให้ลึกซึ้งและกว้างขวางที่สุดก่อนทำงานวิจัย

๓. ต้องแปรเป้าหมายมาสู่วิธีการโดยใช้ความรู้พื้นฐานของชุมชนนั้นเป็นกรอบกำหนดวิธีการ

๔. เมื่อทดลองวิธีการหนึ่งได้ผล ต้องมีการสรุปบทเรียนก่อนเพื่อที่จะสร้างหรือทำให้เกิด “กิจกรรม” ที่ต่อเนื่องไป การวัดว่าได้ผลหรือไม่ พิจารณาได้จากว่าได้เดินไปในแนวทางสู่เป้าหมายหรือไม่

๕. เมื่อทดลองวิธีการหนึ่งไม่ได้ผล ต้องเปลี่ยนวิธีการ อย่าได้เสียดายกิจกรรมหรือเวลาที่ได้ใช้ไป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงไม่ใช่เพียงการแสวงหาความรู้ที่รู้เพื่อรู้เท่านั้น หากแต่เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อทำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงและเรียนรู้กระบวนการความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ " พัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด " ที่ดำเนินการมาสามระยะ จึงแบ่งออกเป็น ระยะแรกเป็นการวางเป้าหมายที่ชัดเจนของโครงการวิจัย โดยมีการศึกษาหาความรู้พื้นฐานของชุมชนที่จะลงไปศึกษาให้ลึกซึ้งและกว้างขวางที่สุด ระยะที่สอง การศึกษามิติทุกด้านของชุมชนที่เลือกพร้อมกับทดลองสร้างกิจกรรม ระยะที่สาม ได้แก่ การสรุปบทเรียนจากการสร้างกิจกรรมระยะที่สองนำมาปรับปรุงกิจกรรมที่ทำต่อไป

การค้นพบที่สำคัญของโครงการนี้ ได้แก่ การค้นพบความเปลี่ยนแปลงความคิดของชาวชุมชนแออัดซึ่งหวังไว้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะทำให้ชาวชุมชนแออัดจะสามารถสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องต่อไปได้ด้วยตนเอง

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ไม่ได้เพียงต้องการเห็นเพียงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่ยังมุ่งเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกลุ่มนักวิจัยในโครงการ ซึ่งได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงของระบบคิดและระบบการทำงานของผู้ร่วมทำการวิจัยในโครงการ

สัมพันธ์ภาพของผู้ทำการศึกษาวิจัยในโครงการนี้ระหว่างนักวิชาการกับนักพัฒนาเอกชน ได้แก่ การเรียนรู้ตลอดเวลาของการทำงานตลอดโครงการ การทำงานทั้งสามระยะได้ทำให้นักวิจัยทุกคนได้รับรู้ถึงอคติของการทำงานของนักพัฒนาที่มักจะพิจารณากิจกรรมอยู่ในระดับกิจกรรมเชิงปรากฏการณ์ และอคติของนักวิชาการที่มักจะมองเห็นแต่กรอบความคิดไม่มีข้อมูลที่แท้จริง นำมาสู่การสร้างกรอบการทำงานวิจัยที่เป็นส่วนผสมผสานของบุคลิกของนักวิจัยทั้งสองกลุ่ม

การทำงานวิจัยได้ทำให้นักพัฒนาสามารถพัฒนากิจกรรมของตนเองได้มากขึ้นกรอบการคิดที่ดีชัดเจนมากขึ้น นักวิชาการก็สามารถที่จะสร้างกิจกรรมของชุมชนได้สดวกมากขึ้น

- 4 -

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสังคมไทยทำให้ชุมชนทั้งหลายเคลื่อนไปสู่สภาพที่เป็นเพียง “ ชุมคน ” เป็นความเปลี่ยนแปลงที่อาจไม่มีผู้ใดสามารถยับยั้งได้ หากแต่การทำให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไปหรือสร้าง “ ชุมคน ” ให้เป็นชุมชนนั้นเป็นไปได้

หากสังคมไทยไม่มีชุมชนเหลืออยู่ รากฐานทางวัฒนธรรมทั้งหลายที่เคยเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญก็จะสูญสลายไปด้วย ดังนั้นพันธกิจของคนไทยทั้งหมดก็คือการที่ต้องหวนกลับมานึกถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่แนบแน่นกันมากขึ้นหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหวนกลับมาสร้างชุมชนกันใหม่

การสร้างความใหม่หมายของ “ เวลา พื้นที่ อัตลักษณ์ และระหัสหมาย ” เป็นแนวทางหนึ่งในการรื้อฟื้นความเป็นชุมชนกลับมา แม้ว่าอาจจะทำได้ยากมากขึ้นหากจะทำในหมู่บ้านจัดสรร แต่ก็เป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำไปทดสอบได้ในชุมชนที่ถูกสังคมครอบด้วย “ ระหัสหมาย ” จนไม่สามารถสร้าง “ อัตลักษณ์ ” ตัวตนที่มีค่าขึ้นมาได้

ความรู้ที่ได้จากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ไม่ได้เป็นความรู้ลอย ๆ หากแต่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการทดลองและเรียนรู้ร่วมกับพี่น้องชุมชนทั้งหลาย เป็นการทำงานร่วมกันของคนหลายฝ่าย จึงใคร่ขอขอบคุณทุกท่านไว้ ณ. ที่นี้

ตอนที่ 2

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

ระยะที่ 2 – 3

กรณีศึกษา : ชุมชนแออัดจังหวัดเชียงใหม่

โดย

ทวิช จตุวรพฤกษ์ หัวหน้าคณะผู้วิจัย

ศรินพร พุ่มมณี นักวิจัย

สมชาติ ภาระสุวรรณ นักวิจัย

ฟ้า ศิรประภา ผู้ช่วยนักวิจัย

บทที่ 1
ข้อมูลและความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนแออัด

ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย

พื้นที่ของชุมชนระแกง ชุมชนกำแพงงาม และชุมชนหัวฝาย ส่วนใหญ่อยู่ในที่ดินของราชพัสดุ เทศบาล และธรณีสงฆ์ มีสถานภาพบุกรุก แต่ก็มีบางพื้นที่ที่เช่าที่ดินของเทศบาลและบางส่วนมีโฉนด จากรายงานผลการสำรวจชุมชนสลัมในเมืองเชียงใหม่ของกลุ่มสถาปนิกชุมชนเพื่อที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม (Community Architects for Shelter and Environment -CASE) ได้เสนอผลการสำรวจลักษณะการครอบครองที่ดินไว้ว่า ชุมชนระแกง มีบ้านที่อยู่ในพื้นที่บุกรุก 10 หลังคาเรือน เช่าที่ 39 หลังคาเรือน และมีโฉนด 15 หลังคาเรือน ชุมชนกำแพงงาม บ้านที่อยู่ในพื้นที่บุกรุก 21 หลังคาเรือน เช่าที่ 39 หลังคาเรือน และมีโฉนด 2 หลังคาเรือน ชุมชนหัวฝาย บ้านในพื้นที่บุกรุก 22 หลังคาเรือน เช่าที่ 51 หลังคาเรือน (มีทั้งเช่าที่เทศบาล และเช่าที่ดินวัดหัวฝาย) และมีโฉนด 14 หลังคาเรือน (ปฐมา หรุ่นรักวิทย์ และคณะ 2541, 94)

จะเห็นได้ว่าจากตัวเลขดังกล่าวมีผู้อยู่ในพื้นที่เช่ามากที่สุด 183 หลังคาเรือน จาก 267 หลังคาเรือน และพื้นที่บุกรุก 53 หลังคาเรือน

ในอดีตนั้น สภาพพื้นที่บริเวณนี้เป็นแนวสันกำแพงดินเก่า มีบ้านเรือนปลูกกันเป็นหย่อม ๆ ใกล้วัดพวกช้างและวัดหัวฝาย โดยบริเวณวัดหัวฝายมีกลุ่มแขกปาทานและไทยใหญ่เป็นกลุ่มดั้งเดิมอยู่ก่อนแล้ว ชาวแขกปาทานมีอาชีพเลี้ยงวัวแถบทุ่งช้างคลาน ส่วนไทยใหญ่มีอาชีพทำรองเท้าและเข็มขัดจากหนังวัว เพื่อส่งขายในเมือง ส่วนวัดพวกช้างเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของกลุ่มคนเมืองตั้งแต่ระยะแรก ๆ ของการเกิดชุมชน

พื้นที่บริเวณนี้เริ่มมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นขึ้น หลังจากมีการย้ายโรงฆ่าสัตว์จากถนนศรีดอนไชยมาอยู่บริเวณริมคลองแม่ข่าในปี พ.ศ.2498 เป็นต้นมา ชาวบ้านที่มีอาชีพชำแหละหมูได้ย้ายตามมาด้วย นอกจากนั้น บริเวณนี้ยังมีทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้ตลาดถึง 2 แห่ง คือตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดประตูก้อม

ต่อมาในช่วงต้นทศวรรษที่ 2500 ทางเทศบาลได้สร้างสะพานข้ามคลองแม่ข่าและได้ไถกำแพงดินลงบางส่วนเพื่อตัดถนนเชื่อมระหว่างเขตเมืองชั้นในกับนอกกำแพงเมือง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างรวดเร็ว ปรากฏว่ามีหน่วยงานของรัฐบาลมาตั้งสำนักงาน

เพิ่มขึ้น ได้แก่ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประสัมพันธ์ และโรงพยาบาลแม่และเด็ก ส่งผลให้ภาคธุรกิจการค้า อาคารพาณิชย์ขยายตัวตามมา ผู้คนอพยพเข้ามาบุกรุกพื้นที่ริมคลองแม่ข่าและกำแพงดินมากขึ้น โดยชาวบ้านไม่ทราบว่าตนเองได้กลายเป็นผู้บุกรุกพื้นที่สาธารณะแล้ว ซึ่งเขาได้ให้เหตุผลว่า “เห็นเป็นที่ดินว่าง ก็เข้ามาสร้างบ้านอยู่ ไม่นึกว่าจะเป็นที่บุกรุก”

ในปัจจุบันนี้ผู้ที่บุกรุกแนวกำแพงเมืองเก่าและริมคลองแม่ข่ายังคงรู้สึกไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย เพราะมีกระแสการไล่รื้อออกมาอยู่เนืองๆ มีการปล่อยข่าวลืออยู่เป็นระยะๆ ส่วนกลุ่มที่เช่าที่ดินของเทศบาล มีความรู้สึกมั่นคงมากกว่า หลายคนคิดว่าคงมีการเช่าต่อไป ไม่มีการยกเลิกสัญญา เพราะเทศบาลก็ไม่รู้ว่าจะนำที่ดินบริเวณนี้ไปใช้ประโยชน์ในเรื่องใด แต่ว่าในระยะนี้พรรคการเมืองที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้บริหารเทศบาล คือ กลุ่มเชียงใหม่คุณธรรม ซึ่งชนะการเลือกตั้งที่แขวงกาวิละ แขวงศรีวิชัย และแขวงนครพิงค์ แต่พ่ายแพ้ให้กับกลุ่มอานันทภูมิที่แขวงเม็งราย ซึ่งชุมชนที่ถูกมองว่ามีสถานภาพเป็นผู้บุกรุกอยู่ในแขวงเม็งรายเกือบทั้งหมด

การที่ชุมชนทั้ง 3 ไม่ได้ออกเสียงสนับสนุนกลุ่มเชียงใหม่คุณธรรมที่เป็นผู้บริหารเทศบาลในปัจจุบัน แต่กลับเป็นฐานเสียงสำคัญให้กลับกลุ่มอานันทภูมิ ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้าม ทำให้ชาวชุมชนทั้ง 3 ชุมชนเริ่มรู้สึกไม่มั่นคงด้วยเกรงว่าอาจจะถูกไล่รื้อ ซึ่งความกังวลใจนี้ได้ปรากฏขึ้นจริงแล้วเมื่อเกิดเหตุการณ์ไล่รื้อขึ้นที่หน้าบ้านของเขา นั่นคือ ชาวเขากลุ่มนี้เคยถูกไล่รื้อมาครั้งหนึ่งแล้วจากชุมชนอัษฎาธร ซึ่งอยู่ริมคลองแม่ข่าทางทิศเหนือของกำแพงเมือง ใกล้กับแจ่งศรีภูมิ ในการไล่รื้อครั้งแรกผู้บริหารเทศบาลชุดก่อนได้จัดให้มาอยู่ในบริเวณโรงฆ่าสัตว์ชั่วคราว โดยมีข้อตกลงกันว่าจะอนุญาติให้อยู่ 5 ปี ในปี พ.ศ.2543 เทศบาลได้ใช้พื้นที่ของโรงฆ่าสัตว์บางส่วนมาสร้างที่ทำการแขวงเม็งราย เมื่อแขวงสร้างเสร็จ เทศบาลมีโครงการสร้างลานกีฬาต้านยาเสพติดด้านหลังแขวงต่อไป แต่ปรากฏว่าพื้นที่บางส่วนเป็นที่อยู่ของชาวบ้านจากชุมชนอัษฎาธร ทางเทศบาลจึงได้ขับไล่ให้กลุ่มชาวเขาที่อยู่ในพื้นที่ของโรงฆ่าสัตว์ให้ออกไปจากพื้นที่ โดยกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดินของรัฐ เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวชุมชนเกิดความกังวลใจขึ้นมาไม่น้อยว่า การไล่รื้อชุมชนริมคลองและแนวกำแพงอาจจะมีความเป็นไปได้เช่นกัน เพราะที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนจำนวนไม่น้อยอยู่ในที่ดินของรัฐเช่นเดียวกัน

ปัจจุบันนี้ชาวชุมชนได้โต้แย้งข้อกล่าวหาว่าเป็นผู้บุกรุกว่า พวกเขาเป็นผู้บุกเบิกมากกว่า เพราะชาวบ้านเป็นผู้สร้างความเจริญและทำให้ที่ดินที่เคยรกร้างว่างเปล่า มีประโยชน์และมีค่าขึ้นมา หากในอนาคตจะมีการไล่รื้อจริง ชาวบ้านก็พร้อมที่จะต่อสู้เพื่อปกป้อง “บ้าน” ของตนเอง โดยให้เหตุผลว่า ชาวบ้านได้ลงหลักปักฐานอยู่ที่นี่มานานหลายสิบปีตั้งแต่บรรพบุรุษ และเห็นว่าตนเองมีฐานะเป็น “ผู้บุกเบิก” ที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้พื้นที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มากกว่าเป็น “ผู้บุกรุก” ที่ทำให้พื้นที่มีมลทินอย่างที่ถูกกล่าวหาหรือประทับตราจากคนภายนอก

การรวมกลุ่ม

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชนใน 3 พื้นที่ พบว่าแต่ละชุมชนมีลักษณะความเป็นมาแตกต่างกันออกไป หัวฝายเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวัดหัวฝายเป็นศูนย์กลาง ชาวบ้านเดิมมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ รับจ้างทำนา เก็บผักขาย และชำแหละหมู ชุมชนระแกงเป็นชุมชนดั้งเดิมเช่นกัน แต่รวมกลุ่มกันบนฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติและมีอาชีพเดียวกัน คือ รับจ้างทำเครื่องเขิน ส่วนชุมชนกำแพงงาม เป็นชุมชนใหม่ที่แตกตัวออกจากชุมชนหัวฝาย ตามนโยบายการตั้งชุมชนย่อยของเทศบาล ดังนั้น ชาวชุมชนทั้งสามแห่งจึงมีความสัมพันธ์ระหว่างกันมาแต่เดิม

ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานเป็นการผสมผสานกันระหว่างกลุ่มคนดั้งเดิมในพื้นที่ กับผู้ที่อพยพมาอยู่ทีหลัง ทั้งจากอำเภอรอบนอกและจากจังหวัดใกล้เคียง สำหรับกลุ่มที่อพยพมาอยู่ทีหลังก็จะมาเป็นกลุ่มๆ แต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติหรือเพื่อนบ้านกันตามถิ่นฐานเดิม ในช่วงของการก่อรูปชุมชนนี้ บ้านเรือนยังไม่หนาแน่น กลุ่มที่อยู่มาแต่เดิมและผู้มาทีหลังต่างมีปฏิสัมพันธ์กันและมีความรู้สึกร่วมเป็นคนในพื้นที่เดียวกัน เพราะมีการพึ่งพาและถ้อยทีถ้อยอาศัยและร่วมเป็นศรัทธาวัดเดียวกัน และมีการแต่งงานข้ามกลุ่มกัน หรือเกิดการ “ดอง” กันระหว่างกลุ่ม ทำให้สายสัมพันธ์ของชาวบ้านในช่วงก่อรูปชุมชนเป็นไปอย่างแนบแน่น

ในชุมชนหัวฝายเคยมีการแบ่งกลุ่มทั้งเชิงพื้นที่ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกันและความสัมพันธ์ทางสังคมมาก่อน หรือที่เรียกว่า “***ป๊อก***” ได้แก่ “*ป๊อกข้างวัดด้านทิศเหนือ*” เป็นที่อยู่ของกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่มานาน บางคนสืบเชื้อสายมาจากชาวไทยใหญ่และแขกปาทาน ชาวบ้านส่วนใหญ่ในละแวกนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าละแวกอื่น อาชีพของชาวละแวกนี้ คือค้าขาย (ขายของชำที่บ้าน) รับราชการ และเป็นพนักงานบริษัท มีรายได้ที่แน่นอน และส่วนใหญ่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน

“ป๊อกหลังวัด” อยู่ในพื้นที่มานานเช่นกัน ชาวบ้านประกอบอาชีพค้าขาย ขายของที่ตลาดเมืองใหม่ ตลาดประตูก้อม รับจ้างทั่วไป และรับราชการ พื้นที่นี้ส่วนใหญ่เป็นที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์และบางส่วนเช่าที่วัดหัวฝาย

“ป๊อกริมคลองแม่ข่า” กลุ่มนี้อพยพมาจากอำเภอรอบนอกของเชียงใหม่ ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป ได้แก่ รับเหมาพ่นสี รับจ้างดายหญ้า ล้างจาน และซ่อมไฟฟ้า ฯลฯ แต่ก็มีอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำงานในโรงฆ่าสัตว์ บ้านส่วนใหญ่ในบริเวณนี้ปลูกสร้างบนที่ดินบุกรุก

“ป๊อกหลังแฟลตการเคหะแห่งชาติ” กลุ่มนี้เคยอยู่ในพื้นที่ที่ใช้สร้างแฟลตการเคหะแห่งชาติมาก่อน หลังจากถูกเวนคืนไปสร้างแฟลต ก็ได้ปลูกบ้านอยู่ด้านหลัง พื้นที่สร้างบ้านส่วนใหญ่เป็นที่เช่าจากเทศบาลนครเชียงใหม่

ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือ ***“ป๊อกชาวเขา”*** ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองแม่ข่าบริเวณหลังโรงฆ่าสัตว์ กลุ่มนี้มีอาชีพขายของที่ตลาดไนท์บาซาร์ ขายปลาหมึกย่าง และเย็บผ้าขาย ส่วนกลุ่มคนเมืองที่อยู่ท่ามกลางชาวเขานั้น (ตระกูลยานะขัติ) มีอาชีพขายของที่ตลาดไนท์บาซาร์เช่นกัน โดยขายผ้าฝ้าย

ผ้าพื้นเมืองจากสันกำแพง กระเป๋าขนาดเล็ก และย่ามที่มีลวดลายพื้นเมือง พื้นที่ปลูกสร้างบ้านในบริเวณนี้เป็นที่ดินงอกริมคลองแม่ข่า

กลุ่มชาวชุมชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอย่างมากในชุมชนคือ “ป๊อกหลังแฟลต” มีศูนย์รวมหรือที่พบปะกันคือร้านขายก๋วยเตี๋ยวของลุงประสิทธิ์ (เป็นประธานกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน – อสม.) การที่มีบ้านอยู่ใกล้ชิดกัน และมีฐานะยากจนเหมือน ๆกัน ทำให้ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเป็นประจำ เช่น กลุ่มผู้ชายเลี้ยงไก่ชน กลุ่มผู้หญิงและแม่บ้าน จะตั้งวงเล่นบิงโกกันเป็นประจำ การเล่นบิงโกและการชนไก่ นับว่าเป็นเวทีการสร้างสายสัมพันธ์ที่สำคัญ เพราะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนซุบซิบนินทา บางครั้งมีการมีอภิปรายหรือถกปัญหาการเมืองร่วมกัน และหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน กิจกรรมของกลุ่มที่เคยร่วมกันทำมาแล้วนี้ อาทิเช่น การช่วยกันลาดซีเมนต์ทางเดินเท้าและขุดลอกลำเหมือง เนื่องจากในแต่ละปีชาวชุมชนละแวกนี้จะมีปัญหาที่ต้องเผชิญร่วมกันเป็นประจำ คือ ปัญหาน้ำท่วม จึงมีการร่วมกันขุดลอกลำเหมืองสาขาให้น้ำระบายได้ดีขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหน้าฝน เพื่อบรรเทาปัญหาน้ำท่วมขัง

รอบ ๆบริเวณร้านก๋วยเตี๋ยวนี้ มักจะมีเด็ก ๆ จับกลุ่มเล่นสนุกกัน นอกจากนั้น ยังเป็นสถานที่รวมกลุ่มกันของ“ขาหวยแอร์” มาติดต่อรับหวยไปขายและชำระบัญชีกันเป็นประจำ ตลอดจนเป็นสถานที่ที่คนปล่อยเงินกู้มาตามเก็บหนี้สินจากลูกหนี้ วันหวยออกก็จะเป็นที่ชุมนุมของพ่อเลี้ยงหวยและบรรดาขาขายหวยน้อยใหญ่ มาตรวจสอบและชำระหนี้สินกัน ทำให้พื้นที่นี้มีผู้คนรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมกันอย่างคึกคักแทบทุกวัน

“เครือข่ายหวยแอร์” เป็นการรวมกลุ่มอีกลักษณะหนึ่งทีเกิดขึ้นในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ การที่อาชีพขายหวยแอร์ขยายตัวได้รวดเร็ว แสดงว่าภาวะบีบรัดทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน มีส่วนทำให้อาชีพนอกระบบที่ปริ่มกับการทำผิดกฎหมายและขัดกับศีลธรรมเกิดการปรับตัวอย่างเข้มข้น และทำให้ชาวชุมชนต้องอาศัยการเสี่ยงโชคเป็นแนวทางการปรับตัวเพื่อให้เกิดรายได้กันมากขึ้นด้วย ทั้งการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายหรือ “ขา” และการซื้อหวยที่มีราคาสูงมาก โดยมี “โอกาส” ที่จะถูกรางวัลที่หลากหลายมากขึ้น เป็นสิ่งล่อใจ ทำให้ชาวชุมชนบางส่วนต้องกู้เงินดอกเบี้ยแพงจากเจ้ามือหวยซึ่งเป็นคนออกเงินกู้ด้วย

ในขณะที่อาชีพที่ปริ่มกับการขัดกฎหมายได้ขยายเครือข่ายอย่างรวดเร็ว เพราะมีการปรับปรุงเทคนิคการขายและการแบ่งปันผลประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม ขณะเดียวกันอาชีพรับจ้างชำแหละหมูที่โรงฆ่าสัตว์ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในลักษณะลูกพี่กับลูกน้องกลับประสบชะตากรรมไม่ต่างจากอาชีพทำเครื่องเขินของชาวระแกง คือได้หดเล็กลงอย่างต่อเนื่อง ทั้ง ๆที่เป็นอาชีพดั้งเดิมอย่างหนึ่งของชาวหัวฝายและกำแพงงามที่ทำกันมาตั้งแต่ช่วงก่อตั้งชุมชน และยังคงทำกันมาอย่างต่อเนื่อง

ที่ชุมชนกำแพงงาม อาจจำแนกการรวมกลุ่มตามลักษณะการเข้าถึงทรัพยากรและบริการของรัฐ ซึ่งจะแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ “กลุ่มที่อยู่ข้างนอก” จะได้รับข้อมูลข่าวสารและเข้าถึงบริการ

และความช่วยเหลือจากภายนอกได้ทั่วถึงกว่า แต่ทว่ากลุ่มนี้มีความสัมพันธ์กันในฐานะเพื่อนกันเท่านั้น มีการพึ่งพาอาศัยกันไม่มากนัก มักจะถูกอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่าเป็น “คนชั้นกลาง” ส่วน “กลุ่มที่อยู่ด้านใน” ที่อยู่ห่างถนนและเป็นกลุ่มคนชายขอบในชุมชน (กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกในตระกูล “ปาละรังษี” และชาวอาข่าที่อยู่ตามแนวกำแพงเก่า) กลุ่มที่อยู่ด้านในมักจะบอกเสมอว่าพวกเขาไม่ค่อยได้รับข่าวสารจากศูนย์ชุมชนมากนัก ไม่ค่อยได้รับรู้ว่าในขณะนี้มีการช่วยเหลืออะไรบ้าง ที่หน่วยงานจากภายนอกจัดให้กับชุมชน ข่าวสารและบริการด้านสาธารณูปโภคต่าง ๆ มักจะสิ้นสุดที่ต้นฉำฉาใหญ่เท่านั้น ไม่เลยเข้าไปด้านใน เช่น ถนน ไฟฟ้า และน้ำประปา เป็นต้น

กลุ่มปาละรังษีและกลุ่มชาวอาข่า แม้ดูเหมือนว่าจะเป็นคนชายขอบของชุมชน แต่สามารถตอกย้ำความสัมพันธ์แบบเครือญาติและกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมาได้ ภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันแนบแน่น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันหลาย ๆเรื่อง ทั้งแบ่งปันอาหาร ช่วยหางานมาให้ทำ และประกอบอาชีพเหมือนกัน อาจจะกล่าวได้ว่า หากมองเผิน ๆแล้ว ชุมชนกำแพงงามจะมีลักษณะปัจเจกชนนิยมสูง ชาวบ้านต่างคนต่างอยู่ และองค์กรชุมชนไม่เข้มแข็ง แต่หากมองลงไปในระดับครัวเรือน ก็จะพบเห็นสายสัมพันธ์ที่มีคุณภาพดำรงอยู่ด้วย และกลุ่มคนจนเหล่านี้กำลังมีการเคลื่อนไหวร่วมกันเพื่อแบกรับภาระของสังคม ด้วยการทำกิจกรมรักษาคลองแม่ข่าร่วมกัน

ความสัมพันธ์แบบเครือญาติของกลุ่มคนจนที่มีอาชีพรับจ้างทำงานเล็ก ๆน้อย ๆ หรืองานรับจ้างรายวัน ได้กลายเป็นทางเลือกหลักในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ กลุ่มตระกูล "ปาละรังษี” เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงถึงการรวมกลุ่มอย่างมีพลังในการต่อสู้กับปัญหาเศรษฐกิจในเมือง

กลุ่ม “ปาละรังษี” ได้ย้ายมาอยู่ในเมืองเป็นเวลานาน และสมาชิกส่วนใหญ่ในกลุ่มตระกูล "ปาละรังษี" มีอาชีพอยู่ในภาคการผลิตแบบไม่เป็นทางการมาโดยตลอด ทำให้กลุ่มเครือญาติตระกูล "ปาละรังษี" เลือกใช้วิธีการรวมกลุ่มกันในหมู่ญาติพี่น้องเป็นรากฐานในการปรับตัวเพื่อเผชิญหน้ากับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้งานรับจ้างเล็ก ๆน้อย ๆ หรือการทำงาน *”ต๊อบต๊อบแต๊บแต๊บ”* ของตระกูลนี้อยู่ได้คือ

<u>หนึ่ง</u> มีการจัดการภายในเพื่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกันในหมู่ญาติพี่น้องหลาย ๆด้าน โดยมีการจัดการคล้ายกับระบบกงสี เช่น มีการช่วยเหลือกันออกค่าใช้จ่ายในการรักษาความเจ็บป่วย ช่วยเหลือดูแลเด็ก ๆ ทีพ่อแม่ออกไปทำงาน ทุกคนจะไปกินข้าวที่บ้านไหนก็ได้ และหยิบยืมเงินทองยามขัดสนได้ ยกเว้นหนี้สิน จะเป็นภาระรับผิดชอบของคนก่อหนี้ การที่มีการช่วยเหลือจุนเจือกันเช่นนี้ ทำให้สมาชิกรู้สึกมั่นคงและปลอดภัยว่า ตราบใดที่ยังอยู่ในละแวกเดียวกัน จะมีการแบ่งปันทั้งอาหาร และงาน จะมีผู้ช่วยเหลือดูแลเด็ก ๆ และช่วยเหลือยามเจ็บป่วย

<u>สอง</u> มีการเรียนรู้เพื่อเพิ่มความหลากหลายของทักษะฝีมือและไม่เลือกงาน ทำให้ความสามารถในการเปลี่ยนอาชีพไม่ลดลง แม้ว่า สาเหตุเนื่องจากไม่ถูกครอบงำจากการศึกษาใน

ระบบมากนัก เพราะส่วนใหญ่เรียนหนังสือมาน้อย เช่น ลุงคำเรียนรู้งานรับเหมาก่อสร้างจากการเป็นกรรมการทำงานก่อสร้างมาก่อน

<u>สาม</u> มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับภายนอก เช่น อ้ายเรืองเป็นคนกว้างขวาง มีเพื่อนมาก เพราะทำงานได้หลายอย่าง ทำให้มีช่องหางานเล็ก ๆน้อย ๆทำได้ไม่ยากนัก

<u>สี่</u> การมีทักษะฝีมืออย่างหลากหลาย ทำให้บางครั้งเลือกงานได้บ้าง และเอามาแบ่งปันให้ญาติพี่น้องทำอยู่กับบ้านได้ด้วย และประการสุดท้าย งานเช่นนี้ เป็นงานที่ค่อนข้างอิสระ เพราะไม่ต้องทำงานตามตารางเวลา ทำให้สามารถทำงานบ้าน ดูแลครอบครัว และทำงานหาเลี้ยงชีพไปพร้อม ๆกันได้

ผู้นำและภาวะการนำ

ภาวะการนำในช่วงก่อรูปชุมชน การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านที่ระแกงและหัวฝายในช่วงแรก (ช่วงนั้นกำแพงงามยังเป็นส่วนหนึ่งของหัวฝาย) จะปลูกบ้านอยู่เป็นกลุ่ม ๆ กระจัดกระจายไปตามสภาพพื้นที่ เช่น รอบวัดหัวฝาย หลังวัดพวกช้าง แนวคลองแม่ข่า และกำแพงดิน วิถีชีวิตชุมชนในช่วงนั้นชาวบ้านไม่จำเป็นต้องพึ่งพาหน่วยงานของรัฐมากนัก ชาวบ้านได้ช่วยเหลือเกื้อกูลและร่วมกันแก้ปัญหา บนฐานของความสัมพันธ์ในลักษณะความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน กลุ่มศรัทธาวัด และละแวกบ้านเดียวกัน เช่น การทำทางเดิน การสร้างบ้าน การถมที่ป้องกันน้ำท่วม รวมถึงการจัดงานประเพณีต่าง ๆ ภายในชุมชน

จากการจัดการความสัมพันธ์ในระบบดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านมีพื้นที่สร้างสัมพันธ์ร่วมกัน จึงมีความขัดแย้งกันไม่มากเช่นปัจจุบัน แม้ว่าจะเกิดความขัดแย้งขึ้น ในชุมชนก็มีเครื่องมือขจัดความขัดแย้ง ได้แก่ ผู้อาวุโสทำให้หน้าที่ไกล่เกลี่ย ดังนั้น ในช่วงนั้นชาวบ้านจะเคารพนับถือและยกย่องผู้อาวุโสของชุมชน

นอกจากผู้อาวุโสแล้ว ผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อถือก็คือผู้ที่มีความรู้ความสามารถด้านต่าง ๆ เช่น มัคทายกวัด กรรมการวัด จะได้รับการยอมรับในฐานะผู้นำในการจัดงานประเพณีและประกอบพิธีต่าง ๆในวัด ส่วนในชุมชนระแกง มีหมอตำแยและหมอเมืองหรือหมอยาพื้นบ้านที่รักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรและไสยศาสตร์ นอกจากนั้น ผู้ที่มีฐานะเศรษฐกิจดีพอที่จะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ ก็จะได้รับการยอมรับเช่นกัน ได้แก่ เจ้าของร้านขายของในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลว่า เจ้าของร้านขายของมักจะให้ชาวบ้านซื้อเชื่อได้ และยังช่วยงานของชุมชนได้มาก

จะเห็นว่า ผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านในช่วงก่อนจะมีการพัฒนาอย่างเข้มข้น คือคนที่มีพันธมิตรมาก คนมีความรู้ความสามารถที่จะช่วยเหลือชุมชนได้ และผู้ที่มีฐานะเศรษฐกิจดีพอที่จะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ กลุ่มคนเหล่านี้ยังคงได้รับการยอมรับอย่างมาก เมื่อเทศบาลได้เข้ามาส่งเสริมให้ชุมชนเมืองจัดตั้งคณะกรรมชุมชนขึ้นในปี พ.ศ.2527

ภาวะการนำกับงานพัฒนาชุมชน ผลการเลือกผู้นำครั้งแรก ๆปรากฏว่ากลุ่มคนดังกล่าวนั่นเองที่ได้รับการยอมรับให้เป็นประธานและคณะกรรมการชุมชน ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับเทศบาลและหน่วยงานต่าง ๆของรัฐ ที่หัวฝายปรากฏว่าประธานคนแรกเป็นมัคทายกวัดหัวฝายและมีญาติพี่น้องมาก ส่วนที่ระแกงได้เจ้าของร้านขายเนื้อหมู

ต่อมา เมื่อเทศบาลและหน่วยงานภายนอกอื่น ๆมีการจัดงบประมาณพัฒนาชุมชนเมืองมากขึ้น ปรากฏว่าชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงความคิดและความคาดหวังต่อผู้นำสูงขึ้น คือนอกจากจะเป็นผู้ที่ช่วยเหลือชาวบ้านได้แล้ว ยังต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ มีประสบการณ์ในการสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้ด้วย เพราะจะทำให้ติดต่อประสานงานและเจรจาต่อรองนำผลประโยชน์เข้าสู่ชุมชนกับได้ ในช่วงนี้เองที่คุณประทีป บุญหมั้น ได้รับเลือกเป็นประธานชุมชนหัวฝาย สาเหตุที่คุณประทีปได้รับเลือกเป็นเพราะเขามีประสบการณ์มาก เคยไปทำงานที่กรุงเทพฯและเป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านบางส่วนมีงานทำ

ส่วนที่กำแพงงามเมื่อแยกออกเป็นชุมชนในปี พ.ศ.2538 นั้น คุณสมเกตุ สุกัญโท ได้รับเลือกเป็นประธาน เพราะชาวบ้านเห็นว่าเป็นคนพูดจาดี มีหลักการ เคยเป็นนักจัดรายการวิทยุท้องถิ่นมาก่อน นอกจากนั้น เขายังมีสายสัมพันธ์กับนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งมีส่วนทำให้สามารถแยกตัวออกจากหัวฝายมาตั้งชุมชนกำแพงงามได้

การที่ชุมชนถูกดึงเข้าไปผูกติดอยู่กับกิจกรรมพัฒนาของภาครัฐและการเมืองท้องถิ่น ทำให้เกิดวามเปลี่ยนแปลงภาวะการนำอย่างมาก การมอบอำนาจในการจัดการแก่ประธานชุมชนที่รัฐมาแต่งตั้ง ทำให้ผู้นำทางการเริ่มมีสถานภาพเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรที่มาจากภายนอก ผู้นำบางคนต้องการอำนาจในการทำงานอย่างเต็มที่ แต่เนื่องจากทรัพยากรมีจำกัด ทำให้การจัดสรรไม่ลงตัวและไม่ทั่วถึง ชาวบ้านเริ่มติฉินนินทาการทำงานของประธานว่าช่วยเหลือเฉพาะเครือญาติและพวกพ้อง ภาวะการนำในชุมชนจึงถูกตั้งคำถามจากชาวบ้านมากขึ้น ผู้นำไม่ได้รับฉันทามติจากชาวบ้านส่วนใหญ่เหมือนเดิม แต่จะมีสถานะเป็นตัวแทนของกลุ่มตัวเองและกลุ่มการเมืองท้องถิ่นมากกว่า

อิทธิพลของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นต่อผู้นำชุมชนจะปรากฏชัดเจนในช่วงที่มีการเลือกประธานชุมชน ในชุมชนจะแตกตัวออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามการสนับสนุนของกลุ่มการเมืองท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นที่ระแกง ที่ได้เปลี่ยนตัวประธานจากลุงเฉลิมมาเป็นอ้ายเจริญ กำแพงงามเปลี่ยนจากอ้ายสมเกตุเป็นอ้ายน้อง และชุมชนหัวฝายเปลี่ยนจากคุณประทีปเป็นคุณกรีทอง ผู้นำใหม่เหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กับกลุ่มการเมืองท้องถิ่นไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ผู้นำเหล่านี้เมื่อกลายเป็นประธานชุมชนแล้วมักจะพยายามสร้างฐานอำนาจของตัวเอง มีการจดสรรผลประโยชน์ไปให้กลุ่มของตัวเองมากกว่า เพราะถือว่ามีฐานการสนับสนุนจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐ กลุ่มการเมืองท้องถิ่น และองค์กรอื่น ๆ

ผลของการพัฒนาชุมชนของรัฐ จะไม่กระจายผลประโยชน์ไปสู่คนส่วนใหญ่หรือคนจน แต่จะกลายเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างอำนาจบารมีแก่ผู้นำและกลุ่มของตัวเองมากกว่า ซึ่งจะนำไปสู่ความ

ขัดแย้งและความแตกแยกในชุมชน ผลการเลือกผู้นำแต่ละครั้งจะสะท้อนถึงการผนึกรวมตัวของผู้นำและกลุ่มของตัวเอง เพื่อช่วงชิงการนำอันเป็นหนทางเข้าถึงอำนาจและผลประโยชน์ ส่วนคนจน (เช่น กลุ่มปาละรังษี ต้องรวมกลุ่มกันขอไฟฟ้าใช้กันเอง) และคนชายขอบ (กลุ่มชาวเขาจะไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนา) จะไม่ได้รับการเหลียวแลเท่าใดนัก จึงต้องรวมกลุ่มกันเรียนรู้และช่วยเหลือตนเอง

ภาวะการนำในปัจจุบัน ในปัจจุบันแม้ว่าชุมชนจะไม่ได้สมัครสมานกลมเกลียวกันดีเหมือนก่อน แต่ก็ใช่ว่าจะแตกแยกเป็นเสี่ยงๆ จนไม่มีสมานฉันท์ ชาวบ้านได้เปรียบชุมชนเหมือนกับแก้วน้ำ โดยอธิบายว่าก่อนนี้แก้วน้ำใบนี้มีสภาพดี ใสสะอาดไร้ริ้วรอย แต่ในปัจจุบัน แม้ว่าแก้วใบนี้จะถูกกระทบกระทั่งจนมีรอยร้าวเกิดขึ้น แต่ยังคงใช้ใส่น้ำได้ หมายความว่า การที่มีความขัดแย้งกันเพิ่มมากขึ้น ก็ใช่ว่าชาวบ้านจะแตกแยกกันโดยเด็ดขาด แม้ว่าแต่ละคนแต่ละกลุ่มจะมีสายสัมพันธ์ของตนเอง แต่จะเกี่ยวพันกับคนอื่นกลุ่มอื่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง การรวมกันเป็นกลุ่มเป็นพรรคพวกมีทั้งรวมกันบนฐานของความเป็นญาติพี่น้อง ความสนิทสนมคุ้นเคยเสมือนญาติ และการช่วยเหลือพึ่งพากันในบางเรื่อง ความซับซ้อนของการถักทอสายสัมพันธ์เกิดจากความจำเป็นในการดำรงชีวิตที่ต้องช่วยเหลือพึ่งพากันนี้เอง เป็นกลไกขจัดหรือบรรเทาความขัดแย้งที่มีส่วนสำคัญป้องกันไม่ให้ชุมชนแตกแยก แม้ว่าจะมีผลประโยชน์ขัดกันหรือเกิดความไม่ไว้วางใจกันในการจัดสรรผลประโยชน์มาโดยตลอดก็ตาม

หากไม่มีผลประโยชน์เฉพาะหน้าจากภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือเป็นชนวนความขัดแย้ง ชาวบ้านก็จะอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นพวกตามสายสัมพันธ์ เมื่อมีผลประโยชน์จากภายนอกเข้ามาโดยเฉพาะช่วงเลือกตั้ง ชาวบ้านจะแตกตัวเป็นกลุ่มๆ หลังจากการรับผลประโยชน์ได้ผ่านไปแล้ว ชาวบ้านก็จะกลับไปอยู่กับกลุ่มพวกของตัวเอง จากปรากฏการณ์นี้แสดงว่า ชาวชุมชนรู้จักจัดการกับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไม่ให้ลุกลามไปเป็นความแตแยก ชาวบ้านรู้ว่าความขัดแย้งกันในแต่ละเรื่องจะยอมกันได้แค่ไหน อย่างไร และเมื่อไร โดยไม่สูญเสียสายสัมพันธ์ของความเป็นคนชุมชนเดียวกันหรือคนรู้จักมักคุ้นไป

ขณะที่ผู้นำทางการถูกตั้งคำถามจากชุมชนมากขึ้นนั้น ได้มีผู้นำกลุ่มใหม่เกิดขึ้นและมีบทบาทคู่ขนานกันไป ซึ่งเป็นผลของการเรียนรู้จากการร่วมทำกิจกรรมร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ผู้นำใหม่กลุ่มนี้ได้ทำกิจกรรมในชุมชนด้วยการลงมือปฏิบัติด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องรอให้เทศบาลหรือประธานชุมชนช่วยเหลือ มีเพื่อนบ้านหรือเครือญาติให้การร่วมมือสนับสนุน เช่น อ้ายบุญเรือง ปาละรังษี ได้กลายเป็นผู้นำของกลุ่มญาติและชาวอาข่า ที่ได้ริเริ่มทำกิจกรรมรักษาคลองแม่ข่าที่กำแพงงาม นอกจากนี้ผู้นำเก่าอย่างอ้ายประทีปก็ได้ปรับเปลี่ยนภาวะการนำเช่นกัน หลังจากได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์จากการทำงานกับภาครัฐและองค์กรเอกชน จึงเกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตัวเองจากผู้นำที่เป็นเพียงตัวกลางประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก ซึ่งมักจะทำงานตามวัตถุประสงค์และตามวิธีการที่กำหนดจากภายนอก มาริเริ่มจัดองค์กรและกระบวนการทำงาน

เพื่อชุมชนและขยายออกไปสู่การทำงานระหว่างชุมชนต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่า “เครือข่ายองค์กรชุมชน” ผลของการจัดองค์กรใหม่นอกจากจะทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถกำหนดปัญหาและหาแนวทางแก้ไขด้วยตนเองแล้ว ยังมีส่วนสร้างผู้นำหรือคนทำงานของส่วนรวมกลุ่มใหม่ขึ้นมาด้วย[1]

ภาวะการนำในชุมชนปัจจุบัน จึงไม่ได้มีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่ตัวผู้นำเพียงคนเดียว ไม่ว่าจะเป็นผู้นำในลักษณะใดก็ตาม แต่จะอยู่ที่การมีส่วนร่วมของแต่ละกลุ่มปัญหาที่ได้เข้าไปร่วมกันหาทางออกร่วมกัน ในรูปของเวทีเครือข่ายมากกว่า ส่วนในระดับกลุ่มย่อยๆ ผู้นำเครือญาติและกลุ่มเสมือนญาติยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้บ้างในบางระดับ แม้ว่าจะไม่อาจเรียกความสนิทสนมกลมเกลียวเหมือนในอดีตคืนมาได้ก็ตาม

การรวมกลุ่มกันลุกขึ้นมาแก้ปัญหาของตัวเองและส่วนรวม การรวมกลุ่มระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชน ความสามารถในการจัดการความขัดแย้งในระดับชุมชน และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกลุ่มย่อยๆ นี้เอง เป็นคุณภาพของความสัมพันธ์ที่ยังคงมีพลัง แม้ว่าวิถีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไปจนต้องพึ่งพาภายนอกแทบทั้งหมด จนดูราวกับว่าผู้คนในชุมชนเมืองต่างคนต่างอยู่ หรือมีแนวโน้มกลายเป็น “ชุมคน” มากกว่า “ชุมชน” คุณภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนต่อไป

การวิจัยครั้งนี้พบว่า ภาวะการนำของผู้นำมีส่วนเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านเป็นตัวจุดประกายให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมแก้ปัญหาตนเองและส่วนรวม จากการร่วมกันทำในเรื่องเล็กๆ ซึ่งเป็นปัญหาส่วนตัว เช่น การขอไฟฟ้าของกลุ่มปาละรังษี ผลของมันไม่ใช่เพียงแค่ทำให้มีไฟฟ้าใช้ และเกิดความมั่นใจในศักยภาพในการแก้ปัญหาของตนเองเท่านั้น สิ่งที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือการเกิดสำนึกที่จะรับผิดชอบหรือรับภาระแก้ปัญหาของส่วนรวม คนกลุ่มนี้จึงได้ริเริ่มทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมในวงกว้าง คือ การรักษาคลองแม่ข่า โดยการเก็บขยะในคลอง สร้างทำนบป้องกันการถูกน้ำเซาะตลิ่งของคลอง และการปลูกต้นไม้ริมคลอง

การเป็นหนี้

ปัญหาของคนจนในเมืองคือขาดโอกาสและทางเลือกในการเข้าถึงทรัพยากรและรับบริการจากรัฐ การกู้หนี้ยืมสินจึงเป็นความจำเป็นที่ชาวชุมชนเมืองคุ้นเคยกันดี การยืมเงินได้กลายเป็นทางเลือกที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงของการดำรงชีวิต การมีอาชีพไม่มั่นคง มีรายได้ไม่แน่นอน และไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ทำให้ไม่มีหลักทรัพย์ใดๆในการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบที่ดอกเบี้ยต่ำกว่าได้ เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินในยามจำเป็นและฉุกเฉิน (เช่น จ่ายค่าเล่าเรียน เจ็บป่วย) ตลอดจนต้องการเงินลงทุนเพื่อค้าขายเล็กๆน้อยๆ จึงจำต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบมาใช้จ่ายอย่างไม่

[1] โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อ 2.3 “กิจกรรมและการเรียนรู้ของชุมชน”

มีทางเลี่ยง ความยากจนและไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันทำให้ชาวชุมชนนอกจากจะไม่มีทางเลือกอื่นแล้ว ยังไม่มีอำนาจต่อรองกับคนออกเงินกู้อีกด้วย เป็นเหตุให้จำต้องยอมรับภาระดอกเบี้ยสูงเพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายยามจำเป็น การมีหนี้ของคนจนจึงหมายถึงการขาดหลักประกันในชีวิตและไม่มีทางเลือกที่ดีกว่า

จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานในชุมชนพบว่า ประมาณร้อยละ 50 ของชาวชุมชนระแกงมีประสบปัญหาอาชีพไม่มั่นคงและมีรายได้ไม่แน่นอน เป็นเหตุให้ต้องกู้หนี้ยืมสินเป็นประจำ ในจำนวนนี้เกือบครึ่งหนึ่งต้องกู้ยืมเงินนอกระบบมาเป็นค่าใช้จ่าย ซึ่งต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราประมาณร้อยละ 20 ต่อเดือน ที่เหลือสามารถหยิบยืมได้จากญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และแหล่งเงินกู้ในระบบอื่น เช่น สหกรณ์เครดิตยูเนี่ยน และธนาคาร เป็นต้น

ในการแก้ปัญหามีหนี้สิน ชาวระแกงเคยผ่านประสบการณ์ที่ไม่ดีในกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มาก่อน แต่หลังจากได้เข้าร่วมกับเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ดำเนินกิจกรรมกองทุนชุมชนตามการสนับสนุนของกองทุนการลงทุนทางสังคม ซึ่งได้มีการสนับสนุนให้ชุมชนที่เป็นลูกข่ายขยับขยายกิจกรรมให้กว้างขวางออกไปจากเดิม ที่มุ่งเน้นกองทุนการศึกษาและกองทุนอาชีพเป็นหลัก โดยมีการประชุมร่วมกันเป็นระยะ ๆ ทำให้ชาวบ้านที่มีปัญหาตกอยู่ในวงจรมีหนี้สินนอกระบบกลุ่มหนึ่ง ได้เริ่มหันหน้าเข้าหากันเพื่อนำเสนอให้เครือข่ายพิจารณาแก้ปัญหานี้ โดยเริ่มจากสมาชิกที่กู้ยืมกองทุนอาชีพจำนวนไม่กี่ราย ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้กำหนดเงื่อนไขให้มีการออมทรัพย์เป็นรายวันตามกำลังความสามารถของแต่ละคน ต่อมามีสมาชิกเพิ่มขึ้น ทำให้กลุ่มออมทรัพย์เริ่มเป็นรูปเป็นร่างและมีกำหนดปล่อยกู้ในเร็ว ๆนี้ รายละเอียดในเรื่องจะเป็นงานวิจัยของทีมเชียงใหม่ในระยะที่ 3 ซึ่งจะได้นำเสนอต่อไป

ที่หัวฝาย กลุ่มชาวบ้านหลังแฟลตการเคหะแห่งชาติมีปัญหาการว่างงานมากที่สุด การมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่จำเป็น จึงนำไปสู่การกู้หนี้ยืมสินนอกระบบ โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 20 ต่อเดือนให้กับคนออกเงินกู้ อย่างไรก็ตาม ชาวชุมชนยังมีเลือกอื่น ๆ อีก คือ มีการตั้งวงแชร์ยืมโดยไม่มีดอกเบี้ย เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในภาวะชักหน้าไม่ถึงหลัง โดยมีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมหรือเล่นการพนัน เพื่อให้ผ่อนคลายจากความรู้สึกเป็นทุกข์ใจที่เกิดจากการไม่มีอาชีพและรายได้

จากการสำรวจพบว่าชาวหัวฝายร้อยละ 60 มีปัญหามีรายได้ไม่พอจ่าย ในจำนวนนี้ร้อยละ 50 บรรเทาปัญหาด้วยการหยิบยืมเงินจากญาติพี่น้อง อีกร้อยละ 20 ต้องกู้เงินนอกระบบที่มีดอกเบี้ยสูง ที่เหลืออีกร้อยละ 20 จะกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ในระบบ เช่น ธนาคารและกองทุนต่าง ๆ ที่ผ่านมาชุมชนหัวฝายเคยตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อแก้ปัญหานี้มาก่อน แต่ผลปรากฏว่าไม่ประสบ

ความสำเร็จ[2] แต่ปัจจุบันนี้ หลังจากผ่านประสบการณ์ร่วมกันบริหารจัดการกองทุนชุมชนที่สนับสนุนโดยกองทุนการลงทุนทางสังคม ทำให้ชาวหัวฝายบางส่วนเกิดความมั่นใจในความสมารถของตนเองและเกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันมากขึ้น จึงเริ่มสนใจที่จะก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกครั้ง

ส่วนชาวกำแพงงามกว่าร้อยละ 65 มีปัญหามีรายได้ไม่สมดุลกับค่าจ่ายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน โดยมีสาเหตุสำคัญอาทิเช่น รายได้ไม่แน่นอน เพราะขายของไม่ดี อาชีพไม่มั่นคงเพราะถูกเลิกจ้าง สุขภาพไม่ดีทำให้ทำงานหนักไม่ได้ เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้นำไปสู่การเป็นหนี้สิน จากการสำรวจภาวะหนี้สินของชาวบ้าน ปรากฏว่าร้อยละ 40 ที่มีหนี้สิน ในจำนวนนี้มีชาวบ้านประมาณร้อยละ 25 ต้องกู้ยืมเงินนอกระบบ ที่เหลือสามารถหยิบยืมหรือพึ่งพาอาศัยญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านได้

ปัจจุบันนี้ การพึ่งพาอาศัยกันโดยการกู้ยืมเงินกันในหมู่ญาติมีน้อยลง บางครั้งอาจจะหยิบยืมเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องมาใช้จ่ายยามจำเป็นได้บ้างครั้งละไม่มากนัก (ประมาณ 30 – 50 บาท) แต่หากเกิดจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินมากกว่านั้น เป็นต้นว่าเจ็บป่วยหรือจ่ายค่าเล่าเรียน ก็ต้องยืมเงินนอกระบบ ซึ่งมีทั้งแบบรายวันและรายเดือน อัตราดอกเบี้ยจะอยู่ในระหว่างร้อยละ 20-50 ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินที่ต้องการยืม หากยืมเงินในหลักพัน จะต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 20 ต่อเดือน หากกู้เงินหลักหมื่น อัตราดอกเบี้ยจะสูงถึงร้อยละ 50 ต่อเดือนทีเดียว[3]

ลักษณะการกู้ยืมเงินอีกอย่างหนึ่งคือ การขายเขียวเงินเดือนของกลุ่มที่มีรายได้รายเดือน เช่น ลูกจ้างกวาดถนนหรือเก็บขยะของเทศบาล ซึ่งจะได้รับการว่าจ้างเป็นช่วง ๆ ประมาณครั้งละ 3-6 เดือน กลุ่มนี้จะมีปัญหามาก เนื่องจากได้รับเงินเดือนละครั้ง แต่มีความจำเป็นต้องใช้เงินทุกวัน ดังนั้น กลุ่มนี้จึงมักจะเบิกค่าจ้างล่วงหน้าจากหัวหน้างาน ซึ่งจะถูกหักส่วนที่เป็นดอกเบี้ยร้อยละ 20 ออกไปก่อน เมื่อสิ้นเดือนจะมีเงินไม่พอใช้จ่ายอีก ก็ต้องขายเงินเดือนล่วงหน้าต่อไป ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินและการถูกเอารัดเอาเปรียบได้

ปัญหาหนี้สินจึงไม่ได้เกิดจากมีรายได้น้อยหรือไม่แน่นอนเพียงด้านเดียว แต่จะเกี่ยวข้องกับการถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ที่แข็งแรงกว่าด้วย ซึ่งมีส่วนบั่นทอนความสามารถในการพึ่งพาตนเอง

---

[2] หลังจากออมเงินกันไปได้ระยะหนึ่งและปล่อยเงินกู้ไป ปรากฏว่าเมื่อถึงเวลาใช้คืน ไม่อาจเรียกเก็บเงินจากสมาชิกไม่ได้ ทำให้สมาชิกคนอื่นได้ยื่นขอกู้เงินไปจนหมด และไม่ชดใช้คืนเช่นกัน โดยอ้างว่าขอถอนเงินสะสมคืน ทำให้กลุ่มออมทรัพย์ต้องล้มไปโดยปริยาย

[3] จำนวนเงินยืมรายวันส่วนใหญ่จะอยู่ในเกณฑ์หลักพัน คืออยู่ในระหว่าง 1,000 –3,000 บาท กำหนดใช้คืนภายใน 40 วัน หากยืมเงิน 1,000 บาท ต้องใช้คืนวันละ 30 บาท รวมเป็นเงินที่ต้องใช้คืนทั้งสิ้น 1,200 บาท ซึ่งอัตราดอกเบี้ยจะเท่ากับร้อยละ 20 หากยืมรายเดือนจะต้องจ่ายดอกเบี้ยสูงกว่า เช่น ยืมเงิน 10,000 บาท กำหนดใช้คืนภายใน 10 เดือน ต้องใช้เงินคืนเดือนละ 1,500 บาท รวมเป็นเงิน 15,000 บาท ซึ่งอัตราดอกเบี้ยจะสูงถึงร้อยละ 50

ทำให้ชาวบ้านต้องจมจ่อมอยู่กับวงจนหนี้สินและความยากจน ซึ่งส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตของคนจนอย่างสำคัญ ดังนั้น การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจหรือเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตของคนจน จะเป็นไม่ได้หากชาวบ้านยังคงดิ้นไม่หลุดจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากวงจรหนี้สินนอกระบบ

วิถีชีวิตและปฏิทินชีวิตของคนจนเมือง

วิถีชีวิตของคนจนเมืองเป็นการดิ้นรนต่อสู้เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีวิต ที่มีเพียงสายสัมพันธ์หลากหลายระดับ เป็นทรัพย์สินที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเสมอมา คนจนเมืองไม่มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่พิงหลังเหมือนกับชาวชนบท เราจึงเห็นการแตกตัวและการขยายพื้นที่ความสัมพันธ์ออกไปสู่สนามของสายสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายสู่ภายนอกอย่างซับซ้อน ความสามารถในการเปลี่ยนอาชีพและหางานต็อบแต็บของคนจนเมืองเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงศักยภาพของทุนสังคมดังกล่าวได้เป็นอย่างดี และยังเป็นรากฐานสำคัญของการขยายเครือข่ายองค์กรชุมชนออกไปได้อีกด้วย

เมื่อภาคการผลิตสมัยใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่กลับไม่แบกรับภาระทางสังคมใด ๆ นอกจากการรับผลประโยชน์จากแรงงานราคาถูก ประกอบกับการที่รัฐของไทยเองก็ไม่ได้มีระบบความสัมพันธ์ใด ๆ ที่จะเอื้อให้เกิดการกระจายโอกาสที่เท่าเทียมกัน ส่งผลให้เกิดภาคการผลิตคู่ขนานขึ้นมา ได้แก่ ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ ถือได้ว่าเป็นการสร้างสรรค์อย่างสำคัญของผู้คนในรัฐและระบบการผลิตที่ไม่ได้ให้โอกาสผู้คนได้รับการตอบสนองความต้องการพื้นฐานอย่างพอเพียง ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการนี้ จึงเป็นทั้งแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของแรงงานราคาถูกอื่น ๆ ให้สามารถดำรงอยู่เพื่อเป็นปัจจัการผลิตให้แก่ภาคการผลิตสมัยใหม่ที่เป็นทางการ และที่สำคัญคือเป็นการสร้างงานของคนจนเมืองเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิตที่ไม่มีใครเข้ามาช่วยเหลือนั่นเอง(อรรถจักร ใน อคิน 2542:)

ในยุคก่อรูปชุมชน แม้ว่าภาคการผลิตไม่เป็นทางการจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้คนในชุมชนมีรายได้ แต่ก็มิใช่ทางเลือกเดียวที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอยู่ เพราะในช่วงนั้นยังมีความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และมีแหล่งอาหารจากธรรมชาติ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญไม่น้อยเช่นกัน อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านในยุคก่อรูปชุมชนนี้ คือ ทำนา เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทำนา เกี่ยวข้าว ถางหญ้า รับจ้างทำเครื่องเขิน และเก็บผักเก็บหญ้าไปขาย ฯลฯ เป็นต้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ภาคการผลิตสมัยใหม่เติบโตเต็มที่ นักท่องเที่ยวจากทั่วโลกได้หลั่งไหลเข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ โครงสร้างพื้นฐานและการบริการต่างๆ ได้รับการส่งเสริมจากรัฐอย่างเต็มที่ ส่งผลให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นจังหวัดส่วนภูมิภาคที่มีอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจ และเป็นหัวเมืองหลักรองจากกรุงเทพมหานคร

ผลจากการส่งเสริมการลงทุนด้านต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ความต้องการแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก แต่ละเลยภาคการเกษตรที่หล่อเลี้ยงประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ทำให้ภาคการเกษตรในสังคมชนบทเกิดปัญหาที่ไร้ทางออก พืชผลราคาตกต่ำ ชาวนามีหนี้สิน และค่อยๆ สูญเสียที่ดินทำกิน ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาในตัวเมืองอย่างต่อเนื่อง เพื่อมาหางานทำ

ชุมชนชาวนาใกล้ตัวเมืองกลายเป็นพื้นที่รองรับผู้คนเหล่านี้ พื้นที่ชนบทรอบเมืองจึงมีผู้คนมาอยู่กันอย่างหนาแน่น ส่งผลให้สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเคยเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ชีวิตชุมชนอยู่รอดมาได้อย่างดี ต้องเสื่อมสลายไปอย่างรวดเร็ว น้ำในคลองแม่ข่าเน่าเสียมีกลิ่นเหม็นจนใช้ประโยชน์ไม่ได้ ที่ว่างเปล่าริมคลองที่ไม่เหมาะกับการอยู่อาศัยและที่ว่างตามแนวกำแพงดินถูกจับจองเป็นที่อยู่อาศัย ที่นาถูกขายเปลี่ยนเป็นหมู่บ้านจัดสรร ผักหญ้าที่เคยมีเพียงพอที่จะเป็นทั้งแหล่งอาหารและเก็บไปขาย ก็หมดสิ้นไปด้วย

เมื่อรัฐเข้ามารับผิดชอบจัดการกิจกรรมสังคมแทนชุมชนในนาของ “การพัฒนาชุมชนเมือง” ทำให้ชาวชุมชนแทบจะไม่เหลือกิจกรรมร่วมที่เคยเป็นเวทีสร้างและตอกย้ำความสัมพันธ์เหลืออยู่ยกเว้นกิจกรรมตามประเพณีเท่านั้น ความสัมพันธ์ในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันรูปแบบต่างๆ ทั้งเครือญาติ ความเป็นเพื่อนบ้าน และความสนิทสนมกันเสมือนญาติ ได้ลดความเข้มข้นลงไปเป็นลำดับ ตามความเติบโตของเมืองและความหนาแน่นมากหน้าหลายตาของประชากร ความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์เข้ามามีบทบาทสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ ชุมชนได้สูญเสียคุณภาพความสัมพันธ์และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งเป็นทุนสังคมของชาวบ้านไปเป็นลำดับ วิถีชีวิตได้เปลี่ยนไปพึ่งภายนอกแทบทั้งหมด การประกอบอาชีพของชาวบ้านได้เพิ่มความหลากหลายขึ้น ชาวบ้านต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนอาชีพบ่อยขึ้น อาชีพที่เคยมั่นคงดีกลับตกอยู่ในสภาพไม่แน่นอน เช่น อาชีพชำแหละหมูของชาวหัวฝายและกำแพงงาม และการทำเครื่องเขินของชาวระแกง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผลของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชุมชนเพียงด้านเดียว การที่เชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่และเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภาคเหนือนับว่าเป็นช่องทางให้ชาวชุมชนเปลี่ยนอาชีพได้ง่ายและมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย ในช่วงนี้เองที่ชาวชุมชนสามารถสร้างบ้านด้วยวัสดุที่แข็งแรงทนทาน และมีสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า การที่รัฐยื่นมือเข้ามาทำกิจกรรมส่วนรวมแทนชาวบ้านนั้น ได้ลิดรอนคุณภาพความสัมพันธ์และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชนไป กิจกรรมพัฒนาชุมชนของรัฐ

ไม่ได้เป็นเพียงเอาริบเอาภาระหน้าที่ของชาวบ้านไปเท่านั้น แต่ยังทำให้ชาวบ้านไม่มีพื้นที่หรือเวทีสร้างและตอกย้ำคุณภาพความสัมพันธ์ไปด้วย แม้ว่าสาธารณูปโภคต่าง ๆในชุมชนได้รับการปรับปรุงขึ้นก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ต้องชดใช้ด้วยความสัมพันธ์และความเกื้อกูลกันไปเช่นกัน ซึ่งหมายถึงการสูญเสียทุนสังคมที่เหลืออยู่นั่นเอง

หลังปี พ.ศ.2540 เศรษฐกิจของประเทศประสบกับภาวะฟองสบู่แตก ย่อมส่งผลโดยรวมต่อภูมิภาค โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ ธุรกิจต่าง ๆ ล้มละลาย นักท่องเที่ยวลดจำนวนลง มีผลต่อการปลดคนงานในภาคการผลิตสมัยใหม่ รวมทั้งภาครัฐ ภาครัฐวิสาหกิจ และภาคเอกชน ทำให้มีผู้ว่างงานเพิ่มขึ้นจำนวนมาก รวมทั้งภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการที่เคยพึ่งพาและรองรับการขยายตัวของภาคการผลิตสมัยใหม่ อาศัยการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นฐานในการได้มาและปรับเปลี่ยนอาชีพที่ให้รายได้ทำให้อยู่ได้หรือน่าพอใจในระดับหนึ่ง ก็ย่อมได้รับผลกระทบอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้

ผลกระทบที่สำคัญคือ แรงงานหรือลูกจ้างที่เคยอยู่ในภาคการผลิตสมัยใหม่ระดับล่างถูกเลิกจ้าง แรงงานดังกล่าวบางส่วนได้เคลื่อนเข้าสู่ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการมากขึ้น ทำให้เกิดการแข่งขันกันสูงขึ้น ผู้ที่ออกจากภาคการผลิตสมัยใหม่สวนใหญ่ จะความรู้ทักษะและมีเงินลงทุนมากกว่า ทำให้มีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร และประกอบอาชีพที่ดีกว่า เช่น อาชีพค้าขาย (ขายอาหาร น้ำเต้าหู้ ลูกชิ้น ปาท่องโก๋ และเปิดท้ายรถขายของ ฯลฯ) อาชีพขับรถรับจ้าง เป็นต้น ผลของการถูกเบียดขับนี้ ทำให้แม้แต่อาชีพเก็บขยะขาย ก็ปรากฏว่ามีการแข่งขันสูงขึ้นเช่นกัน มีคนเก็บขยะไปขายกันมากขึ้น มีทั้งที่ใช้รถยนต์ รถจักรยานยนต์พ่วงข้าง และพนักงานประจำรถเก็บขยะของเทศบาล ได้เข้ามาเก็บของที่ทิ้งแล้วไปขายต่อกันอย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวชุมชนที่ส่วนใหญ่ใช้รถจักรยานพ่วงข้าง เดินเข็นรถ และเดินแบกถุง จะเก็บได้ของที่มีไม่ค่อยมีราคาเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ เศษกระดาษหนังสือพิมพ์ ขวดเบียร์ ขวดลิโพ และขวดพลาสติก

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวชุมชนเมืองได้มีความเคลื่อนไหวที่เป็นการปรับตัวที่แสดงให้เห็นถึงการจัดความสัมพันธ์แบบเสมอภาคในการเข้าถึงอาชีพมากขึ้น ระบบความสัมพันธ์ที่เสมอภาคได้หมดความสำคัญไปตาลำดับตามความเจริญเติบโตของเมือง ชาวชุมชนได้รื้อฟื้นความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อเผชิญกับภาวะการแข่งขันที่เข้มข้นมากขึ้น

กล่าวคือ ได้เกิดการรวมกลุ่มกันในลักษณะเครือข่ายการหางานของผู้ที่มีอาชีพรับจ้างเล็ก ๆน้อย ๆ ด้านหนึ่งมีการแตกตัวของกลุ่มคนออกเป็นกลุ่มย่อย ๆมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีการถักสานกันด้วยการช่วยหลือกันในด้านข้อมูลข่าวสารระหว่างกลุ่ม โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ร้านขายของเป็นแหล่งข้อมูลบ้าง ตัวบุคคลที่มีสายสัมพันธ์กับภายนอกกว้างขวางบ้าง (เช่น อ้ายเรือง แห่งตระกูล “ปาละรังษี” ที่ชุมชนกำแพงงาม)

ในช่วงที่เศรษฐกิจเติบโต กลุ่มต่าง ๆเหล่านี้ได้แตกตัวเป็นปัจเจกบุคคล ที่ไม่ได้มีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูลมากนัก เพราะการหางานทำและการเปลี่ยนอาชีพทำได้ไม่ยากนัก แต่ละคนหรือครอบครัวมักจะอยู่เพียงในพื้นที่ของตัวเอง แต่เมื่อเศรษฐกิจตกต่ำ งานและอาชีพที่มีรายได้ที่ทำให้

อยู่ได้หาไม่ได้ง่าย ๆเหมือนเดิม งานเล็ก ๆน้อย ๆก็สร้างรายได้ไม่มากนัก การทำงานเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้อยู่ได้อีก ต้องทำงานหลายอย่างพร้อม ๆกัน จึงจะอยู่ได้ จึงเกิดความจำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นมากขึ้นตามไปด้วย

ร้านขายของชำและร้านก๋วยเตี๋ยวในชุมชนไม่ได้เป็นสถานที่ทำการค้าของเจ้าของร้านและให้บริการลูกค้าเท่านั้น แต่มีความสำคัญเพิ่มขึ้น คือเป็นพื้นที่ที่ชาวชุมชนมาพบปะและแลกเปลี่ยนข้อมูลกันอีกครั้ง อาจกล่าวได้ว่าในช่วงเศรษฐกิจมีปัญหา ชาวชุมชนได้รื้อฟื้นพื้นที่สาธารณะขึ้นมาอีกครั้งในความหมายใหม่ เป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์แบบเสมอภาคในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ซึ่งพื้นที่และคามสัมพันธ์ดังกล่าวได้สูญเสียความสำคัญและบทบาทหน้าที่ไปในช่วงที่เศรษฐกิจเติบโต

นอกจากนั้น ชาวชุมชนยังได้รวมตัวกันระหว่างชุมชนโดยการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนระดับแขวงขึ้นมา และได้ขยับออกไปสัมพันธ์กับภายนอกด้วยตนเอง เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนและปัญหาของเมือง ซึ่งทำให้เกิดกิจกรรมย่อย ๆขึ้นมากมาย ผลของการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนไปสัมพันธ์กับภายนอกนี้ ทำให้ชาวชุมชนเกิดสำนึกใหม่และได้ปรับเปลี่ยนตัวตนที่จะกำหนดชะตากรรมของตนเองและออกไปแบกรับภาระของสังคม ซึ่งเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่และนำไปสู่การถอดรหัสหมายที่ถูกประทับตราว่าเป็นกลุ่มคนที่เป็นส่วนเกินของเมือง

การเกิดสำนึกใหม่ของชาวชุมชนเห็นได้จากการที่ชาวบ้านได้เห็นความสำคัญของการเป็นคนจนเมือง ว่าไม่ได้เป็นส่วนเกินที่ไม่มีประโยชน์หรือเป็นสิ่งที่น่าอับอายของเมือง ในวันที่ชาวบ้านได้ร่วมกันเปิด ***“โฮงเฮียนคนแป่งเมือง”*** ชาวบ้านได้ออกมาประกาศถึงความมีตัวตนของคนจนเมืองผ่านการนำเสนอปฏิทินหรือวัฏจักรชีวิตประจำวันของคนจนเมือง ว่ามีส่วนอย่างสำคัญต่อการเติบโตของเมือง การประกอบอาชีพและการทำมาหากินของคนจนมีส่วนหล่อเลี้ยงเมืองให้มีชีวิตชีวา จากการสำรวจอาชีพของชาวบ้านในพื้นที่ พบว่าตลอด 24 ชั่วโมงของแต่ละวัน มีชาวบ้านทำงานของตนเออย่างแข็งขันตลอดเวลา ไม่มีวันหยุด

บทที่ 2

ฐานความรู้และกิจกรรมชุมชน

กิจกรรมช่วงก่อรูปชุมชน

ชาวบ้านในพื้นที่เคยทำกิจกรรมร่วมเพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวมมาโดยตลอด เริ่มจากการปรับสภาพที่อยู่อาศัย เนื่องจากแต่เดิมพื้นที่ชุมชนบางส่วนเป็นที่ลุ่มมีน้ำขัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ตั้งชุมชนระแกง เดิมเคยเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขัง ชาวบ้านต้องปลูกบ้านยกพื้นสูง การสัญจรไปมาหาสู่กันในระยะแรกต้องใช้เรือเป็นพาหนะ และบริเวณริมคลองแม่ข่าที่ชุมชนหัวฝายและกำแพงงาม ก็ประสบปัญหาน้ำท่วมขังในฤดูฝน ในระยะแรกชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างสะพานและทางเดินเท้าเชื่อมต่อกันจากบ้านหนึ่งไปสู่บ้านหลังอื่น ๆ การร่วมกันสร้างสะพานและทางเดินนับว่าเป็นกิจกรรมร่วมของชาวบ้าน ที่บ่งบอกถึงการก่อรูปของความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพหรือความเป็นคนชุมชนเดียวกัน

เมื่อเมืองเชียงใหม่ขยายตัวมากขึ้น เทศบาลได้ขยับขยายเขตเมืองออกไปนอกแนวกำแพงเมือง มีการรื้อกำแพงดินบางส่วนเพื่อตัดถนนผ่านพื้นที่ ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันไปขนดินที่เกิดจากการรื้อกำแพงมาถมที่ให้สูงขึ้นเพื่อแก้ปัญหาน้ำขัง ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นพร้อม ๆกันหลายชุมชน ทั้งที่ระแกง กำแพงงามและหัวฝาย ซึ่งมีปัญหาน้ำขังที่ปลูกบ้านเหมือน ๆกัน

นอกจากกิจกรรมแก้ปัญหาทางกายภาพของชุมชนร่วมกันแล้ว ชาวบ้านในพื้นที่นี้ได้เคยรวมกลุ่มอาชีพเดียวกันด้วย เช่น ชาวระแกงเคยมีอาชีพรับจ้างทำเครื่องเขินเป็นหลัก ชาวหัวฝายและกำแพงงามเดิมเคยมีชีพทำนา ต่อมาเปลี่ยนเป็นเลี้ยงหมู และรับจ้างชำแหละหมูกันเป็นส่วนใหญ่ ในกระบวนการทำเครื่องเขิน การทำนา กับการเลี้ยงและชำแหละหมู ทำให้ชาวบ้านมีระบบการจัดการน้ำ การจัดการแรงงานแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยจะมีการแบ่งงานกันทำ ผลของการจัดการทรัพยากรและทำกิจกรรมร่วมดังกล่าวนี้เอง เป็นฐานของการก่อตัวของสายสัมพันธ์ที่มีคุณภาพผ่านการตอกย้ำและสร้างความสืบเนื่องให้กับความสัมพันธ์และสร้างสำนึกร่วมของชาวชุมชนมายาวนาน

ชาวบ้านในพื้นที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันมานาน ทำให้มีความเห็นอกเห็นใจกัน อันเป็นพื้นฐานของการเผชิญปัญหาร่วมกันและเป็นเครื่องมือขจัดความขัดแย้งหรือเป็นเครื่องป้องกันความแตกแยกในระยะต่อมา ซึ่งชาวบ้านจะมีอาชีพที่หลากหลายแตกต่างกันและผลประโยชน์ขัดกันไม่น้อยก็ตาม

กิจกรรมพัฒนาชุมชน

เมื่อเขตชนบทนอกกำแพงเมืองถูกผนวกเข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมเมือง “บ้านระแกง” และ “บ้านแม่ข่า” ได้กลายเป็น“ชุมชนระแกง” “ชุมชนหัวฝาย” และชุมชนกำแพงงาม” ตามการจัดตั้งของเทศบาลนครเชียงใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงนี้นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชาวบ้าน เพราะเริ่มหน่วยงานของรัฐเข้าไปจัดการกิจกรรมสังคมแทน โดยมี“ประธานชุมชน”มีบทบาทสำคัญในการจัดสรรทรัพยากรที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกแทนที่ผู้นำเครือญาติ ผู้นำความเชื่อ และผู้นำในแต่ละละแวกบ้าน

ภายหลังจากที่เทศบาลได้เข้ามาให้การสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนาในชุมชนเป็นต้นมา กิจกรรมพัฒนาชุมชนได้ตกไปอยู่ในความรับผิดชอบของประธานและคณะกรรมการชุมชน โดยที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมมากนัก การเข้ามาจัดระเบียบในชุมชนผ่านคณะกรรมการชุมชนในลักษณะเช่นนี้ นอกจากจะเป็นการนำเอาโครงสร้างความสัมพันธ์แบบมีลำดับชั้นที่มีลักษณะตายตัว (ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมมากนัก นอกจากให้ความร่วมมือเป็นครั้งคราวเท่านั้น) มาซ้อนทับลงบนความสัมพันธ์แบบเครือญาติและเสมือนญาติ ที่มีลักษณะยืดหยุ่นกว่าแล้ว ยังเป็นการนำเอาทรัพยากรเข้าสู่ชุมชนด้วย ซึ่งก่อให้เกิดผลสะเทือนต่อความสัมพันธ์และความขัดแย้งในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนคือบทบาทของวัดหัวฝายค่อย ๆลดความสำคัญลงไปเป็นลำดับ จนกระทั่งเป็นเพียงสถานที่ประกอบกิจทางศาสนาเท่านั้นในปัจจุบัน ชาวบ้านเริ่มมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงขึ้นกว่าเดิม

การขยายตัวและความเจริญของเขตเมืองได้ดึงดูดผู้คนให้หลั่งไหลเข้ามาอยู่ในเขตชุมชนเมืองหนาแน่นมากขึ้น จนกลายเป็นชุมชนแออัด ปัญหาสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคลองแม่ข่าและคลองสาขาเน่าเสีย ทำให้ชุมชนคนจนที่อยู่ริมคลองถูกมองเป็นต้นเหตุของปัญหานี้ รวมทั้งเป็นแหล่งรวมของปัญหาสังคมต่าง ๆนานา หลังจากนั้นไม่นาน ได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาสนับสนุนปรับปรุงสภาพแวดล้อมในชุมชน เช่น UNICEF สนับสนุนให้สร้างถนนคอนกรีตในชุมชนระแกงและหัวฝาย ทำให้ชุมชนทั้งสองมีสภาพแวดลอมดีขึ้น สมาคม YMCA ได้เข้ามาช่วยหาตลาดรับซื้อเครื่องเขิน ส่งผลให้เครื่องเขินของชาวระแกงสามารถขยายตลาดไปสู่ต่างประเทศ และฝีมือการเขียนลายที่มีลักษณะเฉพาะเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ส่วนชาวบ้านมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ จนสามารถปรับปรุงบ้านเรือนให้มีสภาพดีขึ้นได้

การที่ทางราชการเข้ามามีบทบาทนำการพัฒนาชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีภาระกิจเพิ่มขึ้น คือต้องเข้าร่วมกิจกรรมมากมาย อาทิเช่น เข้ารับการฝึกอบรมในด้านต่าง ๆที่ทางราชการกำหนดให้ เป็นต้นว่า การฝึกอบรมอาชีพ อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน และการป้องกันแก้ไขปัญหาสังคมต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากการสนองตอบงานพัฒนาของภาครัฐแล้ว ในระยะหลังเริ่มมีองค์การพัฒนาเอกชนจากภายนอกอีกหลายหน่วยงาน ได้เข้ามาสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาชุมชนในรูปแบบต่าง ๆกัน โดยเริ่มจากองค์การ UNICEF ได้ให้การสนับสนุนการติดตั้งน้ำประปาใน

ชุมชน แต่ปรากฏว่าทำได้ไม่ทั่วถึง เฉพาะบริเวณบ้านประธานชุมชนกับรอบวัดเท่านั้นที่มีน้ำประปาใช้ ทำให้ชาวบ้านส่วนอื่นไม่พอใจ

จากการที่ชาวระแกงมีประสบการณ์ในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างหลากหลายมาโดยตลอด ทำให้มองเห็นพัฒนาการของการก่อรูปของสายสัมพันธ์ และมีการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเริ่มจากการช่วยเหลือกันตามมีตามเกิด จนกระทั่งมีหน่วยงานจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งเป้าหมายและวิธีการ ไม่ว่าจะเป็นการทำงานจากภาครัฐโดยเทศบาลที่ให้ความสำคัญกับการจัดระเบียบชุมชนและการปรับปรุงด้านความเป็นอยู่ หรือองค์การระหว่างประเทศ เช่น UNICEF, และ LIFE ที่ให้ความสำคัญกับปัญหาสภาพแวดล้อมและช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส หรือแม้แต่ สมาคม YMCA ที่เข้ามาช่วยเหลือด้านการตลาดของเครื่องเขิน ซึ่งเป็นการทำกิจกรรมแก้ปัญหาเฉพาะด้าน โดยไม่ได้ศึกษาข้อมูลรายละเอียดในภาพรวมของชุมชนและบริบทแวดล้อม ทำให้เกิดปัญหาความต่อเนื่อง เมื่อบริบทเปลี่ยนแปลงไป การช่วยเหลือด้วยความหวังดีแต่ขาดข้อมูลรายละเอียดดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของชุมชนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

ขณะที่กิจกรรมพัฒนาร่วมกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรภายนอกที่กระทำผ่านผู้นำชุมน ดูเหมือนว่าจะประสบปัญหาเป็นส่วนใหญ่ แต่ปรากฏว่ากิจกรรมการพัฒนาที่ทำในลักษณะเครือข่ายโดยได้รับการช่วยเหลือในการจัดองค์กรจากองค์กรพัฒนาเอกชน กลับประสบความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ กิจกรรมเหล่านี้เริ่มจากสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติดแห่งชาติ หรือ ป.ป.ส. เข้ามารณรงค์ให้ชุมชนร่วมกันป้องกันปัญหายาเสพติดในชุมชน แบบแผนการดำเนินงานยังคงกระทำผ่านประธานชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แม้ว่ากิจกรรมนี้จะไม่ให้ผลเด่นชัดนัก แต่ได้ชักนำให้ประธานชุมชนหัวฝายในขณะนั้น (คุณประทีป บุญหมั้น) ได้มีโอกาสออกไปเรียนรู้กระบวนการทำงานพัฒนาจากโลกภายนอก และรู้จักกับหน่วยงานพัฒนาอื่นๆ ซึ่งนำไปสู่การทำกิจกรรมแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

โครงการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโครงการแรกของหัวฝายคือ การวางท่อระบายน้ำในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝน โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนจากโครงการ LIFE ซึ่งอยู่ภายใต้องค์การ UNDP โครงการนี้เป็นการร่วมมือกันระหว่างชุมชนกับเทศบาล โดยให้ชาวบ้านเป็นผู้ทำโครงการ มีเทศบาลดูแลเรื่องการใช้จ่ายงบประมาณ แม้ว่าโครงการนี้จะประสบปัญหาอยู่บ้านโดยเฉพาะเรื่องการเบิกเงินงบประมาณ แต่ได้มีส่วนจุดประกายความคิดในการพัฒนาชุมชนโดยชาวบ้านเองขึ้นมา หลังจากเสร็จสิ้นโครงการชาวบ้านและประธานชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันได้ว่า **การพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชน ควรให้ชาวบ้านเป็นทั้งฝ่ายนำเสนอปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อน วางแผนการทำงาน และลงมือทำทั้งหมด โดยมีหน่วยงานภายนอกสนับสนุนงบประมาณ ให้ความรู้เชิงเทคนิคและการจัดการเท่านั้น ไม่ควรกระทำผ่านหน่วยงานของรัฐ** ซึ่งในระยะต่อมาได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปทำงานจัดองค์กรในชุมชน ได้แก่ กลุ่มเพื่อนร่วมงาน หรือ POP

กิจกรรมชุมชนกับการเรียนรู้ของคนจน

การจัดวางระบบน้ำประปาในชุมชนหัวฝายเป็นโครงการแรกที่ชาวบ้านได้ทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน วิธีการทำงานคือเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อสำรวจปัญหากับกลุ่มคนที่ประสบปัญหาเดือดร้อนที่สุด ก็พบว่าชาวบ้านบริเวณหลังแฟลตการเคหะแห่งชาติไปจนถึงหลังโรงฆ่าสัตว์ มีปัญหาเดือดร้อนเรื่องน้ำใช้ ชาวบ้านที่อยู่บริเวณนั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขา ต้องใช้น้ำบ่อและซื้อน้ำดื่ม แม้ว่าจะมีความจำเป็นต้องการใช้น้ำประปา แต่ไม่กล้าไปขอความช่วยเหลือจากทางราชการ เพราะปลูกบ้านอยู่ในที่สาธารณะ เกรงว่าจะไม่ได้รับการช่วยเหลือ กลุ่มเพื่อนร่วมงานได้ให้คำปรึกษาถึงวิธีการและขั้นตอนการขอติดตั้งน้ำประปา รวมถึงแนะนำแหล่งทุนให้ด้วย โดยสนับสนุนให้ชาวบ้านเป็นตัวหลักในการดำเนินการขออนุญาตติดตั้งและดำเนินการ กลุ่มเพื่อนร่วมงานได้จัดเวทีให้ชาวบ้านได้ประชุมหารือกัน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมและเรียนรู้ร่วมกัน จนกระทั่งสามารถทำโครงการขอรับการช่วยเหลือจาก DANCED ได้เป็นผลสำเร็จ ผลของการทำโครงการนี้ ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงพลังในการแก้ปัญหาของตนเอง โดยไม่ต้องผ่านประธานชุมชนที่มีโครงสร้างการทำงานแบบระบบราชการ ซึ่งนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนและเมืองในลักษณะของการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนต่อไป

กิจกรรมพัฒนาต่อมาคือการขอติดตั้งไฟฟ้าของกลุ่มเครือญาติตระกูล “ปาละรังษี” และกลุ่มชาวอาข่าที่ชุมชนกำแพงงาม เนื่องจากชาวบ้านละแวกนี้มีสถานะเป็นคนชายขอบของชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้านในสุด ทำให้ไม่ได้รับบริการและความช่วยเหลือจากภายนอก ชาวบ้านละแวกนี้รู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการจัดสรรผลประโยชน์ของประธานชุมชนและถูกทอดทิ้ง โดยเห็นว่าความเจริญของชุมชนกำแพงงามสะดุดหยุดลงก่อนจะถึงแนวกำแพง ไปไม่ถึงกลุ่มที่อยู่ข้างในและยังเห็นว่าประธานชุมชนมักจะเอาใจคนชั้นกลางที่มีบ้านอยู่ริมถนนเท่านั้น ไม่เคยเหลียวแลคนจนที่อยู่ด้านใน การติดตั้งไฟฟ้าและน้ำประปาไม่เคยเข้าไปบริการถึงกลุ่มนี้ ทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ต้องหาทางช่วยเหลือตนเอง

กิจกรรมแรกที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ร่วมกันคิดว่าจะทำคือการขอติดตั้งไฟฟ้า เพราะที่ผ่านมาต้องขอต่อพ่วงจากเพื่อนบ้าน ซึ่งทำให้ต้องจ่ายค่าใช้ไฟฟ้าราคาสูงกว่าปกติ ในช่วงแรกของการทำงานในชุมชน ชาวบ้านไม่มีความมั่นใจเท่าใดนักว่าการขอความช่วยเหลือตามลำพังของคนจนจะเป็นไปได้ ประกอบกับมีประสบการณ์ไม่ดีต่อการเข้ามาช่วยเหลือจากภายนอก เพราะที่ผ่านมามักจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาเหมือนกับกลุ่มที่อยู่ริมถนน อีกทั้งยังเห็นว่าบ้านเรือนของตัวเองอยู่ในที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะกลุ่มชาวอาข่าจะรู้สึกแปลกแยกมากกว่ากลุ่มปาละรังษี เพราะถูกมองเป็นคนอื่น ทำให้รู้สึกไม่มั่นใจว่าจะได้รับการช่วยเหลือหรือไม่

หลังจากทีมวิจัยให้ข้อมูลถึงสิทธิของความเป็นพลเมืองและสิทธิที่จะได้รับบริการจากรัฐ รวมทั้งการมีโอกาสไปพบปะและแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากการไปดูงานที่ชุมชนอื่น ทำให้เกิดความมั่นใจขึ้นมาบ้างและได้เริ่มทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อนร่วมงาน จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ

จากความสำเร็จนี้เอง ทำให้กลุ่มคนจนที่กำแพงงาม ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มตระกูลปาละรังษี และชาวอาข่าเริ่มคิดทำงานที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น คือการปรับปรุงคลองแม่ข่า โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงศักยภาพในการแบกรับภาระของสังคมและจิตสำนึกในการทำให้ชุมชนน่าอยู่ของคนจน อันจะนำไปสู่การถอดรหัสหมายของคนจนเมือง ซึ่งกิจกรรมการปรับปรุงคลองแม่ข่าของคนจนในชุมชนกำแพงงามจะเป็นงานวิจัยในระยะที่ 3 ของโครงการ

เครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง หัวฝายเป็นชุมชนหนึ่งที่เคยเป็นตัวตั้งตัวตีในการรวมตัวกันของชุมชนในแขวงเม็งรายเป็น “เครือข่ายชุมชนริมคลองแม่ข่า” เพื่อรณรงค์ช่วยกันรักษาและพัฒนาคลองแม่ข่าให้มีสภาพดีขึ้น กลุ่มผู้นำชุมชนมีโอกาสไปศึกษาดูงานการพัฒราคลองสำโรงที่จังหวัดสงขลา ทำให้ผู้นำชุมชนกลุ่มนี้เกิดแรงบันดาลใจและมั่นใจที่จะทำโครงการพัฒนาคลองแม่ข่าให้เป็นจริงขึ้นมาให้ได้ จึงได้ร่วมกันวางแผนและจัดทำโครงการ “คืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า” ขึ้น โดยเสนอขอรับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน

ก่อนที่จะมาทำกิจกรรมร่วมกัน ประธานชุมชนในแขวงเม็งรายได้รู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน บางคนเคยเป็นเพื่อนนักเรียนกันมาก่อน บางคนมาจากชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดติดกัน และบางคนได้เคยเข้าร่วมทำกิจกรรมกับเทศบาลร่วมกัน ความสนิทสนมคุ้นเคยกันนี้ทำให้การรวมกลุ่มกันทำได้อย่างสะดวกและรวดเร็วขึ้นมาก

ชาวบ้านและผู้นำชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาความเน่าเหม็นของลำคลองว่าเกิดจากน้ำเสียที่ถูกปล่อยทิ้งจากอาคารและโรงงานจำนวนมากที่ตั้งอยู่ริมคลองช่วงที่ไหลผ่านตัวเมือง คลองแม่ข่าช่วงที่ไหลผ่านเมืองได้ถูกลาดพื้นด้วยซีเมนต์ และมาสิ้นสุดที่ชุมชนระแกง ถัดจากนั้นสภาพคลองจะเป็นคลองธรรมชาติ ขยะที่ถูกทิ้งและไหลจากตัวเมือง โดยเฉพาะขยะพลาสติก จะกองทับถมอยู่ที่ท้องคลอง บนผิวน้ำจะมีผักตบชวาอย่างหนาแน่น ดังนั้น หากสามารถเอาขยะที่ทับถมอยู่ท้องคลองและกำจัดผักตบชวาให้หมด ก็จะทำให้น้ำไหลผ่านได้สะดวกและแรงมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงหน้าฝนซึ่งคลองมีน้ำมาก แรงน้ำจะช่วยระบายขยะไม่ให้ทับถมได้มาก จะทำให้ลดปัญหาความเน่าเหม็นลงได้

การรักษาคลองแม่ข่านับเป็นกิจกรรมแรกที่ผู้นำชุมชนต่าง ๆได้ร่วมมือกัน โดยไม่ได้รับการช่วยเหลือและสนับสนุนจากภาครัฐ ยิ่งไปกว่านั้นเจ้าหน้าที่เทศบาลบางรายยังปรามาสชาวบ้านว่าไม่มีทางทำได้สำเร็จ การถูกสบประมาทจากฝ่ายรัฐนับเป็นการเพิ่มแรงบันดาลใจและความมุ่งมั่นให้กับกลุ่มผู้นำบางราย ที่ต้องการพิสูจน์ให้เห็นถึงพลังของชุมชน จึงได้มีการรณรงค์ให้ชาวชุมชนในแขวงเม็งรายทั้งหมดมาช่วยกัน เมื่อถึงวันนัดหมาย ปรากฏว่ามีชาวชุมชนในแขวงเม็งรายกว่า 700 คน

รวมทั้งชาวเขา ได้ร่วมมือร่วมใจกันลงไปทำความสะอาดลำคลอง ทำให้สภาพคลองที่เต็มไปด้วยขยะและผักตบชวาสะอาดขึ้นเป็นระยะทางถึง 3 กิโลเมตร

ผลสำเร็จจากการกิจกรรมรักษาคลองนี้ นอกจากทำให้ชุมชนริมคลองมีสภาพแวดล้อมดีขึ้นบ้างแล้ว ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือทำให้ชาวชุมชนในแขวงเม็งรายตระหนักถึงศักยภาพชุมชน และรู้สึกภาคภูมิและมั่นใจในการรวมแรงร่วมใจกันระหว่างผู้นำกับชาวบ้านในการแก้ปัญหาของตัวเองและของเมือง ซึ่งนำไปสู่กับรวมกลุ่มกันเป็น “เครือข่ายชุมชนแขวงเม็งราย”

ชุมชนในแขวงเม็งรายส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณแนวกำแพงเมืองเก่าและแนวคลองแม่ข่า ลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนดังกล่าวตกอยู่ในการมีสภาพปัญหาร่วมกันอยู่ปัญหาหนึ่งคือความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ถึงแม้ว่าปัจจุบันชาวบ้านยังไม่มีปัญหาถึงขั้นถูกไล่รื้อก็ตาม แต่การที่ชาวบ้านบอกว่าหากชุมชนได้รับการรับรองสถานภาพจากเทศบาลอย่างเป็นทางการแล้ว จะเป็นหลักประกันว่านอกจากจะได้รับบริการจากรัฐมากขึ้นแล้ว ยังจะไม่ถูกไล่ออกจากพื้นที่ด้วย แสดงว่าในส่วนลึกของจิตใจชาวบ้านยังคงมีความรู้สึกไม่มั่นคงหรือกังวลใจเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยอยู่ไม่น้อย แต่ปัญหานี้ได้ใกล้ตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ และส่งผลให้มีความกังวลใจมากขึ้น คือ เมื่อปี พ.ศ.2543 ชุมชนอัษฎาธร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขา ได้ถูกไล่รื้อจากริมคลองแม่ข่าช่วงที่อยู่ใกล้กับแจ่งศรีภูมิทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงเมือง ให้มาอยู่ในบริเวณโรงฆ่าสัตว์ชั่วคราวเป็นเวลา 5 ปี แต่เมื่อเวลาผ่านไปได้เพียง 3 ปีเศษ คือเมื่อต้นปี พ.ศ.2544 นี้เอง ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ถูกขับไล่ออกจากเขตโรงฆ่าสัตว์ เพราะพื้นที่นั้นถูกนำไปสร้างที่ทำการแขวงเม็งรายและจะทำลานกีฬาต้านยาเสพติดของแขวงเม็งรายด้วย เทศบาลจึงไล่ชาวบ้านกลุ่มนี้ออกจากพื้นที่ก่อนกำหนด

การสร้างเครือข่ายเริ่มขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2534-2535 โยดมูลนิธิที่อยู่อาศัย (มอศ.) ได้เข้าไปทำงานในชุมชน 4-5 ชุมชน ซึ่งมีสถานะเป็นชุมชนบุกรุก ชุมชนเหล่านี้มีการประสานความร่วมมือกันเพื่อเรียกร้องให้มีการยกร่างพระราชบัญญัติชุมชนแออัด โดยได้ประสานงานกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เนื่องจากสถานการณ์การเมืองในช่วงดังกล่าวตกอยู่ในภาวะตึงเครียดจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 ทำใหกระแสการเรียกร้องเกี่ยวกับพระราชบัญญัติชุมชนแออัดต้องหยุดลงชั่วคราว ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นเอง สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ได้ถูกตั้งขึ้น ส่งผลให้กิจกรรมพัฒนาชุมชนรูปแบบหนึ่งแพร่กระจายไปสู่ชุมชนต่าง ๆทั่วประเทศ นั่นคือการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ผู้นำชุมชนที่เคยเรียกร้องเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทไปทำเรื่องการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ตามกระแสการพัฒนาชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ทำให้งานสร้างเครือข่ายไม่คืบหน้าเท่าที่ควร

การสร้างเครือข่ายเริ่มเป็นรูปเป็นร่างในราวปลายปี พ.ศ.2537 ผู้นำจาก 13 ชุมชน ซึ่งมีทั้งที่มาจากชุมชนบุกรุกและมีที่ดิน (เช่นชุมชนศรัทธาวัดเมืองกาย) ได้มาร่วมประชุมปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาชุมชนเมือง การรวมตัวในครั้งนั้นได้

นำไปสู่การสำรวจชุมชนเมืองของเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการร่วมมือกันระหว่างตัวแทนชาวบ้าน (ผู้นำชุมชน) เทศบาล การเคหะแห่งชาติ และอาจารย์จากสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ โดยมีสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณ การสำรวจครั้งนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานว่าในเขตเทศบาลครเชียงใหม่มีชุมชนอยู่เป็นจำนวนเท่าใดและมีปัญหาอะไรบ้าง โดยมีการจัดเวทีให้ชาวชุมชนนำข้อมูลที่ได้ไปนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนเมืองให้รับรู้และร่วมกันหาแนวทางแก้ไข

ผลของการสำรวจครั้งนั้น ทำให้สามารถสรุปถึงประเด็นปัญหาร่วมของชุมชนเมืองเชียงใหม่ออกเป็น 5 กลุ่มปัญหา ได้แก่ ปัญหาที่อยู่อาศัย ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหารายได้ ปัญหาสิทธิขั้นพื้นฐาน และปัญหาด้านสาธารณสุข ซึ่งนำไปสู่การรวมตัวกันของชุมชนเมืองสร้างเครือข่ายขึ้น โดยใช้ชื่อว่า “ศูนย์ประสานงานชุมชนเมืองเชียงใหม่” (ศป.ชม.) โดยมีการตั้งกลุ่มออมทัพย์และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นกิจกรรมหลักในระยะเริ่มต้น

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์นี้เองได้นำไปสู่ความขัดแย้งภายในเครือข่ายระหว่างชุมชนที่มีที่ดินซึ่งมีฐานะเศรษฐกิจมั่นคงกว่า กับชุมชนบุกรุกที่มีปัญหาความไม่มั่นคงทั้งด้านเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัย ประกอบกับในช่วงเวลานั้นเอง ที่ชุมชนในแขวงเม็งราย 8 ชุมชนได้รับมอบหมายจากโครงการการลงทุนทางสังคม เมนู 5 หรือที่รู้จักกันดีว่า SIF เมนู 5 ให้จัดทำกองทุนการศึกษาเป็นโครงการนำร่องเพื่อหาแนวทางดำเนินกิจกรรมอย่างกว้างขวางต่อไป ทำให้ชุมชนในแขวงอื่น ๆที่ไม่ได้เข้าร่วมรู้สึกไม่พอใจ เห็นว่าผู้นำในแขวงเม็งรายเห็นแก่ประโยชน์ของพวกตนเอง แม้ว่าจะมีการประชุมชี้แจงถึงเหตุผลที่เริ่มต้นเพียง 8 ชุมชนก็เพราะว่าเป็นเพียงโครงการนำร่องเท่านั้น แต่ปัญหาไม่ได้ลดน้อยลงไป ความขัดแย้งทั้งสองกรณีดังกล่าวได้นำไปสู่การแยกวงออกจากศูนย์ประสานงานชุมชนเมืองเชียงใหม่

จากปัญหาความขัดแย้งจนนำไปสู่การแตกแยกดังกล่าว ทำให้ชาวชุมชนในแขวงเม็งรายได้ร่วมกันสรุปบทเรียนได้ว่าคนและชุมชนไม่อาจอยู่ได้ตามลำพัง จะต้องมีเพื่อนทีมีใจรักกันเป็นพื้นฐาน และได้ร่วมกันนิยามคำว่า “**เครือข่าย**” เอาไว้ว่า

> ***“เครือข่ายไม่ได้หมายถึงสถานที่ แต่เป็นที่ประชุมแลกเปลี่ยนความเห็น และช่วยเหลือกันของผู้ที่มีปัญหาร่วมกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกันโดยมีวัตถุประสงค์เดียวกันและให้แต่ละชุมชนมีอิสระในการตัดสินใจว่าจะเข้าร่วมกิจกรรมใดหรือไม่ โดยไม่มีการบังคับกัน ส่วนการมีตำแหน่งไม่ได้หมายถึงอำนาจแต่หมายถึงภาระกิจหรือหน้าที่ต่อส่วนรวม ดังนั้น เครือข่ายจึงเป็นเวทีสร้างสัมพันธ์หรือจุดเชื่อมต่อระหว่างเพื่อนในชุมชนและองค์กรอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาส่วนรวม”***

เมื่อแยกตัวออกจากศูนย์ประสานงานชุมชนเมืองเชียงใหม่เพื่อมาทำกิจกรรมการจัดการกองทุนสวัสดิการสังคมเพื่อผู้ยากลำบากแล้ว ปรากฏว่ามีชุมชนจากแขวงอื่น ๆเข้ามาร่วมด้วย โดยเฉพาะชุมชนที่มีอาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐจากแขวงนครพิงค์และแขวงศรีวิชัย ทำให้มีสมาชิกเพิ่มขึ้นจาก 8 ชุมชนเป็น23 ชุมชน ชุมชนตาง ๆได้มีการร่วมประชุมกันหลายครั้ง ในที่สุดได้ตกลงใจร่วมกันว่าจะรวมตัวกันเป็นเครือข่าย จึงได้จัดตั้ง “เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่” ขึ้น เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.2542 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่โครงการวิจัยได้เข้าไปศึกษาชุมชน ซึ่งพื้นที่ศึกษาทั้งหมดเป็นชุมชนในแขวงเม็งราย

ลักษณะของเครือข่ายนี้ เป็นการรวมตัวกันของชุมชนเมืองที่มีปัญหาไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยเหมือน ๆกัน คืออยู่ในที่ดินของรัฐ ที่ผ่านมาชุมชนเหล่านี้ไม่เคยทำกิจกรรมรวมกันมาก่อน กิจกรรมแรกที่รวมกันทำคือการจัดสวัสดิการชุมชนเพื่อผู้ยากลำบาก หรือ SIF เมนู 5 โดยมีกลุ่มเพื่อนร่วมงานหรือ POP เป็นทั้งองค์กรพี่เลี้ยงและเป็นนักวิจัยของโครงการวิจัยนี้

เนื่องจากโครงการนี้เป็นโครงการนำร่องที่ต้องทำให้เสร็จในระยะเวลาอันสั้น และใช้ที่ประชุมเป็นเวทีกำหนดข้อตกลง กฎเกณฑ์ และวิธีการดำเนินงานร่วมกันของเครือข่าย ทำให้กระบวนการทำงานมีปัญหาและมีข้อจำกัดเกิดขึ้นอยู่ตลอด ปัญหาสำคัญคือการสื่อสารเพื่อให้ชาวชุมชนเข้าใจและมีส่วนร่วมในการจัดการทั้งกระบวนการ ซึ่งต้องกระทำผ่านตัวแทนของชุมชนซึ่งมักจะมาจากคณะกรรมการชุมชน แต่ผลปรากฏว่ามีตัวแทนจากบางชุมชนไม่ได้ทำตามข้อตกลงหรือวัตถุประสงค์ร่วมของเครือข่าย เช่น นำเงินกองทุนไปแจกจ่ายแบบให้เปล่าทั้ง ๆที่ตกลงกันว่าเป็นเงินหมุนเวียนที่ต้องใช้คืน บางชุมชนเพิ่มอัตราดอกเบี้ยจากที่ตกลงกันเพื่อให้มีเงินสมทบมากขึ้น นักวิจัยของโครงการซึ่งเป็นองค์กรพี่เลี้ยงขอเครือข่ายอยู่ด้วย ได้ลงไปสอบถามหาสาเหตุก็พบว่าชุมชนที่มีปัญหาส่วนใหญ่ไม่ได้จัดให้มีการประชุมชาวบ้านให้รับทราบข้อมูลร่วมกัน ผู้นำยังคงคุ้นเคยกับวิธีการของรัฐที่ให้ผู้นำตัดสินใจได้โดยลำพัง ทำให้เกิดปัญหาในการจัดการ เนื่องจากชาวบ้านได้รับรู้จากชุมชนอื่นว่ามีการจัดการที่แตกต่างออกไป ทำให้ในช่วงแรก ๆของการจัดทำโครงการมีการเปลี่ยนผู้รับผิดชอบหรือตัวแทนกันบ่อยครั้ง

ระบบการบริหารจัดการของเครือข่ายได้ค่อย ๆพัฒนามาจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์การทำงานกับภาครัฐและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่ผู้นำตัดสินใจเองตามลำพัง ทำให้ที่ประชุมเครือข่ายได้หลีกเลี่ยงโครงสร้างการบริหารงานในรูปคณะกรรมการที่มีประธานเป็นผู้มีอำนาจตัดสินเพียงคนเดียว เพราะนอกจากจะเป็นช่องทางให้ผู้นำผูกขาดการจัดสรรผลประโยชน์และข้อมูลข่าวสารแล้ว ยังนำไปสู่ปัญหาผู้นำหลุดลอยไปจากชาวบ้านและชุมชนอีกด้วย ดังนั้น ที่ประชุมเครือข่ายจึงได้ออกแบบระบบการบริหารจัดการเครือข่ายใหม่ให้มีลักษณะยืดหยุ่นมากขึ้น มีการแบ่งงานกันทำตามกิจกรรมที่เกิดขึ้น มีเวทีให้ตัวแทนจากชุมชนต่าง ๆได้ช่วยกันคิดและตัดสินใจร่วมกัน การประชุมประจำเดือนของเครือข่ายจึงเป็นเวทีการสื่อสารแลกเปลี่ยนความเห็นและนำเสนอ

แนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างชุมชน รวมถึงเป็นเวทีการตรวจสอบการทำงานของผู้นำหรือตัวแทนชุมชนด้วย

หลังจากได้ดำเนินการจัดการกองทุนการศึกษาไประยะหนึ่ง เครือข่ายได้ร่วมกันจัดทำโครงการจัดสวัสดิการแก่ผู้ยากลำบากเพิ่มเติมขึ้นจากกองทุนการศึกษาคือกองทุนอาชีพและกองทุนสวัสดิการผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ได้แก่ คนชรา เด็กกำพร้า คนพิการ และผู้ติดเชื้อเอดส์ จากการมีปัญหาในการจัดการในระยะโครงการนำร่อง

เครือข่ายได้มีการปรับปรุงวิธีการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยแบ่งคณะทำงานออกเป็น 2 ระดับ คือระดับเครือข่ายกับระดับชุมชน คณะทำงานระดับเครือข่ายมีหน้าที่ติดตามผล ให้คำปรึกษา แก้ไขปัญหา และจัดทำบัญชีของเครือข่าย โดยให้คณะทำงานมาจากการสมัครหรืออาสามาทำงาน ไม่ใช้วิธีการเลือกตั้ง เพราะมักจะได้ผู้นำมาทำงานอีก ส่วนคณะทำงานระดับชุมชนมีหน้าที่พิจารณาคัดเลือกและกลั่นกรองหาผู้รับประโยชน์ในแต่ละชุมชน ก่อนนำมาพิจารณาร่วมกันในที่ประชุมระดับเครือข่าย รวมถึงการทำบัญชีกองทุนของชุมชน และการติดตามผลและแก้ไขปัญหาในการทำงานระดับชุมชน ซึ่งผลการดำเนินงานของชุมชนจะนำเข้าสู่ที่ประชุมเครือข่ายเพื่อรายงานผลความก้าวหน้าและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันทุกเดือน

จากการปรับระบบการทำงานใหม่ โดยไม่เน้นให้ผู้นำหรือคณะกรรมการชุมชนมีบทบาทสำคัญเหมือนที่เคยเป็นมา ทำให้มีปัญหาเกิดขึ้นลดลง การกระจายความผิดชอบและเปิดพื้นที่การส่วนร่วมของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้นเช่นนี้ ยังได้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการปัญหาและขจัดความขัดแย้งได้อีกด้วย ผลปรากฏว่า แต่ละชุมชนสามารถบริหารเงินกองทุนได้อย่างราบรื่นสามารถหมุนเวียนมาใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง จนเริ่มมีการพูดคุยกันในที่ประชุมเครือข่ายว่าเงินกองทุนที่เพิ่มขึ้นนั้นจะนำไปใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นได้ต่อไปหรือไม่

ต่อมา เครือข่ายได้ขยายบทบาทออกไปไม่เฉพาะการจัดการกองทุนหรือการแก้ปัญหาของตัวเองเท่านั้น แต่ได้ออกไปเคลื่อนไหวนอกชุมชน ซึ่งเป็นการแบกรับภาระของส่วนรวมวิธีหนึ่ง จากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมาโดยตลอดตั้งแต่การพัฒนาคลองแม่ข่า ทำให้ชาวชุมชนเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องหาเพื่อน จึงได้เข้าร่วมผลักดันการออกกฎหมายและช่วยเหลือกลุ่มชาวบ้านและองค์กรอื่นที่ประสบปัญหามากขึ้น เห็นได้จากการเข้าร่วมการรณรงค์เรื่องการร่างรัฐธรรมนูญ การเข้าร่วมผลักดันพระราชบัญญัติชุมชนแออัดและพระราชบัญญัติป่าชุมชน ให้การสนับสนุนการชุมนุมของสมัชชาชนเผ่าและเครือข่ายพันธมิตรเพื่อเรียกร้องเรื่องสิทธิความเป็นพลเมืองและที่ทำกิน ตลอดจนการเข้าร่วมชุมนุมต่อต้านและยื่นข้อเสนอต่อที่ประชุมธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย ที่ได้มาจัดประชุมใหญ่ที่จังหวัดเชียงใหม่เมื่อต้นปี พ.ศ.2543 ผลจากเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวของพลังประชาชนดังกล่าว นอกจากเป็นการขยายเครือข่ายพันธมิตรแล้ว ยังเป็นการเพิ่มความมั่นใจในการทำงานแก้ไขปัญหาของตนเอง ตลอดจนการต่อรองกับรัฐด้วย

ดังนั้น เครือข่ายจึงไม่ได้เป็นเพียงการรวมตัวของชุมชนมาทำกิจกรรมหรือแบ่งสรรผลประโยชน์เฉพาะกิจเท่านั้น ที่สำคัญกว่านั้นคือ ***นอกจากทำให้เกิดการรวมกลุ่มและออกแบบการบริหารจัดการองค์กรใหม่ ๆ ตามลักษณะของปัญหาร่วมกันแล้ว เครือข่ายยังได้กลายเป็นเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนที่มีปัญหาเดียวกัน ได้มาขบคิดหาทางช่วยเหลือและแก้ปัญหาร่วมกัน เป็นการขยับขยายพื้นที่ความสัมพันธ์ระดับชุมชน ออกไปสู่สนามของเครือข่ายความสัมพันธ์และการช่วยเหลือกันระดับระหว่างชุมชน เป็นการเปิดพื้นใหม่ให้แก่คนจนได้มีโอกาสบอกเล่าถึงปัญหาของตนเองให้เพื่อน ๆและสังคมโดยรวมได้รับรู้และช่วยกันหาทางเยียวยาแก้ไข*** ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดการยอมรับในวงกว้างขึ้นแล้ว ยังนำไปสู่รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่อเนื่องของกลุ่มคนย่อย ๆในชุมชนต่าง ๆอีกมากมาย อาทิเช่น โครงการรักษาคลองแม่ข่าของกลุ่มชาวบ้านริมคลองแม่ข่าที่ชุมชนกำแพงงามและหัวฝาย โครงการเชียงใหม่พวงสะอาดที่ชุมชนระแกง โครงการทำน้ำดื่มของชุมชนในแขวงเม็งราย โครงการกลุ่มออมทรัพย์รายวันที่ชุมชนระแกงและอื่น ๆ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งในระยะต่อมาได้มีการเปิด “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง” เป็นเวทีสนามสำหรับสร้างกระบวนการเรียนรู้ประเด็นปัญหาร่วมกัน ทั้งในระดับชุมชนเครือข่าย และระดับชาติตลอดจนเป็นเวทีพบปะแลกเปลี่ยนปัญหาเพื่อคิดค้นกิจกรรมต่อเนื่องต่อไป

บทที่ 3

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนแออัดและการถอดรหัสหมายคนจนเมือง

การรักษาคลองแม่ข่า: การสร้างสายสัมพันธ์ของคนจน คลอง และเมือง

ชาวบ้านในพื้นที่เล่าว่าเมื่อก่อนคลองแม่ข่าสะอาด ลงอาบได้ ตักเอามาใช้ได้ และมีปลาชุกชุม สภาพคลองแม่ข่าปัจจุบันเป็นที่รองรับการระบายน้ำเสียของโรงงาน โรงแรม อาคารพาณิชย์และบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ตลอดแนวคลองเป็นจำนวนมาก คลองแม่ข่าเดี๋ยวนี้เน่าเสียและมีกลิ่นเหม็นโดยเฉพาะหน้าแล้งจะส่งกลิ่นตรลบอบอวล ในขณะเดียวกันชุมชนที่อยู่ริมคลองแม่ข่าส่วนใหญ่อยู่ในแขวงเม็งราย ทำให้ชุมชนริมคลองเหล่านี้ตกเป็นจำเลยของการทำให้คลองเน่าเสีย ซึ่งเป็นตราบาปที่ถูกคนภายนอกประทับติดตรึงมาตลอดควบคู่กับการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ บางครั้งจะการหยิบยกเอาปัญหานี้มาสนับสนุนการไล่รื้อชุมชนริมคลอง โดยอ้างว่าเพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมของเมืองให้น่าอยู่

กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือชาวบ้านที่มีบ้านเรือนอยู่ริมคลอง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่มีฐานะยากจนที่สุดในชุมชนและเป็นกลุ่มที่อพยพมาทีหลัง กิจกรรมรักษาคลองแม่ข่าครั้งแรกดำเนินงานโดยเครือข่ายชุมชนในแขวงเม็งราย ซึ่งเป็นการบอกต่อสังคมถึงวิถีชีวิตชุมชนที่อยู่ริมริมคลองว่ามีความเข้าใจในมิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับกับสิ่งแวดล้อม แต่เนื่องจากไม่มีกิจกรรมต่อเนื่องหลังจากนั้น ทำให้กิจกรรมครั้งนั้นมีจุดอ่อนและขาดพลังไปอย่างน่าเสียดาย เพราะทำให้มองไปได้ว่ากิจกรรมครั้งนันเป็นเพียงการรณรงค์ให้ชาวชุมชนร่วมกันทำความสะอาดคลอง ซึ่งเป็นการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของชุมชนริมคลองให้ปรากฏต่อสายตาสาธารณชนเท่านั้น

ต่อมาชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ชุมชนกำแพงงาม ประกอบด้วยกลุ่มปาละรังษีและชาวอาข่าที่เป็นเพื่อนบ้านกัน ได้คิดที่จะทำกิจกรรมรักษาและปรับสภาพคลองให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีแนวความคิดว่าที่นี่คือบ้าน คลองแม่ข่าเป็นสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการดำรงชีวิต การที่ลำคลองเน่าเสียมีกลิ่นเหม็น ย่อมส่งผลกระทบต่อชีวิตประวัน อีกทั้งยังมีส่วนทำให้ถูกประนามหรือสอดใส่รหัสหมายว่าเป็นผู้ทำลายสภาพแวดล้อมและทำให้เมืองมีมลทินไม่น่าอยู่ด้วย

ชาวบ้านตระกูลปาละรังษีอยู่ในพื้นที่มานานกว่า 40 ปี เคยมีบ้านอยู่ในสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่กว่านี้ ซึ่งน้ำในคลองแม่ข่าเคยสะอาดและใช้ประโยชน์ได้มากกว่านี้ จึงเกิดความคิดที่จะปรับปรุงสภาพคลองให้ดีขึ้นเพื่อให้ตัวเองสามารถมีชีวิตประจำวันในสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่ขึ้น อาจจะไม่ถึงขั้นลงไปอาบ ใช้ซักเสื้อผ้า หรือมีปลากลับมาให้จับกินได้ก็ตาม ชาวบ้านกลุ่มนี้อยากเห็นคลองที่ไม่มีขยะกองทับถมและลอยมาตามน้ำ อยากเห็นน้ำไหลผ่านสะดวกตลอดปี และกลิ่นเหม็นในลำคลองลดลง

ปัญหาแรกที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ร่วมกันคิดและลงมือแก้ไขคือการป้องกันการพังทะลายแนวตลิ่ง ชาวบ้านได้พยายามปรับแนวคลองให้แข็งแรง ด้วยการเอาไม้ไผ่และไม้ยูคาลิปตัสมาสร้างทำนบป้องกันตลิ่งทรุดตัวจากการถูกน้ำเซาะในหน้าฝน เอาต้นมะกอกน้ำและไม้ผลอื่น ๆมาปลูกตามแนวตลิ่ง หลังจากนั้นจึงได้ร่วมกันลงไปเก็บขยะในคลอง ซึ่งกิจกรรมนี้ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากกลุ่มเยาวชนในชุมชนใกล้เคียงรวมทั้งกลุ่มชาวเขาด้วย

การที่กลุ่มปาละรังษีริเริ่มและลงมือทำงานร่วมกับกลุ่มชาวเขาที่ไม่เคยมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนมากนัก นอกจากจะเป็นการสานต่อแนวความคิดที่จะคืนสภาพธรรมชาติให้กับคลองแม่ข่า ที่ได้ถูกจุดประกายมาตั้งแต่ครั้งการรณรงค์ “คืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า” แล้ว ยังมีส่วนเข้าไปแบกรับภาระของส่วนรวมคือทำให้ชุมชนน่าอยู่ สิ่งสำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือได้เกิดการร่วมมือร่วมใจอย่างจริงจังและต่อเนื่องเป็นครั้งแรกของกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม ยิ่งไปกว่านั้น กิจกรรมนี้ได้ขยายพื้นที่ไปสู่ชุมชนหัวฝายอีกด้วย ซึ่งเป็นการร่วมมือกันระหว่างกลุ่มคนเมืองและชาวลีซูที่อยู่ริมคลองเช่นกัน

เนื่องจากที่ผ่านมา ความสัมพันธ์ระหว่างคนพื้นราบกับชาวเขาเป็นไปอย่างห่างเหินเหมือนคนแปลกหน้า คนส่วนใหญ่มักจะหยิบยกเอาความแตกต่างทางวัฒนธรรมไปกีดกันออกไปเป็นคนนอก กิจกรรมรักษาคลองจึงเป็นสะพานเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างวัฒนธรรม และคืนชีวิตชีวาให้กับการอยู่ร่วมกันของผู้คนกลุ่มเล็ก ๆที่อาศัยอยู่ตามแนวคลอง ไม่ว่าจะเป็นชาวพื้นราบหรือชาวเขา เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับคนชายขอบอย่างชาวเขามีที่ยืนในชุมชน หลังจากทำกิจกรรมไประยะหนึ่ง ชาวบ้านให้ความเห็นว่า เมื่อก่อนชาวเขาจะอยู่เฉพาะกลุ่มของตัวเอง เวลาเดินผ่านไปผ่านมาก็ไม่ยิ้มให้กัน แต่เดี๋ยวนี้เมื่อเจอกัน จะทักทายกัน และมีการช่วยเหลือกันมากขึ้น จะเห็นว่า คลองแม่ข่าได้ช่วยถักทอสายสัมพันธ์และเพิ่มคุณภาพความสัมพันธ์ของชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ จากกลุ่มเครือญาติขยับขยายไปสู่เพื่อนบ้านที่มาจากต่างวัฒนธรรม

โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง : การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของคนจนเมือง

หลังจากที่ชุมชนในเครือข่ายได้ผ่านประสบการณ์ทำกิจกรรมร่วมกันมาระยะเวลาหนึ่งแล้ว ผู้นำได้หารือกันว่าจะมีหนทางเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ให้กับผู้ปฏิบัติการและชาวบ้านได้อย่างไร บางเรื่องจะสามารถเรียนรู้ประสบการณ์จากการทำงานโดยตรง แต่บางเรื่องจำเป็นต้องเรียนรู้จากภายนอก ดังนั้น จึงได้กำหนดร่วมกันว่าเพื่อพัฒนาผู้นำและผู้ปฏิบัติงานจากชุมชนต่าง ๆ ในเครือข่าย หลังจากปรึกษาหารือกันแล้วจึงมีความเห็นร่วมกันว่าควรจะมีสถานที่สำหรับเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เสริมสร้างความรู้ทักษะด้านต่าง ๆ และเป็นแหล่งกระจายข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นในวงกว้างให้กับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นประเด็นปัญหาของชุมชนและปัญหาเกี่ยวกับสังคมเศรษฐกิจและการเมืองทั้งในระดับชาติและระดับโลก โดยตกลงกันว่าจะมีการเชิญผู้รู้และนักวิชาการมาให้ความรู้แก่ชาวบ้านเป็นระยะ ๆ โดยจะมีจุดเน้นอยู่ที่การเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์จาก

คนในเครือข่ายเป็นหลัก อาทิเช่น การร่วมสรุปผลงานและบทเรียนที่ได้จากการการบริหารจัดการและทำกิจกรรมร่วมกัน ส่วนความรู้จากภายนอกจะเป็นส่วนเสริม เช่น ประเด็นปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นและเป็นกระแสสังคมในแต่ละช่วงทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับนโยบาย รวมถึงผลกระทบที่เกิดจากการกำหนดนโยบายจากองค์กรระดับนานาชาติ เช่น สถาบันการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารโลก และธนาคารพัฒนาเอเชีย เป็นต้น

ในตอนแรกยังไม่มีสถานที่ประชุมอย่างเป็นกิจจะลักษณะ ใช้โบสถ์วัดหัวฝายเป็นที่ประชุมชาวบ้านตกลงใช้ชื่อว่า “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” ไปพลางๆก่อน และได้เปิดประเด็นพูดคุยเรื่อง “การเลือกตั้งนายกเทศมนตรีนครเชียงใหม่มีผลดีผลเสียอย่างไร” เป็นประเดิม โดยเชิญนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่มาเป็นผู้นำอภิปรายและเปิดประเด็น ในตอนหลังจึงได้ร่วมกันสร้างศาลาขึ้นเป็นที่ประชุม และได้เปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยชาวบ้านเป็น “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง” เนื่องจากคำว่ามหาวิทยาลัยมีนัยความหมายเป็นทางการมากเกินไปสำหรับชาวบ้าน ทำให้บางคนไม่สะดวกใจที่จะเข้าร่วม ด้วยเกรงว่าจะยุ่งยากและไม่มีคุณสมบัติ โดยเฉพาะชาวบ้านที่ไม่มีความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาในระบบ

เหตุผลที่เลือกใช้คำว่า “คนแป๋งเมือง” นั้น ชาวบ้านอธิบายว่าเนื่องจากเมืองใหญ่ที่มีความเจริญมากนั้น ประกอบด้วยผู้คนหลายระดับ หลายอาชีพ ทั้งคนจนคนรวย โดยเฉพาะคนจนที่อยู่ในเมืองมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการเจริญเติบโตของเมือง เพราะในวิถีชีวิตประจำวันของชาวเมือง คนจนจะเป็นส่วนประกอบและมีบทบาทร่วมด้วยเสมอแทบทุกด้าน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจของเมือง การผลิตภาคไม่เป็นทางการของคนจนในเมืองมีส่วนอุ้มชูหรือค้ำจุนแรงงานให้สามารถทำงานรับใช้ภาคการผลิตที่เป็นทางการมาได้ ซึ่งจะเห็นได้จากช่วงเวลาการทำงานของชาวชุมชนเมือง ที่ไม่เคยหลับไหลไปตามตารางเวลาทำงานตามปกติ ตลอด 24 ชั่วโมงของทุกๆวัน จะปรากฏว่ามีชาวชุมชนทำงานโดยไม่มีเวลาหยุด ดังนั้น คนจนจึงเปรียบเสมือนผู้สร้างเมือง (ตามความหมายของคำว่า “คนแป๋งเมือง”) แม้ว่าผู้คนจำนวนไม่น้อยในสังคมเมืองจะไม่ให้เกียรติหรือแม้กระทั่งดูหมิ่นดูแคลนคนจน แต่เบื้องหลังความเจริญและทันสมัยของเมือง คนจนเหล่านี้มีส่วนร่วมด้วยเสมอมา

การกำหนดประเด็นการเรียนรู้จะขึ้นอยู่กับความต้องการของชาวบ้าน ซึ่งมักจะกำหนดตามสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อคนจนและชุมชน กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจึงไม่ถูกกำหนดตายตัวทั้งในแง่ของเนื้อหาและเวลา รวมถึงผู้เข้าร่วมก็ไม่ได้จำกัดเฉพาะกลุ่มผู้นำและผู้ปฏิบัติงานของเครือข่ายเท่านั้น โฮงเฮียนคนแป๋งเมืองจึงเป็นเหมือนเวทีของชาวบ้านที่มาร่วมกันสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ตลอดจนข้อมูลข่าวสาร และเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ชาวชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเพื่อเชื่อมต่อกับโลกภายนอก ซึ่งนอกจากจะช่วยเพิ่มพูนองค์ความรู้ที่หลากหลายแล้ว ยังแสดงถึงมั่นใจในความเป็นตัวตนของคนจนเมืองได้อีกส่วนหนึ่งด้วย

การสร้างเวทีเรียนรู้และจัดนิทรรศการงานอาชีพของคนจนในชุมชนแออัด จึงเป็นความเคลื่อนไหวที่มีพลังของชาวชุมชนแออัดที่ได้ออกมาบอกกับสังคมถึงความสำคัญของตัวเองว่าคนจน

เป็นคนสร้างเมือง ไม่ได้เป็นส่วนเกินหรือเป็นด้านที่อัปลักษณ์ของเมือง การสำนึกว่าตัวเองเป็นคนสร้างเมืองจะทำให้เกิดการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์เพื่อเข้าสู่การถอดรหัสหมายคนจนเมืองได้ต่อไป

กลุ่มออมทรัพย์รายวัน: การสร้างความมั่นคงในชีวิตคนจนเมือง

ปัญหาสำคัญของชาวชุมชนแอัดประการหนึ่งคือการมีหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเงินนอกระบบ ซึ่งต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราสูงกว่าปกติอย่างมาก การมีอาชีพไม่มั่นคง มีรายได้ไม่แน่นอน แต่ขณะเดียวกันมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินมากขึ้นนั้น นอกจากทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะชักหน้าไม่ถึงหลังแล้ว ยังส่งผลให้ต้องจมลงสู่กับดักการเป็นหนี้ที่ดิ้นไม่หลุดอีกด้วย ดังตัวอย่างของลูกจ้างเทศบาล ที่ต้องขายเขียวเงินเดือนของตัวเอง เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายประจำวัน การถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหนี้ด้วยการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงมากนั้น เป็นการบั่นทอนศักยภาพในการพึ่งตนเองไป เพราะต้องนำรายได้ส่วนหนึ่งไปชำระหนี้ เพื่อรักษาความน่าเชื่อถือที่จะกู้ในรอบต่อไปได้ ส่งผลให้ชาวบ้านต้องวนเวียนอยู่กับวงจรหนี้สินมาตลอด

จากสภาพการเป็นหนี้ของชาวชุมชนดังกล่าว ทำให้ชาวระแกงกลุ่มหนึ่งได้หยิบยกเอาปัญหานี้เข้าสู่ “โฮงเฮียนคนแป้งเมือง” เพื่อการหาทางออกร่วมกัน ในตอนแรกทางทีมวิจัยได้จัดประชุมชาวบ้านที่ประสบปัญหานี้เพื่อวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน จากการประชุมได้ข้อสรุปร่วมกันว่า หากชาวบ้านมีเงินสำหรับหมุนเวียนเพื่อการกู้ยืมกันเอง จะช่วยให้ไม่ต้องพึ่งพาเงินกู้นอกระบบดอกเบี้ยแพงเพียงด้านเดียว ซึ่งชาวบ้านไม่อาจควบคุมอัตราดอกเบี้ยและไม่มีอำนาจต่อรองใด ๆกับผู้ให้เงินกู้ ชาวบ้านจึงได้ตกลงใจร่วมกันว่าจะรวมตัวกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากที่เคยมีองค์กรภายนอกเคยสนับสนุนแต่ล้มเหลวมาก่อน แต่ปัญหาที่สร้างความกังวลใจให้กับชาวบ้านก็คือ จะไปหาเงินมาจากไหน จะมีวิธีการจัดการเพื่อป้องกันปัญหากู้ไปแล้วไม่ใช้คืนได้อย่างไร

ในการเรียกประชุมครั้งแรก ๆ มีการบอกกล่าวผ่านเสียงตามสายในชุมชน ซึ่งปรากฏว่ามีชาวบ้านมาร่วมประชุมไม่กี่คน ทีมวิจัยจึงได้เปลี่ยนวิธีการใหม่ โดยได้ร่วมกับชาวบ้าน 2-3 ราย ที่เป็นตัวตั้งตัวตีในการตั้งกลุ่ม ออกไปหาชาวบ้านเป็นรายบุคคล โดยเริ่มจากผู้ที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันก่อน หลังจากใช้วิธีการประชาสัมพันธ์แบบถึงตัวได้ระยะหนึ่ง จึงได้จัดประชุมอีกครั้ง ครั้งนั้นปรากฏว่ามีผู้สนใจร่วมประชุมประมาณ 30 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวระแกง ผลการประชุมได้ข้อสรุปว่า ชาวบ้านตกลงใจจะเลือกเอาวิธีการออมทรัพย์รายวันเป็นแนวทางของกลุ่ม ซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่หาเช้ากินค่ำ โดยจะเริ่มจากการกำหนดจำนวนเงินออมของสมาชิกเป็นครั้งละ 10 บาทเป็นอย่างต่ำ ในการออมให้เป็นไปตามฐานะของสมาชิกแต่ละคน ไม่จำเป็นต้องออมเงินทุกวันก็ได้ ที่ประชุมได้ได้กำหนดให้มีการออมเงินเป็นเวลา 3 เดือน จึงจะเริ่มปล่อยให้สมาชิกกู้ได้ ในการเก็บเงินจะมีคนเดินเก็บ โดยมีการยันทึกในสมุดเป็นหลักฐาน และทำบัญชี

บทบาทของทีมวิจัยในกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์รายวันคือ การให้ความรู้แก่ชาวบ้านว่าการออมทรัพย์ไม่ได้เป็นเพียงการออมเพื่อให้มีเงิน แต่เป็นการออมเพื่อสร้างความเข้มแข็งหรือความมั่นคงในการดำรงชีวิต เป็นการลดการพึ่งพาระบบเงินกู้ดอกเบี้ยสูงที่เอารัดเอาเปรียบ เป็นกิจกรรมกลุ่มที่จะช่วยเสริมสร้างคุณภาพความสัมพันธ์ และเป็นการเปลี่ยนตัวเองให้หันมาพึ่งพากันเอง โดยใช้ฐานความสัมพันธ์ภายในชุมชน

บทที่ 4

ข้อค้นพบในการศึกษา

จากการศึกษาการจัดองค์กรและการทำกิจกรรมของชาวบ้านร่วมกับหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชน ทีมวิจัยภาคเหนือได้ค้นพบความรู้ที่แสดงถึงความเคลื่อนไหวและปรับตัวของคนจนต่อภาวะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิต และเป็นฐานความรู้สำหรับการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ 3 อยู่ 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้คือ

<u>ประเด็นที่หนึ่ง</u> การรวมตัวกันของกลุ่มคนเล็ก ๆน้อย ๆ ที่จะร่วมกันแก้ปัญหาของตัวเอง ซึ่งเป็นการสร้างพื้นที่ใหม่หรือการเปิดช่องทางของคนจนให้มีที่ยืนในสังคม เนื่องจากกิจกรรมพัฒนาชุมชนที่ผ่านมาได้ละเลยหรือเพิกเฉยต่อกลุ่มคนจน ส่งผลให้คนจนเมืองไม่มีส่วนในผลประโยชน์และไม่มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของตนเอง การยื่นมือเข้ามาด้วยความหวังดีของภาครัฐและหน่วยงานภายนอกที่มักกระทำผ่านผู้นำทางการ ทำให้กลุ่มคนเล็ก ๆน้อย ๆในชุมชนถูกเบียดถูกผลักไสออกไปจากกระบวนการพัฒนาชุมชน แม้แต่ปัญหาการขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐานอย่างไฟฟ้าและน้ำประปา ก็ไม่ได้รับการเหลียวแล ต้องรวมตัวกันต่อสู้ด้วยตัวเองเพื่อให้ได้มา

คนชายขอบในกลุ่มคนจนเมืองเหล่านี้รวมตัวกันบนฐานของความเป็นญาติและความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน คนเหล่านี้เผชิญปัญหาความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตหลายด้าน ในด้านเศรษฐกิจ นอกจากจะต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อรักษามาตรฐานการครองชีพไม่ตกต่ำจนขัดสนแล้ว ยังประสบปัญหาไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยด้วย กล่าวคือ ส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของรัฐและเขตโบราณสถาน (เช่นกลุ่มปาละรังษีอยู่ริมคลองและติดกำแพงดิน กลุ่มชาวอาข่าอยู่ตามแนวกำแพงดินและกลุ่มชาวลีซูอยู่ริมคลอง) ยิ่งเป็นกลุ่มชาวเขาด้วยแล้ว ยังต้องเผชิญปัญหาถูกมองเป็นคนอื่นจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย การรวมตัวกันทำกิจกรรมรักษาคลองแม่ข่าของกลุ่มคนเหล่านี้ จึงเป็นประเด็นที่จะทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ 3 ต่อไป

<u>ประเด็นที่สอง</u> การจัดองค์กรและกระบวนการทำงานพัฒนาใหม่ของชาวบ้าน ที่หันมาเน้นการสร้างองค์กรในลักษณะเครือข่ายและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการเปิดช่องให้เกิดความเสมอภาคในการเสนอความเห็นมากขึ้น เพื่อลดระดับความขัดแย้งที่เป็นผลจากการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม ตามแนวทางพัฒนาชุมชนของรัฐที่ผ่านมา อีกทั้งยังได้ช่วยเพิ่มขีดความสามารถในแก้ปัญหาที่ซับซ้อนมากขึ้นด้วย

การที่ชาวบ้านได้ผ่านประสบการณ์การทำกิจกรรมร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนในระยะหลัง ได้มีส่วนทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแนวความคิดจากการพึ่งพาภายนอกและผู้นำชุมชน และเปลี่ยนวิธีการทำงานจากการถูกกำหนดจากภายนอก มาเป็นการเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของ

ชุมชน โดยเปิดเวทีให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนของตนเอง การใช้กระบวนการแบบกลุ่มมีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยกับการรับฟังความเห็นที่แตกต่างของคนอื่น

การสร้างวัฒนธรรมการรับฟังคนอื่นผ่านเวทีถกเถียงประเด็นปัญหาต่าง ๆทั้งในระดับชุมชนและเครือข่ายระหว่างชุมชน เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้ความขัดแย้งที่ดำรงอยู่และมักจะถูกเก็บงำซ่อนไว้ในการทำงานผ่านผู้นำทางการ ได้เผยโฉมออกมาให้เป็นที่รับรู้ร่วมกัน และหาวิธีการป้องกันไม่ให้ความขัดแย้งลุกลามเป็นความแตกแยก นอกจากนี้การอภิปรายกลุ่มเพื่อหาทางออกร่วมกัน ยังเป็นกลไกป้องกันไม่ให้เกิดภาวะผู้นำหลุดออกไปจากความรับผิดชอบต่อชุมชนได้อีกส่วนหนึ่งด้วย

การเปลี่ยนแปลงความคิดและวิธีการทำงานแม้ว่าจะถูกจุดประกายจากองค์กรพัฒนาเอกชนก็ตาม แต่จุดหักเหได้เกิดขึ้นจากการตัดสินใจปฏิบัติจริงของชาวบ้าน หลังจากประสบความสำเร็จจากการจัดงาน “คืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า” ทำให้ชาวบ้านรับรู้ถึงพลังของการทำงานร่วมกันได้ชัดเจนมากขึ้น ความแตกต่างและความขัดแย้งได้ถูกมองเสียใหม่เป็นปัญหาที่ต้องนำมาเปิดเผยและหาทางออกหรือรอมชอมกัน ไม่ใช่เป็นภาระของผู้นำหรือหน่วยงานภายนอกมาช่วยแก้ไข หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีใครอยากพูดถึง ด้วยเกรงว่าจะทำให้เกิดความแตกแยก

<u>ประเด็นสุดท้าย</u> การเปลี่ยนสำนึกและการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์คนจนเมือง หลังจากที่เครือข่ายองค์กรชุมชนได้ร่วมกันทำกิจกรรมจัดการกองทุนชุมชน ในกระบวนการทำงานช่วงนั้นเองที่การเปลี่ยนความคิดและวิธีการทำงานถูกนำไปทดลองปฏิบัติอย่างจริงจัง ในระหว่างนั้นชาวบ้านได้เรียนรู้และพัฒนาวิธีการบริหารจัดการมากขึ้นเป็นลำดับ เมื่อกิจกรรมระดับเครือข่ายดำเนินได้ระยะหนึ่ง ชาวบ้านได้เริ่มคิดถึงการสร้างความต่อเนื่องของเครือข่าย จึงได้ร่วมกันสร้าง “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง” เป็นสถานที่เรียนรู้ร่วมกันของคนจนเมือง รวมทั้งการคิดกิจกรรมใหม่ ๆเพื่อแก้ปัญหาที่ซับซ้อนมากขึ้น และการเคลื่อนไหวเพื่อประกาศอัตลักษณ์ของคนจนเมือง

ชาวบ้านได้พยายามถอดรหัสหมายที่ถูกสังคมประทับตราปาบว่าย่านที่อยู่อาศัยของเขาเป็นสลัม อันเป็นส่วนที่ไม่พึงปรารถนาของเมือง ด้วยการนิยามตนเองเสียใหม่ ว่าเป็น “คนแป๋งเมือง” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายลงตัวและทรงพลังอย่างมาก สอดคล้องกับผลการศึกษาชุมชนของทีมวิจัยที่เห็นว่า วิถีชีวิตและปฏิทินการทำมาหากินในแต่ละวันของคนจน มีส่วนอย่างสำคัญต่อการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและการเติบโตของเมือง เนื่องจากตลอด 24 ชั่วโมงของแต่ละวัน จะมีคนจนจากชุมชนต่าง ๆตื่นอยู่เสมอเพื่อทำงานของตน การผลิตภาคไม่เป็นทางการของคนจนจึงเปรียบเสมือนลมหายใจของเมืองที่ไม่เคยหยุดพัก หาใช่กาฝากหรือจุดด่างพร้อยที่ทำให้เมืองหมดสง่าราศีไปไม่

บทที่ 5

กิจกรรมการพัฒนา : กระบวนการถอดระหัสหมายชุมชนแออัด

กิจกรรมที่ 1 : โครงการฟื้นฟูคลองแม่ข่า

นิเวศวิทยาเมืองเชียงใหม่

หลักชัยภูมิทั้ง 7ประการที่พญามังรายทรงโปรดให้สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นคือหลักการสร้างเมืองตามระบบนิเวศ Ernest Haeckel นักชีววิทยาชาวเยอรมัน ให้ความหมายของ Ecology ว่า หมายถึง การศึกษา “ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิต กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ อย่างไรก็ตามแม้ คำว่านิเวศวิทยาจะเป็นคำใหม่ แต่ในทางปฏิบัติแล้วมนุษย์รู้จักเรื่องสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวเป็นอย่างดีมา ตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว เพราะชีวิตมนุษย์อยู่กับธรรมชาติจำเป็นต้องเรียนรู้สิ่งแวดล้อมเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดได้ การดำรงชีวิตของมนุษย์ในอดีตจะเคารพธรรมชาติ ใช้ชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ และต้องรับผิดชอบต่อธรรมชาติ กล่าวได้ว่าเป็นจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อม (Environment Ethics) ความคิดดังกล่าวสามารถแสดงผ่านทางความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ “ (สรัสวดี , 2539 : 93)

การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ แสดงถึงความรู้ด้านนิเวศของชาวไทยวนในสมัยโบราณได้ดียิ่ง กล่าวคือเมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ระหว่างดอยสุเทพและแม่น้ำปิง พื้นที่ลาดเทจากตะวันตกไปตะวันออกทำให้มีน้ำลงมาหล่อเลี้ยงตัวเมืองอยู่สม่ำเสมอ

จะเห็นได้ว่าชัยภูมิทั้ง 7 ประการ เมืองเชียงใหม่ได้ให้ความสำคัญกับแหล่งน้ำตามธรรมชาติมาก มีชัยภูมิที่เป็นแหล่งน้ำ 4 แห่ง

1. **ดอยสุเทพ** เป็นบริเวณที่ชุ่มชื้นมีป่าไม้ปกคลุม จึงเป็นที่สะสมแหล่งน้ำ น้ำแม่หลายสายเกิดจากดอยสุเทพ เช่น น้ำแม่ท่าช้าง ห้วยช่างเคี่ยน ห้วยแก้ว และยังมีลำห้วยสายต่าง ๆ ไหลลงมาสู่เมือง เมืองเชียงใหม่จึงมีน้ำใช้ตลอดปี และน้ำจากดอยสุเทพนี้เองที่นำมาเก็บไว้ในเวียง ทั้งยังจ่ายให้แก่ทุกบ้านเรือนในเขตกำแพงเมือง
2. **น้ำแม่ข่า** ต้นน้ำเกิดจากดอยสุเทพ-ปุย ไหลมารวมกันที่หนองบัวเจ็ดกอ หนองน้ำโบราณที่หมดสภาพเป็นหนองน้ำไปถึงประมาณ 40 ปีแล้ว ในอดีตน้ำแม่ข่าทำหน้าที่ให้น้ำแก่เวียงเชียงใหม่ชั้นนอก ซึ่งโอบล้อมเวียงไว้ และใช้เป็นทางระบายน้ำล้นออกไปสู่แม่น้ำปิง นับว่าช่วยป้องกันน้ำท่วมเมืองได้ไม่น้อย

นิเวศวิทยาเมืองเชียงใหม่ 1. กวางเผือกสองแม่ลูก ลูกแต่ป่าใหญ่หนเหนือมาอยู่ชัยภูมิที่นี้ คนทั้งหลายย่อม กระทำบูชา 2. ฟานเผือกสองตัวแม่ลูกมาอยู่ชัยภูมิที่นี้รบหมา หมาทั้งหลายพ่ายหนี บ่ออาจจักจั้งได้สักตัว 3. หันหนูเผือกกับบริวาร 4 ตัว ออกมาแต่ชัยภูมิที่นี้ 4. ภูมิประเทศตะวันตกสูง หลิ่งมาตะวันออก (แหล่งน้ำจากดอยสุเทพ) 5. น้ำแม่ข่าไหลจากดอยสุเทพเกี้ยว (โอบ) ตัวเมืองไหลไปถึงเวียง กุมกาม 6. มีหนองน้ำใหญ่อยู่ทางทิศอีสาน ไว้ให้สัตว์กิน 7. แม่น้ำปิงไหลผ่านด้านตะวันออกตัวเมืองเชียงใหม่

3. **หนองบัว** หรือหนองบัวเจ็ดกอ หรือหนองเขียว หรือหนองป่าแพ่ง เป็นหนองน้ำธรรมชาติมาตั้งแต่สร้างเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเวียง หนองน้ำแห่งนี้เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีอาณาเขตกว้างขวาง มีน้ำอยู่ตลอดปี

4. **แม่น้ำปิง** ไหลผ่านตัวเมืองเชียงใหม่ด้านตะวันออก ใช้เป็นแหล่งน้ำสำคัญ และเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อเมืองทางใต้

ในการสร้างเมืองเชียงใหม่ พญามังรายทรงสร้างเมืองไม่ติดกับลำน้ำใหญ่เช่นเดียวกับสุโขทัย แต่ให้น้ำจากภูเขาลงมาเลี้ยงคูเมือง เวียงกุมกามเป็นตัวอย่างที่พญามังรายทรงรู้ว่า น้ำท่วม เพราะฉะนั้นเมืองเชียงใหม่จึงห่างจากแม่น้ำปิงออกมาประมาณ 1 กิโลเมตรและใช้พื้นที่บริเวณน้ำแม่ข่าเป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูก

ประตูขัวก้อม ประตูหล่ายแกง (ประตูระแกง) ประตูไร่ยา (ประตูหายยา) เป็นประตูที่ออกไปสู่เขตเพาะปลูกนอกกำแพงเมือง เพราะภายในเมืองไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้เนื่องจากพื้นที่คับแคบ เมืองเชียงใหม่จึงใช้พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงกับแม่น้ำข่าเป็นพื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์เช่นนี้จึงทำให้เป็นพื้นที่สำคัญในการสร้างที่อยู่อาศัยของคนเมืองมาแต่อดีต

ในการประชุมปฏิบัติการเพื่อหาแนวทางศึกษา โครงการวิจัย เรื่อง “ หลักนิเวศวิทยาของชุมชนล้านนา” อ.ศรีศักร วัลลิโภดม ตั้งข้อสังเกตลักษณะการสร้างบ้าน สร้างเมืองในแง่ระบบนิเวศว่า บ้านกับเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ลักษณะการสร้างบ้านของกลุ่มคนที่อยู่ในที่ราบลุ่มต้องอาศัยลำห้วยเป็นหลัก เพราะลำห้วยมีลักษณะเป็น Perenial stream คนอาศัยลำห้วยใช้ในชีวิตประจำวัน ทำการเพาะปลูกทำไร่ทำนา การสร้างบ้านแปงเมืองนั้นจึงสร้างอยู่ใกล้ลำห้วยหรือธารน้ำก่อนที่จะไปสัมพันธ์กับลำน้ำใหญ่

คนเมืองหลายต่อหลายรุ่น ใช้ชีวิตอยู่กับน้ำแม่ข่า ทั้งดื่ม กิน และใช้น้ำในการเพาะปลูก แต่ปัจจุบันน้ำแม่ข่าไม่ได้ทำหน้าที่เหมือนเช่นอดีต กลับเป็นเสมือนเพียงท่อระบายน้ำเสียแหล่งใหญ่ของเมืองเท่านั้น ชีวิตคนในเมืองไม่ได้สัมพันธ์กับสายน้ำนี้อีกต่อไป ไม่มีใครสนใจ ดูแลหรือคิดที่จะร่วมกันรักษาแหล่งน้ำนี้ให้คืนกลับเหมือนเดิม แต่สำหรับในบางพื้นที่ พวกเขาคิดอยากจะพลิกฟื้นสายน้ำนี้กลับมาอีกครั้ง

วิถีชีวิต คนกับคลอง

จากการบอกเล่าของชาวบ้านที่ปลูกบ้านเรือนอยู่ริมคลองแม่ข่าใกล้กับวัดช่างฆ้อง มาตั้งแต่ดั้งเดิม บอกว่า เมื่อสมัยที่พ่อของป้ามาอยู่ ต้องมาบุกเบิกที่ดินบริเวณริมคลองแม่ข่าซึ่งเดิมเต็มไปด้วยต้นข่าที่ขึ้นอยู่หนาแน่น เมื่อถางเสร็จก็ปลูกบ้านมุงตอง ใครอยากอยู่ก็มาถากถางเอาเอง น้ำแม่ข่ากว้างและใสสะอาด ใต้พื้นน้ำเป็นทราย สองฝั่งคลองเต็มไปด้วยต้นไม้ เป็นป่ารก ชาวบ้านที่

อาศัยอยู่ริมน้ำในแม่ข่า ได้อาศัยใช้น้ำในชีวิตประจำวัน ใช้ซักผ้าอ้อมลูกได้ ในยุคนั้น ทางการประกาศให้ไปขอมีโฉนดที่ดิน พ่อของป้าไปขอ ทำให้ที่บ้านมีโฉนดที่ดินมา ในส่วนของกำแพงดินก็มีสภาพที่ใหญ่กว่านี้ ต่อมาเมื่อฝนตกทำให้ดินพังทลายลงเรื่อย ๆ จนมีสภาพเช่นปัจจุบัน (ผู้เล่าเกิดเมื่อ พ.ศ. 2478)

การอยู่อาศัยชาวบ้านใช้เรือพายไปมาหาสู่กันระหว่างบ้าน ผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่บริเวณในนี้ใช้น้ำจากคลองแม่ข่าทั้งสิ้น จากคำบอกกล่าว แสดงให้เห็นสภาพของคลองแม่ข่าอย่างชัดเจนว่าเป็นคลองธรรมชาติขนาดใหญ่ เป็นสายน้ำที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนบริเวณนี้มาโดยตลอด ยามหน้าฝนน้ำแม่ข่าจะเอ่อท่วมบริเวณนี้ทุกปี แต่ก็ไม่สร้างความเดือดร้อนอะไร เพราะจะท่วมอยู่ไม่นาน การปลูกสร้างบ้านเรือนก็จะหันหน้าบ้านเข้าหาคลอง มีการใช้ประโยชน์จากคลองร่วมกันอย่างรู้คุณค่าและร่วมกันรักษา ในยุคต่อมา เมื่อเริ่มมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้นเกิดความแออัด และชุมชนขยายตัวออก จนมีสภาพเช่นปัจจุบัน สภาพของสายน้ำที่เคยสะอาดได้เปลี่ยนแปลงไป ผู้คนไม่ได้ใช้อาบ กิน ซักล้าง หรือทำการเกษตรอีกต่อไป ส่วนถนนกำแพงดินที่ผ่านด้านหน้าชุมชนก็เช่นกัน เดิมมีสภาพเป็นทางล้อ (เกวียน) เล็กๆ ไม่ค่อยมีผู้คนผ่านไปมามากนัก ตอนเย็นจะเปลี่ยวมาก ต่อมาทางการเริ่มขยายถนนให้กว้าง โดยใช้แรงงานคนในการก่อสร้างถนนไม่มีเครื่องมือใหญ่ ๆเหมือนปัจจุบันมีเพียง จอบ เสียม เท่านั้น ความเจริญที่เกิดขึ้นมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ชาวบ้านไม่ค่อยรู้สึกถึงการเปลี่ยนแปลงมากนักไม่เหมือนกับการเกิดไนท์บาร์ซาร์ ที่ทำให้บริเวณนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เริ่มมีคนแปลกหน้ามาอาศัยอยู่ และมีฝรั่งมากขึ้น การปลูกสร้างบ้านเรือนก็เปลี่ยนไป เมื่อมีถนนตัดผ่านผู้คนเริ่มหันหลังให้กลับคลองด้วยการหันหน้าบ้านเข้าสู่ถนนแทน เป็นการลดบทบาทหน้าที่ของคลองลงเป็นแค่สิ่งรองรับน้ำเสียจากครัวเรือนและให้ความสำคัญกับถนน เข้ามาทำหน้าที่แทน

พลังของชุมชนกับการคืนกลับมาของสายน้ำ

น้ำแม่ข่าในช่วงปี พ.ศ.2539 สภาพของคลองเต็มไปด้วยขยะและผักตบชวา ตั้งแต่สะพานแม่ข่าเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงชุมชนฟ้าใหม่ ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ ชาวบ้านเองก็ไม่รู้ว่าเป็นหน่วยงานไหนที่ต้องรับผิดชอบ สภาพที่เน่าเหม็น และเต็มไปด้วยยุง สร้างปัญหาให้กับชาวชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่อยู่ในแขวงเม็งราย

ชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตเทศบาลถูกแยกออกตามเขตการปกครอง เป็น แขวง 4 แขวง คือ แขวงศรีวิชัย แขวงนครพิงค์ แขวงกาวิละ และแขวงเม็งราย ซึ่งหน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแลชุมชนอย่างใกล้ชิด คือ กองสวัสดิการสังคม เทศบาลนครเชียงใหม่ นโยบายการทำงานของเทศบาลส่วนมากให้การสนับสนุนด้านการพัมนาชุมชนกับชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของตนเองมากกว่า การสนับสนุนงบประมาณการสร้างที่ทำการขนาดใหญ่ให้กับชุมชนเมืองกาย ในแขวงกาวิ

ละ พร้อมกับมีการชื่นชมผู้นำของแขวงนี้ในที่ประชุมเทศบาล ขณะที่พูดจาทับถมชุมชนในแขวงอื่น ๆ โดยเฉพาะในแขวงเม็งราย โดยบอกว่า “ ชุมชนในแขวงเม็งรายไม่เวิร์ก (Work) “ คำพูดประโยคเดียวของ เจ้าหน้าที่เทศบาลส่งผลกระทบกับชุมชนในแขวงเม็งรายอย่างมาก และก่อให้เกิดรูปธรรมการเคลื่อนไหวของชุมชนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุปัน

ในเวทีการประชุมประจำเดือน หัวข้อสนทนาที่ถูกหยิบยกมาพูดคุย คือ “ชุมชนในแขวงเม็งรายไม่เวิร์ก” ความรู้สึกของผู้นำชุมชนที่ตรงกัน คือ “การถูกเยียบย่ำศักดิ์ศรี” จึงหารือร่วมกันว่าควรจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อพิสูจน์ให้ เห็น พลังของชุมชนในแขวงเม็งราย โดยร่วมกันพิจารณาหากิจกรรมที่จะร่วมกันทำภายในแขวงเมื่อดูจากสภาพการอยู่อาศัย ทำให้พบว่าชุมชนส่วนใหญ่ปลูกบ้านเรือนอยู่บริเวณริมคลองแม่ข่า ในที่ดินสาธารณะประโยชน์ เช่น ชุมชนสองพี่น้อง ชุมชนระแกง ชุมชนหัวฝาย ชุมชนกำแพงงาม ชุมชนฟ้าใหม่ 4 เขต และยังรวมถึงชุมชนที่อยู่บริเวณลำคูไหว ซึ่งประกอบด้วย ชุมชน 5 ธันวา ชุมชนทิพย์เนตร และชุมชนศรีปิงเมือง “คลองแม่ข่าและลำคูไหว” จึงน่าจะเป็นประเด็นร่วมในด้านสิ่งแวดล้อมที่ทุกชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาได้ เป้าหมายแรก คือ การทำให้คลองแม่ข่าและลำคูไหวสะอาด และน้ำ ไหลสะดวก

การพูดคุยชาวบ้านได้นำเสนอแนวทางในการทำให้คลองสะอาด ด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านเอง เมื่อครั้งยังเป็นเด็ก และอาศัยอยู่ในหมู่บ้านโดยบอกว่า น้ำจะใสได้ต้องทำให้น้ำเคลื่อนไหว ด้วยการปักไม้ไผ่เป็นช่วง ๆ กลางน้ำแม่ข่า เมื่อน้ำไหลผ่านมาจะเกิดการปะทะ (คล้ายกับฝายน้ำล้น) ซึ่งจะช่วยให้น้ำสะอาดได้ และที่สำคัญยังช่วยกันขยะ ได้เป็นช่วง ๆ อีกด้วย(ไม่ได้มีการทำเพราะเทศบาลมาลอกคลองทำให้น้ำค่อนข้างลึกและปักไม้ไผ่ลำบาก) จากการพูดคุยทางแนวทางร่วมกัน ชาวบ้านได้กำหนดแผนร่วมกันว่าสิ่งแรกที่ต้องทำ คือ การทำความสะอาดคลอง ด้วยการช่วยกันเอาขยะขึ้นมาจากคลองให้หมด เพื่อที่น้ำจะได้ไหลสะดวก กลิ่นเหม็นจะลดลง ครั้งนี้นับได้ว่าเป็นการทำงานใหญ่ร่วมกันครั้งแรกของชาวบ้าน ซึ่งยังไม่มีทั้งประสบการณ์และความมั่นใจ จึงมีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับความสำเร็จในการจัดการคลองสำโรง จ.สงขลา ชาวบ้านจึงสนใจที่จะไปเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในการทำเรื่องคลองสำโรงที่ชุมชนบ่อหว้า จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มการดูแลรักษาคลองโดยองค์กรชุมชน

ออกเดินทางโดย รถไฟจาก เชียงใหม่ – กรุงเทพฯ และจาก กรุงเทพฯ – สงขลา ใช้เวลาในการเดินทาง 2 วัน 2 คืน พอไปถึงก็ได้มีพี่น้องจากเครือข่ายภาคใต้ให้การต้อนรับ การเดินทางเป็นการไปกันเองของชาวบ้าน โดยไม่มีเจ้าหน้าที่ติดตามไปด้วย นับเป็นการพิสูจน์ในเรื่องความรับผิดชอบ และความตั้งใจในการที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาให้เป็นไปตามแผนงานที่ชาวบ้านช่วยกันวางไว้

การดูงานชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการดูแลจัดการคลองสำโรงของชุมชนบ่อหว้ากับกลุ่มผู้นำชุมชน รวมถึงการปรับปรุงที่อยู่อาศัยบริเวณริมคลองด้วย

สำหรับสิ่งสำคัญที่ชาวบ้านได้รับมาและเป็นกำลังใจคือ ความสำเร็จของชุมชนบ่อหว้าที่ร่วมกันจัดการคลองสำโรง

ในการเดินทางกลับชาวบ้าน ได้เจอกับม๊อบพนักงานรถไฟ กรณีสนามก๊อล์ปปิดรางรถไฟ จึงทำให้ชาวบ้านต้องนั่งรออยู่ที่หัวลำโพงประมาณ 5 ชั่วโมง ชาวบ้านจึงต้องคืนตั๋วรถไฟเพื่อจะกลับเชียงใหม่ แล้วจ้างรถสองแถวไปที่หมอชิต ปรากฏว่ารถได้พาไปที่สายอีสาน ชาวบ้านต้องแบกข้าวของพะรุงพะรังที่ต่างคนต่างหิ้วของฝากกลับบ้านซึ่งต้องนั่งรถจากสายอีสาน มาสายเหนือ ปลาแห้งที่ซื้อมาก็เน่า ผู้หญิงจึงได้เอาของทั้งหมดมารวมกันเพื่อไม่ให้หาย แล้วให้ผู้ชายแบก และยังได้นั่งรถคนละคันด้วย

กลับจากดูงานผู้นำทั้งหมดมาสรุปงานร่วมกัน และเริ่มกำหนดวันที่จะลงมือทำคือวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2544 โดยมีการประชุมกำหนดแผนการดำเนินการร่วมกัน คือ

- ผู้นำทุกชุมชน ต้องทำความเข้าใจกับลูกบ้าน ถึงความสำคัญของงาน
- ก่อนวันงาน 2 วัน กลุ่มผู้นำในแขวงเม็งรายทั้งหมดจะร่วมกันรณรงค์ ในทุกชุมชนอีกครั้ง ให้ชาวบ้านออกมาร่วม
- กำหนดรูปแบบของงาน โดยเฉพาะพิธีเปิดงาน ชาวบ้านสรุปตรงกันว่า ผู้นำทั้ง 10 ชุมชนจะร่วมกันเปิดงาน โดยจะไม่ใช้นักการเมือง หรือผู้บริหารเทศบาล เหมือนที่ผ่านมา แต่จะเชิญคนพวกนี้เข้าร่วม
- การกำหนด ให้มีการประกาศเจตนารมย์ ของชุมชนที่อยู่อาศัยริมคลองแม่ข่าในการที่จะดูแลรักษาคลองให้มีสภาพดีขึ้น
- กำหนดการประสานงานกับเทศบาล เพื่อ ขอรถขนขยะ และเครื่องมือทั้งหมด

การดำเนินการเป็นไปตามแผนงานที่วางไว้คือผู้นำทุกชุมชนกลับไปประชาสัมพันธ์ในชุมชนของตนเอง และให้ชาวบ้านเข้าร่วมงาน ส่วนการรณรงค์ด้วยการเดินตามชุมชนต่าง ๆ เป็นการไปตอกย้ำ เพื่อให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญ และนับว่ามีส่วนช่วยจูงใจให้ชาวบ้านออกมาร่วมมือกันมาก เพราะ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะรู้จัก ผู้นำชุมชนต่าง ๆ และให้ความนับถือ

9 กันยายน2540 ผู้นำชุมชนทั้งหมด มาพร้อมกันที่บริเวณสะพานข้ามคลองแม่ข่าที่ถูกกำหนดให้เป็น สถานที่ทำพิธีเปิดงาน ด้วยความวิตกกังวลว่า จะไม่มีคนมาร่วมงาน พบว่าในช่วงเช้าก่อน 7.00 น. มีแต่ผู้นำ 10 คน มาอยู่บริเวณงานด้วยความกระวนกระวายสักพักก็จะมีชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ทยอยกันออกมาจากบ้านพร้อมด้วยมีด พร้า จอบ คราด กระบุ้ง เพื่อจะมาช่วยกันทำคลองแม่ข่าให้สะอาด ในงานมีชาวบ้านมาร่วมงานประมาณ 300-500 คน ทำให้ผู้นำเริ่มมีกำลังใจ และคิดว่างานต้องสำเร็จ

งานครั้งนี้มีผู้มาร่วมงานจากเทศบาล คือ เทศมนตรีฝ่ายโยธา และ ส.ส. ชรินรัตน์ ทั้งสองมาร่วมงานคน เมื่อผู้นำชาวบ้านได้ร่วมกันทำพิธีเปิด โดยการร่วมกันตัดริบบิ้นเปิดป้ายและอ่านประกาศเจตนารมย์ร่วมกันในการรักษาคลองแม่ข่า

หลังจากนั้น ชาวบ้านได้ร่วมใจกันลงมือทำความสะอาดคลองด้วยการเก็บขยะที่มีอยู่ในคลองรวมถึงวัชพืชต่าง ๆ ขึ้นจากลำคลอง ลักษณะของขยะที่ทับถมกันอยู่นั้น ด้านบนเป็นวัชพืช พวกผักตบชวา (บัวลอย) ด้านล่างเป็นขยะพวกขวด และถุงพลาสติก ซึ่งหนาแน่นมากการช่วยกันทำความสะอาดในวันนั้น ชาวบ้านสามารถร่วมกันกำจัดขยะจำนวนมหาศาลออกได้จนกระทั่งคลองแม่ข่า สะอาดนำไหล สะดวกมีระยะทางประมาณ 4 กม.

เป็นที่น่าสังเกตก็คือ กลุ่มชาวเขาที่อาศัยอยู่ในชุมชน เป็นกลุ่มหลักทีเป็นแรงงานช่วยทำความสะอาดคลอง ในการแผ้วถางหญ้า และลงเก็บขยะในคลองร่วมกับคนเมืองซึ่งเป็นคนหนุ่ม สำหรับกลุ่มผู้หญิงคนเมืองจะมีหน้าที่ ในการอำนวยความสะดวกด้านอาหาร และเครื่องดื่ม ตลอดจน ยาใส่แผล มีชาวบ้าน 2 คนถูกกระเบื้องบาดเท้า

จากพลังความร่วมมือของชุมชน ในการร่วมกันกำจัดขยะในคลองแม่ข่าและลำคูไหว ภายใต้ชื่อ โครงการคืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า ได้ส่งผลกระทบโดยรวมอย่างน้อย 2 ประการ คือ

ผลต่อชุมชน

- คลองแม่ข่าสะอาดขึ้น กลิ่นเหม็นลดลง น้ำไหลสะดวกมากขึ้น
- ชาวบ้านเห็นความสำคัญ และตระหนักถึงพลังในการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา
- ชาวบ้านเริ่มพูดคุยกันถึงการไม่ทิ้งขยะลงในคลองแม่ข่า แต่ยังไม่มีการกำหนดระเบียบร่วมกัน
- มีการประชุม กำหนดแผนงานต่อเนื่องในการรักษาคลอง โดยการคิดจะทำเขื่อนกันดินพังทลาย และต้องการปลูกต้นไม้
- เกิดกระแสการยอมรับ กลุ่มคนชาวเขาที่อาศัยอยู่ในชุมชนว่าชาวเขาเป็นกำลังสำคัญในการทำงาน และให้ความร่วมมือในการรักษาสิ่งแวดล้อม

ผลต่อภายนอกชุมชน

จากการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำความสะอาดคลอง และประสบความสำเร็จ นับเป็นการสร้างการยอมรับ(ถอดรหัสหมาย) ให้กับคนทั่วไป

- เจ้าหน้าที่เทศบาล (หัวหน้ากองสวัสดิการในช่วงนั้น) ได้ออกมาดู และเอ่ยปากว่า" ไม่น่าเชื่อว่าชาวบ้านจะสามารถร่วมกันจัดการคลองแม่ข่าได้สำเร็จ" เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับในพลังของชุมชน

- ได้รับความสนใจจากกลุ่มคนต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่ เช่น นักวิชาการ สื่อมวลชน นักศึกษา ตลอดจนกระทั่งกลุ่มคนที่อยู่รายรอบชุมชน ได้เห็นความสำคัญของชุมชนและเกิดความเข้าใจต่อชุ่มชนมากขึ้น
- ชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในแขวงอื่น ๆ ก็ให้การยอมรับ

จากการพัฒนาคลองสู่การจัดระบบชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนกำแพงงามที่ปลูกบ้านอยู่ริมคลองมาเป็นเวลานาน และมีสภาพแออัดหนาแน่นมีปัญหาด้านสาธารณูปโภค เช่น

1. ไฟฟ้า ต่อพวงข้ามกำแพงดินมาเสียค่าไฟแพงบางหลังจ่ายค่าไฟเดือนละ300-500 บาท
2. ประปา ชาวชุมชนไม่มีน้ำประปาใช้ ยังคงใช้น้ำบ่อ ที่ไม่ค่อยสะอาด
3. ทางเดิน สภาพทางเดินในชุมชนเป็นดิน มีปัญหาน้ำท่วมขังและน้ำท่วมในฤดูฝน

ที่ผ่านมาประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ ไม่เคยได้รับการแก้ปัญหา รอแต่ประธานชุมชนว่าจะเป็นผู้ดำเนินการให้แต่ก็ไม่เป็นผล ชาวบ้านจึงคิดว่าถึงเวลาที่พวกเขาจะต้องลงมือทำเอง โดยชาวบ้านพยายามหาข้อมูล ในการดำเนินการติดตั้งไฟฟ้า จากที่ต่าง ๆ

กระบวนการในการได้มาซึ่งไฟฟ้าของชาวชุมชนกำแพงงาม (ด้านใน)

- ชาวบ้านเริ่มสำรวจข้อมูลในชุมชนว่ามีจำนวนบ้านกี่หลังที่ต้องการมีไฟฟ้าเป็นของตนเอง
- ใช้วิธีการประชุมพูดคุยร่วมกันว่า จะต้องร่วมมือกันเพื่อที่จะให้ได้ความสำเร็จ
- ไปพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนขนส่งซอย 9 ที่เคยทำเรื่องทะเบียนบ้านได้สำเร็จ และหลังจากนั้นสามารถติดตั้งไฟฟ้าได้
- กำหนดแผนงานร่วมกันว่าจะต้องเริ่มทำโดยรวบรวมเอกสารสำเนาทะเบียนบ้านและบัตรประชาชน จากชาวบ้านแต่ละหลังเพื่อไปขอยื่นมีไฟฟ้า
- ชาวบ้านได้ไปที่การไฟฟ้า เขียนใบคำร้องเพื่อขอขยายเขต ให้ทางเจ้าหน้าที่ ไฟฟ้าไปวัดระยะทาง และประเมินราคาให้
- ไปเทศบาลเพื่อขออนุญาติในการขยายเขตไฟฟ้า เพราะเป็นที่ของรัฐซึ่งจะต้องไปขออนุญาติเจ้าของที่ก่อน
- เขียนโครงการขอการสนับสนุนจากหน่วยงาน งบประมาณที่ทางการไฟฟ้าประเมินให้เป็นเงินทั้งสิ้น 68,884.50 บาท ระยะทาง 200 เมตร ใช้เสา 9 ต้น ชาวบ้านสมทบแรงงาน

การติดตั้งไฟฟ้าซึ่งจะต้องมีการปักเสา พาดสาย เขามาในชุมชนเป็นระยะทางค่อนข้างไกลและเส้นทางคับแคบทำให้การไฟฟ้า ไม่ต้องการทำให้ โดยอ้างว่าค่าใช้จ่ายสูง และ ชาวบ้านเองจะต้องมีส่วนในการออกค่าใช้จ่ายอันนี้ด้วย แต่ชาวบ้านยืนยันว่าเป็นหน้าที่ของการไฟฟ้าที่ต้องบริการประชาชนชาวบ้านต้องไปเจรจาอยู่ 2-3 ครั้งจึงสำเร็จ การไฟฟ้าอนุมัติการปักเสาพาดสายนอกเขตให้ และขอให้ชาวบ้านช่วยสมทบเงินบางส่วน และยังมีเงื่อนไขว่า ชาวบ้านต้องเป็นผู้ปักเสาเองเพราะการไฟฟ้าไม่มีเครื่องมือในการขนเสาไฟขนาดใหญ่เข้ามาในชุมชน ถ้าชาวบ้านทำได้ การไฟฟ้าก็จะไปเดินสายไฟให้ ชาวบ้านจึงตกลง การไฟฟ้าจึงนำเสาไฟไปกองไว้ที่หน้าชุมชนจำนวน 2 ต้น และอีก 7 ต้น มากองเอาไว้ให้ทางด้านหลังชุมชน ชาวบ้านไม่รู้จะนำเข้ามาในชุมชนได้อย่างไรเนื่องจากเป็นเสาปูนขนาดใหญ่ การแก้ปัญหาก็คือ การใช้น้ำแม่ข่าเป็นเครื่องมือ ด้วยการเอาเสาลงน้ำ แล้วร่วมกันลากข้ามฟากมาในจุดที่ใกล้ก่อน ส่วนจุดที่ไกลออกไป ชาวบ้านต้องช่วยกันเอาเสาลงน้ำและรองหัวรองท้ายด้วยด้วยยางในรถยนต์ แล้วช่วยกันลากทวนน้ำเป็นระยะทางประมาณ 200เมตร จนกระทั่งมาถึงบริเวณกลางชุมชนใกล้ต้นฉำฉาใหญ่ แล้วช่วยกันปักเสาลงในบริเวณที่กำหนดไว้ 7 จุดได้สำเร็จ ความสำเร็จในครั้งนี้ชาวบ้านภูมิใจมาก และมักจะเป็นคำพูดที่ใช้กันเสมอเวลาที่จะต้องทำเรื่องที่คิดว่ายากก็จะบอกว่า งานขนาดขนเสาไฟฟ้ามาปักได้เองยังทำมาแล้ว จะมีอะไรยากไปกว่านี้อีก

แม้ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไป พร้อมความเปลี่ยนแปลงของสายน้ำ หน้าที่ของคลองแม่ข่าที่เคยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนสองฝั่งได้พึ่งพาอาศัยใช้ในชีวิตกลับไม่เปลี่ยนแปลง ชาวบ้านยังคงพึ่งพิงและสามารถประยุกต์ใช้สายแม่น้ำแม่ข่าในการแก้ปัญหาของชุมชนเพื่อให้พวกเขาสามารถดิ้นรนต่อสู้กับชีวิตได้ต่อไป

กิจกรรมต่อเนื่อง

เมื่อกิจกรรม คืนน้ำดีสู่ลำน้ำไหว คืนนำใสให้คลองแม่ข่า เสร็จสิ้นลง นับเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้าน โดยเฉพาะ กลุ่มผู้นำทั้ง 10 ชุมชนในแขวงเม็งราย การไปประชุมที่เทศบาล มักจะนำเรื่องนี้ไปคุยในเทศบาล และได้รับการยอมรับจากหน่วยงานทางเทศบาลและชุมชนในแขวงอื่น ๆ มากขึ้น โดยดูได้จาก การไม่มีการพูดจาดูถูก และพาดพิงถึงชุมชนในแขวงเม็งรายอีก และมีการดำเนินการโครงการขุดลอกคลองแม่ข่าจากทางเทศบาลทันทีภายหลังจากกิจกรรมของชาวบ้านประสบความสำเร็จ โดยเทศบาลดำเนินการขุดลอกคลองแม่ข่าเป็นระยะทาง 3 กม. และตั้งงบประมาณไว้ที่ 300,000 บาท ในขณะที่ชาวบ้านดำเนินการหมดงบประมาณ ไม่เกิน 30,000 บาท ประเด็นนี้ที่ให้ชาวบ้านเกิดการเปรียบเทียบการทำงานระหว่างหน่วยงานกับรัฐทันทีว่า หน่วยงานมักจะใช้เงินฟุ่มเฟือยในการแก้ปัญหา และทำโครงการแต่ละครั้งก็เพียงเพื่อให้ผ่าน ๆ ไปเท่านั้น และยังบอกอีกว่า ถ้าชาวบ้านไม่ลุกขึ้นมาทำ เทศบาลก็ไม่ยอมทำอะไร

กลุ่มผู้นำทั้ง 10 ชุมชนในแขวงเม็งราย ยังได้ร่วมกันคิดถึงการรักษาคลองแม่ข่าในระยะยาวว่าควรจะทำอะไรต่อ เพราะจากความสำเร็จเรื่องการกำจัดขยะ ทำให้ชาวบ้านมองเห็นว่าปัญหาไม่ได้อยู่แค่นี้ สภาพสองฝั่งคลอง ก็ควรที่จะได้รับการรักษาสภาพให้ดีไปด้วย จึงมีการคิดแผนงานเรื่อง การทำเขื่อนธรรมชาติ เพื่อป้องกันการพังทลายของดิน และป้องกันการบุกรุกปลูกบ้านอยู่ในคลอง รวมถึงการปลูกต้นไม้ริมฝั่งคลอง ที่มีประโยชน์ เช่น รากสามารถยึดดิน และมีลูกมีผล ไว้เก็บกินได้ โดยแต่ละชุมชนได้ตกลงว่าจะกลับไปวัดความยาวของเขื่อนที่จะทำโดยแต่ละชุมชนเป็นผู้ไปวัด และคิดแบบการทำเขื่อนดินธรรมชาติราคาถูกมีความเหมาะสมที่จะทำได้ด้วยตนเองเรื่องการทำแผนนี้เริ่มมีปัญหาเมื่อผู้นำตั้งคำถามเรื่องงบประมาณว่าจะเอาจากที่ไหน มาทำ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ และใช้เงินจำนวนมาก งบประมาณเป็นอุปสรรคสำคัญของการดำเนินงานขั้นต่อไป ส่งผลให้กระแสเรื่องนี้ซบเซาลง

ในขณะเดียวกันเป็นช่วงเวลาทีเงินกองทุนเพื่อสังคม ซึ่งเป็นกองทุนเพื่อช่วยชุมชนแบบให้เปล่ากำลังขยายงานส่งผลให้ชาวบ้านเองหันไปให้ความสำคัญกับกองทุนดังกล่าวทำให้กิจกรรมเรื่องคลองเบาลง

การปรับปรุงสภาพคลองแม่ข่า

6.1 ทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมา

ต่อมาเมื่อทีมวิจัย เข้ามาศึกษาเรื่องชุมชนโดยเลือกพื้นที่ชุมชนระแกง กำแพงงามและหัวฝาย และค้นพบข้อมูลการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผ่านมาของชุมชน จึงได้เริ่มคุยและค้นหาความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรม คลองแม่ข่าอีกครั้ง โดยการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชมอย่างรอบคอบ ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านในชุมชน โดยจะเริ่มจากพื้นที่ชุมชนที่มีขนาดเล็ก และความเป็นไปได้ คือ ชุมชนกำแพงงาม ซึ่งมีความเหมาะสมหลายกรณีเช่น

- มีลักษณะของความเป็นเครือญาติ
- ชาวบ้านเคยผ่านกิจกรรมเรื่อง ไฟฟ้า คลอง และกองทุน
- พื้นที่เป้าหมาย อยู่ติดคลองแม่ข่า สภาพทางกายภาพขาดการปรับปรุงดูแล
- เป็นพื้นที่ที่ไม่เคยได้รับการยอมรับจากชุมชน (ไม่ได้รับบริการจากกรรมการชุมชน)
- เป็นกลุ่มที่มีรายได้น้อย

ก่อนที่จะเริ่มดำเนินกิจกรรมการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของคลองแม่ข่าในขั้นต่อไปนั้น ชาวชุมชนกำแพงงามที่ร่วมกิจกรรมเรื่องต่าง ๆได้มีโอกาสมาพบปะพูดคุยทบทวนความหลังกันในหลายเรื่องเช่น

- ทบทวนประวัติศาสตร์ของพื้นที่ เช่น การเข้าอยู่อาศัยมาจากไหนมาทำอะไรสภาพเดิมของบริเวณนี้ ที่มาอยู่มีลักษณะอย่างไร คลองแม่ข่าสภาพเป็นอย่างไร มีใครอยู่บ้าง
- ทบทวนการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา ว่าทำกิจกรรมอะไรบ้างสาเหตุที่เลือกทำกิจกรรมนี้เพราะอะไร ทำอย่างไรบ้าง ประสบผลสำเร็จหรือไม่ เพราะอะไรได้เรียนรู้อะไรจากกิจกรรมแต่ละเรื่องที่ทำ (รายละเอียด)
- ต้องการเห็นชุมชนเป็นอย่างไร
    1. เป็นที่เกิด และต้องการจะใช้เป็นที่ตายด้วย ทำให้ต้องการอยากปรับปรุงที่ให้ดี
    2. ต้องการเห็นบริเวณนี้สวยงาม สะอาดตา และคนริมคลองช่วยกันรักษาความสะอาด บ้านเรือนไม่สวยก็ไม่เป็นไร แต่ขอให้สะอาดน่าอยู่
    3. นอกจากนี้ชาวบ้านยังวิตกเกี่ยวกับปัญหา ความไม่มั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัย เพราะที่ดินบริเวณนี้เป็นที่สาธารณะ จึงเริ่มคิดร่วมกันว่า ทำอย่างไรจึงจะมีความมั่นคงในเรื่องที่อยู่

มีการยกเอากรณีโครงการคืนน้ำดีฯมาพูดคุย เพราะกลุ่มคนที่ทำและเข้าใจมากที่สุด คือ ผู้นำ 10 คนในแขวงเม็งรายมาทบทวนกับชาวบ้าน ว่าทำอะไรไปบ้าง ผลที่ได้ และแผนงานที่เคยคิดไว้มีอะไรบ้าง แล้วตั้งคำถามว่า ชาวบ้านคิดอย่างไรกับ เรื่องราวที่ผ่านมา รวมถึงแผนงาน ชาวบ้านบริเวณนี้โดยเฉพาะกลุ่ม ปาละรังษี เป็นแกนหลักทีมีความเห็นว่าแผนการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดี น่าจะช่วยกันทำให้เป็นจริงเป็นจัง

6.2 ทำเขื่อนธรรมชาติ และปลูกต้นไม้ยึดแนวตลิ่ง

จากการทบทวนแผนงานเก่าที่เคยมีการคิดเอาไว้ ชาวบ้านคิดว่าควรจะนำมาดำเนินการให้ลุล่วง โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากงานวิจัย ชาวบ้านกำหนดว่า จะต้องเริ่มงานทันที เพราะช่วงนี้เทศบาลแจ้งมาว่าจะขุดลอก คลองแม่ข่า เพราะใกล้จะฤดูฝนแล้ว จะได้เตรียมกั้นแนวเขื่อนเอาไว้ใช้เลย เพื่อที่ว่าเมื่อเทศบาลตักดินขึ้นมาจะได้นำมาทำแนว การแบ่งงานจึงเกิดขึ้น โดย กำหนดให้มีคณะทำงาน 1 ชุดเพื่อช่วยกันรับผิดชอบ ประกอบด้วย

- อ้ายเรือง (คนเมือง)
- อ้ายวิทย์ (ชาวเขา)
- ลุงแดง (คนเมือง) คนเก่าแก่ที่อยู่บริเวณนี้
- ลุงคำ (คนเมือง พี่เขยของอ้ายเรือง)
- อาทิตย์ (ชาวเขา) และมีคนเมือง และชาวเขาเผ่าอาข่า ทั้งหมดเป็นลูกมือ

ทั้งหมดให้ช่วยกันวัดความยาวของคลอง ที่จะทำเป็นโครงการตัวอย่าง ได้ความยาวประมาณ 264 เมตร (พื้นที่บริเวณนี้มีบ้านอยู่อาศัยจำนวน 35หลัง 3หลังปลูกอยู่บนกำแพง)

วัสดุที่ใช้ : ใช้ไม้ยูคากับฟาก เป็นหลัก โดยกำหนดว่าจะปักเสาไม้ยูคาแต่ละต้นห่างกันระยะ 1 เมตร แล้วเอาฝากลงกั้นดิน โดยใช้ลวดมัดยึดติดกับเสายูคา (ภาพ)

ช่วงแรกของการก่อสร้าง ชาวบ้านเร่งลงมือทำงานเพื่อที่จะได้ทันเวลากับที่ทางเทศบาลมาลอกดินในคลองแม่ข่าขึ้นมา ประกอบกับชาวบ้านทั้งหมดที่ทำไม่มีความรู้ในเรื่องการทำเขื่อนกั้นดินมาก่อน เมื่อเทศบาลนำรถตักดินในคลองแม่ข่าขึ้นมาไว้ที่ชายตลิ่งส่งผลให้เขื่อนที่ชาวบ้านทำเอาไว้พังลง เพราะไม่สามารถรับน้ำหนักดินได้ชาวบ้านจึงต้องช่วยกันกู้โดยการเสริมเสาไม้ยูคาเข้าไปอีก เพื่อให้เกิดความแน่นหนา ในกระบวนการทำงานก็ต้องพบกับปัญหาอุปสรรคอีกเนื่องจากเวลาที่จะร่วมกันทำงานวันละ 4 ชม. เท่านั้น (เพราะชาวเขาต้องเตรียมตัวไปค้าขายที่ไนท์บาร์ซาร์ในตอนบ่าย และกลับดึกทำให้นอนตื่นสาย เวลาที่จะเริ่มทำงานได้คือ 11. 00 – 14 .00 น. ของแต่ละวัน

ในช่วงเวลาที่เสริมเสายูคานั้นเป็นช่วงที่เข้าฤดูฝนแล้ว และคลองแม่ข่าเป็นคลองที่ต้องรองรับจากลำห้วย ทำให้เมื่อเวลาฝนตก น้ำในคลองจะเอ่อสูง และมีความแรงส่งผลให้แนวเขื่อนต้องโอนเอน โย้เย้ เป็นครั้งที่ 2 แต่ก็มีความพยายามจะปักเสาเสริมให้เสร็จทั้งหมด ครั้งนี้ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนเกิดความท้อ ไม่อยากจะทำอีก เพราะรู้สึกเสียเวลาเปล่า แต่อ้ายเรืองซึ่งเป็นแกนนำสำคัญ ยืนยันกับชาวบ้านว่ายังไงก็ต้องทำให้สำเร็จให้ได้ เพียงแต่ช่วงนี้เป็นช่วงน้ำมากขอให้รออีกสักหน่อย แล้วจึงค่อยลงมือทำอีกครั้ง โดยคิดกันว่าเมื่อน้ำน้อยลง จะใช้ลวดตึงแนวเสาที่โย้เย้ให้เหล่านี้ให้เป็นระเบียบ หลังจากนั้นเมื่อเข้าหน้าแล้งดินแห้งแข็งก็จะได้แนวตลิ่งที่เป็นระเบียบ และเริ่มลงมือปลูกต้นไม้ยึดแนวดิน

ในที่สุด การยึดแนวเขื่อนก็เสร็จสิ้นลง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการทำงานแต่ละครั้งจะมีคนออกมาช่วยหน่วยงานจากทุกบ้าน ยกเว้นที่บ้านไหนว่างไม่ว่างก็จะแจ้งกันล่วงหน้า

ชาวบ้านได้กำหนดร่วมกันว่า จะปลูกต้นไม้อะไรบ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ผล คือ ขนุน กล้วย อ้อย ผักสวนครัว รวมถึง มะกอกน้ำ ที่รากช่วยยึดดินเป็นอย่างดี ลุงแดง เสนอต้นไม้พื้นเมืองของภาคเหนือที่ปัจจุบันหายากมากคือ ต้นไคร้ ชอบขึ้นริมน้ำและมีรากที่ยึดดินได้ปรากฏว่า มีกิ่งตอนขาย แต่มีราคาแพงมาก ชาวบ้านจึงไม่เอา การดูแลรักษาต้นไม้ ชาวบ้านตกลงร่วมกันว่า จะช่วยดูแลต้นไม้ที่อยู่หน้าบ้านของตนเอง โดยการรดน้ำพรวนดิน ซึ่งความเติบโตของต้นไม้จะเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าใครดูแลจริงหรือไม่จริง ปัจจุบันต้นไม้ยังอยู่ครบทุกต้น แต่อัตราการเจริญเติบโตแตกต่างกันไปตามสภาพของการดูแลรักษา

6.3 <u>การเก็บขยะในคลอง</u>

จากการทำกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้านบริเวณนี้ ตั้งแต่การทำเขื่อนและปลูกต้นไม้ทำให้เด็ก ๆ ที่อยู่ในชุมชนทั้งเด็กชาวเขา และชาวเมือง ได้มีโอกาสร่วมกันทำงานเพื่อบ้านเพื่อที่อยู่อาศัยของตนเอง ที่สำคัญเด็ก ๆ เหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญทุกครั้ง ๆ ในการทำงาน หลายฝ่ายจึงร่วมกันคิดว่า เด็กกลุ่มนี้น่าจะเป็นกำลังสำคัญต่อไป ในการพัฒนาชุมชน จึงเกิดการรวมกลุ่มเด็ก ๆ เหล่านี้ให้มานั่งพูดคุย สอบถามทบทวนถึงความรู้สึกในการที่เข้าร่วมกิจกรรมกับผู้ใหญ่ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเด็กบอกว่า สนุกมาก ได้ช่วยผู้ใหญ่ทำงาน ได้เพื่อน แล้วก็มีขนมกิน และที่สำคัญเด็กกลุ่มนี้ต้องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ มีส่วนช่วยชุมชนดูแลรักษาคลอง จึงคิดเรื่องเด็กเก็บขยะในคลองขึ้น โดยการรวมกลุ่มเด็ก ๆ เหล่านี้ให้ช่วยกันดูแลรักษาคลอง ด้วยกันช่วยกันเก็บขยะที่ลอยมาตามคลอง และใช้ชื่อ กลุ่มว่า ***"เยาวชนรักษ์คลองแม่ข่า"*** โดยมี***วัตถุประสงค์*** เพื่อ

1. เกิดกลุ่มเยาวชนในชุมชน
2. สร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว
3. สร้างกลุ่มออมทรัพย์ของเยาวชนจากการแยกขยะไปขาย

การดำเนินการ

1. ร่วมกันเก็บขยะในคลองทุก ๆ 2 สัปดาห์ โดยจะทำกันทุกวันเสาร์ และมีการค้าออมทรัพย์ของเก่า
2. ทำการคัดแยกขยะแต่ละประเภท
3. ลงบัญชีในสมุดออมทรัพย์ของแต่ละคน
4. ขยะที่เก็บไว้ ถ้าจำนวนมากพอก็จะเรียกให้กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาดมารับซื้อในชุมชน
5. เงินที่จะได้จะเป็นเงินฝากสะสมของเด็กแต่ละคนเพื่อใช้จ่ายในเวลาจำเป็น ในกระบวนการทำงานจะมีเด็กโตที่คอยมารับฝากเงินให้ ซึ่งก็มีสมาชิกทั้งหมดประมาณ 15 คน นอกจากจะเก็บขยะในคลองแล้วนำมาฝากแล้ว เด็ก ๆ ยังเก็บของเก่าที่พอจะขายได้จากบ้าน และพ่อแม่ผู้ปกครองก็ได้มีส่วนร่วมกับกิจกรรมนี้โดยการเก็บของเก่า เช่น ขวดน้ำมันพืช , นำปลา ฯลฯ ไว้ให้เด็ก ๆ อีกด้วย

6.4 <u>การประยุกต์ใช้พิธีกรรม ในสถานการณ์ใหม่</u>

เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของบ้านเรือนที่อาศัยอยู่สองฝั่งคลองแม่ข่า จะมีสภาพตามความยาวของลำคลอง มิได้มีสภาพการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่ม ๆ ย่อมมีผลต่อความสัมพันธ์ของผู้คนซึ่งอาจมีลักษณะเป็นส่วน ๆ รวมตัวกันยาก การใช้พิธีกรรม เพื่อเป็นช่องทางในการให้คนเข้ามาร่วมกันคิดร่วมกันทำจึงเป็นเรื่องที่ถูกนำมาใช้เพื่อให้เกิดการรวมพลังของชุมชน จากที่เคยกล่าวมาแล้วว่า ลักษณะของชุมชนกำแพงงาม หัวฝาย ถึงแม้จะอยู่ใกล้กันแต่ก็ไม่เคยมีการร่วมกันทำกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสำนึกต่อชุมชน และยังมีการแบ่งเป็นด้านนอก ด้านในอีก

การใช้พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องมือที่หวังผลให้เกิดการเชื่อมผู้คนเข้าหากัน ชาวชุมชนเลือกพิธีกรรม “สืบชะตา คลองแม่ข่า “ เพราะความเชื่อของคนล้านนาเชื่อกันว่ายามใดบุคคลมีอันเจ็บป่วยหรือเคราะห์ร้าย หวั่นเกรงว่าจะถึงแก่ความตายหรือความวิบัติก็จะมีการทำบุญ และการทำพิธีสืบชะตาโดยการสู่ขัวญควบคู่กับการทำพิธีทางพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดศิริมงคล เกิดกำลังใจ เกิดความหวัง (เอกวิทย์, 2544)

กระบวนการจัดงานสืบชะตาคลองแม่ข่า เริ่มจากการเตรียมงาน โดยหลังจากที่ชาวดำเนินงานเรื่องแนวเขื่อนกั้นดิน และปลูกต้นไม้แล้ว ได้มีการสรุปบทเรียนร่วมกันตามระยะเวลาการดำเนินงาน โดยแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ ช่วงก่อนการดำเนินการ ขณะดำเนินการ และผลที่ได้รับ ดังนี้

1) ช่วงก่อนการดำเนินการ

- ชาวบ้านได้มาร่วมกันทบทวนภาพชุมชนกับคลองแม่ข่าก่อนที่จะมีการปรับปรุงโดยบอกว่าก่อนที่จะมีการปรับปรุง สภาพของแนวคลองมีลักษณะเว้าแหว่ง น้ำเน่า และมีขยะลอยมาตามน้ำตลอดเวลา ทางเดินในชุมชนมีน้ำท่วมขังที่เกิดจากฝนตก และพื้นเป็นดินเฉอะแฉะ ซึ่งเป็นอันตรายกับเด็ก ๆ เวลาไปโรงเรียน และไม่สะดวกในการสัญจร
- ชาวบ้านเองต้องการพัฒนาปรับปรุงให้ดีขึ้น แต่ว่าไม่เงินจึงไม่ได้ทำ
- สภาพที่ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีเวลา ต้องทำมาหากิน ค้าขาย

2) ขณะดำเนินการและปัญหาที่พบในช่วงทำการปรับปรุง

- ขาดความรู้ในเรื่องการทำเขื่อนกั้นตลิ่ง ทำให้การคำนวณการใช้ไม้ไม่เหมาะสม ไม่สามารถรับน้ำหนักจากดินเปียกได้ ทำให้เกิดการพังถึง 3 ครั้ง
- การดำเนินงานใช้เวลานานเกินไป เพราะบางครั้งชาวบ้านไม่มีเวลา
- มีการเกี่ยงกันทำงาน

3) ผลที่เกิดขึ้น : ข้อดีของการทำกิจกรรม

- มีการประชุมพูดคุยกันมากขึ้น จากเดิมที่ต่างคนต่างอยู่ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ (คนเมือง กับคนดอยไม่เคยประชุมร่วมกัน)
- รู้จักปรับตัวเข้าหากันในการทำงาน เพื่อส่วนรวม
- เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงรูปธรรมได้แก่การมีแนวตลิ่งที่ชัดเจน แข็งแรง และเป็นระเบียบมากขึ้น มีต้นไม้เพิ่มมากขึ้น ดูสวยงามได้ทางเดินกว้างขึ้น และสูงขึ้นเวลาฝนตก น้ำไม่ท่วมขัง
- เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิด เห็นได้จากคำบอกเล่าของอ้ายเรืองว่า จากการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ไม่ว่าจะเรื่องไฟฟ้า คลองทำให้เชื่อว่า ถ้าคนเราช่วยกันก็จะ

ทำให้สามารถแก้ปัญหาได้ลุล่วง การทำงานร่วมกันจึงเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจว่า พวกเรามีความสามารถ เป็นการแสดงให้คนภายนอกรับรู้ว่าคนจนมีความพยายามที่จะช่วยตัวเองในการแก้ปัญหา

นอกจากนี้ ปัญหาที่ชาวบ้านสรุป และมองเห็นร่วมกัน คือ ชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองแม่ข่านั้นมีอยู่ทั้งสองฝั่ง ควรจะหาทางร่วมมือกันอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดพลังในการเปลี่ยนแปลงชุมชนอย่างแท้จริง เพราะเป้าหมายของการทำกิจกรรมคงจะมิใช่เพียงเรื่องการ รักษาสิ่งแวดล้อมคลองแม่ข่า แต่น่าจะหมายถึง **การมีสิทธิในการอยู่อาศัย** ในที่ดินของรัฐ โดยชาวชุมชนช่วยกันดูแลแต่การทำงานใหญ่ ลำพังแค่ชุมชนเดียวลงมือทำ อาจจะไม่ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านจึงคิดหาวิธีที่จะสร้างความร่วมมือ ให้เกิดขึ้นอย่างจริงจังระหว่างชุมชนที่อยู่อาศัยริมคลองแม่ข่าตลอดทั้งสาย จึงได้เกิดการพูดคุยระหว่างคนที่อยู่ริมคลองแม่ข่า คือ ชุมชนระแกง กำแพงงาม และหัวฝาย ร่วมกันว่าจะทำกิจกรรมอะไรที่จะร้อยรัดกับคนริมคลองได้จึงได้คิดทำในเรื่องพิธีสืบชะตาคลองขึ้น และชาวบ้านคิดว่าน่าจะมีกิจกรรมทำความสะอาดก่อนที่จะถึงวันสืบชะตาคลอง

มีการรณรงค์ไปตามชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองแม่ข่า และในเครือข่าย ในเรื่องการทำงานสืบชะตา และการทำความสะอาดคลอง โดยมีแกนนำจากชุมชนริมคลองมาร่วมรณรงค์ประสานกับแกนนำในพื้นที่ ซึ่งในวันงานได้รับความร่วมมืออย่างดีจาก ชาวบ้านสองฝั่งคลอง ออกมาช่วยกันทั้งชาวเขา และคนเมือง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในวันนั้น ส่วนใหญ่ผู้ร่วมงานจะเป็นผู้หญิงเสียส่วนมาก ทุกคนไม่รังเกียรติกับน้ำที่ดำ และเหม็นในคลองแม่ข่า แต่ในทางกลับกันต่างช่วยกันคนละไม้คนละมือ โดยมีเรือ 2 ลำของเครือข่าย ช่วยต้อนขยะ , ผักตบ และนำเอาเชือกมัดให้คนที่อยู่บนฝั่งลากขึ้นไปกองไว้เพื่อให้รถเทศบาลมาขนไป

งานพัฒนากับพิธีกรรม จากความคิดสู่จิตใจ

การทำงานพัฒนาคลองแม่ข่าที่ผ่านมาเป็นเพียงวิธีการให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงกระบวนการในการร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยกลุ่มอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการเสนอวิธีคิดใหม่ ๆ ให้กับชุมชนที่มีลักษณะปัจเจกชนได้สามารถร่วมกันทำงานซึ่งเป็นประโยชน์โดยรวมของคนหมู่มาก หรือส่วนรวมโดยมีคลองแม่ข่าเป็นเงื่อนไขแต่การที่จะทำความคิดให้เป็นความเชื่อว่า การพัฒนาหรือสิ่งที่ชาวบ้านได้ช่วยกันทำนั้นเป็นเรื่องถูกต้องดีงาม “พิธีกรรม” จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่จะเข้ามาช่วยตอกย้ำ ให้รำลึกถึงความสำคัญของการทำงานร่วมกัน

ดังนั้นในการกระบวนการพัฒนาชุมชนของชาวบ้าน ควรจะมีการเชื่อมโยงเข้าสู่งานพิธีกรรมที่เป็น ความเชื่อ ของชาวบ้านอยู่แล้ว เพื่อช่วยกระตุ้นให้เกิดความภาคภูมิใจในผลสำเร็จแห่งการพัฒนาที่ชุมชนได้ร่วมแรง ร่วมใจกัน รักษาคลองแม่ข่า

การส่ง “ สาร “ สู่สาธารณะ

หลักในการรวมกลุ่มกันทำงานเพื่อรักษาคลองแม่ข่าของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการกำจัดขยะในคลองภายใต้โครงการคืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า การปรับปรุงสภาพของริมฝั่งคลองด้วยการทำเขื่อนธรรมชาติ การปลูกต้นไม้ การขยับบ้านเรือนบางหลัง(ร้านขายของป้าวรรณ) ตลอดจนปรับปรุงทางเดินริมคลอง นับเป็นวิธีการแสดงตัวตนให้ปรากฏ เพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับสาธารณชนทั่วไปว่า ชุมชนเหล่านี้มีความรับผิดชอบ ต่อเมืองเชียงใหม่อย่างน้อย ก็คือสายน้ำแม่ข่าที่เคยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน และไร่นาบริเวณที่ราบลุ่มแห่งนี้ ในงานสืบชะตาคลองแม่ข่า นอกเหนือจากที่ชุมชนมีความตั้งใจจัดขึ้นเพื่อ ใช้เสริมสร้างและฟื้นฟูความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน และสองฝั่งคลองเป็นหลักแล้ว ผลที่ได้ตามมาคือ ได้เผยแพร่งานสู่สาธารณะ

- การเชิญเทศมนตรีเป็นประธาน เนื่องจากชาวชุมชนส่วนใหญ่มักจะรู้สึกว่าชุมชนอยู่ในการดูแลของเทศบาล ดังนั้น นายกเทศมนตรีจึงเปรียบเสมือนผู้มีอำนาจสูงสุดในเทศบาล และเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่ควรจะรับรู้เห็นกิจกรรมอันเป็นสาธารณประโยชน์ได้ร่วมกันทำ
- การเชิญเพื่อนชุมชน เพื่อเป็นการเผยแพร่งานที่ทำ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนที่เคยทำมาแล้ว และชุมชนที่กำลังคิดจะทำ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน อีกทั้งเป็นการให้กำลังใจ และเสริมสร้างความมั่นใจให้กับชุมชนที่มีปัญหาเหมือน ๆ กัน

6.5 <u>การปรับผังชุมชน</u>

ในกระบวนการการทำงานของชาวบ้านที่ร่วมกันรักษาคลองแม่ข่า มีเป้าหมายคือ การมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม อยู่ร่วมกับเมือง เพื่อสร้างโอกาสและช่องทางดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดของชีวิต อย่างมีศักดิ์ศรี

ชาวบ้านได้มีการพูดคุยถึงอนาคตในการอยู่อาศัยในเมือง เพื่อทำมาหากิน ว่าทำอย่างไร เพราะที่ดินบริเวณนี้ทั้งหมดอยู่ในเขตโบราณสถาน ภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร และในช่วงปี 2544 กรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาสำรวจชุมชน และเตือนชาวบ้านไม่ให้มีการต่อเติมอาคาร ทำให้ชาวบ้านเริ่มคิดรูปธรรมของการจัดการที่อยู่อาศัย เพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับกับเจ้าของที่ โดยชาวบ้านคิดโครงการปรับปรุงผังชุมชนใหม่ ในบริเวณชุมชนกำแพงงาม เริ่มจากบ้านที่มีความพร้อมและร่วมกิจกรรมกันอย่างต่อเนื่องจำนวน 33 หลัง (มี 3 หลังที่บ้านอยู่บนกำแพง)

แนวคิดที่เสนอ

1. ย้ายบ้านบนกำแพงลงมาข้างล่าง
2. ปรับปรุงบ้านให้มีสภาพดีขึ้น

3. กันแนวเขตบ้านให้อยู่ห่างจากกำแพงดินอย่างน้อย 1 เมตร

4. สร้างเป็นหมู่บ้านหัตถกรรมขายสินค้าให้นักท่องเที่ยวที่มาดูกำแพง

มาตรการในการดูแลที่อยู่อาศัยร่วมกัน

1. สำรวจ และควบคุมไม่ให้มีการปลูกบ้านเพิ่ม

2. ดูแลไม่ให้มีการดำเนินธุรกิจบ้านเช่า

3. ไม่ให้มีการขายต่อสิทธิในการอยู่อาศัย

4. ดูแลเรื่องปัญหายาเสพติด

ผลที่เกิดขึ้น

1. เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนที่อยู่ริมคลองแม่ข่า และในเครือข่าย

2. เกิดความสัมพันธ์ใหม่ในชุมชน คือระหว่าง

- ชาวบ้านกับชาวบ้าน เพื่อเป็นการกระชับความสัมพันธ์ของคนในคลอง ให้เกิดความร่วมมือในการแก้ปัญหาของชุมชนมากขึ้น
- ระหว่างชาวบ้านกับวัด เป็นการสร้างช่องทางให้กับวัด ให้เข้าใจวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน และได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนมากขึ้น
- ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธ์ เนื่องจากชุมชนกำแพงงาม เป็นชุมชนที่มีการอยู่ ร่วมกันของกลุ่มคน หลายชาติพันธุ์ และเป็นการอยู่ร่วมกันแบบต่างคนต่างอยู่มาโดยตลอด แต่การทำกิจกรรมรักษาคลองแม่ข่า ได้เป็นตัวเชื่อมอันสำคัญที่ทำให้ คนเมืองกับ คนดอยได้ร่วมมือกันทำงาน เพื่อส่วนรวม แม้ว่า ในช่วงของพิธีกรรม การสืบชะตาคลองกลุ่มคนดอย จะไม่สามารถเข้าร่วมได้ เพราะส่วนใหญ่นับถือคริสต์ และนับถือผีก็ตามแต่ความร่วมมือได้แสดงออกอย่างเต็มที่ในวันรณรงค์ทำความสะอาดคลอง ก่อนวันทำพิธีสืบชะตา
- ชุมชนแออัดเห็นความสำคัญของการพลิกฟื้นคลองแม่ข่า ให้มีสภาพดีขึ้นด้วยการมีความเห็นร่วมกันว่า ควรมีการจัดอย่างต่อเนื่องทุกปี
- นำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยร่วมกันในชุมชนอย่างมีแบบแผน

3. กระบวนการที่ชาวบ้านร่วมกันรักษาสภาพแวดล้อมคลองแม่ข่า โดยร่วมกันทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง นับว่าเป็นกระบวนการสร้างการรับรู้ให้กับเป้าหมายสูงสุดสาธารณะในคุณค่าใหม่ที่ชุมชนจะสามารถทำได้ อย่างไรก็ตามการสร้างการยอมรับของชาวบ้านกับคลองแม่ข่าคงต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในชุมชนเป็นหลัก เพื่อแสดงให้เห็นถึงพลังการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืนจากคนระดับรากหญ้า

4. จากผลการวิจัยระยะที่ 2 พบว่า ชาวบ้านย่านชุมชนระแกง หัวฝาย และ ชุมชนกำแพงงาม มีอาชีพที่หลากหลายแสดงให้เห็นว่า ความเจริญของเมืองเชียงใหม่จะขาดเสียไม่ได้ คือ แรงงานของชาวบ้านเหล่านี้ อาชีพที่หลากหลายของชาวบ้านทำให้เมืองใหญ่มีชีวิตชีวา การที่จะอพยพโยกย้ายคนจนเหล่านี้ออกจากเมืองก็เปรียบเสมือนกับว่า สังคมที่เจริญนั้นมีเฉพาะด้านวัตถุ แต่ขาดความรักความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การจัดการปรับปรุงผังชุมชนของชาวบ้าน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านต้องการที่จะอยู่ร่วมกับคนที่มีฐานะในสังคมอย่างเท่าเทียม และมีศักดิ์ศรี

<u>กิจกรรมที่ 2</u> : <u>การจัดการขยะโดยคนจน</u>

ความเป็นมา

ความเป็นเมืองศูนย์กลางในทุกด้านของเชียงใหม่ ในแต่ละวันเมืองเชียงใหม่จึงหนาแน่นไปด้วยคน และยานพาหนะจำนวนมาก นอกเหนือจากประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลประมาณ 189,895 คน (31 / ธ.ค. / 40) ยังมีประชากรแอบแฝงซึ่งเดินทางเข้าออกต่างอำเภอในแต่ละวัน นักท่องเที่ยวที่มาประชุมสัมมนา รวมถึงชาวต่างประเทศจำนวนอีกประมาณ 400,000 คน ส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหามลพิษทางอากาศ การจารจรติดขัด และขยะซึ่งเป็นปัญหาสำคัญหนึ่งของเมืองเชียงใหม่

เทศบาลนครเชียงใหม่มีปัญหาเรื่องสถานที่กำจัดขยะมากว่า 10 ปี เพราะไม่มีพื้นที่กำจัดขยะอย่างถาวร การจัดการพื้นที่กำจัดขยะของเทศบาลมักถูกต่อต้านจากประชาชนตลอดมา

ปริมาณขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลในปี 2540 พบว่ามีประมาณ 255 ตัน / วัน และมีแนวโน้มที่จำนวนขยะจะมีจำนวนปริมาณเพิ่มขึ้น ถ้าไม่นำกระบวนการในการคัดแยกขยะมาช่วยเสริม เพื่อนำขยะที่มีมูลค่าออกมา

ในกระบวนการการคัดแยกขยะ มีกลุ่มคนเล็ก ๆ ได้ทำหน้าที่ของตนเองเสมือนเป็นหน่วยในการคัดแยกขยะให้กับเมือง คือ กลุ่มคนเก็บขยะ อาชีพการเก็บขยะมีมานาน ต่อมาเมื่อระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมเข้ามาแทนที่ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทำให้มีปริมาณของขยะเพิ่มมากขึ้น ตามลำดับ อาชีพเก็บขยะขายจึงเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพื่อเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอดได้ในสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน

วิถีชีวิตคนของคนเก็บขยะ

การเก็บขยะเป็นอาชีพหนึ่งที่คนในชุมชนระแกง และชุมชนอื่น ๆ ยึดถือเพื่อการดำรงชีวิต แม้ว่าอาชีพนี้ในปัจจุปันมีการแข่งขันกันสูงเนื่องจากขยะหรือของเหลือใช้เหล่านี้เป็นของมีราคา สามารถทำรายได้ให้มากถ้าขยันหา ทำให้มีคนจำนวนมาก หรือรายได้ที่มีอยู่ไม่พอกับรายจ่าย ส่งผลให้ต้องมาเก็บขยะเป็นอาชีพเสริมสำหรับบางคน ที่สำคัญคือ การเข้าสู่อาชีพไม่มีความซับซ้อน ไม่ต้องอาศัยสายสัมพันธ์มากนัก และไม่ต้องลงทุนสูงทำให้การเข้าสู่อาชีพเป็นไปได้ง่าย แต่ในขณะเดียวกันคนกลุ่มนี้ก็ต้องเสี่ยงกับขยะซึ่งอาจปนเปื้อน ของมีคม และอื่น ๆ ซึ่งล้วนมีอันตรายแอบแฝงอยู่ นอกจากนี้ปัญหาสำคัญที่ต้องเผชิญ คือ จำนวนผู้เก็บขยะที่มีปริมาณเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ผู้เก็บต้องหาของเป็นระยะไกลขึ้น และ ออกไปหาของมากกว่า 1 ครั้งใน 1 วัน เพื่อให้ได้ของปริมาณมากพอที่จะมีรายได้เลี้ยงครอบครัว การเก็บขยะเป็นอาชีพที่ผู้มีรายได้น้อย ที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ยึดเป็นงานที่สร้างรายได้ให้กับ ครอบครัว ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ อาชีพเก็บขยะเป็นอาชีพที่เกิดจากการดิ้นรนต่อสู้เพื่อหาทางออกโดยลำพังของคนจน ที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มจากของที่ไม่มีคนต้องการถือเป็นแรงงานนอกระบบที่เป็นผลจากภาคการผลิตสมัยใหม่ ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่ไม่แบกรับภาระสังคมใด ๆ นอกจากรับผลประโยชน์จากแรงงานราคาถูก ประกอบกับรัฐบาลไทยเองก็ไม่ได้มีระบบความสัมพันธ์ใด ๆ ที่จะเอื้อให้เกิดการกระจายโอกาสที่เท่าเทียมกันส่งผลก่อให้เกิดภาคการผลิตคู่ขนานขึ้นมาได้แก่ ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างสรรค์ของคนที่ไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานอย่างพอเพียง ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการนี้จึงเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตแรงงานราคาถูกอื่น ๆ ให้สามารถดำรงอยู่ และเป็นการสร้างงานของผู้คนขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิตที่ไม่มีใครเข้ามาช่วยเหลือนั่นเอง (ระยะที่ 1 อรรถจักร หน้า 80 -81)

ปัญหาที่สำคัญ คือ การถูกโกงตาชั่ง และกดราคา เพราะร้านรับซื้อของเก่าโดยทั่วไปตาชั่งจะไม่ได้มาตราฐานและถ้าของมีน้ำหนักเกินกิโลก็จะถูกตัดเศษให้ เหลือแค่กิโลเท่านั้นนายนิวัตน์ ขัติยเทพ เป็นสมาชิกกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด ปัจจุบันอายุ 46 ปี ก่อนที่จะมีอาชีพเก็บของเก่าขาย เคยปั่นรถสามล้อรับจ้างตามตลาดในเมืองเชียงใหม่ ต่อมามีเพื่อนชวนไปทำงานเป็นเด็กท้ายรถเก็บขยะของเทศบาล เมื่อมีอายุประมาณ 30 ปี ได้รับค่าจ้างเดือนละ 2,100 บาท ในช่วงแรกเทศบาลนำขยะไปทิ้งบ่อที่แม่เหี้ยะ ที่เปิดใช้เมื่อ พ.ศ. 2500 ลักษณะของขยะในช่วงที่ อ้ายวัตน์เป็นเด็กท้ายรถ ส่วนใหญ่แล้วเป็นใบตอง มีบ้างที่เป็นพลาสติกขวดเล็กขวดน้อย สำหรับของที่มีค่าเช่น ขวดแก้ว กระดาษแก้ว อลูมิเนียม หรือเหล็กก็จะตกเป็นของเด็กท้ายรถเก็บไว้ก่อน แต่ก็ยังมีปริมาณไม่มาก นอกจากนี้ที่บริเวณบ่อขยะแม่เหี้ยะ มีคนคุ้ยขยะ บริเวณบ่อประมาณ 20 คน มีทั้งคนเมือง และคนต่างถิ่นไปสร้างเพิงเล็ก ๆ อยู่บริเวณบ่อ และเที่ยวคุ้ยหาขยะพวกพลาสติกขวดที่สามารถขายได้ รวมทั้งของอะไรก็ตามที่

สามารถขายทำเงินได้ พอตอนเย็นก็จะมีรถเข้าไปรับซื้อถึงปากบ่อ ในสมัยนั้นไม่ค่อยมีคนในชุมชนไปเก็บที่บริเวณนี้เพราะว่าบ่อขยะอยู่ไกล ชาวบ้านไม่มีรถเครื่องต้องปั่นจักรยานไปเอง ถ้าอยากจะไปก็ต้องขอติดรถขนขยะเทศบาล อ้ายวัฒน์ ทำงานเป็นเด็กท้ายรถเทศบาลอยู่ประมาณ 7 ปีจึงลาออก เมื่อ พ.ศ. 2535 แล้วเริ่มเก็บขยะขายตั้งแต่นั้นมา ในชุมชนระแกงมีคนรุ่นแรกที่เก็บขยะอยู่ประมาณ 2 – 3 ราย แต่เมื่อลูก ๆ โตขึ้น ก็เลิกอาชีพนี้ โดยช่วงแรกนี้ชาวบ้านจะขายให้กับร้าน ส. วิวัตน์ ที่หนองหอย ของส่วนมากที่นำไปขายก็จะเป็นกระดาษ เหล็ก ขวด อลูมิเนียม มีรายได้วันละ 70 – 80 บาท

ในช่วงที่อ้ายวัฒน์เริ่มอาชีพเก็บขยะนั้นเป็นช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจไม่ดี เครื่องเขินได้รับ Order น้อยลง อาชีพเก็บขยะจึงสามารถสร้างรายได้ให้ครอบครัวได้บางส่วน เมื่อก่อนนี้อาชีพเก็บขยะเป็นอาชีพที่น่ารังเกียจและได้รับการดูถูก แต่ภายหลังช่วง 2 – 3 ปีที่ผ่านมาจำนวนคนเก็บขยะเริ่มมีมากขึ้นจนไม่รู้ว่าใครเป็นใคร คนจนหรือคนรวย บางครั้งเห็นคนนั่งรถเก๋งผ่านมาพอเห็นของเก่าที่พอจะขายได้ก็จะจอดรถลงเก็บเหมือนกัน อ้ายวัตน์บอกว่า คนทั่วไปเริ่มรู้จักมากขึ้นว่า ของบางอย่างนั้นมีราคาดี และภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันที่ต้องปากกัดตีนถีบหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

เส้นทางการเก็บขยะ

เส้นทางการเก็บขยะ การแสวงหาความอยู่รอดด้วยอาชีพเก็บขยะ ดูเหมือนจะเป็นการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ไม่มีการหวงเส้นทาง หรือไม่มีการแสดงความเป็นเจ้าของเส้นทางคนที่เก็บขยะยังคงใช้วิธีใครไปก่อน ก็ได้ก่อน ไม่มีการแย่งกัน ทะเลาะกัน ถ้าไปเจอกัน บางครั้งก็จะพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลว่า ตอนนี้ของอะไรราคาดี และโกดังไหนให้ราคาของประเภทไหนเท่าไร ซึ่งเป็นระบบการกระจายข้อมูลแบบปากต่อปาก ราคาของที่ขึ้นลง ก็จะรู้จากคนเก็บของเก่าที่เอามาขายให้กับโกดังเช่นกัน

ส่วนเวลาในการเก็บขยะขึ้นอยู่กับความสะดวกของแต่ละคนว่าจะเลือกช่วงเวลาไหน เช่น

เช้ามืด	-	เช้า	ก่อนรถเทศบาลมาเก็บ
เช้า	-	กลางวัน	หาตามเส้นทางทั่วไป เป็นขาจร (เร่ร่อน)
บ่าย	–	เย็น	เป็นทั้งกลุ่มคนเร่ร่อน และมีรถ
เย็น	-	ดึก	บางครั้งก็จะเป็นกลุ่มเดียวกับที่เก็บตอนเช้าและเป็นพวกมีมอเตอร์ไซค์พ่วงข้าง ส่วนใหญ่เก็บตามใน Karaoke

ในยุคแรก ๆ ของการเริ่มมีอาชีพเก็บขยะแหล่งรับซื้อมีไม่มากนัก จากคำบอกเล่าของชาวบ้านพบว่า มี 4 แห่ง คือ

1. ร้านของเสี่ยกาย บริเวณสันป่าข่อย ใกล้ ๆ กับโรงหนัง ชิน – ทัศนีย์
2. ร้าน ส. วิวัฒน์ อยู่หนองหอย เป็นร้านที่คนนิยมเอาของไปขายเพราะอยู่ใกล้ร้านนี้ ชูชีพก็เคยเอาของไปขายที่ร้านนี้
3. ร้านที่อยู่บริเวณช้างเผือก ชาวบ้านไม่นิยมไปเท่าไร (ไม่ปรากฏตำแหน่งชัดเจน)
4. ตามคำบอกเล่า บอกว่า มีอีกร้านอยู่บริเวณวัดพวกช้าง เป็นร้านรับซื้อของเก่าที่ชาวบ้านไม่ได้พึ่งพา มาตั้งแต่เกิดไฟไหม้กาดต้นลำไย
   ขยะหรือ ของเก่าที่ร้านรับซื้อในช่วงเวลาดังกล่าว ได้แก่
   - กระป๋องนมตราหมี
   - หม้อหุงข้าว อลูมิเนียม กระทะ ตะหลิว
   - ทองแดง
   - เหล็ก
   - ขวดเหล้า ขวดน้ำปลา (ใบละ 5 สตางค์) เป็นต้น

ในยุคปัจจุบัน มีร้านรับซื้อของเก่าแบบนี้มากขึ้น พร้อม ๆ กับการการเพิ่มจำนวนขึ้นของคนหาของเก่า หรือคนเก็บขยะ เช่น ร้าน ส. วิวัฒน์ที่หนองหอย ยังคงอยู่ร้านรับซื้อของเก่าบริเวณ แยกข่วงสิงห์

นอกจากนี้ ธุรกิจรับซื้อขนาดใหญ่จากพิษณุโลก คือ ร้านวงค์พานิช ยังได้ขยายกิจการมาถึงเชียงใหม่ โดยร่วมมือกับเทศบาลตั้งโกดังขนาดใหญ่เพื่อรับซื้อ และใช้ระบบธุรกิจมาใช้มีการกำหนดราคาที่ได้มาตราฐาน และมีการแสดงราคาสินค้าที่ชัดเจนให้ลูกค้าเห็นทำให้ได้รับความนิยม

เส้นทางการเติบโตของคนเก็บขยะสู่การเป็นนายทุนรับซื้อขยะ

เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา อ้ายชูชีพซึ่งพื้นเพเป็นคนที่อยู่ในชุมชนหัวฝาย เริ่มต้นเรียนรู้การทำธุรกิจด้านขยะ จากการเป็นผู้ลงมือเก็บเอง มีเพียงถุงที่ใช้สะพายหลังเที่ยวเดินหาและเก็บขยะตามตลาด และถนนหนทางทั่วไป เพราะความยากจน และความต้องการมีรายได้เพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง และครอบครัว ต่อมาเมื่อเก็บออมเงินทองได้พอสมควรจึงเริ่มซื้อล้อเข็นทำให้สามารถเก็บของได้มากขึ้น ในช่วงเวลาดังกล่าวมีคนจำนวนไม่มากนักที่ประกอบอาชีพนี้ ชูชีพเริ่มเห็นช่องทางของการทำกำไรได้มากขึ้น ต่อมาจึงตัดสินใจซื้อรถปิกอัพเก่า ๆ พร้อมกับเริ่มพูดคุยกับชาวบ้านบางคนที่อยู่ในชุมชนที่มีอาชีพเก็บขยะว่า เขาจะลงทุนซื้อล้อเข็น หรือรถพ่วงข้างให้ผ่อน โดยมีข้อแม้เพียงอย่างเดียว คือต้องขายของให้กับเขาคนเดียวเท่านั้น โดยจะมารับซื้อถึงบ้าน ด้วยวิธีการนี้ทำให้ชูชีพสามารถสร้างเครือข่ายในการหาวัตถุดิบมาป้อนให้กับเขาได้มากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งคนจนที่อาศัยอยู่ในชุมชน ระแกง หัวฝาย ฟ้าใหม่ประตูล้อม แม่ขิง

ชูชีพจะใช้กลยุทธ์ในการผูกใจสมาชิกหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่ ออกเงินซื้อพาหนะให้ก่อน แล้วค่อย ๆ ผ่อน ยามเดือดร้อนลูกสมาชิกสามารถกู้ยืมเงินได้ โดยไม่คิดดอกเบี้ย และในวันปีใหม่ของทุกปี ชูชีพจะมาตะเวนรับลูกสมาชิกไปกินเลี้ยงปีใหม่ที่บ้าน พร้อมกับมีการแจกของสมนาคุณ เช่น ข้าวสาร ผ้าห่ม หรือของใช้ที่มีความจำเป็น เป็นต้น ทั้งหมดนี้มีเงื่อนไขประการเดียว คือการขายของให้กับชูชีพเท่านั้น ถ้าลูกสมาชิกเป็นหนี้ชูชีพ จากการผ่อนรถมอเตอร์ไซค์พ่วงข้าง และขอยืมเงินยามเจ็บป่วย เมื่อเก็บของมาได้ สมมุติว่าของมีมูลค่า 200 บาท ต้องบอกให้ชัดว่าจะส่งเงินเป็นค่าผ่อนรถเท่าไรใช้หนี้ที่ยืมมาเท่าไร ที่เหลือถึงจะเป็นรายได้ของคนเก็บขยะ

ชูชีพจะผูกขาดระบบนี้กับชุมชนฟ้าใหม่ประตูล้อม แม่ขิง โดยจะไปรับซื้อทุกวันพุธ และวันเสาร์ ชาวบ้านบอกว่า ราคาก็จะไม่หนีท้องตลาดมากนัก ปัจจุบันชูชีพมีรถสิบล้อที่สามารถนำ

สินค้าไปส่งถึงแหล่งรับซื้อใหญ่ เช่น โรงงานรับซื้อกระดาษ อ. งาว จังหวัดลำปาง เป็นต้น นอกจากนี้ชูชีพยังมีธุรกิจให้เช่าเครื่องเสียงขนาดใหญ่ ชื่อ ชูชีพชาวน์ เป็นที่รู้จักของคนในชุมชนชาว

ชุมชนที่เป็นลูกสมาชิกของชูชีพทุกคนจะพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ชูชีพเป็นคนดี มีน้ำใจ และให้การยกย่อง จนกระทั่งลืมตรวจสอบ หรือมองข้ามการเอาเปรียบในการซื้อขาย เช่นการรับซื้อขยะแบบเหมารวมแล้วตีราคาแบบเหมารวม โดยไม่มีการแยกประเภท ซึ่งจะทำกำไรมากขึ้นถ้านำไปแยกประเภท นอกจากนี้ตาชั่งที่ใช้ก็ไม่ได้มาตราฐาน

เส้นทางการเก็บขยะของชูชีพนับว่าเป็นการสร้างระบบอุปถัมภ์ เพื่อเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ เพื่อผลประโยชน์ในแง่การป้อนวัตถุดิบให้กับชูชีพ

กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด

(รีไซเคิลขยะ รีไซเคิลชีวิตคนจน)

จากปัญหาของกลุ่มคนเก็บขยะดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นปัญหาทั้งที่พบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของราคา ตาชั่ง จำนวนคนเก็บที่มากขึ้น ส่งผลให้เกิดการพูดคุยกันของกลุ่มสมาชิกเก็บขยะในชุมชนระแกง และชุมชนเซ็นทรัล (ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพเก็บขยะ) ถ้าปัญหาที่ประสบอยู่ อย่างเช่นที่ชุมชนระแกง ชาวบ้านเล่าว่า เริ่มหันมาประกอบอาชีพนี้กันเพราะว่า เศรษฐกิจไม่ดี งานแกะสลักเครื่องเขินที่ทำอยู่มีการสั่งซื้อ(order) ลดลง แต่ว่ารายจ่ายมีจำนวนเพิ่มขึ้นทำให้ต้องหันมาเก็บขยะขายเพิ่มรายได้ ประกอบกับเห็นว่า มีคนเข้ามารับซื้อถึงในชุมชนเป็นการสะดวก ถึงแม้ว่าราคาอาจจะไม่ยุติธรรมหรือบางครั้งไม่รู้ราคาตลาดว่าเป็นอย่างไร

กลุ่มคนเก็บของเก่าที่มารวมกันแลกเปลี่ยนปัญหาทั้งจากชุมชนระแกง ชุมชนเซ็นทรัลซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกเครือข่าย ฯ มีความเห็นร่วมกันว่าถ้าต้องการแก้ปัญหาเรื่องเหล่านี้ก็น่าจะมีโกดังรับซื้อของเก่าของกลุ่ม เพื่อที่ว่าจะได้แก้ปัญหาเรื่องราคา และจะได้มีตาชั่งที่ได้มาตราฐาน นอกจากนี้ การมีกลุ่มจะทำให้พวกเขา รู้สึกถึงการไม่ดูถูก เหยียดหยาม มีการประชุมพูดคุยเรื่องการจัดตั้งกลุ่มอยู่หลายครั้ง จนในที่สุดที่ประชุมตกลงร่วมกันว่าจะดำเนินการก่อสร้างโกดังขนาดเล็กเป็นของกลุ่ม เพื่อรับซื้อของเก่า และตั้งชื่อกลุ่มว่า “ กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด “ เนื่องจากสมาชิกที่มาประชุมส่วนใหญ่ใช้มอเตอร์ไซค์พ่วงข้างเป็นพาหนะในการเก็บของ นอกจากนี้ยังได้ช่วยกันคิดสัญลักษณ์ประจำกลุ่มขึ้นเป็นรูปคนขับรถพ่วง พร้อมกับมีเครื่องแบบของกลุ่ม คือเสื้อก็กที่มีตราสัญลักษณ์ เพื่อที่เวลาไปเก็บของคนจะได้รู้จัก และยังได้มีการร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่มร่วมกัน ดังนี้

1. เพื่อเป็นการช่วยเหลือพึ่งพากันในกลุ่มคนเก็บขยะ
2. ดำเนินการรับซื้อในราคายุติธรรม
3. สร้างความยอมรับให้กับสังคม สำหรับคนที่มีอาชีพเก็บขยะ
4. เพื่อจัดสวัสดิการให้กับกลุ่มคนเก็บขยะ
5. ช่วยลดปริมาณขยะในเมือง ด้วยการคัดแยก

การก่อสร้าง “โกดัง” รับซื้อของเก่า

เมื่อได้มีการพูดคุยวัตถุประสงค์กันชัดเจนว่า ทั้งกลุ่มไปเพื่ออะไรแล้วได้ร่วมกันคิดหาสถานที่สำหรับก่อสร้างอาคารที่เป็นที่รับซื้อของเก่า โดยใน**เบื้องต้น**ที่ประชุมเสนอให้ก่อสร้างใน **ชุมชนเซ็นทรัล** เพราะที่นี้มีคนเก็บของเก่ามาก และไม่ต้องไปเสียค่าเช่าที่ดิน การก่อสร้างใช้วัสดุราคาถูกไปก่อน คือ ไม้ไผ่มุงด้วยสังกะสี ยกพื้นเล็กน้อยเพื่อเอาไว้เก็บกระดาษจะได้ไม่ชื้น การก่อสร้างได้ใช้เวลา 14 วันเสร็จ และเริ่มดำเนินการรับซื้อ ในขณะที่เจ้าของที่ดิน คือ ห้างเซ็นทรัลได้เข้ามาในชุมชน และบอกว่าให้รื้อถอน โกดัง ออกไป โดยบอกว่าเป็นการปลูกสร้างรุกล้ำในที่ดินของห้างเซ็นทรัลชาวบ้านเจรจาต่อรองอยู่นานในที่สุดก็ต้องยอมรื้อถอน เพราะทนแรงกดดันจากสมาชิกในชุมชนเซ็นทรัลซึ่งวิตกว่า อาจจะเป็นสาเหตุให้เจ้าของที่มาไล่เร็วขึ้น แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการซื้อถอนโกดัง เพราะมีการเปลี่ยนคนดูแล ที่ดินของเซ็นทรัล คนดูแลคนเก่าอนุญาติให้มีการสร้างโกดังแต่ในขณะที่คนใหม่กลับไม่ยอม

โกดังแห่งที่สอง เมื่อจำเป็นต้องย้าย ในขณะที่กิจการเริ่มดำเนินการไปแล้วส่งผลกระทบกับกลุ่มเป็นอย่างมาก ทุกอย่างต้องหยุดเพื่อดำเนินการหาที่ดินรองรับ มีการประชุมกันชุมชนระแกง เสนอว่า ให้ไปปลูกอยู่ริมคลองแม่ข่า โดยคิดว่าเป็นที่ดินของเทศบาลให้ไปติดต่อเพื่อขอใช้ แต่ปรากฏว่า เป็นที่ดินเอกชน ประกอบกับการดำเนินการในช่วงแรกไม่มีเงินทุนมากพอจึงไม่กล้าเช่าที่ เพราะจะทำให้ค่าใช้จ่ายสูง กลุ่มจึงไปขอความช่วยเหลือจากเทศบาล โดย

ผอ. กองสวัสดิการ ได้อนุมัติให้กลุ่มเข้าไปใช้ที่ดินส่วนตัวเป็นการชั่วคราวก่อน โกดังแห่งที่สอง จึงเริ่มก่อสร้างโดยรื้อเอาโกดังหลังเก่ามาปลูก เมื่อก่อสร้างเสร็จ และเริ่มเปิดดำเนินการ ไม่มีลูกค้านำของมาขายเลย กลุ่มพยายามประชาสัมพันธ์ด้วยการติดป้ายบอกทางเข้า แต่ก็ไม่สำเร็จ นอกจากนี้ป้ายยังถูกขโมย สาเหตุที่ทำให้โกดังแห่งที่ 2 ไม่ประสบผลสำเร็จ คือ สถานที่ตั้งอยู่ไกลจากชุมชน และอยู่ในซอย ไม่ใช่เส้นทางที่ผ่านไปมาของคนเก็บของเก่า

เมื่อดำเนินการไปสักระยะ เริ่มมีการสรุปปัญหากันว่า ถ้าปล่อยให้เป็นแบบนี้โกดังถ้าจะไม่รอด จึงมีการประชุมเพื่อหาทางแก้ไข ในขณะที่สมาชิกก็เริ่มหายหน้าหายตาไป เหลือแต่แกนหลักไม่กี่คนที่ยังมีความตั้งใจ และตกลงร่วมกันว่าต้องหาที่ใหม่สำหรับก่อสร้างโกดัง โดยครั้งนี้ยอมลงทุน เพื่อหาทำเลทีเหมาะสมเป็นที่ผ่านไปมาของคนเก็บของเก่า และใกล้ชุมชน

สมาชิกในกลุ่มได้กลับมาพิจารณาที่ดินร้างบริเวณใกล้ชุมชนระแกงอีกครั้ง โดย หาข้อมูลว่าเป็นที่ของใคร และต้องการให้เช่าหรือไม่ ปรากฏว่าเจ้าของต้องการให้เช่า โดยมีการตกลงทำสัญญาเช่าระยะ 3 ปี เสียเงินประกัน 10,000 บาท และต้องจ่ายค่าเช่าเดือนละ 2,500 บาท กลุ่มจึงตกลงทำสัญญาเช่า และรื้อย้ายมาปลูกในที่ใหม่เมื่อประมาณ เดือนเมษายน 2544

และเริ่มดำเนินการเมื่อ 1 พ.ค 2544 การดำเนินงานในที่ใหม่ เป็นไปด้วยดี มีลูกค้านำของเข้ามาขายมากขึ้น และเริ่มดำเนินการประชาสัมพันธ์กับหน่วยงาน ห้างร้าน เพื่อขอบริจาคกระดาษและวัสดุที่เหลือใช้ ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

งานพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย

ความคาดหวังในเบื้องต้นก็เพื่อก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม ของคนเก็บของเก่าที่ถูกเอาเปรียบด้านราคา และ ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ให้มีการพบปะพูดคุยเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาของตัวเอง อย่างมีศักดิ์ศรี นำไปสู่การมีโกดังของกลุ่มเพื่อลดปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบ ด้วยการรับซื้อของกันเอง ถึงแม้ว่าในที่สุดก็ยังต้องพึ่งพาขายให้กับโกดังใหญ่อยู่ก็ตาม แต่ก็สามารถช่วยแก้ปัญหาในเบื้องต้นได้ในบางส่วน แม้จะไม่ทั้งหมดซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจประสบการณ์ และการเรียนรู้เพื่อที่จะพัฒนาไปสู่ช่องทางที่ลดการเอารัด เอาเปรียบให้มากที่สุดต่อไป

การรวมกลุ่ม กระบวนการพัฒนาคนด้อยโอกาส ให้รู้จักการรวมตัวกัน แก้ไขปัญหาของตนเองเป็นหลัก โดยเริ่มจากการมองปัญหาของตัวเองว่า มีอะไรบ้าง แก้ไขอย่างไร และต้องการให้เป็นอย่างไรในช่วงแรกนั้น กลุ่มมีความกระตือรือร้นสูง ให้ความสนใจ ร่วมไม้ร่วมมือในการก่อร่างสร้าง ความหวังร่วมกัน มีการประชุม ระดมความเห็นเพื่อหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน และมีการแบ่งงาน เป็นกระบวนการอันจะนำไปสู่ความหวังในเบื้องต้นพร้อม

กันอย่างน่าตื่นเต้น สำหรับคนเก็บขยะที่มีโอกาสได้มาทำงานร่วมกัน ซึ่งกลุ่มคนเก็บของเก่าเหล่านี้เคยบอกว่า การรวมกลุ่มกันทำให้รู้สึกได้ถึงการได้รับการยอมรับจากสังคม ทำให้ตัวเองรู้สึกมีศักดิ์ศรี

6.1 การสร้างกระบวนการการจัดการร่วมกัน

เมื่อการก่อสร้างสำเร็จ การจัดการร่วมกันเพื่อดำเนินการรับซื้อของเก่าจำเป็นต้องมีระบบ กลไก โครงสร้างเป็นหัวใจสำคัญ เพราะเป็นการอย่างเข้าสู่การค้าขาย ที่มากกว่าการเก็บของเก่ามาแล้วขายไปเพื่อมีรายได้ แต่นี้คือการค้าขายเพื่อส่วนรวมเพื่อกลุ่มคนเก็บของเก่าที่เข้ามาเป็นสมาชิกของโกดังระบบการจัดการในช่วงแรกจึงถูกคิดร่วมกันในที่ประชุมซึ่งมีลักษณะในเบื้องต้น คือ

มีการจัดการการแยกเป็น 5 ฝ่าย

1. บัญชี	ผู้รับผิดชอบ	พี่พิณ
2. รับซื้อ	“	ลุงรัตน์ , น้อง
3. คัดแยก	“	ป้านวล ป้าน้อย
4. ขาย	“	อ้ายดี , น้อง
5. รับของบริจาค	“	อ้ายดี , น้อง

มีการตั้งกล่องขอรับบริจาคกระดาษ ตามหน่วยงานต่าง ๆ เช่น คณะสถาปัตย์ คณะมนุษยศาสตร์ คณะแพทย์ศาสตร์ คณะวิศวกรรม มหาลัยเชียงใหม่ บริษัทห้างร้าน ต่าง ๆ บางจุดที่ไปตั้งก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ในขณะที่บางจุดก็มีการทิ้งขยะเปียกปนมาด้วย นับว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการรับบริจาค สาเหตุของปัญหาที่มีอยู่มีการสรุปร่วมกัน อาจจะเป็นเพราะสถานที่ที่นำกล่องไปวางนั้น เป็นโรงอาหารของ มช. และตึกกิจกรรมทำให้คนที่ผ่านไปมาอาจจะไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของการตั้งกล่องรับบริจาคจึงทิ้งขยะเปียกปนมาด้วยการ แก้ปัญหา คือ การกำหนดจุดในการวางกล่อง ต้องเป็นพื้นที่เฉพาะไม่ใช่พื้นที่สาธารณะที่คนทั่วไป ผ่านไปมา

6.2 การจัดการด้านบัญชี

ชาวบ้านที่รับผิดชอบเรื่องนี้สามารถจัดทำระบบบัญชีพื้นฐานอย่างง่ายได้ เพียงได้รับคำแนะนำในเบื้องต้น และจัดให้มีการรายงานการเงิน และสรุปยอดของบัญชี เป็นประจำทุกวันศุกร์ตอนเย็น ส่วนปัญหาที่พบคือสุมดบัญชีมีหลายเล่ม ทำให้คนทำบัญชีรู้สึกว่างานหนักเกินไป ทางแก้คือ เสนอให้มีคนร่วมรับผิดชอบอีก 1 คน

การรับซื้อ

ผู้ที่ทำหน้าที่รับซื้อจะต้องอยู่ประจำที่โกดัง และรู้ราคาของสินค้าที่จะรับซื้อ ซึ่งจะต้องมีการตรวจสอบราคากับโกดังใหญ่เป็นประจำแล้วคอยปรับราคาตามตลาด ทำได้ช้ามาก เพราะบางครั้งกังวลว่า จะทำให้ได้กำไรน้อยลง การแก้ปัญหา คือ พูดคุยทำความเข้าใจร่วมกันว่าการยืนยันอยู่ ที่ราคาเดียวตลอดในขณะที่โกดังอื่น มีการปรับราคา จะมีผลทำให้เราเสียลูกค้า

6.3 การคัดแยกขยะ

ในช่วงแรกของการเปิดกิจการ การคัดแยกก็จะทำการคัดเฉพาะวัสดุหลัก ๆ คือ กระดาษ พลาสติก ขวด เหล็ก อลูมิเนียม ทองแดง เป็นหลัก ต่อมาเมื่อมีประสบการณ์และได้รับความรู้เพิ่มเติมถึงมูลค่าของวัสดุแต่ละชนิดที่มีความต่างกัน แม้จะอยู่ในชิ้นเดียวกัน เช่น ขวดน้ำพลาสติกเดิมจะขายทั้งขวดและฝาพร้อมกัน แต่ในปัจจุบันจะแยกขวดกับฝาออกจากกัน เพราะเป็นวัสดุคนละชนิด และราคาก็ต่างกัน เป็นต้น การคัดแยกซึ่งละเอียดมากเท่าใดก็จะสามารถสร้างมูลค่าให้กับสินค้ามากขึ้นด้วย ซึ่งจำเป็นที่จะต้องศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม

สิ่งของที่โกดังรับซื้อส่วนมากก็จะเป็นขวดเบียร์ ขวดเหล้า กระดาษ ลัง พลาสติก เหล็ก ทองแดง อลูมิเนียม เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็เป็นของโดยทั่วไปที่คนเก็บของเก่ารับรู้ว่ามีมูลค่า กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาดก็เช่นกันในเบื้องต้นของการดำเนินกิจการ การคัดแยกก็ทำตามประสบการณ์ที่ตนเองมี จนกระทั่งสมาชิกของกลุ่มได้รับความรู้เพิ่มเติมในเรื่องเกี่ยวกับการคัดแยกขยะ โดยการเข้าร่วมการฝึกอบรม การคัดแยกขยะจากโรงงานคัดแยกขยะวงค์พานิช ที่จังหวัดพิษณุโลก ทำไว้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ถึงการแยกชนิดของเก่าว่า มีความแตกต่างกันอย่างไร และแต่ละอย่างมีราคาที่แตกต่างกันด้วย ตัวอย่างเช่น กระดาษ ลักษณะและประเภทของกระดาษ คือ

1. กระดาษแข็ง ลักษณะภายนอกจะเป็นสีน้ำตาล ถ้าเป็นเนื้อลูกฟูกจะมีราคาดี อีกประเภทที่ถือได้ว่าเป็นกระดาษแข็งได้ คือ ภายนอกจะเป็นสีอะไรก็แล้วแต่ ข้างในแกะกล่องมาเป็นสีน้ำตาล
2. กระดาษเศษ เช่น กล่องต่าง ๆ สบู่ แฟ้บ หรือเป็นลักษณะเศษกระดาษหลากสี หลากประเภท นอกเหนือจาก สีขาว-ดำ
3. กระดาษหนังสือพิมพ์
4. กระดาษขาวดำ กระดาษพิมพ์รายงาน A4 สมุดเขียนด้านในลอกปกออกแล้ว ก็ถือเป็นกระดาษขาวดำได้
5. กระดาษถุงปูน
6. สมุด / หนังสือเป็นเล่ม เป็นต้น

6.5 การนำวัสดุออกขาย

กลุ่มได้กำหนดร่วมกันว่า จะนำของที่รับซื้อไว้ออกขายทุกอาทิตย์ ทั้งนี้เพื่อจะได้มีเงินสดหมุนเวียน และเป็นการระบายของออกจากโกดังด้วย ก่อนนำไปขาย ฝ่ายขายจะต้องไปเช็คราคา สินค้าจากโกดังใหญ่ก่อนว่าที่ไหนให้ราคาดีกว่ากัน แล้วจึงนำออกขาย

ในเรื่องกระบวนการจัดการภายในโกดัง ในช่วง 5 เดือนที่ผ่านมาสามารถดำเนินการผ่านไปได้ด้วยดี แม้จะมีปัญหาบ้าง แต่ได้กระบวนการกลุ่มเข้าช่วยทำให้สามารถแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยดี

6.6 การสร้างสำนึกต่อกลุ่ม

การดำเนินการรับซื้อของเก่าเริ่มเป็นรูปร่าง และเป็นระบบ มีสมาชิกทีมาขายของให้ประจำอยู่จำนวนหนึ่งเมื่อทุกอย่างเริ่มลงตัว เริ่มมีรายได้ ปรากฏการณ์(ประโยชน์ส่วนตัว กับสำนึกความเป็นชุมชน) บางอย่างเริ่มมีการอิจฉากัน มีการซุบซิบนินทาเกิดการกล่าวหา และคอยจับผิดกัน จากปรากฏการดังกล่าวนำไปสู่การพูดคุยกันของกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และปรับเปลี่ยนระเบียบบางข้อ เช่น การห้ามนอนในโกดัง ต้องปิดโกดังเวลา 5 โมงเย็นเป็นต้น แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะเมื่อความจริงปรากฏการณ์ขึ้นถึงสาเหตุของการหายไปของวัสดุในโกดังโดยเฉพาะของที่มีราคาเช่น ทองแดง หรือของมีราคาอื่น ๆ เพราะคนที่อยู่ในโกดังเมื่อสบโอกาสก็จะเอาเป็นของตัวเองทันที โกดังในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นเสมือนแหล่งที่รวมเอาของที่ผ่านการคัดแยกแล้ว ไม่ต้องเสียเวลาในการไปเที่ยวหา จากปัญหาดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการขาดสำนึกร่วมกันของกลุ่มอันที่จะรักษาผลประโยชน์ร่วม อย่างซื่อสัตย์ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องได้รับการพัฒนาต่อไป ด้วยวิถีทางของกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้แต่ละคนนำสำนึกที่ดีของตนออกมาใช้ให้มากที่สุด

6.7 ปัญหาการจัดการ

สมาชิกของโกดังจะมีมาจากชุมชนระแกงเป็นส่วนมาก รองลงมาคือชุมชนเซ็นทรัล แต่คนที่เป็นหลักในการดำเนินการ คือ พี่พิณและสามี(อ้ายดี) จากชุมชนเซ็นทรัล ทั้งคู่ร่วมคิดร่วมทำ มาตั้งแต่ต้น จึงมีความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งโกดัง รวมถึงเป้าหมายที่จะไปเป็นอย่างดี แต่ก็ต้องประสบปัญหาการฝ่าการข้ามพรหมแดนของผลประโยชน์ส่วนตัวกับส่วนรวมไปไม่ได้ จึงเป็นจุดอ่อนในการกล่าวหา พี่พิณ เป็นคนทำบัญชีของโกดังจึงเป็นที่ตรวจสอบจับตามองของสมาชิกว่าอาจจะไม่โปร่งใส โดยเฉพาะจากชุมชนระแกง ประกอบกับเมื่อมีทองแดงหายไปบางส่วน และถูกค้นพบว่า ซุกซ่อนอยู่ในถุงของพี่พิณ ทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจ และสมาชิกจากชุมชนระแกงได้เสนอคนของตน เข้ามาร่วมทำบัญชีด้วยอีกคน โดยอ้างว่าเพื่อแบ่งเบาภาระ สร้างความไม่พอใจให้กับพี่พิณมากโดยประกาศว่า ถ้ารับคนนี้เข้ามาทำงานพี่พิณจะลาออก แต่ผลการประชุมมีมติให้รับคนใหม่จากระแกงมาช่วยทำบัญชี ทำให้พี่พิณเก็บข้าวของ

ออกไป และไม่มาที่โกดังอีกเลย ซึ่งนี้คือ กระบวนการในการตรวจสอบของชาวบ้านเองในการทำงานร่วมกัน

6.8 กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม

1. การขาดความรู้

เนื่องจากเป็นการรวมกลุ่มคนเก็บของเก่า ให้มาทำงานร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบ จากพ่อค้ารับซื้อคนกลาง ประสบการณ์เดิมมีเพียงการหามาและขายไปแต่เมื่อเริ่มกิจการรับซื้อ และนำไปขายต่อนั้น ความรู้สึกในเรื่องการจัดการเชิงธุรกิจซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างให้ความเข้าใจเพื่อการอยู่รอดของกลุ่ม

2. ขาดความเข้าใจในการกำหนดราคาของ

การกำหนดราคาสินค้ายังคงต้องพึ่งพิงโกดังใหญ่ การรับรู้ และการยอมรับถึงการขึ้นลงของราคาสินค้า ทำให้ต้องปรับราคาสินค้าที่รับซื้อเพื่อ ดึงดูดลูกค้า และสามารถสร้างกำไรไม่ใช่ยืนยันราคาเดียวตลอด ซึ่งในระยะยาวอาจส่งผลให้โกดังประสบการขาดทุนได้

3. แหล่งวัตถุดิบ

วัตถุดิบเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้โกดังอยู่รอด ดังนั้นสมาชิกจึงต้องตระหนักในเรื่องนี้ และเสาะแสวงหาแหล่งวัตถุดิบให้มากขึ้นกว่าการรอคอยให้มีคนนำของมาขายเองที่โกดังเพียงอย่างเดียว

4. ทุนหมุนเวียน

เงินทุนหมุนเวียนที่มีจำกัด

การซื้อมาขายไปเป็นช่องทางเดียวที่ใช้เพื่อก่อให้เกิดการหมุนเวียนของเงินสด ทำให้ไม่สามารถกักของไว้ได้ในปริมาณมากเพื่อการทำกำไรในระดับให้อยู่รอดได้ และเพื่อนำกำไรบางส่วนมาจัดสวัสดิการให้กับสมาชิก กลุ่มมีระบบคิดร่วมกัน คือเรื่องของการนำของออกขายทุกวันเสาร์ ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดในเรื่อง เงินทุนหมุนเวียน โดยมีเงินอยู่ประมาณ 30,000 บาท เงินจำนวนนี้จะสามารถใช้รับซื้อของได้ ประมาณ 1 เดือน แล้วต้องระบายของออก เพื่อจะได้มีเงินสดเข้ามาเพื่อรับซื้อของจากสมาชิกต่อไป ซึ่งเป็นการทำกำไรในระยะสั้น บางครั้งถ้าเป็นจังหวะที่ราคาของลง อาจจะส่งผลให้กำไรลดลง หรือขาดทุนได้ การมีเงินสดหมุนเวียนจำกัดนี้เอง ส่งผลให้ไม่สามารถกักตุนสินค้าใช้ได้นาน การกักตุนสินค้ามีผลต่อการทำกำไร เนื่องจากสินค้าบางชนิดจะมีราคาสูงในบางช่วง และนำออกจำหน่าย ในช่วงเวลาที่ได้ราคาดีก็จะทำให้โกดังมีกำไรมากไปด้วย ในขณะเดียวกันปริมาณสินค้าที่มีจำนวนมากอาจมีผลในเรื่องของราคาด้วยเช่นกัน เช่น กระป๋องน้ำอัดลมอลูมิเนียม ราคารับซื้อจะสูงในช่วงฤดูหนาว

เพราะตลาดยุโรปมีความต้องการมาก ถ้าสามารถเก็บกักและนำออกขายในช่วงเวลา ดังกล่าวได้ ก็จะทำให้โกดังมีรายได้สูงขึ้นด้วย

6.8 การกำหนดค่าแรง ของคนที่ทำงานในโกดัง

ในช่วงเวลาของโกดัง หลังที่ 1 ที่อยู่ในที่ดินของห้างเซ็นทรัล เป็นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ของการดำเนินการ ผู้นำหลักที่ดำเนินการในโกดัง คือ พี่พิณ อ้ายดี ลุงแดง ทำหน้าที่รับซื้อ – ขาย เก็บเองด้วย รวมถึงการคัดแยก ช่วงนี้ไม่มีใครได้รับค่าตอบแทนจากทำงานกับกลุ่ม สินค้าส่วนใหญ่มาจากชาวบ้านในชุมชนเซ็นทรัลนำมาขายให้ จนกระทั่งมีปัญหาเรื่อง ไล่โกดัง ออกจาก

ชุมชน

ในช่วงเวลาของโกดังหลังที่ 2 ที่ย้ายไปอยู่ในที่ดินของ ผู้อำนวยการ กองสวัสดิการสังคม สถานที่ค่อนข้างลับตาคน ทำให้ต้องจัดคนให้อยู่ประจำเพื่อรับซื้อและทำหน้าที่เฝ้าไปด้วย ประกอบกับมีของจำนวนมากขึ้นจากการบริจาค และหาเก็บช่วงนี้ โกดังจำเป็นต้องมีคนมาช่วยคัดแยกขยะ โดยในช่วงแรกจ่ายค่าตอบแทนให้วันละ 50 และไปรับซื้อตามชุมชน เช่นระแกง หัวฝาย รถไฟ กำแพงงาม ศรีปิงเมือง

และในช่วงโกดังหลังปัจจุบัน เมื่อเริ่มเปิดดำเนินการ คือ เมื่อวันที่ 2 พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา โกดังหลังนี้เริ่มจะมีรายจ่ายที่ชัดเจน อันประกอบด้วย

1. ค่าเช่าที่ดิน
2. ค่า ไฟ – น้ำ
3. ค่าน้ำมันรถที่ไปขอบริจาค – เอาของไปขาย
4. ค่าตอบแทน คนที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามโครงสร้าง โดยกำหนดคนละ 100 บาท : วัน มีคนทำงาน 6 คน(ดูตารางที่ 1 ค่าใช้จ่ายรายได้ของโกดัง พ.ค. – ก.ย. 44)

การดำเนินการผ่านมาได้ 3 เดือน ในเดือนที่ 4 คือ เดือนกรกฎาคม 2544 เกิดการเปลี่ยนแปลงในโกดังขึ้น โดยมีสมาชิกบางคนเริ่มพูดถึงความไม่โปร่งใสของพี่พิณในการทำบัญชี และใช้ข้ออ้างว่าพี่พิณในการทำบัญชีหลายเล่มเกินไป หลง ๆ ลืม ๆ อาจทำให้เกิดการผิดพลาดได้จึงเสนอให้แหม่ม ซึ่งเป็นสมาชิกจากชุมชนระแกง มาช่วยพี่พิณทำบัญชีทำให้พี่พิณรู้สึกว่าตัวเองถูกลดบทบาทลง และไม่ค่อยพอใจเรื่องนี้ ทำให้ต้องช่วยกันสร้างความเข้าใจกับผู้นำ ว่าเป็นการแบ่งเบาภาระกัน

ต่อมาในช่วงต้นเดือนสิงหาคม 2544 พบว่า มีทองแดงบางส่วนในโกดังหายไป แต่ไม่สามารถหาสาเหตุได้ ว่าหายไปเพราะอะไร ช่วงนี้ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยการรั้วให้สูงขึ้น มีการกระจายการถือกุญแจ และต้องเช็ค Stock ของทุกครั้งก่อนมีการขาย แต่ก็ไม่สามารถทำให้ปัญหาคลี่คลายได้ จนกระทั่งปลายเดือนสิงหาคม 2544 ปัญหาเริ่มมากขึ้นเมื่อมีเสียงสะท้อนจากกลุ่มสมาชิกที่เอาของมาขายให้ประจำว่า เจ้าหน้าที่ทำบัญชีคนใหม่พูดไม่เพราะ ทำให้ไม่มีใคร

อยากเอาของมาขาย ประกอบกับกรณีมีคนพบทองแดงที่หายไปอยู่ในถุงของพี่พิณ กับอ้ายดี ทำให้ต้องมีการเรียกประชุมด่วน เพื่อให้ทุกคนได้ชี้แจง ปรากฏว่าพี่พิณกับอ้ายดีชี้แจงไม่ชัด และมีการซัดทอดกันว่า ในโกดังก็มีคนอื่นที่เอาของไปเป็นของตัวเองเช่นกัน ทำให้ทุกคนช่วยกันคิดว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร เพราะถ้าเป็นอย่างนี้อาจมีผลทำให้โกดังขาดทุนได้ ทางออกด้านหนึ่ง คือ มีการเสนอให้ปรับค่าจ้างลงเหลือวันละ 80 บาท และยังคงใช้วิธีการเช็ค Stock ของต่อไป จากกรณีที่พบว่าทองแดงในถุงของพี่พิณส่งผลให้พี่พิณกับอ้ายดีขนของย้ายออกไปจากโกดัง และไม่มาทำงานอีกเลย โดยไปรับจ้างน้องสะใภ้ปั้นซาละเปาขาย แต่สมาชิกคนอื่น ๆ ก็ยังต้องการให้พี่พิณทำงานต่อไป

5. การจัดสวัสดิการของกลุ่ม

ในกระบวนการดำเนินการของกลุ่ม ได้คิดระบบการจัดสวัสดิการให้กับคนทำงาน และสมาชิกที่ขายของให้กับโกดังเป็นประจำด้วย โดยมีการกำหนดระเบียบร่วมกันในการจัดสวัสดิการดังนี้

1) การใช้สวัสดิการของกลุ่ม

- ต้องเป็นสมาชิกกับกลุ่มประจำ 3 เดือนขึ้นไป

2) การรักษาพยาบาล

- เบิกได้ปีละ 2 ครั้ง
- ครั้งละไม่เกิน 500 บาท (เบิกจ่ายตามจริง)

3) การกู้ฉุกเฉิน

- เริ่มดำเนินการออมทรัพย์ภายในกลุ่ม เพื่อจัดตั้งเป็นกองทุนช่วยเหลือกันยามฉุกเฉิน ลักษณะการออมส่วนใหญ่จะเป็นรายวัน จำนวนเงินไม่บังคับ ใครต้องการออมมากหรือน้อยก็ได้ เท่าที่พบจำนวนเงินออมน้อยที่สุดต่อวัน คือ 10 บาท สูงสุดคือ 20 บาท ต่อวัน และมีระบบการออมแบบรายเดือนด้วยสูงสุดเดือนละ 100 บาท ต่ำสุด 50 บาท เริ่มออมตั้งแต่ เดือน กุมภาพันธ์ 2544 ปัจจุบันปล่อยกู้ได้ไม่เกินยอดวงเงินของแต่ละคน ระยะเวลาการใช้คืนภายใน 1 ปี อัตราดอกเบี้ย ร้อยละ .50 สต. เริ่มต้นมีสมาชิก 7 คน ปัจจุบันมี 30 คน มีเงินออมทั้งหมด 24,000 กว่าบาท ปล่อยให้กู้ยืมไปแล้ว 10,000 กว่าบาท

ผลที่เกิดขึ้นจากกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด

1. ช่วยลดปริมาณขยะ

การดำเนินการรับซื้อของเก่าของกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด เริ่มเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2544 จนถึงสิ้นเดือนกันยายน 2544 เป็นเวลา 5 เดือน กลุ่มสามารถช่วยลดปัญหาขยะให้กับเมืองเชียงใหม่ด้วยกระบวนการคัดแยกขยะอย่างมีประสิทธิภาพ โดยสามารถช่วยลดปัญหาขยะของเมืองเชียงใหม่ได้รับวันละ 294 กก. เป็นปริมาณโดยรวมในระยะเวลา 5 เดือน คือ 52 ต้น มีมูลค่าทั้งหมด 201,038 บาท

2. การนำกลับไปใช้

ของเก่าบางประเภทที่โกดังทำการรับซื้อเอาไว้ บางครั้งก็มีการกนำมาดัดแปลงซ่อมแซมจนกระทั่งใช้งานได้ แล้วจึงนำมาตั้งขายในราคาถูก เช่น พัดลม รถจักรยาน หรือเหล็กบางอย่างที่โกดังรับซื้อ ก็จะนำมาแยกชิ้นส่วนออกทำให้ได้ น๊อต สกูร แล้วนำของพวกนี้มาแยกขายเป็นชิ้น จะได้ราคา เช่น น๊อต ตัวละ 2 – 3 บาท หรือขวดเหล้า ถ้าเป็นขวดเหล้านอกรูปทรงสวยงาม ก็จะแยกไว้ และตั้งราคาขายปลีก ขวดละ 3-4 บาท แม้แต่เสื้อผ้าที่ได้รับบริจาคก็จะนำมาซักแล้วขายในราคาถูก

3. ศูนย์แรงงานรับจ้างทั่วไป

เมื่อโกดังเริ่มดำเนินกิจการในย่านที่มีผู้คนผ่านไปมา ประกอบกับฝั่งตรงข้ามกับโกดังเป็นที่ตั้งของร้ายขายข้าวต้ม และร้านติ่มซำที่มีผู้คนนิยมมารับประทานทำให้มีคนเข้ามาสอบถามในโกดังว่า ต้องการคนงานไปช่วยยกต้นไม้ในสวน 2 – 3 คน ทางกลุ่มได้ดำเนินการติดต่อให้คนที่ว่างงานในชุมชนทำงาน ซึ่งก็ได้รับการยอมรับจากผู้ว่าจ้าง นอกจากนี้ก็มีการติดต่อมาอีก ทางกลุ่มจึงได้มีความเห็นร่วมกันว่า ควรจะขึ้นป้ายเป็นศูนย์รับจ้างแรงงานทั่วไป เพื่อจะได้เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารของชุมชนต่าง ๆ ในการที่จะรู้ว่าที่ไหนบ้างที่ต้องการคนทำงาน นอกจากนี้ในวันที่ประชุมเครือข่าย ฯ ประจำเดือน กลุ่มฯ โกดัง ก็จะนำข่าวสารความต้องการแรงงานแจ้งให้ที่ประชุมรับทราบ ทุกครั้ง

4. คนเร่ร่อน

เมื่อโกดัง ได้เริ่มดำเนินกิจการรับซื้อของเก่า ได้มีคนเร่ร่อนซึ่งมีอาชีพเก็บของเก่าตามสถานที่ต่าง ๆ ได้มาติดต่อสอบถามราคารับซื้อกับโกดัง ได้เกิดการซักถามข้อมูลของคนกลุ่มนี้พบว่า มีอยู่ทั้งหมดประมาณ 10 คน ได้อาศัยนอนอยู่ที่วัด และปั๊มน้ำมัน ใกล้ ๆ กับโกดัง ซึ่งได้รับความสนใจเป็นสมาชิกของโกดัง โดยนำของที่เก็บได้มาขายให้กับโกดัง สำหรับปัญหาของคนเร่ร่อน คือ ล้อเข็นที่ต้องเช่าเป็นรายวัน วันละ 10 – 15 บาท บางวันของที่หาได้มีมูลค่าแค่ 60 บาท ต้องจ่ายค่าเช่า 15 บาท ทำให้มีเงินเหลือใช้เพียง 45 บาท/ วัน กลุ่ม ฯ

พูดคุยกันและจะหาล้อเข็นให้ โดยคนเร่ร่อนผ่อนชำระให้เป็นรายวันวันละ 10 บาท ไม่มีดอกเบี้ย ระยะเวลาประมาณ 3 – 4 เดือน ก็จะได้เป็นเจ้าของล้อเข็น และไม่ต้องเช่าอีกต่อไป นอกจากนี้ยังเสนอให้กลุ่มคนเร่รอนเริ่มออมทรัพย์โดยสมัครเป็นสมาชิก กลุ่มออมทรัพย์รายวันของกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด โดยออมเงินวันละ 5 – 10 บาท เพื่อเป็นเงินฉุกเฉินใช้จ่ายยามเจ็บป่วย

การสรุปบทเรียนกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด

ผู้เข้าร่วมเป็นแกนนำที่ดำเนินการในโกดังจำนวน 6 คน และคนเร่ร่อนที่เอาของเก่ามาขาย ให้โกดังและเป็นสมาชิกด้วยจำนวน 5 คน รวมทั้งหมด 11 คน โดยวัตถุประสงค์ในการสรุปบทเรียนครั้งนี้ เพื่อทบทวนวัตถุประสงค์ของการทำโกดังร่วมกันว่ามี ความคืบหน้าอย่างไร และที่สำคัญก็เพื่อจะช่วยกันระดมความเห็นเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมถึงร่วมกันกำหนดแผนงาน สมาชิกกลุ่มช่วยกันสรุปว่า ในช่วงเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่ การเริ่มทำโกดังครั้งที่ 1 ที่ชุมชนเซ็นทรัล การดำเนินธุรกิจทำได้แค่เพียง การรับซื้อ และขายออกไป ในขณะเดียวกันผู้นำที่ทำงานกับโกดังก็ยังคงออกหาของเก่าตามปกติ ไม่ได้ขอรับบริจาคจากหน่วยงานไหน และไม่มีการประชาสัมพันธ์ให้ สาธารณะรับรู้

เมื่อเป็นโกดังหลังที่ 2 การดำเนินการรับซื้อมีจำนวนน้อยมาก แต่ของที่ได้มาจะได้มาจากการไปรับซื้อจากเจ้าประจำ เช่น ร้านเหล้าสุดสะแนน และเริ่มดำเนินการรับบริจาคกระดาษตามหน่วยงานต่าง ๆ แล้วช่วงนี้คนที่มาทำงานต้องแยกขยะกับโกดังจะเริ่มได้รับค่าตอบแทน คือวันละ 50 บาท

โกดังหลังที่ 3 เนื่องจากสถานที่ตั้งอยู่ในทำเลที่ดีติดถนน และมีผู้คนสัญจรผ่านไปมา ทำให้กิจการเริ่มคึกคัก มีคนมาขายของเพิ่มขึ้น รวมทั้งมีสมาชิกเพิ่มขึ้น รวมถึงคนเร่ร่อนเริ่มนำการประชาสัมพันธ์อย่างจริงจัง มีการแจกแผ่นพับ แนะนำกลุ่ม และเผยแพร่ต่อสาธารณะชน ด้วยการไปพูดคุย ออกรายการวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ ทำให้มีคนรู้จักกลุ่มมากขึ้น การจัดการเรื่องการรับบริจาคเริ่มเป็นระบบ สามารถจัดตารางเวลาได้ลงตัวว่า วันไหนจะได้รับจากหน่วยงานใดบ้าง เช่น

วัน	สถานที่รับการบริจาค
จันทร์	อิ่มบุญ แม่โจ้
อังคาร	โรงพยาบาลลานนา/อนุบาลสวนน้อย/สวนสัตว์เชียงใหม่
พุธ	กิจจาคลีนิค/ไทยนิวส์/สมาคม YMCA/กป.อพช.
พฤหัสบดี	โรงพยาบาลสวนดอก/มช./ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม/ร้านสุดสะแนน
ศุกร์	การเคหะ/พอช./pop/จินตคณิตเชียงใหม่แลนด์
เสาร์	ชุมชนกำแพงงาม /ชุมชนรถไฟ

เริ่มเรียนรู้ประเภทของเก่ามากขึ้น เช่น ขวดพลาสติก แต่ละชนิดมีความแตกต่างกัน อย่างไร ขวดแดง กับขวดขาว ให้แยกกัน เพราะราคาแตกต่างกัน นอกจากนี้ของบางชนิดที่สามารถนำมาซ่อมแซมขายได้ (ขายปลีก) เช่น เก้าอี้เก่า พัดลมเก่า ลูกปืนเก่า (ร้านซ่อมรถมักจะมาหาซื้อ) ขวดรูปร่างแปลก ๆ เป็นต้น บางครั้งเวลาที่ไปเอาของบริจาค คนที่บริจาคก็จะถามไถ่ถึงกิจการ ความก้าวหน้าพร้อมทั้งแสดงความประสงค์ที่จะสนับสนุนกลุ่ม ฯ โดยบอกว่า ถ้ามีของจากที่บ้านก็จะเก็บเอาไว้ให้

ช่วงนี้คนรู้จักเรามากขึ้น เพราะความเป็นกลุ่มของพวกเรา คนเริ่มมองว่าพวกเราเก็บของอย่างมีระบบ และช่วยกันรักษาความสะอาด

ปัญหาที่พบ ในการรับซื้อ

- คนที่เอาของมาขาย ไม่รู้จักชนิดของสินค้า เช่น เอาเหล็กมาขายแต่บอกว่าเป็นอลูมิเนียม เป็นต้น (อลูมิเนียม ราคาสูงกว่าเหล็ก)
- โกดังจะเน้นการขายของตามน้ำหนักคือให้มีการชั่ง แต่คนเร่ร่อน จะขายของให้เป็นชิ้นเช่น กระป๋องอลูมิเนียมทีราคา กิโลละ 35 บาท แต่คนเร่ร่อนจะเอามาขายให้ครั้งละ 3 ใบ แล้วต้องการให้กำหนดราคา ละ 1 บาท แต่โกดังไม่ยอม โดยบอกว่าให้ไปรวบรวมให้ครบ 1 กิโลกรัม แล้วจึงนำมาขาย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพบปัญหากับโกดังใหญ่ที่รับซื้อจากกลุ่มอีกทอด คือ ชาวบ้านมองว่า พวกนี้เขี้ยวจัด เช่น หักราคาถุงที่ใส่ของ หักเปอร์เซ็นต์ของ

ส่วนแผนงานในอนาคตของกลุ่มที่ต้องการพัฒนาต่อไป คือ

1. ต้องการมีเครื่องอัดกระดาษ
2. ต้องการแปรรูปกระดาษ ขาว – ดำ เพื่อการเพิ่มมูลค่า เช่น เอาไปทำดอกไม้จัน
3. ต้องการมีเครื่องโม่พลาสติก เพราะพลาสติกโม่จะได้ราคาดีกว่า
4. ต้องการเครื่องอ๊อกเหล็ก เพราะบางครั้งของ 1 ชิ้น จะมีอลูมิเนียมปนอยู่ จำเป็นต้องแยก

กิจกรรมที่ 3 : โรงเรียนคนแป้งเมือง

ความเป็นมา

พ.ศ. 2541 เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนต่าง ๆ จำนวน 17 ชุมชน กิจกรรมดังกล่าวได้แก่ การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัย การจัดกองทุนการศึกษา กองทุนสวัสดิการ และกองทุนอาชีพ โกดังรับซื้อของเก่าของคนเก็บขยะ และการประสานงานองค์กรพันธมิตรต่าง ๆ ผู้นำชุมชนกลุ่มแรกประมาณ 10 คนเป็นที่ริเริ่มเสนอให้มีการถ่ายทอดประสบการณ์การทำงาน ให้ชาวบ้านคนใหม่ ๆ ที่เข้ามาร่วมกิจกรรมของเครือข่าย เพื่อให้คนใหม่มีความรู้ความเข้าใจในการร่วมกันแก้ไขปัญหา การจัดเสริมสร้างประสบการณ์กับผู้นำใหม่ หรือที่เรียกว่า “ผู้นำแถว 2-3” เป็นที่มาของการตั้ง “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” ซึ่งเป็นชื่อที่กลุ่มผู้นำเสนอให้ใช้ ชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมครั้งแรกประมาณ 70 คน

กิจกรรมของมหาวิทยาลัยชาวบ้าน คือ การให้ความรู้เรื่องการเลือกตั้งนายกเทศบาลโดยเชิญนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่มาให้ความรู้ ผู้นำชุมชนให้ความสนใจเรื่องนี้ เนื่องจากชุมชนต่าง ๆ ในเขตเทศบาลมีความสัมพันธ์กับเทศบาล โดยเฉพาะกับนักการเมืองท้องถิ่น มีผู้นำบางคนกล่าวว่า” เมื่อก่อนที่จะมีการตั้งเป็นชุมชน ขาวบ้านในชุมชนจะอยู่ร่วมกันไม่มีความแตกแยก พอตั้งเป็นชุมชนชาวบ้านในชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับนักการเมือง ช่วงที่มีการเลือกตั้งชุมชนก็จะแบ่งกันเป็นพวก ๆ “กิจกรรมดังกล่าวได้เน้นเรื่องการกระจายอำนาจ และผลดีผลเสียที่จะเกิดจากการเลือกตั้งนายกเทศมนตรี

ต่อมาเครือข่าย ฯ ได้จัดกองทุนต่าง ๆ ร่วมกัน โดยเสนอโครงการที่กองทุนเพื่อสังคม กระบวนการจัดทำโครงการแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรกเตรียมข้อมูลแต่ละชุมชน โดยชุมชนต่าง ๆ จะอาสาสมัครสำรวจข้อมูลภายในชุมชน เช่น ข้อมูลเด็กที่เรียนหนังสือ ข้อมูลการทำมาหากินของชาวบ้าน ข้อมูลคนชรา คนพิการ และผู้ติดเชื้อเอดส์ หลังจากสำรวจแล้วแต่ละชุมชนจะนำข้อมูลมาช่วยกันทำโครงการของเครือข่าย ฯ ช่วงที่สอง คือ การเตรียมการจัดการกองทุน เช่น คนทำบัญชีทั้งในชุมชนและของเครือข่าย การทำความเข้าใจกับชาวบ้านเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของการใช้กองทุน

จากการจัดการกองทุนร่วมกันของชุมชนต่าง ๆ บางชุมชนสามารถจัดการได้ดี แต่บางชุมชนมีปัญหา ๆ ที่สำคัญ คือ ผู้นำทางการ (ประธานชุมชน) เมื่อเข้ามามีบทบาทการจัดการกองทุน ผู้นำเหล่านี้มักจะไม่เปิดโอกาสได้มีส่วนรับรู้เกี่ยวกับการจัดการกองทุน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน การสรุปบทเรียนร่วมกันของชาวบ้านคือ การให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการกองทุน โดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นคนที่มีตำแหน่งในชุมชน และให้ชุมชนต่าง ๆ รายงานกองทุนของตนเองให้เพื่อนชุมชนอื่นฟัง ในการประชุมประจำเดือนของเครือข่าย ฯ

หลังจากชุมชนได้มีกองทุนต่าง ๆ เกิดขึ้นภายในชุมชน งานส่วนใหญ่ของเครือข่าย ฯ จะอยู่ที่การจัดการกองทุน ทำให้เรื่องมหาวิทยาลัยชาวบ้านหยุดไประยะหนึ่ง และได้มีการรื้อฟื้นใหม่อีกครั้ง โดยเปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยชาวบ้านเป็น “โฮงเฮียนคนแป้งเมือง” เนื่องจากมหาวิทยาลัยชาวบ้านเป็นคำที่ฟังแล้ว ทำให้ชาวบ้านกลัวว่า หากมาร่วมจะเสียสตางค์ นอกจากเปลี่ยนชื่อ สถานที่ที่ใช้แลกเปลี่ยนเรียนรู้จะหมุนเวียนไปตามชุมชนต่าง ๆ หรือไม่ก็ใช้ศาลาวัด เช่น วัดศรีปิงเมือง วัดป่าพร้าว วัดหัวฝาย เป็นต้น

กิจกรรมของโฮงเฮียนคนแป้งเมือง เป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งที่ชาวบ้านทำ เช่น การพัฒนาคลองแม่ข่า และเรื่องราวที่ส่งผลกระทบชาวบ้าน กรณีการกู้เงินจากธนาคารโลกและธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย หรือ ADB โดยเฉพาะ ADB ที่มาประชุมที่เชียงใหม่และมีองค์กรชาวบ้านยื่นข้อเรียกร้องเครือข่าย ฯ ก็เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการภาคประชาชนดังกล่าว โดยในช่วงที่ขบวนเดินบนท้องถนนจากหน้าวัดเจ็ดยอดไปที่โรงแรมเวสต์ตินน์ ทางเครือข่าย ฯ เป็นผู้สนับสนุนเรื่องอาหาร และน้ำดื่มตลอดช่วง 2 –3 วัน ประสบการณ์บนท้องถนนของชาวบ้าน นับว่าเป็นเวทีการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจถึงปัญหาการเป็นหนี้ต่างชาติ

ต่อมาได้มีการสร้างโฮงเฮียนคนแป้งเมืองขึ้นในชุมชนหัวฝาย ติดกับคลองแม่ข่าเพื่อใช้เป็นที่พบปะกันของชุมชนต่าง ๆ ของเครือข่าย ฯ และใช้เป็นที่ประชุมของกลุ่มชาวบ้านชุมชนกำแพงงามและหัวฝาย ที่กำลังพัฒนาคลองแม่ข่า นอกจากนี้ยังใช้เป็นพื้นที่ต้อนรับผู้ที่มาดูงานของเครือข่าย ฯ แต่เนื่องจากโฮงเฮียนคนเป้งเมืองคับแคบ และอยู่ติดกับบ้านชาวบ้าน เวลาที่มีคนมาดูงานมาก ๆ อาจทำให้เกิดการรบกวนชาวบ้านใกล้เคียง จึงได้ย้ายโฮงเฮียนคนแป้งเมืองออกชุมชนหัวฝาย

โฮงเฮียนคนแป้งเมืองปัจจุบัน ย้ายการก่อสร้างอยู่ใกล้บริเวณโรงพยาบาลแม่และเด็กพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่สาธารณะ เมื่อก่อนชุมชนหัวฝายจะเอาไว้เป็นที่สำหรับก่อสร้างศาลาของชุมชน ปัจจุบันพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของโรงงานน้ำดื่มของเครือข่าย ฯ โฮงเฮียนหลังใหม่นี้สร้างเป็นพื้นที่โล่งพื้นเทคอนกรีตยกสูงจากพื้นดินสักประมาณ 1 ฟุต ทำโครงเหล็กและมุงกระเบื้อง

กิจกรรมภายในโฮงเฮียนคนแป้งเมืองนี้ คือ การใช้เป็นพื้นที่ประชุมของเครือข่ายประจำเดือนใช้สรุปบทเรียนของกลุ่มชาวบ้านที่ทำกิจกรรม เช่น คลองแม่ข่า กลุ่มโกดังรับซื้อของเก่า หรือไม่ก็ใช้เป็นพื้นที่กลางเมื่อชาวบ้านมีปัญหากัน ก็จะมาใช้ที่แห่งนี้เคลียร์ปัญหาใช้สำหรับให้ความรู้แก่ชาวบ้าน เช่น เชิญวิทยากรมาวิเคราะห์สถานการณ์และนโยบายรัฐบาลที่มีกองทุนลงสู่ชุมชน

นอกจากจะใช้โฮงเฮียนเป็นเวทีการเรียนรู้ของชาวบ้านในเครือข่าย ฯ พื้นที่แห่งนี้ยังใช้สำหรับต้อนรับผู้ที่มาดูงานของเครือข่าย ฯ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านทำไม่ว่าจะเป็นเรื่องคลองแม่ข่า , โกดังรับซื้อของเก่า, โรงงานน้ำดื่ม, กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมเหล่านี้ล้วนมีส่วนทำให้คนที่มาดูงานได้เรียนรู้และมีความเข้าใจชุมชนมากขึ้น

โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง

การพัฒนาชุมชนโดยที่ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจ และลงมือปฏิบัตินั้น เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้จากสิ่งที่เกิดขึ้นจริง การเรียนรู้ดังกล่าวมีทั้งระดับชุมชน และระหว่างชุมชน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมีส่วนทำให้เกิดการเรียนรู้ย่อมส่งผลต่อการรวมกลุ่มของชาวบ้านทั้งระดับชุมชน หรือระดับเครือข่ายชุมชน

การเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรง และมีรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ มีส่วนเสริมกระบวนการการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่สำคัญเนื้อหาที่ชาวบ้านแลกเปลี่ยนกัน ไม่ได้เป็นเนื้อหาที่ไกลตัวของชาวบ้าน แต่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวบ้าน โดยชาวบ้านวิเคราะห์ในปัญหาที่เกิดขึ้นและร่วมกันแก้ไขปัญหารวมถึงกระบวนการวิเคราะห์ในสิ่งที่ได้ทำร่วมกันว่าส่งผลอย่างไร

นอกจากการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติแล้ว ความรู้เรื่องประสบการณ์จากภายนอกเป็นสิ่งที่มีส่วนช่วยเสริมชุมชนเช่นกัน เช่น การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรอื่น ๆ รวมถึงผู้ที่มีความรู้ด้านต่าง ๆ การเรียนรู้ดังกล่าวช่วยทำให้ชาวบ้านได้รู้เท่าทันสถานการณ์ภายนอก ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชน

การเรียนรู้ของชาวบ้านดังที่กล่าวมานั้น องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชาวบ้านรวมถึงโครงการวิจัย มีส่วนสำคัญในการเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ร่วมกันนั้น เป็นบทบาทสำคัญในการพัฒนา ไม่เช่นนั้นชาวบ้านก็จะมุ่งเฉพาะการทำกิจกรรมเท่านั้น กระบวนการเสริมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า การสรุปบทเรียน จึงเป็นเรื่องจำเป็น ขณะเดียวกันนักพัฒนาและนักวิจัยเองก็ได้เรียนรู้ร่วมกันชาวบ้านไปด้วย คือ การศึกษา และพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน

ปัจจุบันชุมชนต่าง ๆ ในเครือข่าย ฯ สามารถเข้ามาใช้กิจกรรมต่าง ๆ ภายในโฮงเฮียนคนแป๋งเมืองได้ ไม่ใช่เฉพาะการเรียนรู้เท่านั้น สถานที่นี้เป็นพื้นที่เปิดที่ใครจะมาใช้ก็ได้เป็นสถานที่ของทุกคนที่จะมาร่วมกันทำกิจกรรม อย่างน้อย ๆ เดือนละครั้งที่ชาวบ้านในเครือข่ายได้มาประชุมกันทำให้ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันในเรื่องต่าง ๆ ความรู้หรือประสบการณ์ไม่จำกัดอยู่เฉพาะภายในชุมชน แต่ได้ขยายสู่เพื่อนชุมชนในลักษณะของเครือข่ายแห่งการเรียนรู้

โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง ไม่ใช่โรงเรียนที่จัดการศึกษาเหมือนการศึกษาที่จัดกันอยู่ในระบบการศึกษาอย่างในปัจจุบัน แต่โฮงเฮียนคนแป๋งเมืองเป็นเสมือนพื้นที่หรือเวทีเสริมให้ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้จากสิ่งที่ชาวบ้านได้ทำ เป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้จากความต้องการของชุมชนโดยมีบุคคลภายนอกเป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้

“คนแป๋งเมือง”เป็นส่วนที่ชาวบ้านได้ร่วมกันคิดภายใต้ความคิด คือชาวบ้านถึงแม้ว่าจะเป็นคนยากจนที่อาศัยอยู่ในเมือง ทำมาหากินรับจ้างทั่วไป หรือที่เรียกว่า “ทำงานต๊อบ ๆ แต๊บ ๆ” แท้จริงแล้วแรงงานเล็ก ๆ ของชาวบ้านมีส่วนทำให้สังคมเมืองเดินไปในท่ามกลางของความเจริญ

โฮงเฮียนคนแป๋งเมืองไม่มีขาวบ้านคนหนึ่งคนใดเป็นเจ้าของ แต่ทุกคนรู้จักที่แห่งนี้ในชื่อว่า “คนแป๋งเมือง” เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่

กิจกรรมที่ 4 : กลุ่มออมทรัพย์รายวัน

บทนำ

พื้นที่บริเวณชุมชนระแกงในอดีต ชาวบ้านบอกว่าเคยเป็นที่อยู่อาศัยของคนที่เป็นโรคเรื้อน ชาวบ้านเรียกพื้นที่แห่งนี้ว่า “บ้านสันดอกคำใต้” เมื่อประมาณ 90 ปีที่แล้ว มีชาวบ้านจากอำเภอจอมทองและสันป่าตองหนีภัยจากสงครามโลกครั้งที่ 1 เข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณแห่งนี้ สภาพของพื้นที่มีลักษณะเป็นหนองน้ำ ดังนั้น การสร้างบ้านเรือนจึงเป็นบ้านที่ยกสูง และมีสะพานไม้เป็นทางเดินเข้าบ้าน การปลูกสร้างบ้านจะอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ ตามญาติพี่น้อง สภาพบ้านไม่แออัด เมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับทางเดินหรือสะพานชำรุด ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ ๆ ก็จะช่วยเหลือกัน กรณีเกิดความขัดแย้ง ผู้อาวุโสจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง ลักษณะทางกายภาพดังกล่าว มีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ที่อาศัย คนที่ปลูกบ้านใกล้ชิดกัน ก็จะพึ่งพาอาศัยกันหรือไม่ก็เป็นกลุ่มญาติพี่น้องกัน

ชาวบ้านระแกงมีฝีมือในการทำเครื่องเขินและแกะสลักไม้ เมื่อมาอาศัยอยู่ใกล้บริเวณย่านวัวลาย และวัดนันทารามซึ่งเป็นย่านที่เป็นแหล่งผลิตเครื่องเขินของเชียงใหม่ ทำให้ชาวบ้านระแกงมีอาชีพรับจ้างทำเครื่องเขิน นอกจากนี้ยังรับจ้างทำนา เพราะบริเวณวัดหัวฝายเป็นที่นาปลูกข้าว อาชีพชาวบ้านระแกงได้เปลี่ยนไปตามความเจริญของเมืองเชียงใหม่ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 ที่เมืองเชียงใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว Vatikiotis ได้เสนอข้อมูลที่เก็บรวบรวมขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2525 ซึ่งแสดงให้เห็นความหลากหลายของอาชีพมากขึ้นเป็นลำดับ คือ มีทั้งอาชีพค้าขายรายย่อย รับจ้างทั่วไป ช่างฝีมือ ขับรถรับจ้าง เสมียน พนักงานขายของ และเริ่มมีคนว่างงาน (หน้า 35 รายงานวิจัยระยะที่ 2) ไม่ใช่เฉพาะอาชีพเท่านั้นที่เปลี่ยนแปลงไป สภาพของชุมชน ก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย มีการปลูกเรือนเพิ่มมากขึ้น สภาพที่เป็นหนองน้ำเริ่มมีการถม ชาวบ้านบอกว่าประมาณ พ.ศ.2517 เริ่มมีการไถกำแพงดินเพื่อทำถนน ชาวบ้านได้ช่วยกันเอาดานที่กองไว้ตามแนวถนนเข้ามาถมในชุมชน

คนอพยพมาจากจังหวัดต่าง ๆ เข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนระแกงมีมากขึ้น ในช่วง พ.ศ.2503 ใหญ่เป็นอีกคนที่เข้ามาอาศัยในชุมชนระแกง ใหญ่เป็นคนอีสาน และเคยเป็นตำรวจมาก่อน เนื่องจากมีเรื่องทะเลาะกับเจ้านาย จึงย้ายจากจังหวัดลำปางมาอยู่เชียงใหม่ ใหญ่มีอาชีพขับรถตุ๊ก ๆ รายได้ไม่ค่อยดีจึงเปลี่ยนมาเป็นลูกจ้างทำลูกชิ้นอยู่กับเถ้าแก่คนจีน ลูกชิ้นที่ทำจากเชียงใหม่เอาไปส่งขายถึงลำปาง จากอาชีพดังกล่าวทำให้ใหญ่รู้จักผู้คนมาก โดยเฉพาะคนฆ่าและชำแหละหมู เนื่องจากชุมชนระแกงอยู่ใกล้กับโรงฆ่าสัตว์ของเทศบาลจึงมีคนทำงานรับจ้างชำแหละหมูในบริเวณย่านนี้หลายคน ดังนั้นใหญ่จึงเปลี่ยนอาชีพมาเป็นคนรับซื้อหมู และฆ่าชำแหละขายเอง เนื้อหมูที่ชำแหละแล้วจะนำไปขายในและนอกชุมชน หากมีการจัดงานของชุมชนใหญ่ก็จะแบ่งเนื้อหมูบางส่วนเอามาช่วยทำอาหารเลี้ยงชาวบ้าน ใหญ่จะเป็นที่ช่วยเหลือชาวบ้าน เช่น เมื่อมีชาวบ้านเจ็บป่วยยาม

ค่ำคืน ใหญ่จะใช้รถยนต์ส่วนตัวพาชาวบ้านไปส่งโรงพยาบาล หรือชาวบ้านมีปัญหาเวลาไปติดต่อราชการ ใหญ่ก็จะเป็นคนช่วยแนะนำให้คำปรึกษา ปัจจุบันใหญ่มีร้านขายกับข้าง ร้านของใหญ่จะเป็นที่รวมของเพื่อนบ้านในเวลาเย็น ๆ เพราะจะมีชาวบ้านแวะเวียนมากินเหล้าที่ร้านของใหญ่ ซึ่งใหญ่เองก็เป็นคนที่ชอบกินเหล้าเช่นกัน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนรู้จักใหญ่ในฐานะเพื่อบ้านที่ช่วยเหลือกันและพรรคพวกที่ชอบกินสุราด้วยกัน

ชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อชุมชนมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะเทศบาลเข้ามาพัฒนาชุมชน อาศัยอำนาจตามความตรา 50 (7) แห่งพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ.2496 เพิ่มเติมโดยมาตรา 10 แห่งเพราะราชบัญญัติเทศบาล (ฉบับที่ 10)พ.ศ.2542 ประกอบกับมาตรา 16 แห่งพระราชกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 รวมทั้งหนังสือกระทรวงมหาดไทย ที่ มท 0413/ว 1553 ลงวันที่ 29 ธันวาคม 2530 เรื่อง การจัดตั้งชุมชนย่อยเพื่อพัฒนาเทศบาลและสุขาภิบาล เทศบาลนครเชียงใหม่จึงออกระเบียบว่าด้วยคณะกรรมการชุมชน (น.2,ระเบียบเทศบาลนครเชียงใหม่,2543) ทำให้มีการตั้ง ชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนในเขตเทศบาล ซึ่งชุมชนระแกงมีการตั้งเมื่อ พ.ศ.2527 โดยได้จัดให้มีคณะกรรมการชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน ซึ่งมีการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งแรกที่วัดพวกช้าง วัดนี้อยู่ใกล้ๆ กับชุมชนและมีปลัดเทศบาลเป็นผู้ดำเนินการให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชน ทำให้ชุมชนระแกงได้รับการประกาศให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการนับตั้งแต่นั้นมา

ชาวบ้านเลือกใหญ่เป็นประธานชุมชน เพราะใหญ่เป็นคนที่ช่วยเหลือชาวบ้านและมีพรรคพวก ตลอดจนเป็นคนที่อ่านเขียนหนังสือได้ หลังจากที่ใหญ่ได้เป็นประธานชุมชน ใหญ่ได้พัฒนาชุมชน ได้แก่ การทำทะเบียนบ้านให้ชาวบ้าน ไฟฟ้า ประปาในชุมชน โดยประสานงานกับเทศบาลและมีหน่วยงานยูนิเซฟ ให้การพัฒนาชุมชนร่วมกับเทศบาลด้วย จากการที่ใหญ่มีนิสัยชอบช่วยเหลือชาวบ้าน และยังพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านยอมรับใหญ่และได้เลือกใหญ่เป็นประธานชุมชนเรื่อยมา การเป็นประธานชุมชนของใหญ่ ช่วยให้ได้รู้จักกับนักการเมืองท้องถิ่น ใหญ่เคยพานายกเทศมนตรีเข้ามาในชุมชน เพื่อนำเอาเครื่องเขินที่ชาวบ้านทำออกหาตลาด และก็ได้ผลคือ เมื่อมีคนมาดูงานเทศบาล ๆ ก็จะพาเข้ามาในชุมชนระแกง ชาวบ้านบอกว่าช่วงนั้นเครื่องเขินขายดีมาก

การเปลี่ยนแปลงประธานชุมชนระแกงเกิดขึ้นใน พ.ศ.2540 ชุมชนระแกงมีการเลือกประธานชุมชนใหม่ เนื่องจากใหญ่หมดวาระ การเลือกประธานครั้งนี้มีผู้สมัคร 4 คน เมฆ เป็นหนึ่งในสี่ของผู้สมัคร เมฆเป็นคนเชียงใหม่ เข้ามาอยู่ในชุมชนระแกงเพราะมาแต่งงานกับลูกสาวของยายพร ๆ มีญาติพี่น้องในชุมชนระแกงหลายคน เมฆเล่าว่าสมัยที่เขาเป็นเด็กเคยไปอยู่กรุงเทพฯเป็นเด็กในอู่ซ่อมรถยนต์ ทำให้เขามีความรู้เรื่องช่างจากอู่ซ่อมรถยนต์ ต่อมาย้ายกลับมาอยู่เชียงใหม่ได้เข้าไปทำงานกับร้านเฟอร์นิเจอร์ และเมฆก็เรียนรู้การทำเฟอร์นิเจอร์จนชำนาญ จึงออกจากร้านมาเป็นผู้รับเหมาเองทำให้มีรายได้มากขึ้น แต่อาชีพดังกล่าวเริ่มซบเซาหลังจากเกิดปัญหาภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ การที่เมฆเป็นผู้รับเหมาทำให้เมฆมีเพื่อนหลายคน เพื่อนคนหนึ่งของเมฆคือ

นักการเมืองท้องถิ่น ๆ คนนี้เคยมาค้างที่บ้านของเมฆในชุมชน และเป็นคนที่สนับสนุนให้เมฆลงสมัครประธานชุมชนคือ เมฆได้รับเลือกให้เป็นประธานชุมชนแทนใหญ่ เพราะชาวบ้านเห็นว่าการทำงานของใหญ่โดยเฉพาะการใช้จ่ายเงินที่ได้รับการอุดหนุนจากเทศบาลให้เป็นเงินพัฒนาชุมชนนั้น ใหญ่นำเอาเงินดังกล่าวไปใช้ส่วนตัว ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจใหญ่ นอกจากนี้การเลือกประธานชุมชนยังมีการเลี้ยงสุรา อาหาร และแจกสิ่งของโดยเฉพาะกลุ่มการเมืองที่สนับสนุนเมฆ

หลังจากเมฆได้เป็นประธานชุมชน เมฆได้เข้าร่วมกับเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ ทำให้เมฆได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ช่วยให้เมฆได้นำมาพัฒนาชุมชนที่สำคัญคือ การก่อสร้างเพิ่มเติมศาลาของชุมชนที่ยังสร้างไม่เสร็จเนื่องจากขาดงบประมาณ โดยเมฆทำโครงการเสนอผ่านเครือข่ายฯ ขอรับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน และทำให้ศาลาของชุมชนสร้างเสร็จใช้ประโยชน์ในชุมชนได้ นอกจากนี้เมฆยังได้เข้าร่วมทำกองทุนการศึกษากับเพื่อนชุมชนในเครือข่ายฯ กองทุนการศึกษาได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม แต่การทำกองทุนการศึกษาดังกล่าว เริ่มมีเสียงสะท้องว่าเมฆให้กองทุนเฉพาะกับญาติพี่น้อง และคนที่รู้จักเท่านั้นทำให้ชาวบ้านไม่พอใจเมฆเพิ่มขึ้น ในที่สุดเมฆหมดวาระการเป็นประธานชุมชน เงินกองทุนบางส่วนก็หมดไปกับเมฆด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามชาวบ้านและเพื่อนจากชุมชนอื่นได้ดำเนินการให้มีการจัดประชุมเพื่อหาคนทำงานใหม่แทนเมฆ ที่ประชุมได้เลือกอนงค์ให้มาช่วยจัดการกองทุนการศึกษาต่อ

อาชีพการทำเครื่องเขินเป็นอาชีพที่ชาวบ้านทำกันมาตั้งแต่รุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ชุมชนระแกง ปู่ย่าตายายรวมถึงพ่อแม่ของอนงค์ก็มีอาชีพทำเครื่องเขินเช่นกัน อนงค์ได้รับการถ่ายทอดงานทำเครื่องเขินจากพ่อแม่ ทำให้อนงค์เป็นคนมีฝีมือในการทำเครื่องเขินคนหนึ่งของระแกงในอีกหลาย ๆ คน อนงค์เกิดและเติบโตที่ชุมชนระแกง เมื่อก่อนบ้านของอนงค์อยู่ทางด้านใต้ของชุมชน เมื่อมีการตัดถนนผ่านจึงได้ย้ายมาปลูกบ้านอยู่ทางด้านเหนือของชุมชน อนงค์มีญาติพี่น้องหลายคน พี่ชายคนหนึ่งของอนงค์ก็ยังคงมีบ้านอยู่อาศัยทางด้านใต้ของชุมชน อนงค์รู้จักใหญ่ในฐานะเพื่อนบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนมาเป็นเวลานาน ดังนั้นอนงค์จึงเป็นคนหนึ่งที่สนับสนุนใหญ่ในการเป็นประธานชุมชน หรือ แม้แต่ครั้งที่เมฆหมดวาระการเป็นประธานชุมชน อนงค์เป็นคนสนับสนุนใหญ่ให้ลงสมัครประธาน ทั้ง ๆ ที่ใหญ่มีปัญหาด้านการใช้เงินของชุมชน อนงค์บอกว่า “อย่างน้อยใหญ่ก็เป็นคนเก่าแก่ของชุมชนและเต็มใจช่วยเหลือชาวบ้าน แม้ว่าจะเสียเรื่องการใช้เงิน แต่ก็น่าจะให้โอกาสอีกครั้ง”

นอกจากสนับสนุนใหญ่ อนงค์ก็เป็นคนชักชวนเพื่อบ้านให้สนับสนุนด้วย หรือชักชวนให้เพื่อนบ้านมาร่วมเป็นคณะกรรมการชุมชนร่วมกับใหญ่ คนที่อนงค์ชวนมาทำงานชุมชนคือ ศรี ๆ มีบ้านอยู่ฝั่งถนนตรงข้ามชุมชนระแกงติดกับคลองแม่ข่าศรีไม่เคยเข้าร่วมงานพัฒนาของชุมชนมาก่อน จะมีก็แต่การช่วยเหลือเพื่อนบ้านเวลาที่มีคนตายในชุมชน อนงค์บอกว่า “ที่ชวนศรีมาช่วยงานชุมชนเพราะศรีเป็นคนมีความรู้ เคยทำงานเป็นไกด์มาก่อน” เมื่อใหญ่ได้รับเลือกเป็นประธานชุมชนอีกครั้ง คณะกรรมการชุมชนจึงมีอนงค์, ศรี และเพื่อนของศรี 2 คน เข้าร่วมด้วย

ศรีเข้าร่วมประชุมกับเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่เป็นประจำเช่นเดียวกับเมฆเคยทำมาแล้ว ต่อมาศรีและเพื่อนอีก 2คน ได้รับเลือกจากชาวบ้านให้เป็นตัวแทนชุมชนจัดการเรื่องกองทุนอาชีพ ซึ่งทางเครือข่ายฯ เป็นผู้เสนอโครงการการต่อกองทุนสวัสดิการเพื่อสังคม ขณะเดียวกันมีชาวบ้านหลายคนไม่ไว้ใจศรีและเพื่อนของเขา เพราะไม่เคยร่วมทำงานกับชุมชนมาก่อน แต่ทั้งศรีและเพื่อก็มีความอดทนต่อคำกล่าวของชาวบ้านบางคน และเขาคิดว่าจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นในการทำงานของพวกเขา ตลอดระยะเวลาเกือบ 1 ปีที่คนทั้ง 3 ทำงานจัดการกองทุนอาชีพของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนยอมรับการทำงานของเขามากขึ้น เพราะทั้ง 3 คนตั้งใจทำงาน

ขณะที่อนงค์กับใหญ่เริ่มมีปัญหากัน เนื่องจากอนงค์ถามเรื่องการใช้จ่ายเงินที่ได้รับมาจากเทศบาลจำนวน 3,000 บาท นำไปใช้อะไรบ้าง ใหญ่ไม่ชี้แจงแต่กลับไม่พอใจอนงค์ จนกระทั่งเกิดการทะเลาะกันระหว่างใหญ่กับพี่ชายของอนงค์ ทำให้อนงค์ลาออกจากการเป็นคณะกรรมการชุมชน ส่วนใหญ่ก็หันมาสนับสนุนศรีและเพื่อนของเขาทำงานชุมชนแทนตนเอง ทำให้ศรีมีบทบาทมากขึ้นในชุมชน

ชุมชนระแกงไม่ใช่ชุมชนที่อยู่โดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์กับหน่วยงานต่าง ๆทั้ง ๆภาครัฐและเอกชน (องค์กรพัฒนาเอกชน) โดยเฉพาะเทศบาลที่เข้ามาพัฒนาชุมชนทั้งด้านสาธารณสุข เยาวชน สตรี รวมถึงการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน คนที่ได้เป็นประธานชุมชนเป็นคนที่จะทำหน้าที่ประสานงานกับเทศบาล ตลอดจนกับนักการเมืองท้องถิ่นทั้งงานพัฒนารวมทั้งการเลือกตั้งต่าง ๆโดยนักการเมืองจะติดต่อผ่านประธานชุมชน หรือไม่ก็คนที่ชาวบ้านให้การยอมรับ ทำให้การเลือกประธานชุมชนแต่ละครั้ง จึงมีคนสมัครแข่งขันมากกว่า 1 คน ซึ่งคนที่ได้เป็นประธานชุมชนก็จะได้รับการยอมรับจากเทศบาล เวลาที่เทศบาลมีงาน ก็จะเชิญผู้นำชุมชนเข้าร่วม รวมถึงการได้รับการช่วยเหลือจากนักการเมืองท้องถิ่นในการจัดงานชุมชนต่าง ๆ ประธานชุมชนจึงเปรียบเสมือนคนกลางที่ทำหน้าที่ประสานระหว่างชาวบ้านกับเทศบาลหรือนักการเมือง

ชาวบ้านชุมชนระแกงกับปัญหาหนี้นอกระบบ

ชาวบ้านชุมชนระแกงที่อพยพมาช่วงแรก ๆนั้น ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทำนา เลี้ยงสัตว์ เนื่องจากบริเวณย่านนี้เป็นที่นาปลูกข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านมีอาชีพแกะสลักไม้ และทำเครื่องเขินเป็นงานฝีมือดั้งเดิมที่ถ่ายทอดมาจากปู่ย่าตายาย และได้ตกทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบัน วิถีชีวิตช่วงนี้ชาวบ้านยังได้อาศัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ต่อการดำรงชีวิต

พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ภาคการผลิตสมัยใหม่เติบโตเต็มที่ โครงสร้างพื้นฐานและการบริการต่าง ๆได้รับการส่งเสริมจากรัฐอย่างเต็มที่ ส่งผลให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นจังหวัดส่วนภูมิภาคทีมีอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจและเป็นหัวเมืองหลักรองจากกรุงเทพมหานคร

ผลจากกการส่งเสริมการลงทุนด้านต่าง ๆในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ความต้องการแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักละเลยภาคเกษตรที่หล่อเลี้ยงประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ทำให้ภาคการเกษตรในชนบทเกิดปัญหาไร้ทางออก พืชผลราคาตกต่ำ ชาวนามีหนี้สิน และค่อย ๆเสียที่ดินทำกิน ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาในเมืองเพื่อหางานทำอย่างต่อเนื่อง

พื้นที่ชนบทรอบเมืองจึงกลายเป็นพื้นที่รองรับคนเหล่านี้ ส่งผลให้สภาพแวดล้อมธรรมชาติซึ่งเคยเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ชีวิตชุมชนอยู่รอดต้องเสื่อมสลายไปอย่างรวดเร็ว น้ำในคลองแม่ข่าที่เคยใช้ประโยชน์เน่าเสีย ที่ดินว่างเปล่าตามแนวคลองและกำแพงดินถูกจับจองเป็นที่อยู่อาศัย ที่นาถูกขายเปลี่ยนเป็นหมู่บ้านจัดสรร (หน้า 13 , งานวิจัยระยะที่ 2)

วิถีชีวิตชาวบ้านชุมชนระแกงเปลี่ยนไปในช่างที่เมืองเชียงใหม่มีความเจริญ อาชีพที่เคยเกี่ยวข้องกับภาคการเกษตรเปลี่ยนเป็นอาชีพที่เข้าสู่ภาคการบริการมากขึ้น เช่น ขายอาหาร,ลูกจ้าง,โรงแรม,งานก่อสร้าง,ค้าขายเล็ก ๆน้อย ๆ,ขับรถรับจ้าง,รับจ้าง ซัก รีด เสื้อผ้า,รับจ้างในโรงงาน ฯลฯ แต่อาชีพเหล่านี้ก็ใช่ว่าจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากพอที่จะทำให้ชีวิตครอบครัวดีขึ้นบางคนยังหาเช้ากินค่ำเหมือนเดิม ขณะที่บางครอบครัวลูก ๆเริ่มโตและเข้าสู่วัยเรียน ทำให้เพิ่มภาระรายจ่ายของครอบครัวที่หลีกเลียงไม่ได้ ขณะเดียวกันรายได้ที่มีไม่ได้เพิ่มขึ้น เนื่องจากอาชีพไม่มั่นคง สภาพปัญหาที่เกิดจากรายได้ไม่แน่นอน ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาเงินนอกระบบ คือการกู้เงิน ชาวบ้านบอกว่า “เมื่อเขาเป็นเด็กและเป็นพี่คนโต มีพี่น้องรวม 11 คนในครอบครัว พ่อเป็นคนทำงานหารายได้เพียงคนเดียว เขาต้องดูแลน้อง ๆเมื่อต้องเข้าโรงเรียนทำให้ไม่พอ ก็ต้องไปกู้เงินดอกเบี้ยร้อยละ 5-10 บาท และก็กู้มาเรื่อย ๆ จนดอกเบี้ยขึ้นเป็นร้อยละ 20 บาท ถ้าไม่กู้ก็ไม่รู้จะเอาเงินที่ไหนมาใช้จ่ายเมื่อถึงคราวจำเป็น”

พ.ศ. 2530 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศมีความเจริญเติบโต ชาวบ้านได้รับประโยชน์เช่นกัน อาชีพที่ทำรายได้ คือ เครื่องเขิน ชาวบ้านเล่าว่า “ ชาวบ้านแทบทุกหลังคาเรือนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ในแต่ละครอบครัว ทำเครื่องเขินกันทั้งวันทั้งคืน เพราะความนิยมเครื่องเขินไม่ใช่เฉพาะภายในประเทศเท่านั้น แต่ส่งออกขายต่างประเทศด้วย” หรือแม้แต่บางคนที่เคยอยู่บ้านกระต๊อบมุงหลังคาด้วยใบตองตึง สามารถสร้างบ้านหลังใหม่ที่ทำด้วยอิฐ หลังคามุงกระเบื้องมีความมั่นคงขึ้นกว่าเก่ามาก

เศรษฐกิจของประเทศประสบภาวะวิกฤตหรือที่เรียกว่า “ฟองสบู่แตก” ช่วงราว พ.ศ.2540 ส่งผลกระทบโดยรวมต่อสังคม ธุรกิจต่าง ๆต้องปิดกิจการ หรือไม่ก็ล้มละลาย หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนปลดและเลิกจ้างคนงาน เกิดปัญหาการว่างงานติดตามมา ผลจากเศรษฐกิจทรุดดังกล่าว ส่งผลต่อชาวบ้านในชุมชนเช่นกัน

โรงงานชาร์ลมิเชลตั้งอยู่ใกล้ ๆกับชุมชนระแกง โรงงานนี้ผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปส่งขายต่างประเทศ ชาวบ้านชุมชนระแกงหลายคนทำงานในโรงงาน เป็นคนตัดเย็บเสื้อผ้า หรือบางคนเป็น

คนขับรถส่งสินค้า ส่วนผู้หญิงที่มีอายุมากหน่อยก็จะรับเสื้อหรือกางเกงจากโรงงานมาตัดด้วย (ทางโรงงานเย็บเสร็จแล้วแต่ยังไม่เรียบร้อย) อยู่กับบ้าน เมื่อกิจการของโรงแรมประสบปัญหา ทำให้ชาวบ้านต้องออกจากงาน

กลุ่มชาวบ้านที่ทำเครื่องเขินก็ประสบกับปัญหา คือ ไม่มีตลาดรับซื้อสินค้าเหมือนก่อน บางคนลงทุนเกือบแสนบาทก็ต้องขาดทุน บางคนไปรับจ้างทำเครื่องเขินในร้านค้าที่ อ.สันกำแพง ก็ต้องเป็นคนที่มีฝีมือดี มีบางคนที่เปลี่ยนจากที่เคยเป็นคนทำเครื่องเขินหันมาเก็บขยะ

“แรก ๆก็ไม่กล้าไปเก็บเหมือนกัน แต่เห็นลุงข้าง ๆ บ้านแกเก็บขยะมาเกือบสิบปี ก็เลยลองทำดู มันทำให้มีรายได้ดีพอสมควร วันไหนเหนื่อยเราก็หยุด เป็นอิสระดี แต่เดี๋ยวนี้ต้องแข่งกับคนอื่น เพราะมีคนเก็บขยะเพิ่มขึ้น บางคนใช้รถปิ๊คอัพหรือไม่ก็รถมอเตอร์ไซค์วิ่งตระเวนเก็บ....”

ชาวบ้านหลายคนว่างงาน จะไปสมัครก็ไม่มีใครรับเพราะไม่มีความรู้ แต่บางคนมีความรู้เคยเป็นกุ๊กทำอาหารในโรงแรม ต้องออกจากงานมาทำขนมหวานเร่ขาย จะทำการค้าขายก็ไม่มีเงินลงทุนมากพอ ทำได้แค่เลี้ยงครอบครัวไปวัน ๆ มีชาวบ้านที่เป็นลูกจ้างกวาดถนนของเทศบาลเล่าว่า”เขาต้องขายเงินเดือนของตัวเองให้คนอื่น คือ กู้มาใช้ก่อนแล้วยกเงินเดือนตัวเองใช้หนี้ภายหลัง ทำแบบนี้ทุกเดือน เพราะไม่มีเงินใช้จ่ายในครอบครัว”

ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นส่วนมากเป็นค่าเล่าเรียนลูก ,ค่าน้ำประปา, ค่าไฟฟ้า,ค่าอาหารในแต่ละวัน ,ค่ารักษาเวลาเจ็บป่วย ตลอดจนค่าซ่อมแซมปรับปรุงบ้านที่ทรุดโทรมหรือต่อเติมให้กับลูกที่มีครอบครัวและยังคงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นต่าง ๆเหล่านี้ชาวบ้านจะต้องหาเงินจากที่อื่นมาใช้เพราะเป็นสิ่งจำเป็น หากเป็นเงินไม่มากนัก เช่น 50-100 บาท ก็จะหยิบยืมจากเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้อง แต่ถ้าเป็นเงินที่มากกว่านี้ คือ 500 บาทขึ้นไป ก็จะกู้จากคนที่ปล่อยกู้ จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานในชุมชน พบว่า ประมาณร้อยละ 50 ของชาวชุมชนระแกงมีปัญหาอาชีพไม่มั่นคงและมีรายได้ไม่แน่นอน เป็นเหตุให้ต้องกู้หนี้ยืมสินเป็นประจำ ในจำนวนนี้อีกครึ่งหนึ่ง ต้องกู้ยืมเงินนอกระบบมาเป็นค่าใช้จ่าย ซึ่งต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 20 บาทต่อเดือน ที่เหลือหยิบยืมจากญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน

แหล่งเงินกู้นอกระบบมีทั้งในและนอกชุมชน ภายในชุมชนระแกงมี 10กว่าคนที่ปล่อยเงินกู้ มีอยู่รายหนึ่งที่เป็นคนมีฐานะดีกว่าชาวบ้านที่ปล่อยกู้คนอื่น เพราะปล่อยเงินกู้ภายนอกชุมชนด้วย มีบางคนรู้จักกับคนปล่อยกู้นอกชุมชน เขาก็จะรับเงินจากคนปล่อยกู้จากคนภายนอกนั้น นำมาปล่อยให้ชาวบ้านกู้อีกทอดหนึ่งโดยจะได้รับส่วนแบ่งจากดอกเบี้ยร้อยละ 20 คนละ๕ริ้งกับเจ้าของเงิน นอกจากผู้ปล่อยกู้ดังกล่าวแล้ว ร้านค้าที่มีในชุมชน 2-3 ร้าน ก็เป็นอีกจุดหนึ่งที่ทั้งปล่อยเงินให้กู้และให้ชาวบ้านซื้ออาหารด้วยเงินเชื่อ คือชาวบ้านจะมาซื้ออาหารไปก่อน มีเงินก็จะนำมาใช้คืนบางคนใช้คืนเป็นอาทิตย์หรือเดือน ขึ้นอยู่กับตกลงกับเจ้าของร้าน

ส่วนแหล่งเงินกู้นอกชุมชนนั้น แรก ๆมีแขกแถวถนนช้างคลานเข้ามาปล่อยเงินให้ชาวบ้านกู้ เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมาเพราะเก็บเงินไม่ค่อยได้ เนื่องจากชาวบ้านที่กู้เป็นบ้านเช่า กู้แล้วหนี แต่ก็มีผู้ปล่อย

กู้รายอื่น ๆอีกที่เข้ามาในชุมชน มีสถานที่ที่เป็นแหล่งปล่อยเงินกู้นอกระบบ เช่น ตลาดต้นพะยอม, ตลาดเมืองใหม่,สถานีรถไฟ เจ้าหนี้ที่ปล่อยเงินส่วนใหญ่เป็นผู้มีอิทธิพล เช่นที่ สถานีรถไฟคนปล่อยเงินกู้จะมาจากสิงห์บุรี ใส่เสื้อแจ็คเก็ตสีน้ำเงิน หากใครกู้แล้วไม่จ่ายคืนจะถูกข่มขู่หรือทำร้าย

การเข้าถึงแหล่งเงินกู้นอกระบบ ภายในชุมชนจะใช้ความรู้จักคุ้นเคย หรือความไว้ใจกัน การกู้ไม่ต้องทำสัญญา ส่วนการกู้คนนอกชุมชนหากไม่เคยกู้มาก่อนจะต้องมีคนค้ำประกัน คนค้ำประกันนี้ส่วนมากเป็นคนที่เคยกู้เงินกับเจ้าหนี้มาก่อนในชุมชนระแกง มีชาวบ้านที่เป็นนายหน้าประมาณ 3 ราย ที่จะพาชาวบ้านไปกู้เงินกับคนภายนอกโดยจะคิดครั้งละ 500 บาทต่อคน

การกู้เงินมีเจ้าหนี้บางรายนอกจากต้องมีคนค้ำประกัน ยังมาดูที่บ้านคนกู้และถามชาวบ้านใกล้เคียงว่าคนกู้ทำงานอะไร หรือในบ้านมีใครทำงานบ้าง เจ้าหนี้บางคนเข้าไปดูภายในบ้านว่ามีสิ่งของเครื่องใช้อะไรบ้าง เช่น จดเบอร์ยี่ห้อของโทรทัศน์,พัดลม ฯลฯ เพราะหากไม่มีเงินใช้หนี้คืน เจ้าหนี้จะมาขนเข้าของเครื่องใช้ต่าง ๆเหล่านี้ไปขายเอาเงิน เดี๋ยวนี้การกู้เงินจะมีการทำสัญญากันระหว่างเจ้าหนี้กับผู้กู้ โดยทำในลักษณะการซื้อขายของ เช่น ทำสัญญาซื้อทอง ฯลฯ คนกู้จะได้รับเงินไปแทนสิ่งของ หรือเจ้าหนี้บางรายก็เอาสิ่งของดังกล่าวให้ก็มี คนกู้จะเอาไปขายอีกต่อหนึ่ง ชาวบ้านบอกว่า"เขาทำเช่นนี้เพราะหากไม่จ่ายเงินคืนจะแจ้งความกับตำรวจได้"

การคิดดอกเบี้ยเงินกู้ เจ้าหนี้จะคิดจากยอดเงินที่กู้ หรือระยะเวลาที่ใช้คืน เช่น กู้ 1,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 20 ระยะเวลา 1 เดือน จะต้องส่งคืน 1,200 บาท หากเก็บรายวัน วันละ 40 บาท ถ้าหากส่งคืนไม่หมดภายใน 1 เดือน จะคิดดอกเบี้ยเพิ่มจากส่วนที่เหลือ เช่น ส่งคืน 500บาท เหลือ 500 บาทจะคิดเป็น 600บาท แต่ถ้าขยายเวลาส่งคืนเป็น 2-3เดือน ดอกเบี้ยจะเพิ่มขึ้นตามระยะเวลาที่ใช้คืน เช่น กู้ 1,000บาท ภายใน 3เดือน จะต้องส่งคืนทั้งต้นและดอกเบี้ยรวม 1,500 บาท บางรายส่งเฉพาะดอกเบี้ยก่อน 200บาท ครบ 1เดือนจะเอาเงินกู้ 1,000 บาทไปคืน หากส่งคืนไม่ได้ก็ต้องส่งดอกเบี้ยก่อน

บางคนกู้ 10,000บาทขอส่ง 10 เดือน เจ้าหนี้จะคิดรวมเป็น 15,000 บาทต้องส่งเดือนละ 1,500 บาท แต่มีเจ้าหนี้บางคนคิดค่า"เสียเวลา" ที่ต้องตามเก็บหนี้วันละ 15 บาท เช่น ถ้าวันไหนมาแล้วไม่ได้เงินจากลูกหนี้จะคิด 15 บาทบวกเพิ่มเข้าไปกับยอดที่ต้องส่งคืน

ส่วนการกู้เงินที่ต้องจ่ายค่านายหน้า คนที่จะกู้ต้องถ่ายบัตรประชาชน หรือเจ้าหนี้บางรายยึดบัตรประชาชนไว้เป็นการค้ำประกัน เช่น หากกู้เงิน 5,000บาท จะต้องจ่ายค่านายหน้า 500 บาท ค่าถ่ายเอกสาร 100 บาท หักดอกเบี้ย 1,000บาท จะได้เงินที่กู้เพียง 3,400 บาทเท่านั้น

การกู้เงินนอกระบบแต่ละครั้ง ชาวบ้านที่กู้เมื่อจำเป็นและพยายามชำระคืน ชาวบ้านบอกว่า "เงินกู้เป็นช่องทางหนึ่งเมื่อคราวจำเป็น ไม่เช่นนั้นก็ไม่รู้จะไปเอาที่ไหน เมื่อกู้แล้วก็ต้องใช้คืน เพราะมันเป็นศักดิ์ศรีและเครดิตของเรา" มีเหมือนกันที่กู้แล้วส่งคืนไม่ทันก็จะทะเลาะกันกับเจ้าหนี้ กรณีที่เงินกู้ไม่มาก

“เจ้าหนี้เขาจะอดทนไม่ค่อยจะทะเลาะ ถ้าหากเขาปล่อยเงินมาก เพราะเขาก็ต้องการดอกเบี้ยและเงินคืนจากเรา”

เงินกู้นอกระบบเป็นช่องทางหนึ่งที่ชาวบ้านมีโอกาสเข้าถึง เมื่อเทียบกับระบบเงินกู้ที่มีตามธนาคารต่าง ๆซึ่งชาวบ้านไม่มีโอกาสได้เข้าถึง เนื่องจากชาวบ้านขาดหลักประกันต่าง ๆ ที่มั่นคงท่ามกลางโอกาสของชาวบ้าน ชาวบ้านก็ยังเป็นฝ่ายที่ด้อยโอกาสกว่าในทุกด้าน ที่ชัดเจน คือ อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 20 ถึงแม้จะรู้ว่าถูกเอาเปรียบก็ตาม ชาวบ้านก็ยังมีความพยายามรักษาเครดิตและศักดิ์ศรีของเขาเสมอในวงจรของเงินกู้นอกระบบ

กลุ่มออมทรัพย์

ประมาณ พ.ศ. 2540 – 2541 เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ เป็นเครือข่ายที่มีชุมชนต่าง ๆ จำนวน 17 ชุมชน ได้ร่วมกันจัดกองทุนสวัสดิการชุมชนโดยเสนอโครงการไปยังกองทุนเพื่อสังคม และได้รับเงินสนับสนุนมาดำเนินการจัดการกองทุน เช่นกองทุนการศึกษา กองทุนอาชีพและกองทุนสวัสดิการคนชรา เด็กกำพร้าและผู้ติดเชื้อเอดส์ (เป็นกองทุนให้เปล่า) ส่วนกองทุนการศึกษาและกองทุนอาชีพเป็นกองทุนหมุนเวียน คือ กู้เงินไปแล้วให้ส่งคืน และการจัดการกองทุนนี้ให้มีตัวแทนที่ชาวบ้านเลือกในชุมชนจำนวน 3 คน เป็นคนจัดการ โดยแต่ละชุมชนจะส่งเงินคืน มายังบัญชีกลางของเครือข่ายซึ่งจะมีการประชุมรายงานผลการทำงานร่วมกันทุกเดือน

หลังจากทางเครือข่ายฯ ได้จัดการกองทุนอาชีพร่วมกันมาระยะหนึ่ง ตัวแทนชุมชนต่าง ๆ ที่เป็นคณะทำงานของเครือข่ายฯ ได้ตกลงร่วมกันว่าควรที่จะให้ชาวบ้านที่กู้เงินกองทุนอาชีพได้มีการออมทรัพย์ เพื่อให้เป็นกองทุนเสริมในแต่ละชุมชน ซึ่งต่อไปอาจจะเป็นการออมทรัพย์ร่วมกันในระดับเครือข่ายฯ ซึ่งการออมทรัพย์จะต้องสอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านไม่เป็นการเพิ่มภาระให้กับชาวบ้านมากเกินไป และที่สำคัญคือ ต้องการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนและเครือข่ายฯ

ดังนั้น จึงมีการจัดแลกเปลี่ยนประสบการณ์การออมทรัพย์ร่วมกันระหว่างชุมชนต่าง ๆ นักพัฒนาเอกชน นักวิจัยในทีม และชาวบ้านได้เล่าถึงบทเรียนที่ผ่านมาของการเข้ากลุ่มออมทรัพย์และปัญหาของกลุ่มออมทรัพย์ ส่วนมากคือ ความไม่ซื่อสัตย์ของผู้นำและสมาชิกในการกู้และเก็บเงิน นอกจากนี้มีการนำเอาประสบการณ์การออมทรัพย์แบบรายวันที่เกิดขึ้นในที่ต่าง ๆมาแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งการออมทรัพย์รายวันเน้นชาวบ้านที่มีรายได้น้อย ไม่สามารถส่งเงินออมเป็นรายเดือนได้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ดังกล่าวทำให้ ชุมชนต่าง ๆ มีทางเลือกในการออมทรัพย์มากขึ้น

ชุมชนระแกงมีศรีและเพื่อนอีก 2 คน เข้าร่วมในกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งศรีและเพื่อนก็เป็นผู้จัดการกองทุนอาชีพของชุมชนด้วย ถึงแม้จะเป็นผู้นำชุมชนที่ไม่เคยร่วมกิจกรรม (เป็น

คณะกรรมการชุมชนมาก่อน) แต่ทั้ง 3 คนก็มีความกระตือรือร้นอยากให้มีการออมทรัพย์ในชุมชน ศรีบอกว่า “อยากให้ชาวบ้านสร้างเครดิตของตัวเอง ในการออมทรัพย์ และเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”

จากนั้นศรีได้ประกาศเสียงตามสายของชุมชน ชักชวนให้ชาวบ้านมาประชุมและได้เชิญนักวิจัยเข้าร่วมด้วย ปรากฏว่ามีชาวบ้านมาประชุมที่ศาลาชุมชนเพียง 5 คน จึงยกเลิกการประชุม เนื่องจากชาวบ้านมาน้อย ศรีบอกว่า ชาวบ้านไม่เข้าใจว่าทำไมต้องมาออมทรัพย์ เพราะเมื่อก่อนนี้ในชุมชนก็มีการออมทรัพย์ ซึ่งสนับสนุนโดยเครดิตยูเนี่ยน เพียงแต่ว่าชาวบ้านไม่ได้เข้ากลุ่มดังกล่าว เนื่องจากไม่ไว้ใจผู้นำกลุ่ม และไม่มีเงินออมที่ต้องส่งรายเดือน นอกจากนี้การประกาศเสียงตามสาย ทำให้ไม่ได้พูดคุยอธิบายกับชาวบ้าน ดังนั้นจึงนัดประชุมใหม่ โดยศรีและเพื่อนจะเป็นคนเดินไปคุยกับเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยหรือสนใจเรื่องการออมทรัพย์

หนึ่งอาทิตย์ต่อมาได้มีการจัดประชุมกันอีกครั้ง ๆ นี้ชาวบ้านมาร่วมประชุมประมาณ 30 กว่าคน ส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้กัน นอกจากนี้ก็เป็นชาวบ้านจากทางด้านใต้ หรือป๊อกใต้ของชุมชน ซึ่งเป็นสมาชิกที่กู้กองทุนอาชีพ ซึ่งศรีและเพื่อน ๆ เป็นผู้จัดการกองทุนนี้อยู่ ศรีได้เล่าถึงประสบการณ์ที่ได้รับฟังเรื่องการออมทรัพย์ในการแลกเปลี่ยนกับเพื่อนชุมชนอื่นและยกตัวอย่างการรวมกลุ่มออมทรัพย์จากที่อื่นและยกตัวอย่างการรวมกลุ่มออมทรัยพ์จากที่อื่นที่เคยไปดูงาน เช่น การออมทรัพย์ที่อุตรดิตถ์ ซึ่งออมวันละ 15 บาท เพื่อปลูกบ้าน โครงการฯ ได้เล่าถึงข้อมูลทีพบถึงเรื่องปัญหาการเป็นหนี้สินที่ส่วนหนึ่งมาจากการกู้เงินนอกระบบ ที่ต้องเสียดอกเบี้ยถึงร้อยละ 20 จากนั้นชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนกันเกี่ยวกับปัญหาหนี้สิน รวมถึงเรื่องการออมทรัพย์ว่าจะเริ่มออมทรัพย์อย่างไร

ชาวบ้านได้ตกลงว่าจะออมทรัพย์ร่วมกัน โดยเลือกตัวแทนในที่ประชุมเพื่อดำเนินการ ชาวบ้านได้เลือกศรีและเพื่อนของศรีอีก 2 คน ให้เป็นคนจัดการเรื่องออมทรัพย์ ชาวบ้านบอกว่า “ทั้ง 3 คนตั้งใจทำงานซึ่งดูจากการจัดการกองทุนอาชีพที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ก็รู้จักกัน บางคนเป็นญาติกัน คิดว่าคงไม่มีปัญหาอะไร”

หลังจากที่ได้ตัวแทนในการจัดการ ๆ ออมทรัพย์ ชาวบ้านได้คุยกันถึงเรื่องการส่งเงินออม ระยะเวลาที่ออม การกู้รวมถึงดอกเบี้ย ในที่ประชุมได้ตัดสินใจร่วมกันถึงเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวและการออมทรัพย์ก็จะไม่บังคับใคร พร้อมก็มาออมก่อน ใครไม่มีเงินก็มาออมวันหลัง การออมทรัพย์ของชาวบ้านชุมชนระแกงจึงได้เริ่มต้นขึ้น

การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์

การออมทรัพย์ของชาวบ้านชุมชนระแกง มีการตกลงในการจัดการร่วมกัน ดังนี้คือ

1. การส่งเงินออม สมาชิกจะฝากเงินออมเท่าไรก็ได้ไม่จำกัด มีก็ฝากออม ไม่มีเงินก็ไม่ต้องฝาก
2. แต่ละคนจะมีสมุดคนละ 1 เล่ม เพื่อเอาไว้จดยอดเงินฝากของตัวเอง
3. การกู้เงินจะออมเงินร่วมกันอย่างน้อย 6 เดือน จึงจะเริ่มปล่อยให้กู้ ทั้งนี้ เพราะว่าแต่ละคนส่วนใหญ่ออมเงินไม่มาก หากปล่อยให้กู้ก็จะไม่สามารถกู้ได้ทุกคน กลัวจะเกิดปัญหา
4. ดอกเบี้ยคิดร้อยละ 1 บาทต่อเดือน ดอกเบี้ยจะเป็นค่ารถสำหรับผู้ดำเนินการนำเงินไปฝากธนาคาร
5. เงินที่เก็บจากสมาชิกจะนำไปฝากไว้ที่ธนาคาร มีชื่อคนเปิดบัญชี 3 คน
6. หากสมาชิกต้องการถอนเงินคืนก็จะให้ถอนไม่บังคับ

การส่งเงินออม ผู้นำในกลุ่มทั้ง 3 คนจะใช้วิธีการเดินเก็บเงิน และให้สมาชิกมาส่งที่บ้าน การเดินเก็บเงินเงินนั้นทั้งสามคนจะแบ่งกันโดยแต่ละคนจะเก็บเงินกับเพื่อนบ้านที่อยู่ในซอยเดียวกัน ส่วนชาวบ้านป๊อกใต้จะมีคนไปเก็บซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นป้าสา ซึ่งเป็นหนึ่งในสามของทีมจัดการ ส่วนการฝากเงินที่บ้านนั้นจะฝากบ้านใครก็ได้ในจำนวนสามคน จากนั้นทั้งสามคนก็จะนำเงินมารวมกัน โดยมีป้าสาเป็นคนทำบัญชีและก็นำเงินไปฝากธนาคาร

ตั้งแต่ออมทรัพย์กันมายังไม่เคยปล่อยให้กู้ เนื่องจากเงินมีน้อย ผู้นำทั้ง 3 คนบอกว่าหากมีเงินออมสักประมาณ 50,000 บาท จึงจะปล่อยให้กู้ แต่ถ้าหากสมาชิกคนไหนเดือดร้อนจริง ๆ มาขอกู้ก็จะให้กู้ มีบางคนออมได้ 400 – 500 บาท ก็มาขอถอนเพราะไม่มีเงิน แต่หากมีเงินก็เข้ามาออมใหม่ หมุนเวียนเดี๋ยวมาออมพอไม่มีก็มาขอถอน ทำให้ยอดเงินออมมีเงินรวมไม่มาก

การกู้ในแต่ละครั้ง ถ้าหากมีความจำเป็น คือ กู้เงินจากยอดการออมของตัวเอง แต่ไม่เก็บเงินออมตัวเองที่มีอยู่ ระยะเวลาไม่ได้กำหนดแน่นอนขึ้นอยู่กับว่าจะส่งได้มากหรือน้อย ผู้นำกล่าวว่า “พวกเขาไม่มีความจำเป็น เขาก็จะไม่มาขอกู้หรือขอถอน เว้นแต่เขามีความจำเป็นจริง ๆ เงินที่กู้ส่วนใหญ่จะเอาไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว เช่น ค่าน้ำประปา ค่าไฟฟ้า หรือยามเจ็บป่วย”

สมาชิกที่เข้ามาร่วมออมทรัพย์ครั้งแรกนั้นมีประมาณ 21 คน ปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 50 คน มีเงินออมรวม 25,000 บาท ผู้นำบอกว่า “แรก ๆ ชาวบ้านก็ไม่เชื่อว่าจะทำได้ เราก็ต้องทำให้ชาวบ้านเห็นก่อน โดยเริ่มจากญาติพี่น้อง เขาจึงจะเข้ามาร่วมกับเรา” ส่วนสมาชิกที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นเพราะว่าข้อตกลงร่วมกันของเครือข่ายฯ ว่าหากใครจะกู้เงินกองทุนอาชีพควรจะมีการออมทรัพย์ในชุมชน นอกจากนี้ชาวบ้านเริ่มมีความมั่นใจและเข้าใจเรื่องการออมทรัพย์ โดยที่ผู้นำทั้งสามได้พยายามอธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจ

ส่วนการจัดการถ้าหากมีคนเข้าร่วมออมทรัพย์เพิ่มมากขึ้น ผู้นำกล่าวว่า จะต้องทำให้เป็นระบบมากกว่านี้ เช่น การจัดประชุม การทำบัญชี เพราะจะได้เกิดความเชื่อถือ ที่ผ่านมานั้นส่วนมากคุยกันแบบไม่เป็นทางการ เพราะส่วนมากเป็นญาติพี่น้องกันและเป็นเพื่อนบ้านกัน

สรุปการรวมกลุ่มออมทรัพย์

วิถีชีวิตชาวบ้านชุมชนระแกงและการตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มตามสภาพแวดล้อมของพื้นที่ ชาวบ้านได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำเนินชีวิต มีการพึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกันเวลาที่มีปัญหาเดือดร้อน ผู้นำอาวุโสหรือคนที่มีความรู้และประสบการณ์จะเป็นผู้ที่มีส่วนช่วยเมื่อเกิดความขัดแย้งในชุมชน

ความเจริญเติบโตของเมืองเชียงใหม่ ทำให้วิถีชีวิตชาวบ้านระแกงเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ชาวบ้านเข้าสู้อาชีพภาคบริการเพิ่มขึ้น ภายในชุมชนบ้านเรือนปลูกกันหนาแน่นชาวบ้านแต่ละคนแม้ว่าจะเข้าสู่อาชีพการบริการ แต่ก็เป็นอาชีพนอกระบบมีความไม่คงของอาชีพ ส่งผลถึงรายได้ที่ไม่แน่นอนด้วย ขณะที่รายได้ไม่เพิ่มแต่รายจ่ายกลับเพิ่มนั้น ส่งผลให้ชาวบ้านต้องหันเข้าสู่การกู้เงินนอกระบบ ซึ่งอัตราดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20 การที่ออกจากเงินกู้นอกระบบได้นั้น ชาวบ้านจะต้องสร้างระบบการเงินของชุมชนขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือกันเมื่อยามเดือนร้อน แนวทางหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนระแกง คือ การรวมกลุ่มออมทรัพย์

การรวมกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนระแกงที่เกิดขึ้น ผู้นำชุมชนที่มีญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้ชิดกันมีส่วนสำคัญ โดยผู้นำได้นำความรู้ และประสบการณ์ที่ได้จาการประชุมร่วมกับเพื่อนผู้นำชุมชนอื่น รวมถึงการได้ไปศึกษาดูงานจากที่ต่าง ๆ นำความรู้และประสบการณ์มาถ่ายทอดให้เพื่อนบ้านได้ฟัง ทำให้มีการแลกเปลี่ยนกันในกลุ่มของชาวบ้าน ถึงเรื่องการออมทรัพย์ที่สอดคล้องกับตัวเอง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการตัดสินใจร่วมกันของชาวบ้าน เป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ชาวบ้านจะเป็นคนที่เลือกผู้นำและรูปแบบกการออมทรัพย์ที่จะดำเนินการร่วมกัน ส่วนนักวิจัยเป็นผู้ที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ และให้ข้อมูลกับชาวบ้านในการตัดสินใจร่วมกัน ผลที่เกิดจากการออมทรัพย์ที่สำคัญมีดังนี้ คือ

1. กลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดขึ้นในช่วง 7 – 6 เดือนที่ผ่านมานั้น ยังไม่มีการปล่อยเงินให้กับสมาชิกกู้อย่างเป็นทางการ เนื่องจากต้องการให้สมาชิกฝากเงินออมและมียอดเงินมากพอที่จะให้สมาชิกกู้ได้ และภายในกลุ่มออมทรัพย์ก็ยังไม่ได้จัดระบบการกู้เงินที่ชัดเจน เป็นเพียงการเอาเงินมารวมกันจากนั้นจึงจะเริ่มจัดระบบการกู้เงิน ผู้นำคาดว่าจะเป็นช่วงปีใหม่ 2545 จึงจะเริ่มปล่อยกู้กัน แม้จะยังไม่มีการปล่อยเงินกู้ในกลุ่ม แต่ถ้าสมาชิกมีความเดือดร้อนด้านการเงิน มาขอถอนเงินฝากก็สามารถถอนได้ มีเงินจึงนำมาฝากที่กลุ่มใหม่ กลุ่มจึงมีความยืดหยุ่นในระเบียบกฎเกณฑ์สูงกับสมาชิก ผู้นำกล่าวว่า “ชาวบ้านที่มีเงินออมของตนเอง ไม่ต้องเดือดร้อนมากเหมือนที่เคยกู้เงินคนอื่น อย่างน้อยเงินที่ออมไว้ก็สามารถนำเอาไปใช้ได้

เนื่องจากยังไม่มีการปล่อยเงินให้กับสมาชิกกู้ เงินหมุนเวียนในกลุ่มจึงยังเป็นเงินที่เกิดจากการออมเป็นหลัก ขณะที่สมาชิกบางคนเมื่อมีเงินออมหากมีความเดือดร้อนก็ใช้วิธีการถอนเงินส่วนตัว ส่วนใหญ่จะเอาไปใช้ในเรื่องที่จำเป็น เช่น สมาชิกคนหนึ่งมีเงินออมได้ 1,000 บาท มาขอถอนเงินเพราะจะเอาไปจ่ายค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า แต่ก็ยังคงฝากเงินไว้ 100 บาท

การรวมกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินการมาได้ระยะหนึ่งนั้น สมาชิกที่เข้ามาร่วมช่วงแรกเป็นญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านกัน ช่วงหลังสมาชิกเพิ่มขึ้นเนื่องมาจากเหตุผล คือเครือข่าย ฯ ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมกิจกรรมของชุมชนและเครือข่าย จึงให้สมาชิกที่ต้องการใช้กองทุนหมุนเวียนอาชีพได้มีการออมทรัพย์ ผู้นำที่ทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์อยากให้ชาวบ้านสร้างเครดิตให้กับตนเอง และหากมีการออมทรัพย์กันในชุมชน จะทำให้หน่วยงานต่าง ๆ เห็นว่า ชาวบ้านสามารถจัดการกองทุนของชุมชนได้

2. ลักษณะการออมทรัพย์ดังกล่าว ขึ้นอยู่กับความไว้ใจกันของชาวบ้านฐานความสัมพันธ์ของญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านและผู้นำ ความไว้ใจซึ่งกันและกันเป็ฯการสร้างเครดิตให้เกิดขึ้นทั้งส่วนตัวและกับคนอื่น ๆ ในกลุ่ม รวมถึงคนภายนอกให้ได้รับรู้ การออมทรัพย์นอกจากจะเป็นเรื่องที่ชาวบ้านคิดจะช่วยเหลือกัน ยังสะท้อนถึงการสร้างเครดิตให้กับชาวบ้านซึ่งต่างจากระบบสถาบันการเงิน เช่น ธนาคาร ต่าง ๆ คนที่มีเครดิตกู้เงินได้จะต้องมีหลักทรัพย์และบุคคลค้ำประกัน

3. กลุ่มออมทรัพย์ไม่ได้มีลักษณะของการรวมกลุ่มที่ชัดเจน มีผู้นำ 3 คนที่เป็นแกนหลักในการดำเนินกิจกรรม ชาวบ้านจะเข้าร่วมกิจกรรมเฉพาะที่สนใจ แต่ผู้นำบอกว่า “เดี๋ยวนี้ชาวบ้านมาร่วมกิจกรรมชุมชนจะมีชาวบ้านมาร่วมมากขึ้น เพราะเริ่มเข้าใจการทำงาน” อย่างไรก็ตามผู้นำทั้ง 3 คน เป็นผู้จัดการกองทุนอาชีพของชุมชนมาก่อนเมื่อเริ่มทำกิจกรรมออมทรัพย์ชาวบ้านที่เคยมีความสัมพันธ์กันในกองทุนอาชีพก็ได้เข้าร่วมการออมทรัพย์ด้วย

4. เนื่องจากผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการทำกิจกรรม ชุมชนระแกงมีผู้นำหลายคนทำให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกกลุ่มหนึ่ง กลุ่มออมทรัพย์ดังกล่าวชาวบ้านที่เข้าร่วมส่วนมากมีอาชีพเก็บขยะ และชาวบ้านที่มีฐานะยากจนในชุมชน กลุ่มนี้มีสมาชิก 60 คน มีเงินออม 20,000 บาท สมาชิกจะออมเงินเท่าไรก็ได้ บางคนออมเงินเป็นวัน บางคนออมเงินเป็นอาทิตย์ โดยจะมีผู้นำกลุ่มเดินเก็บเงิน ส่วนการกู้เงินนั้นสมาชิกจะกู้ได้ไม่เกินยอดเงินฝากของตนเอง และต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาทต่อเดือน กลุ่มออมทรัพย์นี้ได้ปล่อยให้สมาชิกกู้หมุนเวียนประมาณ 10,000 บาท

5. การรวมกลุ่มออมทรัพย์เป็นกิจกรรมหนึ่งในอีกหลาย ๆกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำ กิจกรรมดังกล่าวนี้เป็นเงื่อนไขหนุนเสริมความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน แม้ว่าจะไม่แสดงให้เห็นชัดเจนในรูปแบบของกลุ่ม แต่เป็นไปตามสภาพของความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้ว เช่นความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนหรือเพื่อนบ้าน รวมถึงลักษณะการมีอาชีพเดียวกัน กลุ่มออมทรัพย์เป็นส่วนหนึ่งของ

การทำให้ชาวบ้านได้สร้างเครดิตของตัวเองกับเพื่อน ๆสมาชิกภายในกลุ่ม เครดิตที่เกิดขึ้นจะอยู่บนฐานของความไว้ใจกัน ดังนั้นการออมทรัพย์จึงเป็นส่วนหนึ่งของการพึ่งพาตนเองของชุมชน

บรรณานุกรม

Vatikiotis, Michael J. **Ethnic Pluralism in the Northern Thai City of Chiang Mai.** Unpublished Ph.D. Thesis, University of Oxford, Trinity Term. 1984.

กองวิชาการและแผนงานเทศบาลนครเชียงใหม่. **แผนพัฒนาเทศบาลนครเชียงใหม่ ระยะปานกลาง พ.ศ. 2535-2539.** เชียงใหม่: เทศบาลนครเชียงใหม่, ม.ป.ท.

กองสวัสดิการสังคม. **การพัฒนาชุมชนเมืองเชียงใหม่ ปี 2540.** เชียงใหม่: เทศบาลนครเชียงใหม่, 2540

ปฐมา หรุ่นรักวิทย์, จูเซปเป้ ดาเมียโน และ บรรพต วาสุกรี. **รายงานผลการสำรวจชุมชนสลัมในเมืองเชียงใหม่.** เชียงใหม่: กลุ่มสถาปนิกชุมชนเพื่อที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม (CASE), 2541.

อคิน รพีพัฒน์. **ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

ภาคผนวก 1

ประวัติพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้นอกกำแพงเมืองเชียงใหม่

เมื่อประมาณ 90 ปีที่แล้ว ปู่ย่าตายายของพวกเขา ได้อพยพมาจากอำเภอจอมทองและสันป่าตอง เพื่อหนีภัยจากสงครามโลกครั้งที่ 1 มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ ในสมัยนั้น บริเวณใกล้เคียงมีชาวไทเขินอาศัยอยู่ก่อน ในช่วงแรกมีการตั้งบ้านเรือนประมาณ 10 หลังคาเรือน และเรียกว่า "บ้านสันดอกคำใต้" ชื่อนี้ตั้งตามต้นดอกคำใต้ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก

การปลูกบ้านในระยะแรกต้องยกพื้นสูง เพราะมีน้ำขังและหน้าน้ำมีน้ำท่วมมาก ประมาณปี พ.ศ.2517 เทศบาลได้ไถกำแพงดินเพื่อตัดถนนผ่านพื้นที่ ชาวบ้านละแวกนี้ (ระแกงและหัวฝาย) จึงได้ช่วยกันเอาดินจากการทะลายกำแพงมาถมที่ เพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมขัง

เมื่อประมาณ 70 ปีที่แล้ว มีชาวบ้านคนเมืองจากอำเภอสันป่าตองและจอมทอง (ซึ่งเป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่) ได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ สาเหตุที่เลือกพื้นที่นี้เป็นเพราะอยู่ใกล้กับทางเข้าออกตัวเมือง ประกอบกับบริเวณดังกล่าวเป็นที่ว่าง ลูก ๆของกลุ่มคนเมืองที่มาบุกเบิกพื้นที่นี้เล่าว่า ก่อนนี้บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้บางส่วนเป็นป่า แต่ส่วนใหญ่เป็นที่นากว้างใหญ่ มีอาณาเขตตั้งแต่นอกกำแพงเมือง ชุมชนหัวฝาย ประตูก้อม ไปจนถึงบริเวณที่เป็นถนนซุปเปอร์ไฮเวย์หรือถนนมหิดลในปัจจุบัน

Vatikiotis ได้ให้ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านแม่ข่า (อยู่ถัดชุมชนหัวฝายไปทางใต้เล็กน้อย) ว่า แต่ก่อนนี้ชาวแม่ข่ามีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์ แม้ว่าบ้านแม่ข่าจะอยู่ห่างจากตัวเมืองเพียง 2 กิโลเมตรเศษ แต่ชาวบ้านไม่มีความจำเป็นต้องเข้าไปในตัวเมือง บางคนไม่เคยเข้าเมืองเชียงใหม่เลย เป็นเวลา 3-4 ปี จากข้อมูลนี้แสดงว่า พื้นที่นอกกำแพงเมืองทางทิศใต้เป็นเขตชนบทที่สามารถทำการผลิตเลี้ยงตัวเองได้ ดังนั้น พื้นที่ของชุมชนระแกงจึงเป็นพื้นที่หัวไร่ปลายนาที่อยู่ใกล้ตัวเมือง หรือเป็นพื้นที่ชายขอบที่เป็นรอยต่อระหว่างเขตเมืองกับเขตชนบท ที่สามารถทำการผลิตเลี้ยงตัวเองได้

ชาวบ้านระแกงที่อพยพมาจากอำเภอจอมทองและสันป่าตองมายึดการรับจ้างเขียนลายและลงสีเครื่องเขินและแกะสลักไม้เป็นอาชีพหลักมาตั้งแต่ต้น การรับจ้างเขียนลายและลงสีเครื่องเขินเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการผลิตเครื่องเขิน ชาวบ้านจะไปรับชิ้นงานที่ได้ลงรักเรียบร้อยแล้ว (เรียกว่า “ของดำ”) มาจากวัวลายและวัดนันทารามมาเขียนลายและลงสีต่อไป ชาวระแกงได้กล่าวถึงทักษะฝีมือการเขียนลายและลงสีเครื่องเขินของเขาอย่างภาคภูมิใจว่า เป็นงานที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีเฉพาะชาวระแกงเท่านั้นที่ทำได้ ช่างที่อื่นอาจจะทำได้เช่นกัน แต่ลวดลายจะไม่สวยงามและไม่ได้รับการยอมรับเท่ากับของชาวระแกง ความโดดเด่นดังกล่าวส่งผลให้ชาวระแกงสามารถยึดงานนี้เป็นอาชีพหลักมาอย่างต่อเนื่องมาตลอดกว่าสามชั่วอายุคน

ผู้วิจัยได้สอบถามว่าการทำสีเครื่องเขินนั้น รุ่นปู่ย่าตายายได้เคยไปเรียนรู้มาจากชาวไทเขินหรือไม่ ชาวบ้านตอบว่าไม่ได้เรียน ปู่ย่าตายายทำเป็นมาก่อนแล้ว ข้อมูลจากชาวบ้านส่วนนี้ขัดกับข้อมูลสนามของ Vatikiotis (1984: 299) ที่บอกว่าชาวบ้านคนเมืองที่อพยพมาจากอำเภอสันป่าตองและจอมทอง ได้ไป

ทำงานรับจ้างที่ร้านทำเครื่องเขินของชาวไทเขินมาก่อน เมื่อมีทักษะดีพอ จึงได้รับงานมาทำเองที่บ้าน จะได้ไม่ต้องเป็นแรงงานรับจ้างอีกต่อไป

ส่วนการแกะสลักไม้เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน เพราะชาวบ้านต้องลงทุนซื้อไม้มาแกะเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆหลายขนาด และจะขายส่งให้รานค้าในเมือง

หลังปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่เริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว ที่ดินบริเวณนี้เริ่มเปลี่ยนมือ ที่นาถูกซื้อไปโดยพ่อค้าชาวปากีสถาน ทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่เคยมีอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ แกะสลักไม้ และทำเครื่องเขินอยู่กับบ้าน ต้องปรับเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่อาชีพนอกภาคการเกษตร Vatikiotis (1984: 301) ได้เสนอข้อมูลที่เก็บรวบรวมขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2525 ซึ่งแสดงให้เห็นความหลากหลายของอาชีพมากขึ้นเป็นลำดับ คือมีทั้งอาชีพค้าขายรายย่อย รับจ้างทั่วไป ช่างฝีมือ (ทำเครื่องเขินและแกะสลักไม้) ขับรถรับจ้าง เสมียนพนักงานขายของ และเริ่มมีคนว่างงาน

ในช่วงนี้เองเช่นกัน ที่เริ่มมีกลุ่มคนจากที่ต่าง ๆอพยพมาตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้เพิ่มเรื่อย ๆ ทำให้ชุมชนระแกงและใกล้เคียงเริ่มมีบ้านเรือนมาปลูกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ภายในระยะเวลาเพียง 12 ปี จำนวนหลังคาเรือนได้เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า โดยในปี พ.ศ.2521 ชุมชนระแกงมีประชากรจำนวน 105 หลังคาเรือน แต่ได้เพิ่มเป็น 303 หลังคาเรือน ในปี พ.ศ.2523 ผลจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ประกอบกับในระยะต่อมาวัสดุหลักที่ใช้ทำเครื่องเขินคือรัก และไม้ที่ใช้แกะสลักมีราคาแพงขึ้นมาก ทำให้ต้นทุนการผลิตเครื่องเขินและไม้แกะสลักมีราคาแพงขึ้นมากตามไปด้วย ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ร้านค้าเครื่องเขินและไม้แกะสลักต้องลดปริมาณการผลิตลงไป งานรับจ้างแกะลายและลงสีเครื่องเขิน กับงานแกะสลักไม้จึงหดเล็กลงตามไปด้วย จนกระทั่งไม่อาจดูดซับแรงงานได้ทั้งหมดเหมือนเดิม เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาวบ้านบางส่วนต้องเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น ๆมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ปัจจุบันนี้อาชีพของชาวระแกงส่วนใหญ่อยู่ในภาคการผลิตแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งมีอยู่หลากหลายมาก ดังต่อไปนี้ **อาชีพลูกจ้าง** ได้แก่ พนักงานบริษัทห้างร้าน ขับรถบริษัทนำเที่ยวและโรงแรม แม่บ้านหรือพนักงานทำความสะอาด กวาดถนนและขับรถเทศบาล ลูกจ้างร้านของชำที่ตลาด เป็นยาม ลูกจ้างร้านขายวัสดุก่อสร้าง ร้านขายเฟอร์นิเจอร์ พนักงานเดินตั๋วในโรงภาพยนต์ เสิร์ฟอาหาร แคชเชียร์ เด็กปั๊มน้ำมัน และลูกจ้างร้านทำเครื่องเขินที่สันกำแพง เป็นต้น กลุ่มนี้มีการเปลี่ยนงานเป็นประจำ บางคนถูกเลิกจ้างงาน บางคนไม่ชอบงานที่ทำ **อาชีพอิสระของตัวเอง** เช่น เป็นช่างซ่อมตู้เย็น เครื่องปรับอากาศและเครื่องรับโทรทัศน์ รับซ่อมรถจักรยานยนต์ ขับรถรับจ้าง เช่น รถสองแถว รถตุ๊กตุ๊กและปั่นสามล้อ เก็บของใช้แล้ว กระดาษและขยะไปขาย ขายเครื่องสำอาง ทำตุ๊กตาส่งขายที่ไนท์บาซาร์ เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างรายย่อย รับซักอบรีดเสื้อผ้า และเย็บผ้าขาย เป็นต้น **อาชีพขายของ** มีทั้งที่ขายอยู่กับบ้าน ไปขายที่ตลาด และมีรถเร่ขาย อาชีพขายของอยู่กับบ้าน เช่น ขายก๋วยเตี๋ยว ขายข้าวสาร ขายข้าวนึ่ง ขายอาหารตามสั่ง ขายของชำ ขายเหล้า ขายไส้กรอก และขายเครื่องสังฆภัณฑ์ เป็นต้น อาชีพขายของที่ตลาดประตูก้อมและตลาดประตูเชียงใหม่ เช่น ขายปลาสด ขายอาหารสำเร็จรูป ขายผัก ขายเลือดหมู และขายถุงพลาสติกที่ตลาดไนท์บาซาร์ อาชีพเร่ขายตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ขายขนมหวาน ขายมันปิ้ง ขายขนมจีบ ซาลาเปา ขายลูกชิ้นปิ้ง และขายปลาหมึกย่าง เป็นต้น **อาชีพดั้งเดิม** คือ รับจ้างทำเครื่องเขิน และแกะสลักไม้ **รับจ้างเล็ก ๆน้อย ๆอยู่กับบ้าน หรืองานต๊อบแต๊บ** เช่น ตัดด้าย และปั้นขนมครองแครง เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีชาวชุมชนบางรายมีอาชีพรับราชการ ได้แก่ พยาบาล และครู มีเพียงอย่างละ 1 คน

อาชีพที่ได้รับผลกระทบอย่างมาก หลักจากที่เศรษฐกิจของประเทศเกิดภาวะฟองสบู่แตก ก็คือ กลุ่มทำเครื่องเขินซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวระแกง และกลุ่มที่มีอาชีพเป็นลูกจ้างบริษัทห้างร้านในเมือง เนื่องจากมีงาน

ลดลงมาก บางรายถูกเลิกจ้าง ต้องเปลี่ยนไปมีอาชีพขายข้าวสาร เก็บขยะขาย และรับจ้างทั่วไป เช่น กวาดถนน ทำงานต๊อบต๊อบแต๊บแต๊บ หรือการรับจ้างเล็กๆน้อยๆ มีรายได้เป็นครั้งคราว การเปลี่ยนอาชีพในลักษณะดังกล่าว เป็นการปรับตัวในลักษณะลดลงมาอยู่ฐานล่างอย่างรวดเร็วเสมือนการตกลิฟท์ ปัญหาความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพและมีรายได้ไม่แน่นอน จึงเป็นปัญหาสำคัญของชาวชุมชนระแกง

ประวัติชุมชนหัวฝาย

ชุมชนหัวฝายตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เรียกว่า "ทุ่งช้างคลาน" บริเวณนี้มีวัดหัวฝายเป็นศูนย์กลางของชาวบ้าน วัดนี้ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อใดไม่มีหลักฐานแน่นอนแต่วัดนี้ มีชื่อในแผนที่กรมที่ดินว่า "วัดศรีทรายมูล" ส่วนตามชื่อบัญชีหัววัดของอำเภอเมืองเชียงใหม่ เรียกว่า "วัดศรีสร้อยทรายมูล"

จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่และจากหลักฐานการก่อสร้างของวัด สันนิษฐานว่าวัดนี้สร้างมาแล้วประมาณสองร้อยปี ในสมัยก่อนชาวบ้านเรียกว่าวัดน้ำปู ตามสภาพของพื้นที่บริเวณนี้ ซึ่งแต่เดิมเป็นพื้นที่นากว้างใหญ่ มีน้ำสีดำคล้ำขังเฉอะแฉะคล้ายน้ำปู พื้นที่นาบริเวณนี้มีคลองแม่ข่าเป็นแหล่งน้ำหลัก แต่เดิมชาวบ้านแถบนี้จึงมีอาชีพทำนา คลองแม่ข่าช่วงที่ผ่านหน้าวัดถูกตัดเป็นคลองซอย ชาวบ้านจึงมาขุดลำเหมืองและสร้างฝายทดน้ำเข้านาที่นี่ และเรียกวัดนี้ว่า "วัดหัวฝาย" ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2526 วัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในนามวัดหัวฝาย ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

คนพื้นเพดั้งเดิมของที่นี่นอกจากมีคนเมืองดั้งเดิมแล้ว ยังมีกลุ่มคนอีก 2 กลุ่มที่อาศัยในบริเวณแถบนี้มานานเช่นกัน คือ แขกปาทาน และไทยใหญ่ โดยแขกปาทานมีอาชีพเลี้ยงปศุสัตว์ และทำนา ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านแม่ขิง ส่วนไทยใหญ่นั้น ทำรองเท้าที่ทำจากหนังวัว เข็มขัด เพื่อส่งขายในเมือง ในปัจจุบัน ลูกหลานรุ่นหลังของชาวไทยใหญ่ได้ถูกกลืนกลายเป็นคนเมืองไปหมดแล้ว แต่ยังมีบางคนที่รู้ว่าปู่ย่าตายายของตัวเองเดิมเป็นชาวไทยใหญ่

ในปี พ.ศ.2498 โรงฆ่าสัตว์ของเทศบาลได้ย้ายจากถนนศรีดอนชัย ใกล้กับโรงพยาบาลโรคปอด มาตั้งที่ถนนสุสานช้างคลาน ทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างชำแหละหมูได้ย้ายตามมาอยู่ใกล้ที่ทำมาหากิน คือบริเวณข้างวัดหัวฝาย ริมคลองแม่ข่าทั้งสองฝั่ง และหลังโรงฆ่าสัตว์

ต่อมาในปี พ.ศ.2509 สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ของกรมประชาสัมพันธ์ มาตั้งอยู่ตรงข้ามโรงฆ่าสัตว์ และมีโรงพยาบาลแม่และเด็กมาตั้งอยู่ติดกับสถานีวิทยุกระจายเสียง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้มีชาวบ้านย้ายเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นอีก ทั้งจากจังหวัดลำพูน ลำปาง แพร่ พะเยา และเชียงราย ฯลฯ ต่อมาถนนสุสานช้างคลานถูกเปลี่ยนชื่อเรียกมาเป็นถนนประชาสัมพันธ์จนถึงทุกวันนี้

ในอดีต ชุมชนนี้ไม่ได้ถูกเรียกว่าหัวฝายอย่างในปัจจุบัน ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า "บ้านแม่ข่า" จนกระทั่งในปี พ.ศ.2528 เทศบาลนครเชียงใหม่ได้จัดอบรมอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) และคณะกรรมการหมู่บ้านได้สนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นชุมชนขึ้นมา ตามนโยบายการจัดตั้งชุมชนย่อยขึ้นของเทศบาล การจัดตั้งชุมชนย่อยในเขตเทศบาล เป็นนโยบายของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยที่กำหนดให้การปกครองท้องถิ่นทุกรูปแบบ รวมทั้งเทศบาล ส่งเสริมให้ชุมชนเมืองจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้น โดยการรวมกันของชาวบ้านในชุมชน และให้กำหนดรูปแบบชุมชนย่อยขึ้นเพื่อความเหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาของชุมชน

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา บ้านแม่ข่าจึงถูกประกาศเปลี่ยนชื่อให้เป็นชุมชนศรัทธาวัดหัวฝาย โดยมีนาย บุญยิ่ง ภู่น้อย เป็นประธานชุมชนคนแรก

ในระยะแรกชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายมีพื้นที่กว้างขวาง รวมเอาชุมชนแม่ข่าและสองฝั่งคลองแม่ข่าเอาไว้ด้วยกัน โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 เขต ต่อมา บ้านแม่ขิงได้แยกตัวออกไปตั้งชุมชนแม่ข่า ในปี พ.ศ.2531 เพื่อเป็นชุมชนใหม่ เขต 4 ของชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายจึงหายไป เหลือเพียง 3 เขต และต่อมาในปี พ.ศ. 2538 เขต 3 ของชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายบริเวณแนวกำแพงดินเก่าฝั่งตะวันตกของคลองแม่ข่า ก็ได้แยกตัวไปตั้งเป็นชุมชนกำแพงงาม เนื่องจากมีประชากรอาศัยเพิ่มมากขึ้น และเพื่อความสะดวกต่อการบริหารงานของชุมชนและให้ได้รับการบริการจากรัฐได้อย่างทั่วถึง เป็นผลให้ชุมชนวัดหัวฝาย ปัจจุบันเหลือเพียง 2 เขตเท่านั้น

ลักษณะการก่อตั้งชุมชนและการกระจายตัวของชุมชนนั้น เริ่มหนาแน่นมากบริเวณข้างวัดด้านทิศเหนือก่อนเป็นที่แรก เพราะเป็นพื้นที่ที่มีกรรมสิทธิ์ที่แน่นอน หลังจากนั้นที่ดินของวัดบริเวณด้านหลังและข้างวัดทางทิศตะวันตก ก็มีชาวบ้านมาปลูกบ้านจนเต็มพื้นที่ ในระยะแรกชาวบ้านที่อยู่หลังวัดมานานเล่าว่า แต่ก่อนชาวบ้านที่เป็นลูกวัดบางส่วนได้มาอาศัยปลูกกระต็อบในเขตรั้ววัด โดยมีอาชีพรับจ้างทำนาให้กับชาวปาทาน และทำงานช่วยเหลือพระในวัดไปด้วย

ในระยะแรกทางวัดให้ชาวบ้านอาศัยโดยไม่ได้เรียกเก็บค่าเช่า ต่อมา ชาวบ้านต้องเสียค่าเช่าเพื่อบำรุงวัดหลังละ 10 บาทต่อเดือน โดยทางวัดให้เหตุผลว่า เอาไว้จ่ายค่าน้ำประปาและค่าไฟฟ้าของวัด ปัจจุบัน ค่าเช่าที่ได้เพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ 50 บาท ชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายทั้งสองละแวกนี้ ถือได้ว่าเป็นชุมชนเก่าที่มีมาแต่ดั้งเดิม

ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2520 เริ่มมีกลุ่มคนจากภายนอกเริ่มย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนกันมากขึ้น โดยเริ่มกระจายตัวออกมาตามแนวคลองแม่ข่าและคลองสาขา จนหนาแน่นมากขึ้น ประมาณปี พ.ศ.2535 มีกลุ่มชาวเขาที่มาทำมาหากินในเมืองเชียงใหม่ ได้มาขอเช่าบ้านและซื้อสิทธิในการอยู่อาศัยจากคนเมืองบริเวณหลังโรงฆ่าสัตว์ มีทั้งลีซู อาข่า และลาหู่ ลักษณะการขยายตัวของชุมชนจะค่อย ๆหนาแน่นขึ้นไปทางทิศเหนือเลียบเลาะไปตามคลองแม่ข่าและบริเวณที่ดินริมคลองที่งอกออกมา ซึ่งเป็นที่สาธารณะ ชาวบ้านจึงมีสถานภาพการบุกรุก

การเข้ามาอยู่ในชุมชนของกลุ่มชนเหล่านี้เกิดจากการรู้จักกับคนในชุมชน หรือเกี่ยวพันเป็นญาติพี่น้องซึ่งชักชวนกันมาอยู่ภายในบริเวณพื้นที่ว่างเปล่าที่ใกล้เคียงกัน หรือมิเช่นนั้นก็มีการซื้อขายสิทธิแบบนอกระบบ ซึ่งกลุ่มชาวเขาที่มาอยู่ก็ใช้การซื้อสิทธิในที่ดินจากคนเมืองที่อยู่เดิม โดยจะปลูกบ้านอยู่ในละแวกเดียวกันทั้งหมด ไม่มีบ้านชาวเขาหลังใดจะแยกไปอยู่ท่ามกลางบ้านของคนเมืองได้ เนื่องจากการซื้อขายสิทธิของบ้านหลังใดหลังหนึ่งในละแวกของคนเมือง จะต้องได้การยอมรับจากเพื่อนบ้านละแวกนั้นด้วย เจ้าของบ้านไม่มีสิทธิ์ขาดในการซื้อขายที่จะให้ใครมาอยู่ก็ได้ โดยเฉพาะกลุ่มชาวเขามักจะถูกปฏิเสธจากเพื่อนบ้านทันที จนทำให้เจ้าของบ้านไม่สามารถขายสิทธิได้ นอกจากว่าผู้ที่มาซื้อสิทธิอยู่นั้นได้รู้จักกับผู้คนในละแวกนั้น แต่ก็ต้องไม่เป็นชาวเขาเช่นกัน จากการสอบถามได้คำตอบว่า ชาวเขานั้นสกปรก บ้านหนึ่งหลังอยู่กันหลายครอบครัว ไม่ทราบประวัติกันแน่นอน และบางครั้งอาจมีอาชีพที่ไม่สุจริต แต่ถ้ามีชาวชุมชนคนใดต้องการที่จะขายสิทธิให้กับชาวเขาหรือคนภายนอกที่ไม่รู้จักเพื่อนบ้านละแวกนั้นจะกดดันให้ไม่ให้เจ้าของบ้านขายสิทธิให้คนนอก จนในปัจจุบันข้อห้ามขายสิทธิในที่ดินแก่คนภายนอกโดยพลการ ได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ชาวชุมชนรับรู้กันทั่วไป (สอบถามจากกลุ่มบ้านที่อยู่หลังวัดหัวฝาย)

การทำมาหากินของชาวหัวฝายส่วนใหญ่เป็นอาชีพแบบไม่เป็นทางการ มีทั้งที่ใช้บ้านเป็นสถานที่ประกอบอาชีพส่วนตัว เช่น ขายของชำ ขายอาหารตามสั่ง ขายก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น ลูกค้าร้านของชำส่วนใหญ่และร้านก๋วยเตี๋ยวส่วนใหญ่จะเป็นคนในชุมชน ส่วนร้านขายอาหารตามสั่ง จะมีข้าราชการและพนักงานจากโรงพยาบาลแม่และเด็กและสถานีวิทยุของกรมประชาสัพันธ์ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นลูกค้าประจำ

บางรายออกไปขายของนอกชุมชน ซึ่งสถานที่ทำมาหากินส่วนใหญ่อยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก ได้แก่ ขายผัก ผลไม้ เนื้อหมู เนื้อไก่ กระดูกวัวต้ม เลือดหมู และน้ำชากาแฟ ที่ตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดประตูก้อม

นอกจากนั้นชาวชุมชนบางส่วนอาชีพลูกจ้างบริษัทห้างร้านต่าง ๆในเมือง เช่น เป็นผู้ช่วยกุ๊ก พนักงานห้างล้างรถ ขับรถโรงแรม ขับรถสิบล้อ พนักงานเสิร์ฟ บรรจุแก๊ส ร้านถ่ายรูป ร้านขายอะไหล่ บริษัทนิยมพาณิชย์ บริษัทผลิตนมเม็ด ร้านอาหาร บริษัทประกันภัย เป็นต้น

ส่วนกลุ่มชาวเขาในชุมชน ได้แก่ ลีซอ มูเซอ และอีก้อ ส่วนใหญ่มีอาชีพขายของให้นักท่องเที่ยวที่ไนท์บาซาร์ บางรายไปขายไกลถึงตลาดนัดสวนจตุจักรที่กรุงเทพฯ นอกจากนั้น ผู้หญิงชาวเขาส่วนใหญ่จะอยู่กับบ้านเย็บผ้าส่งขายให้กับร้านหัตถกรรมชาวเขา ผู้ชายชาวลีซอบางรายใช้รถจักรยานยนตร์พ่วงข้างไปเร่ขายปลาหมึกย่างในตอนกลางคืนตามแหล่งชุมนุมชนและงานเทศกาลต่าง ๆ

ประวัติชุมชนกำแพงงาม

ยายจัน คำสุรีย์ เล่าว่า สามีของนางอยู่ในพื้นที่นี้มาก่อน คือเมื่อประมาณ 72 ปีที่แล้ว ขณะนั้นสามีของนางมีอายุได้ราว 10 ปี สามียายจันย้ายจากจังหวัดลำพูนมาอยู่ที่เชียงใหม่ เพราะพ่อแม่มีอาชีพรับจ้างทำนา ในสมัยนั้นพื้นที่ที่เป็นชุมชนหัวฝายและกำแพงงามในปัจจุบันเป็นที่นากว้างใหญ่ ด้านตะวันตกก็เป็นที่นาไปจนถึงหน้าสุสานช้างคลาน ส่วนด้านใต้ไปจนถึงบ้านป่าพร้าวและป่าแดดล้วนเป็นที่นาทั้งหมด พ่อแม่ของสามียายจันมีอาชีพรับจ้างทำนาให้กับแขกปาทานซึ่งเป็นเจ้าของที่นาส่วนใหญ่ในบริเวณนี้

ส่วนยายจันเป็นคนอำเภอพร้าว ย้ายมาอยู่ที่นี่เมื่อ 40 กว่าปีที่แล้ว ขณะนั้นยายจันมีอายุประมาณ 30 ปี ยายจันเล่าว่าสภาพพื้นที่นี้เดิมเป็นสันคือ ไปถึงหน้าวัดแสนฝาง บริเวณที่เป็นโรงแรมแม่ปิงในปัจจุบันเป็นป่า มีต้นขี้เหล็กขึ้นหนาแน่น ช่วงนั้นมีบ้านเรือนปลูกกันเป็นหย่อมใกล้วัดพวกช้างและวัดหัวฝาย โดยมีบ้านชาวมุสลิมอยู่ที่ทุ่งช้างคลาน กลุ่มนี้มีอาชีพเลี้ยงวัวและชำแหละเนื้อวัวขาย

พื้นที่บริเวณนี้เริ่มมีผู้คนมาอยู่อาศัยมากขึ้น นับตั้งแต่มีการย้ายโรงฆ่าสัตว์จากถนนศรีดอยไชยมาอยู่ที่ริมคลองแม่ข่า ทำให้มีชาวบ้านที่มีอาชีพชำแหละหมูย้ายตามมาอยู่ด้วย และบริเวณใกล้เคียงมีตลาดถึง 2 แห่งคือ ตลาดประตูเชียงใหม่กับตลาดประตูก้อม

ต่อมา ในราวต้นทศวรรษที่ 2500 ทางเทศบาลได้สร้างสะพานข้ามคลองแม่ข่า และได้ไถกำแพงดินลงบางส่วนเพื่อตัดถนน ตั้งแต่เป็นต้นมา พื้นที่นี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง มีหน่วยงานของรัฐมาตั้งสำนักงานเพิ่มขึ้น ได้แก่ สถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ โรงพยาบาลแม่และเด็ก และแฟลตการเคหะแห่งชาติ ส่วนอาการพาณิชย์และภาคธุรกิจการค้าก็ได้ขยายตัวมาตามถนนช้างคลานและถนนศรีดอนไชย เป็นผลให้มีผู้คนทยอยกันเคลื่อนย้ายมาอยู่อาศัยในพื้นที่ริมคลองแม่ข่าและแนวกำแพงดินเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ บ้านเรือนชาวบ้านเพิ่มมากจนเริ่มหนาแน่น ชาวบ้านเล่าว่าเมืองเชียงใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2505 นั้น เป็นเมืองที่น่าอยู่มาก เพราะหางานทำได้ง่าย ไม่มีโจรผู้ร้าย และไม่มีนักเลงหัวไม้

ในตอนปลายทศวรรษที่ 2520 เมืองเชียงใหม่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ที่นาบริเวณนี้ได้ถูกซื้อไปสร้างบ้านจัดสรรเกือบทั้งหมด ชาวบ้านที่เคยรับจ้างทำนาต้องปรับตัวเข้าสู่อาชีพภาคไม่เป็นทางการอย่างหลากหลายมากขึ้น เช่น รับจ้าง เป็นกรรมกร ถีบสามล้อ ขับรถรับจ้าง และขายของที่ตลาด ฯลฯ เป็นต้น

พื้นที่นี้มีผู้คนอพยพมาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็นชุมชนแออัดเมื่อสัก 10 ปีมานี้เอง โดยมีกลุ่มชาวเขาอพยพเข้ามาหลังสุดเมื่อประมาณปี พ.ศ.2534 ส่วนใหญ่เป็นชาวอีก้อและมูเซอ ที่ย้ายมาจากเขตภูเขาทั้งจากจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงราย ชาวเขากลุ่มนี้ไม่ได้มาตั้งบ้านเรือนในละแวกใกล้เคียงกัน

เหมือนกับชาวลีซอที่หัวฝาย เพราะไม่มีพื้นที่ว่างเหลืออยู่แล้ว แต่จะอยู่กระจัดกระจาย ขึ้นอยู่กับว่าจะสามารถซื้อที่ดินหรือเช่าบ้านจากคนเมืองได้ที่ไหน

การที่ในพื้นที่มีประชากรหนาแน่นมากนี้เอง ทำให้ในปี พ.ศ.2538 ได้มีการแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนหัวฝาย มาตั้งเป็น "ชุมชนกำแพงงาม" เพื่อความสะดวกในการพัฒนาและจัดระเบียบชุมชน

เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนกำแพงงามอยู่กึ่งกลางระหว่างระแกงกับหัวฝาย จึงเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของทั้งสองชุมชน ลักษณะการกระจายตัวจึงมาจากทั้งสองทิศ คือทิศเหนือ เริ่มจากสี่แยกระแกงไปตามถนนจนจรดคลองแม่ข่าและแนวกำแพงดิน ส่วนทางทิศใต้ การกระจายตัวจะคดเลี้ยวไปตามคลองแม่ข่าและแนวกำแพงดิน

ลักษณะทางกายภาพของชุมชนสามารถแบ่งได้เป็น 2 เขต คือ เขตที่ถนนตัดผ่าน และเขตที่ไม่ถนน เขตแรกนั้นสภาพบ้านเรือนและสิ่งแวดล้อมค่อนข้างดี มีทั้งไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ รวมถึงสภาวะทางเศรษฐกิจก็ดีกว่า ส่วนเขตที่สอง มีทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อม ทางเดินคับแคบ และไม่มีน้ำประปาใช้

การตั้งบ้านเรือนของชาวชุมชนกำแพงงาม สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มแรกตั้งแต่สี่แยกระแกงจนถึงซอยกำแพงดิน ซอย 3 กลุ่มที่ 2 ตั้งแต่ซอยกำแพงดิน ซอย 3 จนถึงสุดทางถนนลาดยาง ส่วนกลุ่มที่ 3 ตั้งแต่ถนนลูกรัง จนถึงหอผีปู่ย่า บนสันกำแพงดินเก่า

ในการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมในชุมชน หรือความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น กลุ่มแรกซึ่งมีบ้านอยู่ติดถนนใหญ่ จะไม่ให้ความสนใจเท่าไรนัก เพราะส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลาง ที่มีฐานะและอาชีพค่อนข้างมั่นคง เช่น มีร้านขายของชำ เปิดอู่ซ่อมรถจักรยายนต์ ช่างตัดผม และช่างตัดเสื้อ เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่ 2 และ 3 นั้น ยังให้ความร่วมมือกับชุมชนอย่างดี เพราะยังคงต้องการบริการและความช่วยเหลือจากภายนอกผ่านประธานชุมชนอีกหลายด้าน

แต่หากจำแนกกลุ่มตามลักษณะการเข้าถึงทรัพยากรและบริการของรัฐ จะแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ “กลุ่มที่อยู่ข้างนอก” จะได้รับข้อมูลข่าวสารและเข้าถึงบริการและความช่วยเหลือจากภายนอกได้ทั่วถึงกว่า “กลุ่มที่อยู่ด้านใน” ที่อยู่ห่างถนนและเป็นกลุ่มคนชายขอบในชุมชน (กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกในตระกูล “ปาละรังษี” และชาวอาข่าที่อยู่ตามแนวกำแพงเก่า) กลุ่มที่อยู่ด้านในมักจะบอกเสมอว่า พวกเขาไม่ค่อยได้รับข่าวสารจากศูนย์ชุมชนมากนัก ไม่ค่อยได้รับรู้ว่าในขณะนี้มีการช่วยเหลืออะไรบ้าง ที่หน่วยงานจากภายนอกจัดให้กับชุมชน ข่าวสารและบริการด้านสาธารณูปโภคต่างๆ มักจะสิ้นสุดที่ต้นฉำฉาใหญ่เท่านั้น ไม่เลยเข้าไปด้านใน เช่น ถนน ไฟฟ้า และน้ำประปา เป็นต้น

ด้วยเหตุที่ชุมชนกำแพงงามเป็นชุมชนเกิดใหม่ที่เป็นส่วนขยายของระแกงและหัวฝาย แม้ว่าจะมีชาวชุมชนบางส่วนอยู่ในพื้นที่มานาน แต่กลุ่มนี้จะมีสายสัมพันธ์เกี่ยวดองเป็นญาติกับชาวหัวฝายและระแกง การที่ชุมชนกำแพงงามขยายตัวอย่างรวดเร็วภายในระยะเวลาเพียง 20 ปีที่แล้วมา ทำให้ไม่มีระยะเวลาสร้างและตอกย้ำความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นชุมชนได้มากนัก ต่างกับหัวฝายและระแกงที่เป็นชุมชนดั้งเดิม ผ่านการใช้ชีวิตร่วมกันในสังคมชนบทมาก่อน เป็นเหตุให้รากฐานความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนกำแพงงามไม่ได้ผูกพันอย่างเหนียวแน่นเท่าใดนัก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับหัวฝายและระแกง

การช่วยเหลือกันจะอยู่เพียงในหมู่ญาติสนิทและเพื่อนบ้านในละแวกใกล้ชิดกันเท่านั้น ตระกูลใหญ่ ๆ มีหลายตระกูลด้วยกัน เช่น ปาละรังษี สุกัญโท, เทพธรรมะ ทะนันชัย กาวิลและดุลยภากร แต่มีเพียงตระกูลปาละรังษีเท่านั้นที่สามารถผลิตซ้ำหรือสืบทอดคุณภาพความสัมพันธ์ในลักษณะที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่ญาติพี่

น้องมาได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนเครือญาติตระกูลอื่น มีการพึ่งพาอาศัยกันน้อยมาก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มปาละรังษี ที่ยังคงช่วยเหลือกันตั้งแต่อาหารการกิน ดูแลบุตรหลาน และหางานมาแบ่งกันทำในหมู่ญาติพี่น้อง

อาชีพของชาวกำแพงงาม ได้แก่ **อาชีพของตัวเอง** อาชีพนี้ส่วนใหญ่ทำอยู่ที่บ้าน เช่น ช่อมมอเตอร์ไซค์ รับซักอบรีด ทำป้ายโฆษณา เปิดร้านเสริมสวย และตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น **อาชีพขายของ** มีทั้งเปิดร้านขายอยู่กับบ้าน และออกไปขายนอกชุมชน อาชีพขายของอยู่กับบ้าน ได้แก่ ขายข้าวสาร ขายก๋วยเตี๋ยว ขายอาหารสำเร็จรูป ขายของชำ ขายเหล้า ขายแก๊ส ขายหมูและเลือดหมู ขายน้ำเต้าหู้ ทำแคบหมูขาย ขายไส้หมูทอด และพับถุงกระดาษขาย ฯลฯ เป็นต้น ส่วนอาชีพที่ต้องออกไปขายนอกชุมชน มีทั้งขายของที่ตลาดและเร่ขาย คือ ขายผักที่ตลาดประตูก้อม และเช่าแผงขายของที่ไนท์บาซาร์ ส่วนอาชีพที่ต้องเร่ขาย ได้แก่ ขายขนมหวาน ขายมันปิ้ง ขายปลาหมึกย่าง ขายไอศกรีม ขายลูกชิ้นทอด ขายหมูสะเต๊ะ ขายขนม และการเดินเร่ขายของที่ไนท์บาซาร์ของชาวอาข่า เป็นต้น

อาชีพรับจ้าง เช่น ฆ่าหมู ช่อมไฟฟ้า ช่อมเครื่องปรับอากาศ ทาสี ลับมีด ถักเชือก ซักพรม ทำความสะอาดตลาด ส่งหนังสือพิมพ์ ขับรถส่งของ แม่บ้านโรงแรม แม่ครัว ส่งแก๊ส ส่งน้ำแข็ง นลฯ เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีอาชีพถีบสามล้อ ขับรถยนต์รับจ้าง เก็บขยะและเศษกระดาษขาย และมีบางรายมีอาชีพรับราชการ เช่น ครูและพยาบาล เป็นต้น

ตอนที่ 3

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

ระยะที่ 2 - 3

กรณีศึกษา : ชุมชนแออัดจังหวัดขอนแก่น

โดย

จรินทร์ บุญม้ธยะ หัวหน้าคณะผู้วิจัย

ธนะจักร เย็นบำรุง นักวิจัย

จรัญญา วงษ์พรหม นักวิจัย

ขรรค์ชัย หงษ์คำมี นักวิจัย

จิระพร เกื้อกิ้ม เลขานุการ

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาของโครงการ

โครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมืองระยะที่ 2 และ 3 เป็นโครงการที่ต่อเนื่องมาจากการดำเนินโครงการวิจัยระยะที่ 1 เรื่องวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ซึ่งได้เริ่มมาตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2541 หลังจากสิ้นสุดโครงการระยะที่ 1 ทางคณะผู้วิจัยได้นำกรอบความคิดและแนวทางวิจัยที่ได้มาดำเนินการต่อ จึงได้เกิดมีโครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่องพัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง สำหรับระยะที่ 2 และระยะที่ 3 ขึ้นมา ผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรมจากโครงการระยะที่ 1 ก็คือ ได้หนังสือสังเคราะห์สถานภาพการศึกษาเรื่องชุมชนแออัดในสังคมไทยขึ้นมา 1 เล่ม และได้กรอบแนวคิดและแนวทางสำหรับการวิจัยในระยะใหม่ขึ้นมา 1 ชุด รวมทั้งได้จัดตั้งทีมวิจัยอันประกอบด้วยนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยและนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGOs ที่จะมาร่วมโครงการในระยะที่ 2 และ 3 ตลอดจนได้เกิดเครือข่ายผู้ที่สนใจและเกี่ยวข้องในงานพัฒนาชุมชนเมืองอันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในระดับนโยบายและแผนในการปฏิบัติงานต่อ ๆ ไป[1]

โครงการวิจัยระยะที่ 2 และ3 นี้ เป็นทั้งโครงการวิจัยและเป็นทั้งการลงมือปฏิบัติไปด้วยกันซึ่งการวิจัยเกี่ยวกับชุมชนแออัดที่ผ่านมา ส่วนมากเป็นการวิจัยเฉพาะด้านเพื่อรองรับวัตถุประสงค์บางอย่างที่เป็นแนวทางของรัฐที่กำหนดไว้แล้วเช่นเพื่อการรื้อล้างหรือโยกย้ายชุมชน และมักจะเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณมากกว่าที่จะเข้าใจชุมชนและความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่อย่างละเอียด ซึ่งต้องเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษา *"ให้เห็นภาพของวิถีชีวิตคนในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขา และความสัมพันธ์ระหว่างเขากับคนภายนอก ตลอดจนวิธีการที่พวกเขาจัดการกับชีวิตของเขาในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดอย่างชัดเจน"*[2] ซึ่ง ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า *"การศึกษาที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกในมิติต่าง ๆ จึงไม่สะท้อนกระบวนการปรับตัวของชาว*

---

[1] ดูเอกสาร โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่องวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

[2] เพิ่งอ้าง; หน้า 5

ชุมชนและชาวชุมชนในบริบทสังคมเมือง"[3] โครงการวิจัยฯระยะ 2 – 3 นี้ จึงนับเป็นความพยายามที่จะสะท้อนให้เห็นถึงบทบาท ทัศนคติ และวิธีการดำเนินชีวิตและการพัฒนาร่วมกันของคนในชุมชนเองให้มากที่สุด เพื่อสร้างองค์ความรู้ของคำว่า "ชุมชนแออัด" ที่ต่อเนื่องจากโครงการวิจัยฯระยะแรก

จากลักษณะของโครงการวิจัยฯดังกล่าว ที่มิได้มุ่งเพียงการศึกษาเพื่อรู้ แต่เพื่อเข้าใจและมีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาของชุมชน ทำให้บทบาทของคณะผู้วิจัยที่รับผิดชอบศึกษากรณีชุมชนเมืองขอนแก่นจึงต้องเป็นทั้งนักวิจัยและนักพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งทางคณะผู้วิจัยชุดนี้ก็มีทั้งนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการจากภาครัฐและนักพัฒนาที่ทำงานพัฒนาชุมชนจากองค์กรพัฒนาเอกชนมาทำงานร่วมกัน งานวิจัยนี้จึงเป็นทั้งงานวิจัยและปฏิบัติการ ซึ่งทางโครงการฯได้จัดแบ่งการวิจัยและคณะผู้วิจัยเป็น ชุด คือ ชุดกรุงเทพมหานคร (อันประกอบด้วยย่านนางเลิ้ง ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ และเมืองใหม่บางพลี) ชุดภาคใต้ที่สงขลา ชุดภาคเหนือที่เชียงใหม่ และชุดภาคอีสานที่ขอนแก่น โดยมีหัวหน้าโครงการฯ และคณะประสานงานตลอดจนคณะที่ปรึกษาโครงการฯ ทำหน้าที่ดูแล ติดตามและสนับสนุนงานอย่างใกล้ชิด

ความมุ่งหมายของโครงการวิจัยฯ ระยะ 2 และ 3

จากเอกสารโครงการวิจัยฯ ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการระยะที่ 2 และ 3 ซึ่งเป็นเสมือนวัตถุประสงค์ของการพัฒนาหรือการปฏิบัติควบคู่กันไปกับการศึกษาวิจัย ดังนี้[4]

1. เสริมสร้างชุมชนที่น่าอยู่ คือชุมชนที่สมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน มีความรับผิดชอบร่วมกัน รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง และมีความรักและหวงแหนในสิ่งที่เป็นของส่วนรวม
2. เสริมสร้างองค์กรชุมชนที่มั่นคงแข็งแกร่ง เป็นผู้แทนที่แท้จริงของชุมชน รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม มีความรับผิดชอบต่อสมาชิกทุกคน ทำหน้าที่หนุนเสริมความสามัคคี ความเจริญก้าวหน้า และเป็นหลักประกันในเรื่องความมั่นคงในชีวิตให้แก่สมาชิกในชุมชน

---

[3] ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์(2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง,** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ, หน้า 199

[4] เพิ่งอ้าง; หน้า 11

3. เสริมสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชน ให้มีความสามารถในการสนับสนุนกิจกรรมขององค์กรสมาชิก ช่วยเสริมให้องค์กรสมาชิกแข็งแกร่งและมั่นคง มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมและต่อสมาชิกของตน ประสานหน่วยงาน/องค์กรภายนอก และร่วมดำเนินการผลักดันเชิงนโยบาย ต่อรัฐ หน่วยงาน และองค์กรภายนอกอื่น ๆ
4. เพื่อช่วยผลักดันนโยบายและเสนอแนะวิธีการที่หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ รวมทั้งหน่วยงานของรัฐและเทศบาลให้ส่งเสริมองค์กรชุมชน เครือข่ายอย่างเหมาะสม ถูกต้อง ให้มีความแข็งแกร่งมั่นคง และวางอยู่บนฐานความรู้ ให้มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจของตนเอง และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการพัฒนาตนเอง เรียกร้องและรักษาสิทธิของตนเอง
5. ส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ร่วมกิจกรรมกับคนเมืองในพื้นที่รอบชุมชน และส่วนอื่นของชุมชนโดยเท่าเทียมกัน และมีส่วนร่วมในการสร้างประชาสังคมของเมือง

วิธีวิทยาการศึกษาวิจัย

1. วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย

1. เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแออัด และระหว่างคนในพื้นที่ชุมชนแออัดและคนในพื้นที่อื่น ๆ ของเมือง เริ่มตั้งแต่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเล็ก ๆ
2. เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในวิถีชีวิตและการทำมาหากินของชาวชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานในภาคที่ไม่เป็นทางการ ความมั่นคงหรือการขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ วิธีการที่ชาวชุมชนใช้เพื่อการอยู่รอด (coping strategies) ตลอดจนปัจจัยทั้งหลายที่เกี่ยวข้องทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ
3. เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ที่คนในชุมชนประสบ ทั้งด้านที่อยู่อาศัย สิทธิมนุษยชน การมีส่วนร่วมในการวางนโยบายและบริหารจัดการเมือง ตลอดจนการเข้าถึงบริการของรัฐ ฯลฯ
4. ศึกษาปัญหาในการดำเนินงานขององค์กรชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงานขององค์กร ปัญหาความแข็งแกร่งและความมั่นคงขององค์กร ตลอดจนปัญหาในการขยายกิจกรรมขององค์กรให้ตอบสนองต่อความต้องการและความจำเป็นของชาวชุมชน และปัญหาการสร้างเสริมสมรรถภาพขององค์กร ให้สามารถช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชน

5. ศึกษาปัญหาในการรวมตัวเป็นเครือข่ายของชุมชนต่าง ๆ และการทำงานของเครือข่ายทั้งในด้านการช่วยเหลือสนับสนุนองค์กรสมาชิกในด้านการสร้างความสัมพันธ์ความร่วมมือกับคนในพื้นที่อื่น ๆ ของเมือง หน่วยงานของรัฐและธุรกิจเอกชน ตลอดจนการผลักดันนโยบายระดับเมืองและระดับประเทศ
6. วิเคราะห์ข้อมูลความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการศึกษาขั้นต้น และน่าจะสร้างรูปแบบและแนวทาง เพื่อปรับปรุงคุณภาพและความสัมพันธ์ในชุมชน พัฒนาองค์กรชุมชนที่มั่นคงแข็งแกร่งและสามารถรับใช้และเป็นประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน
7. วิเคราะห์ข้อมูล ความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการศึกษาข้างต้น เพื่อหาแนวทางที่จะสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวชุมชนแออัดและคนเมืองในพื้นที่อื่น ๆ
8. ทดลองใช้แนวทางที่ค้นพบในการพัฒนาชุมชนแออัด องค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน และสรุปบทเรียน ตรวจสอบ ปรับปรุงแก้ไข
9. นำเสนอแนวทาง รูปแบบ และวิธีการที่ได้จากการปรับปรุงแก้ไข เพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงสังคมเมือง สร้างเมืองที่น่าอยู่ และประชาสังคม (รวมทั้งการสร้างหนังสือคู่มือวิธีการพัฒนาชุมชนเมืองด้วย)

2. วิธีการศึกษาแบบมานุษยวิทยา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาเป็นวิธีการศึกษาหลัก กล่าวคือ จะมีนักวิจัยรับผิดชอบอยู่ในแต่ละชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษา โดยนักวิจัยจะทำหน้าที่ในการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม พูดคุยสัมภาษณ์และร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเป็นระยะ ๆ แต่เนื่องจากโครงการนี้มีระยะเวลาดำเนินการที่จำกัด และคณะผู้วิจัยทุกคนต่างก็มีงานประจำของตนเอง ไม่สามารถจะทำงานวิจัยของโครงการได้อย่างเต็มเวลา จึงไม่อาจจะลงไปอยู่และทำงานกับชุมชนแบบฝังตัวได้ การใช้วิธีการวิจัยจึงไม่อาจจะเรียกว่าเป็นวิธีการทางมนุษยวิทยาได้อย่างเต็มที่ ซึ่งทางคณะผู้วิจัยก็พยายามแก้ไขจุดอ่อน โดยได้พยายามนำเอาวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้เพิ่มเติม เช่น ใช้การสังเกต (observation) การพูดคุยและจัดสนทนากลุ่ม (focus group) และการเยี่ยมเยียนสัมภาษณ์เป็นระยะ ๆ รวมทั้งยังอาศัยการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณโดยการใช้แบบสอบถามอีกทางหนึ่งด้วย โดยที่ข้อมูลที่ได้ทั้งหมดจะนำมาพิจารณาวิเคราะห์ร่วมกันของคณะผู้วิจัย และให้ชาวบ้านทั้ง 3 ชุมชนได้เพิ่มเติมแลกเปลี่ยน และนำเสนอต่อที่สัมมนาร่วมกับคณะผู้วิจัยภาคอื่น ๆ ตามที่โครงการฯได้กำหนดไว้ นอกจากนี้ คณะนักวิชาการและที่ปรึกษาต่าง ๆ โดยเฉพาะหัวหน้าโครงการวิจัยจะลงไปเยี่ยมชุมชน ประชุมแลกเปลี่ยนกับคณะผู้วิจัยเพื่อให้ความช่วยเหลือ แนะนำ และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันเป็นครั้งคราว ตลอดช่วงเวลาการดำเนินงานของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้

3. กระบวนการในการศึกษาวิจัย

โครงการวิจัยฯ นี้ เป็นโครงการต่อเนื่องจากโครงการระยะที่ 1 ที่เสร็จไปแล้ว ซึ่งทางคณะผู้รับผิดชอบการวิจัยได้จัดแบ่งกระบวนการวิจัยครั้งนี้ออกเป็น 2 ระยะ คือระยะที่ 2 และ 3 โดยในแต่ละระยะ มีเป้าหมายและแนวทางการศึกษาวิจัย ดังนี้[5]

ก. ระยะที่ 2 : การศึกษาเพื่อค้นหาแนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนเข้มแข็ง

เป้าหมาย : นำเสนอแนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนเข้มแข็ง

แนวทาง : เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยศึกษาถึงประวัติและพัฒนาการของชุมชนทั้งในด้านความเป็นมา ประเพณีและวัฒนธรรม ผู้นำ การประกอบอาชีพ การต่อสู้ในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย ความสัมพันธ์ทางสังคมและรหัสหมายของความเป็นชุมชน และกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและเครือข่าย ทั้งในด้านการรวมกลุ่ม และกระบวนการพัฒนาของชุมชนที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างของสังคมภายนอกชุมชน

ข. ระยะที่ 3 : การทดลองใช้แนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชน

เป้าหมาย : ได้ยุทธศาสตร์การทำงาน เพื่อเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนที่เหมาะสม

แนวทาง : นำตัวแบบของแนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งที่ได้จากการศึกษาในระยะที่ 2 มาทดลองทำงานให้กว้างขวางขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งยุทธศาสตร์การทำงานที่เหมาะสม

4. ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย มีระยะเวลาการศึกษารวม 3 ปี

5. ชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษาวิจัย

ในการพิจารณาคัดเลือกชุมชนที่จะศึกษา จะต้องทำความเข้าใจกับลักษณะและความหมายของชุมชนโดยทั่วไปเสียก่อน กล่าวคือต้องพิจารณาถึงหลักเกณฑ์ในการพิจารณาว่าชุมชนใด หรือสภาพที่อยู่อาศัยลักษณะใด จึงจัดว่าเป็น “สลัม” หรือ “ชุมชนแออัด” แล้วจึงพิจารณาหลักเกณฑ์เฉพาะที่จะเลือกชุมชนที่เป็นตัวแทนขึ้นมาศึกษา โดยทั่วไปชุมชนแออัดมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 4 ข้อด้วยกัน[6] ได้แก่ 1)ความหนาแน่น แออัดของการตั้งบ้านเรือน 2)

---

[5] โปรดดูเอกสารโครงการวิจัยประกอบ อ้างแล้ว; หน้า 12-13

[6] พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ. วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง กรณีศึกษาเมืองขอนแก่นใน **ชุมชนแออัด องค์ความรู้กับความเป็นจริง** หน้า 128.

สภาพแวดล้อมและระบบสุขาภิบาลไม่ดี 3) ระบบสาธารณูปโภคไม่ทั่วถึงหรือไม่มี 4) กรรมสิทธิ์ในที่ดิน

การเลือกชุมชนในพื้นที่เมืองขอนแก่นเป็นพื้นที่กรณีศึกษาของโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2 และ 3 ได้อาศัยการพิจารณาองค์ประกอบทั้ง 4 ข้อดังกล่าวเป็นหลักเกณฑ์พื้นฐาน ซึ่งทั้ง 3 ชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกมีหลักเกณฑ์ร่วมของความหมาย “ชุมชนแออัด” กล่าวคือการไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน ได้แก่ชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมือง ซึ่งถูกมองว่าบุกรุกที่การรถไฟแห่งประเทศไทย และชุมชนบะขาม ซึ่งถูกกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดินสาธารณประโยชน์ “โคกตะลุง” ส่วนหนึ่ง(ประมาณ 27 ไร่) แต่ทั้ง 3 ชุมชนนั้น 2 ชุมชนแรก (มิตรภาพและหลักเมือง) มีองค์ประกอบของรหัสหมาย “สลัม” ตามที่รัฐและสาธารณชนทั่วไปเข้าใจกันมานาน กล่าวคือเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่น แออัด การตั้งบ้านเรือนก็ไม่เป็นระเบียบ มีสภาพแวดล้อมและระบบสุขาภิบาลที่ไม่ดีไม่น่าอยู่อาศัย ตลอดจนไม่ได้รับการบริการด้านสาธารณูปโภคอย่างสะดวกและทั่วถึง สำหรับชุมชนบะขาม มีเกณฑ์กรรมสิทธิ์ที่ดินประการเดียวที่ดึงชุมชนบะขามเข้าไปสู่ความหมายของ “ชุมชนแออัด”

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาหลักเกณฑ์การแบ่งชุมชนดังกล่าวเป็นการมองโดยใช้ภาพของวัตถุ หรือลักษณะทางกายภาพเป็นตัวตัดสิน โดยไม่มีมิติในเรื่องของ “คน” ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชนที่จะบอกเรื่องราว ของความเป็นไปของชุมชนและศักยภาพขององค์กรชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อสภาพการดำรงอยู่และสภาวะความเป็น “ชุมชนแออัด” ทำให้รหัสหมาย (Code) ในการมองชุมชนแออัดในสายตาของคนแต่ละกลุ่มแตกต่างกัน อันส่งผลไปถึงการให้ความสำคัญ และแนวทางการพัฒนาชุมชนแออัดที่ “ชุมชน” ตกเป็นฝ่าย “ถูกกระทำ” ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ดังนั้นการศึกษาของโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่องพัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2 จึงเน้นในเรื่องการค้นคว้าแสวงหา “รหัสหมาย”ของชุมชนแออัด หรือสลัม ในสายตาของคนกลุ่มต่างๆในสังคมที่เกี่ยวข้อง เพื่อประมวลสถานการณ์ของ “รหัสหมาย” ที่จะสามารถนำมาวิเคราะห์หาแนวทางการถอดรหัส(หมาย) โดยสร้างความเข้าใจสภาพของสลัมและชุมชนที่เป็นจริงอันเต็มไปด้วยชีวิตการต่อสู้และศักยภาพของชุมชน แทน “รหัสหมาย” ที่มุ่งเน้นไปเรื่องของลักษณะกายภาพและมอง “สลัม” ในแง่ของ ชุมชนที่สะท้อนแต่ความรู้สึกในด้านลบ ไม่ว่าจะเป็น “แหล่งเสื่อมโทรม น้ำเน่า แหล่งอบายมุขและขาดสาธารณูปการ” ดังเช่นตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมา

ชุมชนที่คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกขึ้นมาศึกษาสำหรับกรณีศึกษาเมืองขอนแก่นมี 3 ชุมชน ดังนี้

(1) ชุมชนบะขาม เป็นชุมชนที่มีมีอายุไม่ต่ำกว่า 60 – 70 ปี เดิมเป็นหมู่บ้านชนบทแยกตัวเป็นหมู่บ้านจากหมู่บ้านเดิม เมื่อปี พ.ศ. 2484 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2515 เทศบาลได้ขยายเขตครอบคลุมหมู่บ้านนี้ ทำให้ไม่มีผู้ใหญ่บ้านมาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2532 จึงได้มีประธานชุมชนขึ้นมา ปัญหาสำคัญของชุมชนนี้คือกรณีพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นปัญหาขัดแย้งที่ยืดเยื้อมานานแล้ว

(2) ชุมชนมิตรภาพ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย มีอายุประมาณเกือบ 20 ปี แต่มีขนาดใหญ่กว่าชุมชนหลักเมืองกว่า 1 เท่า ตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2537 เป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาที่ภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น และองค์กรเอกชนเข้ามาร่วมสนับสนุนกิจกรรมผ่านเครือข่ายสหชุมชนนครขอนแก่น ซึ่งมีที่ทำการตั้งอยู่ในชุมชนมิตรภาพ

(3) ชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนแออัดเก่า มีอายุราว 40 ปีเศษ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ดินของการรถไฟและที่ดินที่ตกสำรวจ (ประมาณ 40%) ของพื้นที่ ชุมชนเพิ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลเมื่อปี พ.ศ. 2539

กล่าวโดยสรุป ทั้ง 3 ชุมชนที่ทางโครงการวิจัยของจังหวัดขอนแก่นได้คัดเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย เมื่อพิจารณาลักษณะสำคัญ ๆ สามารถครอบคลุมองค์ประกอบต่าง ๆ ที่น่าสนใจได้ดังนี้

1. เป็นชุมชนแออัด หรือ สลัมในความหมายเดิม 2 ชุมชน และเป็นชุมชนไม่แออัดแต่พัฒนามาจากวิถีชนบท 1 ชุมชน โดยที่ทั้ง 3 ชุมชนได้รับผลกระทบจากนโยบายและแนวทางการพัฒนาเมืองของจังหวัดขอนแก่นด้วยกัน ซึ่งน่าศึกษาว่าแต่ละชุมชนมีขบวนการตอบโต้นอกเหนือจากการยอมรับอิทธิพลจากภายนอก (หมายถึงนโยบายการพัฒนาของรัฐ บทบาทของเทศบาล หรือองค์กรการปกครองท้องถิ่น บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานราชการ พรรคการเมืองและนักการเมือง พ่อค้า ฯลฯ) อย่างไร

2. เป็นชุมชนที่มีกรณีพิพาทเรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยทั้ง 3 ชุมชน แต่ ชุมชนหนึ่งเป็นเรื่องการอ้างการครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน ในขณะที่อีก 2 ชุมชนเป็นเรื่องการขอใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับที่อยู่อาศัย (โดยการเช่า ซื้อ หรือ ได้เปล่า) ซึ่งน่าสนใจศึกษาถึงขบวนการต่อสู้เรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยโดยเปรียบเทียบว่าลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกัน ประกอบกับการมีพันธมิตรหรือแนวร่วมที่แตกต่างกัน และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่แต่ละชุมชนเลือก รวมทั้งศักยภาพด้านต่าง ๆ ภายในชุมชนที่ต่างกัน เกิดผลต่อการต่อสู้ที่เหมือนกันและแตกต่างกันอย่างไร

3. ความเป็นอยู่และการทำมาหากินของคนใน 3 ชุมชนแม้จะมีที่มาหรือฐานอาชีพเดิมที่ต่างกัน แต่ส่วนใหญ่เป็นการประกอบอาชีพในภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการทั้ง 3 ชุมชน ซึ่งน่าศึกษาว่า การทำมาหากินของชาวบ้านดังกล่าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการให้คุณค่าหรือการยอมรับในรหัสหมายของคำว่าชุมชนแออัดอย่างไร และพวกเขาตอบโต้และแปรรหัสหมายให้เอื้อประโยชน์ต่อการทำมาหากินของพวกเขาอย่างไร รวมทั้งน่าศึกษาว่า ขบวนการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อดำรงชีพของพวกเขาในท่ามกลางกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ของภาคการผลิตที่เป็นทางการที่เบียดขับพวกเขาอยู่ตลอดเวลา พวกเขามีแนวทางที่จะสู้อย่างไร

4. ชุมชน 2 ชุมชนที่เกิดในสถานะสลัมภูธร และ 1 ชุมชนในสถานะการตั้งถิ่นฐานแบบชนบท ต่างมีจุดเริ่มต้นและพัฒนาการที่ต่างกัน ทั้ง 3 ชุมชน จะเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ขององค์กรชุมชน และเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างเครือข่ายองค์กรประชาชนให้เข้มแข็งได้อย่างไร

5. โดยพื้นฐานทางวัฒนธรรมและประเพณีที่ต่างกันของชุมชนแบบเมืองและแบบชนบทที่กลายมาเป็นเมืองของ 3 ชุมชน น่าศึกษาว่าผู้นำ (การเกิด คุณสมบัติ บทบาท การบริหาร) มีบทบาทและได้รับการยอมรับสนับสนุนจากสมาชิกเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร

เค้าโครงเนื้อหาของรายงาน

ในรายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการฉบับนี้ จะแบ่งออกเป็น 2 บท คือ บทที่ 1 เกี่ยวกับระเบียบวิธีการศึกษา สำหรับบทที่ 2 คือบทสรุป และข้อเสนอแนะ สำหรับการนำเสนอข้อมูลของชุมชม บะขาม ชุมชนมิตรภาพ และชุมชนหลักเมือง ได้แยกเป็นเล่มต่างหากจากรายงานฉบับนี้

บทที่ 2

บทสรุปและวิเคราะห์

สรุปข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนแออัด/ชุมชนเมือง 3 ชุมชน

บริเวณสองข้างทาง จากสถานีรถไฟขอนแก่นออกไปทางทิศเหนือ มีชุมชนแออัด ที่โครงการวิจัยฯ ได้คัดเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาอยู่ 2 ชุมชน คือชุมชนหลักเมืองและชุมชนมิตรภาพ ชุมชนหลักเมืองนั้นตั้งอยู่ติดบริเวณสถานีรถไฟและแผ่ขยายไปจนถึงถนนศรีจันทร์ที่เริ่มต้นจากวัดศรีจันทร์ ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองขอนแก่น ตัดผ่านถนนมิตรภาพสายกรุงเทพฯ - หนองคาย และลอดซุ้มประตูเมืองมาข้ามรางรถไฟ ผ่านทะลุเข้าไปในตัวเมืองมุ่งไปทางทิศตะวันออกสู่จังหวัดกาฬสินธุ์ ทางด้านฝั่งตรงข้ามของถนนศรีจันทร์ ริมทางรถไฟเช่นกัน คืออาณาบริเวณของชุมชนมิตรภาพที่ยาวไปจนประชิดถนนประชาสโมสรจากสี่แยกถนนมิตรภาพกลับเข้ามาทางทิศตะวันออกผ่านสถานีรถโดย สารประจำทางของบริษัทขนส่ง ที่ชาวบ้านเคยเรียกกันติดปากว่าท่ารถเมล์ บ.ข.ส. ผ่านหน้าศาลากลางจังหวัดและที่ว่าการอำเภอเมือง มุ่งไปบรรจบกับถนนศรีจันทร์ที่ชุมชนหนองใหญ่ ถัดจากชุมชนบะขามอันเป็นชุมชนเก่าแก่ที่โครงการวิจัยฯได้เลือกเป็นพื้นที่ศึกษาด้วยลักษณะพิเศษบางอย่างที่จะได้นำเสนอต่อไป

ชุมชนหลักเมืองนั้น เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากผลผลิตของการพัฒนาความเจริญสมัยใหม่ โดยเฉพาะด้านโครงสร้างพื้นฐานของการคมนาคมขนส่งทางรถไฟในระยะแรกและทางรถยนตร์ในระยะต่อมา ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนหลักเมืองคือกลุ่มคนที่มากับทางรถไฟและมาตั้งรกรากทำมาหากินอยู่ที่นี่ พวกเขาอยู่ในที่ดินที่เรียกว่าที่บุกรุกของการทางรถไฟแห่งประเทศไทยที่ยังคงเป็นปัญหาอยู่ในทุกวันนี้ นอกจากนี้พวกเขายังได้อยู่ในที่สาธารณะที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์หรือที่เรียกกันว่า “ที่ตาบอด”หรือ “ที่ตกสำรวจ” โดยไม่อยากให้คนภายนอกมารับรู้ด้วย การทำมาหากินก็เปลี่ยนจากกรรมกรโยนฟืนใส่รถไฟและรับจ้างขนถ่ายสินค้าจากรถไฟ มาเป็นกรรมกรรับจ้าง

ขายอาหารเครื่องดื่ม และขับสามล้อหรือรถตุ๊ก ๆ หากินอยู่กับสถานีรถไฟเป็นส่วนใหญ่ ปัญหาสำคัญของชุมชนนี้ นอกจากเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยและปัญหารายได้ต่ำการทำมาหากินฝืดเคืองแล้ว ยังมีปัญหาการแบ่งแยกแตกกันเป็นฝักฝ่าย หลังจากที่ชุมชนได้เริ่มเปิดตัวและมีการพัฒนาต่าง ๆ จากเทศบาลและหน่วยงานภายนอกเข้ามามากมาย

สำหรับชุมชนมิตรภาพ คนส่วนใหญ่ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา ซึ่งอยู่บริเวณไม่ห่างกันนัก เพราะเจ้าของที่ขายที่ดินสร้างศูนย์การค้า ปัญหาเรื่องที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของการทางรถไฟกับชาวบ้านจึงเป็นกรณีพิพาทกันอยู่เรื่อยมา ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายอยู่บริเวณสถานี บ.ข.ส. และรับจ้างด้วยรถเข็นขนของในตลาดสด

สำหรับชุมชนบะขามหรือหมู่บ้านบะขามในสมัยก่อน เดิมเป็นชุมชนชนบทที่มีอายุการก่อตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 70 ปี ก่อนจะเปลี่ยนสถานะจากหมู่บ้านที่ขึ้นกับตำบลพระลับภายใต้การปกครองส่วนภูมิภาค มาสังกัดอยู่ในเขตเทศบาลในปี พ.ศ. 2515 ซึ่งเป็นช่วงที่เป็นสุญญากาศทางการปกครอง เพราะไม่มีทั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและประธานชุมชน จนกระทั่งเทศบาลได้มาจัดตั้งเป็นชุมชนและมีการเลือกตั้งประธานชุมชนเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2532 ชุมชนนี้จึงเป็นชุมชนชนบทที่ถูกเมืองขยายมาโอบล้อมและค่อย ๆ ถูกบีบรัดให้กลายเป็นชุมชนเมืองในที่สุด ชาวบ้านที่อยู่ที่นี่มาแต่เดิมและผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ที่หลังต่างมองชุมชนของตนว่าไม่ใช่ชุมชนแออัด หรือสลัมที่เต็มไปด้ายแหล่งเสื่อมโทรมแต่อย่างใด แม้ว่าที่ดินและบ้านของพวกเขาจะมีขนาดเล็กและอยู่ชิดติดกันมากก็ตาม ชุมชนบะขามที่โครงการเลือกเป็นพื้นที่วิจัยจึงเป็นชุมชนเมืองที่ไม่ใช่สลัมหรือไม่ใช่หมู่บ้านจัดสรรที่เป็นการตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้คนในระยะหลัง ในด้านการทำมาหากินของชาวบ้านจากเดิมที่เป็นเกษตรกรและขุดหินขายก็ค่อย ๆ กลายมาเป็นคนงานรับจ้าง พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยในชุมชนและในตลาดสดหรือในพื้นที่ข้างเคียง ในขณะที่ส่วนหนึ่งเป็นลูกจ้างบริษัทธุรกิจและข้าราชการ อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่พวกเขาจะมีอาชีพค้าขาย

ปัญหาที่สำคัญของชุมชนนี้ คือปัญหาความขัดแย้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยที่ทางราชการได้ประกาศให้ที่ดินจำนวน 27 ไร่เศษที่ชาวบ้านอยู่อาศัยมาชั่วอายุคน เป็นที่สาธารณะและเรียกร้องให้ชาวบ้าน จำนวนกว่า 170 หลังคาเรือนเช่าที่ดินดังกล่าว ในขณะที่ที่ดินส่วนที่เหลือของชุมชนได้รับการออกโฉนดถูกต้องตามกฎหมายเรียบร้อยแล้ว รวมทั้งที่ดินที่เคยเป็นบริเวณบึงทุ่งสร้างที่อยู่ทางทิศเหนือของชุมชนที่ถูกบุกรุกโดยคนรวย[7] ในปัจจุบันก็ได้รับกรรมสิทธิ์ถูกต้องหมดแล้ว

[7] หมายถึงข้าราชการ พ่อค้า นักธุรกิจ ที่มีทั้งเงินและอำนาจหรือช่องทางหาประโยชน์เข้าตัวโดยจงใจแต่ไม่เจตนาทุจริต

วิเคราะห์ลักษณะสำคัญของชุมชนบะขาม มิตรภาพ และหลักเมือง

1. ชุมชนบะขาม

บะขามเดิมเป็นชุมชนชนบท จึงยังคงความเป็นสังคมเครือญาติอยู่ ผู้นำของชุมชนให้ความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกดี เนื่องจากทางบะขามมองภาพชุมชนของตนว่าเป็นชุมชนลักษณะดั้งเดิมมากกว่าที่จะเป็นชุมชนแออัดแบบที่อื่น ๆ จึงไม่มีความสัมพันธ์กับชุมชนแออัดที่แนบแน่นนัก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับผู้นำของเครือข่ายสหชุมชน กรณีพิพาทเรื่องที่ดิน เป็นปัญหาสำคัญของชุมชนนี้ที่ทำให้การเคลื่อนไหวของผู้นำและองค์กรชุมชนเด่นออกมามากกว่าเรื่องอาชีพความเป็นอยู่ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีอาชีพค้าขาย รับราชการ และรับจ้าง เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินถ้าจะมีการดำเนินแนวทางในการพัฒนาต่อไปก็จะต้องดูที่ประเด็นผู้นำและการสืบทอดผู้นำรุ่นใหม่เป็นพิเศษ คือผู้นำที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ค่อนข้างมีอายุมากแล้ว เป็นผู้นำแบบดั้งเดิมอาจจะไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนของสังคมที่จะไปข้างหน้า เพราะฉะนั้นกระบวนการกลุ่มน่าจะต้องเร่งเข้าไปเสริมในการพัฒนาของชุมชนนี้ เพื่อที่จะส่งเสริมให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมและมาเข้าใจมาเรียนรู้ให้มากขึ้น

พื้นฐานวัฒนธรรมประเพณีที่ยังเหลืออยู่นี้ ก็เป็นลักษณะพิเศษของชุมชนแออัดประเภทนี้ เพราะฉะนั้นจะต้องใช้จุดแข็งตรงนี้เพื่อเป็นฐานในการพัฒนา กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเคารพคนเฒ่าคนแก่ พิธีรดน้ำดำหัว จ้ำ ผี ศาลปู่ตา ขณะเดียวกันก็ต้องขยายพลังการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นสมบัติ เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน เพราะพวกที่ได้กรรมสิทธิ์แล้วกับที่ยังไม่ได้กรรมสิทธิ์ ถึงแม้จะไม่ขัดแย้งกันออกหน้าออกตา แต่ก็จะมีอยู่ในท่าที จากการจัด focus group ครั้งล่าสุด ปรากฏว่าผู้ใหญ่บ้านคนเก่าที่เคยร่วมเป็นผู้คัดค้านเรื่องการให้กรรมสิทธิ์ตรงนี้ในอดีต ก็เข้ามารวมกลุ่มกับผู้ที่เรียกร้องกรรมสิทธิ์ ซึ่งก็คงจะต้องทำความเข้าใจในด้านนี้ต่อไป

2. ชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพ เป็นชุมชนแออัดเดิมที่ย้ายมาจาก ซอย 5 ประมาณ 20 กว่าปีแล้ว ชาวบ้านมาจากหลายคุ้มหลายแห่ง อาชีพก็หลากหลายมีแหล่งที่ทำกินอยู่ที่ บ.ข.ส. การเปลี่ยนแปลงของอาชีพก็ถูกเบียดขับจากโครงสร้างที่เป็นทางการ ภาวะเศรษฐกิจต่าง ๆ ทำให้เดือดร้อน การกู้หนี้ยืมสินของชุมชนนี้มีมาตั้งแต่ต้น ๆ ก่อนเกิดชุมชนนี้ด้วยซ้ำ มีการจ่ายเงินดอกร้อยละ 20 นี่คือ วิถีชีวิตของเขาจริง ๆ เพราะฉะนั้นขบวนการออมทรัพย์ไม่ว่ากลุ่มไหนจะเข้าไปจะต้องเข้าใจธรรมชาติ ศักยภาพด้านต่าง ๆ หาวิธีการที่เหมาะสมต้องใกล้ชิดมากถึงจะมีมาตรการวิธีการที่เอื้ออำนวย ถ้าเขาไปเฉย ๆ เหมือนพัฒนาทั่วไปก็จะไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร ชาวบ้านจึงไม่ค่อยจะอาศัยกลุ่มแบบนี้ เขาจะอาศัยแชก พ่อค้าในตลาด บ.ข.ส. เพื่อยืมเงินดอกเป็นหลัก

บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนที่ตั้งอยู่ในชุมชนนี้ไม่ได้มีโดยตรงกับชุมชนในพื้นที่มากนัก แต่มีบทบาทภายนอกมากกว่าโดยเฉพาะผู้นำของชุมชนที่เป็นประธานเครือข่ายค่อนข้างมีบทบาทเด่นอยู่ภายนอก เนื่องจากในชุมชนมี 4 คุ้มใหญ่ ๆ จึงมีการมอบหมายให้ผู้นำในแต่ละคุ้มจัดการดำเนินงานกันเอง อย่างไรก็ตามโดยที่ผู้นำเครือข่ายนั้นสามารถที่จะเกาะติดอยู่กับชุมชนได้ จึงไม่ทำให้เกิดปัญหาช่องว่างระหว่างผู้นำกับสมาชิกในชุมชนมากเกินไป จากสภาพดังกล่าวแนวทางในการพัฒนาของชุมชนนี้จึงต้องสร้างขบวนการของแต่ละคุ้มให้เข้มแข็ง เสริมบทบาทการนำรวมหมู่ รวมทั้งการเตรียมความพร้อมของชุมชน เพราะการเข้ามาของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น เทศบาล NGOs แหล่งทุนต่างประเทศ ฯลฯ ซึ่งมีอยู่มากมายในจังหวัดขอนแก่นหรือที่เรียกว่าเป็นการเข้ามาพัฒนาแบบตะลุมบอน ทำให้ชาวบ้านจากที่ไม่เคยรู้จักอะไร กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการพูดเรื่องเงินสามารถเลือกเมนูต่าง ๆ ได้ ซึ่งมันจะเป็นจุดเปราะบางที่สุดสำหรับขบวนการพัฒนาสร้างความเข้มแข็งหรือการรักษาสภาพที่พึ่งตัวเองหรือเอาตัวรอดในระยะยาวของชุมชน ถ้าหากว่าไม่ดูเรื่องการเข้ามาของภายนอกนี้ให้ดี

3. ชุมชนหลักเมือง

ชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนแออัดบนที่ดินของรถไฟกับที่ดินที่ตกสำรวจ อาชีพต่าง ๆ เช่น กรรมกรรับจ้างที่มีอยู่หลากหลายจะถูกอิทธิพลของภายนอก หรือระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงเข้ามาแทรกแทรงและเบียดขับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแม้ว่าจะไม่ถูกทำลายจนหมดไปแต่ก็สร้างแรงกดดันและเพิ่มความยากลำบากให้กับคนในชุมชนมากขึ้น การเข้ามาของการจัดระบบอาชีพที่เป็นทางการรวมทั้งโครงสร้างต่าง ๆ ของเทศบาล หน่วยงาน องค์กรอื่น ๆ จึงก่อให้เกิดผลกระทบกับชุมชนมาก

จากพื้นฐานภายในชุมชนเดิมที่ไม่แบ่งเป็นคุ้มใครคุ้มมัน ผลประโยชน์ก็จะไปด้วยกันได้ พอจัดระบบเป็นทางการมา ผลประโยชน์ภายนอกเข้ามาคนในชุมชนจึงปรับตัวไม่ทัน เกิดแตกแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่มากขึ้นเรื่อย ๆ ช่วงนี้ก็จะเป็นการช่วงชิงอำนาจของผู้นำในชุมชนเพื่อนำไปสู่ผลประโยชน์ของกลุ่มตนในชุมชน ส่วนความสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชนหรืออื่น ๆ จะมีมากกว่าบะขาม แต่ไม่ถึงขนาดแนบแน่นอย่างเต็มที่ เพราะมีกลุ่มหนึ่งแยกตัวออกไปรวมกับเครือข่ายฟื้นฟูที่เกิดขึ้นใหม่ ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งยังอยู่กับเครือข่ายสหชุมชน

รหัสหมายของชุมชนแออัดและการเปลี่ยนแปลงของรหัสหมาย

1. ความเข้าใจของคนทั่วไปต่อชุมชนหลักเมือง ชุมชนมิตรภาพ และชุมชนบะขาม

คนทั่วไปมองชุมชนหลักเมือง และชุมชนมิตรภาพว่าเป็นชุมชนบุกรุก เกะกะ ไร้ระเบียบ แหล่งซ่องสุมยาเสพติด ที่อยู่อาศัยของคนหาเช้ากินค่ำ หาค่ำกินเช้า ที่อยู่อาศัยของคนเร่ร่อน หรือ

คนที่โยกย้ายจากชนบทมาหากินในเมืองใหญ่ รวมความว่าทัศนคติโดยทั่วไปต่อชุมชนเหล่านี้ค่อนข้างติดลบ ส่วนจะเป็นลักษณะไหน ระดับความรุนแรงขนาดไหนก็แล้วแต่คน ผู้ที่มองอย่างกลาง ๆ หรือมองมาในทางที่ดีก็ยังมีอยู่บ้าง คือมองว่าเป็นที่อยู่อาศัยของคนยากจน คนที่ไม่มีการทำมาหากินมาจากที่อื่น เป็นที่ที่แรงงานหาง่าย ราคาถูก เป็นต้น การให้รหัสหมายเช่นนี้ทั่วไปแล้วก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมากจากทัศนะของคนที่มีฐานะเศรษฐกิจสังคมที่เหนือกว่า หรือมีอำนาจทางการเมืองการปกครองสูงกว่า เขาใช้มองกลุ่มคนและพื้นที่แบบนี้ว่า “สลัม” แหล่งเสื่อมโทรม “แหล่งโสโครก” “ชุมชนแออัดยัดเยียด” ที่เป็นรหัสหมายลงได้ อย่างไรก็ตามพัฒนาการของการพัฒนาชุมชนในเมืองที่เกิดขึ้นมาระยะหนึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการตีความขึ้นมาบ้าง โดยเฉพาะเมื่อเทศบาลเริ่มสนใจ และเปลี่ยนแปลงวิธีการประสานสัมพันธ์กับชุมชนแออัดมากขึ้น ตลอดจนการที่ชุมชนแออัดเป็นพลังสำคัญในการออกเสียงเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ ทำให้ภาพพจน์ของชุมชนแออัดมีทิศทางในทางที่ดีมากขึ้น กรณีกิจกรรม “ซาเล้งสะอาดเมือง” ของขอนแก่นภายใต้การสนับสนุนของเครือข่ายสหชุมชน ได้ช่วยให้คนทั่วไปมองเห็นประโยชน์ของชาวชุมชนแออัด ที่ช่วยดูแลรักษาความสะอาด และสภาพแวดล้อมให้กับเมืองได้เป็นอย่างดี

ส่วนกรณีชุมชนบะขามนั้น คนเมืองขอนแก่นโดยทั่วไปไม่ได้มองว่าเป็นชุมชนแออัดในรหัสหมายเดียวกับชุมชนหลักเมือง และชุมชนมิตรภาพ แต่มองว่าเป็นชุมชนเก่าแห่งหนึ่งที่อยู่ชายขอบของเทศบาลนครขอนแก่น และเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ขึ้นอยู่กับตำบลหนึ่งเท่านั้น แม้ว่าชุมชนบะขามเดิมจะถูกความเจริญทางวัตถุเข้าแทรก และล้อมรอบไม่ว่าจะเป็นถนน ตึกร้านค้าพาณิชย์ แฟลต อพาร์ตเมนท์ และอาคารศูนย์ราชการ โรงพยาบาล สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ทำให้ชุมชนบะขามมีภาพเป็นสลัม หรือชุมชนแออัด หลังคาชนกัน ชาวชุมชนมีอาชีพหาเช้ากินค่ำ ประเภทที่ขายของเร่และรับซื้อของเก่า ได้รับบริการของรัฐ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า ไม่ทั่วถึง รวมทั้งสภาพภายในชุมชนไม่น่าอยู่ ถนนขรุขระมีน้ำเน่าเสีย มีขยะมาก (ดูรายละเอียดในรายงานชุมชนบะขาม)

กล่าวโดยสรุปทั้ง 3 ชุมชน ในสายตาของคนขอนแก่นที่อยู่ภายนอกชุมชน มีเพียงชุมชนหลักเมืองและชุมชนมิตรภาพเท่านั้นที่ถูกมองว่าเป็นสลัม หรือชุมชนแออัด ในความหมายดั้งเดิมที่ฝังแน่นมายาวนาน ส่วนชุมชนบะขามเป็นเพียงชุมชนที่บ้านเรือนตั้งอยู่อย่างหนาแน่น และมีบริเวณคับแคบบ้างแต่ก็ไม่ใช่สลัม

2. ความเข้าใจของชาวบ้านในชุมชน

สำหรับชุมชนบะขามชาวบ้านมองว่า บะขามในปัจจุบันเป็นชุมชนของคนค้าขายปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมาจากชุมชนเก่าที่เป็นแบบหมู่บ้านชนบมมาก่อน เมื่อความเจริญของตัวเมืองขยายออกมา

ผสมผสานกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติของชุมชนทำให้ชุมชนบะขามค่อย ๆ ผสมผสานกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองสมัยใหม่โดยปริยาย

แต่ชุมชนหลักเมือง และชุมชนมิตรภาพนั้น โดยทั่วไปชาวบ้านในชุมชนก็ยอมรับว่าพวกเขายากจนข้นแค้น ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพไปวัน ๆ หนึ่งไม่มีที่อยู่อาศัยที่ถาวรเท่าที่ควร ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ขนาดของที่ดินและบ้านเรือนก็คับแคบแออัด ความรู้สึกว่าตนเองเป็นคนที่มาจากบ้านนอกด้อยกว่าคนเมือง หรือชนชั้นกลางก็ยังฝังลึกอยู่ เป็นผู้ที่ด้อยสิทธิ์เมื่อเทียบกับชุมชนทั่วไป

แต่เมื่อพิจารณาลึก ๆ แล้ว พวกเขาก็ไม่ยอมรับว่าความเป็นชุมชนของพวกเขา หมายถึงแหล่งยาเสพติด หรืออบายมุข แหล่งเสื่อมโทรมน่ารังเกียจขยะแขยง ตรงกันข้ามพวกเขากับคิดถึงสิทธิความเป็นพลเมืองที่เท่าเทียมกันกับคนอื่น ๆ ในสังคมเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนเทศบาลมีการพัฒนาที่ดีขึ้น ก็ช่วยกระตุ้นให้พวกเขาเริ่มตระหนักในคุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นพลเมืองที่สมบูรณ์ขึ้น การที่บ้านของพวกเขาสามารถออกเลขทะเบียนบ้านได้ มีสิทธิขอมิเตอร์น้ำประปา – ไฟฟ้า ลูกหลานสามารถเข้าโรงเรียนเหมือนคนทั่วไปได้ และโดยเฉพาะการใช้สิทธิเลือกตั้ง เหล่านี้ล้วนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ช่วยให้คนในชุมชนเปลี่ยนการมองชุมชนตนเองที่ไม่ยึดติดกับรหัสหมายเก่า ๆ ที่พวกเขาถูกครอบงำมาเป็นเวลานานอีกต่อไป ยิ่งในส่วนของผู้นำทั้ง 2 ชุมชนที่ไม่เพียงแต่จะผ่านการรับสิทธิบริการขั้นพื้นฐานจากรัฐเท่านั้น พวกเขาได้มีส่วนร่วมในกระบวนการงานพัฒนาที่ทางเทศบาล ภาครัฐ และเอกชนเข้ามาสนับสนุนอย่างเต็มที่ เหล่านี้ยิ่งทำให้พวกเขามีความเชื่อมั่นมากขึ้น และกล้าที่จะท้าทายกับความไม่ถูกต้อง หรือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนที่บุคคลหรือหน่วยงานภายนอกหยิบยื่นเข้ามาให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนมิตรภาพซึ่งเป็นที่ตั้งของเครือข่ายสหชุมชน ผู้นำของเครือข่ายได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในกระบวนการพัฒนาร่วมกับองค์กรภายนอกอย่างเต็มที่ ทำให้รหัสหมายคำว่าชุมชนแออัดแบบเก่า ๆ เปลี่ยนเป็นชุมชนของคนยากจนที่มีส่วนร่วมกันดูแลรับผิดชอบสังคม และสิ่งแวดล้อมร่วมกับส่วนอื่น ๆ ของเมืองขอนแก่นด้วย

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า แม้รหัสหมายของคนนอกชุมชนทั่วไป ทั้งข้าราชการ นักการเมือง ชาวชุมชนเมืองอื่น ๆ จะมองรหัสหมายของชุมชนแออัด หรือชุมชนสลัมที่เป็นพื้นที่กรณีศึกษา เป็นพื้นที่มีปัญหาไม่ว่าจะเป็นด้านที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อม ระบบสาธารณูปโภครวมทั้งกรรมสิทธิ์ที่ดิน และเป็นแหล่งเสื่อมโทรม เป็นที่มาของอาชญากรรมมาแต่เดิม แต่รหัสหมายในด้านลบสุดขั้วดังกล่าวก็เริ่มจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี เมื่อชาวชุมชนแออัดได้พิสูจน์ตนเองด้วยกิจกรรมนอกและในชุมชน อาทิ โครงการซาเล้งสะอาดเมือง การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชน รวมทั้งการมีส่วนรวมในการร่วมทำกิจกรรมของเทศบาล ด้านต่าง ๆ ขณะเดียวกันตัวคนในชุมชนเอง เริ่มมองรหัสหมายชุมชนตนเองในทางที่ดีและนำไปสู่ความพยายามในการร่วมทำกิจกรรมพัฒนาด้วยความหวังและศักยภาพของตนเองมากกว่าที่จะจำยอม และอยู่ในสภาพชุมชนเดิม ๆ ตามที่คนนอก

มอง แนวโน้มดังกล่าวถือว่าเป็นข้อได้เปรียบจะเสริมสร้างความเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ให้เกิดแก่ชุมชนดังกล่าวได้ในอนาคต

เศรษฐกิจนอกระบบ : การทำมาหากินและการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชุมชน

ทั้ง 3 ชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาของโครงการวิจัยฯ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพแบบไม่เป็นทางการ คือรับจ้างขายแรงงาน ค้าขาย หาบเร่ หาเก็บพืชผักตามหัวไร่ปลายนานอกเมือง ฯลฯ จากการสำรวจแบบสอบถามทั้ง 3 ชุมชนพบว่า นอกจากผู้ที่ยังเป็นนักเรียนนักศึกษาประมาณร้อยละ 20 ของประชากรทั้ง 3 ชุมชนแล้ว ชาวบ้านประกอบอาชีพแบบไม่เป็นทางการรวมทั้งไม่มีอาชีพสูงถึงร้อยละ71.08 ในขณะที่มีผู้รับราชการ เป็นพนักงานบริษัท หรือมีอาชีพที่เป็นทางการที่มั่นคงเพียง ร้อยละ8.7 เท่านั้น และถ้าพิจารณารายชุมชนจะพบว่า ชุมชนบะขามมีผู้ประกอบอาชีพรับราชการ/รัฐวิสาหกิจและเป็นพนักงานบริษัทสูงถึงร้อยละ 16.46 ในขณะที่ชุมชนมิตรภาพมีเพียงร้อยละ 1.54 และชุมชนหลักเมืองไม่มีเลย[8]

ชาวบ้านในชุมชนแออัดที่เราเห็นความยากจน ซอมซ่อ ไร้หลักประกันในชีวิตและด้อยสิทธิ์ด้อยโอกาสนั้น ถ้าเราพิจารณาให้ดีถึงวิถีชีวิตการทำมาหากินของพวกเขาแล้ว จะเห็นได้ว่าพวกเขาคือพลังส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ช่วยหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของสังคมให้ดำรงอยู่และเติบโตตลอดเวลา เศรษฐกิจที่เกิดจากการขายแรงงาน การรับจ้าง ค้าขาย และให้บริการต่าง ๆ ของพวกเขาคือเศรษฐกิจนอกระบบ หรือเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ ที่คนทำหรือชาวบ้านต้องเป็นผู้แบกรับภาระทุกอย่าง เพื่อความอยู่รอดของชีวิตของคนในครอบครัวเป็นสำคัญ แต่ก็มีผลให้เกิดการจ้างงานราคาถูก จ้างได้ตลอดเวลา จ้างจากที่ซึ่งไม่ไกล จ้างโดยไม่เสียค่านายหน้า ไม่ต้องมีสวัสดิการหรือความรับผิดชอบอื่นใดเหมือนกรณีมีลูกจ้างประจำของตนเอง และจ้างโดยลูกจ้างไม่มีสิทธิต่อรองใด ๆ ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ในด้านการค้าขายก็เช่นกัน พ่อค้าแม่ค้าจากชุมชนแออัดเป็นผู้ประกอบการรายย่อยที่สุด ที่พยายามขายสินค้า อาหาร หรือเครื่องดื่มในราคาที่ค่อนข้างถูกเพื่อให้ผู้คนที่สัญจรไปมาได้ประหยัดรายจ่าย แทนที่จะต้องไปซื้อจากร้านค้าหรือห้างใหญ่ ๆ ที่มีต้นทุนและการคิดกำไรสูงกว่าแม่ค้าชาวบ้านเหล่านี้ เรียกว่าเป็นการช่วยพยุงเศรษฐกิจระหว่างคนจนกับคนจนด้วยกันอันเป็นการแบ่งเบาภาระของหน่วยงานรัฐบาลอีกทางหนึ่ง ในด้านอาชีพการให้บริการอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการขับขี่รถยนต์ รถสามล้อ หรือเข็นของ และแม้กระทั่งการเก็บขยะซื้อของเก่า ล้วนช่วยให้เกิด

[8] ดูตารางที่22 ประกอบ

กิจกรรมเศรษฐกิจและช่วยรักษาความสะอาดและนำขยะมาใช้ประโยชน์ใหม่อันเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการช่วยลดต้นทุนการกำจัดขยะของเทศบาล เป็นต้น

การทำมาหากินของชาวชุมชนแออัดดังกล่าวนี้ จึงน่าจะได้รับการตีความรหัสหมายเสียใหม่ให้เกิดความเป็นธรรมกับพวกเขาอย่างแท้จริง ซึ่งจะช่วยให้รัฐบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตลอดจนผู้คนที่ไม่เคยจนแบบคนสลัมทั่วไปจะได้มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อบทบาทและพลังอันล้ำค่าของคนจนเหล่านั้น อันจะนำไปสู่การพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชาวชุมชนแออัดที่ถูกจุดในฐานะมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีเช่นเดียวกับกลุ่มคนอาชีพอื่น ๆ ขึ้นมาบ้าง

การต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และสิทธิการอยู่อาศัย

1. ชุมชนบะขาม

ในปี 2494 รัฐประกาศให้ที่ดินบริเวณบ้านบะขาม ตำบลพระลับ อำเภอเมืองขอนแก่น และพื้นที่ใกล้เคียงรวม 189 ไร่ เป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงโดยไม่ได้มีการทำแผนที่หรือกำหนดจุดแน่นอนว่าที่ดินดังกล่าวอยู่บริเวณใดแน่

ต่อมาช่วงปี 2501 เริ่มมีการออกโฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับชาวบ้านบางรายรวมทั้งมีการอนุญาตให้สถานที่ราชการ 2 แห่งเข้ามาใช้ประโยชน์ในที่ดินดังกล่าว คือ ศูนย์สร้างทางขอนแก่น และสถาบันราชมงคลวิทยาเขตขอนแก่น จำนวนรวม 191 ไร่ ท้ายที่สุดเหลือที่ดินรวม 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา ที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางชุมชนบะขาม ปัจจุบันที่ไม่สามารถออกโฉนดให้ โดยรัฐยืนยันเป็นที่สาธารณะประโยชน์ไม่อาจเพิกถอนได้ ขณะเดียวกันชาวชุมชนบะขามได้รวมตัวกันต่อสู้ตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมาในแนวทางคือ

1) ชาวชุมชนบะขาม ที่อาศัยอยู่ในที่ดินที่เป็นกรณีพิพาท 27-3-71 ไร่ เข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อนปี 2494 ซึ่งเป็นปีที่รัฐประกาศให้ที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นที่สาธารณประโยชน์

2) รัฐได้ใช้ที่ดินที่ประกาศว่าเป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุง เป็นสถานที่ตั้งของหน่วยราชการ 2 แห่งไปเกินพื้นที่โคกตะลุง (191ไร่) เสียอีก ที่สาธารณะประโยชน์จึงน่าจะหมดไปแล้ว

อย่างไรก็ตามในช่วงปี 2525-2529 รัฐได้เปิดโอกาสให้ราษฎรไปแสดงการครอบครองที่ดินต่อเจ้าหน้าที่ แต่ช่วงดังกล่าวราษฎรในพื้นที่ 27-3-71 ไร่ ไม่ไปแสดงเจตนาครอบครองอันเนื่องมาจากฐานะไม่ค่อยดีไม่มีเงินและไม่มีเวลาเนื่องจากต้องทำมาหากินเป็น

กรรมกรหาเช้ากินค่ำ รวมทั้งยังไม่เห็นความสำคัญของการมีกรรมสิทธิ์เพราะคิดว่าตนเองครอบครองที่ดินบริเวณนี้มานานก่อนที่รัฐจะประกาศให้เป็นที่สาธารณประโยชน์ ตนจึงน่าจะมีสิทธิครอบครองต่อไป ประเด็นเหล่านี้ทำให้ราษฎร จำนวน 154 ครอบครัวที่มีปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินต้องต่อสู้กับรัฐทุกรูปแบบ ตั้งแต่การฟ้องร้องต่อศาล การยื่นเรื่องร้องเรียนถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจนถึงนายกรัฐมนตรี โดยผ่านนักการเมืองท้องถิ่นและ ส.ส. การต่อสู้ดุเดือดขึ้นจนถึงมีการเดินขบวนประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่น มีการปะทะกันระหว่างนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นที่เข้ามาช่วยชาวบ้านประท้วงกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2537 จนกระทั่งรัฐตัดสินใจตั้งคณะกรรมการศึกษาข้อเท็จจริงขึ้นอีก 2 ชุด แต่ก็ยืนยันว่าที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่สาธารณประโยชน์ รัฐไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ให้ได้ และครั้งสุดท้ายเมื่อเดือนมกราคม 2542 ได้มีหนังสือจากอำเภอให้ราษฎร 154 ครอบครัวไปทำสัญญาเช่าที่ดินกับทางอำเภอ ซึ่งชาวบะขามไม่มีใครไปดำเนินการดังกล่าวเพราะทราบดีว่า การทำสัญญาเช่าเท่ากับเป็นการยอมรับว่าที่ดินเป็นของรัฐจริง

กระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ของชาวชุมชนบะขาม เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะการเคลื่อนไหวหลายรูปแบบตามกระแสและผู้เข้ามาช่วยเหลือ ซึ่งบางครั้งชาวบ้านก็ยอมรับว่าตกเป็นเครื่องมือของนักการเมืองท้องถิ่นและระดับประเทศที่เข้ามาหยิบฉวยการต่อสู้ดังกล่าวเพื่อหาเสียงในชุมชน เมื่อได้รับการเลือกตั้งแล้วก็จะหายหน้าไป ดังนั้นเมื่อทางนักวิจัยของโครงการฯ เข้าเก็บข้อมูลในชุมชนบะขามเมื่อเดือนมีนาคม 2542 ชาวบะขามได้ยกประเด็นดังกล่าวขึ้นมาหารือและต้องการให้โครงการฯ หาแนวทางช่วยเหลือเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งนักวิจัยโครงการได้เข้าไปเสริมด้านข้อมูล ขอเอกสารต่างๆ โดยใช้วิธีตั้งคณะทำงานซึ่งประกอบด้วยแกนนำชาวบ้านที่เคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาโดยตลอด 4-5 คน คณะนักวิจัยทีมขอนแก่นและจากส่วนกลางรวมทั้งที่ปรึกษาด้านกฎหมายของโครงการ เข้าร่วมประชุมวางแผนหาข้อมูลทั้งด้านแผนที่ข้อมูลเอกสารต่างๆ เป็นขั้นตอน เพื่อประมวลวิเคราะห์สรุปผลและวางแนวทางในการเคลื่อนไหวต่อสู้อย่างเป็นระบบโดยชาวบะขามจะได้ศึกษาข้อเสนอที่ได้รับจากการทำงานร่วมกัน และนำไปเคลื่อนไหวต่อสู้ในแนวทางที่เหมาะสมต่อไป

2. ชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมือง

ทั้งชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย (ร.ฟ.ท.) ทั้งสองชุมชนโดยชุมชนมิตรภาพมีอาณาเขตทั้งสิ้นประมาณ 40 ไร่ ขณะที่ชุมชนหลักเมืองมีอาณาเขตประมาณ 17 ไร่ แต่ความต่างอยู่ที่ 17 ไร่ ของชุมชนหลักเมือง นั้นมีพื้นที่ตกสำรวจที่ไม่ใช่ที่ดินในครอบครองของการรถไฟแห่งประเทศไทย (ร.ฟ.ท.) หรือหน่วยราชการอื่นๆ หรือของเอกชนใดๆ ถึง 6.8 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งชุมชน

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของทั้งสองชุมชนซึ่งเป็นชุมชนที่มีทำเลที่ตั้งใกล้เคียงกัน (มีเพียงถนนกั้นเท่านั้น) ตามริมทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-หนองคาย นั้นไม่ได้ต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะผู้นำและสมาชิกทุกคนของชุมชนรู้ดีว่าที่ดินดังกล่าวเป็นของ ร.ฟ.ท. และตนอยู่ในฐานะผู้บุกรุก แต่สิ่งที่ทั้งสองชุมชนสู้คือเรื่อง การไล่รื้อ ซึ่งชุมชนมิตรภาพมีบทเรียนการไล่รื้อโดยเจ้าหน้าที่ ร.ฟ.ท. ในช่วงการตั้งถิ่นฐานแรกๆ ส่วนชุมชนหลักเมืองก็ถูกกั้นไม่ให้เข้าไปตั้งบ้านเรือนโดยเจ้าหน้าที่ ร.ฟ.ท. ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนั้น ถึงกับเคยมีการส่งชาวชุมชนที่บุกรุกฟ้องศาลและถูกจำคุก 1 เดือน แม้ว่าการไล่รื้อดังกล่าวจะลดระดับลงไป เนื่องจากองค์กรชุมชนแออัด และเครือข่ายเริ่มมีการรวมตัวและเคลื่อนไหวที่จะไม่ยอมออกจากที่ดินที่อาศัยในชุมชน แต่สัญญาที่จะดูแลจัดการชุมชนแออัดที่มีอยู่ให้เป็นระเบียบและพยายามที่จะไม่ให้มีการตั้งบ้านเรือนขยายออกไปจากเนื้อที่เดิม พร้อมทั้งเรียกร้องให้รัฐออกพระราชบัญญัติชุมชนแออัดร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนแออัดอย่างยั่งยืนและมีศักดิ์ศรีเช่นเดียวกับชาวชุมชนเมืองอื่นๆ การเคลื่อนไหวดังกล่าวกำลังอยู่ในชั้นล่ารายชื่อ 50,000 ชื่อ เพื่อเสนอ พ.ร.บ. สู่การพิจารณาของรัฐบาลและสภาฯ

อย่างไรก็ตามการต่อสู้ของชาวชุมชนมิตรภาพ และหลักเมืองต่อประเด็นการไล่รื้อนั้นก็ยังมีครุกกรุ่นอยู่เป็นช่วงๆ เนื่องจากมีข่าวอยู่เสมอๆ ร.ฟ.ท. จะเปิดให้เอกชนเข้ามาจัดการพื้นที่บริเวณริมทางรถไฟเพื่อใช้ประโยชน์เชิงธุรกิจ จะต้องมีการไล่รื้อสลัมออก ซึ่งทุกครั้งที่มีข่าวดังกล่าวสะพัดออกไป ชาวชุมชนจะรวมตัวกันประท้วงคัดค้านนโยบายดังกล่าวจน ร.ฟ.ท. ต้องออกมาปฏิเสธโครงการดังกล่าว

ในส่วนที่น่าสนใจ ประเด็นกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนหลักเมืองนั้นคือประเด็นที่ดิน “ตกสำรวจ” ซึ่งแต่เดิมชาวชุมชนเข้าไปจับจองโดยการ “แบ่งกันอยู่” ไม่มีการซื้อขายสิทธิ บริเวณใดผู้ใดจับจองแล้วจะดูได้จากการถางพื้นที่ ล้อมรั้วหรือถมดิน คนภายในชุมชนก็จะรู้กันดีว่าที่ดินของใคร แต่ปัจจุบันเริ่มมีคนนอกชุมชนที่สนใจอยากได้ที่บริเวณดังกล่าวไปหากินเชิงธุรกิจ และมีการสอบถามชาวบ้านที่จะซื้อสิทธิเข้ามาใช้ประโยชน์ในที่ดินตกสำรวจดังกล่าว แต่ชาวชุมชนยังไม่ตกลง

บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน

นักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสานเริ่มให้ความสนใจในงานพัฒนาชุมชนในเขตเมืองมากขึ้นในระยะทศวรรษ 2530 นี้เอง ก่อนหน้านั้นจะมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาในภาคชนบทเป็นส่วนใหญ่ มีบางองค์กร เช่นมูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย สมาคมเครดิตยูเนียน ฯ ฯลฯ ที่ดำเนินงานทั้งในชุมชนชนบทและเมือง ในช่วงกลางของทศวรรษ 2530 นักพัฒนาที่มีบทบาทอยู่

ใน คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคอีสาน (กป.อพช. ภาคอีสาน) เริ่มโครงการพัฒนาชุมชนขึ้น โดยเฉพาะการเกิดโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมืองที่หน่วยงานจากกรุงเทพฯ เข้ามาสนับสนุน เช่น โครงการ LIFE มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย โครงการความร่วมมือของ มูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.) ทำให้งานพัฒนาชุมชนแออัดขององค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดขอนแก่นเริ่มเป็นรูปเป็นร่างที่ชัดเจนขึ้นมา กลุ่มนักพัฒนาที่มีบทบาทสำคัญดังกล่าว ได้แก่ คุณสมภพ บุนนาค คุณเดชา เปรมฤดีเลิศ คุณโกวิท บุญเจือ คุณนพพร ภูมิสวัสดิ์ และคุณขรรค์ชัย หงษ์คำมี เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้ล้วนเคยทำงานอยู่ในองค์การนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนา (PLAN - Foster Parents Plan International) มาแล้วทั้งสิ้น

ในกรณีของชุมชนมิตรภาพ นอกจากการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น พ.ศ. 2536-38 รับผิดชอบโดยคุณสมภพ บุนนาคแล้ว ต่อมาได้เกิดโครงการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อพัฒนาชุมชน จ. ขอนแก่น ขึ้นโดยการสนับสนุนของ พ.ช.ม.[9] หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2539 จึงได้เกิดการรวมตัวเป็น “เครือข่ายสหชุมชนพัฒนานครขอนแก่น” ขึ้น มีสมาชิกที่ดำเนินโครงการกลุ่มออมทรัพย์จาก 14 ชุมชนเป็นสมาชิกเครือข่าย โดยมีสถานที่ประสานงานอยู่ที่ชุมชนมิตรภาพจนถึงทุกวันนี้

เครือข่ายสหชุมชนฯ นี้ มี นายธราพงษ์ ชัชวาลประเสริฐ ซึ่งเป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนมิตรภาพ เป็นประธานคนแรก จนถึงปัจจุบันนี้ ส่วนชุมชนหลักเมืองมีนางทองคำ ประสิทธินอก เป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์ และสำหรับชุมชนบะขามได้มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เช่นกัน โดยได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิศุภนิมิตรฯและสหกรณ์เครดิตยูเนียนมาก่อน โดยมีพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสนเป็นประธานชุมชนและมีนายบุญเลี้ยง สุตะชา เป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์

จะเห็นได้ว่า เมื่อมีการพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มออมทรัพย์จากชุมชนต่าง ๆมากขึ้น ก็นำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนขึ้นมา เมื่องานพัฒนาของเครือข่ายสหชุมชนฯเติบใหญ่ยิ่งขึ้น มีทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนเพิ่มมากขึ้น ไม่เฉพาะงบสนับสนุนด้านกิจกรรมออมทรัพย์เท่านั้น นายธราพงษ์หรือพี่โอก็ถูกดึงออกไปสัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ ในระดับชาติโดยยกภาระงานด้านกลุ่มออมทรัพย์ให้ผู้นำอีกคนหนึ่งคือ นายวิเชียร กลึงกลางทำหน้าที่ดูแลแทน ภายในเครือข่ายสหชุมชนฯก็มีผู้นำที่มีบทบาทสูงและออกมาร่วมเคลื่อนไหวงานกับหน่วยงานภายนอกในระดับประเทศมากขึ้น เช่นแม่มะลิอร จากชุมชนเทพารักษ์ เป็นต้น เมื่อผู้นำของเครือข่ายสหชุมชนฯมีความเข้มแข็ง สามารถติดต่อกับแหล่งทรัพยากรภายนอกได้อย่างเต็มที่ มีศักยภาพในการทำงาน

[9] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก บัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ (2542) *รายงานการประเมินผลการดำเนินงานโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาชุมชนเมือง*, สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ, หน้า 31-38

และสามารถพัฒนาองค์กรได้สูงขึ้น เป็นผลให้เกิดการละเลยเพื่อนร่วมงานเดิมบางส่วน ไม่ว่าจะเป็นนักพัฒนาเอกชนหรือ NGOs แม้แต่เจ้าหน้าที่เทศบาลซึ่งยังคงต้องการเข้ามาปกครองชุมชนอย่างเจ้านาย-ลูกน้องอยู่ ก็เห็นว่าเครือข่ายสหชุมชนฯนั้นโตเกินกว่าจะเข้าถึง จึงมีการประสานงานและใช้งบสนับสนุนจาก DANCED ร่วมกันตั้งเครือข่ายใหม่ชื่อ **"เครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่น"** โดยแยกส่วนที่เป็นชุมชนดั้งเดิมจำนวน 13 ชุมชนออกจากเครือข่ายสหชุมชนฯ มารวมกับชุมชนอื่นอีก 30 ชุมชนที่เข้ามาเป็นสมาชิกร่วมกัน ทางฝ่ายเครือข่ายสหชุมชนฯจึงมีสมาชิกเฉพาะที่เป็นชุมชนแออัด จำนวน 12 ชุมชนอยู่ในปัจจุบันโดยยังคงมีนายธราพงษ์เป็นประธานเครือข่ายสหชุมชนฯ (ภายหลังเกิดเครือข่ายฟื้นฟูได้แยกตัวออกไป) และ ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการสภาองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นเครือข่ายระดับประเทศที่จัดตั้งขึ้นมาภายหลังการเกิดขึ้นของเครือข่ายสลัมสี่ภาคที่ยังคงมีบทบาทสูงในเรื่องการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่อยู่อาศัยอยู่ในขณะนี้ ส่วนเครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่น ก็ได้มีผู้นำรุ่นใหม่ที่เคยทำงานอยู่ในเครือข่ายสหชุมชนฯมาก่อน เช่นนายบุญเลี้ยง โดยมีทางเทศบาลและ NGOs ให้การสนับสนุนและเป็นพี่เลี้ยง

ปัจจุบัน ได้เกิดภาพความขัดแย้งในส่วนของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่ชัดเจนขึ้น กล่าวคือในระดับประเทศ ทางเครือข่ายสลัม 4 ภาคจะยังคงเคลื่อนไหวเน้นหนักในด้านสิทธิที่อยู่อาศัยโดยไม่เกี่ยวข้องกับงานของสภาชุมชน ในขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนบางส่วนเริ่มโดดเดี่ยวเครือข่ายสหชุมชนฯและหันมาสนับสนุนเครือข่ายฟื้นฟูฯแทน และในระดับชุมชน ความขัดแย้งระหว่างผู้นำของชุมชนที่เป็นกรรมการเครือข่ายสหชุมชนฯกับประธานสหชุมชนฯและกรรมการบางส่วนเริ่มชัดเจนมากขึ้น และพร้อมที่จะเกิดการแตกหักโดยเฉพาะจากกรณีที่เครือข่ายสหชุมชนฯกำลังมีปัญหาด้านการเบิกจ่ายงบประมาณจากโครงการเงินกู้ของกองทุนเพื่อสังคมเมื่อเร็ว ๆ นี้

สรุปแนวทางและผลการดำเนินงานในการวิจัยและปฏิบัติการระยะที่ 3

ในช่วงเวลาที่โครงการวิจัยระยะที่ 2 ได้สิ้นสุดลง ทางคณะผู้วิจัยได้ประมวลผลการศึกษาและวิเคราะห์ศักยภาพในแต่ละชุมชน และได้นำเสนอแนวทางในการส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการพัฒนาในแต่ละชุมชน ในการพิจารณาศักยภาพของชุมชนนั้น ทางคณะผู้วิจัยได้ใช้หลักเกณฑ์สำคัญ ๆ พอสรุปได้ดังนี้

א. ทรัพยากรบุคคล (human resources) ซึ่งจะดูที่ผู้นำและความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกในชุมชนแต่ละชุมชนเป็นหลัก

ב. ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมภายในชุมชน (social relation and cultural aspect)

๓. พัฒนาการและประสบการณ์การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชุมชน (บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับอำนาจภายนอก)

ต่อไปนี้เป็นการนำเสนอภาพรวมการดำเนินงานจากแต่ละชุมชนว่ามีศักยภาพอย่างไร และแนวทางในการพัฒนาตลอดจนสรุปผลการดำเนินงานที่เกิดขึ้นในระยะที่ 3 ว่าเป็นเช่นไร

๘. ชุมชนบะขาม

1) ศักยภาพของชุมชน

ผู้นำที่สำคัญของชุมชนบะขามคือพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน ซึ่งเคยเป็นประธานชุมชนมาถึง 3 สมัย และเป็นผู้นำการเรียกร้องต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินจนถึงปัจจุบัน พ่อพิมพ์ ได้รับการยอมรับจากชุมชนด้วย "*ความจริงจังในการต่อสู้และความซื่อสัตย์เสียสละเพื่อชุมชน นอกเหนือจากความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณคือเฒ่าจ้ำของชุมชน*"[10] นอกจากนี้ ชุมชนบะขามยังมีผู้นำอีกหลายคน ไม่ว่าจะเป็นประธานชุมชนคนปัจจุบัน (นางจารุณี สุตะชา) และสามี (นายบุญเลี้ยง สุตะชา) ซึ่งทั้งคู่เคยเป็นผู้นำกลุ่มกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนมาก่อน และผู้นำเก่าจากตระกูลภูธรซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ที่เคยดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาตั้งแต่สมัยก่อน แต่ที่สำคัญก็คือผู้นำสตรีสูงอายุหลายคนที่เกิดขึ้นมาจากการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยเฉพาะประสบการณ์จากการเดินขบวนและชุมนุมที่หน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่นเมื่อหลายปีก่อนทำให้ผู้นำเหล่านั้นกลายเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญของชุมชนทั้งในแง่การพัฒนาชุมชนและการยืนหยัดต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินจนถึงทุกวันนี้

จะเห็นได้ว่าศักยภาพของชุมชนบะขามในด้านผู้นำและบทบาทการทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้นำมีอยู่สูงมาก รวมทั้งพวกเขายังได้รับการยอมรับจากชุมชนค่อนข้างมาก ในขณะเดียวกัน พวกเขาก็สามารถติดต่อประสานงานกับภายนอก ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานเทศบาล นักการเมือง และแหล่งทุนที่สนับสนุนงานพัฒนาต่าง ๆ ได้ค่อนข้างดี

ในด้านประเพณีวัฒนธรรม ถือได้ว่าชุมชนบะขามมีพื้นฐานที่มั่นคงในด้านนี้มาก แม้ว่าชุมชนจะปรับตัวเป็นสังคมเมืองที่รวดเร็วก็ตาม บทบาทผู้เฒ่าผู้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ และการรักษาประเพณีดั้งเดิมเช่นศาลปู่ตา พิธีกรรมทางพุทธศาสนา เหล่านี้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อเลี้ยงให้ชุมชนบะขามมีศักยภาพในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นต่อไป

ในด้านประสบการณ์การเคลื่อนไหวต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ผู้นำและชาวชุมชนบะขามได้ฝ่าฟันต่อสู้ในช่วงเวลาที่ยาวนาน ผ่านการใช้รูปแบบวิธีการต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การต่อสู้ที่จำกัดตัวอยู่

[10] ดูรายงานชุมชนบะขาม หน้า 14

ในกรอบของผู้น้อยที่หวังความเมตตาจากผู้ใหญ่ และแสวงหาการสนับสนุนจากตัวบุคคลไม่ว่าจะเป็นข้าราชการหรือนักการเมืองในระดับท้องถิ่นและระดับชาติแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ต้องเลือกใช้วิธีที่กดดันและมีลักษณะท้าทายต่ออำนาจรัฐมากขึ้น รวมทั้งการแสวงหาแนวร่วมจากนักศึกษาและผู้รักความเป็นธรรม ทั้งนี้ตัวชาวบ้านและผู้นำก็ต้องนำตัวเองเข้ามาร่วมหัวจมท้ายกับการต่อสู้อย่างไม่ยอมย่อท้อ ทำให้พวกเขาได้เรียนรู้มาตรการ วิธีการที่สามารถนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ได้หลากหลายยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ความมุ่งมั่นในการต่อสู้ร่วมกันก็ทำให้เกิดพลังและความสามัคคีในชุมชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งแม้ว่าต่อมาจะเกิดการเปลี่ยนตัวผู้นำที่เป็นประธานชุมชนและเกิดความขัดแย้งในผลประโยชน์บางส่วนของคนในชุมชนจนนำไปสู่การเรียกร้องแบ่งแยกหมู่ชุมชนก็ตาม แต่ในส่วนของความพยายามร่วมกันในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม

2) แนวทางการพัฒนาของชุมชนบะขาม

เมื่อพิจารณาจากศักยภาพของชุมชนบะขาม โดยเฉพาะในด้านผู้นำและบทบาทของผู้นำที่ผ่านมา ทางคณะผู้วิจัยได้ร่วมแลกเปลี่ยนกับกลุ่มผู้นำในที่ประชุมและในการเข้าร่วมสังเกตการณ์การทำกิจกรรมของชุมชน พอประมวลเป็นแนวทางได้ว่า น่าจะเร่งส่งเสริมศักยภาพของผู้นำโดยกระบวนการกลุ่มน่าจะต้องเร่งเข้าไปเสริมในการพัฒนาของชุมชนนี้ เพื่อที่พัฒนาความรู้และความสามารถของผู้นำ สร้างผู้นำรุ่นใหม่ และส่งเสริมให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาและมาเข้าใจมาเรียนรู้ให้มากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ต้องขยายพลังการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นสมบัติ เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ตลอดจนการอาศัยพลังด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่บ้างในชุมชน ให้เป็นเวทีและเงื่อนไขในการพัฒนาชุมชนต่อไป แนวทางในการพัฒนาระยะต่อไปโดยสรุป มีดังต่อไปนี้[11]

(1) เสริมสร้างกระบวนการกลุ่มจากฐานล่าง ให้เกิดการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรมของชุมชน

(2) เสริมกระบวนการถ่ายทอดข้อมูลการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อขยายพลังความร่วมมือจากชุมชนในเรื่องการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดิน

(3) ประสานความร่วมมือกับเครือข่ายอื่น ๆ ในเรื่องการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินโดยสนับสนุนให้เกิดการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้

(4) สร้างรหัสหมายใหม่ของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินแก่ชาวชุมชนในส่วนที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่แล้ว รวมทั้งประชาชนทั่วไปและหน่วยงานต่าง ๆ ให้เข้าใจข้อเท็จจริงของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขาม

---

[11] จากรายงานชุมชนบะขาม หน้า 35-36

(5) ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายอาชีพให้คนในชุมชนที่มีฐานะไม่ดีและว่างงาน เพื่อให้เกิดทางเลือกมากขึ้น

3) สรุปผลการดำเนินงานระยะที่ 3 ของชุมชนบะขาม

(1) ผู้นำ มีความเชื่อมั่นในการแสดงตัวและทำงานมากขึ้น รวมทั้งมีความสามารถในการนำเสนอปัญหา ซึ่งเป็นผลมาจากวิธีการสนับสนุนในด้านการจัดรูปองค์กร และให้ข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน

(2) องค์กรชุมชนมีการรวมตัวกันทำกิจกรรมมากและหลากหลายขึ้น โดยเฉพาะผลจากการนำทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นยุทธศาสตร์การสนับสนุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อในเรื่อง ศาลปู่ตา

(3) องค์กรชุมชนมีการประสานกับองค์กรภายนอกมากขึ้น ทั้งในเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดิน และการสนับสนุนด้านทรัพยากรในการประกอบอาชีพ

(4) ***องค์กรชุมชนมีการพัฒนาเรื่องแนวคิดการทำงานมากขึ้น*** เช่น แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง การจัดองค์กร การต่อสู้ การขยายพันธมิตรและเครือข่าย รวมทั้งการให้โอกาสแก่คนด้อยโอกาสในชุมชนที่จะได้รับสวัสดิการและการพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเอง

ข. ชุมชนมิตรภาพ

1) ศักยภาพของชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพมีจุดเด่นที่เป็นศักยภาพของชุมชนในด้านบทบาทผู้นำและประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาและเรียกร้องสิทธของชุมชน ผู้นำของชุมชนมิตรภาพมีความโดดเด่นมาก จนทำให้ดูเหมือนว่าผู้นำรอง ๆ ลงไปจะไม่มีบทบาทต่อชุมชนมากนัก นายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ เป็นผู้นำที่ชาวบ้านให้การยอมรับโดยได้ขึ้นเป็นประธานชุมชนเป็นคนแรกโดยไม่มีการเลือกตั้งเลือกตั้ง[12] ทั้งนี้เพราะนายธราพงษ์ เป็นผู้ที่มีบทบาทเด่นในการประสานงานภายนอกโดยเฉพาะมีความสัมพันธ์ยาวนานกับคณะบริหารเทศบาลนครขอนแก่น และสามารถช่วยเหลือชาวบ้านเป็นที่พึ่งของชุมชนที่บุกเบิกงานส่งเสริมอาชีพให้กับชาวชุมชนได้

หลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีบทบาทส่งเสริมงานพัฒนาในพื้นที่ชุม

[12] ดูรายงานชุมชนมิตรภาพ หน้า

ชนแออัดในช่วงปี พ.ศ. 2538 ก็ได้เกิดเครือข่ายองค์กรชุมชนชื่อ เครือข่ายสหชุมชนขึ้นมาโดยมี นายทวี ดอนสมบูรณ์ จากชุมชนหนองแวง – ตราชู 2 เป็นประธานคนแรกและต่อมานายธราพงษ์ก็ได้เป็นประธานเครือข่ายฯ ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2539 กระแสการยอมรับชุมชนเมืองมีสูงขึ้น จากความพยายามในการเคลื่อนไหวเรียกร้องของชาวชุมชนแออัดโดยเฉพาะในเรื่องสิทธิการได้รับการดูแลจากเทศบาลในด้านสาธารณูปโภค การศึกษา สุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อม ในที่สุดเทศบาลก็ยอมรับให้ชุมชนแออัดเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการในเขตเทศบาล นอกจากนั้นการเข้ามาสนับสนุนของโครงการ DANCED และ พชม.ทำให้ชุมชนมิตรภาพซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักงานเครือข่ายสหชุมชนฯ กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

จะเห็นได้ว่า ศักยภาพของชุมชนมิตรภาพในด้านผู้นำมีอยู่สูง ถึงแม้จะมีข้อจำกัด คือเป็นลักษณะผู้นำเดี่ยว ที่ขาดการทำงานร่วมกันกับผู้นำอื่น ๆ ในชุมชน แต่ชุมชนมิตรภาพก็สามารถที่จะจัดการดูแลตนเองและสามารถขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนของตนต่อไปได้ ต่อมาเมื่อมีปัญหาขัดแย้งแตกแยกในเครือข่าย ทำให้เกิดการแยกเครือข่ายออกไปรวมตัวเป็นเครือข่ายใหม่ ทำให้บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนฯแผ่วลง แต่ก็ยังสามารถเคลื่อนงานต่อไปได้ ในขณะที่ภายในชุมชนมิตรภาพเองไม่ได้รับผลกระทบมากนัก ตรงกันข้าม นายธราพงษ์กลับมีเวลาที่จะดูแลและสนับสนุนค้ำจุนคนในชุมชนของตนได้เต็มที่ยิ่งขึ้น

2) แนวทางการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพ

การพัฒนาของชุมชนมิตรภาพนี้ จะต้องสร้างขบวนการของแต่ละคุ้มให้เข้มแข็ง เพื่อที่จะลดปัญหาการมีผู้นำเดี่ยวที่ทำให้ขาดผู้นำระดับรองที่จะมาช่วยกันคิดและร่วมกันทำเพื่อเสริมบทบาทการนำรวมหมู่ รวมทั้งการเตรียมความพร้อมของชุมชนในระยะยาว

แนวทางการทำงานพัฒนาสำหรับชุมชนมิตรภาพในระยะต่อไป มีดังนี้[13]

(1) เน้นการส่งเสริมบทบาทของแต่ละคุ้มหรือกลุ่มอาชีพให้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนามากขึ้น เพื่อลดปัญหาผู้นำเดี่ยวที่แบกรับทุกอย่างมากเกินไป

(2) เสริมบทบาทผู้นำจากแต่ละคุ้มและสร้างการนำแบบรวมหมู่ให้มีประสิทธิภาพ

(3) เตรียมความพร้อมของชุมชนในการรองรับการพัฒนาจากภายนอกโดยผ่านกระบวนการศึกษาและปฏิบัติงานร่วมกันของแต่ละกลุ่มในชุมชน

3) สรุปผลการดำเนินงานระยะที่ 3 ของชุมชนมิตรภาพ

[13] ดูรายงานชุมชนมิตรภาพ หน้า

(1) มีการส่งเสริมการทำงานในกลุ่มย่อย ทำให้ผู้นำจากกลุ่มกิจกรรมสามารถร่วมกันหารูปแบบวิธีการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการและเป็นประโยชน์กับต่อสมาชิก

(2) สมาชิกกลุ่มมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ มี การแลกเปลี่ยนอย่างจริงจังเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสมาชิก

(3) เกิดกองทุนที่สมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน และสามารถควบคุมและตรวจสอบได้

ค. ชุมชนหลักเมือง

1) ศักยภาพของชุมชนหลักเมือง

ชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งเป็นทางการ และมีประธานชุมชนหลังชุมชนบะขามและมิตรภาพ ทั้ง ๆ ที่ชุมชนนี้มีกำเนิดและดำรงความเป็นชุมชนมานานกว่าชุมชนมิตรภาพ ชุมชนนี้จึงเป็นชุมชนที่ปิดตัวเองมานาน ในช่วงเดิมจากพื้นฐานภายในชุมชนที่ชาวบ้านอยู่อาศัยร่วมกันยังมีจำนวนไม่มากและไม่มีการแบ่งเป็นคุ้มใครคุ้มมันเหมือนทุกวันนี้ ความสามัคคีและความร่วมมือช่วยเหลือกันตลอดจนผลการเจือจุนแบ่งปันประโยชน์ร่วมกันก็จะไปกันได้ดี แต่พอชุมชนได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการขึ้นมา และมีเรื่องของการเข้ามาของทรัพยากรและผลประโยชน์จากภายนอก ทำให้คนในชุมชนปรับตัวไม่ทันและเกิดการแตกแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่มากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างไรก็ตาม ศักยภาพของชุมชนในด้านผู้นำ ซึ่งมีอยู่หลายคน เช่น นางทองดำ ประสิทธินอก ซึ่งเป็นประธานชุมชนคนแรก และนายชาญชัย ซึ่งเป็นประธานคนที่ 2 เหล่านี้ล้วนเป็นผู้ที่มีความสามารถในการนำพาการพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชนเป็นอย่างดี การที่ผู้นำชุมชนได้ร่วมอยู่ในเครือข่ายสหชุมชนและมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย และการเข้าถึงบริการของรัฐหรือเทศบาลในด้านการสาธารณูปโภค การศึกษา อนามัยและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนแหล่งสนับสนุนการพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน และนักการเมืองท้องถิ่น ทำให้ชุมชนหลักเมืองมีศักยภาพที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองได้เป็นอย่างดี ถ้าได้มีการปรับปรุงแก้ไขปัญหาบางอย่าง

2) แนวทางการพัฒนาของชุมชนหลักเมือง

ในส่วนของแนวทางการพัฒนาของชุมชนมีดังต่อไปนี้

(1) กระตุ้นและส่งเสริมให้ทั้ง 2 กลุ่มที่ขัดแย้งกัน เข้าใจปัญหาและร่วมกันแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ร่วมกันให้เป็นชุมชนเดียวกัน เพราะว่าอาชีพ รายได้หรือ

เงื่อนไขการดำรงอยู่ การประสบปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ ด้วยกัน ไม่ใช่เป็นตระกูลใดตระกูลหนึ่ง

(2) พัฒนาทักษะการประกอบอาชีพทำมาหากิน ต่าง ๆ ให้ชาวบ้านเพื่อที่จะไปสู้กับการเบียดขับของเศรษฐกิจแบบทางการ

(3) สนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะการสืบทอดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่าง ๆ จะต้องเสริมให้กับชาวบ้านได้ปรับตัวมากขึ้น ถึงจะผ่านสถานการณ์ได้

3) สรุปผลการดำเนินงานระยะที่ 3 ของชุมชนหลักเมือง

(1) ชาวบ้านมีการปรับทัศนคติ-ความคิด ที่ต้องมีการริเริ่มจากการพึ่งพาจากภายนอกลง และเกิดการร่วมมือกันภายในกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาและพัฒนากิจกรรม

(2) เกิดการเปรียบเทียบระหว่างรูปแบบงานพัฒนาที่เกิดจากภายนอก และการพัฒนาที่ต้องอาศัยความคิดของสมาชิกภายในกลุ่ม โดยอาศัยประสบการณ์จากกรณีที่โครง การ SIF และ มิยาซาวา ที่ส่งผลก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน

(3) เกิดการเห็นคุณค่าจากทรัพยากรโดยเงินที่โครงการวิจัยสนับสนุนกลุ่มได้ตกลงกัน

ขยายกิจกรรมใหม่ขึ้น คือ กองทุนสวัสดิการสมาชิกชุมชนเพื่อขยายโอกาสให้สมาชิกชุมชนคนอื่นได้รับประโยชน์ด้วย

(4) ชาวบ้านเริ่มมองเห็นประโยชน์จากกลุ่มออมทรัพย์ที่ช่วยแก้ปัญหาทางด้านการเงินจากเงินกู้นอกระบบ และสามารถใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพได้

(5) เกิดการสรุปบทเรียนจากแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา และประเมินผลทั้งด้านที่เป็นผลดีและผลเสียต่อชุมชน

บทส่งท้าย

จากการศึกษาวิจัยและปฏิบัติการตลอดโครงการระยะที่ 2 และ 3 ทางคณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์ผลการศึกษาวิจัยร่วมกันในช่วงสุดท้าย และได้ประมวลออกมานำเสนอในบทส่งท้ายนี้ โดยคณะผู้วิจัยพยายามที่จะนำเสนอประเด็นและเนื้อหาต่าง ๆเพื่อตอบคำถามของการศึกษาวิจัย ตามที่โครงการฯได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยไว้ ดังนี้

1. ชุมชนและความสัมพันธ์ภายในและภายนอกชุมชน

1) ชุมชนบะขาม

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

สำหรับชุมชนบะขาม จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแม้จะไม่ถือว่าชุมชนของตนเป็นชุมชนแออัด แต่เป็นชุมชนเมืองซึ่งพัฒนาขยายตัวภายในกรอบวงล้อมของเมืองใหญ่จนกลายเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ถูกบีบและล้อมไว้ก็ตาม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็ยังคงมีลักษณะเป็นปัจเจก (Individual) เหมือนชุมชนเมืองโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาโดยมองตัวคนเป็นหลัก ดูการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม กลุ่มเล็กกลุ่มน้อย โดยแต่ละคนมารวมกัน ทำให้เห็นความสัมพันธ์ต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงเครือญาติเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มที่ย้ายมาในระยะแรก ๆ และกลุ่มที่ย้ายเข้ามาที่หลัง

กลุ่มแรก จะมีตระกูล*ภูธร* และตระกูล*สุโพธิ์แสน*ของพ่อพิม แต่มีเครือญาติคนละนามสกุล ซึ่งเป็นเพื่อนกัน ส่วนใหญ่ชาวบ้านเขานับถือคนที่มาจากจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น ตระกูลภูธรให้เป็นผู้นำมาตลอดตั้งแต่ต้น จนถึงช่วงที่เปลี่ยนจากสังคมดั้งเดิมมาเป็นสังคมเมือง ทำให้สังคมชนบทลดความสำคัญลง ตระกูลที่มาจากร้อยเอ็ดก็ยังมีอิทธิพลค่อนข้างมาก ทั้งในเรื่องของเครือญาติและความเป็นผู้นำ

อีกกลุ่มที่ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับชุมชนน้อยมากจะเป็นคนที่อพยพมาในรุ่นหลัง ๆ ช่วงปี 2510 มีนายทุนเข้ามาลงทุนร่วม ชุมชนขยายตัว กับคนที่เป็นข้าราชการของกรมทางหลวง คนเหล่านี้มาทำการค้าขาย เปิดหอพักห้องเช่า ฯลฯ ซึ่งเป็นการทำงานแบบไปเช้า-เย็นกลับ อย่างไรก็ตาม พวกเขายังคงมีความสัมพันธ์กับชุมชน และเข้าร่วมการรวมกลุ่มต่าง ๆในฐานะสมาชิกกลุ่ม แม้ปัจจุบันสังคมทั่ว ๆ ไปได้เปลี่ยนไปมากแล้ว แต่ยังคงความสัมพันธ์ภายในชุมชนไว้ได้แน่นพอสม

จุดเด่นประการหนึ่งของชุมชนบะขามก็คือ ชาวบ้านยังมีความกลมกลืนระหว่างคนมาใหม่กับคนรุ่นแรก ๆ พอสมควร โดยเฉพาะพอนำมาโยงกับประเด็นปัญหาและการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งถือว่าเป็นผลประโยชน์ร่วมกัน คนรุ่นใหม่ก็จะมารวมตัวกับคนรุ่นแรก คือจึงเข้ากันได้มีการผสมผสานกลมกลืน แม้ว่าความสัมพันธ์ จะมีความเข้มข้นน้อยกว่าความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติที่อพยพมารุ่นแรก ๆก่อนปี พ.ศ. 2510

ความสัมพันธ์กับภายนอก

ชุมชนบะขาม เดิมเป็นหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ไปค้าขาย ความสัมพันธ์เดิม ถ้าไปมองเป็นกลุ่มผู้นำ เป็นชุมชนที่หาเช้ากินค่ำ ไปค้าขายที่ตลาด ออกไปรับจ้าง ฯลฯ ความสัมพันธ์ก็จะไม่มีในเชิงเป็นระบบมากนัก เป็นแค่การทำมาหากินกับพื้นที่อื่น หรือว่าคนโนนทันมีที่นาอยู่ที่บะขาม มีภาพ

ของความสัมพันธ์ยังไม่ชัดเจน ความสัมพันธ์ที่มองถึงความชัดเจนจะเริ่มจากว่าขุดดินทราย มีนายทุนเข้ามารับซื้อ จ้างให้คนในบะขามขุดดินทราย มองในระดับของความสัมพันธ์ว่า ชุมชนสัมพันธ์อะไรบ้าง คนเขามองบะขามอย่างไร อย่างนายทุนที่มาซื้อดินก็จะมองว่า บะขามเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรหินทราย การค้าขายเริ่มจากมีส่วนราชการเข้ามามีโรงพยาบาล แขวงการทาง โรงเรียน บะขามเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาล (เปลี่ยนการปกครองไม่ต้องขึ้นกับผู้ใหญ่บ้าน ตำบล) มาขึ้นกับเทศบาล แต่ภาพของการทำงานความสัมพันธ์ก็ยังไม่เปลี่ยน บะขามกลายเป็นชุมชนชนบทเดิมที่กลายมาเป็นชุมชนเมืองที่มีคนยากจนรับจ้างอยู่อาศัย

ความสัมพันธ์ของชุมชนต่อชุมชนอื่น บะขามถูกเพ่งเล็งค่อนข้างเยอะว่าไม่เปลี่ยนอำนาจ ไม่เหมือนชุมชนหลักเมือง ชุมชนอื่นที่เปลี่ยนสลับกันไปมา แต่บะขามมีผู้นำกลุ่มเดียวที่ต่อเนื่อง ถ้ามองตามลักษณะจากคนภายนอกจะว่าชุมชนนี้ทำงานง่าย เพราะไม่ต้องไปหาผู้นำมาก ไม่ต้องไปดูเรื่องความหลากหลาย คนจึงมองว่า ชุมชนค่อนข้างมีความเกาะเกี่ยวกันอยู่แล้ว จะเข้มแข็งหรือไม่ก็อีกเรื่อง แต่ถ้าวิเคราะห์ลึก ๆ จะเห็นว่าอำนาจอยู่ที่คนกลุ่มเดียว ก็จะไม่มีการตรวจสอบ แต่ถ้ามองในแง่ดีก็จะเห็นชัดเจนว่า การมีผู้นำกลุ่มนี้เป็นหลัก ทำให้ความต่อเนื่องของงานและลักษณะการถ่ายทอดข้อมูลมีอยู่ชัดเจนตลอดเวลา แม้ว่าบะขามจะมีภาพของชุมชนด้านลบ จากเรื่องของกรรมสิทธ์ที่ดินในระยะแรกที่เป็นคนบุกรุกก็ตาม

2) ชุมชนมิตรภาพ

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

สำหรับชุมชนมิตรภาพ ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนโคราช มีความเหนียวแน่น โยงไปถึงฐานอาชีพหาบเร่ สามล้อ ซึ่งเป็นอาชีพเดิม ส่วนประกอบที่ตามมาทีหลัง คือ การขยายชุมชนช่วงเศรษฐกิจกำลังพุ่งขึ้น ทำให้ส่วนประกอบของคนในชุมชนมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามคุ้มที่เป็นแกนหลักที่เคยก่อตั้งชุมชนจะมีบทบาทแสดงความเป็นเจ้าของชุมชนชัดเจน แต่ลักษณะการย้ายเข้ามาแบ่งเป็นคุ้ม จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นกลุ่ม 4 กลุ่ม ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่าง 4 กลุ่มก็ไปมาหาสู่กัน แต่มีบุคคลอยู่ในแต่ละกลุ่มที่มีบทบาทเข้ามาเชิงโครงสร้างการปกครองมาทีหลัง พวกเขามีชีวิตอยู่ร่วมกันในแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มซอย 5 กลุ่มไทยโคราช กลุ่มคนจนที่อาศัยอยู่ในชุมชน และกลุ่มทางด้านถนนพิมพสุตแต่เป็นกลุ่มที่ไม่ยากจน เป็นผู้ที่เช่าห้องแถวขายของชำ กลุ่มที่มีห้องแถวก็จำเป็นต้องย้ายมาอยู่ที่เดียวกัน คือ ชุมชนมิตรภาพ จะเห็นว่า กลุ่มที่อยู่ห้องแถวจะมีช่องทางทำอาชีพดีกว่า เช่นไปเช่าห้องน้ำในที่ บ.ข.ส.ได้ มีฝีมือในการทำผม เป็นเจ้าของสามล้อ กลุ่มไทยโคราชก็ขายของที่ บ.ข.ส. หาบเร่ ถีบสามล้อเหมือนเดิม เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า สัมพันธ์กันในลักษณะกลุ่มภายในจะแน่นกว่า ส่วนความสัมพันธ์ทั้ง 4 กลุ่มก็มีบ้างเป็นบางครั้งที่มีสถานการณ์มีงานประเพณีวัฒนธรรม เทศกาลออกพัฒนาคนตาม ฯลฯ

ความสัมพันธ์กับภายนอก

ชุมชนอื่น ๆ มองชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนแออัด แต่บทบาทอันหนึ่ง คือ ผู้นำที่ แรกๆ ทำให้เห็นภาพว่า เป็นคนดี บุกเบิก กล้าไป ต่อรองมีความสามารถในการประสานขายทั้งหลาย แต่คนนอก ชุมชนก็ยังมองว่า ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนแออัด มาในระยะหลังมีการพัฒนามีกิจกรรมได้รับการยอมรับมากขึ้น มีการรับรองการเป็นชุมชน ได้ร่วมเวทีประชุมต่างๆ กับเทศบาล มีโครงการเข้ามา ทำให้ชุมชนอื่น ๆ มองชุมชนมิตรภาพดีขึ้นกว่าเดิม

3) ชุมชนหลักเมือง

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

ชุมชนหลักเมือง ฐานความสัมพันธ์เรื่องกลุ่มเครือญาติที่มีบทบาทหน้าที่ทำงานบนรถไฟอาศัยความสัมพันธ์ตรงนี้ให้มาอยู่ร่วมกันในชุมชน ซึ่งแต่เดิมที่อยู่ร่วมกันมายังไม่มีปัญหา เพราะต้องพึ่งพาในการประกอบอาชีพโดยงถึงความสัมพันธ์ถึงคนของหลักเมืองที่มีหน้าที่ทำงานรถไฟมีพื้นที่ว่างอาศัยความสัมพันธ์ตรงนี้ไปยึดพื้นที่ในการประกอบอาชีพ

ในชุมชนหลักเมือง ฐานของกลุ่มมาจากฐานของเครือญาติกับกลุ่มอาชีพเป็นหลักมีการเอื้อประโยชน์ มีการให้กู้ยืมเงิน และช่วยเหลือด้านอื่นๆ ต่อมามีสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ คือ การพัฒนายกระดับความเป็นชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับภายนอก เริ่มมีกิจการทางสังคม การส่งเสริมอาชีพออมทรัพย์ กลุ่มก็เริ่มเปลี่ยนจากกลุ่มอาชีพที่อยู่ในฐานะของเครือญาติมาเป็นกลุ่มผสมจากเครือญาติมาอยู่ภายใต้กิจการ ทำให้การรวมกันไม่เน้นเรื่องเอื้อประโยชน์ แต่เน้นเรื่องการจัดการผลประโยชน์จากกิจกรรมผู้นำอย่างพี่ทองดำ เป็นผู้นำที่บุกเบิกงานอาชีพที่เข้าถึงพื้นที่ คนอื่นๆ ก็ทำตาม แกเลยกลายเป็นหัวหน้า เป็นผู้จัดการผลประโยชน์ ลักษณะกลุ่มก็เปลี่ยนไป และเครือญาติก็ยังอยู่ แต่อ่อนตัวลง โดยเน้นมาที่กลุ่มกิจกรรมเป็นหลัก เพราะฉะนั้นการยกระดับจากกลุ่มเครือญาติมาเป็นกลุ่มกิจกรรมภายหลังการตั้งชุมชนเป็นทางการ คือความเป็นชุมชนที่ไม่เคยมีการบริหารมาก่อน พอมาเป็นการบริหาร คือ การรวมของเครือญาติทั้งหมด กิจกรรมทั้งหมดมาเป็นการจัดการในระดับชุมชน ระดับความคิดหรือความพร้อมที่จะทำ ขีดความสามารถยังไม่มีที่จะต้องจัดการกับผลประโยชน์ จัดการกับภายนอกมากขึ้น จึงกลายเป็นปัญหาที่ไม่สามารถตั้งหลักได้ สุดท้ายมีแนวโน้มว่าแตกแยกกัน นี่คือ ลักษณะความสัมพันธ์ที่ปรับเปลี่ยนไปของชุมชนนี้

สิ่งที่น่าจะเหมาะสมสำหรับชุมชนก็คือ การฟื้นฟูและส่งเสริมความสัมพันธ์ในระบบกลุ่มเดิมที่เป็นกลุ่มย่อยๆ ระยะหลังมาเน้นเรื่องกลุ่มใหญ่ในชุมชน จึงกลายเป็นว่าละเลยฐานเดิมที่เคยมีมาก่อน การพึ่งพาอาศัยเรื่องของการที่อาศัยความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมที่มีน้อยลง มาอาศัยระเบียบโครงสร้างแทนจึงกลายเป็นเรื่องใหม่ และทำให้เกิดปัญหาความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่แปลกแยก

พอมาถึงระยะ 3-4 ปีที่โครงการวิจัยฯได้เข้ามาร่วมงานด้วย จึงเริ่มมีการปรับตัวภายในที่จะฟื้นฟูความสัมพันธ์แบบที่เคยมีอยู่เดิมให้มองเห็นเด่นชัดขึ้น

ความสัมพันธ์กับภายนอก

ชุมชนเมืองรอบข้าง เขามองชุมชนหลักเมืองว่าไม่ได้ออกมาสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ข้างนอกเพราะชุมชนหลักเมืองไปสัมพันธ์ทางเดียว คือกับเครือข่ายสหชุมชนฯ คนภายนอกโดยทั่วไปเขาไม่รู้ข้อมูลของชุมชนหลักเมืองเท่าไรนัก ส่วนกิจกรรมที่หลักเมืองเข้ามาร่วมก็ไม่ค่อยมี เพราะหลักเมืองเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ผู้นำเข้าไปก็ไม่มีบทบาทในเครือข่าย กิจกรรมก็ไม่โดดเด่นพอที่จะให้คนมาสนใจเท่าที่ควร

ภาพของชุมชนหลักเมืองมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับชุมชนมิตรภาพ โดยในสายตาของคนในเครือข่ายสหชุมชนและ คนในชุมชนอื่น มองว่าเป็นลูกน้องกับชุมชนมิตรภาพ ซึ่งทางสหชุมชนจะมองหลักเมืองว่า เป็นลูกน้องที่สหชุมชนจะต้องดูแล ทางชุมชนหลักเมือง (โดยพี่ทองดำ) มีจุดยืนที่เข้าข้างอยู่ร่วมกับสหชุมชนอย่างเหนียวแน่ เพราะเขายังไม่ลืมบุญคุณที่ผู้นำเครือข่ายสหชุมชนฯไปช่วยผลักดันให้เกิดชุมชน

2 <u>อาชีพและการดิ้นรนต่อสู้</u>

การสร้างความรู้ ความเข้าใจด้านวิถีชีวิตการทำมาหากิน โดยเฉพาะในภาคที่ไม่เป็นทางการ กติกาที่ชาวบ้านใช้ต่อสู่เพื่อความอยู่รอดด้านสังคม เศรษฐกิจ

1) ชุมชนบะขาม

ในชุมชนบะขาม คนส่วนใหญ่จะเริ่มจากอาชีพค้าขาย รับจ้าง เก็บผัก มีอาชีพค้าขายในตลาดและการก่อสร้างซึ่งเป็นอาชีพที่ไม่แน่นอน ทำมาต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีฐานะไม่ค่อยดีนัก ตั้งแต่ต้น แต่กลุ่มเหล่านี้ พยายามปรับ โดยทำงาน มีชั่วโมงที่มากขึ้น ได้ค่าแรงน้อยลง ขายของได้น้อยลง นอกจากนี้จะมีอีกกลุ่มอาชีพหนึ่งที่น่าสนใจ ที่เขาปรับตัวขึ้นมาจากอาชีพที่ไม่มีรายได้ประจำเช่น การขายเร่ เปลี่ยนมาเป็นขายอาหารตามร้าน การเปิดร้านขายในชุมชนก็มีการปรับตัวในชุมชน ทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิต ในอาชีพมากขึ้น

ชาวชุมชนบะขามอีกส่วนหนึ่งก็จะมีการเก็บออมเงินได้สักพักแล้วเปิดเป็นหอพัก เช่น พ่อพิมก็เป็นตัวอย่างเรื่องอาชีพได้มาก พ่อพิมเล่าว่า “*ผมทำมาทุกอาชีพ ด้านขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ รับจ้างขุดดิน ขายอาหารในโรงเรียน เข็นรถไอศครีมขาย ฯลฯ ก็จะมีรายได้ส่วนหนึ่งที่เก็บออม*

รวมกับกู้เงินบางส่วนมาสร้างหอพัก พอถึงปัจจุบันอายุมากแล้วผมก็ไม่ได้ค้าขาย จะมีรายได้ประจำจากการเก็บค่าเช่าจากหอพักนี่แหละ"

กรณีของพ่อพิมนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของการปรับตัวที่เกิดจากการเก็บออมสะสมพอสมควร เมื่อมีทรัพยากรมากขึ้นก็มีโอกาสมากขึ้น การเป็นประธานชุมชน ก็ไม่น่าจะเป็นเรื่องผิดปกติอะไร เพราะไม่ได้ใช้ตำแหน่งหน้าที่ความเป็นผู้นำมารับใช้ผลประโยชน์ส่วนตัว การได้มาซึ่งทรัพยากร การสร้างหอพักก็มีเงินกู้จากผู้อื่นมาลงทุน

นอกจากนี้ ยังมีอีกพวกที่ยังดิ้นรนหารายได้เลี้ยงชีพเป็นรายวัน รับจ้าง หาบเร่ ชีวิตก็ไม่ดีขึ้นเท่าไร เมื่อผู้วิจัยถามว่าเขามีความพยายามจะปรับเปลี่ยนกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจไม่ คำตอบก็คือเขามีความพยายาม แต่ถ้าเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตของคนที่อยู่ในกลุ่มที่หาเช้ากินค่ำ มีรายได้ไม่แน่นอนระหว่างชุมชนบะขามกับชุมชนที่อื่น กล่าวได้ว่าคนจนในชุมชนบะขามยังดีกว่าตรงที่สถานภาพของที่อยู่อาศัยไม่ต้องกังวล ถึงแม้จะไม่มีกรรมสิทธิ์ แต่ก็มีอาณาเขต มีความมั่นคง ยกเว้น คนที่อพยพมาช่วงหลัง เช่าบ้านอยู่ 4-5 ครัวเรือน (ที่พี่บุญเลี้ยง พยายามจะทำสวัสดิการสังคม) ที่หนักสุด คือ ไม่มีที่อยู่อาศัยขออาศัยเพิงของชาวบ้านเขาอยู่ แต่ชุมชนก็ยังเอื้อเฟื้อกันอยู่ว่าเป็นสมาชิกชุมชนที่ชุมชนจะทำสวัสดิการ แล้วเงินที่ให้สมทบทำเรื่องอาชีพก็จะให้คนกลุ่มนี้กู้ด้วย ซึ่งเป็นกลุ่มล่างสุดที่ไม่มีรายได้ประจำ ความมั่นคงที่อยู่อาศัยก็ไม่มี ซึ่งมีไม่เยอะ แต่โดยพื้นฐานของชุมชนทั้งหมดแล้ว ถ้ามองเชื่อมกับชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนมิตรภาพที่ไม่มีความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัย ชุมชนบะขามค่อนข้างดีกว่าพอสมควร

การแก้ปัญหาเรื่องอาชีพนอกระบบของชุมชนบะขาม เป็นการแก้ปัญหาของชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ร่วมมือกันแก้ไข คือ ดูแลร่วมกัน เช่น การจัดตลาดตอนเย็น คิดร่วมกันได้ประโยชน์ร่วมกัน และมีกลุ่มชาวบ้านที่ขาดโอกาสช่วยกันดูแลเงินโครงการ ที่สมทบให้เป็นกองทุนก็จะดูแลเรื่องอาชีพให้กู้เพื่อทำอาชีพทำให้คนมีโอกาส แต่ความเข้มแข็งของชุมชน คือ ทำให้คนมีโอกาสชีวิตที่ดีขึ้น

2) ชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพ ช่วงเศรษฐกิจดีรายได้แต่ละครัวเรือนค่อนข้างสูง แต่ต้องปรับเปลี่ยนกันออกไปทำงาน เช่น ตี 3 สามีออกไปถีบสามล้อ กลับมาบ้าน 6 โมง ภรรยาก็ออกไปขายของ พอสามีกินข้าวเสร็จ ถ้ามีงานก่อสร้างก็ออกไปทำ

ช่วงที่เกิดภาวะวิกฤตเขาก็ปรับวิธีการขาย เช่น ขายที่ บ.ข.ส. ไม่ได้ก็หาทางไปขายตามงานศพ เทศกาลต่างๆ จำเป็นที่ต้องแสวงหาช่องทางที่จะทำอาชีพค้าขาย ไม่ว่าวิธีใดๆ ก็ตาม จริงๆแล้วเขาไม่อยากออกไป เพราะการเดินทางไปขายที่ห่างไกลก็ต้องจ่ายค่าจ้างหมารถไป – กลับ การ

เตรียมของ แต่ถ้า บ.ข.ส. จะทำให้ขายสะดวกที่จะนำของไปขาย การต่อสู้ดิ้นรนของคนในชุมชนมิตรภาพโดยทั่วๆ ไป ลำบากกว่าชุมชนเหลักเมือง เพราะคนค่อนข้างเยอะ ส่วนใหญ่มิตรภาพ จะไม่มีกองทุนที่เอาไปทำชีพ หน่วยงานหรือแหล่งทุนภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน ก็ให้มาในรูปของการส่งเสริมอาชีพ แต่ชุมชนมิตรภาพก็เอาเงินเหล่านั้นมาซื้อวัสดุ ทำถนน ทางเท้า เริ่มแรก มีเงินหมุนประจำวันในระบบออมทรัพย์ พอระยะหลังไม่ได้ทำออมทรัพย์ อาศัยเพียงเงินกู้จากภายนอก

เมื่อประเมินผลเท่าที่โครงการวิจัยฯ ได้ทดลองให้การสนับสนุนงบประมาณไปช่วยงานพัฒนาการอาชีพ โดยไปทดลองให้ในรูปแบบของการกู้ยืมระยะสั้นแล้วหมุนมาใช้ เป็นการจัดการภายในกลุ่มเล็กๆภายใน 14 คน เป็นเงินให้ไม่เกิน 2,000 บาท เมื่อขายได้กำไรมาเขาก็หักกลับคืนให้คนอื่นยืมต่อ (ไม่ได้ให้ทั้ง 14 คน ให้เฉพาะคนที่ไม่มีทุน จึงให้กู้คิดเป็นครั้งๆ ซึ่งการทดลองอันนี้ จะคล่องตัวกว่าออมทรัพย์ที่ให้ยืมเป็นรายเดือน การจัดการง่ายกว่าการลงรายละเอียดเรื่องบัญชี เหมาะสำหรับ 1) การช่วยคนที่ขาดเงินทุนหมุนเวียนในการซื้อของ 2) ชุมชนเองนำเงินจำนวนนี้ไปจับจ่ายให้กับสมาชิก มีความคล่องตัว แต่ทำกลุ่มใหญ่ไม่ได้ ทำเฉพาะกลุ่มย่อยที่จำเป็น

3) ชุมชนหลักเมือง

การได้มาของพื้นที่ในการประกอบอาชีพขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เป็นหลัก การจะเข้าถึงได้โดยเงื่อนไขความสัมพันธ์เดิม เช่น การรถไฟช่วยดูแลพึ่งพาอาศัยกัน พอมาระยะหลังมีการเปลี่ยนคนเก่าย้ายออก ให้คนใหม่เข้ามาทำ จึงขาดตรงนี้ไป เพราะฉะนั้นเกี่ยวกับกลุ่มอาชีพไม่มีกลุ่มที่ชัดเจน ที่ทำหน้าที่ในการประสานต่อรอง จากการเปลี่ยนแปลงตรงนี้ ทำให้เกิดการแย่งชิงพื้นที่จากคนจนที่เป็นชุมชน เป็นผู้ประกอบการจากภายนอกเข้ามาประมูลดำเนินการ พื้นที่ทั้งหมด เช่น ห้องน้ำ บ.ข.ส. เป็นต้น ไม่ให้มีใครเข้าไปค้าขาย นี่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะว่า กลุ่มอาชีพไม่มีการจัดตั้งที่ดี ไม่มีพลังในการต่อรอง การที่จะคัดค้านการเข้ามาของผู้ประกอบการภายในชุมชนได้ ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของกลุ่ม จึงเกิดสถานการณ์อย่างนี้ขึ้น ถ้าเปรียบเทียบกับกลุ่ม รถตุ๊กๆ รับจ้าง เขามีระบบการจ่ายค่าพื้นที่ให้กับรถไฟอย่างต่อเนื่อง มีการจัดการค่าคิว ทำให้เขาสามารถอยู่ได้ มีกำลังที่จะปกป้องอาชีพ ปัญหาที่เกิดของหลักเมืองก็มีช่องทางออก เพราะว่า การต่อสู้ถ้าได้พื้นที่เดิมก็ไม่สามารถทำได้จำเป็นต้องแสวงหาพื้นที่ใหม่ ต้องอาศัยพื้นที่ในเขตชุมชนตัวเอง ซึ่งอยู่ในทำเลที่สามารถทำมาค้าขายได้ เปิดร้านขายอาหาร เข็นรถออกมาขายกาแฟ หรือไม่ก็เปลี่ยนอาชีพใหม่เลย เช่น คนที่มีเงินทุนก็ไปซื้อรถซื้อคิวสองแถวที่ บ.ข.ส. การเปลี่ยนอาชีพส่วนใหญ่ทำเดี่ยว อาชีพเดิมก็ยังทำแต่เปลี่ยนพื้นที่จากรถไฟมาขายอยู่หน้าปากซอย หรือหาที่เหมาะๆ ตามตลาด ตลาดโต้รุ้ง (เปลี่ยนอาชีพใหม่น้อยมาก มีอยู่รายเดียวเปลี่ยนจากขายของมาออกเงินกู้) การซักผ้าก็ยังทำแต่จะมีคู่แข่ง ก็คือ ร้านที่มีเครื่องซักผ้าใหญ่ๆ

แบบหยอดเหรียญ แต่ก็มีการปรับมากเป็นซื้อเครื่องซักผ้ามาใช้ได้เร็วขึ้น แต่ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น คือ ค่าไฟฟ้า มี 2 ครัวเรือน

กล่าวโดยสรุป ภาพของหลักเมืองเรื่องของการทำมาหากินเมื่อเจอสภาวะแบบนี้สามารถดำรงอยู่ได้เพราะมีการอุดหนุนจากโครงการไม่ว่าจะเป็น SIF มิยาซาวา หรือโครงการที่ทางเทศบาลที่เขาให้มาในรูปแบบให้เปล่า แต่ถ้ามาจาก พ.ช.ม. SIF รูปของเงินยืม หมายความว่า มีเงินก้อนจากกองทุนเข้ามาในชุมชน เพื่อจะรองรับสถานการณ์ เช่น พี่ทองดำ แกก็กู้เงินจากส่วนนี้ไปซื้อคิวรถเมล์รับจ้างประจำทาง เงินที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เข้ามาในชุมชนได้เพียง 2 -3 ปีก็มีปัญหาต่างๆ นานา ขณะเดียวกันเมื่อมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการใช้เงินตรงนี้ ถ้าหากปล่อยการบริหารจัดการเรื่องการเงินเป็นไปอย่างเก่าโดยไม่ปรับปรุงให้เกิดการมีส่วนร่วมและการกระจายผลประโยชน์สู่สมาชิกอย่างดปร่งใสและเป็นธรรมก็คงจะมีปัญหามากกว่านี้ ในด้านการปรับเปลี่ยนอาชีพของชาวชุมชนหลักเมืองยังไม่มาก เพิ่มความหลากหลายของอาชีพ เดิมใช้ที่รถไฟพอถูกแบ่งพื้นที่ก็ต้องหาทางออกเป็นรถเข็น เปลี่ยนที่ขายใหม่ ส่วนคนที่เป็นกรรมการบางส่วนก็รองาน อีกส่วนออกไปหางานใหม่ทำเป็นรับจ้างแบกของ รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว รับจ้างเล็กๆ น้อยๆ บางคนเปลี่ยนมาเก็บขยะ งานที่ไม่ได้ทำงานเขาก็ไปหาผัก ตกปลามากิน ทางออก คือ พยายามไม่ให้มีค่าใช้จ่าย เนื่องจากไม่มีรายได้ ส่วนกิจกรรมเรื่องอาชีพในภาวะวิกฤตที่เทศบาลเข้ามาสนับสนุนส่งเสริมในชุมชนเป็นครั้งๆ ก็ไม่สามารถรองรับได้ เพราะไม่ต่อเนื่องและรายได้ของคนในชุมชนก็ไม่ได้ดีขึ้น

3. <u>การต่อสู้ด้านสิทธิมนุษยชนและที่อยู่อาศัย</u>

1) ชุมชนบะขาม

กรณีที่ดินชุมชนบะขาม ก่อนที่โครงการวิจัยฯ จะเข้าไปเป็นการต่อสู้ โดยอาศัยพึ่งพิงคนข้างนอกช่วยกันคิด ขบวนการต่อสู้ไม่ได้มีการเคลื่อนทั้งขบวน นอกจากการชุมชนุมประท้วงแล้วชาวบ้านก็ไม่ได้รับรู้เรื่องอะไร เกี่ยวกับการไปเสนอข้อมูล ให้ข้อมูลการติดต่อกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เรื่องที่ดินเป็นหัวใจของชุมชนนี้ เพราะทุกอย่างโยงเข้ากับที่ดินหมด พอเรื่องที่ดินถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนทุกอย่างในชุมชน เราจะเห็นความสำคัญว่าจริงๆ คุณูปการของปัญหาที่ดินมีมาก อย่างไรก็ตาม ต่อไปข้างหน้าอาจเป็นปัญหาขึ้นมาถ้าทุกคนได้กรรมสิทธ์ที่ดินที่ต่อสู้ บะขามอาจจะไม่เป็นชุมชนลักษณะนี้อีกต่อไปก็ได้ กล่าวคืออาจจะมีการขายที่ดินของตนไปส่วนหนึ่ง อีกส่วนที่เหลือล้อมรั้ว สภาพสังคม ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่มีอยู่เดิมก็คงจะเปลี่ยนไป คำถามก็คือถ้าสมมุติว่า เมื่อหมดประเด็นปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินแล้ว คนในชุมชนจะยังคงเกาะเกี่ยวกันอย่างแนบแน่นหรือเปล่า

เรื่องที่ดิน หลังจากโครงการเข้ามา มีการศึกษาในชุมชนเองมีการรับรู้มีขบวนที่สร้างความเข้าใจให้เป็นกลุ่มก้อนมากขึ้นไม่เฉพาะกลุ่มผู้นำ การเชื่อมความเข้าใจ ความรับรู้ไปให้แต่ละหลังคาเรือนขยายวงได้เร็วขึ้น จากเรื่องของที่ดินสร้างให้เกิดผู้นำ เรียนรู้ระบบการจัดการในเรื่องอื่นๆ เช่น กองทุน 1 ล้าน ทำให้ชาวบ้านร่วมมีระบบการจัดการที่ชัดเจน โปร่งใส การแบ่งบทบาท ทำหน้าที่ตรงนี้ได้เรียนรู้จากเรื่องของการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะแต่เดิมการทำงานเรื่องของการพัฒนาการเรียนร้องสิทธิ์ไม่ค่อยให้ความสำคัญ เรื่องของการกระจายข้อมูล ความโปร่งใส การจัดการที่เป็นระบบ การแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน มีการดูแลเรื่องของการคานอำนาจ เช่น กรรมการเรื่องเงินผู้นำจะไม่เข้าไปเป็นกรรมการตรงนั้น จะมีคนอื่นเข้ามา นี่เป็นภาพที่เราเห็นมันสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้อีกระดับ

ถ้ามองถึงระบบสาธารณูปโภคเทียบกับชุมชนแออัดอย่างมิตรภาพ บะขามไม่ได้เผชิญอุปสรรค์เรื่อง การขยายตัวด้านสาธารณูปโภค ถูกปฏิบัติเหมือนชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในเมือง บางทีการไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่ได้เป็นอุปสรรค์ของการขยายน้ำประปา ไฟฟ้า ถนน เทศบาลเข้ามา

2) ชุมชนมิตรภาพ

การต่อสู้เรื่องที่ดินของชุมชนมิตรภาพซึ่งมีพื้นที่อยู่ในเขตที่รถไฟนั้น มีการดำเนินการต่อสู้เรียกร้องมานาน แต่ในระยะหลัง ชุมชนมิตรภาพมีแนวทางการต่อสู้ที่แตกต่าง ไปจาก ชุมชนอื่น ๆ คือไม่ร่วมขบวนการต่อสู้เรื่องการเช่าที่รถไฟ นักพัฒนาเอกชนมองว่า ทั้งนี้เพราะชาวชุมชนมิตรภาพเขาเชื่อแนวทางการซื้อที่อยู่อาศัยใหม่ของผู้นำซึ่งสามารถคุมสถานการณ์ของสมาชิกในชุมชนได้ "*การเป็นผู้นำเดี่ยว จะนำพาให้ชาวบ้านเชื่อได้นานขนาดไหน ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กับทางนโยบาย ด้วยว่าสิ่งที่แกคิดว่าจะเอาเงินมาซื้อที่แปลงใหม่ ข้างนอก แบ่งให้ชาวบ้านอยู่ ระยะหลังเริ่มไม่มั่นใจว่าจะได้ เกิดความไม่มั่นใจต่อเครือข่ายฟื้นฟูที่ไม่สามารถอธิบายให้ชัดเจนได้ว่า ในระยะยาวถ้าเช่าแล้วจะได้รับสิทธิ์อะไรบ้าง*"[14]

ในเรื่องการได้รับสถานะของชุมชนและได้รับการบริการจากรัฐ เช่น ได้ไฟฟ้า ประปา ศาลาฯลฯ นั้น ชุมชนมิตรภาพได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะบทบาทของผู้นำที่โดดเด่น แต่ชาวบ้านทั่วไปไม่ได้ตื่นตัวมีส่วนร่วมมากนัก การสร้างความรู้ ความเข้าใจของชุมชนด้านสิทธิมนุษยชนที่อยู่อาศัย การมีส่วนร่วมด้านบริหารจัดการ การเข้าถึงบริการของรัฐโดยเฉพาะประเด็นที่อยู่อาศัยของชุมชนมิตรภาพนั้นยังคงต้องช่วยกันพัฒนาและส่งเสริมกันต่อไป

3) ชุมชนหลักเมือง

[14] สัมภาษณ์ ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

สำหรับชุมชนหลักเมืองนั้น เรื่องที่อยู่อาศัยของชุมชนหลักเมือง มี 2 ที่ คือ ที่รถไฟกับที่สาธารณะ ที่รถไฟระยะหลังคนอื่นเข้าไปจองที่สร้างเป็นบ้านชั้นเดียว กลายเป็นว่าคนในพื้นที่รถไฟเป็นคนส่วนน้อย คนที่เป็นคนกลุ่มเดิมที่เป็นกำลังหลักจะอยู่ที่ที่ถูกกำหนด คนที่ตกสำรวจมีมากกว่าคนที่อยู่เดิมในที่รถไฟ คนที่อยู่ในที่รถไฟส่วนใหญ่เป็นคนที่เข้ามาอยู่ทีหลัง ซึ่งไม่ค่อยเข้าไปมีบทบาทต่อสู้ มีแต่คนที่เป็นเจ้าของที่อยู่ในเครือข่ายฟื้นฟู ส่วนประเด็นกรณีที่สาธารณะยังไม่มีการเคลื่อนไหว เขารอดูตัวอย่างของชุมชนบะขามในการต่อสู้ อยากที่จะไปเรียนรู้กับชุมชนบะขาม

สาเหตุจากการแยกของกลุ่มพื้นฟูที่สัมพันธ์กับสหชุมชนกับพื้นที่ตั้งขึ้นใหม่ เพื่อจะเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายฟื้นฟูเรื่องที่ดินเป็นปัญหาที่เกิดจากการสื่อสาร การถ่ายทอดข้อมูลความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนโยบายการเช่าซึ่งไม่สามารถที่จะทำได้ อีกด้านหนึ่งมีการถูกขัดขวาง หรือไม่ให้ความร่วมมือของอีกกลุ่มซึ่งขัดแย้งกัน นี่คืออุปสรรคสำคัญสำหรับการเคลื่อนไหวเรื่องที่ดิน ของคนในชุมชนหลักเมือง แต่อย่างไรก็ตามคนที่มีปัญหาในพื้นที่รถไฟเป็นคนส่วนน้อยของคนในชุมชน คือมีเพียง 7-8 ครอบครัวเท่านั้น พลังการต่อสู้จึงไปอยู่ที่กลุ่มที่มีปัญหาในที่สาธารณะมากกว่า

การปรับปรุงสภาพชุมชน ระยะหลังนี้สภาพแวดล้อม มีการปรับปรุงดีขึ้น มั่นคงสะอาดขึ้น มีความเชื่อมั่นของชุมชนมากขึ้น มีบทบาทที่ร่วมกับเครือข่ายชุมชนอื่น เกี่ยวกับเรื่องการพัฒนา เข้าร่วมกิจกรรมกับเทศบาล กิจกรรมการวางแผนที่จะได้มาของงบประมาณที่ทุ่มเข้ามาสนับสนุน แต่ที่จะเข้าร่วมพัฒนาที่ตัวเองจัดขึ้นในชุมชน โดยผ่านองค์กรพัฒนาเอกชน หรือหน่วยงานที่เข้าไปสนับสนุนอาศัยบทบาทชุมชนร่วมมือกันทำยังไม่ดีพอ เพราะความรู้ ความเข้าใจ การมองสถานการณ์ภายในชุมชนยังไม่ชัดเจน ยังมองว่าตัวเองต้องได้รับ เขาต้องมาช่วย ยังไม่เชื่อมั่นตัวเองพอว่าจะทำได้ เพราะฉะนั้นมองตรงนี้ว่า การผ่านจากระบบเครือญาติ ระบบกลุ่มย่อย อาชีพมาเป็นกลุ่มกิจกรรม ยังจำเป็นต้องมีการยกระดับทางความคิด หรือ การรับผิดชอบมากขึ้นกว่าเดิม แต่บทบาทที่ผ่านมา ทำให้เขาขาดการสรุปบทเรียน มีหลายอย่างที่เขามีความเชื่อมั่นมากขึ้น ระยะหลังเราไปทำการทดลองเขารู้สึกไตร่ตรองถึงการที่จะทำกิจกรรมมากกว่าการติดใจง่ายๆ รวดเร็ว เช่น ระยะหลังมาออมทรัพย์ก็เกิดวิกฤต 2 รอบ ก็พยายามฟื้นซึ่งคิดว่าเป็นกิจกรรมหลักที่จะทำต่อ และสามารถช่วยสมาชิกได้จริง มีการปรับเรื่องกองทุนที่มา เมื่อก่อนคิดง่ายๆ ว่า ได้มาก็จ่ายไป แต่ตอนนี้เริ่มตระหนักถึงปัญหาของการได้เงินทุนมาบริหารที่สร้างความยากลำบากในการทำงานของชาวบ้านและผู้นำ

4 <u>การเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน</u>

1) ชุมชนบะขาม

เมื่อโครงการเข้าไปแรกๆ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านจะเพิ่มขึ้น มีการขยายฐานจากแกนนำ 8-9 คนทำให้การมีส่วนร่วมมีหลายระดับทั้งร่วมทำและร่วมรับผลประโยชน์ แต่ต่อมาในเรื่องของการร่วมรับผลประโยชน์เริ่มมีปัญหา คือ การกระจายผลประโยชน์ไม่เท่าเทียมและทั่วถึง ชาวบ้านมองว่า การจัดสรรผลประโยชน์ในชุมชนยังไม่เป็นระบบ ตั้งแต่สมัยพ่อพิมยังเป็นผู้นำอยู่ แม้แต่การจัดสรรผลประโยชน์ในกลุ่มที่ใกล้เคียงกับพ่อพิมซึ่งเป็นชาวบ้านกลุ่มที่ไม่ได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ตาม

ในประเด็นความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนนอกจากพิจารณาที่ประเด็นการมีส่วนร่วมและการกระจายผลประโยชน์สู่สมาชิกแล้ว ผู้นำยังมีความสำคัญยิ่ง ชุมชนบะขามนั้น ไม่ถึงกับเกิดการแตกแยกในระดับผู้นำ แต่จะมีการแสวงหาหรือส่งต่อผู้นำขึ้นไปตามสถานการณ์ของชุมชน สมัยพ่อพิมขึ้นมาเป็นผู้นำนั้น ชุมชนมีความต้องการผู้นำที่ซื่อสัตย์ เป็นที่เคารพนับถือขึ้นมาเป็นตัวแทนต่อสู้ให้กับชาวบ้าน เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน พอสถานการณ์เปลี่ยนมีเงินกองทุนอื่นๆ ภาพของพ่อพิมที่เป็นผู้นำที่สมถะ ซื่อสัตย์ ยังไม่พอ ชุมชนต้องการผู้นำที่สามารถที่จะไปสานต่อกับภายนอก ภาพของพี่บุญเลี้ยงจึงถูกหนุนเข้ามาเช่นเดียวกับผู้นำอย่างพี่จารุณีที่ถูกหนุนขึ้นมาจากชุมชนเท่านั้น แต่พี่บุญเลี้ยงก็ทำงานในภาพของผู้นำชุมชน ออกไปประสานกับเครือข่ายชุมชนเมือง แต่พอขึ้นมาสักพักเราวิเคราะห์ได้ว่าชุมชนเริ่มจะสับสนในภาวะผู้นำ เพราะว่าพี่บุญเลี้ยงกับพี่จารุณีขึ้นมา บางคนตั้งคำถามว่า คล่องไปหรือเปล่า เริ่มมีประเด็นความไว้เนื้อเชื่อใจ มีการชั่งน้ำหนักกันระหว่างความซื่อสัตย์แต่ไม่คล่อง กับคนคล่องกับทำงานได้ดี แต่ว่ายังไม่ค่อยน่าไว้ใจ กรรมการเองเขากำลังชั่งใจกัน ระยะหลังที่เราเข้าไปมีคนมากระซิบ เขาเริ่มมองวา คิดถูกหรือเปล่าที่เอาพี่บุญเลี้ยงขึ้น ชาวบ้านตามไม่ทัน เพราะฉะนั้นในเรื่องขององค์กรจริงๆ แล้วยังไม่ลงตัวว่า อำนาจเบ็ดเสร็จอยู่ที่ใคร ที่สำคัญคือ องค์กรประสานเรื่องผลประโยชน์กันได้ไม่ขัดแย้งกัน เอื้อกันอยู่ ถ้าถามว่าเข้มแข็งหรือไม่ปัญหาอยู่ที่ระหว่างการเปลี่ยนถ่ายผู้นำ อาจจะเร็วเกินไป ตัวชาวบ้านเองยังสับสนอยู่ เขามองว่าตัวองค์กรอยู่ได้ แต่ถามว่าดีหรือไม่ เขาก็ไม่แน่ใจว่า อย่างเก่าดีกว่า หรืออย่างใหม่ดีกว่า

ในด้านกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน กิจกรรมออมทรัพย์ ถ้าเรามองว่าเราไปเสริมกิจกรรมที่เขามีในแง่ความรู้ เงินทุนก็เป็นผลดี ที่เราเสริมเข้าไปเรื่องอาชีพ เงินกู้ที่เราเสริมเพื่อประกอบอาชีพ สำหรับคนด้อยโอกาสที่ไม่มีโอกาสที่จะไปรู้ทางอื่น

กล่าวโดยสรุป ในชุมชนบะขามที่เห็นคือการที่มีผู้นำที่เป็นครอบครัวเดียวกันอาจจะเป็นปัญหาประการหนึ่ง และการที่มีกิจกรรมสนับสนุนเข้ามามาก ขณะที่ชุมชนเองมีภาวะจำกัด ชาวบ้านดิ้นรนก็จะเกิดช่องว่างระหว่างตนในชุมชนทั้งผู้นำและสมาชิกมากขึ้น ส่วนเรื่องข้อมูลข่าวสาร อาจจะยังไม่ถ่ายเทเท่าไรในเรื่องของการพัฒนาโครงการต่างๆ ก็ยังจำกัด ผู้นำมีกิจกรรมข้างนอกมาก ข้างในขาดการสื่อสาร กับกลุ่มต่างๆ ทำให้กลุ่มที่ไม่ชอบผู้นำอยู่ ก่อนแล้วก็ปล่อยข่าวมาชนกันเรื่องทำลายในชุมชน จึงเกิดการสับสน ดังนั้นชุมชนยังจะต้องพิจารณาประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้เพื่อหาทางปรับปรุงแก้ไขให้เกิดความเข้มแข็งต่อไป

2) ชุมชนมิตรภาพ

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในชุมชนมิตรภาพ ค่อนข้างจะขาดการมีส่วนร่วมในการบริหารงานร่วมกันของสมาชิก แต่ไปเด่นอยู่ที่บทบาทผู้นำเดี่ยวในฐานะที่เป็นแกนหลักที่ทำหน้าที่ทั้งผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำเครือข่ายต้องอธิบายควบคู่กันไปด้วย เพราะการมีผู้นำเดี่ยวมาตลอด ทำให้การมีส่วนร่วมไม่ค่อยมี จะเห็นว่าหลายคนมีความเห็นโดยเฉพาะชาวบ้านที่คัดค้านมาตลอด อย่างพี่วิเชียร แต่พี่โอก็ไม่สนใจ เอาตัวเองเข้าแลกกับการเปลี่ยนแปลง ขอให้ชาวบ้านอยู่ข้างหลัง ถ้าดีก็ดีไป ถ้าไม่ดีก็เลิก เพราะฉะนั้นความเป็นองค์กรยิ่งอ่อนกว่าชุมชนหลักเมือง เพราะไม่มีบทบาทอะไร ผู้นำที่สำคัญในชุมชนมิตรภาพนี้มี พี่โอ พ่อทวีป ลูกชายยายพลับ ทำงานกันอยู่ 3-4 คน เท่านั้นเอง ตรงนี้เรื่องการมีส่วนร่วมไม่ค่อยมี เป็นการบริหารภายในของผู้นำ ส่วนของชาวบ้านก็มีหน้าที่ที่จะทำตาม ขึ้นอยู่กับกิจกรรมที่เข้าไป ถ้าหากสถานการณ์ยังเป็นเช่นนี้ ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนก็จะเป็นเพียงความเข้มแข็งของผู้นำกลุ่มหนึ่งซึ่งขาดพลังการมีส่วนร่วมจากสมาชิก และต่อไปก็จะมีความยากลำบากในการสืบทอดบทบาทการนำที่เป็นตัวแทนของชุมชนในระยะยาว

ปัญหาของการทำงานของผู้นำในชุมชนมิตรภาพ คือไม่ได้จัดกระบวนการเรียนรู้ และเพิ่มความรู้ ความเข้าใจปัญหาการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรที่เขา ซึ่งชุมชนมิตรภาพยังต้องพิจารณาในเรื่องผู้นำและการมีส่วนร่วมของสมาชิกเพื่อให้เกิดการพัฒนาและเสริมสร้องค์กรชุมชนและชุมชนให้เข้มแข็งด้วยพลังของคนในชุมชนเอง

3) ชุมชนหลักเมือง

เมื่อพิจารณาถึงความเป็นองค์กรชุมชนของชุมชนหลักเมือง การจะเรียกว่าเป็นองค์กรยังไม่ชัดเจนนัก เพราะเป็นเสมือนการเริ่มต้นเป็นกลุ่มที่ยังก้าวไม่ผ่านไปสู่ความเป็นองค์กร กล่าวคือยังเป็นการรวมตัวแบบหลวม ๆ จากเครือญาติมาสู่ผู้นำกิจกรรมกลุ่มย่อย พอสถานการณ์ภายนอกรุกเข้าไป จึงจำเป็นจะต้องทำหน้าที่เรื่องของความเป็นองค์กรตัวแทนระดับชุมชนทั้ง ๆ ที่ชุมชนเองยังไม่พร้อม การที่จะสร้างความเป็นองค์กรที่เข้มแข็งนั้น ต้องมีการยกระดับจากชุมชนที่ไม่เป็นทางการมาเป็นชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการโดยชุมชนต้องจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในมารองรับก่อน ประการต่อมาหน่วยงานรัฐและภาคเอกชนจากภายนอกที่เข้าไปก็ต้องทำความเข้าใจสถานะและเงื่อนไขภายในชุมชนก่อนที่จะพิจารณาสนับสนุนให้ตรงกับปัญหาความต้องการและศักยภาพของชุมชน ในชุมชนก็มีข้อจำกัดของผู้นำที่ยังขาดพื้นฐานของความคิดหรือการวิเคราะห์ที่จะนำพากระบวนการพัฒนา พูดถึงเรื่องขบวนการทำงานเริ่มมีปัญหาเพราะไม่ได้เตรียมความคิด ไม่มีกระบวนการในการวิเคราะห์ ผู้นำจึงไม่สามารถจะทำขบวนการในการพัฒนาได้ หลัก ๆ จะออกมาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมวิเคราะห์ ตัดสินใจ ร่วมมีบทบาทต่อการพัฒนาขึ้นต่อผู้นำเป็นหลัก ซึ่งผู้นำได้รับอิทธิพลจากทางเครือข่าย ทางชุมชนก็เตรียมรับแต่ละเรื่องถ้ามาจากเทศบาลก็ไหลลงมา

ตามแผน คนที่มีตำแหน่งหน้าที่อย่างเป็นทางการก็รับหน้าที่ไป ภายในชุมชนไม่มีโอกาสที่จะมาวิเคราะห์ตัวตนคืออะไร ความจำเป็นคืออะไรดังนี้เป็นต้น

ความเข้มแข็งบนพื้นฐานของปัญหาความขัดแย้งมันยิ่งบั่นทอน พอขัดแย้งปัญหาทุกอย่างก็จะขึ้นต่อกระแสของความขัดแย้ง ทั้งการแบ่งกลุ่มขึ้นอยู่กับสายความสัมพันธ์ของเครือญาติและผลประโยชน์ที่ครอบคลุมบรรยากาศของชุมชน ถ้าพูดถึงการมีส่วนร่วม ประชุมสมาชิกเมื่อไหร่ก็เกิดปัญหาเมื่อนั้น ถ้าไม่ได้เปิดการประชุมก็เป็นเรื่องดี มีการประชุมเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมที่เข้าไปตอบสนองการแก้ปัญหา ชุมชนไม่ได้มีโอกาส หรือไม่มีบทบาทในการเลือก การตัดสินใจส่วนใหญ่ได้มาตามแผนที่เครือข่ายได้ประชุมและเลือกไว้ให้ พอผู้นำชุมชนตกลงเอา ผู้นำก็มีหน้าที่มาเตรียมรองรับให้เห็นเป็นรูปร่างของการประชุมตัดสินใจ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นไม่ได้มีกระบวนการในการพัฒนาจริง ๆ ในเรื่องของการจัดการทรัพยากรโดยผ่านตัวแทนคือผู้นำ ซึ่งชุมชนหลักเมืองยังจะต้องจัดปรับขบวนการพัฒนาภายในในด้านการพัฒนาผู้นำและกลุ่มให้เข้มแข็งและไม่ตกอยู่ภายใต้การชี้นำและอุปถัมภ์จากเครือข่ายหรือหน่วยงานภายนอกจึงจะทำให้เกิดการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในระยะยาวได้

5. <u>ปัญหาในการรวมตัวเป็นเครือข่ายและความร่วมมือระหว่างภายในชุมชนกับภายนอก</u>

1) ชุมชนบะขาม

ถ้าจะมองเครือข่ายต้องมองตัวผู้นำที่จะไปสร้างเครือข่ายข้างนอก ตัวองค์กรชุมชนอาจจะยังไปไม่เป็นขบวนการ กรณีบะขามเห็นได้ชัดว่า พี่บุญเลี้ยงไปเข้าเครือข่าย ไม่ได้เอาตัวองค์กรเข้าไป ตัวผู้นำเข้าไปเป็นกรรมการเครือข่ายชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ เดิมบะขามเข้ากับสหชุมชน ต่อมาเริ่มมีความขัดแย้งในเรื่องการจัดการทรัพยากรจากภายนอกทำให้เกิดความมึนตึงระหว่างผู้นำเครือข่ายกับชุมชน มีปัญหาในเรื่องการเลือกตั้งประธานชุมชนชุดปัจจุบัน ที่ผู้นำเครือข่ายสหชุมชนเข้าไปสนับสนุนฐานของอีกฝ่ายหนึ่ง คือการเมืองภายนอกส่งเข้ามาในเรื่องสงครามตัวแทน แต่ต่อมาก็สามารถจัดการแก้ไขปัญหาลงไปได้ทำให้ชุมชนไม่เกิดความแตกแยกโดยอาศัยความร่วมมือในเรื่องการต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นฐานของการแก้ปัญหา

ในแง่บทบาทของเครือข่ายที่เข้ามาช่วยสนับสนุนองค์กรสมาชิกนั้น ตัวเครือข่ายชุมชนเมืองที่พี่บุญเลี้ยงเข้าไปเป็นเลขาอยู่นั้น เขาจะเข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไรบ้างมองได้ไม่ชัดเจนนัก แต่ผลที่ออกมาก็มีทั้งผู้นำและองค์กรชุมชนด้วยที่ไปประสานแล้วส่งกลับมาที่ชุมชนก็มี เช่น เรื่องการสนับสนุนของเทศบาล และกองทุนต่าง ๆ ตลอดจนการประสานงานกับแหล่งทุนภายนอกทำให้ชุมชนบะขามได้รับประโยชน์จากการร่วมเครือข่ายต่าง ๆ ด้วยดี

2) ชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพเป็นที่ตั้งของเครือข่ายสหชุมชน ที่ทำการส่วนใหญ่จะใช้ทำกิจกรรมของเครือข่ายมากกว่ากิจกรรมการพัฒนาของมิตรภาพ เช่น การทำเอกสารโครงการ การจัดการประชุมประจำเดือนของกรรมการเครือข่าย สมาชิกของชุมชนมิตรภาพจะไม่ค่อยได้ใช้ประโยชน์จากเครือข่ายโดยตรงมากนัก บทบาทของเครือข่ายที่มีผู้นำจากชุมชนมิตรภาพมาเป็นผู้นำเครือข่ายจึงไปโดดเด่นอยู่ที่สมาชิกชุมชนอื่น ๆ ในประเด็นของการประสานงานแก้ไขปัญหาร่วมกันของเครือข่าย ทั้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่อยู่อาศัย การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและอาชีพของคนในแต่ละชุมชน และการร่วมมือกับนักการเมืองท้องถิ่นและหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนเป็นสำคัญ

3)ชุมชนหลักเมือง

ตัวเครือข่ายสหชุมชนเองในบทบาทไม่ได้เล่นในเชิงขบวนการหรือการบรรลุเป้าหมาย ส่วนใหญ่เน้นเรื่องการจัดการให้ คิดให้ บอกให้ทำ ส่วนชุมชนหลักเมืองก็อยู่ในสถานะผู้รับ เพราะฉะนั้นการที่จะมองผลเชิงพัฒนาเรื่องขบวนการไม่ค่อยมี แนวคิดที่จะนำไปสู่การยกระดับของสมาชิก หรือมีเวทีต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้วเป็นเวทีที่จะได้มาซึ่งกลุ่มเป้าหมายคือผู้รับประโยชน์ แต่วิธีการในการจัดการอย่างไรนั้น

สำหรับเครือข่ายฟื้นฟูก็มีปัญหากับสมาชิกเหมือนกัน เช่น เครือข่ายเองทำหน้าที่ในการสื่อสารข้อมูล จัดเวทีวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องปัญหาชุมชนที่สมาชิกของตัวเองประสานอยู่ ก็ได้รับการขัดขวางจากเครือข่ายสหชุมชน เพราะเป็นคู่ขัดแย้งในพื้นที่ เครือข่ายฟื้นฟูเองก็ยังไม่มีประสบการณ์การทำงาน เพราะเครือข่ายสหชุมชนมีประสบการณ์ 4-5 ปี เครือข่ายฟื้นฟูเลยกลายเป็นเครือข่ายที่อาศัยความสัมพันธ์และการพึ่งพาให้คนอื่นเข้ามาช่วยงาน เช่น ขอให้เครือข่ายสลัม 4 ภาค เข้ามาช่วยอธิบายเป็นต้น

ความสับสนของสมาชิกในชุมชนหลักเมืองจากการเข้ามามีบทบาทของเครือข่ายสหชุมชนและเครือข่ายฟื้นฟูปรากฏเห็นได้ชัดเจนในชุมชนหลักเมืองนี้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่เครือข่ายฟื้นฟูตั้งขึ้นมา ทางเครือข่ายสหชุมชนก็ตั้งด้วย เรื่องที่อยู่อาศัย ถ้าเครือข่ายฟื้นฟูเช่า เครือข่ายสหชุมชนก็เช่าด้วย ในระยะยาว ถ้าบทบาทของทั้งสองเครือข่ายยังไม่เป็นเอกภาพกันและชุมชนหลักเมืองเองก็ยังไม่สามารถพัฒนาความเข้มแข็งของตนให้หลุดพ้นจากการอุปถัมภ์ ชุมชนหลักเมืองก็จะมีแต่ความสับสนและอาจจะไม่สามารถสร้างพลังความร่วมมือจากภายในชุมชนขึ้นมาดูแลแก้ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของตนได้อย่างเต็มที่

6. <u>วิเคราะห์รูปแบบแนวทางการพัฒนาในโครงการวิจัยและปฏิบัติการ</u>

1) ชุมชนบะขาม

ประเด็นแรกที่โครงการวิจัยและปฏิบัติการเริ่มทำในชุมชนบะขาม จะต้องหาประเด็นร่วมที่ชุมชนมีวิกฤตอยู่เพื่อจะดึงการมีส่วนร่วมให้ชาวบ้านทำกิจกรรมร่วมกันเป็นเป้าหมาย ซึ่งก็คือเรื่องของสิทธิชุมชน กรรมสิทธิที่ดินเป็นหลัก

รูปแบบที่เข้าไปรูปแบบแรกพิจารณาถึงสิทธิชุมชนก่อนเรื่องอื่น ซึ่งมาจากชาวบ้าน ตรงนี้คือยุทธศาสตร์ที่เราวางไว้ ซึ่งก็ประสบความสำเร็จเพราะเป็นเงื่อนไขที่สุกงอมของชุมชนอยู่แล้ว รูปแบบขบวนการที่เราทำงานผ่านเรื่องของประเด็นปัญหาไม่ว่าเรื่องความเป็นอยู่ จะผ่านเรื่องสิทธิชุมชนเป็นหลัก

รูปแบบต่อมา คือพิจารณาการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน การหาจุดอ่อนของชุมชนโดยการให้ชุมชนมีส่วนร่วม เท่าที่ผ่านมาชุมชนขาดการวิเคราะห์ตัวเอง โดยเฉพาะปัญหาเรื่องกรรมสิทธิที่ดินมันยังสับสนในข้อมูลอยู่ ชาวบ้านเองเขาก็ยอมรับว่าต้องการการค้นหาตัวเองโดยเฉพาะเรื่องภาวะวิกฤตกรรมสิทธิที่ดิน เราต้องช่วยกับชาวบ้านร่วมวิเคราะห์ชุมชน แล้วจัดระเบียบชุมชนโดยเฉพาะเรื่องกรรมสิทธิที่ดิน ให้มันเข้ารูปเข้ารอยเพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป โดยขบวนการที่จะทำรูปแบบตรงนี้เราวางไว้ในเรื่องของการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร ทั้งภายในภายนอกชุมชน ในรายละเอียดเข้าไปทำกิจกรรมที่สนับสนุนเรื่องของการประชุมกลุ่ม การมีส่วนร่วม เอกสารข้อมูลข่าวสาร การถ่ายทอด เราพยายามที่จะร่วมคิดกับชาวบ้าน

รูปแบบที่สาม คือการทดลองใช้วัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่ วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของชนบทมาเป็นฐานในการทำกิจกรรม การพัฒนาชุมชนสู่องค์กรเข้มแข็งมันก็คาบเกี่ยวกันระหว่างยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมกับยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชน แต่วิธีการที่เราเข้าไปในเรื่องของการจับจุดได้ว่าศาลปู่ตาเป็นวัฒนธรรมที่ยังมีคนเชื่ออยู่มาก เราก็ลองทดลองรูปแบบคือการสร้างพื้นที่สาธารณในศาลปู่ตาให้ทุกกลุ่มในชุมชนสามารถที่จะใช้ตรงนี้เป็นเวทีที่จะสร้างความเข้มแข็ง หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นเรื่องของการประนีประนอมปัญหาของคนในชุมชนได้เท่าที่ประเมินดูจากการใช้ประโยชน์ในพื้นที่นี้ในเรื่องต่าง ๆ ประสบผลสำเร็จค่อนข้างมากโดยเฉพาะในเรื่องของความขัดแย้ง สามารถที่จะลดความขัดแย้งเพราะการมีพื้นที่แต่ละกลุ่มจำกัดไม่สามารถที่จะมารวมกันได้ ถ้ามีพื้นที่กลางให้สำหรับชุมชนเขามีความรู้สึกว่าตรงนี้เป็นพื้นที่กลางไม่ได้เป็นของคู่ต่อสู้หรือของเขาเองก็สามารถที่จะเข้าไปตรงนั้นได้ เขาสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมแสดงความเป็นเจ้าของชุมชนได้

สำหรับการสร้างรหัสหมาย ที่เราวิเคราะห์ว่าปัญหาของกรรมสิทธิที่ดิน ปัญหาของคนที่มองในชุมชนบะขามเป็นลบอยู่ เป็นอุปสรรค์ต่อเรื่องการเคลื่อนไหว รวมทั้งการทำกิจกรรม เพราะฉะนั้นเรื่องของการสร้างความเข้าใจของคนภายนอกก็สำคัญ คนภายในก็สำคัญ ในระดับวาทะกรรมคนภายนอกมักจะมองกลุ่มที่ไม่ได้รับกรรมสิทธิที่ดินเป็นภาพลบ เพราะกลัวว่ากลุ่มนี้ไปต่อสู้ในประเด็นที่ได้กรรมสิทธิ์ในทางที่ไม่ถูกเขาก็จะมีปัญหา

วาทะกรรมที่คนที่ไม่ได้กรรมสิทธิชอบพูดและเป็นผลลบกับตัวเองคือ “ถ้ากูไม่ได้มึงก็ไม่ได้” เราก็วิเคราะห์ว่า เพราะประโยคนี้ไม่เขาถึงเพิกเฉยคนถึงไม่ค่อยอยากเข้ามามีส่วนร่วมหรืออาจจะแอบไปต่อต้านใต้โต๊ะ การต่อสู้ยิ่งยากขึ้น เราจึงเปลี่ยนวาทะกรรมใหม่คือเราพยายามบอกว่าเป็นพันธมิตร พอสร้างตรงนี้ขึ้นมาสถานการณ์ก็คลี่คลายลง ในระดับภายนอกก็สร้างในลักษณะความเข้าใจว่าชุมชน ซึ่งแต่ก่อนรัฐก็บอกว่าเป็น “ผู้บุกรุก” เราพยายามที่จะบอกว่านี่คือการต่อสู้เพื่อสิทธิของเจ้าของเอง เพราะว่าไม่มีหลักฐานแน่นอน เพราะหลักฐานที่จะแสดงว่าเป็นผู้บุกรุกก็ไม่มีการสร้างตรงนี้ขึ้นมาทำให้สถานการณ์ดีขึ้นเป็นการเอื้อประโยชน์ต่อการเคลื่อนไหว สังเกตได้ชัดว่าชุมชนข้างในก็จะไม่มีคนต่อต้าน ในระดับภายนอกตัวชุมชนเมืองเองก็จะเข้าใจมากขึ้น ในระดับเทศบาลมีการสื่อสารข้อมูลว่าไม่ใช่ผู้บุกรุก มีการจัดประชุมประชาพิจารณ์ มีกิจกรรมที่สร้างรหัสหมายใหม่ นอกชุมชนหลายเรื่อง ผลลัพธ์ที่ออกมาที่เราเห็นว่าเปลี่ยนมากก็คือตัวข้าราชการเองก็อ่อนลงเยอะโดยเฉพาะผู้ว่าราชการจังหวัด ในฐานะคนกลางที่เข้ามารับทราบปัญหาใหม่ เขาสามารถมองได้ทันทีว่าข้อมูลที่ชาวบ้านเสนอมามีเหตุมีผล เขาก็สนับสนุน ซึ่งข้อมูลของบะขามก็น่าที่จะสนับสนุนตัวบะขามเอง

2) ชุมชนมิตรภาพ

จุดจบของมิตรภาพคือผู้นำที่มีอยู่โดดเด่นมาก็เริ่มอ่อนตัวลง ผู้นำใหม่ก็ไม่มี แนวทางที่เราประมวลมาได้ ได้นำไปใช้กับมิตรภาพ ได้ทดลองกับกลุ่มเล็ก พูดถึงการบริหารจัดการในระดับกลุ่มย่อย โดยผ่านกิจกรรมกองทุนส่งเสริมอาชีพของผู้ค้าขาย ใช้กรณีสมาชิก 14 คน

การบริหารจัดการโดยรวมของมิตรภาพเองมีการแบ่งกันเป็นคุ้มๆ การขยายบทบาทของคุ้มมีการพึ่งตัวเองในการบริหารภายใน น่าจะเป็นแนวทางที่สามารถทั้งขยายบทบาทให้คนได้มีโอกาสเข้ามาทำร่วมงานพัฒนา ทั้งไปลดภาระให้ขับออกจากผู้นำหลัก คือผู้นำเดี่ยว (พี่โอ) การสร้างขบวนการกลุ่มเล็กได้คิดว่าตรงนั้นจะส่งผลต่อการพัฒนาในกลุ่มย่อย ที่ทำมาก็อาศัยผู้นำที่ไม่ใช่การแต่งตั้งเป็นผู้นำอาชีพ เป็นผู้ที่นำพาพรรคพวกแสวงหาช่องทางในการประกอบอาชีพ แกเองเป็นคนที่มีบทบาทที่จะไปจัดการการเงินที่เราให้ไปว่าจะมีระเบียบ การจ่ายเงินอย่างไร จะใช้ประโยชน์จากกองทุนนี้อย่างไร อาชีพที่ว่านี้จะนำไปสู่การพัฒนาได้อย่างไร มีหลายครั้งได้เชิญภาคเอกชนเข้ามาแลกเปลี่ยนกับกลุ่ม พูดถึงเรื่องของการสนับสนุนวัตถุดิบให้กับกลุ่มอาชีพ ทำอย่างไรที่จะหาทางใช้เงินทุนหมุนเวียนเกิดความคล่องตัว โดยหาทางซื้อวัตถุดิบให้ถูกลง พอคุยครั้งที่ 2 (ยังไม่ได้ทำ) กำลังจะทำ ระยะหลังทางนักวิจัยไม่ได้เข้าไป ซึ่งเขามีโครงการเข้ามาหนุนช่วยเรื่องของการปรับปรุงสภาพชุมชน มีหลายโครงการ เรื่องสิ่งแวดล้อมจาก DANCED หลักๆ คือต้องการขยายบทบาทของผู้นำในระดับที่เป็นแกนนำการทำงาน

3) ชุมชนหลักเมือง

ปัญหาของชุมชนหลักเมืองมี 2 อย่าง คือประการแรก ทำอย่างไรถึงจะคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งได้ ประการที่สองคือ การลดการพึ่งพาเครือข่าย ๆ ชี้นำ กิจกรรมไม่ค่อยมีชีวิตชีวา ไม่ค่อยมีเวทีที่จะตัดสินใจในระดับกลุ่มย่อย ต้องไปพึ่งพาแนวคิด พึ่งพากระแสของเครือข่าย

ระยะหลังมาในทางปฏิบัติ ทา.โครงการวิจัยฯ เน้นในเรื่องของกิจกรรมที่นำมาสู่ของการส่งผลในทางแก้ปัญหากับชุมชนเป็นจุดแรก และจุดเน้นที่สองคือ ตัวแกนนำคิดว่าจะใช้กิจกรรมเพื่อขยายสมาชิกให้มากขึ้น ถึงปัจจุบันนี้ปัญหาเรื่องความขัดแย้งเริ่มน้อยลงเพราะว่าประธานชาญชัย ได้ลาออก แล้วคุณทองดำ ประสิทธินอก ดำรงตำแหน่งรักษาการณ์ ทุกอย่างบรรยากาศคืนเข้าสู่ และจะฟื้นความสัมพันธ์ ตัวกิจกรรมออมทรัพย์ ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักก็เริ่มแสดงบทบาท ตอบสนองเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ เป็นที่พึ่งทางด้านการเงิน และได้ขยายสมาชิกให้เข้าร่วมมากขึ้น ขณะเดียวกันตามที่เขาได้ไปดูงานร่วมกับชุมชนบะขาม เขาก็ได้ริเริ่มโดยเอาเงินโครงการที่เราสนับสนุนไปเป็นกองทุนที่จะทำเกี่ยวกับเรื่องสวัสดิการ คือกรอบแทนที่จะพึ่งเพื่อที่จะกวาดเงินลงมา (2 รอบแล้ว) ประทะภาวะภายในทำให้ยากในการจัดการมากยิ่งขึ้น ความขัดแย้งยิ่งรุนแรง นี่คือปัญหาที่เขาต้องสะสาง พอเขาเห็นว่ากิจกรรมสามารถที่จะตอบสนองแก้ปัญหาได้ เขาจึงยึดเอาตัวกิจกรรมเป็นหลัก ลดการพึ่งพาจากข้างนอก ซึ่งข้างนอกก็ไม่มีโอกาสเข้ามาเพราะไม่มีกิจกรรม ชุมชนต้องพึ่งตนเองมากขึ้น คู่ขัดแย้งก็ต้องหาเงินใช้หนี้ คุณทองดำ จึงได้ขยายอิทธิพลได้ค่อนข้างดี ขณะเดียวกันต้องมาแก้ปัญหากับกลุ่มที่อยู่กับเครือข่ายฟื้นฟูซึ่งเป็นจุดเล็ก ๆ

เพราะฉะนั้น การคลี่คลายความขัดแย้งและสร้างบรรยากาศความสัมพันธ์เดิม ความร่วมมือจัดให้มีเวทีโดยผ่านกิจกรรม การประชุมหารือ ตัดสินใจจึงเป็นแนวทางที่โครงการฯได้นำมาใช้เพื่อช่วบปรับกระบวนการพัฒนาของชุมชนหลักเมืองเพื่อให้คนในชุมชนได้ร่วมกันจัดการดูแลแก้ไขชุมชนและองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งได้ต่อไป

ผลจากการดำเนินโครงการวิจัยและปฏิบัติการระยะ 2 และ3 พอสรุปแนวทางและรูปแบบการพัฒนาที่ใช้ใน 3 ชุมชนได้ว่า กรณีชุมชนหลักเมืองและทางชุมชนมิตรภาพ ได้ไปใช้ทดลองว่าถ้าทำกับผู้นำกับเครือข่ายโดยตรงจะเข้าไม่ถึงสมาชิก ก็หันไปทำกับกลุ่มย่อยให้เกิดการจัดการกลุ่มเล็ก ๆ ภายใน เป็นการแก้ปัญหาอาชีพไม่เป็นทางการของพวกเขา เป็นการทำงานกับคนจน โดยคนจนจริง ๆ ที่เราไปใช้ทดลองนี้ขึ้นมา ส่วนของชุมชนบะขามเป็นเรื่องของการทำงานที่ให้แนวทางวัฒนธรรมพื้นฐานเข้าไป มีขบวนการเรียนรู้ที่ครบรูปแบบ ให้เขาคิด วิเคราะห์ มีส่วนร่วม สมาชิกรับรู้ข้อมูลบนพื้นฐานของวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับชุมชนชนบทมาก่อน มีผู้นำ มีความเชื่อ มีประเพณี วิถีชีวิตเชื่อมโยงกันอยู่ เกิดการเคลื่อนเห็นผล ซึ่งต่างไปจากแนวทางที่เข้าไปทำในหลักเมืองและมิตรภาพ เป็นการเจาะในบางส่วน เพราะปัญหาคนละอย่างกัน หลักเมืองเป็นชุมชนแออัด

เดิมที่อยู่เป็นแบบหลบมุม พอเกิดเป็นทางการขึ้นมาไม่มีความสามารถที่จะดำเนินการด้านบริหาร เกิดข้ออ่อนด้อยในการดำเนินกิจกรรม พอเกิดการอุปถัมภ์จากข้างนอก (เครือข่าย) เข้ามา ซึ่งก็มีข้อจำกัด และข้ออ่อน ทำให้ไม่ช่วยให้ข้างในเข้มแข็งขึ้น แต่กลับปล่อยให้เกิดการแตกแยก แต่ข้างในเกิดความคลี่คลาย โดยวิธีสร้างกิจกรรมในการให้กลุ่มทดลองทำ การดูงานก็มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม การวิจัยแลปฏิบัติการพัฒนาของ 3 ชุมชนดังกล่าวยังต้องดำเนินการต่อเนื่องจากภาคประชาชนคือจากผู้นำและสมาชิกของแต่ละชุมชนเองที่จะต้องสรุปและสังเคราะห์บทเรียนตลอดจนการหาแนวทางในการทำงานร่วมกันเพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นและสามารถอยู่ร่วมกันกับชุมชนอื่น ๆ บนพื้นฐานความเสมอภาคและประสานพลังความร่วมมือต่อกันได้อย่างยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง**วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง** (เอกสารอัดสำเนา)

บัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ (2542*) รายงานการประเมินผลการดำเนินงานโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาชุมชนเมือง*, สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ, หน้า 31-38

พัชรินทร์ ลาภานันท์ ธนะจักร เย็นบำรุง และจรัญญา วงษ์พรหม ใน อคิน รพีพัฒน์ (2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ หน้า 128.

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์(2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง**, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ, หน้า 199

บทที่ 3

ชุมชนบะขาม

ประวัติและพัฒนาการของชุมชน

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบะขามถือได้ว่าเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ถูกห้อมล้อมด้วยความเจริญในลักษณะของชุมชนเมืองคล้าย ๆ กับชุมชนดั้งเดิมอื่นในขอนแก่น เช่น ชุมชนโนนทัน ชุมชนเมืองเก่า แต่มีความต่างของอายุและการเกิดขึ้นมาของชุมชน ลักษณะเฉพาะของชุมชนบะขามที่ทำให้โครงการฯสนใจเลือกเป็นชุมชนที่ทำการศึกษาเพราะ เป็นชุมชนที่มีการถือครองที่ดินสองลักษณะในพื้นที่ชุมชนเดียวกัน คือ ส่วนหนึ่งเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และอีกส่วนหนึ่งไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นจุดแตกต่างจากชุมชนอื่น บะขามเป็นชุมชนใหญ่ที่มีเนื้อที่ประมาณ 300 ไร่

ทิศเหนือ จดบึงทุ่งสร้าง (หลักฐานในระยะหลังบอกว่าจดถนนประชาสโมสร)

ทิศใต้ จดถนนศรีจันทร์

ทิศตะวันออก จดศูนย์สร้างทาง แขวงการทางขอนแก่น

ทิศตะวันตก จดถนนชาตะผดุง และศูนย์ส่งเสริมสุขภาพเขต 6 (ศูนย์อนามัยแม่และเด็ก)

สภาพพื้นที่จะสูงทางทิศใต้แล้วลาดลงไปทางบึงทุ่งสร้าง มีถนนตัดผ่านกลางชุมชนที่สามารถทะลุจากถนนศรีจันทร์ไปออกถนนประชาสโมสรได้ **(ดูแผนผังชุมชนหน้า 3)**

การคมนาคมติดต่อระหว่างชุมชนกับภายนอกสะดวก ชาวชุมชนบะขามส่วนมากใช้รถจักรยานยนต์และรถยนต์ส่วนตัวเป็นพาหนะ ส่วนที่ไม่มีรถส่วนตัวจะใช้บริการรถประจำทางที่วิ่งเข้าออกไม่น้อยกว่า 20 เที่ยวต่อวัน นอกจากนี้ก็มีรถรับจ้างสามล้อเครื่องเหมาตามระยะทางได้

ชุมชนบะขามเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุเกือบ 80 ปี และมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ทำให้ผู้คนสนใจอพยพเข้ามาตั้งรกรากในชุมชนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนปัจจุบันมีบ้านเรือนกระจายกันอยู่อย่างหนาแน่นทั้งที่อยู่อาศัยในบ้านของตนเองและเช่าอยู่ ชุมชนนี้จะมีบ้านเรือนและห้องเช่ามาก เพราะทำเลอยู่ใกล้สถานศึกษาและสถานที่ราชการ เช่น โรงเรียนพาณิชยการขอนแก่น โรงเรียนมหาไถ่ศึกษา สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตขอนแก่น ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพ เขต 6 โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น ศูนย์สร้างทางขอนแก่น เป็นต้น

จำนวนประชากรในชุมชนบะขามมีทั้งสิ้น 1,266 คน 351 ครอบครัว (สำรวจของชุมชนเมื่อปี 2541) แต่จากการสัมภาษณ์ประธานและกรรมการชุมชนปรากฏว่า จำนวนประชากรของชุมชนบะขามน่าจะมีมากกว่านี้ เพราะการสำรวจของคณะกรรมการทำเฉพาะบ้านเรือนบริเวณศูนย์กลางชุมชน แต่บริเวณริมถนนใหญ่ โดยเฉพาะด้านถนนศรีจันทร์และชาตะผดุงซึ่งมีห้องแถวเปิดเป็นร้านค้าหรือบริษัท/ห้างร้านเป็นจำนวนมากไม่ได้ถูกนับรวมเข้ามาในการสำรวจของชุมชน อันเนื่องมาจากห้องแถวบางแห่งเป็นสถานที่ที่ไม่มีคนอยู่ประจำ (ใช้เฉพาะเป็นที่ประกอบการ) รวมทั้งผู้ที่อาศัยบริเวณดังกล่าวมักจะไม่ถือว่าตนเองเป็นคนในชุมชนบะขาม ทั้งนี้เพราะคนเหล่านี้มีความเป็นปัจเจกที่ไม่ต้องพึ่งพิงชุมชนสูง ดังนั้นจำนวนประชากรของบะขามจากการสำรวจจึงมีน้อยกว่าความเป็นจริง

ความเป็นอยู่ของชุมชนบะขาม โดยทั่วไปเหมือนกับชาวชุมชนเมืองอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อาศัยถึงร้อยละ 82.73 การมีมิเตอร์น้ำประปาเป็นของตนเองถึงร้อยละ 91.82 ขณะที่ต่อจากบ้านอื่นในชุมชนเพียงร้อยละ 8.18 เช่นเดียวกับมิเตอร์ไฟฟ้าที่เป็นของชุมชนเองร้อยละ 92.73 และได้รับบริการสาธารณูปโภคภายในชุมชนเพียบพร้อมที่ชาวชุมชนพอใจ ไม่ว่าถนน ทางเดินเท้า ระบบระบายน้ำในชุมชน ระบบกำจัดขยะในชุมชน ไฟฟ้า ประปา/ น้ำใช้ (อัตราความพึงพอใจของชาวชุมชนจากการสำรวจข้อมูลเรียงตามลำดับคือ ร้อยละ 76.58, 72.73, 53.15, 63.06, 83.78 และ 80.18 ตามลำดับ) ซึ่งข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชุมชนบะขามมีลักษณะทางกายภาพที่ค่อนข้างดี โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับชุมชนแออัด ซึ่งส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการบริการด้านสาธารณูปโภคจากรัฐเท่าที่ควร เนื่องจากอาศัยอยู่ในพื้นที่บุกรุก นอกจากนั้นอัตราเฉลี่ยของประชากรต่อหลังคาเรือนของบ้านเรือนในชุมชนที่ตั้งบ้านละประมาณ 46 ตารางวา[1] และการได้รับการบริการทั้งการทำบัตรประจำตัวประชาชน ตลอดจนทะเบียนสำมะโนประชากรจากเทศบาล แสดงให้เห็นถึงการเข้าถึงการบริการของรัฐในทุกด้านเทียบเท่าชาวชุมชนเมืองขอนแก่นอื่น ๆ

[1] อัตราเฉลี่ยที่ประเมินจากพื้นที่ศูนย์กลางชุมชน เนื้อที่ 27 ไร่ 3 งาน71 ตารางวา ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ต่อจำนวนครัวเรือนที่อาศัยในบริเวณดังกล่าว

2. ความเป็นมาของชุมชน

คำว่า “บะขาม” น่าจะเพี้ยนมาจาก “ป่าขาม”[2] เพราะเดิมทีพื้นที่บริเวณนี้เป็น ป่าละเมาะ ซึ่งมีต้นไผ่ โจด เต็ง จิกและมะขามขึ้นอยู่มากมาย และเป็นพื้นที่นาของชาวบ้านโนนทัน ชุมชนใหญ่ดั้งเดิมของเมืองขอนแก่นซึ่งตั้งอยู่ริมบึงแก่นนคร นอกจากนั้นอาณาเขตบางส่วนที่ติดกับบึงทุ่งสร้างของพื้นที่บ้านบะขาม ยังเป็นแหล่งปลูกผักตลอดจนหาปลาของชาวบ้านเพื่อนำไปบริโภคและขายในตลาดกลางเมืองอีกด้วย

บริเวณบางส่วนของบ้านบะขามเป็นโคกหิน ซึ่งมีหินสีขาวและสีแดงที่สามารถนำไปใช้ในการก่อสร้างได้กระจายอยู่ทั่วไป และน่าจะเป็นที่มาของคำว่า “โคกตะลุง” ซึ่งแปลว่า โคกหิน อย่างไรก็ตาม อายุของการตั้งถิ่นฐานของบ้านบะขามนั้น ไม่มีหลักฐานด้านเอกสารปรากฏอย่างชัดเจน แต่จากการสอบถาม สัมภาษณ์และประชุมกลุ่มชาวบะขามที่มีอายุตั้งแต่ 60 ถึง 90 ปี จำนวนกว่า 20 คน ของนักวิจัยโครงการ อาจประเมินถึงลักษณะและพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านบะขาม ได้ดังนี้

ช่วงปี 2464-2470 คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในบะขามนั้นคือคนในตระกูล “ภูธร” ที่อพยพมาจากอำเภอจตุรพักตร์พิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีนายจันดาและนายพลอย ภูธร เป็นผู้นำรุ่นแรกที่เข้ามาตั้งบ้านเรือน ระยะนั้นบ้านบะขามมีคนขอนแก่นซึ่งคาดว่าจะเป็นลูกหลานบ้านโนนทันมาปลูก “เถียงนา” อยู่ห่าง ๆ กัน 7-8 ราย

ปี 2482 เริ่มมีคนอพยพเข้ามาจับจองที่ดินบ้านบะขามมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับยายสุดใจ ชาญฤทธิ์ (84 ปี ปัจจุบันยังอาศัยอยู่ในชุมชนบะขาม) ซึ่งย้ายมาจากอำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เพื่อมาบุกเบิกที่ทำกินอันอุดมสมบูรณ์บริเวณบ้านบะขาม

ปี 2484 ทางอำเภอจึงยกฐานะให้บ้านบะขามเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยขึ้นอยู่กับตำบลพระลับ อำเภอเมืองขอนแก่น และตั้งให้นายจันดา ภูธร เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ซึ่งคาดว่าในระยะนั้นบ้านบะขามเริ่มกลายเป็นชุมชนที่มีครอบครัวจากจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน เช่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี และนครราชสีมา ทะยอยเข้ามาจับจองที่ดินกันไม่น้อยกว่า 30

[2] ข้อมูลจากการประชุมกลุ่ม (Focus Group) คนเฒ่าคนแก่ในชุมชนเมื่อเดือนพฤษภาคม 2542

ครอบครัว [3] โดยมีการล้อมรั้วและปักหลักเป็นแนวเขต [4] (กัญญาณัฐ, 2542 หน้า 46) ผู้ที่อพยพเข้ามาจะถางที่เพื่อทำทางเกวียนและทางเดินเท้าใช้สัญจรไปมาและเป็นเส้นทางที่ผู้หญิงได้ลำเลียงค้า เช่น พืชผัก ปลา หอย ออกมาขายในตลาด ส่วนผู้ชายก็ออกมาเป็นกรรมกรรับจ้างก่อสร้างในเมือง

ปี 2514 เทศบาลเมืองขอนแก่น (ฐานะในขณะนั้น) ได้ขยายเขตการปกครองจากเดิม 4.031 ตารางกิโลเมตร มาเป็น 46 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ของบ้านบะขามและบ้านใกล้เคียงในเขตตำบลพระลับเดิม ฐานะของบ้านบะขามจึงเปลี่ยนไปเป็น “ชุมชนบะขาม” ในเขตเทศบาลเมืองขอนแก่น โดยตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่เป็นตัวแทนของรัฐในการดูแลราษฎรในหมู่บ้านถูกยกเลิกไปโดยปริยาย แต่ช่วงเดียวกันนั้นเทศบาลฯ ก็ไม่ได้แต่งตั้งผู้นำอย่างเป็นทางการขึ้นมาทำหน้าที่แทน จนกระทั่งในปี **2533** มีการแต่งตั้งประธานชุมชน เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการคนแรกขึ้น

ภูมิลำเนาของคนในชุมชนจากข้อมูลการสำรวจครัวเรือนชุมชนบะขามของ โครงการฯ ซึ่งดำเนินการในเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม 2542 พบว่ามีประชากรเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนบะขามยาวนานกว่า 20 ปีถึงร้อยละ 72.73 ที่เหลือร้อยละ 16.36 อยู่ในชุมชนมา 6-15 ปี และ 16-20 ปี ร้อยละ 7.27 ส่วนผู้ที่เพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานไม่ถึง 5 ปี มีเพียงร้อยละ 3.64 แสดงว่าการขยายตัวอย่างมากของชุมชนบะขามอยู่ในช่วงก่อนปี 2522 ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับข้อมูลผลการสอบสวนราษฎรที่เข้าครองที่ดินพิพาทบ้านบะขาม รวม 142 ราย ของคณะกรรมการสอบสวนฯของจังหวัดขอนแก่น[5] ซึ่งได้รายงานในการประชุมคณะกรรมการประสานการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐส่วนจังหวัดขอนแก่น (กบร.ส่วนจังหวัดขอนแก่น) ที่รัฐตั้งขึ้นมาเพื่อพิจารณาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความขัดแย้ง เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน(ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป) ระบุว่า *“มีราษฎรเริ่มทยอยเข้าครอบครองที่ดินเป็นช่วง ๆ นับตั้งแต่ปี 2464 เป็นต้นมา โดยมีราษฎรเข้าครอบครอง 2 รายในช่วงปี 2464-2470 ต่อมาช่วงปี 2471-2480 จำนวน 4 ราย ปี 2481-2490 จำนวน 15 ราย ปี 2491-2500 จำนวน 24 ราย ในช่วง 2501-2510 มีราษฎรเข้ามาครอบครองมากที่สุดถึง 36 ราย”*และทยอยเข้ามาเรื่อยจนถึงปัจจุบัน มีราษฎรอยู่ในบ้าน

---

[3] ข้อมูลจากแหล่งเดียวกัน

[4] กัญญาณัฐ อ้วนหวัน “การปรับตัวทางสังคมของชุมชนย่อยในเมืองหลัก : กรณีศึกษาชุมชนย่อยบะขาม”, วิทยานิพนธ์ สาขาพัฒนาชนบทศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ปีการศึกษา 2542.

[5] รายงานการประชุมครั้งที่ 1/2537 ลงวันที่ 30 พฤษภาคม 2537 ของคณะกรรมการสอบสวนเรื่องกรณีพิพาทที่ดินบ้านบะขาม แต่งตั้งคณะกรรมการครั้งที่ 1681/2537

บะขามหรือชุมชนบะขามทั้งสิ้นกว่า 350 ครัวเรือน และอยู่ในบริเวณที่ดินพิพาท 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา จำนวน 154 ครัวเรือน

ภูมิลำเนาเดิมของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะอพยพมาจากขอนแก่น ซึ่งหมายถึง พื้นที่ข้างเคียงชุมชนและตามชนบทที่อยู่ชายขอบของเมือง จากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจครัวเรือนของโครงการฯ พบว่ามีมากถึงร้อยละ 53.96 และอพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ดถึงร้อยละ 10.39 กาฬสินธุ์ร้อยละ 8.41 จะเห็นได้ว่าถึงแม้จะมาจากต่างจังหวัด ส่วนใหญ่จะเป็นจังหวัดที่อยู่ติดฝั่งตะวันออกของเมืองขอนแก่น เพราะก่อนที่จะเดินทางเข้ามาในตัวเมืองต้องผ่านชุมชนบะขาม (ซึ่งเดิมเป็นบ้านบะขามขึ้นกับตำบลพระลับ)

3. **ประเพณีและวัฒนธรรม**

จากที่กล่าวแล้ว บ้านบะขามเป็นชุมชนดั้งเดิม และกลุ่มตระกูลที่เข้ามาอาศัยอยู่ในระยะแรกก็ยังเกาะกลุ่มกันอยู่ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการสืบทอดประเพณี วัฒนธรรมจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ มาจึงยังคงมีอยู่ อาจจะปรับรูปแบบไปบ้างตามยุคสมัย แต่บางส่วนก็ยังคงวัตถุประสงค์ดั้งเดิมไว้ เช่น บุญเบิกบ้าน ซึ่งเป็นการทำบุญประจำปีจากการเริ่มตั้งบ้านตั้งเรือน เป็นการเลี้ยงผีที่คุ้มครองบ้าน ปัจจุบันจะเพิ่มมหรสพขึ้นมาสมโภชน์ที่กลางหมู่บ้านในคืนก่อนทำบุญแล้วเช้าก็เลี้ยงพระ งานนี้จะมีช่วงเดือนมีนาคม ส่วนเดือนเมษายนเป็นงานประเพณีมหาสงกรานต์ ชุมชนบะขามยังยึดถือแบบแผนประเพณีดั้งเดิมโดยผู้เฒ่าผู้แก่จะใช้ประเพณีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เป็นกิจกรรมในการถ่ายทอดแนวคิดและความสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นใหม่และผู้อาวุโสโดยการให้ศีลให้พรควบคู่ไปกับการอบรมสั่งสอน

ศาลปู่ตามีมาตั้งแต่ช่วงไหนไม่มีใครบอกได้ แม้แต่แม่สุดใจ ชาญฤทธิ์ แม่เฒ่าวัย 84 ปี ซึ่งเข้ามาอยู่ในชุมชนรุ่นแรก ๆ ยังเล่าว่า *"เข้ามาอยู่ก็เห็นศาลปู่ตาแล้ว แต่ก่อนจะเข้าไปไหว้ศาลต้องหม่น (มุดหรือแหวก) ป่าเข้าไป"* พ่อแก้ว ภูธร ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 ต่อจากพ่อคือ นายจันดา ภูธร เล่าว่า "ตอนเด็ก ๆ พ่อก็พาไปไหว้ปู่ตาแล้ว ตอนไหว้จะมีข้าว 1 ปั้น เหล้า 1 ไห(เป็นเหล้าอุที่ใส่ไหมีแกลบแล้วเติมน้ำลงไป) ไก่ 1 ตัว โดยจ้ำจะเป็นผู้นำไหว้" จ้ำคนแรกคือพ่อใต้ เมื่อพ่อใต้ตายผู้เป็นจ้ำต่อคือพ่อคำ พ่อโม้ และพ่อพิมพ์ (คนปัจจุบัน) ตามลำดับ ชาวบ้านหลายคนเล่าถึงอภินิหารย์ของปู่ตามากมายเช่น แม่เปลี่ยน ภูธร เล่าว่า *"เคยมีคนสร้างทางจะมาไถที่เอาศาลปู่ตาออก ถูกบิดหำเกือบตาย ต้องให้พ่อโม้(จ้ำ) ไปทำพิธีขอชีวิตจากปู่ตาจึงหาย"* ชาวบ้านที่จะเข้ามาขุดหินบริเวณโคกตะลุงก็จะต้องขออนุญาตปู่ตาก่อนจึงไม่เจ็บป่วย บางคนทำผิดต่อปู่ตาจะมีอันเป็นไป ถ้าไม่ไปขอขมาปู่ตาก็ไม่หาย หรือถ้ามีคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ จ้ำก็จะพาไปบอกปู่ตา เด็กเล็ก ๆ ร้องไห้ไม่หยุดไปจุดธูปบอกปู่ตาเด็กจะหยุดร้อง เหล่านี้เป็นคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมาจากคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนสู่ลูกหลาน จนปัจจุบันการสืบทอดพิธีไหว้ศาลปู่ตาก็ยังทำกันอยู่โดยทำในช่วงเดือนเมษายน

ของทุกปี และจ้ำจะเป็นผู้กำหนดว่าเป็นวันไหน พิธีกรรมในปัจจุบันเปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยทำอย่างง่าย ๆ ไหว้เสร็จแล้วก็แยกย้ายกันกลับบ้านมาเป็นพิธีที่มีขั้นตอนมากขึ้น แต่ก็ยังคงพิธีกรรมเดิมบางอย่างไว้และเพิ่มเติมพิธีสงฆ์ มีการเลี้ยงพระ 9 รูป จากนั้นเฒ่าจ้ำ (พ่อพิมพ์)เป็นผู้นำกล่าวถวายอาหารคาวหวานที่ชาวบ้านนำมา โดยแต่ละคนจุดธูป 7 ดอกไหว้แล้วแบ่งปักไว้ที่ตัวไก่ ขนม หรือของอื่น ๆที่ตนนำมาอย่างละดอก ที่เหลือปักรวมไว้ในกระถางธูป เมื่อจ้ำทำพิธีไหว้เสร็จ ก็จะรอให้ปู่ตารับประทานอาหารที่ชาวบ้านนำมาเซ่นไหว้ประมาณครึ่งชั่วโมง จากนั้นจะมีคนทรงซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชน(แม่เขียว มุ่งรวยกลาง) ทำพิธียกขันห้า(ดอกไม้สีขาว 5 ดอก ธูป 5 ดอก และเทียน 5 เล่ม)เชิญผีปู่ตาเข้าร่างทรง เพื่อพูดคุยถามทุกข์สุข และให้ชาวบ้านซักถาม ชาวบ้านบางคนขอให้ช่วยเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน บางคนขอหวย บางคนขอให้ช่วยให้หายจากเจ็บป่วย จากนั้นให้ร่างทรงผูกข้อมือเป็นศิริมงคล หลังจากนั้นรับประทานอาหารร่วมกัน บางครั้งมีการฟ้อนรำ สนุกสนานมากขึ้น คนที่มาร่วมงานมีทั้งผู้ใหญ่และเด็ก

ความเชื่อในอภินิหารย์ของปู่ตาเปลี่ยนไปจากเดิมที่กลัวอิทธิฤทธิ์ที่จะถูกกระทำให้เจ็บป่วยหากลบหลู่ มาเป็นการขอด้วยการบนบานศาลกล่าว เช่น ขอให้ลูกหายเจ็บป่วย ขอให้ลูกสอบเข้าเรียนได้ สอบเข้าทำงานได้ เมื่อได้ผลสำเร็จตามที่บนบานไว้จะแก้บนด้วยหมู เป็ด ไก่ ดังนั้นและยังมีการขอเลขหวยโดยอธิษฐานขอแล้วไปขูด หรือเอาแป้งโรยต้นไม้หน้าศาลแล้วตีออกมาเป็นเลขจากลายไม้ ศาลปู่ตาในปัจจุบันจึงเป็นที่พึ่งพิงทางใจและเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนมากกว่าการกลัวอิทธิฤทธิ์เหมือนในอดีต

ส่วนพิธีกรรมทางศาสนาเดิมชาวบ้านบะขามจะทำกิจกรรมทางศาสนาที่วัดป่าแห่งหนึ่งใกล้ชุมชนเนื่องจากอาณาเขตบ้านบะขามกว้างครอบคลุมถึงวัดนี้ด้วย ชาวบ้านหลายคนเป็นโยมอุปฐากของวัด ต่อเมื่อเมืองขยายเจริญขึ้นมากบ้านบะขามจึงดูจะอยู่ห่างไกลจากวัดนี้ขึ้นทุกที ห่างไกลโดยระยะทางและห่างไกลโดยกำลังทรัพย์ ชาวบ้านบางคนสะท้อนว่า *“ตอนนี้วัดใหญ่โตเกินกว่าชาวบ้านจะเข้าไปเพราะชาวบ้านเป็นคนจน”* ในช่วงปี 2539 ชาวบ้านเกิดการแบ่งแยกทางความคิด คือ เกิดการเปรียบเทียบความแตกต่างของฐานะคนรวยและคนจน กรณีตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับวัด คือ ชาวบ้านมีความรู้สึกว่า พระสงฆ์เลือกปฏิบัติกับชาวบ้านที่เป็นคนจน *“ชาวบ้านบ่สมวัดเพิ่น”* นี่เป็นคำพูดที่ชาวบ้านพูดกัน ปัญหาที่เกิดต้นเหตุมาจากการเผาศพซึ่งเดิมชาวบ้านจะจัดพิธีฌาปนกิจศพที่วัดป่าแห่งนั้น มาช่วงหลังทางวัดเก็บค่าใช้จ่ายในอัตราสูงมากจนชาวบ้านไม่มีเงินให้และมีความรู้สึกว่าวัดไม่เต็มใจรับ เช่น ชาวบ้านจะจัดงานศพลูก พระไม่ยอมขึ้นเทศน์ให้ ชาวบ้านคิดว่าเป็นเพราะพระคิดว่าคนจนไม่มีปัจจัยติดกัณฑ์เทศน์ หรือแม้แต่จะทอดผ้าบังสุกุลพระไม่ยอมไปทอดที่โลงศพบนเมรุ บอกว่าร้อนให้เอาผ้าบังสุกุลมาวางไว้ที่ศาลา จึงทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าวัดที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนได้หายไปและอยากมีวัดเป็นของชุมชน จึงผลักดันให้ชาวบ้านต้องสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นอยู่บริเวณติดบึงทุ่งสร้างเพื่อเป็นวัดที่พึ่งของคนจน ในช่วงปี 2542 มีกรณีการฟ้องร้องเรื่องกรรมสิทธิ์

ที่ดิน สำนักสงฆ์แห่งใหม่นี้เนื่องจากนายทุนอ้างว่าประธานชุมชน (พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน) บุกรุกที่ดินที่ของเขาเพื่อทำสำนักสงฆ์ ชาวบ้านร่วมกันต่อสู้เพราะความจริงที่ดินที่ใช้ตั้งสำนักสงฆ์เป็นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน แต่นายทุนบอกว่าเป็นที่มีโฉนดแล้ว ประธานชุมชนในฐานะจำเลยต้องประกันตัวออกมาในวงเงิน 200,000 บาท โดยชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนนำที่ดินของตนเองไปเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันทั้ง ๆ ที่ไม่มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับประธานชุมชนแต่อย่างไร

ด้านระบบเครือญาติในชุมชนบะขาม การศึกษาพบว่า ตระกูลที่มีสมาชิกมากและเป็นสายสืบทอดผู้นำชุมชน คือตระกูล**ภูธร** ซึ่งอพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ด ดังนั้นในระยะแรกคนในตระกูลภูธรได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านติดต่อกันมา 3 รุ่น ตระกูลใหญ่นอกจากนี้ก็มีตระกูล**ชาญฤทธิ์** ซึ่งเป็นรุ่นแรกที่เข้ามาอยู่ในชุมชนเช่นกัน รุ่นต่อมาจะมีตระกูลมีบุญเปี่ยม ย้ายมาจากจังหวัดอุดรธานีในช่วงปี พ.ศ. 2495 และตระกูล**มุ่งรวยกลาง** ซึ่งย้ายมาจากจังหวัดนครราชสีมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 ในปัจจุบันแม้ลูกหลานในตระกูลเหล่านี้จะแยกย้ายออกนอกชุมชนไปบ้างแล้ว แต่ก็ยังมีคนเก่าแก่และลูกหลานอยู่ไม่น้อยกว่า 8-10 ครัวเรือนในแต่ละตระกูล ดังนั้น **ความเหนียวแน่นในเชิงความสัมพันธ์เครือญาติก็ยังมีให้เห็นชัดเจนในบะขามโดยโยงใยกับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและการเลือกผู้นำชุมชนที่ผ่านมา** จะเห็นได้จากข้อมูลสัมภาษณ์ครัวเรือนพบว่า หากกิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีแล้วชาวชุมชนเข้าร่วมเกือบครบทุกครัวเรือน และประเภทกิจกรรมที่เข้าร่วมมากที่สุดคือ ทอดกฐิน/ผ้าป่า งานสงกรานต์ ออกพรรษา วันปีใหม่และไหว้ศาลปู่ตา โดยเฉพาะประเพณีไหว้ศาลปู่ตา ซึ่งปัจจุบันชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาลแทบไม่เหลือศาลปู่ตาในชุมชนแล้ว

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ของชุมชนบะขามส่วนหนึ่งมาจากความสัมพันธ์เครือญาติโดยโยงใยกับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมประเพณีจากคนรุ่นก่อนสู่ลูกหลานรุ่นหลังชุมชน บะขามคือชุมชนดั้งเดิม มีอายุเกือบ 80 ปี ที่มีการปรับตัวจากวิถีชีวิตที่ดำเนินแบบชุมชนชนบทดั้งเดิม มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติอย่างใกล้ชิด ใช้ชีวิตที่เรียบง่าย อาศัยอาชีพทางการเกษตร ทำนา ปลูกผัก หาปลา เลี้ยงชีวิต ซึ่งผูกพันกับภูมิปัญญาและความเชื่อดั้งเดิม ทั้งพุทธศาสนา และการถือผีปู่ตา มาสู่ความเป็นสังคมเมือง โดยกระบวนการขยายเขตเทศบาล ซึ่งมีกระแสที่เข้ามากระทบหลายด้านที่ชาวชุมชนต้องปรับตัวจาก “ชาวบ้าน” สู่ “ชาวเมือง” อาทิ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งถนน น้ำประปา ไฟฟ้า ควบคู่กับการคืบคลานของระบบเศรษฐกิจ การค้าขายที่เข้ามาแทนอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถดำเนินต่อไปในชุมชนเมือง อันเนื่องมาจากเหตุผลเรื่องข้อจำกัดด้านการใช้ที่ดิน ตลอดจนข้อกำหมายของรัฐ เช่น การห้ามเลี้ยงสัตว์บางประเภทตามระเบียบของเทศบาล อันเป็นรูปแบบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ยกเลิกตำแหน่งผู้นำคือ “ผู้ใหญ่บ้าน” เมื่อปี 2514 และไม่ได้แต่งตั้งผู้นำอย่างเป็นทางการมาทำหน้าที่แทนผู้ใหญ่บ้าน “บ้านบะขาม” ที่เปลี่ยนมาเป็น “ชุมชนบะขาม” จึงเกิดภาวะสุญญากาศผู้นำ มีลักษณะต่างคนต่างอยู่

ปัจจัยทั้งหมดมีส่วนทำให้ “บะขาม” เดินทางเข้าไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองมากขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนั้นกระแสความเป็นเมืองได้โอบล้อมเข้ามา เช่น การเกิดขึ้นของสถานที่ตั้งหน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ สถาบันการศึกษา ตลอดจนแหล่งการค้าขายของเมืองขอนแก่น ที่ทำให้ชาวบะขามต้องปรับตัวทั้งด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ห่างเหินกันมากขึ้นเพราะมี “คนนอก” เข้ามาซื้อที่ดิน บ้านเรือน ร้านค้ามากยิ่งขึ้น คนเดิมที่เป็นเจ้าถิ่นหลายคนขายบ้าน ย้ายออกไปนอกชุมชน ส่วนที่เหลือก็ปรับตัวจากอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างมาสู่การค้าขาย และการสร้างหอพัก แฟลต ห้องเช่า รองรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา ข้าราชการที่เข้ามาซื้อหรือเช่าที่พักอาศัยในชุมชนบะขามมากยิ่งขึ้น

4. อาชีพและการทำมาหากิน : วิถีชีวิตที่ต้องปรับตัว

ชาวบ้านบะขามในสมัยก่อนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพปลูกผัก หาปลา รวมทั้งค้าขาย รับจ้างก่อสร้างและขุดหินขาย จากการบอกเล่าของยายเขียว มุ่งรวยกลาง อายุ 70 ปี ซึ่งเข้ามาอาศัยในชุมชนนี้เมื่อปี 2500 ว่าเดินทางค้าขายมาจากอำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา เดินเท้ามาเรื่อย ๆ ตามทางรถไฟจนถึงขอนแก่น และได้รับการบอกเล่าว่าบ้านบะขามอุดมสมบูรณ์จึงเข้ามาตั้งบ้านเรือน ในช่วงนั้นชาวบ้านมีอาชีพขุดหินซึ่งอยู่บริเวณโคกหินทางตะวันออกขาย โดยมีพ่อค้ามารับซื้อราคารถหกล้อละ 30 บาท จนถึง 120 บาท มีทั้งหินสีขาวและหินสีแดง(หินสีขาวนำไปบดเพื่อผสมปูนก่อสร้าง ส่วนหินสีแดงนำไปบดแล้วปั้นอิฐ) ชาวบ้านจะต้องขุดขึ้นมาแล้วล้างเอาดินออกขนขึ้นรถ ในช่วงนั้นอาชีพขุดหินจึงเป็นอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านรองลงมาจากอาชีพค้าขายและรับจ้างทั่วไป จนกระทั่งปี 2512 ชาวบ้านถูกทางราชการห้ามขุดหินขายอีกเพราะพื้นที่ที่ขุดเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนอาชีพมาปั้นอิฐขายได้ค่าแรงก้อนละ 3 สตางค์ โดยมีคนในชุมชนเป็นเจ้าของกิจการ อาทิ พ่อจันดา ภูธร พ่อเลื่อน ศิลารักษ์ ได้จ้างชาวบ้านและคนงานจากจังหวัดกาฬสินธุ์ขุดดินขึ้นมาปั้นเป็นอิฐเพื่อขาย แต่ทำได้เพียง 2-3 ปี ต้องเลิกกิจการเพราะขาดวัตถุดิบ จะเห็นได้ว่าอาชีพดั้งเดิมของชาวบะขามนอกจากทำนา ปลูกผัก หาปลา แล้ว ผู้หญิงยังมีอาชีพค้าขายในตลาด ผู้ชายเป็นกรรมกรก่อสร้างและถีบสามล้อรับจ้างด้วย

ปัจจุบันดังที่กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนบะขามได้ปรับเปลี่ยนจากชุมชนเก่าเข้าสู่ชุมชนเมืองที่มีความหลากหลายของสมาชิก โดยเฉพาะเรื่องอาชีพซึ่งจากข้อมูลการสำรวจชุมชนพบว่า ชาวบะขามมีอาชีพค้าขายร้อยละ 17.88 รับจ้างทั่วไปหรือกรรมกรร้อยละ 14.34 ธุรกิจส่วนตัวร้อยละ 3.54 ซึ่งทั้งสามส่วนรวมกันแล้วอาจกล่าวได้ว่าชาวชุมชนมีอาชีพอยู่ในส่วนของเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal Sector) รวมร้อยละ 35.76 ขณะที่อาชีพรับราชการ/รัฐวิสาหกิจร้อยละ 12.04 และพนักงานบริษัทร้อยละ 4.42 รวมร้อยละ 16.46 อยู่ในภาคของเศรษฐกิจในระบบ (Formal Sector) ที่เหลือเป็นนักเรียน นักศึกษาร้อยละ 20.53 ไม่มีอาชีพร้อยละ 24.96

และอื่นๆ ร้อยละ 2.30 ซึ่งกรณีที่การสำรวจระบุว่าไม่มีอาชีพนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่เกษียณจากงานประจำและผู้ที่ทำงานบ้านไม่มีรายได้ประจำแต่ลูกหลานหาเงินมาช่วย ควบคู่ไปกับผู้ว่างงานที่กำลังแสวงหาอาชีพอยู่

ข้อมูลตัวเลขดังกล่าวจะพบว่าประมาณ 1 ใน 3 ของครัวเรือนในชุมชนนั้นมีอาชีพค้าขาย โดยมีแหล่งทำเลค้าขายในบริเวณชุมชนเองและตลาดในเมืองขอนแก่น

การค้าขายภายในชุมชนนั้นถือว่าอยู่ในระดับที่ “คึกคัก” มาก เพราะส่วนหนึ่งจากปริมาณกำลังการซื้อของชาวบะขามมีมากในหมู่อาชีพข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ และนักเรียนนักศึกษาที่มาเช่าอพาร์ตเมนต์ขนาดใหญ่ 2 แห่งๆ ละประมาณ 60 ห้อง ห้องเช่าที่มีจำนวนห้อง 5-20 ห้อง 5 แห่ง บ้านเช่าประมาณ 20 หลัง[6] อุปสงค์ของการบริโภคสินค้าของคนกลุ่มนี้มีสูง แม้ว่าภาวะเศรษฐกิจปัจจุบันไม่ดีนัก แต่ชาวบ้านที่ค้าขายอยู่ในชุมชนต่างกล่าวว่าไม่ได้รับผลกระทบเท่าใด เพราะจำนวนลูกค้าในชุมชนก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้า แม่ค้าหาบเร่ แผงลอย ซึ่งตระเวณขายอยู่ในชุมชนตลอดทั้งวัน ที่ส่วนใหญ่ขายอาหารประเภทกล้วยทอด มันทอด ถั่วต้ม มันต้ม ลูกชิ้นทอด ขนมของหวาน น้ำผลไม้ปั่น ฯลฯ พวกนี้มีลูกค้าประจำ ทำให้ยอดขายอยู่ในระดับค่อนข้างคงที่ ส่วนในตอนเย็นตั้งแต่เวลาประมาณ 15.00 น. ของทุกวันจะมีร้านค้า หาบเร่ แผงลอยประมาณ 12-15 ร้าน เข้ามาตั้งขายอาหารสำเร็จรูป ประเภทข้าวแกง ลาบ ส้มตำ ไก่ย่าง น้ำเต้าหู้ ลูกชิ้นทอด ขนมหวาน โรตี ฯลฯ บริเวณห้าแยกใจกลางชุมชน ซึ่งมีลูกค้าในชุมชนรวมทั้งผู้ที่สัญจรผ่านถนนบ้านบะขาม (เชื่อมระหว่างถนนประชาสโมสรและถนนศรีจันทร์) มาซื้ออาหารที่ “ตลาดแลง” แห่งนี้อย่างเนืองแน่นทุกวัน เนื่องจากตลาดแห่งนี้มีอาหารเย็นให้เลือกซื้อหาอย่างหลากหลายและมีราคาถูกกว่าร้านค้านอก ชุมชน ผู้มีอาชีพค้าขายอีกส่วนหนึ่งเป็นพ่อค้าแม่ค้าขายของที่ตลาดสดเทศบาล1 และตลาดโบ๊เบ๊ซึ่งอยู่กลางเมืองขอนแก่น (ห่างจากชุมชนไปประมาณ 4 กิโลเมตร) กลุ่มพ่อค้า/แม่ค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่จะนำผักสด ผลไม้ ปลา ไปขายในตลาดโดยรับซื้อจากชาวบ้านในชุมชนรอบนอกของเมืองขอนแก่น บางคนมีแผงขายของชำในตลาด ซึ่งกลุ่มนี้จะจัดเตรียมของจากบ้านในชุมชน บรรทุก รถปิ๊กอัพส่วนตัวหรือรถสองแถวที่ผ่านเข้ามาในชุมชนออกไปขายตั้งแต่เวลา 03.00 น. และจะกลับมาบ้านช่วงบ่ายหรือเย็น

สำหรับชาวบะขามที่ปรับเปลี่ยนบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมาเป็นร้านค้าประกอบการในชุมชน เช่น ร้านขายของชำ ร้านซ่อมรถมอเตอร์ไซค์และจักรยาน ร้านซ่อมเครื่องไฟฟ้า ร้านซักรีดและตัดเย็บเสื้อผ้า เหล่านี้มักมีลูกค้าประจำในชุมชนมาใช้บริการ ซึ่งผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจถดถอยในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมาผู้ประกอบการเหล่านี้บอกว่ารายได้ลดลงประมาณร้อยละ 10-20 แต่ก็ยัง **“พออยู่ได้”** ผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคนอกระบบที่ได้รับผลกระทบพอสมควรจากภาวะเศรษฐกิจคือ

[6] จากการสำรวจข้อมูลของนักวิจัยเมื่อเดือนมกราคม 2543

กลุ่มกรรมกรรับจ้างทั่วไป กรรมกรก่อสร้าง ขุดเจาะบ่อบาดาล พวกนี้จะมีงานลดลงและต้องไปแสวงหาแหล่งงานไกลขึ้น เช่นเดียวกับอาชีพถีบสามล้อซึ่งมีลูกค้าลดลง

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ผู้มีอาชีพงานนอกระบบของชุมชนบะขามยังอยู่ในภาวะที่ปรับตัวให้อยู่รอด โดยบางรายอาจเพิ่มเวลาทำงาน แสวงหาแหล่งงานเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้ถูกภาวะเศรษฐกิจและเงื่อนไขการแข่งขันเบียดขับมากนัก การปรับตัวโดยการรวมกลุ่มเพื่อต่อสู้หรือแสวงหาจึงยังไม่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน ประเด็นที่พบมีการรวมตัวกันในการจัด “ตลาดแลง” ที่บริเวณห้าแยกกลางชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านผู้ต้องการขายอาหารในช่วงเย็นได้มีที่ชุมชุมขายโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าแผงหรือเช่าหน้าร้านอีก นอกจากนี้ผู้นำและสมาชิกในชุมชนหลายรายต่างกล่าวว่าหากมีโอกาสรวมตัวกันหรือมีทุนในการประกอบการก็ยังร่วมกันแสวงหาอาชีพที่มีรายได้ดีกว่า

ประเด็นที่น่าสนใจของอาชีพนอกระบบของชาวชุมชนบะขามอีกอย่างหนึ่งก็คือ ผู้ที่ไปค้าขายในตลาดสดนั้น จะมี “แหล่งกู้เงิน” ให้เป็นทางเลือกเพิ่มขึ้นในกรณีที่เงินทองขาดมือ เช่น ช่วงเปิดเทอมที่ลูกหลานต้องเสียค่าเล่าเรียน หรือช่วงที่รายได้จากการขายของไม่พอเลี้ยงครอบครัว แหล่งเงินกู้ส่วนใหญ่จะเป็น “นายทุนในตลาดสดกลางเมือง” ซึ่งชาวบ้านถึงร้อยละ 37 ของผู้ที่รายได้ไม่พอเพียงใช้บริการในอัตราดอกเบี้ยเฉลี่ยร้อยละ 7.50 ต่อเดือน นอกจากนั้นคนกลุ่มที่ค้าขายในเมืองนี้ยังสามารถเข้าถึงข้อมูลของแหล่งงานหรือการเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าและความต้องการสินค้าของตลาดเพื่อรองรับการปรับตัวในอาชีพของตนมากกว่ากลุ่มที่ค้าขายอยู่ในชุมชนอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจนอกระบบสำหรับชุมชนบะขามเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ยังไม่ถูกเบียดขับจากภาคในระบบมากเท่าไหร่ แต่ชาวชุมชนก็เริ่มมีการปรับตัวเพื่อให้อยู่รอด แตกต่างจากชุมชนแออัดในเมืองขอนแก่นที่มีทางเลือกอาชีพน้อยทำให้ถูกเบียดขับอย่างมากไม่ว่าจะเป็นชุมชนมิตรภาพ หรือหลักเมืองซึ่งเป็นอีก 2 พื้นที่ศึกษาของเมืองขอนแก่น

5. ผู้นำชุมชนบะขาม

1) กระบวนการได้มา การเปลี่ยนแปลง และการสืบทอด

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ผู้นำของชุมชนบะขามส่วนใหญ่ผู้นำเป็นทางการและไม่เป็นทางการมักจะเป็นคน ๆ เดียว มีบ้างที่ผู้หลักผู้ใหญ่และเป็นผู้นับถือของคนในชุมชน แต่ไม่เคยมีตำแหน่งหน้าที่อย่างเป็นทางการ ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ประธานหรือคณะกรรมการ ชุมชนแต่ก็น้อยมาก สำหรับผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชนบะขามตั้งแต่อดีต (ตั้งแต่เป็นบ้านบะขาม) จนกระทั่งปัจจุบันมีดังนี้ คือ

ช่วงปีที่ดำรงตำแหน่ง	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง	วิธีการได้มา	เหตุที่ออก
2484-2500 2500-2503 2503-2514 2515-2532 2533-2535	-นายจันดา ภูธร -นายแก้ว ภูธร -นายพลอย ภูธร ไม่มีการตั้งผู้นำ -นายบุญเพ็ง ภูธร	-ผู้ใหญ่บ้าน -ผู้ใหญ่บ้าน -ผู้ใหญ่บ้าน - -ประธานชุมชน (คนแรก)	-แต่งตั้งโดยรัฐ -แต่งตั้งโดยรัฐ -แต่งตั้งโดยรัฐ - -เทศบาลแต่งตั้ง	-ตาย -ลาออก -เปลี่ยนจากหมู่บ้าน ไม่มีการตั้งผู้นำ -หมดวาระ เปลี่ยนระบบใหม่มาเป็นเลือกตั้ง
ช่วงปีที่ดำรงตำแหน่ง	**ชื่อ-สกุล**	**ตำแหน่ง**	**วิธีการได้มา**	**เหตุที่ออก**
2535-2537 มี.ค.2537-ปัจจุบัน(3 สมัย)	-นายสมพร มีบุญเยี่ยม -นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน	-ประธานชุมชน -ประธานชุมชน	-เลือกตั้งจากสมาชิกชุมชน -เลือกตั้งจากสมาชิกชุมชน	-ครบวาระ (2 ปี) -หมดวาระ มี.ค. 2543

จะเห็นได้ว่าผู้นำ คือ ผู้ใหญ่บ้านยุคแรกของ “บ้านบะขาม” ผูกขาดสืบทอดอยู่ภายใต้คนในตระกูล “ภูธร” กว่า 30 ปี ก่อนที่หมู่บ้านจะเปลี่ยนมาเป็นชุมชน อันเนื่องมาจากตระกูล “ภูธร” เป็นตระกูลรุ่นแรก ๆ ที่ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนช่วงปี 2464-2480 โดยพ่อจันดาและพ่อพลอย ภูธร สองพี่น้องย้ายมาจากบ้านหวาย ต.ลิ้นฟ้า อ.จตุรพักตร์พิมาน จ.ร้อยเอ็ด ไล่เลี่ยกับตระกูล “ชาญฤทธิ์” ซึ่งนางสุดใจ ชาญฤทธิ์ ย้ายมาจาก อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น เมื่อปี 2482 และต่อมาลูกพี่ลูกน้องอีก 2 คนของพ่อจันดาย้ายตามเข้ามา คือ พ่อจารย์มาและพ่ออาน ภูธร ทำให้เครือญาติตระกูล “ภูธร” ขยายตัวออกไปมาก *(ดูผังความสัมพันธ์เครือญาติตระกูลภูธรในชุมชนบะขาม หน้า 174)*

เนื่องจากสมัยนั้นที่ดินบะขามยังเป็นป่าละเมาะที่ไม่มีผู้อยู่อาศัยมากนัก ตระกูล “ภูธร” จึงเข้ามาจับจองที่ทำกินมาก และได้ชักชวนญาติพี่น้องมาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นปัจจัย

เสริมให้พ่อจันดา ได้รับความนับถือในฐานะ “พี่ใหญ่ของตระกูล” และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านบะขาม ต.พระลับ เมื่อปี 2484

ผังเครือญาติ

เมื่อพ่อจันดา ถึงแก่กรรมลง พ่อแก้ว บุตรชายคนเดียวของพ่อจันดา (เป็นบุตร บุญธรรม) ได้รับการสืบทอดให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่สอง แต่ 3 ปีต่อมา พ่อแก้ว ได้ขอลาออก ผู้ที่ได้รับเลือกคนต่อมาก็คือ พ่อพลอย น้องผู้ใหญ่จันดา(ผู้เป็นอานายแก้ว) ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน บะขามมาต่อเนื่องยาวนาน 11 ปี ตั้งแต่ปี 2503 จนถึงปี 2514 เทศบาลเมืองขอนแก่นจึงขยายเขตเทศบาลมาทำให้บ้านบะขามเปลี่ยนเป็นชุมชนบะขาม ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านถูกยกเลิกไปโดยปริยาย

ช่วงปี 2515-2532 เป็นช่วงสุญญากาศของภาวะผู้นำอย่างเป็นทางการของบ้านบะขามเพราะเทศบาลไม่มีการแต่งตั้งผู้นำเป็นตัวแทนของชุมชน การติดต่อกับหน่วยงานราชการและภายนอกเป็นไปในลักษณะ “ต่อสายตรง” คือ ต่างคนต่างไปดำเนินการเอง ส่วนการจัดระเบียบและความสัมพันธ์ในชุมชนก็ยังคงมีผู้เฒ่าผู้แก่หลายคน เป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ อาทิ พ่อบุญเพ็ง ภูธร บุตรชายคนโตของผู้ใหญ่พลอย พ่อหนู(สมพร) มีบุญเยี่ยม หมอแผนโบราณ พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน เฒ่าจ้ำที่ติดต่อกับปู่ตาของคนในชุมชนและเป็นแกนนำต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาตั้งแต่ก่อนปี 2525 พ่อคำเต็ม ภูธร บุตรชายคนที่สองของผู้ใหญ่พลอย ผู้นำเหล่านี้ยังทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งของคนในชุมชนกรณีเรื่องไม่ใหญ่โตนัก แต่กรณีที่เกินกว่าจะตัดสินได้จึงเป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้ามาดูแล

จะสังเกตได้ว่า ผู้ใหญ่ที่ชาวบะขามให้การยอมรับนับถือ ในยุคสุญญากาศผู้นำนั้นได้กลายมาเป็นผู้นำบะขาม ในนามของประธานชุมชนในสมัยต่อมา เริ่มจากพ่อบุญเพ็ง ภูธร ซึ่งเจ้าหน้าที่เทศบาลได้ใช้วิธีเข้ามาซาวเสียงจากชาวชุมชนว่าผู้ใดสมควรได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานชุมชนคนแรก ชาวชุมชนส่วนใหญ่ไว้วางใจนายบุญเพ็ง ด้วยเหตุที่ว่า “เป็นลูกชายคนโตพ่อใหญ่พลอยและเป็นที่นับหน้าถือตาของคนในชุมชน” ดังนั้น ปัจจัยทางเครือญาติยังเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสืบทอดภาวะ “ผู้นำ” ของชาวบะขาม ทั้งที่ในช่วงที่พ่อบุญเพ็งได้รับการแต่งตั้งนั้น(ปี 2533)ตระกูลภูธรได้เริ่มลดจำนวนเครือญาติลงอันเนื่องมาจากที่ดินมรดกและการย้ายออกไปจากชุมชน ความเป็นปึกแผ่นของตระกูลภูธรจึงค่อยๆ ลดน้อยลง จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ประธานชุมชนคนต่อมาเริ่มเปลี่ยนมือไปสู่ตระกูลอื่น

ผู้นำชุมชนบะขามคนแรกไม่ใช่คนตระกูล “ภูธร” คือนายสมพร มีบุญเปี่ยม ซึ่งย้ายจากจังหวัดอุดรธานีตามบิดาซึ่งรับราชการอยู่ศูนย์สร้างทางฯ เมื่อปี 2495 ตัวนายสมพรมีความรู้ด้านยาแผนโบราณและมีอาชีพค้าขาย มีฐานะค่อนข้างมั่นคง และให้กู้เงินแก่สมาชิกใน ชุมชน จึงได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนแรก (2535-2537)

ต่อมาเมื่อกระแสการเรียกร้องกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านบะขามในส่วนที่ยังเป็นปัญหา 27-3-71 ไร่ จำนวน 154 ครัวเรือนกำลังดำเนินไปอย่างเข้มข้น การช่วงชิงผู้นำในการเลือกตั้งปี 2537 ระหว่างประธานฯ คนเดิมคือ นายสมพร มีบุญเปี่ยม กับนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ผู้นำการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ ก็จบลงที่พ่อพิมพ์ ได้รับเลือก แม้ว่าพิจารณาจากฐานในชุมชนแล้วพ่อพิมพ์ถือว่าเป็นสมาชิกชุมชนรุ่นกลาง ย้ายจากบ้านที่อำเภอปทุมรัตต์ จ.ร้อยเอ็ด เข้ามาอยู่ในบะขามช่วงปี 2510 มีบุคลิกภาพเรียบง่าย จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่ความจริงจังในการต่อสู้และความซื่อสัตย์ เสียสละเพื่อชุมชนนอกเหนือจากการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณคือเฒ่าจ้ำของชุมชน เหตุผลเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่พ่อพิมพ์สามารถซื้อใจคนในชุมชนและเอาชนะการเลือกตั้งครั้งนั้นได้ ซึ่งต่อมาได้รับการสนับสนุนการดำรงตำแหน่งต่อเนื่องมาอีก 2 สมัย (มีนาคม 2539 - มีนาคม 2541 และ มีนาคม 2541-มีนาคม 2543)

จะเห็นได้ว่าการก้าวเข้าสู่ผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชนบะขามนั้น มีปัจจัยสำคัญสนับสนุนขึ้นอยู่กับความจำเป็นตามสถานการณ์กล่าวคือ สมัยแรกชุมชนยังดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายกึ่งชนบท คนอย่างผู้นำตระกูลใหญ่ เช่น พ่อจันดา ภูธร พ่อพลอย ภูธร ได้รับการยอมรับในฐานะตระกูลที่สร้างหลักปักฐานในบะขามเป็นรุ่นแรก ต่อมาสถานการณ์ในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ทางเครือญาติมีผลต่อการเลือกผู้นำลดน้อยลงเนื่องจากคนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนที่มีความหลากหลายในเรื่องอาชีพทำให้บุคลิกภาพของผู้นำเปลี่ยนแปลงไปเป็นผู้ที่มีปัจจัยได้เปรียบทางเศรษฐกิจและสังคม คือผู้มีฐานะดีและการศึกษาดีพอสมควร ต่อมาวิกฤตการณ์การเรียกร้องกรรมสิทธิ์ที่ดินเร่งเร้าให้ผู้นำที่เคลื่อนไหวเรื่องที่ดินมาโดยตลอดมีบทบาทสูงขึ้น ทำให้ผู้นำอย่างพ่อพิมพ์ เป็นตัวเลือกที่ผูกขาดความเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการในฐานะประธานชุมชนมาถึง 6 ปีติดต่อกัน (พ่อพิมพ์มีบ้านอยู่ในพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ ขณะที่ประธานคนก่อนหน้านั้นมีบ้านอยู่ในพื้นที่ที่ได้รับโฉนดแล้ว)

2) ผู้นำในอนาคต : ทัศนะตัวผู้นำ ชาวชุมชนและคนภายนอก

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ผู้นำในชุมชนบะขามช่วงต่อไปอาจจะเป็นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่น่าสนใจในระยะต่อไป เมื่อพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน หมดวาระลงในช่วงต้นปี 2543 และมีแนวโน้มว่าจะไม่รับตำแหน่งนี้เป็นสมัยที่ 4 เนื่องจากอายุมากและสุขภาพไม่แข็งแรง ผู้นำที่จะขึ้นมาแทนนั้น จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชนหลายคนรวมทั้งตัวผู้นำชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน ระบุว่าผู้นำของชุมชนจะต้องมีบุคลิกภาพหรือคุณสมบัติตามลำดับความสำคัญดังนี้ คือ 1) เสียสละ ตั้งใจทำงานเพื่อชุมชนและมีเวลาที่จะทำงานในตำแหน่งผู้นำ 2)คล่องตัวและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนส่วนใหญ่คือ สามารถประสานงานและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน 3)มีความซื่อสัตย์ ยุติธรรม 4)มีความรู้ ได้รับการศึกษาในระดับสูงพอสมควรเพื่อสามารถ

ติดต่อกับหน่วยงานภายนอกได้ดี จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติของผู้นำดังกล่าวได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเรื่องความคล่องตัวในการติดต่อประชาสัมพันธ์กับสมาชิกชุมชนและระดับการศึกษา เป็นประเด็นที่ชาวชุมชนให้ค่าสูงขึ้น เพราะผู้นำยุคก่อนมักผูกติดกับภาพ “เป็นผู้เสียสละ” เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน และมีความซื่อสัตย์ ยุติธรรมมากกว่า บุคลิกภาพและคุณสมบัติตามความคาดหมายของชาวชุมชนบะขามดังกล่าวจึงสะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม“บะขาม” จากชุมชนกึ่งชนบทที่ต้องการผู้นำเรียบง่ายมาสู่ชุมชนเมืองที่ผู้นำต้องฉับไว มีวิสัยทัศน์สอดคล้องกับสถานการณ์ภายนอกมากขึ้น

ในส่วนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและมีบทบาท “ชี้นำ” การพัฒนาของชุมชนบะขามมาตลอดคือ เทศบาล ก็ดูเหมือนจะให้ความสนใจ “ผู้นำ” ของชุมชนแห่งนี้ไม่น้อยเช่นกันเพราะบะขามเป็นชุมชนหนึ่งที่เป็นฐานเสียงของผู้บริหารระดับสูงของเทศบาลในการเลือกตั้งครั้งหลังสุด (มกราคม 2543) จึงไม่แปลกที่การจัดงานพิธีกรรมตลอดจนกิจกรรมพัฒนาการต่างๆ อาทิ การทำความสะอาด งานบุญเบิกบ้าน งานปีใหม่ หรือทำร้านค้าของชุมชน ตลอดจนการมอบทุนการศึกษาแก่เยาวชนผู้ขาดแคลนในชุมชน จะมีนักการเมืองท้องถิ่นให้ความสนับสนุนทั้งด้านการเงินและมาร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ และผู้นำในยุคหลังที่อยู่ภายใต้การดูแลการเลือกตั้งของเทศบาลมักจะเป็นผู้ที่ นักการเมืองท้องถิ่นเห็นชอบและสนับสนุนหรือยอมรับ ดังนั้น ภาวะผู้นำในชุมชนนี้นอกจากความต้องการของคนภายในชุมชนตามสถานการณ์ดังกล่าวแล้ว นักการเมืองท้องถิ่นอาจมีส่วนในการกำหนดด้วยในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม มีปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในเรื่องภาวะผู้นำ โดยมีแนวโน้มว่าการแข่งขันตำแหน่งประธานชุมชนมีผู้สนใจอยากลงสมัคร ส่วนพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน ถึงแม้ได้รับการเสนอจากสมาชิกชุมชนให้เป็นประธานชุมชนบะขามเป็นสมัยที่ 4 (เมษายน 2543-เมษายน 2545) อันเนื่องมาจากชาวชุมชนยังต้องการให้พ่อพิมพ์เป็นคนกลางในการประสานฝ่ายต่างๆ แต่ด้วยปัญหาสุขภาพทำให้พ่อพิมพ์ ลังเลที่จะลงสมัครทั้งที่ในระยะหลังจะปรากฏผู้นำที่มีความสามารถเข้ามาแบ่งเบาภาระประธานฯ เช่น การประชุมกับเทศบาล การจัดเตรียมการต้อนรับผู้เข้ามาเยี่ยมชุมชน การติดต่อกับแหล่งทรัพยากรภายนอก เหล่านี้จะมีผู้ทำการแทนประธาน ดังนั้นความเป็น “ผู้นำ” กับ “ประธานชุมชน” ในโครงสร้างองค์กรชุมชนบะขามยุคปัจจุบันอาจมิใช่คนๆ เดียวกันเหมือนแต่ก่อน แต่ผู้นำในยุคต่อไปก็ยังจำเป็นต้องมีลักษณะที่เป็น “คนรุ่นใหม่” ที่มีบุคลิกคล่องแคล่ว สามารถนำเสนอปัญหาและข้อมูลชุมชนได้อย่างเป็นระบบ สามารถประสานประโยชน์และเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน และยังต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นกรรมการชุมชนคนหนึ่งคนใด ส่วนตำแหน่งประธานชุมชนจะทำหน้าที่เป็นผู้อาวุโสในชุมชนและลดบทบาทประสานกับหน่วยงานภายนอกลง ซึ่งเป็นการปรับตัวขององค์กรชุมชนบะขามที่แตกต่างจากองค์กรชุมชนเมืองอื่นๆ และน่าสนใจติดตามแนวทางการทำงานขององค์กรชุมชนลักษณะนี้ต่อไป

6. กระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน : อดีตถึงปัจจุบัน

ประเด็นปัญหาการต้องต่อสู้เพื่อการเรียกร้องสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านบะขามต่อทางราชการอยู่ตรงที่ดินสาธารณประโยชน์ "โคกตะลุง" ซึ่งทางราชการได้ขึ้นทะเบียนเป็นที่สาธารณประโยชน์ไว้เมื่อปี พ.ศ. 2494 ตามทะเบียนลำดับที่ 7 หมู่ที่ 4 ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีอาณาเขตทิศเหนือ 15 เส้น จดเขตบึงทุ่งสร้าง ทิศใต้ 12 เส้น จดทางรถยนต์และบ้านบะขาม ทิศตะวันออก 15 เส้น จดป่าช้าหนองใหญ่ ทิศตะวันตก 13 เส้น จดนานายบางและนายพาง เนื้อที่ประมาณ 189 ไร่ 3 งาน น่าจะเป็นที่ที่ทางหน่วยงานราชการใช้ประโยชน์ไปแล้ว 2 หน่วยงาน คือ กรมทางหลวงใช้เป็นสถานที่ราชการเขตการทางขอนแก่นและศูนย์เครื่องมือกลขอนแก่น เนื้อที่ประมาณ 118-1-22 ไร่ และวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตขอนแก่น เนื้อที่ 56-0-66 ไร่ ซึ่งเมื่อรวมกันกับพื้นที่ที่ตัดถนนขั้นก็น่าจะใกล้เคียงกับที่สาธารณประโยชน์ที่ขึ้นทะเบียนไว้ ไม่น่าจะเป็นพื้นที่เดียวกับที่ดินที่ชาวบ้านอาศัยอยู่และราชการไม่ยอมออกเอกสารสิทธิ์ให้ จึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องต่อสู้เพื่อขอความเป็นธรรม

ชุมชนบ้านบะขามได้เริ่มกระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ถึงแม้กระแสการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินในชุมชนได้มีมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 แล้วก็ตาม แต่ชาวบ้านบางส่วนยังให้ความสนใจน้อย ทั้งนี้เนื่องจากเหตุปัจจัยหลายประการ ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลในชุมชนช่วงเดือนมีนาคม 2542- มีนาคม 2543 พบประเด็นที่พอจะนำมาสรุปเพื่อความเข้าใจกรณีพิพาทในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างชัดเจนขึ้น โดยสามารถแบ่งช่วงระยะของการต่อสู้ของชาวบ้านตามกรอบเวลาดังนี้

1) การต่อสู้เชิงกฎหมาย (2525-2535) นับตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมาชาวชุมชนบะขามเริ่มกังวลถึงความจำเป็นในการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งมีชาวบ้านบางรายทยอยขอให้สำนักงานที่ดินจังหวัดออกโฉนดให้ทีละรายสองราย ชาวบ้านที่ได้รับโฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินในระยะนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะค่อนข้างดี และมีการเล่าว่าบางคนยอมเสียที่ดินบางส่วนเพื่อแลกกับการอำนวยความสะดวกในการทำโฉนดที่ดินส่วนใหญ่ของตน เนื่องจากเมื่อปี พ.ศ. 2494 ระบุให้ที่โคกตะลุงเป็นที่สาธารณประโยชน์ จึงทำให้ชาวบ้านที่รู้ข้อมูลรีบทำเรื่องขอออกเอกสารสิทธิ์ก่อน ส่วนชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รวมแล้วจำนวน 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา ซึ่งตั้งอยู่กลางชุมชน (ดูแผนผังหน้า 7) ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพมาอาศัยครอบครองที่ดินดังกล่าวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482 ถึง 2510 ไม่ได้ไปแสดงเจตนาครอบครองที่ดินทั้งที่ในช่วงปี 2525-2529 ได้มีประกาศให้ราษฎรแสดงการครอบครองที่ดินต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งนี้เนื่องมาจาก 1) ไม่มีเงินที่จะใช้ในการโอนที่ดิน 2) ไม่ได้เห็นความสำคัญของการแสดงสิทธิ์ในที่ดิน 3) ไม่มีเวลาในการดำเนินการเนื่องจากมีอาชีพที่ต้องหาเช้ากินค่ำ เช่น กลุ่มขายของในตลาด และถีบสามล้อรับจ้าง

เป็นต้น เหตุผลทั้งสามประการนำไปสู่ความขัดแย้ง เมื่อรัฐเริ่มแสดงท่าทีอย่างชัดเจนว่าพื้นที่ที่ราษฎรไม่ไปแสดงสิทธิ์นั้น อยู่ในพื้นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุง สถานภาพของชาวบ้านทั้ง 154 ครัวเรือน ที่อาศัยบนพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็น “ผู้บุกรุก” ซึ่งราษฎรบะขามนำโดย นางวาส เกษสม และนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ได้ยื่นฟ้องต่อศาลเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2529 ให้กระทรวงมหาดไทยเพิกถอนที่ดินที่หวงห้ามไว้ ซึ่งต่อมาเมื่อตรวจสอบเรื่องราวแล้วศาลไม่ประทับรับฟ้อง ด้วยเหตุว่าศาลไม่มีอำนาจบังคับให้กระทรวงมหาดไทยเพิกถอนที่สาธารณประโยชน์ได้ และเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2532 ประธานชุมชน(นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน) ได้ยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี(ในขณะนั้นคือนายชวน หลีกภัย) เพื่อขอความช่วยเหลือให้ออกโฉนดที่ดินให้ราษฎร แต่ได้รับคำตอบว่าไม่สามารถทำได้เพราะเป็นที่สาธารณประโยชน์

หลังจากนั้นได้มีการเคลื่อนไหวจากราษฎรบะขามในการเรียกร้องต่าง ๆ ทั้งในระดับนักการเมืองท้องถิ่น คือนายกเทศมนตรี ตลอดจนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขอนแก่นหลายคน เช่น นายสุนทร ลีซีทวน นายพงษ์ศักดิ์ อินทรพาณิชย์ เป็นต้น แต่ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ

2) การต่อสู้ด้วยการประท้วง (2536-2537) ตั้งแต่ปี 2536 เป็นต้นมา ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น (นายกวี สุภธีระ)ได้รับเรื่องร้องเรียนกรณีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดินบ้านบะขาม และตั้งคณะกรรมการสอบสวนชุมแรกเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2536 ซึ่งผลการสอบสวนปรากฏว่า คณะกรรมการไม่สามารถยืนยันได้ว่าขอบเขตของโคกตะลุงอยู่ ณ ที่ใดแน่ แต่ยืนยันว่าโฉนดที่ทยอยออกไปให้ราษฎรก่อนหน้านั้นชอบด้วยกฎหมาย แต่พื้นที่ดังกล่าวจะอยู่ในเขตโคกตะลุงหรือไม่นั้นไม่สามารถตรวจสอบได้ โดยไม่ได้ตอบคำถามสำคัญคือ ***ในเมื่อที่ดินบริเวณอื่นในชุมชนสามารถออกโฉนดได้แต่เหตุใดที่ดินที่ยังไม่ได้โฉนดจำนวน 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา จึงกลายเป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงและไม่สามารถออกโฉนดให้ได้ ทั้งที่ทั้งหมดอยู่ในบริเวณเดียวกัน***

ระหว่างเดือนเมษายน-พฤษภาคม 2537 กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านเริ่มเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆด้วยการสนับสนุนของ 1) ผู้มีฐานะในชุมชนแต่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน 2) นักการเมืองและทนายความในท้องถิ่น 3) นักศึกษาพรรคแกนประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยขอนแก่น (ซึ่งเข้าไปศึกษาชุมชนและมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับผู้นำชุมชนจึงอาสาช่วยเจรจาให้อีกทางหนึ่ง) ลักษณะการเคลื่อนไหวในช่วงนี้มีทั้งการยื่นหนังสือถึงรัฐบาลในกรุงเทพฯ และการเจรจากับจังหวัด โดยเมื่อวันที่ 26 เมษายน 2537 มีการเดินขบวนและชุมชุนประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่น เพื่อร้องเรียนถึงปัญหาที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข จนเกือบปะทะกันระหว่างนักศึกษาที่เข้าไปช่วยชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ว่าราชการจังหวัดรับเรื่องและได้ดำเนินการตั้ง

คณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงชุดที่สอง เพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมโดยวิธีมอบหมายให้เจ้าหน้าที่จากสำนักงานที่ดินจังหวัดออกไปหาขอบเขตและสอบสวนข้อมูลในชุมชน ขณะเดียวกันข้อร้องเรียนของชาวบ้านได้ส่งถึงกรรมาธิการปกครอง สภาผู้แทนราษฎร โดยผ่านผู้แทนราษฎรในท้องที่ กรรมาธิการได้ส่งเรื่องเข้าที่ประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐส่วนกลาง(ก.บ.ร.ส่วนกลาง) ก.บ.ร.ส่วนกลางได้มอบหมายผู้แทนเข้ามาตรวจสอบข้อเท็จจริงอีกครั้ง และให้ผู้แทนชาวบ้านกับผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าชี้แจงในที่ประชุม พร้อมทั้งหาหลักฐานต่าง ๆ เพื่อประกอบการพิจารณา ผลการพิจารณา ที่ประชุม ก.บ.ร.ส่วนกลางได้มีข้อสรุปว่า ที่ดินชุมชนบะขามเป็นที่สาธารณประโยชน์ ชาวบ้านไม่สามารถครอบครองได้ แต่อนุญาตให้เข้าทำประโยชน์โดยการให้เช่า ดังนั้นผู้ว่าราชการจังกวัดขอนแก่นจึงยึดมติจากก.บ.ร.ส่วนกลางออกหนังสือถึงประธานชุมชน เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2537 ยืนยันว่า ราษฎรไม่สามารถครอบครองที่ดินได้แต่ให้ทำประโยชน์ได้โดยการเช่าเท่านั้น

3) การต่อสู้เชิงข้อมูล (2538-ปัจจุบัน) กรณีพิพาทบะขามชะลอตัวลงในปี 2538 เนื่องจากความเหนื่อยล้าของผู้นำชาวบ้านและผู้สนับสนุนที่เคยคึกคักในพื้นที่ทั้งนักการเมืองและนักศึกษาเริ่มถอนตัวออกจากชุมชน เนื่องมาจากมติของ กบร.ส่วนกลางที่ดูเหมือนปิดช่องการต่อสู้ของชาวบ้าน แต่ไม่นานชาวบ้านบะขามก็ดิ้นรนต่อโดยการทูลเกล้าฯถวายฎีกาขอพระราชทานความเป็นธรรม เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2538 แต่ก็เพียงได้รับหนังสือจากทางนายอำเภอเมืองขอนแก่นยืนยันมติของ กบร.ส่วนกลาง ทำให้ไม่มีความคืบหน้าใด ๆ

ต้นปี 2540 นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ได้เข้าร้องเรียนต่อคณะกรรมาธิการอีกครั้งตามข้อเสนอแนะของนายกวี สุภธีระ (อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น) ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้แทนราษฎรเขต 1 จังหวัดขอนแก่น คณะกรรมาธิการได้ดำเนินการรื้อฟื้น โดยมีคณะทำงานขึ้นตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่อีกเป็นชุดที่ 3 แต่ผลการตรวจสอบเมื่อปลายปี 2540 ก็ยังยืนยันให้ราษฎรต้องทำสัญญาเช่ากับทางการ

ในช่วงปลายปี 2541 ถึงต้นปี 2542 ได้มีหนังสือเตือนให้ราษฎรบะขามปฏิบัติตามมติ ก.บ.ร. ส่วนกลางคือ ดำเนินการเช่าที่ดินต่อทางราชการ ซึ่งผู้นำและราษฎรทั้ง 154 ครัวเรือนยังไม่มีผู้ใดไปเช่า เนื่องจากเห็นว่า “การเช่าเท่ากับเป็นการยอมรับว่าเราบุกรุกที่ดินของรัฐจริงทั้งที่หลักฐานต่าง ๆ ก็ยังไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าโคกตะลุงอยู่ตรงไหน? และเราบุกรุกจริงหรือไม่?”

เดือนมีนาคม 2542 นักวิจัยโครงการฯ เข้าไปศึกษาวิจัยในชุมชนบะขามได้ร่วมกับผู้นำชาวบ้านปรึกษากันว่าจะดำเนินการเรื่องนี้ต่อไปอย่างไร เนื่องจากชาวบ้านระบุชัดว่าความร่วมมือใด ๆ ในชุมชนนั้นย่อมมีปัจจัยหลักในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่ด้วย ดังนั้นชาวบ้านจึงเสนอให้นักวิจัยช่วยหาข้อมูลต่าง ๆ เพื่อเริ่มต้นกระบวนการศึกษาปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมกันอย่างเป็นระบบ

หลังจากชาวบ้านต้องดิ้นรนเรื่องดังกล่าวในลักษณะ “เคลื่อนไหวตามกระแสและเงื่อนไขของคนนอก” มาตลอดกว่า 10 ปี การเคลื่อนไหวครั้งนี้จะดำเนินการเรื่องข้อมูลและหลักฐานที่ต้องให้ยืนยันต่อรัฐซึ่งเป็นคู่กรณีอย่างชัดเจน โดยชาวบ้านยอมรับกระบวนการดังกล่าว แม้ว่าคำตอบสุดท้ายของการต่อสู้เชิงข้อมูลครั้งนี้จะผิดหวังหรือสมหวังก็ตาม

คณะทำงาน ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชาวบ้าน 4-5 คน คณะนักวิจัยในพื้นที่และจากส่วนกลางรวมทั้งที่ปรึกษาด้านกฎหมายของโครงการ ได้เข้าร่วมประชุมวางแผนหาข้อมูลเป็นขั้นตอน โดยขณะนี้ได้หลักฐานต่าง ๆที่เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์เพิ่มขึ้นมากมาย และสามารถสรุปข้อมูลต่าง ๆ เพื่อเสนอให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องทบทวนการพิจารณาออกเอกสารสิทธิ์ให้ชาวชุมชนบะขาม โดยในช่วงเดือน มีนาคม ถึงเมษายน 2543 ชาวชุมชนได้ตั้งคณะกรรมการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ชุดใหม่ 7 คน โดยมีองค์ประกอบคือ 1) ผู้เฒ่าผู้แก่ที่รู้เรื่องการต่อสู้/ข้อมูลที่ดินที่เป็นกรณีพิพาท 2) คนหนุ่มสาวที่มีความรู้ในการอ่านเอกสารและการจัดระบบข้อมูล 3) ผู้ที่มีเวลาเพียงพอที่จะดำเนินการเคลื่อนไหว เพื่อร่วมกันทำงานในขั้นต่อไป คือ การยื่นเรื่องที่มีข้อเท็จจริงของหลักฐาน ปฏิเสธการเช่าที่ดินและการอ้างสิทธิในที่ดินสาธารณประโยชน์ของรัฐพร้อมทั้งจะขอให้รัฐตั้งคณะกรรมการพิจารณาข้อเท็จจริงที่ชาวบ้านและคณะนักวิจัยโครงการฯค้นพบใหม่ โดยมี 3 ฝ่ายเข้าร่วมคือ รัฐ + ชาวบ้าน + คนกลาง (นักวิชาการ/NGO/นักการเมือง ฯลฯ) เพื่อทบทวนออกเอกสารสิทธิ์แก่ชาวชุมชนต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์และพูดคุยทั้งในระดับครัวเรือน ผู้นำ/สมาชิกชุมชนบะขาม พบว่า ส่วนใหญ่ต้องการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยได้รับโฉนดเป็นของตนเองและปฏิเสธทางเลือกแนวคิดของการถือครองที่ดินโดยเป็น “สิทธิชุมชน” ซึ่งเป็นทางเลือกที่นักวิจัยโครงการได้ลองเสนอว่า หากการเคลื่อนไหวขอกรรมสิทธิ์ในลักษณะปัจเจกไม่บรรลุผลแต่สามารถเสนอให้รัฐโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินกรณีพิพาทให้เป็นของชุมชน โดยชุมชนมีอำนาจในการจัดการ รัฐจะไม่เข้ามายุ่งและไม่มีการยึดที่ดินกลับไปเป็น “ที่ดินของรัฐ” อีก ชาวชุมชนบะขามส่วนใหญ่ปฏิเสธแนวทางดังกล่าว แต่อยากเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยสมบูรณ์เพราะไม่แน่ใจว่าแนวคิด “กรรมสิทธิ์ชุมชน” จะเกิดปัญหากรณีผู้นำที่เป็นตัวแทนในการจัดการที่ดินดำเนินการจัดสรรแบบไม่ยุติธรรมหรือไม่ชอบใครเป็นการส่วนตัวอาจขับไล่ออกจากที่ดินด้วยเหตุผลต่าง ๆ นานา การถือครองกรรมสิทธิ์ปัจเจกจึงมีความ “อบอุ่นใจ” แต่มีเพียงบางคนเท่านั้นที่ยอมรับแนวคิดกรรมสิทธิ์ชุมชนได้หากเปรียบเทียบกับการที่รัฐไม่ให้ที่ดินเลย แต่ก็ยังมีข้อแม้ว่าแล้วแต่เสียงส่วนใหญ่

ข้อสังเกตจากการศึกษาคือ ความไม่แน่ใจในพลังองค์กรชุมชน หากปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินบรรลุเป้าหมาย รัฐสามารถออกโฉนดให้ทั้ง 154 ครัวเรือนได้ทั้งหมดแล้ว ความเป็น “ชุมชน” ของบะขามจะเปลี่ยนไปหรือไม่? อย่างไร? และที่สำคัญว่าไม่มีหลักประกันได้ว่าผู้ได้กรรมสิทธิ์บางคนจะขายที่ดินต่อให้กับคนภายนอก เพราะปัจจุบันที่ดินในชุมชนบริเวณที่มีกรรมสิทธิ์

แล้วมีราคาสูงกว่าที่ดินที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ 2-3 เท่า และจากข้อมูลการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนหลายคนพบว่า ที่ดินพิพาท 27-3-71 ไร่ ซึ่งผู้นำระบุว่ามีเจ้าของที่ดินทั้งสิ้น 154 ครัวเรือนนั้น ปัจจุบันบางรายให้เช่าบ้าน (ประมาณ 20-30 หลัง) แล้วย้ายไปซื้อที่อาศัยในชุมชนอื่น และคนในชุมชนที่มีฐานะดีได้มีการซื้อสิทธิ์ที่ดินของเพื่อนบ้าน 5-6 ราย ผู้ขายสิทธิ์บางรายได้ย้ายออกไปแล้ว กรณีดังกล่าวอาจเป็นแนวโน้มที่เชื่อได้ว่าหากบริเวณดังกล่าวได้โฉนดจะมีการเปลี่ยนมือของผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินอันส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ สังคมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

7. รหัสหมายของชุมชน

จากประวัติและสภาพทั่วไปของชุมชนบะขามดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดอาจสรุปให้เห็นถึงรหัสหมาย (code) ของชุมชนบะขามทั้งจากสังคมภายนอกและในทัศนะของชาวชุมชนเองในช่วงนักวิจัยเริ่มเข้าไปเก็บข้อมูลและปฏิบัติงาน (Action) ในชุมชน ได้ดังนี้

1) จากสังคมภายนอก : ชุมชนเก่าแก่ถึง “ชุมชนบุกรุกแต่ไม่ใช่สลัม”

สำหรับชุมชนบะขาม ในรหัสหมายของผู้คนเมืองขอนแก่นนั้น รู้จักกันในนามชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่งที่อยู่ชายขอบของเขตเทศบาลนครขอนแก่น ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับ ต.พระลับ อำเภอเมือง และเทศบาลได้ขยายเขตการปกครองไปครอบคลุมพื้นที่ชุมชนในปี 2514

บริเวณพื้นที่ชุมชนดังกล่าวเคยเป็นที่นาของชาวบ้านโนนทัน ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ที่มีคนตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 (และอยู่ใกล้บึงแก่นนครอันเป็นที่ตั้งของเมืองขอนแก่นเดิม) พื้นที่ของชุมชนบะขามจึงเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของชุมชนดั้งเดิม โดยมีทำเลติดแหล่งน้ำที่ใหญ่อีกแห่งของเมืองขอนแก่น คือ**บึงทุ่งสร้าง** แต่เดิมบึงแห่งนี้เป็นที่ทำมาหากินของชาวขอนแก่น โดยเฉพาะแหล่งจับปลามาขายในตลาดและบริเวณขอบบึงจะมีคนไปปลูกผัก พื้นที่ห่างออกมาในที่ลุ่มจะมีการทำนาบ้างแต่ไม่มากนัก โดยเฉพาะบริเวณส่วนหนึ่งของชุมชนบะขามเป็นป่าละเมาะ ไม่สามารถทำนาได้เพราะมีโคกหินที่เรียกว่า “โคกตะลุง” อยู่ คุณภาพของดินจึงไม่เหมาะสมสำหรับทำนา

ต่อมาเมื่อมีปัญหาในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งรัฐบาลระบุว่าบริเวณชุมชนบะขามเป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงซึ่งชาวบ้านบุกรุกเข้าไปทำกิน ทั้งๆ ที่ยังไม่มีหลักฐานระบุได้อย่างแน่นอนว่า “โคกตะลุงอยู่ที่ใด” เพราะอาณาเขตโคกตะลุงที่ประกาศเป็นที่สาธารณประโยชน์นั้นมีจำนวน 189 ไร่ แต่ชุมชนบะขามในปัจจุบันมีพื้นที่ถึงกว่า 300 ไร่ และหากนับพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่รัฐครอบครองและมอบให้เป็นที่ตั้งของหน่วยราชการ 2 แห่งไปใช้แล้ว กว่า

191 ไร่ รวมเป็นพื้นที่ประมาณ 500 ไร่ ซึ่งปัญหาดังกล่าวเป็นที่มาของความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบะขามที่มีการต่อสู้มายาวนาน กว่า 15 ปี (ตั้งแต่ปี 2525) จนเกิดเหตุเดินขบวนประท้วงที่ศาลากลางจังหวัดเมื่อปี 2537 และการต่อสู้ดังกล่าวทำให้เกิดรหัสหมายใหม่ของชาวชุมชนเมืองขอนแก่น ซึ่งได้รับข้อมูลข่าวสารการเคลื่อนไหวของชาวชุมชนบะขามจากรัฐว่าเป็น**"ชุมชนบุกรุกที่สาธารณประโยชน์ของรัฐ"** แต่ต่อมาน้ำหนักของความเข้าใจรหัสหมายรุนแรงจนถึงขั้นที่ว่าเป็น "ชุมชนดื้อแพ่งที่ท้าทายอำนาจรัฐ" มาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม สายตาของคนภายนอกชุมชนบะขามก็ไม่ได้มองว่าชุมชนบะขามเป็น "ชุมชนแออัด" หรือ "สลัม" อันเนื่องมาจากลักษณะทางกายภาพของการตั้งบ้านเรือน รวมทั้งฐานะของสมาชิกชุมชนยังมีสภาพที่ดีกว่าชุมชนอื่น ๆ ในเขตเมืองขอนแก่น โดยเฉพาะรหัสหมายของสลัมนั้น คนขอนแก่นบอกว่า หมายถึงชุมชนที่แออัด หลังคาชนกัน ชาวชุมชนมีอาชีพหาเช้ากินค่ำ ประเภทที่ขายของเร่ กับซื้อของเก่า ไม่ได้รับการบริการของรัฐ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้าอย่างทั่วถึง รวมทั้งสภาพภายในชุมชนไม่น่าอยู่ ถนนขรุขระมีน้ำเน่าเสีย มีขยะมาก แต่ชุมชนบะขาม *"ตกเกณฑ์สลัมในรหัสหมายของชาวเมืองขอนแก่น"* เกือบทั้งหมด เพราะบ้านเกือบทุกหลังคามีน้ำประปา ไฟฟ้าเป็นของตนเอง บ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านหรือตึกแถวที่มีการสร้างอย่างถาวรและมีรั้วรอบขอบชิดพื้นที่ต่อครัวเรือนเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 46 ตารางวา โดยเฉพาะในช่วง 4-5 ปีหลัง ถนนในซอยแยกที่เคยมีสภาพน้ำเน่าขังเป็นดินขรุขระได้รับการปรับปรุงด้วยงบประมาณของเทศบาลฯและหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาร่วมพัฒนาที่อยู่อาศัยในชุมชน (เช่น พชม. DANCED ฯลฯ) ทำให้สภาพทั่วไปของชุมชนเหมือนชุมชนเมืองทั่วไปในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

2) ทัศนะ "คนใน" : บะขาม"ชุมชนคนค้าขาย"และ"ชุมชนต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน"

สำหรับสมาชิกชุมชนบะขาม มองชุมชนบะขามคือ ชุมชนเก่าแก่ที่มีความหลากหลายของสมาชิกทั้งด้านถิ่นฐาน คือมาจากหลากหลายภูมิลำเนาทั้งในพื้นที่ขอนแก่น และจังหวัดอื่นในภาคอีสาน เช่น ร้อยเอ็ด อุดรธานี นครราชสีมา และวัตถุประสงค์ของการเข้ามาอยู่ในชุมชน มีทั้งมาเช่าหรือซื้อบ้านเรือนใกล้ที่ทำงาน สถานที่ราชการหรือเรียนหนังสือ อย่างไรก็ตามชาว ชุมชนกล่าวว่าบะขามในปัจจุบันเป็นชุมชนของคนค้าขาย คือสมาชิกส่วนหนึ่งปรับปรุงที่อยู่อาศัยเป็นห้องแถว หรือร้านเป็นสถานประกอบธุรกิจค้าขายรองรับคนในชุมชน เช่น ร้านขายของชำ(จากการสำรวจปี 2543 มี 24 ร้าน) ร้านขายอาหาร (9 ร้าน) ร้านเสริมสวย (8 ร้าน) ร้านซักเสื้อผ้า (4 ร้าน) ร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์และจักรยาน (4 ร้าน) ฯลฯ นอกเหนือจากหาบเร่แผงลอยที่ขายของกินในชุมชนประมาณ 20 ราย

นอกจากนี้ชาวชุมชนส่วนใหญ่ยังมีแผงขายของในตลาดสดในเมืองอีกกว่า 10 ราย จนผู้ให้ข้อมูลหลักรายหนึ่งกล่าวว่า บะขามจะเริ่มชีวิตวันใหม่เร็วกว่าชุมชนเมืองอื่น เพราะตั้งแต่ช่วง

03.00 น. ของทุกวันบรรยากาศถนนในชุมชนจะเริ่มคึกคักด้วยเสียงของผู้คนที่ตื่นมาเพื่อเตรียมของไปขายตลาดสด และการจับจ่ายซื้อของในตลาดมาทำอาหารขายในชุมชน

ทัศนะคนในมองว่า บะขามเป็นชุมชนเก่าที่มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่ชุมชนคนค้าขาย ไม่ใช่ชุมชนแออัดหรือสลัม แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่า ชุมชนมีสภาพเป็นสลัมบางส่วน คือมีบ้านหลังคาติดกัน คนในบ้านอยู่กันจำนวนมากและสภาพบ้านเรือนเป็นบ้านไม่สภาพไม่มั่นคงนักอยู่ 2 จุด คือในแยกซอยเล็กซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ 27 ไร่ที่มีปัญหากรรมสิทธิ์ แต่ในส่วนของชาวชุมชนที่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินบางคนก็ให้คำจำกัดความของชุมชนบะขามว่า เป็นชุมชนที่มีการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์อย่างแข็งขันและต่อเนื่อง ขณะที่ชาวบะขามที่มีกรรมสิทธิ์บางคนก็มองแปลกแยกออกไปว่า เป็นชุมชนบุกรุก (เฉพาะในส่วนที่อาศัยอยู่ในที่ดินกรณีพิพาท 27-3-71 ไร่)

การก่อกำเนิด พัฒนาการรวมกลุ่มและการทำกิจกรรมในชุมชน

1. การรวมกลุ่มในอดีต: บนวิถีชุมชน

ช่วงก่อตั้งชุมชนถึงปี 2532 ชุมชนบะขามดังที่กล่าวมาแล้วเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติของสมาชิกภายในชุมชนสูงกว่าชุมชนเมืองอื่นๆ ในขอนแก่น ดังนั้นวิวัฒนาการของการรวมกลุ่มในชุมชนจึงเริ่มตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน กลุ่มเครือญาติเป็นกลุ่มแรกที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นในกลุ่มผู้ที่อพยพมาตั้งชุมชน เช่น ตระกูลภูธร จะเห็นได้ว่าการสืบทอดผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่ปี 2484 จนถึงช่วงเทศบาลเข้ามาจัดรูปการปกครอง มีคนในตระกูลภูธรเป็นผู้ใหญ่บ้านแทบทั้งสิ้น นอกจากนั้นมีการรวมกลุ่มกันตามประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ เช่น รวมกลุ่มกันในงานไหว้ผีปู่ตาประจำปี เป็นต้น การรวมกลุ่มกันในช่วงแรกๆนี้ จึงเป็นการรวมกลุ่มที่ไม่มีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่จะรวมกันด้วยความเอื้ออาทร เกื้อหนุน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เรียบง่าย

ปี 2500 เมื่อมีคนอพยพเข้ามามากขึ้น การรวมกลุ่มเพื่อทำบุญประเพณีก็ยังคงอยู่และขยายกิจกรรมออกไป เช่น มีงานบุญเบิกบ้าน บุญผเวส ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เป็นการรวมเครือญาติและเพื่อนบ้านที่เป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกัน และอพยพมาจากถิ่นฐานใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มในเชิงเศรษฐกิจและอาชีพ เช่น การขุนหินขาย ในช่วงนี้ชาวบ้านจะมีอาชีพขุดหินบริเวณโคกหินขายให้พ่อค้าเพื่อนำไปบดผสมกับปูนใช้ในการก่อสร้าง โดยมีคนในชุมชน 2-3 คน เช่น พ่อเลื่อน พ่อจันดา เป็นผู้ลงทุน และจ้างให้ชาวบ้านประมาณกลุ่มละ 5-10 คน เป็นผู้ขุดหินให้

ปี 2514 การรวมกลุ่มในชุมชนบะขามก่อนการตั้งประธานชุมชนคนแรกเมื่อปี 2532 เป็นการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ คือ ไม่มีโครงสร้างกรรมการ การแบ่งหน้าที่สมาชิกอย่างชัดเจน ไม่มีที่ทำการกลุ่ม ไม่มีกฎระเบียบของกลุ่ม เนื่องจากความจำเป็นของกิจกรรมที่กลุ่มทำยังไม่ซับซ้อนมากนัก การแบ่งหน้าที่ก็เป็นในลักษณะช่วยกันทำ แม้กระทั่งช่วงเริ่มต้นของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ปี 2525 เป็นปีที่การต่อสู้ เรื่อง กรรมสิทธ์ที่ดินของชาวชุมชนเข้มข้นขึ้นเรื่องๆ และมีปัญหาค่อนข้างซับซ้อน แต่ชุมชนก็ยังมีการรวมตัวในลักษณะกลุ่มปัญหาหลวม ๆ การต่อสู้จะยึดตัวผู้นำที่เป็นที่เคารพนับถือของตนในชุมชนเป็นหลัก จากหลักฐานเอกสารและการสอบถามผู้นำระดับหัวขบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ไม่พบว่ามีการแบ่งหน้าที่การเคลื่อนไหวเป็นฝ่ายอย่างชัดเจน การเคลื่อนทุกระยะจะมีการประชุมและกำหนดกิจกรรมเฉพาะหน้า

ปี 2530 กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน(อสม.) เริ่มก่อตั้งโดยเทศบาลฯ และโรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น โดยมีกิจกรรมสำคัญคือ การตั้งกองทุนยา ตลอดจนมีการอบรม อสม.ให้ความรู้ด้านสุขภาพ การชั่งน้ำหนักและฉีดวัคซีนแก่เด็กๆในชุมชน ปัจจุบันมีนางดุษฎี ทองถ้ำนาค เป็นประธาน และมี อสม.จำนวน 13 คน แต่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากชาวชุมชนมากนัก เพราะส่วนใหญ่เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็ใช้บริการจากคลีนิคหรือโรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น

ช่วงหลังปี 2532 การรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการของชุมชนมาชัดเจนเอาในช่วงที่มีการแต่งตั้งประธานชุมชน โดยเทศบาลนครขอนแก่น ซึ่งมีโครงสร้างคณะกรรมการชุมชนที่ประธานแต่งตั้งมาช่วยงาน หลังจากนั้นก็มีกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่หน่วยงานรัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุนในการจัดตั้งอีกหลายกลุ่มเท่าที่ประมวลได้จนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

ปี 2533 ชุมชนบะขามเริ่มจัดโครงสร้างในรูปแบบของคณะกรรมการชุมชน เมื่อได้รับการแต่งตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลนครขอนแก่น ครั้งแรกในปี 2533 โดยคณะกรรมการชุมชน จำนวน 7 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายปกครอง ฝ่ายป้องกัน ฝ่ายการคลัง ฝ่ายพัฒนา ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายสวัสดิการและฝ่ายสาธารณสุข จะคัดเลือกโดยประธานชุมชน ซึ่งได้รับเลือกตั้งจากสมาชิกชุมชน ทั้งนี้กระบวนการตั้งคณะกรรมการชุมชนเท่าที่ผ่านมาจะใช้วิธีให้ประธานชุมชนเป็นผู้ทาบทามขอความร่วมมือก่อนจะแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ จำนวนฝ่ายละ 2-3 คน บางฝ่ายก็จะมีชื่อซ้ำกันอันเนื่องมาจากความสนิทสนมและไว้เนื้อเชื่อใจระหว่างประธานฯกับกรรมการผู้นั้น รวมทั้งบางครั้งทาบทามคนอื่นแล้วไม่ได้รับความร่วมมือ เช่น คณะกรรมการชุดปัจจุบัน(มีนาคม 2543- แต่งตั้งเมื่อเดือนเมษายน 2541) นางดุษฎี ทองถ้ำนาค เป็นทั้งกรรมการฝ่ายปกครองและกรรมการฝ่ายสาธารณสุข

อย่างไรก็ตาม การจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนบะขามชุดปัจจุบันได้ยึดหลักในการกระจายตามพื้นที่คือ ให้ตัวแทนของคุ้มต่างๆ ในชุมชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการควบคู่ไปกับการเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความนับถือ และประกอบด้วยสมาชิกทั้งมีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินเข้าร่วม แต่ในความเป็นจริงมีคณะกรรมการที่มีบทบาทในการทำงานจริงเพียง 4-5 คน ซึ่งส่วนใหญ่มีความใกล้ชิดและมีบ้านเรือนตั้งอยู่ใกล้เคียงกับประธานชุมชนเท่านั้น ส่วนกรรมการคนอื่นจะเข้าร่วมกิจกรรมบ้างตามแต่เวลาที่ตนเองว่างจากการประกอบอาชีพ

ปี 2536 ตั้งกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ ปัจจุบันมี 3 กลุ่มหลักที่สมาชิกในชุมชนใช้บริการคือ

- *กลุ่มฌาปนกิจชุมชน* ตั้งขึ้นเมื่อปี 2536 โดยแกนนำของชุมชนเพื่อเป็นกองทุนสำหรับสมาชิกที่เสียชีวิต ปัจจุบันมีเงินทุนอยู่ประมาณ 4,000 กว่าบาท มีสมาชิก 50 คน และมีนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน เป็นหัวหน้ากลุ่ม
- *กลุ่มฌาปนกิจ อสม.* โดยกองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมเทศบาลนครขอนแก่นสนับสนุนเพื่อเป็นกองทุนรวมของชุมชนทั้งหมดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น สำหรับในกรณีที่ อสม.เสียชีวิต
- *กลุ่มฌาปนกิจผู้สูงอายุ* สนับสนุนการจัดตั้งโดยโรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น เมื่อปี 2539 ปัจจุบันมีสมาชิกรวม 24 ชุมชนในเขตเขตเทศบาลนครขอนแก่น จำนวนสมาชิกประมาณ 2,000 คน

ปี 2536 กลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนียน มีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกลุ่มเพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่ต้องการกู้ยืมเงินไปประกอบอาชีพเพื่อใช้ในครอบครัว โดยเริ่มก่อตั้งในปี 2537 มีสมาชิกเริ่มตั้ง 47 คน ปัจจุบันมีสมาชิก 76 คน เงินหุ้นประมาณ 210,000 บาท และเงินปล่อยกู้ประมาณ 900,000 บาท โดยมีนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน เป็นประธานกลุ่ม

นอกจากนั้นเมื่อเดือนสิงหาคม 2539 มูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ยังสนับสนุนเงินกู้พิเศษแก่สมาชิก 17 คน จำนวนเงิน 650,000 บาท เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพอีกด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนียนในชุมชนบะขามยังเป็นกลุ่มกิจกรรมที่ดำเนินไปอย่างก้าวหน้า

ปี 2537 กลุ่มแม่บ้าน เริ่มก่อตั้งโดยชาวบะขามร่วมกับมูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2537 โดยมีวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งเพื่อรวมกลุ่มแม่บ้านในการพัฒนาอาชีพ เช่น การทำหัตถกรรมดอกไม้ประดิษฐ์จากกรังไหม การทำบายศรีสู่ขวัญ การทำอาหารพื้นเมือง เป็นต้น ปัจจุบันมีนางจารุณี สุตะชา เป็นหัวหน้ากลุ่มและมีจำนวนสมาชิก 15 คน โดย

กิจกรรมกลุ่มยังมีการรับทำดอกไม้จากรังไหมใช้ในเทศกาลสำคัญของเทศบาลรวมทั้งการทำกระเช้าดอกไม้ประดิษฐ์จำหน่ายในร้านค้าของชุมชนและฝากขายตามร้านจำหน่ายสินค้าพื้นเมืองในเมืองขอนแก่น รวมทั้งหัวหน้ากลุ่มก็ยังได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรอบรมทำดอกไม้ประดิษฐ์แก่ชุมชนอื่น ๆ ที่สนใจ ทั้งในเขตเทศบาลนครขอนแก่น เช่น ชุมชนวัดธาตุ ชุมชนการเคหะ ชุมชนโนนทัน ชุมชนแก่นนคร และชุมชนหนองไผ่ ตลอดจนเทศบาลอื่น ๆ อย่างสม่ำเสมอด้วย จึงถือว่ากลุ่มแม่บ้านชุมชนบะขามเป็นกลุ่มที่มีชื่อเสียงด้านหัตถกรรมดอกไม้ประดิษฐ์มากที่สุดในขอนแก่น

ปี 2541 กลุ่มตลาดแลงต้านภัยเศรษฐกิจ เกิดจากการรวมตัวกันของสมาชิก โดยมีกลุ่มแม่บ้านเป็นแกนนำร่วมประชุมกันเปิดตลาดแลงจำหน่ายอาหารสดและกับข้าวพื้นเมือง บริเวณห้าแยกซึ่งเป็นถนนสาธารณะของชุมชน โดยเริ่มดำเนินการเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2541 เปิดจำหน่ายตั้งแต่เวลาประมาณ 15.00-21.00 น. ของทุกวัน ปัจจุบันมีแผงลอยขายอาหารประมาณ 12-15 แผง เงินหมุนเวียนประมาณวันละ 5,000-10,000 บาท “ตลาดแลง” เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชาวชุมชนดำเนินการเพื่อเพิ่มรายได้แก่ผู้มีรายได้น้อยหรือผู้ตกงานในชุมชน ซึ่งก็สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในครอบครัวได้ระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ดี นอกจากกลุ่ม/องค์กร ทั้งที่จัดตั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งโดยหน่วยงานนอกชุมชนและชาวชุมชนเองดังกล่าวแล้ว จากการสำรวจครัวเรือนพบว่า ชาวชุมชนเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมในชุมชน กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือหลายกลุ่มถึงร้อยละ 66.36 เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

ปี 2542 กลุ่มผู้เรียกร้องกรรมสิทธิ์ที่ดิน มีการต่อสู้เพื่อให้ทางการออกเอกสารสิทธิ์ (โฉนด) ที่ดิน ในกลุ่ม 27-3-71 ไร่ โดยเรียกร้องมาเป็นเวลากว่า 15 ปี มีการตั้งคณะกรรมการประสานงานกลุ่มและจัดทำข้อมูล โดยมีนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน และนายบุญเลี้ยง สุตะชา เป็นแกนนำ และมีการตั้งคณะกรรมการประสานงานเกี่ยวกับปัญหาที่ดิน 5 คน โดยที่ประชุมชาวบ้านเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2542 ดังนี้

1. นายอำพล ศรีหนา 2. นางดุษฎี ทองถ้ำนาค 3. นายประดิษฐ์ ทับเดิม

4. นายสุวรรณ แปนเมือง 5. นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน

โดยมีนายมนูญ ลีละพัฒน์ และนางกมลทิพย์ ศรีโคตร เป็นที่ปรึกษา ต่อมาเมื่อนักวิจัยโครงการฯ เข้าไปร่วมทำงานด้วยกลุ่มดังกล่าวจึงมีผู้สนใจเข้าร่วมประชุมให้ข้อมูลกันมากขึ้นจนถึงเดือนเมษายน 2543 กลุ่มได้ข้อมูลเรื่องพื้นที่จากหลักฐานต่างๆ เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน และกำลังเตรียมขั้นตอนในการดำเนินงานอย่างเป็นระบบต่อไป โดยเมื่อเดือนพฤษภาคม 2543 มีการจัดตั้งคณะกรรมการประสานงานใหม่ ประกอบด้วย

1) นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน 2) นางกมลทิพย์ ศรีโคตร
3) นายบุญเลี้ยง สุตะชา 4) นายสำราญ ทองนาม
5) นายอนิรุธ ภิลาภ 6) นายสุวรรณ แปนเมือง
7) นางเกิดมณี ศรีนันทา (อ่านรายละเอียดในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน)

กลุ่มกิจกรรมพัฒนาเฉพาะกิจ กิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่พบจากการสำรวจมีผู้เข้าร่วมร้อยละ 86.33 และกิจกรรมที่เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการทำความสะอาดชุมชน ทำทางเดินเท้า ลอกท่อระบายน้ำ เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะทำในช่วงที่มีเทศกาลสำคัญ ๆ ของทางราชการ เช่น วันแม่ วันพ่อ วันปิยะมหาราช หรือช่วงที่มีการจัดประกวดชุมชนสะอาดของเทศบาล จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่กิจกรรมพัฒนาชุมชนเป็นรูปแบบตามโครงสร้างจากหน่วยงานภายนอก แนวคิดในการดำเนินกิจกรรมตามความต้องการเบื้องต้นจากภายในชุมชนเองยังไม่ค่อยมีมากนัก

อย่างไรก็ตามปัจจุบันเริ่มมีการเสนอความต้องการของชุมชนขึ้นมาบ้าง โดยกิจกรรมที่เสนอเกิดขึ้นจากความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชน อาทิ การจัดเวรยามดูแลรักษาความปลอดภัยชุมชนตอนกลางคืน ทั้งนี้ในช่วงระยะหลังชุมชนมีหอพัก บ้านเช่ามากขึ้น ดังนั้น กิจกรรมหอพักและบ้านเช่าจึงเป็นอาชีพหนึ่งที่ชาวชุมชนบางคนมีที่ดินและมีรายได้พอที่จะลงทุน หรือจะมีนายทุนภายนอกเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อสร้างอพาทเม้นต์ให้เช่า ดังนั้น การเข้าออกของคนภายนอกจึงมีเพิ่มมากขึ้น แม่ทองมี วิทยาธิต อายุ 70 ปีบ่นว่า *“แม่เริ่มรู้สึกว่าไม่ค่อยรู้จักคนในชุมชนเวลาเดินสวนกันมากขึ้นในช่วง 5-6 ปีมานี่”* ทั้งนี้เพราะผู้เข้ามาเช่าหอพักหรือบ้านเช่าก็จะอยู่เพียงชั่วคราว เช่น นักเรียน นักศึกษา หรือผู้ที่ย้ายเข้ามาทำงานในแถบใกล้ชุมชน ดังนั้น จากการที่เคยอยู่ร่วมกันแบบญาติพี่น้องก็จะเปลี่ยนไปบ้าง คือในกลุ่มคนดั้งเดิมและลูกหลานยังคงมีความสัมพันธ์กันในเชิงเครือญาติ แต่จะมีกลุ่มคนภายนอกที่เข้ามาอยู่อาศัยชั่วคราวในชุมชนด้วย การมีขโมยในชุมชนเกิดขึ้นในช่วงระยะหลังที่มีหอพักและบ้านเช่าเพิ่มมากขึ้น จะมีทั้งลักขโมยเสื้อผ้าจนกระทั่งงัดแงะบ้านเพื่อขโมยทรัพย์สิน ชาวชุมชนหลายคนที่บอกว่าทางแก้คือการพึ่งตำรวจขอให้มีสายตรวจเข้ามาบ่อยขึ้น แต่ก็ยังมีอีกหลายคนที่เห็นว่าชุมชนน่าจะช่วยตนเองด้วย โดยเสนอการจัดเวรยามในชุมชนขึ้น แต่แนวคิดนี้ก็ยังไม่ได้เริ่มดำเนินการเนื่องจากยังหาแนวทางตกลงไม่ได้ เพราะบางกลุ่มก็อยากให้จ้างยาม แต่ติดขัดที่งบประมาณ ขณะที่อีกกลุ่มเสนอให้ผู้ชายในชุมชนจัดตารางเวรยามผลัดเปลี่ยนกัน

2. การรวมกลุ่มปัจจุบัน : สนองตอบความเดือดร้อนและรองรับทรัพยากร

จากกลุ่มองค์กรต่าง ๆที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่เพียงแต่กลุ่มที่เกิดขึ้นตามความต้องการของชุมชนซึ่งเป็นเพียงส่วนน้อย แต่หลักใหญ่ของการเกิดกลุ่ม/องค์กกรมาจากเงื่อนไขปัจจัยภายนอกผลักดันทั้งในแง่อำนาจการปกครองหรือทรัพยากรสนับสนุน ดังนั้นความสัมพันธ์

ของการเกิดจึงมีทั้งความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างอำนาจ เช่นการปกครองมาจากเทศบาลกำหนดให้มีคณะกรรมการชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน(อสม.) เป็นต้น องค์กรเหล่านี้ล้วนต้องทำงานภายใต้กรอบนโยบายของหน่วยงานรัฐกำหนด เรียกได้ว่าเป็นโครงสร้างอำนาจสายตรงจากภายนอก นอกจากนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนโดยมีโครงสร้างขึ้นมาซ้อนโครงสร้างอำนาจสายตรงอีก เช่น เครือข่ายอสม. เครือข่ายชุมชนเมือง เครือข่ายสหชุมชน เป็นต้น

ส่วนความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ ส่วนใหญ่จะมาพร้อมเงินทุนสนับสนุนโดยให้ตั้งองค์กรองรับ เช่น กลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนี่ยน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มSIF อาจเรียกได้ว่ากลุ่ม/องค์กรเฉพาะกิจ คือเมื่อหมดทุนกลุ่มก็สลายไป และอาจจะเกิดกลุ่มใหม่ขึ้นอีกได้หากมีการสนับสนุนอื่นเข้ามาในชุมชน

กลับมาวิเคราะห์กลุ่มที่มีบทบาทในชุมชนบะขามมากที่สุด จะเห็นได้ว่า แม้ว่ารูปแบบองค์กรของคณะกรรมการชุมชนจะเป็นรูปแบบที่เทศบาลเป็นผู้กำหนด โดยเน้นให้องค์กรนี้เป็นตัวแทนของชุมชนในการประสานงานอย่างเป็นทางการกับหน่วยงานราชการโดยเฉพาะเทศบาลเอง ซึ่งในรายละเอียดอาจจะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน แต่โครงสร้างดังกล่าวก็ได้รับการยอมรับจากชุมชนบะขามพอสมควร อันเนื่องมาจากผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการหรือบุคคลที่ชุมชนให้ความเคารพเชื่อถือส่วนใหญ่อยู่ในโครงสร้างของคณะกรรมการชุมชนดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างคณะกรรมการชุมชนชุดปัจจุบัน 7 ฝ่าย 18 คน ได้รับการแต่งตั้งจากประธานชุมชนโดยยึดหลัก 3 ประการคือ 1)เป็นผู้ที่ชาวบ้านเชื่อถือ 2)กระจายการตั้งบ้านเรือนกันอยู่ในคุ้มต่าง ๆ ในลักษณะ zoning 3)ประกอบด้วยสมาชิกทั้ง 2 ส่วน คือ ผู้มีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ (7 และ 11 คนตามลำดับ)

จะเห็นได้ว่าการแต่งตั้งคณะกรรมการโดยองค์ประกอบดังกล่าว เป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไว้โดยการกระจายคณะกรรมการให้ทุกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วม (แม้แต่ตระกูล “ภูธร” ซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ที่เคยเป็นผู้นำมาอยู่ในคณะกรรมการด้วย 2 คน) โดยพยายามเน้นการอุดช่องโหว่ของความขัดแย้งที่ไม่ได้แสดงอย่างเด่นชัดในชุมชน เช่น ระหว่างเครือญาติ หรือระหว่างผู้มีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

โครงสร้างคณะกรรมการชุมชนดังกล่าวเป็นแค่เพียงในนามแต่ผู้ที่มีบทบาททำงาน ชุมชน (Core Group) มักจะเป็นผู้ที่มีบ้านเรือนใกล้ชิดกับประธาน รวมทั้งจะอยู่ในกลุ่มที่ “ไม่มีกรรมสิทธิ์”ที่ดิน อาทิ นายเลื่อน ศิลารักษ์(ถึงแก่กรรม) นายบุญเลี้ยง นางจารุณี สุตะชา

(เลขานุการและเหรัญญิกตามลำดับ) นางกมลทิพย์ ศรีโคตร(ฝ่ายปกครอง) นางดุษฎี ทองถ้ำนาค (ฝ่ายการเงินและสาธารณสุข) กรรมการเหล่านี้เป็นแกนนำที่ช่วยเหลือประธานชุมชนในการทำงานอย่างเข้มข้น นอกเหนือจากสมาชิกในโซนไม่มีกรรมสิทธิ์ และไม่ได้เป็นคณะกรรมการ เช่น นายสอง บุตรเดช นายสุวรรณ แปนเมือง เป็นต้น

ส่วนคณะกรรมการคนอื่นๆ ไม่ค่อยได้เข้าร่วมกิจกรรมหรือแสดงบทบาทอย่างเด่นชัดด้วยเหตุผลต่างๆ กัน กล่าวคือ กรรมการในโซนไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ไม่ได้ร่วมกิจกรรมชุมชนมากส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายนอกชุมชน จึงไม่มีเวลาเข้าร่วม กรรมการส่วนที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นมักจะร่วมกิจกรรมในระดับการประชุม แต่บทบาทด้านอื่น เช่น เป็นตัวแทนชุมชนไปร่วมงานเทศกาลหรือกิจกรรมการพัฒนาชุมชน งานบุญประเพณีต่างๆ ที่จัดขึ้น จะ “เจือจาง” มาก ประเด็นดังกล่าวจึงเป็นข้อสังเกตให้เห็นถึงความแตกต่างของการมีส่วนร่วมระหว่าง “ผู้มีกรรมสิทธิ์” และ “ไม่มีกรรมสิทธิ์” ที่ดินต่อการพัฒนาชุมชนบะขาม แม้ว่าจากการสอบถามสมาชิกชุมชนจะบอกว่าทั้งสองกลุ่มไม่แตกต่างและไม่มีความขัดแย้งใดๆ ทั้งสิ้นก็ตาม

ดังนั้น องค์กรชุมชนบะขามที่มีลักษณะเหนียวแน่น เกื้อกูล และเสียสละทำงานเพื่อชุมชนนั้น จึงมีเฉพาะในส่วนของการเผชิญวิกฤตกรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมกัน ซึ่งจากการทำงานของนักวิจัยโครงการในชุมชนบะขามพบว่าในกลุ่มผู้ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ซึ่งเป็นส่วนย่อย(Sub Section) ของคณะกรรมการชุมชน จะมีสมาชิกที่มีคุณภาพความสัมพันธ์เข้มข้นอยู่ประมาณ 8-10 คน ซึ่งบางคนอยู่ในโครงสร้างและบางคนไม่อยู่ในโครงสร้างของคณะกรรมการชุมชนดังกล่าวมาแล้ว
อย่างไรก็ดี การทำงานของ นักวิจัยโครงการที่มุ่งเน้นให้กลุ่มต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กระจายข้อมูลการมีส่วนร่วมออกไปให้ทั่วถึงสมาชิกในครัวเรือนที่มีปัญหากรรมสิทธิ์ 120 ครัวเรือน ก็พบว่ามี “แนวร่วม” ที่เข้าร่วมกิจกรรมการแสวงหาแนวทางการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ประมาณ 30 คน (ดังแผนภูมิ)

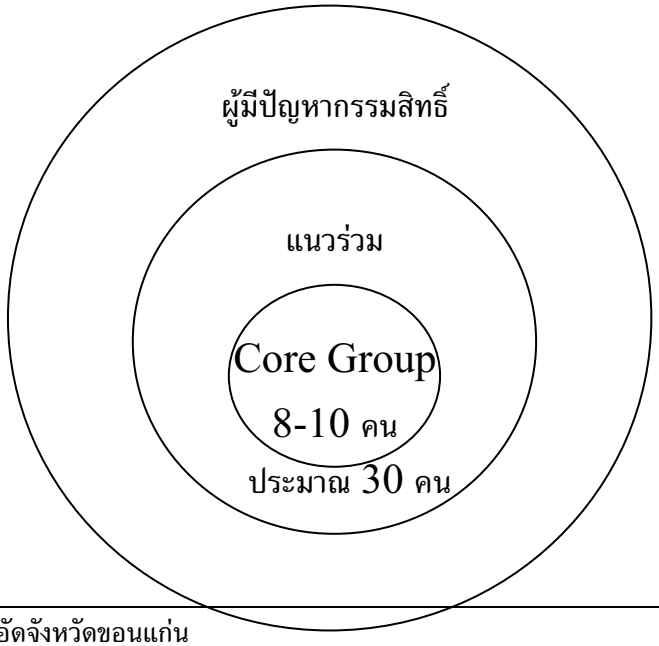

แผนภูมิที่ 1 : แสดงแนวร่วมองค์กรต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขาม

อย่างไรก็ตาม ตลอดการทำงานของนักวิจัยร่วมกับชุมชนบะขาม 1 ปีที่ผ่านมาทำให้ชาวชุมชนเห็นความสำคัญของการกระจายข้อมูลเพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมของครัวเรือนที่มีปัญหาทั้งหมด อันจะทำให้พลังของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์มีมากขึ้นนำไปสู่การเคลื่อนไหวที่มีเอกภาพและประสิทธิภาพต่อไป

อาจกล่าวได้ว่าภารกิจขององค์กรชุมชนบะขามที่เป็นทางการคือ คณะกรรมการชุมชนมี 2 ส่วนที่ต้องเคลื่อนไปด้วยกันคือ 1)การพัฒนาชุมชน และเป็นตัวแทนของชาวชุมชนทั้งหมด ในการติดต่อหน่วยงานภายนอก รวมทั้งการบริหาร/แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน 2)ภารกิจในการต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินในพื้นที่ที่เป็นกรณีพิพาท 27-3-71 ไร่ ซึ่งภารกิจส่วนแรกดำเนินต่อไปภายใต้โครงสร้างและภารกิจที่เทศบาลมอบหมาย ส่วนที่สองกำลังจัดปรับโครงสร้างและขยายความร่วมมือเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย คือ การได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดิน

กระบวนการพัฒนาชุมชนและความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า “ชุมชนบะขาม” เป็นชุมชนดั้งเดิมแวดล้อมด้วยชุมชนเมือง และมีการปรับตัวทั้งด้านวิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นมากมาย ดังนั้นจำเป็นอยู่เองที่ชุมชนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรภายนอกชุมชนที่หลากหลายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ ซึ่งหากเชื่อมโยงกับวิวัฒนาการการรวมกลุ่มกับในชุมชนก็สามารถวิเคราะห์บทบาทขององค์กรภายนอกที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนบะขามได้ดังนี้

<u>ช่วงก่อตั้งชุมชนปี 2464</u> บะขามยังมีความสัมพันธ์กันในเฉพาะเครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียง พบว่าวิถีความเป็นอยู่ไม่ต้องสัมพันธ์กับภายนอกเลย เพราะทำมาหากิน ปลูกข้าว ปลูกผัก จับปลาที่บึงทุ่งสร้าง ก็สามารถใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนได้ ต่อเมื่อชุมชนมีการขยายตัวมากขึ้น มีผู้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น มีการติดต่อค้าขายกับภายนอก เช่น การขุดหินขาย บางคนปลูกผัก จับปลาไปขายที่ตลาดในเมือง บางคนออกไปรับจ้างเป็นกรรมการก่อสร้างบ้าง ถีบสามล้อบ้าง ปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกจึงมีมากขึ้น

<u>ช่วงปี 2484-2514</u> ที่บะขามได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นกับตำบลพระลับ ก็เป็นจุดเริ่มที่ทางหน่วยงานราชการเข้ามาปกครองชุมชนบะขามอย่างเป็นทางการ โดยได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนประสานกับราชการ ในการปกครองหมู่บ้านผ่าน "ผู้ใหญ่บ้าน" ระยะแรกของการตั้งชุมชน (ปี 2464) จนถึงปี 2514 ซึ่งเป็นปีที่เทศบาลเมืองขอนแก่นขยายขอบเขตการปกครองมาครอบคลุมพื้นที่บ้านบะขาม ความสัมพันธ์ของชาวบ้าน บะขามกับผู้แทนการปกครองส่วนภูมิภาค ทั้งกำนัน นายอำเภอ เป็นเหมือนหมู่บ้านทั่วไปของเมืองไทยที่มีความสัมพันธ์เรื่องอำนาจการปกครองและการพัฒนาต่อหน่วยงานเหล่านี้ กล่าวคือ ราษฎรต้องอยู่ภายใต้การปกครองของอำนาจรัฐด้านทะเบียน กฎระเบียบ การเสียภาษี ขณะที่รัฐจะกระจายงบประมาณและการพัฒนาด้านต่างๆ ผ่านสภาตำบล และหน่วยงานต่างๆ เช่น เกษตร พัฒนาชุมชน สาธารณสุขตามนโยบายของรัฐ

<u>ปี 2514-2532</u> หลังจากบ้านบะขาม กลายมาเป็นชุมชนบะขามเมื่อปี 2514 ขณะนั้นเทศบาลถือว่าเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารและพัฒนา "ชุมชนเมือง" ยังไม่มีนโยบายแน่ชัดในการจัดโครงสร้างการปกครองภายในและผู้นำชุมชน จึงไม่มีการแต่งตั้งผู้นำและองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการ ชุมชนจะติดต่อเทศบาลโดยตรงกรณีที่ต้องติดต่อเรื่องราชการ เช่น การทำบัตรประจำตัวประชาชน การทำทะเบียนราษฎร์ การเสียภาษีต่างๆ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในชุมชน เช่น ถนน น้ำประปา ไฟฟ้า ครัวเรือนในชุมชนต้องดำเนินการเองรายครัวเรือนหรือรวมกลุ่มกันระหว่างคนรู้จักหรือญาติมิตร เพื่อนบ้าน

แต่ชาวบ้านบะขามในช่วงนั้นก็มีการปรับตัวในการอยู่ร่วมกัน โดยมีระบบการพึ่งพาอาศัยกันในหมู่คุ้มเล็กๆ เมื่อมีปัญหาทะเลาเบาะแว้งในชุมชนก็จะอาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ที่อยู่ใน ชุมชนมานานเป็นผู้ไกล่เกลี่ยตัดสิน หากมีเรื่องหนักหนาที่ตกลงกันไม่ได้ถึงแจ้งเจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือหน่วยงานรัฐเข้ามาจัดการ ระยะสุญญากาศผู้นำชุมชน (2515 - 2532) จึงเป็นยุคที่ชาวบ้านพึ่งพิงตนเอง โดยเทศบาลตั้งรับให้บริการ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ช่วงเดือนสิงหาคม – ธันวาคม 2542)

<u>ในช่วงปี 2530</u> หน่วยงานที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนอย่างเป็นทางการคือ โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น ได้เข้ามาตั้งกองทุนยาและจัดอบรมอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.)

และจัดระบบให้ อสม. ที่ผ่านการอบรมได้มีบทบาทหน้าที่ทำงานในชุมชน

<u>ในช่วงปี 2532</u> หน่วยงานพัฒนาชุมชน เทศบาลเมืองขอนแก่น(ในขณะนั้น) ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีบทบาทในการดูแลชุมชน เริ่มเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน โดยในช่วงแรกนี้เป็นช่วงเข้ามาทำความรู้จักชุมชนและผู้นำชุมชน เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งหลังจากนั้นการปฏิบัติงานของงานพัฒนาชุมชนจะทำหน้าที่ประสานประโยชน์ระหว่างหน่วยงาน

ราชการกับชุมชนเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานของชุมชนด้านสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า ประปา และอื่นๆ ในช่วงปีเดียวกันองค์กรพัฒนาเอกชน คือ มูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทยเข้ามาพัฒนาชุมชนพร้อมทั้งมีงบประมาณเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมให้ชุมชนได้รวมกลุ่มเพื่อทำงานพัฒนาที่สามารถแก้ไขปัญหาในชุมชน อาทิ การรวมกลุ่มแม่บ้านเพื่อพัฒนาอาชีพ การให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชน ตลอดจนการพัฒนาทางด้านแนวคิดพื้นฐานการพัฒนา เช่นการศึกษาดูงาน การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาผู้นำ เป็นต้น

<u>หลังปี 2533</u> เทศบาลเมืองขอนแก่นเริ่มมีการตั้งผู้นำในตำแหน่ง “ประธานชุมชน” มาเป็นผู้แทนของชุมชนในการติดต่อกับเทศบาลเทียบเท่าผู้ใหญ่บ้าน (ตามการปกครองส่วนท้องถิ่น) แต่ไม่มีเงินเดือนหรือค่าตอบแทนใดๆ พร้อมกับคณะกรรมการชุมชนตำแหน่งต่างๆ เพื่อร่วมรับผิดชอบกิจกรรมของชุมชน การทำงานของเทศบาลเริ่มกิจกรรมเชิงรุกลงสู่ชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะ นักการเมืองท้องถิ่นที่พยายามผลักดัน“พนักงานเทศบาล” ในฐานะข้าราชการประจำให้เข้าไปร่วมกิจกรรมชุมชนทั้งด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ตลอดจนการจัดระเบียบทางกายภาพของชุมชนทั้ง ถนน ทางเท้า ท่อระบายน้ำ ไฟฟ้าริมถนนในชุมชน รวมทั้งการเก็บขยะและการทำความสะอาดในชุมชน นอกเหนือจากการจัดการเลือกตั้งประธานชุมชนแทนการแต่งตั้งในระยะแรก การจัดการด้านสุขภาพทั้งออกหน่วยตรวจโรค และตั้งกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขในชุมชน ตลอดจนกิจกรรมกลุ่มต่างๆ ที่เทศบาลเข้าไปจัดตั้ง เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน รวมทั้งงานพัฒนา การประกวดชุมชน งานบุญประเพณีในเทศกาลต่างๆ เช่น งานดอกคูนเสียงแคน งานลอยกระทง งานแห่เทียนเข้าพรรษา เทศกาลงานไหมผูกเสี่ยว เหล่านี้จะเป็นกิจกรรมที่ดำเนินการตามแผนปกติของเทศบาล แต่จะมีกิจกรรมเฉพาะกิจพิเศษตามนโยบายการพัฒนาชุมชนของเทศบาลอีก เช่น การจัดแข่งขันกีฬาเชื่อมสามัคคีระหว่างชุมชน การจัดผ้าป่าทุนการศึกษา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าเฉพาะกิจกรรมที่เทศบาลเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนมีแทบตลอดทั้งปี จนชุมชนต้องมีการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อนโยบายต่างๆ ของเทศบาลที่เข้ามาในชุมชน ประธานชุมชนหรือแกนนำหลักๆ ในชุมชนจึงไม่มีเวลานั่งคิดทบทวนบทบาทหรือความต้องการที่แท้จริงของชุมชนเลย(จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน บะขาม มี.ค. – เม.ย. 2542)

นอกจากเทศบาลขอนแก่นแล้ว ยังมีหน่วยราชการอื่นๆ เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนบะขามในแง่ของการให้บริการ เช่น สำนักงานประชาสงเคราะห์จังหวัดขอนแก่น เข้ามาช่วยเมื่อชาวชุมชนประสบกับวาตภัยบ้านเรือนเสียหายไปกับพายุถึง 60 หลังคาเรือน เมื่อปี 2533 โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่นและสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ได้เข้ามาตรวจสุขภาพ และดำเนินกิจกรรมเรื่องอนามัยในชุมชน ร่วมกับ อ.ส.ม. โรงเรียนเทศบาลบ้านหนองใหญ่เข้ามาร่วมโครงการออมทรัพย์เพื่อการศึกษาของชุมชน สถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองขอนแก่น นำเจ้าหน้าตำรวจมาพัฒนาชุมชนร่วมกับชาวบ้านปีละครั้ง เป็นต้น

<u>ช่วงปี 2535</u> หาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนโดยส่งนักศึกษาเข้ามาฝึกงานในพื้นที่เพื่อศึกษาสภาพชุมชน สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นจุดเริ่มที่มีตัวแทนนักศึกษาได้มีการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขามขึ้น หลังจากนั้นได้ส่งข้อมูลให้แก่สื่อมวลชน และหน่วยงานภายนอกได้รับทราบ

เพื่อเคลื่อนไหวกดดันรัฐบาลต่อไป

<u>ช่วงปี 2537</u> ชุมชนบะขามมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ทั้งหน่วยงานที่เคยสัมพันธ์ด้วยและยังคงทำงานสัมพันธ์ต่อเนื่องและมีหน่วยงานใหม่เข้ามาอีก เช่น ชุมนุม สหกรณ์เครดิตยูเนี่ยนได้เข้ามาตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การออม การกู้ยืมโดยใช้การหมุนเวียนของเงินในชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ได้ชื่อว่า “กลุ่มสามัคคีร่วมใจพัฒนา” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่ต้องการกู้ยืมเงินทดแทนการกู้ยืมจากนายทุน และใช้ผลประโยชน์ที่ได้จากดอกเบี้ยกลับมาจัดสวัสดิการในชุมชน

ต่อมามูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ยังได้เข้ามาเสริมความเข้มแข็งให้กลุ่มออมทรัพย์โดยการให้ทุนผ่านเครือข่ายสหชุมชนขอนแก่น ซึ่งเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนที่มีกำเนิดมาจากการรวมตัวของชุมชนแออัด ซึ่งมีกิจกรรมการเขียนขอเงินทุนจากกองทุนเพื่อสังคม (SIF) เมนู 5 ร่วมกันระหว่างชุมชนบะขามกับเครือข่ายสหชุมชนฯ แต่เกิดความขัดแย้งในการบริหาร จัดการเงินทุนดังกล่าว ทำให้ชุมชนบะขามแยกตัวจากสหชุมชนฯ มาร่วมกับชุมชนอื่นตั้งเครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง ซึ่งรายละเอียดความขัดแย้งและการแตกตัวขององค์กรเครือข่ายดังกล่าว จะนำเสนอในการศึกษาระยะที่ 3 ต่อไป

ในปี 2537 เป็นช่วงแห่งจุดเปลี่ยนของชุมชนบะขามมากมาย ทั้งในด้านขององค์กรต่าง ๆจากภายนอกที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนบะขามเพิ่มมากขึ้น และตัวชุมชนเองก็เปิดตัวออกสู่ภายนอกไม่อยู่นิ่งรอรับความเปลี่ยนแปลงที่ภายนอกนำเข้ามาอย่างเดียว เพราะที่ผ่านมาในด้านความสัมพันธ์ที่หน่วยงานรัฐนำเข้ามาจะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงสั่งการจากบนลงล่าง(Top down) ทำให้ขาดความเชื่อมต่อความต้องการและสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจในการพัฒนาต่าง ๆ ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาร่วมกิจกรรมกับชุมชนบะขามหลายองค์กร และหลายรูปแบบ อาทิ มูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย เขตขอนแก่นได้เข้ามาให้ทุนการศึกษาเยาวชนในชุมชน DANCED แห่งเดนมาร์กเข้ามาให้ทุนทำถนนในชุมชนและทางเท้า ซึ่งองค์กรที่มีกิจกรรมในลักษณะการให้เงินทุน “ให้เปล่า” เหล่านี้จะหมดบทบาทและความสัมพันธ์กับชุมชนไปเมื่อทุนนั้นหมดหรือการสร้างสิ่งก่อสร้างในชุมชนเสร็จ

แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นการก้าวออกนอกชุมชนของบะขามคือการเรียกร้องกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ได้อยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน แต่ด้วยความที่ชุมชนบะขามได้ถูกครอบงำหรือหล่อเลี้ยงให้เติบโตมาจากการพึ่งพิงของหน่วยงานราชการมาโดยตลอด ทำให้การก้าวออกมาเรียกร้องสิทธิ์ของตนเองก็ไม่สามารถก้าวได้โดยลำพัง ชุมชนบะขามยังต้องพึ่งพิงบุคคลหรือองค์กรภายนอกอยู่มาก ตัวอย่างเช่น นักการเมืองระดับชาติในเขตเมืองขอนแก่นเกือบทุกคนได้รับเรื่องร้องเรียนจากชาวชุมชนบะขามแทบทุกคน ตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา ทั้งนายแคล้ว นรปติ นายพงษ์ศักดิ์ อินทรพาณิชย์ นายสุนทร ลีซีทวน นายภูมิ สาระผล นายอดิศร เพียงเกษ และ นายกวี สุภธีระ (อดีตผู้ว่าฯ ขอนแก่น ต่อมาเป็น ส.ส. และ ส.ว. ตามลำดับ) ซึ่งนักการเมืองเหล่านี้บางคนก็ใช้ประเด็นนี้หาเสียงกับชาวชุมชน เมื่อได้เป็น ส.ส. แล้วก็หายหน้าไป บางคนช่วยเคลื่อนไหวโดยยื่นเรื่องให้รัฐบาลตลอดจนกรรมาธิการชุดต่าง ๆ ของสภาผู้แทนราษฎรลงมาเจรจาและดูข้อเท็จจริงในพื้นที่ แต่ก็เป็นการหาข้อมูลแบบฉาบฉวยเนื่องจาก ส.ส.และกรรมาธิการที่ลงมาตรวจสอบเรื่องนี้ไม่ได้อยู่ในพรรคเดียวกับรัฐบาล หรือเป็นพรรคที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลเรื่องที่ดิน จึงไม่สามารถกดดันให้หน่วยงานของรัฐสนใจพิจารณาเรื่องที่ดินของบะขามอย่างจริงจัง การเรียกร้องจึงไม่สำเร็จ และในที่สุดนักการเมืองเหล่านี้ก็ไม่ได้สนใจเคลื่อนไหวเรื่องนี้ต่อไป

การเข้ามาของนักการเมืองดังกล่าวมักจะเข้ามาในรูปของการพบปะพูดคุยกับชาวชุมชน ควบคู่ไปกับความช่วยเหลือด้านทรัพยากรที่จะใช้นำมาสร้างถาวรวัตถุในชุมชน ตลอดจนการสัญญาที่จะช่วยเหลือปัญหาความเดือดร้อนในกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งการกระทำรูปแบบหาเสียงดังกล่าวยังสามารถทำได้โดยไม่ผิดกฎหมายเลือกตั้งหรือผิดรัฐธรรมนูญเช่นในปัจจุบัน

นักการเมืองท้องถิ่นที่เข้ามาเยือนสม่ำเสมอ เป็นกลุ่มรักพัฒนานครขอนแก่นภายใต้การนำของนายกเทศมนตรี นายประจักษ์ แกล้วกล้าหาญ สท.ในพื้นที่เช่น นายจักริน พัฒน์ดำรงจิต นายจุลนพ ทองโสภิต เป็นต้น แต่นักการเมืองเหล่านี้ไม่แสดงบทบาทชัดเจนมากนักต่อปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะบอกว่าไม่มีอำนาจในการอนุมัติออกเอกสารสิทธิ์ เพียงแต่ให้ความเห็นชอบไม่ขัดข้องหากผู้รับผิดชอบโดยตรง คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด และอธิบดีกรมที่ดินพิจารณาเสนอความเห็นไปยังรัฐบาล แต่ในกระแสความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านบะขามร่วมกับนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นกับจังหวัดในการเดินขบวนประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่น 3 วัน 3 คืน ในต้นปี 2537 นายประจักษ์ แกล้วกล้าหาญ เทศมนตรีนครขอนแก่น ใช้บุคลิกส่วนตัวเจรจาหว่านล้อมให้ม็อบชาวบ้านและนักศึกษาสลายตัว และได้เข้าร่วมการประชุม และผลักดันให้ กบร. ส่วนจังหวัดขอนแก่นดำเนินการตรวจสอบข้อเท็จจริงในเวลาต่อมา

ส่วนมหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นในนามพรรคแกนประชาธิปไตย ซึ่งได้ส่งผู้นำนักศึกษาประมาณ 10 คน ลงไปเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในปี

2537 ตามคำร้องขอของผู้นำชุมชนบะขามในสมัยนั้น ซึ่งภายหลังเรื่องไม่ประสบผลสำเร็จ บรรดาแกนนำนักศึกษาทยอยสำเร็จการศึกษาไป จึงไม่มีนักศึกษาเข้าไปร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้านอีก

ในต้นปี 2542 ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ผู้อำนวยการมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง ซึ่งได้มีโอกาสมาตรวจเยี่ยมเพื่อประเมินผลการสร้างถนนในชุมชนบะขามเมื่อปลายปี 2541 ได้เลือกชุมชนบะขามเป็นหนึ่งในสามชุมชนกรณีศึกษาเมืองขอนแก่นตามโครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่องพัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2 และ 3 ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เนื่องจากสนใจในกระบวนการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขาม โครงการฯ จึงได้ส่งนักวิจัยเข้ามาศึกษาข้อมูลปฏิบัติการร่วมกับชุมชนตั้งแต่เดือนเมษายน 2542 เป็นต้นมา

จากข้อมูลชุมชนสู่แนวทางการปฏิบัติงาน

1. วิเคราะห์การพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนจากบทเรียนที่ผ่านมา

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าชุมชนบะขามเป็นชุมชนเก่าที่มีการปรับเปลี่ยนสภาพเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองเข้ามาในชุมชน สภาพความหลากหลายของประชากรที่ทะยอยเข้ามาตั้งรกรากในชุมชนบะขามทั้งในเรื่องภูมิลำเนา อาชีพ ฐานะทางเศรษฐกิจทำให้บะขามกลายเป็นชุมชนเมืองที่ไม่ต่างจากชุมชนเมืองอื่นในเขตนครขอนแก่นเท่าใดนัก

จุดเด่นของชุมชนบะขามที่ยังคงหลงเหลือภาพของความเป็นชุมชนเก่าที่มีรากเหง้าเหมือนชุมชนชนบทในอีสานคือ ความสัมพันธ์ด้านเครือญาติและขนบประเพณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นชุมชนเมืองหนึ่งในไม่กี่แห่งที่ยังมี “ศาลปู่ตา” เป็นที่เคารพนับถือและหล่อหลอมความเป็นชุมชนเข้าด้วยกัน ศาลปู่ตาของชุมชนบะขามไม่เป็นเพียงสัญลักษณ์แสดงถึงความเชื่อที่หลงเหลืออยู่เท่านั้นแต่ยังคงทำหน้าที่ (Function) ต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังจะเห็นได้ว่าจะมีการทำพิธีไหว้ศาลปู่ตาของคนในชุมชนทุกปี และแต่ละปีก็มีชาวชุมชนเข้าร่วมพิธีกรรมนี้ 200-300 คน นอกเหนือจากการเป็นที่พึ่งทางจิตใจผ่านการบนบานศาลกล่าวเมื่อคนในชุมชนเดือดร้อน เช่น การสอบ การเจ็บไข้ได้ป่วย การค้าขาย หรือโชคลาภต่าง ๆ

นอกจากนี้ ชุมชนบะขามยังเป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกับชุมชนอื่นในเมืองขอนแก่น คือเป็นชุมชนที่มีลักษณะ**กรรมสิทธิ์ที่ดินผสมหรือสองสถานะ**คือ มีทั้งโฉนดและไม่มีโฉนด ซึ่งหาได้ไม่ง่ายนัก เพราะชุมชนเมืองขอนแก่นส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่มีที่ดินมีโฉนดหรือกรรมสิทธิ์ที่ดินเหมือนกันหมดทั้งชุมชน ไม่ว่าจะเป็นชุมชนดั้งเดิม เช่น ชุมชนโนนทัน ชุมชนหนองใหญ่ ชุมชนเมืองเก่า และชุมชนบุกรุก (ที่ดินส่วนตัวหรือที่ดินสาธารณประโยชน์) ก็บุกรุกทั้งหมด

เช่น ชุมชนเทพารักษ์ ชุมชนหลักเมือง ชุมชนมิตรภาพ ชุมชนโนนหนองวัด แต่บะขามมีลักษณะของที่ดินทั้งมีกรรมสิทธิ์และอยู่ในฐานะ “ผู้บุกรุก” ซึ่งปัญหาของกรรมสิทธิ์ที่ดินจะเป็นปัจจัยเด่นที่กำหนดความเป็นไปในชุมชนทั้งในเรื่อง**ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชน** ซึ่งมีความต่างที่ไม่ขัดแย้งในการร่วมกิจกรรมของชุมชน (ดังที่อธิบายมาแล้วในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขาม) **กระบวนการเลือกผู้นำ** รวมทั้ง**ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน** จึงอาจกล่าวได้ว่าประเด็นเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นทั้งจุดแข็งและจุดด้อยของการพัฒนาชุมชนแห่งนี้ กล่าวคือหากมองในแง่ที่ว่า “กรรมสิทธิ์ที่ดิน” เป็นปัจจัยสร้างความแบ่งแยกในชุมชนที่แม้ไม่เด่นชัดล่วงไปถึง “ความขัดแย้ง” แต่หลายกิจกรรมในชุมชน “ผู้มีกรรมสิทธิ์” และ “ไม่มีกรรมสิทธิ์” ก็ยังมีเส้นแบ่งคั่นอยู่ลึกลงไปในความรู้สึก พวกมีกรรมสิทธิ์ในชุมชนบางคนจะถือว่าตนเป็นคนอีกระดับที่มีสถานะสูงกว่าพวกไม่มีกรรมสิทธิ์ ขณะเดียวกันก็เกรงว่าการต่อสู้ของพวกไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินจะสั่นคลอน “การมีกรรมสิทธิ์ของตน” โดยเฉพาะส่วนที่ได้โฉนดมาในช่วงหลังจากที่รัฐประกาศสิ้นสุดระยะเวลาที่ให้ชาวชุมชนมาแจ้งสิทธิ์ในการครอบครองเพื่อทำโฉนด สมาชิกชุมชนเหล่านี้อาจเกรงว่าเมื่อการเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่องที่ดินถึงจุดหนึ่ง จะทำให้ตนเองเดือดร้อนด้วย

มองในแง่คุณูปการของปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น เป็นปัจจัยที่ยังทำให้ความเป็นชุมชนยังเหนียวแน่นอยู่และส่งผลไปถึงการกระตือรือล้นที่จะรวมตัวทำกิจกรรมอื่นๆ นอกเหนือจากการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ โดยเฉพาะความเป็นชุมชนอย่างมีคุณภาพที่เอื้ออาทรต่อกันยังไม่เจือจางเหมือนชุมชนเมืองอื่นๆ ในขอนแก่น และอาจกล่าวได้ว่าความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนบะขาม รวมทั้งการเลือกผู้นำก็มีปัจจัยกำหนดมาจากการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์เช่นกัน เพราะการวิเคราะห์องค์กรชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในชุมชนแห่งนี้ กลุ่มที่เข้มแข็งและเคลื่อนไหวเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมชุมชนมาโดยตลอดคือ **ผู้ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน** และเป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ที่แต่ก่อนยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินแต่ต่อมาได้รับโฉนดที่ดิน มักจะค่อยๆ ถอนตัวออกจากการทำกิจกรรมชุมชน รวมทั้งผู้นำชุมชนคนปัจจุบันที่เอาชนะคู่แข่งในการเลือกตั้งครั้งแรกด้วยกระแสกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นแกนนำคนสำคัญต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาจนได้เป็นผู้นำ 3 สมัย และผู้นำที่กำลังขึ้นมาทำหน้าที่แทนผู้นำคนปัจจุบัน นั้นก็เป็นแกนนำเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ควบคู่มากับผู้นำคนปัจจุบันตลอดหลายปีที่ผ่านมาเช่นกัน

ดังนั้นการวิเคราะห์เชื่อมโยงความเป็นไปใน “ชุมชนบะขาม” ทุกมิติคงหนีไม่พ้นที่จะต้องทำความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินควบคู่ไปด้วย อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ถึงกระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของบะขามในช่วงที่ผ่านมา จะพบว่ามีข้อสังเกตเพิ่มเติมดังนี้คือ

1) กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านยังขาดข้อมูลด้านหลักฐานและข้อกฎหมายที่ชัดเจนที่จะไปต่อสู้กับหน่วยงานของรัฐ

2) การต่อสู้ของชาวบ้านจะพึ่งพิงคนนอกมากกว่าจะสร้างความเข้มแกร่งภายใน ทำให้ตกเป็นเครื่องมือของนักการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติหลายคนหลายกลุ่ม ขาดทิศทางและพลังในการต่อสู้อย่างมีเอกภาพ

3) ไม่มีการขยายฐานมวลชนจากกลุ่มแกนหลัก (core-group) ไปสู่สมาชิกในชุมชนทั้งกระบวนการข้อมูลและการตัดสินใจ ทำให้กลุ่มผู้นำต้องรับภาระหนักและขาดการสนับสนุนจากฐานล่างทั้งการมีส่วนร่วมในการคิด การเคลื่อนไหว รวมทั้งทรัพยากร ในช่องทางนี้มีผู้มีฐานะบางคนเข้ามาหนุนช่วยอยู่เบื้องหลัง (back up) ทั้งด้านข้อมูลจากหน่วยงานราชการและค่าใช้จ่ายในการเคลื่อนไหวของผู้นำ อาจทำให้การต่อสู้เบี่ยงเบนไปสู่เรื่องผลประโยชน์ด้วย

4) ชาวบ้านที่ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ยังขาดการแสวงหาแนวร่วมนอกชุมชนที่สามารถสนับสนุนการเลื่อนไหวระยะยาว (ไม่ใช่แนวร่วมชั่วคราวเพื่อผลประโยชน์ทางฐานเสียง) เช่น การให้ข้อมูลเพื่อเปลี่ยนรหัสหมายชุมชน บะขามในสายตาหน่วยราชการ ชุมชนเมืองและชาวขอนแก่นทั่วไปที่แปรรหัสหมายจากข่าวสารของหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องที่ดินว่า “เป็นชุมชนบุกรุกที่รัฐ” และ “ชุมชนท้าทายอำนาจรัฐ” โดยทำความเข้าใจกับประชาคมขอนแก่นว่า ปัญหาของบะขามที่แท้จริงคืออะไร ใครบุกรุกที่ดินใคร เพื่อสร้างแนวร่วมในการต่อสู้ช่วงต่อไป จะได้มีฐานสนับสนุนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กว้างขวางขึ้น

2. แนวทางการพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนสู่ความยั่งยืน

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามมีลักษณะเด่นที่ต่างจากชุมชนเมืองหรือชุมชนแออัดในเมืองขอนแก่นที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่

<u>ประการที่ 1</u> *มีการรวมกลุ่มกันต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างค่อนข้างเข้มแข็งและต่อเนื่อง*

<u>ประการที่ 2</u> *มีการร้อยรัดความสัมพันธ์ในชุมชนด้วยระบบเครือญาติและขนบประเพณีของชุมชน เช่น การเคารพเซ่นไหว้ผีปู่ตา ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในวันสงกรานต์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความเป็นชุมชนบะขามยังมีสูงมากโดยเฉพาะเมื่อเจาะไปถึงคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนดั้งเดิมที่มีอายุการอยู่อาศัยในชุมชน 20 ปีขึ้นไป*

ขณะเดียวกันองค์กรชุมชนบะขามก็ยังมีข้อแตกต่างจากชุมชนอื่นในเรื่องของการจัดระบบกิจกรรมและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งถูกครอบงำโดยระบบอุปถัมภ์ของเทศบาลและนักการเมืองระดับท้องถิ่น ตลอดจนระดับชาติ คือการหยิบยื่นผลประโยชน์และทรัพยากรแบบ

“สังคมสงเคราะห์” ในลักษณะของการให้ทุนสนับสนุนหรืองบพัฒนาชุมชน โดยไม่เคยถามหรือสำรวจความต้องการที่แท้จริงของชุมชน (TOP DOWN) ดังนั้นชุมชนจึงยังไม่มีกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาหรือการร่วมวางแผนพัฒนาจากระดับล่าง และมักตกอยู่ในสภาวะ “ตั้งรับ” เสียมากกว่า ดังนั้นหากจะดำเนินกิจกรรมในชุมชนเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาความยั่งยืนขององค์กรชุมชนบะขามช่วงต่อไป น่าจะมีกระบวนการทำงานโดยอาศัยปัจจัยที่เป็นโอกาสและจุดอ่อนเข้ามาประกอบดังนี้

1) เสริมกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนและการวางแผนพัฒนาให้ชาวชุมชนระดับฐานล่าง (ไม่ใช่เฉพาะเพียงกลุ่มผู้นำ 4-5 คน เช่นปัจจุบัน) เข้ามามีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น อาจจะอาศัยวิธีการฝึกอบรมหรือการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (AIC) เข้าไปเสริมก่อนที่จะเริ่มกิจกรรมที่อาศัยทรัพยากรต่าง ๆ เข้าไปสนับสนุนชุมชน

2)สนับสนุนฐานองค์กรที่ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เข้มแข็งโดยการถ่ายทอดข้อมูลกระบวนการต่อสู้และความคืบหน้าของการทำงาน ข้อมูลเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในปัจจุบันสู่สมาชิกมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นขยายความเข้าใจและจิตสำนึกของชุมชนทั้งในระดับแนวราบ (คนรุ่นเดียวกัน) และระดับแนวตั้ง (จากคนรุ่นนี้สู่รุ่นต่อไป) อันนำไปสู่ความเข้มแข็งของความร่วมมือด้านอื่น ๆ ต่อไป

3) ส่งเสริมการสร้างฐานด้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมชุมชนที่ยังหลงเหลืออยู่ให้มีความสำคัญ และมีความหมายต่อคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น โดยอาจจะสร้างเวทีสาธารณะของชุมชน(Public Arena) เพื่อเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีกิจกรรมร่วมกันไม่ว่าจะเป็นกลุ่มใดก็ตาม และเวทีนี้จะเป็นจุดเชื่อมต่อความยั่งยืนของความเป็น ชุมชนที่มีคุณภาพต่อไป

กระบวนการในการทำงานพัฒนาร่วมกับองค์กรชุมชนบะขาม

ข้อมูลจากการสังเคราะห์ในรายงานการศึกษา ระยะที่ 2 ในข้อที่4 ดังกล่าว นำมาสู่การกำหนดกลยุทธ์ในการทำงานของนักวิจัยโครงการฯ เพื่อเสริมสร้างให้องค์กรชุมชนบะขามเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและตอบสนองกับความต้องการของสมาชิกในชุมชนเบื้องต้น โดยใช้เป็นแนวทางในการเข้าไปสนับสนุนองค์กรชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆร่วมกัน ซึ่งกระบวนการส่งเสริมดังกล่าวนักวิจัยต้องเข้าไปร่วมทำงานกับชุมชนในฐานะ“นักพัฒนา”(Organizer) อีกหน้าที่หนึ่ง ทั้งนี้ในบทบาทของการเป็นนักพัฒนานั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้เวลาทำงานร่วมกับชุมชนค่อนข้างมากและลงลึกในการปฏิบัติ(Action) ส่วนบทบาทในการเป็นนักวิจัยที่จะต้องนำผลการปฏิบัติดังกล่าวร่วมกับชาวบ้านมาวิเคราะห์และหาแนวทางในการปรับปรุงกิจกรรมให้เหมาะสมตามสถานการณ์ รวมทั้งเก็บข้อมูลเพื่อการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบความคืบหน้าขององค์กรชาวบ้าน

ในแต่ละช่วงเวลาว่าเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอย่างไร ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นจากอะไร มีวิธีการแก้ไขหรือไม่ อย่างไร เหล่านี้คือวิธีการทำงานในระยะที่ 3 ของนักวิจัยชุมชนบะขาม

1. <u>กระบวนการและแนวทางในการพัฒนา</u>

สำหรับกระบวนการทำงานซึ่งนักวิจัยได้สังเคราะห์สรุปและวางแผนเบื้องต้นที่จะใช้เป็นแนวทางในการทำงานชุมชนบะขามในระยะที่ 3 มีดังนี้คือ

1.1 การใช้ประเด็นร่วมของชุมชนเป็นกลยุทธ์ในการทำงานพัฒนาในชุมชนบะขาม ได้แก่ ประเด็นเรื่องสิทธิที่ดินที่ชุมชนเรียกร้องและยังคงดำเนินต่อเนื่องมาเรื่อยๆ โดยสมาชิกของกลุ่มเรียกร้องสิทธิที่ดินยังมีการเกาะกลุ่มกัน ทำกิจกรรมอยู่ตลอดมา แม้จะไม่คึกคักนัก และถือว่าเป็น “เชื้อไฟ” ที่ดีสำหรับการเริ่มกิจกรรมพัฒนาชุมชนอื่น ๆ ควบคู่ไป

1.2 สืบเนื่องจากข้อ 2.1 โครงการฯ ***จะต้องมีกระบวนการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมและการรวมตัวกันของกลุ่มเพื่อเสริมให้กลุ่มที่มีอยู่แล้วแสดงบทบาทได้หลากหลายขึ้น (ในเชิงเนื้อหา) และกว้างขวางขึ้น (ในเชิงพื้นที่และจำนวนสมาชิก)*** ขณะเดียวกันต้องพยายามเรียนรู้การทำงานกับ “แกนนำ” ที่มีอยู่เพื่อจะได้ร่วมกันเสริมศักยภาพในการเป็นตัวแทนชุมชนที่เข้มแข็งซื่อสัตย์และโปร่งใส โดยมีวิธีการทำงานที่อาจเป็นลักษณะทีมงาน มิใช่เป็น “ผู้นำเดี่ยว” ที่สุ่มเสียงต่อการผูกขาดข้อมูลและอำนาจการตัดสินใจ อันอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งในองค์กรชุมชนและภายในชุมชนในที่สุด

1.3 จัดเวทีการเรียนรู้ และการถ่ายทอดข้อมูลของชุมชนให้กว้างขวางขึ้น ในทุกเรื่องที่สามารถทำให้เป็นเรื่องของ “ส่วนรวม” หรือ “เวทีกลาง” ได้ โดยอาจทดลองจากเวทีการเรียนรู้เรื่องที่ใกล้ตัวหรือกำลังเป็นปัญหาหรือเป็นที่สนใจของสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนก่อน เช่น เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (1 ล้านบาท) เป็นต้น โดยการจัดเวทีเช่นนี้ส่วนหนึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในข้อ 2.2 ด้วย

1.4 ใช้ปัจจัยข้อได้เปรียบทางด้านวัฒนธรรมประเพณี *ซึ่งเป็นจุดเด่นที่ชุมชนบะขามยังคงสืบทอดและอนุรักษ์ไว้ได้มาเป็นกลยุทธ์ในการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ค่อนข้างเหินห่างกัน*ในระยะหลังให้ใกล้ชิดกันอีกครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเรื่อง“ศาลปู่ตา” ที่มีหลงเหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่งในชุมชนเมืองปัจจุบัน

1.5 สนับสนุนสมาชิกชุมชนที่ “ด้อยโอกาส” ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างยากจน ซึ่งทำให้สมาชิกกลุ่มนี้ไม่สามารถเข้าถึงกิจกรรมหรือทรัพยากรของหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน

สมาชิกได้ ในขณะเดียวกันกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในชุมชนเหล่านี้ยังต้องใช้เวลาไปแสวงหารายได้จากอาชีพที่จัดเป็นเศรษฐกิจนอกระบบต่างๆเช่น รับจ้าง ค้าขายของเล็กๆน้อยๆ หรือต้องหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวจนไม่มีเวลาที่จะเข้ามาร่วมกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน ขณะเดียวกันบางส่วนก็มีความรู้สึกว่าตนเองด้อยกว่าเพื่อนบ้านทั้งสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมจนเกิดความละอายและไม่อยากเข้ามาร่วมกิจกรรมทางสังคมกับคนอื่นในชุมชน

เงื่อนไขในการสนับสนุนคนกลุ่มนี้ เบื้องต้นโครงการฯ ตั้งไว้ว่าจะมีการสนับสนุนศักยภาพในการประกอบอาชีพ โดยการให้ทุนเพื่อช่วยในการประกอบอาชีพพร้อมกับการให้ความรู้และทางเลือกอาชีพที่พวกเขาสนใจ ทั้งนี้ต้องพยายามปรึกษาหารือ แนวคิดในการพึ่งตนเองและการมองด้วยการให้โอกาสคนเหล่านี้เพื่อแกนนำองค์กรชุมชนจะได้สนับสนุนได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ โดยโครงการฯจะเป็นร่วมกับกรรมการชุมชนในการคัดเลือกและมีกระบวนการติดตามสนับสนุนผู้ได้รับทุนเหล่านี้

แนวทาง กลยุทธ์ และเนื้อหาดังกล่าวคือ สิ่งที่นักวิจัยโครงการฯ นำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานร่วมกับองค์กรและสมาชิกในชุมชนบะขาม ในโครงการระยะที่ 3 ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของชุมชนได้ เมื่อร่วมทำกิจกรรมในพื้นที่ ทั้งนี้จะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

2. กิจกรรมพัฒนาชุมชนบะขาม : ระยะที่ 3

ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2543 ถึงเดือนสิงหาคม 2544 นักวิจัยของโครงการฯ ได้เข้าไปร่วมทำกิจกรรมในฐานะนักพัฒนาร่วมกับผู้นำองค์กรและสมาชิกชุมชนบะขาม ต่อเนื่องจากการทำการศึกษาวิจัยในเรื่องประวัติ พัฒนาการ สภาพทั่วไปของชุมชน รวมทั้งสถานภาพของกลุ่มองค์กรในชุมชน และแนวทางในการทำงานพัฒนาตั้งแต่เดือนเมษายน 2542 - มิถุนายน 2543 (ดังปรากฏข้อมูลในรายงาน ระยะที่ 2) ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดที่วางแผนไว้ในช่วงต้นของการดำเนินงานระยะที่ 2 บางกิจกรรมได้มีการจัดปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และความต้องการของชุมชน แต่กิจกรรมหลักๆ ที่วางไว้ ส่วนใหญ่นักวิจัยได้ดำเนินการไปตามแผนงานเกือบทั้งหมดตามลำดับดังนี้

2.1 การประชุมเพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเรื่องการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขาม

ส่วนใหญ่เป็นการประชุมภายในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการเผยแพร่และถ่ายทอดข้อมูลเรื่องการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินสู่สมาชิกชุมชนนอกเหนือจากแกนนำเพียง 20 - 30 คนที่ทราบข้อมูลและร่วมกิจกรรมด้านการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพราะที่ผ่านมาการเข้ามามีส่วนร่วมของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ยังไม่กว้างขวางเท่าใดนัก จากข้อมูลการศึกษา

ของโครงการในระยะที่ 2 พบว่า สมาชิกชุมชนทั้งที่มีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ ส่วนใหญ่ไม่ทราบข้อมูลความเคลื่อนไหวของการต่อสู้มากนัก แม้กระทั่งผู้ไม่มีกรรมสิทธิ์ (มีทั้งสิ้น 154 ครัวเรือน) จะทราบข้อมูลบ้าง แต่ก็ไม่ชัดเจนนัก การประชุมเพื่อชี้แจงความก้าวหน้าของการเคลื่อนไหวจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่บรรดาแกนนำชุมชนบะขามร่วมกับนักวิจัยโครงการฯจัดเวทีภายในชุมชนประชุมกันเป็นประจำ

บรรยากาศของการจัดเวทีเท่าที่ผ่านมา ระยะแรกส่วนใหญ่จะมีสมาชิกชุมชนเข้าร่วมประมาณ 30 - 40 คน ประเด็นพูดคุยถ่ายทอดก็จะเป็นการเล่าเรื่องทบทวนประวัติความเป็นมาของชุมชนและข้อมูลด้านแผนที่และกฎหมายที่แกนนำและนักวิจัยได้ร่วมการค้นคว้าศึกษาตลอดระยะเวลากว่า 1 ปี ตั้งแต่เริ่มงานระยะที่ 2 บางครั้งเวทีก็จะจัดกันเองภายในชุมชน ซึ่งมีสมาชิกผู้สนใจเข้ามาร่วมเพิ่มมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังซ้ำหน้ากันอยู่ในหมู่แกนนำ ที่เหลือประมาณ 40 - 50 คน เป็นสมาชิก “ขาจร” ที่สลับสับเปลี่ยนกันมาร่วมประชุม นอกจากนั้นกลุ่มคณะกรรมการกรรมสิทธิ์ที่ดินยังใช้วิธีการแบ่งสายออกไปเล่าข้อมูลข่าวสารของความเคลื่อนไหวแก่เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงคนละ 5 - 10 ครอบครัวเพื่อขยายฐานภายในชุมชน

การประชุมครั้งสำคัญเพื่อเผยแพร่ข้อมูลในการทำงานพัฒนา ระยะที่ 3 โดยเน้นการเผยแพร่ข้อมูลด้านกรรมสิทธิ์ที่ดิน ได้มี**สมาชิกชุมชนบะขามสนใจเข้าร่วมประชุมกว่า 100 คน** จัดขึ้นที่ที่ทำการประธานชุมชนในขณะนั้น (พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน) **เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม 2543**

วาระ/หัวข้อการประชุม ได้แก่ 1)การเสนอประวัติชุมชนเพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อมูลเพิ่มเติมจากสมาชิก โดยเฉพาะผู้อาวุโสของชุมชน 2)ความก้าวหน้าในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งขณะนั้นนักวิจัย ผู้นำชุมชน และที่ปรึกษากฎหมายของโครงการได้ร่วมกันสรุปข้อมูลเชิงกฎหมายและหลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ เพื่อทำเป็นหนังสือเรียกร้องกรรมสิทธิ์อย่างเป็นทางการเสนอแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องพิจารณาทบทวนปัญหาที่ดินชุมชนบะขามอีกครั้ง 3)นำเสนอแผนงานและงบประมาณของโครงการวิจัยฯ ที่จะดำเนินการร่วมกับชุมชน ในระยะที่ 3

2.2 การประชุมเพื่อวางแผนการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การประชุมรูปแบบนี้ มีวัตถุประสงค์ต่างจากข้อ 3.1 คือเป็นการประชุมภายในกรรมการหรือแกนนำการต่อสู้ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากที่ประชุมใหญ่ของชุมชนเมื่อเดือนพฤษภาคม 2543 จำนวน 8 - 12 คน (มีการเปลี่ยนแปลงและเข้า-ออกประมาณ 4 - 6 คน ตลอดช่วง 2 ปีที่ผ่านมา) ร่วมกับนักวิจัยประจำพื้นที่ บางครั้งจะมีแกนนำชาวบ้านคนอื่นหรือ นักวิจัยโครงการคนอื่น ๆ มาร่วมด้วย แต่เวทีนี้จะไม่เกิน 20 คน และจะกำหนดวันประชุม ช่วงเวลาประชุม และความถี่ของ

การประชุมตามแต่สถานการณ์ จะเห็นได้ว่า หากช่วงใดมีความคืบหน้าเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่มาก ก็จะมีบรรยากาศการประชุมดีขึ้น สมาชิกที่สนใจเข้าร่วมก็จะมากขึ้นไปด้วย เช่น เดือนสิงหาคมจัดประชุมเดือนละ 2 ครั้ง เพราะอยู่ในช่วงที่แกนนำชาวบ้านตัดสินใจในการยื่นหนังสือเรียกร้องที่ดินต่อรัฐบาล เป็นต้น ซึ่งการประชุมในเดือนสิงหาคม 2543 แต่ละครั้งมีผู้เข้า

2.3 การเสริมสร้างความรู้ ข้อมูลและทางเลือกในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

นักวิจัยโครงการ ฯ ร่วมกับชาวบ้านและแกนนำกลุ่มต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินเสริมสร้างความรู้ ข้อมูล และทางเลือกในการต่อสู้ โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่โครงการฯ จากส่วนกลางและที่ปรึกษาด้านกฎหมายของโครงการจัดกิจกรรมหลายรูปแบบ ดังนี้

1) การปรับปรุงระบบหอกระจายข่าว เสียงตามสายในชุมชน เมื่อเดือน กันยายน 2543 เพื่อเผยแพร่ข่าวสารต่าง ๆ ภายในชุมชน โดยเฉพาะความคืบหน้าของการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ ซึ่งกิจกรรมนี้โครงการฯ ได้จัดสรรงบประมาณสนับสนุนเป็นค่าวัสดุ ครุภัณฑ์ส่วนหนึ่ง (จำนวน 5,910 บาท) โดยชาวชุมชนสมทบแรงงานในการปรับปรุง ทั้งนี้หอกระจายข่าวได้เคลื่อนย้ายจากบ้านประธานชุมชนบะขามคนเดิมที่เป็นประธานกลุ่มต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดิน (พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน) มาตั้ง ณ ที่ทำการประธานชุมชนที่ได้รับเลือกตั้งใหม่จากชาวชุมชนคือ บ้านนางจารุณี สุตะชา

ผลการปรับปรุงหอกระจายข่าวครั้งนี้ ทำให้ข้อมูลต่าง ๆ ถูกกระจายไปให้กว้างมากขึ้น รวมทั้งทำให้มีการติดตามกรรมการที่จะเข้าร่วมประชุมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2) การจัดเสวนา “ศาลปกครองกับกรรมสิทธิ์ที่ดินบ้านบะขาม” ณ ที่ทำการชุมชนบะขาม เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2544 ผู้เข้าร่วมเสวนาประกอบไปด้วยคณะกรรมการเคลื่อนไหวกรรมสิทธิ์ที่ดิน และนักวิจัยทั้งหมด 20 คน โดยโครงการฯ ได้เชิญที่ปรึกษากฎหมายของโครงการฯมาให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับศาลปกครองอันเป็นองค์กรอิสระมหาชนที่จัดตั้งขึ้นใหม่ และมีขอบเขต อำนาจหน้าที่ในการตัดสินคดีปกครอง ซึ่งเกิดจากความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่หรือองค์กรรัฐด้วยกันหรือองค์กรรัฐกับประชาชน การนำเรื่องปัญหาที่ดินชุมชนบะขามเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของศาลปกครอง จึงอาจเป็นทางเลือกที่น่าสนใจของการเคลื่อนไหวที่ดินชุมชนบะขาม ที่สมาชิกทุกคนได้รับความรู้จากวิทยากรที่ทางโครงการเชิญมา ในการเสวนา ที่ปรึกษาโครงการ ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการนำเรื่องขึ้นสู่คดีของศาลปกครองว่า ถ้ายังสามารถเจรจาต่อรองกับหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องได้อาจจะยังไม่จำเป็นต้องยื่นเรื่องขึ้นศาล เพราะผลแพ้ชนะทางคดีความจะเป็นผลผูกมัดที่ชาวบ้านจะต้องยอมรับ ไม่ว่าจะออกมาในทางลบหรือบวกก็ตาม ดังนั้นแกนนำชาวบ้านไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะส่งเรื่องให้ศาลปกครองหรือไม่ ต้องรอผลการเจรจากับหน่วยงานรัฐระดับพื้นที่ก่อน

3) การนำแกนนำชาวบ้านบะขามไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นกับแกนนำชาวบ้านในพื้นที่อื่นที่ผ่านประสบการณ์การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กับรัฐมาแล้ว ณ ชุมชนบ้านหนองลี เทศบาลตำบลนางรอง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมีแกนนำในชุมชน 8 คน และนักวิจัย-เจ้าหน้าที่โครงการ 3 คน ไปร่วมกิจกรรมเมื่อวันที่ 9-10 ธันวาคม 2543

ประเด็นที่ชาวบ้าน 2 ชุมชนได้ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนกันคือ ประสบการณ์การต่อสู้ของแต่ละชุมชน ซึ่งองค์กรชุมชนบ้านหนองลี ผ่านสถานการณ์การจัด “ม็อบ” ทวงสิทธิ์ที่ดินที่ดินทำกินเกือบ 2,000 ไร่ ทั้งในระดับอำเภอ จังหวัด จนมาร่วมกับสมัชชาคนจน เคลื่อนไหวหน้าทำเนียบรัฐบาลหลายครั้ง แต่ขาดหลักฐานเชิงกฎหมาย ทำให้การต่อสู้ยังไม่บรรลุจุดหมาย ทั้งนี้องค์กรชุมชนบ้านหนองลี ได้สะท้อนการทำงานขององค์กรตนเองทั้งระดับภายในและการเชื่อมต่อกับสมัชชาคนจนว่า ต้องการการเสียสละเป็นอย่างมาก เพราะการต่อสู้ต้องทำงานอย่างต่อเนื่อง และต้องมีการ “ลงขัน” ทั้งอาหารการกินและการร่วมขบวนการเคลื่อนไหว บางครั้งต้องหยุดงานหรือการประกอบอาชีพอื่นไปร่วมกิจกรรมการเคลื่อนไหวหน้าทำเนียบ แต่ก็มีข้อดีคือ มีแนวร่วมทำให้เกิดพลังต่อรองและเจ้าหน้าที่รัฐไม่กล้าที่จะใช้อำนาจจัดการกับชาวบ้านเหมือนช่วงแรกที่ชาวบ้านต่างคนต่างต่อสู้ แต่ในกรณีของชุมชนบะขามซึ่งมีข้อมูลหลักฐานที่ชัดเจนที่สามารถต่อสู้ในเชิงข้อมูลมากกว่าก็อาจไม่จำเป็นต้องเคลื่อนไหวด้วยวิธีและกระบวนการเดียวกับชาวบ้านหนองลี

การศึกษาดูงานครั้งนี้ แกนนำบะขามกลับมาสรุปผลการศึกษาดูงานว่า จะใช้ข้อมูลที่ได้เป็นทางเลือกหนึ่งเสนอต่อที่ประชุมใหญ่ของชาวชุมชนว่าจะต่อสู้ในระบบปัจจุบัน คือต่อสู้แบบชุมชนเดียว โดยมีนักวิจัยโครงการฯ ตลอดจนองค์กรอื่น ๆ เป็นที่ปรึกษา หรือจะร่วมกับองค์กรชุมชนที่มีปัญหาในลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นเครือข่าย เช่น สมัชชาคนจน เครือข่ายสลัม 4 ภาค ฯลฯ เพื่อจะได้มีพลังในการต่อรองมากยิ่งขึ้น

2.4 การจัดรูปขบวนขององค์กรชุมชนเรื่องสิทธิที่ดิน ตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา องค์กรชุมชนบะขามมีโครงสร้างและภารกิจของกลุ่มสำคัญที่ดำเนินกิจกรรมอยู่ในชุมชนทับซ้อนกันอยู่ กล่าวคือคณะกรรมการชุมชนที่ได้รับเลือกตั้งจากสมาชิกชุมชนจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนในการทำกิจกรรมทั่วไป เช่น การติดต่อกับเทศบาลและหน่วยงานทั้งรัฐและเอกชนในการขอความสนับสนุนด้านต่าง ๆ การจัดบุญประเพณี กิจกรรมการพัฒนาถนนหนทาง ความสะอาดในชุมชน แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกลุ่มที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน 154 ครัวเรือน ดำเนินการต่อรองกับรัฐบาล เนื่องจากมีประธานกลุ่มคือประธานชุมชน และกรรมการชุมชนส่วนหนึ่งก็เป็นแกนนำเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิที่ดินชุมชนด้วย กลางปี 2543 ประธานชุมชนลาออก หลังจากได้รับความไว้วางใจจากชาวชุมชนให้เป็นประธานชุมชนต่อเนื่องกันถึง 3 สมัยและเริ่มเป็นสมัยที่4 เพียงไม่กี่เดือน ต่อมามีการเลือกตั้งใหม่ผลปรากฏว่า กรรมการชุมชนทีมเดียวกับประธานคนเดิมได้รับการ

เลือกตั้งเข้ามา แต่ประธาน และคณะกรรมการต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดินก็ยังเป็นคนเดิม ทำให้บทบาทหน้าที่และตัวบุคคลที่รับผิดชอบงานพัฒนาชุมชนทั่วไปกับเรื่องที่ดินทับซ้อนกันอยู่

ในช่วงตั้งแต่เดือนมกราคม 2544 ชุมชนบะขามได้จัดปรับบทบาทกรรมการต่อสู้สิทธิที่ดินใหม่จากคณะกรรมการที่เคยตั้งไว้เดิม 12 คน เหลือ 8 คน รวมทั้งแยกชัดเจนว่า กรรมการต่อสู้สิทธิที่ดินจะเน้นกระบวนการเคลื่อนไหวเจรจาปัญหาที่ดินกับรัฐ ส่วนกิจกรรมพัฒนาทั่วไปยังเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการชุมชน โดยเป็นที่น่าสังเกตว่าประธานชุมชนจะไม่ได้เป็นกรรมการสิทธิที่ดินด้วย แต่ก็ยังเกื้อหนุนกิจกรรมของคณะกรรมการต่อสู้สิทธิที่ดิน เนื่องจากกรรมการชุมชนมาเป็นคณะกรรมการชุมชนด้วยหลายคน

การเตรียมองค์กรดังกล่าวเพื่อรองรับการเริ่มเคลื่อนไหวเรื่องที่ดินกับรัฐบาลใหม่ ซึ่งแกนนำชุมชนได้ตกลงร่วมกับนักวิจัยโครงการฯ ว่าจะเริ่มดำเนินการยื่นเรื่องให้รัฐทบทวนการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินรอบใหม่จากข้อมูล หลักฐาน เอกสารที่แกนนำชุมชนกับนักวิจัยได้ร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์เพื่อเป็นแนวทางในการต่อสู้ตลอดเกือบ 2 ปีที่ผ่านมา

กิจกรรมของโครงการฯ ที่ร่วมกับผู้นำและชาวชุมชนบะขามในช่วงนี้ก็คือ การสนับสนุนให้เกิดเวทีการประชุมในชุมชนเพื่อจัดองค์กรให้ชัดเจนและเตรียมพร้อมสำหรับการเคลื่อนไหว ซึ่งนักวิจัยโครงการฯ นอกจากทำหน้าที่ช่วยชุมชนวิเคราะห์และเสนอทางเลือก รูปแบบและบทบาทองค์กรแล้ว ยังได้เชิญที่ปรึกษาและผู้เกี่ยวข้องมาให้ข้อมูลตลอดจนระดมวิเคราะห์กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองกับรัฐบาล เช่น การเชิญอาจารย์บัณฑร อ่อนดำ ที่ปรึกษาโครงการฯ และคุณจรินทร์ บุญมัธยะ หัวหน้าทีมพื้นที่อีสานมาช่วยจัดกระบวนการเคลื่อนไหวและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การต่อรองกับแกนนำชาวบ้านเข้าร่วมประมาณ 30 คน เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2544 ซึ่งสร้างบรรยากาศและกระตุ้นให้แกนนำเริ่มจัดองค์กรอย่าง “คึกคัก” หลังกระจัดกระจายไปทำกิจกรรมด้านอาชีพและภารกิจส่วนตัวหลายเดือน ในช่วงรอจังหวะการตั้งรัฐบาลใหม่ดังที่กล่าวมาแล้ว

2.5 การใช้บริบททางวัฒนธรรมความเชื่อในการหล่อหลอมความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนและสมาชิกชุมชน

ดังที่กล่าวแล้วว่า ชุมชนบะขามเป็นชุมชนที่ยังคงมีรากฐานของวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสานเกาะเกี่ยวให้สมาชิกดั้งเดิมของชุมชนยังมีสายใยในการช่วยเหลือเจือจุน และทำกิจกรรมร่วมกัน

ตั้งแต่การศึกษาข้อมูลของโครงการระยะที่ 2 (ตั้งแต่เดือนเมษายน 2542) นักวิจัยโครงการได้พยายามร่วมกับชุมชน ศึกษาขนบประเพณีวัฒนธรรมที่ชุมชนสืบทอด และยังสามารถทำหน้าที่ (Function) ในการควบคุมสังคม (Social Control) ได้ในระดับหนึ่ง (แม้จะไม่

เข้มข้นเท่าในสมัยก่อน) ซึ่งพบว่า “ศาลปู่ตา” เป็นตัวแทนความเชื่อที่ชาวชุมชนยังหลงเหลือและทำหน้าที่ร้อยรัดความสัมพันธ์ในชุมชนไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดยมีสมาชิกกว่าร้อยละ 70 ของครัวเรือนในชุมชนให้ความเคารพสักการะ มีพิธีเซ่นไหว้ร่วมกันทุกปีดังที่กล่าวมาแล้ว

บริเวณอาณาเขตอันร่มรื่นของศาลปู่ตาแม้จะเป็นเนื้อที่ไม่กว้างขวางนัก (ประมาณ 70 - 100 ตารางวา) แต่บริเวณนี้ถือเป็น **“พื้นที่สาธารณะร่วมกันอย่างแท้จริงของ ทุกคน ทุกชั้นวรรณะในชุมชน”** เพราะทุกคนสามารถเซ่นไหว้ บนบานศาลกล่าว ขอเลขจากศาลปู่ตาได้ตลอดเวลา รวมทั้งร่วมกันกวาดถูดูแลอย่างไม่ต้องจัดเวร การเข้าถึงพื้นที่สาธารณะอย่างเสมอภาคกันของสมาชิกชุมชนทำให้นักวิจัยพยายามที่จะใช้พื้นที่ศาลปู่ตาให้เป็นประโยชน์และเชื่อมต่อชาวชุมชนมากกว่าใช้เฉพาะการทำพิธีกรรม โดยเริ่มจากการชักชวนบรรดาแกนนำเรื่องสิทธิที่ดินไปฟังปรึกษาหารือ วางแผนการทำงานร่วมกันบริเวณศาลปู่ตา ซึ่งปรากฏว่ามีสมาชิกที่เข้าร่วมประชุมทะยอยมาสมทบเพิ่มมากขึ้นกว่าที่จัดประชุม ณ ที่ทำการประธานชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่มีความขัดแย้งกับประธานชุมชนคนใหม่ อันเนื่องมาจากปัญหาด้านการกระจายทรัพยากรในชุมชนไม่ทั่วถึงและการแข่งขันในการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งที่ผ่านมารวมทั้งความขัดแย้งระหว่างผู้นำชุมชนเมืองขอนแก่น ซึ่งกลุ่มนี้ที่ไม่เคยย่างกรายเข้าร่วมประชุมกับแกนนำชุมชนที่เคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเลยนับตั้งแต่เกิดการแตกหักขึ้นหลังการเลือกตั้งเมื่อเดือนสิงหาคม 2543 กลับเข้ามาร่วมประชุมบริเวณศาลปู่ตา เพราะถือว่าบริเวณนี้ไม่ใช่อาณาเขตของ ประธานชุมชนหรือคู่ขัดแย้งหรือของผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่เป็นของส่วนรวมอย่างแท้จริง จึงกล้าและสบายใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้หมายถึงการประสานความขัดแย้งระหว่างกลุ่มจากการใช้พื้นที่ศาลปู่ตาทั้งหมด แต่อย่างน้อยก็ทำให้สมาชิกชุมชนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของร่วมกัน อันอาจนำมาซึ่งความสัมพันธ์อันดีในด้านอื่น ๆ ที่ตามมา

เมื่อเป็นดังนี้ นักวิจัยจึงเริ่มปรึกษาแกนนำว่าควรจะปรับปรุงบริเวณศาลปู่ตาแห่งนี้ให้มีกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกที่หลากหลาย นอกจากการประชุมสมาชิกที่เพิ่มเติมจากการเซ่นไหว้ประจำปีแล้ว ซึ่งแกนนำชุมชนเสนอให้จัดตั้งศูนย์การประชุมชุมชนในบริเวณศาลปู่ตา บางคนเสนอให้ย้ายศูนย์ช่วยเหลือประจำชุมชนที่หน่วยงานรัฐจัดตั้งขึ้นบริเวณห้าแยกใจกลางชุมชนมาไว้ในบริเวณดังกล่าว ในที่สุดได้มีการตกลงกันว่าจะทำ *“ศูนย์ข้อมูลและเรียนรู้ประจำชุมชน”* ในบริเวณพื้นที่ศาลปู่ตา

การหารือดังกล่าว นำมาสู่รูปธรรมเมื่อประธานชุมชนไปหารือกับเทศบาลนครขอนแก่นและสมาชิกชุมชนวงกว้าง โครงการระดมการสนับสนุนเพื่อจัดสร้างศูนย์ข้อมูลฯ โดยมีการก่อสร้างศาลาขนาดประมาณ **4 x 8 เมตร** เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก มีหลังคากระเบื้อง เสาเหล็ก ไม่มีผนัง (เปิดโล่ง) สามารถจุคนได้ประมาณ 30 - 40 คน เริ่มก่อสร้างในเดือน พฤษภาคม 2544 และมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2544 โดยในพิธีเปิดศูนย์ข้อมูล ซึ่ง

ชาวชุมชนส่งชื่อเข้าประกวดและได้รับการตั้งชื่อว่า “ศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม” นั้นได้จัดกิจกรรมสำคัญๆ โดยมุ่งหวังใช้เป็นเวทีได้เปิดเผยแลกเปลี่ยนข้อมูลกรรมสิทธิ์ที่ดินชุม ชนบะขามที่ต้องการให้เกิดการขยายผล เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องของข้อมูลที่ได้รับมาใหม่จากการร่วมกันศึกษาของชาวชุมชนและนักวิจัยโครงการ (รายละเอียดตามโครงการฯและกำหนดใน**ภาคผนวกที่ 1**)

พิธีเปิดศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม นับเป็นกิจกรรมที่โครงการฯ ร่วมกับ ชุมชนจัดขึ้นครั้งที่ใหญ่ที่สุดในรอบหลายปีของชุมชน เนื่องจากมีการเตรียมงานประมาณ 2 เดือน และชุมชนสามารถระดมการมีส่วนร่วมจากสมาชิกในฐานะ “เจ้าภาพ” ได้กว่า 100 คน แม้ว่าคนหลักที่รับผิดชอบประสานงานยังเป็นแกนนำ 8 คน ที่เป็นคณะกรรมการต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินบะขามร่วมกับคณะกรรมการชุมชน แต่ก็ได้มีคนในชุมชนร่วมสมทบทุนในการสร้างและจัดพิธีเปิดศูนย์ที่ประธานชุมชนทำบัญชีไว้จำนวนกว่า 180 คน โดยสูงสุดร่วมสมทบ 1,000 บาท และต่ำสุด 2 บาท รวมเป็นเงินสมทบของชาวชุมชน 13,068 บาท หน่วยงานภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักการเมืองท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่เทศบาลนครขอนแก่น รวมทั้งโครงการวิจัยสมทบในส่วนของการก่อสร้างและการเตรียมจัดงานคิดเป็นเงิน 51,770 บาท รวมงบประมาณค่าก่อสร้างและจัดงานครั้งนี้ 64,838 บาท

ตัวเลขดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มในการระดมทุนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน ทั้งในส่วนของชาวบะขามที่เกิดจากความศรัทธาใน “ศาลปู่ตา” และการมีส่วนร่วมในการบริจากทรัพย์สินเพื่อกิจกรรมร่วมของชุมชนอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน รวมทั้งความสามารถในการต่อทรัพยากรนอกชุมชนเข้ามาทำกิจกรรม ซึ่งแสดงถึงสายสัมพันธ์อันดีระหว่างกลุ่ม “ผู้นำ” ชุมชนและหน่วยงานราชการโดยเฉพาะเทศบาลนครขอนแก่น

บรรยากาศของงานวันเปิดศูนย์ข้อมูลฯ เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2544 มีคนเข้าร่วมกิจกรรมประมาณ 200 คน ประกอบด้วยชาวชุมชนบะขามประมาณ 130 คน ที่เหลือ 70 คน เป็นแขกรับเชิญจากเทศบาลนครขอนแก่น ผู้นำและชาวชุมชนเมืองอื่น ๆ ในขอนแก่น รวมทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา นักการเมืองท้องถิ่น และนักการเมืองระดับชาติอย่างนายแคล้ว นรปติ สมาชิกวุฒิสภาจังหวัดขอนแก่น นายจักริน พัฒน์ดำรงจิต สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขต 1 และนายประจักษ์ แกล้วกล้าหาญ อดีตนายกเทศมนตรีนครขอนแก่น และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขต 2 จังหวัดขอนแก่น ทั้งสองสังกัดพรรคไทยรักไทย ซึ่งเป็นพรรคแกนนำรัฐบาลชุดปัจจุบัน จึงหลีกเลี่ยงในการใช้พิธีกรรมวันนี้เป็นเวทีปราศรัยหาเสียงของนักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าพิธีเปิดจะมีเวทีวิชาการ ระดมความเห็นในเรื่องสิทธิชุมชนจาก นักวิชาการอิสระ เช่น อาจารย์บัณฑร อ่อนดำ นักพัฒนาอย่าง คุณจรินทร์ บุญมัธยะ (หัวหน้าโครงการวิจัย)

และคุณสมภพ บุนนาค นักพัฒนา ในฐานะผู้ประสานงานประชาคมจังหวัดขอนแก่น ทำให้มีช่วงแลกเปลี่ยนอย่างเป็นวิชาการประมาณ 2 ชั่วโมง แต่ผู้นำชุมชนก็ได้แสดงบทบาทในการสร้างบรรยากาศของการเป็นเจ้าภาพด้วย การเล่าขานตำนานบะขามเป็นกลอนผญา มีการประกาศเจตนารมณ์การต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดิน รวมทั้งเสนอหลักฐานข้อมูลทั้งทางด้านกฎหมายและแผนที่ที่เป็นข้อมูลชุดใหม่ที่ยังไม่เคยเปิดเผยต่อสังคมมาก่อนได้อย่างดีและทำให้สื่อมวลชนที่เข้ามาร่วมงานครั้งนี้(ประมาณ 10 คน) นำข้อมูลเหล่านี้ไปเผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์ โดยอ้างปากคำของผู้นำชุมชนบะขามตามหลักฐานอย่างเป็นระบบทั้งหมด (รายละเอียดอยู่ในบทความจากสื่อมวลชนใน**ภาคผนวกที่ 2**)

ผลที่ได้รับจากการประเมินของชาวชุมชนและนักวิจัย ปรากฏว่า“พิธีกรรม”ครั้งนี้ทำให้เกิดผลในเชิงบวกต่อชุมชนบะขามอย่างน้อย 4 ประการด้วยกันคือ

1) ผู้นำและแกนนำชุมชนมีความมั่นใจในการแสดงบทบาทตัวแทนผลประโยชน์ของชุมชนมากขึ้น
2) สามารถระดมความร่วมมือ ร่วมใจของคนในชุมชนมากขึ้น
3) สร้างความเข้าใจ “รหัสหมาย” ใหม่ของชุมชนบะขามที่เคยถูกมองจากสายตาคนนอกทั้งชาวชุมชนเมืองขอนแก่น หน่วยงานราชการ นักวิชาการ รวมทั้งสื่อมวลชนว่าเป็นชุมชนบุกรุกที่ดินของรัฐ และดื้อแพ่งไม่ยอมย้ายออกตามคำสั่งของรัฐ มาเป็นการสนับสนุนการต่อสู้ เพราะข้อมูลใหม่ที่นำเสนอมีความชัดเจนว่า คำสั่งของรัฐที่ผ่านมาเป็นคำสั่งที่ไม่ชอบธรรม และไม่ได้ยึดความถูกต้องของข้อมูล/หลักฐานอย่างรอบด้านและน่าจะเป็นในการตัดสิน
4) ทำให้เกิดเวทีการเรียนรู้เป็นเวทีสาธารณะของชุมชน(Public Arena)ในระดับหนึ่ง ซึ่งทั้งหมดอยู่ในกลยุทธ์การ“นำความเชื่อ ศรัทธาร่วมของชุมชนต่อศาลปู่ตา มาผสมกับปัญหาความเดือดร้อนร่วมของคนในชุมชน เพื่อสร้างพลังของชุมชน” ซึ่งถือว่ามีความสำเร็จในระดับหนึ่งเช่นกัน

นอกจากนั้น เพื่อที่จะไม่ให้เวที “ศูนย์ข้อมูลศาลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม” แห่งนี้ เป็นเวทีแสดงเฉพาะกิจหรือชั่วคราวแล้วเลิกกันไป กรรมการและแกนนำชุมชนได้ร่วมกับนักวิจัยโครงการปรึกษาวางแผนการใช้ประโยชน์จากศูนย์ข้อมูลฯ ในการจัดกิจกรรมร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยทำแผนกิจกรรมหลายรูปแบบเป็นประจำทุกเดือน อาทิ การเล่าประวัติชุมชน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดข้อมูลระหว่างผู้ใหญ่และคนรุ่นใหม่ในชุมชน เวทีการประชุมเตรียมงาน/กิจกรรมชุมชนแทนที่จะจัดเฉพาะในที่ทำการประธานชุมชน การอบรมอาชีพเสริมต่างๆ ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดจะมีคณะกรรมการชุดหนึ่งของชุมชนเป็นผู้ประสานให้เป็นไปตามแผนงาน โดยโครงการจะให้

งบประมาณเพื่อสนับสนุนเป็นค่าประสานงาน ค่าวิทยากร วัสดุอุปกรณ์ในระยะแรก เป็นการนำร่อง จำนวน 3,000 บาท

2.6 การดำเนินงานกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขาม

ในช่วงปี 2543 ผู้นำชุมชนบะขามได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการเครือข่ายชุมชนเมืองขอนแก่น ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากชุมชนเมืองประมาณ 40 ชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่น และได้นำความคิดในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการมาริเริ่มในชุมชนบะขาม โดยในช่วงเดือนมกราคม - สิงหาคม 2544 มีแผนงานศึกษาดูงานและร่วมประชุมกลุ่มทำงานเพื่อให้ความรู้และแนวคิดในการจัดทำโครงการกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขามเป็นลำดับ (รายละเอียดตามแผนกิจกรรม “โครงการกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขาม” ใน**ภาคผนวกที่ 3**)

กิจกรรมดังกล่าว โครงการฯได้ร่วมสนับสนุนการรวมกลุ่มกิจกรรมนี้ 2 ลักษณะ คือ

1) สนับสนุนทุนแก่สมาชิกผู้ด้อยโอกาสในชุมชน จำนวน 4,000 บาท เพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพ โดยมอบหมายให้คณะกรรมการบริหารโครงการ จำนวน 5 คน ทำการคัดเลือกผู้ด้อยโอกาสในชุมชน โดยยึดหลักเกณฑ์สำคัญคือ เป็นคนยากจนด้อยโอกาสและมีความตั้งใจในการประกอบอาชีพ เพื่อเสนอให้คณะกรรมการที่ปรึกษา (จำนวน 5 คน) อนุมัติโดยผ่านเวทีการประชุมของสมาชิกชุมชน ซึ่งงวดแรกมีผู้ได้รับทุนทั้งสิ้น 2 ราย ๆ ละ 2,000 บาท เพื่อลงทุนในการขายอาหารในตลาดและเลี้ยงจิ้งหรีด

2) จัดการประชุมระดมความเห็นถึงระบบการจัดสวัสดิการของชุมชนตั้งแต่เดือนมกราคม-กรกฎาคม 2544 เพื่อวิเคราะห์สถานภาพการเงินและการจัดการช่วงที่ผ่านมาว่ามีข้อดีข้อบกพร่องสมควรแก้ไขอย่างไร ซึ่งพบว่า การให้สวัสดิการที่กรรมการร่างระเบียบและดำเนินมาในช่วง 7 เดือนนั้น ใช้เงินช่วยสมาชิกในลักษณะ “ให้เปล่า” มากเกินกำลังของการระดมทุนที่ได้รับจากสมาชิก เช่น มีการให้ผู้เสียชีวิตรายละ 500-1,000 บาท ช่วยเหลือสมาชิกในกรณีเจ็บป่วยเข้าโรงพยาบาล รายละ 500 บาท ซึ่งหากกลุ่มยังให้ความช่วยเหลือในอัตราเช่นนี้ต่อไป อาจจะทำให้รายจ่ายไม่สมดุลกับรายรับ นำไปสู่ปัญหาทางการเงินในอนาคต

3) จากกรณีในข้อ 2) โครงการฯ ได้จัดการศึกษาดูงานแก่แกนนำและกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขาม เพื่อให้มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์ในการทำกองทุนจากองค์กรชาวบ้านที่ผ่านมา บทเรียนการทำกองทุนจนประสบผลสำเร็จมาแล้ว 2 แห่งคือ สหกรณ์เครดิตยูเนียนศูนย์กลางเทวา กรุงเทพฯ และสหกรณ์เครดิตยูเนียนวัดยาง เขาย้อย จำกัด จังหวัดเพชรบุรี ร่วมกับผู้นำชุมชนในพื้นที่เป้าหมายของโครงการอีก 2 แห่ง คือชุมชนมิตรภาพและ

ชุมชนบะขาม ในระหว่างวันที่ 29-31 สิงหาคม 2544 โดยมีกรรมการกองทุนฯชุมชนบะขามเข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ 9 คน (รายละเอียดโครงการและกำหนดการตาม**ภาคผนวกที่ 4)**

ผลของการศึกษาดูงาน ชุมชนบะขามได้ร่วมกันสรุปบทเรียนและวางแผนที่จะนำบทเรียนที่ได้ไปปฏิบัติดังรายละเอียดตาม**ภาคผนวกที่ 5**

2.7 การเตรียมด้านข้อมูลเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์

หลังการสิ้นสุดโครงการวิจัยฯ ในเดือนสิงหาคม 2544 โดยสนับสนุนการจัดพิมพ์ข้อมูลประวัติชุมชนเป็นเอกสารเล่มเล็กเพื่อให้ชุมชนได้เผยแพร่จำนวน 500 เล่ม รวมทั้งการจัดเตรียมหลักฐาน ข้อมูลเอกสารและแผนที่ที่โครงการได้ศึกษาร่วมกับชุมชนบะขาม ตั้งแต่ระยะที่ 2-3 เพื่อให้ชุมชนไว้ใช้ประโยชน์ในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในอนาคต

2.8 กิจกรรมการเคลื่อนไหวต่อรองเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินกับรัฐบาล

ด้านการเคลื่อนไหวต่อกรณีเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขามอันเป็นประเด็นสำคัญที่นักวิจัยโครงการฯ ได้ร่วมกับองค์กรชุมชนทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เข้าไปเก็บข้อมูลชุมชนในโครงการระยะที่ 2 (ตั้งแต่เดือนเมษายน 2542) โดยเงื่อนไขการหาข้อมูลและการเป็นที่ปรึกษาด้านการเคลื่อนไหวกรณีที่ดินนี้ เป็นเงื่อนไขแรกที่กรรมการชุมชนประกาศอย่างชัดเจนทั้งกับตัวนักวิจัยเอง และในคราวที่โครงการฯ ได้จัดการประชุมชี้แจง การทำงานวิจัยและพัฒนาชุมชนในพื้นที่เป้าหมายทั้ง 3 ชุมชน แก่ตัวแทนชาวบ้าน ณ ห้องประชุมสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อต้นปี 2542 โดยระบุว่า *"โครงการฯ ไม่ควรที่จะมุ่งเก็บข้อมูลเพื่อหาองค์ความรู้เชิงวิชาการอย่างเดียว แต่ชุมชนคาดหมายว่า นักวิจัยและนักพัฒนาที่จะเข้าไปร่วมทำงานชุมชนควรจะให้ความช่วยเหลือในกิจกรรมที่ชุมชนเสนอและต้องการ โดยเฉพาะปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าอย่างปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน หากบุคลากรของโครงการฯ ละเลยบทบาทที่ชาวชุมชนคาดหวังดังกล่าวก็ยากที่จะได้รับข้อมูลและความร่วมมือจากสมาชิกชุมชน"*

ข้อเรียกร้องดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้นักวิจัยโครงการฯ ต้องหาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขามตั้งแต่เริ่มต้นเข้าไปทำความรู้จักกับสมาชิก ชุมชนควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของคนในชุมชน ซึ่งพบว่าปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่สั่งสมมานับ 20 ปี และมีความซับซ้อนของข้อมูลและคดีความต่าง ๆ อย่างมาก แต่เนื่องจากเป็นปัญหาความเดือดร้อนที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ในระยะนั้น เมื่อทางอำเภอได้ทำหนังสือลงนามโดยนายอำเภอเมืองขอนแก่นให้ชาวบ้านบะขามที่อาศัยอยู่ในที่ดินกรณีพิพาท 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา ไม่ทำสัญญาเช่ากับอำเภอ เพราะอาศัยอยู่ในที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงที่รัฐสงวนไว้ตามประกาศเมื่อปี 2494 (รายละเอียดปรากฏอยู่ในรายงานการศึกษาชุมชนบะขาม

โครงการวิจัยฯ ระยะที่2) หนังสือดังกล่าวส่งมายัง นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ประธานชุมชน(ในสมัยนั้น) เมื่อต้นปี 2542 จึงกลายเป็นปัญหาที่ชุมชนยังหาทางออกไม่ได้ว่าจะไปเช่าดีหรือไม่ และจะเอาอย่างไรกับสถานการณ์การเรียกร้องที่ดินดี เพราะกระบวนการดังกล่าวในส่วนของชาวบ้านได้เริ่มอ่อนล้าลง หลังจากในช่วง 2537 - 2540 ชาวบ้านได้พยายามดิ้นรนต่อสู้เรื่องนี้กับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะที่ดินจังหวัดขอนแก่นและคณะกรรมการแก้ไขปัญหาราษฎรบุกรุกที่รัฐ (กบร.) ทั้งส่วนกลางและจังหวัดขอนแก่น ซึ่งการต่อสู้ดังกล่าวดำเนินการในหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การยื่นหนังสือขอความเป็นธรรมจากหน่วยงานทุกระดับคือ ผู้ว่าราชการจังหวัด สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นายกรัฐมนตรี กรรมาธิการการปกครองสภาผู้แทนราษฎร และถึงขั้นถวายฎีกา แต่ราษฎรบะขามก็ยังไม่ได้รับคำตอบที่ชัดเจนถึงหลักฐานต่าง ๆ ที่รัฐยกมากล่าวอ้างที่หลายเรื่องขัดแย้งกับข้อเท็จจริง ตลอดจนแผนที่ หลักฐานเอกสารที่สับสนหลายเรื่อง แต่รัฐอ้างกฎหมายที่ไม่อนุญาตให้ออกเอกสารแก่ราษฎรที่บุกรุกที่รัฐได้ ดังนั้นชาวบ้านจะอยู่ในที่ดินดังกล่าวได้ก็ด้วยการทำสัญญาเช่าเท่านั้น แต่ปมปัญหาที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องหลายสมัยที่ผ่านมา ยังไม่สามารถให้คำตอบที่ชัดเจนได้ก็คือ **“ราษฎรบะขามบุกรุกที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงที่รัฐสงวนไว้จริงหรือไม่”** เพราะจากหลักฐานทั้งแผนที่รวมทั้งการสอบสวนของเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องขึ้นมาหลายชุดในช่วงที่ผ่านมา ยังไม่สามารถระบุได้ว่า **“ที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงอยู่บริเวณใดกันแน่?”** สองคำถามหลักที่เป็นตรรกะสำคัญอันนำมาพิจารณาดังกล่าว รัฐไม่เคยให้คำตอบ แต่กลับอ้างกฎหมายบุกรุกที่สาธารณประโยชน์มาขับไล่ราษฎรบะขามเป็นเรื่องที่ขาดความเป็นธรรม ซึ่งประเด็นพิจารณาเหล่านี้ราษฎรบะขามยังขาดการวิเคราะห์และหลักฐานสำคัญมาประกอบเพื่อให้มีน้ำหนักในการต่อสู้เชิงกฎหมายกับหน่วยงานของรัฐให้ยอมรับและออกเอกสารสิทธิ์ให้แก่ชาวบะขามได้

ดังนั้น นักวิจัยของโครงการฯ จึงวางแนวทางในการทำงานด้านการหาข้อมูลเอกสารร่วมกับชาวบะขาม โดยร่วมกับทีมประสานงานส่วนกลางในการหาหลักฐานข้อมูลต่าง ๆ ที่ปรากฏอันอาจเป็นประโยชน์ต่อการชี้ประเด็นที่ดินบะขามให้ชัดเจนขึ้น เป็นต้นว่า จดหมายเหตุและประกาศของรัฐในอดีตย้อนไปยังสมัยที่ชุมชนบะขามเพิ่งเริ่มก่อตั้ง(จากคำบอกเล่าของราษฎรบะขาม ประมาณตั้งแต่ปี 2464 เป็นต้นมา) แผนที่ทางอากาศที่แสดงถนน ภูมิประเทศและอาณาเขตที่สาธารณประโยชน์ บริเวณจังหวัดขอนแก่น รวมทั้งข้อมูลเอกสารที่รัฐใช้ประกอบในการพิจารณาปัญหาบะขาม ซึ่งประกอบด้วย หนังสือร้องเรียนของราษฎร คำสั่งการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเรื่องดังกล่าวของรัฐตั้งแต่ระดับพื้นที่ถึงระดับประเทศ รวมทั้งเอกสารการประชุมและสรุปความเห็นของคณะกรรมการชุดต่าง ๆ อย่างละเอียด เอกสารดังกล่าวที่ไม่ต่ำกว่า 50 รายการ ความหนาประมาณ 300 หน้า

จากข้อมูลดิบเหล่านี้ นักวิจัยโครงการฯ ได้ขอความร่วมมือจากทีมประสานงานโครงการวิจัยฯ ส่วนกลางจัดส่งเจ้าหน้าที่ประสานงานและทีมที่ปรึกษาด้านกฎหมายที่มีประสบการณ์การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนมาร่วมวิเคราะห์กับชาวชุมชนบะขามตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2542 จนถึงสิงหาคม 2543 เป็นประจำประมาณ 10 ครั้ง และในที่สุดที่ปรึกษากฎหมายโครงการฯ ได้ร่างเอกสารเพื่อเป็นต้นเรื่องในการร้องเรียนกรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขามในรอบใหม่ โดยอ้างอิงถึงหลักฐานข้อมูลและแผนที่ที่รัฐไม่เคยหยิบยกมาประกอบการพิจารณาในช่วงที่ผ่านมา ประมวลเป็นหนังสือร้องเรียน(รายละเอียดดัง**ภาคผนวกที่ 6**)

กระบวนการศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวที่ใช้เวลาประมาณ 1 ปีเต็มนำมาใช้เป็เครื่องมือในการต่อสู้รอบใหม่ขององค์กรชุมชนบะขาม โดยมุ่งกลยุทธ์ไปที่การต่อรองกับรัฐบาลใหม่ของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งได้รับเลือกตั้งเป็นเสียงส่วนใหญ่เข้ามาบริหารประเทศตั้งแต่ต้นปี2544 โดยหวังว่ารัฐบาลชุดใหม่อาจจะมีแนวทางในการพิจารณาปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านได้มีประสิทธิภาพกว่ารัฐบาลชุดที่ผ่านมา เนื่องจากช่วงการหาเสียงในการเลือกตั้งทั่วไปสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคที่ได้เป็นรัฐบาลได้เน้นว่าจะแก้ไขปัญหาของคนจนมากกว่าพรรคอื่นๆ ซึ่งนับแต่รัฐบาลใหม่ขึ้นมาบริหารประเทศ จนถึงปัจจุบันชาวชุมชนบะขามได้เคลื่อนไหวเกี่ยวกับเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินไปแล้วดังนี้

1) เดือน**มีนาคม** 2544 นายภูมิธรรม เวชยชัย เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ในฐานะเคยเป็นนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน ได้จัดประชุมเวทีชาวบ้านอีสานเพื่อเสนอปัญหาความเดือดร้อนแก่รัฐบาล ณ โรงแรมขอนแก่นโฮเต็ล จังหวัดขอนแก่น ตัวแทนชาวบ้านบะขามได้เสนอเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยวาจาแก่เลขานุการรัฐมนตรีฯ ทั้งนี้ เลขา นุการรับปากจะช่วยประสานงานให้ โดยให้ชาวบ้านเสนอข้อมูลเอกสารไปยังกระทรวงมหาดไทย

2) ต้นเดือน**เมษายน** 2544 ชาวชุมชนบะขามได้เสนอรายละเอียดปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินบะขามพร้อมหนังสือขอความเป็นธรรม “เรียน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ผ่านเลขานุการรัฐมนตรี” ซึ่งเลขานุการได้มอบหมายให้เจ้าหน้าที่ติดตามเรื่อง

3) กลางเดือน**มิถุนายน** 2544 หลังการยื่นหนังสือไปกว่า 6 สัปดาห์ ชาวบะขามยังไม่ได้รับคำตอบใดๆจากรัฐบาล จึงประสานไปยังผู้ติดตามเรื่องและเดินทางไปขอพบเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ถึงกระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ครั้งนี้เจ้าหน้าที่ได้ประสานให้ตัวแทนราษฎรบะขามที่เดินทางไป 10 คน เข้าพบเจ้าหน้าที่ระดับสูงของกรมที่ดิน เพื่ออธิบายและรับเรื่องไว้ โดยสัญญาว่าจะสั่งการไปยังที่ดินจังหวัดเพื่อตั้งคณะทำงานขึ้นพิจารณาเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่ง

4) เดือนกรกฎาคม 2544 ชาวบะขามได้ไปทวงถามความคืบหน้าเรื่องการแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อพิจารณาปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขามระดับจังหวัด ซึ่งชาวบะขามได้

เสนอให้ตั้งคณะกรรมการ 3 ฝ่าย ประกอบด้วย ชาวบ้าน คนกลาง(นักวิชาการ นักการเมือง และ NGO) ที่ศาลากลางจังหวัดขอนแก่น โดยมีนายจักริน พัฒน์ดำรงจิต ส.ส.ขอนแก่น เขต 1เป็นผู้ประสานงาน ซึ่งนายเสริมศักดิ์ พงษ์พาณิชย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น(ขณะนั้น) ได้รับปากจะประสานกับที่ดินจังหวัดเพื่อตั้งคณะกรรมการตามคำร้องข้อของชาวชุมชนบะขาม

5) นับตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2544 เป็นต้นมา ชาวชุมชนบะขามได้ทวงสัญญาการแต่งตั้งคณะทำงานที่ผู้ว่าฯเคยรับปากไว้ กับเลขานุการหน้าห้องผู้ว่าฯ ตลอดจนสำนักงานที่ดินจังหวัดขอนแก่นหลายครั้ง แต่ก็ได้รับการบ่ายเบี่ยงจากเจ้าหน้าที่ที่ดินจังหวัด ประกอบกับมีข่าวว่าผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นจะโยกย้ายไปเป็นอธิบดีกรมโยธาธิการ จึงยังไม่เซ็นเอกสารการแต่งตั้งกรรมการจนถึงปัจจุบัน (ตุลาคม 2544)

3. ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขาม : 3 ปีแห่งการเปลี่ยนแปลง

จากการทำงานของโครงการฯ ร่วมกับชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามในระยะที่ 2 และ 3 ซึ่งใช้เวลากว่า 3 ปี (เมษายน 2541 – สิงหาคม 2544) ซึ่งนักวิจัยได้ทำหน้าที่เสนอข้อมูลและทางเลือกเพื่อชุมชนตัดสินใจทำกิจกรรมชุมชนที่หลากหลายดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นแนวทางที่นำไปสู่พัฒนาการของชุมชนและองค์กรชุมชนบะขาม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตซึ่งสามารวิเคราะห์ ประเมิน และสรุปผลการทำงานในช่วงดังกล่าว โดยส่วนแรกองค์กรชุมชนซึ่งประกอบไปด้วยผู้นำและสมาชิกแกนนำได้สะท้อนในเวทีสรุปงานที่โครงการจัดขึ้นเมื่อเดือนสิงหาคม 2544 และอีกส่วนหนึ่งจะเป็นการวิเคราะห์จากข้อมูลและประสบการณ์การทำงานในชุมชนของนักวิจัยโครงการฯ ซึ่งมีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

3.1 ภาพสะท้อนจากองค์กรชุมชน ปลายเดือนสิงหาคม 2544 อันเป็นระยะของการสิ้นสุดโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรื่องพัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมืองระยะที่ 3 ชาวชุมชนได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ สิ่งที่เกิดขึ้นจากการร่วมทำงานกับนักวิจัยโครงการฯ ดังนี้

1. *ด้านการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน* เนื่องจากองค์กรชุมชนที่เป็นฟันเฟืองหลักของการผลักดันกิจกรรมการพัฒนาหลักๆ ของชุมชนบะขาม ซ้อนทับกันระหว่างองค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการชุมชน กรรมการกองทุนและออมทรัพย์ต่างๆ กับองค์กรชุมชนที่รวมตัวเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิที่ดิน กล่าวคือ แกนนำของกลุ่มกิจกรรมเหล่านี้ล้วนอยู่ในโซนของผู้ที่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน ทำให้ภารกิจหลักขององค์กรชุมชน เน้นไปที่กิจกรรมเรื่องที่ดิน ซึ่งในส่วนนี้องค์กรชุมชนมองว่ามีข้อมูลและทางเลือกที่ชัดเจนมากขึ้น เนื่องจากการทำงานร่วมกับนักวิจัยโครงการฯ ทำให้มีการค้นหา

หลักฐานเอกสารเรื่องที่ดินดังกล่าวในส่วนที่ขาดเพิ่มเติมขึ้นมา รวมทั้งถูกจัดให้เป็นระบบและพร้อมที่จะใช้อธิบายต่อสังคม และการต่อสู้ยืนยันกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งราษฎรบะขามที่ต่อสู้เรื่องนี้มายาวนาน ตกเป็นรองด้านข้อมูลทั้งด้านเอกสารและแผนที่แสดงที่ตั้งของชุมชน กับที่สาธารณประโยชน์ รวมทั้งเป้าหมายของการต่อสู้ที่รัฐอ้างว่าราษฎรบะขามเข้ามาบุกรุกที่สาธารณประโยชน์หลังการประกาศเขตของรัฐบาล(ปี 2494) แต่จากหลักฐานและแง่มุมทางกฎหมายปรากฏอย่างชัดเจนว่า “จนถึงปัจจุบันรัฐยังไม่สามารถยืนยันว่าที่สาธารณประโยชน์ที่อ้างว่าราษฎรบะขามบุกรุกนั้นอยู่บริเวณใดกันแน่”ซึ่งนำไปสู่ประเด็นต่อสู้ใหม่ที่ว่า “ราษฎรบะขามไม่เคยอยู่ในที่สาธารณประโยชน์ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน” แนวทางการต่อสู้ดังกล่าวโครงการฯ และชาวบ้านได้ร่วมกันค้นหาหลักฐานทางเอกสารพร้อมที่จะตอบโต้ข้อกล่าวหาดังกล่าว รวมทั้งได้ร่วมกันสร้างความเข้าใจในแนวทางการต่อสู้ใหม่สู่ผู้นำและสมาชิกชุมชนที่ร่วมขบวนการทวงสิทธิ์ที่ดินอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาที่ทำงานร่วมกัน

นอกจากนั้นชุมชนยังระบุว่า ผู้นำและสมาชิกแกนนำส่วนใหญ่มีความเข้าใจถึงทางเลือกในการเคลื่อนไหวมากยิ่งขึ้น เพราะแต่เดิมเข้าใจว่าการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ชาวชุมชนสามารถรวมพลังกันสู้และจะประสบผลสำเร็จ ระยะหลังจากการที่ผู้นำและสมาชิกได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินกับชุมชนที่มีปัญหาคล้ายคลึงกัน รวมถึงการเชิญนักกฎหมายและผู้ทรงคุณวุฒที่มีความรู้ ประสบการณ์การเคลื่อนไหวมวลชนมาพบปะแลกเปลี่ยนในชุมชนหลายครั้งทำให้ชุมชนสามารถสรุปบทเรียนว่า การเคลื่อนไหวต่อสู้ควรจะมีพันธมิตรเข้าร่วมด้วย เช่น องค์กรชุมชนหรือเครือข่ายที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน หรือองค์กรที่มีความเข้าใจพร้อมที่จะสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบะขาม ไม่ว่าจะเป็น เครือข่ายชุมชนเมืองขอนแก่น เครือข่ายสลัม 4 ภาค สมัชชาคนจน ฯลฯ ซึ่งชุมชนมีข้อมูลชุดหนึ่งและเคยประเมินถึงผลดีและผลเสียจากการเคลื่อนไหวร่วมกับพันธมิตรในรูปแบบต่าง ๆ มาบ้างแล้ว ซึ่งปัจจุบันชุมชนบะขามตกลงว่าจะเคลื่อนไหวเรียกร้องชุมชนเดียว เพราะจะทำให้ปัญหาที่เรียกร้องชัดเจน และต่อรองได้โดยชาวชุมชนโดยตรงโดยไม่ต้องรอการประชุมหรือจัดตั้งการเคลื่อนไหวจากเครือข่าย แต่ชุมชนก็ยอมรับว่าแนวทางนี้มีข้ออ่อนมากในเรื่องของ “พลังและน้ำหนัก” ที่จะทำให้รัฐสนใจแก้ไขปัญหา

อีกทางเลือกหนึ่งที่ชุมชนค่อนข้างชัดเจนมากขึ้นคือ “จะเรียกร้องต่อสู้เรื่องนี้กับหน่วยงานใดจึงจะสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องนี้ได้โดยตรง” ซึ่งทางเลือกนี้ชุมชนได้แง่คิดจากนักกฎหมายของโครงการฯ ที่เข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาในระยะที่ 2 (2541-2542) ซึ่งพบว่าการต่อสู้ที่ตรงที่สุดควรมุ่งไปที่กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย ที่เป็นหน่วยงานที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลขั้นสุดท้ายแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยอนุมัติออกเอกสารสิทธิ์ให้แก่ราษฎรได้ ซึ่งหากกรมที่ดินยังยืนยันท่าทีเหมือนเดิมคือ ไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ให้ด้วยเหตุผลที่เคยใช้มาแล้วทุกยุคทุกสมัย หน่วยงานต่อไปก็คือ “ศาลปกครอง” ซึ่งเป็นองค์กรอิสระที่สามารถตัดสินความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎรในกรณีนี้ได้ เพียงแต่ว่าทางเลือกนี้ต้องเป็นทางเลือกสุดท้าย เพราะในแง่กฎหมายแล้ว

หากศาลปกครองมีคำตัดสินมาเช่นใด ถือเป็นอันสิ้นสุดที่ทุกฝ่ายจะต้องถือปฏิบัติ ซึ่งในกรณีราษฎรชนะก็ดีไป แต่หากเกิดข้อผิดพลาดขึ้นมาต้องถือเป็นความเสี่ยงที่ชาวชุมชนทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมชี้ชะตา

อย่างไรก็ดี ทางเลือกดังกล่าวถูกเสนอขึ้นมาท่ามกลางกระแสชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่ไม่ค่อยเชื่อมั่นระบบที่ผ่านขั้นตอนของรัฐ ซึ่งบทเรียนที่ผ่านมาพบว่า “ชาวบ้านตกเป็นรอง และพ่ายแพ้ทุกครั้ง” อีกกระแสหนึ่งของการเคลื่อนไหวจึงเสนอเรื่อง “ม็อบ” เข้ามาเป็นทางเลือกเพื่อให้ปัญหานี้ได้รู้ผลโดยเร็ว ไม่ยืดเยื้อเหมือนช่วงที่ผ่านมา ซึ่งทางเลือกนี้มีผู้ไม่เห็นด้วยค่อนข้างมาก เนื่องจากส่วนหนึ่งเชื่อมั่นเรื่องข้อมูลใหม่ที่สามารถชี้แจงให้รัฐออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินได้ และอีกส่วนหนึ่งถูกนักการเมืองท้องถิ่นและนักการเมืองระดับชาติ “บล็อก” โดยเกรงว่าจะเป็นการข้ามหน้าข้ามตา เพราะนักการเมืองเหล่านี้อยู่ในพรรคร่วมรัฐบาล หากเกิด “ม็อบ” ขึ้นในพื้นที่ จะถูกมองว่า “นักการเมืองไม่ดูแล” หรือ “ด้อยประสิทธิภาพในการบริหารองค์กรชุมชนในพื้นที่” ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในช่วงต่อไป

2. *ชุมชนมีความสามัคคีกันมากขึ้น* ชาวชุมชนวิเคราะห์ว่าสมาชิกในชุมชนเริ่มมองเรื่องของส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว รูปธรรมที่ชุมชนเห็นได้อย่างชัดเจนคือ การเคลื่อนขบวนการกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งมีแนวร่วมในชุมชนมากขึ้นจากแกนนำ 8-10 คน ในระยะก่อนปี 2541 มาเป็น 50-100 คน ในปัจจุบัน นอกจากนั้นกิจกรรมพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆ ก็มีสมาชิกเข้าร่วมหรือให้ความสนใจเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมเชิงบุญประเพณี เช่น สงกรานต์ บุญผเวส โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ชุมชนสามารถระดมการมีส่วนร่วมจากสมาชิกชุมชนและองค์กรพันธมิตรจัดตั้ง“**ศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม**” เมื่อเดือนมิถุนายน 2544 ถือเป็นกิจกรรมที่ชาวชุมชนรู้สึกได้ถึงความสามัคคีที่เป็นรูปธรรมจากทั้งคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทั้งก่อนและหลังพิธีเปิดศูนย์ รวมไปถึงยอดเงินบริจาคที่ประชาชนกว่าครึ่งของชุมชนร่วมบริจาค ไม่ว่ามากหรือน้อยเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 13,068 บาท ที่ประชุมชุมชนระบุว่าความกระตือรือล้นในการร่วมกิจกรรมครั้งนี้อาจจะถือได้ว่ามาจากความสมัครใจ ไม่ได้มีการกะเกณฑ์เหมือนกิจกรรมพัฒนาที่มีผลประโยชน์เฉพาะหน้า เช่น การสร้างถนนในชุมชน โดยเทศบาลฯ หรือ DANCED หรือกองทุนต่าง ๆ ที่รัฐเข้ามาช่วยเหลือผ่านองค์กรในชุมชนไม่ว่า งบมิยาซาว่า SIF หรือกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (1 ล้านบาท) ซึ่งการร่วมกิจกรรมลักษณะนี้ชาวบ้านยอมรับว่า ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่คาดหวังล่วงหน้าว่าตนจะได้ผลประโยชน์ตอบแทนเป็นรูปธรรมกลับไปไม่ว่าในรูปของถนนหนทาง เงินทุน ความช่วยเหลือด้านสาธารณูปโภค แต่การร่วมกิจกรรมศาลปู่ตานั้นเป็นการร่วมจากความศรัทธา โดยไม่หวังผลด้านวัตถุใด ๆ

3. *ผู้นำมีความหนักแน่น มั่นคงมากขึ้น* มีกำลังใจและทิศทางในการทำงาน แต่เดิมชุมชนแห่งนี้ยอมรับว่า แม้จะมีผู้นำที่เข้มแข็งและได้รับการยอมรับต่อเนื่องกันมา ยาวนานกว่า 3 สมัย (ของการเลือกตั้งเทศบาลฯ) ต่อมาสถานการณ์ภายในที่ถูกกดดันเรื่องที่ดินและภาวะด้านเศรษฐกิจ

ทำให้ผู้นำเริ่มสั่นคลอน ภายในทีมผู้นำอย่างเป็นทางการ (ประธานชุมชน) ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ(เฒ่าจ้ำ)ในชุมชนด้วย เริ่มสั่นคลอนแบ่งแยกออกเป็นหลายขั้ว แต่ยังไม่เด่นชัดมากนัก เนื่องจากช่วงที่ผ่านมาถูกกระทบด้วยการจัดสรรประโยชน์และวิธีการทำงานที่ต่างกัน แต่ความขัดแย้งดังกล่าวไม่ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจน เนื่องจากบารมีและการประสานของผู้นำในช่วงนั้น

หลังจากโครงการฯได้ร่วมกับชุมชนในระยะหนึ่ง ภาวะความแตกแยกดังกล่าวเริ่มแสดงตัวชัดเจนขึ้น เมื่อสมาชิกแกนนำคนสำคัญซึ่งร่วมทีมกับประธานชุมชน และมีหน้าที่รับผิดชอบเรื่องเงินช่วยเหลือ SIF เมนู 5 ที่ชุมชนขอในนามเครือข่ายสหชุมชนนครขอนแก่น เกิดความขัดแย้งรุนแรงเรื่องการจัดสรรและการตรวจสอบการเงินกับผู้นำเครือข่ายสหชุมชนฯทำให้ประธานชุมชนบะขามอึดอัดและนำไปสู่การลาออกจากประธานชุมชนกลางสมัยที่ 4 ดังนั้นสถานการณ์การเลือกตั้งผู้นำชุมชนคนใหม่จึงเป็นเวทีแสดงพลังของขั้วขัดแย้งทั้งสอง แม้ว่าจะเคยทำงานร่วมกันในฐานะ “มือขวาและมือซ้าย” ของประธานฯคนเดิมมาก่อน แต่ปัจจัยความขัดแย้งระหว่างภายนอกกับภายในชุมชนเข้ามามีส่วนหนุนขั้วคู่แข่งในชุมชน ทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งเริ่มแผ่ขยายออกไป โดยการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งนี้ ถือเป็นการประลองกำลังระหว่างขั้วภายในที่มีกลุ่มกรรมการชุมชนเดิมและกลุ่มแม่บ้านที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนมากที่สุดกลุ่มหนึ่งในช่วงที่ผ่านมา กับกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขของชุมชนที่มีแนวร่วมคือ สมาชิกชุมชนในโซนที่อยู่ห่างไกลจากบ้านอดีตประธานชุมชนที่ไม่พอใจเรื่องการแบ่งปันทรัพยากรของคู่แข่ง โดยกลุ่มนี้ได้รับการหนุนช่วยของเครือข่ายสหชุมชนฯ ผลปรากฏว่า กลุ่มกรรมการชุมชนเดิมที่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มแม่บ้านได้รับชัยชนะ ทำให้ขั้วการเมืองชุมชนฝ่ายตรงข้ามถอยออกไป เปิดโอกาสให้ประธานชุมชนคนใหม่ซึ่งเป็นสตรีและกุมสภาพแกนนำองค์กรชุมชนเดิมได้มากกว่าเข้ามาทำงานแทน

กลุ่มผู้นำใหม่ที่เคยเป็นมือขวาของประธานชุมชนเดิมขึ้นบริหารชุมชนท่ามกลางความขัดแย้ง แต่ก็สามารถจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนชุดใหม่เข้ามาทำงานได้อย่างค่อนข้างเป็นเอกภาพ ขณะที่สามีประธานชุมชนคนใหม่เริ่มเข้าไปแก้เกมการเมืองนอกชุมชนที่เคยเข้ามากระทบการเมืองภายในชุมชน โดยการเข้าร่วมกับเครือข่ายชุมชนเมืองซึ่งก่อตั้งขึ้นมาใหม่และเป็นองค์กรเครือข่ายที่มีสมาชิกประกอบด้วยชุมชนเมืองในเขตเทศบาลนครขอนแก่นกว่า 40 ชุมชนซึ่งกว้างขวางกว่าสหชุมชนนครขอนแก่นที่ลดบทบาทลง เนื่องจากถูกเบียดขับจากการเมืองท้องถิ่นที่เริ่มขัดแย้งกันเพราะผู้นำสหชุมชนเริ่มโตจน“ไม่อยู่ในโอวาทของนักการเมืองท้องถิ่นอีกต่อไป”กอปรกับเกิดปัญหาของผู้นำเครือข่ายสหชุมชนฯ สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้นำใหม่ของชุมชนบะขามทั้งตัวประธานชุมชนและสามีมีสถานภาพมั่นคงขึ้นและสามารถทำงานในชุมชนได้อย่างเต็มที่ กระแสการต่อต้านจากฝ่ายตรงข้ามก็เริ่มซาลงไป แต่ในระยะหลังการเลือกตั้ง 3-4 เดือน ก็มีความพยายามของกลุ่มคู่แข่งหาวิธีใหม่แก้เกม โดยเสนอให้เทศบาลแยกชุมชนเป็น “บะขาม 2” เพื่อต่างฝ่ายต่างจะได้ทำงานเพื่อ

พิสูจน์ตนเอง แต่เทศบาลก็ยังไม่ตอบสนองข้อเสนอดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน อันเนื่องมาจากทราบดีว่า "ผู้นำใหม่" ยังสามารถทำงานชุมชนและต่อสานอำนาจการเมืองท้องถิ่นสู่ชุมชนได้ต่อเนื่อง

ความเข้มแข็งหนักแน่น ตามข้อประเมินขององค์กรชุมชนภายใต้กลุ่มผู้นำใหม่ จึงเป็นการประเมินถึงพลังในการประสานงานของกลุ่มตนเองที่ยืนหยัดต่อสู้กับคู่ขัดแย้งทั้งในและนอกชุมชนจนสามารถมีกิจกรรมต่อเนื่องได้ทั้งการจัดกระบวนการต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดิน กิจกรรมด้านบุญประเพณี กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น กองทุนและสวัสดิการต่าง ๆ รวมทั้งการประสานกับองค์กรภายนอกทั้งในแนวระนาบ (Horizontal) คือระหว่างสมาชิกในชุมชนหรือชุมชนเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองกว่า 40 ชุมขน กับแนวดิ่ง (Vertical) คือนักการเมืองระดับชาติ นักการเมืองท้องถิ่นและเทศบาล กับองค์กรชุมชนบะขาม

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวเป็นบริบทของการเปลี่ยนแปลงอำนาจการเมืองในชุมชนของบะขามและการประเมินถึงความเข้มแข็งของผู้นำใหม่ ที่กล่าวว่ามีความมั่นคงและเข้มแข็งมากขึ้น ซึ่งการทำงานของโครงการฯ โดยเฉพาะการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่เข้าไปเสริมหนุนให้ผู้นำได้แสดงบทบาทและบารมีที่ชัดเจนขึ้นอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ขณะที่ปัจจัยอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วล้วนเป็นปัจจัยในการสร้างความชอบธรรมและเข้มแข็งให้แก่กลุ่มผู้นำใหม่ด้วยเช่นกัน

3.2 วิเคราะห์ชุมชนและองค์กรชุมชนในสายตาของนักวิจัยและนักพัฒนา ข้อประเมินขององค์กรชุมชนต่อตนเองภายใต้เงื่อนไขการได้ร่วมงานกับโครงการฯดังโดยมีสถานการณ์ภายในและภายนอกชุมชนเป็นตัวกำหนดดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นสถานการณ์ที่นักวิจัยที่เข้าไปทำหน้าที่เป็นนักพัฒนา(Organizer) ในชุมชนร่วมประเมินและมีความเห็นสอดคล้องกับข้อวิเคราะห์ของชาวบ้าน โดยอธิบายสถานการณ์ดังกล่าวกับข้อมูลที่นักวิจัยเข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation) แต่ในฐานะ "คนนอก" นักวิจัยสามารถวิเคราะห์ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามเพิ่มเติมจากข้อมูลที่มีอยู่ได้ดังนี้คือ

1. ชุมชนและองค์กรชุมชนมีแนวคิดและสามารถจัดระบบการทำงานงานพัฒนาได้มากขึ้น
จากการศึกษาข้อมูลสถานภาพขององค์กรชุมชนบะขามในการศึกษาของโครงการ ระยะที่ 2 (2541-2542) พบว่า องค์กรชุมชนภายในบะขามมีกลุ่มกิจกรรมทำงานตอบสนองปัญหาเป็นเรื่อง ๆ ขึ้นในชุมชนมากมาย ไม่ว่ากลุ่มที่ตอบสนองปัญหาเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มตลาดแลง กลุ่มอาชีพต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มตอบสนองปัญหาสังคมและสุขภาพอนามัย เช่น กลุ่ม อ.ส.ม. กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น กลุ่มย่อย ๆ เหล่านี้ทำงานกันทั้งในลักษณะร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชนและได้รับการจัดตั้งหรือสนับสนุนจากภายนอก โดยมีกลุ่มที่เป็นทางการ คือ **คณะกรรมการชุมชน**เป็นตัวแทนของชุมชนในการต่อกับหน่วยงานภายนอก โดยได้รับการเลือกตั้งจากสมาชิกในชุมชน และมีฐานะองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการผ่านการยอมรับ

ของ “เทศบาล” ซึ่งผู้นำและสมาชิกคนสำคัญของคณะกรรมการชุมชนเป็นผู้ที่อยู่ในโซน“ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน” ทำให้กลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่เป็นกลไกในการเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนเป็นกลุ่มเดียวกันและสามารถกำหนดบทบาท ความเคลื่อนไหวและการรองรับทรัพยากรภายนอกที่เข้ามาในชุมชนได้อย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มยังคงเหนียวแน่นมากเนื่องจากไม่มีผลกระทบจากความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ต่าง ๆ เข้ามากระทบมากนัก

หลังจากมีเหตุการณ์การเมืองภายในกับภายนอกชุมชนมากระทบ รวมทั้งเงื่อนไขการเป็นแกนนำต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดินร่วมกับโครงการฯ ทำให้องค์กรชุมชนในปัจจุบันเริ่มกุมสภาพในชุมชนได้และความขัดแย้งได้คลี่คลายในระดับหนึ่งที่ขั่วตรงข้ามเปิดโอกาสให้องค์กรชุมชนบริหารงานได้อย่างค่อนข้างสะดวก ทำให้สภาพชุมชนอยู่ในระดับที่ขัดแย้งแต่ไม่แสดงอาการชัดเจนเหมือนช่วงผลัดเปลี่ยนอำนาจ

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของคณะกรรมการชุมชนและองค์กรเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งแต่เดิมจะทำกิจกรรมตอบสนองหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะเทศบาล ในลักษณะระบบอุปถัมภ์ คือ หากชุมชนร่วมกิจกรรมตามที่เทศบาลขอร้องและกำหนดขึ้นเป็นอย่างดีก็จะได้รับการตอบสนองด้านการพัฒนาทั้งสภาพกายภาพในชุมชนและทรัพยากรสนับสนุนกิจกรรมดังกล่าวด้วยดี ดังนั้น กิจกรรมของชุมชนบะขามส่วนใหญ่ในระยะแรกจึงล้วนเป็นกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของเทศบาล อาทิการเข้าร่วมกิจกรรมประกวดชุมชน การส่งขบวนรถบุปผาชาติและการแสดงเข้าร่วมงานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนในวันสงกรานต์ หรือการออกร้านงานไหมหรือการเข้าร่วมอบรมต่าง ๆ ที่เทศบาลจัดขึ้น ซึ่งจากการสำรวจข้อมูลสถานภาพของ องค์กรชุมชน โดยโครงการระยะที่ 2 พบว่า กิจกรรมของคณะกรรมการชุมชนบะขามช่วงที่ผ่านมาทั้งหมดเป็นกิจกรรมเชิงรับคือไม่ได้ผ่านการค้นคิดกิจกรรมจากความต้องการของชุมชน บางกิจกรรมชุมชนต้องลงทุนสูงกว่างบประมาณหรือรางวัลที่ได้รับจากเทศบาลหรือต้อง “ชักเนื้อ” ออกไปเพื่อแลกกับความพอใจของเทศบาลที่เห็นว่าชุมชนให้ “ความร่วมมือที่ดีเกือบทุกงาน”

ต่อมา ไม่เพียงแต่เงื่อนไขของการทำงานกับโครงการฯ ที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุม อบรม ศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์การทำงานพัฒนากับคนภายนอกชุมชนเท่านั้น สถานการณ์ภายนอกชุมชนอื่น ๆ ที่ดึงผู้นำและสมาชิกออกไปหาประสบการณ์ ทำให้ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามเกิดการปรับตัวในการเริ่มค้นคิดกิจกรรมและแนวทางการทำงานเป็นของตนเองหลายเรื่อง เช่น

การจัดองค์กรชุมชน ให้มีระบบการทำงานเป็นคณะกรรมการปฏิบัติงานและคณะกรรมการตรวจสอบแยกกัน เพื่อแสดงความโปร่งใส ซึ่งทุกกิจกรรมจะมีการบันทึกข้อมูลเป็นหลักฐานเอาไว้ยืนยันได้ ไม่ว่าจะเป็นรายงานการประชุมหรือบัญชีแสดงรายรับ-รายจ่ายของกิจกรรมแต่ละช่วง ซึ่งระบบเหล่านี้ไม่เคยมีมาในช่วงก่อนหน้านี้

การจัดสวัสดิการชุมชน โดยคำนึงถึงการพึ่งพิงกันระหว่างสมาชิก ในยามที่เจ็บไข้ได้ป่วย ได้รับความทุกข์ยาก ซึ่งการจัดสวัสดิการนี้เริ่มคิด เริ่มทำโดยผู้นำและสมาชิกชุมชนเองหลังจากที่ได้มีโอกาสศึกษาจากชุมชนอื่น และการจัดสวัสดิการชุมชนบะขามในช่วงแรกยังสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของ “คนจน” ในชุมชน ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน คือ ความพยายามที่จะเข้าใจความไม่มั่นคงในชีวิตของคนจน และพยายามให้สวัสดิการแก่คนกลุ่มนี้เท่าที่จะทำได้ แต่เงื่อนไขด้านเงินทุน จึงยังไม่สามารถกระจายความช่วยเหลือสู่คนจนได้มากนัก

การสร้างเวทีการเรียนรู้ในชุมชน ปัจจุบันชุมชนบะขามได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการขยายเวทีการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ แก่สมาชิกในชุมชนมากขึ้น จะเห็นได้ว่าการเริ่มทำกิจกรรมใหม่ทุกครั้งจะมาจากการพูดคุยกันของคนในชุมชน (ถึงแม้ว่าจะยังมีลักษณะ Dominated จากผู้นำอยู่บ้าง) บรรยากาศของชุมชนจึงมีการพูดคุยทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการบ่อยขึ้น จนบางครั้งมีเสียงบ่นจากสมาชิกที่ไม่ค่อยคุ้นกับระบบดังกล่าวว่า “การตัดสินใจทำงานเดี๋ยวนี้ช้าและมากเรื่องกว่าแต่ก่อน” แต่ทุกคนก็ยอมรับถึงความจำเป็นในการสร้างความเข้าใจในเนื้อหาเรื่องที่ชุมชนจะทำก่อนจะลงมือปฏิบัติ เพราะทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น และที่สำคัญคือได้มีโอกาสตรวจสอบผู้นำและคณะกรรมการอย่างใกล้ชิด

2. องค์กรชุมชนปรับตัวกับกระแสการพัฒนาจากภายนอก ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เงื่อนไขของการช่วยเหลือสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกทั้งรัฐและเอกชนต่อชุมชนเมืองโดยผ่านคณะกรรมการชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการ เริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่แต่เฉพาะที่ชุมชนบะขามเท่านั้น แต่ชุมชนเมืองทุกชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่นก็ต้องประสบปัญหาที่เกิดจากการที่ไม่สามารถปรับตัวได้เท่าทันทรัพยากรที่เข้ามาในชุมชน จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง การช่วงชิง ความไม่ซื่อสัตย์ จนแทบจะเรียกว่าอยู่ในภาวะ “ตะลุมบอน” มาตั้งแต่ปี 2540

ภาวะการเข้ามาของทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนบะขาม ไม่ว่าในรูปของการสร้างถนนในซอย โดย DANCED BROWN เงินทุนสนับสนุนเรื่องออมทรัพย์ของมูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) งบมิยาซาวา เงิน SIF เมนู 5 จนถึงกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (1 ล้านบาท) แม้ว่าหน่วยงานที่รับผิดชอบมักจะสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนเตรียมการเรื่องระบบการบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชนล่วงหน้าก่อนที่เงินทุนจะลงไปถึงชุมชน แต่เชื่อว่าระยะเวลาเพียง 3-6 เดือน หรือ 1 ปี คงไม่สามารถทำให้ชุมชนพร้อมที่จะรับการสนับสนุนดังกล่าวอย่างเต็มที่ ดังนั้นเรื่องการช่วงชิงผลประโยชน์ในลักษณะพวกใครพวกมัน หรือการสร้างกลไกที่จะเกิดการ“ซิกแซก” ในระดับหมู่บ้านและชุมชนย่อมเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ สิ่งเหล่านี้นำมาซึ่งความขัดแย้ง แตกแยกภายในชุมชนและระหว่างชุมชน (ในกรณีที่หลายชุมชนยื่นเสนอขอเงินทุนในลักษณะเครือข่าย)

ในส่วนของชุมชนบะขามเอง ความแตกแยกขัดแย้งก็ไม่อยู่ในกรณียกเว้นดังที่กล่าวมาแล้วว่ามีทั้งส่วนของภายในชุมชนเองและภายในกับภายนอกชุมชน แต่หากมองในอีกแง่หนึ่งความขัดแย้งดังกล่าวก็เปรียบเสมือนบทเรียนพิสูจน์ว่าชุมชนจะสามารถปรับตัวเอาความขัดแย้งนั้นมาสร้าง "ระบบการตรวจสอบและผลประโยชน์ในชุมชน" ได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งบะขามก็สามารถดึงวิกฤตมาสร้างโอกาสตรวจสอบระบบต่าง ๆ ได้ค่อนข้างดี ผู้นำของบะขามต้องมีความระมัดระวังอย่างสูงในเรื่องผลประโยชน์และการเงินถือเป็นการปรับตัวของชุมชนที่น่าจับตามองยิ่ง

อีกด้านหนึ่ง ท่ามกลางกระแสการพัฒนาจากภายนอก ซึ่งบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน/องค์กรชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในกิจกรรมพัฒนาชุมชน จากการร่วมทำงานที่บะขามของนักวิจัยพบว่า องค์กรชุมชนสามารถจัดปรับความสัมพันธ์กับหน่วยงานต่าง ๆ ดังกล่าวได้อย่างดีภายใต้เงื่อนไขที่ว่า "ใช้ทุกองค์กรให้เป็นประโยชน์ ขณะเดียวกันก็ตอบสนองความต้องการขององค์กรนั้น ๆ เท่าที่จะทำได้"

จะเห็นได้ว่า ในสายตาของเทศบาลและนักการเมืองท้องถิ่น "ชุมชนบะขาม" ยังเป็น "เด็กดี" ที่สามารถตอบสนองงานของเทศบาลได้ทุกอย่าง จึงไม่แปลกที่บะขามมักจะได้รับความช่วยเหลือจากเทศบาลอย่างดีแทบทุกอย่างที่ร้องขอ โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณและสิ่งก่อสร้าง เช่น กรณีการสร้างศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม ซึ่งในเวทีพูดคุยระหว่างชาวบ้านที่ นักวิจัยร่วมอยู่ตกลงกันว่าจะสร้างเป็นศาลาง่าย ๆ อาจเป็นเพียงมุงจากธรรมดาที่ใช้เงินไม่มากนัก แต่เมื่อประธานชุมชนไปขอความช่วยเหลือจากเทศบาล ศูนย์ข้อมูลปู่ตาฯ ได้กลายเป็นสิ่งก่อสร้างคอนกรีตมุงกระเบื้องโดยความอุปถัมภ์ของเทศบาลและนักการเมือง ซึ่งให้ทั้งเงินซื้อวัสดุอุปกรณ์และบุคลากรจากสำนักช่างมาช่วยเหลือจัดการจนแล้วเสร็จภายในระยะเวลาไม่ถึง 1 เดือน และในพิธีเปิดศูนย์ข้อมูลปู่ตาฯ นักการเมืองท้องถิ่นระดับเทศมนตรีได้กล่าวเปิดได้อย่างน่าฟังว่า "ศูนย์ข้อมูลแห่งนี้เสร็จได้รวดเร็วเหมือนเนรมิต เพราะเทศบาล..." ซึ่งคำพูดในลักษณะดังกล่าวสวนทางกับกระบวนการที่ชาวชุมชนกำลังเกิดความภาคภูมิใจในศักยภาพขององค์กรชุมชนและคิดว่า *"การมีส่วนร่วมของชาวชุมชนต่างหากที่ทำให้ศูนย์ข้อมูลฯเสร็จได้"*

การพึ่งพิงในลักษณะ "อุปถัมภ์" ของสองฝ่ายคือ ประธานชุมชนและคณะกรรมการชุมชนกับเทศบาลหรือนักการเมืองท้องถิ่น เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ แต่หากน้ำหนักของการอุปถัมภ์ถึงขั้นสามารถ "ครอบงำ" อีกฝ่ายไม่ให้เคลื่อนไหวเรื่องสำคัญ ๆ ที่จะขัดผลประโยชน์และ "หน้าตา" ของอีกฝ่ายได้ น่าจับตามองว่า ภาวะของผู้นำชุมชนที่ชาวชุมชนทั้งปวงคาดหวังที่จะให้เป็น "ตัวแทนของชุมชนในการรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนอย่างแท้จริงนั้น" จะถูกสั่นคลอนจากสมาชิกหรือไม่ หากไม่สามารถนำชุมชนไปสู่ความสำเร็จในการเรียกร้องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

อย่างไรก็ตาม ในกรณีดังกล่าววิเคราะห์ในแง่การปรับตัวจะพบว่าองค์กรชุมชนจะไม่ขัดแย้งหรือสงวนท่าทีกับความคิดที่ไม่เห็นด้วย เช่น กรณีนี้ประธานหรือกรรมการชุมชนอาจจะไม่เห็นด้วยที่

จะสร้างศูนย์ข้อมูลปู่ตาในลักษณะ “ศาลาเล็ก ๆ มุงจาก” มาตั้งแต่ต้น แต่อาจต้องการใช้ศูนย์ข้อมูลฯแห่งนี้พิสูจน์และแสดง“ศักยภาพของความเป็นผู้นำ” ให้ชาวชุมชนได้ประจักษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่ตำแหน่งประธานชุมชนที่เพิ่งได้รับเลือกตั้งมาใหม่กำลังถูกท้าทายจากฝั่งตรงข้ามว่า“มีน้ำยา” เพียงใด แต่ในที่ประชุมเตรียมงาน 4-5 ครั้ง ประธานและแกนนำชุมชนก็ไม่แสดงท่าทีขัดแย้ง จนนักวิจัยเชื่อว่าศูนย์ข้อมูลฯแห่งนี้จะก่อสร้างแบบง่าย ๆ ตามที่ตกลงกันไว้ พอใกล้ถึงพิธีเปิดนักวิจัยได้เห็นโครงสร้างและการก่อสร้างที่ใหญ่โตผิดคาด จึงสอบถามกับประธานชุมชน ซึ่งได้รับคำตอบว่า *“เทศบาลท่านบอกว่าไหนจะสร้างทั้งทีก็เอาที่เป็นหลักเป็นฐานหน่อย ท่านช่วยปูน หิน ทราย ค่าก่อสร้างมา แถมท่านเทศ(มนตรี) ยังมาดูการก่อสร้างด้วยตนเองด้วย”*

การปรับตัวดังกล่าวแสดงถึงความสามารถในด้านการจัดการปรับความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก ซึ่งมักเชื่อมาตลอดว่า “ชุมชนมีแต่ตั้งรับ” แต่จากกรณีบะขามจะพบว่าในการตั้งรับนั้นผู้นำจะเลือกรับสิ่งที่เป็นประโยชน์กับตนเองและชุมชน ซึ่งดังที่กล่าวมาแล้วว่า ถ้าเพื่อประโยชน์ของชุมชนมากกว่าก็จะดีไป แต่ในทางตรงข้ามถ้าคำนึงถึงตนเองมากไปอาจจะถูกตรวจสอบจากสมาชิกชุมชนก็ได้

3. การเปลี่ยนรหัสหมายของชุมชน ดังที่กล่าวไว้เบื้องต้นว่า แต่เดิมก่อนที่โครงการจะเข้าไปร่วมงานในชุมชนบะขาม สายตาของภายนอกชุมชนคือ สังคมเมืองขอนแก่น ทั้งในส่วนของภาครัฐ เอกชน และชุมชนเมืองด้วยกันมักจะมอง “บะขาม” ว่าเป็นชุมชนบุกรุกที่สาธารณประโยชน์และดื้อแพ่งต่ออำนาจรัฐ เพราะไม่ยอมทำตามรัฐที่จะให้ยอมรับว่าเป็นผู้บุกรุก และให้มาเซ็นสัญญาเช่าที่ดิน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ารหัสหมายเช่นนี้ เกิดจาก “วาทะกรรมของภาครัฐ” ที่ใช้คำตัดสินภายใต้ข้อมูลและหลักฐานที่ไม่รอบด้านของตนเองมาตัดสินชุมชนว่าบุกรุก แต่หลังจากการที่ชาวชุมชนร่วมกับโครงการใช้วิธีการหาหลักฐานและประเด็นที่เป็นจุดอ่อนของรัฐมายืนยันว่าคำตัดสินดังกล่าวขาดความชอบธรรม รวมทั้งพยายามเผยแพร่ข้อมูลเหล่านี้ออกไปยังสาธารณชน ทั้งการถ่ายทอดข้อมูลผ่านสื่อมวลชน เช่น รายการวิทยุ ทางสถานีวิทยุท้องถิ่น การออกแถลงการณ์ลำดับเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และข่าวสารบทความทางหน้าหนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับ อีกทั้งการที่ผู้นำชุมชนบะขามได้รับการยอมรับจากองค์กรชุมชนเมืองให้เข้าไปเป็นกรรมการเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองขอนแก่น ที่เป็นเครือข่ายของชุมชนเมืองกว่า 40 ชุมชน และได้รับการยอมรับสนับสนุนในการทำกิจกรรมจากองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งเทศบาลนครขอนแก่น ทำให้ผู้นำได้มีโอกาสนำเรื่องกรรมสิทธ์ที่ดินชุมชนบะขามไปปรึกษาหารือกับประธานชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น และนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานชุมชนเมืองในเวทีประชุม สัมมนาต่าง ๆ ทำให้รหัสหมายของชุมชนที่เคยถูกมองว่าเป็นผู้บุกรุกเปลี่ยนไป แม้ว่าจะไม่ถึงขั้นเข้าร่วมเคลื่อนไหวเรียกร้องกับชาวชุมชนบะขาม เพราะองค์กรชุมชนเมืองได้รวมพลังกับนักพัฒนาเอกชนสร้างเครือข่ายเพื่อต่อรองเรื่องสิทธิชุมชนในสลัม ภายใต้ชื่อ **“เครือข่ายสลัม 4 ภาค”** โดยมีชุมชนเมืองในขอนแก่น ที่บุกรุกที่ดินริม

ทางรถไฟและหน่วยงานรัฐ-เอกชนอื่นๆ เข้าร่วมเคลื่อนไหวในเครือข่ายนี้เกือบ 20 ชุมชนในขอนแก่นและอีกหลายองค์กรทั่วประเทศ แต่ปัญหาของกรรมสิทธิ์ที่ดินบะขามนั้นยังไม่ถือว่าเป็นชุมชนบุกรุกจึงไม่สามารถนำปัญหาเข้าต่อรองร่วมกับ**เครือข่ายสลัม 4 ภาค**ได้ ผู้นำชุมบะขามจึงตัดสินใจไม่เข้าร่วมเครือข่าย แต่ตกลงกันว่าจะสนับสนุนซึ่งกันและกันในลักษณะองค์กรพันธมิตรมากกว่า ซึ่งทำให้รหัสหมายของบะขามในทัศนะของสาธารณชนขอนแก่นช่วงหลังเปลี่ยนไป เป็นชุมชนต่อสู้เพื่อทวงความเป็นธรรมจากรัฐ ซึ่งได้รับความเห็นใจจากชุมชนเมือง นักการเมืองท้องถิ่นและพัฒนาเอกชนมากขึ้น

สำหรับภายในชุมชน รหัสหมายจากทัศนะของตนในที่มองชุมชนตนเองว่า ไม่ใช่ชุมชนสลัมและไม่ใช่ผู้บุกรุกมาแต่เดินนั้น ก็ยิ่งมั่นใจรหัสหมายนี้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวร่วมผู้ต่อสู้ในส่วนที่ยังไม่ได้กรรมสิทธิ์ที่ดิน เข้ามาร่วมขบวนการทวงสิทธิมากยิ่งขึ้น ขณะที่กลุ่มที่มีโฉนดที่ดินแล้วก็ไม่คัดค้าน และไม่หวาดระแวงว่าการต่อสู้ของคนที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่อาจจะกระทบกระเทือนสถานภาพการถือครองที่ดินของตน เพราะกลุ่มต่อสู้ได้ประกาศแนวทางไว้ชัดเจนว่า จะไม่อ้างอิงถึงหรือบยุ่งเกี่ยวกับกรณีที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ในชุมชนแล้ว(ว่าได้มาอย่างไร ทำไมจึงออกเอกสารสิทธิ์ได้) แต่การต่อสู้มุ่งเรียกร้องตรงประเด็นที่ให้รัฐออกเอกสารสิทธิ์ให้ผู้ยังไม่ได้รับเท่านั้น

บะขาม : บนเส้นทางของการพัฒนาและการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ตลอดระยะเวลากว่า 3 ปี ที่โครงการฯเข้าไปร่วมงานกับผู้นำและชาวชุมชนบะขาม ได้เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงขึ้นมากมายทั้งจากการเมืองภายใน สถานการณ์ภายนอกและการทำงานของโครงการ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นส่วนเกื้อหนุนให้องค์กรชุมชนบะขามปรับตัวไปสู่ความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง แต่ยังมีภารกิจที่สำคัญที่องค์กรชุมชนจะต้องเผชิญในอนาคตอันใกล้อีกหลายประการที่น่าจับตามอง อันได้แก่

1. การเคลื่อนตัวอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพขององค์กรชุมชนด้านกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งแม้จะมีการปรับเปลี่ยนในทางที่จะทำให้เกิดความมั่นใจและศักยภาพเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในด้านข้อมูลหลักฐานข้อเท็จจริง แนวทางการต่อสู้ทางกฎหมาย ตลอดจนขั้นตอนและแผนการเคลื่อนไหว ซึ่งหากผู้นำสามารถสร้างอิสระของทางเลือกในการเคลื่อนไหวโดยไม่ต้องอยู่ภายใต้การกำกับของภาคการเมืองจนเกินไป เชื่อว่าความเชื่อถือและศรัทธาของสมาชิกชุมชนในการร่วมกันเคลื่อนไหวต่อไป จะทำให้ชุมชนประสบผลสำเร็จในการต่อรองกับผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างไม่ยากเกินไปนัก เพราะปัจจัยภายนอกที่เคยเป็นอุปสรรค คือ ทั้งจากภาครัฐ และความเข้าใจที่ฉาบฉวยของ

สาธารณชน ก็ลดน้อยลงมาก ดังนั้นจากเคลื่อนไหวอย่างเป็นอิสระ สามารถพึ่งตนเอง และระดมการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มีพลังอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เป็นเรื่องที่ท้าทายความสามารถขององค์กรชุมชน และชาวชุมบะขามอย่างยิ่ง

2. ความขัดแย้งและความไม่เป็นเอกภาพของการเมืองในชุมชน ซึ่งแม้จะไม่มีการกระทบกระทั่งกันอย่างรุนแรงและซึ่งหน้า แต่ความพยายามที่เคยมีการขอให้ทางเทศบาลฯแยกชุมชนเป็น"ชุมชนบะขาม2"ของกลุ่มขั้วการเมืองตรงข้ามกับประธานชุมชนคนปัจจุบัน กับการแยกตัวไม่เข้าร่วมประชุมและกิจกรรมใด ๆ ที่จัดโดยคณะกรรมการชุมชนชุดปัจจุบันของอดีตประธานชุมชนที่เคยเป็นที่ยอมรับจากคนในชุมชน(ทั้งเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการและในฐานะ "เฒ่าจ้ำ" ผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน) เป็นสัญญาณที่บ่งบอกถึง**"ความไม่ลงตัว"**ของการเมืองชุมชนบะขาม ที่เกิดจากความขัดแย้งทางด้านผลประโยชน์ แนวคิด วิธีการทำงานและการแข่งขันชิงตำแหน่งประธานชุมชนครั้งหลังสุด ซึ่งคงจะต้องจับตามองกันต่อไปว่าผู้นำชุมชนบะขามในยุคสมัยแห่งการปรับตัวที่มีบุคลิกลักษณะเป็นคนรุ่นใหม่ มีการศึกษาพอสมควรและประสบการณ์การประสานงานกับองค์กรต่าง ๆได้ดี การพูดจามีระบบน่าเชื่อถือ จะสามารถรองรับภารกิจใหม่ของชุมชนที่เต็มไปด้วย"กองทุน"และ"กิจกรรม" รวมทั้งสามารถสร้างความชอบธรรมและเป็นตัวแทนเพื่อพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริงได้หรือไม่ เพียงใด เมื่อเรามอง"ความขัดแย้ง" เป็นเพียงเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นในทุกชุมชนหรือสังคม ชุมชนบะขามก็คงอยู่บนความขัดแย้งที่ต้องปรับตัวไม่ให้เกิดการแตกแยกอย่างเด็ดขาดและรุนแรง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่ชุมชนเริ่มมีผลประโยชน์จากภายนอกเข้ามามากมาย อันเป็นที่มาของการช่วงชิงผลประโยชน์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านยุคเงิน SIF เข้ามาสู่เงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กองทุนและความช่วยเหลือที่มาจากเทศบาล องค์กรรัฐและเอกชนที่นับวันจะเพิ่มมากขึ้น การจัดสรรผลประโยชน์ที่ลงตัวอย่างเป็นธรรมและกระจายสู่กลุ่มคนต่าง ๆอย่างเหมาะสม จะเป็นบทพิสูจน์ถึงคุณธรรมและความสามารถในการจัดการของผู้นำชุมชนได้เป็นอย่างดี

3. ด้านความสัมพันธ์กับภายนอก ในระดับองค์กรชุมชนเมืองด้วยกันจะพบว่าจากการเข้าไปสัมพันธ์กับ"เครือข่ายชุมชนเมือง"ในฐานะเลขานุการเครือข่ายของสามีประธานชุมชนบะขามได้สร้างพันธมิตรในการทำงานขึ้นในหมู่ชุมชนเมืองกว่า 40 แห่งในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

ซึ่งทำให้ชุมชนบะขามกลายเป็นชุมชนเป้าหมายหนึ่งในการเป็นพื้นที่ตัวแทนของชุมชนเมืองขอนแก่นในการทำกิจกรรมในลักษณะ"นำร่อง" ของโครงการต่าง ๆ จากเครือข่ายชุมชนเมือง เทศบาล องค์กรเอกชน อาทิ การทำแผนแม่บทชุมชน การวิจัยชุมชนโดยองค์กรชุมชน ชุมชนต้นแบบเรื่องผ้าป่าการศึกษา ฯลฯ ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ทำให้ผู้นำและแกนนำชุมชนได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น ซึ่งถือได้ว่าองค์กรชุมบะขามได้ประสบผลสำเร็จในการสร้างเครือข่ายในลักษณะ

ประชาสังคม เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น แต่จากประสบการณ์ที่เกิดกับองค์กรชุมชนเมืองอื่นๆ พบว่า การยอมรับในลักษณะนี้บางครั้งก็สุ่มเสี่ยงต่อการเกิดภาวะ“ผู้นำหลุดจากฐาน”มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะที่ชุมชนยังมีความขัดแย้งภายในค่อนข้างรุนแรง การจัดลำดับและให้น้ำหนักของกิจกรรมภายใน และภายนอกชุมชนให้สมดุล ตลอดจนการแสดงจุดยืนและภาวะผู้นำที่ยังเคียงข้างอยู่กับฐานมวลชนในชุมชน เป็นเรื่องที่ผู้นำจะต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งตลอดระยะเวลาการทำงานในชุมชน นักวิจัยเคยได้แลกเปลี่ยนและพยายามชี้ให้เห็นถึงภาวการณ์ที่ผู้นำพึงระลึกและเตรียมการณ์จัดการกับสถานการณ์ดังกล่าวอยู่เสมอ

4. การให้ความสำคัญของผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ซึ่งแม้ในช่วงที่ผ่านมาโครงการฯและผู้นำได้พยายามหารือกันถึงวิธีการในการสร้างการมีส่วนร่วมจากคนทุกระดับ โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ซึ่งเป็นครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี โอกาสที่จะเข้ามาร่วมกิจกรรมต่างๆที่ผ่านมาก็ยังมีน้อย ซึ่งระบบการช่วยเหลือในลักษณะการจัดสวัสดิการชุมชน อาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนกลุ่มนี้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีเวลาสนใจเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนามากขึ้น แต่จากการทำงานช่วงหนึ่งพบว่า ผู้นำและองค์กรชุมชนแม้จะให้ความสำคัญในเรื่องนี้พอสมควร แต่เงื่อนไขในเรื่องของ“เงินทุน” ที่นำมาจัดสวัสดิการ และระบบการจัดการที่เหมาะสมยังเป็นอุปสรรคสำคัญที่ผู้นำและองค์กรชุมชนจะต้องร่วมกันปรับปรุงต่อไป

อาจกล่าวได้ว่าชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามเป็นตัวอย่างของพัฒนาการและการปรับตัวที่น่าสนใจยิ่ง ซึ่งจะต้องติดตามกันต่อไปว่าความสามารถและศักยภาพองค์กรชุมชนที่เพาะบ่มตลอดระยะเวลา 3-4 ปีที่ผ่านมาจะสามารถนำชุมชนไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้หรือไม่ เพียงใด และบทเรียนจากพัฒนาการของชุมชนและองค์กรชุมชนบะขาม ทั้งในด้านของการเปลี่ยนรหัสหมาย ทั้งภายในและภายนอกชุมชน การระดมการมีส่วนร่วมต่อปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน กระบวนการปรับตัวของผู้นำ การปรับตัวของเศรษฐกิจนอกระบบของคนในชุมชน ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด อาจเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนกระบวนการทำงานเพื่อส่งเสริมความเป็น “ชุมชนน่าอยู่” ในชุมชนเมืองแห่งหนึ่งของขอนแก่นของนักวิชาการและพัฒนาที่อาจนำไปปรับใช้ และเสนอแนะแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป ❁

บทที่ 4

ชุมชนมิตรภาพ

พัฒนาการของชุมชน

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่อาศัยในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย พื้นที่เป็นที่ลุ่มมีน้ำขังตลอดปี ไหลมาจากพื้นที่บริเวณชุมชนสามเหลี่ยมและเขตถนนมิตรภาพมาบรรจบกันที่สะพานลงสู่ท่อระบายน้ำเสียของเทศบาล ชุมชนมิตรภาพมีทางออกสองทางคือ ออกทางซอยหมู่บ้านนันทกิจ ถนนมิตรภาพ และอีกทางหนึ่งข้ามทางรถไฟออกทางถนนพิมพสุตเชื่อมต่อถนนเทพารักษ์ ภายในชุมชนมีทางเดินเท้า เทคอนกรีตขนาดกว้าง 1 – 1.50 เมตร เชื่อมต่อระหว่างบ้านเรือนแต่ละหลัง ภายในชุมชนมีทางเดินเท้าเทด้วยคอนกรีตขนาดกว้าง 1.50 เมตร เชื่อมต่อระหว่างบ้านเรือนแต่ละหลัง ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่ (ประมาณ 130 หลัง หรือร้อยละ 80) เป็นบ้านไม้ยกพื้นสูงเพราะใต้ถุนมีน้ำขัง นอกนั้นเป็นบ้านชั้นเดียว มีศาลาชุมชนที่ใช้ประโยชน์งานส่วนรวม มีน้ำประปาแบบถาวร และมีไฟฟ้าแบบชั่วคราวใช้ทุกครอบครัว

ชุมชนมิตรภาพประกอบไปด้วย 2 ส่วนคือ ฝั่งริมทางรถไฟด้านถนนมิตรภาพซอยหมู่บ้านนันทกิจมีจำนวน 96 ครอบครัว ปลูกบ้านเลียบขนานตามแนวทางรถไฟ เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากซอย 5 พฤศจิกา เป็นเครือญาติเดิมมาจากอำเภอโนนสูงและอำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา และย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ประมาณ 1 – 3 ปีที่ผ่านมา อีกส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ทางรถไฟด้านถนนพิมพสุตมีจำนวน 39 ครอบครัว ตั้งบ้านเรือนขนานยาวเลียบทางรถไฟหน้าบ้านติดถนนลาดยางที่เชื่อมกับถนนพิมพสุต ชาวบ้านกลุ่มนี้ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา ซึ่งอพยพมาพร้อมกับกลุ่มไทโคราช ที่ดินทั้งหมดของชุมชนมิตรภาพจำนวน 40 ไร่ เป็นที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย ชาวบ้านไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นการบุกรุกเพื่ออยู่อาศัย บ้านเรือนถูกสร้างขึ้นขนานยาวตามแนวทางรถไฟทั้งสองด้าน[1]

[1] ถ้ามีการอพยพออก จะมีการขายสิทธิ์กันโดยคิดรวมทั้งบ้านและที่ดินในราคา 20,000 – 50,000 บาท แล้วแต่ขนาดที่ดินและสภาพบ้านเรือน

ปัจจุบันชุมชนมิตรภาพมีจำนวนประมาณ 163 หลังคาเรือน มีประชากรประมาณ 500 คน

2. ความเป็นมาของชุมชน

2.1 การตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนแออัดที่เกิดขึ้นภายหลังจากชาวบ้านซึ่งเคยอยู่ในชุมชนเก่าที่ซอย 5 พฤศจิกาถูกไล่ที่มาจากบริเวณข้างเคียงจึงกลายมาเป็นชุมชนใหม่เมื่อเทียบอายุของชุมชนกับชุมชนอื่น ๆ ในละแวกเดียวกัน จากการศึกษาของพัชรินทร์และคณะพบว่า[2] ในช่วงปี พ.ศ. 2512-2530 ชุมชนเทพารักษ์เป็นชุมชนแออัดแห่งแรกที่เกิดขึ้นในเขตเทศบาลนครขอนแก่นและยังดำรงอยู่จนทุกวันนี้ สำหรับชุมชนมิตรภาพนั้น เริ่มมีครัวเรือน 2-3 หลังคาเรือนอาศัยอยู่ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2520 ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 ก็เริ่มก่อตัวเป็นชุมชนขึ้น เมื่อชาวบ้านที่ถูกไล่ที่จากซอย 5 พฤศจิกา ถนนศรีจันทร์ได้อพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณชุมชนแห่งนี้

ชาวบ้านที่มาจากชุมชนซอย 5 พฤศจิกา ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มไทโคราช มีถิ่นฐานเดิมมาจากอำเภอโนนสูง และ อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา พวกเขาได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในเมืองขอนแก่น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา และเข้ามาอยู่ที่ซอย 5 พฤศจิกา โดยอาศัยบริเวณที่ว่างเปล่าของนายโสภัณและนางนวลจันทร์ สุภธีระ โดยชาวบ้านต้องเสียค่าเช่าเป็นรายเดือน ๆ ละ 30 –50 บาท แล้วแต่ขนาดของพื้นที่ ชาวบ้านจะต้องปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยและต้องจัดหาระบบสาธารณูปโภคเอง อาชีพส่วนใหญ่ของชาวชุมชนในตอนนั้นคือ ถีบสามล้อรับจ้าง ค้าขาย และหาบเร่

ในช่วงที่ชุมชนมิตรภาพยังไม่ได้ก่อตัวเป็นชุมชนขึ้นนั้น ได้มีการสร้างสถานีขนส่งประจำจังหวัดขึ้นในปี พ.ศ. 2516 รถโดยสารประจำทางที่จอดตามคิวรถที่กระจัดกระจายอยู่ที่ต่าง ๆ ของเมืองถูกกำหนดให้มารวมศูนย์การบริการที่สถานีขนส่งแห่งนี้ สถานีแห่งนี้จึงเป็นที่รวมของรถประจำทางทั้งหมด ทั้งรถประจำเส้นทางภายในจังหวัดและรถล่องที่เชื่อมโยงการขนส่งระหว่างจังหวัดต่าง ๆ และระหว่างภาค สถานีขนส่งจึงเป็นศูนย์กลางการคมนาคมที่มีผู้โดยสารตลอดวัน รวมทั้งเกิดอาชีพต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น กลุ่มไทโคราชซึ่งอาศัยอยู่ที่ชุมชนซอย 5 พฤศจิกา ที่มีอาชีพค้าขายหาบเร่มาก่อนและมีความสัมพันธ์กับคิวรถมาแต่เดิมจึงเข้าไปใช้พื้นที่สถานีขนส่งที่สร้างใหม่

---

[2] พัชรินทร์ ลาภานันท์ ธนจักร เย็นบำรุง และจรัญญา วงษ์พรหม (2542: 179-180) ใน อดิน รพีพัฒน์ (2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ

เพื่อเป็นพื้นที่ทำมาหากิน โดยการขายอาหาร ข้าวห่อ ข้าวเหนียวไก่ย่าง น้ำดื่ม และขนมที่ทำเอง เป็นสินค้าหลัก ส่วนผู้ชายจะประกอบอาชีพถีบสามล้อรับส่งผู้โดยสารจากสถานีขนส่งไปยังที่ต่าง ๆ ในตัวเมืองขอนแก่น ตามความต้องการของผู้ใช้บริการ รวมถึงการบริการและการรับจ้างทั่วไป

จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ บ.ข.ส. ถึงสาเหตุของการก่อสร้างสถานีขนส่งเมื่อปี พ.ศ.2516 เพราะต้องการจัดระเบียบรถ จากเดิมรถหนองคาย-ขอนแก่น-กรุงเทพ มีคิวของตนเองมาตั้งอยู่ที่หลักเมือง อีกคิวหนึ่งก็ตั้งอยู่ที่ตลาด อีกคิวก็ตั้งอยู่ แถวชุมชนสามเหลี่ยม ซึ่งกระจัดกระจาย จำเป็นต้องเอาคิวรถมาไว้ด้วยกัน โดยเช่าที่ดินจากราชพัสดุสร้างเป็นสถานีขนส่งประจำจังหวัด การรวมคิวรถดังกล่าวส่งผลดีต่อกิจการของอาคารพาณิชย์เพราะมีผู้เดินทางมาก ทำให้เกิดร้านอาหารและร้านขายสินค้าส่งต่าง ๆ ซึ่งยิ่งใหญ่มาก ทั้งบริเวณตลาด อ.จิระ บริเวณ บขส. มีห้องแถวยาวใกล้ ที่จอดรถโดยสารสายในจังหวัด ด้านหลังเป็นสายต่างจังหวัดและห้องแถว ที่สำคัญคือ ห้องแถวเป็นแหล่งเศรษฐกิจ มีคนมาเช่า เซ้ง รถพวกนี้ต้องมารวมและเอาคนมาเทลง คนก็จะมาซื้อของที่ตลาด อ.จิระ (เดิมเรียกตลาดบ้านนอก ส่วนใหญ่ ขายหมู ขายขนมราคาถูก ถ้าคนในเมืองเขาจะไปซื้อที่ตลาดบางลำพู) ตรงข้าม บ.ข.ส. เป็นตลาดจตุจักร คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดละแวกนั้นก็จะมาใช้ประโยชน์จาก บ.ข.ส. เช่นคนขับรถสายขอนแก่น-เมืองเลย เห็นที่ว่างก็มาอยู่ แม่ใหญ่ลำก็มาจ่ายเงินดอกที่ บ.ข.ส. แม่มะลิอร (จากชุมชนเทพารักษ์) ก็มาเย็บผ้าจ่ายดอก (ปล่อยเงินกู้) ของเซ็น (ขายสินค้าเงินผ่อน) กุ้งไก่ไฮโล (การพนัน) ว่าง ๆ ชาวบ้านก็มาปรึกษากันว่าขายอะไรในฤดูกาลไหน สถานที่ขาย งานมหรสพต่าง ๆ เป็นต้น มีทั้งแลกเปลี่ยนความรู้ ขูดรีด คุกคามข่มขู่ อยู่ในพื้นที่นี้ทั้งหมด

ในช่วงปี พ.ศ. 2520 จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 เมืองขอนแก่นได้ถูกกำหนดให้เป็นเมืองหลักในการพัฒนาของภาคอีสานเพื่อเป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจด้านการค้าและการลงทุน ส่งผลให้เกิดความต้องการในการใช้ประโยชน์จากที่ดินของภาคเอกชน ซึ่งนำมาสู่การไล่ที่ชุมชนในปี พ.ศ. 2525 โดยนายโสภัณและนางนวลจันทร์ สุภธีระ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินจะเอาที่ดินส่วนที่ชาวบ้านอยู่ขายให้กับนายทุนเพื่อสร้างศูนย์การค้าแฟรี่พลาซ่า จึงได้เตือนให้ชาวบ้านรู้ก่อนเพื่อเตรียมหาที่อยู่ใหม่ ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจึงได้มีการเตรียมการอพยพจากที่อยู่เดิมไปอยู่ที่ใหม่ โดยแยกออกเป็นกลุ่มใหญ่ กลุ่มบางกลุ่มก็อพยพไปอยู่ที่ ชุมชนสามเหลี่ยม – ศรีฐาน –บะขาม ส่วนชาวบ้านที่เป็นกลุ่มใหญ่ ได้เข้ามาจับจองที่ของร.ฟ.ท.เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งก็คือชุมชนมิตรภาพในปัจจุบัน

เริ่มต้นการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ ชาวบ้านได้มีการช่วยเหลือกันในการรื้อถอนบ้านและย้ายมาปลูกบ้านใหม่โดยได้ทะยอยกันมาทีละครอบครัว และช่วยกันปลูกบ้านใหม่ขึ้นทีละหลัง เจ้าของที่ได้จ่ายค่ารื้อถอนให้กับชาวบ้านครอบครัวละ 2,000 – 4,000 บาท ซึ่งเงินที่ได้จาก

เจ้าของที่ ชาวบ้านได้นำไปเป็นทุนในการปลูกบ้านใหม่ โดยใช้การเอาแรงช่วยเหลือกันในการก่อสร้างเป็นหลัก ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาในตอนแรกที่ย้ายเข้ามามีความยากลำบากมาก พื้นที่ปลูกบ้านเป็นน้ำลึกประมาณ 30 – 50 เซนติเมตร น้ำดื่มน้ำใช้ก็ไม่มี ต้องอาศัยน้ำคลองเป็นทั้งน้ำใช้และน้ำอาบ ส่วนน้ำดื่มใช้ซื้อน้ำประปา ไฟฟ้ายังไม่มีต้องใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าซแทน ช่วงที่เข้ามาอยู่ใหม่ เจ้าหน้าที่ของการรถไฟฯได้เข้ามาตักเตือนให้ย้ายออกไปหลายครั้ง ชาวบ้านกลัวเจ้าหน้าที่มาก แต่จำเป็นจะต้องอยู่ ณ ที่แห่งนี้เพราะไม่รู้จะไปหาที่อยู่ที่ไหน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิมที่มีที่ดินติดที่ของการรถไฟ ก็ถือโอกาสบุกรุกที่รถไฟโดยการล้อมรั้วกินเขตที่ดินของการรถไฟเพื่อไม่ให้ชาวบ้านที่ย้ายเข้ามาที่หลังเข้าไปจับจองที่ ชาวบ้านที่อยู่มาก่อนก็มีความรังเกียจชาวชุมชนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่มาก เพราะกลัวว่าชาวบ้านที่เข้ามาอยู่ใหม่จะมาลักขโมยข้าวของหรือ กลัวจะมาจับจองที่ กลัวจะมีปัญหาอาชญากรรม และกลัวจะเกิดสิ่งไม่ดีติดตามมา

2.2 การจัดตั้งชุมชนเป็นทางการ

ภายหลังการก่อตัวเป็นชุมชนนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 เป็นต้นมา ชาวชุมชนมิตรภาพได้มีการปรับปรุงและพัฒนาชุมชนของตน โดยอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนช่วยกันแก้ไขปัญหาทั้งการปรับปรุงที่อยู่อาศัย ถนนหนทาง และสาธารณูปโภคต่าง ๆ ในระยะแรกทั้งประปาและไฟฟ้าได้อาศัยการต่อพ่วงจากชาวบ้านใกล้เคียงซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่เดิม ซึ่งต้องอาศัยการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันไว้ ภายหลังที่องค์กรพัฒนาเอกชน[3]เริ่มเข้ามาดำเนินงานในพื้นที่ชุมชนแออัดและได้เริ่มเคลื่อนไหวประเด็นสิทธิชุมชนที่จะต้องได้รับการดูแลสนับสนุนจากทางราชการ โดยเฉพาะจากหน่วยงานเทศบาล ทั้งในด้านการออกบ้านเลขที่ การศึกษาของเด็ก การับการรักษาพยาบาล และสาธารณูปโภค (น้ำประปา ไฟฟ้า) เป็นต้น ทำให้ชุมชนได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวในประเด็นดังกล่าว และนำมาสู่การได้มาของสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน โดยชุมชนมิตรภาพได้รับการแต่งตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลนครขอนแก่นเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2537 และเปิดให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชน และคณะกรรมการชุมชนขึ้นมาเป็นครั้งแรกโดยผู้ที่ได้รับการเลือกเป็นประธานชุมชนคนแรกคือ นายธราพงษ์ ชัชวาลประเสริฐ ซึ่งต่อมาก็ได้มีบทบาทสำคัญในการนำพาการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพจนถึงทุกวันนี้

[3] คุณสมภพ บุนนาค และโครงการ LIFE นับเป็น NGOs รุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาเคลื่อนงานด้านสิทธิและการพัฒนาเต็มรูปแบบในชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ก่อนหน้านั้นก็มีการทำกิจกรรมพัฒนาของ NGOs บางส่วน เช่น มูลนิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย จ.ขอนแก่น ซึ่งมีพื้นที่ทำงานในหมู่บ้านชนบทเป็นส่วนมาก

3. ประเพณีวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพที่ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา และที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มคนที่ย้ายจากซอย 5 พฤศจิกา เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนมิตรภาพเป็นกลุ่มแรกคือ คือกลุ่มไทโคราชคุ้มเหนือ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดในชุมชนและเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติช่วยเหลือเกื้อกูลกันดี และมีฐานะอาชีพที่มั่นคง และเป็นกลุ่มที่เป็นแกนหลักของชุมชน (ประธานชุมชนปัจจุบันอยู่ในกลุ่มนี้)

กลุ่มที่ 2 คือกลุ่มคุ้มใต้ โดยมียายต่อม ยายล่ม นางสมร นางอ๊อด นางติ๋ม ซึ่งย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา พร้อมกับกลุ่มไทโคราชคุ้มเหนือ แต่กลุ่มนี้ไม่มีลักษณะความเป็นเครือญาติและขาดการพึ่งพาอาศัยกันทำให้ความสามัคคีภายในกลุ่มไม่ดี บริเวณคุ้มใต้มีที่ดินว่างจำนวนมากจึงมีคนอพยพเข้ามาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งไม่สามารถดูแลและควบคุมกันได้ ขณะเดียวกันก็มีการย้ายเข้าออกบ่อย ๆ จากปี 2525 มีจำนวนครัวเรือน 6 หลังคาเรือนมาจนถึงปัจจุบัน ปี2544 มี 47 หลังคาเรือน และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

กลุ่มที่ 3 คุ้มตะวันออก ตั้งบ้านเรือนตามแนวทางรถไฟด้านถนนพิมพสุต ด้านหน้าติดทางลาดยางทะลุถนนประชาสโมสร ซึ่งเป็นกลุ่มที่ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา และคนที่อยู่ในพื้นที่แถบนั้นแต่ดั้งเดิม ความสัมพันธ์ทางเครือญาติไม่ค่อยมีต่างคนต่างอยู่เหมือนสังคมเมืองทั่วๆไป และมีอาชีพค้าขาย รับจ้าง ช่างฝีมืออาชีพ

กลุ่มที่ 4 คุ้มโรงสี เป็นคุ้มที่เข้าสังกัดชุมชนมิตรภาพใหม่ และเป็นกลุ่มที่ย้ายเข้ามาหางานทำในเมืองและตั้งถิ่นฐานใหม่ในช่วง 3-5 ปีที่ผ่านมา คนส่วนใหญ่ย้ายมาจากอำเภอกุดจับ จังหวัด อุดรธานี บุรีรัมย์ ขอนแก่น และ จังหวัดใกล้เคียง คนที่มาอยู่ก่อนจะประกอบอาชีพค้าขาย คนที่เข้ามาอยู่ที่หลังจะมีอาชีพรับจ้างซึ่งอยู่ระหว่างการแสวงหาช่องทางและสร้างความมั่นคงของอาชีพในคุ้ม ยังไม่มีแกนนำที่เป็นทางการของกลุ่มเอง เพียงแต่อาศัยบุคคลที่เข้ามาอยู่ก่อนเป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น นายสด นายเนตร

แผนผังที่ตั้งคุ้มต่าง ๆ ในชุมชนมิตรภาพ

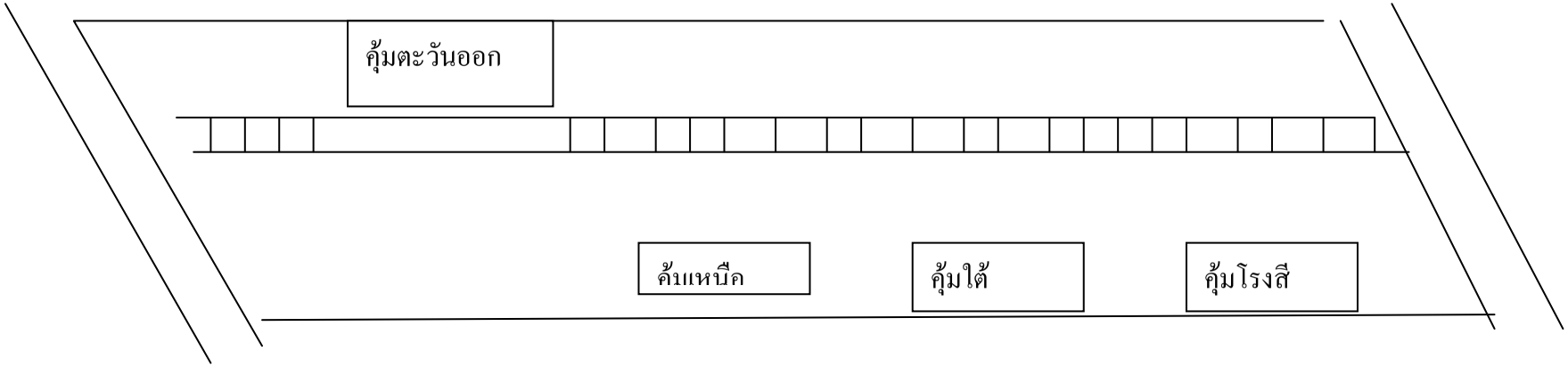

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะพึ่งพาอาศัยกันภายในกลุ่มหรือเครือญาติเป็นหลัก ดูจากลักษณะการสร้างบ้านเรือนก็จะอยู่กันเป็นกลุ่มดังนั้นความสัมพันธ์ภายในของแต่ละกลุ่มจึงมีองค์ประกอบจากระบบเครือญาติ หรือคนที่มีอาชีพเหมือนกัน หรือเป็นคนถิ่นเดียวกัน การได้มาซึ่งอาชีพของคนแต่ละกลุ่มจะมีการขยายงานให้แก่กัน หรือช่วยกันทำและแบ่งปันงานกัน นี่คือลักษณะพิเศษของระบบการอยู่ร่วมกันแบบธรรมชาติของชุมชน โดยมีระบบเครือญาติเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์พื้นฐาน

นอกจากนี้ชุมชนยังได้อาศัยการสืบทอดประเพณีต่าง ๆ เช่น วันปีใหม่ สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา งานกฐิน ผ้าป่าเป็นการทำบุญร่วมกัน ในการทำบุญแต่ละครั้งพบว่าคนในชุมชนสนใจเข้าร่วมกันอย่างหนาแน่น ถ้ามีเหตุการณ์ที่สมาชิกในชุมชนเสียชีวิตคนในชุมชนจะช่วยเหลือกันดี สะท้อนให้เห็นถึงความเอาใจใส่ต่อความยากลำบากเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันและเป็นภารกิจเข้าร่วมงานกันอย่างเต็มใจ ผู้ประกอบอาชีพเดียวกันจะมีจุดร่วมและเป็นกลุ่มก้อนที่มีความสัมพันธ์กันดี กิจกรรมที่เป็นทางการที่สัมพันธ์กับทางราชการจะใช้ระบบตัวแทนเข้าทำหน้าที่ดำเนินการและสมาชิกชุมชนจะเข้าร่วมในฐานะของชาวบ้านผู้ได้รับประโยชน์ โดยจะมีผู้นำที่เป็นตัวแทนของแต่ละกลุ่มเข้ามาดำเนินงานร่วมในรูปแบบคณะกรรมการบริหารงานร่วมของชุมชน

4. อาชีพนอกระบบและการดิ้นรนต่อสู้

กล่าวได้ว่าอาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพก็คล้าย ๆ กับชุมชนแออัดทั่วไป กล่าวคือ เป็นการทำมาหากินหรือการประกอบอาชีพในภาคที่ไม่เป็นทางการ (informal sector) เช่น ค้าขายหาบเร่ ถีบสามล้อ และรับจ้างทั่วไป สถานที่ที่ประกอบอาชีพคือตลาดสด คิวรถ บ.ข.ส. สถานีรถไฟ และบริเวณที่มีคนมาก เป็นการประกอบอาชีพโดยอาศัยความสามารถเดิม อาชีพเหล่านี้จะมีการสืบทอดจากประสบการณ์และฐานความสัมพันธ์กับผู้คนและแหล่งทำมาหากินต่าง ๆ มายาวนาน และได้มีการพัฒนาประเภทสินค้าที่นำมาขาย ให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคหรือลูกค้าด้วยการพึ่งพาตนเองและเครือญาติ โดยไม่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยเหลือแต่อย่างใด

4.1 ลักษณะการประกอบอาชีพ

1) อาชีพค้าขาย

อาชีพค้าขายเป็นอาชีพหลักของชุมชนมิตรภาพที่สืบต่อมาจากอดีต แต่เดิมอาชีพค้าขายทำกันเฉพาะในส่วนของผู้หญิง เริ่มจากหาบเร่ตามคิวรถและแหล่งชุมชน ต่อมาระยะหลังระบบการขนส่งได้มีการรวมศูนย์การบริการไว้ที่สถานีขนส่งทำให้แม่ค้าจากชุมชนมิตรภาพได้อาศัยพื้นที่สถานี

ขนส่งเป็นแหล่งทำมาหากินโดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมนำไปสู่การได้มาซึ่งพื้นที่ประกอบอาชีพ

(1.1) อาชีพขายไก่ย่าง เป็นอาชีพที่ทำมา 10 กว่าปีแล้ว คนในชุมชนที่ทำอาชีพนี้อย่างเป็นล่ำเป็นสันมีอยู่ 3 ราย[4] ระยะแรกทั้งทำและขายเอง คือหาซื้อไก่แล้วเอามาย่างและขาย ต่อมาเมื่อมีคนมาสั่งมากขึ้นจึงเปลี่ยนเป็นทำขายส่ง โดยจะมีชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งรับไปขายต่อที่สถานีขนส่งและตลาด อาชีพนี้เริ่มประสบปัญหาเมื่อเกิดสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2541 จากที่เคยขายดีโดยเฉพาะในช่วงหน้าเทศกาล แต่ละรายสามารถย่างไก่ขายได้วันละ 50 - 60 กิโลกรัม แต่ปัจจุบันเหลือเพียง 20 – 30 กิโลกรัมเท่านั้น การที่ผู้ประกอบอาชีพลดปริมาณการผลิตลงทั้ง ๆ ที่คนมารับไปขายก็ยังมีจำนวนเท่าเดิม ก็เพราะขายได้ไม่ดี ทำให้อาชีพนี้ซบเซาลงไป

(1.2) อาชีพค้าขายตามงานเทศกาล กลุ่มที่มีอาชีพนี้จะมีการติดต่อกับสำนักงานหมอลำเพื่อทราบข้อมูลว่าจะมีงานที่หมู่บ้านไหนบ้าง (ส่วนใหญ่ออกขายในหมู่บ้านชนบท) ชาวบ้านกลุ่มนี้จะเอารถมอเตอร์ไซค์พ่วงออกเร่ขายของ สินค้าที่ขายมีถั่วต้ม ปลาหมึกย่าง ผลไม้ น้ำอัดลม คนส่วนใหญ่จะอยู่คุ้มใต้รายได้เฉลี่ยวันละ 200 - 300บาท/งาน

(1.3) อาชีพขายของ เช่นในงานไหว้ธาตุพนม จ. นครพนม ชาวบ้านจะเหมารถ 6 ล้อขนอุปกรณ์ และสินค้าไปปักหลักขายประมาณ 1 สัปดาห์ สินค้าที่นำไปขายได้แก่ ผลไม้ ไก่ย่าง ส้มตำ ปลาเผาน้ำดื่มน้ำอัดลม (รายได้ประมาณ 2,000 – 5,000 บาท/งาน)

(1.4) อาชีพขายของงานฉลองพัตรยศ ทางคณะสงฆ์จะมีการแจกพัตรยศให้กับพระประจำปี หลังจากแจกแล้วแต่ละบ้านจะมีการฉลองโดยการจัดงาน ชุมชนมิตรภาพถือโอกาสที่มีเงื่อนไขเหล่านี้ทำการค้าลักษณะคล้ายกับการไหว้ธาตุพนม (กลุ่มชาวบ้านที่ทำอาชีพนี้จะอยู่คุ้มเหนือ กลุ่มบ้านประธานชุมชน คุณธราพงษ์ ชัชวาลประเสริฐ)

2) อาชีพรับจ้าง

(1.1) กลุ่มเยาวชนรับเหมาทาสีบ้าน โดยมีผู้รับเหมามารับเหมาไปทำทั้งในจังหวัด และต่างจังหวัด

(1.2) รับเหมาต่อเติมรายย่อย โดยมีนายลอย ลิ่มกลาง เป็นคนหางานและจะมีลูกมือไปช่วยทำ แล้วแต่ขนาดของงานและและการตกลงรับงาน

[4] ข้อมูลจาก การจัดประชุมกลุ่ม (Focus group)

(1.3) ลูกจ้างประจำตามห้างร้านต่าง ๆ เช่น ส่งแก๊ส แบกถังออกซิเจน ส่งของ รับส่งสินค้า และขายของหน้าร้าน (ลูกจ้างรายวัน)

(1.4) งานกรรมกรก่อสร้าง

อาชีพรับจ้างจะเป็นงานอาชีพที่ผู้ชายทำเป็นส่วนใหญ่ นับจากการต่อเติมรับเหมาทาสี เป็นงานในรูปแบบเหมางานค่าแรง ส่วนวัสดุจะเป็นเจ้าของบ้านหรือของบริษัทรับเหมาก่อสร้าง ส่วนงานต่อเติมจะทำภายในเขตเมืองขอนแก่น โดยอาศัยคนรู้จักบอกต่อ และเป็นงานที่ไม่ใช้ความละเอียดมากนัก อาชีพรับจ้างนี้ จะมีการเปลี่ยนแปลงกันตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับงานแต่ละที่ และความเหมาะสมของงาน โดยหัวหน้าจะเป็นคนจัดกำลัง และการติดต่อหางาน ถ้าหากเป็นงานขนาดเล็กก็จะใช้แรงงานน้อย ถ้าหากเป็นงานใหญ่ก็จำเป็นต้องใช้กำลังมาก ส่วนการแบ่งปันค่าแรงจะจัดแบ่งเท่า ๆ กันซึ่งเป็นการจัดสรรรายได้ โดยมีหัวหน้าทีมเป็นคนจัดการ ตามระบบธรรมชาติ และเป็นการช่วยเหลือกันภายในเป็นหลัก

3) อาชีพถีบรถสามล้อ

รถสามล้อจะมีอยู่ 2 แบบคือ

(3.1) รถสามล้อรับส่งคนโดยสาร ซึ่งอยู่หน้าชุมชนคุ้มตะวันออกจะมีอู่รถสามล้ออยู่ 2 เจ้า ผู้ที่มาใช้บริการมีทั้งคนภายในชุมชนและคนมาจากชนบทมาเช่าสามล้อถีบรับส่งคนโดยสาร โดยเฉลี่ยจะมีรายได้วันละ 100-150 บาท/วัน และจ่ายค่าเช่าวันละ 30 บาท อาชีพสามล้อเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมายาวนาน บริการรับส่งผู้โดยสารจากสถานีขนส่งถึงสถานีรถไฟ และบริการส่งผู้โดยสารไปถึงจุดหมายปลายทาง หรือ บริการรับส่งแบบประจำ อาชีพถีบรถสามล้อเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ต้องอาศัยความอดทน ซื่อสัตย์ เพื่อรักษาลูกค้าโดยการให้บริการอย่างสม่ำเสมอและรับผิดชอบ ผู้ประกอบอาชีพรถสามล้อรับส่งผู้โดยสารแต่ละคนจะมีจุดจอดรับผู้โดยสารประจำของตนเอง และ มีช่องทางของแต่ละคน โดยการแสวงหาเงื่อนไขในการบริการซึ่งคือที่มาของรายได้ของแต่ละวัน

ในขณะเดียวกันอาชีพสามล้อยังมีเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัด คือ กฎจราจร และระเบียบเมือง ปัญหาที่จอดรถที่ถูกกำหนดเป็นจุดจอดรถและมีการเก็บค่าจอดรถ ข้อกำหนดของทางการในการอนุญาตให้บริการ หรือ ถูกจำกัดเขตในการให้บริการ เงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดดังกล่าวเป็นเพราะสามล้อในปัจจุบันเป็นอาชีพที่อยู่ในท่ามกลางการจราจรที่หนาแน่นและมีแนวโน้มที่จะถูกเบียดขับออกจากระบบการจราจรเพราะกีดขวางทางจราจร

(3.2) รถสามล้อขนส่งสินค้า การทำงานจะเริ่มต้นถีบสามล้อช่วงเวลา 02.00น-06.00น. ส่วนใหญ่จะเป็นรถสามล้อของตนเองรับส่งของ เช่น ตลาดรถไฟ ตลาดสดราชา

บ.ข.ส. ตลาด อ. จิระ และรับส่งถึงบ้าน สามล้อรับส่งสินค้ายังคงมีความจำเป็นต่อการระบายสินค้า ซึ่งสามล้อสามารถรับส่งสินค้าเข้าไปในซอกซอยได้อย่างสะดวกและเข้าถึงจุดที่ขึ้น/ลงสินค้าได้ค่อนข้างดีด้วยราคาค่าบริการที่ค่อนข้างถูก ระบบการขนถ่ายสินค้าอุปโภคบริโภคจากร้านค้าขายส่งถึงร้านค้าย่อย หรือการขนถ่ายพืชผักผลไม้จากตลาดสดถึงผู้บริโภคยังมีความจำเป็นจะต้องใช้บริการรถสามล้อ แต่รถสามล้อที่เข้าไปรับบริการจะต้องจ่ายค่าตลาดให้กับเจ้าของตลาด ขณะเดียวกันสามล้อแต่ละคันจะต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อเข้าถึงแหล่งงาน และจะต้องทำงานด้วยความรับผิดชอบ ให้บริการให้ถูกใจผู้ใช้บริการดังกล่าวซึ่งเป็นที่มาของการได้งานประจำโดยไม่จำเป็นต้องวิ่งหางานใหม่ นอกจากความซื่อสัตย์และการให้บริการที่ดีแล้วยังต้องทำงานให้ทันต่อเวลาของแม่ค้าแต่ละเจ้า นั่นก็คือเงื่อนไขและโอกาสทางการค้าของผู้ใช้บริการ ซึ่งมีผลสืบเนื่องของระบบการขนส่ง การบริการและการค้าทั้งระบบ ดังนั้นสามล้อขนถ่ายสินค้าจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบเศรษฐกิจเมือง และเป็นโครงข่ายการขนส่งสินค้าอุปโภค-บริโภคประจำวันที่บริการถึงที่

ถึงแม้สามล้อจะเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่มีหน้าที่บริการสังคมจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แต่บทบาทของสามล้อยังไม่ได้รับการรับรองสถานะที่เป็นทางการ ยังคงเป็นอาชีพนอกระบบที่รอวันดับสูญตามกาลเวลา โดยเงื่อนไขของระบบขนส่งแบบใหม่ หรือ เงื่อนไขของระเบียบเมือง ในสถานการณ์ปัจจุบันอาชีพสามล้อภายใต้เงื่อนไขเศรษฐกิจตกต่ำ ได้เพิ่มความยากลำบากในการทำมาหากิน การแข่งขันของผู้ประกอบอาชีพสามล้อด้วยกันจึงเป็นปัญหาของอาชีพสามล้อจนถึงปัจจุบัน

4.2 ปัญหาเศรษฐกิจนอกระบบที่ถูกเบียดขับและการดิ้นรนของชุมชน

จากการที่สถานีขนส่งเป็นศูนย์กลางของระบบขนส่งผู้โดยสารที่อาศัยการเดินทางโดยทางรถยนต์โดยสารประจำทางทั้งภายในและระหว่างจังหวัด ทำให้สถานีขนส่งเป็นที่เป็นแหล่งทำมาหากิน รูปแบบต่างๆ ที่ให้บริการแก่ผู้เดินทาง สมาชิกของกลุ่มชุมชนมิตรภาพก็เป็นส่วนหนึ่งของผู้ประกอบอาชีพในพื้นที่ สถานีขนส่งแห่งนี้ ภายในสถานีขนส่งจะมีระบบการบริการขายส่งแบบครบวงจร แต่ละร้านจะมีลูกขารับสินค้าโดยใช้เครดิตปล่อยให้กับลูกขาเพื่อนำไปขายปลีก รวมถึงระบบเงินกู้นอกระบบทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์และขีดความสามารถในการหารายได้ในแต่ละวัน โดยมีคนที่รู้จักคุ้นเคยมาให้การค้ำประกันทั้งเครดิตสินค้าและเงินกู้

1) ปัญหาการจัดระเบียบใหม่ที่เป็นทางการของสถานีขนส่ง

อาชีพค้าขายในสถานีขนส่งยังมีการจัดระเบียบช่องสถานที่โดยมีมาตรการต่างๆ ที่จำกัดขอบเขตของแม่ค้าต้องขึ้นต่อระเบียบภายในสถานีขนส่ง เช่น ห้ามขึ้นขายของบนรถ จะต้องรักษา

ความสะอาด หรือแม้กระทั้งการเก็บค่าที่การขายของที่ บขส. ก็จะมีการไล่และกำหนดมาตรการโดยขนส่ง มีการจัดระเบียบทางสังคมเหมือนมหาดไทย ซึ่งจำกัดเงื่อนไขการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ชาวบ้านก็ต้องพยายามต่อสู้ต่อรองเพื่อปกป้องและให้ตนเองยังมีฐานะ-ช่องทางในการประกอบอาชีพอยู่ได้ แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่สามารถสู้กับอำนาจของรัฐได้

ผลที่เกิดขึ้นจากปัญหาการวางระเบียบใหม่ของสถานีขนส่งดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะจากชุมชนมิตรภาพได้รับความยุ่งยากเดือดร้อน การหาทางแก้ไขของชาวบ้านจึงมีทั้งการสร้างความสัมพันธ์และการต่อรองระหว่างกันกับทางสถานีขนส่ง เช่นถ้าคนขายของมีกำลังเยอะ ก็ใช้วิธีดื้อแพ่ง เล็ดลอดจากมาตรการ ถ้าทำมาก ๆ บ.ข.ส.บอกว่าไม่อยู่ในระเบียบก็จะมาตกลงกันอีกครั้งหนึ่ง โดยจะเรียกประชุมแม่ค้า เพื่อหามาตรการร่วมกัน เช่น มีแม่ค้าเพิ่มมากขึ้นก็ใช้มาตรการออกเสื้อกั๊กหรือคนที่ขายของตกตอนเย็นต้องทำความสะอาดสถานี เพราะไหน ๆ ก็มาใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อทำมาหากิน ก็ควรจะรักษาความสะอาดสถานีด้วย พวกแม่ค้าก็จะมาจัดเวรกันหลังจากขายของ เป็นต้น มีการต่อรองและตกลงร่วมกัน ซึ่งแม่ค้าก็จะละเมิดระเบียบอยู่ร่ำไป เพราะข้อตกลงที่เกิดขึ้นเป็นข้อตกลงที่เกิดจากการยินยอมของแม่ค้าเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนเองต้องการที่มากกว่า(คือการทำมาหากิน) และข้อตกลงเหล่านั้นมักทำให้แม่ค้าต้องเสียประโยชน์ เช่น เสื้อกั๊กต้องจ่ายเงิน-มีราคา การจัดระเบียบก็เป็นไปเพื่อหาประโยชน์เข้าสถานี เพื่อปกป้องหน้าที่การงานของตนเอง ของเจ้าหน้าที่เพื่อจะให้มีรายได้ขึ้นมา หรือการวางระเบียบห้ามขึ้นไปขายของบนรถ(เหมือนหนู) ผู้โดยสารรำคาญและร้องเรียน บขส. ก็ต้องมาจัดระเบียบโดยหามาตรการห้ามขึ้นไปขายบนรถ ก็จะขายที่หน้าต่าง บางครั้งแม่ใหญ่ก็อยากซื้อของแต่เปิดกระจกไม่ได้ หรือกลัวถูกแย่งที่นั่ง ก็ทำให้ขายยากขึ้น

สำหรับการจัดองค์กรของ บ.ข.ส. นั้น ยังไม่มีการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่อย่างชัดเจน แต่เท่าที่คุยกับแม่ค้า ผลประโยชน์ของแม่ค้าคือต้องการขายให้มากที่สุด ไม่ต้องการปิดช่องทางทำมาหากินของตน ส่วนสถานีต้องการให้มีระเบียบที่รักษาผลประโยชน์ไว้ มีการคิดว่าจะเก็บเงินเพื่อหารายได้จากแม่ค้าอย่างไรบ้าง แต่เมื่อมีระเบียบแม่ค้าก็แย่ ถ้าไม่ให้ขายก็ต้องลักลอบ เป็นต้น

2) ปัญหาจากวิกฤติเศรษฐกิจ

ช่วงปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจได้ส่งผลกระทบต่ออาชีพค้าขายอย่างรุนแรง กำลังซื้อของผู้เดินทางลดลงทำให้ยอดขายลดลงด้วย จำนวนแม่ค้าภายในสถานีขนส่งมีจำนวนมากขึ้น ทำให้ส่วนแบ่งของการขายถูกจำกัดลง ขณะเดียวกันทาง บ.ข.ส.ได้อนุญาตให้ร้านมินิมาร์ทเข้ามาเปิดร้านในสถานีขนส่ง ส่งผลให้พ่อค้า แม่ค้ารายย่อยรับผลกระทบอย่างรุนแรงมากขึ้น

ชาวชุมชนมิตรภาพ จึงมีความจำเป็นจะต้องแสวงหาช่องทางในการประกอบอาชีพด้วยรูปแบบวิธีการต่าง ๆ โดยการหารูปแบบและการหาเงื่อนไขอื่นเข้ามาทดแทนหรือหนุนช่วยเงื่อนไขเดิมที่มีข้อจำกัด เช่น การการจับกลุ่มออกไปขายของตามงานเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานไหว้ธาตุพนมที่จังหวัดนครพนม ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในช่วงเดือนตุลาคม ถึง พฤษภาคมของทุกปี นอกจากนี้ชาวบ้านก็อาศัยการติดต่อกับสมาคมหมอลำที่ออกแสดงตามงานต่าง ๆ รวมถึงงานแสดงมหกรรมดนตรีหรือแม้กระทั่งงานเทศกาลประจำปีตามที่ต่าง ๆ เพื่อที่จะจับกลุ่มกันออกไปขายของ

เงื่อนไขต่าง ๆ ที่กล่าวมาเป็นปัจจัยที่ทำให้อาชีพค้าขายของชุมชนมิตรภาพได้รับผลกระทบอย่างรอบด้าน และเป็นระยะเวลาที่ต่อเนื่องยาวนานเกือบ 4 ปี ได้ส่งผลกระเทือนต่ออาชีพ – รายได้ และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนอย่างรุนแรง สำหรับอาชีพรับจ้างก็ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน การจ้างงานและบริษัทรับเหมาลดลง ส่งผลต่ออาชีพทาสีบ้านและงานก่อสร้างก็ได้รับผลกระทบมากเช่นเดียวกันทำให้มีผลต่อการว่างงานภายในชุมชนแออัด รวมถึงงานรับจ้างในห้างร้านที่เป็นเด็กหน้าร้านก็ลดจำนวนลง ทำให้คนในชุมชนตกงานและขาดรายได้ ซึ่งก่อให้เกิดความเดือดร้อนในการทำมาหากินอย่าต่อเนื่อง

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าสำหรับชุมชนมิตรภาพแล้ว สถานีขนส่งเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญต่ออาชีพของสมาชิกในชุมชนเป็นอย่างมาก สถานีขนส่งเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมโดยสารประจำทางซึ่งได้ทำให้เกิดงานอาชีพต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น การขนส่งต่อผู้โดยสารทำให้เกิดอาชีพถีบสามล้อรับจ้าง รถยนต์ รถตุ๊กตุ๊ก รถสองแถว และอาชีพค้าขายอาหาร น้ำ ผลไม้ และอาชีพบริการต่าง ๆ นอกจากสถานีขนส่งแล้ว ตลาดสดก็เป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่เป็นศูนย์รวมของอาหาร – วัตถุดิบที่นำไปประกอบการค้าขายที่ต้องมีการพึ่งพาสามล้อขนถ่ายสินค้า หรือส่งต่อสู่ปลายทาง ดังนั้นทั้งสินค้า – ผู้โดยสารที่เดินทางรวมถึงตลาดสด และสถานีขนส่งจึงเป็นเวทีที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับภายนอก บนพื้นฐานงานอาชีพที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นเป็นเวลายาวนาน และสามารถส่งผลกระเทือนต่อกันตลอดเวลา การขยายฐานงานอาชีพของชุมชน ก็อาศัยพื้นฐานประสบการณ์และพื้นที่แห่งนี้พัฒนารูปแบบ และอาศัยระบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในสถานีเอื้ออำนวยประโยชน์ และพึ่งพาอาศัยกันในรูปแบบต่าง ๆ

แต่อย่างไรก็ตามสถานะของสถานีขนส่ง และตลาดสดที่มีกลไกภายในจะมีบทบาทและสถานะเหนือกว่าชุมชน คนในชุมชนเป็นเพียงผู้ไปพึ่งพาเพื่อการประกอบอาชีพ ถ้าหากสถานที่ทั้งสองแห่งคือ บ.ข.ส. และตลาดสด เกิดการเปลี่ยนแปลงจะต้องส่งผลกระทบต่อฐานอาชีพของชุมชนมิตรภาพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การรักษาพื้นที่ประกอบอาชีพ การสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อผู้มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารสถานีขนส่ง การสร้างเครดิตและความสัมพันธ์ต่อผู้ประกอบการค้าขายจึงมีความจำเป็นที่จะต้องรักษาเอาไว้ นอกจากนี้การรักษาความสัมพันธ์อันดีต่อกันของคนในชุมชน

ที่ประกอบอาชีพเดียวกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนที่ช่วยเหลือกัน เพื่อต่อสู้ปัญหาร่วมกันก็มีความสำคัญเช่นกัน เมื่อเกิดเงื่อนไขข้อจำกัดจากการจัดระเบียบของสถานีหรือเมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจที่ทำให้อาชีพนอกระบบของชาวชุมชนมิตรภาพได้รับผลกระทบ ชาวชุมชนมิตรภาพก็ยังต้องพยายามหาทางออกดิ้นรนแก้ไขแบบช่วยตัวเองทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว ซึ่งก็เป็นการช่วยเหลือสังคมแบบที่คนอื่นมองข้ามหรือไม่เห็นความสำคัญของบทบาทในการประกอบอาชีพนอกระบบของพวกเขา และยิ่งไปกว่านั้นก็คือพวกเขานอกจากจะไม่ได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐอย่างเต็มที่แล้ว ยังถูกมองว่าเป็นพวกเกะกะไม่เป็นระเบียบที่ไม่สอดคล้องกับความน่าอยู่ของเมืองเสียอีก

5. ผู้นำและบทบาทของผู้นำต่อการพัฒนา

1) การเกิดผู้นำที่โดดเด่น

ก่อนการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ ชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพได้อาศัยระบบการช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกันเป็นหลัก จะเห็นได้จากการย้ายมาสร้างบ้านใหม่ที่ชาวบ้านต่างร่วมมือช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี ในขณะเดียวกัน พวกเขาก็ให้ความสำคัญกับคนที่จะเป็นผู้นำของชุมชนซึ่งต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทโดดเด่นในการประสานงานกับภายนอกและสามารถเป็นที่พึ่งพาอาศัยของคนในชุมชนได้ เมื่อมีการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการและมีการเลือกตั้งประธานชุมชนขึ้นเป็นครั้งแรก ชาวบ้านได้มองเห็นบทบาทและคุณสมบัติของผู้นำที่เข้มแข็งคนหนึ่งคือนายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ หรือ “พี่โอ” จึงได้เลือกขึ้นมาเป็นประธานชุมชน

ภายในชุมชนมิตรภาพ ยังมีกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมที่ส่งเสริมความร่วมมือและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ ภายในแต่ละคุ้ม ที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เช่น งานปีใหม่ สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา งานบวช งานศพและงานอื่น ๆซึ่งทุกครั้งนายธราพงษ์จะแสดงบทบาทในการเป็นผู้นำ และสามารถสร้างแรงบันดาลใจให้คนมาร่วมกันในการทำกิจกรรมตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

การที่นายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนให้เป็นประธานชุมชนคนแรก โดยไม่ต้องมีการแข่งขันก็เพราะเขาเป็นผู้ที่แสดงบทบาทที่โดดเด่นในการประสานงานและสร้างความสัมพันธ์กับภายนอก สามารถเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกงานอาชีพให้สมาชิก รวมทั้งสามารถช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งพาของคนในชุมชนได้จึงนับว่าเป็นบุคลิกพิเศษ เป็นผู้ที่มีความสำคัญในชุมชน อีกประการหนึ่งนายธราพงษ์เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์กับคณะบริหารเทศบาลนครขอนแก่นมายาวนาน การประสานงานและการผลักดันเพื่อให้เกิดการสนับสนุนจากภาครัฐ

ท้องถิ่น(เทศบาล)ในกิจกรรมต่าง ๆที่ชุมชนมีปัญหา จึงเป็นบทบาทหนึ่งที่นายธราพงษ์เป็นผู้ริเริ่มให้เกิดการแก้ไขปัญหาของสมาชิกชุมชนได้

2) จากผู้นำชุมชนสู่การเป็นผู้นำเครือข่าย

หลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs) ได้เข้าไปสนับสนุนงานพัฒนาในชุมชนมิตรภาพจากปี พ.ศ. 2536 - 37 เป็นต้นมา NGOs ได้มีการประสานงานพัฒนาชุมชนระหว่างชุมชนเพื่อให้เกิดความร่วมมือและเป็นการแลกเปลี่ยนปัญหาและประสบการณ์ร่วมกันของกลุ่มผู้นำ โดยมีพื้นที่เป้าหมายการทำงาน 6 ชุมชน คือชุมชนมิตรภาพ หนองแวงตราชู 2 เทพารักษ์ตอนต้น หนองวัด 2 หนองใหญ่ 1 และ 2 และได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างชุมชนเพื่อให้เกิดการประสานงานและหนุนช่วยกัน ซึ่งต่อมาระยะหลังได้มีการพัฒนาเป็น เครือข่าย “สหชุมชน”[5] ในปี พ.ศ.2538 ประธานเครือข่ายคนแรกคือนายทวี ดอนสมบูรณ์ ซึ่งเป็นตัวแทนจากชุมชนหนองแวงตราชู 2 ในที่ประชุมได้ลงความเห็นให้นายธราพงษ์เป็นประธาน แต่นายธราพงษ์ไม่ยอมรับตำแหน่งในตอนแรก หลักของเครือข่ายคือการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชน และการศึกษาปัญหาของชุมชนเพื่อกำหนดแผนการแก้ไขปัญหาร่วมกัน และการพัฒนาศักยภาพผู้นำ และอีกภาระหน้าที่หนึ่งคือ การประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรภายนอก เพื่อแสวงหาทรัพยากรมาสนับสนุนการแก้ไขปัญหาของสมาชิก โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งมีโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น เป็นองค์กรสนับสนุนงานพื้นที่ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากไลฟ์ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย(ม.พ.ศ.) สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.)และ คณะกรรมการระดับภิมิภาคPRC

เมื่อเงื่อนไขการสนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนจาก พ.ช.ม. หมดลง องค์กรไลฟ์ ม.พ.ศ PRC ได้ยุติการสนับสนุนโครงการของ NGOs และได้ขยายบทบาทให้เครือข่ายสหชุมชนจัดทำโครงการความร่วมมือกับ พ.ช.ม. เมื่อเดือนกรกฎาคม 2539 NGOs เป็นเพียงองค์กรพี่เลี้ยง เครือข่ายสหชุมชนได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการประสานงานภายใน-ภายนอก ตลอดจนการจัดการทรัพยากรที่เครือข่ายได้รับการสนับสนุน มีการวางแผนงานพัฒนาเครือข่ายและการจัดระบบภายใน

ภารกิจหลักของเครือข่าย เน้นการพัฒนาศักยภาพของผู้นำและการแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชน เช่น สิ่งแวดล้อมชุมชน การจัดตั้งและพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ สิทธิการเป็นชุมชนและการขอเลขบ้าน ประปา ไฟฟ้า นายทวี ดอนสมบูรณ์ซึ่งเป็นประธานเครือข่าย ฯ คนแรกยังไม่ได้

[5] ดู พัชรินทร์ ใน อคิน, อ้างแล้ว หน้า168

แสดงบทบาทโดดเด่นเท่าที่ควร ทำให้การแก้ไขปัญหาและการบริหารงานเครือข่ายไม่บังเกิดผลเท่าที่ควร นายธราพงษ์ได้แสดงบทบาทการวิพากษ์ - วิจารณ์การทำงานทำให้เกิดการปรับระบบงานของเครือข่ายขึ้นในขณะเดียวกัน ได้มีการขยายพื้นที่การทำงานเพิ่มขึ้น ทำให้สมาชิกเครือข่ายเพิ่มเป็น 9 ชุมชน

เมื่อวาระของประธานกรรมการเครือข่ายหมดลง จึงเปิดให้มีการเลือกตั้งใหม่ทำให้นายธราพงษ์ ได้รับการเลือกตั้งเป็นประธานเครือข่ายคนที่ 2 ในช่วงนี้กระแสการพัฒนาชุมชนเมืองได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น ความร่วมมือของสมาชิกชุมชนมีมากขึ้น กิจกรรมต่าง ๆเริ่มมีบทบาทต่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน เทศบาลฯยอมรับให้ชุมชนแออัดเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการได้มีการขอทะเบียนบ้านและพัฒนาสาธารณูปโภค การได้รับประโยชน์ของชุมชนทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและสมัครเข้าเป็นสมาชิกของเครือข่ายมากขึ้น ทำให้กิจกรรมมีการขยายตัว

ปี 2539 ความสัมพันธ์ของเครือข่ายสหชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และแหล่งทุนภายนอกมีมากขึ้น ทำให้บทบาทของเครือข่ายเด่นชัดมากขึ้น มีการประสานกับภายนอก มีทรัพยากรเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมมากขึ้น สมาชิกเกิดการตื่นตัวร่วมมือกันมากขึ้น ในที่สุดชุมชนก็ได้รับประโยชน์จากโครงการ และ เครือข่ายก็มีสถานะเป็นที่ยอมรับของสังคม บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนในระยะนั้นนับว่ามีสูงมาก นายธราพงษ์และผู้นำชุมชนจากชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายก็มีบทบาทต่อภายนอกที่โดดเด่นมาก ในขณะที่บทบาทที่มีอยู่ภายในชุมชนของผู้นำแต่ละคนกลับไม่ปรากฏมากนัก เกิดภาวะที่เรียกว่าผู้นำลอยหรือผู้นำหลุดขั้วที่ห่างเหินจากชาวบ้านมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและความเข้าใจของชาวบ้านในชุมชนมีอยู่อย่างจำกัด

3) เครือข่ายที่แตกตัวและแตกแยก

ในขณะที่เครือข่ายสหชุมชนฯเริ่มมีบทบาทสูงเด่นขึ้นนั้น ยังมีกลุ่มพลังอีก 2 กลุ่มที่มีการสร้างและสนับสนุนเครือข่ายขององค์กรชุมชนอยู่ตลอดเวลา กลุ่มแรก คือเทศบาลนครขอนแก่น[6] ภายใต้การนำของนักการเมืองท้องถิ่นที่รวมตัวเป็นคณะเทศมนตรีและมีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันขึ้นเป็นนายกเทศมนตรีรวมทั้งมีการต่อเชื่อมสู่การเมืองระดับชาติอยู่ตลอดเวลา กลุ่มนี้ได้ใช้บทบาทตามกลไกการบริหารองค์กรท้องถิ่นที่จัดตั้งชุมชนเมืองในเขตเทศบาลที่เป็นทางการ และได้มีการสนับสนุนให้องค์กรชุมชนที่เป็นชุมชนแออัดเดิมและชุมชนอื่น ๆ รวมตัวกันเป็นเครือข่ายชุมชนเมืองจำนวน 36 ชุมชน

[6] โปรดดู รายงานชุมชนมิตรภาพ ประกอบ

อีกกลุ่มหนึ่งก็คือ กลุ่มนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกันที่เริ่มเข้ามาเคลื่อนไหวงานพัฒนาในชุมชนแออัดในระยะปี พ.ศ. 2537 โดยมีการต่อเชื่อมกับองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวงานสลัมในกรุงเทพฯมายาวนาน ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้มีพัฒนาการในการสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายสลัม 4 ภาคขึ้น[7]

ต่อมาเมื่อเกิดปัญหาช่องว่างระหว่างผู้นำเครือข่ายสหชุมชนกันเองและปัญหาผู้นำเครือข่ายสหชุมชนหลุดลอยจากฐานองค์กรชุมชนมากขึ้น ประกอบกับการเข้ามามีบทบาทสนับสนุนของหน่วยงาน โครงการและแหล่งทุนจากภายนอกมากมาย[8] โดยเฉพาะในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการจับสายแบ่งขั้วระหว่างผู้นำชุมชน ดังนี้

(1) เครือข่ายสหชุมชนอันมีนายธราพงษ์ เป็นประธาน และเป็นพันธมิตรกับสภาองค์กรประชาชน ซึ่งเป็นเครือข่ายระดับชาติที่สนับสนุนโดยผ่านโครงการความร่วมมือของ พ.อ.ช. มีชุมชนสมาชิกรวม 15 ชุมชน[9] ต่อมามีชุมชนแยกตัวไปจากเครือข่ายนี้ ชุมชน

(2) เครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่น สนับสนุนโดยเทศบาลนครขอนแก่น มีจำนวน 43ชุมชน (รวมจากเครือข่ายสหชุมชนแล้ว)

(3) เครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ในส่วนของจังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นพันธมิตรโดยตรงกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ เครือข่ายนี้คือกลุ่มที่แยกตัวออกจากเครือข่ายสหชุมชน

สำหรับในชุมชนมิตรภาพ ยังคงสังกัดเครือข่ายสหชุมชนอยู่เช่นเดิม แต่มีผู้นำชุมชนบางคนไปร่วมอยู่ในเครือข่ายอื่น

6. กรรมสิทธิ์ในที่ดินและสิทธิในที่อยู่อาศัย

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่โดยการบุกรุกที่ของการรถไฟเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยนับจากปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ถือได้ว่าชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินจนถึงปัจจุบัน

---

[7] โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมจากเอกสาร 10 ปี มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยประกอบ

[8] เช่น โครงการความร่วมมือของ พ.ช.ม. โครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนเมือง (พ.ช.ม. และ Danced Brown) โครงการ SIF (เมนูต่าง ๆ) โครงการมิยาซาวา และกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท

[9] ดูบัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ หน้า 34

เมื่อมาอยู่แรก ๆ ชาวบ้านกลัว เพราะทางเจ้าหน้าที่รถไฟมาตรวจตราอย่างเข้มงวด ประมาณปี 2537-38 ชาวบ้านจึงเริ่มเข้าใจเรื่องสิทธิขึ้นบ้าง ความกลัวระยะแรกชาวบ้านเล่าว่า

> *"...เมื่อเจ้าหน้าที่รถไฟมาชาวบ้านจะวิ่งหลบ ระยะหลังเมื่อหมู่บ้านประชิดเข้ามา เริ่มเกิดความคุ้นเคย และเริ่มเป็นมิตรกันมากขึ้น กล้าที่จะสร้างบ้านขยายมาทางรถไฟมากขึ้น ไม่ต้องจ่ายเงินใต้โต๊ะให้รถไฟ ตอนแรกพวกรถไฟจะไปจับชาวบ้านท่าเดียว ต่อมาเมื่อชาวบ้านให้บุหรี่บ้าง หาน้ำหาท่าให้กินบ้าง ก็เริ่มจะไม่กล้าจับ คนมาตรวจก็ไม่ใช่คนใหญ่คนโตที่ไหน เป็นลูกชาวไร่ชาวนานี่เอง ความกลัวจึงค่อย ๆ คลี่คลายลง และไม่มีอาการกลัว แต่มีความกังวลใจว่าจะถูกไล่ การไล่ครั้งนี้ถ้าเกิดขึ้นถือเป็นการไล่ครั้งที่ 2 ซึ่งที่ดินมีจำกัด โอกาสในการอยู่ในเมืองน้อย"*

การที่ชาวบ้านได้ร่วมกระบวนการพัฒนาและไปรับรู้ข้อมูลในเรื่องสิทธิ ในเรื่องนโยบายของราชการต่าง ๆ โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2538-2540 ทำให้ชาวบ้านเกิดความอึกเหิม ไม่กังวลใจเรื่องการไล่ที่เหมือนแต่ก่อน

อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลา 20 ปีที่ผ่านมา ปัญหาที่อยู่อาศัยจึงเป็นปัญหาที่ล่อแหลมต่อการถูกไล่ที่ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าสถานการณ์จะไม่ถึงขั้นวิกฤติ ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการใช้ประโยชน์จากที่ดินของการรถไฟ ได้ส่งผลกระทบต่อสถานะของชุมชนตลอดเวลา ขณะเดียวกันชุมชนมิตรภาพก็ได้มีการพัฒนาองค์ประกอบภายในทั้งทางด้านการปรับปรุงที่อยู่อาศัยให้ดีขึ้น การพัฒนาสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ และการยกระดับสถานภาพความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการ ทำให้ชุมชุมชนมีความมั่นคงและมีบทบาททางด้านสังคมมากยิ่งขึ้น

จากสถานการณ์ในปัจจุบัน ปัญหาในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยเป็นประเด็นร่วมกันของชุมชนสลัมทั้งหลายในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งชาวชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟทั้ง 12 ชุมชนจะต้องร่วมมือกันเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหา เพื่อความมั่นคงในที่อยู่อาศัยระยะยาว ดังนั้นบทบาทของเครือข่ายชุมชนจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำหน้าที่ในการประสานทั้งภายในเครือข่ายชุมชนเองหรือระหว่างเครือข่ายกับภายนอก รวมถึงการประสานกับการถไฟอย่างเป็นทางการ

ในปัจจุบันชุมชนมิตรภาพยังต้องพึ่งพาอาศัยที่ดินของการรถไฟเป็นที่อยู่อาศัย ปัญหาเรื่องสิทธิในที่ดินยังเป็นปัญหลักที่ชุมชนมิตรภาพจะต้องหาทางแก้ไขปัญหาต่อไป ถึงแม้ว่าสถานการณ์ในปัจจุบัน จะยังไม่ถึงขั้นวิกฤติก็ตาม ดังนั้นการเตรียมการและการหาแนวทางป้องกันยังมีความจำเป็นเพื่อหาทางออกและเป็นการแก้ไขปัญหาในอนาคต

ปัญหาความขัดแย้งทางความคิด ต่อการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวขาดความเป็นเอกภาพ ทำให้ความแตกต่างทางความคิดมีการขยายแนวคิดจากเครือข่ายสู่ชุมชนสมาชิก โดยสรุปมีสองแนวทางคือ

1. การต่อสู้เรียกร้องสิทธิเพื่อที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิมโดยการเช่าในระยะยาว เป็นแนวทางที่เกิดจากการประสานงานระหว่างเครือข่ายสลัม 4 ภาคกับเครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น
2. แนวทางการจัดหาที่อยู่ใหม่ โดยการซื้อที่ดินโดยมีเครือข่ายสหชุมชนเป็นแกนหลักในการเคลื่อนไหวที่มีการประสานกับเคหะแห่งชาติ

โดยทั้ง 2 แนวทางดังกล่าว ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่อยู่ภายใต้ความขัดแย้งของกลุ่มผู้นำ และกำลังขยายสู่สมาชิกของแต่ละชุมชนในขณะนี้ อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยก็ยังเป็นประเด็นหลักที่ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาในอนาคตต่อไป ซึ่งปัจจุบันเครือข่ายฟื้นฟูกำลังดำเนินการเรื่องการขอเช่าที่จากการรถไฟเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในระยะยาว ซึ่งกำลังมีการร่างสัญญากับพี่น้องในชุมชนที่อยู่อาศัยอยู่ในที่รถไฟทั่วประเทศ ซึ่งมีข้อสรุปจากจากผลการเจรจารอบสุดท้ายกับ รมช. ประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์ที่คณะกรรมการรถไฟมีมติเห็นชอบในวันที่ 13 กันยายน 2543 ดังนี้คือ

1. กรณีในที่ท้องช้าง และที่เลิกใช้ในกิจการเดินรถ ชุมชนสามารถเช่าได้ 30 ปี แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องไม่ไปอยู่ในแผนแม่บทที่ดินของการรถไฟ และให้ชุมชนร่วมกับรถไฟทำผังการใช้ที่ดินก่อนเช่า
2. กรณีชุมชนในที่ 40 เมตร ทำสัญญาเช่าครั้งละ 3 ปี และต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าการรถไฟจะใช้พื้นที่เพื่อการเดินรถ ให้หาที่รองรับห่างไม่เกิน 5 กิโลเมตรแล้วเช่า 30 ปี ในระหว่างเช่าให้ประปา ไฟฟ้าเข้าบริการได้
3. กรณีชุมชนในที่ 20 เมตรให้การรถไฟและชุมชนร่วมกันหาที่รองรับห่างจากที่เดิมไม่เกิน 5 กิโลเมตร
4. ให้เครือข่ายสลัม 4 ภาคมีส่วนร่วมในการยกร่างสัญญาเช่า และกำหนดอัตราค่าเช่า

7. รหัสหมาย : ความเข้าใจและการยอมรับของสังคม

รหัสหมายเป็นทัศนคติของคนนอกที่สะท้อนภาพลักษณ์ของชุมชนมิตรภาพ โดยใช้ทัศนคติเดิมตามความเข้าใจ หรือความรู้สึกที่ขาดข้อมูลและข้อเท็จจริง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทัศนคติของกลุ่มคนที่มีภาพลักษณ์อยู่เบื้องหลังการรับรู้ ตลอดระยะที่สังคมมองชุมชนแออัดอย่างผิวเผิน ซึ่งโดยทั่วไป

จะสะท้อนภาพทางกายภาพเป็นหลักโดยมองไม่เห็นพัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงทำให้คนภายนอกมองชุมชนแออัดอย่างหยุดนิ่ง ส่งผลต่อการยอมรับของสังคมภายนอก

รหัสหมายของชุมขนมิตรภาพก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ เป็นชุมชนของผู้ใช้แรงงานหาเช้ากินค่ำ เป็นกลุ่มคนจนที่บุกรุกที่สาธารณะ ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย เป็นชุมชนอยู่นอกระเบียบแบบแผนของทางการ คุณภาพชีวิตต่ำกว่ามาตรฐาน นี่คือ ทัศนะทั่วไปที่มองชุมชนมิตรภาพ ถ้าหากจำแนกทัศนะของกลุ่มคนจะมองชุมชนมิตรภาพแตกต่างกันออกไป คือ

"ทัศนะของทางการ" ฝ่ายที่เป็นหน่วยงานราชการ จะมองชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนอยู่นอกระเบียบแบบแผน คุณภาพชีวิตต่ำกว่ามาตรฐาน ชีวิตขาดหลักประกัน

"ทัศนะของคนชุมชนเดิม" ชาวบ้านที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินและอาศัยอยู่แถบนั้นมาก่อนจะมองชุมชนเป็นกลุ่มคนหาเช้ากินค่ำที่ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชีวิต เป็นกลุ่มคนงานรับจ้างที่พึ่งพาอาศัยอาชีพจากเมือง และเป็นกลุ่มคนที่น่ารังเกียจที่อาจนำความเดือดร้อนมาให้

"ความเข้าใจของคนในชุมชนมิตรภาพ" ในระยะเริ่มต้น ชาวบ้านยอมรับว่าพวกเขาเป็นชุมชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ขาดหลักประกันในชีวิต ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย และยังมีสถานะทางสังคมที่ด้อยกว่ากลุ่มอื่นในสังคม แต่พวกเขาไม่ยอมรับว่าชุมชนของพวกเขาเป็นแหล่งเสื่อมโทรมที่น่ารังเกียจ เป็นแหล่งยาเสพติดและอบายมุข พวกเขาคือกลุ่มที่ทำมาหากินโดยสุจริต มีครอบครัวญาติพี่น้อง มีวัฒนธรรมประเพณีที่นับถือ เพียงแต่ขาดการได้รับโอกาสในการพัฒนาเท่าเทียมกับกลุ่มอื่น รวมถึงการรับรองสถานะความเป็นชุมชนที่มีสิทธิเท่าเทียมกับชุมชนอื่นๆ

งานพัฒนาชุมชนได้ส่งผลต่อการแก้ปัญหาของชุมชน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 ถึงปัจจุบันชุมชนมิตรภาพร่วมกับเครือข่ายได้ร่วมกันผลักดันการรับรองสิทธิของชุมชน โดยการออกเลขที่บ้าน การรับรองสิทธิความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนทรัพยากรเพื่อการแก้ปัญหา รวมถึงการเข้าถึงบริการของภาครัฐ ชุมชนมิตรภาพได้แก้ไขปัญหาพื้นฐานทางกายภาพและได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาของภาครัฐ ชุมชนมิตรภาพได้แก้ไขปัญหาพื้นฐานทางกายภาพและได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาเมืองที่มีสถานะเทียบเท่ากับชุมชนโดยทั่วไป ทำให้เกิดการขยายความรับรู้และข้อมูลข่าวสารกระจายสู่ภายนอก ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำความเข้าใจถึงเงื่อนไข ส่วนประกอบภายในและพัฒนาการของชุมชน ซึ่งนำมาสู่การยอมรับของภายนอกมากขึ้น

ในขณะเดียวกันคนภายในชุมชนเอง ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดจากเดิม โดยการพัฒนาการเรียนรู้จากงานพัฒนา มีการขยายความคิดเรื่องสิทธิของชุมชน มีปฏิบัติการที่ผ่านกระบวนการเรียกร้องจนได้มาซึ่งการรับรองสิทธิทำให้ชุมชนเกิดความมั่นใจในตนเอง และมี

สถานะภาพทางสังคมมากขึ้น และได้รับการยอมรับจากสังคมซึ่งเป็นการยอมรับที่เกิดจากการพัฒนาทั้งภายในชุมชนเอง และการเผยแพร่ข้อมูลทำให้เกิดความเข้าใจข้อเท็จจริงนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนภายนอก และนำไปสู่การยอมรับสถานะของชุมชนมิตรภาพมากยิ่งขึ้น

การก่อกำเนิดและพัฒนาการรวมกลุ่มและการทำกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน

1. การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพ

1.1 ก่อนการจัดตั้งชุมชน

ในระยะแรกที่ชุมชนมิตรภาพเริ่มก่อตัวเป็นชุมชนนั้นก็เหมือนกับชุมชนแออัดอื่น ๆ ในเขตเทศบาลนครขอนแก่นที่มีสถานภาพเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยว่าเป็นชุมชนบุกรุกที่ ทำให้ชุมชนยังไม่ได้รับบริการพื้นฐานและสิทธิชุมชนจากหน่วยงานที่รับผิดชอบของรัฐโดยเฉพาะจากทางเทศบาล [10] จนกระทั่งในปี พ.ศ.2536 โครงการไลฟ์ (Local Initiative Facility for the Urban Environment (LIFE ภายใต้ UNDP) และ พชม. จึงได้เข้ามามีบทบาทและสนับสนุนงบประมาณผ่านโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่นในการสำรวจข้อมูล และเปิดพื้นที่การทำงาน ได้มีการทำงานพัฒนาผู้นำ และวางแผนการพัฒนาชุมชนขึ้น ในระยะเริ่มแรกเป็นการสำรวจเพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาโดยโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่นได้เข้าไปศึกษาข้อมูลชุมชนและได้จัดกระบวนการให้เกิดการแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ปัญหาชุมชนร่วมกับชาวบ้าน กิจกรรมดังกล่าวนี้ทำให้ได้รับรู้ข้อมูลและสภาพปัญหาของชุมชน ซึ่งจะนำมาสู่การหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาร่วมกับชุมชนในระยะต่อมา

1.2 หลังการจัดตั้งชุมชนเป็นทางการ

ชุมชนมิตรภาพได้เข้าร่วมกระบวนการพัฒนาชุมชนนับจากปี พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นปีที่ได้รับการจัดตั้งจากเทศบาลให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นต้นมา ได้มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชนได้เข้ามาสนับสนุนการพัฒนาชุมชนมิตรภาพ หลังจากที่ได้มีการศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ปัญหาในระดับชุมชนร่วมกันของแกนนำชุมชนกับเจ้าหน้าที่สนามของโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น เพื่อหาสาเหตุของปัญหาและวิธีการแก้ปัญหา แกนนำของชุมชนคือนายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ และนายธำรง มาลาศรี มีการจัดทำกองทุนเพื่อทำ

[10] พัชรินทร์ :160

ส้วมจำนวนเงิน 10,000บาทให้สมาชิกกู้ยืมไปทำส้วมหมุนเวียนเพื่อแก้ปัญหาด้านสุขภาพและสภาพแวดล้อมของชุมชน ต่อมาได้มีการจัดประชุมแกนนำแต่ละชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลชุมชนและการทำกิจกรรม การรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจโดยเริ่มจากการแก้ปัญหาเงินกู้นอกระบบ หลังจากนั้นภายในชุมชนได้มีการจัดประชุมเพื่อปรึกษาหารือในการริเริ่มรวมกลุ่มและจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1) การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

กลุ่มในชุมชน เริ่มจากการทำออมทรัพย์ ที่ยืมเงิน พ.ช.ม. 400,000 บาทเพื่อปลดหนี้ ปี 2538 ตรงนี้คุมให้ทำคือ เข้าไปแล้วมีปัญหา มีการระดมปัญหาในมิตรภาพ เขาบอกว่าน้ำก็ไม่มี ไฟก็ไม่มี เงินกู้นอกระบบก็ไม่มี จะถูกไล่รื้อ ไม่มีกรรมสิทธิในที่ดิน สภาพแวดล้อมไม่ดี เรื่องต่าง ๆ และเห็นว่าเรื่องที่จะทำได้ก่อนคือเรื่องการแก้ปัญหาเงินกู้นอกระบบและระบบสาธารณูปโภค 2 ตัวที่สำคัญ

กิจกรรมแรกจึงเป็นเรื่องของการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และได้เงินกู้ ตอนนั้นพี่โอขยันเก็บเงินกู้ เงินปล่อยมาให้คนขายของที่ บ.ข.ส.บ้าง ปลดหนี้รายละ 20000 – 30000 บาท มีนายรง เป็นผู้ทำบัญชี(อยู่คุ้มตะวันออก ตอนนี้มาอยู่เครือข่ายฟื้นฟู เป็นคนที่ละเอียดอ่อนในเรื่องบัญชี) มีพ่อทวีป ตอนเย็นมีการนั่งคุยกันทุกวัน มีการประชุม ชาวบ้านรับรู้ร่วมกัน มีกิจกรรม และมีการรับประโยชน์จากทรัพยากรที่มาสนับสนุน มีระบบกลาง

2) กิจกรรมการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ตอนนั้นใต้ถุนแฉะไปหมดเลย อยู่กับไม่ได้ เหม็น ทางเดินในชุมชนเป็นสะพานไม้ ที่คอยแต่จะดีดน้ำขึ้นมาเปียกเวลาเดิน เวลาเข้าไปต้องจอดรถที่คิว 3 ล้อแล้วเดินข้ามทางรถไปไฟ ที่ไม่ใช้เส้นทางมิตรภาพเพราะมันอ้อมไกล ใครไปมาก็ต้องหยุดคุยกับ 3 ล้อ ชาวบ้านนิยมเส้นทางด้านนี้เป็นหลัก มีปัญหาขยะ เป็นที่รวมน้ำ วิ่งลอดใต้ถุน โดยชาวบ้านจะทำบ้านใต้ถุนสูง กิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องเริ่มจาก

- การได้รับเงินจากสาธารณสุข ให้ทำกองทุนส้วม 10,000 บาท ตอนนั้นชุมชนมีส้วมน้อย การถ่ายถ่ายลงคลอง ในขณะเดียวกันที่ก็ใช้น้ำในคลอง โดยมีการตกลงว่าจะใช้เงินปรับปรุงส้วมแบบหมุนเวียน โดยใครต้องการส้วมก็แสดงความจำนงมา ใครไม่มีส้วมก็สำรวจดู ถ้าไม่มีก็อยากทำส้วมไหม ถ้าอยากทำจะมีเงินกองทุนไปสนับสนุน ตอนนั้นชาวบ้านได้ส้วมดีใจมาก
- ต่อมาเงินจากสาธารสุข(ที่หมุนสร้างส้วม) และมีเงินของ LIFE มาเติม 10,000 และเงินของเทศบาลอีก 10,000 บาท รวม 30,000 บาท เทศบาลให้จัดการ

ปัญหาสภาพแวดล้อมในชุมชน สาธารณสุขไม่อยากให้มีเชื้อโรค เทศบาลมีโครงการอบรมฝีมือแรงงาน แต่ชาวบ้านตกลงว่าจะเอาเงิน 10000 มาอบรมกันเอง แล้วเอาเงินมาปรับปรุงถนนในชุมชน คือทางเท้าระหว่างคุ้มบ้าน

3) การปรับปรุงถนนในชุมชน

ตอนนั้น ชาวบ้านช่วยกันอย่างแข็งขัน เงินมีไม่มาก และการได้มาเป็นอย่างไม่มีแบบแผนอะไร ได้มาในนามของการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน ที่อยากจะแก้ไขปัญหาเรื่องพื้นสภาพชุมชนให้ดีขึ้น มีการวางแผนกันโดยบอกว่ามีเงิน 30,000 บาท เราจะทำอะไร ทำถนนสายไหน ใช้เงินแค่นี้ให้คุ้มค่ามากที่สุด เพราะปกติต้องทำทั้งชุมชนแล้วจะทำอย่างไร ไม่มีการเอาผังมาดูเพื่อกำหนดเส้นทาง แต่มีการบอกเลยว่าเงินมีแค่นี้ ช่วงนี้จะทำตรงนี้ก่อน เพราะคนที่มีรายชื่อในการอบรมคือคุ้มพี่โอ และมีการบอกว่าโครงการเราต้องจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมชุมชน แต่เมื่อมีงบประมาณแค่นี้ เราคิดว่าจะทำตรงนี้ก่อน แล้วค่อยขยายไปเรื่อย ๆ ซึ่งสุดท้ายก็จะทำจนหมด มันไม่ใช่กระบวนการวางแผนอย่างเป็นระบบ ตอนนั้นคนส่งเสริมก็หนักใจเพราะชาวบ้านจะเอาแล้วจะทำอย่างไร เอาเงินมาจากไหน เป็นต้น จึงมีการปันเงินจาก โครงการ พี่โอไปขอเทศบาลมาอีก 10,000 บาท เมื่อถนนเสร็จก็มีการเอาดินมาใส่ใต้ถุน ต่างคนต่างทำเอง จนสภาพชุมชนมีลักษณะแบบนี้

4) กิจกรรมเรื่องน้ำประปา(ทำพร้อมกับศาลา)

ได้เงินจาก AUS-AID มหาวิทยาลัยขอนแก่นลงมาสำรวจเรื่องสาธารณสุข เมื่อเราทำงานในพื้นที่รู้สึกมีชื่อเสียงกันเล็กน้อย ข่าวเรื่องชาวบ้านมีส่วนร่วมมหาวิทยาลัยเลยพานักศึกษามาดู เขาไม่เคยเห็นสลัมก็มาดู พอเขารู้ว่าชาวชุมชนตื่นตัวแบบนี้จึงให้ชุมชนเสนอโครงการ ชาวบ้านจึงเริ่มทำโครงการประปาขึ้น ได้เงินมาก็ขออนุญาต ตอนนี้เป็นความต้องการของมหาวิทยาลัย แล้วมหาวิทยาลัยไปช่วยหาเงินมาให้ กระบวนการทำงานงานตอนนั้นคือ เริ่มจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนว่าปัญหาชุมชนมีเรื่องอะไรบ้าง ก็มีการแลกเปลี่ยนคุยกัน เรื่องทางเท้ากำลังแก้ ที่เดือดร้อนก็มีเรื่องน้ำประปา ไฟฟ้า มหาวิทยาลัยก็บอกว่าถ้าจะแก้ปัญหาน้ำจะทำอย่างไร จะร่วมมืออย่างไร และจะให้มหาวิทยาลัยช่วยอะไร ซึ่งมหาวิทยาลัยบอกว่าพอจะช่วยต่อโครงการให้ได้ ก็เลยพูดถึงเรื่องการเสนอโครงการโดยชุมชนได้เสนอโครงการไปยังมหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาลัยฯต่อไปยังแหล่งทุน เขาก็ตกลงกันได้งบมา 50,000 – 60,000 บาท วิ่งประสานงานกับประปา ในเรื่องแผนที่/ผังชุมชน เตรียมในเรื่องใบอนุญาตขอติดตั้ง เป็นต้น ตอนนั้นไม่ติดปัญหาเรื่องชุมชนบุกรุกเพราะเอาหนังสือจากเทศบาล และชุมชนได้รับการจัดตั้งจากเทศบาลแล้ว ให้เทศบาลออกหนังสือถึงประปาเพื่อขอติดตั้ง ใบยื่นคำร้อง และหาเงินประกันไปให้ก็จบ ตอนนั้นเป็นหม้อรวม ในตอนนั้นมีแกน

หลักในการช่วย ระบบนี้ไม่ยาก เวลาวางท่อ ทางการประปามาวางให้หมด ได้เงินจากAUS-AID มาเราก็ไปจ่ายสตางค์ ก็จบ NGO เป็นพระเอก ชาวบ้านรู้จักดี คุยกับชาวบ้านไปเรื่อย ๆ เราไม่รีบ

ต่อมาได้เงินโครงการ DANCED มีการตั้งทีม โดยเรา organize ด้วยการตั้งคำถามว่า *"ถ้า DANCED มีงบมา ในเครือข่ายจะจัดอย่างไร"* เราก็มีการประชุมโดยมีอาจารย์ NGO เทศบาล ชาวบ้านมาตั้งวงคุยกันให้น่าเชื่อถือ มีการพูดถึงเรื่องระบบการจัดการ กลไกการทำงาน และใช้เวทีคุย ต่อมาเป็นเรื่องของกรรมการจังหวัด ในการพิจารณาโครงการที่ผ่าน DANCED มา ตอนนี้เงินมันมาในนามของเครือข่าย ในปี พ.ศ. 2538 เราพูดถึงผู้นำว่าจะมาวางแผนในการแก้ไขปัญหาของตัวเอง มันต้องมีการวิเคราะห์ปัญหาว่าปัญหาของชุมชนคืออะไร มาวิเคราะห์ได้ว่าปัญหาพื้นฐานคือ สิทธิการไม่มีทะเบียนบ้าน น้ำ ไฟ มีชุมชนไหนบ้างก็วางแผนกันโดยมีมิตรภาพและชุมชนอื่น ๆ ด้วย

กล่าวโดยสรุป กิจกรรมการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น ไลฟ์ ม.พ.ศ. พ.ช.ม. PRC. เทศบาล โดยผ่านโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น จากปี พ.ศ. 2537 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2543) มีดังนี้

ปี พ.ศ. 2537-2538

(1) การพัฒนาศักยภาพผู้นำ / องค์กรชุมชน (ได้รับการสนับสนุนจาก ม.พ.ศ. ไลฟ์ , PRC)

- การอบรมผู้นำ เพื่อพัฒนาความรู้ความสามารถ
- การศึกษาดูงาน เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และพัฒนารูปแบบการทำงาน
- จัดสัมมนาเพื่อการวางแผน และการสรุปบทเรียนการทำงาน

(2) จัดตั้งและพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ (ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก พ.ชม.)

- วิเคราะห์ปัญหา เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา
- อบรมการทำบัญชี และระบบบริหารจัดการกลุ่ม

(3) พัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน (ได้รับการสนับสนุนจากไลฟ์ สาธารณสุข เทศบาล)

- พัฒนาทางเดินในชุมชน / แก้ปัญหาน้ำขัง และน้ำเน่าเสีย
- การจัดการขยะในชุมชน / จัดกองทุนหมุนเวียนในการทำส้วม

(4) จัดทำทะเบียนบ้าน จัดตั้งชุมชน ร่วมกลุ่มของชุมชน การพัฒนาผู้นำ องค์กรชุมชน / เครือข่ายสหชุมชน

ปี พ.ศ.2539

จากปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา ชุมชนมิตรภาพได้รับการสนับสนุนโครงการความร่วมมือกับ พ.ชม. และ DANCED โดยได้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

(1) พัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน โดยการสนับสนุนจาก DANCED

- ทำถนนในชุมชน และสะพานคอนกรีต (งบจาก DANCED สถานเอกอัครราชฑูต)
- การจัดการขยะในชุมชน (ถังขยะ และที่รวบรวมขยะของชุมชน (งบจาก DANCED สถานเอกอัครราชฑูต)
- ประปาชุมชน เดินท่อซีเมนต์ ติดตั้งมิเตอร์ แยกแต่ละครัวเรือน สนับสนุนโดย AUS - AID มหาวิทยาลัยกรีนแลนด์ (สถานเอกอัครราชฑูตออสเตรเลีย) ผ่านมหาวิทยาลัยขอนแก่น
- กิจกรรมด้านสุขภาพอนามัย (โดยกองอนามัยและสิ่งแวดล้อม เทศบาลนครขอนแก่น และสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด)

- โภชนาการเด็ก คนชรา
- การให้ความรู้ด้านสุขภาพแม่และเด็ก – คนชรา
- ป้องกันโรค (ไข้เลือดออก ฉีดวัคซีน ชั่งน้ำหนัก และตรวจสุขภาพ)

ปี พ.ศ. 2540

(1) กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน
- การสร้างร่องระบายน้ำเสียในชุมชน ได้รับการสนับสนุนจาก DANCED ผ่านมูลนิธิชุมชนเมือง

(2) โครงการความร่วมมือระหว่างเครือข่ายสหชุมชนกับ พ.ชม. ในการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มออมทรัพย์

(3) สร้างศาลาเอนกประสงค์ โดยใช้งบประมาณที่เหลือจาก DANCED สถานเอกอัครราชฑูต และ Aus-Aid ออสเตรเลีย

ปี พ.ศ. 2541

(1) การสร้างลานเอนกประสงค์ ห้องน้ำ – ลานกีฬา สนับสนุนงบประมาณโดย พ.ช.ม.

(2) กิจกรรมด้านสุขภาพ สนับสนุนโดยกองอนามัยและสิ่งแวดล้อมเทศบาลนครขอนแก่น และสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น
- โภชนาเด็ก
- การให้ความรู้ด้านสุขภาพ แม่ – เด็ก – คนชรา – การดูแลสุขภาพ
- การป้องกันโรค

(3) การจัดตั้ง - พัฒนากลุ่มออมทรัพย์ และงานส่งเสริมอาชีพ

(4) กองทุนส่งเสริมอาชีพจาก CANADA FUND (PRC) จำนวน 250,000 บาท

ปี พ.ศ. 2542

(1) การรวมตัวเพื่อต่อสู้เรียกร้องกรณีให้เอกชนประมูลที่ดินของทางการรถไฟ โดยการให้ทางชุมชนเสนอปัญหา และทำหนังสือยื่นเสนอต่อการรถไฟร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค

(2) กองทุนการศึกษาโดยผ่านเครือข่ายสหชุมชน (โครงการนำร่องได้รับการสนับสนุนจาก SIF เมนู 5)

(3) การปรับปรุงถนนทางเข้าชุมชนได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลนครขอนแก่น

(4) โครงการแยกขยะ และกองทุนรับซื้อขยะจากสมาชิกในชุมชน (ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาลนครขอนแก่น จำนวน 10,000 บาท)

ปี พ.ศ. 2543

(1) โครงการกองทุนทางสังคม (SIF) เมนู 5 ผ่าน “เครือข่ายสหชุมชน”

- กองทุนการศึกษา
- กองทุนส่งเสริมอาชีพ (กองทุนหมุนเวียน)
- สวัสดิการผู้ยากลำบาก (คนชรา , เด็ก , ผู้ด้อยโอกาส)

2. การรวมตัวจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

ในปี พ.ศ.2538 เพื่อช่วยเหลือกันในด้านการเงิน ชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพจึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา โดยเป็นกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมในจังหวัดขอนแก่นกับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พ.ช.ม) ซึ่งได้ดำเนินการในชุมชนมิตรภาพและชุมชนเมืองอื่น ๆ รวม 7 ชุมชน (จากพื้นที่เป้าหมาย 27 ชุมชน)ในระหว่างวันที่ 18 สิงหาคม 2537 ถึงวันที่ 17 สิงหาคม 2538[11] โครงการทำให้ชุมชนมิตรภาพได้มีส่วนร่วมจากสมาชิกได้มีการปรึกษาหารือกันเพื่อแลกเปลี่ยนแนวทางการ

[11] บัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ :31

แก้ปัญหา ซึ่งนำมาสู่การเกิดผู้นำชุมชนที่จะทำหน้าที่ในการประสานความเข้าใจและทำหน้าที่การจัดการกลุ่มและการเงิน ผู้นำมีการพูดถึงบทบาทของกลุ่มออมทรัพย์ให้สมาชิกได้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างกว้างขวาง เกิดการระดมเงินออม และหุ้นนำมาสู่การใช้ประโยชน์ร่วมกันในการกู้ยืมเพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพรายวัน ในขณะเดียวกันเป็นการลดภาระการกู้เงินนอกระบบในอัตราที่สูงร้อยละ 20 ต่อวัน

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ระยะแรก มีระบบการออม การทำบัญชีดี มีการออกใบเสร็จทุกอย่าง จำนวนสมาชิกระยะแรก 40 กว่า เพิ่มมาเป็นร้อย การเก็บเงินใช้ระบบการเก็บรายวัน สิ้นเดือนมีการเช็ครวบยอด และประชุมสมาชิก ครบสูตร การรับรู้ข้อมูลส่วนใหญ่อยู่ที่กรรมการเป็นหลัก คนเข้าร่วมเกือบหมดชุมชน (86ครอบครัว) มีการสำรวจข้อมูลชุมชนเป็นอย่างดี

ในระยะต่อมากลุ่มออมทรัพย์ได้มีการขยายสมาชิกมากยิ่งขึ้นเป็นจำนวนถึง 820 คน ในปี 2539 และได้นำเสนอโครงการสินเชื่อเพื่อปลดหนี้สินนอกระบบจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองจำนวน 400,000 บาท ซึ่งการทำสัญญาความร่วมมือระหว่าง พ.ช.ม. กับ โครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมในจังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็น NGO ก็ได้เปลี่ยนมาเป็นการทำสัญญาระหว่าง พ.ช.ม. กับเครือข่ายสหชุมชนฯ ซึ่งเป็นเครือข่ายองค์กรประชาชนแทน

ปัญหาของกลุ่มออมทรัพย์

กรณีปัญหาภายในกลุ่มออมทรัพย์นั้นเป็นปัญหาเดียวกันกับชุมชนกลุ่มคือ ดูจากปรากฏการณ์การเลือกตั้งประธานชุมชน ซึ่งมีการแข่งขันกันระหว่างนายธราพงษ์ (พี่โอ) กับนายวิเชียร กลึงกลาง ซึ่งเป็นคนในชุมชน เป็นคนโคราช และเป็นตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่งในชุมชน การเลือกตั้งในสมัยแรกนั้นยกให้พี่โอเป็นประธานชุมชน เพราะดูแลชุมชนดี หากิจกรรมเข้ามาในชุมชน ต่อมาสมัยที่ 2 มีการเลือกตั้ง มีนายวิเชียรแข่ง เพราะเมื่อมีออมทรัพย์โดยมีการแบ่งโซนรับผิดชอบ มีพี่วิเชียร พี่ทวีป พี่โอ รับตามคุ้ม(ดูแผนที่) เก็บเงินกู้-ปล่อยเงินกู้ ต่อมานายวิเชียรกับนายเต็มเอาเงินมาจากออมทรัพย์ซึ่งมีรายชื่ออยู่ว่าใครต้องการเท่าไร นายวิเชียรเอามากกว่าเขา แล้วเอาเงินมาปล่อยกู้อีกทอดหนึ่ง ซึ่งผิดระเบียบออมทรัพย์ เมื่อถูกพี่โอว่า จึงเริ่มไม่ถูกกัน นี่เป็นกรณีที่ขัดแย้ง นายวิเชียรก็มีความพยายามในการฟ้องเรื่องพี่โอ เพราะมีเงินโครงการอยู่หลายโครงการ จึงมีการท้าพี่โอให้แจกแจงงบประมาณโครงการให้ชาวบ้านทราบ แต่ก็ไม่มีการตีกัน

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งได้นำมาสู่การเลือกประธานชุมชนที่มีคู่แข่ง แต่พี่โอก็ได้รับเลือกทุกครั้งทั้งนี้เพราะชาวบ้านสามารถพึ่งพาพี่โอในเรื่องการติดต่อประสานและการเอื้อประโยชน์และสามารถช่วยเหลือชุมชนได้ ในขณะที่นายวิเชียรไม่เคยช่วยชุมชน

ปี 2541-2542 สถานการณ์ในชุมชนเริ่มแย่ลง คณะกรรมการจังหวัดก็ไม่มีแล้ว พี่โอก็ไม่เอาด้วย เริ่มมีปัญหาเรื่องภายในกลุ่มออมทรัพย์ที่ไม่มีใครอยากเข้าไปยุ่ง แต่ในชุมชนก็ไม่สนใจปัญหาเหล่านั้น การประชุมทำแบบพิธีกรรม ไม่มีส่วนประกอบในการประชุม แต่ชาวบ้านก็ได้เงินบอกให้ส่งเขาก็ส่ง ไม่มีการตรวจสอบผู้นำ

กระบวนการทำงานองพี่โอไม่ใช้เรื่องระบบคุ้มเข้ามาทำงานเต็มที่ ที่ใช้คือเป็นตัวยืนยันว่ามีส่วนร่วม ความอ่อนตัวของมิตรภาพเริ่มเกิดประมาณปี 2541 โดยแนวโน้มของความไม่สัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น หรือมุ่งประสานกับ พ.ช.ม.กรุงเทพ เริ่มเกิดขึ้น เกิดการทิ้งพื้นที่ พันธมิตรในท้องถิ่น

ในระดับชุมชน ให้พ่อทวีปเป็นผู้รักษาพื้นที่ แกก็ทำหน้าที่แบบข้าราชการ ในขณะที่ NGO 1.)เริ่มเบื่อหน่าย และ 2.) เห็นว่าผู้นำได้รับอิทธิพลจากกรุงเทพ ซึ่งเจ้าหน้าที่ พ.ช.ม. ก็มาช่วยเฉพาะเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ธรรมดา ในขณะที่ปัญหาอยู่ที่การจัดองค์กร การสรุปบทเรียนและการพัฒนาบุคลากร ซึ่ง พ.ช.ม.ไม่ได้เสริมในส่วนนี้ หลังจากที่ NGO ออกมา การสรุปบทเรียน การสัมมนาไม่มี ยกเว้นการสัมมนาเพื่อเตรียมการรับงบประมาณ ไม่มีระบบภายใน ทั้งเรื่องสมาชิกและกรรมการ

ผลการดำเนินงาน

นักพัฒนาเอกชนที่ทำโครงการร่วมกับชุมชนมิตรภาพในระยะนั้น ให้ความเห็นเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ว่า[12]

> *"...ในช่วงปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มีบทบาทโดดเด่นมาก ในฐานะที่เป็นเรื่องการแก้ปัญหารายได้ อาชีพ ถึงแม้ว่าจริง ๆ แล้ว ข้อเสนอในโครงการตัวนั้นไม่ได้เสนอเรื่องออมทรัพย์ แต่เป็นข้อเสนอในเรื่องเศรษฐกิจชุมชน แต่เนื่องจากการออมทรัพย์เป็นกิจกรรมที่ผู้สนับสนุนงบประมาณให้ความสนใจ ประกอบกับเงิน มพศ และ PRC ก็ไม่มีแล้ว รวมทั้งการตั้งกลุ่มขึ้นมายังได้รับการสนับสนุนเป็นค่าใช้จ่ายดำเนินการกลุ่มละ 3,000บาท ระยะนั้นเสนอเรื่องเศรษฐกิจชุมชน ที่พูดถึงเรื่องของฐานอาชีพว่ามีอาชีพอะไรที่ทำอยู่ และจะส่งเสริมสนับสนุนอย่างไร อาชีพใหม่ที่คิดว่าจะพัฒนาขึ้น หรือเกิดประโยชน์ในเรื่องรายได้มีอะไรบ้าง ส่วนเรื่องการเงินที่จะเอามาสนับสนุนในเรื่องอาชีพมีอะไรบ้าง เรื่องกองทุนส่งเสริมอาชีพ-เรื่องออมทรัพย์ อยู่ในหมวดการระดมทุนภายใน การ*

[12] สัมภาษณ์ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

ออมทรัพย์ก็คือการระดมทุนเพื่อนำไปสู่การสนับสนุนฐานอาชีพ และทรัพยากรเรื่องแรงงาน ทักษะ เป็นต้น"

ผลจากการทำกิจกรรมออมทรัพย์ได้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ที่ส่งผลต่อการแก้ปัญหาในชุมชน และเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มภายในชุมชน ผลของกิจกรรมทำให้เกิดผู้นำชุมชน และกิจกรรมได้ส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาของสมาชิกกลุ่มในระดับเริ่มต้น และกิจกรรมออมทรัพย์ของชุมชนมิตรภาพได้ก่อให้เกิดการขยายความคิดสู่ชุมชนอื่น ๆในระยะต่อมา นอกจากกิจกรรมออมทรัพย์แล้วยังมีกิจกรรมการพัฒนาผู้นำโดยการจัดประชุมประจำเดือนเพื่อพบปะพูดคุยต่อสภาวการณ์ปัญหา และการอบรมเพื่อพัฒนาความคิดแก่ผู้นำชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหา และศึกษาดูงานกิจกรรม-รูปแบบงานพัฒนา กระบวนการทำงานพัฒนาโดยอาศัยกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ดังกล่าว ทำให้เกิดการแก้ปัญหาโดยการรวมกลุ่มของคนในชุมชนผ่านการเรียนรู้จากการทำกิจกรรม โดยมีผู้นำเป็นแกนหลักในการทำงาน และทำให้เกิดการขยายกิจกรรมใหม่ ๆขึ้น

3. การสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน

หลังจากเกิดผู้นำขึ้นในชุมชน การขยายกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหายังต้องอาศัยเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างผู้นำในชุมชนและเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ปัญหาที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดคุยในเวลาต่อมาคือ ปัญหาการรับรองสิทธิ์ความเป็นชุมชนและการออกเลขที่บ้านให้กับชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นนำมาสู่การเคลื่อนไหวร่วมกันของชุมชนแออัดทั้ง 6 ชุมชน และในขณะนั้นได้มีการรวมตัวของตัวแทนชุมชนจัดตั้งเป็นเครือข่ายเพื่อใช้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนสถานการณ์ปัญหาและร่วมมือกันแก้ไขปัญหากันในชุมชนโดยมีประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนเป็นประเด็นร่วมทำให้เกิดการจัดทำทะเบียนบ้านแและการรับรองสถานะความเป็นชุมชนจากเทศบาล

การก่อเกิดการรวมกลุ่มภายในชุมชน ทำให้เกิดการขยายตัวของกิจกรรมและยกระดับกิจกรรมจากการแก้ปัญหาหนึ่งสู่การแก้ปัญหาใหม่อีกปัญหาหนึ่งอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน ได้มีการขยายตัวของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเพื่อเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาและเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนขึ้น โดยเฉพาะจากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์นั้นได้เกิดผลกระทบที่สำคัญคือเกิดการรวมตัวระหว่างองค์กรชุมชนในเขตเมืองขอนแก่น 7 ชุมชนเป็นเครือข่ายสหชุมชนพัฒนานครขอนแก่นขึ้นมา[13]

[13]เพิ่งอ้าง; 32

ในการจัดตั้งเครือข่ายสหชุมชน ขึ้นมานั้น เป็นการขยับพื้นที่การทำงานจากชุมชนมิตรภาพไปสู่การประสานงานกับชุมชนอื่น ๆ โดยใช้ร้านกาแฟเป็นเวทีพูดคุยในตอนเย็น มีการคุยกันว่า[14]

> *"...ถ้าเรารวมเป็นเครือข่ายเราจะช่วยเหลืออะไรกันได้บ้าง ถ้ารวมควรรวมในรูปแบบอย่างไร จะมีระเบียบอย่างไร จะมีการเป็นสมาชิกหรือไม่ หรือว่าจะอยู่ในรูปที่ไม่เป็นทางการ ระยะแรกคุยไม่ได้เรื่อง(4-5ครั้ง) จนสุกงอมทางความคิด จึงให้คนไปร่างระเบียบมา ความคิดเรื่องเครือข่ายเริ่มเกิด จึงเริ่มช่วยกันผลักดันเรื่องการตั้งชุมชน/การรับรองสิทธิความเป็นชุมชน เพราะเวทีวิเคราะห์ได้เสนอบอกว่าสิทธิการเข้าถึงบริการของรัฐมันขึ้นอยู่กับความเป็นชุมชนด้วย ข้อจำกัดของหน่วยงานภาครัฐมันส่งถึงพวกเรา เราจำเป็นจะต้องตั้งสถานะการเป็นชุมชนด้วยการจัดตั้งชุมชนเป็นทางการขึ้นมา โดยขณะนั้นชุมชนมิตรภาพก็ได้รับการจัดตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลหลังจากมีเครือข่ายสหชุมชนฯ เกิดขึ้นแล้ว..."*

จากปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ของเครือข่ายสหชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและแหล่งทุนภายนอกมีมากขึ้น ทำให้บทบาทของเครือข่ายเด่นชัดมากขึ้น มีการประสานกับภายนอก มีทรัพยากรเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมมากขึ้น สมาชิกเกิดความตื่นตัวร่วมมือกันมากขึ้น ในที่สุดชุมชนก็ได้รับประโยชน์จากโครงการ และเครือข่ายสหชุมชนก็มีสถานะเป็นที่ยอมรับของสังคม

ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนได้มีการขยายความสัมพันธ์กับเครือข่ายงานเมืองในภาคอีสาน ซึ่ง พ.ช.ม. เข้ามามีบทบาทมากขึ้นโดยผ่านโครงการความร่วมมือของ พ.ช.ม. ผู้นำเครือข่ายสหชุมชนโดยนายธราพงษ์ ได้รับเลือกให้เป็นตัวแทนชาวบ้านในสัดส่วนของภาคอีสานเข้าเป็นกรรมการ พ.ช.ม. ได้มีการติดต่อสื่อสารด้านข้อมูล มีการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรขึ้น และภาระหน้าที่หลักของนายธราพงษ์ คือ การประสานกับ พ.ช.ม. เป็นหลัก ในขณะเดียวกันได้มีการรับนโยบาย แนวคิดการพัฒนา พร้อมกับทรัพยากรมาสู่ชุมชนสมาชิก เช่น เงินออมทรัพย์ DANCED และการประสานงานกับภาคต่าง ๆ

งานพัฒนาระดับพื้นที่ภายในชุมชนมิตรภาพจึงลดบทบาทลง ทำให้การจัดขบวนการทำงานขาดความต่อเนื่อง และการลงสู่งานพื้นที่น้อยลง เป็นสาเหตุทำให้เกิดการขัดแย้งทางด้านแนวคิดกับกลุ่ม NGOs[15] และได้ขยายสู่องค์กรชาวบ้าน พร้อมกันนั้นการหลั่งไหลเข้ามาของการ

---

[14] ข้อมูลจากขรรค์ชัย หงษ์คำมี

[15] ดูทัศนะจาก NGOs ในหัวข้อ 3.2 ความสัมพันธ์ของชุมชนมิตรภาพกับองค์กรพัฒนาเอกชน ประกอบ

สนับสนุนก็มีเพิ่มมากขึ้น มีการประสานกับแหล่งทุนต่าง ๆ โดย พ.ช.ม. เป็นตัวประสานทรัพยากรในที่สุด เกิดโครงการใหญ่ ๆ เช่น กองทุนทางสังคม โครงการมิยาซาว่า เป็นต้น

จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่นำมาสู่การจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ในเครือข่ายเป็นที่มาของบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้น ทั้งส่วนของงบประมาณและบทบาทหน้าที่ที่ผู้นำจะเข้าไปสู่โครงสร้างที่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการทรัพยากร ได้ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงการนำ และผลประโยชน์จากโครงการที่แต่ละชุมชนจะได้รับ การขึ้นต่อทางแนวทางนโยบายของแหล่งทุน และมาตรการต่าง ๆ ได้ถูกนำมาใช้เพื่อการบรรลุเป้าหมายของกองทุนที่ให้การสนับสนุน ดังนั้นพันธะสัญญาต่าง ๆ หรือข้อตกลงจึงเป็นหลักเกณฑ์ที่จะต้องปฏิบัติระหว่างผู้ที่ให้การสนับสนุน และผู้ที่รับการสนับสนุน พื้นฐานชุมชนและองค์กรสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการขาดการมีส่วนร่วมในการศึกษา วิเคราะห์ และตัดสินใจร่วมกัน รวมถึงการพัฒนาวิธีคิดขององค์กรสมาชิกจึงเป็นปัญหาติดตามมา การนำเข้าทางความคิด ทรัพยากร ที่เกินกว่ากำลังความสามารถขององค์กรสมาชิก และเครือข่ายรวมถึงการสร้างความเข้าใจภายในระหว่างโครงการกับผู้รับประโยชน์ที่ไม่ชัดเจน อันเนื่องมาจากเงื่อนไขของเวลาขั้นตอน กระบวนการในการจัดการ และการทำงานแบบ “รับเหมาทำแทน” ของเครือข่ายด้วยความปารถนาดี จึงส่งผลให้กิจกรรมที่ทำไม่ประสบความสำเร็จ กล่าวคือ เป็นการจัดการผลประโยชน์ให้กับสมาชิก โดยสมาชิกขาดการมีส่วนร่วม และภารกิจหลักของเครือข่ายที่จะต้องประสานงานกับองค์กรภายนอก ขาดการลงสู่พื้นฐานชุมชนและการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ทำให้บทบาทของเครือข่ายจำกัดตัวเองอยู่เฉพาะการจัดการการเงินเท่านั้น จึงมีผลต่อการแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้ง

การช่วงชิงการนำของผู้นำที่จะเป็นฝ่ายเข้าสู่โครงสร้างส่วนบน จึงเป็นประเด็นที่นำมาสู่ความขัดแย้ง ขีดความสามารถของผู้นำในการบริหารจัดการขาดระบบ รวมถึงการตรวจสอบ – ความโปร่งใสในการใช้จ่ายงบประมาณ ทำให้เครือข่าย – องค์กรสมาชิกเกิดปัญหาความขัดแย้งอย่างรุนแรง และพัฒนาทำให้เกิดความแตกแยกภายในในที่สุด

กระบวนการพัฒนาชุมชนกับความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก

1. ความสัมพันธ์ของชุมชนมิตรภาพกับเทศบาล

ชุมชนมิตรภาพกับหน่วยงานเทศบาลมีความสัมพันธ์ทางโครงสร้าง หลังจากที่มีการรับรองสถานะความเป็นชุมชน (กรกฎาคม 2537) ทำให้ชุมชนได้รับการบริการขั้นพื้นฐานจากเทศบาล และมีสิทธ์ในการขอเลขบ้านเพื่อประกอบในการเข้าถึงสาธารณูปโภค และมีสิทธิทางการเมือง กล่าวสำหรับเทศบาลนครขอนแก่นแล้ว การรับรองชุมชนอย่างเป็นทางการ ทำให้ชุมชน

มิตรภาพจะต้องอยู่ภายใต้การดูแล และขึ้นต่อหน่วยงานของภาครัฐ ตามนโยบายและตามโครงสร้าง การปกครองส่วนท้องถิ่น อีกด้านหนึ่งเป็นการควบคุมประชากรของเมืองและเป็นที่มาของงบประมาณที่เทศบาลจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐต่อหัวของจำนวนประชากรอีกด้วย และที่สำคัญก็คือจำนวนประชากรในชุมชนที่จะมีสิทธิลงคะแนนเลือกตั้งอันหมายถึงฐานคะแนนเสียงของนักการเมืองท้องถิ่นนั่นเอง

การรับรองรองสิทธิความเป็นชุมชน ทำให้ชุมชนมิตรภาพมีสถานภาพเทียบเท่ากับชุมชนทั่วไป (ชุมชนเดิม) และได้รับการอุดหนุนทางด้านงบประมาณจากทางเทศบาล โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆเช่น กิจกรรมด้านสาธารณสุข สิ่งแวดล้อมและการศึกษา สถานภาพที่ชุมชนได้รับและสิทธิประโยชน์ที่เข้าถึงชุมชนจะต้องมีการจัดการภายใน โดยให้มีตัวแทนที่เป็นประธานและคณะกรรมการที่มีบทบาทตามโครงสร้างมาทำหน้าที่ปฏิบัติงาน และการประสานงานโดยนโยบายและแผนงานเป็นตัวนำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย นี่เป็นจุดกำแนิดของโครงสร้างที่เป็นทางการที่จะเป็นกลไกในการปฏิบัติการการพัฒนาชุมชน และมีบทบาทต่อชุมชนทางการเมืองการปกครอง ภายในชุมชนเองยังมีความแปลกแยกกับระบบใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน ชาวชุมชนยังไม่กล้าที่จะเข้ามาเรียกร้องสิทธิที่ตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาของตนเอง เพียงแต่ผ่านตัวแทนคือประธานชุมชนทำหน้าที่แทนกลไกที่มีอยู่ ความแปลกแยกของชาวบ้านเกิดจากความไม่เคยชินกับการใช้บริการของรัฐ เพราะ ชาวบ้านเคยชินกับระบบการช่วยเหลือตนเองที่ไม่เคยได้รับการบริการจากรัฐมานานและความรู้สึกของคนที่อยู่นอกระบบมานาน

2. ความสัมพันธ์ของชุมชนมิตรภาพกับองค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ได้เข้าไปมีบทบาทร่วมงานพัฒนาชุมชนร่วมกับชุมชนมิตรภาพเมื่อปี 2537 โดยโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการ LIFE โดยมีเป้าหมายการทำงานอยู่ที่การพัฒนาผู้นำองค์กรชุมชน พัฒนาความรู้ขีดความสามารถของผู้นำให้สามารถร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชน แนวทางการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงมีลักษณะ

> *"...เป็นการเข้าไปค้นหาปัญหา สร้างฐาน และเปิดภาพสู่สาธารณะ เมื่อหน่วยงานภายนอกรับรู้จึงเริ่มเข้ามาในชุมชน นอกจากนี้เรายังประสานงานกับหน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่นคือเทศบาล ซึ่งต่างจากที่อื่นที่กดดันรัฐ ปี 2537 ศึกษาข้อมูล จากนั้นจึงเริ่มค้นหาผู้นำ ตอนนั้นชุมชนยังไม้ได้จัดตั้งอย่างเป็นทางการ การค้นหาผู้นำจึงไม่ใช่เรื่องง่าย จากนั้นเอาผู้นำมาคุยกันเพื่อระดมปัญหา แล้วกำหนดการแก้ไขปัญหา ในขณะเดียวกันเราก็ใช้วิธีอบรมผู้นำ เวทีสัมมนากลุ่มย่อย*

ผู้นำ การวางแผน เกิดการแก้ปัญหา และเมื่อเห็นผู้นำชัดเจนขึ้นจึงเริ่มมีการคุยว่าปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่เรื่องของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง มี 3-4ชุมชน(หนองวัด 2 มิตรภาพ หนองแวงตราชู 2 และเทพารักษ์) มีปัญหาร่วมกันอย่างไร เมื่อกำหนดปัญหาร่วมกันแล้ว จึงเริ่มหาสปอนเซอร์ หาคนทำงาน ไปช่วยงานพื้นที่ มีงบประมาณเข้าไปหนุนเสริม-ช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ เมื่อมีงบประมาณมากขึ้นเราก็เริ่มขยายพื้นที่การทำงานเป็น เทพารักษ์ตอนกลาง และเทพารักษ์ตอนปลาย...”[16]

ปี 2538 โครงการพัฒนาชุมชนแออัดฯได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย พ.ช.ม. และคณะกรรมการพิจารณาโครงการขนาดเล็ก ภาคอีสาน (PRC) เพื่อขยายพื้นที่การทำงานสนับสนุนโครงการพัฒนากลุ่ม-องค์กรชุมชน และเครือข่ายองค์กรชุมชนโดยวางเป้าหมายการทำงานในระยะยาวทำให้เกิดกิจกรรมนำร่องหลายโครงการ เช่น การพัฒนาศักยภาพผู้นำ และองค์กรชุมชน โครงการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชนและการจัดตั้งพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ การทำกิจกรรมทำให้เกิดการสร้างความเข้าใจ การค้นหาปัญหา การวางแผนการแก้ไขปัญหา ผู้นำเองได้รับการพัฒนาความรู้ ความคิด จนนำไปสู่การเป็นแกนหลักในการริเริ่มจัดตั้งเครือข่าย “สหชุมชน”

ปี 2539 ผู้นำชุมชนมิตรภาพได้มีบทบาทสำคัญในการริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น การแก้ไขปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมชุมชน-ออมทรัพย์-สาธารณสุข พร้อมกับเครือข่ายสหชุมชนได้เสนอโครงการความร่วมมือกับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง พ.ช.ม. ที่ดำเนินการโดยเครือข่ายรวมถึงโครงจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนเมือง (DANCED)ทำให้การขยายฐานงานพัฒนาชุมชนสมาชิกมีจำนวนมากขึ้น

จากช่วงปลายปี พ.ศ. 2537 - 2539 เป็นการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อจะตั้งเป็นเครือข่าย แต่ร่วมกันในลักษณะที่เป็นเวทีผู้นำภายใต้การทำงานที่มี NGO ไปทำงาน มี 4 ชุมชนเป็นชุมชนแออัด เป็นเรื่องสิทธิ การขอเลขบ้าน การแก้ปัญหาสาธารณูปโภคพื้นฐาน การประสานระหว่างงานพัฒนากับองค์กรภายนอกที่เป็นองค์กรท้องถิ่นเพื่อการสนับสนุน การประสานเพื่อทำให้มีการขยายข้อมูลในเรื่องชุมชนแออัด การรับรู้ข้อมูลข่าวสารขององค์กรชุมชนเหล่านี้คือภาระกิจหลัก การพัฒนาผู้นำชุมชนและเครือข่าย เกิดแนวคิดเรื่องซาเล้งสะอาดเมือง

---

[16] ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ประสบการณ์การทำงานของนายขรรค์ชัย หงษ์คำมี นักวิจัยของโครงการฯ ระยะ 2-3 โดยมณีรัตน์ มิตรปราสาท 2545

หลังปี พ.ศ. 2539 กิจกรรม DANCED ออมทรัพย์ SIF มิยาซาวา กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งกิจกรรมในช่วง 2539 – 2541 เป็นช่วงที่กิจกรรมโดดเด่น มีการทำกิจกรรมเรื่องซาเล้งสะอาดเมือง โดยภายในมีการคุยหลายครั้ง ถือเป็นงานหลักของDANCED นักพัฒนาท่านหนึ่งเล่าเรื่องราวว่า[17]

> *"เรื่อง DANCED เป็นเรื่องที่ทำให้ชุมชนสามารถสัมพันธ์กับองค์กรในท้องถิ่น แต่ไปไม่ถึงแนวที่ NGO ในฐานะที่เป็นผู้ออกแบบกระบวนการพัฒนา มีการจัดกิจกรรมเรื่องการคัดแยกขยะในโรงเรียน แต่ทาง NGO มีความเห็นว่ากรรมการเครือข่ายมีการทำงานแบบขาดวิญญาณ ทำให้กิจกรรมจบแค่ซื้อเศษเหล็กขาดการเชื่อมประเด็นให้เป็นประเด็นทางสังคม ปัญหาที่เผชิญในช่วงนั้นคือ1.)การขาดการมองระยะยาว 2.) มีงบประมาณสนับสนุนมากเพราะขอเท่าไร พ.ช.ม. ก็ให้ ในขณะที่สถานการณ์การจัดการขยะของเมืองในช่วงนั้นเป็นประเด็นสำคัญในเรื่องสิ่งแวดล้อมเมือง มีการเสนอเรื่องเทคโนโลยีเตาเผาของบริษัทในเดนมาร์ครูปแบบการจัดการขยะโดยใช้เทคโนโลยี โดยขาดการมีส่วนร่วมของสังคมเมือง จึงมีการเสนอให้เพิ่มเรื่องสร้างจิตสำนึก และสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการ เพราะเทคโนโลยีอย่างเดียวไม่พอ ต้องทำควบคู่กันไปกับข้อเสนอที่ให้ การที่บริษัทในเดนมาร์คมาศึกษาเพื่อหาช่องทางในการขายเทคโนโลยีเตาเผาอย่างเดียวไม่พอ แต่ในการปฏิบัติการเราไม่ได้เข้าไปยุ่ง ทำให้การดำเนินการติดเพดานเรื่องการซื้อ-ขาย ขนาดเทศบาลเสนอให้ทำโครงการแยกขยะในชุมชน ผู้นำชุมชนบางคนยังไม่สนใจเพราะตอนนั้นกำลังเป็นบอร์ด ไม่มีเวลามาคิดเรื่องนี้ คงจะเสียดายเวลา เพราะกำลังสนุกอยู่ในเวทีสภาองค์กรชุมชน และรู้สึกกว้างขวางที่รู้จักคนใหญ่โต การสนใจเรื่องปฏิบัติการจริงเริ่มหายไป ระยะต่อมาเกิดการสนับสนุนในรูปแบบใหม่ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของสมาชิกคือรูปแบบของกองทุน SIF ที่ไม่มองในภาพรวมเรื่องศักยภาพของเครือข่าย แต่เป็นการมองภาพเฉพาะเช่น ชุมชน ก. เอาไหม เตรียมรับมิยาซาวานะ เป็นการมองเป็นเรื่อง ๆ ไป ซึ่งในช่วงนี้ เครือข่ายองค์กรชุมชนเริ่มแยกตัวออกมารับงบประมาณ โดยเฉพาะเมนู 5 เมื่อชาวบ้านบอกต้องการพี่เลี้ยงเราก็เปิดให้เขาเลือก ซึ่งเครือข่ายสหชุมชนฯ ไม่เลือก NGO แต่เลือกที่จะเป็นพี่เลี้ยงเอง และพี่โอก็ปรับบทบาทจากการทำงานเครือข่าย มาเป็นผู้ประสานงานภาคซึ่งถือเป็นการเลือกที่ฉลาดในฐานะที่พี่โอเป็นประธานสหชุมชนฯ แต่มีการจัดตั้งพี่*

[17] สัมภาษณ์ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

มะลิอรเป็นฝายพัฒนาองค์กร พี่โอเป็นบอร์ด ในส่วนของกลไกสภาองค์กรชุมชน ก็ใช้ฐานะนี้เป็นเครื่องมือในการเรียกชาวบ้านมาประชุมร่วมกัน ในตอนนั้นมี note จากพี่โอและพี่มะลิอรว่า "ถึงแม้ไม่มี ngoเราก็ไปถึงดวงดาวได้" ถึงเวลานี้ดูเหมือนว่าชาวบ้านเชื่อมั่นว่าเขาทำเองได้ ติดต่อเองได้ โดยลืมนึกว่าสถานการณ์ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง และลืมว่าตนเองถนัดอะไร สิ่งที่ต้องอาศัยคนอื่นมาช่วยคืออะไร บทบาทสถานะขององค์กรเป็นอย่างไร เป็นต้น"

กระบวนการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพในทัศนะขององค์กรพัฒนาเอกชน

ชุมชนมิตรภาพ : ผู้นำเดี่ยวแบบวีรชนเอกชน

พี่โอ ไม่เคยให้คนอื่นออกไปร่วมประชุม ตามทัศนะแก แกคิดว่าจัดการคนเดียวได้ แม้ว่า NGO จะบอกว่า*"งานพัฒนาไม่ใช่งานของพี่คนเดียว มันเป็นงานที่ชุมชนต้องช่วยกัน ไม่ใช่คนที่อยู่ในชุมชนคอยรับคำสั่งจากพี่ มันไม่ได้หรอก "* แกก็รับคำ แต่แกไม่ไปพูด แกขี้เกียจไปพูดเพราะเชื่อมั่นว่าถ้าเป็นสิ่งที่ดีชาวบ้านก็จะได้รับผลดี ถ้าอันไหนไม่ดีก็น่าที่จะบอกว่าไม่น่าจะทำ เป็นทัศนะของ**เอกชนวีรชน** ประกอบกับการตั้งบ้านเรือนมีลักษณะเป็นหย่อมบ้าน การเรียกประชุมจึงยาก ต้องบอกกล่าวกันมาก ลำบากใจที่จะไปคุย/ชวน ตอนหลังใช้ระบบกลุ่มย่อยตามคุ้มบ้าน(คุ้มใต้ คุ้มตะวันออก และคุ้มโรงสี – เป็นคุ้มเพิ่งเกิดใหม่ ได้รับความช่วยเหลือจากเงิน SIF)เป็นคณะกรรมการชุมชน

ในการทำงาน การคิดพี่โอคิดคนเดียว แต่เวลาทำทำกัน 3-4 คน NGO ก็บอกแกว่า *"พี่โอจะทำคนเดียวได้อย่างไรพี่ก็หาตัวแทนในคุ้มคุ้มละ1-2คนเป็นแกนนำ แล้วเวลามีอะไรพี่ก็เรียกประชุมแล้วให้เขาไปจัดการภายในคุ้ม"* แกฟัง เพราะบุคลิกของ NGO ไม่ก้าวร้าวและทำงานมานาน จึงมีตัวแทนอยู่ที่ศาลา ทำไปทำมาก็เหลืออยู่ 2 คนเหมือนเดิม การเข้าใจทางความคิดไม่มีการขยายไปสู่สมาชิก โดยมีพี่โอเป็นหลัก ซึ่งเมื่อมีงานประชุมเครือข่ายที่ศาลา ชาวบ้านก็เข้าใจว่าศาลาเป็นที่ทำการสำนักงานเครือข่ายทำให้ทุกคนมาใช้สถานที่ที่นี่ ชุมชนจึงไม่มีโอกาสใช้ศาลามากนัก แต่ชาวบ้านก็เข้าใจ ไม่มีปัญหาอะไร

ผลจากการทำงานแบบวีรชนเอกชนเป็นเรื่องที่ดีประการหนึ่งคือ เมื่อเสียแกเสียคนเดียว ชาวบ้านไม่ได้เสียด้วย ไม่เสียขวัญกำลังใจ เป็นวิธีรับเหมาทำแทน ผลเสียคือชาวบ้านไม่รู้เรื่อง เคยไล่ตัวเงินต่าง ๆ ว่าปีไหนมีการสนับสนุนกิจกรรมอะไรเข้ามาบ้าง ก็พบว่ามีไม่ใช่น้อย แต่มีคนรู้เพียง 2 คนคือ พ่อทวีป(คู่หู)กับพี่โอ เท่านั้น

พ่อทวีป เคยช่วยเหลือพี่โอในช่วงที่ชีวิตพี่โอตกต่ำ กับที่ผ่านมาพ่อทวีปไม่เคยขัดใจ ไปไหนก็ได้ เพราะแกไม่ต้องทำมาหากิน แกเป็นเจ้าของ 3 ล้อ กับขายเหล้า พ่อทวีปเคยคุยให้ฟังว่าให้ช่วยพ่อโอเรื่องการ clear บัญชี ที่มีการโยกงบประมาณไป-มา จนงงไปหมด

ในกรณีที่ทำโครงการต้องมีชื่อคณะกรรมการชุมชน แต่เพราะความเป็นวีรชนเอกชน ทำให้ไม่มี ซึ่งในช่วงที่ NGO อยู่ ก็ไม่ยอม ต้องมีฝ่ายจัดการ ฝ่ายบัญชี ฯลฯ มีการประชุม มีการตกลง ไม่ใช่พี่โอทำคนเดียว การที่ NGO เคี่ยวเข็นให้แกกระจายความรับผิดชอบ ต้องทำให้เกิดการรับรู้ข้อมูลหลายฝ่าย ฯลฯ ทำให้พี่โอกับ NGO ต้องแตกกัน คณะกรรมการอื่น ๆ ที่เคยร่วมงานก็หนีไปรวมกับเครือข่ายอื่น สุดท้ายก็เหลือแกกับพี่มะลิอร

ล่าสุด(ปี 2542) ที่พี่โอพูดถึงคือ ถ้าหากชุมชนมีเงิน 5-10 ล้าน แกคิดว่าชุมชนจะสามารถตั้งหลักได้ น่าจะพึ่งตนเองได้ น่าจะจัดเงินส่วนนี้ไปสนับสนุนสมาชิกได้คล่องตัวได้ ซึ่ง NGO ได้ถามว่า เงิน 5-10 ล้านจะได้มาอย่างไร ใครจะให้ ซึ่งผู้นำมีความมั่นใจว่าจะได้-มีคนให้แน่นอน และนำมาสู่เรื่องกองทุนที่เข้ามา

NGO : ความคิดและวิธีการสนับสนุนชาวบ้านที่แตกต่าง

การทำงานของ NGO ที่ผ่านมาจึงเป็นการทำงานระดับเครือข่าย ไม่ใช่ระดับองค์กรชุมชน ซึ่งสามารถเสริมให้เกิดกระจายการทำงานได้ แต่ในระดับชุมชนเราเห็นปัญหา แต่เราไม่ใช่ทำให้แก และเราได้บอกแก แต่แกจะทำงานเฉพาะในเครือข่าย ไม่ค่อยจัดการภายในชุมชนตัวเอง ในชุมชนมีแค่พ่อทวีป ซึ่งไม่ได้ทำอะไร มิตรภาพกลายเป็นเวทีการทำงานของเครือข่าย ส่วนคนในชุมชนมิตรภาพแค่รับรู้สถานการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้นเท่านั้นการทำงานระยะนั้นเน้นเรื่องปัญหาพื้นฐาน เมื่อชาวบ้านมีปัญหาก็เข้ามามีส่วนร่วมเอง ซึ่งการเข้าร่วมนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจเรื่องสิทธิในการได้รับบริการพื้นฐานจากรัฐ เพราะการอยู่อาศัยในที่ของการรถไฟยังเป็นเรื่องที่ทำให้ชาวบ้านกลัวเกรงอยู่ NGO ใช้กระบวนการในการสัมมนาและเรียนรู้ประสบการณ์เพื่อให้เขาเข้าใจและลดความกลัว จนมาถึงระดับที่ไม่กลัวแต่ก็ไม่กล้า ซึ่งต้องใช้เวลานาน และขึ้นอยู่กับความขยันของเจ้าหน้าที่ ขึ้นอยู่กับชาวบ้านว่าเอาใจใส่ร่วมแค่ไหน การมองเรื่องสิทธิระหว่างชาวบ้านและ NGO จึงมองในมุมที่ต่างกัน แต่ในขณะเดียวกัน NGO ก็ยอมรับว่าสิทธิค่อยว่ากันขอให้ชาวบ้านได้รับการรับรอง เพราะถ้าไม่ได้รับการรับรองชาวบ้านจะไม่ได้อย่างอื่นเลย

หลังจากได้เลขบ้าน จึงเริ่มคุยเรื่องวิธีการในการปรับปรุงชุมชน เรื่องน้ำ ไฟ เป็นหน้าที่ที่ชุมชนต้องร่วมมือกันทำ โดยเราจะเป็นผู้อำนวยความสะดวกหรือหาวิธีการในการพูดคุยเพื่อเตรียมการเช่น ใครออกตัง ใครรวมแรง ใครเป็นเจ้าของ ใครเป็นผู้ติดต่อประสานงาน ใครติดต่อสมาชิก จะออกแบบแผนผังอย่างไร เป็นต้น

โดยมิตรภาพก็อยู่ในกระบวนการเดียวกันนี้ แต่มิตรภาพมีความโดดเด่นกว่าชุมชนอื่น ๆ

ประเด็นเรื่องแรงงาน ถ้ามีการสำรวจทักษะของคนในชุมชนให้ดี จะได้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนได้อย่างดีด้วย ตอนนั้นคิดตั้งเรื่องอาชีพบริการนอกภาคปกติ เช่น อาชีพรับจ้างตัดหญ้า น่าจะมีสถานที่ในการติดต่อที่ชัดเจน เพื่อเรียกใช้บริการได้ เป็นต้น นี่คือแนวคิดที่นำเสนอให้กับเครือข่าย แต่เครือข่ายคิดไม่ทันและสิ่งที่ชาวบ้านขาดอยู่ก็คือเงินทุนในการไปใช้จ่ายในยามที่ไม่มีรายได้ หรือขาดแคลนเงินทุนไปพัฒนาเครื่องมือ หรือลูกเข้าโรงเรียน เป็นต้น ทำให้ปัญหาไม่ถูกยกระดับ

เมื่อไม่มีงบประมาณจากแหล่งอื่น ทำให้โครงการอาชีพไม่สามารถดำเนินการได้ ส่วนการขยายตัวของกลุ่มออมทรัพย์เกิดจากความต้องการเงินของชาวบ้าน และการดำเนินโครงการภายใต้ความร่วมมือของเครือข่ายที่มีการจัดเวทีประชาสัมพันธ์ออมทรัพย์ ทำให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์จำนวนมาก ไม่เฉพาะสลัม

ตอนนั้น NGO คิดอย่างเดียวว่าทำอย่างไรให้การขยายตัวสามารถขยายในระดับที่สามารถดูแลสมาชิกได้ แต่ในที่สุดก็นำไปสู่ความขัดแย้งทางความคิดว่าเครือข่ายสหชุมชนฯ เป็นตัวแทนของสลัมหรือเป็นตัวแทนของชุมชนทั้งหมด ในการวางแผนการทำงานของNGO ตอนแรกค้นหาผู้นำระดับชุมชน set ผู้นำระดับเครือข่าย และบทของเราคือทำงานระดับเครือข่าย แต่ในขั้นของการทำงานจริงไม่สามารถทำงานได้เพราะมีกระแสจากข้างนอกเข้ามาอย่างรุนแรง เราไม่สามารถorganizeได้อย่างที่เราคิด แล้วเราก็ไม่มีกำลังพอที่จะทำ ตอนนั้นจัดการไม่ได้ยอมรับตรง ๆ เพราะคิดคนละแนว กระแสใหญ่มาเราไม่มีอะไรไปตอบโต้

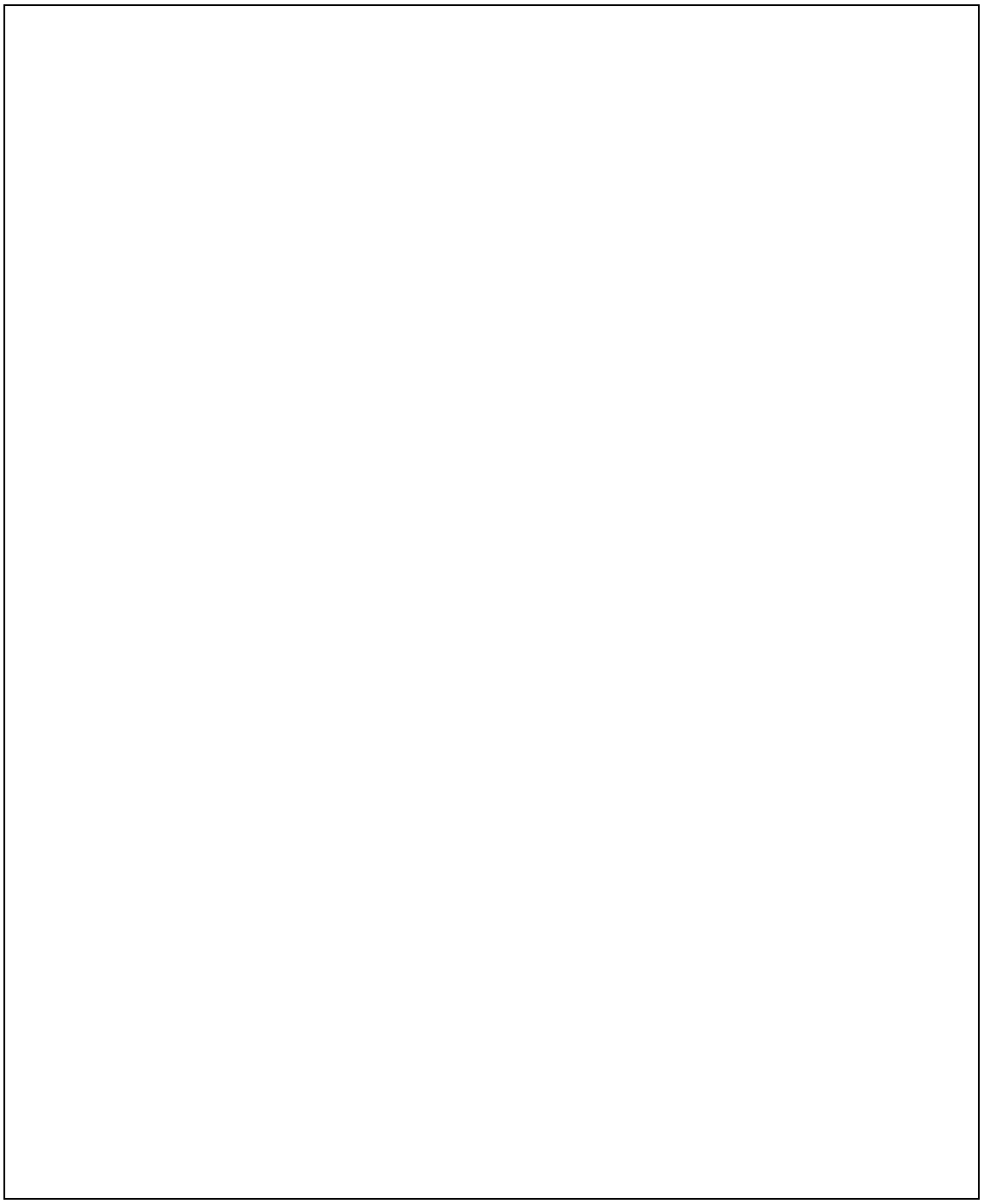

ที่มา : สัมภาษณ์ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

ข้อสรุปเพื่อนำไปสู่การทำงานต่อไป

1. วิเคราะห์การพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนจากบทเรียนที่ผ่านมา

ชุมชนมิตรภาพ เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นคุ้มใหญ่ ๆ 3 คุ้ม แต่ละคุ้มจะมีโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในตามระบบเครือญาติและพรรคพวก นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ตามฐานอาชีพ การบริหารชุมชนค่อนข้างมีลักษณะรวมศูนย์การนำมาอยู่ที่ศูนย์กลาง โดยผู้นำในชุมชนเกิดขึ้นจากพื้นฐานของวิถีชีวิตร่วมกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามประสบปัญหาความยากลำบาก การแสดงบทบาทเด่นของผู้นำได้ส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นไว้วางใจและการหวังพึ่งของสมาชิกต่อผู้นำ บทบาทของผู้นำคือการประสานงานกับภายนอกเพื่อดูแลและปกป้องผลประโยชน์ของคนในชุมชน

พื้นที่ทำมาหากินที่เป็นอาชีพหลักที่เลี้ยงชุมชนมิตรภาพคือ บ.ข.ส. คนที่มีบ้านเรือนอยู่ที่คุ้มอยู่ทางทิศตะวันออก จะมีส้วม หากินได้ตลอดชีวิต มีอาชีพค้าขายกับขนส่งมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ ถ้า บ.ข.ส. มีแนวโน้มว่าจะย้ายออกไปอยู่ข้างนอก ชาวชุมชนก็คงเดือดร้อนในเรื่องการทำมาหากินมากขึ้น ขณะนี้ บ.ข.ส. ก็มีแนวโน้มปรับตัวมีร้านค้าที่เข้าไปยึดพื้นที่ทำเป็นร้านค้าเหมือนกับ SEVEN ELEVEN ทำให้อาชีพของชาวชุมชนน้อยลง ระยะหลังเคยขายไก่ได้วันละ 40-50 กิโล ปัจจุบันนี้ 10 กิโลกรัมก็ขายยากแล้ว

จากการเข้าไปทำ focus group ร่วมกับชาวบ้าน ชาวชุมชนมองว่านับตั้งแต่ชุมชนได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ การพัฒนาทางกายภาพทุกอย่างดีขึ้น เช่นน้ำ ไฟ สะดากขึ้น แต่รายได้ลดลงมาก สืบเนื่องมาจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปี 2541 และเป็นผลมาจากการแทรกแซงของการค้าที่เป็นทางการที่เข้ามาเบียดขับการทำมาค้าขายของชาวชุมชน ดังนั้น ถ้าหากการพัฒนาของทุนและการจัดระบบที่เป็นทางการจากภายนอกเข้ามาเป็นเงื่อนไขแทรกแซงมากเกินไป ก็จะเป็นผลให้การประกอบอาชีพที่ไม่เป็นทางการของชาวบ้านได้รับผลกระเทือนเป็นอย่างมาก ในการยกระดับหรือการพัฒนาอาชีพของชาวบ้านจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงสิ่งเหล่านี้ด้วย และชาวบ้านเองก็ต้องหาช่องทางที่จะแก้ไขเพื่อให้อยู่รอดหรือสู้กับระบบที่เป็นทางการจากภายนอกให้ได้ จะอาศัยพึ่งพาประธานชุมชนอย่างเดียวไม่ได้ เพราะฉะนั้นบทบาทการนำของชุมชนมิตรภาพจะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขจากการขึ้นต่อผู้นำเพียงคนเดียว ให้เกิดการกระจายบทบาทของผู้นำแต่ละคุ้มให้มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีความเข้าใจหรือมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น เพราะปัจจุบันมีโครงการพัฒนาต่าง ๆ มากมายเข้าไปในชุม เช่น เทศบาล NGOs กองทุน SIF ก็มีส่วนสำคัญที่จะสร้างความสับสน ความขัดแย้งขึ้น เมื่อก่อนชาวบ้านเห็นเงินหมื่นก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่เคยได้พบเห็นในชีวิต

ตอนนี้เงินแสนก็ไม่อยากจับ เขาสนใจเงินระดับล้าน นอกจากนี้ การเข้าไปของการเมือง ถ้ายุบสภาก็จะมีรัฐธรรมนูญใหม่ การจัดโครงสร้างอำนาจการปกครองท้องถิ่นซึ่งการเมืองระดับชุมชน ตำบลต้องปรับตัวตามไปด้วย ชาวบ้านและผู้นำในชุมชนจึงต้องปรับตัวให้ทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่รวดเร็วเหล่านี้

สถานการณ์ปัญหาจากการศึกษาวิจัยชุมชนในช่วงระยะ 2 ของชุมชนมิตรภาพจะเห็นได้ว่าลักษณะความสัมพันธ์และการตั้งถิ่นฐานที่มีการแบ่งเป็นคุ้มจะมีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของแต่ละคุ้มจะมีผู้นำตามธรรมชาติที่ทำหน้าที่ดูแลกันเอง ต่อมาในระยะหลังจึงเมื่อได้รับการจัดตั้งเป็นชุมชนจึงได้เกิดความสัมพันธ์ทางการปกครองท้องถิ่นและการพัฒนากับเทศบาลโดยตรง จึงมีการจัดโครงสร้างบทบาทหน้าที่แบบใหม่ที่เป็นทางการขึ้นในชุมชน โครงสร้างความสัมพันภายในชุมชนแบบเดิมจึงเปลี่ยนไป บทบาทหัวหน้าคุ้มก็ลดลงและได้นำบทบาทหน้าที่ทางโครงสร้างที่เป็นทางการแบบใหม่เข้ามาทำหน้าที่แทน ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมิตรภาพพอประมวลสรุปได้ดังนี้

1. ระบบการนำที่เป็นทางการ รวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจและให้บทบาทแก่ผู้นำทำหน้าที่บริหารจัดการ ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการรับรู้จากข้อจำกัด จึงต้องอาศัยระบบตัวแทนแต่ละคุ้มทำหน้าที่แทน ซึ่งก่อให้เกิดจุดอ่อนในการถ่ายทอดการขยายความรับรู้

2. การสร้างผู้นำใหม่ และการขยายบทบาทผู้นำให้ทำหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละคุ้ม ผู้นำหลักไม่สามารถทำงานได้อย่างทั่วถึง จำเป็นต้องอาศัยวิธีการรับเหมาทำแทนโดยบุคคลและคณะ ทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนมีน้อยลง และขึ้นต่อการนำของผู้นำหลักหรือคณะกรรมการโดยปริยาย

3. ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่มีอาชีพนอกระบบ และหลากหลายอาชีพมีการถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์การประกอบอาชีพ ซึ่งในปัจจุบันการประสบปัญหาจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจทำให้รายได้ของชุมชนลดลง จำเป็นต้องแสวงหารูปแบบการทำมาหากินให้หลากหลายขึ้น เพื่อรองรับกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่

4. ข้อจำกัดของสมาชิกชุมชนเองที่ไม่สามารถเข้าถึงอาชีพใหม่ๆ ได้ อันเนื่องมาจากข้อจำกัดทางด้านความรู้ และเครือข่ายความความสัมพันธ์

5. ผู้นำชุมชนเป็นคนที่มีความสัมพันธ์อันดีกับหน่วยงานท้องถิ่นสามารถประสานความร่วมมือหรือทรัพยากรนำมาใช้ประโยชน์กับการแก้ปัญหาชุมชนได้ ระยะหลังจะเน้นบทบาทการประสานและการจัดการทรัพยากรเป็นหลัก ขาดการพัฒนารูปแบบ-กระบวนการทำงาน

2. แนวทางการพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนสู่ความยั่งยืน

จุดอ่อนของมิตรภาพคือ การทำงานที่ไม่มีการวิเคราะห์ถึงพื้นฐานทางด้านกายภาพหรือว่าความสัมพันธ์ของสังคมในระดับชุมชนที่ดำรงอยู่ กายภาพแบ่งเครือญาติ-คุ้มแล้ว แต่ความสัมพันธ์ใหม่ที่เป็นระบบที่เป็นทางการ ทำให้คนต้องมารวมกัน ซึ่งการรวมกันตรงนี้ก็ไม่มีการดูแล การรวมก็เป็นเพียง “สห” ของชุมชนนั่นเอง แต่จุดแข็งของชุมชนอยู่ที่คุ้ม ข้อเสนอจึงควรเชื่อมโยง 2 ระบบคือระบบเครือญาติที่เป็นคุ้มกับระบบที่เป็นทางการ การบริหารของแต่ละคุ้ม ก็น่าจะมีประโยชน์และมีประสิทธิภาพมาก รูปแบบการบริหารก็ต้องดูว่าจะใช้การบริหารอย่างไร ควรเปิดโอกาสให้คุ้มแสดงบทบาทซึ่งจะเอื้อต่อการพัฒนามากกว่า แต่ปัจจุบันเป็นการแสดงตามที่สั่ง การกระทำจึงไม่ได้เกิดจากจิตสำนึกแต่ตั้งอยู่บนฐานของการได้ประโยชน์ ดังนั้น ทางโครงการวิจัยจึงได้นำเสนอแนวทางในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชนในระยะต่อไป ดังนี้

1. ขยายบทบาทให้ระบบคุ้มได้ทำหน้าที่ดูแลและจัดการภายใน พัฒนารูปแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับปัญหาของแต่ละส่วน โดยคำนึงถึงการพัฒนาความรู้และขีดความสามารถของผู้นำคุ้มใช้กระบวนการทำงานในรูปแบบกลุ่ม การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคุ้มกับชุมชนเป็นการหนุนช่วยและการรับรู้สถานการณ์ปัญหาเพื่อหาทางสนับสนุนให้เกิดการแก้ปัญหาโดยใช้เวทีวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันและกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาร่วมกัน

2. การสนับสนุนด้านทรัพยากร ควรสนับสนุนตามแนวทางที่แต่ละคุ้มได้นำเสนอแผนการแก้ปัญหา และควรเน้นกระบวนการเรียนรู้ โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากฐานกิจกรรมโดยการสรุปบทเรียนและการแสวงหาความรู้ใหม่

3. การพัฒนารูปแบบกิจกรรมเพื่อสนับสนุนงานอาชีพและการแสวงหาช่องทองในการประกอบอาชีพเพื่อรองรับกับสถานการณ์และความจำเป็น โดยการส่งเสริมในรูปแบบกองทุนส่งเสริมอาชีพ

4. การจัดองค์กร และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายองค์กรชุมชนจะส่งผลให้เกิดสถานะภาพทางสังคม และสามารถอธิบายเป้าหมายการทำงานให้เป็นที่ยอมรับและเป็นการขยายความรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่อสาธารณะ เกิดประโยชน์โดยรวมทั้งชุมชนและเครือข่ายโดยรวม

กระบวนการในการทำงานพัฒนาร่วมกับองค์กรชุมชนมิตรภาพ

1. กระบวนการและแนวทางในการพัฒนา

จากเงื่อนไขและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นตัวกำหนดให้ชุมชนได้รับผลกระทบมากมาย ดังนั้นแนวทางในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนมิตรภาพ จึงต้องคำนึงถึงประเด็นต่าง ๆ สำหรับกระบวนการการทำงานในระยะที่ 3 ซึ่งอยู่ในขั้นการลงมือปฏิบัติการของโครงการวิจัย ทางนักวิจัยได้ประมวลสังเคราะห์และวางแนวทางที่จะดำเนินงานพัฒนาร่วมกับชุมชนมิตรภาพ ดังนี้

1. เศรษฐกิจชุมชนต้องพึ่งพา และขึ้นต่อเศรษฐกิจของเมืองและทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐ ชาวบ้านจึงควรมีการศึกษาตามสถานการณ์และเข้าร่วมรับรู้ เพื่อจะได้กำหนดทิศทางของตนเองได้
2. อาชีพของชุมชนเป็นอาชีพนอกระบบ ขาดความมั่นคงและสถานการณ์มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ควรหาช่องทางและฐานงานอาชีพรองรับหลายด้าน กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพควรทำเป็นระบบ มีกระบวนการเป็นเครือข่ายของชาวบ้านเพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาได้
3. กองทุนชุมชนที่จะนำมาใช้เพื่อประกอบการลงทุนควรมีการเตรียมไว้ และสร้างความเข้าใจในระดับชุมชน – มีระบบการจัดการและสามารถแก้ไขปัญหาได้ทันกาล
4. สวัสดิการชุมชนเป็นกิจกรรมที่สามารถหนุนช่วยสมาชิกในยามยากลำบากได้ทั้งจากภาครัฐและการจัดทำกองทุนสวัสดิการระดับชุมชน

2. กิจกรรมพัฒนาชุมชนมิตรภาพระยะที่ 3

2.1จัดทำกรณีศึกษากลุ่มอาชีพค้าขายในสถานีขนส่ง และการพัฒนารูปแบบการขายตามงานเทศกาล โดยดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาผลกระทบอาชีพค้าขายในสถานีขนส่ง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ เงื่อนไข-ข้อจำกัดของการประกอบอาชีพรายได้ที่ลดลงจากการขาย และการแสวงหาช่องทางอาชีพการขายใหม่
2. จัดพูดคุยแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอาชีพเพื่อทดลองหารูปแบบในการสนับสนุนการแก้ปัญหาโดยระบบกลุ่มที่มีการจัดการตามวิธีการที่สอดคล้องกับการประกอบอาชีพ
3. สนับสนุนเงินทุนในรูปแบบกองทุนส่งเสริมอาชีพ (กองทุนหมุนเวียนแบบรายวัน/สัปดาห์)

4. ติดตามผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงาน

ปัจจุบัน เราเก็บข้อมูลสถานการณ์ปัญหาหลายอาชีพ โดยมีประเด็นการเก็บข้อมูลคือ ทำมาหากินอะไร อยู่กี่ครัว มีปัญหาอะไรบ้าง ปัญหาลำบากหลัก ๆ คืออะไร ได้คำตอบว่าค้าขาย ก็ถามว่าค้าขายอย่างไร ทำให้ได้คำตอบถึงกลไกของการค้าขาย ถามวิธีการแก้ปัญหา ถ้าหน้าฝนไม่ได้ขายก็ต้องหาอาชีพอื่นสำรองไว้ เผื่อมีเทศกาล ปัญหาที่ 2 คือเมื่อขายต่อเนื่องอาจมีปัญหาเรื่องเงินหมุนเวียน ก็มีการยืมกันซึ่งดอกเบี้ยแพง ก็มีการถามว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร ซึ่งชาวบ้านก็ระดมแนวทางแก้ไขมา พร้อมเสนอว่ากรณีที่มีการช่วยเหลือจะให้ช่วยเหลืออย่างไร ผลที่เกิดจากการใช้รูปแบบ – แนวทาง ในการศึกษาข้อมูลครั้งนี้ ทำให้ทางคณะผู้วิจัยได้บทเรียนดังนี้

1. การจัดการในรูปแบบกลุ่มย่อย ทำให้เกิดการส่งเสริมบทบาทผู้นำที่สามารถร่วมกันหารูปแบบที่สอดคล้องกับความต้องการและเกิดประโยชน์กับสมาชิก
2. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมีการแลกเปลี่ยนอย่างจริงจังเพื่อหารูปแบบที่เกิดประโยชน์สูงสุด และสมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
3. ระบบการบริหาร กำหนดขึ้นโดยกลุ่มสอดคล้องกับขีดความสามารถในการบริหารจัดการ และสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเต็มที่
4. เกิดกองทุนที่สมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน และสามารถควบคุมและตรวจสอบได้

2.2 การทดลองสนับสนุนกลุ่มอาชีพเพื่อปรับปรุงการทำมาหากิน

ทางโครงการวิจัยฯ ได้เริ่มดำเนินการนำข้อมูลและประสบการณ์ที่ได้ในระยะ 2 มาพิจารณาร่วมกับตัวแทนชาวบ้าน และได้เลือกคุ้มโรงสี เป็นกรณีทดลองส่งเสริมกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาการทำมาหากิน การเลือกคุ้มโรงสีเป็นพื้นที่นำร่องนั้น ให้เฉพาะกลุ่มค้าขายของเร่ ซึ่งไม่ได้มีพื้นฐานของการประกอบอาชีพมากนัก เนื่องจากเป็นกลุ่มที่เข้ามาอยู่ใหม่ และที่ผ่านมาไม่ค่อยได้รับการสนับสนุนงบประมาณการพัฒนาหรือได้กองทุนอะไร ดังนั้นคุ้มโรงสีจึงเป็นขอบเขตการทดลองกลุ่มหนึ่งที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากร ลองดูว่าจะเกิดผลอย่างไร ใช้กระบวนการอะไรเพื่อให้เขาจัดการตนเองได้ กระบวนการที่ใช้ดำเนินการสนับสนุนพอสรุปได้ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากสมาชิกแต่ละคน จำนวน 11 คน

2. การจัดระบบกลุ่มเพื่อทำหน้าที่ในการหนุนช่วยสมาชิกทั้งทางด้านการเงิน กองทุน วัตถุดิบที่เป็นสินค้าในการจำหน่าย แหล่งที่ได้มา-ประเภทของสินค้าที่จำเป็น
3. การจัดประชุมสมาชิกเพื่อติดตาม ระบบการจัดการกองทุน-การใช้ประโยชน์จากกองทุน และการพัฒนารูปแบบกิจกรรม เพื่อตอบสนองการแก้ปัญหาของกลุ่ม

วิธีดำเนินการ

กรณีกลุ่มค้าเร่ (สมาชิก 12 คน) การจัดการมีหัวหน้า/คนในทีมจัดการ โดยพวกนี้ทั้งหมดขายของเร่ และทุกคนช่วยจัดการ รูปแบบที่ใช้ไม่ใช่กลุ่มออมทรัพย์ แต่เป็นกองทุนอาชีพแบบส่งเสริมรายวัน หรือรายสัปดาห์ ในที่นี้หมายถึง การหนุนช่วยในเรื่องความลำบากของกองทุน ถ้าชาวบ้านไม่มีต้องพึ่งเงินกู้ การนำเงินไปใช้ไม่มีมาตรการที่เป็นทางการ แต่มีการคุยกันว่างวดนี้ยืมเงินไปใช้และจะส่งคืนอย่างไร(ดอกเบี้ยร้อยละ 2 ชาวบ้านวางแผนจะนำดอกเบี้ยที่ได้ไปทำน้ำประปา) และมีการสรุปกันว่าสามารถช่วยในการซื้อ-ขายของอย่างไร หรือมีประโยชน์ด้านใด ขณะนี้กำลังจะชวนชาวบ้านคุยว่าถ้าจะพัฒนาต่อ จะพัฒนาต่ออย่างไร

ในการให้กองทุนช่วยเหลือ โครงการให้เงินช่วยเหลือไป 10,000 บาททั้งนี้เพราะมีสมาชิกแค่ 12 ครัว ได้ครัวละ 1000 – 2000 น่าจะพอ เพราะเงินลงทุนแต่ละครั้งประมาณ 1000 บาท ถ้าครั้งไหนต้องมีการลงทุนมากก็ต้องมาคุยกัน เดี๋ยวนี้เงินหมุนเวียนใช้หลายรอบแล้ว เพราะใช้ระบบยืมมา ลงทุน รุ่งขึ้นส่ง หมุนเวียนตลอด เงิน10000 บาทไม่ได้นอน ล่าสุดได้ดอกเบี้ยจากกองทุนจำนวนหนึ่ง วางแผนทำประปา และเริ่มมีเสียงบ่นเรื่องปัญหาการจัดการ โดยมีสาเหตุจากเรื่องเครือญาติ ซึ่งเอาเงินมากกว่าเขา เริ่มมีแนวโน้มเรื่องนำเงินไปใช้เกินจำเป็น การเลือกใช้ระบบหมุนเวียนนี้จะนำไปสู่การจัดระบบสินค้าที่เชื่อมโยงกับชนบท และมีแผนการจัดตลาด 2 แห่ง และใช้ระบบกองทุนหมุนเวียนของและแจกให้สมาชิกในพื้นที่ไปขาย

ชาวบ้านไม่บ่นเรื่องเงินของกองทุนที่ได้จากโครงการฯ มีน้อย แม้ว่าจะเทียบกับกองทุนอื่น ๆ ในชุมชนมิตรภาพ แต่มีการจัดการที่ง่ายกว่า เพราะในคุ้มโรงสีเองก็มีสมาชิกในคุ้มที่ไม่อยู่ในกลุ่มอาชีพนี้ แต่สังกัดอยู่กับกองทุนอื่นก็มี ทั้งนี้เพราะสมาชิกเข้าใจได้ว่าเงินของกองทุนดังกล่าวถูกนำไปใช้อย่างมีเป้าหมาย ในมิตรภาพกองทุนที่ใช้จะใช้ผ่านเครือข่าย ผ่านองค์กร ไม่มีการส่งเสริมหรือการติดต่อ เอาเงินมากอง ใช้จ่ายแล้วก็หมดหน้าที่ ถ้ามีออมทรัพย์ก็ผ่านกลไกออมทรัพย์แล้วจบ คนกลุ่มเล็ก ๆ ที่ไม่มีโอกาสเข้าถึง มีปัญหาว่าเงินทุนผู้จ่ายต้องบ่งบอกว่ามีปัญญาคืนหรือไม่

พวกรถเข็นในคุ้มได้รับการช่วยเหลือจากมิยาซาว่าและSIF การเข้าไปช่วยเหลือเข้าไปเสริมเน้นอาชีพในคุ้มใหม่ที่เป็นพวกนอกระบบของรัฐ บทบาทการช่วยเหลือให้คำปรึกษาทำเฉพาะกลุ่ม

ใหม่ อย่างอื่นมันเป็นตามระบบกลไกของมัน กลไกใหญ่ที่มีคนช่วยเยอะ รวมทั้งเทศบาลก็ส่งเสริมด้วย

ผลการดำเนินงาน

ตอนนี้ทางโครงการฯ ให้งบประมาณครบ 1 ปีแล้ว มีการตามความคืบหน้าอยู่ รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นด้วย เช่น มีการใช้เงินก้อนนี้ไปสนับสนุนอาชีพค้าขายรายย่อย ในรูปของเงินลงทุน เก็บคืนเป็นรายวัน เช่น ถ้าจะไปขายแล้วไม่มีทุน ก็เอาเงินตรงนี้ เมื่อขายของได้แล้วก็เอาเงินมาคืนกองทุน สมาชิกทุกคนรู้ว่าใครขายได้แค่ไหนเพราะเขาไปด้วยกัน ดังนั้นเงินก้อนนี้จึงเอาไปเสริมการลงทุน ในขณะเดียวกันเราก็มีการติดตามเพื่อดูปัญหา – ดูว่าเขาขาดอะไร คุยกันกับภาคชนบทว่า มะม่วง ถั่วลิสง มีทางที่จะติดต่อกับชนบทให้เขาเป็นผู้ผลิตและเอามาขายให้ในเมืองโดยตรง โดยใช้เงินกองทุนไปซื้อมา แล้วเอาวัตถุดิบที่ได้แบ่งปันให้กับสมาชิกที่จะไปขาย ทำให้ไม่ต้องกู้ดอกเบี้ยร้อยละ 20 ลดต้นทุนในการซื้อวัตถุดิบที่มีราคาแพงลง และทำให้มีกำไรมากขึ้น ซึ่งขณะนี้กำลังคุยอยู่ และมีการเก็บข้อมูล หลังจากนั้นก็จะหากองทุนให้ ตอนนี้มีการจัดคุยในสลัม และคุยในชนบทแล้ว พวกชนบทที่จับเป็นพวกเกษตรทางเลือก ผลิตผลไม้ที่เมืองขาย และถ้าเป็นไปได้ก็จะมีการกักตุนสินค้า ซึ่งได้ราคาถูกกว่า แต่ต้องเพิ่มเรื่องการจัดการ เป็นการทำงานเชิงเครือข่ายอาชีพ ซึ่งเป็นแนวใหม่ มีการพัฒนาศักยภาพในการผลิต และให้มีการสัมพันธ์กับส่วนอื่นที่สามารถช่วยเหลือกันได้ ทั้งภาคชนบทที่เขามีอยู่ มิใช่เริ่มจากการตั้งกลุ่ม หรือเอาตัวอย่างของจังหวัดอื่นมาทำงาน เพราะเป็นไปไม่ได้เนื่องจากเงื่อนไขพื้นที่มีความแตกต่างกัน

บทเรียนที่เกิดขึ้นจากการทดลองครั้งนี้ ก็คือในการติดตามสนับสนุนงานพัฒนานั้นควรเอาสิ่งที่ทำอยู่มาวิเคราะห์ว่ามีปัญหาอะไร และต้องการพัฒนาอย่างไร หรือมีสิ่งใหม่ที่คิดอยู่และคาดว่าจะเป็นประโยชน์กับชุมชน แล้วให้เกิดปฏิบัติการ เช่น ขาดทักษะความสามารถก็จะช่วยหาทางพัฒนากันไป ถ้าขาดเงินขาดทอง ก็ต้องวิเคราะห์ให้ดีว่าเอามาแล้วจะใช้ประโยชน์อย่างไร เมื่อปฏิบัติแล้วก็ต้องมีการสรุปบทเรียนว่าดีอย่างไร หรือสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นคืออะไร ต้องอธิบาย สิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่กระบวนใหม่ผ่านเวทีของการวิเคราะห์และน่าจะเกิดประโยชน์ต่อการทำงาน

บทสรุป

ในการทำงานที่ผ่านมา มีการสร้างกระบวนการวิเคราะห์เพื่อเห็นผลกระทบจากการดำรงอยู่ของโครงสร้างแต่ชาวบ้านไปยังไม่ถึงตรงนั้น สิ่งที่สามารถทำได้คือการให้ข้อมูลที่เป็นผลกระทบจากโครงสร้าง สิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องวิเคราะห์ความพร้อมของชุมชนด้วย ไม่ใช่ลากจูงกันไป แต่มีเวทีที่เรียนรู้ในเรื่องเหล่านี้อยู่

ในเรื่องโครงสร้างความสัมพันธ์ตามธรรมชาติ ไม่มีการใช้ประโยชน์ในเชิงองค์กร ไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการเสริมความเข้มแข็ง หรือ ทำให้เกิดพลังในการดูแลตัวเอง แต่เป็นการอาศัยโครงสร้างใหม่เข้ามา ซึ่งเป็นโครงสร้างในการจัดการเรื่องการเงิน ซึ่งเป็นแนวทางขององค์กรภายนอกที่เข้ามา ถ้ามองในเชิงการพัฒนา ก็เป็นเพียงการพัฒนาในเรื่องระบบบัญชี กับ การจัดการกลุ่มออมทรัพย์ ถ้าเป็นข้อมูลก็เป็นข้อมูลกลุ่มออมทรัพย์ว่าทำสำเร็จหรือไม่สำเร็จ การอาศัยออมทรัพย์เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ การสร้างพลังของชุมชน เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ ไม่มี และมีการใช้ระบบรับเหมาทำแทน นั่นคือประเด็นย่อยของชุมชน ประเด็นหลักคือพลังชุมชน คือความรู้ความสามารถของชุมชน คือความสัมพันธ์ของชุมชนกับสิ่งที่อยู่รอบข้าง

สำหรับหลักการและทิศทางการทำงานในเบื้องต้น เสนอว่าต้องให้ความสำคัญกับกลไกท้องถิ่น เป็นบ้านเกิดซึ่งทุกคนไม่สามารถหลีกหนีได้ องค์กรท้องถิ่นจึงควรมีสถานภาพ มิใช่ลูกจ้าง-สาขา ส่วนกลางต้องเคารพองค์กรท้องถิ่น มีหน้าที่แสวงหาความร่วมมือจากองค์กรท้องถิ่นให้สามารถทำงานได้ และถ้ากลไกเหล่านี้สามารถต่อเชื่อมได้ก็จะนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว แต่ถ้ามีวาทกรรมว่า ***"ชาวบ้านทำเองได้ NGO หากิน"*** ก็ทำงานร่วมไม่ได้ นี่เป็นยุทธศาสตร์ของ NGOs ภาคด้วย นั่นคือ เปิดพื้นที่เมือง ทำงาน ขยายความสัมพันธ์ ยกระดับการเคลื่อนไหว แสวงหาทรัพยากรมาสนับสนุนการทำงาน ยุทธศาสตร์องค์รวมที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวในระดับสากล เป็นยุทธศาสตร์ของ กป.อพช.

ในทางความคิด ไม่เห็นด้วยกับวิธีการทำงานของหน่วยงานพัฒนาหรือแหล่งทุนจากส่วนกลาง เพราะเท่าที่ตามดู-สรุปจากการปฏิบัติการร่วม วันนี้สามารถสรุปได้แล้วว่า พ.ช.ม.หรือ SIF เป็นการนำร่องของโครงการขนาดใหญ่ และนำมาสู่แผนกองทุนหมู่บ้าน รูปแบบการทำงานเป็นการทำงานแบบปูพรม และดึงชาวบ้านเข้าสู่ศูนย์กลางของนโยบาย ตัวอย่างเช่น กองทุนชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ มันก็เข้าสู่ระบบของกองทุนหมู่บ้าน เข้าเรื่องธนาคารชุมชน เพราะรัฐได้จัดระบบไว้แล้ว ซึ่งโยงไปสู่การรองรับระบบทุนนิยม นั่นหมายความว่าชุมชนท้องถิ่นไม่ใช่เจ้าของโครงการ การคิดแนวนี้นำมาสู่ความเสื่อมหลายประการ เช่น องค์กรชาวบ้านก็เสียนิสัย องค์กรท้องถิ่นก็เสียนิสัย ใช้เงินเยอะ ฟุ่มเฟือยไม่มีประโยชน์

ดังนั้นจึงควรคิดถึงองค์กรท้องถิ่นที่มีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม ที่จะร่วมมือกันทำในระยะยาว โดยใช้กระบวนการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดปัญญา เกิดจิตวิญญาณที่จะปกปักษ์รักษา รับผิดชอบตนเองพวกอื่น ๆ ทำหน้าที่สนับสนุน ไม่ใช่เอาไปเป็นลูกจ้าง รับเงิน 3% หรือ 5% แบบที่ SIF ทำ

ข้อสังเกต กระบวนการชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่ในระยะ 5 ปี ถ้า 3 ปี มีแนวโน้มล่อแล่ ก็จะปิดทันที เมื่อทบทวนกระบวนการทำงานเห็นว่าในช่วงที่ NGO ทำโครงการความร่วมมือนั้น

ยังไม่เป็นประเด็น ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นเริ่มประมาณ 2542 เนื่องจาก 1.)ชาวบ้านทำสัญญาโครงการความร่วมมือ จึงเป็นช่องทางในการเชื่อมโยงกับส่วนกลางและลดบทบาทของ NGO เพราะไม่มีทรัพยากรที่จะให้ชาวบ้าน ประการหนึ่ง และ2.)เกิดจากบทบาทของส่วนกลางที่ทำให้ผู้นำหลุดจากฐาน “สมองกลับ”

สำหรับการทำงานในอนาคต ก็ต้องนำมาสู่การเคลื่อนไหวในเชิงนโยบาย ควบคู่ไปกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของชุมชนด้วย ซึ่งเวทีนโยบายก็มีอยู่ในระดับภาค แต่ตอนนี้เราคิดแค่พลังของชุมชนที่จะมาจัดการการเงินของตนเองที่มีอยู่ แต่จะไปเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชนโดยใช้เครือข่ายเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยน - เป็นตัวแทนในการเสนอ ที่ผ่านมาเป็นการใช้ประโยชน์ทางด้านการเงินเท่านั้น และสิ่งที่อยากเสนอในงานวิจัยคือองค์รวมของกระบวนการพัฒนา

ผลการทำงานที่สุดแล้วก็ไม่นำไปสู่ความเข้มแข็ง แต่เงินที่ใช้ไปก็มีจำนวนไม่น้อย แต่สิ่งที่ต้องทบทวนคือ

1) ต้นแบบของการจัดการ หรือรูปแบบการจัดการของโครงการการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน ที่มีขอนแก่นเป็นสนาม สามารถแก้ปัญหาได้ไหม ความร่วมมือได้ไหม การมีส่วนร่วมได้ไหม และ

2) ถ้าสิ่งเหล่านี้เกิดได้จริง คนในโครงการและในชุมชนที่เสนอสิ่งที่เป็นต้นแบบออกไปสามัคคี มีส่วนร่วม และมีพลังพอหรือไม่ที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ และเข้าใจ และเห็นธาตุแท้ ของชุมชนที่ผ่านโครงการ ไม่ใช่เอาเฉพาะเรื่องของการแก้ปัญหาได้แล้วจบ

สำหรับกรณีศึกษาขอนแก่น บทบาทของ NGOs มีการเตรียมเวทีให้ชาวบ้าน แต่ชาวบ้านไม่พร้อมที่จะก้าวเข้าไปในเวทีที่เตรียมไว้ จุดหักเหที่เกิดขึ้นคือ เวทีนี้เป็นวงของท้องถิ่นที่มีชาวบ้าน NGO และหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น แต่เราเลือกเอากรณีชุมชนนี้มาแก้ปัญหาของเขาเพื่อส่งผลให้เกิดการแก้ปัญหาและเรียนรู้ มีพลังทางสังคมของท้องถิ่นขึ้นมาได้อย่างไร และส่วนอื่นก็ทำกิจกรรมของตนเอง ความสำคัญจึงอยู่ที่ว่าจะรวมพลังของหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาเป็นพลังของท้องถิ่น และพูดถึงเรื่องการกระจายอำนาจ พูดถึงเรื่องบทบาทของท้องถิ่น พูดถึงเรื่องแผนของท้องถิ่น ได้อย่างไร

หน่วยงานภายนอกมีบทบาทในการสนับสนุนท้องถิ่น ก็สนับสนุนไป แต่วงในเขาก็มีหน้าที่และร่วมรับรู้ว่าการดำเนินการเป็นไปแค่ไหน อย่างไร กับกรณีพี่โอ แนวคิดไปรับใช้หน่วยงานภายนอกมากกว่าสนใจเวทีภาค แต่ขณะเดียวกัน หน่วยงานภายนอกก็หาเรื่องทำอยู่เรื่อยด้วยความหวังดี แต่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่าองค์กรท้องถิ่นมีการจัดเตรียมไว้อยู่แล้ว ในขณะเดียวกันผู้นำก็

ไม่เท่าทัน เกิดปัญหาการแตกเป็น 3 เครือข่าย ในขอนแก่น NGO จึงมีหน้าที่ช่วยกระบวนชาวบ้านที่พร้อมจะทำงานเพื่อการเปลี่ยนแปลง

ในการเขียนเรื่องชุมชนมิตรภาพ (และหลักเมือง) ในฐานะที่เป็นบทพิสูจน์ของเครือข่าย การพูดถึงมิตรภาพ พูดในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนงานเมือง เมื่อสหชุมชนตกต่ำ พื้นที่ชุมชนมิตรภาพกลายเป็นผู้รับประโยชน์จากผู้นำที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วม วิถีชีวิตไม่เปลี่ยนแปลง วิธีคิดเรื่องสิทธิยังไม่มีการพัฒนาอย่างเต็มที่ แต่มีประสบการณ์ในเรื่องการจัดการการเงินโดยในส่วนของสมาชิกมีประสบการณ์ที่สอดคล้องกับวิถีเดิม แต่ในส่วนของผู้นำมีการเรียนรู้การจัดการสมัยใหม่มากขึ้น ขณะเดียวกันประเด็นเรื่องผู้นำหลุดจากฐาน ก็ส่งผลต่องานและการทำงานในพื้นที่ส่งผลให้ผู้นำไม่มีการทำงานกับฐาน ถ้าเปรียบเทียบกับการทำงานจากปลายปี พ.ศ. 2537-2539 มันจะเห็นความแตกต่าง จาก พ.ศ. 2539 แนวทางการทำงานจะเปลี่ยน โดยจุดเน้น/เป้าหมายจะแตกต่างกันออกไป พูดถึงเรื่องผู้นำเครือข่ายได้บรรจุไว้อยู่ในแผนหรือไม่ ถ้าไม่มีก็ระบุและจะนำไปสู่การเกิดข้อจำกัดในการทำงานเพราะไม่มีผู้นำใหม่ ไม่มีผู้แทนต่อเนื่องในการทำงาน อยากได้เงินแต่ไม่มีเวลาทำคนให้เป็นคน ใช้เงินล่อเข้ามา เมื่อได้เงินก็เล่นตัว เพราะผู้นำไม่มีจิตสำนึก

ปัจจุบัน สิ่งที่คิดและสถานการณ์ที่เป็นอยู่ คือ มีเครือข่ายฟื้นฟู (รอสรุปบทเรียน) เครือข่ายเมือง(มีคุณขรรค์ชัย หงษ์คำมี เคยเป็นพี่เลี้ยงเมนู 5) ในส่วนของคนเมือง/โรงเรียน/เทศบาล/ประชาคม เป็นอีกโครงการที่คุณเดชา เปรมฤดีเลิศดู ทั้งหมดมีเจ้าหน้าที่ในการทำโครงการ ตอนนี้กำลังทำโครงการสิ่งแวดล้อมเสนอไปที่กองทุนสิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นโครงการที่สามารถเชื่อมร้อยทั้ง 3 โครงการเข้ามาได้ ตามประเด็นปัญหา และส่งผลต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับชุมชน ส่วนโครงการอาชีพเป็นการประสานระหว่างเมืองและชนบท เมื่อมีการทำงานเชิงประเด็น คนก็มาทำงานร่วมกัน ไม่ต้องมีสังกัดองค์กร มีการพูดถึงเรื่องรหัสหมายเพื่อบอกชุมชน และให้เห็นถึงความสำคัญของเวทีระดับชุมชน และเปิดโอกาสให้มีการพบปะ-แลกเปลี่ยนกัน ในบางโอกาส อย่างต่ำ ๆ ก็ให้มองชุมชนแออัดอย่างมีศักดิศรีอย่ามาดูถูกกัน ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ถือเป็นภายนอกที่ใกล้ที่สุดและพอที่จะเข้าใจชุมชนได้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เป้าสำคัญจึงอยู่ที่การมีปัญญา มีความสามารถในการแก้ปัญหาได้จริง ใครทำได้ก็มาดูกัน ไม่ต้องไปดูต่างจังหวัด ถ้าดูต่างจังหวัดก็เอาคนเด่น ๆ ที่สนใจไป

ข้อจำกัดของผู้นำชุมชนในการปรับบทบาทมาเป็น organizer คือ ขาดทัศนะทางสังคมและอุดมการณ์ ส่วนวิธีการเป็นสิ่งที่เรียนรู้กันได้ จุดยืนและทัศนะต้องมีตรงนี้/ทำตรงนี้ นั่นหมายความว่า NGO รุ่นใหม่ก็ต้องพัฒนาตรงนี้ การทำงานจึงจำเป็นต้องถกเถียงในเรื่อง

เป้าหมายของการทำงาน การมองชุมชนไม่ใช่มองปัญหาชุมชนอย่างเดียว ต้องมองว่าชุมชนเป็นอยู่อย่างไร อนาคตข้างหน้าควรเป็นอย่างไร ตอนนี้เรามองแค่ชุมชนมีปัญหาอะไร ค้นหาปัญหากันใหญ่ –หาวิธีแก้ แต่ไม่พอ ไม่สามารถนำไปสู่การพัฒนา ไม่รู้ว่าอนาคตของชุมชน 5-10 ปีเป็นอย่างไร สามารถอนุมาน-ประมานการได้หรือไม่ ในทัศนะที่ชุมชนต้องการ แต่สิ่งที่อนุมานเหล่านี้อาจไม่เป็นไปตามที่คิดก็ได้ เพราะมีอุปสรรคหลายอัน เช่น ถ้ารัฐหรือเจ้าของที่เขาจะไล่ ถ้าเราไปคิดเฉพาะส่วนและตีขลุมว่าเป็นทั้งหมด ในขณะที่ในช่วงของการดำเนินการไม่ได้เรียกร้องอุดมการณ์ - ไม่ได้เรียกร้องเจตนาร่วม คนไม่มีอุดมการณ์ก็ไม่สามารถใฝ่ฝันอะไรได้ อุดมการณ์ของชุมชนในที่นี้เป็นแค่การมีเป้าหมายว่าชุมชนในอนาคตเป็นอย่างไร สามารถเอาทรัพยากรไปใช้ได้อย่างสอดคล้องกับประโยชน์ และปัญหา ถ้าไม่คิดตรงนี้แสดงว่าไม่มีอุดมการณ์

บทที่ 5

ชุมชนหลักเมือง

ประวัติและพัฒนาการของชุมชน

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนหลักเมืองมีพื้นที่ประมาณ 2 ไร่ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในที่ดินตกสำรวจ และที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยมีถนนตัดผ่านกลางชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่นมากว่า 30 ปี โดยสภาพทั่วไปของชุมชนเป็นชุมชนแออัด อันเนื่องมาจากการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของประชาชนที่เพิ่มขึ้น เพราะที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้กับตลาดสด และสถานีรถไฟ ซึ่งสะดวกต่อการประกอบอาชีพ ชาวบ้านจึงเข้ามาจับจองที่ดินภายในชุมชน มีพื้นที่ที่มีการจับจองจำนวน 79 แปลง ชุมชนหลักเมืองมีประชากรอาศัยอยู่จำนวน 57 หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมด 175 คน เป็นชายจำนวน 85 คน คิดเป็นร้อยละ 48.57 และประชากรหญิงจำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 51.43

ชุมชนหลักเมืองมีถนนตัดผ่านกลางชุมชน ซึ่งเป็นถนนคอนกรีตเชื่อมต่อระหว่างสถานีรถไฟ และถนนศรีจันทร์ ทำให้สภาพการตั้งบ้านเรือนของชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ทางทิศตะวันออกของถนนเป็นที่ดินตกสำรวจ (ร้อยละ 40 ของที่ดินทั้งหมดของชุมชน ซึ่งเป็นเขตของการตั้งบ้านเรือนจำนวน 25 หลังคาเรือน ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของถนนเป็นที่ดินของการรถไฟร้อยละ 60 ของที่ดินทั้งหมดของชุมชน) มีบ้านเรือนตั้งอยู่หนาแน่นจำนวน 32 หลังคาเรือนถึงแม้สภาพชุมชนจะเป็นชุมชนแออัดไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่สภาพบ้านเรือนมากกว่าครึ่งหนึ่งมีการปลูกสร้างอย่างถาวร (บ้านคอนกรีต บ้านไม้ และบ้านครึ่งไม้ –คอนกรีต) นอกจากนี้ยังมีบ้านเรือนบางส่วนที่เป็นบ้านไม้เก่ามีสภาพเสื่อมโทรมบริเวณใต้ถุนบ้านมีน้ำท่วมขัง ปัจจุบันทุกหลังคาเรือนมีไฟฟ้า และน้ำประปาใช้ครบทุกหลังคาเรือน ชุมชนหลักเมืองได้มีการรับรองสถานะจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลนครขอนแก่นตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา

กรณีศึกษา : ชุมชนแออัดจังหวัดขอนแก่น

2. ความเป็นมาของชุมชน

2.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชน

ปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่1 มาใช้ จังหวัดขอนแก่นได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เป้าหมายหลักของการพัฒนาพื่อเป็นศูนย์กลางการพัฒนาเศรษฐกิจ การค้า การพัฒนาคมนาคมขนส่ง การศึกษาและศูนย์ราชการของภูมิภาค การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อเป็นสินค้าส่งออก ตลอดจนการพัฒนาระบบการคมนาคมขนส่ง ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนา ทำให้เมืองขอนแก่นเกิดการพัฒนาอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของการค้าข้าวส่งออก ส่งผลต่อการขยายตัวของโรงสีทำให้มีการจ้างงานเพิ่มขึ้นทั้งคนที่ทำงานในโรงสีและกรรมกรที่ขนข้าวขึ้นรถไฟเพื่อส่งไปยังกรุงเทพฯ การพัฒนาระบบการขนส่งเพื่อรองรับการส่งออกสินค้าการเกษตร เป็นความจำเป็นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคมในขณะนั้น ตลอดจนการขนส่งสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวันจากกรุงเทพสู่ภูมิภาค รวมถึงการขนส่งผู้โดยสารและการติดต่อสื่อสาร ในขณะที่รถไฟจะเป็นระบบการขนส่งหลักและเป็นระบบการขนส่งเดียวที่เชื่อมระหว่างกรุงเทพสู่ภูมิภาค สถานีรถไฟจึงเป็นศูนย์กลางคมนาคมขนส่ง การขนถ่ายสินค้าและผู้โดยสารที่เดินทาง ทำให้เกิดงานอาชีพและการบริการในรูปแบบต่าง ๆที่ดึงดูดแรงงานจากภาคเกษตรและผู้แสวงหารายได้จากจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียงเข้าสู่ระบบการจ้างงาน

แรงงานรับจ้าง (กรรมกร) เป็นส่วนประกอบที่สำคัญต่อระบบการขนส่งเพื่อกระจายสินค้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ ทั่วภายในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง ในขณะเดียวกันยังขนส่งสินค้าทางการเกษตรและทรัพยากรจากท้องถิ่นต่าง ๆ สู่ระบบการค้าของเมือง ซึ่งในขณะนั้นการขนส่งสินค้ามีความจำเป็นต้องอาศัยแรงงานคนในการขนถ่ายสินค้า ทำให้แรงงานจากภาคเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาว นาจน-ชาวนารับจ้างที่มีฐานะยากจนปรับเปลี่ยนอาชีพสู่การขายแรงงานในเมือง

คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่ชุมชนหลักเมือง คือ กลุ่มกรรมกรขนถ่ายสินค้าที่มาจากกลุ่มคนงานขนฟืน และลูกจ้างซ่อมบำรุงทางรถไฟ เดิมพวกเขาทำงานอยู่ที่สถานีรถไฟ อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา เมื่อถูกยกเลิกหน่วยจึงถูกส่งให้มาประจำการอยู่ที่จังหวัดขอนแก่นพร้อมกับลูกน้องที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติติดตามมาด้วย คนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นคนงานของบริษัท ร.ส.พ. แต่เดิมอยู่ที่จังหวัดสุรินทร์ถูกย้ายให้มาประจำหน่วยที่จังหวัดขอนแก่น โดยย้ายตามหัวหน้างานมา คนงานทั้งสองส่วนจึงมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานของการจ้างงานของการรถไฟ และบริษัท ร.ส.พ. ในระบบการขนส่งและขนถ่ายสินค้าที่ทางรถไฟและบริษัท ร.ส.พ. มีการรับช่วงงานกัน

เมื่อเกิดการจ้างงานและงานอาชีพที่หลากหลายในพื้นที่สถานีรถไฟจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ดินที่ว่างเปล่าทั้งของทางรถไฟและที่ดินของเอกชน เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยโดย

การสร้างเป็นเพิงพักชั่วคราว หรืออาศัยโกดังเก็บข้าวของโรงสี ต่อมา ปี พ.ศ. 2504 ได้เกิดเหตุไฟไหม้กองแกลบและโกดังเก็บข้าวของโรงสี คนงานเหล่านั้นจึงต้องอพยพเพื่อหาที่อยู่ใหม่ โดยมาปลูกบ้านเรือนชั่วคราวอยู่ในที่ดินตกสำรวจที่เป็นที่สาธารณประโยชน์ซึ่งก็คือพื้นที่ตั้งของชุมชนหลักเมืองในปัจจุบันนั่นเอง

ผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนระยะแรก ๆก็ไม่ทราบว่าที่ดินนั้นเป็นที่ดินของใคร แต่เห็นว่าเป็นที่ว่างจึงเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย และได้ชักชวนพรรคพวกที่สนิทสนมเข้ามาอยู่ด้วยกัน ในสมัยนั้นไม่มีการซื้อขายที่ดิน เมื่อมีผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่จะแบ่งที่ให้กันสำหรับปลูกบ้านเรือน การแสดงสิทธิว่าใครคือเจ้าของที่ดิน หรือผู้มีสิทธิในการใช้ประโยชน์บริเวณใดก็จะมีการล้อมรั้ว ซึ่งคนในชุมชนจะรู้กันว่าที่ดินบริเวณใดเป็นของใคร การปลูกสร้างบ้านเรือนจะอยู่ทางทิศตะวันออกบริเวณที่ดินตกสำรวจ ส่วนทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นที่ดินของทางรถไฟจะไม่มีการปลูกสร้างบ้านเรือน บ้านส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม่ถาวรยกพื้นสูง เพราะข้างล่างจะมีน้ำตลอดทั้งปี ต้องสร้างสะพานไม้ใช้เป็นที่สัญจรไปมา

2.2 การจัดตั้งชุมชนเป็นทางการ

ปี พ.ศ.2538 องค์การพัฒนาเอกชนโดย “โครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น” ได้เข้าไปศึกษาและสำรวจข้อมูลจึงได้พาผู้นำของชุมชนหลักเมืองไปศึกษาแลกเปลี่ยนการจัดตั้งชุมชนจากชุมชนมิตรภาพ โดยมียายสาซึ่งเป็นญาติของตระกูลตาสว่างร่วมกับนางทองดำ ประสิทธินอก เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการริเริ่มเรื่องการาจัดตั้งชุมชนโดยการทำเรื่องผ่านทางเทศบาลนครขอนแก่น และมีผู้นำชุมชนมิตรภาพ(นายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ) ช่วยผลักดันจนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2539

จากการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพทำให้ชุมชนได้รับการปรับปรุงที่อยู่อาศัยค่อนข้างถาวร และชุมชนได้รับการรับรองสถานภาพความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเมื่อปีพ.ศ. 2539 จากเทศบาลนครขอนแก่นทำให้เกิดการรับรองสิทธิความเป็นชุมชน มีสิทธิได้รับการบริการโครงสร้างพื้นฐานจากรัฐรวมทั้งได้รับงบประมาณในการพัฒนาชุมขน แต่การตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ดินที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ซึ่งก็คือที่ดินสาธารณะที่ตกสำรวจและที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทยทำให้สถานะความมั่นคงในที่อยู่อาศัยมีความล่อแหลมต่อการถูกไล่รื้อ

3. ประเพณีวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน

ก่อนปี พ.ศ. 2538 ชุมชนหลักเมืองยังอาศัยกลุ่มระบบเครือญาติและกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพตามฐานงานอาชีพประเภทต่าง ๆ ยังไม่มีการจัดตั้งกลุ่มที่เป็นทางการหรือการสนับสนุนจากภายนอกใด ๆ ส่วนประกอบของระบบเครือญาติและฐานอาชีพเป็นที่มาของการมีชีวิต

อยู่ร่วมกันของเป็นชุมชนมีกลไกความสัมพันธ์ตามธรรมชาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามความใกล้ชิดสนิทสนม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่ม แต่จะมีความเคารพนับถือความอาวุโสของคนรุ่นบุกเบิกก่อตั้งชุมชนและร่วมกันพัฒนาชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกัน ในชุมชนยังให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประเพณีและการจัดกิจกรรมร่วมกันเป็นประจำทุกปี โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ วันขึ้นปีใหม่และงานเทศกาลต่าง ๆตลอดมา ส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์งานพิธีที่วัดวุฒารามซึ่งห่างจากชุมชนประมาณ 500 เมตร เป็นศูนย์กลางทางศาสนาหรือการจัดพิธีงานประเพณีต่าง ๆในชุมชน

กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนหลักเมืองตั้งแต่แรกและกลุ่มที่ย้ายเข้ามาอยู่ที่หลัง แบ่งเป็นตระกูลใหญ่ ๆ ได้ 3 ตระกูล ดังนี้

1) กลุ่มตระกูลชื่นชูวงศ์

กลุ่มนี้มีถิ่นฐานเดิมเป็นชาวจังหวัดบุรีรัมย์ ได้ไปทำงานเป็นกรรมกรกับบริษัท รสพ. ที่จังหวัดสุรินทร์ ต่อมาทางบริษัทได้ย้ายหน่วยงานมาอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น นายสงัด ชื่นชูวงศ์ จึงได้ติดตามหัวหน้างานมาอยู่ที่จังหวัดขอนแก่นเมื่อปี พ.ศ. 2500 เป็นกลุ่มคนงานบริษัท รสพ. ที่มีญาติพี่น้องรวมถึงเพื่อนคนงานกรรมกรติดตามมา ต่อมาระยะหลังได้มีการขยายครอบครัวมากขึ้นของรุ่นลูก เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติที่หนาแน่น และมีจำนวนสมาชิกญาติพี่น้องที่อยู่ในชุมชน กว่าร้อยละ 40 ของจำนวนประชากรในชุมชน มีการสืบทอดอาชีพกรรมกรขนถ่ายสินค้าจากรุ่นพ่อสู่รุ่นลูกจนถึงปัจจุบัน ในส่วนของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงยังคงทำงานอาชีพบริการรับจ้างทำความสะอาด รับจ้างซักผ้า และยังขยายอาชีพค้าขายอยู่ที่สถานีรถไฟและเปิดร้านขายของหน้าปากซอยในระยะหลัง

2) กลุ่มตระกูลประสิทธินอก

กลุ่มนี้แต่ก่อนเป็นกลุ่มคนงานซ่อมบำรุงรถไฟ ที่สถานีรถไฟอำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา ทางการรถไฟได้ย้ายหน่วยงานมาประจำที่สถานีรถไฟสถานีรถไฟขอนแก่น โดยพ่อของนายบุญส่ง ประสิทธินอก เป็นพนักงานซ่อมบำรุงรถไฟ ทำให้ตระกูลประสิทธินอกมีความสัมพันธ์กับนายสถานี ทำให้การเข้าถึงและการขยายโอกาสงานอาชีพในสถานีรถไฟได้ง่ายขึ้น เช่น เป็นผู้รับงานขนถ่ายสินค้าจากขบวนรถไฟ และบุกเบิกงานค้าขายที่สถานีรถไฟ รวมถึงการขยายคิวรถสามล้อ และรถสองแถวหน้าสถานีรถไฟ ในระยะหลังยังเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อการทำงานพัฒนาชุมชนคนแรก เมื่อปี พ.ศ.2539 และยังมีบทบาทในการประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชน เพื่อประสานทรัพยากรเข้ามาพัฒนาชุมชนจนถึงปัจจุบัน

3) กลุ่มตาสว่าง

กลุ่มตาสว่างเป็นเจ้าหน้าที่ของการรถไฟมาก่อน อาศัยอยู่ที่บ้านพักพนักงานรถไฟที่อยู่บริเวณที่ตั้งชุมาชนหลักเมือง และเป็นผู้ที่มีบทบาทในการดูแลไม่ให้ผู้คนเข้าไปบุกรุกสร้างบ้านเรือน

ในที่ดินของการรถไฟ เครือญาติตาสว่างตั้งบ้านเรือนอยู่ทิศตะวันออกของชุมชนติดกับถนนศรีจันทร์ อยู่ในที่ดินตกสำรวจซึ่งคนกลุ่มนี้จะไม่ค่อยมีบทบาททางสังคมและพัฒนาชุมชน

นอกจากกลุ่มตระกูลใหญ่ ๆ ดังกล่าว ยังมีกลุ่มชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งย้ายเข้ามาอยู่ระยะหลังช่วงปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา บางส่วนเป็นกลุ่มที่มาจากกรณีการไล่รื้อชุมชนซอย 5 พฤศจิกา และชุมชนตลาดน้อย ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มนี้จะไม่ค่อยแน่นหนามากนัก สาเหตุเพราะต่างมาจากหลายที่ไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จะเน้นหนักงานประกอบอาชีพค้าขายเป็นหลัก ในขณะเดียวกันจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มประสิทธินอกมากกว่าตระกูลชื่นชูวงศ์ เนื่องจากความใกล้ชิดและงานอาชีพเดียวกัน จึงมีความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน และการตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใกล้เคียงกัน

ในระยะเริ่มต้นจะเห็นได้ว่าคนที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ชุมชนหลักเมืองคือกรรมกรขนถ่ายสินค้าที่เป็นลูกจ้างหรือคนงานของบริษัท รสพ. และการรถไฟแห่งประเทศไทย คนเหล่านั้นได้มีการพัฒนามาเป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนงานขนถ่ายสินค้าที่มีวิถีชีวิตร่วมกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาจากอดีต เคยผ่านเหตุการณ์ร่วมทุกข์ร่วมสุข และต่อสู้ปัญหาร่วมกันจนเกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน ดังนั้นพื้นฐานของสมาชิกชุมชนหลักเมือง จึงมีพื้นฐานความสัมพันธ์จากงานอาชีพและได้มีการพัฒนางานอาชีพ และขยายงานอาชีพของตนเองตามสถานการณ์ ความสามารถและตามเงื่อนไขความสัมพันธ์ที่จะเข้าถึงและได้มาซึ่งพื้นที่ในการประกอบอาชีพ รวมถึงการขยายฐานอาชีพสู่ระบบเครือญาติ และพรรคพวกที่สนิทสนมกัน

4. อาชีพนอกระบบและการดิ้นรนต่อสู้

4.1 ลักษณะการประกอบอาชีพ

ชุมชนหลักเมืองได้อาศัยพื้นที่สถานีรถไฟขอนแก่นเป็นพื้นที่ทำมาหากินสืบต่อกันมา เนื่องจากสถานีรถไฟเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งมีผู้คนสัญจรไปมาและการขนส่งสินค้าซึ่งมีความสัมพันธ์กับงานอาชีพกรรมกร อาชีพค้าขายและงานบริการประเภทต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของชุมชนหลักเมืองกับสถานีรถไฟจึงมีความหมายทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมของกลุ่มคนที่เข้ามาประกอบอาชีพในพื้นที่แห่งนี้ ได้มีการพัฒนาอาชีพและขยายฐานอาชีพของตนเองตามเงื่อนไขรวมถึงการรักษาพื้นที่การประกอบอาชีพตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

จากการสำรวจข้อมูลชุมชนของโครงการวิจัยระยะที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2542 พบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นกรรมกรหรือแรงงานรับจ้างและอาชีพค้าขายมากที่สุด ดูตารางข้างล่างประกอบ

ตารางที่ 1 : อาชีพของสมาชิกในครัวเรือนชุมชนหลักเมือง

ประเภทอาชีพ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่มีอาชีพ	31	24.22
นักเรียน / นักศึกษา	24	18.75
รับจ้าง / กรรมกร	39	30.47
ค้าขาย	32	25.00
ธุรกิจส่วนตัว	1	0.78
อื่น ๆ	1	0.78
รวม	**128**	**100.00**

***ที่มา** : ข้อมูลจากแบบสอบถามสำรวจเมื่อเดือนตุลาคม 2542*

เช่นเดียวกัน จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่ากลุ่มคนที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กับเครือญาติของตน กล่าวคือ ผู้ที่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นกลุ่มเครือญาติของผู้ที่สนิทสนมคุ้นเคยกับกลุ่มตระกูล “ชื่นชูวงศ์” ซึ่งเป็นตระกูลที่อพยพมาจากจังหวัดบุรีรัมย์ และยึดถืออาชีพเป็นกรรมกรรับจ้างที่สถานีรถไฟมาตั้งแต่ต้น คนกลุ่มตระกูล “ชื่นชูวงศ์” นี้มีอยู่เกือบครึ่งหนึ่งของคนในชุมชน ส่วนอีกครึ่งหนึ่งจะกระจายตัวอยู่กับตระกูล “ประสิทธินอก” บ้าง “แซ่โค้ว” บ้าง ซึ่งกลุ่มตระกูลเหล่านี้อพยพมาจาก อำเภอภูเวียง และ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น โดยเข้ามาอยู่ในเมืองประกอบอาชีพรับจ้างเป็นแม่บ้านตามตึกแถวห้างร้าน และค้าขาย เช่น ขายไก่ ขายโจ๊ก ขายขนม เป็นต้น ส่วนที่ประกอบอาชีพรับจ้างขับรถรับจ้างที่สถานีรถไฟจะอยู่ในกลุ่มของนายแหล่ ประสิทธินอก ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งกลุ่มผู้ขับรถรับจ้างที่สถานรถไฟ

อาชีพส่วนใหญ่ของคนในชุมชนแบ่งได้ 4 ประเภท ดังนี้

1) อาชีพกรรมกรรับจ้าง

มีจำนวน 12 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 21.05 รวมตัวอยู่บริเวณทางเข้าชุมชนด้านทิศใต้ ซึ่งอยู่ติดกับสถานีรถไฟ รับจ้างทั่วไปตามแต่จะมีผู้ว่าส่วนใหญ่เป็นการขนถ่ายสินค้าเป็นอาชีพดั้งเดิมที่เกิดขึ้นพร้อมกับชุมชน กรรมกรรุ่นแรกเป็นกรรมกรแบกฟื้น ไม้หมอนรถไฟ ต่อมามีประเภทสินค้าที่หลากหลายทั้งขาขึ้นและขาล่องที่มากับตู้รถไฟ เช่นข้าวสาร มะพร้าว สินค้าอุปโภค บริโภค อื่น ๆ ทำให้กรรมกรปรับจากการขนฟืนไม้หมอนมาลงสินค้าเป็นด้านหลักและเป็นกรรมกรแบกข้าวสารขึ้นตู้รถไฟและขนถ่ายสินค้าจากขบวนรถไฟสู่รถ รสพ. ขนส่งไปยังจังหวัดต่าง ๆ

การเติบโตและการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจนับแต่ปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมาทำให้เกิดการขยายกิจการของภาคธุรกิจและการบริการรวมถึงธุรกิจการขนส่ง มีปริมาณสินค้าที่มากขึ้นที่ต้องการแรงงานทำให้เกิดการจ้างงานจำนวนมากและส่งผลต่อรายได้ของอาชีพกรรมกรเป็นอย่างดีอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันบริษัทเอกชนได้พัฒนาเครื่องมือโดยใช้เครื่องจักรทดแทนแรงงานคน

และการจ้างแรงงานประจำทำให้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มกรรมกร ถ้าหากบริษัทมีงานน้อยทางบริษัทก็ใช้แรงงานประจำของบริษัทเท่านั้น แต่ถ้าหากมางานมากช่วงใดถึงจะมาจ้างแรงงานกรรมกร ซึ่งแรงงานประจำเหล่านั้นเป็นแรงงานจากภาคชนบทที่เข้ามาหางานทำในเมืองเข้าไปเย็นกลับ

ในปี พ.ศ. 2540 ได้เกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจขึ้น เศรษฐกิจเริ่มซบเซาธุรกิจภาคเอกชนได้รับผลกระทบ ธุระกิจเอกชนบางส่วนจึงต้องปิดกิจการ ปริมาณความต้องการขนส่งมีน้อยลงส่งผลกระทบต่อการจ้างงาน บริษัทขนส่งที่เคยมาว่าจ้างเขาก็ใช้แรงานประจำของเขาก่อนยามใดแรงงานไม่พอเขาจึงมาจ้างกรรมกร นอกจากการจ้างงานลดแล้วค่าจ้างยังลดตามด้วยเพราะผู้ประกอบอาชีพกรรมกรมีจำนวนมากทำให้สามารถเลือกและกดราคาได้ส่วนการลงสินค้าที่มาทางรถไฟก็ลดลงเพราะเจ้าหน้าที่การรถไฟมีกรรมกรของเขาเองซึ่งเป็นญาติพี่น้องของเจ้าหน้าที่รถไฟ ซึ่งเป็นการรักษาการจ้างงานไว้ให้ลูกน้องก่อนในที่สุดกรรมกรชุมชนหลักเมืองก็ถูกกีดกันออกจากระบบการจ้างงานเรื่อย ๆทำให้รายได้ในปัจจุบันมีน้อยลง จำเป็นต้องดิ้นรนหารายได้จากทางอื่นเพื่อความอยู่รอด

2) อาชีพค้าขาย

ในชุมชนหลักเมืองมีผู้ทำอาชีพค้าขายจำนวน 33 ครอบครัวคิดเป็นร้อยละ57.90 มีทั้งเปิดร้านขายของชำ ร้านขายอาหาร ภายในชุมชนรวมทั้งการใช้รถเข็น-หาบเร่ ขายอาหารตลาดโต้รุ่งสถานีขนส่ง การประกอบอาชีพค้าขายจะทำในส่วนของกลุ่มแม่บ้าน โดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่การรถไฟกับกรรมกรในยุคเริ่มแรก นำมาสู่การได้มาพื้นที่การประกอบอาชีพ เพื่อบริการแก่ผู้เดินทาง ผู้ใช้แรงงานและประชาชนทั่วไป ผู้เริ่มอาชีพค้าขายคือตระกูลประสิทธินอก พ่อของนายบุญส่ง ประสิทธินอก เป็นเจ้าหน้าที่ซ่อมบำรุงทางรถไฟ นางทองดำ ประสิทธินอก ผู้เป็นภรรยาของนายบุญส่งจึงได้มีช่องทางในการขยายอาชีพค้าขายที่สถานีรถไฟ หลังจากนั้นนางทองดำ ได้ชักชวนเพื่อนบ้านเข้าไปประกอบอาชีพด้วยกัน ซึ่งเป็นการขยายฐานอาชีพของชุมชนคือก่อให้เกิดรายได้

ระยะแรกของอาชีพค้าขาย มีแม่ค้าไม่มาก ประเภทสินค้ามีไม่กี่ชนิด เช่น น้ำดื่ม นม ข้าวห่ออาหารส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเป็นผู้ประกอบการเองโดยซื้อวัตถุดิบมาจากตลาด มีการพัฒนารูปแบบสินค้าอยู่ตลอดเวลา มีการประเมินว่าสินค้าประเภทไหนขายได้-ไม่ได้ นอกจากนี้ยังมีการจัดระเบียบสินค้าเพื่อขายเช่นยายทองขายผลไม้ เจ้าอื่นต้องขายขนม ขายน้ำ ฯลฯ เพื่อไม่ให้ซ้ำกัน แต่ในการขายสินค้านั้น ต้องเอาใจนายสถานี ต้องมีการดูแลความสะอาด ตกเย็นต้องมีการเก็บขยะเป็นต้น บางคนเช่นยายทองขายไปขายมาก็มีความสนิทสนมกับเจ้าหน้าที่การรถไฟ เขาก็ให้รับผิดชอบโดยไปนั่งอยู่หน้าส้วมเพื่อเก็บเงินค่าใช้บริการส้วม พอเก็บไปเก็บมาทางสถานีรถไฟไม่อยากรับภาระดูแลจัดการก็ถามยายทองว่าจะเช้งไหม จะให้เช่าเดือนละเท่านั้นเท่านี้ เช่น เช่าเดือนละ 2,000 บาท ถ้าเก็บได้มากกว่านี้ยายทองก็เอาไป ดังนี้เป็นต้น

ต่อมาระยะหลังสินค้าสำเร็จรูปในตลาดมีมากขึ้นและผู้บริโภคเองก็มีค่านิยมบริโภคอาหารสำเร็จรูปและง่ายต่อการจัดการของผู้ค้าขาย อาชีพขายของที่สถานีรถไฟ ก็ต้องรับของสำเร็จรูปมา

ขาย เพราะคนเดินทางไม่เชื่อมั่นในเรื่องความสะอาด ชาวบ้านจึงมีความจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้อง นอกจากนี้การค้าขายยังต้องให้สัมพันธ์กับฤดูกาล-เทศกาลต่าง ๆ ที่ผู้คนมีการเดินทางกลับมาเยี่ยมบ้าน ชาวบ้านจะรอจังหวะที่มีเทศกาลโดยชาวบ้านจะเตรียมทั้งเรื่องเงินกู้ พวกจ่ายดอกก็จะคึกคัก เพราะช่วงปีใหม่ต้องมีการซื้อแอปเปิลมาตุนไว้อย่างต่ำ 20 ลัง ถ้าไม่ตุนไว้จะต้องมีการแย่งสินค้ากันในตลาดและอาจไม่สามารถแย่งผลไม้ได้ทัน เมื่อต้องซื้อเป็นปริมาณมาก ๆ ก็ต้องไปกู้เงินเขามาซื้อ โดยอาศัยเงินกู้นอกระบบอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 20 บาทต่อเดือน ซึ่งเป็นของนายทุนเงินกู้จากภายนอก โดยอาศัยเครดิตของคนที่เคยกู้มาก่อนเป็นผู้คำประกันให้ ซึ่งเป็นรูปแบบการพึ่งพากันภายในกลุ่มอีกรูปแบบหนึ่งด้วย

ในช่วงเศรษฐกิจเจริญเติบโตเต็มที่ ได้ส่งผลให้อาชีพค้าขายมีรายได้ค่อนข้างดี มีเงินทุนหมุนเวียนอย่างคล่องตัวและมีรายได้อย่างต่อเนื่องสูงถึงวันละ 200-300 บาทต่อวัน ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนดีขึ้น มีการปรับปรุงที่อยู่อาศัยและซื้อสินค้าเครื่องอำนวยความสะดวกสำหรับครอบครัว ระยะหลังเริ่มมีบุคคลภายนอกที่มีเงินทุนและความสัมพันธ์อันดีกับสถานีรถไฟสนใจพื้นที่สถานีรถไฟเพื่อประกอบธุรกิจการค้ายขาย เพราะเห็นว่าเป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์กลาง มีคนเดินทางรถไฟตลอดทั้งวัน ประกอบกับทางสถานีต้องการจัดสรรพื้นที่ให้เป็นระเบียบ เพื่ออำนวยความสะดวกของผู้มาใช้บริการซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อทางการรถไฟด้วย จึงทำให้เกิดการเบียดขับแม่ค้าที่ค้าขายอยู่เดิมต้องสูญเสียพื้นที่ทำมาหากินไป

การจัดระบบใหม่ในสถานีรถไฟ จากที่เคยให้พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยค้าขายโดยตรงไปเป็นการเปิดเช้งร้านแทน ทำให้ผู้มีอาชีพค้าขายจากชุมชนหลักเมืองได้รับความเดือดร้อนเพราะไม่สามารถมีเงินก้อนไปแข่งขันเช้งร้านได้ โดยคนที่ไปเช้งก็เป็นเจ้าหน้าที่ของการรถไฟนั่นเอง ทางรถไฟอ้างว่าเป็นระเบียบสถานีรถไฟต้องจัดปรับให้ดี ไม่เกะกะ ไม่วิ่งขายของ แต่ชาวบ้านก็ไม่แน่ใจว่าเป็นระเบียบของการรถไฟจริงหรือไม่ ในการให้คนมาเช้งต้องเสียค่าเช่าเดือนละ 30,000 บาทรวมห้องน้ำ(เก็บเงินค่าใช้บริการ) คนที่เคยขายเร่ก็สามารถขายได้แต่ต้องไปเอาของจากร้านที่เช้งได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างที่มารับของจากร้านไปช่วยขายรวมถึงข้าว น้ำ ขนม

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนหลักเมืองไม่ได้เข้าไปขายที่สถานีรถไฟ มา 2 ปีแล้ว พวกแม่ค้าก็ไปออกรถเข็นขายอาหาร โดยวางขายตามปากซอย เช่น ขายกาแฟโบราณ กล้วยแขก ชาวบ้านถูกรุกพื้นที่ทำมาหากินก็ต้องดิ้นรนหาที่ทำมาหาหากินใหม่ไปเรื่อย ๆ

จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในช่วงเกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ หลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่อผู้ประกอบอาชีพค้าขายและอาชีพอื่น ๆ บริเวณรอบพื้นที่สถานีรถไฟถูกประมูลให้เอกชนมาประกอบการค้า กำลังซื้อของผู้เดินทางมีน้อยลง ต้นทุนการประกอบอาชีพมีสูงขึ้น ผู้ประกอบอาชีพค้าขายมีจำนวนมากทำให้กลุ่มอาชีพค้าขายจำเป็นต้องหาช่องทางใหม่ โดยออกรถเข็นหาพื้นที่สาธารณะทำการค้าขาย การลงทุนต้องประสบปัญหาความเสี่ยงต่อการขาดทุนทำให้เกิดภาวะหนี้สินมากยิ่งขึ้น ครั้นชาวบ้านจะไปใช้พื้นที่สาธารณะที่ทางเทศบาลจัดไว้ให้จะต้องมี

เงินทุนไปเช่าในราคาสูง รวมถึงค่าใช้จ่ายอื่นๆ ที่ต้องลงทุน หรือพื้นที่สาธารณะอื่นไม่สามารถวางขายของอย่างเสรีได้เพราะเป็นระเบียบของเมืองและเป็นความเข้มงวดของเทศกิจที่ไม่อนุญาตให้ประชาชนใช้พื้นที่สาธารณะประกอบการค้าขายได้ จนปัจจุบันสถานการณ์ของการประกอบอาชีพยังไม่ดีขึ้น จำเป็นจะต้องประคับประคองตนเอง ประกันความเสี่ยง ในขณะเดียวกันก็มีความพยามยามที่จะหาช่องทางปรับเปลี่ยนอาชีพหรือรอโอกาสช่วงหน้างานเทศกาล ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่เป็นผลดีต่อการลงทุนค้าขาย ปัจจุบันภายในกลุ่มมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนต่างๆ เพื่อสนับสนุนการแก้ไขปัญหาในภาวะวิกฤต ทำให้ไม่ต้องพึ่งพิงเงินกู้นอกระบบอีกต่อไป

3) อาชีพขับรถรับจ้าง

อาชีพนี้มีจำนวน 7 ครอบครัวคิดเป็นร้อยละ 12.28 ได้แก่รถสามล้อเครื่อง รถปิ๊กอัพ เป็นรถรับจ้างเหมามีคิวจอดประจำที่สถานีรถไฟ สถานีขนส่ง โรงพยาบาลขอนแก่น ในแต่ละสถานที่ต้องมีการจ่ายค่าคิว เช่น บริเวณหน้าสถานีรถไฟมีรถอยู่ในคิวทั้งหมด 21 คัน ทุกคันจะต้องจ่ายค่าคิวคันละ 50 บาท/เดือน เพื่อนำเข้ากองทุนกลาง ปัจจุบันคิวที่หน้าสถานีรถไฟมีการซื้อขายกันคันละ 15,000 บาท หากใครขายคิวให้กับคนอื่นต้องจ่ายกองทุนกลาง 1,500 บาท ซึ่งเป็นข้อตกลงภายในกลุ่ม โดยมีผู้รับผิดชอบในการจัดการจากการมอบหมายของสมาชิก

อาชีพนี้เป็นอาชีพที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนอาชีพของกรรมกร เพื่อบริการผู้โดยสารระหว่างสถานีรถไฟสู่จุดหมายปลายทางของผู้เดินทาง ผู้ที่มีบทบาทริเริ่มคือ นายบุญส่ง ประสิทธินอก ซึ่งเป็นสามีของนางทองดำ แต่ก่อนเป็นกรรมกรต่อมาระยะหลังอาชีพกรรมกรมีงานน้อยลง ประกอบกับอายุเริ่มมากขึ้นไม่สามารถจะทำอาชีพกรรมกรได้ จึงหันมายึดอาชีพขับรถรับจ้างบริการ โดยไปติดต่อขอใช้พื้นที่หน้าสถานีรถไฟจากนายสถานีที่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาตลอด และนายบุญส่งเองเป็นผู้จัดการผลประโยชน์ โดยเก็บค่าคิวจากรถที่มาจอดรับผู้โดยสาร นำเงินไปพัฒนาสถานี เช่น ซื้อไม้กวาด ถังขยะ โทรทัศน์ ปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายในสถานี เป็นต้น

ผู้ประกอบอาชีพรถรับจ้างมีส่วนประกอบมาจากหลายชุมชน เช่น ชุมชนหลักเมือง ชุมชนมิตรภาพ ชุมชนหนองวัด ชุมชนศรีฐานและจากชุมชนอื่นๆ พื้นที่มีคนชุมชนในแต่ละแห่ง เช่น ตลาดสด บ.ข.ส. สถานีรถไฟ โรงพยาบาล เป็นต้น สถานที่ดังกล่าวจะมีการเก็บผลประโยชน์โดยการจัดคิว แต่ละคิวจะมีระบบการจัดเก็บและราคาที่แตกต่างกัน การเข้าถึงและได้มาซึ่งคิวจะต้องมีเส้นสาย ความสัมพันธ์กับคนภายในรับรองสถานะซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติกันมา

กลุ่มผู้ประกอบอาชีพขับรถรับจ้างค่อนข้างจะมีระบบการบริหารจัดการที่ดี มีข้อตกลงร่วมกัน ภายในกลุ่มและมีการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม ทำให้กลุ่มเกิดพลังในการปกป้องผลประโยชน์ทำให้ยังคงสถานะของกลุ่มและการดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง แต่กลุ่มเองยังประสบปัญหาอันมีผลจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ เช่น ถ้าเศรษฐกิจตกต่ำจะมีผู้คนเดินทางไปมาน้อยลง ทำให้ผู้ใช้บริการมีน้อย ระยะหลังค่าน้ำมัน ค่าแก๊สราคาสูงขึ้น ถ้าจะไปเพิ่มค่าโดยสารจะทำให้ผู้โดยสารเดือนร้อน ไม่กล้าใช้บริการ ขณะเดียวกันรถบริการมีหลากหลายประเภท และมี

จำนวนมากทำให้ส่วนแบ่งของรายได้ของผู้ประกอบอาชีพมีหลายส่วน และยังต้องเสียค่าคิวและในพื้นที่เขตเมืองมีคิวรถจำนวนมาก แต่ละคิวได้ขยายจำนวนคิวเพิ่มขึ้น เพื่อผลประโยชน์ของการเก็บค่าคิว

4) อาชีพรับจ้างซักรีด-งานบริการ

มีจำนวน 5 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 8.77 อาชีพนี้จะทำให้กลุ่มของแม่บ้านของตระกูลชื่นชูวงศ์ ในส่วนของผู้ชายจะประกอบอาชีพกรรมกร ผู้หญิงจะรับซักรีดผ้าบริการขาประจำตามห้างร้านใกล้ชุมชน โดยคิดค่าบริการเป็นรายคนต่อเดือน เช่น 200 บาท/เดือน ซึ่งจะทำเฉพาะส่วนของลูกค้าประจำที่บริการกันมายาวนาน แต่ก่อนจะใช้วิธีซักด้วยมือจะต้องใช้ระยะเวลานานจึงจะเสร็จ ในบางครั้งโดยเฉพาะหน้าฝนจะมีปัญหาผ้าแห้งไม่ทัน จึงจำเป็นที่จะต้องพัฒนาระบบการซักใหม่ มาเป็นการใช้เครื่องซักผ้าทำให้การบริการเร็วขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น ขณะที่ซักผ้าอยู่ก็ยังมีเวลาไปทำอย่างอื่นได้อีก แต่จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายมากขึ้น เช่น ค่าซื้อเครื่องซักผ้า ค่าไฟฟ้า(เฉลี่ยเดือนละ 900 บาทต่อครอบครัว) แต่ก่อนไม่ได้เสียค่าไฟ เสียเฉพาะค่าน้ำ ทำให้รายได้ลดลงแต่ก็จำเป็น อาศัยพ่อบ้านหารายได้จากทางอื่นมาช่วย อาชีพซักผ้ามีช่องทางการประกอบอาชีพอีกมากมาย นอกจากจะรับซักให้ลูกค้าประจำแล้วยังต้องไปรับงานซักผ้าจากภายนอกมาเพิ่มเติมเพื่อให้คุ้มค่ากับรายจ่ายต้นทุนที่ลงไปแต่ต้องรับผิดชอบมากกว่าเดิม

4.2 ปัญหาเศรษฐกิจนอกระบบที่ถูกเบียดขับและการดิ้นรนต่อสู้

แต่เดิมชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนของกรรมกรโรงสี และลูกจ้างการรถไฟที่มีอาชีพแรงงานขนถ่ายสินค้า โดยมีสถานีรถไฟเป็นศูนย์กลางคมนาคมขนส่งรวมถึงการขยายอาชีพอื่นๆ อีกมากมาย การศึกษากลุ่มอาชีพของชุมชนหลักเมืองจะเห็นพัฒนาการของงานอาชีพที่มีความสัมพันธ์กับสถานีรถไฟและเชื่อมกับการขนส่ง การบริการ ตลอดจนการขยายฐานอาชีพที่พึ่งพาอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคน รวมถึงพัฒนาการของงานอาชีพตลอดระยะเวลา บทบาทของการรถไฟต่อระบบขนส่งที่ลดบทบาทความสำคัญลงก็จะส่งผลต่ออาชีพของคนชุมชนเมืองด้วย การปรับเปลี่ยนอาชีพ และการแสวงหาช่องทางการทำอาชีพใหม่ก็เกิดขึ้น โดยอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์เป็นฐานนำไปสู่การเข้าถึงอาชีพใหม่

จากข้อมูลที่ได้ศึกษามา จะเห็นว่าอาชีพกรรมกรมีความสำคัญกับระบบขนส่งและการพัฒนาเศรษฐกิจอยู่ตลอดเวลา ช่วงแรกจากปี พ.ศ. 2500-2516 แรงงานกรรมกรจะอยู่ภายใต้การจ้างงานของการรถไฟแห่งประเทศไทย กับ บริษัท รสพ .ที่ทำหน้าที่รับช่วงการขนส่งเป็นการผูกขาดงานขนส่งสินค้าแพราะยังไม่มีการขนส่งทางรถยนต์ หรือการขนส่งภาคเอกชนหลักจากปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมาถนนมิตรภาพสร้างเสร็จได้เกิดระบบการขนส่งทางรถยนต์โดยภาคเอกชนมีบทบาทเป็นเจ้าของ และพัฒนาระบบการขนส่งเพื่อรองรับการขนส่งพืชผลการเกษตรเพื่อการส่งออก ความสำคัญของการขนส่งโดยรถไฟได้ลดบทบาทลงเรื่อย ๆ พร้อมกับการขยายที่ตั้งของ

บริษัทภาคเอกชน ส่งผลกระทบต่อระบบการขนส่ง ซึ่งนำมาสู่การยกเลิกการรับช่วงการขนส่งระหว่างการรถไฟกับบริษัท รสพ. ทำให้เกิดการปลดคนงานซึ่งเป็นกรรมกรขนถ่ายจำนวน 64 คน เมื่อ ปี พ.ศ.2516 และได้มีการปรับเปลี่ยนระบบการจ้างงานของกรรมกรใหม่จากการจ้างงานประจำเป็นการจ้างเหมา ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการจ้างงาน บริษัทได้ยกเลิกการรับช่วงงานขนส่งจากการรถไฟ และปลดคนงานที่เป็นลูกจ้างประจำออกทำให้เกิดการเปลี่ยนสภาพจากแรงงานประจำหรือ “แรงงานในระบบ” กลายเป็นแรงงานตามยะถากรรมหรือ “แรงงานนอกระบบ” คือเข้าสู่การจ้างงานแบบใหม่ซึ่งมีลักษณะเป็น “งานเหมา แบบกรรมกรเสรี”[1] อย่างไรก็ตาม การที่ภาคเอกชนก็เริ่มมีการพัฒนาการขนส่งของตนเอง ทำให้แรงงานในระบบที่ถูกปลดออกยังคงมีช่องทางใหม่ในการรับจ้างขายแรงงานมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็ยังรับงานขนถ่ายสินค้ากับการรถไฟอยู่ส่วนหนึ่งซึ่งเป็นงานเหมาขึ้น-ลงสินค้าเป็นตู้ นี่คือจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญของกลุ่มอาชีพกรรมกรและการเปลี่ยนแปลงระบบการจ้างงาน

ต่อมาเมื่อภาคธุรกิจเอกชนได้พัฒนาระบบการขนส่งของตนเองขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อระบบธุรกิจการขนส่งมากขึ้น ทำให้บทบาทการขนส่งโดยรถไฟลดลงเรื่อย ๆ การจ้างงานในภาคเอกชนมีมากขึ้นจนในที่สุดภาคเอกชนได้คุมการขนส่งเองเป็นส่วนใหญ่ เกิดการจ้างงานในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการกำหนดของภาคเอกชน ดังนั้นแรงงานส่วนใหญ่จึงกลายเป็นแรงงานนอกระบบที่อยู่ภายใต้การกำกับและภายใต้เงื่อนไขของภาคธุรกิจเอกชน

ส่วนของการรถไฟยังคงมีการจ้างงานกันอยู่อย่างต่อเนื่องแม้ว่างานจะลดลงก็ตาม แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานของการรถไฟคนใหม่ ๆ มาแทนที่คนเก่าทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกรกับเจ้าหน้าที่รถไฟมีช่องว่างห่างจากกันเรื่อย ๆ ทำให้โอกาสการเข้าถึงการจ้างงานและการรักษาฐานอาชีพมีอันต้องประสบกับปัญหา ต่อมาระยะหลังกลุ่มกรรมกรชุมชนหลักเมือง ไม่ค่อยได้รับงานรับเหมาขึ้นลงสินค้ากับการรถไฟเพราะเจ้าหน้าที่การรถไฟเอาญาติพี่น้องของตนเข้ามารับงานแทน ทำให้กลุ่มกรรมกรกลุ่มเดิมที่เคยทำงานแต่ก่อนได้ถูกเบียดขับออกจากพื้นที่การจ้างงาน

การหาทางออกในการรวมตัวกันของกลุ่มกรรมกรเพื่อแก้ปัญหายังไม่เกิดเป็นกลุ่มที่ชัดเจน เป็นเพียงการรวมตัวกันบนพื้นฐานที่ต้องการแสวงหาช่องทางการหางาน เพื่อหล่อเลี้ยงกลุ่มของตนเองหรือการรวมตัวกันตามธรรมชาติในระบบเครือญาติที่สืบต่ออาชีพ ซึ่งมีระบบการจัดการภายในเพื่อตอบสนองความต้องการเฉพาะกลุ่ม ภายใต้การเปลี่ยนแปลงและเงื่อนไขการจ้างงานในระบบใหม่ ก่อให้เกิดกลุ่มกรรมกรเสรีที่รวมตัวกันเป็นสามกลุ่มคือ **กลุ่มหัวหน้าสถานีรถไฟ กลุ่มศาลเจ้าหลักเมือง และกลุ่มชุมชนหลักเมือง** แต่ละกลุ่มจะรับงานตามแต่จะมีคนว่าจ้างและมี

[1] “กรรมกรเสรี” ชาวบ้านหมายถึงการไม่ได้เป็นลูกจ้างประจำ แต่กลายเป็นแรงงานอิสระหารับจ้างเอาเอง วันไหนมีงานมากก็ทำได้มาก เช่นบางครั้งมีรถขนส่งมาถึงตอนกลางคืน กรรมกรเสรีก็จะไปตกลงราคารับเหมาขนของลงเป็นต้น ชาวบ้านก็ยอมรับว่าเป็นระบบที่ดี ได้ทำงานเต็มที่ถึงแม้ว่าจะไม่มั่นคงก็ตาม

หัวหน้าของแต่ละกลุ่มทำหน้าที่ติดต่อหางานให้กับกลุ่มของตน ถ้าหากงานมีมากจะมีการขอแรงงานจากกลุ่มอื่น ๆมาหนุนช่วยกันและมีการติดต่อประสานงานช่วยเหลือกันแล้วแต่สถานการณ์ ยังไม่มีระบบการจัดตั้งและประสานเป็นเครือข่ายของกลุ่มแรงงานนอกระบบเพื่อปกป้องสิทธิประโยชน์ รวมถึงการเข้าถึงแหล่งข้อมูลงานใหม่ ๆ และการรู้เท่าทันสถานการณ์ของเปลี่ยนแปลง

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมนับได้ว่าเป็นตัวแปรที่ทำให้งานอาชีพของชุมชนได้รับผลกระทบอยู่ตลอดเวลา ถ้าเศรษฐกิจของเมืองมีการเจริญเติบโตก็ส่งผลดีต่ออาชีพของคนในชุมชน แต่ถ้าหากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจเกิดขึ้น ก็จะส่งผลกระทบต่อชุมชน เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนับแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่งผลให้การประกอบอาชีพของคนในชุมชนหลักเมืองประสบปัญหามากขึ้นเรื่อย ๆ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการถูกเบียดขับจากภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการอยู่ตลอดเวลา จากการศึกษาวิจัยในช่วงระยะที่ 2 ของโครงการฯ นักวิจัยพบว่า นอกจากผลกระทบจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจแล้ว ยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพของชุมชนหลักเมืองคือ

1. การถูกเบียดขับของอาชีพที่เป็นทางการ ดังกรณีของอาชีพค้าขายและกรรมกรขนถ่ายสินค้าของการรถไฟ โดยการอนุญาตให้ภาคเอกชนเข้ามาประมูลพื้นที่ขายของ ทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพอยู่เดิม ต้องสูญเสียพื้นที่ทำมาหากิน หรือถ้าจะทำอาชีพในพื้นที่เดิมจะต้องเสียค่าที่วันละ 30 บาทให้กับผู้ประมูล

2. ระเบียบของเมืองได้จำกัดพื้นที่ห้ามบุคคลทำการประกอบอาชีพในที่สาธารณะ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสะอาดของเมือง หรือถ้าต้องการพื้นที่ที่เทศบาลจัดสรรให้จะต้องเสียค่า “เซ้ง” ในอัตราที่มีราคาสูง หรือไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือได้มาซึ่งพื้นที่ในการประกอบอาชีพ เช่น พื้นที่ตลาดสด ตลาดโต้รุ่ง ถ้าหากเป็นรถตุ๊กตุ๊กหรือรถสองแถวจะต้องมีการซื้อคิวในราคาที่สูง เพราะพื้นที่ทุกตารางเมตรล้วนแล้วแต่มีเจ้าของ มีผู้จัดการผลประโยชน์แทบทั้งสิ้น ไม่มีที่ว่างสำหรับคนจนเพื่อการประกอบอาชีพ

3. ทักษะงานอาชีพขาดการยกระดับ เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้บริโภคหรือระบบการแข่งขันทางการค้าที่มีผู้ประกอบอาชีพจำนวนมากและสินค้าหลากหลายขึ้นทำให้ผู้บริโภคมีทางเลือกมากขึ้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดของชุมชนในการลงทุนหรือเงินทุนพัฒนาอาชีพ

4. ถ้าต้องการการลงทุนจะต้องอาศัยการยืมเงินกู้นอกระบบ ในอัตราดอกเบี้ยที่สูง และยังต้องเสี่ยงต่อการลงทุน เป็นต้นทุนแห่งการก่อเกิดหนี้สิน

จากสถานการณ์ปัญหาทั้งหมดดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนชุมชนทั้งปัญหารายได้ชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว การหาทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาทั้งเฉพาะหน้าและระยะยาวโดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชน โดยการทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ เงื่อนไข องค์ประกอบ

ต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดปัญหา สาเหตุของปัญหาตลอดจนจุดแข็ง-จุดอ่อนของชุมชน อันจะนำมาสู่การกำหนดแนวทางและแผนการแก้ปัญหาร่วมกันในอนาคต

ตัวอย่างกรณีชุมชนหลักเมือง

การดิ้นรนหาเลี้ยงชีพเพื่อความอยู่รอดของคนในชุมชน

อาชีพหลักของชาวชุมชนหลักเมืองที่ทำมานานแล้วคือ อาชีพกรรมกรรับจ้างแบกหาม รับจ้างทั่วไปไม่มีสังกัดเป็นอาชีพดั้งเดิมตั้งแต่รุ่นปู่ที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับการเกิดชุมชน เช่น โยนฟืนตู้รถไฟ แบกข้าวสาร ขนมะพร้าวลงจากตู้รถไฟ แม้กระทั่งแบกเงินจากตู้รถไฟไปสำนักงานธนาคารแห่งประเทศไทย สมัยก่อนรถขนสินค้าของบริษัทเอกชนยังมีน้อย มีแต่ขององค์การ ร.ส.พ. เมื่อกิจการขนส่งขยายตัว ก็มีงานกรรมกรแบกหามเพิ่มขยายขึ้นมากมาย กรรมกรรับจ้างก็มีงานทำเต็มที่จนแทบรับไม่ไหว กรรมกรด้วยกันก็มีการช่วยเหลือกัน ร่วมงานกันอย่างเสมอภาค การรับงานก็ไปด้วยกัน เหมางานด้วยกัน โดยมีตัวแทนของกลุ่มเป็นคนตีราคาหรือคอยพูดคุยกับเถ้าแก่ผู้มาว่าจ้าง ซึ่งจะใช้คนที่มีการศึกษามากกว่าคนอื่นมาทำหน้าที่ดังกล่าว เพราะคนอื่น ๆ ไม่ถนัดในการเจรจา มีแต่พูดแบบขวานผ่าซาก

ปัจจุบัน งานลดลงมากกว่าครึ่ง เคยโกยหินทรายลงจากรถกระบะ 10 ล้อ พอได้เงินค่าแรงเขาก็เปลี่ยนเป็นใช้รถดัมพ์แทน เถ้าแก่ก็ใช้แต่ลูกน้องหรือคนงานที่จ้างประจำเป็นรายเดือนของตน เพราะงานลดลงก็ต้องใช้คนงานประจำของตนเองก่อน ยามใดที่ลูกน้องเขากลับบ้านไปทำนาเกี่ยวข้าว เถ้าแก่จึงจะมาจ้างพวกกรรมกรรับจ้างเหล่านี้ เมื่อลูกน้องเขากลับมา พวกนี้ก็ถอยออกมาเป็นฝ่ายตั้งรับคือรอให้เขามาจ้างวานอย่างเดียวโดยไม่มีสิทธิ์กำหนดอะไรได้เอง นอกจากงานลดลงแล้ว ค่าจ้างที่เคยได้ทีละ 100 บาท ก็ลดลงเหลือ 70 บาท บ้าง 60 บาทบ้าง ต่ำลงเรื่อย ๆ ยิ่งในภาวะเศรษฐกิจเสื่อมทรุด เงินบาทลอยตัว ยิ่งทำให้รายได้ลดลง บางอาทิตย์ทั้งอาทิตย์มีรายได้แค่ 50 บาทเท่านั้น ก็ได้อาศัยหาหอย เก็บผักบุ้ง เข้าไปขอมะละกอในตลาดมาตำกินพอประทังชีวิตไปวัน ๆ

ครั้นจะหันไปทำอาชีพอื่นก็ไม่รู้จะทำอะไร ความรู้ก็ไม่มี เป็นแต่กรรมกรผู้ใช้แรงงานจะไปทำการค้าก็ไม่มีทุน ถ้าไปกู้เงิน ก็ต้องเสียดอกเบี้ยรายวัน ไม่ว่าจะขายได้หรือไม่ได้ ก็ต้องจ่ายหนี้ ครั้นจะไปหางานขนถ่ายสินค้าที่สถานีรถไฟ งานก็น้อยลง เจ้าหน้าที่รถไฟก็เอาญาติพี่น้องของตนมาทำงานอยู่แล้ว บางครอบครัวมีลูก 3 คน ลูกก็ต้องออกจากโรงเรียนเพราะไม่มีเงินส่ง เมียรับจ้างสานอวนอยู่กับบ้าน ได้ค่าจ้างต่างละ 3 -4 บาท วันหนึ่ง ๆ ก็ได้ 15 -20 บาท พอเป็นค่ากับข้าว สามีออกเก็บขยะ เคยไปติดโรคฉี่หนู ต้องเข้าโรงพยาบาลเกือบตาย จนต้องเลิกหันมาเผาถ่านบ้าง เลี้ยงไก่บ้าง บางครอบครัวเป็นแค็ดดี้ที่สนามกอล์ฟรถไฟ ที่นอนที่บ้านไม่พอก็เอาผ้ายางไปนอนอยู่ข้างสนามกอล์ฟ 3 วันได้แบกที ได้ค่าแรงรอบละ 50 บาท ทางสนามหักไป 10 บาท วัน ๆ หนึ่งได้แบกอย่างมากก็รอบเดียว ค่าทิปก็ได้น้อย นักกอล์ฟบางคนก็ไม่ใช้แค็ดดี้เลย จำนวนแค็ดดี้มีมาก คนตีกอล์ฟมีน้อย วันหยุดคนรวยก็จะออกไปตีที่สนามต่างจังหวัดมากกว่า

นับวันงานยิ่งหายากขึ้นทุกวัน ที่หาได้ก็ช่วงเทศกาลงานบุญต่าง ๆ บ้าง เช่น งานลอยกระทง ก็ไปหาเก็บเงินจากกระทงที่เขาลอย บางทีคนก็จ้าง 20 บาทให้เอากระทงไปลอยกลางสระ ตอนเช้าก็ไปติดต่อขอเป็นผู้เก็บสิ่งปฏิกูลในสระของมหาวิทยาลัย เขาก็จ้างให้เก็บ แต่เดี๋ยวนี้คนใช้กระทงที่ทำจากใบตองต้นกล้วยมากกว่าโฟมและกระดาษ จึงไม่ค่อยมีรายได้ในการเก็บอีก งานวันเช็งเม้ง ก็ไปโบกรถให้เขาก็ได้เงินบ้างได้อาหารที่เขาเอามาไหว้เจ้า งานเทศกาลไหม ก็ไปหารับจ้างกางเต็นท์ ทำร้าน แต่ทุกวันนี้เขาก็มีคนรับเหมาทำของเขาเองแล้ว ครั้นจะไปจองที่ขายอาหาร ค่าเช่าก็แพงมาก มีบริษัทห้างร้านหรือหน่วยงานอื่น ๆ มาประมูลไปหมดแล้ว

สภาพเช่นนี้ มีแต่จะแย่ลงทุกที ไม่เห็นมีช่องทางที่จะทำอะไรให้ดีกว่านี้ได้ พวกคนงานในชุมชน

ประมาณ 15 คน วัน ๆ หนึ่งก็จะนั่งอยู่ตามร่มไม้ บริเวณ ใกล้สถานีรถไฟ รอว่าจะมีใครมาเรียกใช้จ้างวานให้ไปแบกหาม ทำงานต่าง ๆ บางครั้งก็มีผู้ว่าราชการจังหวัด และหน่วยงานทหารมาจ้างบ้าง บางครั้งเมื่อมีการจับของเถื่อนได้ พวกตำรวจก็จะมาจ้างไปขนของบ้าง แต่ถ้ากรรมกรตีกัน ตำรวจจะไม่มา เพราะรู้ว่าเป็นพวกเดียวกันไม่มีปัญหา บางทีเมื่อทางโรงพยาบาลต้องการเลือดเร่งด่วน ก็จะมาของเลือดจากกรรมกรเหล่านี้ บางครั้งไม่มีรายได้จริง ๆ ไม่รู้จะทำอะไร พวกเขาก็พากันไปขายเลือดพอได้เงินมาครั้งละ 300 – 500 บาท เพื่อประทังชีวิตให้อยู่รอดเป็นกรรมกรอิสระไร้สังกัด ไร้รายได้ แต่ยังคงมีเรี่ยวแรงพอที่จะรอรับใช้งานของคนที่ต้องการแรงงานราคาถูกเหล่านี้ เพื่อไปสร้างความเจริญมั่งคั่งของตนเองและบ้านเมืองต่อไป

5. ผู้นำชุมชนและบทบาทบนความขัดแย้ง

หลังจากที่ชุมชนหลักเมืองได้รับรองสถานะความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2539 จึงได้เปิดให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชนขึ้นโดยมีผู้สมัครรับเลือก 2 คน คือ นางทองดำ ประสิทธินอก และนายสุรชาติ จาดเสน ผลการเลือกตั้งปรากฏว่านางทองดำได้รับเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนแรก และได้มีการคัดเลือกคณะกรรมการเพื่อบริหารงานชุมชนตามโครงสร้างการปกครองส่วนท้องถิ่น ทำให้ชุมชนหลักเมืองมีความสัมพันธ์กับทางเทศบาล และขึ้นต่อแนวคิด-นโยบายที่เป็นแบบแผนและซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ชุมชนต้องมีการปรับตัวภายใน และมีโครงสร้างการบริหารบทบาทหน้าที่มากขึ้น ซึ่งจุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชนหลังจากที่นางทองดำ ประสิทธินอก ได้ทำหน้าที่ประธานชุมชนมาระยะหนึ่งจึงมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากสมาชิกในชุมชน โดยนายสุระ ชื่นชูวงศ์ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญของตระกูลชื่นชูวงศ์ กล่าวหาว่านางทองดำเป็นผู้หญิงบทบาทการเป็นประธานไม่เด่นชัด ติดต่อประสานงานกับองค์กรภายนอกได้ไม่เก่ง ทำให้นางทองดำต้องปรับตัวหาผู้ช่วยที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาช่วยงาน โดยได้ชักชวนให้นายชาญชัย เพ็ญคำ มาทำหน้าที่ประสานงานระหว่างชุมชนกับภายนอกและมีบทบาทในการบริหารงาน ทำให้บทบาทของนายชาญชัยโดดเด่นมากขึ้นในที่สุดนางทองดำได้สนับสนุนให้นายชาญชัย สมัครเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งที่ 2

ในการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งที่ 2 มีผู้สมัคร 2 คน คือนายชาญชัย เพ็ญคำ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากนางทองดำ ประสิทธินอก(ประธานคนแรก) และนายชาญชัย ชื่นชูวงศ์(นายโก้) หลานชายของนายสุระ ชื่นชูวงศ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีเครือญาติมากที่สุดในชุมชน ซึ่งผลการเลือกตั้งนายชาญชัย เพ็ญคำ เป็นผู้ได้รับการคัดเลือกเป็นประธานชุมชนคนที่ 2 ของชุมชน โดยการสนับสนุนของประธานคนแรก คุณสมบัติของนายชาญชัย เป็นผู้ที่มีการศึกษา ทักษะในการเขียน การอ่านและมีความสามารถในการติดต่อประสานงานกับภายนอกรวมทั้งมีความสัมพันธ์อันดีกับเครือข่ายสหชุมชน และมีบทบาทที่โดดเด่นในเครือข่ายสหชุมชน แต่อย่างไรก็ตามความเป็น “คนนอก” ที่เพิ่งอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนได้เพียง 4-5 ปี ยังไม่มีฐานจากสมาชิก และบารมียังไม่พอซึ่งเป็น

ข้อจำกัดในการทำงานของประธานคนที่ 2 มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยฐานสมาชิกในชุมชนที่เป็นกลุ่มเครือญาติ และคนที่รู้จักมักคุ้นของประธานคนแรก ต่อมาในระยะหลังนายชาญชัย เพ็ญคำ มีปัญหาความขัดแย้งกับสามีนางทองดำ เรื่องที่ดินที่ส่งผลต่อการสนับสนุนที่เคยได้รับ นายชาญชัย เพ็ญคำซึ่งเป็นประธานชุมชนคนที่ 2 จึงหันไปสัมพันธ์กับกลุ่มนายโก้ (ชาญชัย ชื่นชูวงศ์) ซึ่งเคยเป็นคู่แข่งในการเลือกตั้งครั้งที่ 2 ในระยะหลังจากนั้นกลุ่มของนางทองดำได้โจมตีวิพากษ์วิจารณ์นายชาญชัย เพ็ญคำ ต่อปัญหาการไม่ชอบมาพากลในเรื่องการเงินโครงการที่สนับสนุนกิจกรรมของชุมชน ซึ่งในขณะนั้นชุมชนหลักเมืองเริ่มมีปัญหาความขัดแย้งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มอย่างชัดเจน กลุ่มประธานชาญชัย หันไปประสานงานกับเทศบาลเป็นหลัก มีกิจกรรม หรืองบประมาณจะกระจายผลให้เฉพาะกลุ่มตระกูลชื่นชูวงศ์และพรรคพวก ซึ่งในขณะนั้นนายชาญชัยได้ตัดความสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชน ส่วนกลุ่มของนางทองดำไปสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชนมีงบประมาณ หรือกิจกรรมจะผ่านมาทางนางทองดำ และกระจายผลประโยชน์ก็จะตกอยู่ในส่วนที่เป็นฝ่ายสนับสนุนนางทองดำ

ต่อมาในระยะหลัง นายชาญชัยถูกโจมตีจากฝ่ายของนางทองดำเรื่องปัญหาการเงินกิจกรรม ซึ่งนายชาญชัยได้นำเงินไปใช้เพื่อประโยชนส่วนตัวสมาชิกไม่มีส่วนรับรู้ และขาดโอกาสในการได้รับประโยชน์จากกองทุน ทำให้นายชาญชัยได้รับผลกระทบกระเทือนจากข้อวิพากษ์ วิจารณ์ สมาชิกชุมชนเริ่มหมดศรัทธาจากนายชาญชัย ทำให้นายชาญชัยท้อแท้และกำลังจะตัดสินใจหยุดบทบาทประธานชุมชนของตนลง แต่ได้รับการให้กำลังใจจากนายโก้ (ชาญชัย ชื่นชูวงศ์) ให้ยังคงบทบาทประธานชุมชนต่อไปในที่สุดนายชาญชัยก็ตัดสินใจรักษาตำแหน่งประธานชุมชนต่อไป ซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงที่จะมีการกำหนดวาระของประธานชุมชน มีกระแสข่าวจากฝ่ายของนางทองดำว่าจะทวงตำแหน่งคืนจากนายชาญชัย ทำให้นายชาญชัยจำต้องต่อสู้เพื่อรักษาตำแหน่งประธานชุมชนต่อไปในวาระการเลือกตั้ง ซึ่งก่อนหน้านั้นนายชาญชัยจะหยุดบทบาทการเป็นประธานชุมชนลง และจะสนับสนุนให้นายโก้ลงสมัครแทน ในที่สุดนายชาญชัยจำเป็นต้องลงสมัครเองเพราะนายโก้ไม่พร้อม ซึ่งคู่แข่งของนายชาญชัยคือนางทองดำ ประสิทธินอก นางทองดำได้รับการสนับสนุนจากสหชุมชน ส่วนนายชาญชัยได้ประเมินสถานการณ์ และได้ไปสร้างความสัมพันธ์กับนักการเมืองเพื่อขอสนับสนุนในการแข่งขันการเลือกตั้ง ในที่สุดผลการเลือกตั้งนายชาญชัยได้รับเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนที่ 3 ท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในขณะนี้

จะเห็นได้ว่าเมื่อเทศบาลเข้ามาจัดตั้งรับรองสถานะชุมชนอย่างเป็นทางการ มีการเลือกตั้งประธานชุมชน จัดตั้งคณะกรรมการบริหารชุมชนมีระบบแบบแผนมากขึ้น ชุมชนหลักเมืองจึงเริ่มปรับตัวให้เข้ากับแบบแผน วิธีคิด วิธีการทำงานทางการมากขึ้น มีโครงสร้างการบริหารที่เป็นกลไกที่ซับซ้อนและชุมชนเริ่มเกิดความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ขณะเดียวกันคนในชุมชนก็เริ่มมีความขัดแย้งแบ่งแยกกัน แม้ว่าชุมชนหลักเมืองจะมีกลุ่มอาชีพ และระบบเครือญาติที่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มกรรมกรรับจ้างซึ่งมีตระกูลชื่นชูวงศ์เป็นแกนหลัก และกลุ่มค้าขายซึ่งมีตระกูลประ

สิทธินอกเป็นแกนสำคัญที่ก่อนการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการความสัมพันธ์ของทั้ง 2 กลุ่ม และชุมชนโดยทั่วไปค่อนข้างกลมกลืนและร่วมมือช่วยเหลือกันดี ต่อมาผู้นำทั้ง 2 กลุ่มมีการแข่งขันกันมากขึ้นโดยสาเหตุสำคัญจากผลประโยชน์ของการเข้ามาส่งเสริมการพัฒนาขององค์กรภายนอก ไม่วาจะเป็นภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น หรือเทศบาล และหน่วยงานพัฒนาเอกชนตลอดจนแหล่งทุนต่าง ๆ รวมถึงเครือข่ายสหชุมชนที่มีบทบาทเป็นแกนนำในการประสานทรัพยากรให้กับสมาชิกเครือข่าย

6. กรรมสิทธิ์ที่ดิน และสิทธิการอยู่อาศัย

ดังได้กล่าวแล้วว่าชุมชนหลักเมือง ตั้งอยู่บนที่ดินของทางการรถไฟ(ร้อยละ60)และที่ดินตกสำรวจ(ร้อยละ40) ประธานชุมชนคนปัจจุบันให้ข้อมูลว่า ตามแผนที่ดินของจังหวัดขอนแก่นพื้นที่บริเวณที่เป็นตกสำรวจเป็น “ทางสาธารณประโยชน์” ผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนระยะแรก ๆ ไม่ทราบว่าเป็นที่ดินตกสำรวจแต่เห็นว่าเป็นที่ว่างจึงเข้ามาสร้างบ้านเรือนอาศัยอยู่และชักชวนคนที่รู้จักมักคุ้นเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในสมัยนั้นไม่มีการซื้อขายที่ดิน เมื่อมีผู้อพยพเข้ามาใหม่จะ “แบ่งกันอยู่” คือให้พื้นที่สำหรับปลูกบ้าน ส่วนการแสดงสิทธิ์ว่าใครคือเจ้าของที่ดิน/ผู้มีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์ ดูได้จากการใช้ประโยชน์ด้วยการถากถางพื้นที่ ล้อมรั้ว ถมดิน คนในชุมชนจะรู้กันดีว่าที่ดินบริเวณใดเป็นของใคร

ในระยะแรกผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนจะตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นบริเวณที่ตกสำรวจ ส่วนทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นที่ดินของการทางรถไฟไม่มีการสร้างบ้านเรือน ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า มีเจ้าหน้าที่การทางรถไฟที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านพักจะคอยดูแลไม่ให้มีการสร้างบ้านเรือนบนที่ดินของการทางรถไฟ และที่ผ่านมาเคยมีกรณีฟ้องร้องระหว่างชาวชุมชนที่เข้าไปจับจองที่ดินกับการทางรถไฟจนชาวชุมชนต้องถูกจำคุก 1 เดือน ต่อมาเมื่อเจ้าหน้าที่ผู้นั้นเกษียณอายุงานจึงมีการเริ่มเข้าไปจับจองที่ดินและสร้างบ้านเรือน เมื่อชุมชนได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการโดยเทศบาลนครขอนแก่นส่งผลให้การทางรถไฟเปลี่ยนท่าทีจากเดิมที่พยายามไม่ให้มีการตั้งและขยายบ้านเรือนบนที่ดินของทางการรถไฟมาเป็นการวางเฉยและไม่มีการ “ไล่รื้อ” จึงมีผู้เข้าไปจับจองและสร้างบ้านเรือนบนที่ดินของการทางรถไฟเพิ่มขึ้น และเมื่อมีการปรับปรุงถนนทำให้พื้นที่ในชุมชนเป็นที่ต้องการมากขึ้นเพราะการเดินทางเข้าออกสะดวกขึ้น ปัจจุบันมีกลุ่ม “คนนอก” ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณใกล้ชุมชนเข้าไปจับจองและปลูกสร้างอาคารในชุมชนบนพื้นที่ของการทางรถไฟซึ่งคนนอกเหล่านี้บางคนทำธุรกิจร่วมกับคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนด้วย

แผนผังชุมชนหลักเมือง

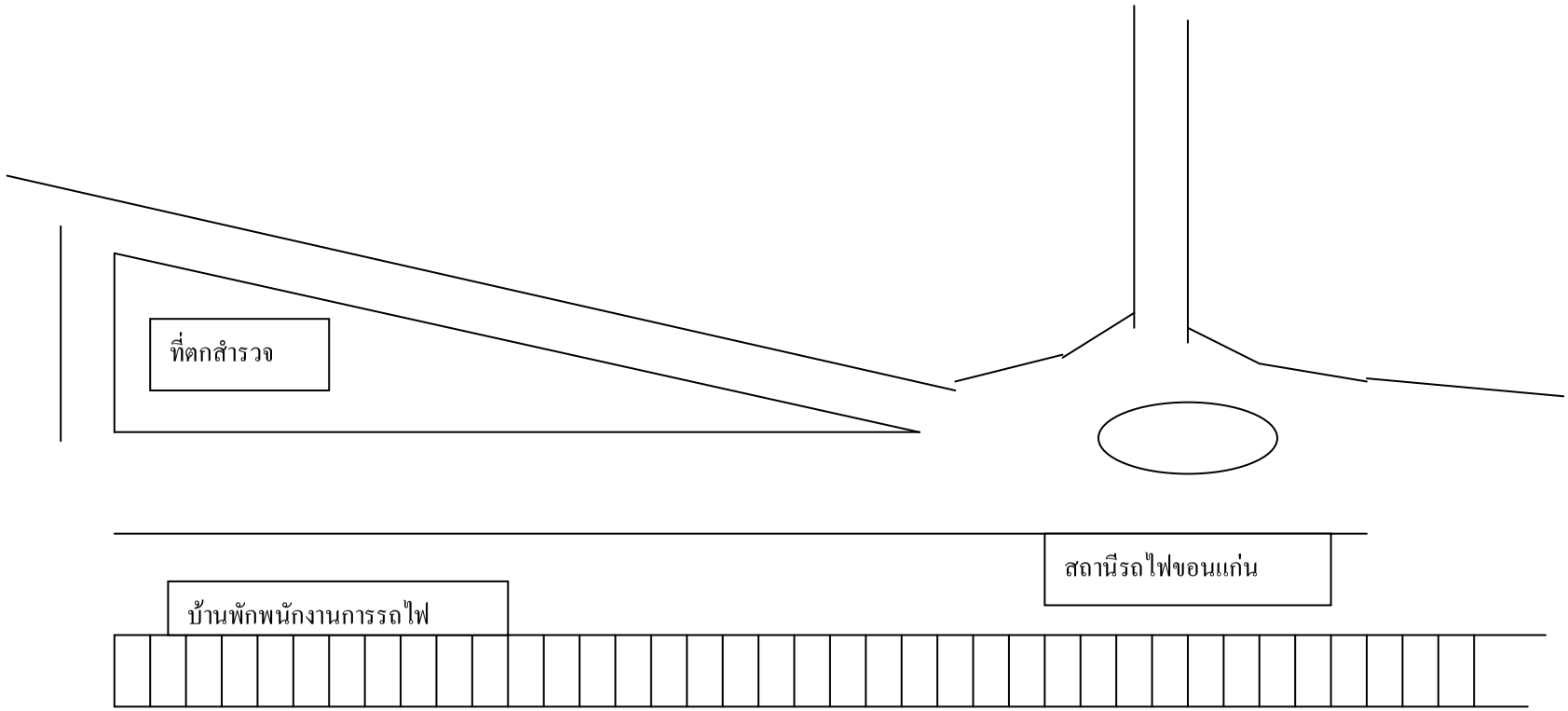

สถานการณ์โดยทั่วไปที่ผ่านมาชาวบ้านยังไม่แสดงบทบาทต่อการนำปัญหาเรื่องที่ดินเข้ามาหารือเพื่อกำหนดแนวทางแก้ปัญหาหรือเตรียมการเพื่อรองรับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และจากสาเหตุของการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชนอยู่บนที่ดินสองส่วน(ที่ดินสาธารณะ-ที่ดินของการรถไฟ) ทำให้ความเป็นเอกภาพของสมาชิกชุมชนต่อเรื่อสิทธิในที่อยู่อาศัยแตกต่างกัน โดยกลุ่มที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่ดินสาธารณะมีความคิดว่าตนเองยังไม่มีความจำเป็นที่จะต้องไปเรียกร้องสิทธิอะไร ขณะที่กลุ่มสมาชิกที่อาศัยอยู่บนที่ดินของการทางรถไฟที่กำลังได้รับผลกระทบในเรื่องสิทธิจากนโยบายของการรถไฟได้ต่อสู้เรียกร้องสิทธิของตนเองด้วยการเข้าร่วมกับกระบวนการต่อสู้ของเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยต่อการรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งการต่อสู้ยังดำเนินการต่อไปโดยมีเครือข่ายสลัม 4 ภาคเป็นผู้ประสานเครือข่ายทั่วประเทศเพื่อทำสัญญาเช่าในระยะยาว

ประเด็นเรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัยของชุมชนหลักเมืองยังเป็นปัญหาหลักแต่ยังไม่ถึงขั้นวิกฤติหรือกระแสไล่รื้อ ถึงแม้ว่าการเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยของชาวบ้านต่อการรถไฟกำลังดำเนินการอยู่ก็ตาม ภายในชุมชนที่มีสมาชิกเข้าร่วมยังเป็นคนส่วนน้อยซึ่งสาเหตุมาจากลักษณะการอาศัยอยู่ในที่ดินสองส่วนที่กล่าวมาข้างต้น และยังมีทัศนะที่แตกต่างกัน 3 ส่วน คือ

1. การเรียกร้องสิทธิในที่ดินเดิม (ที่การรถไฟ) โดยการเช่าระยะยาว เป็นทัศนะจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่ประสานกับเครือข่ายฟื้นฟู ที่เน้นการเรียกร้องสิทธิที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิม โดยการเช่าระยะยาว
2. ส่วนที่วางเฉย ยังไม่มีท่าทีต่อการเรียกร้องสิทธิอยู่ไปเรื่อย ๆ ยังไม่เป็นปัญหาวิกฤต หรือกำลังมีโครงการซื้อที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในอนาคต
3. ส่วนที่มีการเคลื่อนไหวเรื่องการซื้อที่ดิน เพื่อรองรับเรื่องที่อยู่อาศัยเป็นทัศนะเดียวกันกับเครือข่ายสหชุมชนที่กำลังดำเนินการเคลื่อนไหวอยู่

จากทัศนะที่แตกต่างกันที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ภายในชุมชนขาดความเป็นเอกภาพที่จะทำให้เกิดพลังภายในต่อการสนับสนุนกระบวนการต่อสู้ที่จะได้มาซึ่งสิทธิในที่อยู่อาศัยร่วมกันในระยะยาว นอกจากนี้ยังมีผลพวงจากความขัดแย้งที่มาจากภายนอกชุมชน ทำให้ชุมชนหลักเมืองมีลักษณะของความขัดแย้งในเรื่องแนวทางการต่อสู้เกี่ยวกับที่ดินออกเป็น 2 ฝ่าย ระหว่างฝ่ายที่อยู่ข้างเครือข่ายฟื้นฟูหรือมีที่ดินอยู่ในพื้นที่ของรถไฟกับฝ่ายที่อยู่ข้างเครือข่ายสหชุมชนซึ่งมีที่ดินแบบที่เป็นที่สาธารณะ คนที่ร้อนใจคือพวกที่อยู่รถไฟ ก็ร้อนใจตามกระแสการเคลื่อนไหวกับตามกระแสของรถไฟที่จะมีการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ให้พวกที่อยู่ในที่รถไฟต้องหาการจัดการของตนเอง ส่วนพวกที่อยู่ในที่ตกสำรวจไม่เดือดร้อนก็ไม่อยากเอะอะ และมีการเตือนกันเรื่องความเคลื่อนไหวเพราะเกรงเขาจะรู้ว่าเราอยู่ที่นี่

การต่อสู้เรื่องที่ดินอยู่อาศัยนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก เพราะคนภายในชุมชนไม่สามารถต่อสู้โดยลำพังได้ หน่วยงานภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องที่สำคัญ คือเครือข่ายสลัม 4 ภาคและ พ.ช.ม. โดยสาย พ.ช.ม.ซึ่งทำงานผ่านเครือข่ายสหชุมชนมีแนวคิดเรื่องออมทรัพย์เพื่อนำเงินไปซื้อที่ดิน ถ้ายังไม่ถูกไล่ก็อยู่ไปเรื่อย ๆ แต่ก็สร้างโอกาสมีที่ดินรองรับไว้ ส่วนสลัม 4 ภาค

ก็เสนอให้ชุมชนต้องอยู่ที่เดิมและสามารถเสนอขอเช่าที่ดินได้ การเคลื่อนไหวจึงแตกออกเป็น 2 ส่วน ตามแนวคิดดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในระดับประเทศขบวนการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยต่อการรถไฟแห่งประเทศไทยยังคงดำเนินการต่อไป โดยมีเครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นตัวประสานเครือข่ายทั่วประเทศเพื่อทำสัญญาเช่าที่ในระยะยาว สำหรับชุมชนหลักเมืองส่วนหนึ่งก็ประสานกับเครือข่ายฟื้นฟูโดยทางเครือข่ายฟื้นฟูซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการขยายพื้นที่ มีการวัดขนาดที่ดิน จำนวนผู้อยู่อาศัย ในเรื่องนี้ จากข้อตกลงกับการรถไฟได้เข้าไปประสานงาน ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งยังคงร่วมอยู่กับแนวทางของเครือข่ายสหชุมชนอยู่

7. รหัสหมาย : พัฒนาการของชุมชนสู่การยอมรับจากภายใน – ภายนอก

ในสายตาของคนในสังคมภายนอกจากกลุ่ม หน่วยงานต่างๆ จะมองชุมชนหลักเมืองโดยการสะท้อนจากวิถีชีวิตผ่านงานอาชีพ สภาพที่อยู่อาศัยทางกายภาพ และสถานภาพความเป็นชุมชน ที่มีความแตกต่างกันตามทัศนะของแต่ละส่วน โดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์กับชุมชนตามฐานะบทบาทหน้าที่ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น

“พ่อค้านักธุรกิจที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนในฐานะการจ้างงานจะมองชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนของกรรมกรรับจ้าง”

“หน่วยงานภาครัฐที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนในฐานะที่มีบทบาทหน้าที่ที่เป็นทางการ จะมองชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนของกลุ่มคนจนหาเช้ากินค่ำที่อพยพโยกย้ายเข้ามาหากินในเมือง ขาดหลักประกันในชีวิต คุณภาพชีวิตไม่ได้มาตรฐาน นอกระเบียบแบบแผนของทางราชการ”

“ทัศนะของคนในชุมชนเมือง(ชุมชนเดิม) มองชุมชนหลักเมือง เป็นกลุ่มชุมชนทางรถไฟที่ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ต้องดิ้นรนเลี้ยงชีพ อาชีพไม่แน่นอน”

“หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบ เช่น เทศบาล จะมองชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนยากจนที่บุกรุกที่สาธารณะ เป็นชุมชนที่อยู่นอกระเบียบแบบของทางการ ขาดหลักประกันในชีวิต อาชีพไม่แน่นอน”

ซึ่งทัศนะดังกล่าวมีพื้นฐานทางความคิดมาจากรหัสหมายเดิม และความรู้สึกจากการสัมพันธ์กับชุมชนซึ่งเป็นการสะท้อนโดยใช้พื้นฐานทางความคิดของคนที่มีฐานะทางสังคมที่เหนือกว่า โดยมีมาตรฐานที่เป็นเกณฑ์ความรู้พื้นฐานจากการศึกษาในระบบจากสถานะทางสังคม

ส่วนชาวบ้านที่เป็นคนภายในชุมชนหลักเมืองเอง ในระยะต้น ๆ ก่อนจัดตั้งและรับรองสถานะความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการยอมรับว่าพวกเขามีฐานะยากจน ต้องดิ้นรนทำมาหากิน และไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย สถานะทางสังคมด้อยกว่ากลุ่มอื่นในสังคมเมือง และยังไม่ได้รับการยอมรับความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการ

แต่ขณะเดียวกันพวกเขาไม่ยอมรับว่า ชุมชนของพวกเขาเป็นแหล่งอบายมุข แหล่งยาเสพติด แหล่งอาชญากรรมและแหล่งเสื่อมโทรมที่น่ารังเกียจ พวกเขาคือกลุ่มคนที่ทำมาหากินโดยสุจริต มีครอบครัวญาติพี่น้อง ที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน มีวัฒนธรรม-ประเพณีที่นับถือสืบต่อกันมา เพียงแต่ยังไม่ได้รับโอกาสในการพัฒนารวมถึงการรับรองสถานภาพสิทธ์ความเป็นชุมชนเท่าเทียมกับชุมชนอื่น

ชุมชนหลักเมืองได้มีการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาที่มีอยู่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านกายภาพ การยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกชุมชน รวมถึงสถานภาพความเป็นชุมชนที่มีสิทธิเท่าเทียมกับชุมชนและกลุ่มคนอื่นในสังคมเมือง ก่อให้เกิดผลดีแก่สมาชิกชุมชนเองคือมีความเชื่อมั่นต่อตนเองมากขึ้นและได้รับการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและลบล้างรหัสหมายที่ประทับในความรู้สึกของคนในชุมชนให้เบาบางลง เกิดทัศนคติที่ดีมีคุณค่าต่อสังคม ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการลบล้างทัศนคติของคนภายนอกที่มองชุมชนในทัศนะเดิม ไปสู่ความรู้สึกใหม่ที่มีทัศนคติที่ดีขึ้น

ในเรื่องรหัสหมาย การสร้างสถานภาพชุมชนนั้นเป็นเรื่องดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานภาพที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ ชุมชนก็จะได้รับผลสนองตอบในรูปของทรัพยากร จากหน่วยงานของรัฐเพื่อแก้ปัญหา สถานภาพของชุมชนก็ได้รับการยอมรับจากภายนอก อย่างไรก็ตาม การสร้างความยอมรับของคนนอก ต้องบอกว่าคนนอกคือใคร ถ้าชุมชนหลักเมืองต้องการการยอมรับจากภายนอก ต้องทำอะไรบ้าง พันธมิตรที่ใกล้ชิดที่สุดคือชุมชนเมืองที่อยู่ในเวทีสภาเทศบาลที่ต้องไปประชุมทุกเดือนและต้องมีแผนงานเสนอร่วมกับชุมชนอื่น ๆ เครือข่ายชุมชนเมืองก็เป็นกลุ่มองค์กรหนึ่งที่ชุมชนหลักเมืองต้องไปสร้างแนวร่วมเพื่อสร้างความเข้าใจ ทัศนะ และร่วมกิจกรรมกับเขา หรือถ้ามีกิจกรรมพัฒนาเมืองในบางเรื่อง ก็ต้องเข้าร่วมในระดับชุมชนหรือเครือข่าย เช่นเครือข่ายฟื้นฟู ก็จะเป็นตัวแทนในการนำเสนอเรื่องราวของสลัมในเวทีสาธารณะที่จะมาอธิบายถึงสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ เป็นการสร้างความเข้าใจทางสังคม การเลือกพันธมิตรที่ใกล้เคียงที่สุดจึงเป็นเรื่องที่สำคัญสำหรับชุมชนหลักเมือง

สำหรับการลดความรู้สึกของคนนอก ก็เป็นหน้าที่ที่ชุมชนต้องร่วมมือกันในการแสดงภาพลักษณ์ออกมา ดังนั้นความขัดแย้งมันเป็นแรงบั่นทอนพลังชุมชน จึงต้องแก้ไขภาวะความขัดแย้งภายในเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือภายในชุมชน แล้วจึงจะสามารถร่วมมือกันแก้ปัญหาชุมชน ชุมชนจะมีสถานภาพดีขึ้น มีความสามัคคีดีขึ้น ภาพลักษณ์ที่มองออกมาข้างนอกก็จะดีขึ้นด้วย

พัฒนาการการรวมกลุ่มและกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน

1. กิจกรรมการพัฒนาชุมชน

ก่อนการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ งานพัฒนาชุมชนเป็นการร่วมมือกันของคนในชุมชนโดยความเห็นชอบของสมาชิกตามปัญหาที่ชุมชนได้รับความเดือดร้อน โดยปราศจากความช่วยเหลือจากภายนอก ยังไม่มีโครงสร้างแบบแผนการพัฒนา ชุมชนจะอาศัยความสัมพันธ์ภายในเป็นตัวเชื่อม

ประสาน โดยมีผู้นำเป็นผู้ริเริ่มเคลื่อนไหว ทำให้เกิดการแสดงบทบาทของสมาชิกในรูปแบบต่าง ๆ ต่อการพัฒนาชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาที่กลุ่มหรือสมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน โดยระดมทรัพยากรภายในชุมชนในการแก้ปัญหา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2539 เทศบาลนครขอนแก่นได้รับรองการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ ก็ได้เกิดกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ดังนี้

ปี พ.ศ. 2540

โครงการสร้างถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก และร่องระบายน้ำ สนับสนุนโดยโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมือง

- นางทองดำ ประสิทธินอก ประสานกับเทศบาลเพื่อจัดหาที่ดิน และเครื่องจักรในการปรับพื้นที่
- นายชาญชัย เพ็ญคำ สำรวจพื้นที่ เขียนโครงการและประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชนเพื่อเสนอโครงการและขอรับการสนับสนุน
- นายชาญชัย เพ็ญคำ นางทองดำ ประสิทธินอก และนายชาญชัย ชื่นชูวงศ์ ประสานงานกับสมาชิกชุมชนในการทำโครงการโดยอาศัยกำลังคนภายในชุมชน

ปี พ.ศ.2541

ชุมชนหลักเมืองได้รับการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนดังนี้

(1) สนับสนุนโครงการส่งเสริมอาชีพ จัดศึกษาดูงานการทำไข่เค็มโดยมีนางแป และนางทองดำ ประสิทธินอกเป็นตัวแทนของชุมชนเข้าร่วมโครงการ หลังจากที่ไปศึกษาดูงานการทำไข่เค็มเทศบาลได้สนับสนุนเงินกองทุนอาชีพทำไข่เค็มให้กับชุมชนหลักเมืองจำนวน 5,000 บาท และกลุ่มแม่บ้านนำโดยนางทองดำและนางแป ได้นำเงินกองทุนมาใช้ทำไข่เค็มเพื่อจำหน่ายเป็นรายได้เสริม

ชุมชนหลักเมืองได้เสนอโครงการส่งเสริมอาชีพผ่านเครือข่ายสหชุมชนขอรับการสนับสนุนจาก DANCED FUND ผ่านคณะกรรมการพิจารณาโครงการขนาดเล็ก ภาคอีสาน (PRC) กป.อพช.ภาคอีสาน จำนวน 10,000 บาท ในรูปแบบเงินทุนหมุนเวียน โดยมีนางทองดำ ประสิทธินอกและนายชาญชัย เพ็ญคำ เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนชุมชนได้นำมาสนับสนุนกลุ่มทำไข่เค็มโดยจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นจำนวน 1,900 บาท ส่วนที่เหลือได้นำมาเป็นทุนหมุนเวียน วิธีการทำจะรวมกลุ่มกันทำจัดจำหน่ายโดยให้สมาชิกกลุ่มออกไปขาย กำไรที่ได้รับหลังจากขายไข่หักต้นทุนแล้วจะนำมาจัดสรรแบ่งให้กับสมาชิก ซึ่งกิจกรรมได้หยุดไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 เงินกองทุนดังกล่าวอยู่กับประธานชาญชัย เพ็ญคำจนถึงปัจจุบันยังไม่มีการชี้แจงเรื่องการเงินให้กับสมาชิกได้รับรู้

(2) โครงการส่งเสริมสุขภาพจัดตั้งศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน (ศสมช)

- เทศบาลนครขอนแก่น (กองอนามัยและสิ่งแวดล้อม)

- มีการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.) และการฝึกอบรมให้ความรู้แก่สาธารณสุขมูลฐาน
- สนับสนุนเงินทุน 2,000 บาท ให้แก่ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน

(3) โครงการจัดตั้งศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน โดยประชาสงเคราะห์จังหวัดมีการจัดอบรมเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ การดำเนินงาน ซึ่งจะมีกลไกการประสานงานโดยผ่านประธานชุมชนเป็นผู้ประสานงาน มีการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนและ สนับสนุนกองทุนผู้ประสบภัยชุมชนละ 12,500 บาทโดยให้คณะกรรมการกองทุนเป็นผู้รับผิดชอบ

ปี พ.ศ.2542

ชุมชนหลักเมืองได้รับการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนดังนี้

(1) ขยายประปาชุมชน
- เปลี่ยนท่อซีเมนต์จากท่อเดิมให้ใหญ่ขึ้นบริเวณฝั่งที่ดินตกสำรวจ
- ขยายประปาเพิ่มบริเวณฝั่งที่ดินทางรถไฟซึ่งแต่เดิมจะไม่มี บทบาทช่วงหลังเป็นของประธานชาญชัยโดยผ่านเทศบาลฝ่ายโยธาธิการโดยเทศบาลทำเรื่องให้ไปติดต่อกับการประปา โดยการประปามาดำเนินการให้ทั้งหมด

(2) ขยายไฟฟ้าชุมชน
- ประธานชาญชัย เพ็ญคำ ทำเรื่องผ่านเทศบาล(กองช่าง)และเทศบาลทำหนังสือให้ประธานไปประสานงานกับการไฟฟ้า
- ไฟฟ้าอนุมัติ ดำเนินการสำรวจ จัดการ
- เปลี่ยนเสาไฟฟ้าจากเสาไม้เป็นเสาปูนมีการขยายเขตโดยการเพิ่มเสาไฟฟ้าอีกหนึ่งต้นใช้งบประมาณ 8,000 บาทโดยประธานได้ตัดงบประมาณจากโครงการทำถนนจากคุ้มโรงสีเพื่อมาจัดการปรับปรุงและขยายเขตไฟฟ้า ลักษณะของโครงการโดยการประสานงานของประธานชุมชนกับหน่วยงานตามขั้นตอน และทางหน่วยงานไฟฟ้ามาดำเนินการให้ชุมชนจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเองตามเงื่อนไขที่ไฟฟ้ากำหนด

(3) โครงการแยกขยะได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลนครขอนแก่นจากงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจาก DANCED จำนวน 10,000 บาท โดยมีวัตถุประสงค์
- เพื่อลดปริมาณขยะและสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน
- เพื่อเป็นรายได้ของชุมชนและสมาชิกกลุ่ม

กระบวนการจัดทำโดยเทศบาลได้ได้เสนอโครงการนำร่อง 12 ชุมชนให้เกิดการแยกขยะในระดับครัวเรือน เทศบาลให้งบประมาณสนับสนุนชุมชนละ 10,000 บาท เพื่อให้ชุมชนรับซื้อขยะจากครัวเรือนในชุมชนที่มีการคัดแยกขยะ และรณรงค์สร้างจิตสำนึกให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหา

ร่วมกัน เมื่อชุมชนรวบรวมขยะแล้วให้ประสานกับโครงการซาเล้งสะอาดเมืองให้มารับซื้อขยะจากชุมชน การมีส่วนร่วม สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในระยะ 6 เดือนแรก หลังจากนั้นกิจกรรมก็จะหยุดชะงักลง สืบเนื่องจากขาดการรณรงค์อย่างต่อเนื่องและระบบการจัดการอยู่ที่ประธานชุมชนเป็นหลัก ชาวบ้านขาดการรับรู้การตัดสินใจร่วม และขาดความรู้สึกการเป็นเจ้าของและมีปัญหาเรื่องการเงินซึ่งมีปัญหาค้างคามาจนถึงปัจจุบัน โครงการแยกขยะ-รับซื้อขยะนี้ เป็นโครงการนำร่องที่ทางเทศบาลนครขอนแก่นรับผิดชอบมาให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ขาดการพัฒนาโครงการและการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างจริงจังปล่อยให้ประธานชุมชนดำเนินการเองใน ขณะที่ภายในชุมชนมีปัญหาความขัดแย้งของผู้นำชุมชนอยู่แล้ว ทำให้โครงการไม่ได้รับความร่วมมือเท่าที่ควร

(4) โครงการส่งเสริมรายได้ในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ (เลี้ยงไก่สามสายพันธุ์) ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมิยาซาว่า โดยผ่านมาทางจังหวัด และจังหวัดผ่านมาทางเทศบาล โดย มีขั้นตอนกระบวนการดังนี้

- ชุมชนเข้าร่วมประชุมเพื่อรับฟังเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ
- ชุมชนเขียนโครงการให้เทศบาลพิจารณาอนุมัติ ซึ่งขั้นตอนการเขียนโครงการกระทำโดยประธานชุมชนขาดการประชาสัมพันธ์และการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ในโครงการมีรายชื่อผู้รับผลประโยชน์จำนวน 7 คน ซึ่งเป็นกลุ่มตระกูลชื่นชูวงศ์ รวมทั้งประธานชาญชัย เพ็ญคำด้วย
- งบประมาณที่ขอรับการสนับสนุนโครงการจำนวน 18,000 บาท ไม่ได้จ่ายเป็นเงิน แต่จ่ายเป็นค่าวัสดุอุปกรณ์ตามรายการเช่น ค่าลูกไก่ ค่าหัวอาหาร อุปกรณ์การให้น้ำ-อาหาร ยารักษาโรค โดยทางร้านจะนำบิลไปเบิกกับทางเทศบาล สำหรับสถานที่ขอใช้ที่ดินของประธานชาญชัย โดยสร้างกรงตาข่ายล้อม

ผลของการดำเนินงานโครงการที่ผ่านมาปรากฏว่าต้นทุนสูงไม่คุ้มกับการลงทุนและลงแรง การตลาดราคาตกต่ำขึ้นต่อพ่อค้าไก่ ขาดความรับผิดชอบร่วมกันเมื่อสมาชิกรับส่วนแบ่งงวดที่สอง จากการขายไก่ก็หยุดดำเนินโครงการ

ปี พ.ศ. 2543

ชุมชนหลักเมืองได้รับการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนดังนี้

(1) หอกระจายข่าวชุมชน ได้รับการสนับสนุนโดยเทศบาลนครขอนแก่น

- ประธานเสนอโครงการไปที่เทศบาล
- เทศบาลรับเรื่องแล้วพิจารณาอนุมัติ
- เทศบาลรับเหมาจัดซื้อ จัดจ้าง และติดตั้งให้

(2) โครงการขุดลอกคลองน้ำเสีย ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนมิยาซาว่า จำนวน 165,500 บาทโดยมีขั้นตอนและกระบวนการในการดำเนินการดังนี้

- เทศบาลพิจารณาอนุมัติ โดยมีเงื่อนไขในการจัดซื้อ จัดจ้าง โดยทางชุมชนรับเหมาค่าจ้าง แรงงานคน และทางเทศบาลจัดจ้างเครื่องจักร จัดซื้อวัสดุ
- ควบคุมโดยชุมชน
- ตรวจสอบโดยเทศบาล

โครงการขุดลอกคลองระบายน้ำที่นำเสนอผ่านทางเทศบาลสนับสนุนงบประมาณมิยาซาว่า นั้นไม่ได้ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมและการตัดสินใจของชุมชน เป็นการนำเสนอโครงการโดยผ่านประธานชุมชน (นายชาญชัย เพ็ญคำ) ดำเนินการจัดการโดยประธานชุมชนร่วมกับเทศบาลตามเงื่อนไขการจัดซื้อจัดจ้างประธานชาญชัยรับเหมาค่าแรงโดยจ้างแรงงานภายในชุมชน ซึ่งก็คือตระกูลชื่นชูวงศ์ เทศบาลจัดซื้อวัสดุและจัดจ้างเครื่องจักร การเบิกจ่ายโดยเทศบาลเป็นผู้ดำเนินการ

2. กระบวนการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ได้มีการจัดตั้งขึ้นเมื่อเดือนพฤษภาคม 2539 โดยมี นางทองดำ เป็นผู้นำสำคัญในการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มขึ้นมา มีสมาชิกเริ่มแรกจำนวน 15 คน มีเงินออมจำนวน 1,500 บาท ต่อมาได้มีการร่างระเบียบของกลุ่มออมทรัพย์พร้อมกับเลือกคณะกรรมการบริหารงานกลุ่มจำนวน 7 คน โดยมีตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขา เหรัญญิกและกรรมการ 3 คน ในเดือนกรกฎาคม 2540 กลุ่มมีเงินออมจำนวน 38,900 บาท และเริ่มปล่อยกู้ให้กับสมาชิกตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2540 จำนวนเงินที่ปล่อยกู้ 32,000 บาท คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน แต่ความต้องการเงินของสมาชิกมีจำนวนมาก เพื่อนำไปแก้ไขปัญหาในการประกอบอาชีพ คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์จึงได้กู้เงินจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม) จำนวน 242,000 บาท โดยมีผู้รับผลประโยชน์จำนวน 9 ครอบครัว มีวาระการชำระคืน 3 ปี เงื่อนไขของการกู้ยืมเงินคณะกรรมการทั้ง 7 จะต้องค้ำประกันเงินกู้ร่วมกัน ทั้งนี้การปล่อยกู้ที่ผ่านมาผลประโยชน์จะอยู่ในกลุ่มเครือญาติของนางทองดำซึ่งเป็นผู้นำกลุ่ม จำนวนเงินกู้ประมาณ 80,000 บาท โดยใช้สิทธิการกู้ยืมทั้งครอบครัว (นางทองดำ สามี และบุตรสาว) และเงินกู้ส่วนหนึ่งจะอยู่ในกลุ่มนายชาญชัย ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบด้านการเงินของกลุ่ม โดยใช้สิทธิการกู้ยืมทั้งครอบครัว (นายชาญชัย ภรรยา บุตรชายและแม่ยาย) วงเงินกู้ประมาณ 150,000 บาท ในช่วงที่ปล่อยกู้มีสมาชิกทั้งหมด 21 คน คณะกรรมการยังขาดประสบการณ์ในการบริหารกลุ่มในช่วงต่อมาสมาชิกที่กู้เงินจากกลุ่มไม่ชำระคืนเงินกู้ส่งผลทำให้กลุ่มขาดสภาพคล่องเนื่องจากไม่มีเงินหมุนเวียนเข้ามาในกลุ่ม ประกอบกับนางทองดำกำลังจะหมดวาระการเป็นประธานชุมชนซึ่งจะต้องมีการเลือกตั้งกันใหม่

ในปี พ.ศ. 2541 นายชาญชัยได้รับเลือกเป็นประธานชุมชนคนที่ 2 โดยได้รับการสนับสนุนจากนางทองดำ ทั้งนี้นายชาญชัยยังได้รับหน้าที่ให้เป็นเหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์ไปพร้อม ๆกันด้วย แต่การทำงานของนายชาญชัยในฐานะประธานชุมชนและเหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์ไม่ราบรื่นเท่าที่ควร เนื่องจากสามีนางทองดำเข้าไปก้าวก่ายการทำงานของนายชาญชัย และวิพากษ์วิจารณ์การทำงาน ส่งผล

ให้นายชาญชัยเกิดความไม่พอใจจึงพยายามรวบบทบาทการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์มาไว้ที่ตน และหยุดการชำระคืนเงินกู้ซึ่งกลุ่มของนางทองดำและสามีไม่พอใจจึงหยุดการชำระเงินกู้ตามไปด้วย การทำงานของกลุ่มออมทรัพย์หยุดการเคลื่อนไหว สมาชิกขาดความเชื่อมั่นต่อการดำเนินงานของคณะกรรมการเนื่องจากเห็นว่ากรรมการมีความขัดแย้ง สมาชิกบางส่วนได้ถอนเงินออมทรัพย์คืนแต่กลุ่มไม่มีเงินคืนให้จึงหยุดการออมทรัพย์ และไม่สามารถดำเนินงานกลุ่มต่อไปได้

ในปี พ.ศ. 2542 สถานการณ์กลุ่มออมทรัพย์ได้มีการแยกกลุ่มออกจากกันอย่างชัดเจน โดยกลุ่มของนางทองดำได้ประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชนในฐานะสมาชิก ส่วนนายชาญชัย เพ็ญคำ ได้ร่วมมือกับกลุ่มนายชาญชัย ชื่นชูวงค์ (กลุ่มกรรมกร) จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาใหม่และสมัครเป็นสมาชิกเครดิตยูเนี่ยน

ปี พ.ศ. 2543 กลุ่มนางทองดำ ประสิทธินอกได้มีการปรับระบบการบริหารจัดการกลุ่มโดยเฉพาะการปรับบทบาทคณะกรรมการ มีการสรรหาผู้นำใหม่เข้ามาช่วยทำงานมากขึ้น กรรมการส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่สมาชิกให้ความเชื่อถือซึ่งคนที่มีบทบาทในระยะหลังคือ นางสาวแป อดทน เป็นเหรัญญิกแทนนายชาญชัย เพ็ญคำ ทำหน้าที่รับผิดชอบบัญชีการเงินของกลุ่มระยะต่อมากลุ่มได้ขยายสมาชิกเพิ่มและมีสมาชิกสนใจสมัครเป็นสมาชิกเพิ่มมากขึ้น และได้กู้เงินพัฒนาฟื้นฟูกลุ่มครั้งที่ 2 จากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง จำนวนเงิน 100,000 บาท อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 ต่อปี เพื่อเสริมสภาพคล่องให้กับกลุ่มมีผู้รับประโยชน์ 23 คน

ในเดือนกันยายน 2543 กลุ่มได้จัดทำโครงการเงินกู้จากโครงการมิยาซาว่าเพื่อนำมาแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบให้กับสมาชิกโดยผ่านเครือข่ายสหชุมชน จำนวนเงิน 275,000 บาท ผู้รับประโยชน์ 16 คน ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนหลักเมืองมีสมาชิกจำนวน 53 คน และกลุ่มของนางทองดำได้อาศัยกิจกรรมออมทรัพย์เป็นฐานได้มีการพัฒนากลุ่มและการขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆในขณะเดียวกันยังสร้างความสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชนอย่างต่อเนื่องและยังได้รับการสนับสนุนจากโครงการกองทุนทางสังคม (SIF MENU 5) โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น

- ส่งเสริมอาชีพ (ทุนหมุนเวียน) จำนวน 14 คน ๆละ 4,900 บาท
- เลี้ยงไก่ (ทุนหมุนเวียน) จำนวน 4 คน ๆละ 8,400 บาท
- คนชรา(ให้เปล่า) จำนวน 13 คน ๆละ 500 บาท

  รวม 76,300 บาท

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มีลักษณะเป็นกิจกรรมหลักของชุมชน โดยมีระบบสมาชิกและระบบการบริหารกลุ่มเป็นแกนหลัก ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่สมาชิกเลือกขึ้นมาทำหน้าที่ในการบริหารโดยมีนางทองดำ ประสิทธินอกและนางแป อดทน เป็นผู้นำกลุ่มที่ทำหน้าที่ประสานงานภายในกลุ่ม-ชุมชนและยังทำหน้าที่ประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชนอีกด้วย ในการจัดการเงินกองทุนส่งคืนจะมีนางแป อดทนเป็นคนจัดการส่งคืนให้กับเครือข่ายสหชุมชน ในขณะนี้โครงการกำลังอยู่ในระหว่างดำเนินงานและการติดตามประเมินผล

จากผลของการศึกษาการอยู่รวมกันของสมาชิกในชุมชนช่วงก่อนกิจกรรมเข้ามาในชุมชน สมาชิกมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นช่วยเหลือเกื้อกูลกันดีและมีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน โดยอาศัยฐานความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ และกลุ่มอาชีพเดียวกัน เมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอย่างเป็นทางการความสัมพันธ์อันดีของชุมชนได้เริ่มลดลง ต่อมาเริ่มเกิดประเด็นปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน เมื่อกลุ่มมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น โดยที่สมาชิกกลุ่มขาดการเตรียมพร้อมทั้งในด้านความคิด การรับรู้ การวิเคราะห์ และการกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกันส่งผลให้การรวมตัวกันของสมาชิกกลุ่มดำเนินไปอย่างหลวม ๆ ยังไม่สามารถนำไปสู่ความเป็นกลุ่มหรือองค์กรอย่างแท้จริงเป็นเพียงความต้องการของผู้นำบางคนที่อยากให้เกิดการรวมตัวของสมาชิกในการแก้ไขปัญหาโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจซึ่งสมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่เป็นหนี้นอกระบบ จึงได้ชักชวนให้สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมตัวกันโดยที่ยังไม่เข้าใจหลักการ-แนวคิดการรวมกลุ่มมากนัก การชักชวนสมาชิกเข้ามารวมกลุ่มจะใช้เงินเป็นแรงจูงใจ นอกจากนี้การบริหารงานของกรรมการกลุ่มจะมีลักษณะเป็นกลุ่มพวกพ้อง ดังนั้นผลประโยชน์ต่าง ๆจะอยู่ในกลุ่มของคณะกรรมการ และเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ยังไม่ได้มีการกำหนดกฎระเบียบที่ชัดเจน รวมทั้งไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบซึ่งถือได้ว่าเป็นช่องว่างที่สำคัญนำมาสู่การการเกิดปัญหาความขัดแย้งในภานในชุมชน

กระบวนการพัฒนาชุมชนกับความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก

1. ความสัมพันธ์ชุมชนหลักเมืองกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)

หลังจากปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมาองค์กรพัฒนาเอกชน โดยโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากโครงการ LIFE และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลชุมชน ด้านผู้นำและการพัฒนาผู้นำให้เป็นแกนหลักในการพัฒนาชุมชนในขณะเดียวกันได้มีการจัดเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และวิธีการทำงานกับเครือข่าย ซึ่งเป็นแกนหลักในการประสานกับชุมชนแอดอัดในประเด็นการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชน และปัญหาเรื่องสิทธิชุมชน

บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับชุมชนหลักเมือง เป็นเพียงตัวเชื่อมและการริเริ่มวางพื้นที่ฐานทางความาคิดงานพัฒนา และประสานให้ชุมชนที่ช่วยกันแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูลข่าวสาร รวมถึงการวิเคราะห์ปัญหา และการหาแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาของชุมชนอีกบทบาทหนึ่งคือการช่วยประสานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อแสวงหาทรัพยากรในการสนับสนถนการพัฒนาชุมชน แต่องค์กรพัฒนาเอกชนยังมีข้อจำกัดทางด้านงบประมาณทำให้การทำงานไม่ต่อเนื่องและบุคลากรยังขาดประสบการณ์การทำงานให้สนับสนุนงานพัฒนาจึงมีอุปสรรค

หลังปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา แหล่งทุนที่สนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนได้ยุติการสนับสนุนลงองค์กรพัฒนาเอกชนจึงได้ผลักดันให้เครือข่ายสหชุมชนเข้ามามีบทบาทในการประสานความช่วยเหลือ

ชุมชนหลักเมือง ในฐานะองค์กรสมาชิกของเครือข่าย ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนได้ทำหน้าที่เป็นองค์กรพี่เลี้ยงในการจัดกระบวนการกลุ่ม การให้ความรู้ พัฒนาวิธีคิด วิธีการทำงานกับผู้นำ กลุ่ม และเครือข่าย

2. บทบาทความสัมพันธ์ของเครือข่ายสหชุมชนต่อชุมชนหลักเมือง

การดำเนินงานพัฒนาชุมชนเป็นการร่วมมือกันของคนในชุมชนโดยความเห็นชอบของสมาชิกตามปัญหาที่ชุมชนได้รับความเดือดร้อน โดยปราศจากความช่วยเหลือจากภายนอก ยังไม่มีโครงสร้างแบบแผนการพัฒนา ชุมชนจะอาศัยความสัมพันธ์ภายในเป็นตัวเชื่อมประสาน โดยมีผู้นำเป็นผู้ริเริ่มเคลื่อนไหว ทำให้เกิดการแสดงบทบาทของสมาชิกในรูปแบบต่าง ๆ ต่อการพัฒนาชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาที่กลุ่มหรือสมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน โดยระดมทรัพยากรภายในชุมชนในการแก้ปัญหา

หลังจากที่ชุมชนหลักเมืองได้รับรองสถานะการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ เมื่อปี พ.ศ. 2539 แล้ว ทางเครือข่ายสหชุมชนได้เข้าไปประสานงานกับนางทองดำที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนแรก เพื่อหาแนวทางในการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชน ที่ทำให้เกิดการส่งเสริมการรวมกลุ่มของชุมชน และนางทองดำได้ประสานกับเครือข่ายสหชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีการศึกษารูปแบบและวิธีการทำงานที่สามารถนำมาใช้กับงานของชุมชนหลักเมือง ปลายปี พ.ศ. 2539 ชุมชนหลักเมืองก็ได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของเครือข่ายสหชุมชน และได้เข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายอย่างต่อเนื่องและได้รับงบประมาณสนับสนุนการพัฒนาชุมชนโดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

ปี พ.ศ. 2540 ชุมชนได้เสนอโครงการพัฒนาถนนคอนกรีต พร้อมร่องระบายน้ำผ่านกลางชุมชน เพื่อแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม และปัญหาการสัญจรไปมาของชาวชุมชาน โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง ผ่านมาทางเครือข่ายสหชุมชนจำนวนเงิน โดยนางทองดำ ประสิทธินอกประธานคนแรกเป็นผู้ประสานงานและนายชาญชัย เพ็ญคำ ซึ่งเป็นเลขาในขณะนั้นเป็นผู้สำรวจข้อมูลเขียนโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุน และได้ประสานกับทางเทศบาลนครขอนแก่นเพื่อจัดหาดิน และเครื่องจักรในการปรับพื้นที่ โครงการสามารถดำเนินการได้อย่างราบรื่นและได้รับความร่วมมือกับชาวชุมชนเป็นอย่างดี ซึ่งโครงการนี้เป็นโครงการให้เปล่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการออกแรงและได้รับผลประโยชน์ร่วมกันอย่างทั่วถึงสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ตามวัตถุประสงค์

3. 3 บทบาทความสัมพันธ์ของเทศบาลต่อชุมชนหลักเมือง

หลังจากที่ชุมชนหลักเมืองได้รับการแต่งตั้งให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2539 และได้เปิดให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชน และสรรหาคณะกรรมการชุมชนตามโครงการสร้างการปกครองท้องถิ่นเพื่อทำหน้าที่ในการบริหารงานตามนโยบายและแผนงานพัฒนาชุมชน โดยประธาน

ชุมชนจะทำหน้าที่ในการประสานความร่วมมือระดับชุมชน เพื่อนำเสนอปัญหา และความต้องการโดยการวางแผนของฝ่ายพัฒนาชุมชนเทศบาลเมืองนครขอนแก่น เพื่อให้ได้มาซึ่งงบประมาณในการแก้ปัญหาการบริการจัดการได้อาศัยบทบาททางโครงสร้างเป็นหลัก บุคลากรของเทศบาลมีจำนวนจำกัดพื้นที่รับผิดชอบ 58 ชุมชน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยผู้นำชุมชนเป็นกลไกในระดับชุมชน ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการพัฒนาชุมชนโดยอาศัยบทบาทตามหน้าที่กลไกที่จัดตั้งไว้ตามโครงสร้างเป็นตัวเคลื่อนไหวทำให้เกิดการพัฒนาตามแผนที่กำหนดไว้

แต่อย่างไรก็ตามชุมชนหลักเมืองเองจะต้องมีการพัฒนาตนเองต่อไปโดยการอาศัยความร่วมมือกันภายในชุมชนและขณะเดียวกันจะต้องพัฒนาความสัมพันธ์กับภายนอกให้ได้ยิ่งขึ้นเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาองค์กรที่สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้และพัฒนาความรู้ความสามารถของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ข้อสรุปเพื่อนำไปสู่การทำงานต่อไป

1. วิเคราะห์การพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนจากบทเรียนที่ผ่านมา

นับจากปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา เมื่อชุมชนได้รับการรับรองสถานภาพความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการ เรื่องราวข้อมูลและความเป็นจริงของชุมชนจากการศึกษาข้อมูลขององค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายสหชุมชนที่ได้เผยแพร่สู่สาธารณะก็ได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้เป็นที่รู้จักของคนภายนอกมากขึ้น การเคลื่อนไหวผลักดันให้เกิดการรับรองสิทธิ การพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ทั้งทางด้านกายภาพและการพัฒนาความรู้-ขีดความสามารถของผู้นำ ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาด้านต่าง ๆ กล่าวคือ

(1) เกิดการรับรองสถานภาพความเป็นชุมชนทำให้ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับชุมชนอื่นและได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากภายนอก

(2) เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค-สิ่งแวดล้อม-สุขภาพอนามัยทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจระหว่างคนในชุมชนกับหน่วยงานภายนอก

(3) มีผู้นำและเกิดระบบการบริหารจัดการและการประสานภายในชุมชนกับชุมชนภายนอก

(4) ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ-เอกชน-เครือข่ายมีกิจกรรมร่วมกับภายนอกที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์อันดีและมีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชนก็ยังมีปัญหาและจุดอ่อนบางประการ ที่สำคัญคือการเกิดความขัดแย้งในหมู่ผู้นำชุมชนและการช่วงชิงการนำ ทำให้การพัฒนาความเข้มแข็งของผู้นำและองค์กรชุมชนขาดเอกภาพถึงแม้ว่าชุมชนจะยังคงอยู่ได้และผู้นำก็ยังคงมีบทบาท

และมีการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ อยู่ต่อไปก็ตาม รวมทั้งการสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกก็เกิดการแบ่งแยกเป็นกลุ่มเป็นพวกตามไปด้วย

จากการสังเคราะห์กระบวนการในการศึกษาและพัฒนาของนักวิจัยโครงการระยะ 2 ร่วมกับองค์กรชุมชนหลักเมือง มีข้อค้นพบและข้อสังเกตุในประเด็นสำคัญต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ **1** ความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม-ชุมชน และปัญหาภายในชุมชน

1) จากการศึกษาชุมชนหลักเมืองพบว่า แต่เดิมภายในชุมชนยังมีความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นอยู่ในระบบเครือญาติ และกลุ่มย่อยที่เกิดจากฐานอาชีพ นำมาสู่ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและพัฒนาเป็นกลุ่มกิจกรรม แต่ภายหลังจากที่มีความสัมพันธ์กับภายนอกภายใต้เงื่อนไขการพัฒนา หลังปี 2539ที่ได้จัดตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นต้นมา กลุ่มย่อยต่าง ๆ ได้ถูกรวมศูนย์ตามโครงสร้างที่เป็นแบบแผนและเป็นทางการมากขึ้น เกิดบทบาทหน้าที่ใหม่ตามการเข้ามาของโครงสร้างแบบใหม่ในการบริหารจัดการตามแผน-นโยบายจากหน่วยงานภายนอก เข้ามาแทนที่ระบบกลุ่มย่อยที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์เดิมของชุมชน

2) แนวคิด - รูปแบบการพัฒนา จะใช้รูปแบบที่เป็นทางการเป็นหลัก ซึ่งเป็นรูปแบบที่คนในชุมชนไม่ถนัด ขาดการปรึกษาหารือวิเคราะห์ปัญหาและร่วมกันตัดสินใจเป็นการทำตามแบบแผนการพัฒนาจากภายนอกที่เป็นกระแสหลัก นำไปสู่การพึ่งพาภายนอก ทั้งทางด้านความคิด รูปแบบ-วิธีการ ขาดอำนาจการตัดสินใจและลดบทบาทความเป็นเจ้าของลง

3) การส่งเสริมงานพัฒนาจากภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนขาดการศึกษาค้นคว้ารูปแบบ-วิธีการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับชาวบ้าน กระบวนการทำงานที่เป็นสูตรสำเร็จตายตัวและใช้รูปแบบที่เป็นทางการ หวังผลสัมฤทธิ์ในเชิงปริมาณ ขาดการพัฒนาคุณภาพระดับกลุ่มย่อย หน่วยงานที่ให้การสนับสนุนการพัฒนาชุมชน มีทรัพยากรในรูปแบบทางการเงินหรือกองทุนทำให้เกิดการช่วงชิง บทบาทการนำระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน เพื่อจะเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากร นำมาสู่การเกิดปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน ส่งผลต่อคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เลวร้ายลง

ประเด็นที่ **2** เงื่อนไขและอุปสรรคของการประกอบอาชีพ

1) งานอาชีพต้องขึ้นต่อเงื่อนไขภาวะเศรษฐกิจของสังคมเป็นตัวกำหนด และต้องพึ่งพาเศรษฐกิจของเมือง ดังนั้นจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อเศรษฐกิจขยายตัวก็เกิดการขยายงาน เมื่อเกิดวิกฤติก็ทำให้คนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ยากลำบากหาเช้ากินค่ำอยู่แล้วตกหนักขึ้นไปอีก

2) การพัฒนาเมืองและระเบียบแบบแผนของหน่วยงาน ทำให้อาชีพนอกระบบมีข้อจำกัดด้านพื้นที่ประกอบอาชีพ ทั้งการได้มาซึ่งพื้นที่ประกอบอาชีพ และการรักษาพื้นที่ประกอบอาชีพเดิมไว้

3) การรุกรานและการเบียดขับของอาชีพที่เป็นทางการ โดยอาศัยเงื่อนไขทางการเงินและสถานะภาพทางสังคมที่เหนือกว่า ทำให้ได้มาซึ่งพื้นที่ประกอบอาชีพโดยการเบียดขับคนจนออกจากพื้นที่

4) การแข่งขันและทำลาย สินค้าของชุมชน จากผลิตภัณฑ์อาหารของภาคการผลิตที่เป็นทางการ การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของผู้บริโภค และผู้ประกอบอาชีพของชุมชนเองไม่สามารถแข่งขันกับอาชีพที่เป็นทางการได้

5) การขาดเงินทุนหมุนเวียนและทุนในการพัฒนาความรู้ ทักษะ ด้านอาชีพ และการพัฒนาเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกที่จำกัดลง

6) ในส่วนของชาวบ้านเอง ก็การขาดการรวมตัวของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือกันภายในชุมชนและเพื่อให้เกิดพลังในการต่อรองปกป้องตนเอง เพื่อรักษาพื้นที่ประกอบอาชีพและฐานอาชีพของตนเองได้

ดังนั้น การที่จะพัฒนาหรือสนับสนุนการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนหลักเมืองเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชน จึงควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาความสัมพันธ์อันดีภายในชุมชนจากกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดความร่วมมือเพื่อพัฒนาชุมชน และการยกระดับความเป็นองค์กรชุมชนที่สามารถเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชุมชน เป็นตัวของตัวเอง มีอิสระในการตัดสินใจ มีแผนการพัฒนาชุมชนและความรับผิดชอบร่วมกัน ในขณะเดียวกัน ชุมชนก็จะต้องมีความสัมพันธ์กับพันธมิตรอื่น ที่เป็นเครือข่ายชุมชนหรือกลุ่มพันธมิตรอื่น และเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจและนำเสนอปัญหาแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนเพื่อลดทัศนคติ และเกิดการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น

2. แนวทางการพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

เพื่อที่จะสนับสนุนให้ผู้นำและชาวชุมชนสามารถร่วมกันทำงานด้วยกันได้เหมือนที่ผ่านมาและสามารถช่วยกันแก้ปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชน เสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและรักษาสิทธิ์ของตนและชุมชนในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยตลอดจนการเข้าถึงทรัพยากรจากภายนอก

แนวทางที่น่าจะดำเนินการต่อไปควรคำนึงประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งโดยการย้อนอดีตให้เห็นถึงคุณค่าความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันมีวิถีชีวิตร่วมทุกข์ร่วมสุข

ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาและได้ร่วมกันต่อสู้กับปัญหาสร้างชุมชนร่วมกันจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เป็นเพียงระยะผ่านที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน อันมีสาเหตุจากความไม่พร้อมของชุมชนทั้งทางด้านความคิด องค์กรการบริหารจัดการ ที่ต้องรับกับกระแสการพัฒนาจากภายนอก และทรัพยากรที่ชุมชนได้รับ โดยขาดการสื่อสารความเข้าใจของคนในชุมชน การตัดสินใจร่วมและการใช้ประโยชน์ร่วมกันจากทรัพยากร โดยการจัดระบบบริหารจัดการที่ชุมชนมีส่วนร่วม

2. ส่งเสริมการรวมตัวกันของสมาชิกชุมชนในระบบกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม-ชุมชน ในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่มีอยู่ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรการเงิน กองทุนสวัสดิการ กลุ่มอาชีพ เพื่อรองรับสถานการณ์ ปัญหา และเพื่อให้เกิดพลัง-การเรียนรู้เพื่อปกป้องและต่อรองกับสถานการณ์ภายนอก ที่จะเข้ามากระทำกับชุมชน เช่น กรณีกลุ่มอาชีพต่างๆ

3. พัฒนาความรู้ความสามารถของกลุ่ม-องค์กรชุมชน และแสวงหาความร่วมมือกับพันธมิตรหรือเครือข่ายอื่น ๆ และเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสร้างความรู้-ความเข้าใจอันดีเพื่อลดทัศนคติ และเกิดการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น

4. สืบทอดประเพณีวัฒนธรรม โดยเฉพาะการสืบทอดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่าง ๆ จะต้องเสริมให้กับชาวบ้านได้ปรับตัวมากขึ้น ถึงจะผ่านสถานการณ์ได้

กระบวนการในการทำงานพัฒนาร่วมกับองค์กรชุมชนหลักเมือง

1. กระบวนการการทำงานพัฒนา

จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลในรายงานการศึกษาระยะที่ 2 ในข้อที่ 4 ที่ได้สรุปแนวทางในการพัฒนาสำหรับชุมชนหลักเมือง เพื่อที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชน ทางนักวิจัยโครงการจึงได้กำหนดกลยุทธที่จะร่วมกับผู้นำแต่ละฝ่ายในชุมชนหลักเมือง เพื่อร่วมกระบวนการพัฒนาตามโครงการศึกษาวิจัยระยะ 3 ดังนี้

1.1 การเล่าประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อทบทวนอดีตของคนรุ่นแรกที่ก่อตั้งชุมชนและพิธีเลี้ยงพระทำบุญบ้านร่วมกัน

1.2 การแลกเปลี่ยน-สนทนากลุ่มย่อย จากตัวแทนกลุ่มอาชีพชาวบ้าน 3 กลุ่ม คือกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนหลักเมือง กลุ่มอาชีพค้าขาย และกลุ่มกรรมกรรับจ้าง โดยมีประเด็นในการสนทนาที่มุ่งให้ทุกกลุ่มเกิดความเข้าใจและตระหนักถึงศักยภาพและปัญหาข้อจำกัดในการประกอบอาชีพทำมาหากิน ทั้งจากภายในชุมชนและเงื่อนไขจากภายนอก โดยมีประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1) สถานการณ์ทั่วไปของชุมชนทั้งการประกอบอาชีพ-การรวมกลุ่มกิจกรรมของกลุ่ม

2) สถานการณ์จากภายนอกที่เข้ามาในชุมชน และผลที่เกิดต่อชุมชน

3) บทบาทของกลุ่มต่อชุมชน ปัญหาของชุมชนที่เป็นอยู่

4) แนวทางในการแก้ไขปัญหาของกลุ่ม-ชุมชน

1.3 การทดลองปฏิบัติการโดยการคัดเลือกกลุ่มออมทรัพย์ หลังจากนั้นทางนักวิจัยซึ่งดำเนินบทบาท ในฐานะนักพัฒนาจึงได้เลือกกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาเป็นกรณีตัวอย่างที่จะใช้กระบวนการพัฒนาเข้าไปสนับสนุนและส่งเสริมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นกุญแจนำไปสู่การพัฒนาของชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนหลักเมืองต่อไป สาเหตุที่เลือกกลุ่มออมทรัพย์เพราะ เป็นกลุ่มที่มีการดำเนินกิจกรรมที่ต่อเนื่อง สามารถพัฒนาและเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชนได้กว้างขวาง และเป็นกลุ่มที่มีสมาชิกค่อนข้างมาก ซึ่งจะครอบคลุม-ขยายสู่กิจกรรมอื่นต่อไปได้ง่าย ขณะเดียวกัน การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาที่ผ่านมา การไปสร้างความเข้าใจเพื่อรับรู้ต่อสถานการณ์ปัญหาของเขาไม่ค่อยมี เท่าที่มีอยู่ก็เป็นเรื่องที่ชาวบ้านทะเลาะกันไม่สิ้นสุด จึงเลือกกลุ่มนี้ขึ้นมาเพื่อเน้นว่าจะทำอย่างไรถึงจะให้กลุ่มที่มีตัวตน มีรูปร่าง มีปฏิบัติการที่ผ่านมา ที่เป็นอยู่ สามารถที่ใช้ประโยชน์ไปข้างหน้าได้

2. การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนหลักเมือง : ระยะที่ 3

กิจกรรมที่ทำกับกลุ่มออมทรัพย์ มีดังนี้

1) การแลกเปลี่ยนเพื่อรับรู้สถานการณ์ปัญหาร่วมกันภายในกลุ่ม ทำความเข้าใจถึงแนวทางการพัฒนากลุ่มและการส่งเสริมบทบาทของกิจกรรมในการแก้ปัญหาของสมาชิกและชุมชน โดยทบทวนบทบาท-สถานะกลุ่มออมทรัพย์ที่มีบทบาทต่อการพัฒนาและการแก้ปัญหาของสมาชิกและชุมชน ระบบบริหารที่เป็นอยู่ ความเชื่อมั่นของสมาชิก และการกำหนดเป้าหมาย-แผนการดำเนินงานของกลุ่ม

2) สนับสนุนเงินทุน จำนวน 10,000 บาท เพื่อขยายกิจกรรมโดยกลุ่มได้นำเงินไปจัดตั้งกองทุนสวัสดิการสำหรับสมาชิกขึ้น

3) จัดการศึกษาดูงานกองทุนสวัสดิการกลุ่มออมทรัพย์ที่ จังหวัดเพชรบุรี (ร่วมกับชุมชนบะขามที่เป็นเจ้าภาพจัดการดูงานครั้งนั้น)

การดำเนินงานร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์ ดังกล่าว ทางโครงการฯ ไม่ได้สนับสนุนงบประมาณมากนัก เพราะถึงแม้ในชุมชนจะมีเงินพัฒนามากมาย แต่ก็จัดการไม่ได้ จึงไม่ควรเน้นเรื่องการเงิน แต่จะเน้นเรื่องของแนวทางของกลุ่มออมทรัพย์ให้สามารถช่วยเหลือสมาชิกได้ ดังนั้น จึงได้ให้เงินส่วนหนึ่งจำนวนเพียง 10,000 บาท เพื่อทดลองดูว่าเขาจะเอาไปใช้ประโยชน์ในเรื่องอะไร

หลังจากนั้นนักพัฒนาได้ไปติดตามว่าสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เขาคิดและมีการใช้ประโยชน์อย่างไร จึงได้รับรู้ว่าชาวบ้านรู้สึกเหนื่อยหน่ายกับเงินที่มีอยู่ และมาสารภาพว่าไม่อยากเอาเงินของโครงการฯไปปนกับเงินของกลุ่มออมทรัพย์ที่มันยังมีปัญหาคาราคาซังอยู่ “พวกฉันได้ตกลงกันว่าจะเอาเงินไปทำเรื่องอื่นที่มันน่าจะให้สมาชิกส่วนอื่นได้รับประโยชน์ด้วย จึงนำไปจัดทำเป็นกองทุน

ฌาปนกิจชุมชนขึ้น ส่วนการที่ คนในชุมชนเขาจะหาทางปรองดองกันนั้น ก็อยากให้หัวหน้า (หมายถึงนักพัฒนาของโครงการวิจัยฯ) ไปช่วยให้เขาถูกคอกัน"

กิจกรรมที่เกิดขึ้นในเรื่องฌาปนกิจชุมชน เกิดจากการประเมินแล้วว่ากลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นกลุ่มที่สามารถพัฒนาการไปได้และสามารถเกี่ยวร้อยสมาชิกเข้าด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรก กิจกรรมนี้สามารถที่จะขยายและเชื่อมร้อยสมาชิกได้ ประการที่สอง กิจกรรมนี้สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาการประกอบอาชีพของสมาชิกได้ และประการที่สาม กลุ่มดังกล่าวนี้มีความเป็นไปได้ที่น่าจะแก้ปัญหาในอนาคตของตัวเองได้ เช่นสมาชิกไม่ค่อยจะมีผลประโยชน์อะไรที่ขัดกัน สามารถเกาะเกี่ยวสมาชิกมากขึ้น ลดความขัดแย้งภายในลง โดยกิจกรรมนี้สามารถเป็นสื่อในการสานความสัมพันธ์ ซึ่งเป็นไปได้ที่จะนำเอาบทเรียนที่ได้ในการศึกษาครั้งนี้ไปขยายผลในชุมชนอื่น ๆ

ทางนักพัฒนาได้พาชาวบ้านในกลุ่มนี้ไปสัมมนาที่ สำนักงาน กป.อพช. ภาคอีสานครั้งหนึ่ง ได้พูดคุยกันถึงเรื่องสถานะของกลุ่มที่จะอยู่ต่อไป พูดถึงปัญหาความขัดแย้ง พูดถึงแนวทางแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนหลักเมือง หลังจากนั้นเริ่มมีการคลี่คลาย โดยมีข้อสังเกตว่าชาวบ้านเขาจะไม่พูดถึงปัญหาของเขาที่เป็นความเดือดเนื้อร้อนใจโดยตรง นักพัฒนาจึงจำเป็นต้องแทรกแซงโดยเปิดประเด็นปัญหาหลักของชุมชน โดยบอกว่าปัญหาหลักคือปัญหาของความขัดแย้ง ปัญหาต่อมา คือปัญหาเรื่องของการจัดการภายในกลุ่ม และปัญหาสุดท้าย คือการหาแนวที่จะให้เกิดการปรองดองกัน

3. ผลที่เกิดจากการทดลองใช้แนวทาง-รูปแบบการปฏิบัติการ

1. มีการปรับทัศนคติ-ความคิด ที่ต้องมีการริเริ่มจากการพึ่งพาจากภายนอกลง และเกิดการร่วมมือกันภายในกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาและพัฒนากิจกรรม
2. เกิดการเปรียบเทียบระหว่างรูปแบบงานพัฒนาที่เกิดจากภายนอก และการพัฒนาที่ต้องอาศัยความคิดของสมาชิกภายในกลุ่ม โดยอาศัยประสบการณ์จากกรณีที่โครงการ SIF มิยาซาวา ที่ส่งผลก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน
3. การเห็นคุณค่าจากทรัพยากรโดยเงินที่โครงการวิจัยสนับสนุนกลุ่มได้ตกลงกันขยายกิจกรรมใหม่ขึ้น คือ กองทุนสวัสดิการสมาชิกชุมชนเพื่อขยายโอกาสให้สมาชิกชุมชนคนอื่นได้รับประโยชน์ด้วย
4. มองเห็นประโยชน์จากกลุ่มออมทรัพย์ที่ช่วยแก้ปัญหาทางด้านการเงินจากเงินกู้นอกระบบ และสามารถใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพได้
5. เกิดการสรุปบทเรียนจากแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา และประเมินผลทั้งด้านที่เป็นผลดีและผลเสียต่อชุมชน
   - เกิดปัญหาความขัดแย้งที่ยากแก่การฟื้นฟูความสัมพันธ์
   - ได้รับประสบการณ์การบริหารจัดการกองทุน

- มีกองทุนเพื่อใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของกลุ่ม-ชุมชน

หลักเมือง: การดิ้นรนทางเศรษฐกิจนอกระบบและความขัดแย้งในชุมชน

จากการศึกษาวิจัยของโครงการฯ ทำให้เห็นลักษณะสำคัญของชุมชนหลักเมือง 2 ประการคือ ประการแรก การดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้อาชีพนอกระบบที่คนในชุมชนยึดถือมาตั้งแต่การก่อตัวเป็นชุมชน ซึ่งปัจจุบันก็ถูกกระแสเศรษฐกิจแบบเป็นทางการเบียดขับอยู่ตลอดเวลา เป็นปัญหาที่ยังแก้ไม่ตกและต้องหาทางออกทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว

อีกประการหนึ่งซึ่งมีลักษณะโดดเด่นขึ้นมามากหลังจากที่ชุมชนได้เปิดตัวและได้รับการจัดตั้งเป็นชุมชนที่เป็นทางการจากเทศบาล คือความขัดแย้งแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์จากการสนับสนุนงานพัฒนาจากภายนอกที่ส่งผ่านเข้ามายังกลุ่มผู้นำที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในชุมชน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้นำจากตระกูลใหญ่ ๆ ในชุมชน และเกิดการแบ่งฝ่ายจับขั้วกันกับเครือข่ายองค์กรชุมชนที่สนับสนุนผู้นำและกลุ่มในชุมชน ทำให้ฝ่ายหนึ่งไปสัมพันธ์กับเครือข่ายฟื้นฟู ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งยังคงอยู่กับเครือข่ายสหชุมชน

แนวทางในการทำระยะ 3 ของโครงการวิจัยฯ จึงดำเนินกิจกรรมการพัฒนาคือ พยายามไปทำงานพัฒนาที่ว่า เราไปทำอะไรและเกิดอะไร สิ่งที่เราคาดไม่ถึงหรือมองไม่เห็นมันก็นำมาสู่ในเรื่องของการศึกษารูปแบบในการพัฒนาต่อ โดยกิจกรรมที่เสนอคือ

1. จัดเวทีเสนอผลการศึกษา

ในเรื่องแนวทางที่เราศึกษาได้ว่า การใช้ที่ตั้งที่เราเรียกว่า “ชุมชน” มาเป็นตัวกำหนดพื้นที่ในการทำงานนั้น การที่ชุมชนออกไปทำมาหากิน ไปมีเครือข่ายนอกชุมชน เราต้องให้ความสนใจในเรื่องการออกไปนอกพื้นที่ เช่น กรรมกรหลักเมืองที่ไปตั้งกลุ่มอยู่ในจุดต่าง ๆ ก็มีเครือข่ายของกรรมกร เราไม่จำเป็นต้องไปทำงานในเรื่องของชุมชนอย่างเดียว เราเอาประเด็นที่มันเป็นปัญหามาเคลื่อนไหวเพื่อการพัฒนากลุ่ม ไม่ใช่เอาพื้นที่ หรือคือหลักเมือง ก็คือการไปทำงานกับกรรมการชุมชน 9 คน ถ้าเราเอาประเด็นเรื่องแรงงานนอกระบบต้องระบุให้ชัดว่าคือใคร ที่ไหน กิจกรรมอะไร สนับสนุนให้เขาสามารถแก้ปัญหาได้ สามารถรับรู้สถานการณ์ สามารถที่จะจัดการตัวเอง หรือกลุ่มแม่ค้าเช่น เงินทุนนอกระบบที่จะเอามาอุดหนุนในเรื่องของการได้ทุนประกอบอาชีพ ดังนั้นนอกจากเรื่องออมทรัพย์ที่ไม่มีชีวิตชีวา กิจกรรมอื่นมีหรือไม่ เราอาศัยพื้นที่เป็นหลักทำให้การทำงานมีลักษณะเอากิจกรรมไปลงแล้วเราก็ไปตามส่งเสริมกิจกรรมตามความเชื่อและตามความคิดที่นำเข้าไป แต่ไม่ได้ไปศึกษาตามประเด็นปัญหาแล้วนำมาสู่การเสนอเป็นเนื้องานที่จะลงไปสนับสนุนส่งเสริม ตรงนี้มันกลับกัน

ผลจากการดำเนินกิจกรรมตามแนวทางดังกล่าว ได้นำไปสู่การทำกิจกรรมการพัฒนาและปรับปรุงบทบาทของกองทุน กล่าวคือ ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนอันมีสาเหตุมาจากตัวกิจกรรมที่เข้าไปจากภายนอก หรือกองทุนที่มีอยู่ เราก็เสนอว่ากองทุนที่มีอยู่มีบทบาทต่อการช่วยเหลือหรือการ

พัฒนาชุมชนอย่างไร พูดถึงปัจจุบันว่าสิ่งเหล่านี้มันดำรงอยู่อย่างไร ลำบากอย่างไร ช่วยแก้ปัญหาได้จริงหรือไม่ และปัญหาความขัดแย้งจะมองจากอดีตถึงปัจจุบันไปสู่อนาคต นี่คือฐานความคิดว่า ในการไปทำงานเรามองปัจจุบันเป็นหลัก มันก็หมุนวนอยู่กับกิจกรรมซึ่งไม่สามารถเกี่ยวโยงไปถึงรากฐานของสังคม ปัจจุบันสิ่งที่จำเป็นต้องทำคือต้องยกระดับฐานะของชุมชนให้เป็นที่ยอมรับจากสังคม มันจะไปลบล้างรหัสหมายได้ด้วย โดยภายในชุมชนคุณต้องจัดการกันเอง ความสัมพันธ์กับภายนอกคุณก็ต้องกำหนดบทบาทที่จะไปแสดงหรือเสนอ ทัศนะของชาวบ้านจึงยังไม่สามารถยกระดับความคิด เป็นการปกป้องตนเอง และเป็นที่รวมของสถานะชุมชน

ข้อคิดเห็นที่ทางเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ ได้นำเสนอแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านและผู้นำในชุมชนหลักเมืองก็คือ

> *"ชุมชนของคุณ คุณต้องแก้ปัญหาให้กับสมาชิก ต้องเสนอเรื่องการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก ทั้งเพื่อนชุมชนอื่นที่ไม่ใช่ชุมชนแออัด หรือ ที่เป็นเครือข่ายชุมชนแออัดด้วยกัน หรือหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับคุณ ปัจจุบันความเข้มแข็งของชุมชนยังไม่ถึงขั้นที่จะเข้าใจร่วมกันว่าเราต้องปกป้องชุมชน เราต้องพัฒนาชุมชนแล้วจึงจะมองไปถึงขั้นที่ว่าทรัพยากรที่เข้ามาเป็นทรัพย์สินสาธารณะของชุมชน การจัดการหรือจัดสรรจะขึ้นอยู่กับบทบาทหน้าที่ที่กรรมการหรือผู้นำอยู่ภายในชุมชน ถ้ามองถึงตรงนี้ได้ มันก็จะเลยข้ามกิจกรรมที่อยู่ในเล่มหนังสือ(ของกลุ่มออมทรัพย์)ออกไปสู่การปฏิบัติที่เกิดผลอย่างแท้จริงสำหรับชาวบ้านด้วยกันทั้งหมดทุกคน"*

2. แก้ปัญหาความขัดแย้ง

คนที่อยู่ภายในชุมชน นอกจากจะไม่ถูกกันแล้วมันยังแย่งชิงกันเป็นผู้นำ เพราะสถานการณ์ของทรัพยากร และเพื่อให้มีอำนาจในการจัดการ การชิงตำแหน่งประธานมันจะเกิดทุกเที่ยว คนที่แพ้ก็จะตั้งหลักใหม่ในการหาข้อมูลเพื่อมาโจมตีฝ่ายตรงข้าม ปัจจุบันนายชาญชัย เป็นประธานชุมชนซึ่งได้ลงแข่งขันกับนางทองดำเมื่อสมัยที่แล้ว นางทองดำแพ้การเลือกตั้ง แต่จุดอ่อนของนายชาญชัยคือการเงิน ในขณะที่กลุ่มของพี่ทองดำสามารถเก็บเงินได้ เลยกลายเป็นเรื่องของการแข่งขันทางด้านกิจกรรมกัน กิจกรรมที่ผ่านเทศบาลส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมให้เปล่าหรือเป็นกองทุนกลางของชุมชน แต่คนที่มีส่วนร่วมในการจัดการกลับไม่ใช่สมาชิกชุมชน เป็นการจัดการโดยพละการของนายชาญชัย แล้วเงินที่ว่าหลายๆ คือประมาณ 70,000 กว่าบาทอยู่ในมือของนายชาญชัย จึงเป็นจุดอ่อนที่ทำให้นางทองดำโจมตีในเรื่องนี้ และนายชาญชัยในฐานะประธานชุมชนตอนนี้เป็นหนี้กลุ่มออมทรัพย์อยู่ ก็ยังไม่ได้ชดใช้หนี้ นางทองดำก็ต้องหาทางเอาเงินคืน ถึงขั้นที่ไปร้องเรียนทนายความให้มาช่วยไกล่เกลี่ยปัญหาให้

นางทองดำเล่าถึงแผนการในการที่จะไล่นายชาญชัยออกจากชุมชน คือไปบอกนายชาญชัยว่าถ้าไม่ใช้หนี้จะเอาที่ดินคืน เป็นการถอนรากถอนโคน ไปถามทีไรก็ไม่ได้ทุกที ตอนนี้จึงมีข้อตกลงว่า

หนี้ทั้งหมดนายชาญชัยจะส่งคืนให้เป็นรายเดือน เดือนละ 2,000 บาท แต่มีเงื่อนไขว่า ถ้าขาดการส่ง 2 เดือน กลุ่มจะยึดบ้าน เป็นการลงบันทึกรับรู้ของเทศบาล และต้องการถอนนายชาญชัยออกจากชุมชน

กรณีกลุ่มในชุมชน มีความเกี่ยวข้องกับวิธีคิดของคนทำงานว่าจะทำแบบไหน เพราะเงื่อนไขภายนอกเป็นตัวกำหนดบุคลิก หรือกิจกรรมภายในชุมชน ถ้าหากว่าพูดถึงคนที่มีบทบาทสำคัญต่อกลุ่มก็จะอาศัยคนภายในเป็นกลไก แต่ดูเหมือนจะได้รับอิทธิพลทางความคิด-รูปแบบ-วิธีการ ต่าง ๆ จากภายนอกเข้าไป ที่สำคัญคือเวทีวิเคราะห์ปัญหาของเขาเองโดยการตัดสินใจว่าจะทำอะไรสักอย่างภายนอกก็มีอิทธิพล นี่เป็นเงื่อนไขหรือองค์ประกอบสำคัญของชุมชนหลักเมืองภายใต้สถานการณ์ที่ชุมชนเปิด

ความขัดแย้งมันสะท้อนลักษณะการทำงานที่ขาดการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เพราะการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ถ้าชาวบ้านมาร่วมกันมันจะไม่มีความขัดแย้ง ถึงขัดแย้งก็จะแก้ไขได้เพราะเห็นที่มาที่ไปที่จะทำให้เกิดผลดีหรือผลเสีย แต่นี่แต่ละคนไปซุ่มอยู่แล้วก็ต่อสายของตัวเข้ามา ทำให้กลายเป็นเรื่องที่ทุกคนต่างคอยสอดส่อง ตรวจตรากัน – จ้องจับผิดกันโดยต่างฝ่ายต่างไม่กล้าเข้ามาถามกัน ต่างฝ่ายต่างไม่กล้าเข้ามาล่วงละเมิดกัน ได้แต่ระแวงกันอยู่ บางครั้งได้ข่าวมาเล็กน้อยก็เอามาขยายความเพื่อโจมตี แต่ในด้านภายนอกก็ต้องการให้ชาวบ้านประสานกัน แต่ไม่เกิดการสัมพันธ์กัน ทั้งนี้เป็นเพราะ คนที่เป็นเจ้าของเรื่องจริง ๆ ไม่ต้องลงแรงไปจัดการปัญหาอย่างจริงจัง เห็นว่าเป็นเรื่องเล็ก ถือว่าไม่ใช่เรื่องของตัวเอง ถือว่าไม่อยากเข้าไปยุ่งมากนัก ทำให้เกิดปัญหาชาวบ้านขัดแย้งกันเองโดยไม่มีใครเข้าไปแทรก ที่ว่า เครือข่ายต้องเข้าไปดูแลสมาชิกนั้น ก็ไม่ได้มีโอกาสไปดูแลเพราะว่ายังมีธุระหลายด้านที่จำเป็นจะต้องไปสะสาง NGO ก็ไม่คิดเป็นหน้าที่เพราะรู้สึกว่าถ้าสูดี สูก็ไปทำเอง

3. การหาแนวทางแก้ปัญหาอาชีพ-รายได้

ทางโครงการวิจัยฯ ได้จับประเด็นการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนหลักเมืองที่มีลักษณะที่เป็นอาชีพนอกระบบมาศึกษาเน้นหนัก โดยได้ร่วมกับโครงการศึกษาเรื่องโลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน มาศึกษาการเป็นตลาดของชุมชน เป็นการดูว่าสินค้าในตลาดที่ชาวบ้านในชุมชนไปค้าขายนั้นเอามาจากที่ไหนอย่างไร เพราะจะได้เชื่อมโยงกับเกษตรทางเลือก ที่มีผลผลิต มีการดูงานระหว่างชนบทกับเมือง เช่นอาชีพทำปลาส้ม ต้องใช้ปลาวันละ 70 กว่ากิโลกรัม เขาเอาปลามาจากไหนของเกษตรกรที่เราส่งเสริมอยู่มีปลาหรือไม่ ตอนนี้กำลังทำเรื่องนี้เพราะศึกษาอาชีพนอกระบบอยู่พบว่ามีช่องว่างในเรื่องนี้ นอกจากเงินกู้แล้วเป็นเรื่องของการซื้อสินค้าในราคาแพง จึงต้องใช้กลไกของชาวบ้านด้วยกันเองที่มีสิ่งเหล่านี้อยู่ และให้มีการส่งของให้กัน หรือที่เรียกว่าเป็นการต่อสายตรงระหว่างผู้ผลิตกับคนในชุมชนที่เป็นผู้ค้าขาย การศึกษาและแลกเปลี่ยนร่วมกันกับชาวบ้านในชุมชนหลัก

เมืองดังกล่าว ทางโครงการฯคาดว่าคงจะมีผลในระยะยาวที่จะช่วยให้ชาวบ้านมีแนวคิดและเห็นช่องทางทำมาหากินในท่ามกลางภาวะที่ถูกเบียดขับจากระบบที่เป็นทางการอยู่ในขณะนี้

บทเรียนและก้าวต่อไปของชุมชนหลักเมือง

1. ความล้มเหลวที่สำคัญคือ ความเข้มแข็งของฐานไม่ได้ทำ

ประเด็นที่สำคัญในบทเรียนอันนี้คือ การพัฒนาฐานให้แน่นหรือไม่แน่น มันขึ้นอยู่กับวิธีการทำงานว่า บทบาทหรือประสบการณ์ของชาวบ้านไม่ถึงขั้นจะต้องมามีประสบการณ์ในการทำงานทางสังคม ก็แค่ทิ้งไม้ปิ้งไก่มามีบทบาทสาธารณะแบบนี้ บทบาทที่หวือหวามากในช่วง 2538-39-40 เกิดจากการมีผู้สนับสนุนที่ดี ชาวบ้านเป็นเสมือนนักร้องนำที่มีวงดนตรีที่ดีหนุนช่วย ความล้มเหลวที่สำคัญคือ ความเข้มแข็งของฐานไม่ได้ทำ และมีการอาศัยระบบตัวแทนไปทำงานให้ สิ่งเหล่านี้เรารู้และได้อธิบายให้ทราบหลายต่อหลายครั้งจนได้ทะเลาะกัน มันกลายเป็นสังคมพึ่งพิง เป็นกลุ่มองค์กรพึ่งพิง ที่ได้มาเพราะได้มาแบบตามกระแส เหมือนหมู่บ้านละ 1 ล้านคือ อย่างไรก็ได้ ที่รู้เพราะพี่อยู่ในขบวนการเขียนโครงการมาโดยตลอด เห็นว่าจริงๆ แล้วมันนอนลอกกันแล้วก็ผ่านไป-ได้งบประมาณมา

2. การสนับสนุนที่ขาดการหนุนช่วยเรื่องกระบวนการกลุ่ม

วิธีการพัฒนาเหล่านี้ หน่วยงานภายนอกหลายแห่งมักจะนำมาใช้จนถึงปัจจุบัน ชุมชนหลักเมืองจึงเป็นตัวสะท้อนของการพัฒนาว่า การตั้งกลุ่มเพื่อรองรับการสนับสนุนจากภายนอก การสื่อสารข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมในกิจกรรม มีส่วนในการทำให้เกิดสิ่งเหล่านั้น ขาดการลงไปหนุนช่วยเรื่องกระบวนการกลุ่ม เช่นในการกู้เงินจากโครงการความร่วมมือกับ พ.ช.ม. ครั้งแรก เป็นเงิน 240,000 บาท มีปัญหาคือเริ่มมีสมาชิกถอนตัวออกไป ต่อมาเมื่อมีการสร้างความน่าเชื่อถือใหม่ทาง พ.ช.ม. ก็เติมเงินลงไปให้อีก 100,000 บาท เพื่อฟื้นฟูกลุ่ม กลุ่มก็ดีขึ้นเพราะถ้าไม่เช่นนั้นก็จะไม่ได้เงินเพิ่ม ระบบการส่งคืนไม่มีการปฏิบัติการที่ชัดเจน ก็มีเงินก้อนใหม่ลงมาอีก เช่น จากโครงการ SIF ประธานเครือข่ายไปกรรโชกมา แล้วก็เอามาแจกกันโดยผ่านสมาชิกที่อยู่ในกลุ่ม/เครือข่ายของชุมชน ก็ไม่รู้รูปแบบของสมาชิกเป็นอย่างไร ไม่มีคณะกรรมการของเครือข่าย อยากจะเปลี่ยนกรรมการก็เปลี่ยนตามข้อเสนอจากกรุงเทพฯ ไม่มีการสมัครเป็นสมาชิก สมาชิกก็ไม่ได้สนใจอะไร รอแต่ว่าจะได้หรือไม่ได้ เงิน SIF ก็ถมลงมา ตามด้วยเงินมิยาซาวา เวทีประชุมของเครือข่ายจึงเป็นการประชุมเพื่อเตรียมให้ได้มาซึ่งทรัพยากร เช่นมาบอกสมาชิกว่าจะมีเงินลงมากี่ล้านพวกเราจะเอาไหม ถ้าเอาเราต้องทำอะไรบ้าง ผู้นำก็จะแจ้งให้สมาชิกทราบ ก็มาเขียนแบบฟอร์มรวบรวม ส่งแหล่งทุน ถือเป็นความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ไม่สมศักดิ์ศรี และ NGO ก็ไม่อยากยุ่งเกี่ยวและไม่มีการเลือก NGO เข้าไปเป็นพี่เลี้ยง เก่งหลายให้ทำเองไปเลย ตอนนี้มีปัญหาว่าเงิน ร้อยละ 5 สำหรับพี่เลี้ยงไม่รู้อยู่ที่ไหน แต่ผู้นำในเครือข่ายมีเงินปลูกบ้านใหม่ สมาชิกเริ่มเกิดคำถามต่อ

ผู้นำ ชาวบ้านจึงไม่เอาด้วย สวนหนึ่งมาตั้งเครือข่ายฟื้นฟู ส่วนหนึ่งเป็นเครือข่ายชุมชนเมือง ปัจจุบัน สหชุมชนถูกโดดเดี่ยวและเป็นสาเหตุของการแย่งชิงประชาชนในที่รถไฟจนถึงทุกวันนี้

3. การแตกเครือข่ายเป็นข้อดีถ้ามีการประสานและหนุนช่วยกัน

สำหรับเครือข่ายฟื้นฟูที่แยกตัวออกมาจากเครือข่ายสหชุมชนฯในช่วงปี พ.ศ. 2542 นั้นเน้นเรื่องที่อยู่อาศัยและมีกิจกรรมรอง ๆ เช่นออมทรัพย์ และอื่น ๆ และมีการประสานงานกับเครือข่ายชุมชนเมืองซึ่งเน้นประเด็นหลักอยู่ที่องค์กรการเงิน และอาชีพ เพราะชุมชนเดิมเป็นชุมชนที่มีฐานะ อยู่ในที่ดินของตนเอง ปัญหาจึงเป็นเรื่องเงิน-การประกอบอาชีพ ดังนั้น ปัจจุบันขอนแก่นจึงมี 3 เครือข่าย ซึ่งถือเป็นเรื่องดี การขับเคี่ยวจึงเกิดระหว่างเครือข่ายสหชุมชนกับเครือข่ายฟื้นฟูเท่านั้น เพราะอยู่ในที่รถไฟเหมือนกัน และมีการออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัยเหมือนกัน แต่มีแนวความคิดและแนวทางการพัฒนาและแก้ปัญหาที่แตกต่างกัน อันนำไปสู่การมีอำนาจและผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันเกิดขึ้นในกลุ่มผู้นำองค์กรชุมชน

สำหรับบทบาทของขบวนการทำงานของ NGOs ที่ขอนแก่น มีฐานะเป็นองค์กรพี่เลี้ยงของเครือข่ายชุมชนเมืองโดยตรง ส่วนความสัมพันธ์กับเครือข่ายฟื้นฟู นั้นยังจัดบทบาทไม่ชัดเจน ทั้งนี้เพราะ NGOs ยังต้องมีการปรับทางวิธีคิด/กระบวนการทำงาน โดยบางส่วนเห็นว่าการวิ่งสนับสนุนหลายจังหวัดแบบ คณะกรรมการพัฒนาโครงการสิ่งแวดล้อมเมือง ภาคอีสาน (ค.พ.ส.) ไม่มีผลให้กลับมาทำงานฐานให้ชัดเจน ในขณะที่บางส่วนยังเห็นความสำคัญของการประสานหลายจังหวัดอยู่และเห็นว่าเป็นกลไกที่เข้มแข็ง แต่ ณ ปัจจุบันกระบวนภาคของกลุ่ม NGOs ก็ต้องลดบทบาทลงและมีการทำโครงการเสนอต่อมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (ม.พ.ศ.) และ มูลนิธิชุมชนเมือง(ม.ช.ม.)[2] ส่วนการสนับสนุนงานของเครือข่ายชุมชนเมืองก็ให้อยู่อย่างนั้นไปก่อน โดยวางแผนเรื่องการสรุปบทเรียนเครือข่ายฟื้นฟู ก่อนนำไปสู่การวางบทบาทของ NGOs ซึ่งที่ผ่านมาเครือข่ายฟื้นฟูฯ ก็มีการประสานงานกับ ม.พ.ศ.เป็นหลักอยู่แล้ว

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่าง NGOs ดังกล่าวกับเครือข่ายสหชุมชนฯ นั้น ไม่แนบแน่นเหมือนในระยะแรก ๆ ที่ NGOs กลุ่มดังกล่าวเข้าไปริเริ่มงานพัฒนาในชุมชนแออัด และดูเหมือนจะมีประเด็นปัญหาที่เกิดความแตกต่างทางความคิดบางอย่างทำให้ไม่เกิดการร่วมมือกันเหมือนที่ NGOs ร่ววานกับเครือข่ายฟื้นฟู

4.ความสัมพันธ์กับภายนอกที่ขึ้นต่อภายนอกมากเกินไป

ทำให้ชุมชนขาดความสมดุลของตนเอง เกิดความแตกแยกและอ่อนแอชุมชนที่ตกอยู่ในสถานการณ์ของความขัดแย้งตามกระแสข้างนอกเช่นนี้ เมื่อไม่มองในลักษณะที่เอาเครือข่ายเป็นแกนนำ ก็จะเห็นภาพอีกแบบหนึ่ง คือ อิทธิพลจากข้างนอกเข้าไป ทำให้เกิดการเคลื่อนตัวของกลุ่มภายใน

[2] ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นมูลนิธิชุมชนไท

มีการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับแต่ละส่วน และจะมีผลประโยชน์เข้าไปในรูปแบบที่แตกต่างกัน การขึ้นต่อภายนอกทำให้ชุมชนหลักเมืองมีปัญหา และมีผลต่อดุลอำนาจของผู้นำในแต่ละสมัย ความเป็นเอกภาพไม่มี มีการช่วงชิงการนำตลอดเวลา

ตอนนี้บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนฯ อ่อนตัวลง นางทองดำก็มีความคิดว่าเราเองก็คงจะพึ่งพากันได้ยากขึ้น ฝ่ายตรงข้าม (หมายถึงเครือข่ายฟื้นฟู) มีแนวโน้มแข็งแกร่งขึ้น มีช่องทางไหนที่จะตัดกำลังกัน หรือจะหันมาปองดองกัน ตรงนี้ก็เป็นทางเลือก คิดว่าถ้าจะอาศัยนักพัฒนาจาก NGOs มาช่วย *NGOs ก็ต้องมีบทบาทวางตัวเป็นกลางในยามที่ชาวบ้านปรึกษา เช่น มีทางแก้ปัญหาทางอื่นหรือไม่ไม่ใช่คนอื่นคนไกลที่ไหน แม้ว่าในใจจะเห็นด้วยกับแม่ทองดำก็ตาม* ปัจจุบันบทบาทของเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ คือได้คุยกับทั้ง 2 กลุ่มเห็นว่ามีการวางฟอร์มกันพอสมควร ทางโครงการวิจัยฯ ก็ต้องพยายามทำให้เกิดความสมานฉันท์ระหว่างกลุ่มในชุมชน

ที่ผ่านมา ผู้นำในชุมชนมีปฏิบัติการในการช่วงชิง NGOs ด้วย เช่น นางทองดำพยายามจัดงานที่บ้าน และเชิญเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ ซึ่งเป็น NGOs มากินสาโท เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามเห็นว่ามีนักพัฒนาเป็นพวก กินเสร็จเห็นอีกฝ่ายหนึ่งนั่งกินเหล้าอยู่บ้านนายรง ก็ข้ามไปสูบบุหรี่บ้าง คุยบ้าง เพื่อไม่ให้อยู่ข้างใดข้างหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการประชุมเครือข่ายฟื้นฟู ทางเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ ก็ไปนั่งอยู่ด้วย และได้ร่วมกับนักพัฒนาเข้าไปหนุนช่วยกลุ่มตามประเด็นปัญหา เช่นแรงงานนอกระบบต้องมีอะไรบ้าง ไม่ให้ทำงานแบบยึดพื้นที่ เน้นการยึดประเด็นเพื่อสร้างกลุ่ม ซึ่งโครงการนี้ก็ได้รับความเอื้อเฟื้อสนับสนุนจากมูลนิธิชุมชนเมืองและมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย

ขณะเดียวกันก็จะปรับวิธีคิดของเครือข่ายฟื้นฟูในการหาเงื่อนไขให้ชาวบ้านเข้ามาแก้ปัญหาเรื่องที่ดิน โดยมีการสังขยานาแนวคิดเพื่อให้เครือข่ายฟื้นฟูซึ่งมีสมาชิก 12 ชุมชนนั้น มีพื้นที่ที่เน้นหนักกี่ชุมชน และเป็นเรื่องอะไรบ้าง และแต่ละเรื่องมันสามารถแก้ปัญหาชุมชนได้หรือไม่ต้องมาวิเคราะห์กัน และกำลังของชุมชนและเครือข่ายจะมีบทบาทเข้าไปทำให้ปรากฏจริงได้อย่างไร ไม่ใช่สมาชิกมาเกาะเกี่ยวกันแค่ในสำนักงานเครือข่าย แล้วก็มาบ่นกัน แต่ไม่เกิดผลอะไร

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่า สิ่งที่ต้องทำในโครงการวิจัยฯนี้ต้องเป็นการปฏิบัติการ (action) และถึงแม้จะระบุพื้นที่เป็นงานวิจัยที่ชุมชนหลักเมือง แต่ในการทำงานมันทำเฉพาะชุมชนหลักเมืองไม่ได้ มันต้องไปเกี่ยวข้องกับข้างนอกที่มีอิทธิพลต่อ ชุมชนหลักเมืองเป็นส่วนหนึ่งของโครงการที่หลากหลาย และจากการอ่านในตัวโครงการ มันได้บอกว่าต้องการสร้างนักพัฒนารุ่นใหม่ ซึ่งเป็น action ที่จะส่งผลต่อกระบวนการทำงาน และได้คิดด้วยว่างานวิจัยชิ้นนี้ถ้าคนทำงานไม่นำไปใช้ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร เราก็หวังผลให้เกิดการนำงานวิจัยมาใช้ในการทำงานสนามจริง และในการนำเสนอปัญหาและแนวทางการทำงาน ซึ่งทางเจ้าหน้าที่โครงการก็ได้นำผลการศึกษาไปเสนอในเวทีของเครือข่ายอื่น ๆ ด้วย

ตอนที่ 4

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด

ระยะที่ 2 – 3

กรณีศึกษา จังหวัดสงขลา

โดย

พรรณงาม เง่าธรรมสาร หัวหน้าคณะผู้วิจัย

พิชยา แสงคง นักวิจัย

นิกร บุญส่ง นักวิจัยรุ่นใหม่

บทที่ 1

บทนำ

ภาพรวมการศึกษาเจาะลึกชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา

เป้าหมายของโครงการวิจัยและปฏิบัติการชุมชนแออัด ระยะที่ 2 ของจังหวัดสงขลา มุ่งศึกษาเจาะลึกชุมชนที่คัดเลือก 3 แห่ง คือ เก้าเส้ง ร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะ เพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาชุมชนที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติการในระยะที่ 3 ต่อไป รายงานการศึกษาระยะที่ 2 ที่ทีมงานนำเสนอ จะแยกกล่าวเป็นรายชุมชนไป โดยการศึกษาของทุกชุมชนจะประกอบไปด้วยเนื้อหาสองส่วน คือส่วนที่เป็นภาคพื้นฐานของชุมชน อันได้แก่ ประวัติความเป็นมาของชุมชน : ลักษณะเฉพาะด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน การก่อเกิด และพัฒนาการของการรวมกลุ่ม และกิจกรรมของชุมชน ทั้งที่เกิดและดำเนินอยู่ภายในชุมชน และที่เชื่อมโยง และ/หรือ ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ลักษณะและพัฒนาการขององค์กรชุมชน และกระบวนการและปัญหาในการพัฒนาชุมชนที่ผ่านมา กับทั้งในส่วนที่สองเป็นการศึกษาที่เน้นปัญหาหรือมิติเฉพาะสำหรับแต่ละชุมชน อันได้แก่มิติด้านผู้นำสำหรับชุมชนเก้าเส้ง ด้านเศรษฐกิจนอกระบบของชุมชนร่วมใจพัฒนา และปัญหาของการพัฒนาที่ผ่านมาของชุมชนหลังอาชีวะ ทั้งหมดนี้เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจในลักษณะเฉพาะของชุมชนแออัด เงื่อนไขในการดำรงอยู่ ปัจจัยที่เอื้อ และ/ หรืออุปสรรคต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน อันจะช่วยนำไปสู่การตัดสินใจเลือกรูปแบบปฏิบัติการที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาที่สอดคล้องกับประเด็นปัญหาเฉพาะของแต่ละชุมชนในระยะที่สามต่อไป

เนื่องจากข้อมูลอย่างกว้าง ๆในส่วนที่หนึ่งของเก้าเส้งและหลังอาชีวะทั้งที่เลือกมาทำการศึกษาในระยะที่สองได้มีการนำเสนอไปแล้วอย่างสังเขปในงานวิจัยระยะที่หนึ่ง เนื้อหาบางส่วนในการเสนอในงานชิ้นนี้จึงอาจมีความซ้ำซ้อนกันอยู่บ้างกับที่เคยเสนอไปแล้ว แต่ก็มีความพยายามเลี่ยงไม่กล่าวซ้ำโดยไม่จำเป็น ประเด็นที่เป็นข้อสังเกตและ/หรือสมควรอภิปลายมีดังต่อไปนี้

การก่อเกิดชุมชน : ที่มา สถานการณ์และประเด็นปัญหา

ชุมชนทั้งสาม คือเก้าเส้ง ร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะ สามารถเป็นตัวแทนของชุมชนที่มีการบุกเบิกตั้งถิ่นฐานในยุคเวลาทางประวัติศาสตร์การพัฒนาของประเทศไทยที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาการและการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนให้แตกต่างกันไปโดยเฉพาะสำหรับเก้าเส้ง การตั้งถิ่นฐานสถานที่ปัจจุบันในทัศนะของชาวบ้านเกิดขึ้นด้วยการใช้กำลัง อำนาจ

บังคับของรัฐ สมัยจอมพลสฤษดิ์ (ปี พ.ศ. 2502) ให้โยกกย้ายจากที่ดินเดิมบริเวณแหลมสนอ่อนซึ่งผู้นำขณะนั้นเห็นว่าเป็นสถานที่สวยงามเหมาะกับการเป็นแหล่งท่องเที่ยวมากกว่าจะเป็นหมู่บ้านประมงจน ๆและสกปรก ที่ได้ตั้งรากที่นั้นมาก่อนหน้านั้นไม่ต่ำกว่ายี่สิบปี ที่ตั้งปัจจุบันซึ่งเป็นที่ราชพัสดุได้ถูกรัฐเลือกให้เป็นถิ่นฐานใหม่โดยที่ในขณะนั้นเป็นที่โดดเดี่ยว อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง (ประมาณ 3 กิโลเมตร) มีสภาพเป็นป่าเสม็ดและอันที่จริงไม่กับการอยู่อาศัย ด้วยเป็นที่ทิ้งอุจจาระของคนเมือง การตั้งถิ่นฐานครั้งนั้นชาวชุมชนต่อ ๆมาถือว่าไม่ได้เป็นการบุกรุกที่ ที่ผิดกฎหมาย เพราะรัฐเป็นคนออกคำสั่งให้ไปอยู่ แม้แต่มัสยิดประจำของชุมชนที่ย้ายมาจากที่เดิมก็ได้รับการรับรองอย่างถูกต้องจากทางการศาสนาอิสลาม ในส่วนของชุมชนร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะการตั้งถิ่นฐานเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2502 อันเป็นปีที่การรถไฟสายหาดใหญ่- สงขลาได้หยุดดำเนินการเนื่องจากประสบกับการขาดทุน เพราะผู้โดยสารได้หันไปใช้เส้นทางคมนาคมที่เป็นถนนซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างกว้างขวาง ทำให้ที่ของการรถไฟที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ชาวบ้านส่วนนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อพยพมาหางานทำจากชนบทและไม่สามารถมีที่อยู่อาศัยในเมืองได้จึงเริ่มเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐาน

ข้อมูลจากพื้นที่ข้างต้นได้ยืนยันให้เห็นอย่างชัดเจนอีกครั้งว่าการก่อเกิดชุมชนแออัดในจังหวัดสงขลามาจากปัจจัยด้านนโยบายในการพัฒนาของรัฐเป็นสำคัญ โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรณปี 2520 เป็นต้นมา ซึ่งรัฐได้หันไปเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ส่งผลให้การประกอบอาชีพเกษตรกรรมในชนบทถูกทอดทิ้ง หลายแห่งวิถีชีวิตเดิมล่มสลายจนชาวชนบทส่วนหนึ่งต้องอพยพย้ายถิ่นฐานออกจากที่อยู่ดั้งเดิม ประชากรรุ่นแรก ๆของร่วมใจพัฒนาและหลังอาชีวะเกือบทั้งหมดโย้กย้ายมาจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและคาบสมุทรสทิงพระ - จังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลาเอง พวกเขาถูกดึงดูดเข้าสู่พื้นที่เมืองที่ได้รับการส่งเสริมพัฒนาให้เป็นเมืองหลักของภาคใต้มีการขยายตัวพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางทั้งทางการพาณิชย์ การคมนาคมขนส่ง การศึกษา และสาธารณูปโภคพื้นฐานอย่างกว้างขวาง เกิดโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นมากมาย (ถึงพ.ศ. 2537 โรงงานในเขตจังหวัดที่ขึ้นทะเบียนมีจำนวน 1,177 โรง)เป็นตลาดแรงงานให้กับคนยากจนที่ตกงาน ในขณะเดียวกันที่ดินในเขตตัวเมืองสงขลาส่วนใหญ่เป็นที่ดินของรัฐเพียงประมาณร้อยละ 30 เท่านั้นที่เป็นของเอกชน ทำให้ที่ดินโดยเฉพาะในเขตเทศบาลขาดแคลนและมีราคาสูง ประชากรที่เป็นคนจนไม่สามารถจัดหาเป็นที่พักอาศัยได้ เมื่อมีที่ดินที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ซึ่งอยู่ใกล้แหล่งงานในเมืองปรากฏการณ์ที่เกิดก็คือ การเริ่มตั้งถิ่นฐานของผู้อพยพเข้าเมืองส่วนหนนึ่งที่เป็นชาวชนบท ชุมชนแออัดจำนวน 8 ชุมชนในจำนวน 22 ชุมชนของเมืองสงขลาอยู่ในเขตที่ดินของการรถไฟ มีประชากรคิดเป็นนนสัดส่วนสามในสี่ ของประชากรในเขตชุมชนแออัดทั้งหมดของเมือง (ข้อมูล ปี 2537) กระบวนการตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนทั้งสามยิ่งน่าสนใจ ที่เก้าเส้งการโย้กย้ายมากันทั้งชุมชนพร้อมกับได้ชะลอเอาสถานที่ที่เป็นที่เคารพทางศาสนาคือ มัสยิดมาตั้งเป็นศูนย์ยึดเหนี่ยวความเป็นหนึ่งเดียวของสมาชิกในที่ใหม่ด้วย การอพยพมาตั้ง

รกรากในที่ใหม่จึงเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทุลักทุเลทั้งด้านการขนย้าย และการสร้างชุมชนในท่ามกลางความอัตคัดขัดสนแร้นแค้นทางกายภาพและทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้โดยปราศจากความช่วยเหลือใด ๆจากทางการ เหตุการณ์ครั้งนั้นได้เป็นความทรงจำอันทรงคุณค่า และเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้คนรุ่นหลัง ๆได้ภาคภูมิใจ และรับรู้ถึงการต่อสู้บากบั่นของคนรุ่นแรก ๆ ที่มุ่งรักษาไว้ซึ่งความเป็นชุมชนแทนการเลือกที่จะโยกย้ายกระจัดกระจายกันไปตามสะดวกของปัจเจก ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต้องฟันฝ่าอุปสรรคพึ่งพาตนเองโดยลำพังนี้น่าจะเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ทำให้การต่อสู่กับวิกฤติต่อ ๆ มาของชุมชนเป็นไปอย่างมีสำนึกสูง มีพลัง และเป็นธรรมอย่างยิ่ง จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ทั้งในการต่อสู้กับการไล่รื้ออย่างเหนียวแน่น การพึ่งพาตนเอง และไม่สยบยอมต่ออำนาจภายนอก เป็นตัวอย่างที่เลื่องชื่อสะท้อนหน้าตาแบบหนึ่งของ “ความเป็นชุมชนแออัด” ของภาคใต้

สำหรับร่วมใจพัฒนาและหลังอาชีวะการตั้งถิ่นฐานอยู่ในสถานะที่ผิดกฎหมาย ถือว่าเป็นการบุกรุกที่ดิน แต่ข้อมูลจากชุมชนหลังนี้ก็ชี้ให้เห็นความกำกวมไม่ชัดเจน หรือความอับจนของนโยบายรัฐและ/หรือการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐที่ไม่มีแนวทางแก้ปัญหาการตั้งถิ่นฐานของคนจนมาตั้งแต่เริ่มต้น นอกเหนือจากการไล่รื้อพวกเขาจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งเรื่อยไป ตามแต่ความต้องการและความจำเป็นเฉพาะหน้า ส่วนหนึ่งของผู้มาตั้งถิ่นฐานรุ่นแรกที่ร่วมใจพัฒนา ได้อพยพมาจากการถูกไล่รื้อชุมชนเก่าในเขตทหารเรือปัจจุบัน และมาที่ใหม่ตามคำชี้แนะของเจ้าหน้าที่รัฐ แม้กระนั้นชาวอพยพรุ่นแรกก็ทราบและตระหนักดีถึงสถานะผิดกฎหมายในการอยู่อาศัยในที่ดินผืนปัจจุบัน ได้พยายามเดินทางไปยังสถานีรถไฟหาดใหญ่เพื่อติดต่อขอเช่าที่จากการรถไฟหลายครั้ง แต่ก็ไม่ได้รับการอนุมัติ การตั้งบ้านเรือนของผู้อพยพจึงเป็นไปอย่างชั่วคราว ซึ่งสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นจริง เนื่องจากผู้อพยพรุ่นแรก ๆ ทั้งที่หลังอาชีวะและร่วมใจพัฒนา ต้องพบกับการไล่รื้อจากเจ้าหน้าที่รถไฟ “ทุก ๆ เจ็ดวัน” แต่ทุกครั้งหลังการไล่รื้อ พวกเขาก็จะย้ายกลับเข้ามาอยู่ใหม่อีก ผู้ที่ปักหลักย้ายกลับเข้ามาอยู่จนปัจจุบันให้เหตุผลต่อการดื้อทนปักหลักที่นั่นว่าเพราะ “ใกล้แหล่งที่ทำมาหากิน” (ตลาด ท่าเทียบเรือ)

การไล่รื้อครั้งใหญ่ที่ชุมชนในเขตรถไฟทั้งสองแห่ง ต้องเผชิญก็คือในปี พ.ศ.2527-2528 ซึ่งชาวชุมชนที่ร่วมใจพัฒนาเชื่อว่ามาจากการที่การรถไฟต้องการยกที่ดินให้นายทุนนักธุรกิจที่ดินเช่าในราคางาม เนื่องจากที่ดินทั้งหมดอยู่ในทำเลทองของเมือง การไล่รื้อครั้งนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนร่วมใจพัฒนาอยู่ไม่น้อย ครอบครัวรุ่นเก่า ๆ หายไปจำนวนหนึ่ง(จาก 200 หลังคาเรือน คงเหลือ 50 หลังคาเรือน) แต่ผู้อพยพรุ่นใหม่ก็ทยอยเข้ามามากขึ้นกว่าเดิม เริ่มมีการซื้อขายบ้านหรือซื้อที่ดินว่างของผู้จับจองมาแต่เดิม ผู้อพยพเข้ามาใหม่ส่วนใหญ่มาจากอำเภอรอบนอกของสงขลา และที่ถูกไล่ที่จากในเขตเทศบาลเอง และมักเป็นญาติกับผู้อยู่อาศัยเดิมถึงประมาณ พ.ศ. 2534-5 มีผู้อพยพกลุ่มใหม่จำนวนมาก มาจากจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ (กว่า 30 จังหวัด-ที่ร่วมใจ

พัฒนา) และอยู่ในวันทำงาน เป็นกลุ่มที่เข้ามาเพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานราคาถูกของเมือง ซึ่งอยู่ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู มีการก่อสร้างเกิดขึ้นมากมาย คนอพยพรุ่นนี้และรุ่นหลังจากนั้นมา(รุ่นที่ สี่และห้า) ถือเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดของชุมชน อายุที่อยู่อาศัยในชุมชนระหว่าง 6-10 ปี สำหรับที่หลังอาชีวะซึ่งมีพื้นที่ชุมชนเล็กกว่ามากและอยู่ในทำเลที่เป็นมุมอับกว่า มีน้ำท่วมขัง จึงไม่ดึดดูดใจต่อผู้ประกอบอาชีพอื่นยกเว้นคนทำงานเป็นลูกจ้างที่ท่าเทียบเรือ การอพยพเข้ามาของผู้อยู่อาศัยรุ่นใหม่มีน้อย และส่วนใหญ่เข้ามาอาศัยชั่วคราวโดยอาศัยบ้านเช่าราคาถูก ระยะเวลาของผู้อยู่อาศัยที่หลังอาชีวะจึงสั้นมาก จำนวนถึงร้อยละ 90 เพิ่งเข้ามาอยู่ในชั่วต่ำกว่า 5 ปีลงมา(เทียบกับเก้าเส้งเพียงร้อยละ 5.50 และร่วมใจพัฒนาร้อยละ 24.50 ตามลำดับ) ซึ่งจะส่งผลต่อการสร้าง "ชุมชน" ที่นั่นต่อมา ปรากฏการณ์จำนวนผู้อพยพเข้าอาศัยในชุมชนแออัดในช่วงทศวรรษ 2530 ที่ไม่ได้ลดจำนวนลงและดูเหมือนจะเพิ่มขึ้นและมีภูมิหลังที่มาจากหลากหลายพื้นที่ของประเทศมากขึ้น ทั้งๆที่เศรษฐกิจของประเทศโดยรวมในช่วงนั้นถือว่าเฟื่องฟู น่าจะเป็นข้อสังเกตถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านเศรษฐกิจและความต้องการ / ความขาดแคลนที่อยู่อาศัยของผู้คนระดับล่างของสังคมไทย ว่าเป็นไปในลักษณะของสหสัมพันธ์ที่มีความหมายอย่างไร

สำหรับเก้าเส้ง กระแสการไล่รื้อครั้งแรกเริ่มต้นในเวลาใกล้เคียงกับที่เกิดขึ้นที่ชุมชนแออัดอื่นๆ แม้จะช้ากว่าเล็กน้อย คือ ประมาณปี พ.ศ. 2529 โดยนโยบายของเทศบาลเมืองสงขลาเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว และด้วยเหตุผลว่าเป็น "ที่สกปรก ส่งกลิ่นเหม็น ถ่ายอุจจาระบนชายหาด...และทำให้คลองสำโรง (ที่ไหลผ่านเมือง)เน่าเสีย" แต่กรรมการชุมชนของเก้าเส้งในขณะนั้นได้อาศัยความสัมพันธ์ที่ดีกับฝ่ายการเมืองในเทศบาล ช่วยลดความรุนแรงของสถานการณ์และผ่อนคลายกระแสลง แต่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงนโยบายไล่รื้อของเทศบาลก็ยังมีต่อมาได้จนมีการเดินขบวนใหญ่ถึงปี พ.ศ. 2532 เพื่อยื่นหนังสือคัดค้านให้นายกรัฐมนตรี แต่มีการตั้งตัวแทนไปขอเช่าที่ดินกับกรมธนารักษ์ในปี 2534 ซึ่งได้รับการขานรับแต่ถูกคัดค้านจากผู้ว่าราชการจังหวัดจนบัดนี้ คนเก้าเส้งก็ยังไม่ได้รับสิทธิในที่ดินที่ได้หักร้างถางพงมา อย่างไรก็ดีข้อกล่าวหาดังกล่าวได้เป็นจุดที่ท้าทายให้ชาวชุมชนต้องหันมาพิจารณา"ภาพลักษณ์" ของตัวเอง อันนำไปสู่การเริ่มต้นกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ เพื่อเปลี่ยน "ภาพลักษณ์"นั้น และส่งผลก่อเกิด "อัตลักษณ์" ใหม่อื่นๆเพิ่มขึ้นให้กับชุมชนในเส้นทางการพัฒนานั้น ทั้งในสายตาของสาธารณะและของตนเองสืบมาจนปัจจุบัน

ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชน

เก้าเส้ง ร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะเป็นชุมชนสามแบบที่มีองค์ประกอบด้านต่างๆของสังคมที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เก้าเส้งมีลักษณะของพหุสังคมที่มีความแตกต่างของคนกลุ่มต่างๆใน

หลาย ๆด้านอย่างสูง ทั้งทางด้านศาสนา ความเชื่อ เศรษฐกิจ และ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ แต่ความต่างเหล่านั้นไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความรู้สึกเป็นชาวชุมชนเดียวกัน ตรงกันข้ามการได้สั่งสมเรียนรู้ที่จะร่วมกันในท่ามกลางความแตกต่างทั้งหลายกลับกลายเป็นจุดแข็งที่ช่วยพาเก้าเส้งผ่านพ้นวิกฤตมาถึงปัจจุบัน เก้าเส้งเป็นชุมชนที่สมาชิกส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามแต่ไม่มีการแบ่งแยกความเป็นมุสลิมหรือพุทธในการดำเนินวิถีชีวิตประจำวัน โต๊ะอิหม่ามและเจ้าอาวาสวัดของชุมชนเป็นเกลอที่เผชิญทุกข์ยากและช่วยเหลืออุ้มชูกันมานับแต่ครั้งมาตั้งรกรากรุ่นแรก ศาสนสถานของทั้งพุทธและมุสลิมสร้างขึ้นด้วยแรงบริจาคร่วมกันของศาสนิกชนทั้งสองศาสนา ได้มีความพยายามหยิบเอาความต่างของศาสนามาเป็นเครื่องมือทางการเมืองภายในชุมชนอยู่บ้าง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ตรงกันข้ามผู้นำศาสนาอิสลามยังเคยออกมาปกป้องผู้นำที่เป็นพุทธในการต่อสู้ทางการเมืองกับคู่แข่งที่เป็นมุสลิมด้วยซ้ำ

ในด้านเศรษฐกิจ ความแตกต่างของการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชน ระหว่างเถ้าแก่เจ้าของเรือ - ผู้เช่าเรือ , แม่ค้าปลาสด - แม่ค้าปลาเค็ม - ลูกจ้างทำปลาเค็ม ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจแบบสังคมจารีตเก่า ที่ต้องพึ่งพาช่วยเหลือกันมากกว่าความสัมพันธ์แบบลูกจ้าง - นายจ้างในระบบทุนนิยม เมื่อรวมเข้ากับความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่สืบทอดสั่งสมมาแต่เดิม ก็ทำให้เก้าเส้งมีแรงยึดเหนี่ยวทางสังคมภายในสูงมาก สามารถหลอมคนรุ่นหลังที่อพยพมาจากพื้นที่และภูมิหลังที่ต่างไปให้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นปัจจัยบวกให้กับการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ต่างจากร่วมใจพัฒนาและหลังอาชีวะที่มีองค์ประกอบพื้นฐานที่เอื้อน้อยกว่าตามลำดับ

ร่วมใจพัฒนามีลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ - สังคมแบบกึ่งเมือง - กึ่งชนบท มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติอยู่หนาแน่นหลายกลุ่ม แต่ลักษณะการประกอบอาชีพที่หลากหลาย เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน พอเลี้ยงครอบครัวและเครือญาติ (ทำสินค้าแปรรูปอาหารในครัวเรือนขายส่ง , เป็นแม่ค้าขายอาหารคาว - หวาน , ช่างฝีมือ , รับจ้างมอเตอร์ไซค์ ฯลฯ) เอื้อให้ร่วมใจ ฯ เป็นสังคมแบบ "ต่างคนต่างอยู่" แต่ร่วมกันอย่างพร้อมเพรียงในงานประเพณี และขันแข็งในงานสาธารณะ แต่อยู่ในรูปของการลงขัน "เงิน" มากกว่าแรงงานตามแบบสังคมชนบทของไทยเดิม

หลังอาชีวะขาดพื้นฐานทางโครงสร้างของสังคมในพื้นที่ที่จะเชื่อมร้อยให้เกิดความรู้สึกร่วมกันของสมาชิก ผู้อาศัยส่วนใหญ่เป็นคนใหม่ที่เปลี่ยนหน้าย้ายเข้าออก ส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้างและผู้ที่ถูกเบียดขับระดับล่างสุดของสังคมซึ่งตกงาน หรือมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ อำนาจในชุมชนกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มเครือญาติจำนวนน้อยที่กุมความได้เปรียบทางเศรษฐกิจของชุมชนมาตั้งแต่เริ่มแรก บางคนยังมีสายสัมพันธ์ในฐานะผู้อุปถัมภ์ของนักการเมืองระดับท้องถิ่นที่นั่นได้ชื่อว่าเป็นแหล่งอบายมุข ยาเสพติดและการค้าประเวณี กิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ขาดการมีส่วนร่วมของคนใน และสำเร็จได้ด้วยปัจจัยจากภายนอกมากกว่ากลุ่มและการเกิดองค์กรชุมชนนั้นมีทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและที่จัดตั้งขึ้น ในส่วนที่จัดตั้งขึ้นยังแบ่งได้เป็นกลุ่ม/

องค์กรทางการที่ตั้งโดยหน่วยราชการและได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการว่าเป็นตัวแทนอำนาจของชุมชน(ได้แก่ คณะกรรมการชุมชน เป็นต้น) และกลุ่ม/องค์กรที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งตั้งขึ้นโดยชาวชุมชนเองหรือโดยการสนับสนุนของหน่วยงานอื่นที่ไม่ใช่ราชการ พิชญาได้จำแนกความแตกต่างระหว่าง "กลุ่ม" และ "องค์กรชุมชน" โดยใช้เกณฑ์ความต่อเนื่องของกิจกรรมที่ดำเนินการและมีโครงสร้างการบริหารจัดการ หากเป็นการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมใดเฉพาะแล้วจบสิ้นไป ไม่มีการต่อเนื่อง และไม่มีการตั้งระบบการบริหารเพื่อดำเนินการระยะยาวแล้ว ก็จัดเป็นเพียงการรวมกลุ่ม สามชุมชนที่ศึกษาสะท้อนการรวมกลุ่มและองค์กรที่แตกต่างกันตามคุณสมบัติและเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นข้างล่างต่อไปนี้

	หลังอาชีวะ	ร่วมใจฯ	เก้าเส้ง
กลุ่มที่เป็นทางการ	- ไม่มี	- อสม. - กลุ่มแม่บ้าน - กลุ่มอาชีพ - กลุ่มกิจกรรมการพัฒนา - กรรมการชุมชน	- อสม. - กลุ่มแม่บ้าน - กลุ่มอาชีพ - กลุ่มเยาวชน
กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ	- ไม่มี		
องค์กรทางการ	- กรรมการชุมชน	- กลุ่มออมทรัพย์	- กรรมการชุมชน - องค์กรทางศาสนา (อิสลาม)
องค์กรไม่เป็นทางการ	- ไม่มี		
กิจกรรมขององค์กรทางการ	- ไม่มี	- สร้างศูนย์เด็กเล็ก - ออมทรัพย์	- กลุ่มออมทรัพย์ - โครงการสร้างคูระบายน้ำ - ปรับปรุงศูนย์เด็กเล็ก
กิจกรรมขององค์กรไม่เป็นทางการ(คือกรรมการชุมชนก่อนปี พ.ศ.2538 และกลุ่มออมทรัพย์)	- ไม่มี	- กิจกรรมประเพณี - ศาลาประชาคม - ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ - ทำหมายเลขบ้าน - ขอหมายเลขบ้านจากเทศบาล	- ออมทรัพย์ - สร้างศูนย์เด็กเล็ก - ปรับปรุงตลาด - สร้างส้วมสาธารณะ - ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ - ปรับปรุงถนน - ปรับปรุงคูระบายน้ำ - ขุดลอกคลองสำร้อง - กิจกรรมที่อยู่อาศัย *
ความสัมพันธ์ระดับเครือข่ายกับภายนอก (ขององค์กรที่ไม่เป็นทางการ)	- ไม่มี	เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัด เครือข่ายสลัมภาคใต้ เครือข่ายสลัม 4 ภาค	

	หลังอาชีวะ	ร่วมใจฯ	เก้าเส้ง
ผู้นำตามธรรมชาติ	- ไม่มี	หลากหลาย	หลากหลาย
ระดับความสามารถของผู้นำ	- ขาด	ระดับชุมชน	ระดับชุมชน ระดับภาค ระดับชาติ
แนวทางการบริหาร/ตัดสินใจ ขององค์กรชุมชน	- ขึ้นกับผู้นำ - ผู้นำขึ้นกับอำนาจท้องถิ่น - ขาดการมีส่วนร่วม	- ประสานประโยชน์ส่วนตัวกับประโยชน์ส่วนรวม - ใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวในการดำเนินงานมากกว่าหลักการ	- อยู่บนฐานผลประโยชน์ชุมชน , เป็นอิสระ,ไม่เกรงกลัวอำนาจรัฐ - เน้นหลักการ - ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม
ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับผู้นำ/กรรมการชุมชน	- หวาดระแวง/สงสัย - หวังพึ่งอำนาจจากภายนอก	- เชื่อใจเป็นส่วนตัว - ไม่สนใจตรวจสอบ	- เชื่อมั่นในการนำ - ใช้การตรวจสอบ

* เนื่องจากแกนนำกลุ่มออมทรัพย์เป็นแกนนำในคณะกรรมการชุมชนด้วย กิจกรรมเหล่านี้จึงเป็นกิจกรรมร่วมของทั้งองค์กรที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่เมื่อเกิดการแยกตัวที่แกนนำกลุ่มออมทรัพย์ไม่ได้อยู่ที่คณะกรรมการชุมชน การช่วงชิงความเป็นเจ้าของกิจการเหล่านี้ ซึ่งบางครั้งมีอสังหาริมทรัพย์ในครอบครองด้วยจึงกลายเป็นประเด็นโต้แย้ง ดังกรณีพิพากย์ เรื่องอาคารศูนย์เด็กเล็กเก้าเส้ง ในปี พ .ศ.2542 ซึ่งนำไปสู่วิกฤติชุมชน

การศึกษาพัฒนาการของกลุ่มและองค์กรของสามชุมชนทำให้เราเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์ต่าง ๆข้างต้น ซึ่งมีพลวัตและรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อคุณภาพและความสามารถและ/หรือ ความเข้มแข็งของชุมชนที่น่าสนใจดังนี้

เราพบว่าชุมชนหลังอาชีวะ ซึ่งอาจใช้เป็นตัวแบบสำหรับชุมชนปฐมภูมิในที่อื่นได้นั้น **ไม่มี** การรวมกลุ่มหรือมีองค์กรชุมชนอื่นใดนอกจาก “ กรรมการชุมชน” ที่หน่วยงานท้องถิ่นของรัฐ (เทศบาล) จัดตั้งขึ้น กิจกรรมของชุมชนต่าง ๆนอกจากการดำเนินงานตามแผนของเทศบาลแทบไม่ปรากฏ แม้งานประเพณีก็ยังไม่มีการรวมตัวกันจัด ผู้นำตามธรรมชาติจึงไม่เกิด และกิจกรรมที่ได้รับงบมาดำเนินการก็ล้มเหลว เนื่องจากสมาชิกและคณะทำงานมีความสงสัยระแวงกัน และใช้วิธีการให้ร้ายและกระพือข่าวโดยไม่ตรวจสอบข้อเท็จจริง

ส่วนที่ร่วมใจพัฒนา มีผู้นำธรรมชาติที่หลากลายผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาทำกิจกรรมที่ต้องอาศัยความสามารถและความถนัดที่ต่างกัน โดยเริ่มมาตั้งแต่ปี 2535 ก่อนการจัดตั้งกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการของเทศบาล (กิจกรรม ได้แก่ สร้างศาลาชุมชน, ตั้งกลุ่มออมทรัพย์, จัดระเบียบ –ทำบ้านเลขที่, ขอเลขที่บ้านจากเทสบาล) หลังการเกิด “คณะกรรมการชุมชนทางการ” (ปี 2538) ผู้นำตามธรรมชาติเหล่านั้นก็ยังเป็นกลุ่มเดียวกับคณะกรรมการกลุ่มใหม่และเป็นสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน กิจกรรมของร่วมใจฯจึงเดินต่อเนื่องมาอย่างค่อนข้างราบรื่น ไม่เกิดความขัดแย้งจากการแย่งชิงบทบาทการนำดังจะเกิดขึ้นที่เก้าเส็ง และไม่เกิดความแตกต่างระหว่างกิจกรรมที่บริหารอย่างไม่เป็นทางการหรือเป็นทางการ ผู้นำร่วมใจฯ สามารถประสานประโยชน์ในการดึงทรัพยากรทั้งจากเทศบาลและองค์กรพัฒนาเอกชนมาใช้ทำกิจกรรมชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่สร้างความเป็นปฏิปักษ์กับฝ่ายใด แกนนำของร่วมใจฯ ได้ผ่านเวทีฝึกกิจกรรมการรวมกลุ่มที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกำหนดทางเลือกโดยชุมชนและสมาชิกในทุกขั้นตอน แต่กระบวนการการทำกิจกรรมที่ร่วมใจฯก็พึ่งการไว้เนื้อเชื่อใจกันเป็นส่วนบุคคลแบบชาวชนบท ไม่สนใจหรือให้ความสำคัญกับ “ความสุจริต”, “ ความโปร่งใส” หรือ “การตรวจสอบ” การใช้งบประมาณในการทำกิจกรรม หากผู้นำจะได้ประโยชน์จากการวิ่งเต้นบ้าง แกนนำหรือสมาชิกอื่นก็ไม่ติดใจ ถือว่า ***ไม่ได้โกง “ชุมชน”*** กลุ่มกิจกรรมของร่วมใจฯ ได้เข้าร่วมเครือข่ายชุมชนแออัดทั้งในระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับประเทศ (เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดภาคใต้, เครือข่ายสลัม 4 ภาค) และแกนนำของร่วมใจฯก็ร่วมอยู่ในแกนนำของเครือข่ายเหล่านั้น แต่ข้อมูลก็ชี้ว่า เพื่อนชุมชนในเครือข่ายอื่น ๆไม่ได้หวังที่จะได้ร่วมใจฯเป็นหัวหอกเมื่อต้องเผชิญกับฝ่ายการเมือง โดยรวมแล้ว ร่วมใจฯมีการจัดองค์กรภายในและความสัมพันธ์กับสมาชิกภายนอกที่สอดคล้องกับทรัพยากรและทุนด้านต่าง ๆของชุมชน สามารถตอยสนองความต้องการของสมาชิกได้ในระดับที่เป็นที่พอใจ ทำให้สามารถรักษาความสมานฉันท์ในชขุมชนไว้ได้สืบเนื่องเรื่อยมา ไม่เกิดความขัดแย้งหรือก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อระบบบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ซึ่งจะต่างไปจากเก้าเส้ง

เก้าเส้งเป็นชุมชนที่พัฒนาการของกลุ่มและองค์กรมาช้านานกว่าสองชุมชนข้างต้น และเป็นประสบการณ์ที่ชุมชนได้สั่งสมเป็นบทเรียนและทุนทางสังคม ที่ได้สร้างเอกลักษณ์ให้กับชุมชนในหลาย ๆด้าน ตั้งแต่ระยะต้นของการก่อตั้งชุมชน เก้าเส้งก็ได้ผู้นำตามธรรมชาติ ทั้งที่เป็นผู้นำทางศาสนาและทางเศรษฐกิจ ส่วนผู้นำนักพัฒนารวมทั้งผู้นำที่เป็นรุ่นหนุ่มสาวได้เรียนรู้การนำจากการจัดขบวนคัดค้านการไล่รื้อครั้งประวัติศาสตร์ (2527) กรรมการชุมชนที่เก้าเส้งได้ถูกจัดตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกก่อนที่อื่นใดทั้งหมดของจังหวัด และได้สร้างกิจกรรมที่เป็นผลงานไว้มากกมายมาก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งและได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ แม้ในระยะต้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนเก้าเส้งกับเทศบาลจะเป็นไปอย่างสนิทสนม แต่นับจากโครงการพัฒนาเอกชน (พชอต.) ได้เข้ามาร่วมทำการศึกษาวิจัยและสนับสนุนการพัฒนาชุมชน (ตั้งแต่ปี 2531) แกนนำ

ชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม ได้ทราบข้อมูลข่าวสาร และสามารถเข้าถึงแหล่งทุนสนับสนุน และความช่วยเหลือด้านเทคนิคต่าง ๆมากขึ้น ส่งผลให้แกนนำที่มีศักยภาพมีทิศทางนโยบายในการทำงานที่เป็นอิสระจากเทสบาลมากขึ้น เมื่อประกอบกับแกนนำของเก้าเส้งพร้อมสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนได้เป็นฐานเสียงสำคัญในการคัดค้านฝ่ายการเมืองในเทศบาลซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในขณะนั้น (ปี 2538) ความขัดแย้งระหว่างแกนนำในกรรมการชุมชนบางส่วนกับนักการเมืองในเทศบาลจึงขยายตัว โครงการบางโครงการที่ได้รับอนุมัติแล้วจากเจ้าของเงินเทศบาลก็ไม่ยอมดำเนินการให้ ในการเลือกตั้งกรรมการชุมชนในปี 2542 (ในช่วงที่โครงการวิจัยนี้อยู่ระหว่างดำเนินการ) การเมืองท้องถิ่นจึงได้เข้าแทรกแซง ส่งผลให้แกนนำกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนซึ่งเป็นประธานชุมชนเดิมต้องหลุดจากตำแหน่ง และนำไปสู่การแตกขั้วในกลุ่มแกนนำและสมาชิกที่ถือหางฝ่ายเก่าและฝ่ายใหม่ ความขัดแย้งได้ขึ้นถึงขีดสูงสุดเมื่อเกิดการแย่งชิงอาคารศูนย์เด็กใหม่ที่สร้างจากงบกองทุน SIP ที่กลุ่มออมทรัพย์เป็นผู้ขอและดำเนินการมา รวมถึงการจัดการตลาดใหม่ที่เพิ่งเสร็จโดยกรรมการชุมชนชุดเก่า กรณีพิพาททั้งสองได้ขยายถึงขั้นทำร้ายกันระหว่างชาวบ้านในชุมชนและฟ้องร้องต่อเจ้าหน้าที่ อย่างไรก็ดี จากการที่ประธานชุมชนเก่าเป็นผู้นำบารมี ผู้นำทางศาสนา และกลุ่มที่เป็นกลางได้ออกมาปกป้อง ทำการไกล่เกลี่ย และทุนทางสังคมของชุมชนซึ่งเคยผ่านวิกฤติร่วมกันทางประวัติศาสตร์มาก่อนก็ได้แสดงให้เห็นความเข้มแข็งของชุมชนอีกครั้ง เมื่อผู้นำเก่าเพลาบทบาทในชุมชนของตนลงเว้นกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ ขณะที่การบริหารงานของกรรมการชุดใหม่ดำเนินต่อไปตามวาระเพื่อพิสูจน์ผลงานของตนให้เป็นที่ประจักษ์ของชาวชุมชน ส่วนชาวชุมชนส่วนใหญ่วางตนเป็นกลาง และตั้งใจรอการสิ้นสุดวาระของกรรมการชุมชน เพื่อตัดสินใจเลือกอนาคตของตนอีกครั้ง ทั้งหมดนี้ช่วยให้สถานการณ์ความสัมพันธ์ภายในชุมชนค่อย ๆ กลับสู่ภาวะปรองดองกัน

บทที่ 2

ชุมชนเก้าเส้ง

ประวัติความเป็นมา

นับย้อนอดีตไปประมาณปี พ.ศ. 2480 บริเวณแหลมสนอ่อนที่เชื่อมต่อกับแหลมสมิหลาแห่งเมืองสงขลา ในอดีตนั้นมีกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งซึ่งอพยพโยกย้ายมาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี , จากจังหวัดนราธิวาสและในอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลา ซึ่งมาปักหลักอาศัยอยู่รวมกันประมาณ 70 ครัวเรือน ประชากรประมาณ 500 คน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ยึดการทำประมงเป็นอาชีพหลักตามสภาพทางภูมิประเทศที่เอื้ออำนวย ประชากรจะเรียนรู้ความเป็นไปตามธรรมชาติของหมู่ปลาและสัตว์น้ำทางทะเลต่าง ๆ ประกอบกับธรรมชาติในขณะนั้นยังไม่ถูกทำลาย การออกไปหาปลาในแต่ละเที่ยวมักจะได้ปลากลับมาเต็มลำเรือเสมอ โดยไม่ต้องออกเรือห่างจากฝั่งมากนัก

ชาวชุมชนแหลมสนอ่อนใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามอัตภาพ ไม่มีปัญหาทางด้านสังคม มีสุเหร่าเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวให้ประชาชนทำความดีร่วมกันประกอบกิจทางศาสนา ตั้งรกรากบ้านช่องอย่างแข็งแรง ภายในเวลา 23 ปีก็มีครอบครัวเพิ่มขึ้นเป็น 400 ครอบครัว จวบจนปี พ.ศ. 2502 สิ่งที่พวกเขาไม่คาดคิดมาก่อนก็ได้เกิดขึ้นเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้มีอำนาจประกาศให้บริเวณแหลมสนอ่อนที่ประชาชนอาศัยอยู่นั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยว (จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บางท่าน ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนรัชต์ มาเยี่ยมชาวชุมชนแหลมสนอ่อนแล้วเดินไปเหยียบอุจจาระของชาวบ้านเข้าก็เลยโกรธ กล่าวหาว่าประชาชนแหลมสนอ่อนมีความเป็นอยู่ไม่ถูกสุขอนามัย) ออกคำสั่งให้มีการรื้อถอนภายใน 3 เดือน หากผู้ใดขัดขืนจะดำเนินการตามกฎหมายและจะให้ทหารทำการรื้อถอนโดยใช้รถแทรคเตอร์ไถบ้านเรือนราษฎรที่ไม่ยอมย้ายออกไป ชาวชุมชนแหลมสนอ่อนต้องพบกับความพิบัติอย่างสุดพรรณา ขมขื่นทุกข์ทรมานใจต่ออำนาจอันไม่ชอบธรรมแต่ก็หวาดกลัวกับอำนาจเผด็จการในขณะนั้น จึงจำต้องย้าย ชาวชุมชนจึงร้องให้ทางราชการจัดหาที่อยู่ใหม่ให้แก่ชาวชุมชน

คำสั่งอยู่ในสถานการณ์ประกาศกฎอัยการศึกทุกคนต้องรีบทำตาม จังหวัดร่วมกับเทศบาลเมืองสงขลาได้รีบหาที่อยู่ใหม่ให้ชาวบ้านแหลมสนอ่อนที่ต้องโยกย้ายไป ซึ่งมีอยู่ 3 แห่ง คือ บริเวณบ้านหัวเขาแดง , ท่าสะอ้านและบริเวณชายหาดเก้าเส้ง ซึ่งอยู่ที่ความสมัครใจว่าใครจะไปอยู่ที่ไหน ซึ่งที่ที่ให้ชาวบ้านย้ายไปอยู่จะเป็นที่ราชพัสดุหรือที่สาธารณะ ชาวบ้านที่ไปอยู่บริเวณ

ชายหาดจะห่างจากสถานที่เดิมประมาณ 4 กิโลเมตร สภาพพื้นที่แห่งใหม่เป็นบริเวณเทถังเม (อุจจาระ) ของเทศบาล เป็นหลุมใหญ่มากไว้เก็บอุจจาระของคนเมืองสงขลา ชาวบ้านเล่าว่ามีกลิ่นเหม็นโชยทั้งวัน แมลงวันจำนวนมากเป็นเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิด มีป่าเสม็ด ต้นยางขึ้นปกคลุม สมัยนั้นยังไม่มีบ้านคนมาอยู่อาศัย

การรื้อถอนบ้านเรือนจากแหลมสนอ่อนไปที่ใหม่ในขณะนั้นลำบากมากจะต้องพิถีพิถัน เพื่อให้ตัวบ้านและข้าวของต่างๆ เสียหายน้อยที่สุด ในการรื้อย้ายทางราชการไม่ได้ให้ค่าชดเชยหรือค่าเสียหายใดๆ ทั้งสิ้น ชาวชุมชนจะต้องช่วยเหลือตัวเองทุกออย่าง จะช่วยกันยกหามลงเรือประมงบรรทุกมาขึ้นฝั่งที่อยู่อาศัยใหม่ สุเหร่าซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธ์ของชาวชุมชนก็ช่วยกันยกมาทั้งหลังโดยยกลงบนเรือที่เทียบขนานกันทั้งสองลำ ทั้งพายและจูงเรือมาทางริมฝั่งทะเลหลวง

ความยากลำบากของชาวชุมชนแหลมสนอ่อนในตอนเริ่มย้ายมาอยู่เก้าเส้งใหม่ๆ นั้น ต้องนอนกลางดินกินกลางทราย มีเพียงแซงหรือเพิงหมาแหงนและตัวเรือนที่ลากขึ้นฝั่งใช้เป็นที่กำบังแดด กันฝน กันน้ำค้าง ความทรงจำยังไม่เคยลืมเลือนไปจากคนรุ่นแรก การขนย้ายวัสดุก่อสร้าง เครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนมาสร้างที่อยู่ใหม่ โดยอาศัยเพื่อนบ้าน ญาติ พี่น้อง เรือและรถเป็นยานพาหนะบรรทุกสิ่งของต่างๆ ที่เป็นไปอย่างน่าเวทนา ซึ่งยวดยานพาหนะและถนนหนทางไม่สะดวกเหมือนในปัจจุบัน ใช้เวลากว่าเดือนจึงจะเสร็จสิ้น การปลูกบ้านสร้างเรือนในที่แห่งใหม่ก็ใช้วัสดุเก่าๆ ที่มีอยู่ เจียดแบ่งเงินที่เก็บออมไว้ซื้อวัสดุเพิ่มเติมบ้างตามความจำเป็น และยังต้องแบ่งไว้ซื้ออาหารในช่วงที่ต้องสร้างบ้านหลังใหม่ ไม่ได้ออกจับปลา ความยากลำบากในครั้งนั้นยายคนหนึ่งได้กล่าวรำพึงว่า “ ขออย่าให้ลูกหลานได้พานพบมันอีกเลย”

เริ่มต้นชีวิตใหม่ครั้งที่สองของชุมชนเก้าเส้ง ด้วยการสร้างสุเหร่าที่บรรทุกมาทางเรือเพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจแก่ชาวไทยมุสลิมทั้งหลาย ต่อมาไม่นานประชาชนจากอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลาและจากจังหวัดใกล้เคียงก็ได้อพยพหลั่งไหลเข้ามาอยู่อาศัยในเก้าเส้งมากขึ้นตามลำดับ ความแตกต่างของชาวชุมชนที่อยู่ร่วมกันก็มีให้เห็นชัดเจนขึ้น เช่นการนับถือศาสนาที่ต่างกัน คือ มีทั้งไทยพุทธและมุสลิม ในขณะที่การย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในชุมชนมีความหลากหลายถึง 27 อำเภอ 12 จังหวัด ทั้งยังมีการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน เช่น การออกเรือประมงขนาดเล็ก เป็นลูกจ้างเรือประมงขนาดใหญ่ เป็นเจ้าของโรงงานทำปลาเค็ม ลูกจ้างทำปลาเค็ม ค้าขายและรับจ้างทั่วไป ความแตกต่างในหลายสิ่งของชุมชนแห่งนี้ที่เห็นได้หลากหลายตั้งแต่เรื่องใหญ่และสำคัญต่อการกำหนดประเพณีวัฒนธรรมการดำรงชีวิต ในระยะเวลา 30 กว่าปีที่ผ่านมาได้ปรับเข้าหากันจนกลายเป็นชุมชนอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ “ เก้าเส้ง”

ในปี พ.ศ. 2515 ชาวไทยมุสลิม ชาวไทยพุทธ และชาวไทยเชื้อสายจีนได้ร่วมแรงร่วมใจคนละไม้คนละมือบริจาคเงินเพื่อก่อสร้างมัสยิดให้ใหญ่โตและแข็งแรงขึ้น เพื่อเป็นที่เคารพสักการะและประกอบกิจกรรมทางสาสนา แล้วตั้งชื่อใหม่ว่า “ มัสยิดอัลฮีดายะห์” ซึ่งผู้ที่เป็นหัว

เรี่ยวหัวแรงในสมัยนั้น คือ นายหะยีแอ เหมเจริญ กับโต๊ะอิหม่าม ซึ่งเมื่อก่อสร้างมัสยิดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต่อมาในเวลาไล่เลี่ยกันประชาชนเก้าเส้งก็ช่วยกันบริจาคเงิน หยาดเหงื่อแรงงานเพื่อก่อสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นมา เรียกชื่อว่า “ สำนักสงฆ์เก้าเส้ง” เพื่อใช้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวไทยพุทธที่อยู่อาศัยในชุมชนเก้าเส้ง โดยมีหลวงพ่อจันทร์ได้มาจำพรรษาอยู่ในขณะนั้น

ชาวชุมชนเก้าเส้งอาศัยอยู่ร่วมกันมาไม่เคยมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งยกพวกตีกันในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับการนับถือศาสนาแต่อย่างใด หลวงพ่อจันทร์กับโต๊ะอิหม่ามก็เป็นเพื่อนกันปรึกษาหารือซึ่งกันและกันเสมอในการสร้างความเจริญมาสู่ชุมชนเก้าเส้งให้ดีขึ้น ในบางปีมีมรสุมน้ำในคลองสำโรงจะไหลเชี่ยวกราก โต๊ะอิหม่ามของชาวชุมชนเก้าเส้งก็จะสั่งให้ชาวบ้านที่เป็นคนไทยมุสลิมพายเรือไปรับพระมาบิณฑบาตรในชุมชน ต่อมาหลวงพ่อจันทร์กับโต๊ะอิหม่ามก็ปรึกษาหารือกันให้ชาวชุมชนเก้าเส้งสร้างสะพานไม้เพื่อให้พระที่อาศัยอยู่บนเขา ซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์เก้าเส้งนั้นได้ใช้เป็นทางเดินมาบิณฑบาตรในเวลาหน้ามรสุมได้สะดวก โดยชาวไทยพุทธได้เป็นผู้จัดหาอุปกรณ์ เตรียมเครื่องไม้เครื่องมือในการสร้างสะพานเองทั้งหมด ชาวไทยมุสลิมช่วยหยาดเหงื่อแรงงานลงมือสร้างสะพานห้าวันจึงแล้วเสร็จ ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนที่แปลกมากที่ชาวไทยพุทธ ไทยมุสลิมและไทยเชื้อสายจีนสามารถอยู่ร่วมกันได้

ด้วยระยะเวลากว่าสี่สิบปีที่ผ่านมา ชาวชุมชนเก้าเส้งยังอาศัยอยู่ร่วมกันได้ดีตลอดมา ไม่มีปัญหาแตกแยกทางด้านเชื้อชาติศาสนาแม้ทุกวันนี้

ที่ตั้งของชุมชน

ชุมชนเก้าเส้งตั้งอยู่บนชายหาดใกล้ภูเขาเก้าเส้ง , บนที่ดินริมคลองสำโรงและที่ดินราชพัสดุอยู่ในเขตเทศบาลนครสงขลา มีเนื้อที่ประมาณ 26 ไร่ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนเก้าแสนและสถานีทหารเรือสงขลา
ทิศใต้	จดคลองสำโรง
ทิศตะวันตก	จดโรงพยาบาลประสาทสงขลา
ทิศตะวันออก	จดทะเลหลวง

ประชากร

ปัจจุบันชุมชนเก้าเส้งมีประชากรอาศัยอยู่จำนวน 417 หลังคาเรือนหรือประมาณ 450 ครอบครัว ประชากรประมาณ 2,500 คน ประชากรร้อยละ 53 นับถือศาสนาอิสลามและร้อยละ 47 นับถือศาสนาพุทธ โดยเฉลี่ยระยะเวลาที่ประชากรย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนนี้ประมาณ 25 -30 ปีเป็นส่วนใหญ่ ประชากรที่ย้ายมาอยู่ที่นี่ประมาณร้อยละ 80 มาจากเขต

การเกษตรที่มีอาชีพทำนาในพื้นที่อำเภอเมือง , สทิงพระ , ระโนดจังหวัดสงขลา , อำเภอหัวไทร , ปากพนังนครศรีธรรมราชและในเขตพื้นที่จังหวัดพัทลุง

การประกอบอาชีพ

ในอดีตที่ย้ายมาจากแหลมสนอ่อนที่เป็นเจ้าของเรือเองมีอยู่ 3 ราย คือ นายหมาด ฮีดยี , นายดาเลส นุ้ยสามัญ และนายเล๊าะ (สะบ้า) ส่วนคนที่ทำกิจการแปรรูปอาหารทะเล คือ รับซื้อปลามาแปรรูปเป็นปลาแห้งหรือปลาเค็ม คือ นางหนับ หลีกันซะ , นางตา นิยมเดชา , นางขุ้ยอะ ฮีดยีและนางลัดดา สุภาพพานิช ส่วนคนอื่นๆ ที่ย้ายตามกันมาจะเป็นลูกเรือและลูกจ้างของสองกลุ่มนี้ ต่อมาเมื่อชุมชนขยายและเติบโตมากขึ้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มีอาชีพเกี่ยวกับการประมง ผู้ชายจะออกเรือหาปลา โดยการเป็นลูกจ้าง มีเพียงร้อยละ 5 เท่านั้นที่มีเรือประมงเป็นของตนเอง ซึ่งทั้งหมดเป็นเรือขนาดเล็ก ได้แก่ เรือกอและ , เรืออวนปลาหยังและเรือเจาะกอง ที่มีสัญลักษณ์รูปราหูอมจันทร์ ส่วนผู้หญิงในอดีตส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทำปลาเค็ม ปลาแห้ง หมึกแห้งหรือกุ้งแห้ง อาจกล่าวได้ว่าเก้าเส้งเป็นแหล่งผลิตปลาแห้งที่สำคัญของสงขลา และอาชีพทำปลาแห้งก็นับได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเก้าเส้ง วันหนึ่งๆ จะผลิตปลาแห้งออกไปจำหน่ายไม่น้อยกว่า 10 ตันทุกวัน โดยขายส่งที่ตลาดหาดใหญ่เป็นหลัก รองลงมา คือ ตลาดกรุงเทพฯ และมาเลเซีย ปลาแห้งที่ผลิตจากเก้าเส้งจะเป็นประเภทเค็มจัดและเก็บไว้ได้นาน ในช่วงสิบปีที่ผ่านมาพ่อค้าแม่ค้าที่มีอาชีพทำปลาเค็มหรือปลาแห้งต้องยกเลิกกิจการไปหลายคน เนื่องจากปริมาณปลาในทะเลมีน้อยลง ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นจนสู้ไม่ไหวต้องยกเลิกหรือเปลี่ยนอาชีพ จึงทำให้อาชีพของชาวชุมชนเก้าเส้งเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นเนื่องจากทรัพยากรทางทะเลมีน้อยลงต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ไปเป็นลูกจ้างในโรงงาน , กรรมกรก่อสร้าง , ค้าขาย , ขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ฯลฯ

ความสัมพันธ์ในชุมชน

1. ความสัมพันธ์ในยุคของการตั้งถิ่นฐาน

การไล่รื้อชุมชนแหลมสนในปี 2502 ซึ่งมีที่รองรับอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ ท่าสะอ้าน , หัวเขาแดงและเก้าเส้ง 70 ครอบครัว ได้ชักชวนกันมาอยู่ที่เก้าเส้ง ซึ่งห่างจากแหลมสน 5 กิโลเมตร ห่างไกลจากตัวเมืองมาก ในสภาพที่ถนนหนทางไม่สะดวก การขนย้ายบ้านเรือนต้องยกบ้านใส่เรือเทียบกัน 2 ลำแล้วลากมายังเก้าเส้ง เพื่อมาอยู่ที่นี่ โดยสภาพพื้นที่เป็นป่าเสม็ด ป่ายางและที่ทิ้งถังเมของเทศบาล ซึ่งเป็นที่ที่ไม่พร้อมจะทำเป็นที่อยู่อาศัย แต่พี่น้อง 70 ครอบครัวก็ต้องช่วยกันปรับพื้นที่ให้สร้างบ้านอยู่อาศัยได้ ร่วมสร้างมัสยิด สร้างสำนักสงฆ์ ตัด

ถนนให้สามารถเดินเข้า-ออกชุมชนได้สะดวก ความห่างไกลจากเมือง การอยู่การกิน และยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องพึ่งพากัน โดยสภาพพื้นที่และด้วยความสมัครใจที่จะมาอยู่ด้วยกันทำให้เกิดความสามัคคีที่แนบแน่นยิ่งขึ้น

2. ความสัมพันธ์ด้านอาชีพ

ความสัมพันธ์ด้านอาชีพของชุมชนเก้าเส้ง ที่มีอาชีพหลักอยู่ 2 อาชีพ ได้แก่ อาชีพทำปลาเค็มกับอาชีพประมง

อาชีพทำปลาเค็มจะสัมพันธ์กับกลุ่มที่ทำประมง เป็นความสัมพันธ์ดั้งเดิมตั้งแต่อยู่ที่ชุมชนแหลมสน แต่ชาวประมงจับปลาได้น้อยลงเมื่อมีเรืออวนลาก อวนลอยจากจังหวัดสมุทรปราการเข้ามาจับปลาใกล้ชายฝั่งเก้าเส้ง โดยเริ่มเข้ามาตั้งแต่ปี 2508 ชาวประมงเก้าเส้งต้องปรับปรุงเรือใช้เครื่องยนต์ เปลี่ยนเครื่องมือจับปลาเป็นจับปลาทู ปู กุ้งและออกไปทำมาหากินไกลฝั่งมากขึ้น แต่อาชีพทำปลาเค็มจะสัมพันธ์กับแรงงานแล่ปลา ตากปลาเค็ม เพราะการทำปลาเค็มต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ซึ่งปลาเค็มเก้าเส้งส่งไปขายยังจังหวัดใกล้เคียง เช่น พัทลุง , ตรัง , หาดใหญ่และส่งไปทางมาเลเซีย , อินโดนีเซีย เมื่อ 15 ปีก่อนคนทำปลาเค็มมีจำนวนมาก ใช้ปลาสดต่อวันรวมกันก็ประมาณ 5-10 ตันต่อวัน และใช้แรงงาน 15-20 คนต่อวัน ฉะนั้นแรงงานในเก้าเส้งไม่ต้องออกไปหางานทำนอกชุมชน ความสัมพันธ์ของคน 2 กลุ่มเป็นลักษณะของนายจ้างลูกจ้างที่พึ่งพาต่อกัน

ความสัมพันธ์ด้านอาชีพประมงกับเถ้าแก่เรือ ชาวประมงร้อยละ 90 ไม่มีเรือเป็นของตนเอง แต่จะมีเถ้าแก่ลงทุนซื้อเรือและเครื่องมือจับปลาให้ เมื่อจับปลา กุ้งมาได้ก็จะขายให้กับเถ้าแก่ หนี้สินก็ตกลงกันว่าจะให้หักเท่าไหร่ ซึ่งราคาปลา กุ้ง เถ้าแก่จะเป็นคนกำหนดถ้าชาวประมงต้องการจะนำปลา กุ้งมาขายเองต้องซื้อต่อมาจากเถ้าแก่ ชาวประมงบางคนผ่อนค่าเรือและเครื่องมือด้วยวิธีที่กล่าวมาเป็น 10 ปี ก็ไม่สามารถไถ่ถอนได้ เพราะเครื่องมือจับปลา กุ้ง ปูจะชำรุดบ่อย เมื่อชำรุดต้องให้เถ้าแก่ซื้อให้ใหม่ ในหน้ามรสุมชาวประมงไม่สามารถออกทะเลได้ก็ต้องอาศัยเถ้าแก่ซื้อข้าวสารให้ ให้เงิน ยามเจ็บป่วยไม่สบายก็ดูแลรักษาพยาบาลช่วยเหลือ ระบบนี้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ซึ่งพัฒนาไปสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระยะยาว

3. ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

จากจำนวน 70 ครอบครัวที่ย้ายมาอยู่เก้าเส้งเมื่อปี 2502 ขยายเป็น 420 ครอบครัวในปี 2530 และ 450 ครอบครัวในปี 2542 ส่วนใหญ่ก็เป็นครอบครัวที่ขยาย

จาก 70 ครอบครัวแรก จากรุ่นตา-ยาย มารุ่นลูกรุ่นหลาน ส่วนใหญ่ก็จะสร้างครอบครัวอยู่ในเก้าเส้ง และคนอีกกลุ่มอพยพเข้ามาอยู่ใหม่จากการชักชวนของคนที่อยู่เดิม หรือเป็นเครือญาติกับกลุ่มที่มีอยู่เดิม นับได้ว่าคนเก้าเส้งส่วนใหญ่ก็เป็นเครือญาติกัน ทั้งมีการพึ่งพาช่วยเหลือกันมานานนับถือกันเสมือนญาติ

4. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เกิดจากความสัมพันธ์ของลูกจ้าง นายจ้างที่ไม่ได้สัมพันธ์แบบลูกจ้างนายจ้างทั่วๆ ไปในระบบทุน แต่เป็นความสัมพันธ์ที่พึ่งพากัน นายจ้างมีเงินและลูกจ้างมีแรงงาน ยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ดูแลรักษาพยาบาล ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งมีมาตั้งแต่รุ่นปู่มาถึงรุ่นลูก รุ่นหลาน ก็ยังเลี้ยงดูคอบช่วยเหลือกัน ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจอีกลักษณะหนึ่งเพิ่มขึ้นคือการอุปถัมภ์

นอกจากจะมีความสัมพันธ์ลักษณะเชิงอำนาจแบบลูกจ้างนายจ้างและระบบอุปถัมภ์แล้ว เก้าเส้งยังพัฒนามาสู่ยุคของเจ้าหนี้ลูกหนี้ เก้าเส้งมีเจ้าหนี้ที่ปล่อยเงินกู้อยู่หลายคน มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับลูกหนี้ ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะเป็นความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การใช้อำนาจ เช่น เมื่อคนที่ตนไม่พอใจขึ้นเป็นผู้นำก็จะสั่งลูกน้อง (ลูกจ้าง , ลูกหนี้) ไม่ให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนหรือถ้านายจ้าง , เจ้าหนี้ , ผู้อุปถัมภ์เป็นหัวคะแนนให้กับนักการเมืองก็จะสั่งให้ลูกน้องของตนเองเลือกนักการเมืองคนนั้นด้วย

5. ความรู้สึกร่วมในการเป็นชุมชนผู้บุกรุก

นอกจากเรื่องความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ แล้ว ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นหนึ่งเดียวของคนในชุมชน ก็คือความรู้สึกร่วมในการเป็นผู้อาศัยในที่ดินบุกรุก ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือความสัมพันธ์เชิงเครือญาติซึ่งมีความรู้สึกแบ่งพวกอยู่บ้าง มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ร่วมมือเป็นหนึ่งเดียว

กลุ่ม และองค์กรชุมชน

ชุมชนเก้าเส้งมีการรวมตัว เพื่อทำกิจกรรมแก้ปัญหาชุมชนมาตั้งแต่แรกตั้งชุมชน แต่เป็นการรวมกันเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเสร็จกิจกรรมก็แยกย้ายกันไปมารวมกันใหม่เมื่อมีปัญหาใหม่ขึ้นมา และต้องการจะแก้ไข

การรวมกลุ่มที่เป็นทางการเกิดขึ้นเมื่อปี 2527 ได้แก่กลุ่มแม่บ้าน ทำงานควบคู่กับคณะกรรมการชุมชน

1. กลุ่ม หมายถึง การรวมตัวของคนที่มี ลักษณะเฉพาะเหมือน ๆ กัน เช่น เพศเดียวกัน วัยเดียวกัน อาชีพเดียวกัน มีวัตถุประสงค์เฉพาะที่กลุ่มตัวเองสนใจ ไม่มีการจัดโครงสร้างบริหาร ในชุมชนเก้าเส้งตั้งแต่ปี 2527 มีกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

1.1 **กลุ่มแม่บ้าน** เป็นการจัดตั้งโดยเทศบาล ซึ่งมีหน้าที่ทำงานควบคู่กับคณะกรรมการ (ผู้ชาย) ซึ่งมีแม่บ้านจำนวน 5 คน ไม่มีแผนงานของตนเอง ไม่ได้ได้จัดโครงสร้างการบริหารองค์กร เมื่อชุมชน, เทศบาลต้องการให้ช่วยเหลืออะไรก็ช่วย สมาชิกในกลุ่มแม่บ้านบางคนก็ยกระดับขึ้นมาเป็นคณะกรรมการกลุ่มในคณะกรรมการชุดที่ 3 ของชุมชนเก้าเส้ง (ปี พ.ศ. 2533)

สำหรับการร่วมงานกับคณะกรรมการชุมชน ก็ร่วมกันในลักษณะที่เท่าเทียมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ อย่างเช่นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กชุมชน แม่บ้านก็ไปร่วมตัดไม้ป่ามาสร้างอาคาร จัดงานหาทุน และเป็นผู้ช่วยครู เลี้ยงเด็ก ทำอาคารในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก กลุ่มแม่บ้านถูกยกเลิกไปประมาณปี 2533

1.2 **กลุ่มเยาวชน** มีการตั้งกลุ่มเมื่อปี 2534 เป็นความต้องการของเยาวชนที่ผ่านการสัมมนาร่วมกับผู้ใหญ่ในชุมชนที่มีการพูดถึงการพัฒนาชุมชน และประวัติศาสตร์ของชุมชน มีการพัฒนาอย่างไร มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรให้คนรุ่นใหม่ได้รับรู้ เยาวชนจึงจัดตั้งเป็นกลุ่ม เพื่อร่วมพัฒนาชุมชนและต้องการพัฒนากลุ่มของเยาวชนเอง เพื่อลดปัญหายาเสพติดด้วย แต่ทำกิจกรรมได้ครั้งเดียว เพื่อหาเงินช่วยเหลือศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก หลังจานั้นก็แยกย้ายกันไป และมีกลุ่มเยาวชนขึ้นมาใหม่อีกครั้งเมื่อปี 2538-2539 เขาเติบโตมาจากการร่วมพัฒนาคลองสำโรง กับคณะกรรมการชุมชน จนเขามั่นใจว่าเขาก็สามารถทำกิจกรรมของเขาเองโดยไม่ต้องรอผู้ใหญ่ เช่น กิจกรรมรณรงค์การไม่ทิ้งขยะบริเวณชายหาด และคลองสำโรง มีการแจกถุงดำให้ใส่ขยะ การทำความสะอาดชายหาด กลุ่มนี้ทำต่อเนื่อง 2-3 ปี และจะทำเรื่องสิ่งแวดล้อมเยาวชนกลุ่มนี้ก็ร่วมทำงานกับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนด้วย เยาวชนกลุ่มนี้เรียกตัวเองว่ากลุ่มเยาวชนรักษาสิ่งแวดล้อมชุมชนเก้าเส้ง โรงเรียนก็เข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน และกิจกรรมเยาวชนในหน่วยงานอื่น ๆ เช่น โครงการมิตรภาพสู่ท้องถิ่น จัดโครงการเด็กไทยหัวใจไทย และจากการทำกิจกรรมกับนอกชุมชนของเยาวชน เขาสามารถดึงหน่วยงานให้เข้ามาร่วมสร้างกิจกรรมให้กับเด็กคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วย เช่น กิจกรรมแข่งขันกีฬา ขอการสนับสนุนอุปกรณ์กีฬา ถึงแม้กลุ่มเยาวชนกลุ่มนี้จะไม่มีลักษณะการจัดกลุ่มที่ชัดเจน มีผู้ใหญ่ตอบช่วยเหลือ เป็นที่ปรึกษา แต่เขาก็ทำกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนอกและในชุมชน ซึ่งเยาวชนก็ได้รับการยอมรับจากคนข้างนอกทั้งโรงเรียนและหน่วยงานต่าง ๆ

1.3 **กลุ่มซื้อ-ขายเกลือ** (2533) เกิดจากการรวมกลุ่มของคนทำปลาเค็มจำนวน 20 คน ที่ซื้อเกลือในตลาดราคาแพง มีความต้องการจะลดต้นทุนการผลิตปลาเค็ม และขอยืมเงินจากโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลา เพื่อซื้อเกลืองวดแรก 15,000 บาท และมาแจกจ่ายให้สมาชิก 15,000 บาท ไม่พอสำหรับเงินหมุนเวียนต้องยืมเพิ่มอีก 10,000 บาท สมาชิกจะจ่ายของเก่าแล้วเอาของใหม่ กลุ่มก็พอที่จะหมุนเวียนไปได้ แต่เงินทุนหมุนเวียนมีน้อย พ่อค้าคนกลางในตลาดขึ้นราคาเกลือ ขณะเดียวกันก็เอาเกลือมาขายราคาถูกกว่าของกลุ่ม หรือราคาเท่ากันแต่ให้เครดิตนานกว่า กลุ่มก็แก้ปัญหามีการประชุมสมาชิกหาทางแก้ปัญหา ถึงแม้เลือกของกลุ่มจะแพงกว่าของพ่อค้าคนกลางสมาชิกก็ยังยืนยันซื้อของกลุ่ม แต่ก็สู้ราคากับพ่อค้าคนกลางไม่ได้ก็ต้องยกเลิกกลุ่ม รวมเวลาได้ 18 เดือน

2. **องค์กรชุมชน** หมายถึง กลุ่มคนที่ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องมีภารกิจต่อสมาชิกชุมชน หรือกลุ่มเป้าหมายของตัวเองชัดเจนมีการจัดการบริหารที่เป็นระบบ เช่น การอยู่ในตำแหน่งของคณะกรรมการบริหาร การแบ่งงานกันทำมีความสัมพันธ์กับภายนอก มีการกำหนดกิจกรรมที่ต่อเนื่อง หรือมีกิจกรรมหลักที่องค์กรต้องทำ องค์กรชุมชนในชุมชนเก้าเส้งพอจะแยกได้ดังนี้

2.1 องค์กรศาสนาอิสลาม

หลักของศาสนาอิสลาม เมื่อคนมุสลิมไปตั้งถิ่นฐานที่ไหนก็ต้องมีมัสยิดไว้ปฏิบัติกิจของศาสนา เช่น การทำละหมาดทุกวันศุกร์ ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ พี่น้องมุสลิมในเก้าเส้งก็เช่นเดียวกัน สร้างมัสยิดที่ชุมชนป่าสน เมื่อย้ายมาอยู่ที่เก้าเส้งก็ยกใส่เรือมาไว้ที่เก้าเส้ง ปรับปรุงจนเป็นมัสยิดที่ถาวร และได้รับรองขึ้นทะเบียนเป็นมัสยิดที่ถูกต้องตามกฎหมายในปี 2513 เมื่อมีมัสยิดก็ต้องมีโต๊ะอิหม่ามมีตำแหน่งสูงสุด ในมัสยิดมาจากการเลือกตั้งของพี่น้องมุสลิมในชุมชนและมีกอเติบ, มิหลั่น และคณะกรรมการมัสยิด โต๊ะอิหม่ามคนแรกของเก้าเส้ง คือ นายหะยีแอ เหมเจริญ ซึ่งเป็นผู้นำของเก้าเส้งที่คนมุสลิมและพุทธให้การเคารพ ซึ่งท่านเป็นผู้นำศาสนาและพัฒนาชุมชนด้วย เพราะสมัยนั้นไม่มีคณะกรรมการชุมชน เมื่ออยู่ในช่วยที่มีคณะกรรมการชุมชนตั้งแต่ปี 2527 เป็นต้นมา บทบาทของโต๊ะอิหม่ามทำเฉพาะเรื่องศาสนา การพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการ เมื่อมีประเด็นสำคัญ เช่น เรื่องที่อยู่อาศัย คณะกรรมการชุมชนก็จะเชิญโต๊ะอิหม่ามและคณะกรรมการมัสยิดมาร่วมประชุมด้วย การดูแลความสงบสุขของชุมชน ก็จะแบ่งหน้าที่กับทางพี่น้องมุสลิมก็มีฝ่ายศาสนาเป็นฝ่ายอบรม สั่งสอน ซึ่งนอกจากจะมีมัสยิดเป็นที่ยึดเหนี่ยวแล้วมีโรงเรียนสอนศาสนาในชุมชนด้วย ให้เด็กที่อยู่ในวัยเรียน เมื่อเวลาเลิกเรียนในโรงเรียนรัฐบาล ตอนเย็นหรือวันเสาร์-อาทิตย์ก็มีการสอนศาสนา เช่นการอ่านคำภีร์อัลกุลอ่าน การละหมาด

2.2 คณะกรรมการชุมชน

เป็นองค์กรที่เทศบาลจัดตั้งขึ้นภายใต้นโยบายการจัดตั้งชุมชนในเขตเทศบาลของกระทรวงมหาดไทยในปี 2527 คณะกรรมการชุมชนเก้าเส้งชุดแรกเป็นการชักชวนกลุ่มคนในชุมชนที่สนิทสนมกับนายกเทศมนตรี บทบาทของคณะกรรมกรมีหน้าที่ดูแลปัญหาของคนในชุมชนและประสานงานกับเทศบาล หรือคอยรายงานปัญหาให้เทศบาลทราบแล้วเทศบาลลงมาแก้ไข คณะกรรมการชุดนี้ก็มีผลงาน สร้างถังเก็บเศษปลา ให้กับชุมชน เพราะชุมชนเก้าเส้งมีอาชีพทำปลาเค็ม เศษปลา ขี้ปลา จากการทำปลาเค็มจะทิ้งเกลื่อนในชุมชน การสร้างถังเก็บเศษปลาไว้หน้าชุมชนทำให้รถเก็บขยะจากเทศบาลมาเก็บได้ง่ายขึ้น เพราะช่วงนั้นในชุมชนถนนในซอยรถเก็บขยะเข้ามาไม่ได้ (คณะกรรมการอยู่ในวาระ 2 มี)

คณะกรรมการชุดที่ 2 มีจำนวน 9 คน มีการเปลี่ยนคนใหม่มาเป็นประธานและมีคณะกรรมการบางท่านถอนตัวออกไปและเลือกคนใหม่เข้ามาแทน แต่ก็ถือว่ายังอยู่ในคนกลุ่มเดิม ชุดนี้ก็ไม่ได้เลือกตั้ง เพราะมีการสมัครแค่ทีมเดียว ซึ่งในช่วงนี้ชุมชนเก้าเส้งมีปัญหาเรื่องที่ทางจังหวัดสงขลาต้องการไล่รื้อชุมชนเก้าเส้ง ชุมชนก็มีการรวมตัวคัดค้านการไล่รื้อและประกาศต่อสาธารณะว่าขออยู่ที่เดิมพร้อมทำหนังสือถึงเทศบาล ถึงนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการส่วนใหญ่ในชุดนี้ก็สนิทสนมกับนายกเทศมนตรี แต่มีบางคนที่ไม่มีความสัมพันธ์กับเทศบาล ก็กล้าที่จะนำขบวนของคนเก้าเส้งจำนวน 1,000 กว่าคน เดินจากเก้าเส้งไปยังศาลากลาง เพื่อยื่นหนังสือให้กับนายกรัฐมนตรีในปี 2532

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 3 (2532-2534) ก็ยังเป็นคนกลุ่มเดิม ไม่มีการเลือกตั้ง การพัฒนาชุมชนมีทิศทางเพื่อการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย มีการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กกลุ่มออมทรัพย์ จัดตลาด ปรับปรุงถนน ขอเช่าที่ดินกับกรมธนารักษ์และมีการประชุมสัมมนาของคนในชุมชนบ่อยมาก รวมทั้งการเริ่มสร้างเพื่อนในชุมชนแออัดอื่น ๆ

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 4 (2534-2536) ยังเป็นกลุ่มเดิมเปลี่ยนบ้างแค่ 2 คน ในจำนวน 15 คน แนวคิดและทิศทางการพัฒนาชุมชนยังเหมือนเดิมมุ่งเน้นที่การพัฒนาชุมชน ขออยู่ในที่ดินเดิม สร้างแนวร่วมกับคนสงขลา ให้เขาเข้าใจชุมชนมากขึ้น วิธีการ ได้แก่ การปรับปรุงชุมชนให้ดีขึ้น การรักษาความสะอาด กลุ่มออมทรัพย์ให้เงินกู้เพื่อการสร้างบ้านปรับปรุงบ้าน จัดทำโครงการของบประมาณสนับสนุนจากโครงการ LIFE การทำงานของคณะกรรมการ เทศบาลเกิดความไม่พอใจเพราะเป็นการต่อต้านนโยบายของเทศบาลที่ต้องการรื้อย้าย คณะกรรมการชุมชนชุดนี้ประสานงานกับเทศบาลน้อยลงมีเพียงความสัมพันธ์ส่วนตัวกับคณะกรรมการชุมชนบางคนเท่านั้นและไม่ได้รับการสนับสนุนการพัฒนาจากเทศบาล

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 4 จำนวน 15 คน แต่มีคนทำงานไม่กี่คนเมื่อมีการประชุม เพื่อแก้ปัญหาภายในชุมชนคณะกรรมการเข้าร่วมน้อยมาก ประธานชุมชนได้ปรึกษาคณะกรรมการที่

เหลือขอยุบคณะกรรมการชุดนี้ โดยไม่รอตามวาระของเทศบาล เมื่อยุบแล้วก็จัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ โดยแบ่งชุมชนเป็น 5 โซน แต่ละโซนให้เลือกตัวแทนมาบริหารชุมชนโซนละ 3 คน ก็สามารถแก้ปัญหา การไม่ทำงานของคณะกรรมการได้ระดับหนึ่งเพราะจะเกิดการแข่งขันการพัฒนา แต่ละโซนจะมีแผนงานของตนเอง และพัฒนาโซนของตนเองไม่ต้องรอคณะกรรมการชุดใหญ่

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 5 จึงเป็นการเลือกตั้งจากคนในชุมชนเป็นครั้งแรก และได้เริ่มของบประมาณจากภายนอกมาพัฒนาชุมชนในวงเงินที่ไม่มากนักชุดนี้ได้ปรับปรุงถนน คูระบายน้ำ และจัดระบบของตลาด และการที่ต้องบริหารจัดการศูนย์พัฒนาเด็ก ซึ่งมีเด็กเล็กมาเรียนมากขึ้น เป็นภาระกับคณะกรรมการชุมชนอย่างมากต้องบริหารเงิน ตลาด และขอรับบริจาคสิ่งของเครื่องใช้ และข้าวสารจากภายนอกชุมชน ในชุดนี้กระแสการไล่รื้อลดลงทางจังหวัดเริ่มเปลี่ยนท่าทีเป็นขอปรึกษาหารือกับคนในชุมชนเรื่องการรื้อย้าย แต่มีกระแสข่าวมาว่าจะรื้อย้ายเฉพาะชุมชนที่อยู่บริเวณเทศบาล 80 ครอบครัว เท่านั้น แต่ก็เป็นแค่ข่าวลือ ยังไม่ได้ดำเนินการใด ๆ ในระยะหลังเทศบาลได้ปรับระยะเวลาของการเป็นคณะกรรมการชุมชนแต่ละชุดอยู่ในวาระ 3 ปี

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 6 มีผู้หญิง ซึ่งเป็นแกนนำกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาเป็นประธานชุมชน และเป็นแกนนำต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยมาก่อน ครึ่งหนึ่งลาออกจากทีมทำให้แกนนำต้องดึงคนหนุ่ม ร่วมทีมงานมามากขึ้น ผู้นำในชุดที่2,3,4 คณะกรรมการชุมชนชุดนี้เป็นที่ไม่พอใจของเทศบาลเป็นอย่างมาก แต่แกนนำพยายามประสานงานกับเทศบาล แต่ก็ไม่ได้รับความร่วมมือเท่าใดนัก การพัฒนาของคณะกรรมการชุดนี้ได้ทำงานรวบคู่ไปกับกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งบทบาทแยกกันไม่ออกเพราะบางครั้งการของบประมาณจากภายนอกต้องอาศัยเครดิตทางการเงินก็ต้องใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นองค์กรจัดทำโครงการ และขบวนการกลุ่มออมทรัพย์ เป็นขบวนการที่กว้างขวางว่าคณะกรรมการชุมชน ซึ่งประสานงานกับเทศบาลเท่านั้นฉะนั้นการพัฒนาชุมชนในระยะหลังมา กลุ่มออมทรัพย์มีบทบาทนำ

คณะกรรมการชุมชนชุดปัจจุบัน ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง เป็นคนกลุ่มที่เคยอยู่ในทีมของชุดที่ 6 และมีการสมัครแข่งขันกัน เพราะมีคนกล่าวหาคณะกรรมการชุดที่ 6 ไม่โปร่งใสเรื่องการเงิน การเลือกตั้งครั้งนี้เป็นการเลือกตั้งที่รุนแรงมากทำให้คนในชุมชนแบ่งแยกเป็น 2 ฝ่าย คณะกรรมการชุดนี้มีวาระ 3 ปี และทำงานมาแล้ว 2 ปีกว่า ยังไม่มีผลงาน

2.3 กลุ่มออมทรัพย์ (องค์กรที่ไม่เป็นทางการ)

2.3.1 **การก่อเกิด** ชุมชนเก้าเส้งจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2533 ก่อนหน้านั้นโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาจัดตั้งกลุ่มออมทรพัย์ที่ชุมชนบ่อนวัวเก่าเป็นแห่งแรก การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนแออัดเพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย โดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเครื่องมือการพัฒนาคน พัฒนากลุ่ม และกลุ่มเป็นตัวแก้ปัญหาของชุมชนต่อไป

การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนเก้าเส้งเริ่มจากคณะกรรมการชุมชนจำนวน 7 คน ไปดูงานที่หมู่ที่ 3 ต.น้ำขาว อ.จะนำ จ.สงขลา ดูการทำงาน การจัดระบบของกลุ่มออมทรัพย์ หลังจากนั้นเชิญคุณครูชบ ยอดแก้ว ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสวัสดิการตำบลน้ำขาว มาบรรยายที่ชุมชน มีคนเข้าร่วม 200 กว่าคน คนเก้าเส้งเริ่มเข้าใจการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มออมทรัพย์ แต่ก็ยังมีความกังวลอยู่ว่าที่ตำบลน้ำขาวทำกลุ่มได้เพราะเข้ามีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง มีรายได้แน่นอน (อาชีพทำสวนยาง, สวนผลไม้) แต่คนชุมชนที่ดินที่ปลูกสร้างบ้านก็ไม่ใช่ของตนเอง อาชีพก็หาเช้ากินค่ำ รายได้ไม่แน่นอน ความกังวลต่าง ๆ เหล่านี้ได้นำมาเป็นข้อถกเถียงของคณะกรรมการเป็นต้นว่าความแตกต่างที่กล่าวมาเป็นข้อจำกัดจนไม่สามารถจัดตั้งกลุ่มออมพทรัพย์ได้จริงหรือ ในช่วงปี 2533 นั้น การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนแออัดทั่วประเทศยังไม่มีตัวอย่างที่จะให้ชุมชนเก้าเส้งดู มีเพียงชุมชนบ่อยวัวเก่าที่เพิ่งจะเริ่มจัดตั้งเหมือนกัน สมาชิกยังมีน้อยและยังมีกระแสความขัดแย้งอยู่พอสมควร

2.3.2 **การดำเนินการ** ข้อถกเถียงเรื่องเป้าหมายของการออมทรัพย์ได้นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ไม่ใช่เพื่อให้มีเงินมาก ๆ แต่ตั้งกลุ่มเพื่อให้คนได้มาพบปะกันทุกเดือน มีกิจกรรมร่วมกันเป็นเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในเรื่องที่อยู่อาศัย เมื่อตั้งเป้าหมายได้ชัเจนก็มาร่วมกำหนดระเบียของกลุ่มเน้นให้บริหารจัดการกลุ่มไปสู่เป้าหมาย ตัวอย่างระเบียบกลุ่มออมทรัพย์ เช่น จำนวนเงินต่อหุ้น ๆ ละ 10 บาท เพราะคนเก้าเส้งมีรายได้ไม่แน่นอนคนที่ยากจนที่สุดก็สามารถเป็นสมาชิกของกลุ่มได้และถือหุ้นสูงสุดไม่เกิน 20 หุ้น คือ 200 บาท เพราะจะเกิดช่องว่างคนรวย-คนจนมากเกินไป การเป็นสมาชิกรับเฉพาะคนในชุมชนเก้าเส้งเท่านั้น กลุ่มฯ ทำการเดือนละ 1 วัน ช่วงแรก ๆ ทุกวันที่ 5 ของเดือน เวลา 17.00-20.00 น. ปัจจุบันปรับเป็นวันอาทิตย์แรกของเดือนเวลาเดิม และระเบียบต้องตอบคำถามที่สมาชิกกังวลให้ได้ ระเบียบจะเป็นตัวอธิบายว่ากลุ่มทำงานโปร่งใส ยุติธรรม ตรวจสอบได้โดยสมาชิกหรือไม่

เมื่อคณะกรรมการเฉพาะกิจร่างระเบียบก็นำเสนอในที่ประชุมใหญ่ของคนในชุมชนที่สนใจจะออมทรัพย์ ที่ประชุมสามารถแก้ไขได้จนเป็นที่พอใจ และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการกลุ่ม ซึ่งแยกกันคนละชุดกับคณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการชุมชนบางคนก็ไม่สมัครเป็นสมาชิกคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มีวาระ 1 ปี และต้องอบรมการทำบัญชี, การบริหารการเงิน, การบริหารกลุ่ม เมื่อสมาชิกมีความชัดเจนในระเบียบมีความมั่นใจ คณะกรรมการก็มีความรู้พอที่จะดำเนินงานของกลุ่ม จึงเปิดรับสมัครสมาชิกและให้สมาชิกเริ่มออมเงินในวันที่ 5 พฤศจิกายน 2533 เป็นเดือนแรกซึ่งมีสมาชิกจำนวน 100 กว่าคน

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งก็เหมือนกับกลุ่มอื่น ๆ ที่แรกเริ่มก็มีสมาชิกน้อย เพราะการที่ให้คนจำนวนมากมีความเข้าใจพร้อมกันนั้นเป็นไปได้ยาก กลุ่มรับสมัครสมาชิก 3 เดือน นับจาก

วันที่เริ่มก่อตั้งสมาชิกกับมากขึ้นและในช่วงปีแรกก็มีคนเข้า-ออกทุก ๆ เดือน แต่คณะกรรมการกลุ่มโดยเฉพาะประธานมีความขยันอดทนที่จะอธิบายทำความเข้าใจกับสมาชิก จนปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์เก้าเส้งมีสมาชิก 700 กว่าคน 1 ใน 3 ของจำนวนประชากรในเก้าเส้งแล้ว ถ้านับจำนวนครอบครัวก็เพียงครึ่งหนึ่งของครอบครัวทั้งหมด

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งได้วางวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อร่วมแก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย
2. เพื่อให้เกิดกองทุนสวัสดิการ
3. เพื่อสร้างความสามัคคี
4. เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ทุก ๆ ปีที่มีการประชุมใหญ่ของสมาชิก จะมีการตรวจสอบว่ากลุ่มไปถูกทิศทางหรือไม่ และระเบียบก็ต้องปรับปรุงทุก ๆ ปี เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์และความต้องการของสมาชิก เนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์มิได้ทำหน้าที่แค่ออมเงินของสมาชิกเท่านั้น ผลตอบแทนของกลุ่มจะนำมาจัดสรรให้เกิดประโยชน์กับสมาชิกให้มากที่สุดในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1.	ปันผลคืนสมาชิก	50%
2.	กองทุนสวัสดิการ	20%
3.	กองทุนพัฒนาชุมชน (บำรุงศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก)	10%
4.	กองทุนบริหารจัดการ	10%
5.	กองทุนที่อยู่อาศัย	10%

และยังมีเงินกู้เพื่อการศึกษาโดยไม่คิดดอกเบี้ย การช่วยเหลือสมาชิกในหลายรูปแบบทำให้สมาชิกผูกพันกับกลุ่มมากขึ้น

2.3.2 **การขยายผล** จากบทบาทของกลุ่มออมทรัพย์ที่ทำหน้าที่เก็บเงินสะสมของสมาชิกที่เรียกว่าเงินสัจจะทุก ๆ เดือน และมีการปล่อยกู้ เมื่อกลุ่มตั้งได้เกิน 1 ปี เป็นหน้าที่ของกลุ่มที่ทำเป็นงานประจำทุกเดือน เดือนละ 1 วัน

แต่กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งได้ขยายจากชุมชนของตนเองไปสู่ชุมชนอื่น ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสงขลาในปี 2535 เริ่มมีการประสานงานกับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนอื่น 5 ชุมชน ซึ่งโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลา เป็นพี่เลี้ยง ได้มีการประชุมหมุนเวียนกันทุก ๆ เดือน เพื่อได้แลกเปลี่ยนปัญหา และร่วมหาแนวทางแก้ไข และในเวทีประชุมจะพูดถึงปัญหาของคนจนอื่น ๆ ด้วย การพัฒนาความคิดจากกลุ่มออมทรัพย์ไปสู่การร่วมผลักดันนโยบายรัฐ เช่น ในเรื่องกองทุนคนจนเมือง

ในปี 2535 และในพื้นที่จัดตั้งศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัด (ศอช.) ในปี 2535 และในปี 2536 กลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นสมาชิกก็จะนำเงินออมที่เหลือจากการปล่อยกู้ของแต่ละชุมชนนำมาฝากรวมกันจัดตั้งเป็ฯกองทุนรวมศอช. เมื่อกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนมดมีเงินหมุนเวียนของตัวเองไม่พอก็สามารถกู้ยืมได้จากกองทุนรวม และในปี 2537 กองทุนรวมได้กู้เงินจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ เป็นเงิน 1 ล้านบาท เพื่อให้สมาชิก ศอช. กู้ต่อไป ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งก็ได้เงินที่กู้มานำไปเป็นเงินหมุนเวียนในกลุ่มของตนเองด้วย อีกนัยหนึ่งเป็นการสร้างเครดิตให้กับกลุ่มในการรู้จักนำเงินาภยนอกมาช่วยเหลือสมาชิกและกลุ่มออทรัพย์ชุมชนเก้าเส้ง ได้มีส่วนทำให้ ศอช. เป็นองค์กรเครือข่ายที่ได้รับการยอมรับ จนกระทั่งได้รับรางวัลการจัดการเรื่องที่อยู่อาศัยในวันที่อยู่อาศัยโลกในวันที่ 1 ต.ค. 2539

ภายในออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งเองเมื่อมีการออมทรัพย์มาหลายปีต้นเงินทุนหมุนเวียนมีมากขึ้น และค่าตอบแทนก็มีมากขึ้นตามไปด้วย ส่งผลให้กองทุนสวัสดิการได้จัดตั้งขึ้นตอนแรกตั้งกลุ่ม ก็มีเงินมากพอที่จะจัดสวัสดิการให้กับสมาชิก หลักจากตั้งกลุ่มได้ 3 ปี จัดสวัสดิการให้กับสมาชิก เช่น สมาชิกรุ่นที่ 1 (สมัครปีแรก) จะได้ค่ารักษาพยาบาลคืนละ 50 บาท และไม่เก็บ 3 คืน ในรอบ 1 ปี (เฉพาะนอนโรงพยาบาลเท่านั้น) และการปรับยอดเงินของการช่วยเหลือจะเพิ่มขึ้นทุกปี ปัจจุบันสามารถให้สวัสดิการได้มากขึ้น นอกจากจะช่วยเหลือด้านสวัสดิการแล้ว ยังมีกองทุนการศึกษา กูยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ย กองทุนที่อยู่อาศัยและการขอสนับสนุนเงินจากกองทุนภายนอกร่วมกับ ศอช. นำมาเป็นเงินช่วยเหลือด้านอาชีพ, ช่วยเหลือคนชรา

การที่กลุ่มออมทรพัย์ได้ให้บริการกับสมาชิกในหลายรูปแบบและมีการประสานกับกลุ่มอื่น ๆ จากในจังหวัดสงขลา ขยายเป็นเครือข่ายสลัมภาคใต้และเครือข่ายสลัม 4 ภาคตามลำดับ ที่ทำภารกิจในเรื่องการผลักดันเชิงนโยบายในเรื่องที่อยู่อาศัย

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้ง ซึ่งได้ทำบทบาทในเรื่องการสนับสนุนศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมาตั้งแต่ต้น ในฐานะที่กลุ่มเป็นองค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการ (เทศบาลไม่ยอมรับ) แต่มีเครดิตในเรื่องการบริหารการเงินเป็นที่น่าเชื่อถือของหน่วยงานภายนอก ในปี 2541 กลุ่มออมทรัพย์ได้จัดทำโครงการของบประมาณจากกองทุนชุมชนสร้างอาคารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหลังใหม่เป็นเงิน 1.3 ล้าน เมื่อได้รับการอนุมัติงบประมาณก็มีประเด็นกับทางจังหวัด และนายกเทศมนตรีอีกว่ากองทุนอนุมัติได้อย่างไร เมื่อชุมชนเก้าเส้งอยู่ในแผนรื้อย้าย แต่ด้วยการทำงานอย่างเป็นขั้นตอนของกลุ่มทำให้หน่วยงานไม่สามารถขัดขวางได้

การที่ชุมชนเก้าเส้งได้มีองค์กรชุมชนใน 2 ลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการทำให้สามารถใช้บทบาทหน้าที่ตน เล่นบทบาทการประสานกับภายนอกให้เกิดความร่วมมือ เพื่อการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี และสามารถเลือกใช้ให้เหมาะกับสถานการณ์ได้อย่างสอดคล้อง

กิจกรรมพัฒนาชุมชน

ชุมชนเก้าเส้ง ร่วมทำกิจกรรมด้วยตัวเองมานานตั้งแต่สร้างชุมชน เพราะที่ดินที่มีตอนย้ายมาอยู่ใหม่เป็นป่าเสม็ด ป่ายาง ที่ทิ้งถังเมล์ของเทศบาล ไม่มีถนนเข้าออกชุมชน และห่างจากตัวเมือง 5 กิโลเมตร ด้วยสภาพที่กล่าวมาทำให้คนเก้าเส้งรุ่นแรกที่ย้ายเข้ามาอยู่ต้องต่อสู้ ต้องพัฒนาเพื่อให้ชุมชนมีสภาพที่พออยู่ได้ และพัฒนาให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น การพัฒนาในสมัยนั้นไม่มีองค์กรภายนอกสนับสนุนต้องใช้แรงงานคนทั้งหมด มีปลา ปูจากทะเลจะเอาไปขายตลาด ไม่มีถนนต้องเดินเลาะป่า พี่น้องเก้าเส้งจึงร่วมกันทำถนน นอกจากพัฒนาในเรื่องถนน ปรับสภาพพื้นที่บริเวณชุมชนแล้วยังได้ช่วยกันสร้างมัสยิดเป็นสถานที่ปฏิบัติทางศาสนา จากอาคารชั่วคราวที่ไม่แข็งแรงนักปรับปรุงจนปัจจุบันเป็นอาคารที่ถาวรแข็งแรง และยังช่วยกันสร้างสำนักสงฆ์ที่เขาเก้าเส้งใกล้ๆ กับชุมชน นับได้ว่าบรรพบุรุษของเก้าเส้งเป็นนักพัฒนา เมื่อมีปัญหาไม่ได้รอให้คนอื่นมาทำให้ แต่ก็จะช่วยกันทำเอง จนทำให้ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนที่น่าอยู่ ดึงดูดให้คนภายนอกย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนมากขึ้นในเวลาต่อมา

ดังนั้นชุมชนเก้าเส้งจึงมีกิจกรรมมากมายที่ทำให้คนในชุมชนได้ทำร่วมกัน แต่กิจกรรมในช่วงเวลาต่อมามีเป้าหมายและกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง และมีองค์กรจากภายนอกสนับสนุนมากขึ้น ซึ่งพอประมวลกิจกรรมที่สำคัญๆ ได้ดังนี้

4.1 ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เกิดจากการสำรวจชุมชนของโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาร่วมกับสถาบันราชภัฏสงขลาเมื่อปี 2530 พบว่า เด็กเล็กในชุมชนเก้าเส้งถูกทอดทิ้งให้อยู่กับคนแก่ในบ้านขณะที่พ่อแม่และคนที่อยู่ในวัยทำงานต้องออกไปทำงานนอกบ้านและด้วยเหตุที่ชุมชนเก้าเส้งอยู่ใกล้ถนน ใกล้ทะเล เด็กเหล่านี้จึงได้รับอุบัติเหตุบ่อยมาก นอกจากนั้นยังมีอีกปัญหาหนึ่งที่เกี่ยวกับเด็กเล็ก คือ การที่ไม่ได้เตรียมความพร้อมเมื่อถึงวัยเข้าเรียนตามเกณฑ์ ทำให้ต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน ประกอบกับผู้ปกครองก็ไม่สนใจ ไม่ให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาของเด็ก เด็กเก้าเส้งจึงเข้าสังคมกับเด็กกลุ่มอื่นไม่ได้ ปัญหาและภาพสะท้อนเหล่านี้ ทำให้คณะกรรมการชุมชนและกลุ่มแม่บ้านร่วมคิดและหาทางออก โดยการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ในครั้งแรกไม่มีสถานที่ก็ต้องเช่าบ้าน เพื่อทดลองเปิดรับเลี้ยงเด็ก รับสมัครครูพี่เลี้ยง แม่บ้านเป็นผู้ช่วยทั้งเลี้ยงเด็กและทำอาหารเลี้ยงเด็ก ค่าใช้จ่ายอื่นๆ จะเก็บจากผู้ปกครองของเด็กวันละ 5 บาท ค่าเช่าบ้านเดือนละ 800 บาท มีผู้บริจาค และเงินเดือนครูพี่เลี้ยง คณะกรรมการช่วยกันบริจาค การทดลองรับเลี้ยงเด็กมีผู้ปกครองสนใจส่งเด็กมาฝากเลี้ยงวันละ 30-40 คน เมื่อรับเลี้ยงเด็กในบ้านเช่าได้ 2 เดือน จึงคิดสร้างอาคารโดยขอบริจาคที่ดินจากยีหมาด และนางขุ้ยอะ ฮัดยี และจัดสร้างในปี 2532 โดยที่คณะกรรมการร่วมกับพี่น้องในชุมชน ตัดไม้จากป่ามาสร้างอาคาร

วัสดุอื่น ๆ ใช้เครดิตจากร้านค้าวัสดุ สร้างอาคารจนแล้วเสร็จด้วยวงเงินแสนกว่าบาท จากเงินบริจาคของพี่น้องในชุมชนและจากบุคคลภายนอก 60,000 กว่าบาท ซึ่งโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาบริจาค 40,000 บาท ส่วนที่เหลือคณะกรรมการจัดงานเลี้ยงน้ำชาได้รับเงินบริจาคจำนวน 60,000 บาท เมื่ออาคารหลังใหม่สร้างเสร็จสามารถรับเลี้ยงเด็กเล็กได้วันละ 70-100 คน และต้องจ้างครูพี่เลี้ยงเพิ่มอีก 1 คน

รายได้ที่นำมาใช้จ่ายในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ซึ่งเก็บจากผู้ปกครองนักเรียนคนละ 5 บาทต่อวัน เป็นค่าอาหารกลางวันและถ้ามีเงินเหลือก็จะจ่ายเงินเดือนให้ครูพี่เลี้ยงหรือในบางเดือนโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาเป็นผู้จ่ายให้ ซึ่งปัญหาไม่มีเงินเดือนให้กับครูพี่เลี้ยงคณะกรรมการชุมชนได้ขอให้เทศบาลสนับสนุนเงินเดือนครู ซึ่งเทศบาลจ่ายเงินเดือนให้ครูอยู่ 1 ปี (2534) ปีถัดมาเทศบาลต้องการให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเก้าเส้งไปสอนชั้นอนุบาลโรงเรียนเทศบาล ถ้าไม่ไปก็จะไม่จ่ายเงินเดือนให้ ทำให้คณะกรรมการต้องคิดกิจกรรมเพื่อหาเงินมาช่วยเหลือศูนย์ฯ กิจกรรมที่ทำได้แก่ จัดงานขอรับบริจาค ซึ่งได้ครั้งละประมาณ 15,000 - 20,000 บาท ขอบริจาคข้าวสาร , อุปกรณ์การเรียน ของใช้จำเป็นอย่างเช่น เครื่องทำน้ำเย็น , ทีวีสี , หม้อหุงข้าวไฟฟ้า หลังจากจัดกิจกรรมหาทุนได้ 3 ปี คณะกรรมการก็ปรับปรุงตลาดที่มีอยู่เดิมแต่ไม่มีการจัดเก็บรายได้ หลังจากปรับปรุงตลาดชุมชนมีรายได้พอที่จะใช้จ่ายในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก หรือกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ผลตอบแทนส่วนหนึ่งก็จัดสวัสดิการให้กับครูและสนับสนุนกิจกรรมอื่น ๆ ของศูนย์ฯ นอกจากจะจัดสรรเงินของกลุ่มแล้ว ยังจัดทำโครงการของบประมาณจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมในปี 2541 เพื่อจัดสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหลังใหม่ วงเงิน 1.32 ล้านบาท ทางด้านโต๊ะอิหม่ามได้ทำโครงการของบประมาณจากกรมศาสนาเพื่อจ้างครูพี่เลี้ยงเพิ่มอีก 2 คน

นับได้ว่าศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเป็นศูนย์รวมใจของคนเก้าเส้งอีกแห่งหนึ่งนอกจากมัสยิดแล้วจะเห็นว่าทุกฝ่ายในชุมชนจะมุ่งช่วยเหลือให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กอยู่ได้ เพราะปรากฏการณ์ที่แท้จริงที่ชุมชนได้จากการมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ทำให้คนภายนอกรู้จักเก้าเส้งในแง่ของการพัฒนาการศึกษาและจัดการศูนย์ฯ ด้วยตัวเอง ไม่มีงบประมาณจากภายนอกสนับสนุน ความมุ่งมั่น ยืนหยัดที่จะหาวิธีให้ศูนย์เด็กเล็กอยู่ได้ ก็เป็นบทพิสูจน์อันหนึ่งของความร่วมมือของคนเก้าเส้ง

ผู้ใหญ่ในเก้าเส้งจำนวนหนึ่งอ่านหนังสือไม่ออก-เขียนไม่ได้ และไม่สนใจที่จะให้ลูกหลานได้รับการศึกษา แต่เมื่อมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กอยู่ติดกับบ้านทำให้ผู้ปกครองสะดวกที่จะนำบุตรหลานมาส่งและค่าใช้จ่ายก็ถูกมากวันละ 5 บาท ปัจจุบันวันละ 10 บาท เมื่อสถานศึกษาอยู่ใกล้ตัวเขา การศึกษาของลูกไม่เป็นภาระทำให้ผู้ปกครองส่งลูกหลานมาเรียนจำนวนมาก ปัจจุบัน 100 กว่าคนต่อวัน เมื่อการศึกษาเป็นเรื่องใกล้ตัว ผู้ปกครองก็จะถูกกระตุ้นเรื่องการศึกษาของ

ลูกจากครู , จากคณะกรรมการชุมชน ผู้ปกครองคนไหนไม่มีเงินวันละ 10 บาท ก็สามารถส่งลูกมาเรียนได้ ศูนย์ฯ จะช่วยเหลือทำให้ผู้ปกครองตื่นตัวเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน ทำให้เด็กเก้าเส้งรุ่นใหม่ได้เรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น

ซึ่งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กนอกจากจะเป็นศูนย์รวมใจแล้ว สาธารณะก็เริ่มยอมรับชุมชนเก้าเส้งมากขึ้น ทางด้านเทศบาลได้นำเรื่องศูนย์พัฒนาเด็กเล็กไปขยายผลต่อ โดยจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้นอีก 5 แห่ง ด้านชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่สงขลาก็จัดสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้นมาเองอีก 3 แห่ง ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กทั้ง 8 ชุมชน ทางเทศบาลสนับสนุนจ่ายเงินเดือนให้ครูพี่เลี้ยง เทศบาลกับศูนย์พัฒนาเด็กเล็กชุมชนเก้าเส้ง ได้จ่ายเงินเดือนครูแค่ปีเดียว (2534) แล้วขอครูกลับไปสอนโรงเรียนเทศบาล แต่เก้าเส้งแตกต่างกับที่อื่นตรงที่ว่า ครูพี่เลี้ยงคณะกรรมการชุมชนเป็นผู้รับสมัครและคัดเลือกเอง ไม่ได้เป็นคนของเทศบาล เทศบาลเพียงจ่ายค่าจ้างให้เท่านั้น เมื่อเทศบาลขอครูกลับครูก็ไม่ยอมไป คณะกรรมการชุมชนได้เรียกประชุม เมื่อเทศบบาลไม่จ่ายเงินเดือนให้ครู คณะกรรมการก็พร้อมที่จะออกเงินกันเองจ่ายเงินเดือนให้ครู หลังจากนั้นชุมชนเก้าเส้งก็จัดหารายได้มาเลี้ยงศูนย์พัฒนาเด็กเล็กด้วยตนเองตลอดมา

เมื่ออาคารหลังเก่าเช่ารุด กลุ่มออมทรัพย์ได้ของบประมาณการก่อสร้างอาคารหลังใหม่จากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ซึ่งกองทุนอนุมัติและเทศบาลเซ็นยินยอมที่จะให้มีการก่อสร้างอาคารหลังใหม่ แต่เมื่อก่อสร้างไปสักระยะผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทยมาติดตามโครงการฯ ที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนฯ และมีการต่อว่ากองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมที่อนุมัติงบประมาณให้ชุมชนเก้าเส้ง เพราะเป็นชุมชนที่จะถูกไล่รื้อแต่ด้วยเอกสารที่เทศบาลเซ็นอนุญาตในตอนต้น ทำให้ทางราชการไม่สามารถขัดขวางโครงการได้ ซึ่งส่งผลต่อวิกฤตชุมชนในระยะต่อไป

4.2 กิจกรรมตลาด (ปี 2533 - 2536) ตลาดเก้าเส้งเกิดโดยธรรมชาติกล่าวคือมีสินค้าแล้วมีผู้ซื้อ ชาวประมงจับกุ้ง หอย ปู ปลา มาได้จากทะเล พอนำขึ้นจากเรือ ซึ่งอยู่ใกล้ถนนใหญ่คนสัญจรไปมาก็แวะซื้อ นานๆ เข้าก็กลายเป็นตลาดบริเวณฟุตบาต การจราจรติดขัดทำให้เกิดความไม่ปลอดภัย เทศบาลจึงสั่งย้ายให้มาขายบริเวณด้านหน้าชุมชน บ้านไหนที่มีที่ว่างมากก็จัดทำเป็นล็อคให้แม่ค้ามาวางของขายแล้วเจ้าของบ้านเก็บรายได้เป็นของตัวเอง แม่ค้าที่ไม่มีที่วางของขายก็นำมาวางริมถนน เทศบาลเห็นว่าไม่เป็นระเบียบสั่งให้ยกเลิกตลาด ในช่วงนั้นคณะกรรมการชุมชนมีภาระในการดูแลศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จึงได้ขอจัดระเบียบตลาดเพื่อนำรายได้มาใช้จ่ายเกี่ยวกับศูนย์ฯ การจัดระเบียบไม่ใช่เรื่องง่ายอีกเหมือนกัน เพราะเป็นผลประโยชน์ของเจ้าของบ้านและแม่ค้าต้องใช้เวลาตั้งแต่ปี 2533-2536 โดยค่อยๆ จัดไม่ให้กระทบความรู้สึกของคนชุมชนมากนัก ต้องอาศัยการทำงานเป็นทีม เข้าเคลียร์ในแต่ละบ้านที่มีแผงขายของ และประชุมแม่ค้าเพื่อจัดแม่ค้าขายของตามล็อคที่จัดไว้ จัดระบบการจัดเก็บเงินค่าตลาด เช่น มีตั๋วในการเก็บเงิน มีระบบ

บัญชีตรวจสอบได้ จัดสร้างที่ขายของเพิ่มในที่ดินที่เป็นสนามเด็กเล็กเล่น ด้วยงบประมาณจากงบพัฒนาจังหวัด จากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร(ส.ส.)เขต 1 และโครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้

ตลาดเก้าเส้งเป็นที่นิยมของคนสงขลา ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางที่จะออกไปนอกเมืองได้สะดวก จะมีลูกค้าที่เดินทางออกนอกเมืองและคนในเมืองแวะซื้อสินค้าเป็นจำนวนมาก ตลาดเก้าเส้งเป็นที่กล่าวถึงในแง่ของการเป็นตลาดที่มีอาหารทะเลสดๆ ปลาเค็ม รวมกระทั่งผักสด ผลไม้และร้านค้าของชำอื่นๆ จำนวนมาก นอกจากมีคนเก้าเส้งออกมาขายของจำนวน 100 กว่ารายต่อวันแล้ว ยังมีแม่ค้าที่มาจากภายนอกชุมชนอีกประมาณ 50 กว่ารายต่อวัน ฉะนั้น ตลาดเก้าเส้งมิได้มีเพียงเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนเท่านั้น แต่ยังสามารถแก้ปัญหาให้กับคนกลุ่มอื่นๆ ของสังคมด้วย เมื่อเก้าเส้งมีตลาดที่สะอาด รองรับลูกค้าได้วันละ 1,000 กว่าคน ส่งผลต่อภาพพจน์ชุมชนเปลี่ยนไป คนภายนอกจะมาจับจ่ายซื้อของอย่างปลอดภัยเหมือนตลาดทั่วๆ ไป ที่ไม่ได้ระแวงว่าเป็นตลาดในชุมชนแออัด เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าตลาดเก้าเส้งเป็นตลาดของเมืองสงขลา ไม่ใช่ตลาดของคนเก้าเส้งเท่านั้นแต่เป็นจุดขายของเมืองสงขลาอีกอย่างหนึ่ง เช่น ถ้ามาเที่ยวเมืองสงขลา นอกจากจะชมเมืองเก่าแถวนครใน-นครนอก เที่ยวหาดสมิหลา ชมนางเงือกแล้วจะต้องแวะซื้ออาหารทะเลสดๆ จากตลาดเก้าเส้ง จึงถือว่ามาเที่ยวเมืองสงขลาอย่างแท้จริง

4.3 การสร้างส้วมสาธารณะ ชุมชุนเก้าเส้งได้แบ่งตามสภาพพื้นที่เป็น 2 ส่วนได้แก่ ส่วนที่อยู่ชายทะเลจำนวน 80 ครอบครัว ซึ่งมีไทยมุสลิมถึง 90% ไทยพุทธ 10% ส่วนที่ 2 ในที่ดินแปลงใหญ่ 26 ไร่ จำนวน 340 ครอบครัวไทยพุทธ-มุสลิม ครึ่งต่อครึ่ง ส่วนใหญ่ของพี่น้องชายทะเลไม่มีส้วมใช้ และชอบที่จะถ่ายชายทะเล ส่งผลต่อภาพพจน์ของชุมชนเป็นอย่างมาก และเคยเป็นเหตุผลหนึ่งของการรื้อย้ายชุมชน ฉะนั้นการสร้างส้วมสาธารณะของชุมชน นอกจากจะให้พี่น้องเก้าเส้งได้มีการถ่ายที่ถูกสุขลักษณะแล้วก็ต้องการแก้ภาพพจน์ให้กับชุมชนด้วย สร้างส้วมจำนวน 5 ห้อง ได้รับเงินสนับสนุนจากยูนิเซฟจำนวน 40,000 บาท ในปี 2532 และจัดตั้งกองทุนให้กับผู้ที่ต้องการสร้างส้วมเป็นของตนเองอีกจำนวนหนึ่ง ส้วมที่ชายทะเลได้จัดเป็นส้วมสาธารณะสำหรับคนชุมชนและคนทั่วไป โดยมีระบบการจัดการดูแลโดยกลุ่มผู้ใช้ส้วมเอง เก็บเงินค่าใช้ส้วมครอบครัวละ 20 บาทต่อเดือน

4.4 กิจกรรมการพัฒนาคลองสำโรง คลองสำโรงเป็นคลองที่เชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบกับทะเลหลวง ซึ่งมีชุมชนบุกรุกอาศัยตลอดแนวคลอง 5 กิโลเมตร จำนวน 5 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนเก้าเส้ง (ปากคลองสำโรงด้านทะเลหลวง) ชุมชนสำโรง ชุมชนหน้าโรงเรียนพาณิชย์ ชุมชนศาลาเหลืองและชุมชนบ่อหว้า ชุมชนทั้งห้าถูกกล่าวหาว่าเป็นชุมชนที่ทำให้คลองสกปรก ทิ้งขยะลงคลอง สร้างบ้านรุกล้ำลงในคลอง ชุมชนทั้งห้าแห่งได้ตกลงกันเพื่อทำความสะอาดคลองบริเวณใกล้ชุมชนของตนเองในวันสำคัญต่างๆ ทำให้ขยะหมดไปและคลองสำโรงมีสภาพที่ดีขึ้นมากแต่น้ำยังเน่าเหม็น

เหมือนเดิม ซึ่งน้ำเน่าเสียเกิดจากน้ำทิ้งของโรงงาน , ของเทศบาลและของชุมชนเอง ดังนั้นชุมชนทั้งห้าได้มีการกำหนดฟื้นฟูของสำโรงที่มากกว่าการเก็บขยะและได้เสนอนโยบายการฟื้นฟูคลองสำโรงต่อจังหวัดสงขลาและเสนอให้มีการขุดลอก ซึ่งทางจังหวัดสงขลาก็เห็นชอบด้วยในสมัยผู้ว่าราชการจังหวัด (นายยุวัฒน์ วุฒิเมธี) ปี 2537 ได้อนุมัติงบประมาณในการขุดลอกคลองเป็นเงิน 1.3 ล้านบาท หลังจากนั้นชุมชนได้มีอาสาสมัครสถาปนิคมาร่วมทำผังจัดระเบียบชุมชนและสิ่งแวดล้อมบริเวณชุมชนเสียใหม่ โดยกระบวนการทำผังชุมชนริมคลองได้ทำด้วยตัวเอง สถาปนิกเพียงช่วยเสริมทางด้านเทคนิคเท่านั้น เมื่อชุมชนทั้งห้าได้ทำผังเรียบร้อยแล้ว ได้เสนอต่อจังหวัดอีกครั้งเพื่อขอการปรับปรุงชุมชนต่อไป และทางจังหวัดได้ประสานงานกับการเคหะแห่งชาติ (ปี 2540) โดยเสนอการเคหะแห่งชาติให้จัดทำโครงการปรับปรุงชุมชนและสาธารณูปโภค ในเวลาต่อมาการเคหะฯ ก็ได้อนุมัติงบประมาณในการปรับปรุงชุมชนและสาธารณูปโภค ด้วยเงินงบประมาณ 17 ล้านบาท โดยการเคหะแห่งชาติได้มอบหมายให้เทศบาลเป็นหน่วยงานดำเนินโครงการตามแนวทางที่ชุมชนกำหนดตามผังที่ชุมชนเสนอนั้น แต่สำหรับชุมชนเก้าเส้งเทศบาลไม่ดำเนินการตามโครงการที่เสนอไป ในระยะนั้นคุณใจดี ซึ่งเป็นประธานชุมชนได้มอบหมายให้คณะกรรมการท่านอื่นดูแลและติดตามโครงการ ปรากฏว่าเทศบาลไม่ยอมดำเนินการตามโครงการในชุมชนเก้าเส้งแล้วงบประมาณทั้งหมดนำไปสนับสนุนโครงการอื่นๆ ในสี่ชุมชน และโครงการนี้ในชุมชนเก้าเส้งก็ไม่ได้รับรู้กันอย่างกว้างขวาง ผู้ที่รับผิดชอบเรื่องนี้ก็ไม่ได้ติดตามอย่างจริงจัง ทำให้ชุมชนเก้าเส้งไม่ได้รับการปรับปรุงชุมชนและมีสาธารณูปโภคตามที่มีโครงการเสนอไป

สำหรับกิจกรรมพัฒนาคลองสำโรงนั้น ชุมชนเก้าเส้งจะมีเพื่อนที่อยู่ริมคลองร่วมกัน 5 ชุมชนแล้ว ชุมชนเก้าเส้งยังกระตุ้นให้ องค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) เขารูปช้างได้หันมาสนใจการพัฒนาคลองสำโรงด้วย เพราะฝั่งตรงข้ามชุมชนเก้าเส้งเป็นพื้นที่รับผิดชอบของ อ.บ.ต. เขารูปช้าง โดยที่แกนนำของชุมชนเก้าเส้งได้ชักชวนให้ อ.บ.ต. มาร่วมเก็บขยะในคลองในวันสำคัญต่างๆ ทำให้ อ.บ.ต. ได้นำการพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองสำโรงเป็นนโยบายหนึ่งของ อ.บ.ต. ด้วย

การพัฒนาคลองสำโรงของเก้าเส้ง สามารถเปลี่ยนภาพลักษณ์ของตนเองจากชุมชนที่สกปรกทิ้งขยะลงคลอง ทำน้ำเสียลงคลองสำโรงมาเป็นชุมชนที่รักษาสิ่งแวดล้อมของคลองสำโรงได้ดี และการให้ความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐในการพัฒนาคลอง ทำให้ชุมชนเก้าเส้งกับจังหวัดสงขลาได้มีการประสานงานในเรื่องการพัฒนาคลองสำโรงเชิงนโยบาย ส่งผลต่อความรู้สึกขัดแย้งที่มีอยู่เดิม ที่ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนบุกรุกและขัดคำสั่งการรื้อย้ายชุมชนของทางจังหวัด มาเป็นความสัมพันธ์ที่ร่วมมือกันในการพัฒนาคลองและเป็นความรู้สึกที่ดีต่อกัน ทำให้ลดกระแสของการไล่รื้อชุมชนเก้าเส้งลงไปด้วย

4.5 กิจกรรมเพื่อที่อยู่อาศัย ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนที่ทางราชการมีคำสั่งให้ย้ายเข้ามาอยู่ตั้งแต่ปี 2502 จำนวน 70 ครอบครัว และขยายมากขึ้นจากครอบครัวเดิมและการย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ ประมาณปี 2529 ทางราชการดำเนินงานโดยเทศบาลสงขลาต้องการเอาที่ดินคืน เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยให้ชาวชุมชนเก้าเส้งย้ายไปอยู่นอกเมืองห่างจากที่เดิม 3 กิโลเมตร ที่บ้านพรุจูด ต. เขารูปช้าง แต่คนเก้าเส้งยืนยันไม่ขอรื้อย้าย ในขณะนั้นชุมชนก็มีคณะกรรมการชุมชน ซึ่งสนิทสนมกับนายกเทศมนตรี แต่ก็ไม่สามารถพูดคุยให้เทศบาลยกเลิกนโยบายการรื้อย้ายชุมชนเก้าเส้งได้ เหตุผลการรื้อย้ายครั้งนั้น เพราะ ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนที่สกปรก ส่งกลิ่นเหม็น ถ่ายอุจจาระบนชายหาด เป็นแหล่งยาเสพติด คลองสำโรงเน่าเหม็นก็เพราะคนเก้าเส้งระบายน้ำเสียลงคลอง ข้อกล่าวหาเหล่านั้นหลายเรื่องก็เป็นข้อเท็จจริง

ในปี 2530 โครงการปรับปรุงชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา ได้ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลชุมชน โดยการสำรวจข้อมูล พบว่าคนชุมชนเก้าเส้งมีความคิดเห็นต่อการรื้อย้ายว่าไม่เป็นธรรมและจะไม่ยอมรื้อย้ายตามคำสั่งของทางราชการ เจ้าหน้าที่โครงการฯ ได้ร่วมกับคณะกรรมการชุมชนค้นหาทางออกของการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย โดยใช้เหตุผลการรื้อย้ายของทางราชการมาเป็นประเด็นถกเถียง ทำให้คณะกรรมการชุมชนได้เห็นข้อเท็จจริงและจะพัฒนาชุมชน เพื่อ สร้างภาพใหม่ของเก้าเส้ง ให้สามารถอยู่ร่วมกับเมืองได้

ในระยะต้นของการเรียกร้องการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย ชุมชนเก้าเส้งได้พยายามทำในระดับพื้นที่ คือ การยื่นหนังสือถึงนายกเทศมนตรีขออยู่ในที่ดินเดิม และในปี 2532 ก็ยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์) มีการจัดเดินขบวนจากชุมชนเก้าเส้งไปยังสนามกีฬากลางจังหวัด ซึ่งระยะทาง 5 กิโลเมตร คนในชุมชนออกร่วมเดินทั้งหมดยกเว้นคนแก่กับเด็กเล็กที่เดินไม่ไหว คณะกรรมการชุมชนในช่วงนั้นส่วนใหญ่จะเป็นพรรคพวกของนายกเทศมนตรี ซึ่งไม่กล้าที่จะเปิดเผยตัวเองมากนัก แต่มีผู้ทำในเรื่องนี้ 2 ท่าน คือ คุณใจดี สว่างอารมณ์และคุณวินิจ เอกพันธ์ ได้นำขบวนและยื่นหนังสือด้วยตนเองแต่ภายในชุมชนก็ไม่ได้ขัดแย้ง ถึงแม้คณะกรรมการชุมชนจะไม่กล้า เพราะ เกรงใจนายกเทศมนตรี (นายประโชติ เอกอุรุ) แต่จะเคารพในข้อจำกัดของแต่ละคนทำให้สามารถร่วมงานกันได้ ในบทบาทที่แตกต่างกัน

หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่โครงการฯ ได้พาคณะกรรมการชุมชนพร้อมทั้งเชิญเจ้าหน้าที่ของเทศบาลไปศึกษาดูงานที่กรุงเทพฯ เรื่องการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและการแก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย ตามรูปแบบและทิศทางที่ชุมชนต้องการ เช่น ชุมชนกองขยะอ่อนนุช อยู่ในที่ดินของกรุงเทพมหานคร(ก.ท.ม.) ซึ่ง ก.ท.ม. ต้องการใช้ที่ดินและให้ชุมชนรื้อย้ายออกไป ซึ่งมีการเจรจากันหลายครั้ง จนในที่สุด ก.ท.ม. ก็ให้ความร่วมมือกับชุมชนในการจัดหาที่อยู่ใหม่ใกล้กับบริเวณกองขยะ และชุมชนอื่นๆ อีก เช่น ชุมชนคลองเตย ที่สามารถปรับปรุงอยู่ในที่ดินเดิมได้

ทำให้ชุมชนเก้าเส้งได้มีแนวคิดในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของตนเอง นำกลับมาประยุกต์ใช้โดยได้กำหนดเป็นแนวทางของตนเองในการขอยืนยันอยู่ในที่ดินเดิม ดังนี้

1. ชุมชนเก้าเส้งพร้อมที่จะพัฒนาชุมชน ให้มีสภาพดีขึ้นกว่าเดิมไม่เป็นแหล่งเสื่อมโทรม
2. การเสนอขอเช่าที่ดินจากกรมธนารักษ์
3. กิจกรรมเชิงนโยบาย (สร้างเครือข่ายระดับจังหวัดและระดับประเทศ เพื่อร่วมผลักดันให้มีกฎหมายคุ้มครองชาวชุมชนแออัด และจัดตั้งกองทุนที่อยู่อาศัยแห่งชาติ)

1. กิจกรรมพัฒนาชุมชน หลังจากนั้นชุมชนเก้าเส้งได้เริ่มปรับปรุงชุมชน เริ่มจากการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เพื่อเป็นที่พัฒนาการศึกษาของคนรุ่นใหม่ในเก้าเส้ง , ปรับปรุงตลาดหน้าชุมชนให้เป็นแหล่งงานและหารายได้ของคนในชุมชน , ปรับปรุงถนนและคูระบายน้ำ เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมในชุมชนให้ดีขึ้น และมีกลุ่มออมทรัพย์สนับสนุนเงินกู้เพื่อการปรับปรุงบ้านของสมาชิกลุ่มฯ

2. การเสนอขอเช่าที่ดินกับกรมธนารักษ์ ในปี 2534 หลังจากที่ชุมชนได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ปลายปี 2533 ชุมชนมีความมั่นใจแล้วว่าตัวเองสามารถจัดระบบการเงินของชุมชน เพื่อมีเงินในการขอเช่าที่ดิน จึงมีตัวแทนจากชุมชนจำนวน 10 ท่าน ไปยื่นขอเช่าที่ดินกับกรมธนารักษ์ แต่ไม่ได้รับคำตอบ กรมธนารักษ์อ้างว่าการดูแลที่ดินและอนุญาตในการเช่าที่ดินของกรมธนารักษ์นั้น เป็นอำนาจของผู้ว่าราชการจังหวัด เมื่อได้ติดตามเรื่องไปยังจังหวัด ผู้ว่าราชการจังหวัดไม่อนุญาตให้เช่า แต่หลังจากนั้นอธิบดีกรมธนารักษ์ได้มาที่จังหวัดสงขลาและได้เข้าพบผู้ว่าฯ คณะกรรมการชุมชนขอพบและพูดคุยด้วยแต่ถูกขัดขวาง แต่อธิบดีกรมธนารักษ์ได้ให้สัมภาษณ์ต่อสื่อมวลชนว่ากรมธนารักษ์มีนโยบายที่จะให้ประชาชนเช่าที่ดิน แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดก็ยังยืนยัน เรื่องการเช่าที่ดินจึงยุติแต่นั้นมา

3. กิจกรรมเชิงนโยบาย (สร้างเครือข่ายระดับจังหวัดและระดับประเทศ เพื่อร่วมผลักดันให้มีกฎหมายคุ้มครองชาวชุมชนแออัด) เก้าเส้งได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้ร่วมร่างกฎหมายชุมชนแออัด ตั้งแต่ปี 2531 มีการแก้ไขปรับปรุงและเสนอเข้าสภาผู้แทนราษฎรมาหลายสมัย แต่ไม่ได้รับการพิจารณาในสภา จนกระทั่งปี 2536 ได้มีความพยายามที่จะเสนอร่าง พ.ร.บ. อีกครั้ง โดยใช้วิธีกดดัน สำหรับจังหวัดสงขลามีการชุมนุมที่หน้าศาลากลาง 3 วัน 3 คืน เพื่อให้กระทรวงมหาดไทยได้นำร่างพระราชบัญญัติ(พ.ร.บ.) ฉบับที่ชาวชุมชนได้ร่างขึ้นเป็นร่างหลักในการพิจารณา เหตุผลที่ได้หยิบยก ร่างพ.ร.บ. ฉบับของชาวบ้านขึ้นมาให้สภาผู้แทนราษฎร พิจารณานั้น เพราะ ในช่วงที่ชุมชนแออัดได้เสนอร่าง พ.ร.บ. ชุมชนแออัดฉบับชาวบ้าน พรรคการเมืองต่าง ๆ ได้แก่ ประชาธิปัตย์ , ความหวังใหม่ การเคหะ

แห่งชาติ ก็ได้เสนอร่าง พ.ร.บ.ชุมชนแออัดฉบับที่ตนเองร่างมาด้วย การชุมนุมครั้งนั้นประสบผลสำเร็จ โดยกระทรวงมหาดไทยยินยอมที่จะใช้ร่าง พ.ร.บ.ชุมชนแออัดฉบับของชาวบ้าน เป็นร่างหลักในการเสนอเข้าสภาผู้แทนราษฎร และในขั้นตอนการแปรญัติในวาระ 2 ขอให้มีตัวแทนชุมชนแออัดได้เข้าร่วมในกรรมาธิการด้วย แต่ในท้ายที่สุดร่าง พ.ร.บ. ชุมชนแออัดฉบับชาวบ้านยังไม่ได้เข้าสู่สภาฯ เนื่องจากมีการยุบสภา ฯ ทำให้ พ.ร.บ. ชุมชนแออัดฉบับชาวบ้านที่เสนอไปแล้วนั้น ต้องตกไปด้วย

หลังจากที่ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่แล้ว ได้ให้สิทธิ์ประชาชนในการเสนอกฎหมายโดยร่วมลงชื่อ 50,000 รายชื่อ ชุมชนเก้าเส้งได้ร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค ในการทำกิจกรรมเพื่อให้ความรู้กับคนในชุมชนเรื่องของการเสนอกฎหมายตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่และขอความร่วมมือของคนในชุมชนร่วมลงชื่อ 50,000 รายชื่อ ซึ่งผู้นำของชุมชนเก้าเส้งเป็นกำลังหลักของจังหวัดสงขลาในการรณรงค์ภายในชุมชนชนเก้าเส้งและพื้นที่อื่นๆ ด้วย แต่ พ.ร.บ. ชุมชนแออัดก็ยังไม่ได้ยังเสนอเข้าสภา เพราะเป็นช่วงต่อของการเปลี่ยนรัฐบาล

สำหรับกองทุนเรื่องที่อยู่อาศัยแห่งชาติ ก็ยังเป็นเรื่องที่ต้องรอสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศ

6. กิจกรรมปรับปรุงถนนซอยและคูระบายน้ำ การสร้างบ้านของพี่น้องในเก้าเส้งไม่ค่อยเป็นระเบียบ เพราะชุมชนไม่ได้วางผังไว้ก่อน ใครอยากสร้างบ้านตรงไหนก็สร้างเว้นเพียงทางเดินแคบ ๆ โดยเฉพาะบริเวณชายทะเล แต่บริเวณชุมชนที่อยู่ในดินผืนใหญ่ 27 ไร่ จำนวน 340 ครอบครัวมีการจัดผังได้ดีพอสมควร ซึ่งแบ่งเป็นซอย 3 ซอย มีตรอกที่เชื่อมระหว่างซอยและมีซอยเชื่อมกับถนนชลาทัศน์ หน้าชุมชน ซอยต่างๆ ชาวบ้านร่วมกันทำแต่ไม่ได้ถมลูกรัง เป็นหลุมเป็นบ่อ ชาวบ้านบางคนก็สร้างบ้านบนซอย

การปรับปรุงถนนซอยในครั้งแรกเมื่อประมาณปี 2534 ตัวแทนคณะกรรมการชุมชนได้ขอการสนับสนุนงบประมาณสนับสนุนจากโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลา มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย จำนวน 40,000 บาท มาทำถนนลูกรัง ส่งผลกระทบกับบ้านหลายหลังที่สร้างบนถนนซอย บางบ้านสร้างล้ำออกมา คณะกรรมการพยายามพูดคุยให้บ้านแต่ละหลังยินยอมรื้อถอนและขยับเข้าไป เพื่อเว้นพื้นที่ถนนให้กว้างขึ้น เพราะบ้านที่สร้างบนถนนซอยเป็นบ้านหลังเล็กๆ ที่มีบ้านหลังใหญ่อยู่แล้ว แต่เมื่อมีครอบครัวใหม่ก็ขยายออกมา การทำความเข้าใจถึงการพัฒนาชุมชน การทำให้ชุมชนมีระเบียบเป็นวิธีการหนึ่งของการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของคนทั้งชุมชน ถึงแม้ชาวชุมชนยินดีที่จะรื้อถอนแต่ทางคณะกรรมการก็ได้ให้เงินชดเชยเพื่อซื้อวัสดุบางส่วนแต่ไม่ได้ช่วยทั้งหมด ซึ่งวิธีการนี้ก็ทำให้เกิดความร่วมมือได้ง่ายขึ้น ในขณะที่กำลังทำถนนก็เกิดปัญหา

ความไม่เข้าใจของชาวบ้านบางคน ออกมาด่ากรรมการและไม่ให้ความร่วมมือ แต่ด้วยความอดทนของกรรมการชุดนี้ กิจกรรมก็ผ่านไปด้วยดี ซึ่งกรรมการในการทำถนนครั้งนี้ คือ คุณใจดี สว่างอารมณ์ และคุณวินิจ เอกพันธ์ หลังจากชุมชนได้ปรับปรุงถนนทำให้สภาพทางกายภาพดีขึ้น ชาวบ้านเริ่มให้ความสนใจเรื่องของการพัฒนาและมีการประชุมในชุมชนเพื่อสรุปปัญหาของการทำถนนที่ผ่านมา ชาวบ้านได้เสนอให้มีการทำคูระบายน้ำควบคู่กับการทำถนนสายอื่นๆ ต่อไป

ในปี 2536 คณะกรรมการชุมชนและชาวบ้านร่วมเขียนโครงการของบประมาณปรับปรุงสุขาภิบาลชุมชน เพื่อทำคูระบายน้ำทั้งบริเวณชุมชน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนประมาณ 400,000 บาท จากโครงการการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง(ไลฟ์ ยูเอ็นดีพี) ซึ่งแหล่งทุนมีเงื่อนไขให้ชุมชนร่วมคิด-ร่วมทำโครงการ งบประมาณนั้นให้สำหรับการจัดซื้ออุปกรณ์การก่อสร้างและการสัมมนาของคนในชุมชนเท่านั้น เมื่อเทศบาลทราบถึงการอนุมัติโครงการจากโครงการการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง ทางเทศบาลก็สั่งระงับไปยังโครงการไลฟ์ไม่ให้โอนเงินให้เก้าเส้งทำโครงการตามแผนที่ขอไป คณะกรรมการชุมชนจึงได้มอบหมายให้คณะกรรมการท่านที่มีความสนิทสนมกับนายกเทศมนตรีสงขลาเป็นการส่วนตัว เข้าพบเพื่อชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของการทำโครงการ แต่เทศบาลก็ไม่ยินยอมจนกระทั่งเวลาล่วงเลยมาปีกว่าเก้าเส้งก็ยังไม่ได้ทำโครงการ นักพัฒนาจึงได้ทำหน้าที่ประสานระหว่างโคงการไลฟ์กับเทศบาลให้เกิดความเข้าใจในเรื่องวัตถุประสงค์ของการสนับสนุน ซึ่งไม่ได้สนับสนุนการอยู่ที่เดิมของเก้าเส้งแต่เป็นการสนับสนุนเพื่อฝึกให้ชุมชได้รู้จักการบริหาร-จัดการด้านสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง นอกจากชุมชนจะมีสภาพที่ดีขึ้นแล้วยังส่งผลให้คลองสำโรงดีขึ้นด้วย จากโครงการนี้เทศบาลจึงให้ความร่วมมือทำหนังสือไปยังโครงการไลฟ์ให้โอนเงินไปยังเก้าเส้งเพื่อให้ชุมชนได้ดำเนินการตามโครงการฯ

เมื่อถึงขั้นของการดำเนินการ เป็นช่วงที่ชาวชุมชนเริ่มท้อถอย เบื่อหน่ายการขัดขวางของเทศบาลที่จะให้เงินลงมายังชุมชนเก้าเส้ง ความร่วมมือของคนในชุมชนก็เริ่มลดลงเพราะการทำโครงการกับการดำเนินงานล่วงเลยมาเป็นเวลานาน ซึ่งต้องกระตุ้นชาวชุมชนกันใหม่ให้เข้าร่วมดำเนินการ ซึ่งคณะกรรมการชุมชนท่านอื่นๆ ไม่ได้สนใจในประเด็นเหล่านี้ ทำให้คุณใจดี ต้องออกมาเป็นแกนนำในการดำเนินโครงการฯ และได้รับความร่วมมือจากชาวชุมชนจนทำคูระบายน้ำแล้วเสร็จตามโครงการ แต่ยังไม่ทั่วถึงทั้งชุมชน โดยเฉพาะบริเวณคูระบายน้ำริมถนนชลาทัศน์หน้าชุมชนยังมีน้ำขัง พี่น้องในชุมชนก็ร่วมกันออกเงินบางส่วนร่วมกันทำคูระบายน้ำให้พอแก้ปัญหาได้ก่อน

ในปี 2539 ได้มีโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง (แดนแซด) ที่ต้องการจะสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือของคนในท้องถิ่นร่วมจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนต่างๆ ในเขตเมือง ฉะนั้นการขอใช้งบประมาณของโครงการต้องผ่านการพิจารณาโครงการจากพหุภาคีจังหวัด ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนเทศบาล , ประชาสังคม , นักวิชาการ , นักพัฒนาและตัวแทนชุมชนในสัดส่วน

60% ของคณะกรรมการทั้งหมด ซึ่งคุณใจดีก็เป็นหนึ่งในคณะกรรมการชุดนี้ เมื่อมีช่องทาง ชุมชนเก้าเส้งจึงได้ทำโครงการของบประมาณไปยังเวทีพหุภาคีจังหวัดและมีกระบวนการในการพิจารณาโครงการ โดยมีเงื่อนไขชุมชนที่ขอการสนับสนุนจะต้องเคยมีการพัฒนาชุมชนที่ช่วยเหลือตนเองมาก่อน และคนในชุมชนร่วมทำโครงการ ฉะนั้นชุมชนเก้าเส้งซึ่งมีการพัฒนาทางด้านสิ่งแวดล้อมมาก่อนแล้ว ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการจัดทำคูระบายน้ำริมถนนชลาทัศน์หน้าชุมชน เป็นเงิน 200,000 บาท ทำให้สภาพสิ่งแวดล้อมชุมชนดีขึ้นทั่วทั้งบริเวณชุมชน และการทำคูครั้งนี้ทำให้คนภายนอกที่ร่วมเป็นคณะกรรมการพิจารณาโครงการได้รับรู้ถึงถึงกระบวนการการพัฒนาของชุมชนเก้าเส้งที่ผ่านมาและแนวทางการพัฒนาชุมชนเก้าเส้งในระยะต่อไป

สรุปการทำกิจกรรมของชุมชนเก้าเส้ง

กิจกรรมของชุมชนเก้าเส้งพอจะแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. กิจกรรมที่ทำเสร็จในระยะเวลาสั้นๆ เช่น การทำคูระบายน้ำ , ถนน , เก็บขยะ , ส้วมสาธารณะ
2. กิจกรรมที่ต้องทำเป็นประจำและใช้เวลานาน เช่น ตลาด , ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก , กลุ่มออมทรัพย์

ซึ่งกิจกรรมทั้งสองลักษณะเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน เช่น ตลาด , ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก , ส้วมสาธารณะ เกิดขึ้นในช่วงปี 2532 กลุ่มออมทรัพย์ , ถนน ในช่วงปี 2533 และคูระบายน้ำ เริ่มทำตั้งแต่ปี 2536 ในปี 2540 จึงจะมีคูระบายน้ำทั่วทั้งชุมชน

กิจกรรมทั้งหมดของชุมชนเก้าเส้งจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันและหนุนเสริมซึ่งกันและกัน เช่น กิจกรรมตลาดซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งชุมชนไม่เคยคิดที่จะจัดระบบ จนกระทั่งเมื่อมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก มีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นภาระที่ต้องรับผิดชอบ ต้องมีเงินมาบริหารจัดการเป็นประจำทุกวัน และตลาดหากสร้างภาพพจน์ที่ไม่ดีก็จะส่งผลต่อเรื่องที่อยู่อาศัยของชุมชนด้วย ชุมชนจึงให้ความสนใจและพัฒนาตลาดอย่างจริงจัง ทั้งเรื่องความสะอาด การจัดเก็บรายได้เพื่อจะนำมาบริหารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กให้สามารถอยู่ได้

การทำกิจกรรม จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนและเมื่อวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาแล้วจะต้องมีกระบวนการประชุม ดูงาน หรือบางกิจกรรมมีการสัมมนาก่อนการทำกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมเป็นเพียงเครื่องมือของการพัฒนาคน , สร้างความสามัคคี , พัฒนาทักษะการบริหารจัดการสู่การพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน

ซึ่งกิจกรรมทุกกิจกรรมที่ทำจะต้องแก้ “รหัสหมาย” ของชุมชนเก้าเส้ง เช่น ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนที่สกปรก ไม่ปลอดภัย กลิ่นเหม็น คนไม่พัฒนาทางการศึกษา สร้างปัญหาให้กับสังคม และเป็นผู้บุกรุก ซึ่งเมื่อทำกิจกรรมที่กล่าวมา รหัสหมายเปลี่ยนไปในมุมมองของคนภายนอก

ซึ่งสังเกตได้จากชุมชน ***เก้าเส้งเป็นต้นแบบของการพัฒนา*** เป็นที่ที่มีคนภายนอกมาศึกษาดูงาน ผู้นำได้รับการยอมรับให้เป็นคณะกรรมการการศึกษาของโรงเรียนเทศบาล 3 และได้รับเชิญไปบรรยายในงานต่าง ๆ คนในชุมชนเองก็รู้สึกมีเกียรติมีศักดิ์ศรีมากขึ้น มีความมั่นใจในการเรียกร้องสิทธิที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิม เพราะเขาสามารถอธิบายการอยู่อาศัยในที่เดิมได้อย่างเป็นรูปธรรม คือ การพัฒนา

ปัญหาและอุปสรรค

1. ในช่วงแรกจะได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนน้อยมากต้องอาศัยเวลาและกิจกรรมที่หลากหลาย ผู้นำต้องมีความอดทนในการชักจูงให้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม
2. เรื่องงบประมาณ การทำงานเพื่อการพัฒนาคน โดย ใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือท่ามกลางกระแสการไล่รื้อ ต้องใช้เวลาและงบประมาณเป็นอย่างมาก เช่น การดูงาน , สัมมนาก็จะจำกัดในกลุ่มผู้นำไม่กี่คน ทำให้ไม่สามารถจะให้การศึกษา เรียนรู้ตรงแก่ทุกคนได้ ส่งผลต่อการเรียนรู้ที่ไม่เท่าเทียมกันของคนในชุมชน
3. เทศบาลไม่เห็นด้วยที่จะให้เก้าเส้งพัฒนา เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ระหว่างการไล่รื้อ ถ้ามีการพัฒนาชุมชนจะมีข้อต่อรองไม่ยอมรื้อย้าย

ผู้นำ

ชุมชนเก้าเส้งมีผู้นำอยู่หลากหลายพอจะแบ่งประเภทได้ดังนี้

1. ผู้นำศาสนา ซึ่งมีหะยีแอ เหมเจริญ โต๊ะอิหม่ามของมัสยิด “ อัลฮีดายะห์” ชุมชนเก้าเส้งเป็นคนแรก ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนเก้าเส้ง ทั้งคนไทยพุทธและมุสลิม หะยีแอเป็นผู้ที่ชักชวนพี่น้องกลุ่มนี้มาอยู่ที่เก้าเส้ง ถึงแม้หน่วยงานรัฐจะจัดสรรที่ดินให้อยู่อาศัย ซึ่งมีสภาพเป็นป่าเสม็ด ป่ายาง พี่น้องเก้าเส้งต้องช่วยกันปรับปรุงที่ดินให้พอที่จะสร้างที่อยู่อาศัยได้ ถนนเข้า-ออกชุมชนไม่มี ชาวชุมชนเก้าเส้งรุ่นแรกต้องช่วยกันทำให้มีถนนพอที่เดินเข้า-ออกได้สะดวก เพื่อนำสินค้า (ปลาเค็ม , ปลาสด) ออกไปขายได้ ซึ่งมีหะยีแอ เป็นผู้นำในการพัฒนา นอกจากจะพัฒนาชุมชนแล้ว หะยีแอร่วมกับพี่น้องเก้าแส้งได้สร้างสำนักสงฆ์ที่เขาใกล้เก้าเส้ง ใกล้กับชุมชน แต่มีคลองสำโรงคั่นอยู่ ในหน้ามรสุมน้ำจะเชี่ยวกราก พระที่สำนักสงฆ์เก้าเส้งไม่สามารถข้ามฝั่งมาบิณฑบาตรที่ชุมชนเก้าเส้งได้ โต๊ะอิหม่ามก็ให้ลูกหลานนำเรือไปรับพระมาบิณฑบาตร แต่ต่อมาได้ร่วมมือกับพระและพี่น้องชุมชนเก้าเส้งสร้างสะพานไม้เพื่อให้การติดต่อระหว่างสำนักสงฆ์กับชุมชนสะดวกขึ้น

โต๊ะอิหม่ามคนที่ 2 ของเก้าเส้ง ก็เป็นหลานเขยของหะยีแอ ก็ได้พัฒนาเด็กมุสลิมในเรื่องการศึกษาด้านศาสนา ร่วมกับพี่น้องมุสลิม และพี่น้องไทยพุทธจัดหาทุนสร้างอาคารเพื่อเปิดสอนศาสนาแก่เด็กและเยาวชนในชุมชน ในช่วงเย็นและวันเสาร์-อาทิตย์ และท่านเป็นครูสอนด้วยตนเองด้วย ท่านมุ่งมั่นที่จะให้คนรุ่นใหม่ของเก้าเส้งยึดมั่นในศาสนา นอกจากจะเปิดสอนศาสนาแล้วยังได้ร่วมกับคณะกรรมการชุมชนในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย ท่านมิเพียงสนใจการศึกษาด้านศาสนาอิสลามเท่านั้น โต๊ะอิหม่ามอาซีส ได้ทำโครงการของบประมาณจากกรมศาสนาสนับสนุนครูพี่เลี้ยงศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 2 ตำแหน่ง

2. ผู้นำอุปถัมภ์ ที่คนเก้าเส้งพูดถึงกันมากมีอยู่ 2 ท่าน คือ นายดาเลส นุ้ยสามัญ ลูกเขยของนายหะยีแอ และอีกท่านคือเถ้าแก่ฮก เอกพันธ์ ผู้นำทั้ง 2 ท่านเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี นายดาเลสเป็นคนใจกว้าง นักเลง คอยช่วยเหลือคนที่ยากลำบากในชุมชน และต่อมาก็ได้ตั้งโรงงานทำแมงกระพรุนส่งออกต่างประเทศ ในช่วงปี 2516 – 2521 เล่ากันว่าคนเก้าเส้งมากกว่าครึ่งทำงานในโรงงานของนายดาเลส นอกจากจะสร้างงานให้คนเก้าเส้งแล้วยังเป็นคนคอยไกล่เกลี่ย ระงับเหตุการณ์ที่เป็นความขัดแย้งรุนแรงในชุมชนได้ (นายดาเลสเสียชีวิตในปี 2521) ส่วนเถ้าแก่ฮก ซึ่งเปิดร้านขายของชำในชุมชนก็เป็นคนที่ย้ายมาจากชุมชนแหลมสนอ่อน ในปี 2502 พร้อมกับโต๊ะอิหม่ามหะยีแอ ท่านเป็นผู้อุปถัมภ์คนเก้าเส้ง ใครไม่มีกินก็มาขอท่าน ผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ก็จะพึ่งพาท่าน จนกว่าจะมีงานทำที่แน่นอน และเป็นคนหนึ่งในหลายคนที่มาอยู่ที่เก้าเส้งแล้วร่ำรวยแล้วย้ายออกไปอยู่นอกชุมชนเหลือเพียงลูกหลาน คือ วินิจ เอกพันธ์ซึ่งเป็นแกนนำชุมชนในช่วงต่อมา

3. ผู้นำที่ใกล้ชิดนักการเมืองท้องถิ่น ผู้นำรุ่นนี้จะอยู่กันเป็นทีมที่เกาะกลุ่มอย่างเหนียวแน่น ประมาณ 4 - 5 คน เป็นกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ประมาณช่วงปี 2510 – 2515 มีความใกล้ชิดกับนักการเมือง(นายกเทศมนตรี) กลุ่มนี้เป็นแกนนำการพัฒนาชุมชนในบทบาทที่เป็นทางการ มีการแต่งตั้งจากเทศบาล คือ นายประดิษฐ์ ชนะชัยวงศ์ และนายลอบ ทองศรี มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบเรื่องความสงบเรียบร้อย ความสะอาดของโซนเก้าเส้ง ในปี 2525 ซึ่งยังไม่มีการจัดตั้งชุมชน และมาจัดตั้งชุมชนโดยเทศบาลในปี 2527 ซึ่งมีนายลอบ และ นายประดิษฐ์เป็นคณะกรรมการชุมชน มีนายสผวน มาลัยวัยจันทร์ เป็นประธาน ผู้นำกลุ่มนี้ได้รับการแต่งตั้งจากเทศบาล ให้เป็นคณะกรรมการชุมชน 2 สมัย เปลี่ยนประธานจากนายสผวน เป็น นายประดิษฐ์ และคณะกรรมการชุดที่ 3 – 4 เริ่มมีผู้นำเชิงการพัฒนาร่วมทีมด้วย จุดเด่นของกลุ่มผู้นำที่ใกล้ชิดกับนักการเมืองทำให้เก้าเส้งใช้ช่วงที่มีการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยที่เข้มข้นในช่วงปี 2529 – 2537 และในช่วงที่ชุมชนมีทิศทางการพัฒนาของตนเองแต่ยังถูกแทรกแซงจากการเมือง ผู้นำกลุ่มนี้ก็จะเป็นฝ่ายประสานความขัดแย้ง ความไม่เข้าใจระหว่างชุมชน

กับเทศบาล ทำให้ความขัดแย้งไม่รุนแรงมากนัก เช่น ในช่วงปี 2532 ชุมชนเก้าเส้งได้เดินขบวนมีพี่น้องในชุมชนให้ความร่วมมือทั้งชุมชน เดินเพื่อยื่นหนังสือให้กับนายกรัฐมนตรี (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์) ผู้นำกลุ่มนี้จะไม่ออกมาทำเต็มที่แต่ก็ไม่ขัดขวาง แต่จะช่วยเช็คข่าวว่าฝ่ายการเมืองมองเรื่องนี้อย่างไร และมีอะไรบ้างที่ควรเตรียมเพื่อป้องกันเหตุการณ์ต่าง ๆ

4. ผู้นำการพัฒนาและต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย ซึ่งมีบุคคลสำคัญอยู่ 2 ท่าน คือ คุณใจดี สว่างอารมณ์และคุณวินิจ เอกพันธ์ ซึ่งมีบทบาทเด่นในช่วงที่ชุมชนเก้าเส้งมีปัญหาการไล่รื้อ ในปี 2530 ซึ่งต้องอาศัยผู้นำที่กล้าจะเผชิญหน้ากับหน่วยงานรัฐ คุณวินิจ เอกพันธ์ ในช่วงนั้นอายุประมาณ 30 กว่า ๆ ได้รับการศึกษาระดับปริญญาตรี และมาจากครอบครัวที่เคยเอื้อเฟื้อต่อพี่น้องในเก้าเส้งมาก่อน และคุณใจดี สว่างอารมณ์ ก็มีอายุประมาณ 40 มีอาชีพเป็นแม่ค้าและปล่อยเงินกู้แต่เป็นคนที่ชอบช่วยเหลือคนอื่นในทุก ๆ เรื่อง และที่สำคัญการเรียกร้องความเป็นธรรมต่าง ๆ ทั้งระดับชุมชนและปัจเจกบุคคล

ขณะนั้นชุมชนมีปัญหาการไล่รื้อคนชุมชนเคว้งคว้างไม่รู้จะทำอย่างไร และในช่วงนั้นมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ซึ่งทำงานในชุมชนแออัดในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ได้ขยายงานมาที่จังหวัดสงขลาและใช้ชื่อ “โครงการปรับปรุงชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา” ได้เลือกพื้นที่ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนแรกในการลงทำงาน โดยเริ่มจากการสำรวจชุมชนและส่งเจ้าหน้าที่ลงทำงานในพื้นที่เก้าเส้ง มีผู้นำอยู่มากมายไม่เชื่อว่าเจ้าหน้าที่โครงการฯ จะจริงใจกับชุมชน และระแวงว่าน่าจะเป็นคนที่นายทุนส่งมาสอดแนมความเคลื่อนไหวของชุมชนเก้าเส้ง แต่ผู้นำทั้ง 2 ท่านที่กล่าวมาข้างต้นได้เสนอในที่ประชุมคณะกรรมการชุมชนว่าเราน่าจะลองทำงานกับเขาดู ถ้าเขาไม่จริงใจกับชุมชนก็จะไล่ออกจากชุมชน การร่วมกันทำงานกับเจ้าหน้าที่โครงการฯ บนพื้นฐานของการไม่ไว้วางใจกันท่ามกลางปัญหาการไล่รื้อของชุมชน ฉะนั้นผู้นำ 2 ท่านที่กล้าที่จะพิสูจน์ ทำให้ใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่โครงการฯ กว่าผู้นำคนอื่น ๆ

เมื่อชุมชนได้เพื่อนร่วมงานอย่างเจ้าหน้าที่โครงการฯ ทางชุมชนได้กำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยหาประสบการณ์จากที่อื่น ๆ และกำหนดกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ เช่น กิจกรรมศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก การเดินขบวนเพื่อยื่นหนังสือให้กับนายกรัฐมนตรี (ปี 2532) กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้นำ 2 ท่านนี้โดดเด่น เพราะผู้นำท่านอื่นไม่กล้าที่จะท้าทายอำนาจรัฐ เกรงใจนายกเทศมนตรี แต่ 2 ท่านนี้ไม่กลัว ต้องการจะบอกกับนายกรัฐมนตรีว่าชาวชุมชนเก้าเส้ง ไม่ต้องการรื้อย้าย เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้นายกเทศมนตรี (นายประโชติ เอกอุรุ) โกรธมากถึงกับประกาศว่าถ้าย้ายชุมชนเก้าเส้งไม่ได้จะนั่งเป็นนายกเทศมนตรีทำไม และเหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้ผู้นำชุมชนมีความชัดเจนในความจริงใจของเจ้าหน้าที่ ทำให้เจ้าหน้าที่โครงการฯ กับชุมชนทำงานร่วมกัน และสร้างกิจกรรมพัฒนาชุมชนเป็น

จำนวนมาก (ที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 4) และคุณวินิจ เอกพันธ์ ได้ย้ายออกจากชุมชนเมื่อปี 2539 ขณะที่ คุณใจดี ได้รับเลือกให้เป็นประธานชุมชนและประธานกลุ่มออมทรัพย์ คุณใจดีจึงมีบทบาทนำในการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยในรูปแบบต่างๆ และได้รับการยอมรับจากเพื่อนชุมชนแออัดอื่นๆ ในจังหวัดสงขลา และสร้างเครือข่ายในระดับภาคใต้ จนกระทั่งเป็นตัวแทนชุมชนแออัดให้ดำรงตำแหน่งคณะกรรมการบริหารสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ มีวาระ 2 ปี (2539 - 2540) ส่วนกิจกรรมภายในชุมชน คุณใจดี ก็สร้างผู้นำรุ่นใหม่ขึ้นมาร่วมทำงานทั้งกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์และคณะกรรมการชุมชนแต่จะมีบทบาทอยู่ในชุมชนเท่านั้น คุณใจดี จะเป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานภายนอกและดึงทรัพยากรต่างๆ เข้ามาในชุมชน และกิจกรรมในชุมชนก็ปล่อยให้ทีมงานเหล่านั้นทำแต่จะเข้าร่วมจัดการกิจกรรมที่มีภายในชุมชนด้วย ทำให้ คุณใจดี ได้รับการยอมรับในชุมชนสูงมาก และมอบหมายให้ตัดสินใจแทนคนในชุมชนในหลายๆ เรื่อง

5. ผู้นำเชิงผลประโยชน์ เหตุที่มองว่าผู้นำเก้าเส้งในช่วงปัจจุบันเป็นผู้นำเชิงผลประโยชน์ เพราะเป็นปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในชุมชน ผู้นำประเภทนี้เป็นคณะกรรมการชุมชนที่ผ่านการเลือกตั้ง เมื่อปี 2542 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนครั้งแรก เพราะครั้งที่ผ่านมามาจากการแต่งตั้ง และถูกแทรกแซงจากการเมืองภายนอก ที่ต้องการจะให้คนของฝ่ายตนได้รับการเลือกตั้ง โดยมีกลวิธีหลายอย่าง เช่น จัดเลี้ยง , ให้ข้อเสนอที่จะให้ผลประโยชน์จากกลุ่มออมทรัพย์ เช่น ถ้าเขาได้เป็นคณะกรรมการชุมชนสามารถกู้เงินได้ไม่จำกัดจำนวนหรือไม่ต้องคืนเงินกู้

เมื่อผู้นำกลุ่มนี้เข้ามาบริหารชุมชน ก็ต้องการเพียงการบริหารกิจกรรมที่มีผลประโยชน์เป็นหลัก เช่น ต้องการบริหารโครงการสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์เป็นผู้จัดทำโครงการ และงานดำเนินไปได้มากว่า 80 % และเงินตลาดที่มีระบบบัญชีที่ดี ที่สำคัญคนกลุ่มนี้เข้ามาเป็นผู้นำจากการเลือกตั้ง ไม่มีภาวะการเป็นผู้นำ ไม่เคยผ่านการทำกิจกรรมในชุมชนมาก่อนเลย และเมื่อเป็นคณะกรรมการชุมชนโดยตำแหน่ง ทำให้ผู้นำกลุ่มนี้ไม่สามารถสร้างกิจกรรมการพัฒนาชุมชนต่อไปได้ ในช่วงนี้ชุมชนเก้าเส้งไม่มีนักพัฒนาลงทำงาน (หมายเหตุ โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้ ไม่ได้เป็นพี่เลี้ยงคณะกรรมการชุมชน แต่เป็นพี่เลี้ยงเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมา)

การที่ชุมชนเก้าเส้งมีผู้นำหลายประเภท ผู้นำประเภทที่ 1 และ 2 จะยุติบทบาทตามสภาวะของตนเอง เช่น แก่ ตาย ย้ายออกนอกชุมชน แต่ผู้นำประเภทที่ 3 , 4 ,5 เป็นผู้นำที่มีบทบาทอยู่ในชุมชนตามสภาวะที่เปลี่ยนไป เช่น ผู้นำรุ่นที่ 3 จะไม่มีตำแหน่งใดๆ ในช่วงปี 2539 เขายังต้องการที่จะเป็นผู้นำแต่สถานการณ์การพัฒนาชุมชนไม่เอื้อต่อเขา เขาเป็นเพียงผู้

ออกคำสั่ง , รับงานจากเทศบาล แต่ชุมชนต้องการผู้นำในการปฏิบัติ แก้ปัญหาให้ได้จริง ทำให้เกิดช่องว่างของผู้นำรุ่น 3 และ 4 เมื่อมีการเลือกตั้งในปี 2542 ผู้นำประเภทที่ 3 ก็มาหนุนช่วยผู้นำประเภทที่ 5 เพื่อลดบารมีของผู้นำประเภทที่ 4 เมื่อมีความร่วมมือของผู้นำประเภทที่ 3 กับ 5 จับมือกัน ประกอบกับนักการเมืองภายนอกเข้าแทรกแซง ทำให้ผู้นำประเภทที่ 4 ไม่ได้รับการเลือกตั้งและเกิดวิกฤตขึ้นในชุมชนเก้าเส้ง

วิกฤตชุมชน

1. ที่มา : ของความขัดแย้ง

ความขัดแย้งของชุมชนเก้าเส้ง ได้สั่งสมมาจากกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ในขณะที่ผู้นำอีกกลุ่มพัฒนาจากคำสั่งของเทศบาล ทำให้ผู้นำเชิงการพัฒนาถูกมองว่าการทุ่มเทเพื่อการพัฒนาชุมชนนั้นมีผลประโยชน์หรือไม่ และการพัฒนาในแนวทางที่อาศัยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ก็มีสมาชิกกลุ่มหนึ่งให้ความร่วมมือและเชื่อมั่นในแนวทางการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ประกอบกับแหล่งทุนจากภายนอกมีนโยบายที่จะสนับสนุนการพัฒนาในแนวนี้เช่นกัน ทำให้เก้าเส้งได้รับการสนับสนุนงบประมาณและการเรียนรู้จากภายนอกเป็นจำนวนมาก ส่งผลต่อความสำเร็จของการทำกิจกรรมในชุมชน สร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับเก้าเส้ง ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างผู้นำเชิงการพัฒนากับผู้นำประเภทอื่นๆ ความขัดแย้งที่เก็บตัวอยู่เงียบๆ เมื่อมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน ในปี 2542 ทำให้มีการตั้งทีมขึ้นมาแข่งขันระหว่างทีมที่นำการพัฒนาชุมชน กับ ทีมที่ต้องการการนำเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ทีมแรกก็เชื่อมั่นในพลังส่วนหนึ่งที่ได้ร่วมกันพัฒนาชุมชนกันมาเป็นเวลานาน แต่อีกทีมใช้อำนาจการเมืองจากภายนอกสนับสนุนบวกกับกลุ่มเครือญาติ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และคนชุมชนส่วนหนึ่งที่มองว่าการพัฒนามีส่วนทำให้ผู้นำได้ผลประโยชน์ จึงทำให้ทีมใหม่ชนะการเลือกตั้งให้เป็นคณะกรรมการชุมชน

คณะกรรมการชุมชนที่ผ่านการเลือกตั้งจากสมาชิกในชุมชน เทศบาลก็จะรับรองและมีการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการโดยมอบหมายให้มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลชุมชน เข้าควบคุมกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชนทั้งหมดและประสานงานกับเทศบาล

ในประเด็นของการดูแลกิจกรรมในชุมชน ซึ่งรวมทั้งกิจรรมกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนด้วย แต่กลุ่มออมทรัพย์มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากกิจกรรมอื่นๆ เพราะ มีสมาชิกเป็นเจ้าของกลุ่ม มีการบริหารจัดการที่เป็นอิสระ เมื่อคณะกรรมการชุมชนต้องการเข้าควบคุมจึงเกิดการตอบโต้จากสมาชิก ถึงแม้กลุ่มออมทรัพย์จะมีสมาชิกเพียง 500 คน จากจำนวนประชากร 2,500 คน

ของชุมชนเก้าเส้ง แต่ 500 คนมีพลังตอบโต้การครอบงำของคณะกรรมการชุมชน เมื่อสมาชิกกลุ่มไม่ยินยอมให้คณะกรรมการชุมชนเข้ามาจัดการกลุ่มออมทรัพย์ คณะกรรมการชุมชนไม่พอใจก็พยายามสร้างเงื่อนไขขัดขวางการทำงานของกลุ่ม ทางด้านเทศบาลก็ไม่พอใจมากว่ากลุ่มออมทรัพย์กระด้างกระเดื่องไม่ยอมขึ้นตรงต่อเทศบาล เทศบาลก็สนับสนุนให้คณะกรรมการชุมชนใช้อำนาจกับกลุ่มออมทรัพย์มากขึ้น และสร้างความเชื่อมั่นให้กับคณะกรรมการชุมชน ในวิธีคิดที่ว่ากลุ่มออมทรัพย์ที่ไม่อยู่ภายใต้การปกครองของคณะกรรมการชุมชนเป็นกลุ่มเถื่อน

2. พัฒนาการของวิกฤต

คณะกรรมการชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากเทศบาล และให้อำนาจในการบริหารจัดการชุมชน ดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทั้งหมดรวมกระทั่งกลุ่มออมทรัพย์ด้วย ซึ่งในช่วงหาเสียงเลือกตั้ง ได้มีการกล่าวโจมตีคณะกรรมการบริหารกลุ่มออมทรัพย์และชุมชน ถึงการบริหารชุมชนที่ผ่านมาไม่โปร่งใส สร้างความไม่เชื่อมั่นให้กับสมาชิกต่อกลุ่มออมทรัพย์และผู้นำกลุ่ม เมื่อคณะกรรมการชุมชนเข้ามาบริหารก็ต้องการที่จะเข้ามาบริหารกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งตอนนั้นกลุ่มออมทรัพย์ได้มีโครงการสร้างอาคารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหลังใหม่ โดยได้รับงบสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (ซิฟ) จำนวน 1.3 ล้านบาท แต่เนื่องจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมเป็นคู่สัญญากับกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้กลุ่มออมทรัพย์ต้องบริหารโครงการฯ ต่อไปจนแล้วเสร็จ ส่งผลให้คณะกรรมการชุมชนและเทศบาลไม่พอใจจนกระทั่งสร้างอาคารหลังใหม่แล้วเสร็จ คณะกรรมการกลุ่มและสมาชิกต้องการที่จะจัดงานฉลองเพื่อเป็นการทำบุญและเป็นศิริมงคลแก่ผู้จัด ตามรูปแบบประเพณีของคนไทย แต่คณะกรรมการชุมชนขัดขวางไม่ให้มีการจัดงานฉลอง ซึ่งคณะกรรมการต้องการที่จะจัดงานเองและไม่ให้กลุ่มออมทรัพย์เข้าร่วมงาน ซึ่งเป็นการเห็นชอบของนายกเทศมนตรี (นายประโชติ เอกอุรุ) ด้วยเมื่อฝ่ายคณะกรรมการชุมชนมีเทศบาลเป็นฝ่ายหนุน กลุ่มออมทรัพย์ก็มีสมาชิกของกลุ่มเป็นฝ่ายหนุน และมีนักพัฒนาเป็นพี่เลี้ยง ทำให้กลุ่มออมทรัพย์จะประกาศจัดงานฉลองศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก นายกเทศมนตรีก็มีคำสั่งให้คณะกรรมการชุมชนใส่กุญแจอาคารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและไม่ให้มีการจัดงาน แต่กลุ่มออมทรัพย์ที่อาศัยสมาชิกฐานล่างก็สามารถจัดงานได้ และในงานก็สามารถเชิญบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้อำนวยการกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม , เทศมนตรี (กำลังจะแยกตัวจากนายกเทศมนตรี มาจัดตั้งทีมใหม่) , ราชพัสดุ , รองผู้ว่าราชการจังหวัด , นายอำเภอและพี่น้องชุมชนต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดสงขลาและจังหวัดอื่น ๆ ที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายสลัมภาคใต้ การจัดงานฉลองอาคารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กฯ ก็ผ่านไปด้วยดี กลุ่มออมทรัพย์ก็ได้มอบการดูแลศูนย์ให้กับคณะกรรมการชุมชนและกลุ่มออมทรัพย์ โดยจะขอใช้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในวันทำการกลุ่มออมทรัพย์และเมื่อมีการประชุมสมาชิก นับว่าเป็นการลดความขัดแย้งได้ระดับ

หนึ่งระหว่างผู้นำ แต่ทิ้งความขัดแย้งที่ขยายลงสู่สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ กับฝ่ายคณะกรรมการชุมชน

ซึ่งต่อมาคณะกรรมการชุมชนไม่ได้ทำตามข้อตกลงของการใช้อาคารศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ในวันทำการกลุ่มออมทรัพย์ก็จะมีคณะกรรมการชุมชนเข้าก่อกวนและขัดขวางการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้มีการเผชิญหน้าระหว่างสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์กับคณะกรรมการชุมชน ไม่สามารถระงับเหตุในชุมชนได้ มีการแจ้งความที่สถานีตำรวจ แต่ตำรวจจะผลักภาระให้เป็นเรื่องของเทศบาล แต่กลุ่มออมทรัพย์ไม่ยินยอม เพราะ เชื่อว่าเทศบาลไม่เป็นกลาง ซึ่งมีการเจรจาและมีการลงบันทึกประจำวันไว้

หลังจากนั้นคณะกรรมการชุมชนก็ไม่กล้าที่จะมายุ่งเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ แต่จะจัดการเฉพาะกิจกรรมตลาด และศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก แต่ความขัดแย้งในชุมชนก็ยังดำรงอยู่ คนในชุมชนแตกแยกแบ่งพรรคแบ่งพวกและมีการทะเลาะถึงขั้นต้องทุบตีกัน

หน่วยงานภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการงานพัฒนา

กล่าวได้ว่าการพัฒนาในชุมชนเก้าเส้ง ได้รับการสนับสนุนจากหลายภาคส่วนได้แก่ เทศบาลเมืองสงขลา องค์กรพัฒนาเอกชน (ได้แก่ โครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลา , มูลนิธิศุภนิมิต , โครงการมิตรภาพสู่ท้องถิ่น) องค์กรแหล่งทุนต่าง ๆ เช่น LIFE , DANCED , SIF และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พ.อ.ช. หรือสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง – พ.ช.ม.เดิม) องค์กรเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา เครือข่ายสลัมภาคใต้ เครือข่ายสลัม 4 ภาค และองค์กรพันธมิตรต่าง ๆ ได้แก่ สงขลาประชาคม , สงขลาฟอร์รั่ม , ศูนย์ศรีเกียรติพัฒน์สงขลา

1. หน่วยงานราชการ

เทศบาลเมืองสงขลา เป็นบทบาทโดยตรงของหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบต่อชุมชน ตั้งแต่ปี 2527 ที่จัดตั้งเก้าเส้งเป็นชุมชนและจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน 1 ชุด จำนวน 18 คน และกลุ่มแม่บ้านอีก 5 คน โดยจัดอบรมให้กับคณะกรรมการและแม่บ้านให้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเอง ซึ่งคณะกรรมการมีวาระ 2 ปี ต่อมาจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อ.ส.ม.) อบรมให้ความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน มีกองทุนยา มีหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ สนับสนุนเงินเดือนครูศูนย์พัฒนาเด็กเล็กฯ ในปี 2534 และปี 2544 จำนวน 1 คน

กระบวนการทำงานของเทศบาลจะเป็นลักษณะสั่งการตามนโยบายและแผนงานของเทศบาล เช่น อ.ส.ม. ทำเรื่องชั่งน้ำหนัก หยอดโปลิโอ กำจัดยุง ฯลฯ แต่ไม่ได้กระตุ้นให้เกิดการคิด

แผนงานของชุมชนเองทำให้คนในชุมชนเข้าใจว่าหน้าที่ของคณะกรรมการ , อ.ส.ม.ทำงานแทนเทศบาลในชุมชน

เมื่อจังหวัดสงขลามีนโยบายให้ชุมชนเก้าเส้งย้ายออกไปอยู่ที่แห่งใหม่ เทศบาลก็มีหน้าที่เตรียมที่แห่งใหม่ ทำความเข้าใจกับคนในชุมชนจึงทำให้คนชุมชนมองว่าเทศบาลเป็นฝ่ายไล่รื้อชุมชน ทำให้ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเก้าเส้งกับเทศบาล เช่น เทศบาลไม่สนับสนุนการพัฒนา ขัดขวางการพัฒนา (ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 4) แต่เทศบาลกลับนำกิจกรรมการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนเก้าเส้งไปขยายผลต่อยังชุมชนอื่น ๆ

2. องค์กรพัฒนาเอกชน

2.1 โครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลา เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีพื้นทำงานในชุมชนแออัด มีเป้าหมายการทำงานชัดเจน คือ สนับสนุนให้เกิดองค์กรชุมชน สังคมต้องอยู่ร่วมกันอย่างเท่าเทียม ฉะนั้นกระบวนการทำงาน ซึ่งเน้นกระบวนการทำงานที่ทำให้เกิดกลุ่มและเป็นองค์กรของชุมชน การพัฒนาต้องผ่านการวิเคราะห์แล้วกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างชัดเจน ฉะนั้นการพัฒนาร่วมกับชุมชนเก้าเส้งตั้งแต่ปี 2530 – 2540 เกิดกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหามากมาย เช่น ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจอีกแห่งหนึ่งของคนเก้าเส้ง กลุ่มออมทรัพย์ เป็นองค์กรหลักของการพัฒนาชุมชน ต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยอย่างมีทิศทาง และที่สำคัญคนชุมชนต้องเติบโตทางความคิดและการเชื่อมโยงของคนด้วยกันเองในแต่ละระดับให้เกิดพลังของคนชุมชนแออัดที่สามารถผลักดันนโยบายรัฐที่มีผลต่อคนจนได้

2.2 **มูลนิธิศุภนิมิต** เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่สนับสนุนทุนการศึกษาให้กับเด็กในชุมชน ซึ่งเก้าเส้งมีเด็กนักเรียนได้รับทุนจำนวน 300 คน จำนวนทุนที่ให้จะแตกต่างกันตามแต่ระดับชั้น และสนับสนุนชุมชนละไม่เกิน 5 ปี ก่อนที่เขาจะถอนออกไป (ปี 2545) มูลนิธิฯ ก็เตรียมการพัฒนาด้านอาชีพให้กับผู้ปกครองนักเรียน ซึ่งปัจจุบันได้สร้างโรงอบปลาเค็มและอาชีพอื่น ๆ ตามความพร้อมของผู้ปกครอง

2.3 **โครงการมิตรภาพสู่ท้องถิ่น** เป็นส่วนงานพัฒนาของบริษัทยูโนแคล ไทยแลนด์ ซึ่งเป็นบริษัทขุดเจาะน้ำมันในทะเลอ่าวไทย สำนักงานอยู่ที่สงขลา โดยสนับสนุนกิจกรรมของเยาวชนในเก้าเส้ง เช่น กีฬา , พัฒนาทักษะอาชีพ (ทำผ้าบาติก)

3. องค์กรแหล่งทุน

3.1 LIFE UNDP โครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเมือง ซึ่งสนับสนุนงบประมาณการทำโครงการด้านสิ่งแวดล้อมชุมชนและสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชน ใน

ปี 2536 สนับสนุนโครงการทำคูระบายน้ำในชุมชนเป็นเงิน 200,000 บาท และงบประมาณอบรมสัมมนาอีกจำนวนหนึ่ง โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนร่วมกันทำ ไม่มีค่าแรง มีแค่ค่าวัสดุในการก่อสร้าง

3.2 DANCED โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดกระบวนการการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยชุมชนเอง ตั้งแต่กระบวนการพิจารณาโครงการฯ บริหารงบประมาณ ใช้กระบวนการพหุภาคี และมีสัดส่วนตัวแทนชุมชนเข้าร่วมไม่น้อยกว่าร้อยละ 60 ซึ่งการจัดทำโครงการตลอดจนการตรวจสอบเป็นหน้าที่ของคนในชุมชน ซึ่งชุมชนได้รับงบประมาณสนับสนุนการทำคูระบายน้ำในบริเวณหน้าตลาดจำนวน 200,000 บาท

ทั้งโครงการ LIFE และ DANCED ส่งผลให้คนในชุมชนออกมาร่วมทำโครงการและรับผิดชอบโครงการ รู้จักบริหารงบประมาณ สำหรับผู้นำก็ได้ฝึกการพิจารณาโครงการของชุมชนอื่น ๆ ด้วย และมีกิจกรรมทำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างโครงการของรัฐกับของชุมชน ซึ่งแตกต่างทั้งการใช้งบประมาณและคุณภาพของงาน และสร้างความเชื่อมั่นให้กับหน่วยงานรัฐ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้งบประมาณของรัฐในเวลาต่อมา

3.3 SIF กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม เป็นอีกแหล่งทุนหนึ่งที่สนับสนุนการทำกิจกรรมของเก้าเส้ง 2 กิจกรรม คือ

1) อาคารศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นเงิน 1.3 ล้านบาท
2) งบประมาณโครงการจัดสวัสดิการชุมชน ในด้านทุนสวัสดิการผู้ยากไร้ (คนชรา , พิการ , ผู้ป่วย) , อาชีพ , การศึกษา โดยทำโครงการร่วมกับเครือข่ายสลัมภาคใต้

3.4 สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พ.อ.ช.) เดิมคือสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.) เป็นหน่วยงานกึ่งรัฐที่กลุ่มออมทรัพย์เก้าเส้งมีส่วนในการผลักดันนโยบายรัฐให้มีหน่วยงานนี้ เพราะจะเป็นแหล่งทุนให้กับคนจนทั้งเมืองและชนบท ชุมชนเก้าเส้งได้ขอการสนับสนุนจากหน่วยงานนี้ทั้งเงินกู้และเงินสนับสนุนความเข้มแข็ง ซึ่งทำโครงการร่วมกับเครือข่ายศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา (ศ.อ.ช.)

4. องค์กรเครือข่าย องค์กรเครือข่ายทั้ง 3 ระดับ ซึ่งระดับจังหวัดเรียกว่า ศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา ระดับภาคเป็นเครือข่ายสลัมภาคใต้ และระดับประเทศใช้ชื่อ เครือข่ายสลัม 4 ภาค ชุมชนเก้าเส้งได้ร่วมก่อตั้งและพัฒนาเครือข่ายทั้ง 3 ระดับ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างพลังของคนจนเมือง เพื่อแก้ปัญหาระดับนโยบาย เช่น ผลักดัน

พ.ร.บ. ชุมชนแออัด , การจัดตั้งกองทุนที่อยู่อาศัยคนจนเมืองในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 , สนับสนุนการแก้ปัญหาของคนจนกลุ่มอื่น ๆ

5. พันธมิตร ได้แก่ สงขลาประชาคม , สงขลาฟอร์รั่มและศูนย์ศรีเกียรติพัฒน์ เป็นพันธมิตรที่ได้ร่วมกิจกรรมของชุมชน บางครั้งสนับสนุนงบประมาณ และเป็นสื่อกลางให้คนทั่วไปมองภาพชุมชนเก้าเส้งใหม่เพราะเก้าเส้งมีการพัฒนา

ข้อค้นพบในการศึกษากรณีชุมชนเก้าเส้งในระยะที่ 2

1. การเปลี่ยนภาพลักษณ์ของชุมชนเก้าเส้งในสายตาสาธารณะ

1.1 สภาพทางเศรษฐกิจ

ด้านอาชีพ เก้าเส้งมีอาชีพที่พึ่งตัวเองได้ระดับหนึ่ง ซึ่งคนประมาณครึ่งหนึ่งของชุมชนสามารถสร้างงานของตัวเองได้ ได้แก่ อาชีพทำปลาเค็ม ซึ่งเก้าเส้งเป็นแหล่งผลิตปลาเค็มที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดสงขลา เป็นอาชีพที่อยู่คู่กับชุมชนมาช้านาน แรงงานที่ใช้ในการผลิตก็เป็นแรงงานในชุมชนทั้งหมด ซึ่งเก้าเส้งผลิตปลาเค็มได้ประมาณ 1 ตันต่อวัน ปริมาณเพิ่งจะลดลงเมื่อวิกฤตเศรษฐกิจ แต่ฝีมือการแล่ปลาของคนเก้าเส้งก็สามารถรับงานจากโรงงานมาทำในชุมชนโดยไม่ต้องออกไปทำงานที่โรงงาน

อาชีพประมง เก้าเส้งมีทะเลอยู่หน้าบ้านสามารถออกไปจับปลาได้ไม่ไกล ออกเช้ากลับเย็นและสามารถนำมาขายได้ทันที และมีชื่อเสียงด้านอาหารทะเลสด เรือประมงส่วนใหญ่ก็เป็นของคนเก้าเส้งเอง ปัจจุบันทรัพยากรทางทะเลลดน้อยลงแต่ชาวประมงก็พออยู่ได้ยังไม่ต้องออกไปประกอบอาชีพอย่างอื่นหรือต้องไปจับปลาที่อื่น

ด้านตลาด เก้าเส้งมีตลาดเป็นของตนเองซึ่งรองรับแม่ค้าได้วันละกว่า 100 คน ปลาเค็มที่ผลิตได้ส่วนหนึ่งก็จะนำมาขายในตลาดเก้าเส้งที่เหลือส่งขายตลาดภายนอกทั้งในประเทศและต่างประเทศ ชาวประมงก็ไม่ต้องนำสินค้าของตนไปขายที่อื่นก็ขายในตลาดเก้าเส้ง ตลาดเก้าเส้งนอกจากจะรองรับปลาเค็มและอาหารทะเลแล้ว ตลาดที่มีความยาวตลอดแนวชุมชนสามารถที่จะรองรับสินค้าอื่นได้ด้วย ซึ่งตลาดเก้าเส้งก็เป็นตลาดที่บริการลูกค้าได้ทุกประเภท ทำให้เป็นที่นิยมของคนเมืองสงขลา และผู้ที่สัญจรไปมา ประกอบกับการจัดระบบ-ระเบียบที่ดี มีความสะอาด ถึงแม้จะเป็นตลาดในชุมชนแออัดก็ดูไม่แปลกแยกจากสังคมทั่วไป

แหล่งเงินทุน เก้าเส้งมีแหล่งเงินทุนของตนเองทั้งเงินกู้นอกระบบและเงินกู้ในระบบอย่างกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งมีเงินหมุนเวียนประมาณ 3 ล้านบาทและเงินกู้จากกองทุนภายนอกอีกล้านกว่าบาท ฉะนั้นการสร้างอาชีพใหม่หรือพัฒนาอาชีพเดิมจะทำได้ง่าย ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์ตั้งมาได้ 11 ปีแล้ว ซึ่งเป็นหลักประกันให้กับคนชุมชนได้ด้วยความมั่นใจ เงินกู้นอกระบบที่เป็นของคนในชุมชน ในช่วงที่กลุ่มออมทรัพย์ไม่ได้ทำงาน เพราะกลุ่มออมทรัพย์ทำงานเดือนละ 1 วันทั้งออมเงินและกู้เงิน และถ้าใครมีความจำเป็นก่อน-หลังวันทำงานของกลุ่มก็สามารถกู้เงินนอกระบบได้ ทำให้เก้าเส้งมีความคล่องตัวในด้านการเงินสูง

อาชีพ ตลาด แหล่งเงินทุน ในชุมชนเก้าเส้งสามารถหนุนเสริมซึ่งกันและกันให้เศรษฐกิจของเก้าเส้งดีขึ้น

1.2 การเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพชุมชนเก้าเส้ง

การปรับปรุงสภาพบ้านเรือนในชุมชน ในช่วงที่มีการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย ชุมชนเก้าเส้งได้ยืนยันขออยู่ในที่ดินเดิมโดยการปรับปรุงบ้านให้มีความถาวรมากขึ้น ใช้วัสดุที่ถาวรมากขึ้น บ้านหลายหลังก็สร้างใหม่ โดยที่ในชุมชนเองก็มีกลุ่มออมทรัพย์เป็นแหล่งเงินกู้สำหรับปรับปรุงบ้าน ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และการสร้างบ้านให้ถาวรเป็นการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยวิธีหนึ่งของชุมชนเก้าเส้งด้านสิ่งแวดล้อม

1.3 การเป็นชุมชนต้นแบบของการพัฒนาชุมชนในหลาย ๆ ด้าน

กล่าวได้ว่า ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนที่เป็นแบบอย่างในการพัฒนาให้กับชุมชนแออัดต่าง ๆ ทั้งในระดับจังหวัดสงขลา และระดับภูมิภาคได้ในหลายประการ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ , ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและการพัฒนากระบวนการชุมชน ซึ่งเทศบาลเมืองในจังหวัดต่าง ๆ ทั้งในภาคใต้และภาคอื่น ๆ เช่น ก.ท.ม. , สมุทรปราการ , ลำพูนได้มาดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กได้ด้วยตัวชุมชนเอง และการจัดการทรัพยากรให้เกื้อหนุนกันและทุกกิจกรรมสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน รวมถึงสามารถพัฒนาศูนย์เด็ก

เล็กเป็นศูนย์รวมใจของคนเก้าเส้ง และกลุ่มออมทรัพย์เป็นองค์กรหลักของชุมชนในการพัฒนาชุมชน และเป็นการประสานแหล่งทรัพยากรจากภายนอก

1.4 การได้รับการยอมรับจากเทศบาล

ถึงแม้เทศบาลจะแสดงถึงการขัดขวางการพัฒนาชุมชนเก้าเส้ง ไม่สนับสนุนการพัฒนาที่เกิดจากการคิดค้นของชุมชนเอง แต่การที่เทศบาลได้นำเรื่องการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของชุมชนเก้าเส้ง ไปเป็นนโยบายของเทศบาล จัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในชุมชนอื่น ๆ อีก 5 ชุมชน และสนับสนุนเงินเดือนครูในชุมชนที่จัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้นมาเอง พร้อมทั้งจัดทำงบประมาณสำหรับการซื้ออุปกรณ์การเรียนการสอนในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กทั้ง 9 แห่งในเขตเทศบาล และในกองสวัสดิการเทศบาลมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้นมาอีกฝ่าย ที่มีหน้าที่จัดฝึกอบรมครูพี่เลี้ยงและครูจากศูนย์ฯ เก้าเส้งก็เป็นครูต้นแบบของครูศูนย์เด็กเล็กอื่น ๆ

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่เทศบาลได้นำไปขยายต่อในชุมชนอื่น ๆ แต่เพราะเจ้าหน้าที่เทศบาลทำเพียงรูปแบบไม่ได้สนใจเนื้อหาทำให้กลุ่มออมทรัพย์ที่จัดตั้งขึ้นไม่ประสบผลสำเร็จ

2. การแทรกแซงของเทศบาลกับผลกระทบต่อองค์กรชุมชน

การแทรกแซงของเทศบาลมีอยู่ 2 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 แทรกแซงในช่วงการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน จะมีการแทรกแซงในบทบาทของนักการเมือง โดยการสนับสนุนทรัพยากรเพื่อให้ทีมของฝ่ายตนได้รับการเลือกตั้งเป็นคณะกรรมการชุมชน เพื่อที่จะให้ชุมชนได้พัฒนาไปในทิศทางที่เอื้อต่อประโยชน์ของตัวนักการเมือง ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของคะแนนเสียง เพราะนักการเมืองท้องถิ่นก็จะโยงใยกับนักการเมืองในทุกระดับ ฉะนั้น คะแนนเสียงที่ต้องการมิใช่เฉพาะการเลือกตั้งระดับเทศบาลเท่านั้น การแทรกแซงของนักการเมืองในเก้าเส้งประสบความสำเร็จ

ระยะที่ 2 เมื่อคณะกรรมการชุมชนฝ่ายของนักการเมืองได้รับการเลือกตั้ง ก็มาถึงการให้บทบาทกับคณะกรรมการชุมชนในการควบคุมกิจกรรมทั้งหมดในชุมชน รวมทั้งกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ด้วย ซึ่งทำให้เกิดประเด็นความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการชุมชนกับผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งมีสมาชิกของกลุ่มเป็นฐานในการหนุนช่วย ตอบโต้การกระทำของคณะกรรมการชุมชนที่ขัดขวางการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์และการกล่าวร้ายว่า กลุ่มออมทรัพย์เป็นกลุ่มเถื่อนเทศบาลไม่ยอมรับ หลอกเก็บเงินจากชาวบ้านมาใช้จ่ายกันเอง แต่ได้รับการตอบโต้จากสมาชิกจำนวนหนึ่ง ทำให้เกิดความขัดแย้งมีการเผชิญหน้ากันของคน 2 กลุ่ม ถึงกับต้องไปเจรจากันที่สถานีตำรวจ การที่เทศบาลไม่ได้ทำความเข้าใจกับสถานการณ์ชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ระยะเวลา

10 ปีที่ชุมชนได้ทำกิจกรรมด้วยตัวเอง มีพี่เลี้ยงและพันธมิตรชุมชนเปลี่ยนไปมาก เกิดกลุ่มออมทรัพย์ที่สมาชิกเป็นเจ้าของ และเป็นองค์กรหนึ่งของชุมชนที่สมาชิกพึ่งพาได้ คลี่คลายปัญหาให้กับสมาชิกได้ การไม่เคารพในสิ่งที่ชุมชนเขาเป็นอยู่ทำให้เกิดความแตกแยกในชุมชน ในความแตกแยกเทศบาลไม่ได้ช่วยคลี่คลายปัญหา แต่ยังยึดมั่นว่าคณะกรรมการชุมชนจะต้องควบคุมกลุ่มออมทรัพย์ วิกฤตชุมชนชาวบ้านต้องเรียนรู้และแก้ปัญหาของตัวเอง

ในระยะต้นของการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย ชุมชนเก้าเส้งได้พยายามทำในระดับพื้นที่ คือ การยื่นหนังสือถึงนายกเทศมนตรีขออยู่ในที่ดินเดิมและในปี 2532 ก็ยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์)มีการจัดเดินขบวนจากชุมชนเก้าเส้งไปยังสนามกีฬากลางจังหวัด ซึ่งระยะทาง 5 กิโลเมตร คนในชุมชนออกร่วมเดินทั้งหมดยกเว้นคนแก่กับเด็กเล็กที่เดินไม่ไหว คณะกรรมการชุมชนในช่วงนั้นส่วนใหญ่จะเป็นพรรคพวกของนายกเทศมนตรี ซึ่งไม่กล้าที่จะเปิดเผยตัวเองมากนัก แต่มีผู้ทำในเรื่องนี้ 2 ท่าน คือ คุณใจดี สว่างอารมณ์และคุณวินิจ เอกพันธ์ ได้นำขบวนและยื่นหนังสือด้วยตนเองแต่ภายในชุมชนก็ไม่ได้ขัดแย้ง ถึงแม้คณะกรรมการชุมชนจะไม่กล้า เพราะ เกรงใจนายกเทศมนตรี (นายประโชติ เอกอุรุ) เขาจะเคารพในข้อจำกัดของแต่ละคน สามารถร่วมงานกันได้ ในบทบาทที่แตกต่างกัน

3. ความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนเข้มแข็งกับผู้นำที่เข้มแข็ง

ผู้นำของชุมชนเก้าเส้งพัฒนามาจากการทำกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่แก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งมีทั้งการแก้ปัญหาพื้นฐาน ปัญหาที่อยู่อาศัย ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการศึกษา พัฒนาคุณภาพของคนในชุมชน เป็นกิจกรรมที่หลากหลายมาก บางกิจกรรมทำหลายๆ ครั้ง เช่น คูระบายน้ำ ถนน ใช้เวลาทำกิจกรรมถึง 10 ปี บางครั้งก็ไม่ต่อเนื่องเพราะต้องหาเงินทุนด้วยตนเอง ต้องเข้าร่วมในการผลักดันแหล่งทุนและต้องเข้าร่วมบริหารกองทุนต่างๆ ก่อนที่จะนำเงินมาใช้ในชุมชน กลุ่มออมทรัพย์เริ่มทำจากการต่อสู้ทางความคิดของคนในชุมชนให้เข้าใจการนำเงินมาฝากกับกลุ่ม ต้องอาศัยแกนนำที่มีความสามารถ อดทนในการอธิบาย ทำความเข้าใจและต้องพัฒนาทักษะ ความรู้อยู่ตลอดเวลา เพื่อจะได้นำพากลุ่มให้ไปสู่เป้าหมาย เมื่อผู้นำนำทรัพยากรลงสู่องค์กรชุมชน สมาชิกในองค์กรก็จะมีส่วนร่วมในการบริหารทรัพยากรที่มี หรืออีกนัยหนึ่งทรัพยากรอย่างเดียวไม่ส่งผลให้การทำกิจกรรมสำเร็จ แต่ว่าสมาชิกองค์กรเป็นผู้สร้างความสำเร็จของกิจกรรม จะหนุนเสริมซึ่งกันและกัน

ผู้นำจะมีโอกาสได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง โดยการออกไปสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกได้รับรู้ข้อมูลใหม่ๆ ในสถานการณ์ที่หลากหลายกิจกรรม เช่น การที่ผู้นำได้รับเชิญเป็นคณะกรรมการพิจารณาเงินของกองทุนต่างๆ , เป็นคณะกรรมการบริหารกองทุนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับคนจน (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, กองทุนชุมชน) ซึ่งจะเป็นตัวเสริมให้ผู้นำเพิ่มขีด

ความสามารถของตนเองมากขึ้น ทำให้เกิดช่องว่างของความสามารถระหว่างผู้นำกับองค์กรชุมชน ส่งผลต่อการตัดสินใจในประเด็นต่าง ๆ ขององค์กรชุมชน ซึ่งเรียกว่า “ ผู้นำหลุด” นอกจากผู้นำหลุดที่เกิดจากการพัฒนาความสามารถของตนเองแล้ว ยังมีปัจจัยเสริมที่มาจากสมาชิกขององค์กรชุมชนก็มอบอำนาจตัดสินใจให้กับผู้นำ เพราะองค์กรชุมชนที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกับผู้นำได้พิสูจน์ความจริงใจ ความตั้งใจ ความสามารถของผู้นำ

แนวทางและการพัฒนาในระยะที่ 3

ผลจากการศึกษาในระยะที่ 2 เมื่อภาพลักษณ์ของชุมชนเก้าเส้งเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เกิดการแย่งชิงอำนาจ มีการแทรกแซงจากการเมืองภายนอกชุมชน ซึ่งองค์กรในชุมชนก็อ่อนแอ ในความคิดต่อทิศทางการพัฒนาชุมชนและพลังของการตรวจสอบถ่วงดุลย์ก็อ่อนแอ

ฉะนั้น การศึกษาในระยะที่ 3 จึงดึงผู้นำที่โดดเด่นออกไปทำงานจัดระบบชุมชนในชุมชนหลังอาชีวะเพื่อลดบทบาทการนำในชุมมชน

1. สถานการณ์ในชุมชน

1.1 สถานการณ์ของสมาชิกในชุมชน

ผู้นำที่โดดเด่นของชุมชนเก้าเส้งที่ทำหน้าที่แก้ปัญหาร่วมกับพี่น้องในชุมชนทั้งระดับปัจเจกบุคคล ระดับชุมชนและองค์กรชุมชน เมื่อถูกลดบทบาทลงทำให้พี่น้องในชุมชนเคว้งคว้างไม่มีที่พึ่ง เพราะผู้นำที่เขาเลือกขึ้นมาใหม่เป็นผู้นำให้กับเทศบาลเท่านั้น ไม่ใช่ผู้นำเพื่อการพัฒนาชุมชนเก้าเส้ง กรณีที่พี่น้องในชุมชนเดือดร้อนเรื่องน้ำใช้ ซึ่งปกติชาวบ้านจะใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นซึ่งขุดกันเองในชุมชน เมื่อโครงการสร้างบ่อบำบัดน้ำเสียของเทศบาลได้สร้างโรงพักน้ำเพื่อส่งน้ำไปยังบ่อบำบัดนอกเมือง การสร้างโรงพักน้ำหลังนี้อยู่บริเวณชายหาดเก้าเส้ง ซึ่งฝังเสาเข็มลึกมากเพื่อกันกระแสจากคลื่น จึงทำให้บ่อน้ำใช้ของพี่น้องในชุมชนน้ำแห้งไม่มีน้ำใช้ต้องซื้อน้ำประปาจากคนภายนอกมาใช้ ซึ่งต้องเสียเงินเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเมื่อมีปัญหาก็จะไปปรึกษาคณะกรรมการชุมชน แต่ก็ไม่ได้รับการแก้ไข และไม่มีกระบวนการในการแก้ไขปัญหา เพราะเก้าเส้งก่อนหน้านี้เมื่อมีปัญหาผู้นำก็จะเรียกพี่น้องในชุมชนมาปรึกษาและหาทางแก้ไขทุกปัญหาก็จะแก้ไขได้ เมื่อผู้นำใหม่ไม่มีกระบวนการแก้ปัญหาชาวบ้านก็จะปรึกษากับผู้นำที่โดดเด่น ซึ่งท่านได้บอกกับชาวบ้านว่าไม่ขอก้าวก่ายหน้าที่ของคณะกรรมการ ขอให้คณะกรรมการชุมชนได้แก้ปัญหาให้เต็มที่ แต่ปัญหาก็ไม่ได้รับการแก้ไข เมื่อเวลาผ่านไปน้ำในบ่อมีมากขึ้น พี่น้องก็กลับมาใช้น้ำบ่อ ปรากฏว่าพี่น้องเป็นอหิวาตกโรคถึง 50 คน เพราะการกลับไปใช้น้ำบ่อ จากความไม่รู้และไม่ต้องการซื้อน้ำ ซึ่งน้ำบ่อตอนนี้ไม่สะอาดเหมือนก่อน เพราะน้ำผิวดินเป็นน้ำไม่สะอาดซึมลงบ่อ

จากเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้เทศบาล สาธารณสุขจังหวัด โรงพยาบาลสงขลา ต้องลงพื้นที่เพื่อปราบอหิวาตกโรคไม่ให้ระบาดต่อไป แต่หน่วยงานที่ลงมาแก้ปัญหามีทัศนคติที่ไม่ดีต่อชุมชนเก้าเส้ง ซึ่งเขามองว่าชุมชนเก้าเส้งสกปรกจึงทำให้เกิดอหิวาตกโรคขึ้น

ต่อประเด็นอื่นๆ เช่น การเก็บเงินตลาดก็ไม่มีใครรู้ว่าเก็บได้เท่าไหร่ ใช้จ่ายเรื่องอะไร และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมีครูเป็นผู้บริหาร แต่ก็ไม่ได้รับเงินเดือนเท่าเดิม ซึ่งเคยรับเดือนละ 10,000 บาท ตอนนี้ลดเหลือ 3,500 – 5,000 บาท และยังไม่ได้รับเป็นประจำทุกเดือน ซึ่งเป็นที่รับรู้ของคนในชุมชน แต่คนในชุมชนพูดกันว่าไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยกเพราะสถานการณ์เริ่มดีขึ้น ทั้ง 2 ฝ่ายเริ่มหันมาพูดดีกัน ยิ้มให้กัน เขาจะอดทนไปอีก 7 เดือน คือ ประมาณเดือนมิถุนายน 2545 คณะกรรมการชุมชนชุดนี้จะหมดวาระ

1.2 สถานการณ์ของคณะกรรมการชุมชน

เมื่อคณะกรรมการชุมชนไม่สามารถเข้ามาบริหารกลุ่มออมทรัพย์ที่มีอยู่ จึงได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาใหม่ โดยรวบรวมสมัครพรรคพวกมาเป็นสมาชิกและมีทีมทำงานขึ้นมาหนึ่งชุด แต่กลุ่มออมทรัพย์ไม่มีระเบียบ ไม่มีระบบบัญชีที่ดี กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มนี้บริหารงานได้ประมาณ 1 ปี ก็มีปัญหาเรื่องการเงิน ประกอบกับประธานชุมชนลาออกจากตำแหน่ง เทศบาลแต่งตั้งประธานขึ้นมาใหม่ โดยเลือกจากคณะกรรมการที่เหลือ ซึ่งประธานคนใหม่มีบ้านอยู่นอกชุมชน และทีมทำงานกลุ่มออมทรัพย์ใหม่ก็โอนกลุ่มออมทรัพย์ให้กับประธานคนใหม่บริหารต่อ การเก็บเงินตลาดก็มีแม่ของประธานเป็นผู้จัดการ จัดเก็บและเก็บเงินไว้ที่ตัวเอง

คณะกรรมการชุมชนกับบทบาทพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆ ก็ทำกิจกรรมเก็บขยะในคลองสำโรง 1 ครั้ง แต่ก็ทำกันเฉพาะคณะกรรมการชุมชนเท่านั้นไม่มีคนในชุมชนคนอื่นๆ เข้าร่วม เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงก่อนถือว่าเก้าเส้งหยุดการพัฒนาเมื่อมีปัญหาชาวบ้านจะแก้ไขกันเอง

1.3 สถานการณ์ของกลุ่มออมทรัพย์

การลดบทบาทของผู้นำเก่าที่โดดเด่นจากบทบาทการพัฒนาชุมชน แต่บทบาทในกลุ่มออมทรัพย์ก็ยังมีเหมือนเดิม ซึ่งเขาได้ประเมินสถานการณ์ที่ผ่านมาว่าทำไมคนในชุมชน รวมทั้งสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ด้วยไม่รู้เท่าทันสถานการณ์ เชื่อข่าวลือ ไม่ตรวจสอบข้อมูล ส่งผลกระทบต่อกลุ่มออมทรัพย์โดยตรง มีการขัดขวางการทำงานของกลุ่มฯ แต่กลุ่มฯ ก็จะเรียกประชุมสมาชิก และสร้างความเชื่อมั่นให้กับสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ถึงแม้ชุมชนจะมีการเผชิญหน้าของ 2 ฝ่าย แต่กลุ่มออมทรัพย์มีสมาชิกเพิ่มขึ้นอีก 200 คน

อีกด้านหนึ่งผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ก็ดึงผู้นำรุ่นเก่าให้เข้ามาร่วมกันแก้ปัญหามากขึ้น ซึ่งเขาเองก็สนับสนุนให้คนรุ่นใหม่ขึ้นมาบริหารชุมชนแต่เมื่อเห็นว่าคนรุ่นใหม่สร้างปัญหา เกิดความแตกแยกในชุมชน เขาจึงหันมาหาฝ่ายกลุ่มออมทรัพย์

กลุ่มออมทรัพย์นอกจากจะมีการประชุมสมาชิกบ่อยขึ้นแล้ว ยังมีการจัดสัมมนานอกสถานที่ ซึ่งมีสมาชิกเข้าร่วม 104 คน เพื่อทบทวนการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์และกำหนดแนวทางการบริหารกลุ่มในปีต่อไป ซึ่งชุมชนเก้าเส้งไม่มีการสัมมนา เพื่อทบทวนตัวเองมาเป็นเวลานาน นับแต่โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้ได้ลดบทบาทจากนักจัดระบบชุมชน เป็นเพียงที่ปรึกษา (2539) และการสัมมนาครั้งนี้ โครงการฯ เป็นฝ่ายจัดกระบวนการการสัมมนา จากการสัมมนาผู้เข้าร่วมเห็นพัฒนาการของกลุ่มออมทรัพย์ที่ค่อย ๆ เติบโต จะมีบทบาทสำคัญต่อชุมชน เขาเชื่อว่ากลุ่มสามารถแก้ปัญหาให้เขาได้ แต่สถานการณ์ปัจจุบันชุมชนถูกแทรกแซงจากการเมืองภายนอก และสถานการณ์ของกลุ่มออมทรัพย์เองก็ทำเฉพาะแต่เรื่องเงิน ผู้นำรุ่นใหม่ของกลุ่มไม่มีโอกาสพัฒนาการทำงานของกลุ่ม ทำแบบงานประจำ แนวทางใหม่ ๆ ในการทำงานเป้าหมายที่เคยวางไว้เรื่องที่อยู่อาศัยก็ไม่ได้ดำเนินการ มุ่งเน้นแต่การสะสมเงิน ปล่อยเงินกู้ และหาเงินจากภายนอก ส่งผลให้คนรุ่นใหม่ของกลุ่มฯ และสมาชิกไม่มีช่องทางได้พัฒนา

ผลจากการสัมมนาจึงได้กำหนดกรอบ และมีตัวแทนของกลุ่มที่จะทำการศึกษา ทบทวนย้อนมองกลุ่มออมทรัพย์เพื่อกำหนดก้าวเดินต่อไปของกลุ่มฯ ให้สอดคล้องกับความคาดหวังของสมาชิกและเดินไปอย่างมีทิศทาง

กลุ่มออมทรัพย์ต่อประเด็นของคณะกรรมการชุมชน ถึงแม้จะลดบทบาทด้านงานพัฒนาลง คณะกรรมการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ได้นำประเด็นการทำงานของคณะกรรมการชุมชนในด้านการแก้ปัญหาให้กับชาวบ้าน การบริหารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและการเก็บเงินตลาด ซึ่งได้รับฟังจากชาวบ้านบ้าง เป็นความเห็นส่วนตัวบ้างมาปรึกษาหารือและหาทางแก้ไข โดยการล่ารายชื่อจากสมาชิกกลุ่มได้ประมาณ 200 คน เพื่อเสนอให้เทศบาลสั่งยุบคณะกรรมการชุมชน แต่เมื่อได้รายชื่อมาแล้วผู้นำของกลุ่มไม่ได้ดำเนินการต่อ เพราะเกรงว่าจะกระทบกับตัวเองในประเด็นของการอยากได้อำนาจและจะทำให้ความขัดแย้งมีไม่สิ้นสุด ทั้งที่สมาชิกของกลุ่มก็รอผลอยู่ว่าจะเป็นอย่างไร แต่ไม่สามารถดำเนินการเองได้ ผู้นำในกลุ่มระดับรองลงมาบอกว่าไม่กล้าถ้าผู้ใหญ่ไม่นำหน้า จึงทำให้ทุกคนมีทางออกเดียว คือ รอให้คณะกรรมการชุมชนหมดวาระในเดือนมิถุนายน 2545

2. กระบวนการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน

โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้ (พชอ.ต) หรือ โครงการปรับปรุงชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ทำงานด้านการจัดระบบชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนให้เกิดองค์กรชุมชน และพัฒนาสู่ความเข้มแข็งตั้งแต่ปี 2531-2539 มีเจ้าหน้าที่ทำงานประจำในพื้นที่ชุมชนเก้าเส้ง มีการพัฒนาจากกิจกรรมต่างๆ จนทำให้ภาพลักษณ์ชุมชนเปลี่ยน เกิดองค์กรของชุมชนเอง ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ เป็นองค์กรอิสระที่ปราศจากการครอบงำจากราชการมีระเบียบของตนเอง

กระบวนการทำงานของ พชอ.ต ในระยะเริ่มแรกเป็นการกระตุ้นให้คนในชุมชนตื่นตัวร่วมแก้ไขปัญหาของตัวเอง การพัฒนาที่ไม่ต้องรอจากรัฐ ชุมชนสามารถพิสูจน์ตัวเองว่าทำได้และทำได้ดีมีการประชุมสัมมนาสรุปบทเรียนจากการทำกิจกรรม กำหนดแนวทางการพัฒนาแต่ในกระบวนการพัฒนาของชุมชนเก้าเส้งก็จะเกิดผู้นำ และผู้นำก็จะพัฒนาศักยภาพของตนท่ามกลางการทำกิจกรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับความซับซ้อนของปัญหา เก้าเส้งได้มีการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย เพราะฉะนั้น ผู้นำเก้าเส้งต้องแสดงความกล้าที่จะเผชิญหน้ากับหน่วยงานรัฐ ต้องสร้างขบวนคนจนเพื่อเป็นแนวร่วม ต้องพัฒนาชุมชนให้เกิดภาพลักษณ์ใหม่ กระบวนการเหล่านี้ทำให้เกิดผู้นำที่หลากหลาย เช่น บางคนทำกิจกรรมภายในชุมชน บางคนชอบประสานงานกับหน่วยงานรัฐ และบางคนออกไปสร้างขบวนการคนจนเมืองกับชุมชนอื่นๆ ความหลากหลายจะมีในช่วงต้นๆ ของการพัฒนา แต่การพัฒนามีอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับขบวนการสนับสนุนการพัฒนาของชุมชนมีมากขึ้นไม่ได้มีเฉพาะองค์กรพี่เลี้ยงเท่านั้น ซึ่งเป็นอีกแรงผลักหนึ่งที่ทำให้การพัฒนาของชุมชนประสบผลสำเร็จเร็วขึ้น ถ้าเปรียบเทียบกับการพัฒนาในระยะต้น

ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาผู้นำที่มีความสามารถในการประสานงานภายนอกมากกว่าประสานงานภายในและนำทรัพยากรต่างๆ กลับเข้ามาสู่ชุมชน ผู้นำที่ทำกิจกรรมอยู่ในชุมชนก็ไม่มีโอกาสได้รับรู้สถานการณ์ภายนอก หรือรับรู้เฉพาะการบอกเล่าแต่ไม่ได้เรียนรู้ด้วยตัวเอง และกระบวนการทำงานของนักพัฒนาที่เข้าไปกระตุ้นให้เกิดกลุ่มและพัฒนามาสู่องค์กรมีการทำงานที่จะสร้างองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง รวมทั้งผู้นำเข้มแข็งในหลักการนี้ว่า องค์กรชุมชนเข้มแข็ง ผู้นำเข้มแข็งสามารถทำงานได้ด้วยตัวเอง นักพัฒนาก็จะถอนออกจากพื้นที่และจะทำงานจัดขบวนคนจนในระดับจังหวัด , ภาคและระดับประเทศ เพื่อยกระดับปัญหาของคนจนสู่การแก้ไขระดับนโยบายรัฐ การสร้างขบวนการในแต่ละระดับก็มีผู้นำองค์กรชุมชนเข้าร่วมในขณะที่ตัวสมาชิกในองค์กรมีโอกาสเข้าร่วมในบางกิจกรรมเท่านั้น เช่น กิจกรรมรณรงค์ต่างๆ แต่การคิดกำหนดทิศทางของขบวนการใหม่มีน้อยมาก ผู้นำชุมชนเก้าเส้งก็จะร่วมขบวนในทุกระดับ โอกาสพัฒนามีสูงและเป็นที่ยอมรับของขบวนด้วย

หลังจากนั้น 5 ปี (2539 - 2544) กลับมาดูขบวนการภายในชุมชนผลปรากฏว่าผู้นำโดดเด่น ผู้นำระดับรองตามไม่ทัน และไม่มีผู้นำใหม่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาของชุมชน

เอง องค์กรที่เป็นของชุมชนเองที่ไม่ใช่องค์กรทางการ ทำงานเป็นงานประจำ ใช้กติกาเดิมไม่ทันสถานการณ์ เมื่อมีปัญหาก็จะแก้ไขเป็นจุดๆ ไม่ได้มองปัญหาแบบองค์รวม ในขณะที่นโยบายรัฐเปิดสำหรับคนจนมากขึ้น ทรัพยากรลงสู่ชุมชนเป็นจำนวนมาก ศักยภาพผู้นำในการดึงทรัพยากรลงสู่ชุมชนมีสูง การจัดการภายในอ่อนแอ

นักพัฒนาได้หยิบยกสถานการณ์จริง ที่ปรากฏอยู่ในชุมชนและขบวนการคนจนเมืองทั่วไปมาวิเคราะห์ร่วมกับผู้นำชุมชนทำให้เห็นปัญหาร่วมกัน และจัดทำแผนเพื่อพัฒนาองค์กรชุมชนต่อไป

กระบวนการที่นักพัฒนาใช้กับองค์กรชุมชนเก้าเส้ง

1. สัมมนาสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์
2. กระบวนการย้อนมองตัวเอง ซึ่งทำใน 2 ระดับ
   2.1 ระดับองค์กรชุมชนเก้าเส้ง
   2.2 ระดับเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดสงขลา ซึ่งมีผู้นำจากเก้าเส้งเป็นแกนนำ (องค์กรชุมชนในที่นี้ หมายถึง กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้ง)

การสัมมนาสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ นักพัฒนาใช้กระบวนการการประชุมแบบมีส่วนร่วมระดมความคิดเห็นด้วยการเขียน อภิปรายและการวิเคราะห์ร่วมกัน พบว่า สมาชิกยังเชื่อมั่นในกลุ่มออมทรัพย์ ได้ประโยชน์จากกลุ่มการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของชุมชนเกิดจากกลุ่มออมทรัพย์และสมาชิกมีความต้องการให้กลุ่มทำในสิ่งเหล่านี้

1) ที่อยู่อาศัยที่มั่นคง
2) มีกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็ง เช่น
   2.1) สมาชิกมีความสามัคคีร่วมมือกัน
   2.2) แก้ปัญหาของกลุ่มได้ด้วยตนเอง
   2.3) การบริหารจัดการโปร่งใส
   2.4) สมาชิกมีสัจจะทุกคนรู้จักบทบาทหน้าที่
   2.5) มีช่องทางถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ระหว่างกรรมการ-สมาชิก
   2.6) สมาชิกเชื่อมั่นตนเองและกลุ่ม
   2.7) มีคนรุ่นใหม่ (ผู้นำ) อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา
   2.8) สามารถตั้งรับกับสถานการณ์ต่างๆ ได้

กระบวนการย้อนมองตัวเองในระดับกลุ่มของกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้ง จากที่สัมมนาได้เลือกตัวแทนกลุ่มจำนวน 16 คน องค์ประกอบดังนี้

1. คณะกรรมการบริหาร 3 คน
2. คณะกรรมการดำเนินงาน 4 คน
3. ตัวแทนเยาวชน 3 คน
4. ตัวแทนสมาชิก 3 คน
5. ที่ปรึกษากลุ่ม 3 คน

ขั้นที่ 1 ข้อเท็จจริงจากการดำเนินงานของกลุ่ม เช่น ใครทำอะไร ทำอย่างไร หรือใครไม่ทำ อะไรในกลุ่ม

ขั้นที่ 2 ศึกษาระเบียบที่มีอยู่ว่าเป็นอย่างไร ข้อไหนใช้ข้อไหนไม่ได้ใช้ เพราะอะไร

ขั้นที่ 3 กำหนดแนวทางการดำเนินการให้ไปสู่สิ่งที่ต้องการ

ขั้นที่ 4 เครื่องมือที่จะใช้เพื่อให้ไปสู่สิ่งที่ต้องการ เช่น

- ระเบียบ
- คุณสมบัติของคณะกรรมการที่จะสอดคล้องกับแนวทางใหม่
- ทำแผนงาน
- ทำแผนการพัฒนาคณะกรรมการ-สมาชิก เพื่อให้เกิดคุณภาพใหม่

ทีมย้อนมองของกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้ง ได้ดำเนินการอยู่ในขั้นที่ 1 ในช่วงของการหาข้อเท็จจริงของการดำเนินงานจะเห็นข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เกิดจากการบริหารกลุ่ม ในหลายเรื่องเกิดจากความหวังดี ห่วงใยเกรงว่าจะเกิดความผิดพลาดกับกลุ่มต้องอาศัยการตัดสินใจอย่างรวดเร็วของผู้นำ เมื่อสะท้อนภาพเหล่านี้ออกมาผู้นำรู้สึกว่าถูกตรวจสอบ เกรงว่าภาพสะท้อนเหล่านี้จะขยายวงกว้างออกไปสู่สมาชิกจะตีความไปได้ว่าการบริหารไม่โปร่งใส และถูกกล่าวร้ายเหมือนช่วงเลือกตั้ง ผู้นำจึงมีปฏิกิริยาไม่พอใจและขอถอนตัวจากการเป็นสมาชิกเครือข่าย และยุติการปรับขบวนภายในกลุ่มด้วย วิธีนี้ต้องการเพียงให้นักพัฒนาปรับระเบียบบางตัวให้สอดคล้องโดยไม่ต้องเตะต้องโครงสร้าง ในขณะที่ทีมปรับระบบทั้งหมดเขาบอกว่าเขาได้เรียนรู้ ได้รู้จักกลุ่มมากขึ้น เข้าใจการทำงานว่าที่ผ่านมาทำไมต้องทำอย่างนั้น การกำหนดทิศทางต่อไปเขาจะทำได้ง่ายขึ้น และมองเห็นช่องทางต่อไปว่าเขาสามารถพัฒนาตนเองให้ได้ใกล้เคียงกับผู้นำการบริหารกลุ่มจะได้เป็นทีมอย่างแท้จริง ส่งผลให้กระบวนการย้อนมองตัวเอง ของชุมชนเก้าเส้งต้องยุติลง

การย้อนมองตัวเองระดับเครือข่ายของเครือข่ายศูนย์ประสานงานชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา(ศ.อ.ช.) ซึ่งมีผู้นำจากชุมชนเก้าเส้งเป็นผู้นำ ศ.อ.ช. การย้อนมองในกระบวนการเดียวกัน ผู้นำก็รู้สึกว่ากระทบกับตนเองอีกเช่นกัน ทำให้นักพัฒนามองว่ากระบวนการทำงานที่ผ่านมาผู้นำแยกไม่ออกระหว่างความเป็นตัวเองกับตัวตนในบทบาทผู้นำองค์กร เมื่อตรวจสอบองค์กรก็จะกระทบผู้นำ ผลก็คือว่าผู้นำและกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งลาออกจาก ศ.อ.ช. แต่ ศ.อ.ช.

ซึ่งมีสมาชิกอีกหลายชุมชนก็ดำเนินการต่อไป ผลจะออกมาอย่างไรก็ไม่สามารถไปเสริมขบวนการในชุมชนเก้าเส้งอีกต่อไป

3. สถานการณ์ของกลุ่มออมทรัพย์หลังจากลาออกจากเครือข่ายศูนย์ประสานงานชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา(ศ.อ.ช.)

3.1 คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ไม่มีข้อมูล ไม่ทราบเหตุผลที่แท้จริงว่าทำไมประธานกลุ่มจึงลาออกจาก ศ.อ.ช. รู้เพียงแต่ว่ากระบวนการย้อนมองตัวเองของ ศ.อ.ช. ทำให้ผู้นำได้รับผลกระทบ เขาก็มีความรู้สึกร่วมแต่การลาออกส่งผลอย่างไรต่อไปในชุมชนเก้าเส้งไม่มีการพูดถึง เพียงแต่ผู้นำจะสร้างเครือข่ายขึ้นมาใหม่ การวิเคราะห์ปัญหาในกลุ่มออมทรัพย์เองไม่มีและไม่มีส่วนร่วมตัดสินใจรอเพียงแต่ว่าผู้นำจะนำพากลุ่มไปทางไหน เพราะเชื่อมั่นว่าผู้นำเป็นคนดี ไม่นำกลุ่มไปในทางที่เสียหาย แม้ตัวเองจะเห็นด้วยกับกระบวนการย้อนมองตนเอง เพราะได้เรียนรู้กลุ่ม รู้จักกลุ่มมากขึ้น เพราะบางคนไม่ได้เข้ามาในช่วงก่อตั้งเมื่อมาร่วมทำงานก็เป็นเพียงผู้ปฏิบัติ เป็นตัวแทนชุมชนมาทำงานกับ ศ.อ.ช. ก็ไม่เข้าใจกระบวนการทำงานทั้งหมด แต่เขาก็ไม่ได้คัดค้านเพราะคิดว่าตัวเองไม่ชัดเจนพอ

3.2 **สมาชิก** ผู้นำมองว่าสมาชิกเป็นเพียงผู้รับผลประโยชน์ ไม่จำเป็นต้องมารับรู้เรื่องราวต่างๆ คณะกรรมการรับรู้แต่ไม่มีส่วนในการตัดสินใจ สมาชิกไม่ได้รับรู้เลยว่าเกิดอะไรขึ้น สมาชิกเชื่อมั่นในตัวผู้นำมากว่าสามารถนำกลุ่มไปในทิศทางที่ดี เขาได้รับประโยชน์ถึงแม้จะลาออกจาก ศ.อ.ช. ผู้นำก็จะสร้างเครือข่ายใหม่ เพราะช่องทางแหล่งทุนเน้นการสนับสนุนผ่านเครือข่าย

3.3 **ผู้นำรุ่นเก่า** ที่ผู้นำท่านนี้ดึงเข้ามาในช่วงหลังการเลือกตั้งทั้งๆ ที่รู้ว่าเขาสนับสนุนคณะกรรมการชุมชนชุดใหม่ แต่เขาวางตัวเหนือความขัดแย้งไม่เปิดเผยตัวมากนักว่าเขาคิดอย่างไร แต่ผู้นำก็ดึงเขาเข้ามาเพื่อให้ร่วมแก้ปัญหาวิกฤตในช่วงนั้น ซึ่งเขาสูญเสียการนำในกลุ่มออมทรัพย์ใน 5 ก่อน เขาเป็นคนไม่จริงจังกับการทำงานแต่มีวาทะศิลป์ เมื่อมีปัญหาเขาก็ถอย ไม่ร่วมเผชิญหน้ากับปัญหา และมองว่าผู้นำกลุ่มฯ ทำงานล้ำหน้า ฉะนั้นการดึงกลับมาเพื่อหวังจะให้ร่วมซึ่งสอดคล้องกับผู้นำรุ่นเก่าที่ต้องการกลับมาเป็นแกนนำกลุ่มออมทรัพย์อีกครั้ง และต้องการที่จะเข้าไปจัดการในระดับเครือข่าย การลาออกจาก ศ.อ.ช. การย้อนมองตัวเองทำให้ผู้นำเก่าไม่พอใจ และขณะเดียวกันผู้นำที่โดดเด่นมองว่าถ้ามีการย้อนมองเสร็จสิ้นกระบวนการ มีการพูดถึงข้อเท็จจริงของกลุ่มฯ อาจจะทำให้ผู้นำเก่ากลับมาสร้างกระแสให้เกิดความเข้าใจผิดต่อผู้นำและต่อกลุ่มได้

บทวิเคราะห์

จากแนวทางและการพัฒนาในระยะที่ 3 มีประเด็นที่น่าสนใจต่อการวิเคราะห์ 4 ประการ ดังนี้

1. ความเป็นผู้นำที่โดดเด่นขององค์กรชุมชนเก้าเส้ง

ผู้นำของชุมชนเก้าเส้ง ลักษณะเฉพาะและความเป็นตัวตนที่น่าสนใจหลายประการ ได้แก่ ความเป็นพี่คนโตของครอบครัว ทำให้มีความรับผิดชอบต่อครอบครัวสูงมาก ดูแลน้องๆ มีประสบการณ์ในเรื่องการถูกกระทำที่เป็นการกดขี่ มีภาวะการเป็นผู้นำธรรมชาติ ชอบเรียนรู้ เช่น เข้าฝึกอบรมแม่บ้าน ฯลฯ ชอบสังคมกับคนอื่น ไม่เลือกงาน แต่อาชีพที่ทำนานที่สุดคือ ค้าขายทั้งปลีก-ส่ง ปล่อยเงินกู้ ชอบการบริหารจัดการ กล้าตัดสินใจ อยากเห็นการเปลี่ยนแปลงสู่สิ่งที่ดีกว่า เชื่อในคนจน เชื่อเรื่องการรวมกลุ่มว่าสามารถแก้ปัญหาได้จริง มีความรู้สึกร่วมกับปัญหาของชุมชน และได้รับการยอมรับจากภายนอกสูง ทำให้ผู้นำชุมชนเก้าเส้งสามารถมีบทบาทโดดเด่น แม้ว่าจะไม่มีบทบาทในฐานะที่เป็นผู้นำทางการ แต่ก็ยังคงได้รับการยอมรับและมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาให้กับชุมชนอย่างไม่เป็นทางการอย่างต่อเนื่อง

2. กระบวนการทำงานของนักพัฒนา

นักพัฒนามุ่งเน้นสร้างองค์กรชุมชนทำงานกับคนส่วนใหญ่ของชุมชน กระตุ้นให้คนมีความรู้สึกต่อปัญหาที่พบ และมีความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง แต่ปัญหาระดับชุมชนต้องมีการรวมกลุ่มแก้ปัญหา นักพัฒนาใช้กระบวนการทำงาน ใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างองค์กรและเกาะติดชุมชนตั้งแต่ปี 2531-2539

กระบวนการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นทั้งด้านลบ ด้านบวกต่อชุมชนและผลต่อโครงสร้างของสังคม เทศบาลมองอย่างไร นโยบายรัฐเปลี่ยนแปลงหรือไม่ แม้จะเป็นกิจกรรมเล็กๆ ก็ต้องกำหนดกรอบขึ้นมาเพื่อการวิเคราะห์ร่วมของคนในชุมชนและทำกิจกรรม เมื่อทำเสร็จแล้วต้องมีการประเมินผลที่เกิดขึ้นทั้งภายในภายนอกชุมชน ระดับนโยบาย การกระทบเชิงนโยบายต้องสร้างจินตนาการให้เขาเห็นว่าการทำบ่อยๆ ใช้หลักกิจกรรมสังคมสลับไปเรื่อยๆ นโยบายรัฐกับการเปลี่ยนแปลง เช่น ในระดับท้องถิ่นก็จะเปลี่ยนก่อนเป็นจุดเล็กๆ เช่น เมื่อชุมชนรวมตัวกันพัฒนา ทางเทศบาลจะสนใจชุมชนมากขึ้น ความสนใจมี 2 ด้าน พอใจสนับสนุน ไม่พอใจขัดขวาง รูปธรรมก็คือ ชุมชนได้รับเงินจากโครงการ LIFE แต่เทศบาลขัดขวางไม่ให้โครงการ LIFE โอนเงินให้ชุมชน และหลายๆ กรณีที่เกี่ยวกับการสนับสนุนจากภายนอก

การวิเคราะห์การจัดประชุมการสื่อสารข้อมูลกับสมาชิก การดำเนินการประชุมเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมประชุมแต่ละคน การสรุปให้เห็นภาพร่วมกันจากความคิดที่หลากหลาย เป็นบทบาทของนักพัฒนาในกระบวนการทำงานที่กล่าวมาก็จะเกิดคนหลากหลายเข้าร่วม แต่เมื่อถึงบทบาทนำทุกคนไม่สามารถออกนำได้ทั้งหมด ก็จะมีฝ่ายจัดการ ฝ่ายปฏิบัติ เมื่อคนไหนจัดการดี มีความรับผิดชอบ สมาชิกก็จะให้จัดการอยู่เรื่อยๆ จนพัฒนามาเป็นผู้นำ ค่อยสั่งสมประสบการณ์ประกอบกับบุคลิกของตัวเองที่มีภาวะการเป็นผู้นำอยู่แล้ว ทำให้โดดเด่น ทำงานสำเร็จชาวบ้านก็ยิ่งไว้วางใจ กิจกรรมที่ทำอย่างต่อเนื่องก็พัฒนามาเป็นองค์กรและสมาชิกก็จะมอบหมายให้ผู้นำที่ดีของเขาเป็นผู้ตัดสินใจแทนเขาได้ด้วย

เมื่อนักพัฒนาลดบทบาทในพื้นที่ลง ทำให้บทบาทของการวิเคราะห์ การเชื่อมโยงความคิด การตั้งคำถามให้คิดและสรุปเป็นความคิดขององค์กรไม่มีคนทำ ผู้นำก็ไม่สามารถทำบทบาทนี้ได้ ถึงแม้หลังจากนั้นนักพัฒนาจะไม่ลงพื้นที่เกาะติด ผู้นำก็ยังใช้วัฒนธรรม ประชุมก่อนตัดสินใจแต่กระบวนการไม่มี มีการชี้แจงให้ข้อมูลที่ขาดการวิเคราะห์และชี้นำการตัดสินใจ แต่ที่ประชุมยังให้ผู้นำชี้นำการตัดสินใจ เมื่อเป็นอย่างนี้นานเข้า ผู้นำก็จะบอกว่าถึงเรียกประชุมชาวบ้านก็ตัดสินใจเหมือนกัน ดังนั้น ไม่ต้องมีการประชุม

การทำงานของนักพัฒนาไม่ได้ทำงานเพื่อเกิดผู้นำงานกันทั้งชุมชน แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเมื่อองค์กรชุมชนก่อตัวและทำงานมากๆ เข้าก็จะเกิดผู้นำ คือในกระบวนการนี้ก็จะมีผู้ที่มีภาวะผู้นำฉายแววออกมาเกินกว่าคนอื่นๆ นักพัฒนาก็ขอเรียนรู้คนทุกคนในชุมชนไปพร้อมกับการทำกิจกรรม

การวิเคราะห์ชุมชนครั้งแรกที่ลงพื้นที่นั้นจะเห็นภาพกว้างๆ เช่น วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความสัมพันธ์ (ผิวเผิน) ฐานะทางเศรษฐกิจ แต่การที่จะวิเคราะห์ให้เห็นได้อย่างลึกซึ้งเพื่อให้ภาพสรุปว่าชุมชนของที่ใดที่หนึ่ง ต้องใช้การทำกิจกรรมเป็นตัวช่วย เพราะถ้าไม่ทำงานร่วมกันจะไม่รู้ชัดว่าเป็นอย่างไร และแต่ละกิจกรรมก็ให้ผลที่ต่างกัน และสถานการณ์ปกติกับสถานการณ์วิกฤตภาพสะท้อนก็ต่างกัน เช่น การมองเก้าเส้งในภาวะปกติ ผู้คนจะนิ่งเฉยต่างคนต่างอยู่ไม่ขัดแย้งกัน ช่วยกันทำมาหากิน ทุกคนรักกัน แต่เมื่อมีปัญหาการไล่รื้อทุกคนก็จะร่วมมือกันจนสร้างความสำเร็จด้านการพัฒนาให้กับชุมชน เมื่อเกิดความสำเร็จก็เกิดการแข่งขันแล้วก็หยุดการพัฒนา หลังจากนั้นเขาเป็นอย่างไรก็ต้องศึกษาต่อไป

สรุปได้ว่า ในกระบวนงานพัฒนาของนักพัฒนาในเก้าเส้งผู้นำเข้มแข็งโดดเด่น เกิดช่องว่างทางความคิด การรับรู้ของผู้นำที่โดดเด่นกับผู้นำระดับรองลงมา ส่งผลต่อการตัดสินใจในองค์กรไม่เกิดผู้นำหลากหลายดั่งที่คิด ทำให้ผู้นำรู้สึกเป็นเจ้าของกลุ่มองค์กรที่สร้างขึ้นมา มองผู้นำคนอื่นๆ เป็นเพียงผู้ปฏิบัติ เพราะเขามีความรู้ไม่เท่าเทียมกับตัวเอง ผู้นำคนอื่นๆ ก็ยอมรับให้ความสำคัญถึงการเสียสละของผู้ที่ออกไปประสานกับองค์กรอื่นๆ ภายนอกและนำทรัพยากรกลับมาสู่ชุมชน

การสร้างพื้นที่ข้างนอกชุมชนได้แข็งแรงกว่าพื้นที่ในชุมชน เพราะการประสานงานของชุมชนเป็นเครือข่ายเป็นเวทีที่ผู้นำแต่ละชุมชนได้มาพบกันและร่วมแก้ปัญหาของชุมชนที่ชุมชนเดียวไม่สามารถแก้ไขได้ แต่การเรียนรู้การวิเคราะห์ปัญหาระดับเครือข่ายเป็นเรื่องของผู้นำ ถ้ามีการเคลื่อนไหวที่ต้องใช้พลังคนในชุมชนก็ออกมาร่วมและกระบวนการที่อาศัยผู้นำที่มาร่วมตัดสินใจระดับเครือข่ายจะนำความคิดจากกลุ่มสู่เครือข่าย และเครือข่ายลงสู่กลุ่ม ผู้นำไม่มีศักยภาพพอทำให้ยิ่งเกิดช่องว่างระหว่างผู้นำที่ทำงานระดับเครือข่ายกับผู้นำที่อยู่ในชุมชน ผู้นำเก้าเส้งนอกจากจะได้รับการยอมรับในระดับเครือข่ายจังหวัดแล้ว ในระดับภาค ระดับประเทศก็ได้รับการยอมรับตลอดจนถึงหน่วยงาน การยอมรับนี้ตามมาด้วยภารกิจที่ต้องเข้าร่วมทำให้เกิดช่องว่างระหว่างผู้นำเป็นอย่างมาก

3. มิติทางวัฒนธรรม

3.1 วัฒนธรรมการตรวจสอบ การแก้ปัญหา การเผชิญหน้าไม่ใช่วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมประนีประนอม ซึ่งนักพัฒนามองว่าทำให้เห็นปัญหาไม่ชัด คลุมเครือและไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของระดับปัจเจกบุคคลและผลต่อความเข้มแข็งขององค์กร กระบวนการย้อนมองตัวเองที่นักพัฒนานำไปใช้กับชุมชนเก้าเส้งผู้นำรู้สึกเสียหน้า ไร้ศักดิ์ศรี เป็นภาพสะท้อนอีกด้วยก็คือว่าการทำงานที่ส่งผลในการเปลี่ยนแปลงด้านที่เป็นเจ้าขององค์กรร่วมกันยังไม่เกิด แต่อยู่ในระดับที่ผู้นำรู้สึกเป็นเจ้าขององค์กร

3.2 วัฒนธรรมเรื่องเด็กหรือคนรุ่นใหม่ไม่ควรมาตั้งคำถามกับผู้ใหญ่ หรือตรวจสอบหรือตัดสินว่าผิดกับผู้ใหญ่ หรือการทำให้เสียหน้าเป็นเรื่องสำคัญมากของวัฒนธรรมไทย

4. คำถามที่เกิดจากงานวิจัยและข้อเสนอแนะต่องานพัฒนา

4.1 ถ้ามีผู้นำที่มีความสามารถโดดเด่น กระบวนการทำงานของนักพัฒนาจะเป็นอย่างไร

4.2 กิจกรรมทำให้เปลี่ยนรหัสหมายได้แต่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงทางความคิดได้

4.3 องค์กรชุมชนเข้มแข็ง มีผู้นำหลากหลาย ถ่วงดุลยชาวบ้านต้องไม่ยอมต่อความไม่เท่าเทียมทุกระดับ

บทที่ 3

ร่วมใจพัฒนา

ที่มาและการก่อเกิดชุมชน

เมื่อปี พ.ศ. 2520 การรถไฟแห่งประเทศไทยได้หยุดดำเนินการในเส้นทาง หาดใหญ่-สงขลา เนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของผู้เดินทางที่หันไปใช้เส้นทางรถยนต์ที่สะดวกกว่า นับแต่นั้นมา ชาวบ้านซึ่งขาดแคลนที่อยู่อาศัย ก็อพยพเข้าไปอยู่ในเขตบริเวณสองข้างทางที่ดินของการรถไฟ โดยเฉพาะในเขตเทศบาลเมืองสงขลา ชุมชนร่วมใจพัฒนาเป็นหนึ่งในแปดชุมชนในที่ดินของการรถไฟเส้นทาง หาดใหญ่-สงขลา

ชุมชนร่วมใจพัฒนา เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2535 หลังการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาชุมชน เดิมคนทั่วไปเรียกว่า “ชุมชนหลังวัดโรงวาส” หรือ “ชุมชนหน้าวัดชัยมงคล” เนื่องจากอาณาเขตของชุมชนถูกขนาบด้วยวัดถึงสองด้าน เนื้อที่โดยรวมของชุมชน 15 ไร่ ประชากรจำนวน 380 หลังคาเรือน 1,500 คน (ข้อมูลจากการสำรวจผู้ที่อาศัยในที่ดินการรถไฟ เมื่อเดือน ตุลาคม ปี พ.ศ. 2542) หลังจากการสำรวจเมื่อเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. 2542 เพิ่มจำนวนขึ้นอีก 20 หลังคาเรือน รุ่นแรกเริ่มอพยพเข้ามาเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2522 หลังจากนั้นก็ทยอยกันเข้ามาเรื่อยๆ ทั้งนี้เป็นเพราะที่ตั้งของชุมชนอยู่บริเวณใจกลางเมือง จนปี พ.ศ.2527 เกิดการไล่รื้อครั้งใหญ่ในที่ดินของการรถไฟ จำนวนประชากรจึงลดลงจาก 200 หลังคาเรือน คงเหลือที่ยังอยู่ในที่เดิม ประมาณ 50 หลังคาเรือน ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ถูกไล่รื้อได้ไปอยู่ในที่ที่การรถไฟจัดสรรให้บริเวณชุมชนกุโบร์ และที่อื่น ๆ ในเขตเมืองสงขลา หลังจากไล่รื้อแล้ว ทั้งเจ้าของที่ดินและภาครัฐในท้องถิ่นมีการเพิกเฉยจึงเกิดการอพยพครั้งใหม่ ผู้ที่เคยอยู่ที่นี่บางรายก็กลับมาใหม่อีก รวมถึงคนที่ขาดแคลนที่อยู่อาศัยจากที่อื่นก็เข้ามาจนเต็มพื้นที่ ประชาชนที่อพยพเข้ามาในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นคนในเขตเมือง และอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลา ซึ่งมีสัดส่วนถึงร้อยละ 64.89 รองลงมาคือ จากจังหวัดนครศรีธรรมราชร้อยละ 16.31 จังหวัดพัทลุงร้อยละ 6.38 และจังหวัดอื่น ๆ อีกกว่า 30 จังหวัดทั่วประเทศร้อยละ 12.42 ส่วนใหญ่มีปัญหาจากการทำมาหากิน อาชีพทำนาและประมง ที่เกิดความล้มเหลว จึงอพยพเข้าเมืองเพื่อหวังว่าคุณภาพชีวิตต้องดีกว่าเดิม

เหตุผลสำคัญของการมาอยู่ในชุมชน ตามลำดับความสำคัญก่อน – หลัง

- ค่าเช่าถูก , สามารถมีที่อาศัยเป็นของตัวเองได้
- ใกล้ที่ทำมาหากิน , หางานง่าย
- ใกล้โรงเรียน

- ใกล้ตลาด
- มีครอบครัวเพื่อนอยู่ก่อนแล้ว

ภาพรวมของชุมชน

จากงานวิจัยของนักศึกษาดัชท์ มหาวิทยาลัยแอมสเตอร์แดม ในปี พ.ศ. 2537 ซึ่งรวบรวมโดย อ.พรรณงาม เง่าธรรมสาร และคุณพิชยา แสงคง ในรายงานผลการศึกษาโครงการวิจัยและปฏิบัติการวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์การชุมชนแออัดในเมืองได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับร่วมใจพัฒนา ที่น่าจะเป็นภาพตัวแทนหนึ่งของชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา ดังนี้

ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวประมงขนาดเล็กและทำงานที่ท่าเทียบเรือ จำนวนครัวเรือนเฉลี่ย 4.2 คน โครงสร้างอายุชี้ว่ามีประชากรเด็กที่อายุต่ำกว่า 15 ปี ถึงร้อยละ 32 (มากกว่าสงขลา ซึ่งมีร้อยละ 26) และหนึ่งในสามของประชากร หรือร้อยละ 36.6 มีรายได้อยู่ต่ำกว่าขีดความยากจน (ข้อมูลธนาคารโลกปี พ.ศ. 2531 - 2532 ขีดความยากจนอยู่ที่ 2,350 บาท/เดือน) ซึ่งสูงกว่าภาคใต้โดยเฉลี่ยที่มีจำนวนร้อยละ 22.3 (รายได้เฉลี่ยภาคใต้ = 6,380 บาท/เดือน) ประชากรกว่าร้อยละ 50 อยู่ในชุมชนมานานกว่า 5 ปีขึ้นไป และเกือบร้อยละ 60 เคยอาศัยอยู่ในจังหวัดสงขลามาก่อน ประมาณร้อยละ 18 มาจากจังหวัดนครศรีธรรมราช และสาเหตุที่เข้ามาอยู่อาศัยที่ร่วมใจพัฒนาก็เนื่องจากไม่มีเงินพอจะไปอาศัยที่อื่นร้อยละ 17 เพราะชุมชนอยู่ใกล้เมืองร้อยละ 9.5 และอยู่ใกล้แหล่งงานร้อยละ 28.1 อยู่ใกล้โรงเรียนร้อยละ 11.7 ผู้วิจัยพบว่าปัญหาที่สำคัญที่สุดก็คือการขาดไฟฟ้าและน้ำดื่มร้อยละ 28.1 และร้อยละ 25.8 ตามลำดับ ในแง่ของสถานที่ภาพที่ผิดกฎหมายของชุมชน ชาวชุมชนประมาณร้อยละ 55.2 เท่านั้นที่มองว่าเป็นปัญหา และประมาณร้อยละ 50 ระบุว่าที่อยู่อาศัยของตนถูกกฎหมายทั้ง ๆ ที่สร้างบนที่อยู่ของผู้อื่น ประมาณร้อยละ 80 ของผู้อยู่อาศัยเป็นเจ้าของที่อยู่ที่ตนสร้างขึ้น ส่วนหลายคนที่เช่าที่ที่ผู้อื่นก็ถือว่าตนเป็นผู้อยู่อาศัยอย่างถูกกฎหมาย จากการสังเกตการณ์ภาคสนามผู้วิจัยพบว่า ชาวชุมชนจำนวนหนึ่งค่อนข้างมีความพึงพอใจกับการคิดว่าจะได้อาศัยอยู่ที่นั่นเป็นระยะเวลานาน ทั้ง ๆ ที่มีการขู่ว่าจะไล่รื้อ พวกเขามักพูดถึงปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน ทั้ง ๆ ที่ไม่อาจรู้ว่าจะได้รับอนุญาตให้อาศัยอยู่ไปได้นานเท่าใด

ปัญหาสำคัญ ๆ ของชาวชุมชน 5 อันดับแรก เรียงลำดับตามความสำคัญสูงสุดลงมา ก็คือ ไม่มีไฟฟ้าใช้ ไม่มีน้ำดื่ม คูระบายน้ำเน่าเหม็น น้ำท่วม และขาดบริการชุมชน (ศูนย์เด็กเล็ก)

เมื่อแบ่งชุมชนเป็น 4 เขต เพื่อการศึกษาลงลึกในแง่ของสภาพที่อยู่อาศัย ผู้วิจัยพบว่าไม่มีความแตกต่างในแต่ละเขตนัก ปัญหาไฟฟ้าและน้ำดื่ม เป็นปัญหาร่วมคล้ายกันหมดทุกเขต ที่น่าสนใจก็คือ อายุผู้อยู่อาศัยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชน ผู้วิจัยพบว่ากลุ่มแรก ๆ ของผู้อพยพเข้ามา

จะอยู่ตามริมทางรถไฟก่อน ส่วนผู้อพยพรุ่นหลัง ๆ ตั้งถิ่นฐานขยายจากที่อยู่ของรุ่นแรกออกไปเรื่อย ๆ จนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีทางรถไฟอยู่ตรงกลาง ดังในปัจจุบัน

ในการประชุมเชิงปฏิบัติการ ซึ่งคณะผู้วิจัยจัดขึ้นที่พัทลุง ในเดือน...พ.ศ. .... มีชาวชุมชนไปร่วมจำนวน 52 คน ได้มีการระดมปัญหาของชุมชนและข้อเสนอแนวทางแก้ไข จากกลุ่มย่อย 4 กลุ่ม ปัญหาที่ถูกเอ่ยถึงมากที่สุด 3 ปัญหา คือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งผู้เข้าร่วมเห็นว่ายังไม่พอเพียง
2. กลุ่มออมทรัพย์ วัตถุประสงค์และความจำเป็นของการรวมกลุ่มยังไม่เป็นที่ชัดเจนของชาวชุมชนทั่วไป
3. ขยะ ชาวชุมชนตระหนักถึงปัญหาสุขอนามัยอันเนื่องมาจากการทิ้งขยะตามถนนและคลองระบายน้ำ และกำลังหาแนวทางแก้ไข

น่าสนใจว่าประเด็นปัญหาที่ชาวชุมชนยกขึ้นมาอภิปรายร่วมกัน มิใช่ปัญหาทางกายภาพ แต่เป็นปัญหาทางคุณภาพของชีวิตของชาวชุมชน เช่น เรื่องการมีส่วนร่วมและการจัดการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

เมื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับข้อมูลปัจจุบันที่ผู้ช่วยนักวิจัยได้ประสานกับตัวแทนของชุมชน เพื่อสำรวจความคิดเห็น และวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2542 พบว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงในระยะเวลา 5 ปี ที่ผ่านมา ทั้งในทางกายภาพ และความมั่นใจต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชน กล่าวคือ ในด้านประชากร มีจำนวนครัวเรือนเพิ่มขึ้น 20 หลัง ภายในครึ่งปีที่ผ่านมา หลังจากการสำรวจผู้ที่อาศัยในที่ดินการรถไฟเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2542 สภาพที่อยู่อาศัยดีขึ้น มีถนนทางเดินเท้า และบ้านที่อยู่อาศัยมีไฟฟ้าร้อยกว่าหลัง มีการจัดระเบียบของที่อยู่อาศัยให้เป็นระเบียบและถูกสุขลักษณะมากขึ้น แต่ปัญหาน้ำดื่มน้ำใช้ยังขาดแคลนเหมือนเดิม

ทางด้านคุณภาพชีวิต ชาวชุมชนได้จัดให้มีเวทีของตัวเองในการวิเคราะห์ปัญหาความต้องการและค้นหาแนวทางแก้ไข โดยอาศัยการกระตุ้นจากภายนอก และภายในชุมชนเอง มีการวางแผนและพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด

ที่น่าสนใจ ก็คือการแก้ปัญหาทางกายภาพ บางปัญหาต้องต่อสู้กับอำนาจทั้งภายในและภายนอก ต้องอาศัยความอดทน ความรู้ทางเทคนิค การบ่มเพาะความพร้อมของชุมชน เพื่อการต่อรอง ดังในกรณีไฟฟ้า การติดต่อประสานงานต้องทำหลายครั้งหลายหน ซึ่งจริง ๆ แล้วเป็นสิทธิพื้นฐานที่ประชาชนทุกคนควรได้รับบริการจากรัฐ แต่เนื่องจากมีสถานะเป็นคนชุมชนแออัด สิทธิการได้มาซึ่งไฟฟ้า จึงประสบกับการปิดกั้น อันเนื่องมาจากความยากจน และความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ แม้ขณะนี้ทางชุมชนร่วมใจพัฒนา ค่อนข้างประสบความสำเร็จในการต่อสู้ประเด็นไฟฟ้า โดยได้ไฟฟ้ามาใช้ในเขตที่ดินของการรถไฟ ซึ่งถือว่าเป็นที่บุกรุก และชาวชุมชนพอใจในความสำเร็จนั้น แต่สิทธินี้ยังไม่ได้รับประกันเท่ากับคนอื่น ๆ ในสังคม การได้มาซึ่งไฟฟ้าเป็นเพียงได้มิเตอร์

ชั่วคราว โดยมีอัตราค่าไฟอยู่ที่ยูนิตละ 2.50 บาท ในขณะที่คนทั่วไปเสียค่าใช้จ่ายยูนิตละ 1 บาท กว่า แต่ชาวชุมชนก็รู้สึกพอใจ โดยเหตุผลว่าดีกว่าที่ต้องต่อพ่วงเครื่องของเพื่อน ซึ่งต้องเสียค่าไฟเฉลี่ยยูนิตละ 7 บาท

นอกจากปัญหาไฟฟ้าแล้ว ปัญหาการดูแลเด็กเล็กในชุมชน ก็ได้รับการแก้ไข โดยได้งบประมาณในการสร้างอาคารจาก แดนเซด (DANCED) แต่ใช้แรงงานสมทบจากชุมชน ครูผู้สอนได้รับงบประมาณสมทบบางส่วนจากเทศบาล การสอนได้เปิดบริการมาแล้วเป็นเวลา 1 ปี นอกจากนี้ปัญหาคูระบายน้ำในบางจุด ก็ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาล ส่วนถนนได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้นจากงบประมาณของทีมผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลในช่วงของการหาเสียง เมื่อปลายปี พ.ศ. 2542 เนื่องจากนักการเมืองได้เห็นผลงานของการพยายามปรับปรุงพัฒนาชุมชนที่อาศัยพลังของคนในชุมชนเป็นหลัก

ชาวชุมชนให้ความเห็นต่อความสำเร็จที่เกิดขึ้นว่า ระยะเวลาที่อยู่ร่วมกันคงช่วยให้เกิดการบ่มฟักให้คนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจในความยากลำบากที่เหมือนกัน จึงทำให้เกิดความสมานฉันท์ของคนในชุมชนมากขึ้น นอกจากนั้นปัญหาภาพลักษณ์เดิมของชาวชุมชนที่ต่างคนต่างอยู่ ขาดความกลมเกลียว ขาดความร่วมมือร่วมใจซึ่งสะท้อนจากคนภายนอก น่าจะเป็นปัจจัยกระตุ้นจิตสำนึกสมาชิกของชุมชน จึงทำให้กิจกรรมพัฒนาระดับชุมชนในปัจจุบันได้รับความสนใจ และมีส่วนร่วมจากสมาชิกมีมากขึ้น ในอีกด้านหนึ่งกระแสการไล่รื้อในระยะ 5 ปีที่ผ่านมาเบาบางลง ทำให้ผู้คนที่อยู่อาศัยในชุมชนมีความมั่นใจในด้านความมั่นคงในด้านที่อยู่อาศัยมากขึ้น และมีมูลเหตุจูงใจเพียงพอที่จะยอมร่วมแรงใจพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น

อันที่จริงชุมชนร่วมใจพัฒนา มีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติอยู่หลายกลุ่ม แต่อาจเนื่องจากสภาวะของเศรษฐกิจและสังคมแบบปัจจุบัน จึงทำให้ต่างมุ่งหน้าทำมาหากิน จึงดูเหมือนความสัมพันธ์ภายในมีความห่างเหินกันดังที่ชาวชุมชนให้ทัศนะว่า ถ้าขอความร่วมมือให้มาปรึกษาหารือในเรื่องที่เป็นปัญหาและที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกของชุมชน จะไม่ค่อยให้ความร่วมมือและสนใจ แต่ถ้าจัดกิจกรรมประเพณีที่ไม่ต้องหารือ เพียงแค่ลงแรงในกิจกรรมที่คุ้นเคยทำมาแต่บรรพบุรุษ คนที่นี่จะออกมาร่วมมาก และมีรูปแบบที่สร้างความสนุกสนานอย่างน่าสนใจ

ข้อมูลอีกประเด็นที่ได้จากการศึกษาวิจัย คือปัญหาที่คนชุมชนมองว่าเป็นอุปสรรคหรือภาพลักษณ์ที่ทำให้ชุมชนไม่น่าอยู่ ซึ่งได้แก่ ปัญหายาเสพติด (ร้อยละ 30.25), ไฟฟ้า (ร้อยละ 17.15), ถนน (ร้อยละ 16.39), การพนัน (ร้อยละ 11.76), ขยะ (ร้อยละ 5.32), คูระบายน้ำ (ร้อยละ 4.06) และอื่น ๆ เช่น ความร่วมมือ, ความไม่เป็นระเบียบ (ร้อยละ 14.57) แต่ต่อคำถามว่าปัญหาใดที่ต้องการแก้ไขก่อน คำตอบกลับเป็นปัญหาสาธารณูปโภค ส่วนปัญหาเรื่องยาเสพติดและการพนัน ตัวแทนของชาวชุมชนที่เป็นทีมสำรวจลังเลใจที่จะตอบประเด็นนี้ เพราะเกรงว่าถ้าข้อมูลแพร่ออกไปนอกชุมชนจะทำให้เกิดภาพลบต่อชุมชน ทั้งที่เห็นว่าจำเป็นต้องมีการร่วมมือในการป้องกันและแก้ไขปัญหานี้ก็ตาม

ความรู้สึกร่วม – เป็น “พวกเรา” เป็นพื้นฐานของการเป็นชุมชนร่วมใจ ซึ่งก็เป็นปัจจัยบวกสนับสนุนการสร้างภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน และเสริมพลังให้กับการพัฒนา แต่ขณะเดียวกันก็เป็นจุดอ่อนหาก “ความเป็นพวกเรา” จะแปรเป็น การกลัว “เสียภาพพจน์” ”กลัวเสียหน้า” ที่ “เขา” จะมอง “พวกเรา” “ไม่ดี”

โดยภาพรวมของชุมชนร่วมใจพัฒนาข้างต้น ได้ช่วยให้คำอธิบายบางประการต่อประเด็นที่มาการก่อเกิดชุมชนแออัด ลักษณะของความเป็นชุมชน ทั้งที่เป็นลักษณะร่วมของชุมชนแออัดทั่วไปในสังคมไทย ภายใต้เงื่อนไขทั่วไปและเงื่อนไขเฉพาะกรณี และลักษณะเฉพาะของชุมชนร่วมใจพัฒนาเอง และการดำรงอยู่ของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองสงขลา ทั้งที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขโดยทั่วไปและข้อจำกัดเฉพาะกรณี การศึกษาพบว่าชุมชนจะเข้มแข็งได้ต้องอาศัยปัจจัยหลายประการที่สำคัญ คือ ปัจจัยพื้นฐานภายในตัวของชุมชนเอง ซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกจากร้อยพ่อพันแม่ให้อยู่ร่วมกันได้ รวมถึงระยะเวลาของการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ที่อาศัยความเป็นญาติมิตรไปสู่ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่สอดคล้องกับบริบท กระบวนการกลายเป็น “ชุมชนแออัด” ส่วนหนึ่งของเมือง และการที่ชุมชนจะดำรงความเข้มแข็งได้ต้องอาศัยปัจจัยทั้งด้านตัวบุคคล (ผู้นำ,สมาชิก,กลุ่ม,องค์กร ฯลฯ) กระบวนการเรียนรู้และจัดการกับปัญหา และสถานการณ์ที่ส่งผลต่อการพัฒนา การก่อเกิดอัตลักษณ์ของชุมชน

การอยู่อาศัยและความสัมพันธ์ภายในของคนร่วมใจพัฒนา

ภาพรวมของการอยู่อาศัยและความสัมพันธ์ของคนชุมชนร่วมใจพัฒนาในทัศนะของชาวชุมชนก่อนปี พ.ศ. 2542 คือ ต่างคนต่างอยู่ – ตัวใครตัวมัน เสมือนเพียงเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ในที่เดียวกัน ชุมชนเป็นเพียงที่อยู่อาศัยเพื่อสะดวกในการประกอบอาชีพ ประกอบกับสภาพของบ้านเมือง, เศรษฐกิจ ที่ต้องแข่งขัน, ต้องหาเช้ากินค่ำแบบปากกัดตีนถีบจึงดูเหมือนเกิดความห่างเหินต่อกัน แต่เนื้อในของความเป็นชุมชนร่วมใจยังมีการเอื้ออาทร, การพึ่งพาอาศัยกัน,เกี่ยวร้อยด้วยความเป็นเครือญาติและพี่น้อง(เสมือนญาติกัน)ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เป็นกลุ่มเครือญาติ มีดังนี้

1. **ตระกูล “ขาวเรือง”** มีประมาณ 30 กว่าครอบครัว
   ผู้ที่มีบทบาทต่อชุมชนในช่วงที่ผ่านมา มี
   - วี เป็นประธานชุมชนและคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์
   - พิศ คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์และบริจาคที่ในการสร้างศาลาชุมชน ตัวหลักในการพัฒนาซึ่งกิจกรรม / ชุมชน พิศเป็นคณะกรรมการชุมชนตั้งแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน
   - พัว อดีตประธานชุมชน

2. **ตระกูล "บุญศิริ"** มีประมาณ 20 ครอบครัว
ผู้ที่มีบทบาทต่อชุมชนในช่วงที่ผ่านมา มี

- ชิ้ม เป็นกรรมการชุมชน
- สุวิทย์ มีบทบาทในด้านเยาวชน

สองตระกูลข้างต้นนี้ยังความสัมพันธ์เป็นเครือญาติหรือเกี่ยวดองอันอีกด้วย

3. **ตระกูล "ยูโซ๊ะเกษม"** มีประมาณ 20 ครอบครัว
ให้ความร่วมมือกับชุมชนด้วยดีมาตลอด แต่ไม่มีใครมีบทบาทที่โดดเด่นต่อชุมชน

4. **ตระกูล "ดำดี"** มีประมาณ 8 ครอบครัว
ผู้ที่มีบทบาทต่อชุมชนในช่วงที่ผ่านมา คือ นายผดุง มีบทบาทขณะนี้เป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์และกรรการชุมชน

5. **ตระกูล "สุวรรณชาตรี"** มีประมาณ 15 ครอบครัว
ผู้ที่มีบทบาทต่อชุมชนในช่วงที่ผ่านมา คือ นายสันต์ เป็นเขยของตระกูล มีบทบาทในชุมชน ปัจจุบันเป็นกรรมการชุมชนและกรรมการกลุ่มออมทรัพย์

6. **ตระกูล "วิญโญธรรมะรักษา"** มีประมาณ 10 ครอบครัว

7. **ตระกูล "ศิริอักษร"** มีประมาณ 10 กว่าครอบครัว ผู้ที่มีบทบาทในชุมชน คือ นายเสริม เป็นกรรมการชุมชน เป็นตัวหลักในการต่อสู้ประเด็นไฟฟ้า และมีความรู้ความสามารถในการเดินสายไฟฟ้า รับจัดต่อระบบไฟฟ้าตามบ้าน และเป็นหนึ่งของผู้ริเริ่มการพัฒนาในยุคแรก ๆ

ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่ใกล้ชิดกันยังผลให้เกิดความไว้เนื้อเชื่อใจให้กับ**"ตัวแทน"** หรือ "ผู้นำ" ของชุมชน ทำให้ชุมชนขาดการตรวจสอบ , มีความประนีประนอมสูง วัฒนธรรมแบบนี้อาศัยการนำ , การชี้แนะจากผู้อื่น , พึ่งพิงหน่วยงานภายนอกและเป็นฐานทางการเมืองทุกระดับ คนในชุมชนไม่รู้จักการต่อรอง ไม่มีการปะทะขัดแย้งระดับชุมชนทั้งภายในและภายนอก

จุดเด่น ของความสัมพันธ์แบบนี้ คือ เมื่อใครมีการ / มีงานคนในชุมชนจะช่วยเหลือกันดี โดยเฉพาะกิจกรรมงานบุญ/ประเพณีชาวชุมชนจะออกมาร่วมกันเยอะ เช่น การขอความร่วมมือ "(ขอช่วย)", ขอบริจาค แต่จะขาดการตรวจสอบ เพราะถือว่าเป็นพี่น้องหรือเครือญาติกัน นอกจากนั้นผู้นำ/แกนหรือบทบาทของตระกูลใดที่มีความชัดเจน สามารถเป็นผู้นำได้ สมาชิกของชุมชนทั้งที่เป็นญาติก็จะให้ความไว้วางใจ

กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ นอกจากความสัมพันธ์ที่เป็นญาติในตระกูลเดียวกันแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน คือ ความสัมพันธ์เสมือนพี่น้อง (ไม่ใช่

ตระกูลเดียวกัน) เพื่อนบ้านที่นับถือกัน ไว้เนื้อเชื่อใจกัน ซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มป้ามัย ที่ทำ*อาหารคาว-หวาน* เป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างผู้ปรุงอาหาร ผู้ช่วย และผู้บริโภค

กลุ่มทำปลาหวาน/กลุ่มทำมะขามเปียก – ดอง – แช่อิ่ม เป็นกลุ่มเครือญาติ ตระกูล "สุวรรณชาตรี" ทำอาชีพนี้มานานถึง 40 ปี โดยจะเหมาจ่ายต้นมะขามในเขตเมืองและรอบนอกมาแปรรูป จากอาชีพเล็ก ๆ ในครัวเรือนได้กลายเป็นอาชีพหลักของครอบครัว จำนวน 8 ครอบครัว และมีสมาชิกที่เกี่ยวข้องกับอาชีพนี้ประมาณ 25 คน

กลุ่มอาชีพเก็บ-รับซื้อขยะและของเก่า คนที่ทำอาชีพนี้จะเป็นเพื่อนบ้านและเป็นญาติกัน ไม่เป็นกลุ่มที่เป็นทางการแต่จะสัมพันธ์กันในฐานเพื่อนร่วมอาชีพเดียวกัน และสัมพันธ์กับคนเมืองในฐานะคนทำความสะอาดเมือง สร้างคุณค่าบนสิ่งของที่คนอื่นไม่เห็นค่า สร้างเศรษฐกิจจากการใช้ทรัพยากรขยะและของเหลือใช้ที่คนเมืองต้องการกำจัด

กลุ่มอาชีพขับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง (คิวชุมชน) เป็นงานบริการคนสังคมเมืองหรืองานข้างถนน ผู้ขับขี่ส่วนหนึ่งจะเป็นญาติและเพื่อนบ้าน คนที่ใช้บริการหลัก คือ คนชุมชนและคนทั่วไป คนภายในจะให้ความไว้วางใจ เพราะถือว่าเป็นคนในชุมชน จะไหว้วานให้ช่วยส่งของให้โดยไม่ต้องไปเอง

ผู้นำ , กลุ่ม องค์กรและพัฒนาการของชุมชน

ชุมชนร่วมใจพัฒนาเติบโตและหนาแน่นมากในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ก่อนหน้านั้นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนจะต่างคนต่างอยู่ ไม่มีใครมีบทบาทในการนำที่ชัดเจน ต่อมาจึงมีการรู้จักมักคุ้นกันมากขึ้นในฐานะผู้อยู่อาศัยในที่เดียวกัน

ในปี พ.ศ. 2535 คนในชุมชนสองสามคนได้มีโอกาสเรียนรู้ประสบการณ์การพัฒนาชุมชนของชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง ได้รู้จักมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย หรือโครงการพัฒนาชุมชนแออัดในปัจจุบัน จากเวทีการประชุมของชุมชนที่ใกล้เคียง จึงไปปรึกษาหารือกับมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย และเริ่มการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชน

1. ผู้นำและพัฒนาการของการเกิดกลุ่ม/องค์กร

ในยุคแรก ๆ ผู้นำร่วมใจพัฒนามาจาก 2 แหล่งคือ ผู้ที่สมาชิกในชุมชนเลือกขึ้นมา และผู้นำที่เสนอหรืออาสาขึ้นมาเอง (ผู้นำธรรมชาติ) ต่อมาเมื่อเทศบาลยอมรับขึ้นทะเบียนเป็น "ชุมชนผู้มีรายได้น้อย" ในเขตเทศบาล จึงกำหนดให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้นมา เพื่อให้สะดวกในการประสานงานกับเทศบาล หลังจากการเลือกตั้งกรรมการชุมชนแล้วเสร็จ ทางเทศบาลจึง

แต่งตั้งรับรองการเป็นกรรมการชุมชนเป็น “ผู้นำทางการ” ผู้นำของร่วมใจพัฒนาในช่วงแปดปีที่ผ่านมาถือว่ายังเป็นคนกลุ่มเดียวกัน สามารถทำงานต่อเนื่องในกิจกรรมและการพัฒนาชุมชน

กิจกรรมเริ่มแรกของชุมชน นำโดยมีผู้นำธรรมชาติ ได้แก่ การสร้างศาลาชุมชน การทำความสะอาด , การจัดกิจกรรมประเพณี เป็นต้น ต่อมาจึงมีการเลือกกรรมการชุมชน เพื่อเป็นตัวแทนของชุมชนในการประสานทั้งภายในและภายนอกชุมชน

2. ผู้นำธรรมชาติ ในยุคแรก ๆ ของการพัฒนา

คนที่ 1 นางสมหมาย ครองมณีรัตน์ ได้รับเลือกเป็นประธานเนื่องจากเป็นผู้หญิงที่มีความกล้า สามารถประสานกับคนอื่นได้ มีเงินปล่อยกู้ให้กับสมาชิก อาชีพค้าขาย มีการพบปะผู้คนอยู่เสมอ เพื่อนในชุมชนจึงเสนอให้เป็นประธานชุมชนคนแรก คนที่ 2 นายพัว ขาวเรืองและทีม , คนที่ 3 นายเคล้า ทองแก้วและทีม , คนที่ 4 นายวี ขาวเรืองและทีม

ทั้งสี่คนมาจากการทำกิจกรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 - 2538 ไม่มีใครผูกขาดอำนาจหรือผูกขาดการนำ

กิจกรรมและกลุ่มที่เกิดขึ้นในช่วงชุมชนมีผู้นำธรรมชาติ

ปี พ.ศ. 2535

- จัดตั้งชุมชน ชื่อ **“ชุมชนร่วมใจพัฒนา”** (เดิมชุมชนร่วมใจพัฒนาชื่อ “ชุมชนหลังวัดโรงวาส” หรือ “ชุมชนหน้าวัดชัยมงคล” เพื่อสื่อถึงความร่วมมือกันของสมาชิก
- สร้างศาลาชุมชนและจัดงานฉลองศาลาชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เห็นความร่วมไม้ร่วมมือของคนชุมชน ทั้งในเรื่องงบประมาณและแรงงานที่มาช่วยเหลือกัน
- เลือกคณะกรรมการชุมชน เพื่อประโยชน์ในการประสานงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน

ปี พ.ศ. 2536

- จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน โดยมีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา (ศอช.) เป็นพี่เลี้ยง
- ทำป้ายหมายเลขบ้าน เพื่อความสะดวกในการติดต่อและเพื่อเสนอขอออกเลขที่บ้านต่อเทศบาล

ปี พ.ศ. 2537

- ได้เลขที่บ้านจากทางเทศบาล

- จัดกิจกรรมเพื่อรับบริจาควัสดุ/สิ่งของ เพื่อประโยชน์ในการใช้ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน เช่น หม้อ, ถ้วย-ชาม, เครื่องใช้ในครัว เป็นต้น
- กิจกรรมประเพณีเพื่อผูกร้อยคนในชุมชน เช่น สงกรานต์, ปีใหม่, เข้าพรรษา, วันสารท, ทอดกฐิน, ทอดผ้าป่า เป็นต้น

ปี พ.ศ. 2538

- เทศบาลให้การยอมรับเป็นชุมชน และเสนอให้มีการเลือกตั้งกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการ จัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน และ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐานประจำชุมชน (อสม.)

3. ผู้นำและกิจกรรมในยุคที่เป็นทางการ

ปี พ.ศ. 2538

- เลือกตั้งกรรมการชุมชนและแต่งตั้งเป็นทางการโดยเทศบาล มีวาระ 4 ปี ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งมีนายวีและทีมทั้งหมด 15 คน (วี, พิศ, ชาญ, ผดุง, แถ็ก, เฉ้ง, ฉ้วน, สมพร, กิ้ม, จวง, แสง, สุเทพ, เสริม, ประคอง, เสริม) ซึ่งสมาชิกของชุมชนเลือกจากที่ผู้ที่เคยมีบทบาทในกิจกรรมการพัฒนาและกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์

ปี พ.ศ. 2542

- เลือกตั้งกรรมการในชุดปัจจุบันท่ามกลางการแข่งขันกันอย่างเข้มข้น มีการแทรกแซงของนักการเมืองท้องถิ่นและผู้ที่กำลังลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลนครสงขลา เพื่อแย่งการให้ความสนับสนุนงบประมาณและวัสดุในการก่อสร้าง (ดิน , หิน) ชัยชนะในการเลือกตั้งกรรมการชุมชนที่จะเป็นตัวชี้ผลของการเลือกตั้งของผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลนครสงขลาในครั้งต่อไป ว่าใครจะได้กุมฐานเสียงของชุมชน การแพ้ชนะในการเลือกตั้งที่ผ่านมาก่อให้เกิดความหมางใจกันระหว่างคนในชุมชน ซึ่งผลการเลือกตั้งกรรมการชุมชนครั้งใหญ่ส่วนใหญ่เป็นคนเดิมชุดเก่า ปี พ.ศ. 2538 มีการเพิ่มคนเพื่อให้ครบจำนวน (10 คน) เป็นคนเก่า 7 คน คนใหม่ 3 คน (วี, พิศ, ผดุง, เสริม, ชาญ, สมพร, สมศักดิ์, จุรินทร์, น้ำค้าง, กิ้ม)

กิจกรรมในรอบ 5 ปี ตั้งแต่ปี 2538 - 2542

- สร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ใช้งบประมาณ 160,000 บาท จาก DANCED
- เรียกร้องขอสิทธิในการใช้ไฟฟ้า ขณะนี้มีการติดตั้งและได้ใช้แล้วประมาณ 100 กว่าหลังคาเรือน

- ขอความร่วมมือในการจัดระเบียบชุมชน รื้อสิ่งกีดขวางเส้นทางการจราจรในชุมชน เป็นต้น

แผนของชุมชนในระยะต่อไป

- ทำคูระบายน้ำและถนน โดยเสนอโครงการของมิยาซาวา จำนวน 700,000 บาท ซึ่งขณะนี้โครงการได้รับอนุมัติแล้ว มีโครงการจะทำประมาณช่วงปลายปี 2543
- ขอให้การประปาต่อท่อเข้าชุมชน
- ทำศาลาอเนกประสงค์ใหม่ หลังเก่าจะทุบออกเพื่อขยายศูนย์เด็กให้กว้างขึ้น
- ร่วมขบวนกับเครือข่ายสลัมภาคใต้และเครือข่ายสลัม 4 ภาคตามข้อตกลงร่วมเพื่อเรียกร้องสิทธิความมั่นคงในที่อยู่อาศัย สำหรับชาวชุมชน

ผู้นำของชุมชนร่วมใจพัฒนาในยุคแรกมักเป็นผู้อาวุโสแต่ก็มีคนรุ่นกลางและรุ่นใหม่เสริมอยู่ด้วย ฉะนั้นบทบาทการนำของที่นี่จึงมีการประสานผลัดเปลี่ยนบทบาทในการทำกิจกรรมตามความถนัด และประเด็นที่ต่างกัน เช่น การประสานกับเทศบาลก็จะมีผู้นำอีกคนหนึ่ง , กิจกรรมงานประเพณีก็จะมีผู้นำคนละชุดกัน ในขณะเดียวกันบางกรณีจะใช้ผู้นำที่กล้าพูด บางกรณีใช้ผู้นำที่โอนอ่อนผ่อนปรน

ส่วนกลุ่มกิจกรรมที่มีความต่อเนื่อง คือ **กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์** ซึ่งเน้นการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยและจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน และสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2538 จากการบริหารงานที่ไม่โปร่งใสของกรรมการกลุ่มฯ กลุ่มมีปัญหาสร้างความคลางแคลงในกลุ่มฯ สมาชิกหลายคนได้ลาออก ปี พ.ศ. 2540 เริ่มฟื้นฟูกลุ่มฯ เนื่องจากมีการสรุปบทเรียนว่ากลุ่มออมทรัพย์เท่านั้นที่จะนำพาชุมชนให้รอดได้ในภาวะวิกฤติต่าง ๆ เนื่องจากช่วงที่มีปัญหา เวทีกลุ่มออมทรัพย์เป็นเวทีเดียวที่ยังคงอยู่ในขณะที่กิจกรรมอื่นขาดเวทีในการแลกเปลี่ยน , ไม่รู้ข้อมูลข่าวสาร , ขาดความสัมพันธ์กับเพื่อนชุมชนอื่น สมาชิกจึงไปขอคำปรึกษาจากคณะกรรมการเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดสงขลา (ศ.อ.ช.) และได้ทำโครงการวางแผนเพื่อพัฒนากลุ่ม เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์มีสมาชิกกว่า 200 คน

จนถึงปัจจุบันวัฒนธรรมความไว้วางใจในระดับปัจเจกบุคคลของคนชุมชนร่วมใจพัฒนายังสูงมาก โดยเฉพาะกับผู้นำชุมชน ไม่มีการตรวจสอบ ติดตามผลงาน ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าจะส่งผลกระทบก่อให้เกิดปัญหาแก่ส่วนรวม ส่วนใหญ่จะถือว่าต้องให้โอกาสเนื่องจากอยู่ชุมชนเดียวกัน

ในกรณีการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งมีปัญหา มีการยักยอกเงินกลุ่มไปใช้ ทางคณะกรรมการก็ใช้วิธีการอะลุ่มอล่วย ให้กรรมการที่ยักยอกเงินไปผ่อนส่งเงินกลับให้กลุ่ม และยังให้โอกาสในการบริหารกลุ่มต่อไปอีก เพราะผู้นั้นมีความสามารถในการประสานงานกับภายนอก ในอีกด้านหนึ่งชาวชุมชนไม่ให้ความสนใจ ปล่อยให้ผู้นำใช้ตำแหน่งหน้าที่ไปแสวงหาผลประโยชน์เป็น

ส่วนตัวในนามชุมชน ด้วยเหตุผลว่า เป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลนั้นไม่เกี่ยวกับชุมชน ดังกรณีที่เกิดงบประมาณการทำคูระบายน้ำที่ได้งบประมาณจากเทศบาลมาไม่ครบถ้วน ทุกคนก็เฉยเพราะคิดว่าที่ได้มาเท่านั้นก็ดีแล้ว ไม่ใช่เงินของสมาชิกโดยรวม แต่เป็นเงินจากภายนอก

การตรวจสอบการทำงานของผู้นำและองค์กรชุมชน ของชุมชนร่วมใจพัฒนายังไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ความรู้สึกของสมาชิกส่วนใหญ่ยังไม่รู้สึกถึงการมีส่วนร่วม และไม่เอาธุระในกิจกรรมที่เป็นสาธารณะ เว้นแต่เป็นงานบุญประเพณี

การทำมาหากินของคนร่วมใจพัฒนา

ด้วยพื้นฐานของคนชุมชนจากชนบทสู่เมือง มีเป้าหมายเพื่อความอยู่รอด ต้องการมีชีวิตที่ดีกว่าเดิม แต่ด้วยต้นทุนที่นำมาจากบ้านนอกไม่มากนักจึงต้องหาที่พำนักราคาถูก เช่น ในที่ดินวัด, เอกชน หรือสาธารณะ โดยหวังว่าเมื่อความเป็นอยู่และอาชีพมีรายได้ดีขึ้นก็จะขยาย แต่จนแล้วจนรอดคนกลุ่มนี้ก็ยังต้องเป็น “ผู้บุกรุก” หรือ “บุกเบิก” อาชีพที่ทำส่วนใหญ่จะเป็นงานบริการคนเมือง หรือลูกจ้างทั่วไป ซึ่งไม่เน้นทักษะความสามารถพิเศษเฉพาะด้านที่จะได้มาจากการศึกษาในระบบที่ต้องพึ่งการมีรายได้ที่สูงพอควร โอกาสที่ชาวชุมชนจะขยับฐานะและลืมตาอ้าปากหรือขยับขยายที่อยู่อาศัยใหม่, ถาวร, ถูกกฎหมายจึงเป็นเรื่องที่ยากมาก

ที่รวมของการอยู่อาศัยของคนอพยพในเมืองกลุ่มนี้ มีภาพพจน์ปรากฏอยู่ในคำที่ใช้เรียกกันอย่างมีนัยว่า “สลัม” หรือ “แหล่งเสื่อมโทรม” ทั้งนี้โดยไม่ได้คำนึงถึงสาเหตุ บ่อเกิด ปัจจัยจากภายนอกที่เกินความสามารถของคนยากจนจากชนบทจะแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าให้กับตัวเองได้ โดยรวม “สลัม” ที่แท้จริงคือ **ที่รวมชีวิตของคนยากจนในเมือง** แต่ชีวิตของคนยากจนที่มารวมอยู่ในที่เดียวกันนี้ก็มีความหลากหลาย ความหลากหลายที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอในที่นี้ คือ ความหลากหลายทางเศรษฐกิจนอกระบบที่คนเมืองส่วนใหญ่มักไม่เข้าใจ, มองไม่เห็นคุณค่า หรือมองว่าไร้เกียรติ

ความหลากหลายในอาชีพของชาว” สลัม”

ชาวสลัมนับว่าเป็นผู้ด้อยโอกาสในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นสิทธิของความเป็นคน, เศรษฐกิจ, การศึกษา, สุขภาพ-อนามัย, การมีส่วนร่วมในสังคมและการเมือง “สลัม” เป็นที่รวมของผู้มีอาชีพที่ไม่แน่นอน ต้องรับจ้างรายวัน หาเช้ากินค่ำ ถ้าเปรียบเทียบกับลูกจ้างรัฐบาลซึ่งเป็นกลุ่มที่มีสวัสดิการน้อยที่สุดแล้ว ฝ่ายหลังก็ยังมีสถานภาพดีกว่าชาวสลัมหลายเท่าตัว ชาวสลัมไม่มีเครื่องประกันความมั่นคงของชีวิตในเชิงเศรษฐกิจ มีพื้นฐานอยู่บนความขาดแคลนในด้านปัจจัยการดำรงชีวิตและความไม่เท่าเทียมทางสังคม จึงตกอยู่ในสภาพที่ด้อยโอกาสทางสังคม ยากที่จะมี

โอกาสทัดเทียมกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมเมือง การที่จะทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีในท่ามกลางการแข่งขันเชิงเศรษฐกิจรุนแรง จึงเป็นหนทางของการตั้งต้นชีวิตที่ยากลำบาก

ชาวสลัมมีอาชีพที่หลากหลาย ส่วนใหญ่ทำงานรับจ้างทั่วไป เป็นกรรมกรที่ได้ค่าตอบแทนต่ำ โดยนายจ้างไม่ต้องรับผิดชอบตามกฎหมายแรงงานเพราะเป็นแรงงานจ้างชั่วคราว บ้างก็จ้างรายวัน เมื่อไม่มีงานให้ทำ ก็ต้องกลายเป็นคนว่างงานไปโดยง่าย, ไม่มีการประกันการว่างงานใด ๆ, ไม่มีสัญญาจ้างงาน จึงถูกเอาเปรียบอยู่ตลอดเวลา ชาวสลัมต้องเผชิญกับความยากจนจนแทบไม่รู้สึกว่าถูกเอาเปรียบ สิ่งที่เขารู้ คือ การเผชิญกับความยากจน – ความยากลำบากในการหางานทำและการทำงานที่ต้องหาทางแก้ปัญหาชีวิตและครอบครัวไปวันหนึ่ง ๆ ยิ่งประเทศประสบภาวะเศรษฐกิจตกต่ำผลกระทบก็ยิ่งตกกับคนสลัมมากขึ้น

อาชีพของชาวสลัมโดยทั่วไปและในจังหวัดสงขลา คือ เป็นลูกจ้าง, กรรมกร และทำงานบริการ เช่น กรรมกรก่อสร้าง, ลูกจ้างประมง-แพปลา, ขับรถรับจ้าง (มอเตอร์ไซด์, รถตุ๊ก ๆ, รถสามล้อ, รถสิบล้อ) รับจ้างซัก-รีดเสื้อผ้า,ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ, เก็บ-รับซื้อของเก่า ฯลฯ งานเหล่านี้ล้วนเป็นงานที่ต้องใช้แรงกาย ใช้กำลังเพื่อบริการคนทั้งเมือง และรับทำอาชีพที่คนทั่วไปมองว่าเป็นอาชีพที่ต่ำต้อย ค่าแรงต่ำ ขาดหลักประกันความมั่นคงในชีวิต

ข้างล่างนี้จะนำเสนอตัวอย่างอาชีพที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนส่วนหนึ่งชุมชนร่วมใจพัฒนา

1) อาชีพขายอาหารคาว-หวาน

ป้ามัย อายุ 56 ปี เคยทำขนมขายแถวบริเวณแพปลาท่าเทียบเรือประมงใหม่เทศบาลนครสงขลาแต่ปริมาณไม่มากนัก เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนร่วมใจพัฒนาก็ได้เพิ่มปริมาณและนำไปขายที่แพปลาต่อ เพื่อนและลูกค้าชมว่าอร่อยและราคาถูก จนปัจจุบันป้ามัยจึงทำอาหารทั้งขนมหวานและอาหารคาว ส่วนหนึ่งบรรจุถุงไปขายให้คนงานที่แพปลาท่าเทียบเรือประมง (ประมาณ 100 คน) จำนวนประมาณ 100 ถุง / วัน มีผู้รับไปขายโดยได้เปอร์เซ็นต์จากการขายถุงละ 1 บาท และยังมีอีกส่วนที่วางขายหน้าบ้านซึ่งขายหมดทุกวันเช่นกัน ประเภทอาหารที่ทำขายได้แก่ ขนมจีน, ข้าวผัด, แกงพื้นเมืองหลายชนิด ส่วนขนมหวานได้แก่ กล้วยบวชชี, ข้าวเหนียวทุเรียน, เม็ดขนุน, มันเชื่อม ฯลฯ เมื่อก่อนนี้ป้ามัยใช้ทุนวันละ 800 – 1,000 บาท แต่ปัจจุบันลงทุนวันละ 1,500 – 1,700 บาท ส่วนราคาขาย อาหารคาวถุงละ 10 บาท ขนมหวานถุงละ 5 บาท และได้กำไรเฉลี่ยวันละ 300 บาท ทั้งนี้ไม่รวมค่าแรง ค่าอาหารที่ป้ามัยให้ลูกหลานและผู้ที่มาช่วยงานประมาณ 20 คนกินเป็นค่าตอบแทนแรงงานแทนตัวเงิน

เนื่องจากต้องผลิตอาหารเป็นจำนวนมาก ทำให้ป้ามัยจึงต้องหาคนมาช่วยบรรจุใส่ถุงเพื่อเตรียมขายและเก็บหม้อ ถ้วยชาม หน้าที่ป้ามัยไปจ่ายตลาด ทำการปรุงมี “เขียว” (ลูก) เป็นผู้ช่วยปรุง

วงจรการทำงานของป้ามัยในแต่ละวัน มีดังนี้

ตี 3 หัวรุ่ง ไปจ่ายตลาด

04.00 - 06.00 ลงมือทำอาหาร ปรุง(บางอย่างทำไว้ตอนกลางคืน)

06.00 - 09.00 วางขายในชุมชน บรรจุใส่ถุงเตรียมนำไปขายนอกชุมชน

10.00 - 12.00 นำไปขายที่แพปลาท่าเทียบเรือประมงใหม่

13.00 - 15.00 พักผ่อน

15.00 เป็นต้นไป จ่ายตลาดตอนเย็นเตรียมและเริ่มทำอาหารบางส่วนเพื่อนำไปขายในวันรุ่งขึ้น

ป้ามัยเล่าว่า การทำอาหารเหนื่อยเหมือนกันแต่เพลิน เพราะอาชีพนี้ทำให้ครอบครัวมีฐานะดีขึ้น ปัจจุบันเพิ่มปริมาณมากขึ้นเพราะขายดี ลูกค้าบอกว่าอร่อยทำให้คนขายมีกำลังใจ ลูกค้าของป้ามัยมีทั้งคนในชุมชน ลูกค้าร้านซ่อมรถ, เด็กนักเรียนวิทยาลัยเทคนิค คนทำงานในคลังน้ำมันอยู่ใกล้ชุมชนและลูกค้าที่ท่าเทียบเรือประมงใหม่ (ประมาณ 100 คน)

2)อาชีพทำปลาหวาน

"ป้าแดง" หรือ นางชะอ้อน สุวรรณชาตรี อายุ 58 ปี เริ่มอาชีพทำปลาหวานโดยได้เรียนรู้จากการสังเกตวิธีการทอดปลา แต่ไม่ได้รู้เห็นสูตรการทำปลาหวานซึ่ง "นางจบ" ซึ่งเป็นแม่ค้าปลาหวานที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ทั้งที่พยายามจะสอบถามสูตรแต่ก็ไม่ได้ ป้าแดงจึงใช้สติปัญญาในการแปรรูปและพัฒนาสูตรปลาหวานด้วยตนเองและเห็นช่องทางว่ามีตลาดรองรับแน่นอน จากการสำรวจตลาดและเห็นจากแม่ค้าที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านหัวเขาแดง เขตอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งมีการทำอยู่หลายเจ้าและขายดี ซึ่งรูปแบบของปลาหวานจะต่างกัน บางเจ้าทำเป็นแผ่นใหญ่, บางเจ้าทำแผ่นบางและเหนียว ส่วนของป้าแดงมีการปรับปรุงรูปแบบและสูตรทำเป็นชิ้น ๆ ใส่เครื่องเทศมากจึงอร่อยกว่าเจ้าอื่น ๆ สามารถยึดเป็นอาชีพหลักมาเป็นเวลา 18 ปีแล้ว

มูลเหตุจูงใจของการเลือกทำอาชีพปลาหวานของป้าแดง เริ่มจากเคยเป็นแม่ค้า (ขายมะพร้าว, มันขี้หนู, ถั่ว ฯลฯ) ตามตลาดนัดมาก่อนสมัยอยู่บ้านนอก (เขต อ.สิงหนคร จ.สงขลา) เมื่อแต่งงานออกเรือนจึงย้ายเข้ามาในเมืองตามสามีซึ่งขณะนั้นประกอบอาชีพเป็นลูกจ้างเทศบาล จึงต้องหาอาชีพใหม่ เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนซึ่งอยู่ใกล้ตลาดและเห็นช่องทางการทำมาหากิน จึงหันมาเริ่มอาชีพทำปลาหวานและทำเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับวิธีการทำปลาหวานนั้น ใช้ปลาโอหรือบางครั้งใช้ปลาโทงมาต้ม, แกะเนื้อนำมาใส่เครื่องปรุงและผ่านขั้นตอนต่าง ๆ โดยท้ายที่สุดก็นำมาตากและทอดแล้วบรรจุใส่ถุงในการทำปลาหวานแต่ละครั้งจะใช้ปลาประมาณ 10 กิโลกรัม/ครั้ง ใช้น้ำตาลทรายประมาณ 25 กิโลกรัม/ครั้ง น้ำมัน 5 กิโลกรัม/ครั้ง เครื่องเทศประมาณ 1 กิโลกรัม/ครั้ง และส่วนผสมอื่น ๆ ในการปรุง รวม

ทั้งหมดนี้ใช้ต้นทุนประมาณ 1,700 - 2,000 บาท ราคาขายประมาณกิโลกรัมละ 70-75 บาท กำไรประมาณ 500 บาท/ครั้ง ในรอบสัปดาห์จะทำประมาณ 4 วัน (ทำวันเว้นวัน)

ป้าแดงมีทั้งตลาดขายส่งและขายปลีก เฉลี่ยรายได้ต่อเดือนประมาณ 2,000 บาท ลูกค้าตลาดขายส่งของป้าแดงอยู่ที่อำเภอหาดใหญ่ (7 คน) และสงขลา (5 คน) ซึ่งขายดีมาก เป็นที่สนใจว่าคนในชุมชนโดยเฉพาะคนหนุ่มสาวไม่สนใจที่จะทำอาชีพนี้ต่อโดยให้เหตุผลว่า เป็นอาชีพที่เหนื่อย ขณะนี้ป้าแดงมีผู้ช่วยหลักเพียงคนเดียว คือ "นุช" หรือนางลัดดา สุวรรณชาตรี อายุ 23 ปี ซึ่งเป็นลูกสาว

สำหรับปัญหาหรืออุปสรรคของการทำอาชีพนี้ คือ ช่วงเดือนอ้าย (ช่วงเดือนธันวาคม - มกราคม) ฝนตกหนักไม่สามารถตากปลาได้ ประกอบกับปริมาณปลามีน้อยเพราะชาวประมงไม่สามารถออกเรือได้ การประกอบอาชีพนี้จึงต้องหยุดชะงัก ทั้ง ๆ ที่สินค้าปลาหวานของป้าแดงปกติขายดีมาก

3) อาชีพทำมะขามเปียก มะขามดอง

สำหรับการทำอาชีพแปรรูปมะขามนั้น เป็นการทำในเครือญาติตระกูล "สุวรรณชาตรี" จาก 8 ครอบครัว จำนวน 25 คน ทำมานานประมาณ 40 ปีแล้ว ระยะแรกเป็นการทำแบบพอยังชีพ ต่อมาจึงเพิ่มปริมาณมากขึ้น ปัจจุบันได้เหมาประมูลลูกมะขามทั้งต้นตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น บ้านคน, ในวัด และในเขตเมืองจังหวัดสงขลา

เหตุที่ต้องเลือกอาชีพแปรรูปมะขาม เนื่องมาจากป้าแดงมีอาชีพเป็นแม่ค้า ได้พบปะผู้คนอยู่เสมอและรู้ช่องทางของตลาดว่าผู้บริโภคต้องการอะไรช่วงไหน และพยายามคิดหาช่องทางให้สามี คือ ลุงเนียน สุวรรณชาตรี ได้เปลี่ยนอาชีพใหม่ ซึ่งขณะนั้นลุงเนียนเป็นลูกจ้างเก็บกวาดขยะของเทศบาล ได้ค่าตอบแทนเดือนละ 450 บาท มีรายได้ไม่พอรายจ่ายในครอบครัว ลูก ๆ ก็หลายคน ป้าแดงจึงปรึกษากับสามี เพราะเห็นว่าอาชีพแปรรูปมะขามยังไม่ค่อยมีใครเขายึดเป็นอาชีพกัน ตลาดก็อยู่ใกล้ ๆ ให้สามีลาออกจาเทศบาล ยึดอาชีพแปรรูปมะขามด้วยกันในครัวเรือนตั้งแต่นั้นมาจนถึงบัดนี้ (รุ่นลูก) รวมระยะเวลา 43 ปี

"สันต์" ซึ่งเป็นลูกเขยป้าแดง (ที่ทำปลาหวาน) ในตระกูล "สุวรรณชาตรี" เล่าให้ฟังว่าการแปรรูปมะขามเริ่มจาก "การขึ้นต้นมะขาม" ซึ่งบางครั้งสันต์ก็ขึ้นเอง บางครั้งก็จ้างเด็ก ๆ ที่เป็นญาติ ๆ กัน จากนั้นก็นำมาแกะเนื้อ ส่วนเม็ดที่แกะได้สามารถส่งให้ป่าไม้นำไปเพาะชำต่อไป

คนที่ช่วยแกะเนื้อมะขามส่วนใหญ่เป็นญาติ ๆ (ได้แก่ สันต์, นี, นุช, ย่อง, ป้าแดง, สุภา, น้ำ, นุ้ย, เบิร์ด, เล็ก, กง, แนน, เม็ด, ขาว, บ่าวและคง) โดยได้ค่าจ้างกระสอบละ 30 บาท

การทำมะขามเปียกให้รายได้ดีกว่ามะขามดอง คือ ตกกิโลกรัมละ 70-80 บาท ในขณะที่มะขามดองขายในราคากิโลกรัมละ 20 บาท แต่มะขามดองจะได้น้ำหนักมากกว่า มะขามดองของตระกูลนี้จะแปลกกว่าที่อื่นตรงที่ใช้การดองเกลืออย่างเดียวโดยไม่ใช้น้ำร้อน ทำให้มะขามคงความสด ไม่เปื่อยยุ่ย ส่วนการทำมะขามเปียกมีปัญหา คือ สีของมะขามที่เก็บไว้นาน ๆ จะเป็นสีดำ และถ้ามีโกดังเก็บจะได้ราคาดีกว่านี้

โดยสรุป อาชีพขายอาหารคาว-หวาน กลุ่มอาชีพทำปลาหวานและมะขามเปียก เป็นการรวมกลุ่มคนทางเศรษฐกิจกลุ่มเล็ก ๆ ที่อาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ หรือผู้เสมือนญาติที่เอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเลี้ยงดูกัน เป็นอาชีพที่ต้องใช้ฝีมือ สั่งสมประสบการณ์และข้อมูล มีความอดทน และมีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดี กลุ่มคนที่หันมาประกอบอาชีพนี้เป็นหลักทุกชีวิตเคยผ่านอุปสรรค-ปัญหาในการประกอบอาชีพเป็นลูกจ้างมาแล้วตั้งแต่วัยหนุ่มสาว จนมาค้นพบตัวเองว่าอาชีพอะไรที่เหมาะสมกับศักยภาพและสถานภาพของตน แทบทุกคนบอกว่าทำแล้วมีความสุขและช่วยให้อยู่รอดได้ทางเศรษฐกิจ อาชีพขายอาหารคาว-หวานจะขายดีจนต้องเพิ่มทุนและปริมาณอาหาร เพราะคนหันมานิยมบริโภคอาหารถุงมากกว่าปรุงเอง เพื่อลดต้นทุน ประกอบกับผู้คนส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องการประกอบอาชีพ ขาดแคลนเวลา สำหรับอาชีพการทำปลาหวาน และมะขามเปียก ก็ช่วยให้ชีวิตอยู่รอดได้สบาย แต่ "สันต์" บอกว่าคนส่วนใหญ่มองข้ามการทำประโยชน์จากการแปรรูปมะขาม ตัวอย่าง เช่น สันต์ไปเจอต้นมะขามตามเส้นทางสู่จังหวัดกระบี่ และเห็นว่าคนที่นั่นไม่ได้เอาลูกมะขามไปทำอย่างอื่นนอกจากกินและใส่แกง ก็รู้สึกเสียดาย บอกว่าถ้าอยู่ใกล้จะไปขอซื้อให้หมด ส่วนอาชีพปลาหวานของป้าแดง ลูกหลานต่างไม่อดทนกับการเตรียมและการทำงานที่มีหลายขั้นตอน และต้องยอมเหนื่อย

4) อาชีพขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง

เนื่องจากอาชีพรับจ้าง เป็นอาชีพที่ประกันความมั่นคงในชีวิตและครอบครัวไม่ได้ การขับมอเตอร์ไซด์รับจ้างจึงเป็นอาชีพหนึ่งในหลาย ๆ อาชีพของชาวชุมชนร่วมใจพัฒนาที่กลุ่มคนอาชีพนี้บอกว่าเป็นอาชีพ "เก็บเงินข้างถนน"

ข้อมูลจากกองจราจร ตำรวจภูธร อำเภอเมืองสงขลา ระบุว่าจำนวนผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์รับจ้างในเขตอำเภอเมืองจังหวัดสงขลา ที่จดทะเบียนกับกองจราจรมีจำนวน 4,945 คน เป็นผู้ชาย 3,745 คน คิดเป็นร้อยละ75.73 ผู้หญิง 1,200 คน คิดเป็นร้อยละ 24.27 จากจำนวน 114 คิว และยังมีผู้ที่ไม่จดทะเบียนคิวและผู้ขับขี่อีกประมาณ 2,000 คน (รวมประมาณ 5,000 คน)

จากตัวเลขดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าคนรุ่นใหม่หันไปทำอาชีพนี้กันมากขึ้น และมีสัดส่วนของการเพิ่มจำนวนผู้หญิงในอาชีพนี้ จากเดิมผู้หญิงไม่นิยมอาชีพนี้เนื่องจากค่อนข้างเสี่ยงกับผู้โดยสารที่เป็นชาย แต่ปัจจุบันผู้หญิงที่ทำอาชีพนี้ให้ความเห็นว่าต้องหันมาประกอบอาชีพเพราะในปัญหาค่า

ครองชีพที่สูงมาก รายได้จากพ่อบ้านคนเดียวไม่เพียงพอต่อรายจ่าย และบางรายที่มีการหย่าร้าง อาชีพขับมอเตอร์ไซด์จึงเป็นทางเลือกหนึ่งของหญิงคนจนเมือง

หลายคนให้ความเห็นว่าการทำอาชีพนี้ไม่มีความยุ่งยาก ไม่ต้องมีความรู้ ไม่ต้องมีประกาศนียบัตรก็สามารถทำได้ เพียงแต่ต้องหาทุนสักก้อนหนึ่งไปดาวน์รถ บางคนยึดเป็นอาชีพหลัก บางคนยึดเป็นอาชีพเสริม

อาชีพนี้เราอาจเคยได้ยินข่าวว่ามีการซื้อขายวิน-ซื้อขายคิวมอเตอร์ไซด์ โดยผู้ที่เข้าประกอบอาชีพนี้จ่ายเงินจำนวนไม่น้อยให้แก่นายคิว แต่คิวในชุมชนร่วมใจพัฒนาไม่มีการจ่าย เพราะเป็นคิวของคนในชุมชนเองไม่มีการเก็บค่าคิว ค่าวิน เพียงแต่ปัจจุบันนี้ผู้ขับขี่ต้องไปรับการอบรมกับเจ้าหน้าที่ตำรวจก่อนเข้าประกอบการ และเนื่องจากมีคนขอขับขี่มอเตอร์ไซด์มากขึ้น ตำรวจจึงเข้ามาจัดการควบคุมความเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับผู้โดยสาร กลายเป็นช่องทางที่ทำให้ตำรวจเรียก "เงินค่าคุ้มครอง"

สำหรับคนที่ขยันอาชีพนี้จะมีรายได้ประมาณวันละ 200-300 บาท ซึ่งเป็นรายได้ค่อนข้างดีเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพอื่น ๆ ในชุมชน จึงทำให้คนนิยมอาชีพนี้เพิ่มขึ้นทั้ง ๆ ที่รายได้ไม่น่าจะคุ้ม เพราะกว่าจะสะสมเงินซื้อได้รถมาหนึ่งคัน ก็ต้องดาวน์และผ่อนค่ารถระยะยาว ดังนั้นน่าจะทำให้รายรับที่ได้ไม่คุ้มกับการลงทุน เพราะ “ได้มาเท่าไหร่ก็ต้องเอาไปผ่อนหนี้” รายได้โดยรวมจึงไม่ค่อยพอจ่ายในครอบครัวหากยังต้องส่งค่าหนี้อยู่ แต่คนที่ทำอาชีพนี้หลายคนให้ทัศนะว่าเป็นอาชีพที่อิสระ ไม่เหนื่อย มีรายได้ทุกวัน ซึ่งถ้าขยันจะไม่อดตาย เพราะปัจจุบันมีคนนิยมนั่งมอเตอร์ไซด์รับจ้างมากขึ้นเพื่อความสะดวกรวดเร็วหลีกหนีปัญหาการจราจรที่ติดขัด คนที่ประกอบอาชีพนี้ไม่มีใครที่ไม่เคยผ่านการทำอาชีพอื่นที่ต้องฟันฝ่าอุปกสรรค/ปัญหามาก่อน อาชีพมอเตอร์ไซด์รับจ้างจึงเป็นอาชีพที่เติบโตคู่มากับเมืองสมัยใหม่ ผู้ขับขี่มอเตอร์ไซด์มองว่าอาชีพของเขานี้พอช่วยการเลี้ยงชีพได้ หากคนใช้บริการไม่ดูถูกว่าอาชีพเขาต่ำต้อย และให้ความเอื้ออาทร เท่านี้พวกเขาก็มีความสุขแล้ว

5) อาชีพเก็บ-รับซื้อขยะและของเก่า

ปัจจุบันเป็นที่ที่ประจักษ์แล้วว่าปัญหาขยะมูลฝอยเป็นปัญหาของเมืองใหญ่แทบทุกแห่งในโลก และเป็นปัญหาที่ยากต่อการแก้ไขเนื่องจากปริมาณที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และการกำจัดหรือเปลี่ยนสภาพขยะให้ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพชีวิตและน่าอยู่ของคนเมือง ต้องอาศัยแนวทางแก้ไขทั้งทางด้านการเปลี่ยนพฤติกรรมการทิ้งขยะหรือก่อให้เกิดขยะ เท่า ๆ กับความรู้ งบประมาณและความสามารถด้านการบริหารจัดการเพื่อการกำจัดขยะ

จากการศึกษาข้อมูลของเทศบาลนครสงขลา เมื่อปี พ.ศ. 2535 ปริมาณขยะมูลฝอยเฉลี่ยต่อวัน 61 ตัน/วัน และในปี พ.ศ. 2542 พบว่า ขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลมีปริมาณเพิ่มขึ้นเป้ฯ 90-100 ตัน/วัน ในขณะที่จำนวนประชากรภายในเขตเทศบาลเมื่อ ธันวาคม

2542 มีจำนวน 83,265 คน เฉลี่ยแล้วการทิ้งขยะต่อคน/วัน ของประชากรในเขตเทศบาล จ. สงขลามีประมาณ 1 กิโลกรัมกว่า ๆ แต่เทศบาลสามารถขจัดได้เพียง 80 ตัน/วัน หรือเพียงร้อยละ 80 ของปริมาณขยะมูลฝอยที่เก็บขนมา และโดยความเป็นจริงแล้วเทศบาลยังต้องซ่อมแซมอุปกรณ์ในการขจัดขยะมูลฝอยอยู่เป็นประจำ ไม่สามารถกำจัดได้เต็มขีดความสามารถ จึงเหลือขยะเป็นจำนวนมากที่เน่าเหม็นส่งกลิ่น และสร้างปัญหาต่อความปลอดภัยในคุณภาพชีวิตของคนเมือง

เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ขยะที่เป็นที่รังเกียจและเป็นปัญหาของเมือง แต่เป็นขยะที่เกิดจากการดำรงชีวิตแบบบริโภคนิยมของสังคมเมืองเอง กลับเป็นปัจจัยการผลิตเพื่อการยังชีพของคนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งไม่เพียงมีสายตามองเห็นคุณค่าประโยชน์จากของเหลือทิ้งเหล่านั้น แต่ยังสามารถ ***"นำสิ่งที่ไม่เป็นที่ต้องการของคนเมือง แปรกลับมาเป็นวัสดุที่เกิดผลประโยชน์ สร้างวงจรทางเศรษฐกิจอีกประเภทหนึ่ง ที่สามารถเลี้ยงคนได้"***

ปัจจุบัน เราสามารถพบเห็นคนกลุ่มอาชีพเก็บ-รับซื้อขยะและของเก่าได้โดยทั่วไป บางคนกำลังเข็นรถบ้าง กำลังปั่นรถสามล้อเก่า ๆ หรือถ้าดีหน่อยก็เป็นรถพ่วงข้าง ตุ๊ก ๆ บรรทุกระดาษ / เศษเหล็ก ของเก่าเต็มคัน บางคนกำลังส่งเสียงร้อง "มีเศษเหล็ก-มีของเก่าขายไหมครับ" บ้างก็กำลังแบกถุง-คุ้ยขยะเพื่อเอาไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินสำหรับประทังชีวิตในแต่ละวัน

ชีวิตกับขยะและของเก่า

ขยะและของเก่า ได้กลายเป็นทรัพยากรสำคัญสำหรับคนในชุมชนแออัด ที่ทำอาชีพเก็บ-รับซื้อขยะและของเก่า อาชีพนี้ไม่จำกัดอายุ เพศ ไม่ต้องมีทุนหากต้องการเป็นผู้เก็บเพื่อขาย หรือผู้ประกอบการ ขอเพียงมีแรง อดทน และไม่รู้สึกอาย ที่จะเก็บขยะและของเก่าที่ผู้อื่นทิ้งไปแลกขาย

ผู้ที่ประกอบอาชีพนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ใหญ่ทั้งชายและหญิง อย่างไรก็ดี มีกลุ่มเด็กในครอบครัวเดียวกันรวมอยู่ด้วย บางครอบครัวจึงมีคนอายุตั้งแต่ 7 - 70 ปีกว่า บางคนยึดเป็นอาชีพหลัก บางคนยึดเป็นอาชีพรองหรืออาชีพเสริม ในชุมชนร่วมใจพัฒนามีผู้ประกอบอาชีพนี้เป็นอาชีพหลักประมาณ 8 ครอบครัว อาจจำแนกตามลักษณะที่ทำได้ 2 ประเภท คือ

1. เก็บเพื่อขายอย่างเดียว ผู้ทำอาชีพนี้อย่างเดียว เป็นกลุ่มที่ค่อนข้างยากจน ไม่มีทุน โดยมากจะคุ้ยตามถังขยะ ริมถนน ริมชายทะเลที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว
2. ทั้งเก็บและรับซื้อ กลุ่มนี้จะรับซื้อเป็นหลักแต่ถ้าผ่านไปพบเห็นก็จะเก็บด้วย กลุ่มบางคนสามารถสะสมทุนจนขยับฐานะเป็นคนกลางผู้รับซื้อเพื่อไปขายต่ออีกด้วย

การเข้าสู่อาชีพเก็บ-รับซื้อขยะและของเก่าในชุมชนร่วมใจพัฒนา

กลุ่มเก็บขยะในเขตเทศบาลสงขลาเท่าที่พบและเห็น มีครอบครัวน้าสิทธิ์-น้าพร ซึ่งเข้าสู่อาชีพนี้โดยบังเอิญเมื่อลูกสาวไปเดินเล่นริมชายหาดและพบขยะที่ถูกคลื่นพายุซัดเข้าฝั่ง จึงชวนกันไปเก็บ แล้วนำไปขาย ได้เงินพอสมควร จากนั้นมาจึงยึดเป็นอาชีพหลัก, ป้าเวี่ยนก็เหมือนกัน

ไปเดินเล่นชายหาดสมิหาเพื่อหาช่องทางว่าจะค้าขายอะไรดี บังเอิญพบกับคนรับซื้อขยะและของเก่า เขาจึงแนะนำให้ทำอาชีพนี้ จากนั้นป้าเวี่ยนจึงยึดอาชีพเก็บขยะมาตลอดเป็นระยะเวลาถึงปัจจุบัน 26 ปี, พี่เล็กได้รับการแนะนำจากเพื่อนที่ทำอาชีพนี้เมื่อเห็นว่าพี่เล็กว่างงาน มีปัญหาอาชีพและรายได้ ฯลฯ แต่ส่วนใหญ่ผู้ที่เข้าสู่อาชีพนี้เคยรับจ้างหรือทำงานบริการมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอาชีพที่ผ่านมาไม่สามารถหารายได้ให้เพียงพอต่อรายจ่ายของครอบครัวได้ จึงหันมาทำอาชีพนี้ทำให้มีรายได้เป็นรายวันโดยไม่ต้องรอสิ้นเดือน เมื่ออาชีพนี้ช่วยให้รายได้ในครอบครัวสูงขึ้น คนในบ้านจึงมาร่วมช่วยกัน บางครอบครัวสามีทำอย่างอื่น บางครอบครัวมีอาชีพนี้อาชีพเดียว แล้วแต่ความจำเป็นของแต่ละครอบครัว เครือข่ายกลุ่มอาชีพเก็บขยะและของเก่าในเมืองสงขลา ขณะนี้มีประมาณ 60 คน

ระยะทางที่ผู้ทำอาชีพหาเก็บ-รับซื้อขยะและของเก่า ส่วนใหญ่ไม่เกิน 10 กิโลเมตรต่อวัน สำหรับส่วนใหญ่ซึ่งเป็นผู้เดินเท้า แต่ผู้ที่ใช้รถอาจถึง 30 กิโลเมตร แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับอารมณ์และความพอใจ บางวันได้ของมากระยะทางใกล้ ๆ ก็พอแล้ว แต่บางวันไปไกลถึง 10 กิโลเมตร ก็อาจไม่ค่อยได้ของ

โดยทั่วไป อาชีพนี้มีรายไดประมาณวันละ 200-300 บาท (ไม่คิดค่าลงทุน) แต่บางวันก็ไม่ถึง 100 บาท ไม่มีวันหยุด อยากพักก็พัก ถ้ารู้สึกว่าร่างกายอ่อนเพลีย หลายคนรู้สึกมีความสุขกับอาชีพนี้ และเล่าว่าอาชีพนี้ได้ชมบ้านชมเมือง เป็นนายของตนเอง บางคนก็รู้สึกท้อแท้ มองว่ารายได้ไม่มากมายพอที่จะทำให้รุ่งเรืองตามปรารถนาได้

เวลาในการทำงานส่วนใหญ่จะเริ่มทำงานตั้งแต่เช้า 0.700 น. จนถึงเวลา 12.00 น. จึงพักเที่ยงแล้วจะเริ่มออกไปใหม่อีกครั้งในเวลาประมาณ 14.00 น. และจะทำงานจนถึงค่ำ

สำหรับอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำมาหากิน มี ถุง, กระสอบ, รถเข็น, รถพ่วงข้างสามล้อ

หลังจากเก็บ-ซื้อของแล้วก็จะนำมาคัดแยกแต่ละประเภท บางประเภทนำไปขายได้เลย บางประเภทต้องสะสม-ล้างถูให้สะอาด เมื่อรวบรวมได้ปริมาณมากพอจึงจะนำไปขาย

ร้านที่รับซื้อในสงขลา มีทั้งขนาดใหญ่และเล็กประมาณ 20 ร้าน จะรับซื้อขยะและของเก่า/ของเหลือใช้ในปริมาณ 8 - 10 ตัน/วัน ของที่เก็บ-รับซื้อ เช่น กระดาษ, ขวด, กระป๋อง, อลูมิเนียม, เศษเหล็ก, อวน, แกลลอน เป็นต้น

ในปัจจุบันเทศบาลสงขลาเก็บขยะมูลฝอยได้ ประมาณ 90 - 100 ตัน/วัน เมื่อเปรียบเทียบข้อมูลแล้วจะเห็นว่า กลุ่มอาชีพเก็บ / รับซื้อขยะและของเก่าได้ช่วยลดภาระของรัฐในการนำงบประมาณมาขจัดปัญหาขยะมูลฝอย ถึง 10% ต่อวัน

"คนเก็บขยะ" หรือ หน่วย "รีไซเคิล" ของเสียของเมือง : ภาพลักษณ์หนึ่งของชุมชนแออัดในเมืองใหญ่

ในขณะที่เมืองใหญ่ต่าง ๆ ต้องตั้งงบประมาณจากภาษีราษฎรเพื่อมาใช้ในการกำจัดขยะหลายร้อยล้าน แต่ไม่มีใครเคยมองว่าขยะได้ถูกกำจัดและแปรสภาพเป็นวัสดุใหม่ทางเศรษฐกิจโดยภูมิปัญญาและความอดทนของคนจนเมืองอย่างไร

คนที่มีอาชีพเก็บขยะ-รับซื้อของเก่า เห็นว่าอาชีพตัวอิสระ ให้ความรู้สึกเป็นนายของตนเอง สามารถกำหนดวัน-เวลาในการทำงานได้ไม่มีนายจ้างลูกจ้าง เป็นอาชีพที่หากขยัน และอดทนก็จะสามารถหากินได้ไม่มีวันหมด (จากขยะ/ของเก่า) เพราะของเสียของเก่ามีประมาณเพิ่มขึ้นทุกวัน และเป็นอาชีพที่ไม่มีวันขาดทุน เพียงแต่จะได้มากหรือน้อยเท่านั้น เป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ได้อย่างรวดเร็วและง่าย ทำเสร็จก็ได้เงินเลย ถ้าไม่ต้องการเก็บขยะ-ของเก่าไว้ ก็ขายได้วันต่อวัน ไม่ต้องรอสิ้นเดือน ซึ่งถ้าเทียบกับอาชีพอื่นในชุมชน ถือได้ว่าอาชีพหา-รับซื้อขยะและของเก่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดีคือจะมีรายได้ประมาณ 200-300 บาท/วัน เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้เฉลี่ยต่อวันของจังหวัดสงขลา 162บาท/วัน

สำหรับปัญหาหรืออุปสรรคในการทำอาชีพเท่าที่ได้จากการสัมภาษณ์ ก็คือ บางครั้งคนขายไม่พอใจในราคาที่เสนอ เพราะของจะมีราคาที่ไม่แน่นอน แล้วแต่ช่วงเวลา แต่คนขายต้องขายในราคาที่เท่าเดิม จึงเกิดการต่อว่าต่อขานกันขึ้น ทำให้คนซื้อต้องเสียความรู้สึก , น้อยใจ

จากการพูดคุยกับร้านที่รับซื้อของ ได้ทัศนะว่า คนทั่วไปจะมองว่าอาชีพนี้เป็นอาชีพที่ไร้เกียรติ น่ารังเกียจ ทำให้บ้านเมืองไม่สะอาด เทศบาลเคยจัดลำดับว่าเป็นหนึ่งในสิบอาชีพที่น่ารังเกียจ ทำให้เมืองไม่น่าอยู่ ไม่สวยงาม และสร้างปัญหาเมื่อผู้บริหารของเทศบาลต้องการส่งเมืองไปประกวดเรื่องความสะอาดและความสวยงาม ซึ่งพวกเขาอยากบอกผู้บริหารว่า อาชีพนี้สามารถช่วยให้คนจนมีชีวิตอยู่รอดได้หลายชีวิต หลายครอบครัว และช่วยให้เมืองลดจำนวนขยะลง การดิ้นรนเพื่อให้อยู่รอดของคนกลุ่มนี้ได้เผยให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนจน ในการใช้ทรัพยากรที่คนทั่วไปมองไม่เห็นคุณประโยชน์ ใช้เครื่องมือเทคโนโลยีง่าย ๆ เช่น รถเข็น , รถพ่วงสามล้อ ซึ่งก็ได้มาจากกองขยะ จากของเก่านำมาแปรสภาพใช้ใหม่ได้ อาชีพเก็บขยะ-รับซื้อของเก่าทำหน้าที่แบ่งเบาภาระของรัฐในการกำจัด และ/หรือแยกขยะ นำเอาขยะหรือของเก่าที่ไม่ใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ สร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจจากของเสียและของทิ้งให้กลายเป็นทรัพยากรใหม่อีกครั้ง จริง ๆ แล้วคนเก็บขยะและรับซื้อของเก่าเป็น ***"หน่วยบริการกำจัดของเสีย-เพิ่มคุณค่าทรัพยากรทางการผลิต"*** ที่ชุมชนเมืองและรัฐไม่เคยต้องเสียค่าใช้จ่ายให้แต่อย่างใด

แนวทางการพัฒนาชุมชนร่วมใจพัฒนาในระยะต่อไป

จากข้อมูลที่ค้นพบในช่วงที่สองนำมาสู่โจทย์คำถามที่ว่า การรวบรวมจัดตั้งกลุ่มอาชีพเก็บของเก่า-ขยะ ในระดับชุมชนเป็นการวิจัยกลุ่มเล็กๆ จะสามารถนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพที่ช่วยให้ชีวิตคนในชุมชนดีขึ้น และเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของชุมชนเข้มแข็งได้หรือไม่

แนวทางในการพัฒนา : ใช้ประเด็น “ขยะกับสิ่งแวดล้อมชุมชน” เป็นแกนรวมกลุ่มอาชีพในชุมชน และพัฒนาให้กลุ่มมีบทบาทเป็นผู้นำในการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน โดยเน้นคุณค่างานของกลุ่มนี้ให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและเมือง

วิธีการ :

- ประชุมผู้ประกอบอาชีพเก็บของเก่า-ขยะ ค้นหาแนวทางการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
- เปิดโลกทรรศน์ของผู้ประกอบอาชีพเก็บของเก่า-ขยะ โดยการศึกษาดูงาน/แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กับกลุ่มอาชีพเก็บขยะในจังหวัดอื่นที่มีความก้าวหน้า(กรุงเทพฯ)
- รวมกลุ่มกิจกรรมบนพื้นฐานทักษะตามความสามารถ(กลุ่มเก็บ,กลุ่มรับซื้อ)
- เปิดเวทีสาธารณะ เพื่อสร้างความเข้าใจต่อคุณค่าของอาชีพเก็บของเก่า-ขยะ กับกลุ่มคนเมือง/ประชาคม และร่วมค้นหาความร่วมมือในการพัฒนาสภาพแวดล้อมของเมือง
- สร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อมเมืองที่ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา
- สรุปบทเรียน

แนวทางและการพัฒนาในระยะที่ 3

1. ข้อจำกัดของการดำเนินงานระยะที่ 3

จากผลการศึกษาในระยะที่ 2 ที่กำหนดวัตถุประสงค์และแนวทางในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ ต้องการเปลี่ยนภาพลักษณ์ หรือรหัสหมาย ของชุมชนแออัด โดยใช้ประเด็นขยะเป็นตัวเปลี่ยน, เพื่อให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาขยะ ให้เกิดการเรียนรู้, รู้จักคัดแยกขยะและคาดหวังถึงการขยายผลไปสู่การสร้างสำนึกต่อเรื่องอื่นๆ โดยใช้ประเด็นเรื่อง " **ขยะกับสิ่งแวดล้อม**" เป็นแกนรวมกลุ่มอาชีพในชุมชน และพัฒนาให้กลุ่มมีบทบาทเป็นผู้นำในการพัฒนาสภาพแวดล้อมในชุมชน โดยเน้นคุณค่างานของกลุ่มนี้ให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและเมือง

แต่จากการดำเนินงานเบื้องต้น พบประเด็นที่เป็นปัญหา/อุปสรรคและต้องตัดสินใจเปลี่ยนประเด็นในการดำเนินงาน คือ แนวทางข้างต้น ไม่สามารถที่จะร้อยคนที่มีอาชีพเก็บ-รับซื้อขยะให้เป็นแกนหลักในการรวมกลุ่มได้ ทั้งนี้เนื่องจาก

1) ปริมาณของคนที่มีอาชีพนี้น้อย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 9 ครอบครัวและในคนกลุ่มนี้มีความคิดเห็นเป็น 2 มิติ คือ คนที่เก็บขยะ/ของเก่า เป็นหลัก พวกเขารู้สึกว่ามีอิสระอยู่แล้วในการทำมาหากิน พออยู่พอกิน ไม่เดือดร้อน ไม่จำเป็นต้องรวมกลุ่ม / เครื่องมือในการทำมาหากินบางคนเจ้าของโกดังก็อำนวยความสะดวกให้ เช่น รถเข็น เก็บแล้วก็เอาไปขายได้เงินมาใช้ ไม่ยุ่งยาก/ไม่ซับซ้อน ซึ่งจากการรวบรวมกลุ่มนี้ที่มีอยู่ด้วยกัน 6 ครอบครัว 11 คน และใน 6 ครอบครัวนี้ เป็นผู้ที่มาอาศัยบ้านเช่าในชุมชน 3 ครอบครัว และโดยปกติทั้ง 3 ครอบครัวก็ไม่เคยเข้าร่วมกิจกรรมใดๆ ในชุมชนเลย ส่วนอีก 3 ครอบครัว ที่มีบ้านเป็นของตนเองก็ไม่ได้สนใจที่จะรวมกลุ่ม มองไม่เห็นทิศทางว่าการรวมกลุ่มจะทำให้ชีวิตพวกเขาดีขึ้นได้อย่างไร ส่วนคนที่เก็บและรับซื้อด้วย จะมีประสบการณ์และมีทัศนะที่กว้างขึ้น เคยเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มภายในชุมชน เห็นว่าถ้าได้รวมกลุ่มจะสามารถต่อรองเรื่องราคาได้ จะทำให้มีพื้นที่ในการทำมาหากินกว้างขึ้น แต่ด้วยปริมาณของคนกลุ่มนี้มีน้อยและบางคนกังวลว่าเมื่อเกิดกลุ่มแล้วจะทำให้พวกเขาไม่มีอิสระในการทำมาหากิน

ความแตกต่างระหว่างกลุ่มผู้เก็บขยะ กับ กลุ่มที่เก็บและรับซื้อขยะ/ของเก่า

กลุ่มเก็บขยะ	กลุ่มเก็บและรับซื้อขยะ
1. รู้สึกพอใจกับรายได้จากการประกอบอาชีพโดยที่ไม่ต้องลงทุนจากเม็ดเงิน	1. มีประสบการณ์จากการเก็บขยะมาก่อนพัฒนาการมาสู่การรับซื้อ
2. บางครอบครัวอาศัยบ้านเช่า/ไม่มีความแน่นอนว่าจะย้ายเมื่อไหร่	2. รู้ช่องทางด้านการตลาด / รู้จักต่อรอง จะไม่ผูกขาดในการขายของกับเจ้าของโกดังรายเดียว
3. จะใช้รถเข็นเป็นพาหนะในการเก็บและบางรายถูกผูกขาดจากเจ้าของโกดัง โดยอำนวยความสะดวกเรื่องรถเข็นให้	3. มีความสนใจในกิจกรรมการเคลื่อนไหวของชุมชนและเข้าร่วมเป็นบางครั้ง
4. ชีวิตความเป็นอยู่เรียบง่าย	4. คุณภาพชีวิตดีกว่าคนกลุ่มเก็บขยะ
5. ไม่ค่อยรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ความเคลื่อนไหวของชุมชนและภายนอก	5. มีความทนงในอาชีพของตนเอง ที่สามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้/ส่งเสียให้ลูกเรียนหนังสือได้
6. ปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นน้อย	
7. ราคาของขึ้นอยู่กับเจ้าของโกดังเป็นผู้กำหนด	6. มีความต้องการในเรื่องทุนมาใช้หมุนเวียนในการทำมาหากิน
8. ไม่เชื่อมั่นในการรวมกลุ่ม กลัวไม่อิสระ กลัวจะเกิดปัญหาความยุ่งยากจากการรวมกลุ่ม	7. มีความเชื่อมั่นว่าถ้ารวมกลุ่มได้ จะทำให้มีพื้นที่ในการทำมาหากินกว้างขึ้น
	8. มีบ้านเป็นของตนเองในชุมชน

2) ความคาดหวังขั้นต้นที่อยากให้กลุ่มนี้เป็นแกนหลักของชุมชน ในเรื่อง "ขยะและสิ่งแวดล้อม" ซึ่งถือว่ามีประสบการณ์และชำนาญกว่าคนอื่น และเพื่อให้กลุ่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งจึงไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะผู้ศึกษาวิจัยต้องการเห็นผลว่า ถ้ามีการรวมกลุ่มกันได้ คนกลุ่มนี้จะมีพื้นที่ทำมาหากินกว้างขึ้น สาธารณะต้องเข้าใจและเห็นคุณค่าของคนกลุ่มนี้ว่าช่วยลดปริมาณขยะของเมืองได้ส่วนหนึ่งแต่เมื่อศึกษาจริง ๆ จะเห็นว่า ชาวชุมชนไม่ได้สนใจว่าการประกอบอาชีพของตนเองจะเกิดคุณค่าอะไรกับสังคม ความต้องการของพวกเขาที่เลือกประกอบอาชีพนี้เพราะสามารถที่จะดำรงชีวิตได้ในแต่ละวัน มีอิสระ ไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับสังคม แค่นี้พวกเขาก็พอใจแล้ว

จากเหตุผลเหล่านี้จึงต้องปรับเปลี่ยนประเด็น / ปัญหาในการวิจัยเชิงปฏิบัติการฯ ในระยะที่ 3 มาสู่ประเด็น/ปัญหา เรื่อง ที่อยู่อาศัย ซึ่งพบว่าเป็นความสนใจและต้องการแก้ปัญหาร่วมกันของชาวชุมชนร่วมใจพัฒนา

2. สู่การต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย

จากการศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 ของโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง พบว่าปัญหาของชาวชุมชนร่วมใจพัฒนา มีทั้งปัญหาที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น ไฟฟ้า , น้ำประปา , คูระบายน้ำ-ถนน และปัญหาระดับนโยบายโดยเฉพาะเรื่องที่อยู่อาศัย ซึ่งสร้างความไม่แน่นอน /ไม่มั่นคงต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชน และเมื่อเกิดสถานการณ์จากนโยบายของการรถไฟในการเอาที่ดินให้เอกชนทั่วไปเช่าก็เพื่อเป็นรายได้ไปเสริมองค์กร นโยบายดังกล่าวจึงส่งผลกระทบกับคนชุมชนที่อาศัยที่ดินรถไฟอยู่ก่อนแล้ว ประกอบกับบริเวณชุมชนร่วมใจพัฒนาอยู่ใจกลางเมืองสงขลา มีการพัฒนาทางกายภาพดีขึ้น บริเวณดังกล่าวจึงเป็นที่หมายปองของคนทั่วไป ชาวชุมชนโดยรวมจึงให้ความสนใจในการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาเรื่องที่อยู่อาศัยเป็นประเด็นสำคัญ

ทางโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 3 จึงเปลี่ยนประเด็น จาก เรื่องการรวมกลุ่มอาชีพ มาสู่ การหนุนเสริมในกระบวนการแก้ปัญหาพื้นฐานและปัญหาที่อยู่อาศัยของชาวชุมชน

<u>วัตถุประสงค์</u>

1. ศึกษาที่มา / ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน เพื่อให้ทราบว่าชุมชนมีที่มาซึ่งกำหนดลักษณะในการตั้งถิ่นฐานชุมชน รวมถึงประเด็น / ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ / กรรมสิทธ์ในที่อยู่อาศัยอย่างไร
2. ศึกษาความสนใจและความต้องการการดำเนินงานทั้งที่เป็นกิจกรรมพัฒนาภายในชุมชนและกิจกรรมเครือข่ายซึ่งมุ่งแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชน
3. ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน (โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้) เพื่อทำกิจกรรมที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย โดยใช้ข้อมูลจากการดำเนินงานของชุมชนเองที่ผ่านมาเป็นพื้นฐานและวางแผนกิจกรรมต่อไปโดยชุมชนเป็นผู้วางแผน, มีส่วนร่วมและตัดสินใจ
4. เพื่อผลักดันการแก้ปัญหาสู่ระดับนโยบาย

<u>แนวทางของโครงการวิจัยฯ ในระยะ 3</u>

จะใช้ข้อมูลและผลของการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการสำรวจข้อมูลชุมชน จากโครงการวิจัยในระยะที่ 2 มาเป็นเครื่องมือในการจัดเวที เพื่อให้เกิดการกระตุ้น / การเรียนรู้ / การสรุปประสบการณ์และบทเรียนร่วมกันของชุมชน โดยมีเป้าหมายให้เวทีเป็นเวทีเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ในการหนุนเสริมให้เกิดการแก้ปัญหา / พัฒนาแบบมีส่วนร่วมของสมาชิก ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคต

<u>บทบาทของทีมวิจัยในระยะ 3</u>

ใช้ข้อมูลจากการศึกษาไปเป็นตัวกระตุ้น เป็นที่ปรึกษา / ช่วยจัดระบบข้อมูล / ร่วมนำสรุปบทเรียนและปรับกลยุทธ์ - แผนในการต่อรองกับหน่วยงานราชการ และติดตามความเคลื่อนไหวของชุมชน

การต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัย : กระบวนการและบทเรียนที่ได้รับ

1. รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ข้อมูลการตั้งถิ่นฐานในส่วนของชุมชนร่วมใจพัฒนา ได้รายงานไว้ส่วนหนึ่งแล้วในงานวิจัยระยะที่ 2 ในที่นี้จะเน้นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานเนื่องจากประเด็นนี้กำลังมีความสำคัญในการเจรจาตกลงกับการรถไฟปัจจุบันเพื่อขอสิทธิ์ในการเช่าระยะยาว และเพื่อให้เห็นที่มาซึ่งกำหนดลักษณะในการตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลที่เข้ามาอยู่ในชุมชนเป็นกลุ่มแรก ไม่มีใครทราบเหตุผลที่แท้จริงว่าทำไมในขณะนั้นทางการรถไฟมาชี้แนวให้อยู่ได้ในเขตรัศมีที่ต้องห่างจากรางรถไฟ 20 เมตร ชาวบ้านเองที่เลือกมาตั้งถิ่นฐานในขณะนั้นก็เพราะที่ตั้งของชุมชนอยู่ใกล้แหล่งทำมาหากิน ต่อมาเมื่อขาดการควบคุม คนที่มาอยู่ทีหลังก็จะกระจายการตั้งบ้านเรือนออกไปจากอาณาบริเวณของคนกลุ่มแรกที่จับจองไว้จนเต็มพื้นที่ ซึ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่จะกล่าวถึงนี้มีความสำคัญเมื่อผลการเจรจาระหว่างฝ่ายชุมชนกับการรถไฟออกมาว่าชุมชนที่อยู่ในแนวเขตที่รถไฟกำลังทำการเดินรถอยู่นั้น ชุมชนไหนที่อยู่ในเขตรัศมีนับจากรางรถไฟออกไปถึง 20 เมตร ต้องย้ายออกจากบริเวณนั้น เนื่องจากตามหลักสากลแล้วในแนวเขตรัศมีดังกล่าวจะไม่มีความปลอดภัย , ห่างออกไปในเขตรัศมี 20 - 40 เมตร สามารถทำสัญญาเช่าได้ครั้งละ 3 ปี ส่วนชุมชนที่อยู่ห่างออกไปมากกว่า 40 เมตร ทำสัญญาเช่าได้คราวละ 30 ปี สำหรับกรณีชุมชนร่วมใจพัฒนาและชุมชนอื่น ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสงขลา ซึ่งอาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟฯ ที่เลิกใช้ในกิจการการเดินรถแล้ว ซึ่งผลจากการเจรจาให้ชุมชนทำสัญญาเช่าที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยได้ใน

ระยะเวลา 30 ปี ที่ยกมาอธิบายนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของผลการเจรจาเท่านั้น เพื่อจะชี้ให้เห็นว่ารูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ไม่มีความเข้าใจร่วมกันและขาดการวางแผนของรัฐจะส่งผลต่อการกำหนดอนาคตของคนชุมชน ซึ่งบางชุมชนอาจจะต้องมีการโยกย้าย ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาของสังคมที่ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่ายในการแก้ปัญหาร่วมกัน (ส่วนรายละเอียดเรื่องแนวทางการแก้ปัญหาชุมชนที่อยู่อาศัยในที่ดินรถไฟจะอธิบายไว้ในประเด็นการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยของชุมชน) ต่อจากนี้เพื่อให้เห็นที่มาของการกำหนดลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

จากการสัมภาษณ์ป้าฉาบ หรือนางฉาบ ยูโซะเกษม บ้านเลขที่ 41/3 ปัจจุบันอายุ 72 ปี มีลูก 11 คน หลาน 29 คนและเหลนอีก 6 คน ซึ่งลูกๆหลานๆ ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีจำนวน 15 ครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งในเจ็ดตระกูลในชุมชนที่มีสายสัมพันธ์ความเป็นเครือญาติอยู่หลายครอบครัว และเป็นคนกลุ่มแรกที่เข้ามาอยู่ในชุมชน ป้าฉาบให้ข้อมูลว่าคนรุ่นแรกที่อพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณชุมชน มีด้วยกัน 4 ครอบครัว คือ นายนิด , ป้าฉาบ , ลุงเนียร-ป้าแดง และป้าจบ ซึ่งทั้ง 4 ครอบครัว ถูกให้ย้ายออกจากบริเวณสนามบินในค่ายทหารเรือปัจจุบัน หรือบริเวณหลังโรงเรียนวชิรานุกูล ซึ่งขณะนั้นบริเวณดังกล่าวมีผู้คนอาศัยอยู่ประมาณ 200 หลังคาเรือน เมื่อทางฝ่ายทหารต้องการใช้ที่ดินเพื่อสร้างศูนย์ราชการก็ต้องให้คนที่อยู่ตรงนั้นย้ายออกไปและได้แนะนำให้ไปอยู่บริเวณที่เป็นที่ดินว่างซึ่งเป็นที่หลวง มีอยู่ด้วยกัน 3 จุด คือ ที่สวนตูล (ต. เขารูปช้าง) , บริเวณชุมชนกุโบร์ (ปัจจุบัน) , และบริเวณที่ดินรถไฟบริเวณหลังวัดโรงวาส (ชุมชนร่วมใจพัฒนาปัจจุบัน) และทหารสมัยนั้นเขาบอกว่ายินดีที่จะช่วยขนย้าย แต่ก่อนที่จะขนย้ายเข้าไปอยู่ในบริเวณชุมชนปัจจุบัน เพื่อความแน่ใจว่าเมื่อไปอยู่แล้วจะไม่โดนไล่รื้ออีกจึงได้เดินทางไปที่สถานีรถไฟหาดใหญ่หลายครั้งเพื่อขอเช่าที่ซึ่งต่างคนต่างไป แต่การรถไฟไม่ให้เช่าโดยให้เหตุผลว่าการรถไฟอาจจะเปิดเดินรถอีกและที่บริเวณนี้อาจจะต้องใช้งาน จึงอนุญาตให้อยู่อาศัยได้ชั่วคราวเท่านั้น โดยมาทำเครื่องหมายและชี้แนวให้อยู่ห่างจากรางรถไฟประมาณ 20 เมตรไปทางทิศตะวันออกของเส้นทางรถไฟสายสงขลา-หาดใหญ่ บริเวณหลังวัดโรงวาส อ. เมือง จ.สงขลา

แผนที่แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มแรก

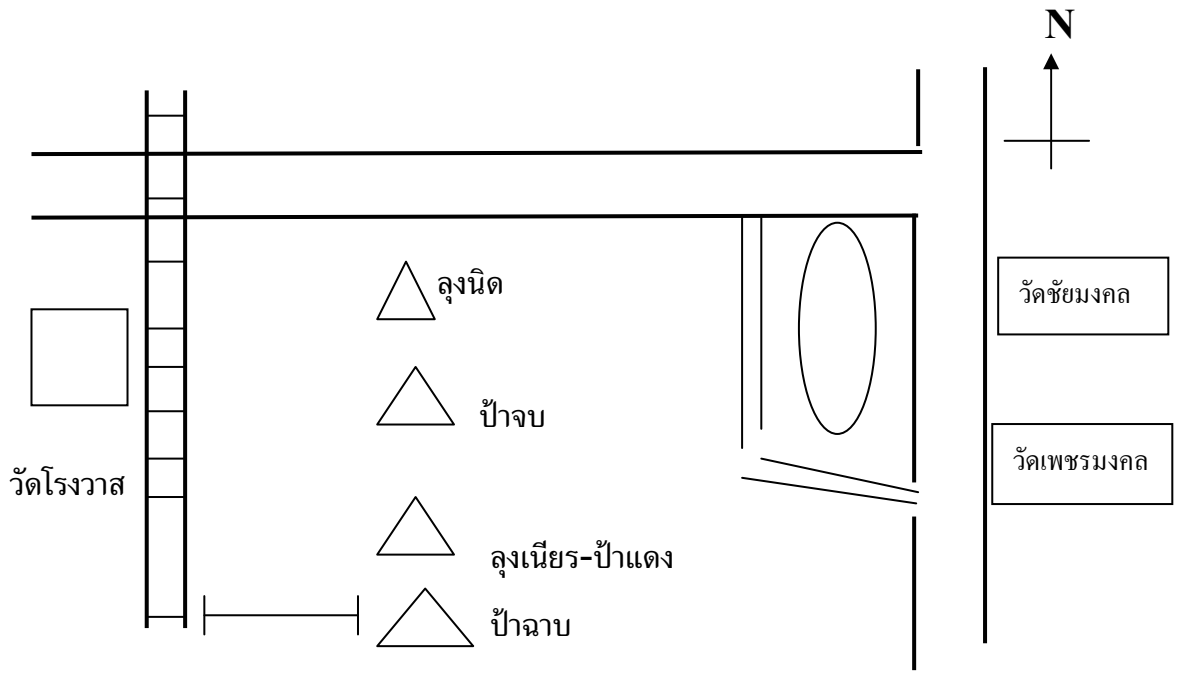

ป้าฉาบให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าตนเองเริ่มเข้ามาอยู่ประมาณ พ.ศ. 2519 หรือ 2520 ก่อนที่จะเข้ามาอยู่ต้องถากถางป่าที่รกอยู่ก่อน ซึ่งขณะนั้นจะมีต้นรัก (ดอกขาว) , ต้นโพธิ์ , ต้นข่อย , ต้นสับลุก (ขี้ไก่) , มะขามเทศและอื่นๆ หลังจากนั้นจะขนย้ายของ / วัสดุที่บ้านหลังเก่ามาปลูกสร้างใหม่

ปัจจุบันคนกลุ่มแรกเหลือเพียง 2 ครอบครัว หรือ 2 ตระกูล คือ ตระกูลป้าฉาบหรือ “ยูโซะเกษม” ซึ่งมีการขยับขยายการสร้างบ้านเรือนของลูกหลานออกไปในละแวกเดียวกัน จำนวน 15 ครอบครัว และตระกูลลุงเนียร-ป้าแดงหรือ “ ตระกูลสุวรรณชาตรี” มีประมาณ 15 ครอบครัว ส่วนอีก 2 ครอบครัว คือ ป้าจบและลุงนิดได้ย้ายออกไปเมื่อมีการไล่รื้อชุมชนประมาณปี 2527

☛ เหตุผลในการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มแรก คือ อยู่ใกล้ตลาดนัดวันอาทิตย์ (อยู่บริเวณหลังสถานีรถไฟสงขลา) และใกล้ตลาดเรือนจำ อย่างเช่น

ป้าฉาบ : อาชีพค้าขายช่อมาลี(ตีนวัวต้ม),ขายปลาหวาน,ปลาแห้ง นอกจากนี้ยังเลี้ยงหมูกับเป็ดด้วยและจะไปเก็บเศษผัก/เศษอาหารมาเลี้ยงสัตว์

ป้าแดง : อาชีพขายปลาหวาน ส่วนสามี(ลุงเนียร) เหมาต้นมะขามเอาลูกมาขายสดและลูกสุกจะเอามาปอกทำมะขามเปียกและถีบสามล้อ

ป้าจบ : ขายปลาแห้ง

ลุงนิด : ถีบสามล้อและทำก่อสร้าง

☛ ลักษณะการสร้างบ้าน / ที่อยู่อาศัยในระยะแรก

- ผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่จะสร้างบ้านยกพื้น , มุงสังกะสี , พื้นเรียบไม้กระดาน , ฝาบ้านกั้นสังกะสี วัสดุนำมาจากบ้านหลังเก่าเป็นส่วนใหญ่ มีบริเวณพอที่จะเลี้ยงสัตว์ได้ เช่น บ้านของป้าฉาบ
- บางครั้งจะใช้พื้นเดิมของการรถไฟที่ลาดไว้ตั้งไม้หมอนเป็นพื้น แล้วกั้นฝาสังกะสี เช่น บ้านของลุงเนียร ซึ่งยังไม่เปลี่ยนแปลงนอกจากพื้นที่มีการปรับใหม่ในปัจจุบัน
- ส่วนพวกที่ทยอยเข้ามาในระยะต่อมา จะสร้างที่อยู่อาศัยลักษณะไม่ถาวร เนื่องจากกลัวการไล่รื้อ ซึ่งในระยะหลังจะมีการมารื้อบ้านทุก ๆ เจ็ดวัน

คนรุ่นสอง ที่เข้ามาอยู่ส่วนใหญ่การทำมาหากินก็เกี่ยวข้องกับตลาดและเป็นลูกจ้างคัดเลือกปลา , กุ้งที่ท่าเทียบเรือประมงเก่า ซึ่งอยู่ไม่ไกลกับตลาดเรือนจำมากนัก คือ ทั้งแหล่งทำมาหากินและแหล่งอาหารจะสัมพันธ์กับการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานของคนชุมชน เช่น ถีบสามล้อ

และคนรุ่นนี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนอำเภอเมืองและอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลา เมื่อเข้ามาอยู่กันมากขึ้นบริเวณที่เคยว่างก็เริ่มหนาแน่นมากขึ้น เจ้าหน้าที่รถไฟก็จะเข้ามารื้อไล่อยู่หลายครั้ง แต่เมื่อมารื้อแล้วหลังจากเจ้าหน้าที่กลับชาวบ้านก็สร้างใหม่ จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2527-2528 เป็นการไล่รื้อครั้งใหญ่และให้ชาวบ้านย้ายไปอยู่ที่บริเวณชุมชนกุโบร์ปัจจุบันและเหลืออยู่ที่เดิมประมาณ 50 หลังคาเรือน เหตุผลของกลุ่มที่ไม่ยอมย้ายออก คือ ไกลที่ทำมาหากิน , การเดินทางลำบาก , ที่บางส่วนบริเวณกุโบร์จะเป็นที่ลึกน้ำท่วมขังไม่มีปัญญาจะไปสร้างบ้านได้ (ขาดงบประมาณ)

ชาวบ้านเล่าว่าฝ่ายเจ้าหน้าที่ให้เหตุผลในการมาไล่รื้อว่าเป็นเพราะ บริเวณชุมชนที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ถูกขนาบด้วยคลังน้ำมันทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านทิศเหนือและทิศใต้ของชุมชน กลัวว่าจะเกิดอุบัติเหตุไฟไหม้ได้ ซึ่งอยู่กลางเมืองอาจเกิดความไม่ปลอดภัยได้

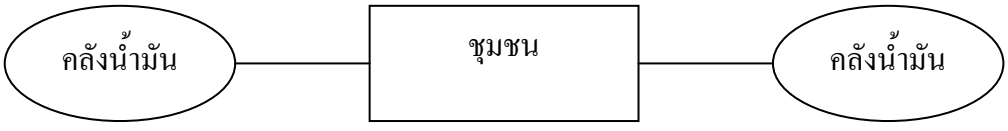

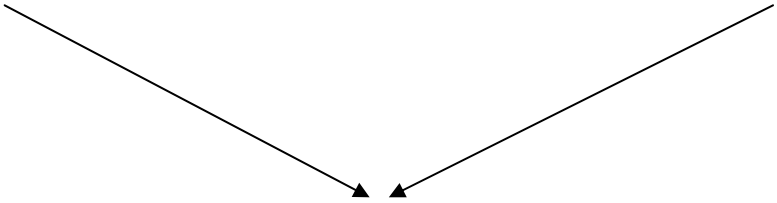

ปัจจุบันคลังน้ำมันย้ายไปอยู่ฝั่งอำเภอสิงหนครแล้ว

แต่ชาวชุมชนเองได้กระแสว่านักธุรกิจกำลังต้องการที่เพื่อทำกิจการบางอย่าง เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ราบใจกลางเมืองสะดวกสบาย

หลังจากการไล่รื้อครั้งใหญ่แล้ว ผู้คนก็อพยพเข้ามาอยู่กันเรื่อยๆ ที่ตรงไหนว่างก็สร้างบ้านและบางคนก็ขอซื้อบ้านของคนที่อยู่มาก่อนแล้ว หรือขอซื้อที่ดินว่างที่มีการจับจองไว้เพื่อสร้างบ้าน

กลุ่มคนรุ่นที่สาม ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน จะมาหลังจากเกิดการไล่รื้อใหญ่แล้ว เช่น ตระกูล “ ศิริอักษร” , ตระกูล “ วิญโญธรรมรักษา” และคนอื่นๆ ซึ่งสมัยนั้นส่วนใหญ่จะเป็นคนในอำเภอรอบนอกและจังหวัดใกล้เคียง และคนที่ถูกไล่รื้อไปก็กลับมาใหม่

กลุ่มคนรุ่นที่สี่-ห้า เริ่มเข้ามาอาศัยอยู่ในขุมชนประมาณปี พ.ศ. 2533 -2534 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่จะเป็นคนวัยทำงาน อาจจะมีพี่น้อง/ญาติมาอาศัยอยู่ก่อนแล้วและคนรุ่นนี้ยังมีโอกาสในการจับจองที่ดิน / สร้างบ้านเรือน เช่น ตระกูลขาวเรือง, ตระกูลบุญศิริ มีพี่พิศ , น้าวี และคนอื่นๆ ซึ่งคนรุ่นนี้ส่วนใหญ่จะเป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา

ซึ่งในช่วงนี้การสร้างงานในเมืองมีมากไม่ว่าจะเป็นโรงงาน / ท่าเทียบเรือ / ศูนย์ราชการต่างๆ เป็นต้น คนจากต่างถิ่นมีมากขึ้นจนเต็มพื้นที่

จากการสำรวจความคิดเห็นของคนในชุมชน เมื่อปี 2542 พบว่าสาเหตุที่ผู้อยู่อาศัยเลือกมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนร่วมใจพัฒนา เพราะ อยู่ใกล้ที่ทำกิน , ใกล้ตลาด , ใกล้โรงเรียนลูก , สามารถมีที่อยู่/สร้างที่อยู่เป็นของตนเองได้และค่าเช่าบ้านในชุมชนถูกกว่าที่อื่น ซึ่งเหตุผลเหล่านี้เองที่เป็นตัวกำหนดลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนร่วมใจพัฒนา และระยะเวลาที่มาอยู่อาศัยในชุมชนของคนส่วนใหญ่ประมาณ 6 - 10 ปี

2. พัฒนาการของการจัดระเบียบภายในหลังการตั้งถิ่นฐาน

ภายหลังจากการตั้งบ้านเรือนและกระจายกันอยู่จนเต็มพื้นที่ 15 ไร่ ภายในชุมชนร่วมใจพัฒนาไม่เคยมีการจัดระเบียบการก่อสร้าง เพิ่งจะมีการปรับบ้านเป็นครั้งแรกบริเวณแนวถนนใน

ชุมชน เมื่อปี 2535 เมื่อมีการรวมกลุ่มองค์กรชาวบ้านเกิดขึ้น ด้วยสาเหตุที่มีกระแสว่ารถไฟจะทำการเดินรถอีก หรือบางกระแสว่านายทุนกำลังสนใจที่ผืนนี้

การรวมกลุ่มของชาวชุมชนจึงเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาที่อยู่อาศัย เพื่อสร้างการยอมรับต่อคนเมือง โดยเริ่มจากการปรับแนวถนนซึ่งเป็นทางเข้า-ออกก่อน ต่อจากนั้นก็สร้างศาลาชุมชน , เลือกกรรมการชุมชน (ไม่เป็นทางการ) เพื่อทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการพัฒนา จัดระเบียบบ้านเพื่อให้สะดวกในการติดต่อ มีการทำเลขที่บ้านชั่วคราวโดยชุมชน เพื่อเตรียมความพร้อมในการขอเลขที่บ้านกับทางเทศบาล โดยเสนอข้อมูลต่อเทศบาลและต่อมาในปี พ.ศ. 2537 ชุมชนสามารถขอเลขที่บ้านได้แต่เป็นบ้านเลขที่ชั่วคราว

ส่วนด้านสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า , น้ำประปา , คูระบายน้ำ , ถนนและขยะ เป็นปัญหาหลักของชุมชนตลอดมา ชุมชนได้พยายามดำเนินการเรื่องนี้มาโดยตลอด แต่ได้รับการปฏิเสธจากทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วยเหตุผลที่ว่าที่ดินผืนนี้เป็นที่บุกรุกการรถไฟ จึงไม่มีความคืบหน้าใดๆ ในส่วนนี้ต้องได้รับการอนุมัติจากรัฐเพื่อการปรับปรุงก่อน และในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา มีการสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โดยได้งบประมาณจากโครงการ DANCED ขอความร่วมมือในการจัดระเบียบชุมชน รื้อสิ่งกีดขวางเส้นทางการจราจรในชุมชน ทำคูระบายน้ำในบางจุดของชุมชนเป็นต้น

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2542 โครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่อง “ การพัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง” ซึ่งในการศึกษาวิจัยนั้นต้องการเน้นให้ชุมชนเข้ามาส่วนร่วมในกระบวนการด้วย ซึ่งชุมชนร่วมใจพัฒนาก็เป็นหนึ่งในสามชุมชนที่ได้ทำการศึกษาและได้มีการพูดคุยถึงขั้นตอนการศึกษาข้อมูล โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ช่วยกันคิดเนื้อหาที่จะใส่ในแบบสอบถามว่าต้องการทราบเรื่องอะไรบ้างจากสมาชิกของชุมชน วิธีการขั้นตอนในการสำรวจก็ได้จัดหาทีมสำรวจ 1 ทีมในการสำรวจข้อมูล โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 เขต อาสาสมัครที่เป็นทีมสำรวจก็แบ่งออกเป็น 4 ทีม

หลังจากสำรวจแล้ว ทีมสำรวจมาร่วมกันถอดข้อมูลและสรุปข้อมูล หลังจากนั้นได้นำข้อมูลที่ได้จากแต่ละเขตลงไปพูดคุยกับพี่น้องชุมชนในเขตนั้นๆ ว่าข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเป็นจริงหรือไม่ ขาดอะไรและจะเพิ่มเติมข้อมูลอะไรเพื่อให้การสำรวจความคิดเห็นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น การสำรวจในครั้งนั้นมีครัวเรือนที่ผ่านการสำรวจทั้งสิ้นจำนวน 292 หลังคาเรือน

จากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ พบว่า ปัญหาที่เป็นความเดือดร้อนที่สุดและต้องการการแก้ไขของคนในชุมชน คือ ปัญหาสาธารณูปโภค ซึ่งเรียงลำดับความสำคัญ คือ ไฟฟ้า , คูระบายน้ำ , ถนน ,ขยะ , ทางเดินเท้าและน้ำประปา เป็นต้น

ตัวอย่างเรื่องไฟฟ้าที่เป็นปัญหาสำคัญที่สุด เพราะ คนในชุมชนส่วนใหญ่ต้องต่อพ่วงไฟจากเพื่อนบ้าน ต้องจ่ายค่าไฟฟ้ายูนิตละ 7 บาท ซึ่งในแต่ละครอบครัวต้องจ่ายค่าไฟฟ้าประมาณ 300 – 400 บาทต่อเดือน ซึ่งเป็นภาระที่ค่อนข้างหนักสำหรับชาวชุมชน

ส่วนความเดือดร้อนในเรื่องที่ดิน ส่วนใหญ่มองว่าเป็นความเดือดร้อนที่เป็นปัญหา ร้อยละ 76.39 เพราะที่ดินไม่ได้เป็นของตนเองกลัวการถูกไล่รื้อ มีผู้เห็นว่าไม่เป็นปัญหา ร้อยละ 15.56 และรู้สึกเฉยๆ ร้อยละ 8.05

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่าปัญหาสาธารณูปโภค/รายได้-รายจ่ายของครอบครัว จะเป็นปัญหาสำคัญที่สุด ส่วนเรื่องที่ดิน/ที่อยู่อาศัยจะเป็นปัญหาร่วมของคนส่วนใหญ่แต่ไม่รุนแรงเท่ากับปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวัน หลังจากนั้นได้มีการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันของชาวชุมชน หลังจากได้ทราบข้อมูลแล้วแกนนำชุมชนและแกนนำกลุ่มออมทรัพย์ จึงได้วางแผนในการแก้ปัญหาที่เป็นความต้องการอันดับต้นๆ ของชาวชุมชนก่อน ส่วนปัญหาที่อยู่อาศัยจะเป็นหนึ่งปัญหาของขบวนสลัมภาคใต้และ 4 ภาค ที่ร่วมต่อสู้กับเพื่อนชุมชนอื่นเพื่อนำเสนอและผลักดันการแก้ปัญหาระดับนโยบายต่อไป

2.1 <u>การเคลื่อนไหวการใช้ไฟฟ้าในระบบ</u> หลังจากที่มีความชัดเจนในปัญหาและความต้องการของชาวชุมชนแล้ว แกนนำชุมชนก็ได้ประชุมกับพี่น้องชุมชน เพื่อหารือในประเด็นเรื่องปัญหาไฟฟ้าเป็นอันดับแรก โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจเมื่อต้นปี 2542 จากงานศึกษาวิจัยฯ เป็นเครื่องมือในการประชุมปรึกษาหารือ ในที่ประชุมเห็นด้วยที่จะให้แกนนำดำเนินการในเรื่องนี้และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือทุกขั้นตอน เนื่องจากปัญหาด้านไฟฟ้าเป็นปัญหาร่วมและเป็นความต้องการของสมาชิกส่วนใหญ่ของชุมชน

แกนนำชุมชนที่เป็นตัวหลัก คือ กรรมการชุมชนและกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ แต่ผู้รับผิดชอบหลักในประเด็นนี้มีอยู่ 3 คน คือ นายวี , นายเสริมและนายพิศ ได้มีการประชุมวางแผนในกลุ่มกรรมการและดำเนินการเป็นขั้นตอนเพื่อยื่นเรื่องขอใช้ไฟ โดยขั้นแรกประชุมสมาชิกของชุมชน ให้ทุกคนเตรียมหลักฐานไว้ให้พร้อม เช่น สำเนาทะเบียนบ้าน , สำเนาบัตรประจำตัวประชาชน ต่อมาตัวแทนชุมชนโดยประธานชุมชน ไปยื่นเรื่องขอใช้ไฟในนามชุมชนตามขั้นตอนแต่การไฟฟ้าแจ้งว่าไม่สามารถดำเนินการได้โดยให้เหตุผลว่าอยู่ที่บุกรุก และไม่มั่นใจว่าคนทั้งชุมชนจะมีความพร้อมแค่ไหน ภายหลังจากการดำเนินการครั้งแรกไม่ประสบผลสำเร็จ แกนนำก็กลับมาสรุปประสบการณ์ว่าจุดอ่อนมีตรงไหนแล้วจึงเดินแผนต่อไป

<u>ครั้งที่สอง</u> ครั้งนี้ชุมชนได้ให้คนที่มีประสบการณ์ และมีความรู้เรื่องการเดินสายไฟพอสมควรไปขอพบผู้อำนวยการการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคที่เกาะยอ บอกเล่าปัญหา / ความเดือดร้อนให้ฟัง หลังจากนั้นก็มีเจ้าหน้าที่การไฟฟ้าลงมาตรวจสอบความเป็นไปได้ในการที่จะปล่อย

กระแสไฟฟ้าในชุมชน และเสนอให้ชาวชุมชนดำเนินการตามขั้นตอนที่ทางเจ้าหน้าที่การไฟฟ้าแนะนำ ซึ่งมีดังนี้

1. นำเอกสารของผู้ที่ต้องการใช้ไฟฟ้าไปยื่นเรื่องใหม่ พร้อมเอกสาร 3 อย่าง คือ สำเนาบัตรประชาชน / สำเนาทะเบียนบ้านและแนบคำรับรองของประธานชุมชนไปด้วย
2. ยื่นแผนที่หรือแผนผังของผู้ต้องการใช้ไฟอยู่บริเวณไหน เสาไฟจะลงตรงไหนซึ่งเสาขยายเขตสามารถติดตั้งมิเตอร์ได้ 8 ลูกเท่านั้น เท่ากับ 8 หลังคาเรือน
3. เสนอเรื่องให้เทศบาลอนุญาตให้การไฟฟ้ามาดำเนินการได้ ถ้าเทศบาลอนุญาตก็ให้ดำเนินการขั้นต่อไป
4. นำหนังสือที่เทศบาลอนุญาตยื่นต่อการไฟฟ้า การไฟฟ้าจะทำหนังสือแจ้งชาวชุมชนที่ยื่นขอใช้ไฟ เมื่อไม่มีปัญหาอะไร
5. การไฟฟ้าก็จะลงไปตรวจสอบจุดที่จะลงเสาไฟและเดินสายไฟ ถ้าผ่าน
6. คนในชุมชนก็สามารถดำเนินการลงเสาย่อย (เสาหลังหม้อ) ส่วนเสาไฟขยายทางการไฟฟ้าจะลงมาจัดการเองเฉลี่ยต้นละ 4,500 บาท ส่วนเสาย่อยชุมชนต้องหาซื้อเองตกต้นละ 1,000 บาทรวมค่าขนส่ง
7. เมื่อชุมชนดำเนินการแล้วก็ให้กลับไปแจ้งการไฟฟ้าอีกครั้ง
8. การไฟฟ้าก็จะลงมาตรวจสอบอีกครั้งเพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาด ถ้าผ่าน
9. ก็จะติดตั้งหม้อไฟที่เสาขยายเขต
10. ปล่อยกระแสไฟฟ้าให้บ้านที่ยื่นเรื่องไป

จะเห็นว่าการดำเนินการขอใช้ไฟฟ้ามีหลายขั้นตอนซับซ้อน ต้องปรับเทคนิค , ต้องอดทน , ต้องใช้เวลา มิเตอร์ที่ได้ก็ยังเป็นมิเตอร์ชั่วคราว เนื่องจากเหตุผลว่าชุมชนยังไม่มีสัญญาเช่า ทางการไม่สามารถให้มิเตอร์ถาวรได้ ค่าไฟจึงตกยูนิตละ 5 บาท (ค่าไฟสำหรับบ้านที่อยู่อาศัยที่มีมิเตอร์ถาวร ประมาณยูนิตละ 3 บาท)

ในที่สุดชุมชนก็มีไฟฟ้าใช้เมื่อปลายปี 2543 นับเวลา 6 ปีจากการดำเนินการเรื่องนี้ครั้งแรกในปี 2538 ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จ ปัจจุบันผู้ที่ได้ใช้ไฟฟ้ามีประมาณ 30% หรือประมาณ 150 ครัวเรือน ส่วนที่เหลือยังไม่พร้อมเรื่องการเงิน

ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการเรื่องไฟฟ้าขึ้นอยู่กับความห่างไกลของบ้านกับเสาขยายเขต บ้านที่อยู่แนวถนนค่าใช้จ่ายประมาณ 1,500 บาทรวมค่าแรง , ถ้าไกลออกไปค่าใช้จ่ายประมาณ 4,500 - 6,000 บาท รวมค่าแรงเรียบร้อยแล้วพร้อมใช้ได้เลย

แกนนำชุมชนกล่าวว่า การไฟฟ้าจะให้สิทธิการใช้ไฟแบบมิเตอร์ถาวรก็ต่อเมื่อชาวชุมชนมีสัญญาเช่ากับเจ้าของที่ดินก่อน ฉะนั้นการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยในการจะขอเช่าระยะยาว ซึ่งในปัจจุบันชุมชนร่วมใจพัฒนาก็เป็นหนึ่งใน 61 ชุมชนที่ขึ้นทะเบียนไว้แล้วว่าเป็นชุมชนนำร่องใน

นามเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่จะแก้ปัญหาชุมชนในที่ดินของการรถไฟ ที่มีภาครัฐ , เอกชน , นักวิชาการและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา จึงเป็นความหวังของชาวชุมชนร่วมใจอีกเรื่องหนึ่งว่าถ้าชุมชนได้เช่าระยะยาว หมายถึง ความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัยและ ปัญหาอื่นๆ ในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตอาจจะได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้นด้วย

2.2 <u>การปรับปรุงคูระบายน้ำและถนน</u> นี่ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ชาวชุมชนต้องการแก้ไข เนื่องจากเมื่อฝนตกหนักน้ำจะท่วมขัง จึงนำข้อมูลจากการสำรวจเมื่อปี 2542 มาจัดทำแผนและโครงการ เพื่อเตรียมเสนอโครงการต่อองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่มีงบประมาณสนับสนุน บังเอิญเป็นจังหวะที่ดีที่มีโครงการ “มิยาซาวา” ที่ผ่านงบประมาณสนับสนุนการแก้ไขปัญหาพื้นฐานต่อชุมชนในภาวะเศรษฐกิจของประเทศกำลังประสบปัญหา ทางชุมชนจึงเสนอโครงการและได้รับการอนุมัติงบประมาณ 700,000 บาท เริ่มโครงการทำถนนและคูระบายน้ำเมื่อปลายปี 2543 สิ้นสุดโครงการพฤษภาคม 2544

ตามจริงโครงการดังกล่าว ไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของชาวชุมชนทั้งหมด เช่น ชาวชุมชนต้องการดำเนินโครงการด้วยตัวชุมชนเอง แต่ติดปัญหาในเรื่องระเบียบราชการ เพราะงบประมาณที่กล่าวมาต้องผ่านช่องทางราชการ ที่กำหนดให้มีขั้นตอนการประมูล และผู้ประมูลต้องมีใบประกอบการรับรอง

ชาวชุมชนที่มีความสามารถแต่ไม่มีใบประกอบการจึงหมดสิทธิ์ที่จะประมูลและอีกอย่างชาวชุมชนต้องการถนนคอนกรีตแต่การอนุมัติเป็นถนนลาดยาง ด้วยเหตุผลว่างบประมาณไม่พอ ส่วนชาวชุมชนพยายามที่จะสู้เรื่องนี้แต่ไม่ประสบผล เพราะติดปัญหาในกรอบราชการซึ่งชุมชนจะดำเนินการเองโดยไม่เปิดซองประมูลไม่ได้

ผลของความสำเร็จในการแก้ปัญหาไฟฟ้า, ถนน, คูระบายน้ำและปัญหาขยะที่สามารถประสานให้รถเทศบาลมาดำเนินการจัดเก็บในบริเวณชุมชน ทำให้เกิดความสะอาดมากขึ้น สภาพทางกายภาพดีขึ้นเป็นที่พอใจของชาวชุมชน ล่าสุดมีการติดตั้งโทรศัพท์ใช้ภายในชุมชนประมาณ 30 หลังคาเรือน ซึ่งเป็นผลมาจากการเดินสายไฟภายในชุมชนได้

ทั้งนี้ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากเวทีสรุปประสบการณ์ / บทเรียนร่วมกันระหว่างแกนนำชุมชนกับผู้ศึกษาวิจัย เป็นเพราะชาวชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจในความเดือดร้อนของกันและกัน , ชุมชนมีความพร้อมในด้านข้อมูล (ปัญหาและความต้องการที่ชัดเจน) , มีประสบการณ์จากการเรียนรู้และสั่งสม , มีการวางแผนร่วมกัน , มีกระบวนการในการติดตามอย่างต่อเนื่องและมีการสรุปบทเรียนในแต่ละช่วงจึงสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ให้ลุล่วงไปได้

แนวโน้มการขอใช้น้ำประปาก็มีโอกาสที่จะได้ ยังผลให้ชุมชนร่วมใจพัฒนาเป็นที่หมายปองของคนภายนอก บางคนมาขอซื้อบ้านโดยเสนอราคาเป็นแสนแต่ไม่มีใครขายให้ ชาวชุมชนก็มีความมั่นใจในเรื่องที่อยู่อาศัยมากขึ้นในปัจจุบัน

3. พัฒนาการการเคลื่อนไหวต่อสู้ / ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย

3.1 ภาพรวมการเคลื่อนไหวประเด็นที่อยู่อาศัยของชุมชนร่วมใจพัฒนา

จากอดีตคนกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนร่วมใจพัฒนา เป็นผลจากการถูกไล่รื้อในบริเวณหัวสนามบินของค่ายทหารเรือ เมื่อมาอยู่ในชุมชนร่วมใจพัฒนา ปัญหาการถูกไล่รื้อก็ยังเกิดซ้ำในช่วงแรกของการมาอยู่อาศัยในชุมชนร่วมใจพัฒนา แม้ว่าปัญหาจะเกิดซ้ำๆ กันหลายครั้ง แต่คนในชุมชนร่วมใจพัฒนาก็ไม่ได้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

เมื่อกระแสการไล่รื้อมีน้อยลง ทำให้ชาวชุมชนได้เรียนรู้ประสบการณ์การพัฒนาชุมชน , การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยจากเพื่อนชุมชนอื่นๆ จนนำมาสู่แนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนร่วมใจพัฒนาในปัจจุบัน

จนกระทั่งปี 2535 เป็นต้นมา ชาวชุมชนก็เริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชน มีการจัดปรับระเบียบบ้านเรือน , ถนน – ทางเข้าออก , ศาลาชุมชน , กลุ่มออมทรัพย์ , ศูนย์เด็กเล็ก , เสนอขอทะเบียนบ้าน เมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา จะเห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปมากโดยเฉพาะสภาพทางกายภาพ , มีกลุ่ม / มีองค์กรของคนชุมชนเองในการบริหาร-จัดการชุมชน มีองค์กรทางการเงิน เรียกว่า “ กลุ่มออมทรัพย์” ที่มีสมาชิก 400 กว่าคน มีเงินทุนหมุนเวียนเพื่อช่วยเหลือสมาชิกและเพื่อรองรับการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

3.2 กระแสข่าวรื้อย้ายชุมชนที่ดินรถไฟปลายปี 2541

จากกระแสหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปลายปี 2541 สร้างผลกระทบโดยตรงกับชุมชนร่วมใจพัฒนาและชุมชนอื่นๆ ทั่วประเทศที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟ อันมีสาเหตุมาจาก

1) จากนโนบายการพัฒนาประเทศของรัฐบาลทุกรัฐบาลที่ผ่านมา เน้นการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม โครงสร้างการคมนาคมจึงเป็นพื้นฐานของการพัฒนาประเทศ ซึ่งการรถไฟก็เป็นหน่วยงานหนึ่งที่ต้องร่วมมือในการพัฒนาประเทศ นโยบายรถไฟ “ รางคู่” จึงเกิดขึ้น โดยเริ่มต้นในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑลก่อนแล้วจึงขยายไปทั่วประเทศ ซึ่งรายละเอียดจะขยายแนวทางรถไฟเดิมอีกข้างละ 20 เมตร จึงส่งผลต่อการไล่รื้อชุมชนที่อาศัยอยู่ริมทางรถไฟ ซึ่งการรถไฟฯ ไม่มีนโยบายในการให้ความช่วยเหลือ / แก้ปัญหาหรือรองรับปัญหาที่จะเกิดขึ้นใดๆ ทั้งสิ้น

2) ปลายปี 2541 จากเหตุการณ์เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำอย่างรุนแรง ความยากจน , ความเดือดร้อนกระจายไปอย่างกว้างขวางและทั่วถึง การรถไฟฯ ก็ประสบภาวะขาดทุนเช่นเดียวกัน จึงเกิดนโยบายการใช้ที่ดินของการรถไฟให้เกิดมูลค่า / เกิด

ประโยชน์สูงสุด และในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2541 นายชาญชัย อิสระเสนารักษ์ ผู้ช่วยเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม(เลขานุการของนายประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม ที่ดูแลการรถไฟแห่งประเทศไทย) ให้สัมภาษณ์ต่อสื่อมวลชนเป็นระยะ ๆ ถึงการแก้ไขปัญหาการขาดทุนของการรถไฟว่าจะให้การรถไฟนำที่ดินที่การรถไฟมีอยู่จำนวนมากมาให้เอกชนเช่าเพื่อหารายได้เข้าการรถไฟ โดยหลักการได้แบ่งที่ดินออกเป็น 3 ประเภท คือ ที่ดินในเขตเมืองให้เช่าเพื่อธุรกิจ ที่ดินชานเมืองให้เช่าเพื่อที่อยู่อาศัย ส่วนที่ดินชนบทให้เช่าเพื่อเกษตรกรรม

จากนโยบายดังกล่าว ย่อมทำให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนที่อยู่ในที่ดินรถไฟ ที่ต้องถูกการรถไฟโยกย้ายเพื่อนำที่ดินให้เอกชนเช่าทำธุรกิจ เพราะสามารถเรียกเก็บค่าเช่าได้แพงกว่า

หลังจากนั้นหน่วยงานรัฐโดยกระทรวงคมนาคม การรถไฟฯ การเคหะฯ กทม. ฯลฯ ได้มีการประชุมกันเป็นระยะ ๆ เพื่อทำแผนการรื้อย้ายชุมชนในที่ดินรถไฟ โดยการรถไฟได้ให้รายชื่อชุมชน 23 ชุมชนในเขตกรุงเทพฯ ให้การเคหะฯ วางแผนหาที่รองรับหรือโดยการสร้างแฟลตให้เช่า พร้อมมีหนังสือขอความร่วมมือไปยัง ก.ท.ม. ไม่ให้ออกทะเบียนบ้านให้ชุมชนในที่ดินรถไฟในระยะ 90 วันก่อนที่จะมีมาตราการอื่นต่อไป

ชาวชุมชนได้สืบค้นรายงานการประชุมซึ่งมีขึ้นเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2541 มาได้ทำให้ทราบว่าเลขาฯ (นายชาญชัย อิสสระเสนารักษ์) ผู้ผลักดันนโยบายนี้มีทรรศนะมองชุมชนในแง่ลบมาก ใช้คำว่า “ ผู้บุกรุก” เมื่อกล่าวถึงชาวชุมชนโดยตลอด ครั้นเมื่อพูดถึงการแก้ไขปัญหาผู้บุกรุกในที่ดินรถไฟ นายชาญชัยกล่าวว่าสามารถทำได้หลายวิธี วิธีแรก คือ “ ขับไล่ออกไป”

เมื่อนโยบายการรถไฟเป็นอย่างนี้ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นทุกภูมิภาค ทุกพื้นที่ที่ชาวชุมชนอาศัยอยู่จะมีเจ้าหน้าที่ของการรถไฟลงไปในชุมชน มีการสำรวจ , รังวัดที่ดินและบอกให้ชาวบ้านไปเช่าที่ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนต่อชุมชนในทุกพื้นที่

ผลกระทบ : ที่เกิดขึ้นกับผู้อยู่อาศัยในที่ดินของการรถไฟ สรุปได้ดังนี้

1. เกิดการไล่ที่อย่างรุนแรง โดยไม่มีมาตราการใด ๆ ของการรถไฟหรือของรัฐบาลรองรับในเรื่องที่อยู่อาศัยของคนชุมชนแออัดทั้งสิ้น ทำให้เกิดปัญหาต่อเนื่อง เช่น การรื้อย้าย , การบุกรุกที่ใหม่ , การตกงาน-ว่างงาน-เปลี่ยนงาน , การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน , การศึกษาของเด็กในชุมชน ฯลฯ ดังกรณีของชุมชนในเขตกรุงเทพฯ หรือชุมชนศาลาหัวยางในจังหวัดสงขลา

2. เกิดการรื้อย้ายที่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยวิธีการของการรถไฟ คือ เปิดโอกาสให้เช่าตามรายละเอียดดังนี้

2.1 ทำสัญญาเช่าเป็นรายบุคคล (ไม่ให้ทำเป็นรายกลุ่มหรือชุมชน) เมื่อการรถไฟฯ ต้องการเอาที่ดินคืนก็สามารถยกเลิกสัญญาเช่าได้ทันที โดยผู้เช่าไม่มีสิทธิ์เรียกร้องค่ารื้อถอน / รื้อย้ายได้

2.2 เป็นสัญญาเช่าเพื่อที่อยู่อาศัยแบบชั่วคราว ไม่สามารถพัฒนาระบบสาธารณูปโภคได้ เช่น ถนน , ทางเดิน , น้ำ , ไฟ ทำให้คนในชุมชนไม่สามารถใช้น้ำ , ไฟ ดังเช่นคนอื่นๆ ได้ แต่ต้องซื้อน้ำ ,ไฟ นอกระบบที่มีราคาแพงมาก

2.3 ทำสัญญาเช่าเป็นรายปีหรือรายเดือนตามความเข้มแข็งของชุมชน ไม่มีมาตราการที่ชัดเจนและเมื่อหมดสัญญาเช่าก็จะเป็นผู้บุกรุกทันที

2.4 อัตราค่าเช่าไม่แน่นอน เช่น ชุมชนที่อ่อนแอตารางเมตรละ 2 บาท/เดือน ส่วนชุมชนที่เข้มแข็งเช่าตารางเมตรละ 2 บาท/ปี เป็นต้น (บางชุมชนที่นครสวรรค์ เช่าในราคาตารางเมตรละ 20 บาท /เดือน)

2.5 เงื่อนไขและนโยบายในการให้เช่า ให้อำนาจกับหัวหน้าสถานีรถไฟแต่ละเขตเป็นผู้จัดการ ไม่มีนโยบายหลักที่จะให้ความเป็นธรรมอย่างเท่าเทียม

2.6 สัญญาเช่า ผู้เช่าต้องสร้างที่อยู่อาศัยตามที่การรถไฟกำหนด ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นคนจน - คนชุมชนแออัด

3. เปิดช่องทาง / โอกาสให้ผู้ที่มีอำนาจเรียกร้องผลประโยชน์ในทางมิชอบกับคนยากจนอย่างรุนแรงขึ้น เช่น “ ถ้าคุณต้องการสัญญาเช่า คุณต้องให้ผม 10,000 บาท ผมจะจัดการให้“ เป็นต้น

3.2 ความเคลื่อนไหวของชาวชุมชนแออัดระดับชาติ

การต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนร่วมใจพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการต่อสู้ของชาวชุมชนแออัดทั่วประเทศที่รวมตัวกันในนาม “เครือข่ายสลัม 4 ภาค” เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยในระดับนโยบาย โดยมี ศูนย์แก้ไขปัญหาไล่รื้อชุมชนเร่งด่วน (ฮอทไลน์เฮาซิ่ง) ทำหน้าที่ช่วยเหลือชุมชนที่ประสบปัญหาถูกไล่รื้อเร่งด่วน เมื่อทราบข่าวว่า ชุมชนหลายชุมชนกำลังประสบปัญหาคล้ายคลึงกันจากการไล่ที่หรือการบังคับให้ทำสัญญาเช่าในราคาแพงจากการรถไฟ วันที่ 3 - 4 พฤศจิกายน 2541 จึงจัดประชุมชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการรถไฟทั่วประเทศขึ้น และได้มีมติร่วมกันดังนี้

1. ต้องผลักดันให้การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้อยู่อาศัยในที่ดินของการรถไฟเป็นการแก้ปัญหาในระดับนโยบายของรัฐบาลไม่ใช่เลือกปฏิบัติ
2. การแก้ปัญหาต้องเอื้อต่อการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนและสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้

3. การแก้ปัญหาชาวชุมชนต้องมีส่วนร่วม

สำหรับกรณีเกิดปัญหาเร่งด่วน เช่น ชุมชนไหนถูกไล่ที่หรือเกิดสถานการณ์เร่งด่วนที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน เมื่อมีการแจ้งมาที่ศูนย์แก้ปัญหาที่อยู่อาศัยเร่งด่วนของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ทางศูนย์บัญชาการจะลงพื้นที่ทันที

แผนปฏิบัติในระยะยาว

1. ให้ทุกภาคไปสำรวจข้อมูลของชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟ
2. ประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลข่าวสารแก่สมาชิก
3. จัดเวทีสัมมนาระดับภาคเพื่อสรุปปัญหาความคิดเห็นและความต้องการของชาวชุมชน
4. จัดเวทีสัมมนาระดับชาติเพื่อสรุปความต้องการและเพื่อนำเสนอสู่ระดับนโยบายต่อไป

ต่อมาไม่นาน ในวันที่ 14 - 15 พฤศจิกายน 2541 ชุมชนหัวหนองและชุมชนรถไฟสามัคคี ถูกนายสถานีรถไฟเชียงใหม่ บังคับให้ทำสัญญาเช่าที่ดินในราคาแพง เครือข่ายสลัม 4 ภาค รวมประมาณ 100 คน รวมตัวกันไปที่จังหวัดเชียงใหม่ และเรียกร้องให้ระงับการทำสัญญาเช่าจนกว่าชาวชุมชนจะเจรจากับกระทรวงคมนาคมได้ยุติ เป็นผลให้นายสถานีรถไฟเชียงใหม่ยอมรับตามข้อเสนอของชาวบ้าน

วันที่ 25 ธันวาคม 2541 เครือข่ายสลัม 4 ภาค ส่งตัวแทน 150 คน เข้าพบผู้ว่าการเคหะแห่งชาติ นายพิชัย เศรษฐพานิช ขอให้การเคหะฯ ระงับการทำแผนโยกย้ายชุมชนร่วมกับการรถไฟฯ เนื่องจากชาวบ้านไม่ต้องการจะโยกย้าย ส่วนขั้นตอนต่อไปชาวบ้านจะเป็นผู้เปิดการเจรจากับกระทรวงคมนาคมเอง เพื่อให้ข้อมูลความเป็นจริงและเหตุผลที่ชาวชุมชนไม่ต้องการโยกย้ายเพื่อให้เกิดความเข้าใจและหาแนวทางแก้ปัญหาชุมชนร่วมกัน

วันที่ 23-24 มกราคม 2542 มีการประชุมชุมชนในที่ดินรถไฟทั่วประเทศ ครั้งที่ 2 ผู้เข้าร่วมจาก 28 ชุมชน 12 จังหวัด 150 คน เพื่อติดตามการดำเนินงานของแต่ละเครือข่าย

- ภาคใต้ นอกจากจะมีการทำงานระดับพื้นที่ การสำรวจชุมชนขยายไปถึงสุไหงโก-ลก แล้ว ยังมีการประชุมระดับภาคที่จังหวัดสงขลา โดยมีผู้เข้าร่วมเกือบ 2,000 คน
- ภาคเหนือ มีการไปสำรวจขยายชุมชนไปที่ปากน้ำโพธิ์ นครสวรรค์ ทับกฤช ฯลฯ
- กรุงเทพฯ เครือข่ายชุมชนรถไฟสายตลิ่งชันไปสำรวจชุมชนสายมหาชัยเพื่อขยายสมาชิก และมีการจัดประชุมให้ข้อมูลสมาชิกเพื่อสร้างความตื่นตัวเช่นเดียวกับศูนย์รวมพัฒนาชุมชน ฯลฯ

ผลการประชุมครั้งที่ 2 มีมติดังนี้

1. การแก้ไขปัญหา ยืนยันตามข้อเสนอเดิมและขอเช่าปรับปรุงที่ดินเดิมจากการรถไฟ โดยทำสัญญาระยะยาว 30 ปี อัตราค่าเช่า 2 บาท / ตารางวา/ปี และเลือกทีมงานจากทุกภาคเพื่อทำรายละเอียดข้อเรียกร้องให้ชัดเจน
2. กำหนดแผนงาน – ขั้นตอน เพื่อสร้างความพร้อมของการเคลื่อนไหวก่อนเปิดการเจรจากับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ภายใน 1 เดือน (23 กุมภาพันธ์ 2542) งานสำคัญ คือ ขยายสมาชิก , จัดเตรียมข้อมูลโต้การรถไฟฯ , สร้างเวทีสาธารณะให้สังคมเข้าใจความเดือดร้อนและปัญหาของชาวชุมชน

3.3 ปฏิกิริยาจากกระทรวงคมนาคม

ผลจากการที่ผู้แทนเครือข่ายสลัม 4 ภาคไปพบผู้ว่าการเคหะฯ การเคหะจึงแจ้งเรื่องไปยังการรถไฟเกี่ยวกับความต้องการของชาวบ้านที่ต้องการอยู่ที่เดิม ไม่ต้องการรื้อย้าย ทำให้การวางแผนโยกย้ายชุมชนแออัดระหว่างการเคหะฯ กับ การรถไฟฯ ต้องหยุดชะงัก ดังนั้นทางคณะทำงานของนายชาญชัย อิสระเสนารักษ์ จึงได้ประสานงานมายังเครือข่ายสลัม 4 ภาค ขอให้ส่งผู้แทนไปหารือกับผู้ช่วยเลขานุการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม (นายชาญชัย อิสระเสนารักษ์) ผู้ผลักดันนโยบายรื้อย้ายชุมชน โดยนัดหารือในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2542

เครือข่ายสลัม 4 ภาค ปรึกษาหารือกันแล้วเห็นพ้องกันว่าจะส่งตัวแทนไปพบตามที่มีการนัดหมายมา เพื่อ ขอทราบข้อมูลและนโยบายของกระทรวงคมนาคม ยังมิใช่การเจรจาอย่างเป็นทางการ

ภายหลังจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้ติดตามนโยบายการนำที่ดินของการรถไฟออกมาให้เอกชนเช่ามาตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2541 รวมเวลา 4 เดือนเศษ และมีการเจรจากับกระทรวงคมนาคมอีก 2 ครั้ง คือในวันที่ 17 และ 19 มีนาคม 2542 มีความคืบหน้าที่เป็นสาระสำคัญดังนี้

- การประชุมในวันที่ 17 มีนาคม 2542 ซึ่งมีตัวแทนเครือข่ายสลัม 4 ภาค เข้าเจรจากับกระทรวงคมนาคม ซึ่งการประชุมในครั้งนี้มีสองช่วงด้วยกัน คือ ในช่วงต้นมีผู้ช่วยเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม(นายชาญชัย อิสสระเสนารักษ์) เป็นประธานเจรจา ชาวชุมชนก็พยายามจำแนกชุมชนในที่ดินรถไฟ เพื่อตรวจสอบว่านโยบายของการรถไฟที่จะให้ชุมชนเช่านั้นเป็นจริงหรือไม่ โดยยกตัวอย่างชุมชนที่อยู่ในข่ายนอกแนว 2 ข้างทางรถไฟ เช่น ชุมชนในที่ท้องช้าง (ที่ดินที่ป่องออกจากแนวสองข้างทางรถไฟ) เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม

แต่ไม่มีคำตอบที่ชัดเจน เพียงแต่เสนอกรรมการแก้ปัญหาในหลักการกว้างๆ ไม่มีคำตอบยืนยันว่าที่ดินของการรถไฟแบบใดที่ชุมชนสามารถเช่าได้

ช่วงที่สองของการประชุม รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคมมาเป็นประธานการประชุมเอง ผู้แทนชุมชนจึงเสนอว่าชาวชุมชนไม่อาจยอมรับกรอบข้อเสนอตามที่ผู้ช่วยเลขานุการรัฐมนตรีช่วยฯ เสนอมาได้ เพราะเป็นกรอบที่กว้างเกินไป จึงขอนัดหมายประชุมเพื่อพิจารณากรอบการทำงานใหม่อีกครั้งในวันที่ 19 มีนาคม 2542

- 19 มีนาคม 2542 ผู้แทนเครือข่ายสลัม 4 ภาค เข้าเจรจากับกระทรวงคมนาคม โดยมีนายประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคมเป็นประธาน โดยชาวชุมชนมีหัวข้อการเจรจาที่นำเสนอ 2 หัวข้อสำคัญ คือ

1. กรอบแนวทางการแก้ไขปัญหา

1.1 ลักษณะของที่ดินการรถไฟที่ชุมชนอยู่อาศัย สามารถจำแนกได้เป็น 4 ประเภท และในแต่ละประเภทควรมีแนวทางแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องตามลักษณะที่ดิน ซึ่งแบ่งเป็น 4 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ดิน	แนวทางการดำเนินการ
1) ชุมชนที่อยู่นอกเหนือจากแนวสองข้างทางรถไฟ (ที่ดินท้องช้าง) เช่น ชุมชนโรงปูนคลองตัน , ชุมชนสถานีรถไฟนครศรีธรรมราช ฯลฯ	ชุมชนขอทำการปรับปรุงและเช่าอยู่ที่ดินเดิม
2) ชุมชนที่อยู่สองข้างทางรถไฟข้างละ 40 เมตร เช่น ชุมชนริมทางรถไฟสายใต้-สายตะวันตก (ตลิ่งชัน)	ชุมชนขอปรับผังชุมชนใหม่ทั้งชุมชนโดยการปรับบ้านพักที่อยู่ในระยะ 20 เมตร จากสองข้างทางรถไฟ ให้มาอยู่ในระยะ 20-40 เมตร จากสองข้างทางรถไฟแทน เป็นการแบ่งที่ 20 เมตร ให้การรถไฟไว้ใช้ประโยชน์ส่วนอีก 20 เมตรชุมชนใช้เป็นที่อยู่อาศัย
ประเภทที่ดิน	**แนวทางการดำเนินการ**
3) ชุมชนที่ตั้งอยู่บนทางรถไฟสายเก่า ที่รถไฟไม่ได้ใช้งานแล้ว เช่น ส่งขลา , กันตัง	ชุมชนขอทำการปรับปรุงและเช่าอยู่ที่ดินเดิม
4) ชุมชนที่อยู่ในระยะ 20 เมตร จากสองข้างทางรถไฟ	ให้หาที่ดินรองรับในระยะไม่เกิน 5 กิโลเมตร เพื่อรื้อย้ายและสร้างชุมชนใหม่ ถ้ายังหาที่ดินไม่ได้จะไม่มีการรื้อย้ายชุมชน

1.2 ระยะเวลาการเช่ายาว เป็นเวลา 30 ปี

1.3 ขอเช่าที่ดินรถไฟในนามชุมชนโดยไม่ต้องประมูล

1.4 ในระหว่างกระบวนการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหา ห้ามนำที่ดินที่มีชุมชนอาศัยอยู่ก่อนให้เอกชนประมูลเช่าทับและห้ามไล่รื้อชุมชน

1.5 ในระหว่างกระบวนการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหา ขอให้ชะลอการทำสัญญาเช่าไปจนกว่าการแก้ไขปัญหาจะได้ข้อยุติร่วมกัน

2. คณะกรรมการแก้ไขปัญหา ชุมชนเสนอให้มีคณะกรรมการแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ คณะกรรมการระดับชาติและระดับจังหวัด

ผลการเจรจา

1. เรื่องกรอบแนวทางการแก้ไขปัญหากระทรวงคมนาคมเห็นว่าข้อเสนอของชาวชุมชนในส่วนที่ดินของการรถไฟ ที่แบ่งประเภทที่ดินออกเป็น 4 ประเภท เป็นส่วนหนึ่งในกรอบแนวทางของกระทรวงคมนาคมแล้ว จึงไม่ต้องระบุรายละเอียดตามที่ชุมชนเสนอ

โดยสรุปกรอบการแก้ไขปัญหาที่กระทรวงคมนาคมเสนอมี 2 ข้อ ดังนี้

1.1 ถ้าในบริเวณนั้นมีที่ดินของการรถไฟก็ให้คณะกรรมการพิจารณาว่าจะทำโครงการอย่างไรเป็นที่ดินแปลงโล่งหรือเป็นแฟลต

1.2 ถ้าไม่มีที่ดินรถไฟที่สามารถให้เช่าได้ ก็ให้ดำเนินการหาที่ดิน โดย

1.2.1 ให้ประกาศหาเอกชนเข้าร่วมโครงการ โดยเป็นที่ดินตาบอดแล้วการรถไฟเปิดทางเข้าออก

1.2.2 ให้ชาวชุมชนไปหาที่ดินมาเสนอคณะกรรมการ

1.2.3 ให้การเคหะฯ ดำเนินการโครงการหาที่ดินรองรับ

1.2.4 ให้เทศบาลทำโครงการหาที่ดินรองรับ

2. เรื่องคณะกรรมการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัด ได้ข้อยุติร่วมกันตามข้อเสนอของชาวชุมชนว่าให้มีคณะกรรมการระดับชาติขึ้น 1 ชุด โดยมีรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม (ประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์) เป็นประธาน มีชาวชุมชนร่วมเป็นกรรมการ พร้อมองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ จำนวน 27 คน และให้ผู้แทนการรถไฟเป็นเลขานุการและผู้แทนชาวชุมชนเป็นผู้ช่วยเลขานุการ

3. เรื่องคณะกรรมการแก้ไขปัญหาระดับจังหวัด ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ เนื่องจากทางกระทรวงคมนาคมเสนอให้แต่งตั้งคณะกรรมการระดับภาคแทน แต่ชาวชุมชนเห็นว่าถ้าเป็น

คณะกรรมการระดับจังหวัด ผู้แทนชุมชนอาจรู้ข้อมูลไม่ทั่วถึงทั้งภาค ถ้าเป็นผู้แทนระดับจังหวัดจะรู้ข้อมูลในจังหวัดตัวเองได้ชัดเจนกว่า

ดังนั้น จึงสรุปว่าจะมีคณะกรรมการระดับจังหวัดหรือระดับภาคให้คณะกรรมการระดับชาติเป็นผู้ตัดสิน

4. การดำเนินการต่อไป ให้ผู้แทนชุมชนเสนอรายชื่ออผู้แทนชาวชุมชนมาที่กระทรวงคมนาคม เพื่อลงคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการระดับชาติเพื่อดำเนินการต่อไป

สรุปสถานการณ์ 14 เดือน
ภายหลังมีการแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดระดับชาติ

1. การประชุมคณะกรรมการชุดใหญ่ ที่ผ่านมา 14 เดือน มีการประชุมเพียง 3 ครั้งเท่านั้น โดยข้อสรุปในการประชุมทั้ง 3 ครั้ง ไม่มีความคืบหน้าที่จะเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาชุมชนอย่างชัดเจน ในขณะเดียวกันทางกระทรวงคมนาคมก็กดดันจะให้ขึ้นทะเบียนทำสัญญาเช่าชั่วคราวทันที ฝ่ายชาวบ้านไม่ยอมรับในข้อเสนอดังกล่าว แต่ขอให้เริ่มต้นจากการสำรวจเพื่อควบคุมปริมาณไม่ใช่คิดแค่จะเก็บค่าเช่าเพียงอย่างเดียว จึงได้ข้อสรุปให้มีการแต่งตั้งคณะทำงานสำรวจข้อมูลชุมชนทั่วประเทศ

<u>การประชุมครั้งล่าสุด</u> มีขึ้นเมื่อวันที่ 29 พ.ค. 2543 หลังจากเลื่อนมาหลายครั้ง แต่ก็ไม่สามารถหาข้อยุติ เรื่อง ตัวแทนชุมชนที่จะขอเข้าร่วมประชุมพร้อมกับสารวัตรเดินรถของการรถไฟฯ จากทั่วประเทศ และเลขาฯ(นายชาญชัย อิสสระเสนารักษ์) ได้เปิดประชุมโดยไม่ให้ความสนใจกับชาวชุมชน ดังนั้นกรรมการฝ่ายชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชนจึงไม่เข้าประชุม และเห็นว่าการแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายรัฐไม่มีความจริงใจ จำเป็นต้องเคลื่อนไหวใหญ่เพื่อให้กระทรวงคมนาคมรับฟังข้อเสนอของฝ่ายชาวบ้าน

2. การสำรวจข้อมูลชุมชนทั่วประเทศ

ผลการสำรวจข้อมูลโดยคณะทำงานที่แต่งตั้งขึ้นตามกรอบของคณะกรรมการชุดใหญ่ 13 คณะทั่วประเทศ ข้อมูลเบื้องต้นตามเอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทยวันที่ 13 ธันวาคม 2542 มีผู้ครอบครองที่ดินรถไฟ 17, 353 ราย ใน 29 จังหวัด แต่ตัวเลขเหล่านี้ได้รวมผู้ครอบครองที่ดินสร้างเพิงขายของด้วย ตัวเลขผู้อยู่และอาศัยในที่ดินรถไฟทั่วประเทศน่าจะอยู่ประมาณ 13,000 ราย

อย่างไรก็ตาม เฉพาะที่มีการตื่นตัวเข้าร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อขอปรับปรุงที่อยู่อาศัยเดิมและขอเช่าระยะยาวกับการรถไฟมี 12 จังหวัด 61 ชุมชน

3. อุปสรรคภายหลังการแต่งตั้งคณะกรรมการ

การแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างฝ่ายรัฐและชุมชน หากเป็นไปด้วยความจริงใจที่จะแก้ไขปัญหา ก็น่าจะหาทางออกร่วมกันได้ แต่ทว่าที่ผ่านมากลับมีสถานการณ์ที่บ่งชี้ว่าฝ่ายรัฐไม่มีความจริงใจในการแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชน มุ่งแต่ผลประโยชน์ฝ่ายรัฐข้างเดียว ดังมีรูปธรรมดังนี้

3.1 การเร่งรัดสัญญาเช่าชั่วคราว เป็นสิ่งที่เลขาฯ (นายชาญชัย อิสสระเสนารักษ์) แสดงออกชัดเจนตั้งแต่การประชุมคณะกรรมการชุดใหญ่ ครั้งที่ 1 ที่ต้องการให้ขึ้นทะเบียนและเก็บค่าเช่าจากชาวชุมชน โดยที่ยังไม่มีแนวทางที่ชัดเจนว่าจะให้ชุมชนอยู่อาศัยในที่ดินเดิมระยะยาวหรือไม่ ในการประชุมครั้งที่ 3 ก็เสนอว่า ถ้าชาวบ้านคนใดมาจ่ายค่าเช่าที่ก่อน การรถไฟจะพิจารณาให้เช่าที่ก่อนเท่ากับเป็นการยุยงให้ชุมชนแตกแยก แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เจตนาแต่จะเก็บเงินมากกว่าการแก้ไขปัญหาของคนจน

ล่าสุดในการเชิญประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 4 ก็มีวาระการประชุมเรื่องสัญญาเช่าชั่วคราวพร้อมแนบร่างสัญญาเช่า ข้อ 5 ที่ระบุชัดเจนว่า “ ถ้าผู้ให้เช่า คือ การรถไฟมีความต้องการที่จะใช้ที่ดินก็สามารถบอกเลิกสัญญาได้ “ เท่ากับว่าชุมชนไม่มีหลักประกันในที่อยู่อาศัยแม้แต่นิดเดียว การรถไฟได้ประโยชน์ฝ่ายเดียวไม่ใช่เป็นการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

3.2 เลี่ยงไม่ตัดสินใจในระดับนโยบายแต่ให้เลือกทำโครงการนำร่อง ในคราวการเจรจาเดือนมีนาคม 2542 รมช.ประดิษฐ์ อ้างว่า ยังไม่สามารถตัดสินใจระดับนโยบาย จะต้องมีการสำรวจข้อมูลก่อน แต่ขณะนี้การสำรวจข้อมูลเสร็จแล้ว ก็ยังไม่มีนโยบายที่เป็นหลักการทั่วประเทศ กลับจะเลือกทำโครงการนำร่องเท่ากับเป็นการเลือกปฏิบัติ ทั้งๆ ที่หน้าที่ของรัฐมนตรีคือการตัดสินใจระดับนโยบาย ไม่ใช่มาคอยแก้ไขทีละกรณีๆ

3.3 ฝ่ายรัฐอ้างโครงการเลื่อนลอย ไม่ให้ชุมชนอยู่ที่เดิม ในการแต่งตั้งคณะทำงานให้ชุมชนร่วมพิจารณาแนวทางการอยู่อาศัยในระยะยาว แต่เจ้าหน้าที่รถไฟยังถืออำนาจฝ่ายเดียวบอกว่า ชุมชนอยู่ที่เดิมไม่ได้ โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ โดยอ้างว่ามีโครงการในการใช้พื้นที่ทั้งหมด ซึ่งไม่สอดคล้องกับภาวะที่รัฐบาลไม่มีงบประมาณ โครงการต่างๆ จึงเป็นข้ออ้างที่เลื่อนลอยเพื่อใช้ขับไล่ชุมชนเท่านั้น โดยไม่ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมพิจารณาว่าโครงการต่างๆ จำเป็นจริงหรือไม่ หรือขับไล่คนจนยกที่ให้นายทุน ดังกรณี RCA (ซึ่งสามารถพิจารณาดูเอกสารในเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับกิจการรถไฟฯ ในภาคผนวก)

3.4 ฝ่ายรัฐไม่เห็นความสำคัญของชุมชน ในคณะกรรมการ ในรอบ 14 เดือน มีการประชุมร่วมเพียง 3 ครั้ง ซึ่งเลื่อนการประชุมบ่อยครั้งและบางครั้งเลื่อนกระทันหันทำให้

ตัวแทนจากภูมิภาคเดินทางมาโดยไม่ได้ประชุมเมื่อถึงครั้งที่ 4 ก็เกิดปัญหาขึ้น (วันที่ 29 พฤษภาคม 2543) เมื่อฝ่ายชุมชนส่งตัวแทนเข้าร่วมรับฟังการประชุม 30 คน แต่เลขาฯ (นายชาญชัย อิสสระเสนารักษ์) ได้อนุญาตให้เข้าเฉพาะผู้ที่มีชื่อเป็นกรรมการ 9 คนเท่านั้น ในขณะที่สารวัตรเดินรถของการรถไฟซึ่งไม่ได้เป็นกรรมการ สามารถเข้าร่วมประชุมได้ กรรมการฝ่ายชุมชนและตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชนจึงไม่เข้าประชุม เพราะเห็นว่ารัฐไม่จริงใจ จึงได้มีการนัดหมายเพื่อชุมนุมใหญ่ครั้งที่ 1 ในวันที่ 7-8 มิถุนายน 2543 เพื่อเจรจากับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

<u>การชุมนุมใหญ่ครั้งที่ 1</u> ในวันที่ 7 -8 มิถุนายน 2544 ที่หน้ากระทรวงคมนาคม มีผู้เข้าร่วมประมาณ 5,000 คน จากทุกภูมิภาค เพื่อเปิดเจรจาระดับนโยบายกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม (นายสุเทพ เทือกสุบรรณ) ในขณะนั้น โดยมีเป้าหมายหลักที่ชุมชนต้องการให้รัฐมนตรีช่วยฯ (นายประดิษฐ์ ภัทรประสิทธ์) พิจารณาตัดสินใจ คือ

1. ให้ชุมชนได้เช่าระยะยาว 30 ปี
2. ให้เช่าในนามกลุ่ม / ชุมชน ไม่ใช่รายบุคคล
3. ค่าเช่าตารางวาละ 2 บาทต่อปี
4. ชุมชนมีส่วนร่วมในเขียนสัญญาเช่า

ซึ่งผลการเจรจาครั้งนั้นเป็นที่น่าพอใจ (ดังเอกสารในภาคผนวก) แต่ผลการเจรจานี้ไม่ผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการรถไฟฯ จึงต้องกลับมาเจรจากับรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม (นายประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์) อีกครั้ง จนได้ข้อยุติในกรณีชุมชนในเขตทาง 40 เมตร แต่เวลาผ่านไป 3 เดือน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม ยังไม่นำเรื่องเข้าสู่บอร์ดรถไฟ ขบวนสลัม 4 ภาคจึงนัดชุมนุมใหญ่อีกครั้ง (ครั้งที่ 2) เพื่อทวงสัญญา

<u>การชุมนุมใหญ่ครั้งที่ 2</u> เกิดขึ้นในวันที่ 13 กันยายน 2543 เพื่อให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม (นายประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์) นำผลการเจรจาที่ได้ข้อยุติร่วมกันระหว่างชาวชุมชนกับรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม (ประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์) ให้คณะกรรมการการรถไฟฯ พิจารณาเห็นชอบ

ในที่สุดคณะกรรมการการรถไฟฯ มีมติเห็นชอบแนวทางการแก้ไขปัญหาตามที่รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม (นายประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์) เสนอในวันที่ 13 กันยายน 2543 มีสาระสำคัญ 4 ข้อ คือ

1. กรณีราษฎรที่อาศัยในพื้นที่การรถไฟเดิมท้องช้าง (ส่วนที่ห่างจากรางรถไฟเกิน 40 เมตร) [1] และที่ดินที่การรถไฟฯ เลิกใช้ในกิจการเดินรถ และยังไม่อยู่ในแผนแม่บทที่จะใช้ประโยชน์ให้ราษฎร์ได้ทำสัญญาเช่าที่ดินเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยระยะเวลา 30 ปี โดยให้การรถไฟฯ และชาวชุมชนร่วมกันจัดผังการใช้ประโยชน์ที่ดินก่อนจะมีการทำสัญญาเช่า

2. กรณีราษฎร์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ริมทางรถไฟในรัศมี 40 เมตร จากศูนย์กลางรางรถไฟ[2] ให้ราษฎรได้ทำสัญญาเช่าเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยเป็นระยะเวลาครั้งละ 3 ปี เมื่อครบอายุสัญญาให้ต่อสัญญาเช่าได้อีกครั้งละ 3 ปี จนกว่าการรถไฟฯ จะมีโครงการใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์ในการเดินรถ ซึ่งผ่านความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี หรือมีแผนดำเนินงานที่ชัดเจนแล้วจึงไม่ต่อสัญญาและการรถไฟจะจัดหาที่รองรับที่อยู่ห่างจากเดิมภายในรัศมีไม่เกิน 5 กิโลเมตร

   ในระหว่างการเช่า การรถไฟฯ จะอนุญาตให้หน่วยงานเข้าบริการและพัฒนาชุมชนได้ เช่น ให้การไฟฟ้าและการประปาสามารถปักเสาพาดสายและวางท่อเข้าชุมชนได้ ให้การเคหะแห่งชาติ หรือ หน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนได้เข้าปรับปรุงชุมชนได้ ทั้งนี้ชุมชนต้องร่วมมือกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ในการจัดการพื้นที่ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย

3. กรณีราษฎร์ที่อยู่อาศัยในเขตพื้นที่การรถไฟฯ ที่มีรัศมี 20 เมตร[3] ถ้าการรถไฟฯ เห็นว่าไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นที่อยู่อาศัยในระยะยาว ให้การรถไฟฯ จัดหาที่รองรับให้เช่า

---

[1] เหตุผลที่ใช้ระยะห่างจากรางรถไฟเกิน 40 เมตร เป็นเส้นเกณฑ์ เนื่องจากการรถไฟฯ ให้เหตุผลว่ารัศมีสองข้างทางรถไฟข้างละ 40 เมตร สงวนไว้เพื่อการรถไฟฯ เท่านั้น ไม่สามารถให้เช่าเป็นที่อยู่อาศัยระยะยาวได้ ซึ่งชาวชุมชนยินดีรับฟัง จึงได้ข้อสรุปร่วมกันว่าที่ดินที่อยู่พ้นจากรางเกิน 40 เมตร เป็นเขตที่ให้เช่าระยะยาวได้

[2] เดิมชุมชนจะแบ่งบ้านเรือนที่อาศัยในรัศมี 40 เมตร ออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่อยู่ในแนว 0-20 เมตร กับส่วนที่อยู่ในแนว 21-40 เมตร โดยถือว่า ระยะ 0-20 เมตร เป็นเขตความปลอดภัยที่ไม่ควรอยู่อาศัย ดังนั้นเมื่อชุมชนได้ขยับจากแนว 0-20 เมตร มาอยู่ในแนว 21-40 เมตรแล้ว ก็ควรให้เช่าได้ 30 ปี หรือ ถ้าเห็นว่ายาวเกินไปก็ให้เช่าคราวละ 15 ปี ชุมชนก็ยอมรับแต่การรถไฟฯ ยืนยันเขต 40 เมตร เป็นเขตเพื่อการเดินรถ ให้เช่าระยะยาวไม่ได้ จึงมีการต่อรองครั้งสุดท้ายให้เช่าได้คราวละ 3 ปี และต่อสัญญาให้จนกว่าการรถไฟฯ จะมีโครงการใช้พื้นที่เพื่อการเดินรถ แต่ชุมชนที่อยู่ในแนว 0-20 เมตร ก็จะยังไม่ถอนร่นมาอยู่แนว 21-40 เมตร เพราะเป็นการเช่าระยะสั้น ไม่คุ้มกับที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการรื้อย้ายบ้านเรือน

[3] ส่วนนี้หมายถึง ชุมชนที่อยู่ในที่ของการรถไฟฯ ซึ่งมีรัศมีเพียง 20 เมตร ส่วนเมตรที่ 21 ถัดไปเป็นที่ดินของเอกชน ไม่สามารถถอยร่นได้จำเป็นต้องหาที่รองรับเพียงอย่างเดียว

ภายในรัศมี 5 กิโลเมตร จากที่อยู่อาศัยเดิม โดยมีคณะกรรมการร่วมดำเนินการจัดพื้นที่รองรับ

4. ให้ตัวแทน " เครือข่ายสลัม 4 ภาค" มีส่วนร่วมกับการรถไฟฯ ในการยกร่างสัญญาเช่าที่ดินและพิจารณากำหนดอัตราค่าเช่าที่เหมาะสมและเป็นธรรม

ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาลในต้นปี 2544 จึงมีการนำเสนอมติคณะกรรมการรถไฟ (มติ 13 กันยายน 2543) เพื่อให้เกิดกลไกในการปฏิบัติมากขึ้นในรัฐบาลชุดปัจจุบัน บอร์ดรถไฟคนใหม่ โดยนายวีระ มุสิกพงศ์ เห็นชอบตามมติ 13 กันยายน 2543

ข้อเสนอกรอบแนวทางดำเนินงานให้เป็นไปตามมติคณะกรรมการรถไฟฯ

วันที่ 13 กันยายน 2543

1. ให้มีการประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดในที่ดินรถไฟฯ มีนายวีระ มุสิกพงศ์ เป็นประธาน 2 เดือนต่อ 1 ครั้ง

2. ให้มีการแต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหา โดยมีรองผู้ว่าการรถไฟฯ (นายนิยม) เป็นประธาน ทำหน้าที่พิจารณากลั่นกรองโครงการขอเช่าที่ดินร่วมกับการเคหะแห่งชาติและเครือข่ายสลัม 4 ภาค (เป็นคล้ายคณะทำงานหรือกองเลขานุการ เพื่อพิจารณารายละเอียดของแต่ละชุมชน) โดยโครงการจะถือหลักแบ่งปันที่ดินให้รถไฟและชุมชนได้ประโยชน์ร่วมกัน

3. การเสนอชื่อชุมชนที่จะทำสัญญาเช่า เครือข่ายสลัม 4 ภาค จะประสานชุมชนที่มีความพร้อมในการทำโครงการปรับปรุงชุมชน ให้คณะอนุกรรมการพิจารณา ถ้าสามารถหาข้อยุติร่วมกันได้ ก็เสนอให้คณะกรรมการชุด (นายวีระ มุสิกพงศ์) พิจารณาเห็นชอบ และเสนอให้คณะกรรมการรถไฟพิจารณาอนุมัติตามกระบวนการต่อไป

ในกรณีที่มีอุปสรรคปัญหาไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันในชั้นคณะอนุกรรมการได้ ให้เสนอต่อประธานคณะกรรมการพิจารณา

4. วิธีการเช่า เมื่อคณะกรรมการรถไฟ ฯ อนุมัติการเช่าที่ดินแก่ชุมชน โดยได้ข้อยุติเรื่องที่ตั้งและขนาดพื้นที่แล้ว จึงประสานกับการเคหะแห่งชาติ ให้เป็นคนกลางเช่าที่จากการรถไฟและการเคหะฯ มาจัดให้ชุมชนได้เช่าต่ออีกทอดหนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการรายละเอียดเกี่ยวกับด้านที่อยู่อาศัย เป็นหน้าที่ของการเคหะฯ ประสานกับชุมชน โดยการรถไฟฯ ไม่ต้องมีภาระในกิจการที่การรถไฟไม่มีประสบการณ์

5. เครือข่ายสลัม 4 ภาค ยินดีจะร่วมมือกับการรถไฟในการทำโครงการปรับปรุงชุมชนให้เร็วที่สุด ดังนั้นใน 61 ชุมชนที่เครือข่ายสลัม 4 ภาคเสนอการรถไฟฯ ไม่ต้อง

ประสานผ่านองค์การท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น กรุงเทพมหานคร เทศบาล สุขาภิบาล หรือ องค์การบริหารส่วนตำบล เพราะถ้าองค์กรนั้นไม่เข้าใจชุมชนจะมีปัญหาการประสานงาน เช่น มาแบ่งที่จากชุมชนไปทำประโยชน์เชิงธุรกิจ (กรอบในการดำเนินงานดูได้จากแผนผังในหน้าถัดไป)

ข้อเสนอกรอบแนวทางการดำเนินงานให้เป็นไปตามมติคณะกรรมการรถไฟ

วันที่ 13 กันยายน 2543

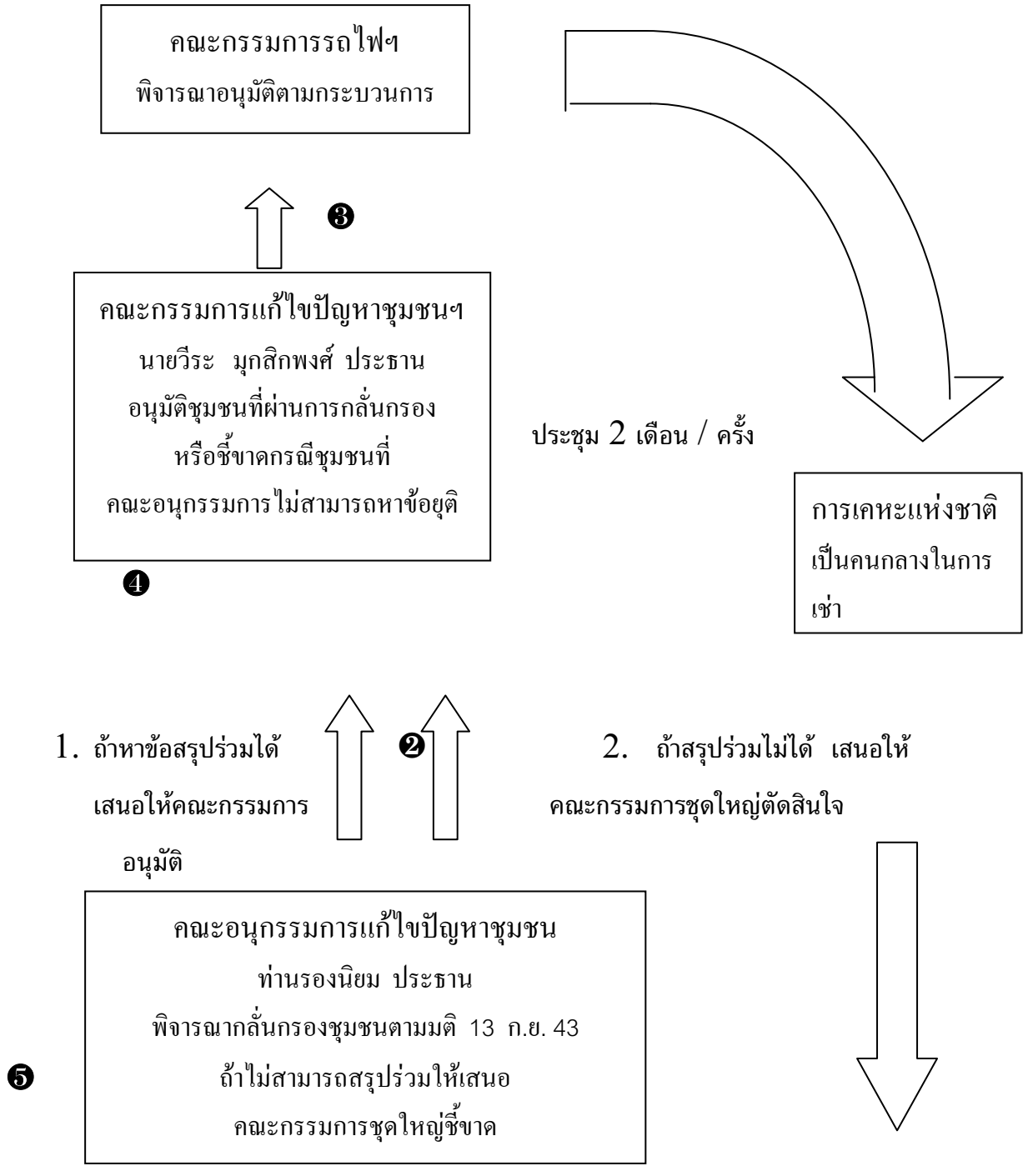

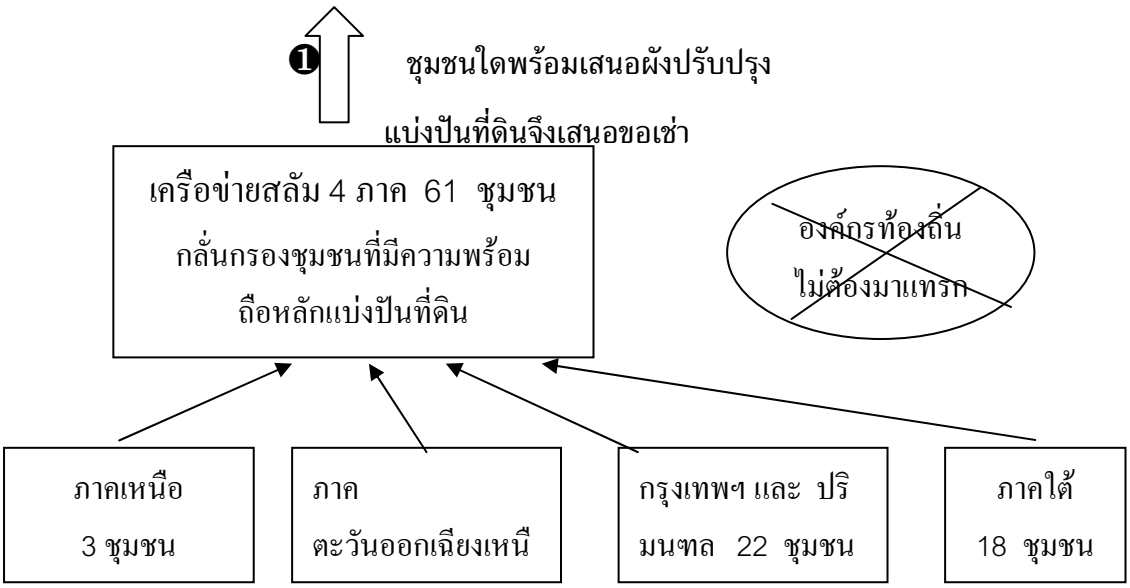

การจัดรูปแบบในการเคลื่อนไหวและการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย ของเครือข่ายสลัมภาคใต้

ชุมชนร่วมใจพัฒนา เป็นหนึ่งในสมาชิกของเครือข่ายชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา และเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่ร่วมผลักดันนโยบายเพื่อการแก้ปัญหาชุมชนแออัดระดับชาติ มาตั้งแต่ปี 2532 ต่อมาชุมชนแออัดในเมืองต่าง ๆ ของภาคใต้ ได้รวมตัวกันเป็น “เครือข่ายระดับจังหวัด” และเครือข่ายชุมชนแออัดระดับจังหวัดของภาคใต้มารวมตัวกันเป็น “เครือข่ายสลัมภาคใต้” ในปี 2541 ซึ่งขณะนั้นมีสมาชิก 27 ชุมชน ใน 4 เขตเทศบาล คือ

1. ชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองสงขลา จำนวน 14 ชุมชน (มีกลุ่มออมทรัพย์ 9 ชุมชน ที่เหลือเป็น
   กลุ่มที่ร่วมกิจกรรมในการพัฒนาและผลักดันการแก้ปัญหาระดับนโยบาย)
2. ชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครนครศรีธรรมราช จำนวน 5 ชุมชน
3. ชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองภูเก็ต จำนวน 4 ชุมชน (มีกลุ่มออมทรัพย์ทั้งหมด)
4. ชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองกันตัง จ. ตรัง จำนวน 4 ชุมชน (มีกลุ่มออมทรัพย์ทั้งหมด)

ซึ่งหลายชุมชนที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายสลัมภาคใต้ได้อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย เมื่อเกิดสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบกับสมาชิกเครือข่ายสลัมภาคใต้ และสมาชิกของเครือข่ายสลัม 4 ภาค จึงได้ประชุมเมื่อ 3 – 4 พ.ย. 2541 ซึ่งได้ข้อสรุปร่วมกัน คือ

1. ต้องผลักดันการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้อยู่อาศัยในที่ดินรถไฟให้เป็นการแก้ปัญหาในระดับนโยบายของรัฐบาลไม่ใช่เลือกปฏิบัติ
2. การแก้ปัญหาต้องเอื้อต่อการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนและสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้
3. การแก้ปัญหาชาวชุมชนต้องมีส่วนร่วม

<u>แผนปฏิบัติในระยะยาว</u>

1. ให้ทุกภาครวบรวมข้อมูลของชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟฯ
2. ประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลกับสมาชิกและชาวชุมชนที่อยู่ในที่ดินรถไฟให้ทั่วถึง
3. จัดเวทีสัมมนาระดับภาค เพื่อสรุปปัญหา , ความคิดเห็นและความต้องการของชาวชุมชน
4. จัดเวทีสัมมนาระดับชาติ เพื่อสรุปปัญหาและความต้องการและเพื่อนำเสนอสู่ระดับนโยบายต่อไป

ภายหลังจากได้ข้อสรุปร่วมกันแล้วกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค ในส่วนของภาคใต้ก็มีการสรุปข้อมูลชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟ พร้อมทั้งกระจายข้อมูลข่าวสารถึงชุมชนทุกชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายฯ และให้ข้อมูลข่าวสารกับชุมชนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกแต่อยู่ในที่ดินรถไฟเพื่อให้รับทราบนโยบายของการรถไฟอย่างทั่วถึง

ต่อจากนั้นในวันที่ 20 มกราคม 2542 ณ หอประชุมสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลภาคใต้ จึงมีการเปิดเวทีเพื่อแสดงพลัง , เสนอความต้องการและลงมติเพื่อเป็นข้อสรุปของภาคใต้ก่อนนำเข้าสู่เวทีของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ในวันที่ 23 –24 มกราคม 2542 ณ กรุงเทพฯ และจะยื่นเสนอต่อผู้รับผิดชอบระดับสูงของการถไฟต่อไป

การประชุมครั้งนี้มีผู้เข้าร่วมประมาณ 2,000 คน ซึ่งมีมติเห็นด้วยกับข้อเรียกร้องของเครือข่ายสลัม 4 ภาคและแสดงความต้องการของผู้อยู่อาศัยในที่ดินรถไฟภาคใต้ ดังนี้

สรุปความต้องการ

ความต้องการ	เหตุผล	หมายเหตุ
1. ขออยู่ในที่ดินเดิม โดยการปรับปรุงหรือจัดทำผังชุมชนใหม่ให้ดีขึ้น	สอดคล้องกับการทำมาหากิน , การศึกษาของเด็กและการรื้อย้ายที่อยู่อาศัยบ่อย ๆ ทำให้คนจนไม่สามารถตั้งต้นชีวิตได้	รูปแบบการอยู่ในที่ดินเดิม สามารถค้นหาค้นหารูปแบบใหม่ ๆ ได้
2. ขอเช่าที่ดินของการรถไฟฯ ในที่ดินเดิม โดยมีรายละเอียดดังนี้ 2.1 เช่าในนามของกลุ่มหรือชุมชน	• การเช่าเป็นรายบุคคลไม่มีใครรับผิดชอบที่ดินที่เป็นส่วนกลาง เช่น ถนน , ศาลาชุมชน , ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ฯลฯ ซึ่งที่ดินส่วนกลางเป็นสถานที่ที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชน • การเช่าเป็นรายบุคคลง่ายต่อการยกเลิกสัญญาเช่า ซึ่งเมื่อยกเลิกสัญญาเช่าจะเป็นผู้บุกรุกทันที • การเช่าในนามกลุ่มหรือชุมชน ชุมชนสามารถพัฒนาที่ดินเป็นตลาด , ที่จอดรถหรืออื่น ๆ เพื่อเศรษฐกิจของชุมชนได้	• ชุมชนที่มีกลุ่มออมทรัพย์จะมีฐานทางการเงินอยู่แล้วสามารถจัดการได้ทันที • ชุมชนที่ยังไม่มีกลุ่มทางการเงินสามารถจัดตั้งได้ทันทีหรือตั้งกลุ่มเพื่อจัดการที่อยู่อาศัยเพียงอย่างเดียวได้
2.2 เช่าระยะยาวไม่น้อยกว่า 30 ปี	• การเช่าเดือนต่อเดือนหรือปีต่อปี ทำให้ผู้เช่าไม่มีความมั่นใจในความมั่นคงเรื่องที่อยู่อาศัยจึงไม่กล้าพัฒนาให้ดีขึ้น • เวลา 30 ปีของคน ๆ หนึ่งหรือครอบครัว ๆ หนึ่งสามารถตั้งต้นชีวิตได้ • ระยะเวลาที่ยาว (30 ปี) ทำให้หน่วยงานที่ให้การบริการสาธารณูปโภค (น้ำ , ไฟ , ทางเดิน , ถนน , คูระบายน้ำ) สามารถเข้าไปพัฒนาชุมชนได้	ชาวชุมชนมองว่าพื้นฐานการพัฒนาชีวิตของตนเองต้องมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง

ความต้องการ	เหตุผล	หมายเหตุ
2.3 ชาวชุมชนมีส่วนร่วมในการร่างสัญญาเช่า	• การที่เจ้าของที่ดินเป็นผู้ร่าง (จัดทำ) สัญญาเช่าเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถเข้าใจข้อเท็จจริงของความเป็นคนจน จึงทำให้การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนไม่ประสบผลสำเร็จและจะเกิดปัญหาต่อเนื่องตามมาอีก • ถ้าชาวชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการร่าง (จัดทำ) สัญญาเช่า ก็จะไม่มีใครปกป้องผลประโยชน์ของชุมชน	ที่ผ่านมาการรถไฟฯ เป็นผู้ร่างสัญญาเช่าเพียงฝ่ายเดียว
2.4 อัตราค่าเช่าที่ดินขอให้เท่ากันทั่วประเทศ	เพื่อความเป็นธรรมกับคนจนทั้งหลาย	• ที่ผ่านมาตามความเหมาะสม • ชาวชุมชนเสนอตารางวาละ 2 บาทต่อปี

เมื่อเครือข่ายสลัมภาคใต้นำเสนอข้อมูล / ความต้องการกับเครือข่ายสลัม 4 ภาคแล้วก็ร่วมกันผลักดันในขั้นตอนต่อไป เช่น การเจรจา / การต่อรอง กับผู้มีอำนาจในการแก้ปัญหา

ในระดับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เครือข่ายสลัมภาคใต้ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของขบวนในการร่วมกำหนดทิศทางทุกขั้นตอน มีการรวบรวมข้อมูล , วิเคราะห์ข้อมูล / ติดตามผลอยู่ตลอดเวลา ในขณะเดียวกันพื้นที่ไหนมีปัญหาเร่งด่วนก็จะลงไปแก้ปัญหา พื้นที่ไหนยังไม่เข้มแข็งก็จะมีทีมลงไปหนุนช่วย ซึ่งขณะนี้ผลความคืบหน้าในระดับนโยบายเป็นที่น่าพอใจ แต่ใช่ว่าจะราบรื่นอย่างที่คิด ยังต้องผลักดันด้านกลไกการปฏิบัติอยู่เป็นระยะ ทั้งนี้รัฐจะยอมแก้ปัญหาให้ ก็ต่อเมื่อชาวชุมชนได้ใช้พลังในการกดดันทุกครั้ง ทั้งๆ ที่มีการกำหนดกลไกร่วมกันแล้ว

กระบวนการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยของชุมชนร่วมใจพัฒนา

ชุมชนร่วมใจพัฒนา เป็นหนึ่งในหกสิบเอ็ดชุมชนในโครงการนำร่องเพื่อการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย ที่จะใช้แนวทางการแก้ปัญหาตามมติบอร์ด 13 กันยายน 43 ซึ่งภายหลังจากที่สมาชิกรับทราบสถานการณ์จากนโยบายของการรถไฟแล้ว ความตื่นตัวระดับชุมชนมีมากขึ้นตามลำดับ ในชุมชนมีการประชุมทำความเข้าใจกันหลายครั้ง เพราะเรื่องที่อยู่อาศัยเป็นประเด็นปัญหาร่วมของสมาชิกชุมชน เมื่อมีการเคลื่อนไหวในประเด็นที่เกี่ยวข้องในเรื่องสิทธิ เช่น พรบ. ชุมชนแออัด , ที่ดินรถไฟ ชาวชุมชนจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และที่ผ่านมาชุมชนร่วมใจพัฒนาถือเป็นพลังหลักของเครือข่ายระดับจังหวัดและระดับภาค

ตัวอย่าง การเคลื่อนไหวในภาคใต้ เมื่อ 22 มกราคม 2542 มีการเปิดเวทีเพื่อแสดงมติของชาวชุมชนรถไฟภาคใต้ ซึ่งมีผู้เข้าร่วมประมาณ 2,000 คน สมาชิกในชุมชนร่วมใจพัฒนาก็เป็นหนึ่งในสมาชิกของเครือข่ายสลัมภาคใต้ที่ไปร่วมลงมติและแสดงความต้องการเกือบทุกครอบครัว

ต่อมาเมื่อมีการเคลื่อนขบวนไปชุมนุมที่หน้ากระทรวงคมนาคมเมื่อ 7 - 8 มิถุนายน 2543 ซึ่งในการเคลื่อนขบวนครั้งนี้มีผู้เข้าร่วมจากเครือข่ายสลัมภาคใต้ จำนวน 1,500 คน จาก 7 เขตเทศบาล โดยมีตัวแทนจาก 33 ชุมชน โดยมีสมาชิกจากชุมชนร่วมใจพัฒนาไปร่วมจำนวน 150 คน และมีทีมทำงานจากชุมชนร่วมใจพัฒนาที่สามารถเป็นตัวขับเคลื่อน / ตัวหลักในระดับขบวนในครั้งนั้น 7 คน

การขับเคลื่อนระดับขบวนก็มีตัวแทนจากชุมชนร่วมใจพัฒนาเป็นหลักอยู่ด้วย และภายในชุมชนเองก็มีการเตรียมการเพื่อรองรับสถานการณ์การแก้ปัญหา ดังนี้

1. การให้ข้อมูล / ทำความเข้าใจต่อสมาชิกชุมชน

2. มีการสำรวจชุมชนเพิ่มเติมจากข้อมูลที่มีอยู่แล้วจากงานสำรวจในโครงการวิจัย ฯ เมื่อ ก.ค. 2542 ซึ่งชาวชุมชนร่วมกระบวนการอยู่ด้วยเพื่อให้เกิดความชัดเจนในข้อมูลเพื่อต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย
3. เตรียมแผนที่ชุมชนให้มีความชัดเจน (ผ่านการทำผังมาก่อนในงานโครงการวิจัยฯ)
4. มีทีมงานที่อยู่อาศัยชัดเจนในการเคลื่อนไหว โดยมาจากกรรมการชุมชนและกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ จำนวน 15 คน
5. ปรับระบบกลุ่มออมทรัพย์ให้สอดรับกับแนวทางในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นกลุ่มองค์กรในการรองรับการเช่าที่
6. ร่วมประชุม – ปรึกษาหารือกับเครือข่ายระดับจังหวัดและระดับภาคตามวาระที่ตกลงกัน เพื่อรับรู้ข้อมูลความเคลื่อนไหวและวางแผนร่วมกันระหว่างสมาชิกทุกระดับ

สิ่งที่ชุมชนร่วมใจพัฒนากำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบันเพื่อเตรียมความพร้อมภายในชุมชนก่อนยื่นขอเช่า

1. สรุปข้อมูลกลุ่ม / ชุมชน
2. สรุปข้อมูลของครอบครัวที่เข้าร่วมโครงการขอเช่าที่
3. เตรียมการปรับระบบกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อเตรียมรับการเช่าที่
4. จัดทำผังชุมชนใหม่
5. จัดทำระเบียบการบริหาร-จัดการชุมชนใหม่ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติร่วมกันภายหลังการเช่าที่

สรุป

ปัญหาที่อยู่อาศัยในทัศนะของชาวชุมชนร่วมใจพัฒนา เป็นปัญหาสำคัญโดยเฉพาะกับคนที่ถูกไล่รื้อมาแล้ว พวกเขารู้สึกกระทบใจมากต่อสถานการณ์ / นโยบายของการรถไฟฯ คนกลุ่มนี้จะมีความกระตือรือร้นมากเป็นพิเศษในการเข้าร่วมประชุม เพื่อ ปรึกษาหารือหรือร่วมชุมนุม และเป็นกำลังหลักในการต่อสู้ทั้งในระดับชุมชนและระดับขบวน จะมีความเชื่อมั่นในการรวมพลัง เนื่องจากเคยมีประสบการณ์จากการไล่รื้อมาก่อน ซึ่งสมัยนั้นอยู่กันแบบตัวใครตัวมัน ผู้มีอำนาจจะจัดการอย่างไรก็ได้ตามอำเภอใจ

<u>ความรู้สึกของชาวชุมชนต่อผลที่ผ่านมา</u> สมาชิกทั่วไปจะตื่นตัวในประเด็นนี้ จึงมีความเห็นว่าหากการรถไฟให้เช่าที่จริง พวกเขาจะพัฒนาบ้าน / ชุมชนให้ดีขึ้น ไม่ต้องวิตกกับ

ปัญหาความไม่มั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัยอีก และปัญหาอย่างอื่นก็จะได้รับการแก้ไขด้วย เช่น ไฟฟ้า , น้ำประปาที่เป็นปัญหาพื้นฐานก็จะได้ใช้ในระบบเหมือนกับคนทั่วไป

จากการพูดคุยกับสมาชิกทั้งที่เป็นรายบุคคลและกลุ่มฯ ส่วนใหญ่จะมีความรู้สึกว่าการอยู่อาศัยโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าที่จะเป็นการดีมาก แต่เมื่อถามถึงว่ามีความมั่นคงหรือไม่กับสถานการณ์แบบนี้ และที่การรถไฟฯ ออกนโยบายให้เช่าที่ ส่วนใหญ่ก็จะบอกว่าไม่มั่นคง ถ้าบังเอิญรถไฟเอาที่ดินที่ตัวเองปลูกบ้านอาศัยอยู่ให้คนอื่นหรือนายทุนเช่า

เมื่อผลของการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย มาถึงขั้นที่ทางการรถไฟเห็นด้วยกับแนวทางการแก้ปัญหา ที่มีทั้งภาครัฐ / องค์กรพัฒนาเอกชน / นักวิชาการและชาวบ้านร่วมกัน โดยมีชุมชนนำร่อง 61 ชุมชน ชาวบ้านคนที่เคยไปร่วมชุมนุมหน้ากระทรวงคมนาคมค่อนข้างจะมีความเชื่อมั่นว่าปัญหานี้จะได้รับการแก้ไข แต่ทั้งนี้ส่วนใหญ่จะฝากความหวังไว้ที่กรรมการชุมชนและกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ให้เป็นผู้ดำเนินการแทน ซึ่งสมาชิกทั่วไปจะให้การสนับสนุน เช่น ด้านความร่วมมือ , กำลังทรัพย์ในการเคลื่อนไหว / การต่อสู้ - เรียกร้องความเป็นธรรม

สมาชิกส่วนใหญ่จะทราบในข้อต่อรองที่ได้จากการรถไฟ แต่จะไม่ค่อยเข้าใจกลไกการปฏิบัติว่าทำไมมีความซับซ้อน / ล่าช้า กลัวจะมีปัญหาการเมืองระดับชาติแทรกแซง / ไม่จริงใจในการแก้ปัญหา

ส่วนคนที่ไม่ค่อยได้เข้าร่วมในระดับเครือข่าย จะคอยติดตามสถานการณ์ไม่มั่นใจว่าการแก้ปัญหาจะเป็นจริง เพราะระยะเวลาในการเคลื่อนไหวเป็นปี รูปธรรมถึงแม้จะมีชุมชนทับแก้วเป็นชุมชนแรกในโครงการนำร่องได้เช่า 30 ปี ก็ยังไม่ค่อยเชื่อเพราะคิดว่าสภาพที่พวกเขาอยู่กับสถานการณ์ของชุมชนทับแก้วจะต่างกัน

- ความหวังเรื่องที่ดินที่จะได้เช่าที่

จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนในเวทีผู้นำ / แกนนำเรื่องที่อยู่อาศัยเมื่อวันที่ 24 กันยายน 2544 แกนนำส่วนใหญ่จะมีความหวังเรื่องที่ดินร้อยละ 50-80 สิ่งที่ทำให้เกิดความหวังและมั่นใจ เนื่องจากมีมติบอร์ดของการรถไฟที่ชัดเจนในการให้ชุมชนเช่าที่ และเชื่อมั่นต่อความเป็นขบวนของคนจนจะสามารถผลักดันการแก้ปัญหาระดับนโยบายได้

- อุปสรรค / ปัญหาในทัศนะของแกนนำต่อการแก้ปัญหาเรื่องที่ดิน คือ

1. นโยบายของรัฐบาลซึ่งมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา
2. กลัวว่าข้อเสนอของชาวบ้านจะผูกมัดทางการรถไฟเกินไป
3. ความไม่พร้อมของชุมชน โดยเฉพาะในการที่จะทำให้คนในสี่ร้อยกว่าครอบครัวอยู่ภายใต้กติกาเดียวกัน ในการบริการ-จัดการชุมชนใหม่เมื่อได้เช่าที่ ซึ่งเรื่องนี้ชุมชน

บอกว่าเป็นเรื่องที่ยากและบางบ้านอาจจะต้องปรับหรือเสียเนื้อที่ในการครอบครองเพื่อรองรับการปรับผังชุมชนใหม่ที่อาจจะมีขึ้นด้วย

กระบวนการของโครงการวิจัยฯ

ได้ทำบทบาทในการกระตุ้น , สรุปบทเรียนและประเมินในแต่ละกิจกรรม ซึ่งจะเห็นว่ากระบวนการสำรวจข้อมูลที่ชุมชนมีส่วนร่วมมาตั้งแต่ต้น สามารถนำมาปรับใช้ในกรณีการเคลื่อนไหวเรื่องที่อยู่อาศัยได้ โดยข้อมูลที่ผ่านการจัดระบบแล้วชุมชนสามารถนำมาใช้ได้ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสมาชิก ซึ่งสมาชิกชุมชนมีทัศนะต่อการสำรวจชุมชนที่หน่วยงานต่างๆ ลงสำรวจ แล้วผลของการให้ข้อมูลไป ทางชุมชนไม่เคยได้ผลประโยชน์ในเชิงสาธารณะ ซึ่งครั้งนี้แกนนำอาจจะเห็นประโยชน์ของข้อมูลชุมชนมากกว่าสมาชิกทั่วไป ซึ่งข้อมูลสามารถนำมาใช้ได้อีกครั้งเมื่อทำโครงการขอเช่าที่

และจากเวทีประเมินผลของการเคลื่อนไหวเรื่องที่อยู่อาศัย จะเห็นว่าในระดับชุมชนเองยังมีคนที่ไม่เชื่อในกระบวนการต่อสู้อีกพอสมควร แม้แต่คนที่เป็นแกนนำบางคนบอกว่าเชื่อมั่นหรือมีความหวังเพียง 10% เท่านั้น จะให้เชื่อก็ต่อเมื่อได้สัญญาเช่าจริงๆ แต่ก็พยายามไม่ให้ตัวเองตกขบวน ซึ่งกลุ่มคนประเภทนี้นอกจากจะไม่หนุนช่วยขบวนแล้วยังจะบั่นทอนกำลังใจของคนที่กำลังสู้เพื่อแก้ปัญหาในทุกระดับ

จากกระบวนการต่อสู้ของชาวชุมชน จะเห็นว่าการที่คนจนใช้ตัวแทนไปเจรจาไม่เคยประสบความสำเร็จ มีสิ่งเดียวที่สามารถแก้ไขปัญหาได้ คือ การรวมพลังเท่านั้น ซึ่งทำให้มีอำนาจในการต่อรอง / ต่อสู้กับอำนาจรัฐได้

เอกสารอ้างอิง

1. รายงานผลการศึกษา โครงการวิจัยและปฏิบัติการวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด

ในเมือง หน้า 226-228

3. เอกสารบรรยายสรุป เทศบาลนครสงขลา กองวิชาการและแผนงาน พ.ศ. 2543 หน้า 6

4. เอกสารสรุปข้อมูลการสำรวจชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยในที่ดินรถไฟภาคใต้ โดยเครือข่ายสลัมภาคใต้

5. เอกสารจดหมายข่าวเครือข่ายสลัม 4 ภาค

6. เอกสารปฏิรูปที่ดินรถไฟเพื่อที่อยู่อาศัยคนจนวันที่อยู่อาศัยสากล 2544 โดยเครือข่ายสลัม 4 ภาค

7. บันทึกรายงานการประชุมของโครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้

บทที่ 4

ชุมชนหลังวิทยาลัยอาชีวะ ระยะที่ 2

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

การก่อตัวของชุมชนหลังวิทยาลัยอาชีวะสงขลา เริ่มในปี พ.ศ. 2522 หลังจากการรถไฟหยุดดำเนินการสายหาดใหญ่-สงขลา เมื่อปี พ.ศ. 2520 เนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของผู้เดินทางที่หันไปใช้เส้นทางรถยนต์ที่สะดวกกว่า นับแต่นั้นมาสองข้างทางของรางรถไฟเกิดรกร้างว่างเปล่า ส่งผลให้พี่น้องประชาชนที่ยากจนและไม่มีที่อยู่อาศัยเข้าไปจับจองที่ดินของการรถไฟเพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะบริเวณใกล้เคียงตัวเมือง เนื่องจากอยู่ใกล้แหล่งทำมาหากิน

กลุ่มแรก ที่ย้ายเข้ามาอยู่ในที่ดินของการรถไฟบริเวณหลังวิทยาลัยอาชีวะเมื่อ 20 ปีก่อน เป็นกลุ่มที่เคยอยู่ในเขตเทศบาลหรือบริเวณใกล้เคียงและเคยถูกไล่ที่มาจากชุมชนอื่นในเขตเทศบาล อดีตเป็นคนแถบคาบสมุทรสทิงพระ เคยมีปัญหาเรื่องการประกอบอาชีพทำนา, ประมง จึงอพยพเข้าเมือง บ้างก็เช่าที่ปลูกบ้านหรือเช่าบ้าน ในเขตเทศบาลสงขลา เมื่อเจ้าของที่เอาที่ดินคืนไม่ให้เช่าบ้านจึงขาดแคลนที่อยู่อาศัย ประจวบเหมาะกับการรถไฟหยุดเดินรถจึงเกิดการจับจองที่ดิน

ผู้มาจับจองที่ดินในยุคแรกเล่าให้ฟังว่า ก่อนที่จะมาปลูกสร้างบ้านต้องถางป่าก่อนแล้วปลูกเป็นเพิงชั่วคราวพอเป็นที่อยู่อาศัยได้ เมื่อปลูกเพิงได้ประมาณ 6-7 วัน การรถไฟจะไปรื้อ ชาวบ้านก็จะสร้างใหม่ ทำอยู่อย่างนี้จนนับครั้งไม่ถ้วน ต่อมาการรถไฟเริ่มเฉยชาวบ้านจึงทยอยกันมาอยู่เรื่อย ๆ จนมากขึ้น ประมาณ 50 กว่าหลังคาเรือน ต่อมาราวปี พ.ศ. 2527 การรถไฟไล่รื้อใหญ่อีกครั้งเมื่อเห็นว่าชาวบ้านเริ่มบุกรุกมากขึ้น การไล่รื้อครั้งนั้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่การรถไฟไล่รื้อชุมชนอื่น ๆ ในเขตเทศบาลสงขลา ที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟ ผู้คนที่มาอาศัยอยู่จึงแตกกระจายไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ เช่น ไปอยู่บริเวณชุมชนกุโบร์, เช่าที่ดินเอกชนซอย 17 ถนนทะเลหลวงและกลับภูมิลำเนาเดิม (ที่เหลือ) สู้อยู่ที่เดิมประมาณ 10 กว่าหลัง

กลุ่มคนยุคสอง การรถไฟไล่รื้อแล้วยังไม่มีโครงการทำอะไรต่อ ชาวบ้านก็เริ่มทยอยกันเข้ามาปลูกสร้างบ้านคนที่อยู่ก่อนแล้วเริ่มขยายอาณาเขตบริเวณบ้านและสร้างเป็นเพิงให้คนมาทีหลังเช่า จนเกิดความหนาแน่นดังในปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่า กลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นประชาชนที่อพยพมาจากบริเวณคาบสมุทรสะทิงพระหรือลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและลุ่มน้ำปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช (สงขลา, พัทลุง, นครศรีธรรมราช) สาเหตุของการอพยพย้ายถิ่น เป็นเพราะการทำนาและการ

ประมงในเขตลุ่มน้ำทั้งสองแห่ง เกิดความล้มเหลวในช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา การอพยพมีทั้งประเภทมาตั้งรกรากแบบถาวรและชั่วคราว ส่วนที่มาจากภาคอื่น ๆ จะมาอาศัยพักพิงชั่วคราวเพื่อประกอบอาชีพ และส่วนใหญ่จะมาเช่าบ้านหรือห้องแถว

ปัจจุบันอายุของชุมชนประมาณ 20 ปี นับตั้งแต่คนยุคแรกที่มาอาศัย แต่เริ่มมีผู้คนหนาแน่นเมื่อประมาณ 5 ปีที่ผ่านมาและที่น่าสนใจจากการศึกษา-สำรวจเมื่อเดือนกรกฎาคม ปี พ.ศ. 2542 ก็คือในจำนวน 88 หลังคาเรือน ที่ตอบแบบสอบถามพบว่าระยะเวลาที่มาอาศัยอยู่ในชุมชนไม่เกิน 5 ปี คิดเป็นร้อยละ 60.23 ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของชุมชน และยิ่งไปกว่านั้นผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ไม่เกิน 2 ปี คิดเป็นร้อยละ 36.34 จึงนับว่าชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่ผู้อยู่อาศัยจำนวนถึงร้อยละ 90 เพิ่งเข้ามาเป็นสมาชิกชุมชนในระยะเวลาไม่นานนี้เอง (ระยะ 2-5 ปี)

ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 84.78 รองลงมาคือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 13.49 และศาสนาคริสต์ ร้อยละ 1.73 ส่วนใหญ่ของชุมชนจะเป็นกลุ่มผู้ใช้แรงงานอายุตั้งแต่ 21-50 ปี มีเด็กอายุต่ำกว่า 10 ปี ร้อยละ 20.82 อายุ 10-20 ปี ร้อยละ 18.43 และผู้สูงอายุ ตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ร้อยละ 5.41

สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนหลังวิทยาลัยอาชีวะสงขลา เป็นชุมชนแออัดที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟ บนเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ มีจำนวนบ้าน 103 หลังคาเรือน ประชากรประมาณ 500 คน (ข้อมูลเมื่อ 19 กรกฎาคม 2542) มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยโดยเป็นเจ้าของบ้านร้อยละ 60.47 ส่วนที่เหลือร้อยละ 39.53 เป็นบ้านเช่าหรือห้องเช่าซึ่งเจ้าของบ้านมีทั้งอยู่ในชุมชนและอยู่นอกชุมชน สภาพบ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่ไม่ถาวร เป็นบ้านชั้นเดียวกั้นด้วยไม้หรือสังกะสี มีลักษณะเป็นเพิงชั่วคราวหลายหลังซึ่งปลูกให้คนภายนอกมาเช่าอยู่อาศัย บ้านที่อยู่ในสภาพค่อนข้างดีจะอยู่ในแนวถนนเส้นหลักของชุมชน

จากการดูสภาพทางกายภาพและสอบถามพบว่า กลุ่มคนแรก ๆ ที่เข้ามาปลูกสร้างบ้านคิดจะอาศัยเพียงชั่วคราว เพราะไม่แน่ใจว่าการรถไฟจะมารื้ออีกเมื่อไหร การสร้างบ้านจึงไม่คำนึงถึงถนน ตรอก ซอย ต่อมาก็มีคนจากหลายที่เข้ามาปลูกสร้างบ้านกันอย่างไร้ระเบียบ ถนนเส้นทางในชุมชนจึงคดไปมา มีการสร้างบ้านล้ำเข้ามาในเขตถนนจนหนาแน่นอย่างปัจจุบัน

สภาพพื้นที่ของชุมชนเป็นที่ราบลุ่ม เมื่อฝนตกหนักน้ำจะท่วมขัง ที่ผ่านมาชุมชนยังไม่เคยจัดระบบชุมชน ยังอยู่กันแบบตัวใครตัวมัน

ในบริเวณชุมชนถ้าสังเกตจะเห็นรางรถไฟที่หยุดดำเนินการแล้วอยู่ 2 สาย ซึ่งแยกกันบริเวณชุมชน สายที่หนึ่งเป็นเส้นทางเดินรถจาก สงขลา-หาดใหญ่ สายที่สองแยกออกไปสู่ท่าเทียบเรือของการรถไฟบริเวณบ้านบน ถนนนราธิวาสหรือถนนนครนอกในปัจจุบัน ซึ่งบริเวณดังกล่าวใกล้ชายฝั่งทะเลสาบสงขลา เป็นจุดรวมสำคัญที่รถไฟขบวนขนส่งสินค้าจะนำสินค้าประเภทยางพารา, ข้าวไปส่งให้บริษัทต่าง ๆ เช่น **"จงหิ้น" "เขียนห้อง"** ซึ่งเป็นบริษัทขนาดใหญ่ที่รับซื้อยางพาราในภาคใต้ ต่อจากนั้นบริษัทต่าง ๆ จะขนถ่ายสินค้าส่วนหนึ่งลงเรือไปยังประเทศสิงคโปร์, มาเลเซีย, กรุงเทพฯ และอีกส่วนหนึ่งทางรถยนต์ไปยังจังหวัดปัตตานี, ยะลา, นราธิวาส

ปัจจุบันที่ดินข้างทางรถไฟทั้งสองสายนี้ มีผู้คนที่ทยอยกันเข้ามาอาศัยอยู่ โดยสร้างบ้านเรือนทับรางรถไฟจนมองเห็นไม่ชัดเจน

สภาพปัญหาที่ชาวชุมชนสะท้อนให้ทราบ มีดังนี้

1. ปัญหาสาธารณูปโภค ซึ่งเรียงลำดับความสำคัญ คือ ไฟฟ้าร้อยละ 26.61, ระบบระบายน้ำ ร้อยละ 25.00, ถนน ร้อยละ 16.53, น้ำประปา ร้อยละ 12.90, ทางเดินเท้า ร้อยละ 12.90 และปัญหาขยะ/ความสะอาดร้อยละ 11.29
2. ปัญหาบ้านไม่มีเลขที่ ร้อยละ 39.77
3. ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ/อาชีพ-รายได้ไม่แน่นอน
4. ปัญหาความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งระบุว่าเนื่องมาจากปัจจัยสำคัญหลัก 2 ประการ คือ ยังขาดผู้นำที่จริงจัง เข้มแข็ง สนใจต่อปัญหา และมีบ้านเช่าที่คนต่างถิ่นเข้ามาอาศัยพักพิงชั่วคราว จึงไม่มีความสำนึกในการร่วมรับผิดชอบหรือร่วมมือในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน
5. มีการพนัน, ยาเสพติด, มั่วเพศ, ทะเลาะวิวาท
6. ขาดศูนย์บริการของชุมชน เช่น ศาลาชุมชน, ศูนย์เด็กเล็ก, ศูนย์กีฬา เป็นต้น

อาชีพ ชาวชุมชนหลังวิทยาลัยอาชีวะมีอาชีพหลากหลาย โดยส่วนใหญ่จะเป็นลูกจ้าง เช่น กรรมกรก่อสร้าง, ลูกเรือประมง, ลูกจ้างแพปลา, รับจ้างขายของ, ขับรถสิบล้อ - ขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง - ถีบสามล้อ, รับจ้างเลี้ยงไก่ชน, รับจ้างซักผ้า, ค้าขาย ฯลฯ

จากการสอบถามพบว่า อาชีพแม่บ้านมีสัดส่วนค่อนข้างสูง ทำหน้าที่ดูแลบ้าน, ดูแลลูก สามีของแม่บ้านเหล่านี้ส่วนใหญ่ไปออกเรือหรือเป็นลูกจ้างเรือประมง ออกทะเลครั้งละหลายวันกว่าจะกลับบ้าน และอีกส่วนหนึ่งพบกับปัญหาว่างงาน เนื่องจากปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ คนที่เคยรับจ้างเป็นกรรมกรใช้แรงงานต้องตกงาน ว่างงานกันหลายคน

อาชีพที่ทางทีมวิจัยได้ทำการศึกษาแบบเจาะลึก คือ อาชีพชาวประมง เนื่องจากเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนหลายครอบครัว การศึกษามุ่งเข้าใจวิถีชีวิตของชาวประมง วิธีการเข้าสู่อาชีพ ทัศนะต่ออาชีพ ปัญหา-อุปสรรคของการประกอบอาชีพ และการโยงใยความสัมพันธ์กับภายนอก

อาชีพชาวประมง (ลูกเรือ, ลูกอวนหรือลูกจ้าง)

เจ้าของเรือ ชาวประมงเรียกว่า เถ้าแก่ จะเป็นเจ้านายคนสำคัญ รองลงมาคือ ไต๋ก๋ง เป็นผู้รับจ้างจากเถ้าแก่รายใหญ่อีกทอดหนึ่งแล้วมาหาลูกเรือเอง

ถ้าเจ้าของเรือรายเล็ก เถ้าแก่ กับไต๋ก๋ง อาจจะเป็นคน ๆ เดียวกัน

เถ้าแก่เรือ ส่วนใหญ่จะเป็นคนสงขลา, ปัตตานี, นครศรีธรรมราช เป็นต้น เถ้าแก่ที่มีเรือหลายลำก็จะจดทะเบียนเป็นบริษัท ส่วนรายย่อย อาจจะมีเรือลำหนึ่งหรือสองลำ ไม่จัดตั้งเป็นบริษัท

เรือมีหลายขนาด, ช่วงเวลาในการออกเรือก็ต่างกัน เช่น บางลำออกทุก 1, 3, 6 เดือน และปีละครั้ง ในแต่ละลำจะประกอบด้วย 7 - 12 ชีวิต

บทบาท/หน้าที่ ในเรือแต่ละลำ ประกอบด้วย

1. ไต๋ก๋ง ทำหน้าที่ ขับเรือ, ควบคุมเรือ ถือว่าเป็นหัวหน้าใหญ่ที่ทุกคนต้องเชื่อฟังขณะอยู่บนเรือ
2. อีซิ้ว ทำหน้าที่ เป็นมือสองรองจากไต๋ก๋ง ทำหน้าที่ดองปลา, คัดปลา, เลือกปลา ปลาจะดีหรือเน่าขึ้นอยู่กับคน ๆ นี้ซึ่งมีความชำนาญ
3. เอ็นจิเนียร์ ทำหน้าที่ ควบคุมเครื่อง เป็นคนของเถ้าแก่ที่จ้างมาโดยเฉพาะ
4. พ่อครัว ทำหน้าที่ ปรุงอาหาร ส่วนใหญ่ไต๋ก๋งจะเป็นคนว่าจ้างเอง
5. ลูกเรือ/ลูกอวน ทำหน้าที่ ลากอวน,ซ่อมแซมอวนที่ขาด,คัดปลา,เลือกปลา, ทิ้งสมอ เป็นต้น

รายได้คนแต่ละกลุ่มจะมีรายได้จากการประกอบอาชีพแตกต่างกัน

ไต๋ก๋ง : จะได้เปอร์เซ็นต์ตามที่ตกลงกันไว้กับเถ้าแก่ เช่น 60 ต่อ 40, 70 ต่อ 30 ของกำไรที่ขายปลาได้ในแต่ละเที่ยว

อีซิ้ว : จะมีรายได้เฉพาะตำแหน่งหน้าที่ บวกกับค่าเปอร์เซ็นต์ที่ได้จากการทำหน้าที่อื่น ๆ

เอ็นจิเนียร์ : ส่วนใหญ่รายได้เฉพาะหน้าที่จะได้รับจากเถ้าแก่ ส่วนรายได้จากการทำหน้าที่อื่นจะได้จากไต๋ก๋ง

พ่อครัว : จะมีรายได้จากไต๋ก๋งเฉพาะหน้าที่และค่าแรงที่ทำหน้าที่อื่น ๆ

ลูกเรือ/ลูกอวน : จะมีรายได้จากส่วนแบ่งของไต๋ก๋ง ถ้าเที่ยวไหนได้ปลามากและชนิดของปลานั้นมี

ราคาสูงลูกเรือก็จะได้ส่วนแบ่งมาก แต่โดยสรุปก็คือลูกเรือจะมีรายได้ไม่แน่นอน

- รายได้ของการออกเรือในแต่ละเที่ยวนั้นไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับชนิดของปลาที่ได้ เช่นปลาหมึก ปลาแดง ปลาฉลาม ปลากะพง ปลาเก๋า ปลาอินทรีย์ ปลาแบน ปลาสำลี ราคาจะค่อนข้างดี ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้, และทุน (น้ำมัน, อุปกรณ์ และอื่น ๆ) ที่ใช้จ่ายในการออกเรือแต่ละครั้งจะเป็นตัวแปรของรายได้ที่สำคัญ

- ลูกเรือให้ทัศนะ ต่อ อาชีพและรายได้ว่า
  - การเป็นลูกจ้างมีรายได้ไม่แน่นอน ถ้าคนที่เคยมีประสบการณ์ ทำมานานแล้ว เถ้าแก่จะให้เบิกล่วงหน้าได้ แต่ไม่มาก เมื่อเข้าฝั่งจะหักลบ ส่วนที่เหลือจะให้เพิ่ม แต่ละเดือนไม่พอจ่าย เพราะต้องซื้อเสบียงส่วนตัวลงเรืออีก
  - เป็นอาชีพที่เสี่ยงตลอดเวลา เห็นแต่ฟ้ากับน้ำ เมื่ออยู่ในเรือต้องเชื่อฟังไต๋กง อู้งานไม่ได้ ซึ่งอาชีพนี้มีคนตายในทะเลหลายคน สาเหตุจาก 1) อู้งาน, เมาเรือ ถูกทุบตีให้ตายแล้วโยนทะเล 2) ภัยจากธรรมชาติ เช่น เกิดพายุ 3) อุบัติเหตุ เช่น เรือชน, เรือแตก, กว๊านหรือวินเรือตีตกทะเล
  - เป็นทางเลือกของคนจนที่มีแต่แรง ใจกล้า เข้าง่ายไม่ต้องใช้ความรู้ ไม่ต้องใช้สมอง ไม่มีบัตรประจำตัวประชาชนก็ประกอบอาชีพได้
  - คนหนุ่ม รู้สึกสนุก เป็นงานที่ใช้พละกำลัง ทำแล้วมีเงินใช้
  - ส่วนคนที่มีครอบครัว บอกว่าถ้ามีทางเลือกอื่นจะไม่ทำแล้ว จะเครียดกับรายได้/รายจ่ายของชีวิตครอบครัว และความเป็นห่วงครอบครัวที่อยู่บนฝั่ง

การเข้าสู่อาชีพ

1. เพื่อนแนะนำ เนื่องจากต้องการรายได้มาจุนเจือครอบครัว
2. มีนายหน้ามาหาและเป็นความต้องการด้วย โดยนายหน้าจะได้เปอร์เซ็นต์
3. สมัครใจ เพราะส่วนหนึ่งมีญาตพี่น้องทำอยู่แล้ว
4. เป็นอาชีพที่ไม่ต้องเขียนใบสมัคร

กิจกรรมขณะอยู่บนเรือ

ตัวอย่าง

- ปล่อยอวน ตอนตี 4 ทิ้งไว้ประมาณ 5-6 ชั่วโมง
- กู้อวนและเอาปลาขึ้น
- เลือกชนิดของปลา, คัดขนาดของปลา, ดองปลา, ใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง ถ้าทำเร็วก็จะได้พักผ่อนเร็วขึ้น
- พักผ่อน

- ถ้าอวนขาด ต้องปะต้องซ่อมแซมให้แล้วเสร็จถึงจะพักผ่อนได้ ถ้าขาดเยอะจะต้องทำแบบหามรุ่งหามค่ำ

หมายเหตุ : - คืนเดือนหงาย จะวางอวนทั้งกลางวันและกลางคืน
- คืนเดือนมืด จะวางอวนเฉพาะกลางวัน กลางคืนทิ้งสมอไว้เฉย ๆ เพราะปลาไม่ค่อยมี

- ในช่วงการออกเรือ 5-10 วัน จะมีเรือทัวร์ หรือ เรือขนถ่ายปลาไปรับปลาที่ได้ขึ้นฝั่ง และนำน้ำแข็งไปส่งด้วย ซึ่งใครจะฝากข่าว ฝากของ ฝากซื้อสิ่งของที่อยู่บนฝั่งได้ ซึ่งในขณะที่เรือทัวร์ไปรับของกลางทะเลบางลำมีการส่งยาเสพติดด้วย
- เรือที่เข้าฝั่งจะให้ลูกเรือพักผ่อน 2-3 วัน แต่ถ้าเกิดพายุหรือเรือมีปัญหาอาจจะต้องหยุดหลายวัน

กิจกรรมช่วงที่อยู่บนฝั่งของลูกเรือ

- เมื่อเรือเข้าฝั่ง จะต้องเอาของออกมาให้หมด พร้อมทั้งทำความสะอาดให้เรียบร้อย
- คนที่มีครอบครัวแล้ว ส่วนใหญ่จะพักผ่อนอยู่กับครอบครัว และอาจจะพบปะเพื่อนบ้านบ้าง
- เมาเหล้า / เที่ยวผู้หญิง ลูกเรือบางลำเมื่อขึ้นฝั่ง จะมีผู้ประกอบการจัดเตรียมธุรกิจแบบนี้ไว้ล่วงหน้าเรียบร้อยแล้ว
- จัดเตรียมข้าวของที่จะเอาลงเรือในเที่ยวต่อไป

ทัศนะของแม่บ้านที่อยู่บนฝั่ง

- เครียดและเป็นห่วง ผู้ที่ออกเรือเพราะเสี่ยง แต่ไม่มีทางเลือกอื่น อยากให้เปลี่ยนอาชีพถ้าทำได้
- บางคนพยายามเปลี่ยนไปทำอาชีพก่อสร้าง แต่ระยะที่ผ่านมานี้ทำแล้วเขาไม่จ่ายเงิน เนื่องจากเศรษฐกิจไม่ดี บางคนรับจ้างซักผ้า, เลี้ยงเด็ก เพื่อหารายได้เสริม
- ถ้าเงินไม่พอจ่ายก็จะหยิบยืมเพื่อนบ้าน เมื่อสามีเข้าฝั่งก็จะคืนเงินที่ยืมมาบางเดือนเงินค่าจ้างถูกหักหมด จนเป็นเหตุให้จะต้องกู้ยืมใหม่อีก

อาชีพชาวประมง เป็นอาชีพหนึ่งในหลาย ๆ อาชีพของชาวชุมชนแออัดสงขลา ที่ควบคู่มากับความเจริญเติบโตของชุมชน ของเมือง ผู้คนที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยส่วนใหญ่จะมีอาชีพเกี่ยวข้องกับการประมง บ้างก็เป็นลูกจ้างในเรือ, แพปลา, ท่าเทียบเรือ และโรงงานอุตสาหกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการประมง

สงขลาเป็นเมืองท่า เมืองสงขลาจึงเป็นที่อยู่อาศัยของคนทุกระดับที่รองรับการพัฒนา หน่วยงานของรัฐสมควรที่จะดูแล จัดสวัสดิการและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนเหล่านี้ด้วย ที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นนโยบายและแนวทางการพัฒนาของรัฐที่มุ่งเน้นเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและสังคมเป็นเรื่องรองลงมา

การเกิดองค์กรชุมชนและพัฒนาการ

ก่อนปี 2534 ชุมชนแห่งนี้เทศบาลจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหัวป้อม แต่ไม่เคยได้รับการพัฒนาหรือบริการต่าง ๆ จากเทศบาลเลย ถึงปี พ.ศ. 2535 ตัวแทนชุมชนซึ่งเป็นคนที่เข้ามาอาศัยอยู่ที่นั้นเป็นคนกลุ่มแรกของชุมชน ได้เข้ามาปรึกษาเรื่องการพัฒนาชุมชนกับโครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้ และทางโครงการได้แนะนำให้สำรวจชุมชนพร้อมทั้งช่วยทำแบบฟอร์มการสำรวจชุมชนให้แต่ละชุมชนไปดำเนินการเอง เมื่อได้ข้อมูลมาก็ช่วยประสานกับทางเทศบาลเพื่อขอความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน แต่งานไม่ต่อเนื่อง และไม่เกิดการพัฒนาที่เป็นรูปธรรม

ปี พ.ศ. 2539 ชุมชนแห่งนี้ได้รับการรับรองจากเทศบาลให้เป็นชุมชนหลังอาชีวะ มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน, กลุ่มแม่บ้าน, อาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐานประจำชุมชน (อสม.) และได้หอกระจายข่าวจากงบพัฒนา ส.ส. รวมทั้งทำโครงการจัดทำคูระบายน้ำงบที่ได้จากโครงการ DANCED ดำเนินโครงการโดยกลุ่ม อ.ส.ม. และแม่บ้าน

ในการดำเนินโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมงบ DANCED นั้น ประธานชุมชนไม่ได้ร่วมด้วย กลุ่มที่เคยสำรวจชุมชนในปี พ.ศ. 2535 ก็ไม่ได้เข้าร่วมในการทำโครงการนี้ แต่มีกลุ่มอื่นที่ชาวชุมชนยอมรับเข้ามาทำการพัฒนาประสานกลุ่มต่าง ๆ ได้ เจ้าหน้าที่โครงการก็ได้เข้ามาช่วยดำเนินการประชุมให้เกิดขบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มเขียนโครงการ ปรากฏว่าเป็นโครงการที่เขียนโดยชุมชนและเขียนได้ดีมากโครงการหนึ่ง โครงการชัดเจน

แต่เมื่อถึงขั้นตอนของการดำเนินงาน ผู้ที่ร่วมเขียนโครงการด้วยไม่สามารถดำเนินโครงการได้ โครงการ DANCED จึงใช้ขบวนการเครือข่ายเข้าไปช่วยเสริมในกิจกรรมทำให้กิจกรรมดำเนินไปได้ระดับหนึ่ง แต่การดำเนินงานยังไม่เสร็จ มีการระแวงกันภายในกลุ่มกรรมการในเรื่องเงิน ทำให้ขาดการทำงานร่วมกัน กรรมการ 15 คน ทำงานแค่ 3-4 คน และขัดแย้งกันเอง จึงทำให้การดำเนินงานโครงการไม่สำเร็จ ชุมชนแตกแยกเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มอื่น ๆ ก็ไม่สนใจการพัฒนา แต่กลับขยายผลในเรื่องของการใช้จ่ายเงิน มีการนำใบเสร็จมาเปิดเผยและตั้งข้อระแวงซึ่งกันและกัน ทุกกลุ่มที่เป็นผู้นำทางการและกลุ่มทำงานของชุมชนมุ่งต้องการเข้ามาจัดการเรื่องเงินอย่างเดียว ไม่สนใจกระบวนการพัฒนา กิจกรรมแรกของชุมชนจึงไม่สำเร็จ ความขัดแย้งเล็ก ๆ น้อย ๆ ขยายใหญ่ขึ้น วัฒนธรรมของชุมชนหลังอาชีวะจึงเป็นการอยู่ร่วมกันแบบตัวใครตัวมัน คนในชุมชนบางส่วนอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองและข้าราชการซึ่งอยู่นอกชุมชน ชุมชนขาดพลังในการพัฒนาและไม่ไว้วางใจภายในกลุ่มกันเอง และไม่ยอมรับการเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมภายในชุมชน คูระบายน้ำที่ทำไม่เสร็จถูกทุบทิ้ง และถมเป็นที่ทิ้งขยะ คณะกรรมการชุมชน อ.ส.ม. กลุ่มแม่บ้าน ทำงานให้เทศบาลเป็นหลัก

ในปี พ.ศ. 2542 เมื่อทีมวิจัยโครงการวิจัยและปฏิบัติการวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองสงขลา ได้มีการประสานกับชุมชนหรือจัดเวทีพูดคุยเรื่องการศึกษาชุมชน จึงเริ่มมีอาสาสมัครตัวแทนของชุมชนมาร่วมสำรวจและรวบรวมข้อมูลให้กับทีมงานวิจัย

สถานการณ์โดยรวมของชุมชน

การสำรวจและเก็บข้อมูลชุมชนของทีมวิจัยโครงการฯ ร่วมกับสมาชิกในชุมชน สร้างความตื่นตัวของชาวชุมชนให้เกิดขึ้นอีกครั้ง ทั้งโดยอยากรู้อยากเห็น และตั้งข้อสงสัย โครงการทำคูระบายน้ำแม้ไม่ประสบความสำเร็จแต่ก็ได้กระตุ้นสำนึกของผู้นำและสมาชิกในชุมชน (เห็นได้จากเอกสารสรุปข้อมูลการสำรวจครัวเรือน) ประกอบกับในช่วงนั้นมีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนชุดใหม่ (จำนวน 8 คน) โดยทางเทศบาล เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2542 ความตั้งใจของกรรมการชุดใหม่ในการพัฒนาชุมชนมีอยู่สูงมาก สังเกตได้จากเวทีประชุมงานวิจัย ที่ตัวแทนกรรมการชุมชนได้เข้าร่วม และพยายามเสนอแผนและความต้องการของชุมชน กิจกรรมที่คณะกรรมการชุมชนได้ริเริ่มจัดแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อนชุมชนอื่นภายหลังการประชุมร่วมกับโครงการวิจัย เช่น

- ตั้งชุมชนปลอดยาเสพติด
- กิจกรรมแห่เทียนพรรษา
- กีฬาเยาวชนระหว่างชุมชนที่ชายหาดเก้าเส้ง
- ของบจัดสวัสดิการคนแก่ (จากประชาสงเคราะห์จังหวัด)
- จัดประชุมชาวบ้าน โดยมีอาสาสมัครรัฐธรรมนูญ (อสร.) สาธิตการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่
- เก็บขยะ/ทำความสะอาดชุมชนโดยมี ข้อตกลงจะทำกันเดือนละครั้ง
- ประชุมชี้แจงชาวบ้านถึงโครงการสำรวจครัวเรือนผู้อยู่อาศัยในที่ดินรถไฟซึ่งชาวบ้านได้ร่วมลงขันครอบครัวละ 20 บาท เพื่อถ่ายเอกสาร และเป็นค่าอาหารให้กับทีมสำรวจข้มูล
- ร่วมพูดคุยกับนักการภารโรงวิทยาลัยอาชีวะที่มีห้องเช่าในชุมชนให้มาทำท่อระบายน้ำใหม่แทนของเก่าที่ไปสร้างบ้านทับ

ในกิจกรรมเหล่านี้ มีทั้งคนที่ตั้งใจอยากจะร่วมทำกิจกรรมและคนที่ไม่ปฏิเสธแต่ไม่ช่วย / ไม่ร่วม และข่าวลือเรื่องความไม่โปร่งใสของกรรมการชุดใหม่อีก คือ เรื่องยักยอกเงินที่กรมประชาสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้สูงอายุ (จำนวน 5 คน คนละ 1,800 บาท แต่มีการจ่ายเพียงคนละ 1,200 บาท) เมื่อไม่มีการแสดงหลักฐานทางบัญชีธนาคารให้ดูอย่างเปิดเผย สมาชิกชุมชนก็เริ่มไม่ไว้วางใจผู้นำ เชื่อกันว่าถ้าไม่มีผลประโยชน์ตอบแทนจะไม่มีใครอยากเป็นกรรมการ แต่กรรมการบางคนต้องการให้มีการพิสูจน์ว่ามีการยักยอกจริงหรือไม่ ถ้ายักยอกจริงคนทำผิดต้องรับผิดชอบและช่วยกันแก้ไข สมาชิกของชุมชนบางส่วนเริ่มแสดงความพอใจที่กรรมการของชุมชนกล้าให้มีการพิสูจน์และแสดงความบริสุทธิ์ใจมากขึ้น ซึ่งประเด็นเหล่านี้ทำให้เกิดนิมิตหมายที่ดีที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้นภายในชุมชน

ความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนส่วนหนึ่งเคยอยู่ในเขตเทศบาลหรือเขตเมืองสงขลา อีกส่วนหนึ่งมาจากต่างถิ่น อายุในการบ่มเพาะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนมีไม่มากนัก ต่างคนต่างอยู่ , ต่างคนต่างทำมาหากิน สำนึกร่วมระดับชุมชนยังไม่เด่นชัด

ผู้วิจัยจึงมีจุดมุ่งหมายที่จะพยายามค้นหาว่าประวัติการตั้งชุมชน , สถานการณ์ / ปัญหา และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับภายนอกส่งผลต่อการสร้างความสัมพันธ์และการปรับตัวระหว่างชุมชนหลังอาชีวะ เพื่อการอยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างไรบ้าง

จากการรวบรวมข้อมูลพบว่า ที่ผ่านมาชุมชนมีเวทีในการเรียนรู้น้อยมาก นอกจากเวทีที่ทางการจัดให้ เมื่อไม่มีเวทีให้ชุมชนได้ร่วมต่อสู้กับอุปสรรค/ปัญหา ทั้งในระดับชุมชนและสาธารณะ ความเป็นตัวตนของสมาชิกในชุนจึงไม่ชัดว่าใครเป็นอย่างไร เหมาะกับบทบาทไหนในบริบทของชุมชน

ในการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมี 3 ลักษณะ คือ

1. ความสัมพันธ์แบบเครือญาติดังกล่าวข้างต้น แต่เป็นกลุ่มเล็ก ความสัมพันธ์ไม่ลึกซึ้งนักและไม่มีใครมีบทบาทเด่นชัด
2. ความสัมพันธ์ในเชิงผลประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ เรื่องไฟฟ้า , เงินกู้นอกระบบ
3. ความสัมพันธ์ในการประกอบอาชีพในกลุ่มชาวประมง , กลุ่มลูกจ้างแพปลา เป็นต้น

1. ความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ

คนกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนมี 9 ครัวเรือน อพยพมาจากแถบระโนด คูขุดหรือเขตคาบสมุทรสทิงพระ / เขตลุ่มทะเลสาบสงขลา เมื่อมีการไล่รื้อใน พ.ศ.2524 ได้มีผู้อพยพ

ออกไป 2 ครัวเรือน ที่น่าสนใจก็คือคนกลุ่มแรกของผู้อพยพ 3 ครัวเรือนเป็นพี่เป็นน้องกันและอพยพมาจากที่เดียวกัน และคนกลุ่มนี้ปัจจุบันเป็นกลุ่มที่มีบ้านเช่ามากที่สุดรวม 10 หลัง อีก 2 ครัวเรือนรุ่นลูกแต่งงานกัน ทำให้ความเป็นเครือญาติของ 8 ครอบครัวที่เข้ามาอยู่ในรุ่นแรกผูกพันเป็นกลุ่มเดียวกัน

2. ความสัมพันธ์ในด้านผลประโยชน์

1. เรื่องไฟฟ้า ทั้งชุมชนผู้ที่มีมิเตอร์เป็นของตัวเองและให้บริการมี 3 ครัวเรือน คือ เป็นสมาชิกในกลุ่มเครือญาติสองครัวเรือนและคนของ ส.ส.อีกหนึ่งครัวเรือน ส่วนสมาชิกชุมชนที่ไม่ได้ใช้บริการของ 3 ครัวเรือนนี้ ก็จะต่อพ่วงไฟฟ้าจากคนชุมชนร่วมใจพัฒนาซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน
2. กลุ่มเงินกู้ ผู้ปล่อยเงินกู้ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับเจ้าของมิเตอร์ไฟฟ้าให้พ่วง และเป็นเจ้าของบ้านเช่าด้วย
3. น้ำดื่ม เนื่องจากชุมชนหลังอาชีวะไม่มีน้ำประปา คนทั้งชุมชนใช้น้ำบ่อ , น้ำฝน , น้ำบาดาลในการอุปโภค-บริโภค แต่จะซื้อน้ำดื่มเป็นส่วนใหญ่

   สรุปได้ว่าคนที่กุมเศรษฐกิจภายในชุมชน คือ กลุ่มคนรุ่นแรก ๆ ที่มาตั้งตัวในชุมชนนี้ และมีสายสัมพันธ์ต่อกันครบวงจร ตั้งแต่บริการเรื่องไฟฟ้า , โทรศัพท์ , น้ำดื่ม / น้ำใช้ , เงินกู้ และบ้านให้เช่า

3. ผู้นำ , ความสัมพันธ์ภายนอกชุมชนและภายในชุมชน

ช่วงมกราคม – มีนาคม 2543 ที่ผ่านมา ทีมวิจัยได้ติดตามความก้าวหน้าของชุมชนโดยเฉพาะประเด็น "**ผู้นำ และความสัมพันธ์ของชุมชนต่อภายนอก-ภายในชุมชน**" พบว่าได้เกิดกลุ่มที่เป็นทางการ (กรรมการชุมชน , อ.ส.ม. , แม่บ้าน) แต่บทบาทต่อชุมชน-ต่อสมาชิกยังไม่ชัดเจน กลุ่มเหล่านี้ต้องการการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนและข้างนอก โดยเฉพาะจากรัฐ ซึ่งส่วนใหญ่ให้ความสำคัญมากกับประเด็นเหล่านี้ ส่วนกลุ่มที่ต้องการกิจกรรมด้านพัฒนาจะมีไม่กี่คน มีกลุ่มผู้หญิงที่ได้ริเริ่มกิจกรรมประเพณีแต่ขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ไม่มีความกล้าพอที่จะลงมือ กลัวความขัดแย้ง และยังขาดผู้นำที่เอาจริงเอาจัง

4. ผู้นำกับความสัมพันธ์กับภายนอกและภายในชุมชน

ผู้นำที่เกาะเกี่ยวกันแน่น ขณะนี้มี 3 คน คือ (คนในตระกูลก่อตั้งที่กล่าวถึงข้างต้น) โดยมีบุคคลภายนอกที่ใกล้ชิดนักการเมืองคอยควบคุมอยู่ ไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับองค์กรที่ไม่เป็นทางการหรือบุคคลภายนอก เพราะมีความคิดว่าบุคคลที่ไม่ใช่ราชการจะชักนำความคิดไปในทิศทางที่ไม่ถูกต้อง

ประเด็นที่น่าสนใจขณะนี้ คือ ผู้นำกลุ่มข้างต้น ในนามของคณะกรรมการชุมชนได้เรียกชาวบ้านประชุม เพื่อบอกว่าจะทำโครงการถนนและคูระบายน้ำเสนอต่อกองทุนมิยาซาวา ซึ่งในการ

ประชุม (จากการบอกเล่าของสมาชิกภายในชุมชน) ว่าเป็นการบอกให้ทราบ แต่ไม่ใช่เป็นการประชุมเพื่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือร่วมกันวางแผน (ประชุมประมาณปลายปี 2542) หลังจากนั้นก็ไม่มีการเคลื่อนไหวอะไรภายในชุมชน

เมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2543 โครงการทำถนนและคูระบายน้ำได้รับอนุมัติงบประมาณ 300,000 บาท ทำถนนและคูระบายน้ำ ระยะทาง 180 เมตร ที่เป็นปัญหา คือ กรรมการบางคนบอกว่าที่โครงการผ่านมาได้ เพราะคนนอกช่วยในการผลักดัน, ช่วยในการเขียน เป็นความสามารถของคนข้างนอก ไม่ใช่ความสามารถของคนภายในชุมชน เพราะเท่าที่ผ่านมาการมีส่วนร่วมตั้งแต่คิด, วางแผน, ตัดสินใจ, การรับรู้ข้อมูลน้อยมาก

ในการเขียนโครงการ ทราบจากประธานชุมชนว่า การประมาณวัสดุ-อุปกรณ์ในการจัดทำ มีเจ้าหน้าที่ของเทศบาลมาช่วยในการประเมินราคา และคิดว่าในการทำตามโครงการ คนภายในจะไม่มีความสามารถ ต้องอาศัยรถ, อาศัยช่างจากภายนอก เป็นหลัก คนภายในชุมชนอาจจะเป็นแค่แรงงานได้บ้าง แต่คงน้อย

จากการพูดคุยกับผู้นำชุมชน เขารู้สึกภูมิใจที่โครงการผ่าน เพื่อจะได้นำร่องให้ชาวบ้านเห็นว่าเขาเองก็มีความสามารถ แต่จะมองไม่เห็นศักยภาพของคนในชุมชน ในส่วนของสมาชิกในชุมชนขณะนี้มองว่ากรรมการจะทำอะไรไม่เคยแจ้งให้สมาชิกในชุมชนทราบ สมาชิกในชุมชนต้องการให้ทุกคนในชุมชนได้รับทราบทุกเรื่อง และอยากให้มีการถามความคิดเห็นของสมาชิกชุมชนด้วย และให้กรรมการมองคนในชุมชนว่ามีความสามารถที่จะแก้ปัญหาของชุมชนเองได้

ขณะนี้ผู้นำมีแผนที่จะทำลานกีฬา แต่ตั้งใจจะขอความช่วยเหลือ จากสมาชิกสภาจังหวัด (ส.จ.) ที่น่าสนใจก็คือ ในการจัดกิจกรรมปีใหม่ ได้เห็นบทบาทความสามารถของผู้หญิงภายในชุมชน (จำนวน 3 คน) กรรมการชุมชนได้เข้ามาช่วยบ้าง แต่ไม่ได้เป็นแกนหลักในการจัดกิจกรรม ในส่วนกิจกรรม พ.ร.บ. ชุมชนแออัด ที่มีการเคลื่อนไหวร่วมกันในขบวนของเครือข่ายสลัมภาคใต้ สมาชิกในชุมชนหลังอาชีวะหลายคนได้ไปร่วมทั้งเสนอชื่อผลักดันกฎหมายร่วมรณรงค์ในการจัดเวที แต่ฝ่ายผู้นำจะไม่ร่วม/ไม่สนใจ แต่จะเฝ้ามอง เนื่องจากมีผู้ยุยงไม่ให้ยุ่งเกี่ยว โดยเฉพาะคนใกล้ชิดนักการเมือง

5. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชุมชนหลังวิทยาลัยอาชีวะยังต้องพึ่งพาบารมีและการควบคุมจากคนภายนอก หรือคนของนักการเมืองระดับชาติ โดยคนของนักการเมืองจะมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับแกนนำของชุมชนในชุดปัจจุบัน ซึ่งดูแลและควบคุมกรรมการทุก ๆ คน คนในชุมชนจึงเป็นฐานเสียงที่สำคัญของนักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

เมื่อมีหน่วยงาน/องค์กรใดที่ไม่ใช่รัฐลงมาพื้นที่ ผู้นำก็จะระแวง จะให้คนพื้นที่ตรวจสอบ เพราะกลัวคนอื่นจะมาทำลายฐานเสียงจนเสียบารมีและการควบคุม เมื่อมีประเด็น/กิจกรรมที่ต้องต่อสู้กับอำนาจหรือนโยบายของรัฐ ก็จะยุยงผู้นำ ห้ามไม่ให้ชุมชนเข้าร่วมกับเครือข่ายหรือขบวนของสลัมด้วยกัน เช่น ประเด็นรณรงค์ 50,000 รายชื่อเสนอกฎหมายชุมชนแออัด , การผลักดันปัญหาและเสนอความต้องการของชุมชนต่อรัฐ กรณีชุมชนที่ดินรถไฟ ประเด็นเหล่านี้ซึ่งกระทบกับอำนาจรัฐต้องใช้พลังของชุมชนทั้งประเทศในการกดดัน ซึ่งคนของนักการเมืองจะไม่ให้กรรมการชุมชนที่เขาควบคุมได้เข้าร่วมกิจกรรมกับเพื่อนชุมชนอื่นที่มีปัญหาเหมือนกัน ทั้ง ๆ ที่เป็นความต้องการของสมาชิกและกรรมการชุมชนในระยะแรก

โดยรวมชุมชนหลังอาชีวะยังขาดพลังและเป็นฐานเสียงของนักการเมืองทุกระดับ ไม่สามารถต่อรองเพื่อประโยชน์ส่วนรวมได้ในระดับชุมชนและเมื่อออกไปสู่เครือข่ายชุมชนแออัดในระดับจังหวัดจึงไม่เป็นที่รู้จักและยอมรับ

ว่าด้วยทัศนะเรื่อง “ชุมชน”

1. ทัศนะของคนชุมชน ต่อ ชุมชน

คนหลังอาชีวะส่วนใหญ่จะมองว่า "ความเป็นชุมชน" หรือไม่ของหลังอาชีวะหรือที่พวกเขาอยู่อาศัยไม่ได้เป็นปัญหา แต่จะรู้สึกถึงความไม่เท่าเทียมกับคนอื่น เช่น สภาพความเป็นอยู่, อาชีพ, รายได้, สิ่งแวดล้อม, การศึกษา แต่พฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่อภาพพจน์ของชุมชน,ของสังคมและมีผลกระทบต่อคนอื่น เช่น การมั่วสุม, ยาเสพติด, การทะเลาะวิวาท, การพนัน พวกเขายอมรับว่าพฤติกรรมอย่างนี้มีในชุมชนและไม่อยากให้เกิดขึ้น หรือ ไม่อยากบอกให้ทราบ โดยเฉพาะคนภายนอกที่มองชุมชนต่ำอยู่แล้ว

ประเด็นที่สำคัญของชุมชนนี้ คือ ทั้งผู้นำและสมาชิก มองไม่เห็นความสามารถหรือศักยภาพของคนภายในชุมชน เช่น เรื่องคูระบายน้ำ, ถนน, ไฟฟ้า คนในชุมชนมองว่าเป็นปัญหาของตนเองและชุมชน แต่ไม่รู้จะแก้ปัญหาอย่างไร คิดว่าเรื่องเหล่านี้ต้องให้องค์กรภายนอกมาช่วยจัดการจึงจะแก้ปัญหาได้ และมักเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น ๆ ว่าชุมชนอื่นมีผู้นำที่ดี, ชาวบ้านให้ความร่วมมือชุมชนจึงพัฒนาไปข้างหน้าได้ แต่ปัญหาชุมชนตนเกิดเพราะไม่มีผู้นำที่ดี

2. ทัศนะคนภายนอกต่อชุมชน

มีความหลากหลายแล้วแต่ระดับการมอง บางคนมองว่าเป็นเพราะพวกเขาไม่มีที่อยู่อาศัยที่ที่อยู่ใกล้แหล่งทำมาหากิน แต่เป็นแหล่งสลัม เพราะมีอบายมุข และมองว่าเป็นชุมชนที่มีชาวประมงเยอะ มีปัญหาการทะเลาะวิวาท, เมา-มั่ว, ส่งเสียงรบกวน, น่ากลัว

แนวทางการทำงานในระยะต่อไป

โครงการวิจัยฯ นี้ได้วางแผนที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนหลังอาชีวะ โดยการกระตุ้นจิตสำนึกร่วม และ สร้างให้เกิดความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนมากขึ้น โดย

1. ส่งเสริมกิจกรรมพื้นฐานในการแก้ปัญหาเพื่อเป็นเวทีในการเรียนรู้, การแสดง, การวิเคราะห์, สรุปทบทวน-ย้อนมอง, การได้เห็นคุณค่าในความสามารถการมีศักยภาพของคนในชุมชนในแต่ละบทเรียน หรือแต่ละประสบการณ์ เพื่อค้นหาเป้าหมาย หรือความต้องการของสมาชิกในชุมชน

2. ให้ผู้นำเครือข่ายชุมชนแออัดระดับจังหวัดของสงขลา เช่น ผู้นำเก้าเส้งมากระตุ้นความคิดสร้างการรวมกลุ่ม สมมติฐานในขณะนี้ก็คือ ผู้นำที่มีพื้นฐานเป็นชาวบ้านด้วยกันจะเข้าใจและสามารถค้นหาแนวทางการพัฒนาชุมชนได้ดีกว่านักพัฒนา ซึ่งมีแนวคิดต่างไปโดยการศึกษาและภูมิหลังทางสังคม-เศรษฐกิจ

กิจกรรม : เป็นกิจกรรมที่เน้นการรวมกลุ่ม / การสร้างความสัมพันธ์ซึ่งจะส่งผลให้เกิดมิติใหม่ของการช่วยเหลือ หรือพึ่งพากันเองในอนาคต เช่น กลุ่มออมทรัพย์, ศาลาชุมชน เป็นต้น

กิจกรรมและแนวทางการพัฒนาระยะที่ 3

1. ที่มา/ภูมิหลังของแผนกิจกรรมในโครงการวิจัยฯ

จากการศึกษาในระยะที่ 2 ได้ค้นพบว่าความสัมพันธ์ของคนหลังอาชีวะจะมีความห่างเหินกัน มีประเด็น / ปัญหาหรืออยากจะทำกิจกรรมอะไรก็จะไปบอก-ไปเล่าคนนอกชุมชน เมื่อคนนอกคิดเห็นอย่างไรก็จะเชื่ออย่างนั้น ขาดการตรวจสอบข้อมูล / ขาดการเรียนรู้-หาประสบการณ์, ไม่มีความเชื่อมั่นกันเองภายในชุมชน ต้องระแวดระวังไม่ให้ตัวเองโดดเด่นทั้งด้านความคิดหรือกิจกรรม กลัวบางคนที่คิดว่าเขามีอำนาจจะไม่พอใจ ที่ผ่านมาค่อนข้างจะจำนนต่อสิ่งที่ตัวเองไม่พอใจและเห็นว่าเป็นปัญหา ส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างจะห่างเหิน เนื่องจากชุมชนนี้มีผู้อยู่อาศัยเพียงชั่วคราวเพื่อประกอบอาชีพ ซึ่งจะอยู่อาศัยในระยะเวลาไม่นานนัก ส่วนมากจะเป็นครอบครัวชาวประมงซึ่งมีการหมุนเวียนเข้า-ออกอยู่บ่อยครั้ง แต่คนที่มาตั้งรกรากสร้างบ้านเรือน

อยู่ในนี้มีถึงร้อยละ 60 ตั้งใจจะอยู่ในชุมชนเพราะไม่รู้ว่าจะไปไหนแล้ว แต่คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ระยะเวลาของการมาอาศัยก็ไม่นานนัก ความสัมพันธ์ระหว่างคนเก่ากับคนใหม่จึงยังไม่กลมกลืน ยังต้องอาศัยระยะเวลาในการศึกษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนว่าใครเป็นอย่างไร คนที่อยู่ก่อนก็ยังไม่สามารถ เป็นตัวหลักของชุมชนได้

กิจกรรมที่ผ่านมาของชุมชนที่พยายามทำ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมประเพณี เช่น แห่เทียนพรรษา , วันเด็ก , ปีใหม่ , อาบน้ำคนเฒ่าคนแก่ , ทำคูระบายน้ำ กิจกรรมเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถร้อยใจคนหลังอาชีวะได้

จากการศึกษาดังกล่าวจึงพยายามหาแนวทางว่าจะกระตุ้นอย่างไร หรือจะนำร่องกิจกรรมอะไรที่จะทำให้คนที่นี่มีความผูกพันกัน , เข้าใจกัน ต้องคิดถึงการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและรักถิ่นฐานที่ตัวเองอยู่อาศัยด้วย

จึงได้วางแนวทางการทำงานในระยะที่ 3 ของโครงการวิจัย ฯ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนหลังอาชีวะ โดยการกระตุ้นจิตสำนึกร่วมและสร้างให้เกิดความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนมากขึ้น โดยส่งเสริมกิจกรรมพื้นฐานในการแก้ปัญหา เพื่อเป็นเวทีในการเรียนรู้ , การแสดงความสามารถ / ศักยภาพของคนชุมชน , การวิเคราะห์ , การสรุปทบทวน-ย้อนมอง การได้เห็นคุณค่าในความสามารถของคนในชุมชนในแต่ละบทเรียนหรือแต่ละประสบการณ์ เพื่อค้นหาเป้าหมายหรือความต้องการที่แท้จริงของสมาชิกในชุมชน แนวทางดังกล่าวจึงได้ประสานความร่วมมือกับผู้นำเก้าเส้ง ซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่โครงการวิจัยฯ ศึกษาอยู่ด้วย ในขณะเดียวกันก็มีบทบาทเป็นผู้นำเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา (ศอช.) มาเป็นผู้กระตุ้นความคิดสร้างการรวมกลุ่ม สมมติฐานในขณะนี้ก็คือ ผู้นำที่มีพื้นฐานเป็นชาวบ้านด้วยกันจะเข้าใจและสามารถค้นหาแนวทางการพัฒนาชุมชนได้ดีกว่านักพัฒนา ซึ่งมีแนวคิดต่างไปโดยการศึกษาและภูมิหลังทางสังคม-เศรษฐกิจ

2. วัตถุประสงค์ / เป้าหมายของการทำกิจกรรมที่หลังอาชีวะ คือ

กิจกรรมที่จะมาหนุนเสริมแนวทางการพัฒนาที่วางไว้จะเป็นกิจกรรมที่เน้นการรวมกลุ่ม / การสร้างความสัมพันธ์ซึ่งจะส่งผลให้เกิดมิติใหม่ของการช่วยเหลือหรือพึ่งพากันเองในอนาคต เช่น กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ , กิจกรรมการพัฒนาหรือกิจกรรมที่นำไปสู่การแก้ปัญหาโดยรวมของสมาชิก

3. กระบวนการทำงาน ตามประสบการณ์ของผู้นำเก้าเส้งได้แบ่งการทำงานออกเป็น 2 ช่วงหลัก ๆ คือ

ช่วงที่ 1 : ศึกษาชุมชน / วิถีชีวิต / ปัญหาของชาวชุมชน ตลอดจนความคิดเห็นหรือทัศนคติของชาวชุมชนและวิเคราะห์ชุมชน ซึ่งกระบวนการนี้จะใช้เวลาประมาณ 3 เดือนซึ่งใน

กระบวนการดังกล่าวนี้จะใช้วิธีในการพบปะ-พูดคุยทั้งเป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม ย่อย เริ่มตั้งแต่การไปทำความรู้จักกับผู้นำ , สมาชิก , เรียนรู้วิถีชีวิตของคนชุมชน , ศึกษาความสัมพันธ์ของคนชุมชน , สรุปและนำข้อมูลมาร่วมวิเคราะห์กับผู้ช่วยวิจัยฯ ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเช็คความคิดเห็นของคนในชุมชนดูว่าเขาพอใจกับสิ่งที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันหรือไม่ ถ้าไม่พอใจก็ต้องให้คนชุมชนช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไร ซึ่งโดยส่วนใหญ่คนในชุมชนก็อยากให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น จึงได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ชุมชนของเก้าเส้งและที่อื่น ๆให้ฟัง จากการพูดคุยได้ค้นพบว่าที่ผ่านมาคนหลังอาชีวะก็รู้ว่าเก้าเส้งเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาในหลาย ๆ ด้านเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ในสงขลา แต่ไม่เคยที่จะพยายามเรียนรู้กระบวนการว่าเขาทำกันอย่างไร จนทำให้ชุมชนเขาได้รับการยอมรับจากสาธารณะ ภายหลังจากได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันกับสมาชิกชุมชนแล้ว จะพบว่าปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ , รายได้ , หนี้สิน , ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยเป็นปัญหาสำคัญ ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนชุมชน จึงได้แลกเปลี่ยนกันว่าปัญหาพวกนี้ที่ชุมชนอื่นเขามีปัญหาไหม แล้วมีทางออกของปัญหาอย่างไร ผู้นำเก้าเส้งจึงหยิบยกตัวอย่างกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มาแลกเปลี่ยน ที่ชุมชนอื่น ๆ เขารวมกลุ่มกันเป้าหมายเพื่อรองรับการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย ในขณะที่สถานการณ์ที่อยู่อาศัยไม่รุนแรงก็จะใช้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เป็นเวทีในการคิดค้นเรื่องอื่น เช่น การช่วยเหลือกันทางด้านการเงิน , การสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิก , กิจกรรมการพัฒนาชุมชน เป็นต้น เพื่อที่จะแก้ปัญหาของสมาชิกกลุ่มและให้เกิดสำนึกต่อสาธารณะในด้านอื่น ๆ ในกระบวนการการทำงานดังกล่าว เมื่อผู้นำเก้าเส้งลงไปในชุมชนก็ถูกตั้งคำถามมากมายทั้งจากคนภายในชุมชนและคนนอกชุมชน (ที่เป็นเพื่อนของคนในชุมชน) หลังจากที่ทำความรู้จักกับพี่น้องในชุมชนได้พอสมควร จึงพยายามนัดหมายเพื่อจะประชุมบอกเล่าเป็นทางการว่าตัวเองเป็นใคร , มีวัตถุประสงค์อะไรและจะทำอะไรในหลังอาชีวะ เนื่องจากมีการพูดถึงเรื่องนี้กันมากขึ้น คนเริ่มคุ้นหน้าคุ้นตา จึงได้ประสานกับทางประธานและกรรมการชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากมีกระแสว่าผู้นำเก้าเส้งลงไปในชุมชนมีเรื่องการเมืองแอบแฝง , หรือไม่ก็กินเปอร์เซ็นต์ของหน่วยงานใดก็หน่วยงานหนึ่งอยู่ และในขณะเดียวกันก็มีบุคคลท่านหนึ่งซึ่งใกล้ชิดกับนักการเมืองก็พยายามมาบอกกับชาวบ้านว่าอย่าไปยุ่ง , อย่าตั้งเลยกลุ่มฯ บ้ากันเปล่า ๆ ไม่มีประโยชน์อะไรเลย เดี๋ยวก็ทะเลาะกันเองอีก และบางคนก็สบประมาทว่าไม่มีทางที่จะตั้งได้หรอกกลุ่มออมทรัพย์คนที่นี่ไม่มีใครให้ความร่วมมือหรอก

ปัญหาในการลงทำงานในระยะแรก ๆ นอกจากจะถูกตรวจสอบจากคนใน-นอกชุมชนแล้ว ยังไม่ได้รับความร่วมมือจากกรรมการชุมชน เช่น เมื่อขอนัดพบเพื่อจะพูดคุยทำความเข้าใจ 3 – 4 ครั้งก็จะทำเฉยเมย หลังจากนั้นผู้นำเก้าเส้งได้บอกกับ

กรรมการชุมชนว่าอยากจะประชุมชาวบ้าน เพื่อไม่ให้เกิดความระแวง / สงสัยในตัวเอง ทางกรรมการจึงนัดชาวบ้านให้มาประชุมแต่ตัวกรรมการเองไปนั่งกินเหล้าไม่ยอมเข้าร่วมประชุมแม้แต่คนเดียว ชาวบ้านมาร่วมประชุมครั้งนั้น 20 กว่าคน เมื่อสังเกตท่าทีของชาวบ้านก็รู้สึกว่าพวกเขาไม่สบายใจที่เกิดสถานการณ์เช่นนี้เพราะกรรมการไม่เข้าร่วมประชุมเลย ในขณะที่มีการประชุมอยู่ก็จะถูกแซวจากด้านนอก ว่าจะรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยหรือตั้งกลุ่มออมทรัพย์จะไปรอดหรือ มีคนเมามาพูดตีรวน / พูดก่อกวนอยู่สักพักหนึ่ง (คนนอก) ก็ไม่มีใครจัดการ ในการประชุมก็มีความสนใจจากสมาชิก โดยเฉพาะซักถามเรื่องการรวมกลุ่มออมทรัพย์เขาทำกันอย่างไร ถ้าจะรวมกันบ้างต้องทำอย่างไร – เป็นไปได้ไหม แต่ในขณะเดียวกันคนทำงานคอยสังเกตพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมประชุมอยู่ตลอดเวลาและเห็นว่ายังมีความกลัวเกรงใครหรืออะไรสักอย่างหนึ่ง เมื่อประชุมเสร็จก็ได้พูดคุย – ซักถามนอกรอบว่ากลัวใครคนที่นี้บอกไม่ได้กลัวแต่รำคาญ ซึ่งมีอยู่ 3 – 4 คน ที่มีอำนาจ/อิทธิพลต่อชุมชนนี้ ส่วนประธานซึ่งเป็นผู้นำชุมชนก็ไม่มีความกล้าตัดสินใจอะไร แต่จะให้คนอื่นมาตัดสินใจแทนเสมอต่อมาจึงทราบว่าคนที่มาพูดก่อกวนและที่คอยเช็ค /ติดตามผู้นำเก้าเส้งเป็นคนนอกชุมชนที่ทางกรรมการชุมชนเชิญมาเป็นที่ปรึกษาชุมชนด้วย จะวางตัวมีอำนาจทำให้ชาวบ้านที่นี่ไม่กล้าแสดงออกไม่ว่าทางด้านความคิด , การตัดสินใจ ซึ่งมองว่านี่เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชุมชนหลังอาชีวะล้าหลังด้านการพัฒนากว่าที่อื่น ๆ จากการลงพื้นที่ผู้นำเก้าเส้งสังเกตเห็นว่ากรรมการชุมชนไม่เคยเชิญชวนชาวบ้านมาปรึกษาหารือหรือแสดงความคิดเห็นในเรื่องใด ๆ หรือแม้แต่การนำข้อมูลข่าวสารมาบอกเล่าให้พี่น้องชาวชุมชนทราบเลย ถ้าตัดสินใจทำอะไรก็ทำไม่ค่อยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนภายหลังการประชุมครั้งนั้นแล้ว ก็มีการพูดคุย / ติดตามผู้ที่เข้าร่วมประชุมเพื่อดูว่าเขาคิดอย่างไรต่อการประชุม / ต่อสถานการณ์ครั้งนั้น /ต่อความคิดที่จะจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ว่าจะเป็นไปได้หรือไม่หลายคนจึงบอกว่าอยากจะร่วมมือ / อยากรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรม แต่กลัวจะมีปัญหา /สร้างความรำคาญกับคนที่ไม่เห็นด้วยจะก่อกวนจะทำให้เกิดความไขว้เขวต่อเพื่อนสมาชิกได้ จึงอยากให้ผู้นำ เก้าเส้งไปหาผู้ใหญ่ (นายกฯ) ที่พวกกรรมการฯ , คนนอกที่ก่อกวนเกิดความเกรงใจ ไม่เคลือบแคลงในตัวผู้นำที่จะมาเป็นที่ปรึกษาหรือพี่เลี้ยงให้กับชุมชน ผู้นำเก้าเส้งจึงไปพบกับนายกเทศมนตรีฯ เพื่อบอกเล่าวัตถุประสงค์ที่ลงไปทำความรู้จัก / ถ่ายทอดประสบการณ์กับชุมชนหลังอาชีวะเพราะอยากเห็นเขาได้พัฒนาตัวเอง ไม่มีอะไรเคลือบแคลงและได้บอกเล่าปัญหาและสถานการณ์ที่ตนเองลงหลังอาชีวะให้รับทราบ หลังจากบอกเล่าเจตนาแล้วก็เชิญนายกเทศมนตรีฯ ไปร่วมประชุมกับชาวบ้านในครั้งต่อไป ซึ่งนายกฯ ก็ตกลงจะไปร่วมประชุมด้วย ซึ่งในการประชุมครั้งต่อมาผู้นำ เก้าเส้งก็ได้ประสานกับกรรมการชุมชนเพื่อให้มีการนัดหมายชาวบ้านที่มีความสนใจอยากจะ

รวมกลุ่มทำกิจกรรมออมทรัพย์ ครั้งนั้นมีผู้สนใจประมาณ 70 กว่าคนและนายกฯ ก็เห็นดีด้วยกับการที่ผู้นำเก้าเส้งได้ลงไปทำงาน เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์และช่วยเหลือเพื่อนชุมชนด้วยกัน และ สนับสนุนให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัวกัน เพื่อช่วยเหลือกันเอง อย่าคิดพึ่งพาแต่ภายนอก เมื่อร่วมมือ กันได้แล้วก็จะทำให้ชุมชนพัฒนาไปข้างหน้าได้ ซึ่งก่อนจะมีการประชุมในครั้งนั้นทางกรรมการและ ชาวบ้านบางคนก็ยังไม่เชื่อว่าผู้นำเก้าเส้งจะกล้าไปเชิญนายกฯ และคณะเทศมนตรีมาร่วมประชุมด้วย บางคนมาร่วมด้วยความตั้งใจ , บางคนแอบมองดูว่าจริงไหม ที่ผู้ใหญ่จะมาและเห็นด้วยกับการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหา ปฏิกิริยาก่อนการประชุม ทางกรรมการไม่ยอมให้ใช้เครื่องเสียงแต่เมื่อเห็นนายกฯ และทีมมาร่วมด้วยจึงให้ใช้เครื่องเสียงและเข้าร่วมประชุมด้วยภายหลังจากผู้ใหญ่เปิดโอกาสให้ผู้นำเก้าเส้งทำบทบาทของความเป็นเพื่อนชุมชนแล้ว และด้วยความตั้งใจที่อยากเห็นชุมชนหลังอาชีวะได้พัฒนาตัวเองอย่างเพื่อนเขา สถานการณ์ภายในเริ่มมีบรรยากาศที่ดีขึ้น แต่ไม่ใช่ว่าจะราบรื่นอย่างที่คิด ต้องอดทนและเข้มแข็ง เพราะอยากจะเห็นในสิ่งที่ตัวเองตั้งไว้ ชาวชุมชนเริ่มหันหน้า/จับกลุ่มมาพูดคุยกันมากขึ้นและอยากจะจัดตั้งกลุ่มฯ เพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยในอนาคตและอยากมีเพื่อนอย่างชุมชนอื่น

ช่วงที่2 : การดำเนินการรวมกลุ่มกิจกรรม เมื่อมีกลุ่มคนที่สนใจจะรวมกลุ่มกันคนทำงานจึงใช้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เป็นเงื่อนไขในการทดสอบกับชุมชนหลังอาชีวะ เพื่อให้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เป็นเวที-เป็นศูนย์กลางในการสร้างความสัมพันธ์ของคนชุมชน เพื่อให้เกิดมิติใหม่ของการช่วยเหลือกัน หรือพึ่งพากันเองในอนาคต ซึ่งกิจกรรมนี้อาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนในภายภาคหน้า

ก่อนที่จะเลือกกิจกรรมออมทรัพย์มาทดลองกับชุมชนหลังอาชีวะ ก็ได้วิเคราะห์ร่วมกันระหว่างผู้นำเก้าเส้งกับผู้ช่วยวิจัยว่ากิจกรรมนี้จะเป็นเครื่องมือเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสมมุติฐานที่ว่าหลังอาชีวะเป็นเพียงแค่ชุมคน จะเป็นชุมชนได้จริงหรือไม่ และพยายามทบทวนว่าทำไมโครงการทำคูระบายน้ำจึงไม่ประสบความสำเร็จทั้งๆ ที่กระบวนการขั้นต้นของโครงการเป็นโครงการที่ดีโครงการหนึ่ง เหตุผลหนึ่งที่คิดวิเคราะห์กันว่าน่าจะเป็นไปได้ คือ คนชุมชนเองขาดการรวมกลุ่มกันมาก่อน ไม่เคยรู้จัก/ไม่เรียนรู้ซึ่งกันและกันในบริบทต่างๆ มาก่อน เมื่อมาทำกิจกรรมร่วมกันเกิดความระแวงต่อกัน , ต่างมีทิฐิกิจกรรมจึงไม่บรรลุวัตถุประสงค์

เมื่อมาพิจารณาดูกิจกรรมประเพณีหรือกิจกรรมการรักษาความสะอาดที่ชุมชนพยายามจะทำ ก็ยังเป็นกิจกรรมที่ไม่มีผลต่อการสร้างสำนึกของการอยู่ร่วมกันของคนที่นี้ได้ ต่างคนต่างอยู่กันเหมือนเดิม ไม่มีใครกล้าจะทำอะไร , ต่างคนต่างกลัวต่างระแวงต่อกัน ขาดความต่อเนื่องของกิจกรรม ไม่เห็นจุดหมายปลายทางของกิจกรรมที่กำลังดำเนินการอยู่

ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลที่สืบเนื่องทำให้สนใจที่จะทดสอบกระบวนการพัฒนาว่ากระบวนการแบบไหนจึงเหมาะสมกับหลังอาชีวะ

กิจกรรมการรวมกลุ่มออมทรัพย์ จึงถูกหยิบยกมาเป็นเครื่องมือในการทดสอบชาวชุมชนหลังอาชีวะ ซึ่งตามประสบการณ์การรวมกลุ่มกันในนาม " กลุ่มออมทรัพย์" จะสามารถสร้างเป็นเวทีให้คนมาร่วมกันคิด / แลกเปลี่ยน / เรียนรู้ / หาประสบการณ์จากการทำกิจกรรมร่วมกันได้ เพราะการรวมกันเป็นกลุ่มนั้นต้องอาศัยสมาชิกมามีส่วนร่วมเป็นหลัก ร่วมคิดในเรื่องกติกา / ข้อตกลงการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม / ต้องมาคิดเรื่องการบริหาร-จัดการ / การดำเนินงานของกลุ่มต้องกำหนดให้มีวาระที่ทำให้สมาชิกของกลุ่มฯ มาพบกันทุกเดือน โดยนำเงินฝากสัจจะที่ทุกคนตกลงร่วมกันมาส่งทุกเดือนอย่างน้อยได้พบปะกัน / พูดคุย-แลกเปลี่ยน-เล่าสู่กันฟังและที่สำคัญเป็นกิจกรรมที่มีความต่อเนื่อง

เมื่อมีประเด็นที่ส่งผลกระทบ / ปัญหาต่อสมาชิกกลุ่ม กลุ่มออมทรัพย์ก็ต้องแปรสภาพเป็นเวทีของสมาชิกที่จะได้มาถกเถียง-แลกเปลี่ยน / วิเคราะห์และตัดสินใจร่วมกัน เป็นกระบวนการที่ไม่เน้นให้ผู้นำมีอำนาจในการตัดสินใจเพียงฝ่ายเดียว แต่จะเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นหลัก

ต่อจากนั้นมา จึงมีการประชุมผู้ที่สนใจอยากรวมกลุ่มฯ และหาทีมทำงานเฉพาะกิจซึ่งให้สมาชิกคัดเลือกมีจำนวน 9 คน ทำภาระกิจไปศึกษา-หาประสบการณ์จากชุมชนอื่น และทำหน้าที่ยกร่างระเบียบกติกาของการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เมื่อมีการยกร่างระเบียบกติกาของกลุ่มฯ เสร็จแล้ว กระบวนการต่อไปต้องนำเสนอต่อสมาชิก ถ้าเห็นชอบถึงจะดำเนินการกลุ่มฯ หากสมาชิกไม่เห็นชอบต้องปรับปรุงตามที่สมาชิกต้องการใหม่อีกครั้ง ซึ่งในช่วงนี้ผู้นำเก้าเส้งได้ประสานกับทีม ศอช. ให้มาเป็นพี่เลี้ยงช่วยถ่ายทอดประสบการณ์ , จัดระบบการดำเนินงาน , การบริหาร , ระบบบัญชีให้กับพี่น้องชุมชนหลังอาชีวะ

ในขณะเดียวกันก็ยังมีคนที่คอยยุยง ก่อกวนและสบประมาทอยู่ตลอดเวลา แต่ไม่ได้ทำให้เกิดความหวั่นไหวของผู้ที่มีความตั้งใจมากนัก แต่ยังผลให้กลุ่มคนเหล่านี้ที่จะรวมกลุ่มมีความมุ่งมั่นมากขึ้น โดยพยายามพูดคุย ทำความเข้าใจ ประชุมร่วมกันก่อนลงมือทำกิจกรรมกลุ่มฯ ประมาณ 7 ครั้ง ซึ่งกว่าจะเกิดกิจกรรมออมทรัพย์ต้องใช้เวลาในการทำงานถึง 4 เดือน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน – กันยายน 2543 มีการปรับกลยุทธ์กันตลอดเวลาตามสถานการณ์

จนกระทั่ง 1 ตุลาคม 2543 เกิดกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น โดยมีสมาชิกเริ่มต้น 61 คนในเดือนแรก เดือนที่สองที่มีการรับสมัครสมาชิกเพิ่มเป็น 65 คน

หลังจากนั้นปิดรับสมัครสมาชิก ในระหว่างปีมีการลาออก จำนวน 3 คน และเมื่อเดือนมิถุนายน 2544 กลุ่มออมทรัพย์หลังอาชีวะ ได้สมัครเป็นสมาชิกของเครือข่ายศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดสงขลา หรือ ศอช. นอกจากนี้ ยังสมัครเป็นสมาชิกกองทุนรวมของ ศอช. ด้วย นั่นหมายถึงการสมัครเพื่อต้องการเป็นเพื่อนกับชุมชนอื่นในระดับเครือข่ายและต้องการนำเงินของกลุ่มมาฝากในระดับเครือข่ายเพื่อจะได้ช่วยเหลือกันในอนาคตด้วย

4. ผลของการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนหลังอาชีวะ

ในเดือนกันยายน 2544 ทางทีมศึกษาวิจัยฯ , ผู้นำเก้าเส้งและแกนนำกลุ่มออมทรัพย์ฯ ได้ปรึกษาหารือกันว่าน่าจะมีการสรุปประเมินผลร่วมกันของการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนหลังอาชีวะในรอบ 2 ปีที่ผ่านมาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างในชุมชน ซึ่งทุกส่วนก็เห็นด้วยและตกลงให้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเจ้าภาพในการจัดเวทีดังกล่าว ซึ่งจัดให้มีเวที 2 ครั้ง คือ ครั้งแรก สรุป-ประเมินผลจากสมาชิกของชุมชน ส่วนครั้งที่สอง เฉพาะสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งครบรอบการทำกิจกรรมร่วมกัน 1 ปี

4.1 <u>เวทีแรก</u> มีทั้งสมาชิกกลุ่มฯและสมาชิกทั่วไปของชุมชนเข้าร่วม จำนวน 50 คน สิ่งที่สมาชิกสะท้อนมากที่สุด คือ

4.1.1 ชุมชนพวกเขายังไม่ค่อยมีความสามัคคี ต่างคนต่างอยู่ สมาชิกไม่ค่อยรับรู้ข้อมูลข่าวสาร มีเสียงตามสายก็ไม่เคยใช้ให้เกิดประโยชน์ กรรมการชุมชนก็พยายามชี้แจงว่าเครื่องมันเสีย สมาชิกก็พยายามกระซิบว่าเครื่องเสียนานแล้วแต่ยังไม่คิดว่าจะทำอย่างไรให้เสียงตามสายสามารถใช้ประโยชน์ได้

สมาชิกจึงได้เสนอแนวทางเพื่อจะแก้ปัญหาความไม่สามัคคีของคนในชุมชน คือ ให้มีบอร์ดข้อมูลข่าวสาร , เสียงตามสายที่เสียให้เอาไปซ่อมโดยพร้อมที่จะให้ความร่วมมือ , ให้มีการประชุมสมาชิกของชุมชนเมื่อมีประเด็น / ปัญหา

สมาชิกคาดหวังว่าเมื่อทุกคนในชุมชนรับรู้ข้อมูลข่าวสารแล้ว ความร่วมไม้ร่วมมือของคนในชุมชนอาจจะดีขึ้นตามลำดับ

4.1.2 สิ่งที่ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนพอใจที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในรอบ 2 ปีที่ผ่านมา (2543-2544) คือ

1) ศาลาชุมชน การได้มาของศาลาชุมชนในหลังอาชีวะเป็นความบังเอิญที่อีกชุมชนหนึ่งไม่พร้อม เทศบาลจึงเอาโครงการดังกล่าวลงมาให้หลังอาชีวะ

เพราะเห็นว่ามีที่ว่างและทางชุมชนก็ไม่ขัดข้อง แล้วเทศบาลเป็นหน่วยงานที่จัดการให้หมดตั้งแต่เรื่องงบประมาณ , การก่อสร้าง , การถมที่ เป็นต้น ส่วนกรรมการชุมชนจะเคลียร์พื้นที่กับพี่น้องชุมชนคนที่จับจองที่ไว้และอำนวยความสะดวกเมื่อมีการก่อสร้างเท่านั้น งบประมาณในการก่อสร้าง 150,000 บาท เป็นงบประมาณที่ได้ จากโครงการมิยาซาวาที่ผ่านมาให้ท้องถิ่นบริหาร-จัดการ เมื่อถามความรู้สึกของชาวบ้านว่าคิดเห็นอย่างไรต่อประเด็นศาลา ก็ชมว่าดีแต่ไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม ซึ่งต่างจากชุมชนอื่นที่สร้างศาลาชุมชนด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง ซึ่งหลังอาชีวะได้ศาลาชุมชนมาโดยไม่ต้องออกแรงคิด-ออกแรงทำ

2) คูระบายน้ำ และถนนก็เช่นเดียวกัน ได้งบมิยาซาวามาดำเนินการ 3 แสนกว่าบาท ทั้งสองประเด็นที่กล่าวมาคนที่รับรู้ คือ กรรมการชุมชน ส่วนสมาชิกในชุมชนจะน้อยมากที่รับรู้และมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว แต่ทั้งสองเรื่องไม่ได้ขัดกับความต้องการของสมาชิก ซึ่งได้สะท้อนไว้ในการสำรวจข้อมูลงานวิจัยของโครงการฯ ว่าเป็นความต้องการในอันดับต้นของสมาชิกชุมชน แต่การได้มาทั้งสองอย่างไม่ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ , ประสบการณ์ , ความรัก-ความสามัคคีของสมาชิกเลย เนื่องจากไม่มีใครพูดถึงประเด็นนี้ เพียงแต่พอใจที่ทำให้สภาพทางกายภาพของชุมชนดีขึ้น

3) ไฟฟ้า การได้มาของไฟฟ้าภายในชุมชนระหว่างหัวซอยกับท้ายซอยจะมีความต่างกัน ท้ายซอยจะรวมกันไปขอไฟก่อน จำนวน 7 หลังคาเรือน เมื่อได้มาแล้วก็แยกกันเดินสายไฟบ้านใครบ้านมัน เฉลี่ยค่าใช้จ่ายหลังละ 6,000-7,000 บาท เนื่องจากมีความห่างไกลกับเสาไฟหลักของการไฟฟ้าส่วนหัวซอย ซึ่งทำเรื่องขอไฟรวมกัน 29 หลังคาเรือน ช่วยกันเฉลี่ยค่าใช้จ่ายตกหลังคาเรือนละ 1,200 บาท

ประเด็นเรื่องไฟฟ้า ซึ่งเป็นประเด็นที่สมาชิกที่เห็นพ้องต้องกันเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ได้บทเรียนว่าถ้าไม่รวมกันไปขอเป็นกลุ่มก็จะไม่ได้ เมื่อรวมกันแล้วค่าใช้จ่ายก็จะถูกลง แต่ก็ยังได้ไฟฟ้าที่เป็นมิเตอร์ชั่วคราว ราคาจะต่างจากบุคคลทั่วไปในสังคม เนื่องจากหน่วยงานรัฐจะอ้างว่าเป็นปัญหาเรื่องที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของการรถไฟฯ ที่ให้ใช้แบบนี้ไปก่อนเพื่อได้แบ่งเบาภาระค่าไฟไปได้ส่วนหนึ่ง จะให้ใช้ไฟฟ้า มิเตอร์ถาวรก็ต่อเมื่อการรถไฟฯ อนุญาตให้เช่าที่ดิน มีหลักฐานชัดเจนก่อน

เมื่อผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาเปรียบเทียบจากการสำรวจเมื่อกรกฎาคม 2542 พบว่าขณะนั้น สิ่งที่คนชุมชนต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนมากที่สุด คือ เรื่องสาธารณูปโภค (ไฟฟ้า , ถนน , คูระบายน้ำ และประปา) ร้อยละ 39.33 % , รองลงมาความร่วมมือ / ความสามัคคีของคนในชุมชนร้อยละ 23.60 , อยากให้มีศาลาชุมชน 14.61 ถัดไปต้องการได้ผู้นำที่เข้มแข็ง , สนใจปัญหาของชุมชน กล้าคิด กล้าตัดสินใจ 13.48

ส่วนปัญหา-อุปสรรคที่ทำให้ชุมชนไม่น่าอยู่ ขณะนั้นตอบว่า เพราะต่างคนต่างอยู่ไม่ร่วมมือกัน ร้อยละ 43.75 , ยาเสพติด-การพนัน 19.79 , ผู้นำชุมชนขาดความเป็นผู้นำ ไม่สนใจปัญหาชุมชนร้อยละ 11.46

เมื่อพิจารณาข้อมูลกับสิ่งที่ชุมชนสะท้อนนั้น จะเห็นว่าถึงแม้ปัญหาสาธารณูปโภคและสภาพทางกายภาพของชุมชนดีขึ้น แต่สิ่งที่ชุมชนต้องการให้เกิดขึ้นภายใน คือ ความสามัคคี – ความร่วมมือของคนชุมชน , ไม่ระแวงต่อกัน สมาชิกได้มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง ไม่ว่าจะจากบอร์ดข้อมูลข่าวสาร , เสียงตามสายหรือการประชุมจึงจะทำให้บรรยากาศของการอยู่ร่วมกันดีขึ้น ทำให้ชุมชนน่าอยู่มากกว่านี้

4.2 ***<u>เวทีที่สอง</u>*** เป็นการประเมินผลกลุ่มออมทรัพย์ที่มีเฉพาะสมาชิกเท่านั้นใน 28 ครัวเรือน ผลเป็นดังนี้

4.2.1 ในจำนวนสมาชิกของชุมชนซึ่งมีประมาณ 120 หลังคาเรือน อย่างน้อย 28 ครัวเรือนจำนวน 62 คนที่ตกลงรวมกันเป็นกลุ่มฯ ที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ ต้องการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของตนเองให้ดีและมีความมั่นคงในอนาคต ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ได้คิดกติกาของการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มในนามกลุ่มออมทรัพย์หลังอาชีวะ ซึ่งในระยะที่สถานการณ์ที่อยู่อาศัยไม่รุนแรงก็ใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเวทีให้สมาชิกได้ปรึกษาหารือกัน / ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารโดยเฉพาะเรื่องที่อยู่อาศัย และในระเบียบของกลุ่มให้โอกาสผู้ที่เป็นสมาชิกที่มีอายุครบ 6 เดือน สามารถกู้ยืมเงินของกลุ่มได้ แต่เมื่อถึงเวลาไม่มีใครกู้จึงมีการปรึกษาหารือกันว่าทำไม สมาชิกส่วนใหญ่ลงความเห็นว่าในหนึ่งปีแรกขอให้เอาใจมารวมกันก่อน ส่วนใครจะกู้ยืมก็ค่อยมาจัดการตามข้อตกลงภายหลังครบรอบปีบัญชี ที่ผ่านมาในหนึ่งปีก็ไม่มีใครโวยวาย / ก่อให้เกิดปัญหาใดๆ แต่มีการพูดคุยกันว่าใน 28 ครอบครัวนี้ซึ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ ถ้ามีความหวั่นไหวไม่มั่นคง ตามกระแสของคนที่ไม่เห็นด้วยที่พยายามยุยง อาจจะต้องล้มเลิกกลุ่มฯ แต่ในหนึ่งปีกลุ่มนี้ก็ยังพิสูจน์ได้ว่าสามารถยืนอยู่ได้ ส่วนอนาคตจะเป็นอย่างไรก็ยังไม่มีใครกล้ารับประกัน

4.2.2 สมาชิกได้มีการประเมินว่าพวกเขาได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารเพิ่มมากขึ้น เช่น ข่าวสารเรื่องสถานการณ์ที่อยู่อาศัย , กองทุนต่าง ๆ ข่าวความเคลื่อนไหวของเพื่อนชุมชนอื่น เรื่องราวเหล่านี้จะมีโอกาสได้รับรู้จากผู้นำเก้าเส้งที่มาบอก / เล่า / แลกเปลี่ยนและข้อมูลที่ตัวแทนกลุ่มมารับรู้จากเครือข่าย , และการเข้าร่วมเวทีต่าง ๆ กับเพื่อนชุมชนอื่น

4.2.3 เกิดเงินออมร่วมกัน ซึ่งมีประมาณห้าหมื่นกว่าบาท ซึ่งเงินที่ออมไว้จะได้ช่วยเหลือกันในโอกาสต่อไปโดยให้กู้ยืมดอกเบี้ยถูก ซึ่งดอกผลกำไรที่กลุ่มคิดไว้จะนำไปเป็นกองทุนสวัสดิการให้กับสมาชิกในโอกาสต่อไป อย่างที่ชุมชนอื่นเขาทำกัน

4.2.4 สมาชิกจะเป็นกังวลว่ากลุ่มฯ ของเขาจะนำพาไปถึงจุดมุ่งหมายโดยเฉพาะเรื่องที่อยู่อาศัยได้หรือไม่ ยังขาดความเชื่อมั่นเพราะใจของสมาชิกยังไม่เป็นหนึ่งเดียว ยังมีคนที่มาพูดทำให้ไม่แน่ใจ เช่น เจ้าหน้าที่ของการรถไฟ ซึ่งอยู่ใกล้ชุมชนมาตั้งคำถามว่าใครจะให้เช่าที่เขาเป็นเจ้าหน้าที่ยังไม่รู้เรื่อง “ ไม่มีทางที่การรถไฟจะให้เช่ายาว นอกจากปีต่อปี” ซึ่งสร้างความสับสนให้กับชาวชุมชนและตั้งข้อสังเกตกับสิ่งที่ขบวนเครือข่ายสลัม 4 ภาคกำลังเคลื่อนไหวอยู่

จึงสรุปกันว่ากลุ่มออมทรัพย์หลังอาชีวะเองต้องสร้างความมั่นใจให้สมาชิก โดยให้มีเวทีเรียนรู้ / หาประสบการณ์ / แลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ อีก แค่นี้ไม่สามารถทำให้สมาชิกมั่นใจได้ ความรู้ความเข้าใจที่มีไม่สามารถสื่อให้คนในชุมชนมั่นใจหรือเชื่อถือได้ เรียกร้องให้เครือข่ายและเจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้มาเป็นที่ปรึกษาหรือพี่เลี้ยง

ภายหลังจากการจัดเวทีทั้ง 2 ครั้งแล้ว ทางทีมที่จัดเวทีจึงได้มีการประเมินกันว่าสาเหตุที่ทำให้สมาชิกของกลุ่มฯ / ชุมชนไม่ค่อยมีความมั่นใจในเรื่องที่กำลังดำเนินการอยู่จะไปสู่จุดมุ่งหมายได้หรือไม่ ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ตัวแทนที่เคยร่วมกิจกรรมกับเครือข่าย / ขบวนสลัมภาคใต้ไม่เคยจริงจัง / ไม่ต่อเนื่อง / ไม่เชื่อมั่นต่อความเป็นขบวน ข้อมูล-ข่าวสารจึงตก ๆหล่น ๆ ตามเพื่อนไม่ทันจะคอยดูเพื่อนก่อน ประกอบกับที่ตั้งของชุมชนอยู่ใกล้กับผู้ที่คิดว่าตัวเองมีความรู้ / คิดว่าตัวเองมีอำนาจ-ชุมชนเองก็ไม่มีความหนักแน่นอยู่แล้ว ปัจจัยเหล่านี้มีผลทำให้ชุมชนอ่อนแอ

ข้อคิดเห็นต่อการทำงานพัฒนาชุมชนหลังอาชีวะโดยผู้นำเก้าเส้ง

ช่วงแรกของการลงชุมชน รู้สึกไม่มีเพื่อน/ถูกสืบเสาะว่าเป็นใคร, มาจากสายใคร , มีสายตาที่ไม่ไว้วางใจ, เพื่อผลประโยชน์อันใด ในใจคิดว่าจะทำงานได้สักกี่เปอร์เซ็นต์เพราะ

บรรยากาศไม่ค่อยดีทั้งๆ ที่เป็นคนชุมชนเหมือนกัน ระยะหลังเมื่อชาวบ้านเริ่มคุ้นเคย ปฏิกิริยาของชุมชนเริ่มดีขึ้นแต่ยังไม่ไว้วางใจ

ต่อมาเริ่มดีขึ้น มีการทักทายเมื่อพบเห็นที่ไหน เห็นความเป็นกันเองมากขึ้นเมื่อมีการรวมกลุ่มฯ เพราะการจัดตั้งกลุ่มฯ จะมีความเป็นระบบประชาธิปไตย สมาชิกมีส่วนร่วม , มิสิทธิ์ในการคิด-การเสนอได้ มีบรรยากาศการล้อมวงมาพูดคุย-แลกเปลี่ยน ซึ่งต่างจากอดีตที่ไม่มีบรรยากาศแบบนี้เลย

เปรียบเทียบกิจกรรมการสร้างศาลาชุมชน ซึ่งเป็นงบมิยาซาวาประมาณแสนห้าหมื่นบาท ทางชุมชนได้ว่าจ้างคนภายนอกทำ ซึ่งขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน กรรมการ(ทางการ) เป็นผู้จัดการ ซึ่งศาลาชุมชนกว้าง 5 เมตร ยาว 12 เมตร การได้มาของศาลาเนื่องจากชุมชนศาลาหัวยางไม่มีความพร้อม ทางเทศบาลจึงย้ายให้มาทำที่หลังอาชีวะ โดยชุมชนไม่ต้องเขียนโครงการ จึงทำให้ไม่เกิดสำนึกในการดูแล / เป็นของตัวเอง

กิจกรรมการทำถนนและคูระบายน้ำ ที่ได้งบมิยาซาวา ซึ่งเริ่มทำเดือนตุลาคม 2543 สำนึกการมีส่วนร่วม / การสร้างความสัมพันธ์ต่อการทำกิจกรรม / การตรวจสอบไม่มี

บทบาทของผู้ช่วยวิจัยในระยะที่ 3

ผู้ช่วยวิจัย มีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของผู้นำเก้าเส้งในการทำงาน , สนับสนุนเครื่องมือในการทำงาน เช่น ข้อมูล , งบประมาณ , ร่วมวิเคราะห์ชุมชน , ติดตามความเคลื่อนไหวภายในชุมชนและติดตามการทำงานของผู้นำเก้าเส้ง ซึ่งทางโครงการฯ ได้เปิดตัวไว้ชัดเจนกับชาวชุมชนในที่ประชุมว่าจะตามดูชุมชนหลังอาชีวะว่าจะเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างใน 2 ปี ที่ทางโครงการฯ กำลังศึกษาและจะดูว่ามีปัจจัยอะไรที่ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง อีกประการหนึ่ง ในการติดตามดูกระบวนการทำงานของผู้นำเก้าเส้ง บางครั้งผู้นำลืมไปว่าตัวเองกำลังทำงานในชุมชนหลังอาชีวะเพื่อนำไปสู่เป้าหมายให้คนในชุมชนเกิดสำนึกร่วมกัน กิจกรรมที่จะสนับสนุนต้องนำสู่การมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นหลัก ซึ่งบางครั้งการทำงานไหลตามกระแสผู้นำของชุมชนหลังอาชีวะ เช่น เมื่อผู้นำเก้าเส้งไปอยู่ในช่วงกำลังจะสร้างศาลาชุมชน ซึ่งจะต้องเคลียร์พื้นที่โดยเฉพาะกับคนที่จับจองที่ดินไว้ ช่วงนั้นมีปัญหาระหว่างท่าทีของผู้นำชุมชนกับเจ้าของที่ดินที่จับจองไว้ ผู้นำเก้าเส้งก็ไปเคลียร์กับผู้ที่จับจองที่ดินไว้จนเขายอมให้ที่ดินตรงนั้นทำเป็นศาลาชุมชน เขาบอกที่ให้เพราะเห็นแก่ผู้นำเก้าเส้งที่มาพูด โดยความคิดช่วงนั้นไม่ใช่ยกให้เป็นที่สาธารณะ

เมื่อสร้างศาลาเสร็จ ผู้นำเก้าเส้งก็ไปตั้งคำถามว่าทำไมไม่ทำห้องน้ำ , ทำไมไม่กั้นไว้เป็นที่เก็บของ เมื่อผู้นำชุมชนหลังอาชีวะเห็นดีด้วยในข้อคิดเห็นของผู้นำเก้าเส้งจึงบอกว่าเงินไม่มี ไม่รู้จะเอามาจากไหน ผู้นำเก้าเส้งก็พยายามช่วยคิด ช่วยเขียนโครงการให้ไปเสนอองค์การบริหารส่วน

ท้องถิ่น พยายามมาคุยเพื่อจะเอาเงินจากโครงการฯ วิจัยไปช่วย จึงได้มีการแลกเปลี่ยนกันว่าในความเป็นจริงแล้วเรื่องนี้เป็นความต้องการของใคร โครงการที่ผู้นำเก้าเส้งช่วยคิด/เขียนมีใครเคยไปติดตามไหม ถ้าโครงการวิจัยฯ ไปร่วมสนับสนุนจะส่งผลให้กระบวนการที่กำลังทำอยู่ในหลังอาชีวะไปสู่เป้าหมายได้ไหม เมื่อมีการทบทวน / วิเคราะห์ร่วมกันเห็นว่า ไม่สามารถทำให้ไปสู่วัตถุประสงค์ของการลงทำงานในหลังอาชีวะได้ จึงปรับบทบาทของตัวเองไม่ไปกระตุ้นในเรื่องนี้ แต่ถ้าคนในชุมชนส่วนใหญ่มีความต้องการและเห็นประโยชน์ของการใช้ศาลาชุมชน มีการลงขันกันทำเพิ่มเติม โครงการฯ วิจัยจะร่วมสบทบด้วยส่วนหนึ่ง แต่มีเงื่อนไขว่าต้องมีกระบวนการให้สมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในการคิดและทำร่วมกันด้วย หลังจากนั้นประเด็นนี้ก็เงียบไป ศาลาไม่เคยได้ใช้ประโยชน์เลย เป็นเวลาเกือบปี มาใช้ครั้งแรกเมื่อมีเวทีประเมินผลกลุ่มออมทรัพย์ที่มีทีมวิจัยลงไปร่วมด้วย ซึ่งสมาชิกจะมาก หน้าบ้านกรรมการไม่สามารถจะประชุมได้จึงไปใช้ที่ศาลาชุมชน และกลุ่มออมทรัพย์ก็คิดว่าต่อไปกลุ่มออมทรัพย์จะมาทำงานในศาลาชุมชนทุกเดือน และจะรับผิดชอบดูแลร่วมกับสมาชิกชุมชนด้วย

ซึ่งในประเด็นเหล่านี้ ถ้าผู้ช่วยวิจัยไม่ได้ติดตามความเคลื่อนไหวของชุมชนและผู้นำที่ลงไปทำงาน คิดว่าผู้นำเก้าเส้งจะเป็นตัวหลักในการหาเงินให้ชุมชนหลังอาชีวะได้ต่อเติมศาลาชุมชน เนื่องจากมีประสบการณ์ แต่คนชุมชนหลังอาชีวะจะไม่ได้ประสบการณ์หรือบทเรียนอะไรเลย ซึ่งผู้นำเก้าเส้งก็ยอมรับหลังจากนั้นว่าที่ทำอย่างนั้นก็เพราะอยากเห็นการใช้ประโยชน์มากกว่าการมีตัวอาคารเกิดขึ้นเฉย ๆ เมื่อยุติบทบาทของตัวเอง จะเห็นว่าไม่มีใครคิดถึงเรื่องนี้เลย แม้แต่งบประมาณที่ทำโครงการฯ ไปก็ยังคิดไม่ชัดว่าจะใช้ทำอะไรเท่าไร-อย่างไร

ส่วนที่เป็นจุดเด่นของผู้นำเก้าเส้ง คือ จะมีข้อมูลที่ชัด มนุษยสัมพันธ์ดี คนชุมชนจะไว้ใจเห็นว่าเป็นเพื่อนชุมชนด้วยกัน แต่ที่เป็นจุดอ่อนที่เพื่อนกังวลใจช่วงแรกก็คือกลัวว่าผู้นำเก้าเส้งจะมีการเมืองแอบแฝง เพราะเคยสนับสนุนนักการเมืองบางคน , บางกลุ่ม ซึ่งคนชุมชนทั่วไปจะรู้กัน

จากการติดตามการทำงาน / บทบาทของผู้นำเก้าเส้ง จะเห็นว่า การจะจับประเด็นอะไรไปสู่กิจกรรมตามเป้าหมาย มีกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนที่ผ่านการลงไปสัมผัสกับชุมชนจริง ๆ แล้วสังเกตพฤติกรรมของสมาชิก , ผู้นำชุมชนว่าคิดเห็นอย่างไร ตั้งคำถามเพื่อการแลกเปลี่ยนสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เรียนรู้วิถีชีวิตปัจจัยรอบข้างชุมชนว่าสัมพันธ์กันอย่างไร และพยายามนำประสบการณ์ของตนเองที่เคยผ่านกระบวนการพัฒนา / การวิเคราะห์มาแล้วมาใช้ในการทำงาน

เมื่อเห็นว่าทำไปแล้วมีปัญหา / ยังมีอุปสรรคก็คิดหาเครื่องมือเพื่อไปสู่เป้าหมาย เช่น รู้ว่าคนในชุมชนเชื่อ-เคารพผู้หลักผู้ใหญ่ / คนข้างนอกที่มีอำนาจเหนือกว่า ดังที่มีการเชิญเจ้าหน้าที่ของเทศบาลไปพบสมาชิกของชุมชนทำให้ลดการขัดขวางได้ เชิญทีมงาน ศอช. เพื่อไปร่วมแลกเปลี่ยนถ่ายทอดประสบการณ์ / เป็นพี่เลี้ยง

เมื่อมีปัญหาจะทำกระบวนการอย่างไรให้ไปสู่เป้าหมายก็มาปรึกษากับทีมวิจัยหรือเจ้าหน้าที่ของโครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้เพื่อให้ช่วยเหลือสนับสนุนเครื่องมือ

บทเรียนที่ได้จากการลงทำงานในชุมชนหลังอาชียะ โดย ผู้นำเก้าเส้ง

1. ได้เรียนรู้ / ได้ประสบการณ์การลงทำงาน / การใช้เครื่องมือต่าง ๆ มาช่วย ด้วยตัวเองว่าไม่ใช่เรื่องที่ง่าย ต้องมีเป้าหมายชัดเจน / ต้องคิด-วางแผนในการทำงานตลอดเวลา
2. รู้สึกภูมิใจที่ชาวบ้านเกิดการรวมตัว / ตื่นรู้ /รวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกัน อยากรู้ข้อมูล-ข่าวสารทั้งภายในและภายนอก
   - ภูมิใจที่เห็นพี่น้องชุมชนรู้จักที่จะเอาปัญหามาขบคิด และหาทางแก้ไขโดยเฉพาะปัญหาที่อยู่อาศัย
   - ดีใจที่เห็นพี่น้องชุมชนหลังอาชีวะคิดอยากจะมีเพื่อน อยากมีส่วนร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย ศ.อ.ช.
3. เริ่มเห็นการก้าวย่างของชุมคน สู่ ชุมชน โดยสังเกตจากปฏิกิริยาของสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ที่เริ่มมีการปรึกษาหารือกัน เช่น การขอขยายเสาไฟฟ้าให้ลงชุมชน ซึ่งเป็นปัญหาของคนในชุมชนเอง มีการลงขัน มีการส่งตัวแทนไปพบและเจรจากับการไฟฟ้า

   ซึ่งผลของการรวมตัวกันทำให้มีไฟฟ้าใช้แล้วประมาณ 40 ครอบครัว จากเดิมคนส่วนใหญ่ของชุมชนต้องซื้อ / ต่อพ่วงจากคนอื่น
4. เห็นว่าชุมชนถ้าไม่มีการปิดหู-ปิดตา มีโอกาสที่จะพัฒนาได้ / สร้างการยอมรับต่อสาธารณะได้ แต่อาจจำเป็นต้องมีคนคอยกระตุ้น
5. กิจกรรมที่มีอย่างต่อเนื่องเท่านั้นที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้ ซึ่งเปรียบเทียบกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ กับ ศาลาชุมชน , ถนนและคูระบายน้ำ ซึ่งความรู้สึกของสมาชิกในชุมชนจะต่างกัน
6. ชุมชนที่ยอมรับคนข้างนอก ผู้ที่ลงไปทำงานต้องวิเคราะห์และควรรู้ว่าจะประสานใคร คนในชุมชนจึงไม่ขัดขวาง และยอมรับว่าการรวมกลุ่มจะส่งผลอย่างไรในอนาคตของชุมชน

สรุปผลการทำกิจกรรมในระยะที่ 3

- ผลของการทำงานของผู้นำเก้าเส้ง จะพบว่าในกลุ่มคน 28 ครอบครัว มีความเป็นเพื่อนกันมากขึ้นซึ่งสมาชิกสะท้อนไว้ชัดว่าเมื่อก่อนเขาไม่เคยจับกลุ่มคุยกันกลัวเพื่อนจะว่านินทา แต่มาระยะหลังเมื่อได้ทำกิจกรรมร่วมกันบรรยากาศของการอยู่ร่วมกันดีขึ้น เช่น เห็นการล้อมวงคุยกัน , การปรึกษากัน , หยอกล้อกัน บางคนบอกว่าเมื่อก่อนไม่กล้าพูดเล่นกันเพราะไม่รู้ว่าใครคิดอย่างไรแต่เดี๋ยวนี้ดีขึ้น ภายในกลุ่มเมื่อมีสถานการณ์เรื่องที่อยู่อาศัยก็จะปรึกษา – หารือกันว่าพวกเขาจะทำอย่างไร บางครั้งก็ไปร่วมเวทีของเครือข่ายฯ เมื่อเข้าร่วมกับเครือข่ายเขาจะบอกว่าเขามาเรียนรู้ ไม่ค่อยรู้เรื่อง มาฟังมาสังเกตก่อน ยังไม่กล้าออกความคิดเห็นมากนัก มีการเจียมตัวว่าตัวเองยังรู้น้อย เป็นน้องใหม่ เมื่อกลับไปยังชุมชนก็จะรีบไปบอกสมาชิกของกลุ่มฯ แต่มีปัญหาด้วยความที่รู้ข้อมูลไม่ชัดเจนมีผลทำให้สมาชิกเข้าใจไม่ตลอดเรื่อง ยังจำเป็นต้องหาผู้ช่วยไปอธิบาย ก็ได้ผู้นำเก้าเส้งทำความเข้าใจให้อีกรอบ
- ส่วนผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม จะถามถึงว่าเมื่อไหร่เขาจะเปิดรับสมัครสมาชิกอีกจะเป็นบ้างจะบอกว่าเวลาเขาประชุมกันตัวเองไม่รู้เรื่อง ซึ่งในบางกรณีเป็นเรื่องของสมาชิกกลุ่ม เขาจะเข้าไปร่วมก็กลัวเพื่อนว่า แต่ก็อยากจะรู้และมีแนวโน้มคนที่อาศัยอยู่ที่มีบ้านเป็นของตนเองจะเป็นสมาชิกกลุ่มในปีต่อไปเป็นจำนวนหลายคน ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากสถานการณ์เรื่องกองทุนต่างๆ ที่ลงมาสู่กลุ่มฯ , สถานการณ์เรื่องที่อยู่อาศัยที่มีความชัดเจนขึ้นว่าเป็นนโยบายของการรถไฟที่จะให้เช่าที่ เพื่อหาเงินเข้าคลัง ไม่ใช่เป็นเรื่องของการปั้นน้ำเป็นตัวและก็รู้มากขึ้นว่าการที่รถไฟจะให้เช่าที่ก็จะให้เช่าในนามกลุ่มฯ ถึงจะเช่าได้ระยะยาวและราคาถูก เมื่อถามสมาชิกว่าเชื่อไหมในสิ่งที่เขาพูดกันก็ยังไม่แน่ใจแต่ไม่อยากตกขบวน
- ส่วนสำนึกที่จะร่วมด้วยช่วยกันในเรื่องที่เป็นสาธารณะระดับชุมชนยังไม่เห็น แต่ในระดับกลุ่มเริ่มที่จะคิดมากขึ้น
- เมื่อหลังอาชีวะเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่าย ระดับการยอมรับของเพื่อนสมาชิกยังน้อย ยังไม่ค่อยแน่ใจว่าหลังอาชีวะจะจริงใจกับเพื่อนไหม เนื่องจากเคยผ่านการพิสูจน์มาหลายกิจกรรมแล้ว ที่มีตัวแทนหลังอาชีวะเข้าร่วมเมื่อถึงเวลาที่ต้องสู้ / ต้องต่อรองคนหลังอาชีวะหายหมด ฉะนั้นครั้งนี้การเข้าร่วมกับเครือข่ายในนามกลุ่มฯ ไม่ใช่รายบุคคล เครือข่ายก็รอการพิสูจน์อยู่ว่าจะยืนหยัดกับเครือข่ายได้มากน้อยแค่ไหน เพราะการเข้าสู่เครือข่ายไม่ใช่หวังเพียงผลประโยชน์ แต่ต้องมาร่วมกันกำหนดอนาคตของความเป็นขบวนด้วย ซึ่งที่ผ่านมาเครือข่ายฯ ก็เคยคัดกลุ่มฯ ที่คิดจะเอาเพียงผลประโยชน์อย่างเดียวออกไปแล้วก็มี
- อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ คือ การรวมกลุ่มฯ จะเกิดขึ้นได้ต้องมีตัวกระตุ้น ตัวกระตุ้นจะมี 2 ด้าน คือด้านบวกกับด้านลบ ซึ่งชาวบ้านบอกชัดว่ากลุ่มฯ เกิดขึ้นได้เพราะผู้นำเก้าเส้งมากระตุ้น ซึ่งเรื่องกลุ่มออมทรัพย์เขารู้กันมานานแล้วว่ามีประโยชน์กับสมาชิก แต่ไม่มีใครเป็นตัวหลัก ไม่มีใครมาทำให้เขารวมกันเป็นกลุ่มได้ พวกเขาจะสะท้อนว่าเขาจะรวมกันก็

ต่อเมื่อคนที่มากระตุ้นทำให้เขาเกิดปัญญา เป็นผู้มีประสบการณ์ วิเคราะห์ให้เห็นว่าทำอย่างนี้แล้วไปสู่เป้าหมายอะไรถึงจะทำ แต่ทำแล้วให้มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการเรียนรู้เพิ่มเติมด้วย

ส่วนสมมติฐานที่ว่ากิจกรรมหรือกระบวนการที่ทำในระยะที่ 3 จะนำไปสู่ความเป็นชุมชนได้หรือไม่นั้น ต้องอาศัยระยะเวลาในการบ่มเพาะอีกระยะหนึ่ง ซึ่งกิจกรรมที่ผ่านมาเป็นเพียงกิจกรรมพื้นฐานเท่านั้น ซึ่งประเด็น / ปัญหาที่ซับซ้อน หลังอาชีวะต้องพิสูจน์ให้ได้ว่าสามารถจะก้าวผ่านไปได้ไหม ซึ่งในขณะนี้สมาชิกภายในชุมชนเองยังไม่สามารถยืนยันได้ ส่วนคนทำงานมองเห็นแนวโน้มที่ดีขึ้น แต่ทั้งนี้สมาชิกในชุมชนเองต้องปรับตัวให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น ต้องจัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูลและให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกประเด็น

ตอนที่ 5

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง
ระยะที่ 2 - 3

กรณีศึกษา : ชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

บทที่ 1
นางเลิ้ง

ส่วนที่ ๑ : รู้จักชุมชนนางเลิ้ง

การศึกษาชุมชนนางเลิ้งเริ่มต้นด้วยการเดินเข้าไปในบริเวณตลาดนางเลิ้ง โดยใช้ทางเข้าด้านถนนกรุงเกษมริมคลองผดุงกรุงเกษม ถนนกรุงเกษมช่วงระหว่างถนนนครสวรรค์และถนนศุภมิตร ๑ นี้มีตึกแถวเรียงรายอยู่ริมถนน ชั้นล่างของตึกแถวใช้เป็นที่ประกอบกิจการหลายอย่าง มีทั้งร้านซ่อมรถ ร้านขายอะไหล่รถ ร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้า ร้านทำเบาะ และ ร้านอาหาร ร้านส่วนใหญ่เป็นห้องแถวคูหาเดียว ชั้นบนเป็นที่อยู่อาศัย ระหว่างตึกแถวนี้มีซอยเล็กๆ ๒ ซอยขนานกัน ต้องสังเกตให้ดีจึงจะเห็น ซอยที่หนึ่ง อยู่ถนนกรุงเกษมมีร้านอาหารอยู่ปากซอย ซอยนี้เป็นทางเข้าตลาดนางเลิ้ง ซอยที่สอง อยู่ถัดไปทางถนนศุภมิตร ๑ ใกล้ร้านอุปภัณฑ์ และปากซอยมีรถเข็นขายกล้วยแขก ทั้ง ๒ ซอยที่ขนานกันนี้คือทางเข้าชุมชนนางเลิ้ง

ปากซอยที่หนึ่ง มีร้านอาหารอยู่หัวมุม เข้าไปในซอยนี้จะเห็นตึกแถวเรียงอยู่ทั้งซ้ายและขวา ตึกแถวเหล่านี้เป็นตึกเก่าสูงชั้นครึ่งที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ พร้อม ๆ กับการตัดถนนครสวรรค์ ผู้ที่อาศัยอยู่ในตึกเหล่านี้เป็นคนจีนทำการค้าขาย ที่มากที่สุดคือ ร้านขายอาหาร และร้านของชำ หลายห้องเป็นที่ประกอบอาหารแต่ไม่ได้ขายอาหารที่บ้าน บ้างก็เอาไปขายในตลาด บ้างก็เอาไปขายที่อื่น เช่น ที่ตลาดมหานาค เป็นต้น คนในซอยนี้ทำงานตลอด ดูขวักไขว่ และ เร่งรีบมาก

ทางด้านซ้ายของซอยมีทางแยกเล็กๆเข้าไป เดินเข้าไปในซอยแยกนี้จะเห็นบ้านหลังใหญ่สีเขียว ยังคงความงามอยู่แม้ว่าจะดูเหมือนขาดการดูแลมานาน ปัจจุบันบ้านนี้กลายเป็นหอพัก บ้านหลังใหญ่ถูกแบ่งออกเป็นห้องให้เช่า บริเวณใกล้ๆนั้นอีก ๕ หลังก็เป็นบ้านเช่า แต่หลังไม่ใหญ่เท่าบ้านเขียว กลุ่มบ้านเช่านี้ดูเงียบๆ มีร้านทำผมที่เปิดอยู่มีคนทำผม ๒ - ๓ คน เสียงพูดคุยกันดังแข่งกับเสียง ดี.เจ รายการเพลงลูกทุ่ง คนในร้านบอกเราว่า “แถวนี้ไม่ค่อยมีคนหรอก เขาออกไปทำงานกันหมด” เราเดินออกมาจากซอยแยก กลับเข้าไปในซอยที่หนึ่ง

กลางซอยที่หนึ่งนี้ เป็นเพิงไม้สำหรับเช่าขายของ เพิงส่วนใหญ่ว่างอยู่ แต่ไม้ที่ทำเพิงเป็นเงามัน ไม่ได้มีใครมาขัดถูแต่อย่างใด ความมันของไม้เกิดจากการที่มีคนมานั่ง เอน นอนคุยกัน เป็นกลุ่มคนจีนอายุประมาณ ๕๐-๗๐ ปี เราเห็นอาแปะคนหนึ่งนั่งทายา และข้างๆมียาหลายขวด จึงถามว่าเป็นอะไร ยังไม่ทันที่แกจะตอบ ผู้หญิงวัยกลางคนที่อยู่ตึกแถวห้องใกล้ๆก็เดินออกมาเล่าให้ฟังว่า แกหกล้ม คนแถวนี้เห็นแล้วสงสาร แกไม่มีลูก ไม่มีหลาน เลยช่วยกันหายามาให้ สักพักหญิงวัยกลางคนนั้นก็ออกไปขายของที่ในตลาด คนแก่ที่นั่งอยู่ที่เพิงไม้ถามว่าเรามาสำรวจอะไร

แล้วบอกเราว่า “ที่นี่มีคนมาแยะ มาถ่ายหนังก็มี มีดารามาด้วย เขามาถ่ายโรงหนังเก่า เข้าไปดูมาหรือยัง” เราเดินไปที่ตลาด

ตลาดนางเลิ้งเป็นตลาดเก่าแก่ ซึ่งจะครบ ๑๐๐ ปีในปี พ.ศ.๒๕๔๓ ปัจจุบันในตลาดมีแผงขายของ ๒๓๘ แผง แต่มีคนขายประมาณ ๑๕๐ แผงเท่านั้น นอกนั้นยังว่างอยู่ สินค้ามีทั้งของสดจำพวกเนื้อสัตว์ ผักสด ของชำ และจุดเด่นของตลาดนี้คือ ขนมหวาน ที่ขึ้นชื่อเห็นจะเป็น “ร้านขนมแม่กวา” เป็นร้านเก่าแก่ที่มีชื่อเสียงในยุคที่ตลาดนางเลิ้งยังไม่ถูกตลาดอื่นแย่งลูกค้าไป รอบตลาดมีรถเข็นขายอาหารตามสั่ง ก๋วยเตี๋ยว เต้าหู้ทอด ขนมผักกาด ขนมกุยช่าย ช่วงกลางวันคนที่ทำงานแถวนั้นจะเข้ามาทานอาหารจนเต็มแน่นทุกร้าน ห้องแถวรอบตลาดเป็นที่อยู่ของคนจีนซึ่งเป็น “ญาติ” กันเกือบทั้งหมด บางห้องรับตัดเสื้อผ้า บางห้องขายของชำ บางห้องเป็นที่อยู่อาศัย

หากหันหน้าเข้าหาตลาดแล้วมองทางซ้ายมือจะเห็นศาลเจ้าสร้างด้วยไม้ ทาสีแดงสด ยกพื้นสูง ศาลนี้มีขนาดกว้าง-ยาวประมาณ ๔ X ๖ เมตร เปิดไฟสว่างไสว ศาลนี้มีชื่อว่า ศาลกรมหลวงชุมพรฯ แต่มีเจ้าจีนหลายองค์อยู่ด้วย ศาลนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณ ๔๐ กว่าปีมาแล้ว ทุกปีจะมีงานฉลองใหญ่ ๕ วัน ๕ คืน ปีที่ผ่านมา (พ.ศ.๒๕๔๒)ใช้เงินในการฉลองถึง ๕๐๐,๐๐๐ บาท

เลยตลาดเข้าไปมีโรงหนังเก่าชื่อ โรงหนังศาลาเฉลิมธานี เป็นโรงหนังที่สร้าง เมื่อ ๘๒ ปีมาแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โรงหนังนี้เป็นอาคารไม้ ๒ ชั้น หลังคามุงสังกะสี เลิกกิจการไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ นี่เอง ปัจจุบันใช้เป็นที่เก็บของ หน้าโรงหนังเป็นลานโล่ง บริเวณนี้เป็นที่รวมของนักเสี่ยงโชค ทุกประเภท ในช่วงค่ำๆ และช่วงวันเสาร์อาทิตย์ แถวนี้เกือบเดินไม่ได้เอาเลย นักเสี่ยงโชคไม่สนใจใครนอกจากนักเสี่ยงโชคด้วยกัน ทั้งยืน ทั้งนั่ง และเดินไปมามองดูคึกคักมาก ร้านกาแฟ และร้านอาหารพลอยขายดีในช่วงนี้ ช่วงกลางวันลานนี้เป็นที่ที่หน่วยงานราชการเข้ามาจัดกิจกรรมในชุมชนหลายครั้ง เช่น สำนักงานกรุงเทพมหานครมาจัดงานวันแยกขยะ เป็นต้น

ซอยที่สอง บนถนนกรุงเกษมที่ขนานกับซอยที่ ๑ เป็นทางเข้าชุมชนอีกทางหนึ่ง ซอยนี้จะต่างจากซอยที่หนึ่งตรงที่เงียบกว่า ด้านซ้ายของซอยเป็นตึกแถวขนาดเล็ก มีโรงบิลเลียด เดินเข้าไปในช่วงสายๆจะเห็นคนรุ่นอายุประมาณ ๒๕ – ๕๐ ปี หยิบจับอุปกรณ์ทำอาหาร บ้างหั่นหมู ล้างผัก ล้างจานและอุปกรณ์ทำครัว บ้างก็ลงมือผัด แกง ต้ม เตรียมทำอาหารไปขายในตลาด บ้างก็นั่งซักผ้ากองโต ถามได้ความว่ารับจ้างซักผ้า โดยรับจ้างคนแถวๆนั้น เลยมามีบ้านที่ดูเป็นหลักเป็นฐานกว่าบ้านอื่นคือกว้างกว่าบ้านอื่นเล็กน้อย มีประตูเหล็กอย่างดีเปิดไว้ครึ่งหนึ่ง หน้าบ้านมีโต๊ะ-เก้าอี้หินป้า ๒ คนนั่งอยู่ ป้าเล็ก และ ป้าดม ซึ่งคณะศึกษาคุ้นเคยกับป้าทั้ง ๒ ในเวลาต่อมา ป้าเล่าเรื่องเก่าๆของนางเลิ้งให้ฟัง และยังช่วยแนะนำเราว่าใครในชุมชนจะให้ข้อมูลเรื่องที่เราสนใจได้ ความที่แกเป็นคนเก่าแก่ที่นี่ เติบโตที่นี่เมื่อกว่า ๖๐ ปีก่อน ป้าดม หรือ นางเอมอร วัชกะพงษ์ เป็นประธานชุมชนนี้ ถัดจากบ้านป้าดม เป็นร้านค้าย่อยมีขนมแขวนหน้าร้าน เดินลึกเข้าไปจะเห็นบ้านเริ่มห่างกัน พอจะเห็นที่ว่างอยู่บ้าง บริเวณนี้เป็นบ้านที่มีบริเวณ มีทั้งบ้านชั้นเดียว และ บ้านสองชั้น เดินเข้าไปจนสุดถนน นางเลิ้ง ๑ เป็นอันว่าสุดเขตของชุมชน

ชุมชนในละแวกซอย ๒ ซอยที่แยกจากถนนกรุงเกษมจนจรดซอยนางเลิ้ง ๑ ที่บรรยายข้างต้นนี้ มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า ชุมชนศุภมิตร ๑ หากเดินเลยซอยนางเลิ้ง ๑ ไปทางทิศตะวันตก จนสุดซอยนางเลิ้ง ๒ จะเป็นชุมชนที่เรียกเป็นทางการว่า ชุมชนศุภมิตร ๒ (ดูแผนที่แสดงที่ตั้งชุมชน ๒ แห่งนี้ ประกอบ) ชื่อชุมชนศุภมิตร ๑ และ ศุภมิตร ๒ นี้ตั้งโดยสำนักงานเขตป้อมปราบฯตามชื่อถนน เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ สำนักงานเขตประกาศเขตชุมชน และตั้งคณะกรรมการชุมชน ชาวชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่บริเวณรอยต่อของ ๒ ชุมชน จะไม่แน่ใจว่าตัวเองอยู่ในชุมชนใดกันแน่ เขาบอกเราว่า เขาอยู่ “นางเลิ้ง”

ชุมชนศุภมิตร ๒ มีพื้นที่ของชุมชนใหญ่กว่า ชุมชนศุภมิตร ๑ เกือบเท่าตัว แต่มีจำนวนประชากรพอๆกัน บ้านเรือนในชุมชนนี้ไม่ค่อยหนาแน่นเท่าชุมชนแรก ด้านที่ติดกับชุมชนศุภมิตร ๑ เป็นตลาดนางเลิ้ง ติดๆกันนั้นเป็นที่ทิ้งขยะ ที่ทิ้งขยะที่นี่ไม่ได้ต่างจากที่ทิ้งขยะที่ตลาดอื่นๆ คือ มีน้ำขัง มีขยะกองอยู่นอกที่ทิ้ง ส่งกลิ่นออกมาไกล

ชุมชนศุภมิตร ๒ นี้มีบ้านเช่าถึง ๑๒ หลัง ในจำนวนนี้มี ๘ หลังที่เจ้าของบ้านอยู่ในบ้านนั้นด้วย ส่วนที่เหลืออีก ๔ หลังเจ้าของบ้านมีที่อยู่อื่นนอกชุมชน บ้านทั้ง ๑๒ หลังนี้แบ่งเป็นห้องให้เช่านับรวมกันได้เกือบ ๕๐ ห้อง ผู้ที่มาเช่าเป็นคนมาจากอีสาน ผู้ชายมาขับรถแท็กซี่ ผู้หญิงมาขายหมูปิ้ง ไก่ปิ้ง ส้มตำ ไม่มีคนแก่ แต่มีเด็กๆวิ่งเล่นแถวนั้นหลายคน ผู้เช่าเกือบทั้งหมดอยู่กันมานานกว่า ๑๐ ปีแล้ว รู้จักกันดีและมีท่าทีเป็นมิตรกับคนแปลกหน้าอย่างพวกเรา ระหว่างที่เดินในชุมชนเราต้องคอยระวังรถมอเตอร์ไซค์ที่เล่นไม่ช้าเท่าไหร่ เข้ามาในซอยที่ไม่ได้ใหญ่กว่าขนาดของรถมอเตอร์ไซค์เท่าไหร่เหมือนกัน มีเสียงคนบอกให้เด็กๆหลบรถ พร้อมๆกับเสียงตะโกนให้คนขับ “เบาๆหน่อย” ใกล้ๆกลุ่มบ้านเช่า คือ บ้านของอดีตประธานชุมชน ศุภมิตร ๒ นายยรรยงค์ นิลเพชร หรือ “พี่แผน” พี่แผนมาอยู่ชุมชนนี้ตั้งแต่อายุ ๘ ขวบ เวลา ๔๐ กว่าปีที่อยู่ที่นี่ทำให้พี่แผนรู้จักคุ้นเคยกับคนในชุมชนหลายคน

ท้ายชุมชนศุภมิตร ๒ คือ วัดสุนทรธรรมทาน ชาวชุมชนเรียกว่า วัดแค เป็นวัดที่ชาวชุมชนไปทำบุญในวันสำคัญ วัดและชุมชนเคยมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นในสมัยของเจ้าอาวาสรูปก่อน “หลวงปู่ธูป” พระนักปฏิบัติ หลวงปู่ธูปเป็นเจ้าอาวาส รวม ๖๓ ปี จนท่านมรณภาพไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ปัจจุบันจะมีกลุ่มคนประมาณ ๒๐ คนที่ไปวัดเป็นประจำเนื่องจากยังคงศรัทธาเจ้าอาวาสซึ่งเป็นศิษย์ของหลวงปู่ธูป คือ พระครูวิจารณ์วรกิจ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระอาจารย์ช้วน”

หากจะเปรียบเทียบชุมชน ๒ แห่งนี้จะเห็นได้ว่า ชุมชนศุภมิตร ๒ นี้เงียบกว่า หลายบ้านปิดอยู่เพราะคนออกไปทำงานข้างนอก ส่วนชาวชุมชนศุภมิตร ๑ ส่วนใหญ่เป็นคนเก่าแก่ที่อยู่ในชุมชนนี้มากว่า ๔๐ ปี แม้ว่าลูกหลานจะย้ายออกไปนอกชุมชนแล้ว แต่คนรุ่น พ่อ-แม่ และ ปู่ย่า-ตายาย ก็ยังอยู่ในชุมชน หลายคนยังประกอบอาชีพค้าขายเหมือนเดิม ชาวชุมชนศุภมิตร ๒ ส่วนใหญ่เป็นคนเช่าบ้าน ชาวชุมชนศุภมิตร ๒ จะมีอาชีพรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ โดยรับจ้างในตลาด เช่นรับจ้างขน

ของ ล้างจาน ช่วยงานในร้านอาหาร และรับจ้างร้านค้าที่เป็นตึกแถวริมถนนใกล้ชุมชน เช่น เป็นลูกจ้างในร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์ ขับรถแท็กซี่ รับจ้างซ่อมแซมเล็กน้อย เช่น ท่อประปา เป็นต้น

ตารางข้างล่างนี้ เป็นตารางสรุปข้อมูลพื้นฐานของ ๒ ชุมชน

ข้อมูลพื้นฐาน	ชุมชนศุภมิตร ๑	ชุมชนศุภมิตร ๒
ขนาดพื้นที่	๕ ไร่ ๒๔๘.๖๒ ตร.วา	๙ ไร่ ๔๒ ตร.วา
จำนวนประชากร	๓๗๔ คน	๔๐๕ คน
จำนวนครัวเรือน	๑๒๘ ครัวเรือน	๑๒๒ ครัวเรือน
การครอบครองที่ดิน	เช่าสำนักงานทรัพย์สินฯ	เช่าสำนักงานทรัพย์สินฯ และวัดโสมนัส
การครอบครองบ้าน	๑.เช่าตึกแถวริมถนนและรอบตลาดจากสำนักงานทรัพย์สินฯ ๒.บริเวณกลางชุมชนชาวบ้านปลูกบ้านเองบนที่เช่า	๑.เช่าตึกแถวริมถนนศุภมิตร จากสำนักงานทรัพย์สินฯ ๒.บริเวณกลางชุมชนชาวบ้านปลูกบ้านเองบนที่เช่า
กิจกรรมในชุมชน	งานวันสงกรานต์ วันปีใหม่ วันเด็ก งานศาลเจ้า มีการทำความสะอาดหน้าบ้านแต่ละคน และร่วมโครงการหน้าบ้านน่ามองกับ กทม. โดยรับบริจาคต้นไม้มาตั้งหน้าบ้าน ในชุมชนยังไม่มีกลุ่มกิจกรรมใด ๆ	เหมือน ชุมชนศุภมิตร ๑ แต่ชุมชนนี้มีความสัมพันธ์กับ สก. สข. และ สำนักงานเขตมากกว่า ได้งบประมาณมาซ่อมแซมชุมชน เช่น ทางเดิน ทางระบายน้ำ ขอเครื่องเล่นเด็ก อุปกรณ์ดับเพลิง โต๊ะหิน และร่วมในงานที่จัดโดยเขต เช่น งานลอยกระทง งานแข่งเรือเก็บขยะเป็นต้น

ส่วนที่ ๒ : นางเลิ้งในอดีต

"...ผมเป็นคนรุ่นที่ ๔ บ้านแรกของของต้นตระกูลซึ่งเป็นตึกแถว ตั้งอยู่ริมถนนนครสวรรค์ แม่เล่าให้ฟังว่าอยู่มาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ... แต่ก่อน ตลาดนางเลิ้ง เป็นตลาดที่คึกคัก มีชื่อเสียง มีโรงภาพยนตร์ตั้งอยู่ใกล้ตลาด แต่สิบกว่าปีมานี้ คนไม่คึกคักเหมือนเมื่อก่อน ... คนเก่าแก่แถวนี้ย้ายไปอยู่ข้างนอกกัน ที่ชุมชนศุภมิตร ๒ มีบ้านเช่าเยอะ ..." คุณปรีชา ศรีตุลยโชติ เริ่มต้นเล่าให้ฟังถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนนางเลิ้ง ซึ่งปัจจุบันมีชื่อเรียกในทางราชการ คือ ชุมชนศุภมิตร ๑ , ชุมชนศุภมิตร ๒ และ ชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน ซึ่งมีอาณาเขตที่ตั้ง คือ แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย โดยรอบจรดถนนผดุงกรุงเกษม – ศุภมิตร – พะเนียง – นครสวรรค์ ภายในชุมชน บ้านที่อยู่อาศัยส่วนหนึ่งจะเป็นตึกแถวชั้นครึ่ง ซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ลุงสง่า สัจจพันธ์ อดีตนายทหารเสนารักษ์ วัย ๙๐ ปีเศษ เล่าให้ฟังว่า ได้มาเช่าตึกแถวชั้นครึ่ง (ปัจจุบันจะอยู่ด้านถนนศุภมิตร) ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ในสมัยนั้นด้านหน้าตึกยังเป็นคลองลำราง ตอนนี้เป็นตึกแถวและถนนศุภมิตรไปแล้ว ในตอนนั้นเช่าจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ราคา ๘ บาท สำหรับคนไทย ถ้าเป็นคนจีนจะคิดในราคา ๑๐ บาท ต่อเดือน คนจีนนิยมอยู่ตึกแถวกันมากกว่า เพราะจะได้ค้าขายด้วย

บริเวณอาณาเขตที่เรียกว่า "ชุมชนนางเลิ้ง" ในปัจจุบันนี้นั้น เมื่อมีการศึกษาในเชิงเอกสารเพื่อสืบสาวเรื่องราวในอดีตเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน แต่เดิมในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แถบละแวกนางเลิ้ง มีชื่อเรียกกันว่า ทุ่งสนามกระบือ หรือ บ้านสนามควาย ซึ่งยังเป็นทุ่งใหญ่ให้ช้างเดินผ่านไปข้ามคลองรอบกรุง ในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

วัดสุนทรธรรมทาน เป็นวัดที่อยู่ใกล้ชุมชนนางเลิ้ง มีชื่อเดิมเรียกว่า วัดสนามกระบือ ตามที่ตำบลที่ตั้ง ก่อนที่จะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานนามว่า วัดสุนทรธรรมทาน โดยวัดนี้มีประวัติการก่อตั้งโดยพระยาจ่าแสนยากร ข้าราชการในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้พบพระพุทธรูปองค์หนึ่งจมอยู่ใต้น้ำที่ตำบลบางคอแหลม และได้นำมาประดิษฐานไว้ที่บ้านของตน ที่ตำบลสนามกระบือ มีผู้ศรัทธาพระพุทธรูปองค์นี้มาก พระยาจ่าแสนยากรจึงอุทิศบ้านของตนสร้างเป็นวัด (ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย , ๒๕๔๐ : ๒๕๖-๒๕๗)

ส่วนในเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างวัดโสมนัสวิหาร ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น ได้บรรยายพื้นที่ในบริเวณนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ว่าเป็นทุ่งส้มป่อย อันเป็นที่เปลี่ยว ไม่มีบ้านของราษฎรหนาแน่นดังเช่นปัจจุบัน (วัดโสมนัสวิหาร , ๒๕๓๘ : ๑๐๑)

ส่วนที่มาของชื่อ "นางเลิ้ง" ก็มีการสันนิษฐานในหลายทาง แต่จะสอดคล้องในทางที่ว่า "นางเลิ้ง" มาจาก "อีเลิ้ง" เป็นตุ่มชนิดหนึ่ง เป็นของชาวมอญ ที่อพยพหนีพม่าจากเมืองเมาะตะมะ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้มอญกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ตำบลสามโคก เมืองปทุมธานี ชาวมอญกลุ่มนี้มีอาชีพในการทำตุ่ม เรือที่บรรทุกตุ่มอีเลิ้งมักจะมาจอดขายบริเวณคลอง

ผดุงกรุงเกษมตอนตัดกับคลองเปรมประชากร คนจึงเรียกชุมชนนางเลิ้งตามชื่อตุ่มชนิดนี้ว่า "อีเลิ้ง" ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนชื่อจาก อีเลิ้ง มาเป็น นางเลิ้ง เพื่อให้สุภาพขึ้น (ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย , ๒๕๔๐ : ๗๗-๗๘) ซึ่งเป็นที่มาของชื่อ นางเลิ้ง

แต่ก็ยังมีการอธิบายถึงที่มาของชื่อนางเลิ้ง ในอีกทาง คือ ส. พลายน้อย เขียนถึงนางเลิ้งว่าเป็นการล้อมาจากนกอีแร้ง ซึ่งมีอยู่บริเวณแถววัดสระเกศ แล้ว เรียกเพี้ยนกันจนกลายเป็นนางเลิ้ง แต่ ส. พลายน้อย ก็ให้ความเห็นว่า คงเป็นเรื่องที่คนแต่งขึ้น เล่นล้อต่อกันมาเสียมากกว่า

คนในย่านนางเลิ้งมาจากไหนกันบ้างนั้น มีการเขียนถึง ช่วงแรกที่มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของคนกลุ่มต่าง ๆ ในบริเวณนี้มีการสันนิษฐาน ไว้ดังนี้

ช่วงที่ ๑ การเข้ามาอยู่อาศัยของกลุ่มคนในสมัย รัชกาลที่ ๑ - ๔

๑. การศึกษาของเริง อรรถวิบูลย์ (จักรฤทธิ์ อุทโธ และคณะ , ๒๕๓๘ : ๒) ได้เขียนไว้ว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น ในเมืองเขมรได้มีกบฏเกิดขึ้น พระยายมราชได้รับคำสั่งจากสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ให้นำทหารไปปราบกบฏในเมืองเขมร หลังจากปราบกบฏแล้ว ได้นำพระราชโอรสและพระธิดาของพระนารายณ์มหาราชของเขมร คือ นักองค์เอง นักองค์อี และนักองค์ภา พร้อมด้วยครอบครัวของชาวเขมร ประมาณ ๕๐๐ ครอบครัว (จำนวนคนประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน) นำมาถวายแด่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ พระองค์ได้ทรงโปรดฯให้ที่พักอาศัยแก่ชาวเขมรบริเวณรอบกรุงรัตนโกสินทร์โดยแบ่งให้ตั้งถิ่นฐาน ซึ่งกลุ่มหนึ่งมาอาศัยตั้งบ้านเรือนในที่ดินบริเวณบ้านสนามควาย หรือ ตำบลคอกกระบือ อยู่ติดกับชายทุ่งนาด้านตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง คือ บริเวณตัวตลาดนางเลิ้ง จากถนนพะเนียง ไปจรดถนนหลานหลวง ซึ่งเป็นกลุ่มชาวเขมรที่นับถือศาสนาพุทธ กล่าวกันว่าเป็นกลุ่มชาวเขมรที่มีฝีมือในการปั้นโอ่ง ตุ่ม ไห หม้อดินเผา ฯลฯ โดยในภาษาเขมร หม้อใหญ่ของเขมรชนิดหนึ่งคือ “ชนังเลิง” ทำให้ผู้คนพากันเรียก ที่อยู่อาศัยของชาวเขมรกลุ่มนี้กันว่า บ้านชนังเลิง และ เรียกต่อๆ กันเรื่อยมา จนกลายเป็นชื่อ “นางเลิ้ง”

กลุ่มชาวเขมรที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ตั้งบ้านเรือนกันตรงที่ดินตำบลสามเสนใกล้กับบ้านญวน ปัจจุบันยังปรากฏมีโบสถ์ของชาวเขมร คือ โบสถ์คอนแซปชั่นอยู่

๒. ในหนังสือประวัติวัดสุนทรธรรมทาน , หนังสือบางกอก เขียนโดย ส. พลายน้อยและหนังสือชื่อบ้านนามเมือง ของ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย บันทึกที่มาของกลุ่มคนแรก ๆ ที่มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่นางเลิ้งในทำนองที่คล้ายคลึงกัน คือ กล่าวถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๓-๒๓๗๕ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ยกกองทัพไปปราบกบฏทางใต้เมื่อปราบปรามสำเร็จ ชาวเมืองละคร(นครศรีธรรมราช) ชาวตะลุง (พัทลุง) และชาวสงขลา จำนวนหนึ่งที่กำลังเผชิญกับภาวะข้าวยากหมากแพง จึงขอติดตามกองทัพ

ขึ้นมากรุงเทพฯ ขึ้นมาด้วย สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าฯให้ชาวใต้กลุ่มนี้ เข้าเป็นไพร่หลวง หรือ เรียกกันว่า ไพร่หลวงเกณฑ์บุญ ทำงานเป็นช่างก่ออิฐถือปูน สำหรับสร้างวัดในกรมเกณฑ์บุญ และตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ตำบลสนามควาย โดย ส. พลายน้อย ได้บันทึกไว้ด้วยว่า ชาวใต้กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เป็นคณะละคร และในปัจจุบันยังมีปรากฏคณะละครตั้งอยู่ ในแถบถนนพะเนียง – หลานหลวง เช่น บ้านครูพูน เรืองนนท์ เป็น คณะละคร ลิเก ให้เห็นอยู่

จากข้อบันทึกเกี่ยวกับชาวใต้ที่อยู่บริเวณนี้ ยังมีหลักฐานที่สนับสนุนว่า นางเลิ้งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวใต้ที่อพยพมากับกองทัพในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือในการเรียกชื่อวัดสุนทรธรรมทาน นอกจาก ชื่อเดิมคือวัดสนามกระบือ แล้ว ยังมีชื่อที่เรียกว่า วัดแคนางเลิ้ง ในการเรียกวัดแค ว่าอาจมาจาก “วัดแค่” หมายถึงวัดใกล้ๆตามสำเนียงของชาวภาคใต้ ส่วนชื่อวัดสุนทรธรรมทาน เป็นชื่อที่รัชกาลที่ ๔ โปรดพระราชทานนาม ตามผู้บูรณะวัดนี้ เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๓๘๐ คือ กรมหมื่นสุนทรธิบดี พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๒ และพระธรรมทานาจารย์วัดสระเกศ

ช่วงที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๙๔ (รัชกาลที่ ๔) – ประมาณปลายรัชกาลที่ ๕ ก่อนการเริ่มต้นความรุ่งเรืองที่นางเลิ้ง

เป็นจุดเริ่มต้นของความรุ่งเรืองในด้านการค้าขายของนางเลิ้ง เป็นช่วงที่มีการสร้างเส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก คือ มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษม (พ.ศ. ๒๓๙๔) การตัดถนนนครสวรรค์ การมีรถรางสายรอบเมืองหรือสายแดง (พ.ศ. ๒๔๔๗)

คลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งถูกขุดในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าในรัชกาลของพระองค์มีการเพิ่มขึ้นของประชากรจึงควรมีการขยายพระนครออกไปด้วยการขุดคลองเป็นคูเมืองขึ้นอีกชั้น ดังที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บันทึกในพระราชพงศาวดารกรุง รัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ ๔ ว่า

“ ... ทุกวันนี้บ้านเมืองเจริญยิ่งขึ้น ผู้คนก็มากกว่าเมื่อแรกสร้างกรุงหลายเท่า ควรที่จะขยายพระนครให้กว้างออกไปอีกชั้นหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ ฯพณฯ หัวเจ้าท่าน ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งว่าที่พระสมุหกลาโหม เป็นแม่กอง เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นกงสี จ้างจีนขุดคลองคูพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง...” (ปิยนาถ บุนนาค , ๒๕๒๕ : ๒๗-๒๘)

คลองผดุงกรุงเกษม เป็นคลองสายที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา ทิศเหนือ และทิศใต้ โดยมีคลองมหานาคเชื่อมติดต่อกับคลองรอบกรุง ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้การเดินทางไปมาติดต่อซึ่งกันและกันระหว่างผู้คน รวมทั้งการขนส่งสินค้าทางเรือมายังพระนครสะดวกมากขึ้น คลองผดุงกรุงเกษม จึงเป็นคลองที่ให้ประโยชน์ทางด้านการคมนาคม และการค้าขายมากกว่าเป็นคลองคูเมืองป้องกันพระนคร คลองผดุงกรุงเกษมเป็นเส้นทางที่ใช้ขนส่งผลผลิตจากที่ต่างๆ มาแลกเปลี่ยนค้าขาย

เส้นทางค้าขายในคลองผดุงกรุงเกษม ส่งผลต่อความรุ่งเรืองของนางเลิ้ง คนเก่าแก่ในตลาดนางเลิ้ง เล่าว่า แต่ก่อนมีเรือบรรทุกสินค้าเกษตร เช่น ข้าว ผักสด ผลไม้ ไปขายที่ตลาดมหานาค ซึ่งแต่ก่อนมีโรงสีข้าวตั้งอยู่บริเวณมหานาคด้วย เรือที่มาค้าขายมาจากหลายแห่ง เช่น กระทุ่มแบน ปทุมธานี "... เรือขนส่งสินค้า เริ่มหายไปกว่า ๓๐ ปีแล้ว ...(ประมาณพ.ศ. ๒๕๑๐)..." เป็นคำบอกเล่าของคุณเลี้ยง เจ้าของหอพัก ซึ่งหอพักนี้เคยเป็นโรงแรมนครสวรรค์มาก่อน และปิดกิจการลงเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๒๐

ส่วนป้าเล็กซึ่งปัจจุบันอายุ ๖๙ ปี แล้วก็เล่าว่า พ่อ แม่ ของป้าเล็ก ล่องเรือมาค้าขายมาจากปทุมธานี พ่อมีเชื้อสายมอญ ตอนแรกบ้านเดิมอยู่ใกล้ๆตลาดนางเลิ้ง (บริเวณองค์การโทรศัพท์ในปัจจุบัน) แม่ของป้าเล็ก ขายปลา ทุเรียน และเงาะ อยู่หน้าตลาดนางเลิ้ง

คุณปรีชาได้เล่าว่า เคยสืบถามประวัติของชุมชน ได้ความว่า แต่ก่อนบริเวณนางเลิ้งด้านริมคลองผดุงกรุงเกษมมี โอ่ง และ ตุ่มวางเรียงรายวางขายอยู่มาก ซึ่งตุ่มอีเลิ้งในสมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นตุ่มที่ใช้ในพิธีโสกันต์ และพิธีอื่นๆ กล่าวกันว่าตุ่มที่เป็นฝีมือกลุ่มชาวมอญที่ล่องเรือมาขายตามริมคลองผดุงกรุงเกษม

การขุดคลองผดุงกรุงเกษม นอกจากส่งผลต่อการค้าขายสินค้าบริเวณริมคลองแล้ว ยังมีการสร้างวัดสร้างวังของเจ้านาย บ้านเรือนข้าราชการ คนทั่วไปบริเวณนั้นอีกด้วย เช่น วัดโสมนัสวิหาร เป็นวัดที่รัชกาลที่ ๔ ให้สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ มีเนื้อที่ ๓๑ ไร่เศษ เพื่ออุทิศพระราชกุศลให้พระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งเป็นวัดที่ติดตลาดนางเลิ้ง ที่ดินบางส่วนในบริเวณชุมชนนางเลิ้งก็เป็นที่ดินของวัดโสมนัสวิหารด้วย

ช่วงที่ ๓ ปลายรัชกาลที่ ๕ – พ.ศ. ๒๕๐๖ ความคึกคักเจริญรุ่งเรืองที่ตลาดนางเลิ้ง

การขุดคูพระนคร "คลองผดุงกรุงเกษม" ไม่มีการก่อกำแพงเมืองเลียบแนวคูเมืองเหมือนที่เคยทำมา สาเหตุหนึ่งเนื่องมาจากการขุดคูเมืองครั้งนี้ด้วยเหตุผลการขยายเมือง และเพิ่มเส้นทางสัญจรเป็นสำคัญ ทำให้บริเวณ "นางเลิ้ง" ถือเป็นเขตชุมชนที่ขยายตัวเมืองต่อเนื่องจากใจกลางพระนคร มีคลองผดุงกรุงเกษม และถนนกรุงเกษมที่ตัดใหม่ควบคู่ไปกับแนวคลอง

ย่านการค้าที่สำคัญเกิดขึ้น ย่านการค้าที่มีร้านค้า ตลาดสด ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เช่น ตลาดยอดพิมาน(วังบูรพา) ตลาดเทวราชกุญชร(ปากคลองผดุงกรุงเกษม) ตลาดบ้านพานถม ตลาดท่าเตียน ฯลฯ และรวมถึงตลาดนางเลิ้งด้วย

การตัดถนนหลายสายในสมัยรัชกาลที่ ๕ เช่น ถนนผดุงกรุงเกษม ถนนนครสวรรค์ เดิมเรียก ถนนสนามควาย หรือ ถนนตลาด (ประกิต สะเพียรชัย , ๒๕๔๒ : ๙๕–๙๖) ประกอบกับการสร้างและพัฒนาย่านพาณิชยกรรม แบบที่สร้างตลาดและสร้างอาคารพาณิชย์ตึกแถว สำหรับค้าขายและอยู่อาศัย มีโรงภาพยนตร์ ควบคู่ไปกับตัวตลาด "ตลาดนางเลิ้ง" เองก็เป็นไปตามการ

พัฒนาในรูปแบบดังกล่าว โดยตัวตลาดนางเลิ้งซึ่งเป็นของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซื้อต่อมาจากนางวอน ภรรยาพระยาประสิทธิ์วิทยา และนางเล็กภรรยาหลวงประสิทธิ์ (ประกิต สะเพียรชัย, ๒๕๔๒ : ๙๗) แต่อย่างไรก็ตาม ตลาดนางเลิ้ง ก็จัดว่าเป็นตลาดเก่าแก่แห่งหนึ่งที่ยังเห็นร่องรอยและองค์ประกอบ เช่น กระเบื้องมุงหลังคาที่เก่าแก่และยังใช้การอยู่ ตัวตลาดที่เป็นอาคารขนาดใหญ่ หลังคาสูงโปร่งประกอบด้วยแผง แท่นตั้งสินค้า ซึ่งระบุไว้ว่ามี จำนวน ๒๓๘ แผง มีทางเข้าทั้งจาก ถนนกรุงเกษม ถนนนครสวรรค์ และถนนศุภมิตร ตัวตลาดรายล้อมไปด้วยอาคารพาณิชย์ ชั้นครึ่งที่บ่งบอกถึงความเก่าแก่ มีส่วนน้อยที่ได้รับการบูรณะปรับปรุงให้ทันสมัยขึ้น ตึกแถวที่อยู่ด้านในตัวตลาดจะหันหน้าเข้าตัวตลาด เพื่อให้ใช้ประโยชน์ทางการค้าขายรวมทั้งอยู่อาศัยและเก็บสินค้า

ลุงสง่า เล่าว่า ตึกแถวที่สร้างขึ้นเพื่อให้เช่าในรุ่นแรกๆ มีลักษณะเป็นตึกชั้นครึ่ง สร้างโดยรอบตลาดด้านถนนนครสวรรค์ ส่วนอีกด้านอยู่ทางถนนศุภมิตร ปัจจุบันคือ ตึกแถวด้านในซึ่งแต่ก่อนยังไม่มีตึกแถวด้านนอกอย่างที่เห็น ตรงนั้นจะมีลำราง (คลองเล็กๆ) อยู่ด้านหน้าของตึก ลุงสง่า ซึ่งเข้ามาอยู่ในบริเวณชุมชนนางเลิ้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ก็ได้มาเช่าและต่อมาลุงสง่า ได้เปิดกิจการโต๊ะบิลเลียด มาถึงปัจจุบัน

ผู้สูงอายุในชุมชนบอกว่า ในสมัยก่อนคนไทยนิยมอยู่บ้านเป็นหลังๆมากกว่า ผู้ที่เช่าตึกแถวส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายจีน "... เตี่ยมาจากเมืองจีน ตอนนั้นมีญาติเช่าตึกแถวที่ตลาดนางเลิ้งอยู่แล้ว ก็เลยมาอยู่ที่นี่ มาทำงานกับญาติ ..." คุณปรีชา ซึ่งมีเชื้อสายจีนก็เล่าว่าสมัยก่อนที่บรรพบุรุษรุ่นแรกมาอยู่ตรงตึกแถว ด้านถนนนครสวรรค์ อาชีพเดิมเปิดร้านทำทอง ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทองราคาแพงและหายาก จึงเปลี่ยนมาทำงานช่างเหล็กในคนรุ่นพ่อ และเปิดเป็นร้านขายเครื่องสังฆภัณฑ์ในปัจจุบัน

ป้าเล็ก ก่อนที่ย้ายบ้านมาอยู่ในชุมชนศุภมิตร ๑ แต่ก่อนอยู่ตรง "กองขี้เลื่อย" ซึ่งเป็นโรงน้ำแข็งมาก่อน ปัจจุบันคือบริเวณตึกแถว ๓ ชั้น ติดกับสำนักงานเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย จนไปถึงโรงแรมปริ๊นเซส ซึ่งเดิมทีเป็นที่ดินของพระยาศุภกรและพระยาศุภมิตร มหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๖ ตามที่ลุงสง่าเล่าให้ฟัง โดยป้าเล็ก บอกว่าสมัยก่อน ตรงนั้นมีชุมชนหนาแน่น (ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๘๐) มีผู้เช่าที่ดินจากพระยาศุภกรมาปลูกบ้าน หลังเล็กๆให้เช่าอาศัย เป็นบ้านไม้เรียงกันเป็นแถว มีบ้านเยอะมาก ทางเดินยังเป็นตรอกเล็กๆ ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๕ บ้านบริเวณนั้นถูกรื้อออก เพราะเจ้าของที่ดินขายที่ดิน

การไปมาแถวๆนางเลิ้งสะดวกสบาย เพราะมีรถรางสายรอบเมืองหรือที่เรียกว่า รถสายแดง เริ่มเดินรถตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๗ และหยุดไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ นอกจากตัวตลาดที่ลุงสง่าเล่าว่า เมื่อก่อนเป็นตลาดสด ทันสมัย "มีการกางมุ้ง" ส่วนที่ขายอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ ปลา แยกจาก แผงขายผลไม้ ผักสด ของชำ เสื้อผ้า ฯลฯ "... แผงในตลาดแน่นไม่มีที่ว่างเลย มีคนมาซื้อ

ของเยอะมาจากวัดญวน วัดโสม วังเจ้านายที่อยู่ใกล้ๆ ตลาดเปิดตั้งแต่ ๕-๖ ทุ่ม และจะวายลงในช่วงเย็น ...” เป็นเรื่องที่ป้าดม ประธานชุมชนศุภมิตร ๑ เล่าให้ฟัง

ความคึกคักที่มาจากการซื้อขายแลกเปลี่ยน ทั้งในตลาดนางเลิ้งและในบริเวณชุมชนในช่วงนั้น สืบเนื่องมาจากการที่นางเลิ้งมีทั้งโรงภาพยนตร์ โรงฝิ่น ตรอกสะพานยาว (ซ่องโสเภณี) โต๊ะบิลเลียด รวมทั้งชื่อเสียงความอร่อยของขนมและอาหาร เช่น ขนมหวานแม่กวา ห่อหมกปลาแนมของยายหรุ่น เป็ดย่างกิ๊บกี่ตรงหัวมุมถนนนครสวรรค์ เป็นต้น

โรงภาพยนตร์นางเลิ้ง ของบริษัทภาพยนตร์พัฒนาการ เปิดฉายภาพยนตร์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ สภาพของอาคารเป็นโรงภาพยนตร์ไม้สองชั้น ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็น “เฉลิมธานี”ในสมัยรัชกาลที่ ๗ เพื่อเป็นการสมโภชฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๑๕๐ ปี โดยได้มีการตั้งชื่อโรงหนังในเครือให้สอดคล้องกัน จำนวน ๗ โรง (รวมทั้งโรงหนังนางเลิ้งด้วย) และบริษัทภาพยนตร์พัฒนาการได้ขายกิจการให้กับบริษัทสหศีนิมา ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งให้เจ้าของในปัจจุบันเช่าดำเนินกิจการต่ออีกที่หนึ่ง ลุงตี๋ และลุงสง่า เล่าว่าความสนุกสนานของภาพยนตร์ในสมัยนั้นเนื่องจาก ภาพยนตร์ที่ฉายในช่วงนั้นต้องมีเสียงพากษ์ประกอบ มีแตรวงบรรเลง ทั้งก่อนฉายและในระหว่างที่ฉายภาพยนตร์ แตรวงจะบรรเลงด้านหน้าโรงภาพยนตร์ คึกครื้น สนุกสนาน มีพ่อค้า แม่ค้า เอาของกินมาขาย เช่น ผัดไทย ก๋วยเตี๋ยว อ้อยควั่น มะยมแห้งเสียบไม้ หอยทอด “... แต่ก่อนในโรงหนังเป็นเก้าอี้ไม้ยาว ฉายวันละ ๒ รอบ ตอนเที่ยง และช่วงค่ำ ...” เป็นเรื่องที่ลุงตี๋เล่าให้ฟัง

โรงฝิ่น แต่เดิมตั้งอยู่ริมถนนกรุงเกษม ตรงที่เป็นห้องอาหารลูกป๋าในปัจจุบัน โรงฝิ่นมีลักษณะเป็นโรงยาว คล้าย ๆ โรงทหาร ปูด้วยเสื่อสาน มีหมอนกระเบื้อง มีตะเกียง คนที่มาสูบจะนอนสูบเรียงกันเป็นแถว

ป้าดมซึ่งเคยขายบัวลอยไข่หวานอยู่หน้าโรงฝิ่น เล่าให้ฟังว่า “... พวกสูบฝิ่นหลังจากสูบเสร็จจะอยากกินของหวาน ป้าเลยขายบัวลอยไข่หวาน อยู่หน้าโรงฝิ่น ตรงริมคลอง ...” นอกจากการประกอบอาชีพขายบัวลอย หน้าโรงฝิ่นแล้ว ป้าดม ยังเคยประกอบอาชีพมาหลายอย่าง เช่น รับจ้างกะเทาะเปลือกลูกบัว มีพ่อค้าคนจีน มาส่งให้ที่บ้านได้ ๘–๑๒ บาท ต่อหนึ่งปีบ ปีบหนึ่งใช้เวลาเป็นวัน เคยรับจ้างหาบน้ำขาย ถ้าเป็นน้ำประปาจากก๊อก ซึ่งอยู่ตรงหน้าโรงฝิ่นได้หาบละ ๑ บาท ป้าดมยังเคยขายล็อตเตอรี่ ที่หน้าตลาดนางเลิ้ง ซึ่งล็อตเตอรี่ตอนนั้นใบละ ๒ บาท

ส่วนป้าเล็ก ก็เล่าว่า แต่ก่อนก็เคยขายอ้อยควั่น ซึ่งในย่านบริเวณนางเลิ้ง การขายอ้อยควั่นจะเป็นที่รู้จักว่า ชายรุ่นหนุ่มนิยมมาเกี้ยวสาวหน้าตาดี แม่ค้าอ้อยควั่น มาชวนคุยพลางกินอ้อยพลางอ้อยควั่นจะขายเป็นจานหมดแล้วก็จะเติมให้ใหม่ มีขายอยู่หลายเจ้า ย่านตลาดนางเลิ้ง

สถานที่เที่ยวของผู้ชายอีกแห่งหนึ่งใน บริเวณชุมชนนางเลิ้ง คือ “ตรอกสะพานยาว” ซึ่งเป็นซ่องโสเภณี ในตรอกจะมีบ้านหลังเล็กๆ จากการได้คุยกับลุงสง่า ลุงสง่าได้ตั้งข้อสังเกตว่ากลุ่มผู้หญิง

ที่ประกอบอาชีพนี้ ขยายตัวมาจากบริเวณที่เรียกว่า “ดงกล้วย” ตรงถนนจักรพรรดิ์พงษ์ มาเช่าบ้านและขายบริการในบริเวณตรอกสะพานยาว ตรอกสะพานยาวโดนไฟไหม้ไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอย การค้าบริการของผู้หญิง เพราะบริเวณดังกล่าวถูกสร้างตึกแถวขึ้นมาแทน

นอกจากนี้ ยังมีโต๊ะบิลเลียด ของลุงสง่า ที่เปิดมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ มีการหยุดชะงักช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่ก็เปิดกิจการต่อโดยขออนุญาตตั้งเป็นสมาคม

จากช่วงปลายรัชกาลที่ ๕-พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นช่วงที่บริเวณตลาดนางเลิ้งได้ เติบโตพัฒนาเจริญรุ่งเรืองมาเป็นตามลำดับ ผู้คนคึกคัก ขายของง่าย คนสูงอายุ อย่างลุงสง่า ป้าดม ป้าเล็ก หรือลุงตี๋ ที่มีวัยเกินกว่า ๖๐ ปี แล้ว หรือคนรุ่นใหญ่อย่าง คุณปรีชา ต่างเล่าถึง ชุมชนนางเลิ้งด้วยน้ำเสียงที่หนักแน่น ถึงความคึกคักรุ่งเรือง ทันสมัยของตลาดและชุมชนนางเลิ้ง แม้ว่าตลาดนางเลิ้งเคยเสียหายจากไฟไหม้ ครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๗๒

ความคึกคักรุ่งเรืองในบริเวณชุมชนนางเลิ้ง ที่เกิดขึ้น โดยมีตัวตลาดเป็นศูนย์กลาง มีองค์ประกอบจากการคมนาคมในย่านนี้ที่มีทั้งทางน้ำ และทางบกที่มีสายรถราง รถเมล์ และรถลากแวะเวียนผ่านย่านนางเลิ้ง ผู้คนที่มาตลาดนางเลิ้งมีทั้งมาจับจ่ายซื้ออาหารสด ของใช้ในตลาด ดูภาพยนตร์ สูบฝิ่น เล่นการพนัน มาคุยหยอกล้อกับแม่ค้าอ้อยควั่น หรือ ไปหาสาวงามที่ตรอกสะพานยาว ผู้คนหลากหลายจำนวนมากที่มาที่นางเลิ้ง ด้วยวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย มีเสียงจอแจจากตลาด เสียงแตรวงจากโรงหนัง จึงไม่น่าแปลกใจที่ทำให้คนที่อยู่อาศัยที่นางเลิ้งมามากกว่า ๔๐ ปี จึงมีคำตอบที่ย้อนความทรงจำถึงช่วงเวลาดังกล่าวแก่ทุกคนที่แวะไปสอบถามได้อย่างไม่ลังเล

ช่วงที่ ๔ พ.ศ.๒๕๐๖-๒๕๒๐ ช่วงความรุ่งเรืองคึกคัก ลดถอยลง ด้วยสาเหตุหลายประการ

ความคึกคักรุ่งเรืองของชุมชนนางเลิ้ง ตลาดนางเลิ้งที่เคยเปิดตลาดตั้งแต่ ๕ ทุ่ม และวายในช่วงเย็น ตลาดเริ่มทำงานน้อยลงแม้ว่า แผงผักปลา เขียงหมู ฯลฯ ที่ถูกแยกจัดเป็นสัดส่วนสะอาด ยังคงอยู่ ตลาดในระยะหลังเปิดตีห้า เลิกประมาณ ๖ โมงเย็น

องค์ประกอบที่ช่วยสร้างความรุ่งเรืองของตลาดนางเลิ้ง เริ่มหายไปทีละเล็กละน้อยหลายกิจการต้องเลิกรา เปลี่ยนแปลงรูปแบบไป เริ่มตั้งแต่ที่ ป้าดม ป้าเล็ก ซึ่งเดิมเคยอยู่ในชุมชนที่เรียกกันว่า “กองขี้เลื่อย” ด้านถนนศุภมิตร บ้านเรือนที่มีอยู่หนาแน่นต้องย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่ มีอยู่บ้างที่ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนรอบ ๆตลาดนางเลิ้ง วังของเจ้านายหลายแห่งเปลี่ยนแปลงเป็นสถานที่ราชการ เหล่านี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ลูกค้าของตลาดนางเลิ้งเริ่มลดน้อยลงไป ส่วนโรงฝิ่นเองก็ต้องปิดตัวไปเลยเนื่องจากนโยบายและกฎหมายในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ.๒๕๐๒-๒๕๐๖) ฝิ่น กลายเป็นสิ่งผิดกฎหมายต้องได้รับการควบคุม เช่นเดียวกับโต๊ะบิลเลียดของลุงสง่า ที่ต้องปิดกิจการลงไปในช่วงหนึ่ง และไม่มีหญิงสาวขายบริการที่ตรอกสะพานยาวเนื่องจากไฟไหม้ไปเมื่อปี

พ.ศ. ๒๕๑๖ ผู้คนที่เคยมาชุมชนนางเลิ้ง ด้วยวัตถุประสงค์ที่หลากหลายเริ่มบางตาลง แม้ว่าโรงภาพยนตร์เฉลิมธานี จะยังเปิดฉายภาพยนตร์อยู่ แต่ก็กลายเป็นโรงภาพยนตร์เก่าล้าสมัยไปเสียแล้ว

ช่วงที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๐ – ปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนสู่ความเป็นตลาดอาหารสำเร็จรูป

เมื่อองค์ประกอบต่างๆ เช่น ชุมชนใกล้เคียงนางเลิ้ง โรงฝิ่น โรงภาพยนตร์ ฯลฯ ได้ลาจากตลาดและชุมชนนางเลิ้งไปแล้ว แผงค้าขายที่เคยมีอยู่ แทบไม่มีที่ว่าง แผงเนื้อสัตว์ ที่เคยมี ๑๐ กว่าแผงลดลง เขียงหมูก็เลิกไปหลายเจ้า ตลาดเปิดสาย ประมาณ ๑๐ โมง พ่อค้าแม่ค้าในตลาดจะขายอาหารกลางวัน อาหารสำเร็จรูป ซึ่งยังปรากฏหลายเจ้า ที่สืบช่วงมาจากพ่อค้าแม่ค้าเจ้าเก่า ที่มีชื่อเสียงมาก่อน เช่น ร้านขนมหวานแม่กวา (แม่กวาปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว) เป็นต้น ลูกค้าส่วนใหญ่ คือ ข้าราชการที่มารับประทานอาหารในช่วงเวลากลางวัน

โรงภาพยนตร์เฉลิมธานีประสบกับภาวะขาดทุน จึงถูกปิดตัวลงเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ถูกใช้เป็นโกดังเก็บของ อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม

ไม่เพียงแต่ตัวตลาดที่ร่วงราลง บ้านและตึกแถว ก็ทรุดโทรม ขาดการซ่อมแซมบำรุง ลุงสง่าเล่าว่า “... วิธีการสร้างตึกสมัยนั้นไม่ได้ใช้ปูนซีเมนต์แต่ใช้น้ำอ้อยผสมปูนขาวเป็นตัวเชื่อม ... เดี๋ยวนี้เก่าและคับแคบลง จะขอปรับปรุงก็ใช้เวลานานและเสียเงินมาก...”

ส่วนผู้คนที่อยู่ที่นี่ ลุงตี๋ซึ่งปัจจุบันอายุ ๖๒ ปี เป็นคนเก่าแก่อยู่มานาน บอกว่า “ ... เพื่อนเก่าๆ ย้ายไปอยู่ข้างนอกเป็นส่วนใหญ่ ...” ส่วนคุณเลี้ยง เจ้าของหอพักก็บอกว่า “...บ้านที่อยู่ในชุมชนางเลิ้งนี้ให้ลูกจ้างอยู่ส่วนตนมีบ้านอยู่ข้างนอก...”

เรื่อง “นักเลง” เป็นเรื่องที่รู้จักดี ของคนในชุมชนนางเลิ้ง ว่าแต่ก่อนชุมชนย่านนางเลิ้งมีนักเลง ซึ่งคุณเลี้ยงเล่าว่า “... นักเลงนางเลิ้ง ในสมัยก่อนเป็นนักเลงหัวไม้ พกอาวุธอย่างมากก็คือมีด นักเลงเขามีระบบควบคุมดูแลกันเองในหมู่นักเลงไม่มีการรังแกคนข้างบ้าน

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนนางเลิ้งในฐานะที่เคยมีความรุ่งเรืองมาก่อน เมื่อ ๔๐-๕๐ ปีมาแล้ว โดยทิศทางการเปลี่ยนแปลงจากแหล่งตลาดพาณิชยกรรมขนาดกลาง แหล่งสถานบันเทิง เมื่อขาดองค์ประกอบเหล่านี้ไปก็ทำให้คนที่อาศัยในชุมชนเปลี่ยนแปลง เช่น มีการเคลื่อนย้ายออกไปอยู่ที่อื่น คนเก่าแก่ล้มหายตายจากไป ลูกหลานรุ่นใหม่ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับชุมชนและตลาดน้อยลง

ส่วนที่ ๓ : ความเป็นอยู่และการทำมาหากินของชาวนางเลิ้งในปัจจุบัน

ชาวนางเลิ้งปัจจุบันมาจากไหนและมาอยู่อย่างไร

ดังได้กล่าวแล้วในส่วนที่ ๑ ถึงความแตกต่างระหว่างชุมชนนางเลิ้ง ที่แบ่ง (โดยทางการ) ออกเป็น ๒ ชุมชน คือชุมชนศุภมิตร ๑ และชุมชนศุภมิตร ๒ ชุมชนแรกเป็นชุมชนเก่าที่ผู้คนมีอาชีพค้าขาย ในขณะที่ชุมชนที่สองเป็นชุมชนที่คนส่วนใหญ่เป็นผู้มีอาชีพรับจ้างรายวันทั่วไป รับจ้างขับแท็กซี่ เป็นลูกจ้างร้านค้าในย่านนี้ มาเช่าบ้านอยู่ในย่านนี้เพื่อให้ใกล้กับที่ทำงาน ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนางเลิ้งนี้ส่วนหนึ่งได้มาจากแบบสำรวจครัวเรือน และอีกส่วนหนึ่งได้จากการสัมภาษณ์

อาเจ็กฮั้ว แซ่ฉั่ว อายุ ๖๙ ปี ปัจจุบันมีแผงขายของชำอยู่ในตลาดเล่าว่า เตี่ยมาจากเมืองจีนตั้งแต่อายุ ๑๒ แต่งงานกับแม่ที่เมืองไทย แล้วมาอยู่ที่ตลาดนี้ (ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๖๐) เป็นลูกจ้างในร้านชำของญาติ ซึ่งมีร้านอยู่ ๔ ห้อง เมื่อเตี่ยอายุ ๑๘ ปีจึงได้แต่งงานกับแม่ กลุ่มญาติแนะนำกันมาเช่าตึกที่นี่เพราะเห็นว่าราคาถูกและทำการค้าได้ดี ปัจจุบันนี้ก็ยังนับเป็นญาติกับชาวไทยเชื้อสายจีน ๑๐ กว่าครอบครัวที่เช่าตึกแถวรอบตลาด นอกจากตึกแถวรอบตลาดแล้ว ตึกแถวบริเวณทางเข้าตลาดก็เป็นที่อยู่ของคนไทยเชื้อสายจีนเช่นกัน กลุ่มนี้ยังคงทำการค้ามีทั้งร้านขายของชำ และ ร้านอาหาร

ชุมชนศุภมิตร ๑ ในส่วนที่ไม่ได้อยู่ติดกับตลาดเป็นชุมชนที่ไม่ค่อยได้ใช้บ้านเป็นที่ประกอบการมากนักเมื่อเทียบกับชุมชนด้านที่อยู่ติดกับตลาด คนเก่าแก่ของชุมชนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลเราเรื่องประวัติชุมชนเกือบทั้งหมดอยู่ในชุมชนด้านนี้ รุ่นลูก-หลานของคนเก่าแก่นี้ทำงานรับจ้างตามบริษัทห้างร้าน บ้างก็ยังเรียนอยู่ ในชุมชนนี้มีโรงบิลเลียด ๒ โรง ตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ และถูกปิดในสมัย จอมพลสฤษดิ์ เป็นเวลา ปีกว่า จากนั้นได้กลับมาเปิดอีกครั้งโดยเปิดเป็นสมาคม เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ลุงสง่า ปัจจุบันอายุ ๙๐ ปี เจ้าของโรงบิลเลียดแห่งหนึ่งบอกเราว่าค่าใช้จ่ายของโรงบิลเลียดสูงมาก เฉพาะค่าน้ำค่าไฟก็ตกเดือนละ กว่า ๑๐,๐๐๐ บาท ส่วนค่าเช่าห้อง ๒ ห้องเดือนละ ๔๓๕ บาท/ห้อง (ไม่รวมภาษีบำรุงท้องที่และภาษีโรงเรือน) ต้องทำเงินได้วันละ ๒,๐๐๐ บาทจึงจะพออยู่ได้ คนที่มาเล่นก็เป็นคนในชุมชนนี้เอง มีคนเข้ามาเล่นทั้งวัน แต่ไม่มีการตีกัน ไม่มีการไม่จ่ายเงิน ลุงสง่าว่า “ผมดูแลได้”

ข้อมูลจากแบบสอบถาม ชาวชุมชนศุภมิตร ๑ ประมาณ ๑ ใน ๓ อยู่ในชมชนนี้มาตั้งแต่ก่อน ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ คนกลุ่มนี้เกิดที่ชุมชนนี้ อีกส่วนหนึ่งย้ายมาจากที่อื่นในกรุงเทพฯ ครึ่งหนึ่งของชาวชุมชนมีเชื้อสายไทย - จีน มีสมาชิกที่ยังอยู่ด้วยกันในบ้าน ๔ - ๕ คน ชาวชุมชนศุภมิตร ๑ เช่าที่ดินจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ส่วนบ้านที่อยู่มี ๒ แบบ ผู้ที่อยู่ริมถนนและรอบตลาดเช่าตึกแถวจากสำนักงานทรัพย์สินฯ ส่วนผู้ที่อยู่บริเวณกลางชุมชนจะเช่าที่ดินและปลูกบ้านอยู่เอง ไม่ได้ให้เช่าต่อ บ้านที่สร้างนี้มีทั้งบ้านไม้ชั้นเดียวและสองชั้นจำนวนพอๆกัน แต่ละบ้านจะเสียค่าน้ำประมาณเดือนละ ๑๐๐ - ๑๕๐ บาท และอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งใช้บ้านเป็นที่ประกอบ

อาชีพด้วย เสียประมาณ ๓๐๐ - ๔๐๐ บาทต่อเดือน บ้านอยู่อาศัยทั่วไปจะเสียค่าไฟฟ้าเดือนละ ๓๐๐ - ๔๐๐ บาท ส่วนบ้านที่ใช้เป็นที่ประกอบอาชีพด้วย จะเสียค่าไฟฟ้าประมาณ ๑,๐๐๐ บาท ต่อเดือน

อาชีพของคนในชุมชนประมาณ ๑ ใน ๓ คือ ขายอาหาร คนกลุ่มนี้จะใช้บ้านเป็นที่เตรียมอาหาร แต่มีบางส่วนไม่ได้ใช้บ้านเป็นที่ขายอาหาร คนกลุ่มนี้จะออกไปขายนอกบ้านโดยใช้รถเข็นหรือเช่าแผงในตลาดเป็นที่ขาย ผู้ที่ทำกิจการขายอาหารให้ข้อมูลว่า ส่วนใหญ่จะขายช่วงเช้า - กลางวัน แรงงานที่ใช้ในการทำกิจการ คือ แรงงานในครัวเรือน มีน้อยมากที่จ้างลูกจ้างมาช่วยงาน เกือบทุกคนที่ทำอาหารจะบอกว่า ในชุมชนมีคนทำอาชีพนี้กันมาก แต่เป็นการขายอาหารคนละประเภท จึงไม่ได้แย่งลูกค้ากัน คนขายอาหารส่วนใหญ่จะซื้อวัตถุดิบจากตลาดมหานาค เนื่องจากเห็นว่าราคาถูกกว่าที่ตลาดนางเลิ้ง ตลาดนางเลิ้งจะเป็นแหล่งที่คนในชุมชนมาซื้ออาหาร และของใช้ประจำวันเล็กน้อยเท่านั้น

กิจกรรมที่คนในชุมชนเข้าร่วมมากที่สุดคือ งานศาลเจ้าที่อยู่ในตลาดนางเลิ้ง การเข้าร่วมมี ๒ ลักษณะคือ ร่วมบริจาคเงิน และร่วมชมการแสดงที่กรรมการศาลเจ้าจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ส่วนกิจกรรมอื่นที่กลุ่มคนเฒ่า - คนแก่ในชุมชนศุภมิตร ๑ ร่วมกันจัด เช่น งานสงกรานต์ งานปีใหม่ กฐิน และงานวันเด็ก เข้าร่วมด้วยการบริจาคเงิน แต่ไม่ได้ร่วมกิจกรรมทางศาสนา และงานฉลองที่จัดขึ้น แม้ว่าชาวชุมชนส่วนใหญ่จะไม่ได้ร่วมงานรื่นเริงของชุมชน แต่ก็ยังเห็นว่าชุมชนนี้น่าอยู่ เพราะต่างก็อยู่กันมานาน รู้จักกัน แต่ไม่ค่อยได้ไปมา - หาสู่กัน เช้าขึ้นมาก็แยกย้ายไปทำมาหากิน เมื่อถามว่า หากจะร่วมกันทำงานเพื่อชุมชน คิดจะทำอะไร และจะมีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ได้รับคำตอบจากคนกว่าครึ่งหนึ่งว่า เป็นไปได้ที่คนในชุมชนจะร่วมกันทำกิจกรรม เพราะคุ้นเคยกัน แต่ที่ผ่านมายังไม่มีงานอะไร มีแต่นักการเมืองข้างนอกเข้ามาบริจาคของ - เงินให้ชุมชน และทางหน่วยงานราชการเข้ามาจัดกิจกรรมเท่านั้น ข้อเสนอแนะสำหรับงานพัฒนาที่ชาวชุมชนเสนอเป็นอันดับแรกคือ การทำความสะอาด รองลงมาคือ การแก้ปัญหายาเสพติด

ประมาณ ๑ ใน ๓ ของผู้คนในชุมชนศุภมิตร ๒ เป็นคนเก่าแก่ที่อยู่ในชุมชนมาตั้งแต่รุ่นพ่อ-รุ่นแม่ หลายคนที่ปัจจุบันอายุกว่า ๕๐ ปีแล้วเกิดและเติบโตที่นี่ ส่วนใหญ่มีเชื้อสาย ไทย-จีน ซึ่งมีคนรุ่นพ่อ-แม่ มาค้าขายอยู่ย่านนี้ กลุ่มนี้จะอยู่ตึกแถวที่เช่าจากสำนักงานทรัพย์สินจะใช้เนื้อที่ชั้นล่างเป็นที่ประกอบการ อยู่อาศัยเฉพาะชั้นบน เป็นตึกชั้นครึ่ง อยู่ริมถนน และ อยู่รอบนอกของชุมชน ส่วนใหญ่เช่าตรงจากสำนักงานทรัพย์สิน ไม่ได้เช่าช่วงต่อจากใคร

ประมาณ ๑ ใน ๓ เป็นคนเชื้อสายไทย บางคนมีเชื้อสายมอญแต่ไม่มีใครพูดภาษามอญได้แล้ว กลุ่มนี้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆคือ ๑) กลุ่มที่มีต้นตระกูลที่อยู่ย่านนี้มาตั้งแต่ยังเป็นตำบลสนามกระบือในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ คนเก่าแก่เหล่านี้จะปลูกบ้านอยู่เอง ในที่ดินซึ่งเช่าจาก

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ มีบ้านไม้สองชั้น ประมาณ ๒๐ หลัง (ร้อยละ ๑๗ ของบ้านทั้งหมด) ในจำนวนนี้มีบางหลังแบ่งเป็นห้องให้เช่า โดยที่เจ้าของไม่ได้มาอยู่เองแต่ให้ญาติมาอยู่และเฝ้าบ้านให้ กลุ่มที่ ๒) กลุ่มที่มาเช่าบ้านของคนเก่าแก่อยู่ กลุ่มที่มาเช่าบ้านนี้ส่วนใหญ่อยู่มานานกว่า ๒๐ ปี บางครอบครัวมาเช่าแฟลต โดยจ่ายค่าเช่าเดือนละ ๓,๐๐๐ บาท ไม่รวมค่าน้ำค่าไฟ

ประมาณ ๑ ใน ๓ ของชาวชุมชนศุภมิตร ๒ นี้เป็นกลุ่มจากอีสานที่มาเช่าห้องอยู่ในบ้านที่แบ่งเป็นห้องเช่าอยู่ในชุมชน บ้านที่แบ่งห้องให้เช่านี้มี ๑๒ หลัง หากนับจำนวนห้องรวมกันทั้งหมดจะได้ประมาณ ๕๐ ห้อง คนเหล่านี้มาอยู่ในชุมชนนี้กว่า ๑๐ ปีแล้วส่วนใหญ่มาอยู่ห้องละ ๓-๔ คน คือพ่อ- แม่ และลูกเล็กๆที่ยังอยู่ในวัยเรียน ค่าเช่ามี ๒ ระดับราคาคือ ตั้งแต่ เดือนละ ๑,๒๐๐ - ๑,๕๐๐ บาท สำหรับห้องขนาด ๑.๕ X ๒ เมตรใช้ห้องน้ำรวม ส่วนห้องขนาดใหญ่กว่าคือ ประมาณ ๓.๕ X ๕ เมตร มีห้องน้ำในตัว จะเสียค่าเช่าประมาณ ๓,๐๐๐ บาท ต่อเดือน

กว่าครึ่งหนึ่งของชาวชุมชนศุภมิตร ๒ เห็นว่าชุมชนนี้น่าอยู่ เหตุผลสำคัญที่ทำให้คนมองว่าชุมชนนี้น่าอยู่คือ อยู่ย่านที่สะดวกในการเดินทาง ที่ชาวชุมชนพูดว่า “ไปไหนมาไหนง่าย” อีกเหตุผลหนึ่งคือ อยู่มานานและมีความรู้สึกผูกพัน มีความคุ้นเคยกับผู้คนที่นี่ คุ้นเคยกับบ้านเรือน ที่ทางที่นี่ ประมาณ ๑ ใน ๓ เห็นว่าชุมชนนี้ไม่น่าอยู่เนื่องจากมีการพนันมาก และเกรงว่าลูกหลานจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วย

สถานที่ที่คนในชุมชนมักจะมาชุมนุมกันมีอยู่ หลายแห่งดังนี้คือ (ดูแผนผังประกอบ)

๑.หน้าเมรุ ศาลา ๑ วัดแค มีคนมาจับกลุ่มพูดคุยประมาณ ๕-๖ คน ช่วง ๕ - ๖ โมงเย็น กลุ่มคนที่มาจับกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มผู้หญิงที่มีอายุ ๕๐ ปี ขึ้นไป คนที่ไปไม่แน่นอน แต่จะมีครั้งละไม่น้อยกว่า ๕ คนเสมอ

๒.ร้านขายของตึกแถวอยู่ริมถนนหน้าวัดแค ร้านนี้อยู่ในทำเลที่เป็นศูนย์กลางที่คนเดินผ่านไปมามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงเย็นที่คนเลิกจากงาน เลิกโรงเรียน และคนออกมาซื้ออาหารเย็น หน้าร้านนี้เป็นที่รวมของผู้ชายรุ่นอายุ ๒๐ - ๓๐ ปี ชาวบ้านเรียกกันเล่นๆว่า “สามแยกปากหมา” กลุ่มผู้ชายวัยรุ่นจะมานั่งที่นี่ช่วงเย็นๆหลังเลิกงาน เมื่อเห็นผู้หญิงเดินผ่านไปมาก็จะพูดจาเย้าแหย่เป็นที่สนุกสนาน (ของผู้เย้าแหย่)

๓.ใกล้วัดแค บริเวณตรอกไก่ เป็นอีกแหล่งที่คนหนุ่มๆไปชุมนุมกัน ชาวบ้านเรียกว่า “สามแยกตอแหล” กิจกรรมที่กลุ่มนี้ทำก็จะคล้ายกับกลุ่มหน้าวัด

๔.วงหมากรุกหน้าโรงหนัง มี ๒ วง วงหนึ่งเป็นของคนรุ่นอายุ ตั้งแต่ ๓๐–๔๐ และ อีกวงหนึ่งเป็นของคนรุ่นอายุ ๔๐–๖๐ แต่ละวงจะมีประมาณ ๓-๔ คน คนที่มานั่งจะเป็นเจ้าประจำ มากินกาแฟและคุยกัน ระหว่างรอเล่นหมากรุก ในวงกาแฟจะมีเรื่องคุยหลายเรื่องตั้งแต่เรื่อง การเมือง วิจารณ์รัฐบาล วิจารณ์ข่าวสารบ้านเมือง เรื่องมวย เรื่องม้า ไปจนถึงเรื่องราวต่างๆในชุมชน

๕.วงหมากรุกแถวศาลเจ้า มี ๑ กลุ่ม คนที่มานั่งที่นี่จะเป็นคนจีนสูงอายุ

๖.เพิงไม้ทางเข้าตลาด เป็นที่รวมของคนแก่ชายเชื้อสายจีน อายุเกิน ๖๐ ปี กลุ่มคนแก่นี้จะออกมานั่งจับกลุ่มกันตอนสาย ๆ พูดคุยเรื่องสารพัด ทั้งเรื่อง ลูกหลาน ความเจ็บป่วย และ เรื่องทั่วไป เช่นข่าวสารต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชน เป็นต้น

๗.กลุ่มกองขยะ หน้าโรงบิลเลียดลุงสง่า ช่วงเช้าจะมีคนประมาณ ๔-๕ คน เอาข้าวจากวัดมากินบ้าง กลุ่มนี้เป็นพวกที่ชาวชุมชนว่า “เกเร” จะนั่งกินเหล้าแต่เช้า และรอจนกว่าจะมีคนมาเรียกไปใช้ให้ทำงาน บางครั้งมีพนักงานเก็บขยะเข้ามาร่วมวงด้วย ชาวชุมชนบอกว่ากลุ่มนี้ไม่ค่อยมีใครอยากไปยุ่งด้วย

๘.ที่ชุมนุมของคนขับแท็กซี่ ที่มาเช่าบ้าน วงคุยของกลุ่มนี้จะอยู่ใกล้บ้านเช่า ที่นี่จะมีคนทั้งวันเพราะมีคนขับแท็กซี่หลายกะ บางคนขับช่วงกลางวัน บางคนขับช่วงกลางคืน

๙.ที่ชุมนุมของแม่ค้า รถเข็นขายอาหารอีสาน ผู้หญิงที่มาเช่าบ้านจะมาล้อมวงกันในช่วงที่ไม่ขายไก่ปิ้ง หมูปิ้ง ส้มตำ กลุ่มนี้ดูครึกครื้น สนุกสาน

ชุมชนนางเลิ้งไม่ต่างจากชุมชนเก่าแก่ในกรุงเทพฯ ที่ต้องเผชิญกับข่าวลือเรื่องการรื้อ การย้าย การเอาที่คืนเพื่อใช้ประโยชน์ด้านอื่น ข่าวลือต่าง ๆแพร่สะพัดในชุมชนเมื่อประมาณ ๑๐ กว่าปี แต่ปัจจุบันชาวชุมชนว่าไม่ได้ยินอีก เข้าใจว่าเนื่องมาจากเศรษฐกิจตกต่ำ ไม่มีใครอยากลงทุน ข่าวลือข่าวแรกคือ การสร้างถนนผ่านกลางชุมชนศุภมิตร ๒ ช่วงแรกที่ได้ยินข่าวลือ ชาวชุมชนบางคนเตรียมย้ายออก แต่ก็ไม่มีใครออกไปจริงเพียงแต่คิดเตรียมการไว้เท่านั้น ต่อมาก็มีข่าวลือที่ ๒ คือ โรงแรมปริ้นเซส จะขอเช่าที่จากสำนักงานทรัพย์สิน วัดแค และ วัดโสม เอาบริเวณที่เป็นชุมชนศุภมิตร ๒ ส่วนหนึ่ง มาทำที่จอดรถ ผู้คนในชุมชนไม่ได้ตื่นเต้นกับข่าวลือนี้มากนักเมื่อเทียบกับข่าวเรื่องการตัดถนน เพราะเห็นว่าผู้ที่ต้องการที่ไม่ใช่เจ้าของที่ แต่เป็นธุรกิจเอกชน ข่าวลือที่ ๓ คือ การรื้อตลาดนางเลิ้ง แล้วเปลี่ยนเป็นที่จอดรถ บ้างก็ว่าจะปรับปรุงตลาดใหม่ให้อยู่ชั้นล่าง ส่วนชั้นบนจะทำเป็นที่จอดรถ ข่าวนี้ก็ไม่ได้ทำความกังวลใจให้คนในชุมชนมากนัก เขาบอกว่า “ได้ยินมานานแล้ว เดี๋ยวก็ว่าจะเอาไปทำสถานที่ราชการ เดี๋ยวก็ว่าจะเอาไปทำที่จอดรถ แต่ก็ไม่ได้ข่าวจริงจังอะไร พวกเราอยู่ที่นี่มาตั้งหลายสิบปี อยู่ ๆจะมารื้อมาไล่กันคงไม่ได้ อย่างน้อยก็ต้องบอกล่วงหน้าเป็นปีปี” พ่อค้า-แม่ค้า บางคนบอกว่า “เมื่อสำนักงานทรัพย์สินเป็นเจ้าของที่เขาจะเอาคืนเราก็จำใจต้องยอม” ส่วนเรื่องการหาที่อยู่ใหม่ในกรณีมีการรื้อตลาดจริง ได้คำตอบว่า “สำหรับพวกที่มีลูกหลานอยู่นอกชุมชน มีบ้านมีช่องก็ไม่น่าเป็นห่วงอะไร แต่พวกที่ไม่มีที่ไปจะทำกันอย่างไร”

ชาวนางเลิ้งทำมาหากินกันอย่างไร

อาชีพที่ทำรายได้หลักให้กับครอบครัวในชุมชนศุภมิตร ๑ คือ ค้าขาย ส่วนใหญ่จะขายอยู่ในตลาด และ รอบ ๆตลาด ประเภทของสินค้าที่ขายมากที่สุดคืออาหาร ขนม รองลงมาคือขายของชำ

เจ้าของร้านชำจะรับสินค้าจากตลาดมหานาค โดยมีคนมาส่งถึงที่ไม่ต้องไปซื้อ จะมีก็เฉพาะร้านที่ขายพวกของแห้งที่ใช้ประกอบอาหาร เช่น ถั่ว น้ำตาล วุ้นเส้น เครื่องกระป๋อง เห็ดหอมแห้ง เจ้าของร้านจะไปซื้อเองที่ตลาดเก่าเยาวราช ซึ่งแต่ละเจ้าจะมีร้านที่ซื้อของเป็นประจำ แต่เนื่องจากซื้อครั้งละไม่มากร้านย่านเยาวราชจึงไม่เข้ามาส่ง

พ่อค้า-แม่ค้า ที่มีอาชีพประกอบอาหารเล่าว่า ที่นี่ทำอาหารอะไรก็ขายได้แต่ไม่ได้ขายได้ทั้งวัน “คนออฟฟิต แถวนี้ จะมาทานอาหารกลางวันที่นี่ จะขายได้อีกทีช่วงเย็นคนเลิกงานแล้วมาซื้ออาหารกลับบ้าน” เราเดินดูพบว่าประเภทของการอาหารจะซ้ำกัน เช่น มีร้านขายก๋วยเตี๋ยวหมูหลายร้าน ร้านขายอาหารตามสั่งก็มีหลายร้าน รถเข็นขายขนมกุยช่ายและขนมผักกาดมีถึง ๓ ร้านและน่าแปลกที่รถเข็นเหล่านี้อยู่ไม่ห่างกันเลย ถามดูปรากฏว่าไม่ได้เป็นญาติกัน ต่างคนต่างมาขาย จึงถามว่าการขายอาหารประเภทเดียวกันนี้ทำให้รายได้ลดลงหรือไม่ พ่อค้า-แม่ค้า บอกว่า ถึงจะเหมือนกันแต่รสชาดก็ต่างกัน คนมาทานที่นี่เป็นคนเดิม ๆเขาก็ต้องเปลี่ยนร้านทานไปเรื่อย ๆ แต่ปัจจุบันคิดว่า “เต็ม” แล้ว จะมาตั้งรถเข็นขายอีกก็คงลำบาก การที่ใครจะมาขายอะไรได้จะต้องไปแจ้งที่เจ้าหน้าที่ตลาดเพื่อจ่ายค่าแผง วันละ ๕ - ๑๐ บาทแล้วแต่ขนาดของแผง แต่คนที่จะมาขายก็ต้องคำนวณเองว่าปัจจุบันก็มีร้านค้ามากอยู่แล้ว คนทานมีเท่าเดิมหากเข้ามาขายแล้ว จะขายได้หรือไม่

ชาวชุมชนศุภมิตร ๑ ส่วนใหญ่ขายอาหาร แหล่งเตรียมอาหารคือบ้านที่อยู่อาศัย ส่วนแหล่งขายมีนั้นมี ๓ แหล่ง คือ ขายที่บ้านมีประมาณ ๒๕ ร้าน ร้านอาหารเหล่านี้จะอยู่ในตึกแถวรอบตลาด และตึกแถวริมถนนใหญ่ อีกแหล่งหนึ่ง คือ ขายบนแผงในตลาด เป็นร้านขนมไทยเก่าแก่ของนางเลิ้ง เช่น สาคูไส้หมู ไส้กรอกปลาแนม ทองหยิบ - ฝอยทอง สังขยา เป็นต้น มี ๑๓ แผง แหล่งที่ ๓ คือ รถเข็นซึ่งจะตั้งขายในตลาด และออกไปขายนอกตลาดด้วยในช่วงบ่าย - เย็น มีประมาณ ๑๗ เจ้า

อาชีพที่ทำรายได้เป็นอันดับสอง คือ ขายของชำ ร้านขายของชำที่อยู่ในตึกแถวรอบตลาดและที่อยู่ในชุมชน ๘ ร้าน ในตลาดนางเลิ้งมีแผงขายของชำ ๑๓ แผง รายได้อันดับ ๓ มาจากการขายบริการอื่น ๆ เช่น จัดโต๊ะจีน ซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า และร้านเสริมสวย เป็นต้น ร้านขายบริการประเภทนี้มีประมาณ ๔ ร้าน ผู้ที่มาค้าขายในตลาดนางเลิ้งส่วนใหญ่เป็นชาวนางเลิ้งที่อยู่ในชุมชนศุภมิตร ๑ และ ๒ (รายละเอียดเรื่องตลาดนางเลิ้งดูใน ส่วนที่ ๔ : ตลาดและศาลเจ้า)

อาชีพที่ทำรายได้หลักให้กับครอบครัวในชุมชนศุภมิตร ๒ คือ รับจ้าง ประมาณครึ่งหนึ่งของครอบครัวมีรายได้หลักจากการรับจ้าง การรับจ้างนี้มี ๒ ประเภท การรับจ้างประเภทที่ ๑ คือ การรับจ้างรายวัน ประมาณกว่าร้อยละ ๓๐ ของครอบครัวในชุมชนศุภมิตร ๒ มีรายได้หลักมาจากรับจ้างรายวันในตลาด เช่น ขนของ ทำความสะอาด ช่วยงานในร้านอาหาร เป็นต้น การรับจ้างประเภทที่ ๒ คือ รับจ้างเป็นพนักงานประจำของร้านค้า และ บริษัทต่าง ๆ เช่น ทำงานในอู่ซ่อมรถ ขับแท็กซี่ ประจำอยู่ร้านค้าใกล้ชุมชน เป็นต้น ประมาณร้อยละ ๒๐ ของครอบครัวในชุมชนศุภ

มิตร ๒ มีรายได้หลักมาจากการรับจ้างประจำ มีประมาณ ร้อยละ ๒ ทำอาชีพรับราชการ (ดูแผนผังชุมชนแสดงอาชีพของคนในชุมชน)

อาชีพที่ทำรายได้รองให้กับคนในชุมชนศุภมิตร ๒ คือ ค้าขาย คิดเป็น ร้อยละ ๔๐ ของครอบครัวในชุมชน การค้าของชาวชุมชนศุภมิตร ๒ มีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ มีทั้งที่เปิดเป็นร้านอาหาร ๑๐ ร้าน ขายของชำซึ่งมีอยู่ ๖ ร้าน รถเข็นขายอาหาร ๒๒ เจ้า และมีอีกเกือบ ๑๐ บ้านเป็นที่ประกอบอาหารเพื่อไปขายที่อื่น

ชาวนางเลิ้งส่วนใหญ่ทำมาหากินแบบกึ่งอิสระ ในเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (informal sector) ค้าขายอาหารคาว หวาน อาหารว่าง ในหลากหลายรูปแบบ หลากหลายวิธีการขาย และหลากหลายสถานที่ขาย แม่ค้า–พ่อค้ารายย่อย ซึ่งเป็นผู้ประกอบการอิสระเหล่านี้ มีความสามารถในการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของการค้าขาย เท่าทันตลาด สามารถคำนวณต้นทุน - กำไรแบบวันต่อวันได้ ประเมินลูกค้าของตนเองได้ว่าคนกลุ่มไหนชอบอะไร นอกจากนี้การประกอบอาชีพอิสระ ยังทำให้เขามีความสามารถในการควบคุมกระบวนการผลิตและการขาย ได้เกือบทั้งหมด แม้ว่าจะต้องอยู่ภายใต้กฎของทุน และ กฎของรัฐบางส่วนก็ตาม

ข้อสังเกตบางประการของเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการในชุมชนนางเลิ้ง คือ

๑) ผู้ที่เข้ามาในระบบเศรษฐกิจนี้ แบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ

- ผู้ที่อยู่นางเลิ้งมาตั้งแต่เกิด รับช่วงการค้าขายต่อจากพ่อแม่ เช่น ขายกวยจั๊บ ก๋วยเตี๋ยวเต้าหู้ทอด และ ขนมหวาน เป็นต้น กลุ่มนี้จะมีแหล่งขายประจำในบริเวณตลาด

- ผู้ที่มาจากจังหวัดภาคอีสาน มาเช่าบ้านอยู่ในชุมชน และ ขายของในบริเวณใกล้เคียง เช่น ขายไก่ปิ้ง ส้มตำ หมูปิ้ง อาหารตามสั่ง เป็นต้น กลุ่มนี้จะเร่ขาย (หาบ หรือ รถเข็น) ย้ายที่ขายในแต่ละช่วงของวัน ส่วนใหญ่ทำอาชีพนี้มาเป็นเวลานานเกือบ ๑๐ ปีแล้ว

- ผู้ที่อยู่ที่อื่นและมาขายของที่ตลาดนางเลิ้ง เช่น มาจากศรีย่านมาขายขนมกุยช่าย มาจากเตาปูนมาขายก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น กลุ่มนี้ก็เช่นเดียวกันกับกลุ่มแรกคือจะมีที่ขายประจำอยู่บริเวณตลาดนางเลิ้ง

๒) ไม่มีใครที่ทำสิ่งที่ทำอยู่เป็นงานแรก ผู้ที่มาค้าขายอิสระนี้ล้วนผ่านการทำงานมาหลายแบบ ที่พบคือ

- เคยเป็นลูกจ้างในร้านมาก่อนที่จะมาขายเอง เช่น เคยเป็นลูกจ้างในร้านอาหาร และออกมาขายอาหารเอง บางคนเคยช่วยงานในร้านขนมและออกมาทำขายเอง เป็นต้น

- ขายของโดยการหาบ หรือ ใช้รถเข็น มาก่อนแต่ขายอย่างอื่น และมีการเปลี่ยนแปลงมาเรื่อยๆ เช่น เคยขายผลไม้สด ผลไม้ดอง เปลี่ยนมาขายไก่ย่าง ส้มตำ โดยดัดแปลงรถเข็น

คันเดิม บางคนเปลี่ยนจากการขายขนมหลายอย่างมาขายน้อยอย่างลงและในที่สุดเปลี่ยนมาขายขนมกุยช่ายเมื่อเห็นว่าน่าจะขายได้ดีกว่า ส่วนอุปกรณ์การขายก็ใช้ของเดิมเป็นส่วนใหญ่

- เคยเป็นลูกจ้างในงานแบบอื่นมาก่อน เมื่อได้รับคำแนะนำ หรือเห็นญาติ-เพื่อนบ้านขายและได้เงินจึงลองทำบ้าง บางคนเริ่มทดลองทำทานกันเองก่อน และค่อย ๆปรับปรุงจนถึงจุดที่คิดว่าน่าจะขายได้ ก็ทดลองและปรับมาเรื่อย ๆ บางคนรับช่วงอุปกรณ์เช่น รถเข็น ตู้กระจกใส่ของ มาจากคนรู้จักในราคาถูก จึงเอามาลองทำของขาย

การเข้าสู่อาชีพนี้มักเป็นไปอย่างช้า ๆในช่วงต้น แบบลองผิดลองถูก พร้อมที่จะปรับเปลี่ยนทั้งที่ขาย ประเภทของอาหาร/ขนมที่ขาย และ รสชาด

๓) การลงทุน ในช่วงเริ่มต้นเงินลงทุนจะอยู่ระหว่าง ๑๐,๐๐๐–๒๐,๐๐๐ บาท ส่วนใหญ่ เป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อรถเข็น ผู้ที่เข้ามาทำงานจะยืมเงินคนรู้จักมาเพิ่มเติมจากเงินออมที่เก็บได้ และค่อย ๆผ่อนส่ง การช่วยเหลือกันในเรื่องเงินลงทุนนี้มีให้เห็นอยู่เสมอ ส่วนเงินลงทุนรายวันจะอยู่ประมาณ ๔๐๐-๑,๐๐๐ บาท เงินกำไรเฉลี่ย ๒๐๐–๕๐๐ บาท ต่อวัน เงินลงทุนและกำไรนี้จะถูกหมุนมาใช้ในวันรุ่งขึ้น

ในกรณีที่วันใดไม่ได้กำไรมากพอ จำเป็นต้องกู้ยืมคนรู้จักเพื่อมาต่อทุนซื้อของขายในวันต่อไป หากเป็นการยืมในวงเงินไม่เกิน ๑,๐๐๐ บาท ในระยะเวลาสั้น ๆ เช่นไม่เกิน ๑ เดือน จะไม่ต้องเสียดอกเบี้ย หากเป็นวงเงินที่มากกว่านั้น คือ ประมาณ ๓,๐๐๐-๕,๐๐๐ บาท จะต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ ๒๐ ต่อเดือน

ชาวชุมชนบางคนเล่าให้ฟังว่า มีการกู้ยืมเงินจากมอเตอร์ไซค์ ซึ่งมีอยู่ ๗ เจ้า โดยผู้กู้ไม่ทราบว่าใครเป็นเจ้าของเงิน แต่จะมีคนขี่มอเตอร์ไซค์มาปล่อยกู้ โดยมีคนในชุมชนเป็นคนค้ำประกัน วงเงินกู้คือ ๕,๐๐๐ บาท อัตราดอกเบี้ยคือ ร้อยละ ๒๐ ต่อเดือน โดยจะมาเก็บทุกเดือน หากใครไม่จ่ายดอกเบี้ย หรือ ไม่จ่ายเงินต้นตามเวลาที่กำหนดกันอาจถึงมีการทำร้ายร่างกาย ชาวชุมชนเล่าว่าบางคนต้องหนีออกไปอยู่นอกชุมชนจนกว่าจะหาเงินมาใช้ได้จึงจะกลับมา ไม่เช่นนั้นจะเป็นอันตราย

นอกจากนี้ในชุมชนยังมีวงแชร์ประมาณ ๓-๔ วง วงที่อยู่ในตลาดเล่นกันแบบรายวัน ประมาณวงละ ๑๐ คน มือละ ๑๐๐ -๒๐๐ บาท ต่อวัน เท้าแชร์เป็นคนในชุมชน ที่ประกอบกิจการ เช่น เป็นเจ้าของโรงงานทำขนมปัง ซึ่งเล่าให้ฟังเองว่าเขาเป็นเท้าแชร์ ความเสี่ยงในการเล่นแชร์ของที่นี่ไม่ได้มากหรือน้อยไปกว่าที่อื่น “แต่ที่นี่เล่นกัน (ในวงเงิน) ไม่มาก พอได้มีเงินหมุนกันใช้” บางคนเล่นทั้ง แชร์รายวัน รายสัปดาห์ ราย ๑๕ วัน และ รายเดือน รวมค่าแชร์ที่ต้องจ่ายทั้งเดือนจะตกประมาณ ๓,๐๐๐ บาท แม่ค้าอธิบายว่า เล่นแชร์ดีกว่ากู้เงินเพราะดอกเบี้ยต่ำกว่า มีบางคนซื้อหวยใต้ดินจาก ๑-๓ เจ้า ซื้อครั้งละประมาณ ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ บาท

๔) การค้าขายอิสระนี้ ผู้ประกอบการต้องพึ่งชุมชนมาก ที่สำคัญคือการใช้ที่อยู่อาศัยเป็นที่เตรียมของขาย ทำอาหาร เตรียมหมักไก่ เสียบหมูปิ้ง และจ้างคนในชุมชนมาช่วยงานเป็นรายวัน แต่ก็เป็นคนที่จ้างกันประจำ เช่น จ้างสับมะละกอ จ้างเสียบหมูปิ้ง หยิบของส่งของ การขายแต่ละอย่างจะจ้างคนเพียง ๑-๒ คนเป็นอย่างมาก โดยจ่ายค่าจ้างวันละ ๓๐–๕๐ บาท คนขายจะทำเองเกือบทั้งหมด ตั้งแต่การออกไปซื้อของสดที่ร้านเจ้าประจำที่ตลาดเทเวศร์ มหานาค และที่นางเลิ้ง กลับมาเตรียมของ จัดร้าน จนถึงเข็นออกไปขาย และกลับมาเก็บล้าง

การพึ่งชุมชนนอกจากการใช้ที่อยู่อาศัยเป็นที่ประกอบการ และ การจ้างแรงงานราคาถูกในชุมชนแล้ว ผู้ประกอบการยังซื้อของจากตลาดนางเลิ้งและร้านของชำในชุมชน เช่น หมู ถั่วงอก ข้าวเหนียว เป็นต้น

๕) กลุ่มรถเข็นจะเปลี่ยนที่ขายไปตามช่วงต่างๆของวัน เช่น ช่วงกลางวันจะอยู่ใกล้ตลาดซึ่งเป็นแหล่งที่คนทำงานแถวนั้นจะมาทานอาหารกลางวัน ส่วนช่วงเย็นตลาดนางเลิ้งเงียบลงก็จะเข็นไปขายที่ตลาดมหานาคซึ่งคึกคักในช่วงเย็นถึงค่ำ ลูกค้าสำคัญของกลุ่มนี้คือคนทำงาน จะเห็นได้ว่ามีหลายเจ้าที่หยุดขายในวันเสาร์อาทิตย์ หรือหากจะขายช่วงวันหยุดจะต้องมาขายที่หน้าโรงหนัง ซึ่งเป็นแหล่งที่นักเสี่ยงโชคอยู่กันประจำก็จะทำให้ขายของได้

จากการศึกษาเฉพาะกรณี ผู้มีอาชีพขายอาหารในนางเลิ้ง ๙ กรณี แบ่งเป็นออกเป็น ๓ กลุ่มคือ กลุ่มที่เป็นชาวนางเลิ้งโดยกำเนิด ชาวอีสานที่มาเช่าบ้านในนางเลิ้ง และคนอื่นที่เข้ามาขายในนางเลิ้ง ดังนี้

ชาวนางเลิ้งโดยกำเนิด

กรณีที่ ๑:

ร้านอาหารมีชื่อแห่งหนึ่งของตลาดนางเลิ้งคือร้านก๋วยจั๊บที่อยู่หน้าโรงหนังเฉลิมธานี ร้านนี้แน่นมากในช่วงเที่ยง “ณา” คนขายกวยจั๊บอายุ ๒๓ ปี มีพี่น้อง ทั้งหมด ๗ คน ย้อนอดีตให้ฟังว่าพ่อของเธอลาออกจากการเป็นลูกจ้างร้านอาหารและออกมาขายก๋วยจั๊บมาตั้งแต่เมื่อ ๓๐ ปีก่อน เธอช่วยพ่อขายมาตั้งแต่เด็ก ปัจจุบันนี้พ่อแม่ ไปอยู่แฟลตและเช่าพื้นที่ชั้นล่างของแฟลตสำหรับเตรียมอาหาร มาเช่าร้านหน้าโรงหนังเป็นที่ขาย ณา เป็นคนดูแลกิจการทั้งหมดต่อจากพ่อ ส่วนแม่เคยขายหมูปิ้งแต่ปัจจุบันนี้ไม่ได้ขายแล้วเพราะเป็นอัมพาต

ในร้านจะมีพี่น้อง ๓ คนที่ช่วยกันขายเป็นหลัก ร้านจะเปิด ๑๐ โมง เช้า และขายไปจนหมดประมาณ ๕-๖ โมงเย็นทุกวัน ต้นทุนแต่ละวันประมาณ ๑,๐๐๐ บาท ณาจะซื้อหมู และเครื่องในจากตลาดมหานาค เป็นเจ้าประจำที่ซื้อกันมานานแล้ว ณาเล่าว่าร้านนี้จะเก็บของไว้ให้เป็นประจำ ส่วนเส้น และเต้าหู้จะซื้อที่ตลาดนางเลิ้ง กำไรประมาณวันละ ๑,๐๐๐ บาท หากขายไม่ดีก็จะได้ประมาณ ๕๐๐ บาท ในวันที่ขายดีจะขายได้ถึงวันละ ๑,๕๐๐-๒,๐๐๐ บาท

เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ลูกค้าประจำชวนเธอไปขายที่เซ็นทรัลชิดลมเธอก็ไป ณา จะเตรียมของไปจากบ้านทั้งหมด ที่เซ็นทรัลขายดีมาก แต่ก็มีกฎระเบียบมากด้วย เช่น หากไปขายช้าหลังจากที่ห้างเปิดไปแล้วจะถูกปรับชั่วโมงละ ๒๐๐ บาท ขายได้ไม่นานห้างเกิดไฟไหม้ จึงย้ายมาขายที่เซ็นทรัลปิ่นเกล้า ขายได้ปีกว่า ๆ แม่ป่วยต้องมีคนคอยดูแล จึงย้ายกลับมาขายที่นางเลิ้ง ได้เกือบ ๒ ปีแล้ว

กรณีที่ ๒:

พี่ "ภรณ์" เป็นชาวนางเลิ้งโดยกำเนิดอีกคนหนึ่งที่ขายของในตลาดนางเลิ้ง พี่ภรณ์ อายุ ๔๗ ปี แต่งงานแล้ว มีลูก ๑ คนแต่เสียชีวิตแล้ว บ้านเดิมอยู่ที่หน้าโรงหนัง เธอช่วยแม่ขายกุยช่ายทอด นอกจากนี้ยังเคยรับซื้อหวยใต้ดินแต่เธอเป็นรายย่อยที่ส่งให้รายใหญ่อีกต่อหนึ่ง ปัจจุบันเลิกทำแล้ว

ก่อนที่จะมาขายขนมเอง พี่ภรณ์เคยช่วยพี่สาวทำขนมขายมาก่อน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ สามีของเธอออกจากการเป็นลูกจ้างร้านขายท่อประปา เธอจึงตัดสินใจลองทำขนมขาย ขนมที่ขายมีประเภทแกงบวช เช่น กล้วย มัน ฟักทอง และยังทำข้าวเหนียวเผือก บัวลอย โดยจะทำวันละ ๓ อย่าง วันเสาร์จะขายเฉพาะบัวลอยอย่างเดียว เธอต้องเตรียมทำตั้งแต่ ตี ๑–ตี ๕ ค่าลงทุนในแต่ละวันประมาณ ๔๐๐ บาท วัตถุดิบเกือบทั้งหมดซื้อจากตลาดมหานาค เช่น เม็ดบัว มัน เผือก ใบเตย ส่วนข้าวเหนียว และ มะพร้าว น้ำตาล ซื้อที่ตลาดนางเลิ้ง การซื้อของมาเตรียมทำขนมนี้จะซื้อ ๒ ช่วงคือ ช่วง ๘-๙ โมงเช้า และ ช่วง ๓-๖ โมงเย็นจะซื้อของที่เสียง่าย เช่น มะพร้าว การซื้อของมาทำขนมนี้จะเป็นการซื้อเชื่อ และจ่ายเมื่อขายได้แล้ว

ในช่วงเช้าประมาณ ตี๕ครึ่ง ช่วงที่คนมาใส่บาตร เธอจะเอาขนมมาขายที่ตลาด โดยใส่เป็นถุงขายถุงละ ๕ บาท ช่วงสาย ๆจึงเข็นไปที่จักรพรรดิพงษ์ ขนมจะขายหมดเกือบทุกวัน ประมาณ ๑๔๐ ถุง แต่ละวันจะขายได้เงินประมาณ ๗๐๐ บาท หักต้นทุนแล้วเหลือเป็นกำไรวันละประมาณ ๓๐๐ บาท

กรณีที่ ๓:

รถเข็นขายอาหารมีอยู่มากมายในตลาดนางเลิ้ง พี่ "จันทร์" เป็นคนหนึ่งที่มีรถเข็นขายอาหารตามสั่ง พี่จันทร์ อายุ ๔๗ ปี มีลูก ๖ คน มีหลาน ๔ คน แต่ทั้ง ๑๐ คนนี้อยู่นอกชุมชนนางเลิ้ง พี่จันทร์ผ่านมาแล้วหลายอาชีพ เคยเป็นลูกจ้างร้านอาหารในกรมตำรวจ ลูกจ้างร้านอาหารในกระทรวงต่างประเทศ ลูกจ้างร้านบะหมี่ในนางเลิ้ง เคยลงทุน ๑๐,๐๐๐ บาท ออกมาขายหมูปิ้งเอง โดยไปขายที่หลานหลวง ขายอยู่ ๒ ปี เริ่มขาดทุนจึงเลิก

ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ จากนั้นไปเป็นลูกจ้างทำซาละเปาให้กับร้านในนางเลิ้งที่เป็นคนรู้จักกัน (ปัจจุบันเจ้าของร้านย้ายไปอยู่วัดโสมนัสแล้ว) ได้เงินเดือน ๖,๐๐๐ บาท และได้ค่าเช่าบ้าน

อีก ๑,๐๐๐ บาท ทำได้ ๒ ปีก็เลิก พี่จันทร์เล่าว่า เธอต้องทำทุกอย่างคนเดียวขายแล้วก็ไม่ได้อะไรขึ้นมาเหนื่อยด้วย

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ พี่จันทร์ตัดสินใจมาขายอาหาร โดยใช้รถเข็นที่เคยใช้เข็นขายหมูปิ้ง เพิ่มเงินลงทุนอีกประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท ซื้อตู้กระจก ซื้อถังแก๊ส เงินลงทุนนี้ได้จากการเก็บออมเอง ค่าลงทุนรายวันตกประมาณวันละ ๑,๐๐๐ บาท พี่จันทร์จะออกไปซื้อของมาเตรียมตั้งแต่ ๖ โมงเช้า ผัก และ ของสดที่นำมาใช้ทำอาหารจะซื้อจากตลาดมหานาค มีเฉพาะหมูที่ซื้อจากตลาดนางเลิ้ง ส่วนเครื่องปรุง เช่นน้ำปลา น้ำตาลก็ซื้อจากตลาดนางเลิ้งเช่นเดียวกัน บ้านเช่าของเธอเป็นที่เตรียมอาหาร พี่จันทร์มีพี่สะใภ้มาช่วยขายของด้วย โดยจ่ายค่าแรงให้ลูกสะใภ้วันละ ๑๐๐ บาท หลังจากเตรียมอาหารแล้วประมาณ ๑๐ โมงเช้าก็เริ่มขาย และขายไปจนกระทั่ง ๓ ทุ่ม รถเข็นของพี่จันทร์ตั้งอยู่หน้าบ้านเช่าของเธอเอง พี่จันทร์จะหยุดขายทุกวันจันทร์ เมื่อหักต้นทุนทั้งหมดแล้ว พี่จันทร์ได้กำไรวันละประมาณ ๓-๔๐๐ บาท กรณีที่หมุนเงินไม่ทันเธอจะกู้เงินจากคนในชุมชน เธอกล่าวว่าไม่กล้าไปกู้กับพก “มอเตอร์ไซค์” เพราะกลัวถูกทำร้ายร่างกายหากไม่สามารถส่งเงินคืนให้ได้

กรณีที่ ๔:

พี่ “ตา” ไม่ใช่ชาวนางเลิ้งโดยกำเนิด เธอเป็นสะใภ้นางเลิ้ง พี่ตาเป็นคนเชียงราย ปัจจุบันอายุ ๔๐ ปี สามีมีอาชีพขายประกันชีวิต มีลูก ๓ คน คนโตอยู่ ชั้น ป.๖ ส่วนคนเล็กอยู่อนุบาล ๑ เธอมาอยู่ที่ตลาดนางเลิ้งตั้งแต่อายุ ๑๘ เมื่อมาอยู่ที่นางเลิ้งใหม่ๆ เธอเป็นลูกจ้างร้านขนมแม่สะอิ้ง ซึ่งเป็นญาติกับแม่ของเธอ เธออยู่ที่ร้านขนมนานถึง ๑๐ ปี ขายข้าวเกรียบปากหม้อ และ สาคูไส้หมู ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านสามี สามีของพี่ตาเป็นชาวนางเลิ้งโดยกำเนิด พ่อแม่ของสามีมีร้านขายของชำอยู่ในตลาด เมื่อแต่งงานแล้วเธอช่วยพ่อ-แม่สามีขายของในร้าน เธอคิดอยากจะมีกิจการเป็นของตัวเอง พอดีมีญาติขายก๋วยเตี๋ยวอยู่ที่เตาปูนเธอจึงไปช่วยญาติขายอยู่ ๒ ปี และออกมาขายเอง

พี่ตาขายก๋วยเตี๋ยวหมู และ เย็นตาโฟ มาได้ ๒ ปีแล้ว ค่าลงทุนครั้งแรก ๒๐,๐๐๐ บาท เงินลงทุนนี้ได้จากเงินออมของตัวเอง ช่วงเวลาที่ขายคือ ๑๐ โมงเช้าถึง ๖ โมงเย็น พี่ตาลงทุนวันละประมาณ ๗๐๐-๘๐๐ บาท เป็นค่าของที่เอามาทำขาย ลูกชิ้นจะซื้อจากเยาวราช ส่วนเส้นก๋วยเตี๋ยวและผักซื้อจากตลาดนางเลิ้ง นอกจากนี้ยังมีค่าเช่าที่วันละ ๑๐ บาท จ้างคนที่อยู่ในร้านของชำช่วยจ่ายค่าจ้างเดือนละ ๕๐๐ บาท เธอกล่าวว่ารายได้ไม่แน่นอนช่วงเทศกาลจะมีกำไรถึงวันละ ๗-๘๐๐ บาท แต่โดยปกติจะได้กำไรวันละ ๓๐๐ กว่าบาท พี่ตาขายก๋วยเตี๋ยวเฉพาะวันจันทร์ ถึง วันศุกร์ ตั้งแต่ ๑๐ โมงเช้า ถึง ๖ โมงเย็น ลูกค้าจะเป็นพวกพนักงาน ธกส. เป็นส่วนใหญ่ ข้อจำกัดของร้านคือมีโต๊ะน้อยไป พี่ตาบ่นว่าพักหลังนี้ขายไม่ค่อยดี เธอมีภาระที่จะต้องผ่อนบ้านที่รามอินทราเดือนละ ๗,๕๐๐ บาท

ชาวอีสานที่เข้ามาเช่าบ้านในนางเลิ้ง

อีก ๓ คนที่จะกล่าวถึงต่อไปเป็นคนที่มาเช่าบ้านอยู่ในชุมชนศุภมิตร ๒ ทั้ง ๓ เป็นคนอีสานมาเช่าบ้านอยู่นาน ๑๐-๒๕ปีแล้ว มีอาชีพขายอาหารโดยใช้รถเข็น

กรณีที่ ๕:

พี่ "พวง" อายุ ๔๔ ปี มาจากจังหวัดศรีสะเกษ มาอยู่ที่นางเลิ้งได้ ๑๐ ปีแล้ว พี่ชายซึ่งเป็นลูกเขยของเจ้าของบ้านที่เช่าอยู่ เป็นคนชวนมาอยู่ด้วยกัน พี่พวงมีลูก ๕ คน คนเล็กอยู่ ป.๓ ลูกทั้งหมดอยู่กับป้าที่ต่างจังหวัด เมื่อมาอยู่ที่นี่ใหม่ ๆคนที่มาจากจังหวัดศรีสะเกษเช่นเดียวกัน ขายผลไม้อยู่และแนะนำให้ลองขายดู พี่พวงขายผลไม้สด และผลไม้ดองตามที่ได้รับการแนะนำ การขายผลไม้ต้นทุนไม่สูง ประมาณวันละ ๕๐๐-๗๐๐ บาท ซื้อผลไม้เอง และ ดองเอง ขายที่ตลาดมหานาค ทำอยู่ได้ ๑ ปีก็เลิกเพราะเห็นว่ามีขายกันหลายเจ้า และได้กำไรน้อย

ต่อมาพี่ชาย (คนที่แนะนำให้ขายผลไม้) แนะว่ามีคนจะขายรถมอเตอร์ไซค์เก่าในราคา ๒๐,๐๐๐ บาท พี่พวงจึงตัดสินใจซื้อรถมอเตอร์ไซค์ ซื้อรถเข็น ตู้กระจก และขายไก่ย่าง ส้มตำ ขายมาจนถึงปัจจุบัน ๙ ปีแล้ว ค่าลงทุนตกประมาณวันละ ๑,๕๐๐ บาท ประมาณ ตี ๔ ครึ่ง พี่พวงจะออกไปซื้อไก่ และ มะละกอ ที่ตลาดมหานาค ซื้อข้าวเหนียวที่นางเลิ้ง เมื่อซื้อของเสร็จจะกลับมานอน และลุกขึ้นเตรียมของในเวลาประมาณบ่ายโมง ถึง ๕ โมงเย็น

พี่พวงมีที่ขาย ๒ ที่คือ ช่วงระหว่าง ๕ โมงเย็นถึง ๓ ทุ่มครึ่ง จะขายที่หน้าอู่แท็กซี่ หรือปากซอยศุภมิตร ๒ ข้างโรงเรียนประเสริฐเก่า จากนั้นประมาณ ๓ ทุ่มครึ่งถึง ตี๓ จะไปขายไกลถึงซอยนานาเหนือ ลูกค้าส่วนใหญ่จะเป็นฝรั่งและญี่ปุ่น พี่พวงจ่ายค่าเทศกิจเดือนละ ๕๐๐ บาท ได้กำไรวันละประมาณ ๑๐๐-๕๐๐ บาท พี่พวงกล่าวว่ากำไรลดลงกว่าเดิมหลายเท่าเนื่องจากทุกวันนี้มีคนขายมากกว่าคนซื้อ

กรณีที่ ๖:

พี่ "นงค์" เป็นอีกคนที่ขายส้มตำ-ไก่ย่าง พี่นงค์มีอายุ ๓๕ ปี มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ อยู่ที่นางเลิ้งมานาน ๒๕ ปีแล้ว มีลูก ๒ คน คนโตอยู่ที่กาฬสินธุ์ คนเล็กอายุ ๒๐ ขวบอยู่ด้วยกันในนางเลิ้ง เมื่อมาอยู่ที่นางเลิ้งแรก ๆ พี่นงค์เป็นลูกจ้างร้านข้าวมันไก่ในศุภมิตร ๒ เป็นลูกจ้างอยู่ ๑๐ ปี แต่งงานแล้วสามีให้ออกมาขายของเอง

ด้วยความที่ไม่แน่ใจว่าจะทำได้จึงทดลองทำทานกันเองก่อน เห็นว่าอร่อยจึงทำขาย และขายมานาน ๑๕ ปีแล้ว เงินลงทุนครั้งแรกประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท ซื้อรถเข็น โต๊ะ-เก้าอี้ เงินลงทุนรายวันประมาณ ๓,๐๐๐ บาท ประมาณ ๘ โมงเช้า พี่นงค์จะซื้อเนื้อวัว และ เครื่องในวัวที่ตลาดเทเวศร์ ซื้อขนมจีนและผัก ที่ตลาดมหานาค และซื้อ หมูกับข้าวเหนียว ที่เจ้าประจำในตลาดนางเลิ้ง ส่วนเหล้า เบียร์ ซื้อที่ร้านในศุภมิตร ๒ ค่าลงทุนอื่น ๆได้แก่ค่าเทศกิจเดือนละ ๒๐๐ บาท ค่าจ้างคน

สับมะละกอวันละ ๓๐ บาท ผู้ที่มารับจ้างเป็นคนที่พี่นงค์เห็นว่าอายุมากแล้วและไม่มีรายได้จากที่ไหน

หลังจากซื้อของมาแล้วช่วงประมาณ ๑๐ โมงเช้า- บ่าย ๔ โมง เป็นช่วงเตรียมอาหาร พี่นงค์จะขายช่วง ๕ โมงเย็น ถึงเที่ยงคืน ที่ข้างวัดสุนทรธรรมทาน หยุดขายวันพุธ วันที่ขายดีคือวันเสาร์-อาทิตย์ ได้กำไรวันละเกือบ ๑,๐๐๐ บาท เงินที่ได้จากการขายจะเอาไปทำทุนในวันรุ่งขึ้น หากไม่พอก็จะกู้แบบรายวัน โดยจ่ายดอกเบี้ยร้อยละ ๒๐ ต่อวัน บางครั้งก็เล่นหวยใต้ดิน ๓-๔ เจ้า รวมๆแล้วเป็นเงินประมาณ ๒-๓,๐๐๐ บาท

กรณีที่ ๗:

ป้า “บล” อายุ ๕๐ ปีมาจากจังหวัดร้อยเอ็ด ก่อนที่จะมาอยู่ที่นางเลิ้งเคยอยู่ที่วัดสะเกษ มาเป็นเวลา ๑๐ ปี ช่วงนั้นมาเป็นลูกจ้างโรงแรมราชศุภมิตร จากนั้นก็กลับไปคลอดลูกคนสุดท้องที่บ้าน กลับมากรุงเทพอีกครั้งมาเช่าบ้านอยู่ในนางเลิ้ง และอยู่มาจนทุกวันนี้เป็นเวลา ๑๑ ปีแล้ว ป้าบลมีลูก ๔ คน ลูกชาย ๒ คนโตอยู่ที่นางเลิ้ง คนหนึ่งทำงานบริษัท อีกคนขับมอเตอร์ไซค์ ส่วน ๒ คนเล็กอยู่ที่ร้อยเอ็ดยังเรียนหนังสืออยู่

ตอนที่กลับมากรุงเทพและมาเช่าบ้านในนางเลิ้งนั้นป้าบล เริ่มจากการรับจ้างเสียบหมูให้กับเพื่อนบ้านหลายคนที่ขายหมูปิ้งอยู่ ได้ค่าจ้างวันละ ๕๐ บาท ต่อมาคนขายไปบวชชี จึงตัดสินใจทำหมูปิ้งขายเอง ป้าบลลงทุนครั้งแรก ๓,๐๐๐ บาท ซื้อรถเข็นต่อจากเพื่อน ค่าลงทุนต่อวันประมาณ ๗๐๐-๘๐๐ บาท ทั้งหมูและข้าวเหนียวจะซื้อจากตลาดนางเลิ้ง และจ้างคนที่มาเช่าบ้านอยู่ด้วยกันเสียบหมู ๑๐๐ ไม้ ๒๕ บาท จ่ายค่าที่ให้โรงหนัง ๖๕๐ บาทต่อเดือน ป้าบลขายอยู่ที่หน้าโรงหนังปารีส (ที่เดียวกับที่เพื่อนเคยขายมาก่อน) ตั้งแต่เวลา ๔ โมงเย็น จนถึง ๓ ทุ่ม ได้กำไรวันละประมาณ ๒-๓๐๐ บาท หากได้เงินไม่พอที่จะลงทุนในวันต่อไปก็จะขอจากลูกชาย ๒ คนซึ่งทำงานแล้ว และนอกจากนี้ป้าบลยังเล่นแชร์อีกด้วย

คนที่อื่นมาขายในนางเลิ้ง

กรณีที่ ๘:

ป้า “วัฒ” อายุ ๕๔ ปี เป็นชาวสุพรรณบุรี มีลูก ๒ คน แต่งงานแล้ว ป้าวัฒอยู่ศรีย่าน สามีเป็นช่างตัดผม เพื่อนบ้านที่ห้องแถวที่ศรีย่านมีอาชีพหาบเร่ ป้าวัฒเห็นว่าเขาได้เงินดี ก็ต้องการขายบ้าง พอดีช่วงนั้นตั้งท้อง เมื่อคลอดลูกแล้วก็ให้ป้าจากสุพรรณมาช่วยเลี้ยง แล้วเริ่มหาบของขาย ป้าวัฒเคยขายขนมถ้วย ต่อมาขายขนมกุยช่ายและขนมเปียกปูน เมื่อเห็นว่าขนมกุยช่ายขายได้ดีกว่า คนมาซื้อส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ ซึ่งจะชอบขนมกุยช่ายมากกว่า จึงเลิกขนมเปียกปูนมาขายกุยช่ายอย่างเดียว และจากที่ขายขนมกุยช่ายนึ่งก็เปลี่ยนมาเป็นกุยช่ายทอด และเพิ่มขนมผักกาดทอด ใส่ไข่และผัก ช่วงนั้นป้าวัฒหาบขายในตลาดและส่วนราชการแถวนางเลิ้ง ต่อมาก็ซื้อรถเข็น

ป้าวัฒลงทุนวันละประมาณ ๗๐๐–๘๐๐ บาท จ่ายค่าสามล้อวันละ ๓๐ บาท (จากตลาดที่ซื้อของมาที่ขายที่ตลาดนางเลิ้ง) ค่าตลาดวันละ ๑๐ บาท ค่าไฟ-ค่าที่เก็บรถเข็น เดือนละ ๕๐๐ บาท ป้าวัฒซื้อของส่วนใหญ่ที่ตลาดมหานาค เช่น ขนมกุยช่าย ร้อยละ ๒๐๐ บาท และซื้อถั่วงอกที่นางเลิ้ง ที่ขายจะมี ๒ ที่คือ ช่วง ๑๐ โมงเช้าถึงบ่ายโมง ขายที่ในตลาด แถบหน้าบ้านนายพล เนื่องจากเห็นว่าช่วงนั้นจะมีคนเดินตลาดมาก บ่ายย้ายรถเข็นมาขายที่หน้าร้านกวยจั๊บข้างโรงหนัง ในวันเสาร์-อาทิตย์จะขายหน้าร้านกวยจั๊บเนื่องจากบริเวณนั้นจะมีคนมาเล่นมวยตู้ และการพนันอื่นๆมาก กำไรที่ได้ตกประมาณวันละ ๗๐๐–๘๐๐ บาท ป้าวัฒเล่นทั้งแชร์รายวัน วันละประมาณ ๒๐๐ บาท แชร์รายอาทิตย์ ราย ๑๕ วัน และแชร์รายเดือน ป้าว่าเล่นแชร์ดีกว่ากู้เงินเพราะดอกเบี้ยเงินกู้สูงมาก ป้าวัฒเล่าว่าลูกสาวซึ่งแต่งงานไปกับคนอังกฤษส่งเงินมาเล่นแชร์ด้วย เนื่องจากต้องการเงินก้อนใหญ่

กรณีที่ ๙:

“ณิจ” อายุ ๒๕ ปี เป็นชาวร้อยเอ็ด มาอาชีพรับจ้างขายก๋วยตี๋ยว นายฮั่ง

ร้าน “นายฮั่ง” เปิดสาขาประมาณ ๑๐ สาขา มีโรงงานอยู่ย่านบางกระบือ สินค้าที่ขายคือ ลูกชิ้นหมูยอ ลูกชิ้นปลา ลูกชิ้นกุ้ง ปลาเส้น น้ำซุปก๋วยเตี๋ยว ทอดมัน ข้าวขาหมู น้ำอ้อย น้ำเก็กฮวย และน้ำลำไย เป็นต้น สาขาตลาดนางเลิ้งเปิดมา ๑๐ ปีแล้ว เดิมที่ตลาดนางเลิ้งมี ๒ เจ้า แถวทางเข้าตลาดด้านถนนนครสวรรค์ แต่ขายไม่ดีจึงเลิกเหลือเพียงร้านเดียว มีคนไปขาย ๓ คน ทั้ง ๓ คนจะช่วยกันทำทุกหน้าที่ทั้งทำ เสริฟ และ ล้างชาม

ณิจมาอยู่กับญาติที่บ้านเถ้าแก่ซึ่งเป็นโรงงานทำลูกชิ้น ตั้งแต่อายุประมาณ ๑๕–๑๖ ปี ญาติที่ทำอยู่ก่อนเป็นผู้ชักชวนมา เดิมรับจ้างขายก๋วยเตี๋ยวที่สาขาเตาปูน ณิจเล่าว่าไม่จำเป็นต้องใช้เวลาฝึกมากนัก ดูคนอื่นทำก็ทำได้ ณิจได้เงินเดือนเดือนละ ๓,๐๐๐ กว่าบาท ไม่ต้องเสียค่าที่พัก และมีค่าอาหารเช้า ให้วันละ ๖๐–๗๐ บาท / ๓ คน ส่วนมื้อเย็นได้คนละ ๓๐ บาท นอกจากนี้หากใครต้องการยืมเงินเถ้าแก่ก็จะช่วยเหลือโดยไม่คิดดอกเบี้ย ต่อมาลูกค้าที่เตาปูนลดลง เจ้าของกิจการจึงให้มาขายที่นางเลิ้ง ลูกจ้างสามารถหยุดได้เดือนละ ๑ วัน โดยให้ผลัดกันหยุด ส่วนการย้ายสาขาจะขึ้นกับเถ้าแก่

ตารางข้างล่างนี้เปรียบเทียบการทำมาหากินของชาวชุมชนศุภมิตร ๑ และ ๒

การทำมาหากิน	ชุมชนศุภมิตร ๑	ชุมชนศุภมิตร ๒
อาชีพที่มีมากอันดับ ๑	ขายอาหาร ๕๕ ร้าน (ในบ้าน ๒๕, ในตลาด ๑๓, รถเข็น ๑๗)	รับจ้างรายวันในตลาด และรับจ้างประจำในร้านค้า
อาชีพที่มีมากอันดับ ๒	ขายของชำ ๒๑ ร้าน (ในบ้าน ๘, ในตลาด ๑๓)	ขายอาหาร ๓๒ ร้าน (ในบ้าน ๒๐, รถเข็น ๒๒)
อาชีพที่มีมากอันดับ ๓	ขายบริการอื่นๆ เช่น ทำผม, ทำถ่าน,ซ่อมเครื่องเหล็ก และ โต๊ะ-	ขายของชำ ๖ ร้าน ขายบริการอื่นๆ เช่น ทำผม ตัด

บ้านที่ใช้เป็นที่ประกอบการ ระยะเวลาในการทำอาชีพ (เฉพาะอาชีพอันดับ ๑) การเข้าสู่อาชีพ เงินลงทุนในการเริ่มอาชีพ ความเพียงพอของรายได้ การกู้ยืม การช่วยเหลือกัน ในกลุ่มที่ทำ อาชีพเดียวกัน	สนุ๊ก รวม ๔ ร้าน ๓๗ หลัง (๒๙% ของบ้าน) ๓๐ - ๔๐ ปี สืบทอดจากคนรุ่น พ่อ-รุ่นแม่ ทุนเดิม แม้จะลดลงกว่าเดิมแต่ก็พอ ไม่กู้ ลูกหลานให้เงินใช้ ไม่มี	เสื้อ ๕ ร้าน ๓๑หลัง (๒๕ %ของบ้าน) ๑๐ กว่าปี เลือกอาชีพที่ลงทุนน้อย,ได้เงิน หมุนเวียนเร็ว ใช้แรงงานน้อย ส่วนใหญ่เป็นเงินออม และ เงินกู้ ระยะสั้น จะใช้ระบบหมุนเวียน เงินกู้ มีปัญหาเงินขาดช่วงเปิดเทอม กู้เพื่อน ญาติ แบบระยะสั้น วงเงิน ต่ำ ไม่เสียดอกเบี้ย ในกรณีต้องใช้ เงินมากจะกู้โดยยอมเสียดอกเบี้ย ร้อยละ ๒๐ ต่อวัน ช่วยบอกข้อมูลเรื่องแหล่งขายที่ “ปลอดภัย” และ แหล่งเงินกู้

การอยู่ร่วมกันในชุมชนของชาวนางเลิ้ง

ชาวชุมชนส่วนใหญ่ไปทำบุญที่วัดสุนทรธรรมทาน หรือที่ชาวชุมชนเรียกว่า วัดแค พระจะออกมาบิณฑบาตที่บริเวณตลาดนางเลิ้ง ซึ่งเป็นที่ขายอาหารใส่บาตรด้วย ชาวชุมชนจะสัมพันธ์กับวัดแคมากกว่า วัดโสมฯเนื่องจากเห็นว่าวัดแคซึ่งเป็นวัดราษฎร์ไม่ได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากหลวง และความที่เป็นวัดราษฎร์จึงไม่มีกฎระเบียบที่เคร่งครัดมากนัก ใครจะเข้าไปประกอบพิธีกรรมแบบใดก็ได้ จะทำพิธีกงเต็ก ก็ได้ไม่มีการห้าม ซึ่งต่างจากวัดโสมฯซึ่งเป็นวัดหลวง ชาวชุมชนผูกพันกับวัดนี้ ใช้วัดเป็นที่ประกอบพิธีกรรมที่สำคัญของชีวิต ตั้งแต่การเกิด บวช แต่งงาน การเจ็บป่วย จนถึง การตาย วัดนี้รับเผาศพไม่มีญาติด้วย ชาวชุมชนจะไปวัดในวันพระ คนแก่จะไปนั่งเล่น จับกลุ่มพูดคุยกันที่วัดโดยเฉพาะช่วงเย็น นับเป็นที่ชุมนุมคนแก่อีกที่หนึ่งของชุมชน ชาวชุมชนนับถือเจ้าอาวาส ที่ชาวบ้านเรียกว่า พระอาจารย์ช้วน ซึ่งเป็นลูกศิษย์ก้นกุฏิของ หลวงปู่ธูป เจ้าอาวาสองค์ก่อนที่เป็นที่นับถือของชาวชุมชนมาก ในวันที่มีคนมาทำบุญมาก และทางวัดมีอาหารเหลือจะนำมาให้คนในชุมชน ผู้ช่วยเจ้าอาวาสซึ่งเป็นชาวนางเลิ้งและบวชที่วัดแคนี้มากว่า ๔๐ พรรษาจะเป็นผู้นำมาให้กับคนในชุมชน

นอกจากการไปวัด ชาวชุมชนยังร่วมกันจัดกิจกรรมประเพณี เช่น การร่วมกันจัดงานวันสงกรานต์ วันปีใหม่ วันเด็ก ป้าดม ซึ่งเป็นประธานชุมชนศุภมิตร ๑ เป็นตัวตั้งตัวตีในการรวบรวมคนมาช่วยกันจัด หาเต้นท์ หาคนเรี่ยไรเงินบริจาค จัดซื้อของขวัญ ยืมถ้วยชาม โต๊ะ เก้าอี้จากวัดแค

ป้าเล่าว่า “ให้พวกเด็กๆในชุมชน (หมายถึงหนุ่ม-สาว) เขามาช่วยกัน” ที่จัดงานก็เป็นที่ใกล้ๆกับบ้านป้าคืออยู่ช่วงต้นของชุมชนจากถนนผดุงกรุงเกษม

กิจกรรมด้านการพัฒนาในชุมชนศุภมิตร ๑ คือการทำความสะอาดชุมชน แต่จะเป็นแบบต่างคนต่างทำ หน้าบ้านของตัวเอง มีการรณรงค์เป็นระยะตามที่ทางสำนักงานเขตจะสนับสนุนอุปกรณ์ทำความสะอาด เช่น ไม้กวาด ที่โกยผง และ ถังขยะมาให้

กลุ่มคนที่มีบทบาทในชุมชนกลุ่มหนึ่งคือ กรรมการชุมชน กรรมการชุมชนมีหน้าที่ประสานงานกับสำนักงานเขต และหน่วยงานภายนอกอื่นๆ แต่ละชุมชนจะได้รับงบประมาณ ในวงเงินเดือนละไม่เกิน ๒,๐๐๐ บาท ในการทำกิจกรรมในชุมชน แต่ละครั้งจะต้องมีใบเสร็จมาเบิกกับทางสำนักงานเขต ส่วนประธานจะได้ค่าตอบแทนเป็นค่าเบี้ยประชุมเดือนละ ๒๐๐ บาท

กรรมการชุมชนศุภมิตร ๑ เป็นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ แต่งตั้งโดยสำนักงานเขต เนื่องจากมีผู้สมัครเป็นกรรมการเพียงชุดเดียว ทางสำนักงานเขตจึงแต่งตั้งผู้ที่สมัครเลย กรรมการชุมชนมีทั้งหมด ๗ คนคือ

นางเอมอร วัชกะพงษ์ ประธาน
(ป้าดม คนเก่าแก่ในชุมชน อายุ ๖๔ ปี ไม่ได้ประกอบอาชีพ)
นายสุริยา วัชกะพงษ์ รองประธาน
(อายุ ๔๕ ปี เป็นน้องสามีป้าดม มีอาชีพขับรถแท็กซี่, เป็นผู้นำ อปพร.)
นางอารี กลิ่นเจริญ กรรมการ
(ป้าเล็ก อายุ ๖๙ ปี เกิดในชุมชนนี้ ไม่ได้ประกอบอาชีพ ได้เงินสงเคราะห์คนชรา)
นายสายัญ ยิ้มรักษา กรรมการ
(อายุ ประมาณ ๕๐ ปี เป็นญาติกับป้าเล็กเกิดในชุมชนนี้ มีอาชีพทำอาหารขาย)
นายฉลาด ปิตะสิงห์ กรรมการ
นายวารินทร์ พิชิตพงษ์ กรรมการ

ในชุมชนมีอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) ซึ่งจัดตั้งโดยสำนักงานเขตฯ เมื่อประมาณ ๒ -๓ ปีมานี้ มีการฝึกอบรมโดยตำรวจ และ สำนักงานเขต หน้าที่หลักของ อปพร. คือผลัดกันอยู่เวรที่ศูนย์รับแจ้งข่าว ซึ่งตั้งอยู่ที่สำนักงานเขต ผู้ที่มาอยู่เวรที่ศูนย์รับแจ้งข่าวนี้จะได้เบี้ยเลี้ยงด้วย แต่เป็นเงินไม่มาก สมาชิกบอกกับเราว่ามาทำด้วยใจอาสามากกว่า นอกจากนี้หน่วย อปพร.นี้ยังทำหน้าที่ช่วยเหลือพนักงานดับเพลิง ช่วยลากสายน้ำดับเพลิง ช่วยกันคน เปิดทางให้พนักงานดับเพลิงทำงานสะดวกขึ้น ช่วยเปิดการจราจรให้แก่คนทั่วไปในกรณีมีเหตุฉุกเฉิน

อีกกลุ่มหนึ่งในชุมชนคือ อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน (อสส.) จัดตั้งโดยศูนย์สาธารณสุข ฝึกอบรมด้านการักษาพยาบาลเบื้องต้น และเรื่องยาสามัญ ทุกเดือนจะมีคนของสาธารณสุขออกมาสำรวจว่ายาที่ให้ไว้ขาดหรือไม่หากขาดก็จะให้เพิ่มเติม ในชุมชนศุภมิตร ๑ มี อสส.๑ คน และใน

ชุมชนศุภมิตร ๒ มี ๔ คน สาธารณสุขยังได้มาตั้งกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน แต่ไม่ได้มีกิจกรรมปัจจุบันคงไว้เพียงชื่อกลุ่มเท่านั้น

ชุมชนศุภมิตร ๒ มีกรรมการชุมชนในปีเดียวกับกับชุมชนศุภมิตร ๑ กรรมการทั้ง ๗ คน มีดังนี้คือ

นายยรรยงค์ นิลเพชร ประธาน
(พี่แผน อายุ ๕๐ ปี มาอยู่ในชุมชนนี้ตั้งแต่อายุ ๘ ขวบ ปัจจุบันรับจ้างทำท่อประปา)
นายจุ้ยฮวด แซ่เตียว รองประธาน
(อายุ ๖๙ ปี เลี้ยงหลาน ,ลูกส่งเงินมาให้ใช้, เคยปล่อยเงินกู้)
นางสมถวิล ไทยประเสริฐ เลขานุการ
(อายุ ๖๐ กว่าปี เคยเป็นครูโรงเรียนในชุมชน ปัจจุบันโรงเรียนนี้เลิกไปแล้ว)
น.ส.วนาพร บุญญานุวัตร เหรัญญิก
(ป้าเมา อายุ ๖๐ กว่า ปี เป็น อสส. มีอาชีพเป็นช่างตัดเสื้อ)
น.ส.เพ็ญจันทร์ ชูจรินทร์ นายทะเบียน
(พี่จิน อายุ ๔๕ ปี มีรถเข็น ขายอาหาร, เป็น อสส. , เป็นคนที่นี่)
น.ส.กนิษฐา กันตะพร ประชาสัมพันธ์
(อายุ ๕๐ ปี ขายข้าวมันไก่ มุมถนนศุภมิตร ๑ กับถนนพะเนียง)
น.ส.วราภรณ์ แซ่ตั้ง ปฏิคม
(อายุ ๔๐ กว่าปี เป็นภรรยาพี่แผน-ประธานชุมชน)

กรรมการทั้ง ๒ ชุดนี้หมดวาระในเดือนพฤศจิกายน ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่ผ่านมานี้ ประธานชุมชนศุภมิตร ๒ กล่าวว่าสาเหตุที่ในชุมชนไม่มีการเลือกตั้งเนื่องจาก คนในชุมชนไม่มีใครอยากเป็นเพราะเห็นว่าเสียเวลาทำมาหากิน และอาจถูกต่อว่าหากทำไม่ถูกต้อง อีกเหตุผลหนึ่งคือ ชาวชุมชนคิดว่าชุมชนนี้ไม่มีปัญหาอะไรต่างคนต่างทำมาหากิน หากมีปัญหาสำนักงานเขตก็อยู่ใกล้ๆ สถานีตำรวจก็อยู่ใกล้

งานพัฒนาชุมชนเป็นกิจกรรมที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการริเริ่มจากสำนักงานเขตป้อมปราบฯ และนอกจากนี้ชุมชนยังได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก สส. สก. และ สข. ในการซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในชุมชน เช่น สนับสนุนงบประมาณสร้างและซ่อมแซมทางเดิน ติดตั้งไฟฟ้าสาธารณะ ลอกท่อระบายน้ำ เครื่องดับเพลิง เครื่องเล่นเด็ก ชุดโต๊ะ-เก้าอี้หิน ต้นไม้ตั้งหน้าบ้าน และ อุปกรณ์ทำความสะอาด เป็นต้น กรรมการชุมชนเป็นผู้ติดต่อของบประมาณมาสนับสนุน เครื่องเล่นที่ได้รับบริจาคเมื่อ ๘ ปีก่อน ปัจจุบันชำรุดแล้ว ที่ตั้งเครื่องเล่นกลายมาเป็นที่ตากผ้าของคนที่อยู่ละแวกนี้

อีกกิจกรรมหนึ่งที่คนในชุมชนเสนอคือ กลุ่มผู้สูงอายุ อายุเกิน ๖๐ ปี ซึ่งมีอยู่ประมาณ ๘๐ คน ได้มีการพูดคุยกับคนสูงอายุในชุมชน ๕ -๖ คน ถึงแนวคิดเรื่องการตั้งกลุ่มพบว่า ปัญหาสำคัญที่ผู้สูงอายุในชุมชนต้องการได้รับการแก้ไขคือเรื่องสวัสดิการการรักษาพยาบาล ทุกวันนี้ผู้สูงอายุมีบัตรสุขภาพ (บัตรสวัสดิการประชาชนด้านการรักษาพยาบาล - สปร.) แต่มีปัญหาความยุ่งยากในการใช้คือ จะต้องไปตั้งต้นที่ศูนย์สาธารณสุข ที่โรงพยาบาลหัวเฉียวก่อน จากนั้นหากแพทย์เห็นว่าจำเป็นจึงจะส่งตัวไปรักษาที่อื่น ชาวชุมชนเล่าว่าบางครั้งเขาไปป่วยที่อื่นก็ไม่สามารถเข้ารักษาในสถานพยาบาลที่ใกล้เคียงได้ ความต้องการอีกประการหนึ่งคือการมีสถานที่ที่คนแก่จะได้พูดคุยสังสรรกัน หาความเพลิดเพลิน แลกเปลี่ยนข่าวสารกัน ปรับทุกข์กันบ้าง ปัจจุบันนี้มีที่สวนสุขภาพข้างโบสถ์วัดแคเป็นที่ที่สามารถใช้เป็นที่รวมได้ แต่ต้องมีการปรับปรุงเล็กน้อย กิจกรรมที่ชาวชุมชนสนใจอีกอย่างหนึ่งคือการไปเที่ยวที่ใกล้ๆร่วมกัน เช่นไปวัด หรือ ไปสถานที่ท่องเที่ยวที่ไม่แพงนักและไม่ต้องใช้เวลาเดินทางมาก กลุ่มที่มาพูดคุยเล่าว่าทางสำนักงานเขตเคยจัดแบบนี้ครั้งหนึ่ง คนไปกันมาก และอยากให้มีการจัดแบบนั้นอีก หากชุมชนมีกลุ่มผู้สูงอายุก็จะสามารถของบประมาณช่วยเหลือได้ง่ายขึ้น

ส่วนที่ ๔ : ตลาด และ ศาลเจ้าอีกมุมหนึ่งของนางเลิ้ง

“หากจะเปรียบชุมชนกับชีวิตคน ๆ หนึ่ง ชุมชนนางเลิ้งคงเปรียบได้เช่นบุคคลที่เคยมีชื่อเสียงในอดีต แต่ในปัจจุบันมีสภาพเหมือนคนสูงอายุที่ผ่านประสบการณ์มาอย่างโชกโชนที่สามารถเล่าให้คนรุ่นหลังฟังได้ด้วยความภาคภูมิใจ”

จากข้อความข้างต้นเป็นสิ่งที่รู้สึกได้ หรือสัมผัสได้ขณะที่เราเข้าไปเดินในพื้นที่ ตามหน้าตึกแถวเก่าๆที่มีคนจีนสูงอายุเปิดร้านขายของชำ ขายยาจีน หรือได้เดินใน**ตลาด**นางเลิ้งที่มีของขายเกือบทุกประเภท หรือการได้เดินดูโรงหนังนางเลิ้งที่เป็นอาคารไม้เก่าแก่ และยิ่งได้มีการสัมภาษณ์หรือพูดคุยกับคนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ และคนที่มีความคุ้นเคยกับชุมชนนางเลิ้งที่ผ่านมาจะรู้สึกชัดขึ้นถึงพัฒนาการ การเติบโต ความยิ่งใหญ่ และการถดถอยของชุมชนนี้

องค์ประกอบของความเป็นชุมชนนางเลิ้ง

ชุมชนนางเลิ้งที่ได้มีการกล่าวถึง หรืออยู่ในความความทรงจำของคนทั่วไปตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบัน ที่พอจะมีหนังสือหรือบันทึกความเป็นมา รวมทั้งจากประวัติศาสตร์ร่วมสมัย (ข้อมูลที่ได้จากบุคคลที่รู้หรือเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้นๆ) มีองค์ประกอบหลายอย่างที่มีผลให้บริเวณนี้มีความรุ่งเรืองในอดีต เช่น เรื่องของกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในบริเวณนี้มาอย่างยาวนาน และหลากหลายเชื้อ

ชาติ ทั้งชาวเขมร ชาวไทยมุสลิม ชาวมอญ และชาวจีน (ดังรายละเอียดในส่วนที่ ๒) รวมทั้งมีสิ่งก่อสร้างต่าง ๆที่ทำให้เห็นร่องรอยความเจริญรุ่งเรือง อาทิ คูคลอง ถนน ตึกแถว

จุดเริ่มต้นที่ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความเจริญขึ้น จะอยู่ในช่วงปี พ.ศ.๒๓๙๔ (สมัยรัชกาลที่ ๔) ที่มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมหลังจากขุดคลองบางลำพูและคลองโอ่งอ่าง ทำให้การเดินทางมายังบริเวณนี้สะดวกมากขึ้น(สมัยนั้นยังมีการเดินทางโดยทางน้ำเป็นหลัก) จากการขุดคลองผดุงกรุงเกษมนี่เองทำให้การค้าขายทางน้ำขยายตัวมายังบริเวณนางเลิ้ง ในช่วงแรกจะมีชาวมอญที่มีอาชีพรับตุ่มดินขนาดใหญ่จากเมืองปทุมธานี ที่เรียกว่า "ตุ่มอีเลิ้ง" มาวางตั้งขายเรียงรายตามริมคลองผดุงกรุงเกษม (ผศ. อภิญญา บัวสรวง และคณะ , ๒๕๓๙ : ๑) ระยะต่อมาเมื่อชุมชนได้ขยายตัวขึ้นเป็นย่านตลาด จึงมีการขยายตัวทางการค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ซื้อในด้านอื่น ๆด้วย เช่น อาหาร ของใช้ เป็นต้น การที่นางเลิ้งเป็นแหล่งค้าขายที่สะดวกตลอดริมคลองผดุงกรุงเกษม มีการนำสินค้าอื่น ๆเข้ามาขายเพิ่มมากขึ้น ทำให้การค้าขายทางตลาดน้ำมีความคึกคักจอแจ มีเรือมาติดต่อซื้อขายเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนต้องขยับขยายขึ้นบนบก

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการตัดถนนนครสวรรค์ เดิมชื่อถนนตลาดซึ่งก็คงเนื่องจากตัดผ่านหน้าตลาดนางเลิ้ง โดยเฉพาะเมื่อมีการโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชวังสวนดุสิต นางเลิ้งในฐานะตลาดที่ตั้งอยู่ในบริเวณเส้นทางผ่านจึงมีความคึกคักมากขึ้น นอกจากการตัดถนนนครสวรรค์หรือถนนตลาดแล้ว ยังมีการสร้างตึกตลาดหรือตึกฝรั่งริมถนนนครสวรรค์ โดยพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ประชาชนเช่าทำการค้าขาย ซึ่งในสมัยนั้นผู้เช่าส่วนใหญ่จะเป็นคนจีน

เมื่อมีถนนการคมนาคมที่เคยสะดวกเฉพาะทางน้ำ ก็มีทางเลือกในการเดินทางให้กับชาวบ้านมากขึ้น ทั้งโดยรถลากหรือรถเจ๊ก รถสามล้อ รวมทั้งรถรางสายปากคลองตลาด – เทเวศร์ซึ่งผ่านนางเลิ้งด้วย ทำให้ตลาดนางเลิ้งเป็นแหล่งการค้าขายที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว

เกิดสิ่งรองรับการเติบโต : ส่วนเสริมตลาดนางเลิ้ง

เมื่อตลาดนางเลิ้งขยายตัวมากขึ้น ก็มีสิ่งที่เข้ามาเสริมและรองรับการเติบโตอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นโรงหนังนางเลิ้ง ที่เปิดกิจการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ ในปี พ.ศ.๒๔๖๑ (ผศ. อภิญญา บัวสรวง และคณะ , ๒๕๓๙ : ๙) ในสมัยนั้นบริเวณหน้าโรงหนังจะเป็นแหล่งรวมของคนในช่วงหัวค่ำ ที่ซึ่งผู้คนมารอก่อนที่หนังจะเริ่มเปิดฉาย จึงเป็นที่ ๆมีของมาขายโดยส่วนมากจะเป็นของขบเคี้ยว อาหาร และผลไม้ ตอนค่ำจึงเป็นเวลาที่ขายของดีมาก จะเริ่มซาลงเมื่อหนังเริ่มฉายจนกระทั่งถึงสองยาม (หกทุ่ม) หนังเลิกฉายคนทยอยกลับ บางคนจะแวะซื้อข้าวของ โดยเฉพาะของกินที่ตลาดยังเปิดรอและจะปิดเมื่อคนทยอยกลับกันหมด

นอกจากโรงหนังนางเลิ้งแล้ว ในสมัยนั้นยังมีบ่อนการพนันที่มีอยู่หลายที่ แต่ที่สำคัญ ๆหน่อยก็มีใกล้ ๆกับโรงฝิ่น สำหรับโรงฝิ่นอยู่ริมถนนกรุงเกษม (จะอยู่บริเวณที่เป็นห้องอาหารชื่อ

ลูกป้าในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นแหล่งเที่ยวของผู้ชายในสมัยนั้น คนที่อยู่ในนางเลิ้งมาตั้งแต่เกิด (ปัจจุบันอายุประมาณ ๕๐ ปี) เล่าว่า คนเมื่อก่อนที่สูบฝิ่นเพราะเห็นว่าฝิ่นจะมีอันตรายน้อยกว่ายาเสพติดอื่นๆ เมื่อได้สูบแล้วก็อยากจะนอนเฉยๆไม่ได้ไปรบกวนใคร เมื่อมีโรงฝิ่นก็ทำให้ชาวบ้านย่านนางเลิ้งสามารถที่จะมีช่องทางทำมาค้าขายได้เพิ่มขึ้น จากการบอกเล่าของคนที่มีความทรงจำกับโรงฝิ่นนี้ อาทิ “ในสมัยนั้นมีโรงฝิ่นแล้วพวกสูบฝิ่นนี่จะชอบกินขนมหวาน ป้าก็จะไปขายบัวลอยไข่หวานแถวๆหน้าโรงฝิ่นนะแหละ แต่จะเป็นฝั่งริมคลอง” นางเอมอร วัชกะพงษ์ (ป้าดม) เล่าให้ฟัง “ตอนอายุ ๑๕ ป้าก็ขายอ้อยควั่นอยู่หน้าโรงฝิ่น พ่อของป้าก็ขึ้นไปสูบ ป้าต้องขึ้นไปตามพ่อเป็นประจำ” นางอารีย์ กลิ่นเจริญ (ป้าเล็ก) ได้เล่าเสริมป้าดมให้เห็นภาพชัดขึ้น

เมื่อมีโรงยาฝิ่นซึ่งเป็นแหล่งเที่ยวของผู้ชาย ก็ย่อมที่จะมีอย่างอื่นที่เข้ามาเสริมไม่ว่าจะเป็นแหล่งโสเภณี นางเลิ้งก็มีแหล่งขายบริการที่ขึ้นชื่อคือตรอกสะพานยาว คนที่อยู่อาศัยดั้งเดิมบอกว่าถ้าพูดถึงสลัม นางเลิ้งเองเคยเป็นสลัมตรงบริเวณที่เป็นตรอกสะพานยาวนี่เอง ในตอนนั้นตรอกสะพานยาวจะมีบ้านลักษณะเป็นเพิงไม้ต่อๆกันเป็นแถว มีทางเท้าเป็นไม้แคบๆด้านล่างเป็นน้ำครำ พวกเด็กๆจะถูกห้ามไม่ให้เข้าไปเที่ยวเล่นเป็นอันขาด

จะเห็นได้ว่าอาณาบริเวณที่เรียกตลาดนางเลิ้งเมื่อก่อน ไม่ได้นับเฉพาะตัวตลาดที่เป็นโรงเรือนเท่านั้น แต่จะกินพื้นที่กว้างมาก ตั้งแต่ริมคลองผดุงกรุงเกษมตลอดแนว ริมถนนหน้าตึกแถวและตามซอยที่เป็นทางเดินเข้าตัวตลาดที่มีทางเข้า ๕-๖ ทาง อย่างไรก็ตามที่สำคัญกว่าขนาดของพื้นที่ คิดว่าน่าจะอยู่ที่ความเป็นแหล่งที่สามารถตอบสนองคนซื้อได้ครบทุกด้าน เนื่องจากมีการขายของมากชนิด รวมทั้งเป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญ คนที่อยู่ดั้งเดิมเกือบทุกคนที่ได้คุยด้วยเล่าว่า สมัยนั้นไม่ว่าใคร (ในนางเลิ้ง) ถ้าไม่ขี้เกียจแล้วจะมีงานทำแน่นอน ไม่ต้องไปไหนไกลด้วย ในที่นี้ย่อมหมายถึงการทำมาค้าขายในตลาดนางเลิ้งนี่เอง

จากที่กล่าวมาข้างต้น ถึงความคึกคักและรุ่งเรืองของตลาดนางเลิ้งที่มีส่วนประกอบมากมาย ซึ่งความรุ่งเรืองดังกล่าวน่าที่จะมีความต่อเนื่อง แต่ตลาดนางเลิ้งก็เคยเสียหายรุนแรง จากเหตุการณ์เพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ทำให้ภาวะความคึกคักของตลาดนางเลิ้งมีอันต้องสะดุดลง ภายหลังจึงได้ฟื้นตัวขึ้นใหม่ เมื่อมีการสร้างอาคารตลาดลักษณะเป็นอาคารสูงโปร่งหลังคาเป็นกระเบื้องโบราณแผ่นเล็กและมีการจัดตั้งแผงที่เป็นระเบียบ ซึ่งปัจจุบันยังพอมีเค้าโครงหลงเหลือให้เห็น

จุดเด่นของตลาดนางเลิ้งในอดีต

การที่ตลาดนางเลิ้งสามารถตอบสนองความต้องการของผู้ซื้อ ในเรื่องเกี่ยวกับข้าวของเครื่องใช้ รวมทั้งการมีสถานที่เที่ยวเล่นสันทนาการ ทั้งโรงหนัง โรงฝิ่น บ่อนพนัน แหล่งโสเภณี และการที่มีรถรางวิ่งผ่าน ตลาดนางเลิ้งยังเป็นตลาดที่ทางรัฐบาลประกาศให้เป็นตลาดตัวอย่างด้วย

ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เรื่องนี้คุณลุงสง่า สัจจพันธ์ ปัจจุบันอายุ ๙๐ ปี เล่าให้ฟังด้วยความรู้สึกภาคภูมิใจที่ผ่านประสบการณ์นั้นมาว่า “ตลาดนางเลิ้งเมื่อก่อน เรียกอีกอย่างว่าตลาดกางมุ้ง เพราะอย่างแผงขายเนื้อหมู วัวเนื้อสัตว์ต่าง ๆ ตอนนั้นจะมีมุ้งลวดกันแมลง นอกจากนี้ตลาดก็จะมีการแบ่งเป็นส่วน ๆไป เช่นขายของสด ขายปลา ขายผัก จะเป็นล็อค ๆตามประเภท ที่สำคัญจะซื้อของจะต้องเข้าคิว” หรือจากคำบอกเล่าของคุณปรีชา ศรีตุลยโชติ ซึ่งเป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่ (ปัจจุบันอายุ ๔๕ ปี เป็นคนรุ่นที่สี่ที่อยู่ในนางเลิ้ง) “เมื่อ ๔๐-๕๐ ปีที่ผ่านมา ตลาดก็มีหลายที่ทั้งตลาดยอด ตลาดประแจจีน แต่ตลาดนางเลิ้งจะเป็นตลาดที่ยิ่งใหญ่ และทันสมัยที่สุด”

คำตอบหรือคำบอกเล่าเช่นนี้จะออกจากปากของคนนางเลิ้งดั้งเดิม หรือคนที่ใช้ชีวิตในนางเลิ้งมาตั้งแต่ยุคที่รุ่งเรืองทุกคน หลาย ๆคนกล่าวว่า ในช่วงนั้นเขาจะไม่ค่อยมีเวลาพักผ่อนเลย เริ่มตื่นขึ้นมาทำงานตั้งแต่ตี ๔ สมัยนั้นถ้าเลยตี ๔ ไปแล้วใครยังนอนหลับได้ก็ถือว่าเป็นคนขี้เกียจจริง ๆ เพราะในตลาดจะเริ่มดังมาก ทั้งเสียงสับกระดูกหมู กระดูกวัว เสียงจากโรงน้ำแข็ง เสียงเปิดร้าน ขายของซื้อของ เป็นต้น และตลาดจะปิดก็หลังจากเที่ยงคืนไปแล้ว จะหมุนเวียนอยู่อย่างนี้ แต่ทุกคนก็มีความสุขที่ทำมาค้าขายได้คล่อง โดยเฉพาะกลุ่มคนจีนที่มักจะถูกล้อเลียนว่าค้าขายจนกระทั่งไม่มีที่จะเก็บเงินแล้ว

หลังจากรุ่งเรืองเต็มที่

หากไปเห็นสภาพของตลาดนางเลิ้งและบริเวณชุมชนในปัจจุบัน ก็คงไม่ยากที่จะนึกถึงความรุ่งเรืองในอดีต เพราะจะเห็นถึงเค้าโครงในสิ่งที่นางเลิ้งเคยมี ทั้งอาคารตลาด ตึกแถวรอบ ๆตลาด โรงหนังนางเลิ้งหรือศาลาเฉลิมธานี แม้แต่คนเก่าแก่ที่เคยทำมาค้าขายในตลาดตั้งแต่สมัยหนุ่มสาว ซึ่งปัจจุบันยังมีอยู่บ้าง หรือบางคนอาจจะไม่มีชีวิตอยู่ตอนนี้หรือทำงานไม่ไหวแล้วแต่ก็ยังมีป้ายชื่ออยู่หน้าร้าน อันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าเป็นร้านที่มีอาหารขึ้นชื่อของนางเลิ้ง

ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนระหว่างอดีตกับปัจจุบัน แน่นอนว่าต้องเป็นเรื่องของวัตถุหรืออาคารที่ปัจจุบันทรุดโทรมลงไปมาก โรงหนังก็ปิดกลายเป็นที่เก็บของมีการใช้บ้างในบางครั้ง (มีการใช้เป็นฉากแสดงหนัง) ตลาดก็ค่อนข้างรกและไม่เป็นระเบียบ และแผงขายของก็มีว่างเห็นได้ชัดเจน นอกจากนั้นที่สังเกตได้ก็เป็นเรื่องความคึกคักของผู้ที่มาใช้บริการ และคนขายของในตลาดซึ่งจะมีอยู่สองช่วงเวลาคือ ช่วงเช้ามืดซึ่งจะเป็นการซื้อขายกับข้าวเพื่อเตรียมอาหารมื้อเช้าหรือเพื่อใส่บาตร จนประมาณหกโมงถึงเจ็ดโมงก็จะเงียบอีก หลังจากนั้นก็จะมาคึกคักอีกครั้งก็จะเป็นช่วงเวลาพักของคนทำงานที่อยู่บริเวณใกล้เคียง เช่น จากสำนักงานเขตป้อมปราบฯ จาก ธกส. จากกระทรวงศึกษาฯ กระทรวงคมนาคม เป็นต้น เนื่องจากตลาดนางเลิ้งรองรับคนทำงานดังกล่าว ในวันหยุดเสาร์และอาทิตย์ตลาดนางเลิ้งจึงเงียบมาก แต่พ่อค้าแม่ค้าจะยังมาขายอยู่แต่จะลดจำนวนของที่จะขายลง

ตลาดนางเลิ้งจะมีการจัดผังตลาดไว้ ๒๓๘ แผง แต่ปัจจุบันจะมีแผงที่ยังขายของอยู่เพียงประมาณ ๑๕๐ แผง (๖๐-๗๐ เปอร์เซ็นต์) เท่านั้น ซึ่งส่วนมากจะอยู่บริเวณริมทางเดิน นอกจากนี้จะมีการวางแผงขายของบริเวณซอยทางออกหน้าตลาด (ทะลุออกถนนนครสวรรค์ ๒ ซอย) รวมทั้งบริเวณหน้าบ้าน (ตึกแถว) รอบตลาดด้านใน ทั้งนี้กลุ่มคนค้าขายให้เหตุผลว่า คนซื้อของส่วนมากจะไม่ค่อยเดินเข้าไปด้านในตลาด ถ้าเข้าไปขายตามแผงตรงกลาง ๆ กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าก็รู้ว่าเป็นระเบียบ แต่พวกเขาไม่รู้ว่าจะขายใคร

ปัจจุบันของที่ขายก็ยังมีอยู่หลากหลายทั้งของกินของใช้ แต่จะมีมากที่สุดเป็นพวกอาหารและขนม อย่างพวกผักสด ผลไม้ ปลา เนื้อสัตว์ ก็ยังมีขายอยู่ แต่ก็จะมีน้อยแผงและจะเป็นของที่ไปซื้อต่อมาจากตลาดอื่นเช่น ปากคลองตลาด ตลาดมหานาค จำนวนก็ไม่มาก ชาวบ้านมักจะพูดว่า “ตลาดนางเลิ้งเป็นตลาดมือสอง” ราคาจะแพงกว่าตลาดอื่นที่มีของขายมากกว่า จำพวกแผงขายของชำก็ยังมีอยู่ ซึ่งมีของขายจิปาถะและคนขายส่วนมากก็จะเป็นคนจีนสูงอายุ ที่มีอยู่ประมาณ ๑๐ ร้าน อาทิ ร้านนายจุงฮั้ว แซ่ฉั่ว (กรรมการศาลเจ้า) ร้านนางไช่ลิ้ม แซ่ตั้ง อายุ ๘๒ ปี ปัจจุบันลูกชายเป็นคนช่วยขาย ร้านนายเซี่ยมฮิม แซ่ตั้ง อายุประมาณ ๗๐ ปี ร้านเจ๊หงษ์ อายุ ๕๕ ปี เป็นต้น ปัจจุบันร้านเหล่านี้ยังคงเปิดค้าขายอยู่ตามปกติ แม้ว่าทุกร้านจะพูดเหมือนกันว่าขายไม่ค่อยดี ลูก ๆ ก็ไม่ให้ทำแล้ว แต่พวกเขาก็ยังจะทำต่อไป โดยที่พวกเขาให้เหตุผลอย่างติดตลกว่า “หากหยุดอยู่บ้านเฉย ๆ พวกเขาจะรู้สึกเจ็บไข้ได้ป่วยไปเลย”

ความทรุดโทรมของอาคารตลาดหรือขาดปัจจัยอื่น ?: นางเลิ้งถดถอย

จากการพูดคุยหรือสัมภาษณ์ ชาวบ้าน พ่อค้าแม่ค้า ผู้นำชุมชน หรือคนที่จับจ่ายซื้อของในตลาดนางเลิ้ง เราจะได้คำตอบที่หลากหลาย บางคนก็รู้สึกเฉย ๆต่อการเปลี่ยนแปลง บางคนต้องการให้มีการฟื้นฟู บางคนได้มองถึงข้อจำกัดในการปรับปรุงฟื้นฟูตลาด ฯลฯ ทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากสถานภาพของผู้ที่ตอบเช่น คนค้าขายต้องการปรับปรุงตลาดแต่ก็ชี้ถึงข้อจำกัดในการปรับปรุง คนซื้อมองว่าของในตลาดค่อนข้างจะแพง เป็นต้น ซึ่งในแต่ละส่วนอาจจะไม่ทราบว่าส่วนอื่น ๆคิดอย่างไร ถึงที่สุดแล้วความซบเซาของตลาดอาจจะไม่ได้มาจากเหตุผลในเรื่องของความเก่าของตลาด หรือการขาดปัจจัยสนับสนุน อย่างข้างต้นก็ได้ ในที่นี้เป็นส่วนหนึ่งของความคิดเห็นเกี่ยวกับตลาดนางเลิ้ง “ตลาดเหรอ เดี๋ยวนี้คนน้อย ก็ตั้งแต่มีซุปเปอร์มาเก็ต มีห้างนะแหละ อย่างใกล้ ๆที่นี่ก็มีทั้งห้างบางลำพู มาบุญครอง คนจะนิยมไปอย่างนั้นมากกว่า” หรือ“.... ตลาดเงียบไป เพราะคนหายไปเยอะ เด็ก ๆเขาไม่เดินตลาดสดกันหรอก.....”

จากคำพูดหรือคำบอกเล่าต่าง ๆที่ยกมากล่าวถึงข้างต้น จะเห็นว่าเป็นส่วนประกอบของความซบเซาของตลาดนางเลิ้งทั้งสิ้น นอกจากนี้เรื่องอื่น ๆที่มีความเกี่ยวข้องอีกมาก เช่น การที่ชุมชนแถว ๆวัดญวนถูกรื้อย้ายไปทำให้คนน้อยลง การไม่มีที่จอดรถทำให้คนเข้ามาน้อย แต่จะเกิดคำถามว่าแล้วอย่างตลาดเทเวศร์ก็ไม่มีที่จอดรถเช่นกัน แต่ก็คนยังเข้ามากอยู่ ฉะนั้นหากทำการฟื้นฟูหรือ

ปรับปรุงเฉพาะส่วน เช่น การจัดระเบียบในตลาดใหม่ การปรับปรุงอาคารตลาดให้โปร่งขึ้น หรือการรักษาความสะอาดให้มากขึ้น อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ก็ไม่แน่นักว่าจะมีความเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหน จุดหนึ่งที่ได้เข้าไปสัมผัสและรับทราบปัญหา คิดว่า ถ้าบุคคลในแต่ละส่วน ไม่ว่าจะเป็น สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ พ่อค้า แม่ค้า ชาวบ้านในย่านตลาดนางเลิ้ง ได้ทราบถึงความเห็นและความรู้สึกจากส่วนอื่น ๆที่เกี่ยวข้องด้วย และเกิดการแลกเปลี่ยนหาทางออกร่วมกัน น่าจะมีความเป็นไปได้ว่าตลาดนางเลิ้งจะกลับมาคึกคักเช่นเดิม

ศาลเจ้านางเลิ้ง : ศาลกรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

เจ้านายของไทย (กรมหลวงชุมพรฯ) และเจ้าจีน อยู่ที่ศาลเดียวกัน เป็นมาอย่างไร ?

ศาลเจ้านางเลิ้ง หรือ ศาลกรมหลวงชุมพรฯ ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของตัวตลาดนางเลิ้ง เป็นศาลที่มีขนาดใหญ่พอสมควร หากเปรียบกับศาลเจ้าของจีนที่เคยเห็นตามตลาดอื่น หรือที่อื่น ๆ ลักษณะอาคารจะเป็นอาคารไม้ยกพื้นสูง ขนาดกว้าง – ยาวประมาณ ๔ X ๖ เมตร และจะมีการทาสีแดงเด่นสะดุดตา หากเดินเข้าไปในตลาดจะสามารถเห็นได้ชัดเจน

ความเป็นมาที่ได้จากการเข้าไปสัมภาษณ์ พูดคุยในเรื่องของศาลเจ้านางเลิ้งกับคนดั้งเดิมและเป็นกรรมการศาลเจ้า พอจะได้ความเป็นมาอย่างน้อย ๒ แนวทางคือ จากการสัมภาษณ์นายจุงฮั้ว แซ่ฉั่ว อายุ ๖๕ ปี คณะกรรมการศาลเจ้าในปัจจุบัน และเป็นผู้ที่คอยดูแลศาลเจ้าอยู่ด้วย เพราะขายของชำอยู่ในตลาดบริเวณหน้าศาล ปัจจุบันหากมีใครต้องการที่จะพูดคุยซักถามประวัติศาลเจ้า คนค้าขายในตลาดก็จะแนะนำให้ไปหานายจุงฮั้วทุกครั้ง นายจุงฮั้ว เป็นคนที่อยู่ดั้งเดิมในพื้นที่ (เกิดที่นางเลิ้ง) บุตรของนายเตียเหม็ง แซ่ฉั่ว นายจุงฮั้วเล่าว่า บิดามาจากเมืองจีน เป็นผู้ที่ร่วมกันก่อตั้งศาลเจ้าและเป็นกรรมการศาลเจ้ารุ่นแรก สำหรับเรื่องการก่อตั้งศาลเจ้า “เตี่ยกับเพื่อน ๆ ๓-๔ คนช่วยกันสร้าง ตอนนั้นจะไหว้เจ้าทีก็ต้องไปที่อื่น ก็เลยอยากให้มีที่ตลาดนางเลิ้งบ้าง ก็ได้ไปเอาขี้เถ้าจากกระถางธูปศาลต่าง ๆมารวมกัน เพื่อจะตั้งศาลตามประเพณีของจีน ตอนนั้นอั๊วอายุ ๓๐ กว่า (ประมาณกว่า ๓๕ ปีมาแล้ว) สำหรับเสด็จเตี่ย (กรมหลวงชุมพร ฯ)นั้นมีการอัญเชิญมาประทับภายหลัง ….. ในตอนนี้จะมีรูปของเจ้าประทับบนศาล ๖ องค์ และมีที่สลักชื่อไว้บนแผ่นไม้ ๑ องค์ คือ เจ้าที่….. ”

แนวทางที่สอง จากการสัมภาษณ์ นายรัตนโชติ ตั้งเทียนทอง กรรมการศาลเจ้าอีกท่านหนึ่ง และเป็นประธานหน่วยบรรเทาสาธารณภัยร่วมมิตรนางเลิ้ง นายรัตนโชติ เดิมอยู่บริเวณถนนหลานหลวง มาอยู่ที่นางเลิ้ง (ร้านอุปภัณฑ์ ริมถนนกรุงเกษม) ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ปัจจุบันทำกิจการเบาะรถมอเตอร์ไซค์ เป็นผู้หนึ่งที่มีความนับถือกรมหลวงชุมพรฯ มากอีกท่านหนึ่ง ได้เล่าว่า “ศาลหลังนี้ก็เป็นศาลกรมหลวงชุมพร ฯนั่นแหละ สร้างมาเมื่อประมาณ ๒๐ ปีก่อนสำหรับเจ้าต่าง ๆของจีน จะมีการอัญเชิญมาประทับโดยกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าในตลาด หรือกรรมการศาล ที่นับถือเจ้าองค์ไหน หรือไปบนบานอะไรต่าง ๆแล้วได้ ก็จะ

อัญเชิญมา แต่ก็ต้องมีการปรึกษาหารือกันก่อน ...และ...ผมเคารพมาก ที่ผมมาเป็นคนดูแลเรื่องศาลเจ้านี้ เพราะผมนับถือเสด็จเตี่ย"

ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่าศาลเจ้านางเลิ้ง : ศาลกรมหลวงชุมพรฯ ทั้งนี้เพราะศาลเจ้าหลังนี้มีการอัญเชิญเจ้ามาประทับในศาลที่มีความน่าสนใจ ก็คือจะมีทั้งเจ้าที่คนจีนเคารพนับถือ เช่น เจ้าแม่กวนอิม (หมาโจ้ว), เจ้าพ่อกวนอู, เจ้าที่ (ตี่เล้งเนี้ย), ปู่โสมเฝ้าทรัพย์ (ไฉ่ส่งเอี้ย) เป็นต้น และมีการอัญเชิญกรมหลวงชุมพรฯซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชาวไทยมาไว้เคารพบูชาร่วมด้วย ซึ่งเรื่องดังกล่าวคุณปรีชา ศรีตุลยโชติ ได้ให้เหตุผลที่คุณปรีชาเองคิดว่าเป็นแนวคิดโดยรวมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนว่า "จากการที่กรมหลวงชุมพรฯ เป็นเจ้านายของไทยที่มีนิสัยนักเลง ซึ่งคนทั่วไปนับถือความเป็นนักเลงของท่าน คือเป็นคนจริง อย่างสมัยที่มีอั้งยี่ พระองค์ท่านก็ได้เข้าในกลุ่มนั้น ด้วยเหตุผลในการที่จะสามารถควบคุมดูแลได้ คนจีนสมัยนั้นก็จะนับถือพระองค์ท่านมาก แม้ว่าจะสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ตาม"

สำหรับคนอื่นๆ ทั้งคณะกรรมการศาลฯ หรืออดีตกรรมการ รวมทั้งคนเก่าแก่ในนางเลิ้งจะตอบในลักษณะที่ว่า "ไม่เห็นจะแปลกเลย ก็เคารพบูชาร่วมกันได้ ใครนับถือหรือศรัทธาเจ้าองค์ใดก็ไหว้ได้ หรือเป็นการดีด้วยซ้ำก็คือได้ไหว้ครบหลายๆองค์" และปัจจุบันนี้ที่หน้าศาลเจ้าจะติดป้ายชื่อศาล "กรมหลวงชุมพร ฯ" และหากพูดถึงกรมหลวงชุมพรฯ ชาวบ้านหรือกลุ่มกรรมการจะเรียกพระองค์ท่านว่า "**เสด็จเตี่ย** " ศาลเจ้าและเสด็จเตี่ยเป็นที่พึ่งทางใจสำหรับพวกเขา ทั้งนี้จะเห็นได้จากกิจกรรมของศาลเจ้า (งานประจำปี) หรือการที่มีคนขึ้นไปไหว้ในทุก ๆ วัน

ศาลเจ้า เป็นอีกส่วนหนึ่งของชุมชนนางเลิ้ง และเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมให้นางเลิ้งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากยิ่งขึ้น ทั้งในเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ การจัดงานประจำปีที่ยิ่งใหญ่ การมีส่วนในการบริจาคเงินหรืออุปกรณ์ให้กับองค์กรหรือสถาบันต่างๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ศาลเจ้านางเลิ้งมีกระบวนการจัดการอย่างเป็นระบบ การบริหารที่จะต้องมีความต่อเนื่อง

การจัดงานประจำปีของศาลเจ้านางเลิ้ง

"คณะกรรมการศาลเจ้าจะมีการประชุมกันก่อนจัดงานเพื่อเตรียมการและแบ่งหน้าที่กัน เพราะงานมีหลายวัน หากไม่มีคนรับผิดชอบหลักก็ไม่รู้จะตามงานกับใคร และหลังจากงานผ่านไปแล้ว คนทำงานก็จะจัดกินเลี้ยงโต๊ะจีนเพื่อหารือ และมอบตำแหน่งให้กรรมการชุดใหม่" คุณรัตน โชติ เล่าถึงการจัดงานประจำปี

การจัดงานประจำปีหรืองานไหว้เจ้านางเลิ้ง จะอยู่ในช่วงปลายปีก็คือเดือนธันวาคม และจะต้องมีตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคมด้วย ทั้งนี้เพราะเป็นวันกรมหลวงชุมพรฯ ในแต่ละปีจะมีงานต่อเนื่องถึง ๕ วัน ๕ คืน หมายถึงว่าจะมีกิจกรรมมากมายในช่วงนั้น ซึ่งก่อนหน้าก็จะมีการประชาสัมพันธ์โดยการติดประกาศ และการบอกกันต่อๆ โดนเฉพาะในกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน

นอกจากนี้ก็ยังมีการบอกกล่าวขณะมีการออกไปเรี่ยไรเงินจากคนทั่วไป ซึ่งการเรี่ยไรเงินนี้จะต้องมีการขออนุญาตจากตำรวจด้วย

คณะกรรมการจัดงาน หรือกรรมการศาลเจ้า ในปัจจุบันจะมีอยู่ ๒ ลักษณะคือ

๑. กรรมการที่มาจากการให้เจ้าเลือก จำนวน ๒๐ คน ซึ่งการเลือกกรรมการจะมีขึ้นในช่วงของการจัดงานประจำปี (คืนแรกที่มีงิ้ว) วิธีการเลือกจะเป็นลักษณะเสี่ยงทายก็คือ จะมีการนำรายชื่อผู้บริจาคให้ศาลเจ้าเพื่อจัดงานประจำปีใส่ไว้ในกล่อง (โดยจะเป็นคนที่บริจาคเกิน ๑๐๐ บาท) แล้วจะมีการจับรายชื่อขึ้นมาครั้งละ ๕ คน แล้วก็จะมีการเสี่ยงทายโดยการโยนไม้เสี่ยงทายที่เป็นไม้ซีก ๒ ชิ้น ถ้าหากไม้ที่โยนตกลงมาแล้วหงายเหมือนกัน ๓ ครั้งก็จะได้เป็นกรรมการ ซึ่งเชื่อกันว่าเจ้าเป็นผู้เลือกคน ๆนั้น และคนที่ได้เป็นกรรมการก็จะรับรู้ข้อตกลงและเงื่อนไขที่ว่า คนที่ได้เป็นจะต้องบริจาคอีกคนละ ๕๐๐ บาท เข้ากองกลาง และจะเป็นคณะกรรมการศาลเจ้าในปีต่อไปจนถึงการจัดงานครั้งต่อไปจึงจะเลือกชุดใหม่ แต่จะมีพิเศษอยู่ก็คือตำแหน่งเหรัญญิก จะต้องมีการคัดเลือกกันอีกครั้งหนึ่ง และจะต้องเปลี่ยนทุกปี โดยเลือกจากกลุ่มกรรมการ ๒๐ คนข้างต้น และที่ผ่านมาจะเป็นคนที่มีฐานะดี ซึ่งกลุ่มกรรมการด้วยกันให้เหตุผลว่ามีความน่าเชื่อถือ เพราะในแต่ละปีเงินจะผ่านเข้ามามาก

๒. กรรมการถาวร ที่จะมีประมาณ ๕-๖ คน เป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการจัดงานประจำปีของศาลเจ้า และส่วนมากจะเป็นคนที่มีฐานะดี ด้วยเหตุผลที่ว่าคนกลุ่มนี้จะสามารถดูแลศาลเจ้าได้ตลอด รู้จักคนและหน่วยงานที่ต้องติดต่อมาก จะเป็นผลดีในการจัดงานที่ต้องติดต่อหน่วยงานมากมาย เช่น ต้องติดต่อตำรวจในการขอแสดงงิ้วและขอเรี่ยไร ติดต่อคณะงิ้วและลิเก ติดต่อสำนักงานเขตเพื่อมารักษาความสะอาดในตลาด รวมทั้งจะมีผลต่อการเรี่ยไรจากคนทั่วไปเพราะถ้ารู้จักคนมากก็สามารถเรี่ยไรได้มาก

ที่ผ่านมาคนที่เข้ามาเป็นกรรมการศาลเจ้าก็มีจากหลายที่ ทั้งจากแถววัดโสมนัสฯ จากสะพานขาว จากหลานหลวง ซึ่งกรรมการที่เข้าไปพูดคุยด้วยให้เหตุผลว่า กลุ่มผู้ที่ศรัทธามีอยู่โดยทั่วไปและเขาก็ช่วยบริจาคเงินเข้าศาลเจ้า

สำหรับการจัดงานในแต่ละปีจะมีคณะกรรมการพิเศษขึ้นมาเพื่อการจัดงานโดยเฉพาะประมาณ ๑๐ คน จะเรียกกันว่า “พวกช่วยเจ้า” และส่วนมากเป็นกลุ่มพรรคพวกของเหรัญญิก

กิจกรรมในวันงาน

“งานศาลเจ้าป้าก็ไป เอาของเอาส้มไปถวาย ไปดูงิ้วดูลิเก” นางเสียว เจริญศรี อายุ ๘๒ ปีบ้านอยู่หลังตลาดนางเลิ้งเล่าให้ฟัง

กิจกรรมในงานศาลเจ้าแต่ละปีจะมีในลักษณะที่คล้าย ๆกัน ก็คือในวันแรกจะมีการทำบุญทางด้านพุทธศาสนาก่อน โดยการนิมนต์พระมาสวดและจะมีการเลี้ยงพระด้วย คนจะมากันมาก

และพระอาจารย์ช้วน (เจ้าอาวาสวัดสุนทรธรรมทาน) ที่เป็นที่ศรัทธาของชาวนางเลิ้ง ก็จะมาร่วมงานทุกปี เป็นเรื่องที่คณะกรรมการศาลเจ้าเกือบทุกคนพูดถึง ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนหรือสังคม นอกจากนี้ก็จะมีการแสดงงิ้วถึง ๔ วัน ๔ คืน ซึ่งทางกรรมการศาลเจ้าก็จะต้องขออนุญาตแสดงงิ้วจากตำรวจสันติบาล แต่ละปีจะต้องจ่ายค่าใบอนุญาตถึง ๒๐,๐๐๐ บาท และค่าจ้างคณะงิ้วประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ บาท

สำหรับการแห่เจ้านั้นจะมีทุกปีเช่นกัน ส่วนจะเป็นวันไหนจะกำหนดกันโดยกรรมการที่จัดงาน โดยจะแห่ไปรอบๆนางเลิ้ง เริ่มจากถนนพะเนียง ถนนหลานหลวง เข้าถนนกรุงเกษม เข้าตลาดนางเลิ้ง ขบวนแห่เจ้าก็จะมีวงดุริยางค์ของโรงเรียนวัดโสมนัสนำขบวนทุกๆ ปี นอกจากนี้ในตอนกลางคืนก็จะมีลิเก ซึ่งกรรมการบอกว่าเป็นการแสดงถวายกรมหลวงชุมพรฯ และสำหรับปีที่ผ่านมาจะมีการแสดงพิเศษของวงดุริยางค์ทหารเรือมาแสดงในงานด้วย

งานประจำปีในแต่ละปี ศาลเจ้าจะมีรายรับเข้ามาอีกทางหนึ่งนอกจากการเรี่ยไร คือ การนำของถวายเจ้ามาประมูล (คนนางเลิ้งเรียกกันว่า เปียของ) ที่จะมีมากมายในแต่ละปี ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ วิทยุ พัดลม หรืออื่นๆ สำหรับผู้ที่มาประมูลของก็ไม่ได้คำนึงถึงราคาค่างวดมากนัก แต่จะบริจาคตามความศรัทธาในเจ้าแต่ละองค์ หรือความศรัทธาต่อกรมหลวงชุมพรฯมากกว่า ซึ่งการประมูลแล้วได้ของดังกล่าวไปก็เพื่อเป็นศิริมงคลกับตัวเองและครอบครัว จากการสัมภาษณ์นายจรินทร์ มหาโภคา (คุณเลี้ยง) อายุ ๖๑ ปี ซึ่งเคยเป็นกรรมการศาลเจ้า และปัจจุบันก็ยังช่วยงานประจำปีศาลเจ้าอยู่ ทราบว่าแต่ละปีจะมีรายรับจากการประมูลของประมาณหนึ่งแสนต้นๆ

ศาลเจ้าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

ในแต่ละปีศาลเจ้านางเลิ้งได้บริจาคและให้เงินสนับสนุนองค์กร และหน่วยงานต่างๆ มาตลอด เช่น มูลนิธิปอเต็กตึ้ง โรงเรียนเจริญศึกษา โรงเรียนวัดโสมนัส หน่วยบรรเทาสาธารณภัยนางเลิ้งเป็นต้น สำหรับชุมชนนางเลิ้ง ทางคณะกรรมการศาลเจ้ามีแนวคิดที่น่าสนใจ กล่าวคือ

ทางคณะกรรมการศาลเจ้า มองว่าชุมชนเองมีหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ดูแลและให้การสนับสนุนอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นสำนักงานเขตฯ กทม. รวมทั้งกลุ่มนักการเมืองในพื้นที่ หากชุมชนมีปัญหาอะไรก็เสนอต่อหน่วยงานหรือบุคคลดังกล่าวได้ ฉะนั้นศาลเจ้าจึงไม่ได้เข้ามามีบทบาทตรงนี้ หรือกรรมการบางคนให้ความเห็นว่า ศาลเจ้าก็ได้สนับสนุนชุมชนอยู่แล้ว อย่างเช่นสนับสนุนหน่วยบรรเทาสาธารณภัยนางเลิ้งทุกๆ ปี หรือการจัดงานประจำปีของศาลเจ้า ก็เป็นการสร้างความครึกครื้น ทำให้คนเข้ามามากขึ้น และสร้างความสามัคคีให้กับชุมชนนางเลิ้งอยู่แล้ว

สิ่งหนึ่งที่สามารถรู้สึกได้เมื่อเข้าไปสัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้านในนางเลิ้ง ก็คือความภาคภูมิใจของชาวบ้านต่อศาลเจ้าของพวกเขา การพูดถึงการจัดงานที่ใหญ่โตและมีคนเข้าไปร่วม

มาก การมีคนเข้าไปไหว้ศาลเจ้าไม่เว้นแต่ละวัน หรือแม้แต่การพูดถึงความศักดิ์สิทธิ์ของศาลเจ้าทำให้เกิดความรู้สึกว่าคนในนางเลิ้งเองก็มีความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของศาลเจ้า

ส่วนที่ ๕ : วัดและวัฒนธรรมประเพณีของชาวชุมชนนางเลิ้ง

ชุมชนนางเลิ้ง (ศุภมิตร ๑ และศุภมิตร ๒) เป็นชุมชนเก่าแก่มีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปี คนที่อยู่ในบริเวณชุมชนนางเลิ้ง ส่วนใหญ่เป็นคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ ที่ดินที่ใช้ปลูกสร้างบ้านเรือนของชาวชุมชน ส่วนหนึ่งเช่าที่ดินของวัดโสมนัสวิหาร และอีกส่วนหนึ่ง (บ้านบริเวณริมถนนพะเนียง) เช่าที่ดินของวัดสุนทรธรรมทาน หรือ วัดแคนางเลิ้ง ดังนั้นจึงทำให้ชาวบ้านชุมชนนางเลิ้งมีความสัมพันธ์กับวัดโสมฯ และวัดแคมาเป็นเวลาช้านาน ในแง่ของการเป็นศูนย์รวมของชุมชนเกี่ยวกับการศึกษา ทั้งการศึกษาในระดับประถมศึกษา และการศึกษาในด้านพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ที่ได้มาบวชเรียนในวัดทั้ง ๒ แห่งนี้ และเป็นสถานที่ทำบุญหรือกิจกรรมต่าง ๆทางศาสนาตั้งแต่เกิดจนถึงตาย นอกจากชาวนางเลิ้งแล้วยังมีชาวบ้านในบริเวณรอบ ๆวัด และพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ชุมชนจักรพรรดิพงศ์ หรือชุมชนอื่น ๆได้มาทำบุญหรือทำกิจกรรมต่าง ๆที่วัดโสมฯและวัดแคเป็นประจำ

ประวัติความเป็นมาของวัดโสมนัสวิหาร (วัดโสมฯ)

วัดโสมนัสวิหาร มีนามเต็มว่า **วัดโสมนัสราชวรวิหาร** สร้างโดยพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๔ ที่มุ่งที่จะทรงอุทิศพระราชกุศลพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อต้นรัชกาล วัดนี้มีฐานะเป็นพระอารามหลวง ราชวรวิหารชั้นโท (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย และชุติมา ชุณหะชา , ๒๕๓๘ : ๑๐๑)เนื้อที่ของวัดโสมฯ ประมาณ ๓๑ ไร่เศษ รวมพื้นที่ของคูด้านข้างทั้ง ๓ ด้านด้วย ส่วนด้านหน้าอยู่ติดคลองผดุงกรุงเกษม มีการกำหนดผังวัดอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยแบ่งเป็น ๓ แถบ คือ มีพระอุโบสถ พระวิหาร วิหารคต พระเจดีย์ซึ่งเป็นเขตพุทธาวาส อยู่แถบกลาง หมู่กุฏีซึ่งเป็นเขตสังฆาวาสอยู่ด้านข้างทั้งสองแถบ แถบละ ๓ คณะ ด้านหน้าวัดปล่อยเป็นลานกว้าง

"ในระยะแรกของการสร้างวัดก็เป็นเพียงการสร้างกุฏิจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ไปก่อน แล้วโปรดเกล้าฯให้อาราธนาพระอริยมุนี (พุทธสิริเถระ–ทับ) จากวัดราชาธิวาส พร้อมพระสงฆ์ราว ๔๐ รูป มายังวัดโสมฯโดยกระบวนเรือ แล้วโปรดเกล้าฯให้ครองวัดไปพลางก่อน ครั้นปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ทรงเลื่อนพระอริยมุนีขึ้นเป็นพระพรหมมุนี แต่การสร้างถาวรวัตถุในวัดก็ยังไม่ได้ดำเนินการเป็นรูปเป็นร่างมากนักก็เปลี่ยนแผ่นดินเสียก่อน เมื่อรัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์ ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงทอดกฐินในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ และทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจดีย์องค์ใหญ่

ต่อมาโปรดฯให้เลื่อนสมณศักดิ์พระพรหมมุนีขึ้นเป็นพระพิมลธรรม ในปีวอก พ.ศ. ๒๔๑๕ และเป็นสมเด็จพระวันรัตในปีเถาะ พ.ศ. ๒๕๒๒ ในช่วงนี้เองวัดโสมฯได้รับการเสริมสร้างถาวรวัตถุสำคัญคือ พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ มีพระประธานในพระอุโบสถพระนามว่า พระสัมพุทธสิริ ซึ่งเป็นพระที่สมเด็จพระวันรัต พุทธสิริเถระสร้างและอัญเชิญมาจากวัดราชาธิวาส ส่วนพระประธานในพระวิหารและพระอัครสาวกเป็นของหลวงอัญเชิญมาจากพระบรมมหาราชวัง จนเป็นวัดสมบูรณ์แบบ ทั้งนี้โดยได้รับทุนทรัพย์จากพระราชมรดกในสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี นับแต่นั้นวัดโสมฯก็จำเริญรุ่งเรืองสืบมาจนปัจจุบัน " (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย และชุติมา ชุณหะชา , ๒๕๓๘ : ๑๐๑)

วัดโสมฯตั้งแต่เริ่มก่อสร้างวัดมาถึงปัจจุบัน ได้มีเจ้าอาวาสปกครองดูแล และได้แบ่งความรับผิดชอบเป็นการบริหารภายในวัดออกไปเป็นคณะๆ โดยเจ้าอาวาสแต่งตั้งเจ้าคณะปกครองดูแลในแต่ละคณะ ซึ่งในปัจจุบันสมเด็จพระวันรัต (จับ ฐิตธมโม ป.ธ. ๙) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสอยู่

ประวัติความเป็นมาของวัดสุนทรธรรมทาน (วัดแคนางเลิ้ง)

วัดสุนทรธรรมทาน หรือวัดแคสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้สร้างวัด คือ พระยาจ่าแสนยากร มีเรื่องเล่าว่า ท่านนั่งเรือผ่านไปทางบางคอแหลม เห็นร่องน้ำวนใหญ่ผิดปกติ จึงสั่งให้บ่าว (คนรับใช้) ทอดแหตรงร่องน้ำวน แหคล้องกับสิ่งหนึ่งแต่ยกไม่ขึ้นจึงสั่งให้บ่าวลงไปก็ได้พระพุทธปฏิมาไม่เต็มองค์ขึ้นมา (มีเฉพาะท่อนบนแค่ราวนม และมีท่อนล่างแค่โคนขา) ด้วยความพิศวงและด้วยแรงศรัทธา ท่านจึงนำพระพุทธรูปมาเก็บไว้ที่บ้านของท่านที่สนามกระบือ การมีพระพุทธรูปองค์ใหญ่มาประดิษฐานไว้ที่บ้าน เป็นสถานบูชาสักการะหลวงพ่อครึ่งองค์ และยิ่งมีข่าวลือแพร่ออกไปว่าที่บ้านเจ้าคุณมีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์แช่น้ำได้ไม่เปียก ชาวบ้านและภิกษุก็แห่มานมัสการเป็นการใหญ่ ท่านจึงอุทิศบ้านเป็นสำนักสงฆ์ชั่วคราว ซึ่งต่อมากลายเป็นสถานที่ตั้งโบสถ์ และองค์พระก็กลายเป็นพระประธานในโบสถ์ในปัจจุบัน (ธูป เขมสิริ ,ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ : ๑๓ - ๑๖)

ต่อมาพระยาสมบัติยาภิบาลได้ถวายที่ให้วัด เมื่ออาณาเขตของวัดขยับขยายกว้างขวางขึ้น การปฏิสังขรณ์และพัฒนาอารามแห่งนี้เป็นวัดที่มั่นคงมาตราบเท่าทุกวันนี้ เดิมวัดสุนทรธรรมทานมีชื่อเรียกว่าวัดแค หรือวัดสนามกระบือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง รัชกาลที่ ๔ ทรงแปลงนามวัดนี้ว่า "วัดสนามกระบือ เป็นวัดสุนทรธรรมทาน" (ธูป เขมสิริ , ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ : ๑๒)

ปัจจัยหนึ่งที่เสริมให้วัดแคได้รับการยอมรับจากชาวนางเลิ้ง คือการมีพระที่ประพฤติปฏิบัติดี และเป็นพระนักพัฒนา อย่างท่านพระครูพระราชธรรมวิจารณ์ (ธูป เขมสิริ) ปกครองวัดในช่วงปี พ.ศ.๒๔๗๐ - ๒๕๓๓ เป็นเจ้าอาวาสนักพัฒนา ได้มีการปรับเปลี่ยนบำรุงวัด คือ ลักษณะที่ตั้งของ

เสนาสนะสงฆ์แยกอยู่ ๒ ทาง การปกครองพระภิกษุในวัดทำได้ยาก จึงเริ่มงานสร้างด้วยการรื้อเสนาสนะสงฆ์มาปลูกไว้แถบเดียวกัน นอกจากนี้ในช่วงหลังปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นมา ได้มีการก่อสร้างและซ่อมแซมวัดมากมาย อาทิ การสร้างรั้วรอบโบสถ์ ซ่อมแซมอุโบสถ สร้างกุฏิปั้นหยา ทำประตูวัดและสะพานข้ามคูคอนกรีตด้านถนนพะเนียง สร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่ สร้างกำแพงแก้วรอบอุโบสถ สร้างวิหารหลวงพ่อบารมี และการสร้างอาคารเพื่อต้อนรับปฏิสันถารสำหรับผู้ที่มาบริจาคและทำพิธีต่าง ๆที่วัด ท่านพระครูพระราชธรรมวิจารณ์ (ธูป เขมสิริ) ได้มรณะภาพเมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๓๓ นับเป็นการสูญเสียครั้งสำคัญของชาวนางเลิ้งอีกครั้งหนึ่ง

ในปัจจุบันมีเจ้าอาวาสปกครองวัดที่นับได้ว่าเป็นพระที่ประพฤติปฏิบัติดีอีกรูปหนึ่ง และท่านเป็นลูกศิษย์ก้นกุฏิของท่านพระครูพระราชธรรมวิจารณ์ คือ พระครูวิจารณ์วรกิจ(พระอาจารย์ ช้วน)

ความสัมพันธ์ของชาวชุมชนนางเลิ้งที่มีต่อวัดในพื้นที่

ชาวชุมชนนางเลิ้งและคนที่อยู่บริเวณใกล้เคียง มีความสัมพันธ์กับวัดโสมฯและวัดแคมาช้านาน นอกจากการเป็นผู้เช่าที่ดินของวัดทั้ง ๒ แห่ง วัดยังเป็นศูนย์รวมในการทำพิธีกรรมทางศาสนา การศึกษา ความศรัทธาของคนชุมชนนางเลิ้ง และพื้นที่ใกล้เคียง จากการพูดคุยและสังเกตพบว่าชาวชุมชนนางเลิ้งจะมีความใกล้ชิด และความศรัทธากับวัดแคเป็นอย่างมาก กิจกรรมต่าง ๆไม่ว่าจะเป็นเรื่องตั้งแต่เกิดจนถึงตาย งานบวช งานบุญ งานประเพณีของวัด ชาวบ้านจะให้ความสนใจและร่วมมือเป็นอย่างดี สำหรับวัดโสมฯจะมีเฉพาะบางกิจกรรมที่ชาวบ้านเข้าร่วม เช่น งานเวียนเทียนของวัด การเข้าฝึกการนั่งปฏิบัติธรรม เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจาก ประการแรก วัดโสมฯเป็นวัดหลวง มีระเบียบกฎเกณฑ์ในการจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งไม่สะดวกต่อการทำพิธีกรรมของชาวชุมชน

ชาวชุมชนไปทำบุญหรือจัดพิธีกรรมต่าง ๆทางศาสนาที่วัดแคเป็นส่วนใหญ่ โดยการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ปู่ย่า ตายาย นอกจากนี้ยังเกิดจากความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ เช่น หลวงปู่ธูป ซึ่งชาวนางเลิ้งและพื้นที่ใกล้เคียงนับถือมาก เพราะท่านเป็นพระที่ปฏิบัติดี ไม่มีความเสื่อมเสีย เป็นพระนักพัฒนา แม้ว่าหลวงปู่ธูปมรณะภาพไปแล้วความศรัทธาก็ยังคงมีอยู่ และสืบต่อมายังพระอาจารย์ช้วนเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน (ลูกศิษย์ของหลวงปูธูปตั้งแต่ยังเป็นสามเณร)

"... ชาวบ้านมักจะมาทำบุญให้กับญาติของตนในช่วงวันสงกรานต์ (วันที่ ๑๐ - ๑๓ เมษายนของทุกปี) ทางวัดแคก็จะทำพิธีบังสกุลกระดูกให้กับผู้ตายที่เก็บอัฐิไว้ที่วัด ทั้งที่มีญาติและไม่มีญาติ ในวันที่ ๑๓ เมษายน ของทุกปี ..." นายสมชาย (คณะทำงานฌาปนกิจวัดแค) เล่าให้ฟัง

อีกกิจกรรมหนึ่งที่สามารถเห็นได้ทุกวัน คือ การตักบาตรในตอนเช้า พระที่มาบิณฑบาต จะเป็นพระที่มาจากวัดแคเป็นประจำ ส่วนพระจากวัดโสมฯจะมีบ้างแต่ไม่ทุกวัน ซึ่งชาวบ้านจะมาตักบาตรในบริเวณตลาดนางเลิ้งเป็นส่วนใหญ่ เพราะในตลาดจะมีร้านขายอาหารสำหรับใส่บาตรขายใน

ตอนเช้า ประมาณ ๒-๓ ร้าน ชาวบ้านคนใดไม่สามารถทำอาหารมาใส่บาตรได้ก็จะมาซื้อที่ตลาดเลย แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่มาใส่บาตรจะทำอาหารมาเอง ป้าเอมอร วัชกะพงศ์ ประธานชุมชนศุภมิตร ๑ บอกว่า "... ซื้อเขาเราก็ไม่รู้ว่าของดีหรือเปล่า ใส่บาตรต้องใส่แต่ของดีเราต้องทำเอง... " นอกจากมาตักบาตรที่ตลาดแล้ว ยังมีการตักบาตรบริเวณหน้าบ้านของตนเอง บ้านที่ใส่บาตรเป็นประจำ เช่น บ้านลุงปิ่วและป้าสมนึก บ้านลุงสำราญ บ้านป้าจิตต์สุภา บ้านป้าจันทร์ เป็นต้น นอกจากนี้ในการใช้สถานที่ของวัด ชาวบ้านทั่วๆไปได้ใช้สถานที่วัดจัดงานต่างๆ เช่น งานศพ งานบวช เป็นที่สำหรับออกกำลังกาย หรือ เดินเล่น (ผู้สูงอายุ) บางคนใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ แวะพักเหนื่อยที่ศาลาหรือที่พักอื่นๆที่วัดจัดไว้ให้ นอกจากนี้ในช่วงที่มีงานมหรสพของวัด ชาวบ้านในชุมชนนางเลิ้ง และบริเวณใกล้เคียงได้นำของมาขายให้กับผู้ที่มาเที่ยวงาน ทำให้ชาวบ้านสามารถหารายได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง

สำหรับคนที่เคยบวชเรียนอยู่ที่วัดแค เมื่อสึกออกไปแล้วยังมีความผูกพันธ์กับวัดก็ได้กลับมาทำบุญที่วัดแคเสมอ ในช่วงวันสำคัญทางศาสนาและวันที่วัดมีการจัดกิจกรรมประเพณีต่างๆ เช่น งานประจำปี งานกฐิน-ผ้าป่า การร่วมกิจกรรมของชาวชุมชนจะอยู่ในรูปของการใช้แรงงานหรือบริจาคเงินสมทบกิจกรรม สำหรับการไปทำบุญของชาวนางเลิ้งมีหลายแบบ บางคนไปคนเดียว บางคนไปกับเพื่อนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน มีความศรัทธาต่อพระสงฆ์รูปเดียวกัน หรือบางคนก็จะไปกับลูกหลาน หรือเพื่อนบ้านที่อยู่ละแวกเดียวกัน คนที่ไปทำบุญจะเป็นกลุ่มคนที่มีอายุประมาณ ๓๐ ปีขึ้นไป ในการไปทำบุญส่วนใหญ่จะมีกลุ่มที่ไปเป็นประจำประมาณ ๒๐-๓๐ คน

งานประเพณีประจำปี ของวัดแค

๑. งานทอดผ้าป่าสามัคคี งานทอดผ้าป่าสามัคคี ในระหว่าง เดือน กุมภาพันธ์ – มีนาคม กำหนดโดยคณะกรรมการและเจ้าอาวาส โดยคณะกรรมการวัดและศิษยานุศิษย์จะเป็นผู้นำซองไปแจกกับผู้ที่เคยทำบุญกับวัด โดยมีรายชื่อของผู้ทำบุญ และให้ผู้ที่ได้รับซองไปขยายผลบอกบุญในกลุ่มของตนเองอีกทอดหนึ่ง ในการทอดผ้าป่าแต่ละครั้งนั้น นายสมชาย ทนกุลมาลย์ (คณะทำงานฌาปนกิจวัดแค) ได้กล่าวถึงรายได้ที่ทางวัดจะได้ว่า "... การทำบุญทอดผ้าป่าส่วนใหญ่จะใส่ตามแต่ศรัทธา ตั้งแต่ ๒๐ บาทขึ้นไป ในการทอดผ้าป่าแต่ละครั้งทางวัดได้ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ บาท..."

๒. งานพระพุทธบาทจำลอง จัดขึ้นในเดือนมีนาคมของทุกปี โดยจะนำพระพุทธบาทจำลองที่ประดิษฐานอยู่ในโบสถ์ มาประดิษฐานเป็นการชั่วคราวที่ศาลาการเปรียญ เพื่อให้ชาวบ้านได้มีโอกาสปิดทอง

๓. งานวันสงกรานต์ งานวันลอยกระทง และงานวันขึ้นปีใหม่ ในช่วงวันสงกรานต์ (วันที่ ๑๓ –๑๕ เมษายน ของทุกปี) ทางวัดได้มีการจัดงานสรงน้ำพระ วันขึ้นปีใหม่ มีการทำน้ำมนต์ประพรมให้แก่ชาวบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคลทุกปี ในช่วงเวลา ๒๔.๐๐ น.

๔. งานก่อพระเจดีย์ทราย สะเดาะนพเคราะห์ และการจำลองพิธีถวายพระเพลิงพุทธเจ้าซึ่งทางวัดจัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม ของทุกปี

๕. ในช่วงเข้าพรรษา (เดือน ก.ค. – ต.ค.) จะมีกิจกรรมการทำบุญต่างๆ เช่น การทำบุญเลี้ยงพระทุกวันพระ โดยตอนเช้าจะมีการเลี้ยงพระเวลา ๙.๓๐ น. เจ้าอาวาสจะเทศนาให้กับผู้ไปทำบุญได้ฟัง และเวลา ๑๙.๓๐ น. จะมีการสวดมนต์ให้กับหลวงปู่ธูป และงานวันที่ ๒๙ ของทุกเดือน (ก.ค. - ต.ค.) ซึ่งตรงกับวันที่หลวงปู่ธูปมรณะภาพ ตอนเช้าจะมีการนิมนต์พระทั้งวัดรับสังฆทานกับปัจจัย ๑๐๐ บาท และช่วงบ่าย ๒ โมงจะเป็นการสวดมาติกาให้กับหลวงปู่ธูป นอกจากนี้วัดแคได้จัดสถานที่ไว้สำหรับให้ชาวบ้านได้มีการตักบาตรข้าวสารทุกวันด้วย

๖. งานหล่อเทียนเข้าพรรษา ในช่วงเดือนกรกฎาคม

๗. งานทอดกฐิน (เดือนตุลาคม) จัดขึ้นวันออกพรรษาของทุกปี ทางวัดจะเป็นผู้จัดขึ้นและ ได้บอกบุญไปยังชาวบ้าน การทอดกฐินแต่ละครั้งจะมีการแจกซอง ถ้าเป็นประธานจะต้องใส่ซองประมาณ ๕,๐๐๐ บาท ถ้าเป็นกรรมการก็จะใส่ซองประมาณ ๑๐๐-๒๐๐ บาท ทางวัดแคจะได้รับเงินจากการทอดกฐินสามัคคีอยู่ระหว่าง ๑๐๐,๐๐๐-๓๐๐,๐๐๐ บาท อย่างปี ๒๕๔๒ คุณสมชาย (คณะทำงานฌาปนกิจวัดแค) เล่าว่า "...วัดได้รับเงินจากการทอดกฐิน ๓๐๐,๐๐๐ บาท เนื่องจากมีผู้ร่วมทำบุญคนหนึ่งให้เงินใส่ซอง ๑๐๐,๐๐๐ บาท ซึ่งเป็นคนนอกชุมชนแต่มีความสัมพันธ์กับวัดแค เนื่องจากเป็นผู้รับเหมาซ่อมแซมโบสถ์ หรือ กุฏิมาตลอดและมีความศรัทธาต่อหลวงปู่ธูป ..." ในงานทอดกฐินจะมีงานมหรสพต่างๆ เช่น การแสดงดนตรี ลิเก หมอลำ ชิงช้าสวรรค์ การยิงปืน เป็นต้น

๘. การเทศมหาชาติชาดก ในเดือนธันวาคม

จะเห็นได้ว่าวัดแค จะมีการจัดงานให้แต่ละปีหลายงานมาก ทั้งนี้เนื่องจากวัดแคเป็นวัดราษฎร์ซึ่งไม่มีรายได้จากรัฐ ดังนั้นส่วนหนึ่งของการหารายได้มาบำรุงวัด หรือซ่อมแซมวัด ก็จะได้มาจากการจัดงานประจำปีนี่เอง ดังคำบอกกล่าวของพระปรีชา ซึ่งเป็นพระที่บวชอยู่ที่วัดแค มาประมาณ ๒-๓ พรรษา และอยู่ชุมชนนางเลิ้งมาตั้งแต่เด็ก กล่าวว่า "วัดแคเป็นวัดราษฎร์ ไม่ค่อยมีรายได้จึงต้องมีการจัดงานบ่อยๆ"

จากการสัมภาษณ์ คุณจรินทร์ มหาโภคา (ลุงเลี้ยง) กรรมการวัดแค และอดีตเป็นกรรมการศาลเจ้านางเลิ้ง กล่าวถึงการหารายได้ในการซ่อมแซมสิ่งปลูกสร้างของวัดว่า "ในการหารายได้ซ่อมแซมสิ่งต่างๆในวัด ตอนแรกก็จะเชิญชวนบริจาค ถ้างบประมาณยังไม่เพียงพอก็จะไปขอยืมพวกที่พอจะมีเงินที่เรารู้จักสนิท เอาเงินนั้นมาฝากธนาคาร และนำดอกเบี้ยของธนาคารมาเป็นค่าก่อสร้าง จนกว่าจะเสร็จอาจจะเป็น ๑ ปี หรือ ๒ ปี เมื่อก่อสร้างเสร็จแล้วก็คืนเงินต้นที่ยืมมาคืนไป... ลุงเองก็ให้ยืม อย่างช่วงที่มีการซ่อมแซมเมรุ งบประมาณการซ่อมแซมประมาณ ๒,๘๐๐,๐๐๐ บาท ลุงบริจาคให้กับทางวัด ๑๐๐,๐๐๐ บาทและให้ยืม ๑๐๐,๐๐๐ บาท ...คนที่ลุงไปยืมเขาก็ให้ครั้งละ

๔๐๐,๐๐๐- ๕๐๐,๐๐๐ บาท ซึ่งตอนที่ไปขอบริจาคก็ไม่ค่อยให้ แต่ถ้าเป็นการขอยืมจะรีบให้ บางทีตอนคืนเงินต้นพวกเขาก็บริจาคเงินเหล่านั้นให้กับวัด ลุงว่ามันก็แปลกดีเหมือนกัน ..."

กลุ่มหรือตระกูลที่ให้การสนับสนุนหรือมาทำบุญกับวัดแค

การที่วัดจะมีความเจริญได้หรือไม่นั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับการสนับสนุนของผู้ที่มีจิตศรัทธาต่อวัดนั้นๆ อาจจะเป็นผู้อุปถัมภ์ในการสร้างโบสถ์ วิหาร หรือการยกที่ดินให้ วัดแคก็เช่นเดียวกัน ผู้อุปถัมภ์ส่วนใหญ่มีความศรัทธาต่อวัดและพระสงฆ์ ผู้อุปถัมภ์วัดแคสามารถแบ่งได้ตามกลุ่มคนหรือบุคคลที่มีกิจกรรมและผลงานชัดเจน ตั้งแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

๑. ช่วงเริ่มแรกของการก่อตั้งวัดแค - พ.ศ. ๒๔๒๐ มีพระยาจ่าแสนยากร เป็นผู้ที่อุทิศบ้านของท่านเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในโบสถ์ และอีกท่านหนึ่งคือพระยาสมบัติยาภิบาล ผู้ที่ถวายที่ดินของสนามกระบือให้เป็นที่ของวัด

๒. ช่วง พ.ศ. ๒๔๒๐-๒๔๖๓ คุณโยมงิ้ว ผู้ที่เคยส่งข้าวเลี้ยงพระเป็นกระสอบๆ และสร้างหอระฆังหลังเก่า (ชำรุดแล้ว)

๓. ช่วง พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๕๓๓ ในช่วงนี้จะมีที่เด่นๆอยู่หลายท่าน อาทิ ท่านเจ้าพระยาราชศุภมิตร และท่านผู้หญิงแปลก เป็นผู้อุปถัมภ์ให้หลวงปู่ธูปได้เข้าอุปสมบทที่วัดแค ท่านต่อมาคือ ร.อ คง – นางสงัด คุปตัษเฐียร ประธานกรรมการวัด เป็นเจ้าของห้างพระจันทร์โอสถ ได้สร้างศาลาการเปรียญ ชื่อว่า “พระจันทร์โอสถ” สร้างอาคารสังฆภัณฑ์สงฆ์ กุฏิ หอระฆัง เป็นต้น อีกท่านหนึ่งก็คือ คุณโสภา สถาพร เป็นดาราภาพยนต์ยุคเดียวกับมิตร ชัยบัญชา ซึ่งการมาทำบุญที่วัดแคได้ เนื่องจากได้เข้าร่วมการทอดกฐินในช่วงสมัยมิตร ชัยบัญชา นำกฐินดารามาทอดที่วัด และด้วยความศรัทธาต่อหลวงปู่ธูป จึงได้สร้างระฆังใบใหม่ให้กับวัด

๔. ช่วง ๒๕๓๓ - จนถึงปัจจุบัน มีผู้สนับสนุนและไปทำบุญที่วัดอยู่หลายท่านด้วยกัน แต่ในปัจจุบันจะเป็นกลุ่มของคนไปทำบุญมากกว่า อาทิ คุณปรีชา ชมะโชติ ผู้ที่ร่วมทำบุญกับวัดเป็นประจำ และเป็นหลานของหลวงปู่ธูป ปัจจุบันเป็นวัยยาวัชกรของวัดแค คุณลุงปิ่ว และป้าสมนึก เจ้าของโรงน้ำแข็งในตลาดนางเลิ้ง เป็นคนนำในการทอดกฐินและจะไปทำบุญทุกวันพระ ลุงปิ่วเป็นกรรมการของวัด ส่วนป้าสมนึก ในช่วงเข้าพรรษามักจะทำอาหารไปเลี้ยงผู้ที่ไปทำบุญเสมอ เจ๊แบะ มักจะทำบุญและไปเลี้ยงอาหารผู้ที่ไปทำบุญที่วัดทุกวันพระ คุณยรรยงค์และเครือญาติ แม่ของคุณอารีย์ และคนในตลาดนางเลิ้ง จะเป็นกลุ่มคนที่ไปทำบุญที่วัดทุกวันพระช่วงเข้าพรรษาเป็นประจำ คุณจรินทร์ มหาโภคา กรรมการวัดแค มักจะบริจาคให้กับวัดในช่วงการทำบุญในวันสำคัญต่างๆ หรือในกรณีที่วัดมีการซ่อมแซมเมรุ

สมัยก่อนชาวบ้านได้ให้ความศรัทธาต่อวัดเป็นอย่างมาก จากการสัมภาษณ์พระปรีชาซึ่งเป็นพระที่อยู่วัดแค และอาศัยที่ชุมชนนางเลิ้งมาตั้งแต่เด็ก ได้แสดงความคิดเห็นว่า "จำนวนคนที่มาทำบุญ หรือผู้ที่มาอุปถัมภ์วัดมีมากน้อยต่างจากสมัยก่อนคือ สมัยนี้คนจะลดน้อยลง”

งานวันสงกรานต์ของชุมชนนางเลิ้ง

งานวันสงกรานต์ของชุมชนนางเลิ้ง จะจัดเป็นกลุ่มบริเวณบ้านใกล้เคียงกันร่วมกันจัดเดิม มีหลายกลุ่มที่จัดงานนี้ จากการบอกเล่าของป้าจิตต์สุภา เจริญศรี อายุ ๖๓ ปี ข้าราชการเกษียณที่อยู่อาศัยที่ชุมชนนางเลิ้งมาประมาณ ๔๖ ปี เล่าว่า "เมื่อก่อนพ่อของป้าจะเป็นตัวตั้งตัวตีจัดงานสงกรานต์ จะจัดเฉพาะบริเวณหน้าบ้าน และเพื่อนบ้านใกล้เคียง มีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้าจะนิมนต์พระวัดแคมา แต่เมื่อพ่อเสียก็ยกเลิกไป แต่งานสงกรานต์ยังมีการจัดอยู่บริเวณบ้านป้าดม"

การจัดงานสงกรานต์ของกลุ่มป้าดม (คุณเอมอร วัชระพงศ์) จะจัดในวันที่ ๑๓ เมษายนเพียงวันเดียว ซึ่งเริ่มทำเมื่อปี ๒๕๒๕ กิจกรรมในช่วงเช้าจะเป็นการตักบาตร และทำบุญเลี้ยงพระ ๙ องค์ ทำบริเวณกลางซอยศุภมิตร ๑ หลังจากนั้นก็จะมีการทำบังสกุลและสรงน้ำพระ ส่วนการรดน้ำผู้เฒ่าผู้แก่ ป้าดมเล่าว่า "เมื่อก่อนก็มีการรดน้ำ แต่ปัจจุบันมีแต่คนรุ่นป้า จึงไม่มีการรดน้ำแล้ว เงินทุนในการจัดงานได้มาจากการบริจาคจากเพื่อนบ้านและคนละแวกบ้าน คนรวยหน่อยจะบริจาค ๕๐๐ บาท แต่มี ๒-๓ บ้าน แต่จะให้ ๑๐๐ - ๒๐๐ บาทเป็นส่วนมาก" ขณะที่ป้าดมเล่าเรื่องการจัดงานสงกรานต์ให้ฟังแกจะมีสีหน้ายิ้มแย้ม มีความสุขเมื่อได้มีการพูดถึงงานสงกรานต์ที่แกกับเพื่อนบ้านได้ร่วมกันทำขึ้น การประชาสัมพันธ์งานสงกรานต์ จะเป็นลักษณะติดป้ายประกาศ และบอกปากต่อปาก ป้าดมเล่าว่า "ป้าเริ่มจัดตั้งแต่ยังไม่ย้ายมาอยู่ที่นี้เลยชวนเพื่อนบ้านมาช่วยกันคิดช่วยกันทำ เมื่อย้ายมาอยู่ก็ยังเป็นกลุ่มเพื่อนบ้านเดิมที่ย้ายมาอยู่ด้วยกันก็ยังทำกันอีก สมัยก่อนคนร่วมเยอะ สมัยนี้คนน้อยลงเพราะเงินน้อยลง และคนเก่าย้ายไปอยู่ที่อื่น เมื่อทำแล้วต้องทำทุกปีจนเป็นประเพณีที่ต้องทำร่วมกัน" เมื่อ ๑๗ ปีก่อน จะมีการละเล่นของเด็กมีการนำเด็กมารำอวยพร แต่ปัจจุบันไม่มี ป้าบอกว่า "คนฝึกซ้อมไม่มีเราอายุมากแล้วไม่ค่อยเก่งรำด้วย เดี๋ยวนี้เด็กเล็กไม่ค่อยมี เมื่อก่อนมีเด็กแยะ"

งานวันเด็ก

งานวันเด็กจะจัดงานตรงกับวันเด็กที่ทางราชการกำหนด (เสาร์ที่ ๒ ของเดือนมกราคม) ของทุกปี โดยเริ่มจัดมาได้ประมาณ ๑๐ ปี การจัดงานวันเด็กของชุมชนนางเลิ้ง จะมีกลุ่มผู้นำที่เป็นคนในช่วงวัยรุ่นประมาณ ๑๐ คน คนที่เป็นผู้นำทำกิจกรรมคือ คุณธนู อนัฆพัชรินทร์ อายุ ๓๐ ปี เป็นหลานของป้าดม(นางเอมอร วัชกะพงษ์) ของขวัญต่าง ๆที่จะให้เด็กได้รับจากสำนักงานเขตป้อมปราบฯ จาก ส.ส. และ สก. โดยทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ ส.ส. และสก. จะเป็นผู้ประสานมาทางคณะกรรมการชุมชนเกี่ยวกับการจัดงานวันเด็ก และจะมอบของขวัญต่าง ๆผ่านคณะกรรมการชุมชน

การจัดงานเริ่มจากการประชาสัมพันธ์และการเรี่ยไรเงิน ผู้ใหญ่และเพื่อนบ้านในละแวกใกล้เคียงกับบ้านป้าดมก็จะมาช่วยกันทำอาหารเลี้ยงเด็ก ซึ่งงบประมาณในการจัดงานวันเด็กอยู่

ประมาณ ๑๐,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ บาท ในการเรี่ยไรนั้นบางคนก็ช่วยเป็นเงิน ตั้งแต่ ๑๐๐-๕๐๐ บาท บางคนก็จะนำของขวัญมาแจก หรือบางคนก็ทำอาหารมาเลี้ยงเด็ก ซึ่งกลุ่มคนที่มาร่วมงานวันเด็กและงานวันสงกรานต์จะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน เพราะการจัดงานทั้ง ๒ ครั้งนั้น จะจัดบริเวณหน้าบ้านป้าดม

ปัญหาที่พบในการจัดงานไม่ว่าจะเป็นงานสงกรานต์ หรืองานวันเด็ก คือ พื้นที่ในการจัดงานคับแคบ พื้นที่ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันก็คือบริเวณทางเข้าซอยศุภมิตร ๑ ในวันจัดงานก็จะปิดซอย และตั้งเวทีบริเวณปากซอย

กล่าวโดยสรุป ชุมชนนางเลิ้งวัดที่สำคัญอยู่ ๒ วัด คือวัดโสมฯและวัดแค ชาวบ้านมักจะไปวัดแคเป็นส่วนใหญ่ เพราะอยู่ใกล้ชุมชนมากกว่า และการไปวัดแคสะดวกกว่า การไปวัดโสมฯนั้นต้องข้ามถนนนครสวรรค์ที่มีรถวิ่งพลุกพล่าน จึงทำให้ไม่ค่อยสะดวกนัก และชาวบ้านในชุมชนนางเลิ้งมีความศรัทธาต่อหลวงปู่ธูป และพระครูวิจารณ์วรกิจ (พระอาจารย์ช้วน) ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่ธูป และปัจจุบันดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสอยู่

ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพระวัดแคนั้น คือยังมีความเอื้อเฟื้อระหว่างชาวบ้านกับพระ เช่น เมื่อชาวบ้านที่เป็นคนเฒ่าคนแก่มีอาการเจ็บป่วย ก็มาขอน้ำมนต์หรือน้ำมันไปทาเพื่อบรรเทาอาการเจ็บป่วยเหล่านั้น หรือในกรณีที่พระได้รับของทำบุญมากก็จะมีการแจกจ่ายให้กับชาวบ้านที่รู้จักสนิทสนมได้นำไปกินไปใช้ นอกจากนี้ยังมีการไปทำบุญ หรือเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆที่วัดจัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ

สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องของการจัดกิจกรรมประเพณี การไปวัด และการทำบุญต่าง ๆ ของคนในนางเลิ้ง คือ กลุ่มคนไปวัดบางคนจะเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มศาลเจ้า ซึ่งจะมีการทำกิจกรรมต่าง ๆร่วมกัน เช่น ช่วงของวันแรกของงานศาลเจ้าจะมีการนิมนต์พระมาทำบุญตอนเช้า กลุ่มคนไปวัดจะรับหน้าที่ในการนิมนต์พระมาทำพิธี เป็นต้น

ส่วนที่ ๖ : ความต่อเนื่องและความขาดตอนของ “นางเลิ้ง”:

บทสรุปและวิเคราะห์ผลการศึกษาชุมชน

“นางเลิ้ง” เป็นย่านเก่าแก่ของกรุงเทพที่เคยรุ่งเรืองอย่างมาก เป็นศูนย์กลางการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ เป็นแหล่งการค้า และแหล่งบันเทิงหลายรูปแบบ นับเป็นเวลากว่า ๔๐ ปี

จากช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ จนถึง ราว พ.ศ. ๒๕๐๐ นางเลิ้งมีทั้ง ตลาดสด ตลาดอาหารคาว-หวาน บ่อน โรงยาฝิ่น โรงค้าหญิง โรงภาพยนตร์ คณะละครชาตรี หนังตะลุง โขน และ ลิเก ที่หาเลี้ยงหลายชีวิตในนางเลิ้ง มาจนทุกวันนี้ความเป็น “ย่านบันเทิง” แบบครบวงจรของนางเลิ้งถูกลดทอนลงเหลือเพียง ตลาดนางเลิ้งที่ยังคงเป็นแหล่งอาหาร-ขนมไทยที่คงเอกลักษณ์ “แบบดั้งเดิม” และคณะละครชาตรีที่เริ่มจะซบเซาลง ผู้คนเก่าแก่ค่อย ๆล้มหายตายจาก บ้างก็ย้ายออกไปอยู่ที่อื่น

นางเลิ้งในปัจจุบันถูกล้อมด้วยอาคารพาณิชย์ และถูกตัดซอยออกเป็นส่วน ๆตามแนวถนน ย่านนางเลิ้งที่ถูกตัดออกเป็นส่วน ๆนี้ถูกเรียกชื่อใหม่เป็น ชุมชนศุภมิตร๑ และ ๒ ชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน และชุมชนวัดโสมนัส แต่ในสายตาของชาวนางเลิ้ง ย่านนี้ยังคงเรียกว่าย่านนางเลิ้งเหมือนเดิมแม้ว่าชื่อเรียกชุมชนจะมีขึ้นกว่า ๑๐ ปีมาแล้วก็ตาม

ประวัติชุมชนที่ยาวนานกว่า ๒๐๐ ปี นานพอ ๆกับอายุของกรุงเทพ มีทั้งด้านที่มีความต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และบางด้านของประวัติศาสตร์ที่ขาดตอนไปแล้ว บทสรุปนี้วิเคราะห์ความต่อเนื่องและความขาดตอนของนางเลิ้ง โดยแบ่งการนำเสนอเป็น ๕ ตอนคือ ตอนที่ ๑ หาอดีตนางเลิ้ง สรุปและวิเคราะห์ประวัตินางเลิ้งตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ และชี้ให้เห็นถึงความขาดตอนของพัฒนาการของย่านนางเลิ้ง ตอนที่ ๒ ใส่รหัสนางเลิ้ง อภิปรายถึงมุมมองต่อนางเลิ้งที่มีหลากหลาย และภายใต้ความหลากหลายนี้มีทั้งรหัสหมายที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน และรหัสหมายที่ขัดแย้งกัน ตอนที่ ๓ หากินในนางเลิ้ง หยิบยกเอาอาชีพที่คนส่วนใหญ่ในนางเลิ้งทำเพื่อหาเลี้ยงชีพซึ่งเป็นอาชีพที่เก่าแก่ ความรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวนางเลิ้ง เป็นความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานเท่ากับอายุชุมชนเลยทีเดียว ตอนที่ ๔ อภิปรายถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในนางเลิ้ง ซึ่งมีทั้งความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องมายาวนาน และรูปแบบของความสัมพันธ์ใหม่ที่เป็นผลมาจากการพัฒนาเมือง ในตอนสุดท้ายจะสรุปถึงความต่อเนื่องและความขาดตอนของประวัติศาสตร์นางเลิ้ง

๑.หาอดีตนางเลิ้ง

นางเลิ้งยุคแรก: ที่อื่นและคนอื่น

ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ แถบนางเลิ้งซึ่งอยู่นอกคูเมืองชั้นในติดชายทุ่งนาด้านตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวังนี้ถูกใช้เป็นที่เก็บกักสัตว์ใช้งาน ชื่อเรียกบริเวณนี้แต่เดิมคือ คอกกระบือ หรือ สนามควาย เป็นบริเวณทุ่งส้มป่อยที่เปลี่ยวไกล ไม่มีผู้คนอยู่อาศัย ต่อมาบริเวณ นี้ถูกใช้เป็นที่อยู่ของคนหลายกลุ่ม

กลุ่มแรกที่เข้ามาอยู่คือ เชลยชาวเขมรประมาณ ๕๐๐ ครอบครัว มาอยู่บริเวณนี้เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๒๕ (เริง อรรถวิทย์ อ้างใน จักรฤทธิ์ อุทโธ และ คณะ, ๒๕๓๘: ๒) ชาว

เขมรกลุ่มนี้มีฝีมือในการปั้นโอ่ง ตุ่ม ไห หม้อดินเผา ในภาษาเขมรเรียกหม้อขนาดใหญ่ว่า “ชนังเลิง” และถิ่นที่อยู่อาศัยนี้เรียกว่า “บ้านชนังเลิง” สันนิษฐานว่าภายหลังกลายมาเป็น “นางเลิ้ง”

วัดที่สร้างขึ้นเป็นวัดแรกในบริเวณนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ เล่ากันว่า พระยาจ่าแสนยากรพบพระจมน้ำอยู่ที่คลองบางคอแหลมและได้นำกลับมาไว้ที่บ้านที่สนามควาย (ธูป เขมศิริ, มปพ: ๑๓-๑๖) และต่อมาจึงสร้างโบสถ์ขึ้น

กลุ่มที่ ๒ ที่เข้ามาคือชาวใต้ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๓๗๓–๒๓๗๕ เมื่อครั้งไปปราบกบถทางใต้ และเกณฑ์ผู้คนจากเมืองละคร (นครศรีธรรมราช) เมืองตะลุง (พัทลุง) และสงขลามาเป็น “ไพร่หลวงเกณฑ์บุญ” (ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ๒๕๔๐) ทำงานเป็นช่างก่ออิฐถือปูน อยู่ในตำบลสนามควาย กลุ่มชาวใต้เรียกวัดที่อยู่ใกล้บ้านว่า “วัดแค่” คำว่า “แค่” เป็นภาษาใต้แปลว่าใกล้ ชื่อเรียกวัดนี้ได้กลายเป็น “วัดแค” ในเวลาต่อมา และรัชกาลที่ ๔ ทรงเปลี่ยนชื่อวัดแคเป็นวัดสุนทรธรรมทานตามชื่อของกรมหมื่นสุนทรและพระธรรมทานจารย์ซึ่งได้ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์วัด

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระศรีชุมพลฉิม มีชื่อเดิมว่า “เรือง” รับราชการในราชสำนักเมืองนครศรีธรรมราช เป็นครูสอนละคร และมีคณะละครเองด้วย ต่อมาพระศรีชุมพลฉิมให้ลูกชายคือนายนนท์ เป็นผู้ควบคุมคณะละครแทน (อริยา ลิ่มกาญจนพงศ์, ๒๕๔๒: ๕-๖) ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๖๙ นายนนท์ได้ย้ายเข้ามาอยู่ในพระนครและได้พาลูกชายวัยเดือนเศษ ชื่อ นายพูน เรืองนนท์ เข้ามาอยู่ด้วยกันที่ตำบลสนามควาย ต่อมาครูพูน ได้สืบต่อการเป็นผู้ควบคุมคณะละครจากบิดา โดยมีภรรยา ๕ คน และลูกๆร่วมในคณะละคร ครูทองใบ เรืองนนท์ ลูกชายได้สืบต่อคณะละครครูพูนจากบิดา ปัจจุบันรับการแสดงละครชาตรีแบบดั้งเดิมเพื่อการสาธิต ครูทองใบได้รับการยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติสาขาละครชาตรี ปี ๒๕๔๐ ปัจจุบันอายุ ๗๔ ปี นอกจากคณะครูทองใบแล้ว ลูก-หลานครูพูนยังมีคณะละครอีก ๒ คณะคือ คณะคุณวันดี เรืองนนท์ น้องสาวครูทองใบแสดงประจำที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และ คณะของคุณกนกพร ทิพโยสถ หลานครูพูน แสดงประจำที่ศาลพระพรหมเอราวัณ (อริยา, เพิ่งอ้าง: ๒)

กลุ่มที่ ๓ ที่เข้ามาอยู่ในนางเลิ้งคือ ชาวจีนที่มาค้าขายเล็กๆน้อยๆ เริ่มแรกเข้ามาอยู่ริมคลอง (ปัจจุบันคือถนนศุภมิตร) เป็นคนจีนมาจากปักกิ่ง คนเก่าแก่ที่ยังอยู่ในชุมชนนางเลิ้งเล่าว่าชื่อเรียกกลุ่มชาวจีนนี้คือ “โอบั๊ก” หรือจีนตีนเล็ก ทำของเล่นกระดาษและเป่าน้ำตาลเป็นรูปตัวสัตว์ต่างๆขาย (จักรฤทธิ์ อุทโธ และ คณะ,อ้างแล้ว : ๓)

ในปลายรัชกาลที่ ๔ หลังขุดคลองผดุงกรุงเกษม เป็นคูเมืองชั้นนอก และเป็นเส้นทางคมนาคม ในช่วงนี้เองได้มีการสร้างวัดใกล้ชุมชนขึ้นเป็นวัดที่ ๒ คือวัดโสมนัสราชวรวิหาร เป็นวัดหลวงที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างเพื่ออุทิศพระราชกุศลพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสรัตนาวดี

(แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย และ ชุติมา ชุณหะชา, ๒๕๓๘: ๑๐๑) วัดนี้สร้างบนพื้นที่ ๓๑ ไร่เศษ ด้านหน้าวัดติดคลองผดุงกรุงเกษม

นางเลิ้งยุคสอง: สร้างความเป็น "ย่าน"

ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการตัดถนนนครสวรรค์ สร้างตึกแถวแบบฝรั่งริมถนนเลียบคลองผดุงกรุงเกษม ส่วนตลาดนางเลิ้งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ ตลาดนางเลิ้งเป็นตลาดบกในยุคต้นๆ (วิมลศรี ลิ้มธนากุล, ๒๕๓๗:๙๐-๙๑) ที่สร้างขึ้นพร้อมๆกับการซบเซาลงของตลาดน้ำหลายแห่ง เช่น ตลาดน้ำคลองบางหลวง คลองบางกอกน้อย คลองมหานาค คลองโอ่งอ่าง และคลองบางลำภู ชาวจีนในตลาดนางเลิ้งเล่าว่าผู้ที่มาอยู่รุ่นแรกได้สร้างศาลเล็กๆขึ้นไว้ในตลาดนางเลิ้งสำหรับบูชาในเทศกาลสำคัญของจีน โดยได้ไปเอาขี้ธูปจากศาลต่างๆมาไว้ที่นี่เป็นการเชิญเจ้ามาอยู่

ตลาดนางเลิ้ง ที่ดิน และ ตึกแถวด้านถนนนครสวรรค์เป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ที่ดินและตึกแถวติดถนนศุภมิตรในปัจจุบันนั้นเดิมเป็นของ พระยาศุภกร และ พระยาศุภมิตร มหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๖ ส่วนที่ดินในบริเวณที่เป็นชุมชนในปัจจุบันเป็นของวัดโสมนัสบางส่วน วัดสุนทรธรรมทานบางส่วน และของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์บางส่วน

หลังจากการขุดคลองผดุงกรุงเกษม และ ตัดถนนนครสวรรค์ เปิดตลาด และ สร้างตึกแถวรอบตลาด นางเลิ้งได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของความบันเทิงของชาวพระนคร ที่มาหาความสำราญในโรงยาฝิ่น ในบ่อน ในโรงบิลเลียด ในสถานค้าหญิง"ตรอกสะพานยาว" และในโรงภาพยนตร์ ซึ่งเปิดฉายครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๖๑ และเปลี่ยนชื่อจาก "โรงหนังนางเลิ้ง" มาเป็น "ศาลาเฉลิมธานี" ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ในงานสมโภชน์กรุง ๑๕๐ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ยุคนั้นมีโรงภาพยนตร์รวม ๗ โรงที่เปลี่ยนชื่อให้มีคำขึ้นต้นว่า "ศาลาเฉลิม..." อาทิ ศาลาเฉลิมกรุง ศาลาเฉลิมบุรี และ ศาลาเฉลิมนคร เป็นต้น (ไม่มีชื่อผู้เขียน, ๒๕๓๙ : ๙)

ตลาดนางเลิ้งจะคึกคักตลอดวันตลอดคืน ชาวนางเลิ้งรุ่นเก่าเล่าให้ฟังว่าสมัยนั้นนางเลิ้งถูกมองว่าเป็นแหล่งคนชอบเที่ยว-ชอบเล่น เป็นสถานที่เฉพาะของนักเที่ยวชาย ผู้หญิงแถวนี้คือผู้ขายของและบริการอื่นๆ ซึ่งมีตั้งแต่ ขายขนมหวาน ขายอ้อยควั่น ไปจนถึงเป็นเจ้ามือ เจ้าหนี้ และ เจ้าสำนักค้าหญิง จนกระทั่งประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ สมัยจอมพลสฤษดิ์สั่งปิดโรงยาฝิ่นและบ่อนการพนัน เลิกทางรถรางสายปากคลองตลาด-เทเวศร์ นางเลิ้งจึงซบเซาลง

ชาวจีนในตลาดเล่าว่า ในช่วงที่ตลาดนางเลิ้งซบเซาชาวจีนในตลาดได้ร่วมกันสร้างศาลเจ้าที่ใหญ่ขึ้นกว่าเดิมโดยเรี่ยไรเงินจากคนในตลาด ยกศาลขึ้นสูงและเชิญเจ้าจีนหลายองค์ที่เป็นที่เคารพของคนจีนมาประทับที่ศาล กรรมการศาลเจ้าคนหนึ่งบอกเราว่าเมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีก่อนนี้เขาได้เชิญกรมหลวงชุมพรมาอยู่ที่ศาลนี้ เนื่องจากเคยขอให้ท่านช่วยและประสบความสำเร็จจึงมีความนับถือมาก กรรมการผู้นี้ริเริ่มจัดการเฉลิมฉลองประจำปีอย่างมโหฬาร ใช้เงินในการจัดครั้งละกว่าครึ่งล้านบาท เงินบริจาคหลักไม่ได้มาจากการเรี่ยไรในชุมชน แต่มาจากเครือข่ายธุรกิจของชาวจีน

บางคนในนางเลิ้งกับชาวจีนที่อยู่นอกชุมชน ชาวนางเลิ้งซึ่งเคยเป็นเจ้าของศาลเจ้าดูแลศาลเจ้ามาถึงทุกวันนี้ค่าใช้จ่ายในการดูแลศาลสูงถึงเดือนละ ๖,๐๐๐ บาท แม่ค้าพ่อค้าในตลาดกล่าวว่า เขาเป็นเพียงผู้ร่วมบุญปีละไม่กี่ร้อยบาทและเป็นผู้ชมการแสดงที่กรรมการศาลเจ้าจัดในงานฉลองประจำปีเท่านั้น

นางเลิ้งยุคสาม: เสียความเป็น "ย่าน"

ชาวนางเลิ้งเล่าถึงสภาพของนางเลิ้งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา ว่าเป็นบริเวณที่ทรุดโทรม คับแคบ ไม่มีระเบียบ ถูกล้อมด้วยตึกสูง ถูกตัดออกเป็นส่วน ๆด้วยถนนใหญ่เล็กหลายสาย สิ่งที่ยังคงเหลืออยู่คือ ตลาด และ ความเป็นแหล่งชุมนุมนักพนัน เพียงแต่แหล่งการพนันอย่างเป็นทางการได้เปลี่ยนจากบ่อนมาเป็นสนามม้า และสนามมวย แทน นอกจากนี้ยังมีแหล่งการพนันแบบไม่เป็นทางการอื่น ๆ เช่น มวยตู้ และการล้อมวงพนันกันหน้าโรงหนังเก่า

นางเลิ้งในช่วงนี้คล้ายกับชุมชนอื่นในละแวก เช่น ชุมชนบางลำพู (พิเชษฐ์ สายพันธ์, ๒๕๔๒: ๕๗ อ้างงานของ Marc Askew, 1993) ซึ่งเปลี่ยนจากพื้นที่ที่มีระเบียบกลายเป็นพื้นที่ไร้ระเบียบ จากพื้นที่ศูนย์กลางการค้าและศูนย์กลางความบันเทิงหลายรูปแบบมาเป็นพื้นที่ที่อยู่ในซอกหลืบที่ถูกปิดล้อมด้วยความทันสมัยรูปแบบใหม่ และ กลายเป็นพื้นที่ที่ต้องมีการจัดการใหม่ จัดระเบียบใหม่ในสายตาของคนนอกหลาย ๆกลุ่ม

นางเลิ้งสูญเสียความเป็น "ย่าน" แบบเก่า ในความหมายที่วิมลศรีเสนอในงานศึกษา คือ ที่ที่มีศูนย์กลางอันเป็นกลไกสำคัญของระบบการซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยน เป็นที่รวมข่าวสาร พบปะ มีการหมุนเวียนเข้าออก คนมีหน้าที่ต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อกัน และที่สำคัญคือมีชุมชนรองรับ (วิมลศรี ลิ้มตระกูล, อ้างแล้ว : ๑๐-๑๕) นางเลิ้งถูกกรุงเทพมหานครทำลายด้วยการตัดถนนและแยกพื้นที่อยู่อาศัยออกจากพื้นที่ทำมาหากิน งานศึกษาของวิมลศรีเสนอว่า ในกรุงเทพได้เกิดย่านแบบใหม่ขึ้นหลายย่านที่ไม่ได้มีชุมชนรองรับ เช่น ย่านสีลม และ ย่านสยามสแควร์ เป็นต้น ย่านใหม่เหล่านี้มีสมาชิกไม่ถาวรมากกว่าสมาชิกถาวร

๒.ใส่รหัสนางเลิ้ง

แหล่งเก่า-คนเก่า

ชาวนางเลิ้งที่เติบโตที่นี่ ใช้ชีวิตช่วงหนุ่มสาวในยุครุ่งเรืองถึงขีดสุดของนางเลิ้ง ปัจจุบันอายุ ๖๐-๗๐ ปี และยังคงอยู่ที่นี่แม้ว่าลูกหลานจะชักชวนให้ออกไปอยู่ด้วยกันที่อื่นกล่าวว่า นางเลิ้งเปลี่ยนไปมาก คนมากขึ้นแต่ไม่ค่อยรู้จักกัน ต่างคนต่างอยู่ แต่ถึงจะเปลี่ยนอย่างไรก็ยังรู้สึกคุ้นเคย ยังมีคนเก่า ๆให้ได้นั่งคุยกัน ถามข่าวคราวกัน ไปวัดด้วยกัน บ้างก็ว่าอยู่ที่นี่สะดวกไปไหนมาไหนก็ใกล้ ตลาดอยู่ตรงนี้จะซื้อจะกินก็ง่าย ไม่ต้องเดินทางไกลไม่เสียเวลา

แหล่งพนัน

คนรุ่นที่ ๒ และรุ่นที่ ๓ ของชาวนางเลิ้งดั้งเดิมจะนึกรำคาญเพื่อนบ้านที่ส่งเสียงดัง วางข้าวของไม่เป็นระเบียบทำให้ซอยที่แคบอยู่แล้วยิ่งแคบลงไปอีก และนึกกลัวว่าญาติพี่น้องของตนจะไปติดการพนัน ยาเสพติดที่มีให้เห็นเต็มบ้านเต็มเมือง บ้างก็ว่านางเลิ้งเดี๋ยวนี้ไม่เหมือนแต่ก่อน เพราะมี “คนนอก” เข้ามาอยู่กันมากเป็นพวกหาเช้ากินค่ำ มาเช่าบ้านอยู่ เช้าขึ้นมาต่างคนต่างไปทำมาหากิน แล้วก็กลับมานอน ถึงเวลาก็ออกไปอีก ไม่ดูแลบ้านช่อง คนในชุมชนเดี๋ยวนี้ไม่รักกัน คนในนางเลิ้งที่เป็นคนรุ่นเก่า ๆพยายามจะอธิบายสาเหตุของความห่างเหินของเพื่อนบ้าน ความรกเลอะเทอะ ว่าเกิดจาก “คนอื่น” ที่เป็น “คนนอก” นำพาความไร้ระเบียบมา และ ยังอาจนำพาลูกหลานไปในทางเสียหาย

แหล่งหากิน

ในสายตาของกลุ่มผู้หาเช้ากินค่ำ ที่ชาวชุมชนรุ่นเก่ามองว่าเป็น “คนนอก” นางเลิ้งเป็นที่พักที่สะดวก จะไปไหนก็ใกล้ จะทำมาหากินก็สะดวกเพราะมีตลาดถึง ๒ แห่งอยู่ใกล้ๆ คือ ตลาดนางเลิ้ง และ ตลาดมหานาค ทั้งการอยู่ที่นี่ยังทำให้เขาได้อยู่รวมกันกับคนรู้จักที่มาจากอีสานด้วยกัน และมาเช่าบ้านอยู่กันที่นี่ ได้คุยกันด้วยภาษาอีสาน กินอาหารอีสาน พวกเขามาเช่าห้องอยู่ที่นี่นานกว่า ๑๐ ปี แล้ว บางคนอยู่มานานกว่า ๒๕ ปี นานกว่าหรือเท่า ๆกับที่เขาอยู่กันที่บ้านเกิดที่อีสาน กลุ่มนี้จะมากันเฉพาะสามี-ภรรยา โดยฝากลูกไว้ที่บ้านเดิม

แหล่งไร้ระเบียบ

กลุ่มร้านค้าในตึกแถวริมถนนผดุงกรุงเกษม ซึ่งนับเป็นชาวนางเลิ้งที่มีฐานะมั่นคงกว่าคนที่ปลูก-เช่าบ้านอยู่ในชุมชน มองว่าคนแถวนี้ไม่จน บางคนมีงานทำหาเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้ แต่ส่วนใหญ่อยู่ได้ด้วยการที่ลูกหลานส่งเงินมาให้ และชุมชนนี้ก็ไม่ใช่สลัมเพราะผู้ที่อยู่เช่าที่-เช่าบ้านอยู่อย่างถูกต้อง เพียงแต่ชุมชนไม่เป็นระเบียบเท่าใดนัก และมีปัญหาการพนัน-ยาเสพติด ซึ่งก็ไม่ได้ต่างไปจากชุมชนหลายแห่งในกรุงเทพ เจ้าของกิจการที่อยู่ห้องแถวริมถนนหลายคนไม่ค่อยได้เดินเข้าไปในชุมชนเลย ลึกที่สุดที่เคยไปคือตลาดซึ่งอยู่เกือบติดถนนใหญ่เท่านั้น

แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

คนชั้นกลางในกรุงเทพ (บางกอกฟอรั่ม, สถาบันราชภัฏพระนคร, มูลนิธิหนังไทย, สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นต้น) มองนางเลิ้งเป็นสถานที่ที่สมควรได้รับการอนุรักษ์ และ พยายามร่วมกับชุมชนสร้างค่านิยม รักและหวงแหนถิ่นกำเนิด โดยจัดกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชน ให้รักและภูมิใจในถิ่นของตน พยายามสร้างความเป็น “ท้องถิ่นนิยม” เพื่อให้คนรุ่นหลังร่วมกันรักษาสิ่งดีงามไว้ เช่น โครงการต้นไม้ในดวงใจ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดงานรำลึกถึงอดีตของนางเลิ้งในหลายรูปแบบ เช่น โครงการศาลาเฉลิมธานีกับนางเลิ้ง และ

โครงการแผนที่วัฒนธรรม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างนางเลิ้งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้วย เป็นต้น

จากการพูดคุยกับชาวชุมชนถึงความภูมิใจของเขา ทำให้เราเห็นว่าไม่ได้มีเฉพาะความเก่าแก่ของนางเลิ้งที่ทำให้ชาวนางเลิ้งภาคภูมิใจเช่นเดียวกับคนชั้นกลางในกรุงเทพเท่านั้น แต่การที่ชุมชนได้รับความสนใจจากคนนอกก็สร้างความภูมิใจให้ไม่น้อย หลายคนจะบอกกับเราว่า “มีคนเข้ามาแยะ หลายกลุ่ม.....มาถ่ายหนังก็มี ....ที่นี่มีอะไรดี ๆหลายอย่าง” แล้วหันมาถามเราว่า “พวกคุณมาทำอะไร” เมื่อเราบอกว่ามาศึกษาชุมชน เขาก็ว่า “มาแบบนี้ก็แยะอีกเหมือนกัน” นอกจากความภูมิใจในความเก่าแก่และ ในความเป็นที่สนใจของคนอื่น ๆแล้ว ที่คิดว่ามีความสำคัญมากคือ ชาวนางเลิ้งภูมิใจที่เขาสามารถทำมาหากินเลี้ยงตัวเองและลูกหลานให้อยู่รอดมาได้ ท่ามกลางสภาวะของความพลิกผันด้านเศรษฐกิจของย่านที่เขาอยู่กิน จนกระทั่งปัจจุบันลูกหลานของเขามีงานมีการทำและสามารถออกไปมีบ้านอยู่ข้างนอกได้

O’Connor (1990: 61-72) เปรียบเทียบมุมมองของคน ๒ กลุ่มที่มีต่อกรุงเทพ คนกรุงเทพ และ หน่วยงานราชการในกรุงเทพ เสนอว่าคนกรุงเทพมองเมืองว่าเป็นพื้นที่เชื่อมต่อของสถานที่ต่าง ๆ (patchwork of named places) สถานที่เหล่านี้ถูกเรียกขานด้วยกิจกรรมทางสังคม-วัฒนธรรมที่สร้างขึ้นโดยคนที่อยู่ในย่านนั้นเองและคนที่เข้าไปทำกิจกรรมในย่านนั้น นอกจากนี้สถานที่ยังมีมิติของสถานการณ์ทางประวัติศาสตร์ของผู้คนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ความหมายของกรุงเทพในสายตาชาวกรุงเทพจึงเป็นความหมายที่หลากหลาย และแปรเปลี่ยนในขณะที่กรุงเทพ หรือ เมืองในสายตาของทางราชการ มีความหมายเดียว คือบริเวณที่มีศูนย์กลางเป็นหย่อม ๆ มีระบบระเบียบการปกครองที่ชัดเจน มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย และที่สำคัญคือมีความทันสมัย พื้นที่ที่ไม่อยู่ในข่ายนี้คือพื้นที่ที่ต้องมีการจัดการเป็นพิเศษ

ชุมชนศุภมิตร

สำนักงานเขตป้อมปราบ มองนางเลิ้งว่าประกอบด้วย ๒ ชุมชนหลัก คือ ชุมชนศุภมิตร ๑ และ ๒ อาณาบริเวณของชุมชนนี้ถูกกำหนดอย่างชัดเจนโดยมีถนนกั้นระหว่าง ๒ ชุมชน เมื่อเป็นชุมชนก็จะต้องมีคณะกรรมการชุมชนที่จะเป็นตัวประสานระหว่างสำนักงานเขตและชุมชน ส่วนคนในชุมชนไม่ได้มองอาณาบริเวณอย่างแข็งทื่อที่กำหนดโดยสภาพทางกายภาพเช่นนั้น ผู้คนมองอาณาบริเวณนี้ในมิติของความสัมพันธ์ หลายคนไม่แน่ใจว่ารอยต่อของชุมชนศุภมิตร ๑ และ ชุมชนศุภมิตร ๒ อยู่ตรงไหนกันแน่ และไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจ คงปล่อยให้เป็นหน้าที่ของราชการและคณะกรรมการที่จะวาดเส้นแสดงอาณาบริเวณกันเอง

รหัสหมายที่มีต่อ “นางเลิ้ง” ที่หลากหลายเหล่านี้ ถูกนำเสนอโดยคนต่างกลุ่ม ต่างบทบาท และต่างระดับความสัมพันธ์กับชุมชน การทำความหลากหลายนี้ให้ปรากฏโดยไม่ทำให้รหัสหมายใดเป็นด้านหลัก-ด้านรองอย่างตายตัวเป็นสิ่งที่จำเป็น รหัสหมายเหล่านี้อาจถูกเลือกมาใช้ภายใต้เงื่อนไขที่ต่างกัน เช่น หากจะประสานกับสำนักงานเขตก็ใช้รหัสเดียวกันกับสำนักงานเขต

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจกรรมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการจัดสรรงบประมาณ และ การทำกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากทางราชการ อาจจำเป็นต้องอธิบายและทำงานกับ “นางเลิ้ง” ทั้ง ๒ ส่วนคือ ชุมชน ศุภมิตร ๑ และ ๒ ที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสำนักงานเขต หรือหากจะทำงานด้านการอนุรักษ์ก็เอารหัสที่ว่าด้วย ย่านนางเลิ้ง เป็นจุดเชื่อมโยงผู้คนทั้งละแวกซึ่งหมายรวมถึงชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียงด้วย เช่น ชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน และ ชุมชนวัดโสมนัส เป็นต้น ในกรณีที่จะทำงานกับกลุ่มผู้เช่าบ้านที่มาหาบเร่ขายอาหาร ทำมาหากินอยู่ในภาคเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ รหัสที่นำมาใช้คือความเป็นชุมชนที่คนประกอบอาชีพในแนวทางเดียวกันและสามารถเกื้อกูลกันได้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามความหลากหลายของรหัสหมายนี้ไม่ได้อยู่ด้วยกันอย่างราบรื่น ในบางกรณีความขัดแย้งก็ปรากฏให้เห็นได้ เช่น ในกรณีการรณรงค์อนุรักษ์นางเลิ้ง และ การระลึกถึงอดีตอันรุ่งโรจน์ของนางเลิ้งนั้น ด้านหนึ่งทำให้คนรุ่นเก่าภาคภูมิใจ และ เยาวชนเกิดความรักและภูมิใจในชุมชนของตน แต่ในอีกด้านหนึ่งเป็นการกันคนที่ไม่ใช่ “ชาวนางเลิ้งดั้งเดิม” เช่น กลุ่มบ้านเช่า แม่ค้า-พ่อค้ารายย่อย และกลุ่มชาวจีนที่ค้าขายรายย่อย ออกไปจากความเป็นเจ้าของชุมชน

๓. หากินในนางเลิ้ง

ชาวนางเลิ้งที่อยู่ใน ชุมชนศุภมิตร ๑ ทั้งหมดเช่าที่ดินจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ บางคนปลูกบ้านอยู่เองบนที่เช่า บางคนเช่าตึกแถวจากสำนักงานทรัพย์สินฯ ส่วนชาวนางเลิ้งที่อยู่ใน ชุมชนศุภมิตร ๒ มีทั้งที่เช่าที่ดินจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และ เช่าจากวัดโสมนัส ส่วนชาวชุมชนวัดสุนทรธรรมทานอยู่บนที่เช่าของวัดและที่ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

ชุมชนศุภมิตร๑ อยู่ติดถนนกรุงเกษม มีเนื้อที่ ๕ ไร่ เศษ เป็นที่อยู่ของ ๑๒๘ ครัวเรือน ชุมชนนี้ เป็นชุมชนค้าขาย เป็นที่ตั้งของตลาดนางเลิ้ง มีศาลเจ้าแบบจีนอยู่ในตลาด รอบๆตลาดคือร้านอาหาร และ ร้านของชำในตึกแถวที่อยู่รอบตลาด ผู้ที่อยู่ในศุภมิตร ๑ นี้ส่วนใหญ่เป็นคนเก่าแก่ที่อยู่มานาน ๕๐-๗๐ ปีมาแล้ว และมีหลายคนในกลุ่มนี้ที่รุ่นพ่อ-แม่ ก็อยู่ที่นี่มาก่อนด้วย หลังตลาดคือโรงหนังศาลาเฉลิมธานีที่สร้างเมื่อ ๘๒ ปีก่อนปัจจุบันใช้เป็นที่เก็บของ หน้าโรงหนังเป็นลานโล่ง เป็นที่รวมของนักเสี่ยงโชคทุกประเภท ในช่วงค่ำๆและเสาร์อาทิตย์แถวนี้เกือบเดินไม่ได้เลย มีคนเดินไปมาคึกคักมาก

ชุมชนศุภมิตร ๒ อยู่หลังชุมชนศุภมิตร ๑ ไปทางทิศใต้จนถึงถนนพะเนียง มีพื้นที่ใหญ่กว่าชุมชนศุภมิตร ๑ เท่าตัว คือมีเนื้อที่เกือบ ๑๐ ไร่ แต่มีประชากรพอๆกัน คือมี ๑๒๒ ครัวเรือน ความแออัดของศุภมิตร ๒ จึงมีน้อยกว่า ในชุมชนนี้มีบ้านเช่าถึง ๑๒ หลัง ในจำนวนนี้มี ๘ หลังที่เจ้าของอยู่ในบ้านด้วย หากนับจำนวนห้องที่แบ่งให้เช่ารวมกันพบว่ามีเกือบ ๕๐ ห้อง ผู้ที่มาเช่า

มาจากอีสาน ผู้ชายมาขับแท็กซี่ และ ทำงานรับจ้างตามร้านต่างๆในย่านนั้น ผู้หญิงมาขายไก่ย่าง ส้มตำ หมูปิ้ง ส่วนใหญ่มากันสามีภรรยา และให้ญาติที่ชนบทเลี้ยงลูกให้

ริมถนนพะเนียงด้านทิศใต้คือวัดแค หรือ ที่มีชื่ออย่างเป็นทางการว่าวัดสุนทรธรรมทาน เป็นวัดที่คนย่านนี้เก็บกระดูกบรรพบุรุษของเขา และไปทำบุญในเทศกาลสำคัญ ชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน อยู่ระหว่างถนนพะเนียงกับถนนหลานหลวง ชุมชนนี้มีขนาดเล็กกว่า และแออัดกว่า ๒ ชุมชนที่กล่าวในข้างต้น บนเนื้อที่เพียง ๓ ไร่ นั้นมีบ้านเรือนอยู่ประมาณ ๙๐ หลัง ส่วนใหญ่เป็นบ้านที่ผู้เช่าอยู่เองไม่ได้แบ่งให้เช่าต่อ ชาวชุมชนมีอาชีพรับจ้างตามร้านค้าต่างๆและค้าขาย อาชีพเด่นของคนในชุมชนคือ การทำคณะละคร มีคณะละครรำถึง ๓ คณะ ซึ่งล้วนแต่เป็นเครือญาติกัน คณะครูพูน ซึ่งมีครูทองใบ เรืองนนท์ เป็นผู้ควบคุมเป็นคณะเก่าแก่ ในปัจจุบันไม่ได้รับงานแสดง แต่จะไปสาธิตการแสดงตามสถานศึกษาต่างๆ ส่วนคณะคุณวันดี เรืองนนท์ น้องสาวครูทองใบ แสดงประจำที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และ คณะของคุณกนกพร ทิพโยสถ หลานครูพูน แสดงประจำที่ศาลพระพรหมเอราวัณ

ขายอาหาร: ตั้งร้าน หาบเร่ และเข็นรถ

ชาวนางเลิ้งส่วนใหญ่ทำมาหากินแบบกึ่งอิสระ ค้าขายอาหารคาว หวาน อาหารว่าง ในหลากหลายรูปแบบ หลากหลายวิธีการขาย และ หลากหลายสถานที่ขาย แม่ค้า-พ่อค้ารายย่อย ซึ่งเป็นผู้ประกอบการอิสระเหล่านี้มีความสามารถในการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของการค้าขาย เท่าทันตลาด สามารถคำนวณต้นทุน-กำไรแบบวันต่อวันได้ ประเมินลูกค้าของตนเองได้ว่าคนกลุ่มไหนชอบอะไร นอกจากนี้การประกอบอาชีพอิสระยังทำให้เขามีความสามารถในการควบคุมกระบวนการผลิต และ การขาย ได้เกือบทั้งหมด แม้ว่าจะต้องอยู่ภายใต้กฎของทุน และ กฎของรัฐบางส่วนก็ตาม

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ผู้ที่ประกอบอาชีพกึ่งอิสระเหล่านี้ แบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มคือ กลุ่มแรก เป็นผู้ที่อยู่นางเลิ้งมาตั้งแต่เกิด รับช่วงการค้าขายต่อจากพ่อแม่ เช่น ขายก๋วยจั๊บ ก๋วยเตี๋ยว เต้าหู้ทอด และ ขนมหวาน เป็นต้น กลุ่มนี้จะมีแหล่งขายประจำในบริเวณตลาด ส่วนกลุ่มที่ ๒ จะมาจากจังหวัดภาคอีสาน มาเช่าบ้านอยู่ในชุมชน และ ขายของในบริเวณใกล้เคียง เช่น ขายไก่ปิ้ง ส้มตำ หมูปิ้ง อาหารตามสั่ง เป็นต้น กลุ่มนี้จะเร่ขาย (ใช้หาบ หรือ รถเข็น) ย้ายที่ขายในแต่ละช่วงของวัน มีคนที่อยู่ในอาชีพนี้ประมาณ ๔๐ คน ส่วนใหญ่ทำอาชีพนี้มาเป็นเวลานานเกือบ ๑๐ ปีแล้ว กลุ่มที่ ๓ เป็นผู้ที่อยู่ที่อื่นและมาขายของที่ตลาดนางเลิ้ง เช่น มาจากศรีย่านมาขายขนมกุยช่าย มาจากเตาปูนมาขายก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น กลุ่มนี้ก็เช่นเดียวกันกับกลุ่มแรกคือจะมีที่ขายประจำอยู่บริเวณตลาดนางเลิ้ง กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เล็กที่สุด

ผู้ที่มาหาบเร่ และ เข็นรถขายอาหารนี้ล้วนผ่านการทำงานมาหลายแบบ ที่พบมากที่สุดคือ เคยเป็นลูกจ้างในร้านมาก่อนที่จะมาขายเอง เช่น เคยเป็นลูกจ้างในร้านอาหาร และ ออกมาขายอาหารเอง บางคนเคยช่วยงานในร้านขนมและออกมาทำขายเอง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอีกหลาย

คนที่เคยขายของโดยการหาบ หรือ ใช้รถเข็น มาก่อนแต่ขายอย่างอื่น และมีการเปลี่ยนแปลงชนิดของสินค้ามาเรื่อยๆ เช่น เคยขายผลไม้สด ผลไม้ดอง เปลี่ยนมาเป็นขายไก่ย่าง ส้มตำ โดยดัดแปลงรถเข็นคันเดิม บางคนเปลี่ยนจากการขายขนมหลายอย่างมาขายเพียงไม่กี่อย่างที่เห็นว่าขายได้ดี และในที่สุดเปลี่ยนมาขายขนมกุยช่ายเมื่อเห็นว่าน่าจะขายได้ดีกว่า ส่วนอุปกรณ์การขายก็ใช้ของเดิมเป็นส่วนใหญ่ อีกพวกหนึ่งไม่เคยอยู่ในวงการค้าขายอาหารมาก่อน แต่เคยเป็นลูกจ้างในงานแบบอื่นมาก่อน เมื่อได้รับคำแนะนำ หรือเห็นญาติ-เพื่อนบ้านขายและได้เงินจึงลองทำบ้าง บางคนเริ่มทดลองทำทานกันเองก่อนและค่อยๆปรับปรุงจนคิดว่ารสชาดดีพอและน่าจะขายได้ก็ทดลองและปรับมาเรื่อยๆ บางคนรับช่วงอุปกรณ์ เช่น รถเข็น ตู้กระจกใส่ของ มาจากคนรู้จักในราคาถูก จึงเอามาลองทำของขาย

การเข้าสู่อาชีพนี้มักเป็นไปอย่างช้าๆในช่วงต้น แบบลองผิดลองถูก พร้อมที่จะปรับเปลี่ยนทั้งที่ขาย ประเภทของอาหาร/ขนมที่ขาย และ รสชาด ในช่วงเริ่มต้นเงินลงทุนจะอยู่ระหว่าง ๑๐,๐๐๐ -๒๐,๐๐๐ บาท ส่วนใหญ่เป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อรถเข็น ผู้ที่เข้ามาทำงานจะยืมเงินคนรู้จักมาเพิ่มเติมจากเงินออมที่เก็บได้ และค่อยๆผ่อนส่ง การช่วยเหลือกันในเรื่องเงินลงทุนนี้มีให้เห็นอยู่เสมอ ส่วนเงินลงทุนรายวันจะอยู่ประมาณ ๔๐๐-๑,๐๐๐ บาท เงินกำไรเฉลี่ย ๒๐๐-๕๐๐ บาทต่อวัน เงินลงทุนและกำไรนี้จะถูกหมุนมาใช้ในวันรุ่งขึ้น ในกรณีที่วันใดไม่ได้กำไรมากพอจำเป็นต้องกู้ยืมคนรู้จักเพื่อมาต่อทุนซื้อของขายในวันต่อไป แต่ทางเลือกของคนที่อยู่ในเศรษฐกิจไม่เป็นทางการนี้คือ การเล่นแชร์ บางคนเล่นทั้ง แชร์รายวัน รายสัปดาห์ ราย ๑๕ วัน และ รายเดือน แม่ค้าอธิบายว่าการเล่นแชร์สบายกว่าเพราะดอกเบี้ยต่ำกว่าไปยืมเงิน หลายคนเข็ดขยาดไม่กล้ากู้เงินจาก “มอเตอร์ไซค์” เพราะกลัวถูกทำร้ายร่างกายหากไม่สามารถส่งเงินได้ตามกำหนด การเล่นหวยใต้ดินก็เป็น “รายได้พิเศษ” ของคนกลุ่มนี้ด้วย

การค้าขายอิสระนี้ ผู้ประกอบการต้องพึ่งชุมชนมาก ที่สำคัญคือการใช้ที่อยู่อาศัยเป็นที่เตรียมของขาย ทำอาหาร เตรียมหมักไก่ เสียบหมูปิ้ง และจ้างคนในชุมชนมาช่วยงานเป็นรายวัน เป็นคนที่จ้างกันเป็นประจำ เช่น จ้างสับมะละกอ จ้างเสียบหมูปิ้ง หยิบของ ส่งของ การขายแต่ละอย่างจะจ้างคนเพียง ๑-๒ คนเป็นอย่างมาก โดยจ่ายค่าจ้างวันละ ๓๐-๕๐ บาท ส่วนงานอื่นๆ คนขายจะทำเองเกือบทั้งหมดตั้งแต่การออกไปซื้อของสดที่ร้านเจ้าประจำที่ตลาดมหานาค เทเวศร์ และที่นางเลิ้ง กลับมาเตรียมของ จัดร้าน จนถึงเข็นออกไปขาย และกลับมาเก็บล้าง การพึ่งชุมชนนอกจากการใช้ที่อยู่อาศัยเป็นที่ประกอบการ และ การจ้างแรงงานในชุมชนแล้ว ผู้ประกอบการยังซื้อของจากตลาดนางเลิ้งและร้านของชำในชุมชน เช่น หมู ถั่วงอก ข้าวเหนียว เป็นต้น หลังจากที่เป็นเจ้าประจำกันแล้วจะมีการตกลงกับร้านค้าที่จะซื้อของโดยยังไม่จ่ายเงิน เมื่อขายของได้จึงค่อยเอาเงินมาจ่ายให้ทีหลัง

กลุ่มรถเข็นจะเปลี่ยนที่ขายไปตามช่วงต่างๆของวัน เช่น ช่วงกลางวันจะอยู่ใกล้ตลาดซึ่งเป็นแหล่งที่คนทำงานแถวนั้นจะมาทานอาหารกลางวัน ส่วนช่วงเย็นตลาดนางเลิ้งเงียบลงก็จะเข็นไปขาย

ที่ตลาดมหานาคซึ่งคึกคักในช่วงเย็นถึงค่ำ ลูกค้าสำคัญของกลุ่มนี้คือคนทำงาน จะเห็นได้ว่ามีหลายเจ้าที่หยุดขายในวันเสาร์อาทิตย์ หรือหากจะขายช่วงวันหยุดจะต้องมาขายที่หน้าโรงหนังซึ่งเป็นแหล่งที่นักเสี่ยงโชคอยู่กันประจำก็จะทำให้ขายของได้

ละครชาตรี

นอกจากกลุ่มแม่ค้า-พ่อค้าหาบเร่รถเข็นแล้ว กลุ่มละครเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษในการทำอาชีพ คณะละคร ๓ คณะในชุมชนวัดสุนทรธรรมทานมีคณะครูพูนเป็นคณะต้นตำรับ จากการศึกษาการสืบสายถ่ายทอดละครชาตรี คณะครูพูน เรืองนนท์ ของ อริยา (อ้างแล้ว: ๑๑-๑๗) พบว่า ภรรยาของครูพูน ๒ คนมีความสามารถทางการละคร ส่วนภรรยาอีก ๓ คนเป็นคนค้าขาย ลูก-หลานของครูพูนนั้นมีถึง ๔๖ คนที่ปัจจุบันอยู่ในวงการดนตรีและละคร ส่วนใหญ่อยู่กับคณะละคร ๓ คณะที่กล่าวแล้ว บ้างก็รับราชการที่กรมศิลปากร หรือออกไปตั้งวงเองก็มี ส่วนครูทองใบบุตรชายครูพูน สมรสกับคุณสมศรี นักแสดงละครชาตรี ต่อมาภรรยามาแสดงเป็นพระเอกประจำคณะครูพูนซึ่งครูทองใบเป็นผู้ควบคุมคณะ ครูทองใบและภรรยามีบุตร-ธิดา ๖ คน และทั้ง ๖ คนนี้มีความสามารถทางการละครและดนตรี ในจำนวนนี้มี ๓ คนที่ร่วมแสดงในคณะครูพูน อีก ๓ คนรับราชการกรมศิลปากร แผนกดุริยางค์ไทย

การเรียนรู้ศิลปะการละครและดนตรี อาศัยความช่างจำ นั่งดู แล้วจำ ท่ารำ บทร้อง แล้วแสดงให้ครูดู ครูจะดูเค้าว่าคนไหนควรจะให้เล่นเป็นตัวใด แล้วครูจะคอยแนะนำ ผู้ฝึกก็ค่อย ๆ เรียนรู้จดจำเอาเอง

ความนิยมในละครชาตรีลดลง เนื่องจากเหตุผลหลายประการ เช่น มีการแสดงแบบใหม่ที่เป็นที่สนใจของคนรุ่นใหม่มากขึ้น สภาวะเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ทำให้คนมาว่าจ้างลดลง และ อายุของผู้แสดงที่มากขึ้นไม่สามารถแสดงได้ครั้งละนาน ๆ ประกอบกับปัจจุบันเหลือแต่ครูทองใบที่สามารถถ่ายทอดความรู้ และสาธิตการแสดงละครชาตรีแบบดั้งเดิมได้ ครูทองใบกล่าวในการให้สัมภาษณ์อริยา ว่า “ถ้าผมและคนเหล่านี้ตายไปเมื่อไหร่ ไม่มีแล้วละครชาตรี” (อริยา,เพิ่งอ้าง: ๓๓)

อาหาร-ขนมเจ้าเก่ากับละครชาตรี

อาชีพขายอาหารประเภท “เจ้าเก่า” ที่ประจำอยู่ในนางเลิ้ง และ อาชีพแสดงละครชาตรีมีความเหมือนกันอย่างน้อย ๔ ประการคือ ๑) เป็นอาชีพที่มีลักษณะกึ่งอิสระ แม้ว่าทั้ง ๒ อาชีพจะไม่สามารถหลีกเลี่ยงรัฐ (เงื่อนไข กฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับของรัฐ เช่น เรื่องภาษีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เป็นต้น) และ ทุน (สภาวะทางเศรษฐกิจ กำลังซื้อ อำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ) แต่ผู้ประกอบการทั้ง ๒ อาชีพก็ยังสามารถควบคุมกระบวนการผลิต การขาย และ/หรือ การให้บริการได้เกือบทั้งหมด การใช้ทุนและแรงงานล้วนอยู่ในเงื่อนไขที่ผู้ประกอบการสามารถกำหนดและควบคุมได้ตั้งแต่ต้นจนจบ ๒) การเข้าสู่อาชีพเป็นการเข้ามาตามสายของครอบครัวและเครือญาติ ร้านอาหารชื่อดังในนางเลิ้งล้วนเป็นร้านเก่าแก่ที่ทำมาตั้งแต่รุ่นก่อน มาจนถึงรุ่นลูก-หลาน

ด้วยสูตรเดิม-ตำรับเดิม คณะละครชาตรีก็เช่นกัน ผู้สืบทอดล้วนเป็นลูกหลาน ครูพูน เรืองนนท์ ซึ่งมีถึง ๔๖ คนที่ปัจจุบันยังคงอยู่ในแวดวงการละครและดนตรี ๓) กระบวนการสืบทอด “วิชา” ใช้วิธีการดู สังเกต จดจำ จากนั้นทดลองทำโดย “ครู” จะเป็นคนบอกว่า ใครมีแววว่า จะฝึกได้-ฝึกไม่ได้ และหากฝึกได้จะฝึกอะไร จากนั้นก็ทดลองฝึกซ้ำแล้วซ้ำอีก และครูจะตรวจสอบจนกว่าจะแน่ใจว่าสามารถออกแสดงฝีมือได้เอง โดยมีชื่อเสียงเก่าแก่เป็นประกัน การที่คนใหม่ ๆที่ไม่ได้เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติ ไม่ได้ผ่านกระบวนการสืบทอดแบบนี้จะมาทำอาชีพนี้ทำไม่ยาก แต่จะให้มีชื่อเสียงและแข่งขันกับ “เจ้าเก่า” ได้นั้นยาก ๔) ทั้ง ๒ อาชีพมีสินค้าที่มีลักษณะเฉพาะ มีความพิเศษ ไม่ว่าจะเป็น อาหารและขนมที่ปรุงแบบดั้งเดิม ทั้งรูปแบบและรสชาด ที่ยังเป็นที่ต้องการของคนเมือง ผู้คนยังมาซื้อไส้กรอกปลาแนม สาคูไส้หมู ขนมใส่ไส้ ทองหยิบ-ฝอยทอง แม่กวา แม่สะอิ้ง เจ้าเก่าในตลาดนางเลิ้ง ยังเข้าไปทานก๋วยเตี๋ยวเป็ด ข้าวหน้าเป็ด ข้าวสตู ก๋วยเตี๋ยวแคะ และ ก๋วยจั๊บในตลาด แม้ว่าจะหาที่จอดรถยาก และต้องเดินผ่านที่รกและเล็ก ไปในร้านที่เล็กและแคบ แต่ด้วยรสชาดที่ติดใจและชื่อเสียงที่มีมานาน ทั้งด้วยรสนิยมของชนชั้นกลางที่โหยหา “ของเก่าแก่” “ของแท้” ร้านเหล่านี้ยังมีคนไปทาน ในขณะที่คนกรุงเทพส่วนหนึ่งจะไปใช้บริการอาหารที่เป็นเครือข่ายที่มีอยู่ทั่วเมืองอย่าง ชายสี่บะหมี่เกี๊ยว ก๋วยเตี๋ยวนายฮั่งเพ้ง ลูกชิ้นหมูพริกกะเหรี่ยง ส่วนละครชาตรีนั้นหาดูได้ยากยิ่งในปัจจุบัน โดยเฉพาะหากจะดูละครแบบดั้งเดิมก็ต้องคณะครูพูน นอกจากละครชาตรีแล้วคณะนี้ยังแสดง โขน ลิเก และ หนังตะลุงได้ด้วย ผู้ควบคุมคณะคือ ครูทองใบ เรืองนนท์ ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาละครชาตรี เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ความเฉพาะ ความพิเศษ ของละครชาตรีคณะครูพูน และ คณะลูก-หลาน ครูพูน ทำให้ละครชาตรีที่นี่อยู่ได้

อย่างไรก็ตามลักษณะของ “สินค้า” ของอาชีพทั้ง ๒ ก็ต่างกันอย่างสำคัญ อาหารและขนมเป็นสินค้าที่มีผู้บริโภคที่หลากหลายกว่า ผู้ขายมีโอกาสในการขายสินค้าได้มากกว่า บ่อยกว่า สม่ำเสมอกว่า และยังมีลูกค้าขาประจำที่แน่นอนอยู่จำนวนหนึ่ง ส่วนละครชาตรี ผู้ว่าจ้างมีไม่หลากหลาย การเล่นละครเป็นการแสดงเฉพาะกิจโดยเฉพาะคณะละครที่อยู่ประจำที่ศาลหลักเมืองและศาลพระพรหมโรงแรมเอราวัณ ลูกค้าไม่ได้เป็นลูกค้าขาประจำ แต่ก็มีงานสม่ำเสมอ ความต่างนี้ทำให้อาชีพทั้ง ๒ มีความสามารถในการเผชิญวิกฤตเศรษฐกิจได้แตกต่างกัน อาชีพขายอาหารและขนมดูว่าน่าจะเผชิญกับความผันผวนทางเศรษฐกิจได้ดีกว่า นอกจากนี้การสืบทอดศิลปะละครชาตรีมีกระบวนที่ซับซ้อนกว่าศิลปะการทำอาหาร โอกาสที่ละครชาตรีแบบดั้งเดิมจะหมดไปจึงมีมากกว่า

อาหารเจ้าเก่ากับอาหารหาบเร่

อาชีพขายอาหารเจ้าเก่าดั้งเดิม และ การแสดงละครชาตรี เป็นอาชีพที่ค่อนข้างมั่นคงเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพขายอาหารโดยหาบเร่ไป หรือ ใช้รถเข็น ซึ่งเป็นอาชีพที่มีลักษณะกึ่งอิสระเช่นเดียวกัน แต่ผู้ประกอบการส่วนใหญ่จะมีฐานะยากจน ผู้ขายอาหารหาบเร่-รถเข็น มีความ

เสี่ยงมากกว่า ต้องเผชิญกับการรุกของรัฐ และ ทุนมากกว่า มีความมั่นคงน้อยกว่า เผชิญกับการแข่งขันสูงกว่า ความแตกต่างของอาชีพเก่าแก่กับอาชีพเกิดใหม่มีอย่างน้อย ๖ ประการคือ ๑) การเข้าสู่อาชีพหาบเร่-รถเข็นทำได้ง่ายกว่า แม่ค้าในนางเลิ้งส่วนใหญ่มาจากอีสานและอาหารที่ขายก็เป็นอาหารอีสาน เช่น ไก่ย่าง ส้มตำ ลาบ มีคนอีสานหลายคนที่สามารถทำได้ ทั้งค่าลงทุนในขั้นเริ่มแรกก็ไม่สูงมาก ๒) ไม่เห็นการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ ในการทำอาชีพโดยตรง แต่จะมีการถ่ายทอดเทคนิคการดำรงอยู่ในอาชีพมากกว่า เช่น การหาแหล่งซื้อวัตถุดิบและอุปกรณ์การผลิตในราคาถูก หาแหล่งขายและวิธีการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับเทศกิจ เป็นต้น ๓) กลุ่มหาบเร่-รถเข็นถูกมองจากทางการว่าเป็นผู้สร้างความสกปรก รกรุงรัง เกะกะกีดขวางการจราจร พื้นที่ที่คนกลุ่มนี้ใช้ในการประกอบการเป็นพื้นที่สาธารณะ แต่ต้องเสียเงินให้กับเจ้าของร้าน ในกรณีวางหาบเร่-รถเข็นหน้าร้าน และเสียเงินให้กับเทศกิจในหลายรูปแบบ ค่าใช้จ่ายนี้นับว่าสูงกว่ากลุ่มที่ขายอาหารในตลาด ค่าเช่าที่ในตลาดสำหรับตั้งรถเข็นมีเพียงวันละ ๑๐ บาทเท่านั้น ๔) แม้ว่ากลุ่มหาบเร่-รถเข็น จะมีลูกค้าประจำ แต่ไม่มากนักเมื่อเทียบกับร้านอาหารเจ้าเก่าทั้งหลาย รายได้หลักของกลุ่มนี้มาจากลูกค้าจรมากกว่า แต่กลุ่มนี้ก็มีข้อได้เปรียบที่สามารถเคลื่อนย้ายไปหาลูกค้าได้ในขณะที่พวกร้านค้าทำแบบนี้ไม่ได้ ความยืดหยุ่นของกลุ่มหาบเร่มีมากกว่า แต่การเคลื่อนย้ายของกลุ่มหาบเร่ก็ไม่ใช่จะไม่มีข้อจำกัด ๕) ความยืดหยุ่นของกลุ่มหาบเร่มีมากกว่ากลุ่มอื่น คนกลุ่มนี้สามารถเปลี่ยนประเภทของสินค้าได้เมื่อเห็นว่าสินค้าเดิมขายไม่ดี อาจเพราะคู่แข่งมีมากขึ้น คนไม่นิยม หรือต้นทุนสูงเกินไป การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นไปโดยมีค่าใช้จ่ายน้อย เช่น ยังคงใช้รถเข็นคันเดิม ตู้กระจกตู้เดิม ใช้แรงงานตัวเองเป็นหลักเหมือนเดิม ใช้สถานที่เตรียมอาหารที่เดิม และใช้อุปกรณ์การเตรียมอาหารชุดเดิม เป็นต้น ๖) ผู้ที่อยู่ในอาชีพนี้ไม่ได้คิดจะทำอาชีพนี้ไปตลอดและไม่คิดสืบทอดต่อไปถึงลูกหลาน ส่วนใหญ่ฝากลูกไว้ที่บ้านเดิมให้ญาติดูแล ตัวเองมาทำมาหากินแล้วส่งเงินกลับไปให้ลูกได้เรียนหนังสือ เพื่อจะได้ไม่ต้องมาทำงานที่ตัวเองกำลังทำอยู่ แม่ค้าเหล่านี้ภูมิใจที่ตนเองสามารถหาเลี้ยงตัวเองและลูกหลานได้ท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจ แต่ไม่ได้ภูมิใจในอาชีพที่ทำอยู่เท่าใดนัก

อาชีพหาบเร่ เข็นรถขายอาหารเป็นทางเลือกหนึ่งของคนจนในเมือง งานศึกษาเกี่ยวกับอาชีพนี้ในประเทศเปรูพบปรากฏการณ์การเข้าสู่อาชีพและการดำรงอยู่ในอาชีพที่คล้ายกัน (de Soto, 1989:59-92) เดอโซโต เสนอว่าเราจะต้องไม่วาดหวานถึงอาชีพที่อยู่ในเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (informal sector) เหล่านี้ แม้ว่าระบบเศรษฐกิจนี้จะเอื้อให้คนจนสามารถลืมตาอ้าปากได้ได้ แต่การดำรงอยู่ของกลุ่มหาบเร่ก็ไม่ใช่ปราศจากการต่อสู้ดิ้นรน ในการเผชิญหน้ากับรัฐ (การกำหนด จำกัด ที่ขาย) ทุน (การเข่งขันกับการผูกขาดปัจจัยการผลิต และการแย่งพื้นที่สาธารณะ) และยังจะต้องต่อสู้กันเองในการช่วงชิงพื้นที่ค้า ช่วงชิงลูกค้า ประเด็นที่น่าสนใจจากงานศึกษาในเปรูคือ การต่อสู้ของคนกลุ่มนี้ซึ่งใช้เวลาถึง ๓๐ ปี เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิที่จะค้าขายบนถนนสาธารณะที่ถูกกำหนดว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ สิทธินี้นับเป็นสิทธิครอบครองแบบพิเศษ (special

rights ownership) การต่อสู้มีหลายรูปแบบ เช่น การดื้อแพ่ง การขยายตัวยึดพื้นที่ถนนทั่วเมือง แล้วเล่นเกม “โปลิศจับขโมย” กับเทศกิจ ในขณะเดียวกันก็รวมกลุ่มเสนอข้อเรียกร้องผ่านกระบวนการทางการเมือง ในที่สุดรัฐบาลจัดเขตเสรี (free zone) สำหรับหาบเร่ให้มีตำแหน่งแห่งที่ที่แน่นอน ซึ่งสิทธินี้ต้องแลกกับการจดทะเบียนเป็นผู้ค้า ต้องทำตามเงื่อนไขเกี่ยวกับสุขอนามัย และ ต้องจ่ายภาษี เป็นเรื่องที่น่าติดตามว่า การต่อสู้ของกลุ่มหาบเร่ในกรุงเทพโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่อยู่ใน และชายขอบของเกาะรัตนโกสินทร์ เช่น นางเลิ้ง และ มหานาค ที่กำลังได้รับการส่งเสริมเป็นที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะเป็นอย่างไร

๔.ความสัมพันธ์ในนางเลิ้ง

กว่าครึ่งหนึ่งของชาวชุมชนศุภมิตร ๑ และ ๒ เห็นว่าชุมชนนี้น่าอยู่ เหตุผลสำคัญที่ทำให้คนมองว่าชุมชนนี้น่าอยู่คือ อยู่ย่านที่สะดวกในการเดินทาง ที่ชาวชุมชนพูดว่า “ไปไหนมาไหนง่าย” อีกเหตุผลหนึ่งคือ อยู่มานานและมีความรู้สึกผูกพัน มีความคุ้นเคยกับผู้คนที่นี่ คุ้นเคยกับบ้านเรือน ที่ทางที่นี่ ประมาณ ๑ ใน ๓ เห็นว่าชุมชนนี้ไม่น่าอยู่เนื่องจากมีการพนันมาก และเกรงว่าลูกหลานจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วย มีส่วนหนึ่งกล่าวว่าเดิม (หมายถึงเมื่อประมาณ ๑๐ ปีก่อน) ชุมชนนี้น่าอยู่กว่านี้ มีแต่คนเก่าๆคุ้นเคยกัน แต่ตั้งแต่มีคนแบ่งบ้านเป็นห้องๆแล้วให้คนมาเช่า ชุมชนก็น่าอยู่น้อยลง เนื่องจากพวกบ้านเช่าไม่ค่อยเป็นระเบียบ เช้าก็ออกไปทำงาน ตกเย็นจึงกลับมา ไม่ช่วยกันดูแลเรื่องระเบียบและความสะอาด บ้านช่องก็ไม่ดูแลเนื่องจากเห็นว่าไม่ใช่บ้านของตัวเอง

วัดแคกับชาวนางเลิ้ง

แม้ว่าชื่อที่เป็นทางการของวัดชุมชนคือ วัดสุนทรธรรมทานแต่ชาวนางเลิ้งก็ยังคงเรียกวัดนี้ตามชื่อเดิมว่า วัดแค หรือ วัดแคนางเลิ้ง ชาวนางเลิ้งจะมีความสัมพันธ์กับวัดแคมากกว่าวัดโสมนัส ชาวบ้านกล่าวว่าวัดโสมนัสเป็นวัดหลวง มีระเบียบกฎเกณฑ์ในการจัดพิธีกรรมต่างๆมาก วัดนี้ไม่อนุญาตให้ทำพิธีกงเต็ก ชาวจีนในนางเลิ้งจึงไปทำศพที่วัดแคมากกว่า ชาวนางเลิ้งจะไปทำบุญที่วัดแคเพราะเห็นว่าเป็นวัดราษฎร์ไม่ได้รับเงินสนับสนุนต้องอาศัยเฉพาะเงินบริจาคเท่านั้น เงินจากการทอดกฐินในแต่ละปีจะประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ บาท ชาวบ้านจะใส่ซองคนละ ๑๐๐-๒๐๐ บาท เงินจำนวนหลักแสนจะมาจากคนที่อยู่นอกชุมชนที่มีศรัทธาต่อหลวงปู่ธูปเจ้าอาวาสรูปก่อนซึ่งมรณภาพไปเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ คนเก่าแก่เล่าว่า ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๑๐ สมัยที่ มิตร ชัยบัญชา ซึ่งเป็นคนนางเลิ้งและเป็นพระเอกยอดนิยมยังมีชีวิตอยู่จะมีคนมาทอดกฐินและมาร่วมงานมหรสพกันมากกว่าสมัยนี้

วัดแคเป็นวัดที่เกี่ยวข้องกับชาวนางเลิ้งตั้งแต่เกิดจนตายก็ว่าได้ เจ้าอาวาสวัดคือ พระครูวิจารณ์วรกิจ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า พระอาจารย์ ช้วน เป็นศิษย์หลวงปู่ธูป วัดแคเป็นวัดที่ชาว

นางเลิ้งหลายคนเก็บกระดูกของคนในครอบครัวไว้และจะมาทำพิธีทางศาสนา เป็นประจำ นอกจากนี้วัดแคยังเป็นวัดที่ชาวนางเลิ้งมาทำบุญวันเกิด วันพระ และวันสำคัญทางศาสนา โดยปกติจะมีกลุ่มคนประมาณ ๓๐-๔๐ คน ใส่บาตรเป็นประจำ และในช่วงเข้าพรรษาจะมีคนมาทำอาหารกันที่ศาลาการเปรียญเลย วัดแคมีงานประจำปีที่สำคัญ ๖ ครั้งคือ งานทอดผ้าป่าสามัคคี งานปิดทองพระพุทธบาทจำลอง งานสรงน้ำพระวันสงกรานต์-วันลอยกระทงและวันขึ้นปีใหม่ งานก่อพระเจดีย์ทราย งานช่วงเข้าพรรษา มีการทำบุญเลี้ยงพระทุกวัน งานกฐิน และ งานเทศน์มหาชาติ

นอกจากเจ้าอาวาสแล้วพระที่ชาวบ้านในความนับถืออีกรูปหนึ่งคือ พระอาจารย์สังเวียนเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระรูปนี้จะนำ ข้าวสาร อาหารแห้ง มาให้ไว้กับป้าจันทร์คนเก่าแก่ของนางเลิ้ง มีอาชีพเป็นแม่บ้านประจำโรงเรียนแห่งหนึ่ง ป้าจันทร์จะนำอาหารเหล่านี้ไปแจกให้กับคนในชุมชนวัดแคกับชุมชนมีการช่วยเหลือกันมาตลอด การมาวัดของชาวบ้านไม่ได้มาเพื่อทำบุญเท่านั้น แต่ยังมาด้วยเหตุผลอื่น เช่น คนแก่ประมาณ ๕-๖ คนจะมานั่งรวมกันในวัดทุกเย็นจนถึงหัวค่ำ เด็กๆมาวิ่งเล่นวัดหยุดและช่วงเย็นๆ บางคนมาวัดเพื่อผูกดวงชะตา และสะเดาะเคราะห์ ที่วัดแคนี้มีพระที่เก่งด้านนี้อยู่ ๒ รูป ชาวบ้านกล่าวว่าพระวัดแคแบ่งออกเป็น ๒-๓ กลุ่ม ไม่ค่อยสามัคคีกัน บ้างก็ว่าในวัดเองมีนักเลงมาก มีทั้งขี้เหล้า และ ขี้ยา เหตุผลหนึ่งที่ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ วัดแคไม่จัดงานประจำปีเนื่องจากปีก่อนนั้นมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันในวัด

งานสงกรานต์ ปีใหม่ และ วันเด็ก

ป้าดม ซึ่งเป็นประธานชุมชนศุภมิตร๑ คนเก่าแก่ของนางเลิ้ง เป็นแรงสำคัญในการจัดงานในชุมชน ป้าดมเล่าว่าในชุมชนนี้มีงานฉลองในวันสำคัญมาตั้งแต่ป้ายังเป็นเด็กและจัดต่อกันมาตลอด สถานที่จัดงานคือบริเวณที่ว่างใกล้บ้านป้าดม ป้าดมว่าเป็นประเพณีให้คนสามัคคีกัน ผู้ที่มาร่วมกันจัดคือคนเก่าแก่มีอายุระหว่าง ๕๐-๗๐ ปี งานวันสงกรานต์เริ่มมีการประชาสัมพันธ์โดยวิธีการบอกต่อและติดประกาศเชิญชวน ให้ช่วยกันบริจาคเงิน งบประมาณในการจัดงานแต่ละครั้งประมาณ ๑๐,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ บาท ส่วนใหญ่ได้จากการเรี่ยไรในชุมชนเอง คนส่วนใหญ่จะบริจาค ๑๐๐-๒๐๐ บาท มีเฉพาะ ๒ -๓ บ้านที่บริจาคถึง ๕๐๐ บาท

งานช่วงเช้าจะเริ่มด้วยการเลี้ยงพระ ๙ รูป ส่วนการรดน้ำซึ่งเคยมีก็เลิกไปแล้ว ป้าดมให้เหตุผลว่าคนเฒ่าคนแก่ล้มหายตายจากไปแล้วมีเหลืออยู่ก็แต่คนรุ่นป้า จากนั้นเป็นการเล่นของเด็กๆในชุมชน งานปีใหม่ก็จัดเหมือนกัน แต่งานวันเด็กจะมีพิเศษกว่าตรงที่มีของขวัญจากสำนักงานเขต และ นักการเมืองท้องถิ่น จึงมีการจับฉลาก และมีการทำอาหารมาเลี้ยงเด็กๆด้วย ป้าดมไม่ได้เป็นผู้จัดงานวันเด็กแต่ให้หลานเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการจัดแทน

จับกลุ่มประจำวัน

นางเลิ้งมีแหล่งที่คนในชุมชนมักจะมาชุมนุมกัน หลายแห่ง เช่น แหล่งรวมวัยรุ่น หน้าตึกแถวร้านค้าริมถนนหน้าวัดแค ร้านนี้อยู่ในทำเลที่เป็นศูนย์กลางที่คนเดินผ่านไปมามาก

โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงเย็นที่คนเลิกจากงาน เลิกโรงเรียน และคนออกมาซื้ออาหารเย็น หน้าร้านนี้เป็นที่รวมของผู้ชายรุ่นอายุ ๒๐ - ๓๐ ปี กลุ่มผู้ชายวัยรุ่นจะมานั่งที่นี่ช่วงเย็นๆหลังเลิกงาน เมื่อเห็นผู้หญิงเดินผ่านไปมาก็จะพูดจาเย้าแหย่เป็นที่สนุกสนาน (ของผู้เย้าแหย่) ใกล้วัดสุนทร บริเวณตรอกไก่ เป็นอีกแหล่งที่คนหนุ่มๆไปชุมนุมกัน กิจกรรมที่กลุ่มนี้ทำก็จะคล้ายกับกลุ่มหน้าวัด

แหล่งรวมคนสูงอายุ หน้าเมรุ ศาลา ๑ วัดแค มีคนมาจับกลุ่มพูดคุยประมาณ ๕-๖ คน ช่วง ๕ - ๖ โมงเย็น กลุ่มคนที่มาจับกลุ่มนี้จะผู้หญิงที่มีอายุ ๕๐ ปี ขึ้นไป คนที่ไปไม่แน่นอน แต่จะมีครั้งละไม่น้อยกว่า ๕ คนเสมอ แหล่งรวมของคนมีอายุเชื้อสายจีนคือ เพิงไม้ทางเข้าตลาด ชาวจีนอายุประมาณ ๖๐ ปี จะออกมานั่งจับกลุ่มกันตอนสายๆ พูดคุยสารพัดเรื่อง ทั้งเรื่อง ลูกหลาน ความเจ็บป่วย และ เรื่องทั่วไป เช่นข่าวสารต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน เป็นต้น อีกที่หนึ่งที่ชายจีนจะมารวมกันคือวงหมากรุกแถวศาลเจ้า

นอกจากนี้ยังมีวงหมากรุกหน้าโรงหนังอีก ๒ วง วงหนึ่งเป็นของคนรุ่นอายุ ตั้งแต่ ๓๐–๔๐ และ อีกวงหนึ่งเป็นของคนรุ่นอายุ ๔๐–๖๐ แต่ละวงจะมีประมาณ ๓-๔ คน คนที่มานั่งจะเป็นเจ้าประจำ มากินกาแฟและคุยกัน ระหว่างรอเล่นหมากรุก ในวงกาแฟจะมีเรื่องคุยหลายเรื่องตั้งแต่เรื่องการเมือง วิจารณ์รัฐบาล วิจารณ์ข่าวสารบ้านเมือง เรื่องมวย เรื่องม้า ไปจนถึงเรื่องราวต่างๆในชุมชน

กลุ่มกองขยะ หน้าโรงบิลเลียดลุงสง่า ช่วงเช้าจะมีคนประมาณ ๔-๕ คน เอาข้าวจากวัดมากินบ้าง กลุ่มนี้เป็นพวกที่ชาวชุมชนว่า “เกเร” จะนั่งกินเหล้าแต่เช้า และรอจนกว่าจะมีคนมาเรียกไปใช้ให้ทำงาน บางครั้งมีพนักงานเก็บขยะเข้ามาร่วมวงด้วย ชาวชุมชนบอกว่ากลุ่มนี้ไม่ค่อยมีใครอยากไปยุ่งด้วย

ที่ชุมนุมของกลุ่มบ้านเช่าที่มาจากภาคอีสานจะอยู่ในบริเวณบ้านเช่าในชุมชนศุภมิตร ๒ วง คุยวงหนึ่งจะเป็นกลุ่มคนขับแท็กซี่ ที่นี่จะมีคนทั้งวันเพราะมีคนขับแท็กซี่หลายกะ บางคนขับช่วงกลางวัน บางคนขับช่วงกลางคืน อีกวงหนึ่งคือวงของแม่ค้า รถเข็นขายอาหารอีสาน ผู้หญิงที่มาเช่าบ้านจะมาล้อมวงกันในช่วงที่ไม่ขายไก่ปิ้ง หมูปิ้ง ส้มตำ กลุ่มนี้ดูครึกครื้น สนุกสาน

กลุ่มในนางเลิ้งมี ๒ ประเภทใหญ่ๆ ประเภทแรกคือ กลุ่มที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้น ซึ่งนับว่าเป็น กลุ่มสัมพันธ์เสมอหน้า หมายถึงกลุ่มที่รวมกันโดยไม่มีใครเป็น “หัวหน้า” แบบถาวร ในบางเรื่องอาจมีบางคนขึ้นเป็นผู้นำ แต่คนนั้นก็ไม่ได้เป็นผู้นำในทุกเรื่อง ไม่มีโครงสร้างและการแบ่งหน้าที่ในกลุ่มอย่างชัดเจนตายตัว เป็นกลุ่มที่พูดคุย ช่วยเหลือกัน เช่น กลุ่มแม่ค้า-พ่อค้าหาบเร่ รถเข็น, กลุ่มวัด กลุ่มคนแก่, กลุ่มพูดคุย ซึ่งมีทั้งกลุ่มคนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน และกลุ่มละแวกบ้าน

กลุ่มประเภทที่ ๒ คือ กลุ่มสัมพันธ์แบบลำดับชั้น หมายถึงกลุ่มที่มีการวางโครงสร้างและหน้าที่ของผู้นำและสมาชิกอย่างตายตัว มีลำดับขั้นของการนำและการสั่งการ การเข้าสู่ตำแหน่งต่าง ๆเป็นไปอย่างเป็นทางการ กลุ่มประเภทนี้ได้แก่ กลุ่มกรรมการศาลเจ้า และ กรรมการชุมชน

กลุ่มสัมพันธ์แบบลำดับชั้น

กลุ่มแบบลำดับชั้นที่เห็นได้ชัดเจนมี ๒ กลุ่มคือ กรรมการศาลเจ้าและ กรรมการชุมชน

๑) กรรมการศาลเจ้า: เจ้าของศาลเจ้าตัวจริง

ศาลเจ้าเป็นอีกส่วนหนึ่งของชุมชนนางเลิ้งที่ทำให้ผู้คนรู้จักนางเลิ้งมากขึ้น ทั้งในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ และ การจัดงานประจำปีที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งใช้งบประมาณสูงถึง กว่าครึ่งล้านบาท ค่าใช้จ่ายของศาลเจ้าต่อเดือนสูงถึง ๖,๐๐๐ บาท แม่ค้าพ่อค้าชาวจีนที่อยู่ในตลาดบอกว่า เขามีส่วนร่วมเพียงแค่การบริจาคเงิน ๕๐-๑๐๐ บาท ต่อปีในช่วงเทศกาล และไปดูงิ้ว ดูลิเก เท่านั้น พวกเขาไม่รู้ว่าการจัดการที่ใหญ่โตถึงกับปิดถนนเพื่อขบวนแห่ที่อลังการนั้นต้องมีขั้นตอนในการติดต่อและการขอกับทางการอย่างไร วงดุริยางค์นำขบวนจะเอามาจากไหน จะไปจ้างคณะงิ้วและลิเกจากที่ไหน จะเรี่ยไรให้ได้เงินจำนวนมากพอที่จะจัดงานประจำปีได้อย่างไร

คณะกรรมการศาลเจ้ามี ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งมาจากการให้เจ้าเลือก ๒๐ คน วิธีการคือใช้วิธีเขียนชื่อผู้บริจาคทุกคน แล้วนำมาจับชื่อขึ้นมาเสี่ยงทายว่าจะได้เป็นกรรมการหรือไม่ หากชื่อใครถูกจับขึ้นมาและเสี่ยงทายได้คนนั้นก็เป็นกรรมการ ส่วนกรรมการอีกกลุ่มหนึ่งคือกรรมการถาวรมี ๕-๖ คน กลุ่มนี้คือผู้ดำเนินการบริหารงานทั้งหมด เป็นกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่มีฐานะดีทั้งที่อยู่นางเลิ้ง สะพานขาว หลานหลวง และ เทเวศร์ ด้วย กลุ่มกรรมการนี้จะเป็นกลุ่มที่รู้จักมักคุ้นกันดี เป็นคนกว้างขวาง รู้จักคน รู้จักหน่วยงานราชการมากพอจะขอ “ความช่วยเหลือ” ได้

ในแต่ละปีศาลเจ้านางเลิ้งได้บริจาคและให้เงินสนับสนุนองค์กร และหน่วยงานต่าง ๆ เช่น มูลนิธิปอเต็กตึ๊ง โรงเรียนวัดโสมนัส หน่วยบรรเทาสาธารณภัยนางเลิ้ง เป็นต้น สำหรับชุมชนนางเลิ้งกรรมการเห็นว่า ชุมชนเองก็มีหน่วยงานที่ดูแล และให้การสนับสนุนอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นสำนักงานเขต กทม. ร่วมทั้งกลุ่มนักการเมืองท้องถิ่น หากชุมชนมีปัญหาก็สามารถปรึกษาหน่วยงานเหล่านี้ได้ คณะกรรมการศาลเจ้าไม่มีหน้าที่ดูแลชุมชน

๒) กรรมการชุมชน: ยุคช่วงชิงการนำ(อย่างเป็นทางการ)เพิ่งเริ่ม

แม้ว่าความเป็น “ตัวแทน” ชาวชุมชนของคณะกรรมการชุมชนจะยังคงเป็นคำถามอยู่ แต่ปรากฏการณ์ที่พบในการศึกษาชุมชนคือ คณะกรรมการชุมชน กำลังจะถูกทำให้มีบทบาทมากขึ้นเป็นลำดับ เราพบว่า ก่อนที่จะมีการเลือกตั้งเมื่อ เดือนธันวาคม ๒๕๔๒ กรรมการชุมชนชุดเก่าอยู่ในตำแหน่งมานานถึง ๑๐ ปี นับจากการแต่งตั้งของสำนักงานเขตป้อมปราบครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ กรรมการชุมชนไม่มีประสบการณ์ในการทำงานกับชุมชน บทบาทที่ผ่านมาของกรรมการ

คือ การเป็นผู้สื่อข่าวจากสำนักงานเขต และหน่วยงานราชการอื่น ๆ ซึ่งในระยะหลังนี้เข้ามาในชุมชนมากขึ้น หน่วยงานที่เข้ามานี้มีทั้งหน่วยงานพัฒนาของรัฐและเอกชน

หน่วยงานเอกชนสนใจนางเลิ้งในแง่ความเก่าแก่ วัฒนธรรมดั้งเดิม ตลาด โรงหนัง ส่วนหน่วยงานราชการมีงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น มีการรณรงค์เรื่องขยะสิ่งแวดล้อม และการปรับปรุงสภาพทางกายภาพของชุมชน และกิจกรรมต่อต้านยาเสพติด เป็นต้น ส่วนสถาบันการศึกษาเข้ามาใช้นางเลิ้งเป็นพื้นที่ฝึกหัดนักศึกษาในสาขาต่าง ๆ

การเลือกตั้งที่เพิ่งผ่านมาเมื่อเดือน ธันวาคม ๒๕๔๒ นับเป็นครั้งแรกที่เกิดการแข่งขันช่วงชิงการนำ ระหว่างผู้นำคนเก่าและคนใหม่ ผู้นำคนใหม่ ซึ่งเป็นผู้หญิงอายุ ๖๐ กว่าปี เป็น อสส. และ มีอาชีพเป็นช่างตัดเสื้อ ได้รับเสียงสนับสนุนจากกรรมการให้เป็นประธานด้วยคะแนนถึง ๘ ต่อ ๓ กรรมการชุดใหม่เริ่มปรับระเบียบการบริหารงานโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการบริหารเงินให้มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ และ มีความรัดกุมมากขึ้น ให้มีการประชุมกรรมการชุมชนเพื่อร่วมกันตัดสินใจ ภาพของประธานคนใหม่คือผู้ที่ไม่อิงกับนักการเมืองฝ่ายใด นอกจากนี้ที่สำคัญคือความเป็นคนเก่าแก่ในชุมชนทำให้ประธานสามารถเข้ากับกลุ่มคนแก่และกลุ่มคนจีนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

กรรมการชุดใหม่ได้แสดงให้เห็นถึงความกระตือรือล้นที่จะทำกิจกรรมในชุมชน เช่นการตั้งกลุ่มผู้สูงอายุ และ การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น แต่ยังไม่ทราบถึงวิธีดำเนินการ การหาแหล่งสนับสนุนความรู้ และเงินทุน เคยมีการประชุม ชมรมกรรมการชุมชนเขตป้อมปราบ ๑๔ ชุมชน จัดโดยสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง มีการนำผู้นำจากชุมชนอื่นมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้วย จากการประชุมทำให้เห็นว่า ข้อจำกัดของกรรมการชุมชนไม่ได้มีเฉพาะในชุมชนนี้แต่เป็นปรากฏการณ์ร่วมของชุมชนต่าง ๆที่อยู่ในเขตป้อมปราบด้วย

๕. ประวัติศาสตร์นางเลิ้ง:ความต่อเนื่องและความขาดตอน

นางเลิ้งมีลักษณะที่พิเศษในแง่ความเก่าแก่ ความรุ่งเรืองในอดีต นางเลิ้งเป็นความทรงจำและความภูมิใจของผู้คนในรุ่นอายุหนึ่ง นางเลิ้งในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ประวัติศาสตร์บางด้านของนางเลิ้งนั้นมีความสืบเนื่องยาวนานมาจนปัจจุบัน ในขณะที่บางด้านของประวัติศาสตร์ได้ขาดตอนไปแล้ว

ความต่อเนื่อง

ความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ของนางเลิ้งมี ๒ ด้าน คือ ด้านหนึ่งเป็นความต่อเนื่องของนโยบายรัฐที่สืบทอดมายาวนานซึ่งได้แก่ แนวทางการพัฒนาเมืองของรัฐซึ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อปูทางให้ระบบการค้า โดยไม่คำนึงถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเดิม ไม่

คำนึงถึงระบบเศรษฐกิจของคนระดับล่าง และสิ่งที่สืบเนื่องในนโยบายของรัฐอีกประการหนึ่งคือแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐที่ปัญหาคนจนไม่เคยได้รับการแก้ไข

อีกด้านหนึ่งเป็นความต่อเนื่องของการต่อสู้เพื่อมีชีวิตรอดของคนจนที่ถูกผลักให้ไปอยู่ "ชายขอบ" ของระบบเศรษฐกิจ-การเมืองที่มีคนรวยเป็นศูนย์กลาง คนชายขอบเหล่านี้ต่อต้านการทำลาย "ย่าน" ด้วยการตั้งหาบเร่ แผงลอยบนถนน ใต้สะพาน และ บริเวณที่ยังไม่ก่อสร้าง, ใช้สัมพันธ์แนวราบระหว่างคนจนด้วยกัน เพื่อค้ำจุนและรักษาการอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (ในขณะที่คนรวย พยายามสร้าง "ย่านเทียม" ขึ้น เช่น กลุ่มบรรเทาสาธารณภัย, กลุ่มกรรมการศาลเจ้า เป็นต้น) การต่อสู้ของผู้คนมีความต่อเนื่อง แต่ก็เป็นการต่อสู้ที่มีความยากลำบากมากขึ้นกว่าเดิม

ความขาดตอน

ความขาดตอนทางประวัติศาสตร์ของนางเลิ้ง มี ๒ ด้านคือ ความขาดตอนในพัฒนาการของเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ (formal sector) โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการค้า (mercantilism) ความเสื่อมถอยของระบบที่เป็นทางการ สถาบันการเงินหลายแห่งล่มสลายและนำเอาธุรกิจอื่นๆพังลงไป แรงงานที่อยู่ในระบบต้องประสบปัญหาการไม่มีงานทำ ในขณะที่เศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการพัฒนาขึ้น ผู้คนหันมาให้ความสนใจธุรกิจขนาดกลาง ขนาดย่อม มีการส่งเสริมผู้ประกอบอาชีพอิสระรายย่อยมากขึ้น

อีกด้านหนึ่งของความขาดตอนคือ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนางเลิ้งกับ วัด ตลาด และศาลเจ้า ชาวนางเลิ้งเสียความเป็น "เจ้าของ" ตลาดให้กับระบบการค้าแบบเป็นทางการ, เสียศาลเจ้าให้กับคนรวยที่ใช้ศาลเจ้าเป็นเครื่องมือระดมความสมานฉันท์ในกลุ่มพ่อค้า, เสียวัดแค และได้วัด "สุนทรธรรมทาน" ที่แพงขึ้น และมีกลุ่มนักเลงทั้งที่เป็นพระและไม่ได้เป็นพระปกครอง

แม้ว่าความสัมพันธ์ของชาวนางเลิ้งกับ วัด ตลาด ศาลเจ้า จะขาดตอนไปแต่ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นการสูญเสียความสัมพันธ์ไปทั้งหมด วัดแคอาจจะไม่ได้เป็นศูนย์รวมของผู้คนเหมือนเดิม แต่วัดแคก็เป็นวัดเดียวในย่านนี้ที่เป็นวัดราษฎร์ ในขณะที่วัดโสม วัดสะเกษ วัดดุสิตาราม ที่อยู่ย่านเดียวกันล้วนเป็นวัดหลวง ชาวนางเลิ้งสามารถไปประกอบกิจทางศาสนาในรูปแบบที่ต้องการ เนื่องจากวัดแคเป็นวัดที่ไม่มีกฎระเบียบมากเช่นวัดอื่นที่เป็นวัดหลวง ตลาดนางเลิ้งอาจไม่คึกคักเหมือนเดิม แต่ตลาดก็จะยังคงอยู่ได้เพราะเป็นตลาดเดียวในย่านนั้น อีกทั้งตลาดนางเลิ้งมีความเฉพาะของตลาด เช่น ขนม อาหาร ที่มีชื่อเสียง

ความสัมพันธ์ของผู้คนเก่าแก่ยังคงมีอยู่ ในห้องแถวรอบตลาดประมาณ ๒๐ห้อง ยังมีคนเก่าๆที่รู้จักกันมานาน พึ่งพากัน เกี่ยวดองกัน ที่ไม่ใช่ญาติก็เหมือนญาติ ยังทำการค้าแบบเดิมๆแม้จะไม่เป็นการค้าที่ทำเงินเท่าใดนัก คนแก่ในชุมชนยังใช้เวลาอยู่ด้วยกัน ยังเกาะกลุ่มกันเหนียวแน่น ปรึกษากันเรื่องความเจ็บป่วย และ การดูแลตัวเอง เล่าเรื่องลูกหลาน และเรื่องอื่นๆในชุมชน คน

กลุ่มนี้ยังไปวัดแค ในวันสำคัญทางศาสนา โดยเฉพาะวันสงกรานต์ซึ่งทางวัดจัดการทำบุญกระดูกด้วย แม้ว่าจะไม่พอใจพระบางรูปในวัด แต่ยังคงศรัทธาเจ้าอาวาสอยู่ พระในวัดยังช่วยคนจนแถวนั้นให้ได้อาหาร และ ของใช้ เป็นครั้งคราว

ร่วมกับชุมชนสานความต่อเนื่อง

ความต่อเนื่องในการต่อสู้ของชาวนางเลิ้งเพื่อปกป้องการอยู่ในอาชีพกึ่งอิสระเป็นสิ่งที่ชาวนางเลิ้งภูมิใจ หลายคนจะบอกเล่ากับเราถึงการดิ้นรนเพื่อมีชีวิตอยู่ในเมืองใหญ่อย่างกรุงเทพ และพูดถึงลูกหลานที่สามารถเติบโต และ มีครอบครัวเองได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของเขา ความต่อเนื่องนี้เป็นสิ่งที่ควรจะได้มีการส่งเสริมและสานต่อ

อาชีพกึ่งอิสระในระบบเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการนี้กำลังมีปัญหา โดยเฉพาะหาบเร่และเข็นรถขายอาหาร ปัจจุบันจำนวนผู้ขายมีมากขึ้น คนที่ตกงานหันมาทำอาชีพนี้หลายคน ทั้งจำนวนผู้ซื้อก็ลดลงเนื่องจากหน่วยงานที่อยู่ย่านนี้ย้ายออกไปอยู่นอกเมือง การเร่ขายทำได้ยากขึ้นพวกหาบเร่ถูกกำหนดบริเวณขาย ผู้ค้าที่ขาดเงินหมุนเวียนวันต่อวัน ต้องกู้เงินนอกระบบ ดอกเบี้ยสูง บางคนต้องใช้วิธีหมุนเงินกู้ด้วยวิธีการเล่นแชร์หลายกลุ่ม บางคนต้องหยุดขายในวันรุ่งขึ้นเพราะไม่มีเงินหมุน

นอกจากปัญหาด้านการเงินแล้ว สิ่งที่แม่ค้า-พ่อค้าหาบเร่ ในนางเลิ้งต้องเผชิญคือ การถูกคนในชุมชนมองว่าเป็น “คนนอก” ที่แตกต่างในวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ คนเก่าแก่ในชุมชนจะเล่าหลายครั้งว่า กลุ่มแม่ค้าหาบเร่เหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากอีสาน มาเช่าบ้านอยู่ในนางเลิ้ง ไม่ใช่คนเก่าแก่ในชุมชน เป็นกลุ่มที่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนไป ในทางกายภาพเมื่อมีคนมาอยู่มากขึ้น ทั้งคนที่มาอยู่ก็ไม่ใช่เจ้าของบ้านเพียงมาเช่าอาศัยบ้านในชุมชนนี้ คนกลุ่มนี้ไม่ดูแลบ้าน ปล่อยให้บ้านทรุดโทรม รกรุงรัง จากเดิมผู้คนในชุมชนเก่าแก่แห่งนี้มีความสนิมสนมกัน ปัจจุบันไม่รู้จักกันแล้ว ต่างก็มาจากที่อื่น ส่วนเจ้าหน้าที่ กทม. มองว่ากลุ่มแม่ค้า-พ่อค้าหาบเร่ เหล่านี้คือความเกะกะทำลายสภาพที่สวยงามของเกาะรัตนโกสินทร์ กทม.ได้การวางแผนกำจัดที่วางหาบเร่ แผงลอยภายใต้แผนพัฒนาเกาะรัตนโกสินทร์

ทั้งการต่อสู้ของผู้คนเพื่อรักษาอาชีพที่มีลักษณะกึ่งอิสระ และ สายสัมพันธ์ที่ยังมีอยู่ในชุมชนเป็นสิ่งที่น่าจะได้รับการสานต่อส่งเสริมให้ดำรงอยู่เป็นสายใยที่ร้อยชีวิตของผู้คนในย่านนี้ อาชีพของชาวนางเลิ้งซึ่งเป็นอาชีพของอีกหลาย ๆคนในกรุงเทพ ที่ถูกมองว่าเป็นปัญหาของเมืองนั้น ในความเป็นจริงอาจเป็นอาชีพที่หล่อเลี้ยงเมืองนี้ทั้งเมืองก็เป็นได้

ส่วนที่ ๗ : จากความรู้สู่การปฏิบัติ

"...โอ้นางเลิ้งเอยเคยรื่นรมย์ เคยชื่นเคยชม สังคมเย็นร่มพรมพริ้ว ท่ามกลางสายลมแสงจันทร์ ฉันยังจดจำซ้ำซาบ ว่าในหัวใจผูกพัน _ภาพพิมพ์สัมพันธ์รักเก่า จากนางเลิ้งไปไกลสุดไกล กายจากพรากไป หัวใจมันไม่ไปไหน ให้ไปพ้นแดนรักเรา เหมือนมีเวทมนต์ดลให้ กลับมาหารอยร่มเงา นางเลิ้งเงียบเหงาเศร้าตรม

นางเลิ้งร่มเย็นเป็นศาลาพักใจ คลายหมองไหม้ คลายไข้ ใจ ที่รุมร้อนห่ม ขอฉันมาเพื่อจะลืมที่เคยชื่นชม ชีวิตสังคมรื่นรมย์รักเอย

โอ้นางเลิ้งงาม งามตระการ ยังโปรดยังปราน หัวใจตายด้านอาศัย ให้มันสำราญสำเริง แม้ใจตื้นตันพันชื่น อาลัยแล้วโดยสิ้นเชิง ยังรักนางเลิ้งไม่คลาย

เพลงนางเลิ้งนี้แต่งโดย ชาตรี ศิลปสนอง และศรีสวัสดิ์ พิจิตรวรการ ในยุคสมัยที่ย่านตลาดและ ชุมชนนางเลิ้งยังมีความคึกคัก รุ่งเรือง บทเพลงได้บอกเล่าถึง ชีวิตผู้คนและความเป็นอยู่ในวันก่อนของนางเลิ้ง ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ ชุมชนในย่านนางเลิ้งนั้นสามารถสืบกลับไปถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีหลักฐานการอ้างอิงถึงนางเลิ้งในทางเอกสารว่ามีการอพยพกวาดต้อนผู้คนจากภาคใต้บ้าง เขมรบ้าง มาตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยซึ่งในสมัยนั้นยังเป็นทุ่งโล่งอยู่นอกกำแพงเมือง จนมีการขุดคลอง สร้างถนน ตลาด โรงสูบฝิ่น โรงภาพยนตร์ ตึกแถวสำหรับอยู่อาศัยและค้าขาย ฯลฯ ซึ่งทำให้นางเลิ้งเมื่อครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาเป็นย่านการค้าพาณิชยกรรม

แหล่งบันเทิงที่คนกรุงเทพฯรู้จักเป็นอย่างดี แต่เมื่อเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในหลังสมัย พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา กรุงเทพฯและเศรษฐกิจของประเทศได้ขยายตัวและเติบโต มีย่านศูนย์กลางการค้า ธุรกิจ และความบันเทิงเกิดเกิดใหม่ เช่น สีลม สยามสแควร์ และที่อื่น ๆ ที่เกิดตามการขยายของเมือง ส่งผลให้นางเลิ้งได้สูญเสียความรุ่งเรืองไป

ปัจจุบันบริเวณชุมชนและตลาดนางเลิ้งจะอยู่ในวงล้อมของถนนนครสวรรค์ ถนนหลานหลวง และคลองผดุงกรุงเกษม มีชุมชนตามที่จัดตั้งโดยกรุงเทพมหานคร ๓ ชุมชน คือ ชุมชนศุภมิตร ๑ ชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน ภายในบริเวณนี้จะมีวัดสุนทรธรรมทาน (แคนางเลิ้ง) , โรงหนังเฉลิมธานี , ตลาดนางเลิ้ง และชุมชนละครชาตรี ลิเก ซึ่งมีอยู่คู่กับชุมชนนางเลิ้งมานาน

หลายคน เปรียบเปรย “นางเลิ้ง” กับชีวิตคนในวัยชรา ที่เคยผ่านการเติบโต ความรุ่งเรืองมาในอดีตและ ถดถอยหยุดนิ่ง หากในความเก่าแก่ของชุมชนนางเลิ้งนี้เอง โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัด และองค์กรชุมชนแออัด ระยะที่ ๒ และที่ ๓ จึงได้เลือกชุมชนแห่งนี้เพื่อเป็นกรณีศึกษาย่านชุมชนเก่าแก่

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

โครงการวิจัยฯ นี้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ เดือน พฤศจิกายน ๒๕๔๐ แบ่งระยะเวลาดำเนินโครงการฯ ออกเป็น ๓ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ - เมษายน ๒๕๔๑ เป็นช่วงของการสำรวจ ตรวจตรา ทบทวน องค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนแออัด และองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ใน ๔ เมืองหลักของภาคต่าง ๆ คือ เชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพมหานคร และสงขลา ซึ่งผลของการศึกษา ได้กำหนดกรอบและแนวทางในการศึกษาวิจัย และปฏิบัติการ ในระยะที่ ๒ และ ๓

ระยะ ที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๔๒ - กรกฎาคม ๒๕๔๓ วัตถุประสงค์หลักของโครงการวิจัยและปฏิบัติการคือ การค้นหากระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมต่อพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน และการส่งเสริมให้เกิดองค์กรชุมนที่เข้มแข็ง โครงการวิจัยและปฏิบัติการฯ ระยะที่ ๒ จึงเลือกศึกษา “ชุมชน” ใน ๔ เมือง โดยการคัดเลือกชุมชนที่เป็นตัวแทน ชุมชนในลักษณะต่าง ๆ “นางเลิ้ง” เป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่ ที่มีวิวัฒนาการมาพร้อม ๆกับกรุงรัตนโกสินทร์

ในช่วงนี้จึงเป็นการศึกษา ชุมชน เพื่อหาแนวทางในการกำหนดกิจกรรมพัฒนาในแต่ละชุมชน โดยมีประเด็นหลักในการศึกษา คือ

(๑) รหัสหมายของชุมชน ว่าคนในและนอกชุมชนรู้สึกนึกคิดต่อชุมชนว่าเป็นอย่างไร

(๒) เศรษฐกิจไม่เป็นทางการ หมายถึง การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ ที่มีลักษณะ เช่น รถเข็น หาบเร่ รับจ้าง มอเตอร์ไซค์รับจ้าง ช่างเย็บผ้า ขายอาหาร ฯลฯ

(๓) ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน

(๔) ผู้นำและความสัมพันธ์ในชุมชน

ระยะที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๔๓ - พฤศจิกายน ๒๕๔๔ เป็นช่วงที่ทดลองปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาในชุมชน โดยนำจากความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนนางเลิ้ง จากการศึกษาในระยะที่ ๒ มาเพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดงานปฏิบัติการชุมชน เพื่อหากระบวนการและวิธีการทำงานในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความน่าอยู่และยั่งยืน ซึ่งในรายงานฉบับนี้เป็นผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ในโครงการระยะที่ ๓ โดยในการนำเสนอในรายงาน ฉบับนี้ จะเสนอตาม “กิจกรรม” ที่ใช้เป็นเงื่อนไขและเครื่องมือสำหรับการสร้างกระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชนและชุมชน ซึ่งกิจกรรมที่ทำร่วมกับชาวบ้านในชุมชนประกอบด้วยกิจกรรม กลุ่มออมทรัพย์ การเกิดเวทีเรียนรู้ของคณะกรรมการชุมชน การทำในชุมชนนางเลิ้งเป็นที่รู้จัก ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก การปรับปรุงที่อยู่อาศัยและอาคาร เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป กิจกรรมแต่ละกิจกรรมนั้นมีกลุ่มเป้าหมาย ผลที่คาดหวัง และขั้นตอนวิธีการทำงานที่แตกต่างกันไป ซึ่งทั้งที่สามารถบรรลุเป้าหมายที่คาดหวังไว้ และไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้

ทีมศึกษาวิจัย

โครงการศึกษาวิจัย และปฏิบัติการฯ ระยะที่ ๒ และ ๓ กำหนดองค์หระกอบของทีมศึกษาวิจัยในแต่ละพื้นที่ ให้มี นักวิชาการ และ นักพัฒนา โดยนักวิชาการจะเป็นผู้ดูแลเรื่องประเด็น กระบวนการและวิธีการศึกษาวิจัย วิเคราะห์ข้อมูล ในขณะที่นักพัฒนาจะเป็นผู้ร่วมวิจัย เก็บรวบรวบข้อมูล และร่วมวิเคราะห์ข้อมูล

ในกระบวนการทำกิจกรรมในชุมชน ช่วงระยะที่ ๓ นั้น “นักพัฒนา” และ “นักวิจัย” จะอยู่ในตัวบุคคลเดียวกัน คือ ต้องการกระตุ้นให้เกิดกิจกรรม เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมาย และสนับสนุนการปฏิบัติทำกิจกรรม โดยในตลอดกระบวนการพัฒนาต้องทำการจดบันทึกกระบวนการทำงาน ผลที่เกิดขึ้น และการวิเคราะห์ ไปพร้อม ๆ กัน

สำหรับ นางเลิ้งนั้น ทีมวิจัย (โดยเฉพาะ นักวิจัยภาคสนาม) ต้องอาศัยระยะเวลานานพอสมควรในการสร้างความคุ้นเคยกับคนในนางเลิ้ง และค้นหาตัวผู้นำที่สนใจงานพัฒนาชุมชน นักวิจัยภาคสนามมีความเห็นว่า “คนในนางเลิ้งไม่ค่อยพูดคุยกับคนนอกที่แปลกหน้า ซึ่งต้องใช้เวลาหลายเดือน จึงสร้างความคุ้นเคยและไว้ใจจากผู้นำในชุมชน พ่อค้าแม่ค้าในตลาด คนเก่าแก่ และผู้เข้ามาอยู่ใหม่ ในการให้สัมภาษณ์ และร่วมทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน

ผลการศึกษาจากโครงการฯ ระยะที่ ๒

ตามที่เกริ่นนำมาข้างต้นว่าในช่วงการศึกษาชุมชน มีประเด็นหลักของการศึกษาที่กำหนดไว้ ซึ่งสรุปผลการศึกษาของ ชุมชนนางเลิ้ง มีดังนี้

๑. รหัส "ชุมชนนางเลิ้ง"

ทีมวิจัยรู้จักชุมชนนางเลิ้งก่อนเข้าไปสัมผัสวิถีชีวิตของชุมชนนางเลิ้ง ทีมวิจัยรู้จักชุมชนนางเลิ้งว่าเป็น ชุมชนเก่าแก่คนอยู่อาศัยกันมานาน มีตลาดซึ่งปัจจุบันเป็นตลาดกลางวัน ขายอาหารสำเร็จรูปที่มีชื่อเสียงด้านรสชาติ

หลังจากที่คลุกคลีกับผู้คนในนางเลิ้งทำให้พบว่า นอกจากความเป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนนางเลิ้งยังหมายถึงอย่างอื่นในสายตาและความรู้สึกนึกคิดของคนกลุ่มต่าง ๆ เช่น

๑. แหล่งค้าขาย ในชุมชนนางเลิ้งมีกลุ่มพ่อค้า แม่ค้า ที่มาขายของและเช่าบ้านในชุมชน โดยเฉพาะในศุภมิตร ๒ ซึ่งจะมีบ้านเช่าอยู่มาก คนส่วนใหญ่มาจากต่างจังหวัด มาเช่าบ้านอยู่เพราะเห็นว่าเป็นแหล่งที่เขาสามารถทำมาหากินค้าขายได้ หลายคนอยู่มานานกว่า ๑๐ ปี แต่อย่างไรก็ดี คนกลุ่มนี้ก็ถูกมองว่าเป็น "คนใหม่" จากสายตา "คนเก่า" ของที่นี่

๒. แหล่งการพนัน ทั้งอาณาบริเวณรอบย่านนางเลิ้งนั้นมีสนามม้า สนามมวย โต๊ะสนุกเกอร์ วงพนัน การขายหวยใต้ดิน เป็นต้น จึงทำให้ชาวนางเลิ้งรุ่นเก่ามองว่า "มีกลุ่มคนในชุมชนและต่างถิ่นมาเสี่ยงโชคกันในชุมชนนางเลิ้ง

นอกจากนี้ชุมชนนางเลิ้งยังเป็นอย่างอื่น ๆ เช่น แหล่งวัฒนธรรมเก่าแก่ของกรุงเทพฯ ชุมชนเมืองในการบริหารปกครองของกรุงเทพมหานคร

๒. ผู้นำและคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนนางเลิ้ง

ชุมชนนางเลิ้งนั้นมีพื้นที่อยู่ในเขตป้อมปรายศัตรูพ่าย ทางสำนักงานเขตได้จัดตั้งชุมชนขึ้นมา ๓ ชุมชน คือ ชุมชนศุภมิตร ๑ ชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทานพร้อมกันนั้นได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนเพื่อทำงานพัฒนาชุมชน และประสานงานร่วมมือกับสำนักงานเขตฯ

ในชุมชนนางเลิ้งมีกิจกรรมที่ชาวชุมชนร่วมกันทำกันเอง เช่น คณะกรรมการศาลเจ้า หน่วยบรรเทาสาธารณภัย ส่วนกลุ่มอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด เช่น กลุ่มบ้านเช่า คนละครรำ คนขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง กลุ่มคนไปทำบุญวัดแคนางเลิ้ง กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น

ความรู้สู่งานปฏิบัติ

เมื่อสิ้นสุดโครงการฯ ระยะที่ ๒ ได้มีการวิเคราะห์และสรุปข้อมูลต่าง ๆ ร่วมกับทีมวิจัยชุมชนนางเลิ้ง และทีมวิจัยทั่วประเทศ (โครงการมีการศึกษาใน ๔ จังหวัด คือ กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ขอนแก่น และสงขลา) และทีมวิจัยนางเลิ้งได้ร่างแผนทางการทำงานพัฒนากับชุมชนนางเลิ้งขึ้นมา ซึ่งเป็นแผนงานของโครงการฯ ในระยะที่ ๓ เป็นช่วงเวลาที่เป็นการทดลองปฏิบัติกิจกรรมพัฒนา ในส่วนของชุมชนนางเลิ้งนั้น ในเบื้องต้นได้มีการวางแนวทางการทำกิจกรรมพัฒนาและศึกษาข้อมูลเพื่อเป็นองค์ความรู้เพิ่มเติม ดังนี้

๑. การศึกษากลุ่มบ้านละคร ในชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน

ในชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน ด้านติดถนนหลานหลวงนั้น ปัจจุบันยังปรากฏว่ามีกลุ่มบ้านละครที่มีชื่อเสียง ซึ่งสืบสาวความเป็นมาตั้งแต่ที่ชาวใต้อพยพ มากับกองทัพที่ไปปราบกบฏ ในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ มาตั้งหลักแหล่ง และ มีอาชีพทางด้านการละคร สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ที่นี่ยังมีคณะละครอีก ๗ - ๘ คณะ ส่วนใหญ่เป็นคณะละครชาตรี

ดังนั้นคณะผู้ศึกษาวิจัย จึงเห็นว่าควรมีการศึกษาเรื่องคณะละครรำ ในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมในชุมชนและเป็นอชีพที่อยู่ในภาคเศรษฐกิจไม่เป็นทางการที่มีความเชื่อมโยงกับอาชีพไม่เป็นทางการอื่น ๆ ในกรุงเทพมหานครอีด้วย

๒. กลุ่มผู้สูงอายุ

คนรุ่นใหม่ ๆ ในนางเลิ้งจำนวนหนึ่งได้ขยับขยายไปอยู่ที่อื่น แต่คนกลุ่มหนึ่งที่เกิดและเติบโตที่นี่ และยังมีความผูกพันแม้ว่า นางเลิ้งในปัจจุบันจะมีความรุ่งเรื่องลดน้อยถอยลง คนรุ่นนี้อายุอยู่ในช่วง ๖๐ - ๘๐ ปี ที่ยังจับกลุ่มพูดคุย มีความสนใจในเรื่องสุขภาพ การรักษาพยาบาล

ทางทีมศึกษาวิจัยจึงได้วางแนวทางของงานในช่วงต่อไปว่าจะกระตุ้นและสนับสนุนในเกิดการร่วมกลุ่มผู้สูงอายุ และการจัดกิจกรรมตามความต้องการของกลุ่ม

๓. กลุ่มแม่ค้า - พ่อค้า

การค้าขายเป็นเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงนางเลิ้งมากว่า ๑๐๐ ปี ที่นี่จึงมีร้านค้าเก่าแก่ที่สืบทอดจนมีเอกลักษณ์ของสินค้า จนไปถึงคนที่เข้ามาทำมาหากินใหม่ อพยพมาจากต่างจังหวัดเพื่อค้าขาย รับจ้าง และรับงานมาทำที่บ้าน คนในกลุ่มหลังนี้พบว่าเป็นกลุ่มที่ยังมีปัญหาเรื่องเงินทุนหมุนเวียน อัตราดอกเบี้ยเงินกู้สูง ฯลฯ

เป้าหมายการทำงานจึงอยู่ที่การหาแนวทางร่วมกับคนกลุ่มนี้ เพื่อให้เกิดกิจกรรมที่ส่งเสริมการผลิตไม่ให้ขาดตอน การมีแหล่งเงินทุนหมุนเวียน ดอกเบี้ยการกู้ยืมอัตราต่ำ เป็นต้น

๔. คณะกรรมการชุมชน

คณะกรรมการชุมชนทั้ง ๓ ชุมชนในนางเลิ้ง เป็นตัวแทนชุมชนที่ทำงานร่วมกับสำนักงานเขต และหน่วยงานในกรุงเทพมหานคร งานส่วนใหญ่จึงเป็นเรื่องของการสื่อสาร ประชาสัมพันธ์ และให้ความร่วมมือ ซึงทีมวิจัยพบว่าคณะกรรมการ มีความต้องการและกระตือรือร้นที่จะคิดค้นและดำเนินการกิจกรรมพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง แต่ยังขาดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในระหว่างกรรมการเองและกับภายนองชุมชน ดังนั้นแนวทางการปฏิบัติของโครงการในระยะที ๓ คือการกระตุ้นและสนับสนุนคณะกรรมการในการสร้างแนวทางการทำงานชุมชน และคิดค้นกิจกรรมรวมทั้งลงมือทดลองปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน ตามความต้องการของชุมชน

แนวทางโครงการฯ ระยะที่ ๓ : ทบทวนตรวจตรา ก่อนเริ่มต้น

ก่อนลงมือปฏิบัติจริงในชุมชนได้นำเอาผลงานการศึกษาชุมชนนำเสนอต่อคนนางเลิ้ง เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๔ บริเวณลานข้างโบสถ์ วัดสุนทรธรรมทาน นอกจากชาวชุนชนมาร่วมฟังยังมีผู้ที่สนใจย่านนางเลิ้งและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร ฯลฯ ส่วนหนึ่งเวลาในการนำเสนอข้อมูลได้เปิดช่วงเวลาให้มีการระดมความคิดเห็นต่ออนาคตของชุมชนนางเลิ้ง ทางทีมวิจัยได้นำข้อมูลต่าง ๆ มาปรับกับแผนที่ร่างไว้ และได้พูดคุยกันในทีมถึงข้อจำกัดต่าง ๆ ในงานวิจัยและปฏิบัติการ ซึ่งในที่สุดแล้วได้เลือกการทำกิจกรรมกับกลุ่มคนต่าง ๆ ตามปัญหาและความจำเป็นของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือและเงื่อนไขที่จะทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ รวมทั้งเพื่อนำไปสู่ชุมชนที่น่าอยู่และยั่งยืนกิจกรรมและกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยเชิงปฏิบัติการระยะที่ ๓ ได้แก่

(๑) กิจกรรมออมทรัพย์ในกลุ่มแม่ค้า - พ่อค้า และกลุ่มบ้านเช่า
(๒) กิจกรรมสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคณะกรรมการชุมชน การทำตลาดและชุมชนให้เป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป
(๓) ศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน
(๔) การปรับปรุงและบูรณะตึกและอาคาร

ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีทั้งกิจกรรมงานพัฒนาที่เพิ่มเติมและไม่ปรากฏจากแนวทางแผนปฏิบัติงานที่กำหนดไว้ในตอนต้น เช่น การศึกษา เรื่องบ้านกลุ่มละคร และกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นเรื่องที่เมื่อได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ แล้ว มีหน่วยงานที่สนใจและสนับสนุนเรื่องดังกล่าวอยู่บ้างแล้ว เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อน และเป็นภารกิจที่คนในชุมชนต้องรับมากนักในการเกียวข้องกับหลายหน่วยงานในเรื่องเดียวกับ เช่นในเรื่องการศึกษาวิจัยกลุ่มบ้านละคร ร่วมทั้งทางโครงการวิจัยฯ ได้รับฟังความคิดเห็นที่ชุมชนย้ำความสำคัญ เช่น เรื่องการฟื้นฟูตลาดนางเลิ้ง จึงมีการลดทอนและเพิ่มเติมกิจกรรมการพัฒนาที่ชุมชนย่านนางเลิ้ง

งานพัฒนาและวิจัย : ความจำเป็นและเป้าหมาย

๑. กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์

จากการศึกษาชุมชนในระยะที่ ๒ พบว่า กลุ่มบ้านเช่า แม่ค้า-พ่อค้า รถเข็น หาบเร่ รับงานมาทำที่บ้าน ซึ่งเป็นอาชีพในระบบเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ (Informal Sector) กลุ่มคนเหล่านี้มีปัญหาในการประกอบอาชีพในด้านเงินทุน การประกอบอาชีพลักษณะนี้มีการลงทุนทั้งในด้านต้นทุนคงที่ เช่น อุปกรณ์ เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ และการลงทุนการเงิน เป็นเงินหมุนเวียน ผู้ประกอบอาชีพส่วนใหญ่มักขาดเงินทุนหมุนเวียน ต้องกู้เงินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงและคิดเป็นรายวัน

เป้าหมายที่ทำงานในกลุ่มนี้ คือ การสนับสนุนให้เกิดกลุ่มองค์กรทางการเงิน ที่เอื้อต่อการให้เงินทุนหมุนเวียนแก่สมาชิกกลุ่ม เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการผลิตและลดภาระดอกเบี้ย ทางทีมงานวิจัยจึงทำงานกับคนกลุ่มนี้ด้วยการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องกลุ่มออมทรัพย์

๒. กิจกรรมการปฏิบัติการพัฒนาชุมชนของคณะกรรมการชุมชน

โดยการจัดตั้งชุมชนของกรุงเทพมหานครฝ่ายพัฒนาชุมชนในสำนักงานจะเข้าไปจัดให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน เพื่อเป็นผู้นำของชุมชน แต่ปรากฏว่า คณะกรรมการในชุมชนนางเลิ้งไม่ได้มีการเลือกตั้งจากสมาชิกชุมชน รวมทั้งกรรมการชุมชนในปัจจุบันมีความเห็นว่าสมาชิกชุมชนในนางเลิ้งเองก็ไม่รู้ว่ามีคณะกรรมการชุมชน บทบาทที่ผ่านมาของกรรมการ คือ การเป็นผู้ส่งข่าวจากสำนักงานเขตมอบหมาย ไม่ได้มีกิจกรรมที่คิดค้นกันเองจากคณะกรรมการและชุมชน

คณะกรรมการในปัจจุบันประกอบด้วยผู้นำในชุมชนชุดเดิมดำรงตำแหน่งมานานไม่ค่อยมีการเปลี่ยนคนรุ่นใหม่เข้ามา มีเพียงการเปลี่ยนประธานชุมชนในชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน

กรรมการในชุมชนนางเลิ้ง อันที่จริงแล้วมีความสนใจในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน เช่น เรื่องผู้สูงอายุ เด็กและเยาวชน สิ่งแวดล้อม แต่ยังขาดในเรื่องการปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนช่วยเหลือกันระหว่างชุมชนในย่านนางเลิ้งด้วยกัน ในบางกิจกรรมที่กรรมการหลายคนสนใจจะดำเนินการแต่ยังขาดข้อมูล วิธีการดำเนินการ แหล่งทุนสนับสนุน

ทีมวิจัยจึงเห็นร่วมกันว่าควรจะสนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการสร้างเครือข่ายในกลุ่มกรรมการทั้ง ๓ ชุมชน นอกจากนี้ได้สนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ เพื่อให้เกิดแนวทางและทางเลือกในการทำงานกับชุมชน ซึ่งคณะกรรมการได้มีการ

แลกเปลี่ยน ปรึกษาหารือกันจนเกิดกิจกรรมหลายอย่าง เช่น การออกเอกสารแนะนำคณะกรรมการและบทบาทภาระของคณะกรรมการชุมชนให้สมาชิกได้รับรู้ กิจกรรมทำความสะอาดชุมชน มีกิจกรรมที่ทำร่วมกัน คือ การทำแผ่นป้ายแนะนำ “ของหวานอาหารอร่อย” และ สถานที่สำคัญในนางเลิ้ง บ้านรับเลี้ยงเด็กที่วัดสุนทรธรรมทาน

กิจกรรมที่คณะกรรมการ คิดค้นและ ทดลองทำเพื่อ **การทำตลาดและชุมชนให้เป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป** นั้น เนื่องจากชุมชนนางเลิ้งเป็นชุมชนเก่าที่มีความรุ่งเรืองมาก่อน เมื่อชุมชนต้องสูญเสียความเป็นย่านศูนย์กลางไปกับเศรษฐกิจและเมืองก็ขยายตัว การค้าขายในตลาด และบริเวณชุมชนนางเลิ้งมีความซบเซาขายไปน้อยลงแม่ค้า - พ่อค้าหลายคนในตลาดต้องเลิกขายไป ปัจจุบันลูกค้ากลุ่มใหญ่ของตลาดนางเลิ้งมาจากหน่วยงานราชการรอบ ๆ ซึ่งทำให้ตลาดคึกคัก โดยเฉพาะในช่วง ๑๐ โมงเช้า ถึง บ่ายสองโมง

ตลาดนางเลิ้งเป็นแหล่งที่มีของหวานและอาหารอร่อยรวมทั้งสถานที่สำคัญ มีอาคารที่มีสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๕ โรงหนังเฉลิมธานี ซึ่งเป็นโรงหนังรุ่นแรก ๆ ที่สร้างด้วยไม้ทั้งหลัง วัดแคนางเลิ้ง ร้านรับทำล็อคเก๊ตลงหินแห่งแรกในเมืองไทย เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงปรากฏอยู่

คณะกรรมการจึงได้ร่วมกันคิดว่า ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้คนทั่วไปได้รู้จักนางเลิ้ง ซึ่งจะส่งผลให้เศรษฐกิจการค้าในนางเลิ้งดีขึ้น โดยส่วนหนึ่งได้จัดทำแผ่นป้าย แผ่นโปสเตอร์แนะนำย่านตลาดนางเลิ้ง

๓. ศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน

กิจกรรมศูนย์เด็กก่อนวัยเรียนเป็นกิจกรรมที่เป็นข้อเสนอจากการจัดเวทีเสนอผลงานวิจัยเรื่องนางเลิ้ง มีผู้นำชุมชนวัดสุนทรธรรมทานเป็นกำลังในการดำเนินการ โดยคณะกรรมการอีกสองชุมชนช่วยให้การสนับสนุนทั้งในด้านความคิดและการปรับปรุงบ้านในบริเวณชุมชนวัดสุนทรธรรมทานเป็นศูนย์เด็ก ส่วนกระบวนการทำงานพัฒนาในการทำกิจกรรมนี้ มีเจ้าหน้าที่ของสถาบันวิจัยชุมชน สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

๔. การปรับปรุง บูรณะตึกและอาคาร

ตึกอาคารพาณิชย์รอบตลาดและริมถนนนครสวรรค์เป็นอาคารที่สร้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นอาคารชั้นครึ่งที่หลงเหลืออยู่ไม่กี่แห่งในเขตพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์

ตลาดนั้นอายุร่วมร้อยปี โรงหนังซึ่งปิดตัวก็ปล่อยทิ้งไว้เป็นโกดังเก็บของ

ทีมงานวิจัยจึงชักชวนคณะกรรมการไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนย่านสามแพร่ง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมคูเมืองเมืองเดิม ที่ได้ทำการปรับปรุงและทาสีอาคารเก่า เมื่อกรรมการกลับมาได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับเจ้าของตึก เพื่อให้ปรับปรุงและทาสี ซึ่งในช่วงที่โครงการวิจัยกำลังใกล้เสร็จ

สิ้นโครงการ เป็นช่วงที่กรรมการและนักวิจัยสนามกำลังทำความเข้าใจและชักชวนสมาชิกชุมชนที่เป็นเจ้าของตึกแถวเข้าร่วมการปรับปรุงและทาสีอาคารอยู่

ในส่วนต่อไปจะเป็นการนำเสนอกระบวนการทำงานพัฒนาเป็นรายกิจกรรม โดยในแต่ละกิจกรรมจะเป็นการเล่าถึง ขั้นตอนและกระบวนการในการทำงานของทีมวิจัยผลปฏิบัติ ปฏิกริยาของชาวบ้าน การปรับเปลี่ยนเมื่อพบกับอุปสรรค แนวทางและกระบวนการสนับสนุนชุมชนจากภายนอก ซึ่งข้อมูลและการวิเคราะห์ทั้งหมดช่วงเวลาที่นักพัฒนา/วิจัยภาคสนามของโครงการได้ไปร่วมคลุกคลีพูดคุยแลกเปลี่ยนซึ่งในบางครั้งได้ร่วมทำกิจกรรมกับกรรมการและสมาชิกชุมชนไปด้วยกัน

สู่การปฏิบัติการพัฒนา : กลุ่มออมทรัพย์

๑. ที่มาของการทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์

จากการศึกษาชุมชนศุภมิตร ๑ และ ชุมชนศุภมิตร ๒ ในการทำงานระยะที่ ๓ พบว่า กลุ่มแม่ค้า – พ่อค้าหาบเร่ เป็นคนกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งในนางเลิ้งจากการศึกษาสรุปได้ว่า

๑. ระบบเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (Informal Sector) หล่อเลี้ยงคนนางเลิ้งมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน การดำรงอยู่ของตลาดขึ้นกับระบบเศรษฐกิจแบบนี้มาตลอด ตั้งแต่ครั้งตั้งตลาดใหม่ๆ เมื่อเกือบ ๑๐๐ ปี มาแล้ว ในปัจจุบันแรงงานส่วนหนึ่งของนางเลิ้งยังคงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบนี้ อาชีพขายอาหารเป็นอาชีพของคนส่วนใหญ่ในชุมชน คนเหล่านี้อยู่ในระบบนี้มานานตั้งแต่รุ่นพ่อ – รุ่นแม่ และ อีกหลายคนจากอีสานเข้ามาอยู่และขายอาหารแบบเร่โดยใช้รถเข็นมาเกือบ ๒๐ ปี แล้ว

๒. ระบบเศรษฐกิจแบบนี้กำลังมีปัญหา สำหรับการเริ่มต้นในการลงทุนในการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจนี้ เงินทุนในครั้งแรกในการเร่ขาย อาหารโดยใช้รถเข็นเฉลี่ยรายละ ๑๐,๐๐๐– ๒๐,๐๐๐ บาท ส่วนใหญ่เป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อรถเข็น การลงทุนรายวันตกประมาณรายละ ๔๐๐ - ๑,๐๐๐ บาท กำไรเฉลี่ยวันละ ๒๐๐ - ๕๐๐ บาท จำนวนแม่ค้าในชุมชนมีประมาณ ๔๐ เจ้า กลุ่มแม่ค้า – พ่อค้า เหล่านี้จะซื้อวัตถุดิบบางอย่างจากตลาดนางเลิ้ง และ มีการจ้างแรงงานจากคนในชุมชนด้วย

ปัจจุบันจำนวนผู้ขายมีมากขึ้น คนที่ตกงานหันมาทำอาชีพนี้หลายคน ทั้งจำนวนผู้ซื้อก็ลดลง เนื่องจากหน่วยงานที่อยู่ย่านนี้ย้ายออกไปอยู่นอกเมือง การเร่ขายทำได้ยากขึ้น พวกหาบเร่ถูกกำหนดบริเวณขาย ผู้ค้าที่ขาดเงินทุนหมุนเวียนวันต่อวันต้องกู้เงินนอกระบบ ดอกเบี้ยสูง บางคนต้องใช้วิธีหมุนเวียนเงินกู้ด้วยวิธีการเล่นแชร์ บางคนต้องหยุดขายในวันรุ่งขึ้น เพราะไม่มีเงินทุน

๓. กลุ่มแม่ค้า – พ่อค้าหาบเร่ ถูกคนในชุมชนมองว่าเป็น “ คนนอก” ที่แตกต่างในวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ คนเก่าแก่ในชุมชนจะเล่าหลายครั้งว่า กลุ่มแม่ค้าหาบเร่เหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากอีสาน มาเช่าบ้านอยู่ในนางเลิ้ง ไม่ใช่คนเก่าแก่ในชุมชน เป็นกลุ่มที่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนไปในทางกายภาพ เมื่อมีคนมาอยู่มากขึ้น ทั้งคนที่มาอยู่ก็ไม่ใช่เจ้าของบ้านเพียงมาเช่าอาศัยบ้านในชุมชนนี้ คนกลุ่มนี้ไม่ดูแลบ้าน ปล่อยให้บ้านทรุดโทรม รกรุงรัง จากเดิมผู้คนในชุมชนเก่าแก่แห่งนี้มีความสนิทสนมกัน ปัจจุบันไม่รู้จักกันแล้วต่างกันจากที่อื่น

๔. แม่ค้า – พ่อค้า หาบเร่ ถูกผู้บริหาร กทม. มองว่าเกะกะ ทำลายสภาพที่สวยงามของเกาะรัตนโกสินทร์

๕. คนกลุ่มนี้ถูกกีดกันออกไปจากความเป็นคนนางเลิ้ง ซึ่งเห็นได้จากการจัดงานต่างๆ ในชุมชน มักจะเน้นเรื่องของการอนุรักษ์สถานที่เก่าๆ การรำลึกถึงความหลัง การสอนให้เยาวชนรักถิ่นเป็นต้น

จากข้อสรุปที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงได้สรุปสถานการณ์และ เงื่อนไขของคนกลุ่มนี้เพื่อที่จะนำไปสู่การกำหนดกิจกรรมตลอดจนแผนงานในช่วงที่ ๓ ดังนี้

สถานการณ์และเงื่อนไขของคนกลุ่มนี้

๑. คนกลุ่มนี้มีความคุ้นเคยกัน
๒. มีการช่วยเหลือกันและกัน
๓. เข้าใจในการทำมาหากิจแบบเดียวกัน
๔. มีปัญหาร่วมกันคือ การขาดเงินที่จะต่อทุนแบบวันต่อวัน
๕. คนทั่วไปมีความเข้าใจในเศรษฐกิจแบบนี้น้อยมาก

ดังนั้นจึงได้มีการกำหนดกิจกรรม หรืองานที่จะทำสำหรับกลุ่มแม่ค้า – พ่อค้า หาบเร่ ดังนี้

๑. จัดเวทีให้กลุ่มนี้ ได้พูดคุยกับผู้ที่อยู่ในเศรษฐกิจแบบเดียวกันจากชุมชน อื่น
๒. ให้ข้อมูลเรื่องทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหานี้นอกระบบ เช่น กลุ่มออมทรัพย์
๓. ทดลองทำกิจกรรม
๔. การติดตามผล
๕. ร่วมกับกลุ่มสร้างองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ

จากแผนงานที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทางทีมวิจัยจึงได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนถึงการทำงานกับกลุ่มแม่ค้า – พ่อค้า หาบเร่แผงลอย ประมาณเดือนมิถุนายน โดยกิจกรรมที่คิดว่าเหมาะสม ก็คือ

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงการศึกษาในระยะที่ ๒ กลุ่มคนเหล่านี้ ได้สะท้อนถึงปัญหาเกี่ยวกับการลงทุนในแต่ละวัน การเป็นหนี้นอกระบบ อัตราดอกเบี้ยร้อยละ ๒๐ หนี้ที่เกิดจากเล่นแชร์ เล่นหวย เป็นต้น ซึ่งปัญหาดังกล่าว เป็นปัญหาที่กลุ่มแม่ค้า – พ่อค้า หาบเร่ มีความต้องการที่จะแก้ไขหรือ หาทางออก ดังนั้นเพื่อให้ปัญหาเรื่องหนี้สินลดน้อยลง และ มีเงินทุนในการประกอบอาชีพของคนเหล่านี้ได้มีมากขึ้น ทีมวิจัยจึงเห็นว่า กลุ่มออมทรัพย์จึงเป็นทางออกหนึ่งที่จะสามารถแก้ไขปัญหาได้

ดังนั้นจึงได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในทีมวิจัยถึงลักษณะกลุ่มออมทรัพย์ที่เหมาะสมกับกลุ่มแม่ค้า – พ่อค้า หาบเร่ ในที่สุดก็เลือกกลุ่มออมทรัพย์รายวัน ว่าเป็นกลุ่มที่เหมาะสมกับคนกลุ่มนี้ เพราะคนกลุ่มนี้มีรายได้แบบวันต่อวัน การลงทุนก็เป็นแบบวันต่อวัน จึงน่าจะสอดคล้องต่อลักษณะของกลุ่มออมทรัพย์รายวันมากที่สุด

๒. กลุ่มเป้าหมาย

สำหรับการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์รายวันนั้น ทางทีมวิจัยเห็นว่าควรเริ่มต้นจากคนน้อย ๆ ประมาณ ๔ - ๕ คนก่อน ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่เลือก คือ กลุ่มบ้านเช่าที่มีอาชีพในระบบเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (Informal Sector) เช่น ขายอาหารอีสาน , รับจ้างทั่วไป , รับถักเสื้อผ้าไหมพรม เป็นต้น

ทั้งนี้เนื่องจากคนกลุ่มนี้ ต่างมีปัญหาเกี่ยวกับเงินทุนหมุนเวียน บางคนต้องไปขอเงินจากผู้ว่าจ้างมาลงทุนก่อน และคิดเพียงค่าแรงในการถักเสื้อเท่านั้น ซึ่งได้กำไรน้อย หรือ บางคนต้องเชื่อของมาทำขายก่อน เมื่อขายได้ จึงนำเงินไปให้นายทุน หรือ บางคนก็เล่นแชร์เพื่อใช้ในการทำทุนในการประกอบอาชีพ

เมื่อได้ข้อสรุปทางทีมวิจัยจึงเริ่มดำเนินการในการทำกิจกรรมเพื่อให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์รายวัน ในช่วงเดือนกรกฎาคม 2543 โดยเริ่มจากการเข้าไปพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งกลุ่มแรกที่ทีมวิจัยเลือกเข้าไปพูดคุยคือ กลุ่มบ้านเช่า ที่อยู่อาศัยบริเวณบ้านเลขที่ ๖๑ /๑ และบ้านเลขที่ ๘๔ ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านเช่าที่อยู่อาศัยในชุมชนนางเลิ้งมากกว่า ๑๐ ปี ต่างมีความคุ้นเคยเพราะเป็นกลุ่มบ้านเช่าเดียวกัน มาจากภูมิลำเนาเดียวกัน มีลักษณะการประกอบอาชีพคล้ายคลึงกัน รวมทั้งมีลักษณะปัญหาใกล้เคียงกัน และเนื่องจากในการศึกษาวิจัยในระยะที่ ๒ ทางทีมวิจัยก็มีความคุ้นเคยและสนิทสนมกับคนกลุ่มนี้ ทำให้คิดว่า ถ้าเราเลือกกลุ่มในบ้านเช่าทั้ง ๒ หลังนี้ในการเริ่มทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ เป็นกลุ่มแรก ความสำเร็จ หรือ ความเป็นไปได้ของกิจกรรมค่อนข้างสูง ดังนั้นเราจึงได้เข้าไปพูดคุยกับคนกลุ่มนี้

๓. ก้าวแรกของการทำกิจกรรม

เมื่อได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายในการทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์รายวันชัดเจนแล้ว ทีมวิจัยจึงได้เริ่มเข้าไปพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มบ้านเช่า บ้านเลขที่ ๖๑ / ๑ และ บ้านเช่าเลขที่ ๘๔ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายมีประมาณ ๕ คน อาชีพของกลุ่มเป้าหมาย คือ ขายอาหารอีสาน , ถักเสื้อไหมพรม ,ขายขนมหวาน และ รับจ้างทั่วไป

โดยเริ่มแรกทีมวิจัย ได้เข้าไปพูดคุยกับพี่หมวย ซึ่งมีอาชีพรับจ้างทั่วไป และอีกหน้าที่หนึ่งก็คือดูแลบ้านเช่าเลขที่ ๖๑ /๑ ให้กับญาติ พี่หมวยเป็นคนอ้วน เสียงดัง ทีมวิจัยค่อนข้างคุ้นเคยกับพี่หมวยพอสมควร เพราะมีการไปพูดคุยด้วยหลายครั้ง บางครั้งก็มีการทำงานร่วมกัน ซึ่งทำให้ทราบว่า พี่หมวยมีปัญหาเกี่ยวกับรายได้ เนื่องจากมีอาชีพไม่มั่นคง รายได้ไม่แน่นอน กอปรกับสามีเองก็มีอาชีพรับจ้างทั่วไปเหมือนกัน และในช่วงนี้ พี่หมวยไม่สามารถไปทำงานได้เนื่องจากมีลูกอ่อน ทำให้รายได้หลักของบ้านขึ้นอยู่กับสามีเพียงคนเดียวหรือบางเวลาเราเข้าไปคุยกับพี่หมวยก็มักจะเจอคำถามว่า “...มีกองทุนช่วยเหลือบ้างไหม...” ซึ่งเมื่อก่อนที่เราจะมีกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เราก็ได้แต่บอกว่าไม่มี แต่เมื่อเราจะทำกลุ่มออมทรัพย์กับคนกลุ่มนี้ เมื่อเจอคำถามเกี่ยวกับกองทุนอีกเราก็สอบถามพี่หมวยกลับไปว่า กลุ่มที่เจอปัญหาเดียวกับพี่หมวยที่อยู่อาศัยในบ้านหลังนี้มีหลายคนหรือเปล่า ถ้ามีหลายคนก็มาคุยกัน เพื่อที่จะได้แลกเปลี่ยนปัญหาและหาแนวทางออกรวมกัน โดยทีมวิจัยได้ให้พี่หมวยเป็นผู้ประสานงานให้ เนื่องจากพี่หมวยจะรู้จักกับคนที่อยู่ในบ้านเช่าเป็นอย่างดี โดยเราให้เวลาในการประสานงานประมาณ ๒ อาทิตย์ แล้วจึงจะกลับไปพูดคุยกับคนกลุ่มนี้ ซึ่งหลังจากการประสานงานกับพี่หมวยแล้วนั้นได้ผลเกินคาดเพราะทีมวิจัยเข้าไปคุยกับพี่หมวยในช่วงเช้า พอช่วงบ่ายของวันเดียวกัน เจอพี่แผน(คุณยรรยงค์ นิลเพชร กรรมการชุมชนศุภมิตร๒) เข้าถามว่า “...เข้าไปคุยอะไรกับพี่หมวย ตอนนี้รู้หรือเปล่าว่าเขาลือกันว่า ทรัพย์สินฯ (เนื่องจากนักพัฒนาในทีม เป็นเจ้าหน้าที่ของสถาบันวิจัยชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) เอาเงินมาปล่อยให้กู้ เนี้ย แฟนพี่มาต่อว่าพี่ว่า ทำงานกับจิ๊บกับแดง (นักพัฒนาในพื้นที่) แล้วทำให้ไม่บอกให้รู้มั่งว่าเขาเอาเงินมาให้กู้...” ซึ่งทีมวิจัยก็อธิบายกับพี่แผนว่า “...ไม่ได้พูดเลยว่าจะเอาเงินมาให้กู้ เพียงแต่บอกว่า กลุ่มคนที่มีปัญหาเกี่ยวกับเงินทุนในการประกอบอาชีพ หรือเรื่องอื่นๆ ให้มาคุยกันเพื่อที่จะได้รู้ปัญหาและหาทางออกรวมกัน ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ หรือกองทุนก็ได้ แล้วแต่การพูดคุยของกลุ่ม...” เมื่อพี่แผนเข้าใจก็บอกให้เราไปชี้แจง แต่ทีมวิจัยเห็นว่าควรปล่อยให้พี่หมวยทำหน้าที่ในการประสานงานให้ครบกำหนดเสียก่อน ซึ่งในช่วงที่รอการประสานงานกับพี่หมวยนั้น ทางทีมวิจัยก็ได้ไปหารือกันว่า จะขอข้อมูลเกี่ยวกับการออมทรัพย์รายวันได้จากที่ไหนบ้าง ซึ่งทีมวิจัย ได้ไปปรึกษา เจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง พชม.(ปัจจุบันเปลี่ยนเป็น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน) ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำกลุ่มออมทรัพย์รายวันมาก่อน เพื่อพูดคุยเกี่ยวกับรายละเอียดของกลุ่มคน ปัญหา และความต้องการของกลุ่ม

๔. ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ

จากการประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายและเจ้าหน้าที่ของพชม. แล้ว ดังนั้นในช่วงปลายเดือนกรกฎาคม 2543 จึงได้เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมาย ตามกำหนดที่ได้นัดไว้กับพี่หมวย ซึ่งเมื่อเข้าไปพบว่า มีกลุ่มคนที่เข้ามาคุยกับทีมวิจัยประมาณ ๖ - ๗ คน ซึ่งมากกว่าที่เราคิดไว้ว่าประมาณ ๕ คน ซึ่งกลุ่มคนที่เข้ามาก็เป็นกลุ่มคนที่ทีมวิจัยค่อนข้างรู้จักและคุ้นเคย เพราะเป็นกลุ่มคนกลุ่มเดียวกับที่เราเคยขอข้อมูลในช่วงการศึกษาระยะที่ ๒ และเป็นคนกลุ่มเดียวกับพี่หมวย ซึ่งมีอาชีพที่หลายหลาย มีทั้งขายอาหารอีสาน , ขายขนมหวาน , รับจ้างทั่วไป ,ถักเสื้อไหมพรม เป็นต้น

โดยทีมวิจัยเริ่มจากการชี้แจงก่อนว่า ทรัพย์สินฯ ไม่ได้เอาเงินมาให้กู้ แต่เราจะมาคุยกันว่าแต่ละคนมีปัญหาในเรื่องอะไรบ้างเกี่ยวกับการประกอบอาชีพที่ทำอยู่ และจะหาทางช่วยเหลือหรือหาทางออกร่วมกันอย่างไร ซึ่งเมื่อพูดคุยทำความเข้าใจร่วมกันแล้ว จึงทำให้ทราบว่า คนกลุ่มนี้มีปัญหาเกี่ยวกับการกู้เงินดอกเบี้ย ร้อยละ ๒๐ , การหาเงินทุนหมุนเวียนในแต่ละวัน ตลอดจนปัญหาการเงินจากการเล่นแชร์ , เล่นหวย เป็นต้น และความต้องการของคนกลุ่มนี้ในการแก้ไขปัญหา และความต้องการของกลุ่ม ซึ่งได้ข้อสรุปดังนี้คือ

๑. ต้องการเงินหมุนเวียนในการซื้อของมาค้าขาย
๒. ต้องการเงินเพื่อที่จะนำมาซื้ออุปกรณ์ เพื่อที่จะทำสินค้าได้มากขึ้น ขายได้ราคาสูงขึ้น และ มีรูปแบบให้ลูกค้าได้เลือกหลายรูปแบบมากขึ้น
๓. ต้องการเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ

เมื่อเรารู้ปัญหาและความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ทีมวิจัยก็เล่าเกี่ยวกับการทำกลุ่มออมทรัพย์รายวันให้กับคนกลุ่มนี้ได้ฟัง ซึ่งพอรู้ว่าเราจะพูดคุยกับกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้กลุ่มเป้าหมายจากที่มีมาประมาณ ๖ - ๗ คน เหลือเพียง ๒ คน โดยผู้ที่หายไปพูดว่า นึกว่าจะเอาเงินมาปล่อยให้กู้ดอกเบี้ยต่ำ หรือบางคนก็พูดว่า *"...นึกว่าจะเอาเงินมาก้อนหนึ่งแล้วแบ่งกันให้กู้ แล้วผ่อนชำระเป็นเดือน ๆ แต่จะให้เอาเงินมาออมแล้วกู้ไปก็เหมือนกู้เงินตัวเอง ก็ไม่เอาหรอก..."*, บางคนก็บอกว่า *"...เงินกินยังไม่มีจะเอาเงินที่ไหนไปออม..."* ซึ่งทีมวิจัยก็พยายามชี้แจงว่า *"...ก่อนที่เราจะให้คนอื่นช่วยเหลืออะไร เราก็ต้องแสดงให้เขาเห็นก่อนว่า ถ้าเขาจะมาช่วยเรา เราได้มีการช่วยเหลือตนเองในระดับหนึ่งแล้ว..."* แต่ก็ไม่มีใครสนใจที่จะฟังอีก ต่างพากันลุกไปที่ละคนสองคน จนเหลือเพียง ๒ คน ทีมวิจัยก็คุยกับคนที่เหลือคือ พี่หมวยกับพี่จิ๋มซึ่งให้ความสนใจเกี่ยวกับการรวมกลุ่มเพื่อทำออมทรัพย์รายวัน เพราะพี่จิ๋มต้องการได้เงินมาหมุนในการซื้ออุปกรณ์ในการถักเสื้อไหมพรมขาย ซึ่งทีมวิจัยได้เสนอให้พี่จิ๋มกับพี่หมวยได้หาคนเพิ่มอีกประมาณ ๒ - ๓ คน เพื่อทำเป็นตัวอย่างก่อน และทีมวิจัยเองก็จะไปหาข้อมูลเกี่ยวกับการทำกลุ่มออมทรัพย์รายมาให้เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น

โดยทีมวิจัยได้ประสานไปที่เจ้าหน้าที่พชม. เพื่อคุยและขอข้อมูลเกี่ยวกับการออมทรัพย์รายวัน เจ้าหน้าที่พชม.ก็ได้พูดคุยให้ฟังเกี่ยวกับการทำออมทรัพย์รายวัน และได้ให้เอกสารมาแจกกับผู้ที่สนใจ เพื่อที่จะได้มีความเข้าใจมากขึ้น และ แนะนำให้ไปติดต่อกับกลุ่มออมทรัพย์รายวันที่อยู่ใกล้เคียงกับชุมชนนางเลิ้ง คือ ชุมชนวัดญวนสะพานขาว ซึ่งมีประสบการณ์ในการทำกลุ่มออมทรัพย์มานาน มีทั้งตั้งขึ้นแล้วก็ล้ม ล้มแล้วก็ลุกขึ้นมาทำกันใหม่

ดังนั้นทีมวิจัยจึงนำมาปรึกษากัน และคิดว่าถ้ามีผู้ที่มีประสบการณ์มาพูดคุยกับคนกลุ่มนี้ก็จะทำให้คนกลุ่มนี้เข้าใจมากขึ้น และสนใจกลุ่มออมทรัพย์รายวันของวัดญวนสะพานขาว เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกับชุมชนนางเลิ้ง และสะดวกในการที่จะประสานงานให้ประธานกลุ่มออมทรัพย์รายวันของวัดญวนสะพานขาว มาเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำกลุ่มออมทรัพย์รายวันให้กับผู้สนใจชุมชนนางเลิ้ง

หลังจากการพูดคุยกับพี่อ๊ดแล้วทีมวิจัยจึงได้นำเอกสารที่ได้มาไปแจกให้กับพี่หมวยกับพี่จิ๋มอ่านเพื่อทำความเข้าใจให้มากขึ้น และสอบถามเกี่ยวกับคนที่จะเข้ามาเพิ่มด้วย แต่เมื่อไปพูดคุย พี่จิ๋มบอกว่า “...ไม่มีใคร คงมีพี่กับพี่หมวยเท่านั้น ให้น้องไปหาคนเพิ่มแล้วกัน แล้วพี่จะเข้าร่วมด้วย ....”

ในขณะเดียวกันนั้น นอกจากกลุ่มนี้แล้ว ยังมีกลุ่มคนที่สนใจอีกกลุ่มหนึ่ง แต่ไม่ได้เป็นกลุ่มเป้าหมายที่เราตั้งใจไว้ก็คือ กลุ่มกรรมการชุมชน ซึ่งมีกรรมการบางท่านที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการออมทรัพย์รายวัน และได้เข้ามาพูดคุยสอบถามเกี่ยวกับข้อมูล ทางทีมวิจัยก็ได้แจกเอกสารที่ได้รับจากพชม. มาให้กับกรรมการเหล่านั้นได้อ่าน และทำความเข้าใจ ซึ่งจากการประสานกับกรรมการกลุ่มนี้ทำให้กรรมการหลายคนคิดว่า ทางทีมวิจัยจะให้กรรมการชุมชนจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ก็เกิดการวิพากวิจารณ์กันขึ้น และได้เอาปัญหาจะจัดกลุ่มออมทรัพย์หรือไม่เข้าในเวทีการประชุมของกรรรมการชุมชนซึ่งมีการประชุมกันอยู่ทุกเดือน ซึ่งทางทีมวิจัยได้เข้าไปชี้แจงว่าทางทีมวิจัยไม่ได้กำหนดว่ากรรมการชุมชนทุกท่านจะต้องจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ แต่ที่เอาข้อมูลมาให้อ่านเนื่องจากมีกรรมการบางท่านที่สนใจและมาสอบถามข้อมูลกับทีมเรา เราจึงให้เอกสารไว้เพื่อศึกษา หลังจากชี้แจงจนเข้าใจร่วมกันแล้ว พบว่า กรรมการชุมชนได้มีความคิด แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่คิดว่า ไม่สามารถทำกลุ่มออมทรัพย์ได้ โดยให้เหตุผลว่า เนื่องจากคนที่อยู่ในนางเลิ้งมีหลากหลายกลุ่ม ถ้าสมาชิกเป็นคนในชุมชนแต่มีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด เมื่อกู้ไปแล้วไม่ส่งคืน กรรมการกลุ่มออมทรัพย์ก็ต้องเป็นผู้รับผิดชอบ หรือ เมื่อจะกู้ต้องมีการค้ำประกัน ใครจะกล้าค้ำประกันให้กับคนที่ไม่ใช่คนในชุมชน อีกกลุ่มหนึ่งคิดว่าการทำกลุ่มออมทรัพย์รายวันน่าสนใจ

ดังนั้นทีมวิจัยจึงคิดร่วมกันว่าควรจัดเวทีการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันระหว่างผู้ที่สนใจกับพี่ต๋อย (ประธานกลุ่มออมทรัพย์รายวันของวัดญวนสะพานขาว) ซึ่งมีประสบการณ์การทำกลุ่มออมทรัพย์มาแล้ว จึงได้กำหนดให้มีการพูดคุยในช่วงเดือนกันยายน 2543

โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานกลุ่มออมทรัพย์รายวันจากชุมชนวัดญวนสะพานขาว ซึ่งในเวทีมีผู้เข้าฟังทั้งในส่วนของกรรมการชุมชนและแม่ค้าที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการทำกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งได้รับข้อมูลจากกรรมการชุมชนที่ทอดหนึ่งร่วมเข้าฟัง แต่กลุ่มเป้าหมายที่เหลืออยู่ ๒ คนคือ พี่หมวยกับพี่จิ๋ม ไม่ได้มาเข้าร่วมโดยให้เหตุผลว่า ต้องการเป็นลักษณะของกองทุน ที่เอาเงินมาให้ก่อนแล้วผ่อนชำระเป็นรายเดือน เหมือนกับลักษณะของกรมประชาสงเคราะห์ที่จะให้ ส่วนบรรยากาศในการฟังข้อมูลในวันนั้น กลุ่มดังกล่าวให้ความสนใจ มีการซักถามข้อสงสัยเกี่ยวกับการทำกลุ่มออมทรัพย์ว่าทำอย่างไร มีขั้นตอน และวิธีการเป็นสมาชิกอย่างไร และถ้าสมาชิกไม่คืนเงินกู้ กลุ่มออมทรัพย์มีวิธีการจัดการอย่างไร มีผลประโยชน์อย่างไรบ้างในการเป็นสมาชิก มีการช่วยเหลือต่อสมาชิกในกลุ่มอย่างไร เป็นต้น

หลังจากการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในช่วงเดือนตุลาคม 2544 ก็ได้มีการติดตามความคืบหน้าของกลุ่มผู้สนใจ แต่ปรากฏว่า

๑. กรรมการชุมชนบางท่านไม่เห็นด้วยกับการทำกลุ่มออมทรัพย์ เพราะต้องมารับผิดชอบในการเก็บเงิน โดยเฉพาะถ้ามีการให้กู้แล้วเกิดการขาดส่งเงินคืน กรรมการกลุ่มออมทรัพย์ต้องเป็นผู้รับผิดชอบมีความลำบากใจ ในการที่จะรับหรือไม่รับสมาชิก เพราะชาวบ้านต้องการเป็นสมาชิกแต่กรรมการกลุ่มออมทรัพย์รู้ว่าคน ๆนั้น มีพฤติกรรมไม่ดีเกี่ยวกับการเงินจะไม่รับเป็นสมาชิกก็เกรงจะมีปัญหากันภายหลัง

๒. คิดว่า การออมทรัพย์ มีกฎระเบียบ มีขั้นตอนมาก และ ได้เงินช้า เมื่อเปรียบเทียบกับการกู้เงินจากเจ้าหนี้ หรือ จากกลุ่มพวกมอเตอร์ไซด์ แม้ว่าดอกเบี้ยจะสูง แต่คนไม่ได้คิดถึงว่าดอกเบี้ยสูง แต่ต้องการใช้เงินไว้ และ การกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์ก็สามารถกู้ได้น้อย ซึ่งไม่เหมือนกับการกู้เงินจากเจ้าหนี้เงินกู้ หรือ พวกมอเตอร์ไซด์ ซึ่งให้ง่าย ไม่ต้องมีขั้นตอน หรือกฎระเบียบมาก

๓. บางคนยังให้ความสนใจ แต่ถ้าทำก็จะไปทำคนเดียว โดยไปเข้าร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์รายวันของชุมชนวัดญวนสะพานขาว เพราะไม่ไว้ใจกลุ่มของคนในชุมชน และ เห็นว่ากลุ่มที่ชุมชนวัดญวน มีเงินทุนมาก มีความมั่นคง และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก น่าจะเชื่อถือมากกว่ากลุ่มที่จะจัดตั้งใหม่ในชุมชน

๔. บางคนสนใจ แต่ไม่อยากเป็นผู้รับผิดชอบ และ ไม่สามารถหาคนที่จะมารับผิดชอบหลักในการบริหารการเงินได้

๕. ช่วงย้อนดูตัว : ทบทวนเกี่ยวกับการทำกิจกรรมออมทรัพย์ใหม่

ผลจากที่ได้จากการติดตามความคืบหน้าในเดือนตุลาคม 2543 ทำให้ทีมวิจัยกลับมาคิดพิจารณา และสังเกตกระบวนการที่มาในการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์รายวันในชุมชนนางเลิ้ง และหาข้อสรุปจากการสังเกตได้ดังนี้ คือ

๑. กลุ่มคนที่จะทำกลุ่มออมทรัพย์ ยังมีความคุ้นเคยกับการกู้เงิน จากมอเตอร์ไซด์และเจ้าหนี้ในชุมชน ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีการออมเงินก่อนที่จะสามารถกู้ยืมเงินได้ แม้ว่าดอกเบี้ยจะสูง

๒. คนกลุ่มนี้ มีความต้องการเงินทุนที่มาไว และ มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ มากกว่าที่จะมาสนใจการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตามแนวคิดของกลุ่มออมทรัพย์

๓. คนกลุ่มนี้ แม้ว่าจะมีความคุ้นเคย มีปัญหาที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งน่าจะมีการรวมกลุ่มในการทำกลุ่มออมทรัพย์ได้ แต่ความคุ้นเคยนั้นกลับทำให้คนในกลุ่มนี้ไม่มีความไว้วางใจกัน เพราะต่างรู้ว่าแต่ละคนมีลักษณะการใช้เงินอย่างไร และ ไม่เกิดความเชื่อถือในการที่จะนำเงินมาออมรวมกัน

๔. คนกลุ่มนี้ยังไม่พร้อมที่จะเสียสละเวลาตนเอง เพื่อให้กับการทำงานกลุ่มของตนเอง หรือการเห็นกับประโยชน์ส่วนรวม มากกว่าประโยชน์ส่วนตน

๕. คนเหล่านี้ มีอุปนิสัยชอบเล่นการพนัน เช่น การเล่นพนันมวย เล่นไพ่ เล่นแชร์ เล่นหวย เป็นต้น ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ไม่เหมาะสมต่อการเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์รายวัน

๖. สมาชิกในกลุ่มบางคนมีทางออกในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับเรื่องเงินทุน เช่น กู้ยืมเงินจากหน่วยงานราชการบ้าง หรือ บางคนก็ไปยืมเงินญาติพี่น้อง เป็นต้น

๗. การทำกลุ่มออมทรัพย์ อาจเป็นกิจกรรมที่ต้องค่อย ๆเริ่มและต้องรู้จักคนให้ชัดและหาบุคคลที่สนใจที่จะทำให้ได้จริง ๆ เสียก่อน ซึ่งขณะนี้คนในนางเลิ้งยังไม่ค่อยเข้าใจว่ากลุ่มออมทรัพย์จะสามารถช่วยเหลืออะไรให้กับตนเองได้

๘. การแก้ปัญหาเกี่ยวกับเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่มพ่อค้าแม่ค้า หรือ เกี่ยวกับปัญหาการกู้เงินร้อยละ ๒๐ อาจจะแก้ไขได้ด้วยวิธีการอื่น ๆ ซึ่งอาจจะไม่ใช่การรวมกลุ่มออมทรัพย์เพียงอย่างเดียว แต่อาจมีวิธีอื่น ๆ ซึ่งต้องมีการศึกษากันต่อไป

ดังนั้น ทางทีมวิจัย ได้นำประเด็นที่ได้มีการตั้งข้อสังเกตข้างต้น มาทบทวน และแลกเปลี่ยนเพื่อหาข้อสรุปที่จะดำเนินงานต่อไปหรือไม่ ซึ่งจากการหารือในทีมวิจัยได้ข้อสรุปก็คือ ยุติการทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ไว้ก่อน แต่ถ้ามีใครสนใจที่จะทำกลุ่มออมทรัพย์ก็จะให้ในรูปแบบของการให้คำข้อมูลเกี่ยวกับการทำกลุ่มออมทรัพย์ให้ทราบ และหากิจกรรมอื่น ๆ ที่จะนำไปสู่การรวมกลุ่มได้ง่ายขึ้น เช่น กิจกรรมการทำป้ายประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้ง เป็นต้น

สู่การปฏิบัติการพัฒนาชุมชน : คณะกรรมการชุมชน

จากผลการศึกษาในระยะที่ ๒ คณะกรรมการชุมชน เป็นกลุ่มเป้าหมายหนึ่งที่ทีมวิจัยวาง

แผนในการดำเนินกิจกรรม ในประเด็น “กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคณะกรรมการชุมชน” ดังนั้นในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. การก่อเกิดขององค์กร “คณะกรรมการชุมชน” ในนางเลิ้ง
๒. กิจกรรมชุมชนที่คณะกรรมการชุมชนได้ดำเนินการก่อนโครงการวิจัย
๓. ที่มาของการดำเนินกิจกรรมระยะที่ ๓ กับคณะกรรมการชุมชน
๔. กระบวนการดำเนินกิจกรรมโดยคณะกรรมการชุมชน “กิจกรรมในโครงการวิจัยและปฏิบัติการ” ความต่อเนื่องและการขยายผล
    ๔.๑ กระบวนการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนโดยคณะกรรมการชุมชน
    ๔.๒ กระบวนการทำงานของทีมวิจัยและพัฒนา

๑. การก่อเกิดองค์กรชุมชน “คณะกรรมการชุมชน” ในนางเลิ้ง

องค์กรชุมชนที่กล่าวถึง คือ “คณะกรรมการชุมชน” ในที่นี้ ก่อเกิดขึ้นมาตามนโยบายของกรุงเทพมหานครในการพัฒนาชุมชนเป็นสำคัญ นั่นคือ “การพัฒนาชุมชนเพื่อส่งเสริมความเป็นอยู่ของชุมชนโดยส่วนรวมให้ดีขึ้นโดยการใช้กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาความเป็นอยู่และท้องถิ่นของตนเอง แต่ว่าในการดำเนินงาน การให้ประชาชนทุก ๆ คนเข้ามาร่วมในการดำเนินงาน แสดงความคิดเห็น ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากและไม่สะดวกในการดำเนินงาน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการคัดเลือก สรรหาตัวแทนของประชาชนทั้งหมดหรือกลุ่ม เพื่อมาเป็นแกนนำผู้ประสานงานติดตามงาน ระดมความคิดเห็นของชาวชุมชนและดำเนินการอื่นใดในนามของประชาชนในชุมชน ผู้ที่จะมาเป็นตัวแทนที่ว่านี้ ในรูปแบบการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของกรุงเทพมหานครก็คือ ‘กรรมการชุมชน’ “ ซึ่งในทางปฏิบัตินั้นทางกรุงเทพมหานครได้ดำเนินการโดยผ่านนโยบายมายังสำนักงานเขต ที่ดูแลพื้นที่แต่ละเขต ในการนำเสนอว่าจะจัดตั้งแหล่งชุมนุมชนใดขึ้นเป็น “ชุมชน” ที่ขึ้นทะเบียนเป็นชุมชนที่ขึ้นอยู่กับการดูแลของกรุงเทพมหานครต่อไป สำหรับพื้นที่นางเลิ้งนั้นอยู่ในเขตรับผิดชอบของสำนักงานเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย หรือที่ชาวบ้านในพื้นที่ยังเรียกสำนักงานเขตฯ อย่างติดปากว่า “อำเภอ”

เมื่อได้กำหนดจัดตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการแล้วนั้น ทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ ได้แบ่งพื้นที่นางเลิ้งออกเป็นชุมชนย่อย ๓ ชุมชน คือ ชุมชนศุภมิตร ๑ ชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน (ในเขตพื้นที่ติดต่อกัน) ในขณะที่ชาวนางเลิ้งหลาย ๆ คนยังรวมชุมชนจักรพรรดิพงษ์ และชุมชนวัดโสมนัสเป็นพื้นที่นางเลิ้งที่เรียกกันเดิม ๆ ด้วย หากมองในแง่นี้ทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ ได้จัดแบ่งพื้นที่นางเลิ้งเป็นชุมชนย่อยถึง ๕ ชุมชน สำหรับในงานวิจัยนี้เมื่อกล่าวถึงชุมชนในย่านนางเลิ้ง จะใช้ในความหมายชุมชนย่อย ๓ ชุมชนที่กล่าวถึงข้างต้น ทั้งนี้เพราะขอบเขตการทำกิจกรรมชุมชนในระยะที่ ๓ ที่ผ่านมาได้ดำเนินการใน ๓ ชุมชนย่อยดังกล่าว

ตามระเบียบการจัดตั้งเป็นชุมชนของกรุงเทพมหานคร ได้กำหนดไว้ว่าให้ชุมชนมี "คณะกรรมการชุมชน" ขึ้นมาเป็นตัวแทนของสมาชิกภายในชุมชนนั้นๆ ดังที่ปรากฏใน "ระเบียบกรุงเทพ มหานคร ว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. ๒๕๓๔ ที่ปรับปรุงจากระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. ๒๕๒๘" (คู่มือปฏิบัติงานกรรมการชุมชน สำนักพัฒนาชุมชน ; ๒๕๓๔) โดยมีสาระสำคัญที่เกี่ยวกับ ชุมชนและคณะกรรมการชุมชน กล่าวคือ

หมวดที่ ๑ ข้อความทั่วไป ข้อ ๕ (๑) ชุมชน หมายความว่า ชุมชนแออัด ชุมชนชานเมือง เคหะชุมชน หมู่บ้านจัดสรร และชุมชนเมือง ที่กรุงเทพมหานครกำหนดขึ้น **ทั้งนี้โดยทำเป็นประกาศกรุงเทพมหานคร**

จากข้อความข้างต้นให้ความหมายที่สอดคล้องกับความคิดเห็นของตัวแทนคณะกรรมการชุมชน ในแง่ที่ว่าการกำหนดพื้นที่ขึ้นเป็นชุมชน ขึ้นอยู่กับความเห็นชอบของกรุงเทพมหานครโดยตรง *"การพัฒนาชุมชนในนางเลิ้งทำยาก เพราะเริ่มต้นของการจัดตั้งเป็นชุมชนชาวบ้านก็ไม่รู้เรื่อง มันไม่ใช่ความต้องการของชาวบ้านที่เรียกร้องขึ้นไป ว่าต้องการจัดตั้งเป็นชุมชนเหมือนชุมชนอื่นๆ ที่เขาเรียกร้องขึ้นไปว่าต้องการจัดตั้งเป็นชุมชน เพื่อจะได้รับการดูแลจากเขต"* กรรมการชุมชนท่านหนึ่งกล่าว หรือจากการให้สัมภาษณ์ของประธานชุมชนศุภมิตร ๑ ว่า *"ตอนที่จัดตั้งเป็นชุมชน เจ้าหน้าที่เขาก็มาเดินหาคนที่จะไปเป็นตัวแทนของชุมชน ตอนนั้นก็ไม่รู้หรอกว่าเป็นอย่างไร ต้องทำอะไรบ้าง แต่สงสารเขาไปหามาหลายคนแล้วไม่มีใครรับเป็นก็เลยรับ"*

สำหรับการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน ในระเบียบของกรุงเทพมหานคร ได้กล่าวไว้ในหมวดที่ ๒ กรรมการชุมชน ข้อ ๗ กรรมการชุมชนเป็นตัวแทนสมาชิกในชุมชน (โดยที่ในหมวดที่ ๑ ข้อ ๕ สมาชิกชุมชน หมายความว่า ผู้มีชื่อในทะเบียนบ้านในชุมชนนั้น) และหมวดเดียวกันข้อ ๘ กล่าวว่า ในชุมชนหนึ่งให้มีกรรมการชุมชนซึ่งมาจากการเลือกตั้ง จำนวนอย่างน้อยชุมชนละ ๗ คน ถ้าชุมชนใดราษฎรเกิน ๑๔๐ ครอบครัว ให้มีการเลือกกรรมการชุมชนนั้นเพิ่มขึ้นอีก ๑ คน ต่อจำนวนราษฎรทุก ๒๐ ครอบครัว เศษของ ๒๐ ถ้าเกิน ๑๐ ให้นับเป็น ๒๐ แต่ทั้งนี้เมื่อรวมกรรมการชุมชนทั้งหมดแล้วต้องไม่เกิน ๒๕ คน

จะเห็นได้ว่า ความเป็นชุมชน การเป็นคณะกรรมการชุมชน และการเป็นสมาชิกชุมชนตามระเบียบที่กล่าวมาข้างต้น มีกฎเกณฑ์และระเบียบมาจับไว้อย่างชัดเจน ซึ่งในทางปฏิบัติของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับระเบียบดังกล่าว ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง (จากการศึกษาพื้นที่)

กล่าวคือ ความเป็นชุมชน ที่กำหนดโดยใช้การแบ่งพื้นที่ตามจำนวนครัวเรือน และถนนซอยที่คั่นกลางในชุมชนเดิม จะเห็นได้ว่าที่แบ่งชุมชนศุภมิตร ๑ และชุมชนศุภมิตร ๒ โดยแบ่งตามถนนซอยที่เป็นทางเข้าตัวตลาดนางเลิ้ง และแบ่งออกเป็นชุมชนวัดสุนทรธรรมทานโดยมีแนวถนนเพนียงคั่นกลางกับชุมชนศุภมิตร ๒ จากการศึกษาพื้นที่ที่ผ่านมานั้นทำให้ทราบว่าในการจัดแบ่งเป็นชุมชน

ย่อยนั้น ผู้ที่ทราบอาณาเขตชัดเจนก็คือเจ้าหน้าที่ที่ดูแลชุมชนของสำนักงานเขตฯ และกรรมการชุมชนเป็นบางท่านเท่านั้นเอง ในส่วนของสมาชิกโดยส่วนใหญ่ของชุมชนแล้วจะไม่ทราบว่าตนเองอยู่ในชุมชนย่อยไหน แต่เขาจะตอบได้ว่าเขาอยู่นางเลิ้ง

ในประเด็นที่กล่าวมานี้ดูแล้วก็คงจะไม่เห็นเป็นปัญหาอะไรเลย หากไม่ได้เข้าไปติดตามหรือดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ของชุมชน ที่จะเริ่มเห็นว่าความเป็นชุมชนย่อยนี่เองก็เป็นส่วนหนึ่งของอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมชุมชน ตัวอย่างของกิจกรรมที่จะยกในที่นี้ เช่น กิจกรรมวันเด็กของชุมชน ในความเป็นชุมชนย่อยการคิดกิจกรรมของคณะกรรมการชุมชน ในแต่ละชุมชนย่อยก็จะคิดกิจกรรมสำหรับชุมชนของตนเองโดยที่ทั้ง ๓ ชุมชนก็ต่างก็คิดกิจกรรมที่แตกต่างกันไป ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ที่ผ่านมานั้น ทีมวิจัยเห็นว่ากิจกรรมที่ทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ พยายามจัดให้มีขึ้นโดยทุกชุมชนในเขตฯ (๑๔ ชุมชน) จะต้องไปจัดกิจกรรมร่วมกันที่โรงเรียนวัดเทพสิรินทร์ โดยจะมีกิจกรรมสำหรับเด็กในชุมชน มีแจกของขวัญให้เด็กตามรายชื่อที่คณะกรรมการชุมชนรวบรวมรายชื่อส่งไปให้กับทางเขตฯ แต่จะเห็นได้ว่าการเข้าร่วมกิจกรรมนั้น ทางชุมชนส่งแค่ตัวแทนเด็กและกรรมการชุมชนเข้าร่วมเพียงส่วนน้อย เนื่องจากแต่ละชุมชนมีกิจกรรมในพื้นที่ด้วย ในนางเลิ้งนั้นที่จัดมีกิจกรรมในชุมชนก็คือ ชุมชนศุภมิตร ๑ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน ที่มีกิจกรรมตั้งแต่เช้าจนถึงช่วงเย็น มีทั้งเลี้ยงอาหารเด็ก เล่นเกมส์ ประกวดวาดภาพ เป็นต้น ในส่วนของงบประมาณนั้นก็ได้จากที่พ่อแม่เด็กสมทบบ้าง มีการเรี่ยไรจากผู้ค้าขายในชุมชน (ตลาด) บ้าง และบางรายก็มีการนำขนมหรืออาหารมาให้ และของขวัญก็เป็นการได้มาจากที่ตัวแทนไปรับจากเวทีของสำนักงานเขตฯ มา รวมทั้งการจัดหาโดยคณะกรรมการชุมชนด้วย กิจกรรมก็เกิดขึ้นได้และผ่านไปด้วยดี ในส่วนของชุมชนศุภมิตร ๒ นั้น ก็ได้มีการประชุมเตรียมงานเช่นกัน แต่ในที่ประชุมมีความเห็นว่าการจัดงานวันเด็กนั้นไม่สามารถกำหนดได้เป็นที่แน่นอนว่าจะต้องมีการจัดเตรียมของเท่าไหร่ จะมีเด็กเข้าร่วมเท่าไหร่ เพราะในชุมชนศุภมิตร ๑ และในชุมชนวัดสุนทรธรรมทานก็มีจัดอยู่แล้ว ในส่วนของเด็กเองเขาก็ไม่ได้คำนึงว่าเขาอยู่ในชุมชนไหน หากเขามีเพื่อนอยู่ที่ไหนเขาก็จะไปตามเพื่อนเขา การจะไล่เด็กหรือให้ของขวัญเฉพาะเด็กในชุมชนเองก็ทำไม่ได้ ในที่สุดกรรม การชุมชนจึงใช้วิธีการเอาของขวัญที่ได้รับจากสำนักงานเขตฯ เดินแจกให้ตามรายชื่อที่กรรมการชุมชนได้รวบรวมไว้ แต่จะไม่มีกิจกรรมในตอนกลางวัน เพราะหากมีการจัดกิจกรรมแล้วการแจกสิ่งของหรือการเตรียมของไว้ไม่พอรองรับเด็กกรรมการชุมชนก็จะเสีย หรือบ้านไหนที่มีรายชื่อเด็กอยู่แล้วหากไม่ได้รับของขวัญพ่อแม่เด็กก็จะว่าเอาได้ จะเห็นได้ว่าในพื้นที่ทั้ง ๓ ชุมชนนั้น การดำเนินกิจกรรมร่วมกันจะยากขึ้น เพราะแต่ละชุมชนก็จะมีคณะกรรมการชุมชนอยู่แล้วและส่วนมากจะคิดว่าสมาชิกของชุมชนเป็นฐานของคณะกรรมการชุมชนนั้น ๆ กรรมการชุมชนอื่นจะเข้าไปดำเนินกิจกรรมหรือก้าวก่ายไม่ได้

ในบางครั้งการทำกิจกรรมก็เหมือนจะแข่งขันกัน และในบางครั้งการจะทำกิจกรรมอะไรก็กลัวว่าจะกระทบกระทั่งกัน จะเห็นได้ชัดขึ้นในอีกกิจกรรมหนึ่งก็คือ การให้ความดูแลและ

ช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนกรณีของอาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) ซึ่งโดยส่วนมากก็จะเป็นบุคคลที่เป็นกรรมการชุมชนอยู่แล้ว เพียงแต่ละชุมชนจะมีแค่ ๓ - ๔ คน โดยกิจกรรมที่จะต้องมีการรายงานภาวะสาธารณสุขในชุมชน การจ่ายยาสามัญประจำบ้าน การทำเรื่องส่งตัวชาวชุมชนไปรักษา (ผ่านศูนย์สาธารณสุขแต่ละเขตฯ) จากการที่ชาวชุมชนในนางเลิ้งเป็นบุคคลที่รู้จักกันมาก่อน ฉะนั้นหากสนิทกับผู้นำหรืออาสาสมัครฯ (อสส.) คนไหน เขาก็จะเข้าไปขอความช่วยเหลือคนนั้น โดยที่เขาไม่ได้คำนึง (หรือไม่รู้) ว่าเขาอยู่ชุมชนไหน แต่เมื่อมีการส่งรายงานต่อเจ้าหน้าที่สาธารณสุขโดยผู้นำอีกชุมชนหนึ่งทำให้สมาชิกอีกชุมชนหนึ่ง ก็จะมีการพูดต่อว่ากันหาว่าทำอะไรข้ามหน้าข้ามตากัน ทำให้บุคคลที่โดนต่อว่าก็ไม่อยากช่วยเหลือสมาชิกของอีกชุมชน เพราะถือว่าทำแล้วก็จะมีปัญหาต่อกันอีก แต่เมื่อเรื่องรับรู้ถึงเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่ดูแลชุมชนในนางเลิ้ง ก็ได้มีการชี้แจงว่า อาสาสมัครฯ (อสส.) สามารถช่วยเหลือคนได้ทั่วไปไม่ได้จำกัดว่าอยู่ในชุมชนหรือไม่ คนเดินถนนผ่านไปมาก็สามารถที่จะมาขอรับยาเพื่อแก้ไข้เล็กๆ น้อยๆ ได้ ดูเหมือนว่าปัญหาจะได้รับการแก้ไข แต่อาสาสมัครฯ (อสส.) ที่โดนต่อว่านี้ ก็ยังมีความรู้สึกว่าต่อไปหากจะช่วยใครที่อยู่ต่างชุมชนก็ต้องขอคิดดูก่อน ไม่อยากมีปัญหาเพราะเป็นคนที่รู้จักกันอยู่ทั้งนั้น (จากการแลกเปลี่ยนเรื่องการทำกิจกรรมกับประธานชุมชนศุภมิตร ๒)

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงในที่นี้ จะเห็นได้ว่าค่อนข้างที่จะเป็นปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ

๑. ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการชุมชนเลือกที่จะช่วยเหลือเฉพาะสมาชิกในขอบเขตชุมชนย่อยของตนเอง ทำให้สมาชิกของชุมชนขาดโอกาสในการได้รับบริการหรือความช่วยเหลือจากองค์กร หรือหน่วยงานต่างๆ หากไม่รู้จักหรือได้รับข่าวสารจากกรรมการในชุมชนของตนเอง

๒. ความขัดแย้งที่ลุกลาม เหตุการณ์ลักษณะดังกล่าวที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนั้น ทีมวิจัยสังเกตได้ตั้งแต่ช่วงของการศึกษาในระยะที่ ๒ เมื่อมีการสัมภาษณ์พูดคุยกับสมาชิกของชุมชนที่มักจะแสดงความเห็นในลักษณะว่า ชุมชนตนเองนั้นผู้นำหรือกรรมการชุมชนไม่ได้มาดูแลใส่ใจเลย ต่างกับชุมชนใกล้ๆ กัน (สมาชิกชุมชนวัดสุนทรธรรมทานพูดถึงชุมชนศุภมิตร ๒) ที่มีกิจกรรมต่างๆ มีการเดินบอกข่าวต่างๆ ให้กับลูกบ้าน ลักษณะดังกล่าวนี้เมื่อมีการพูดคุยกันมากขึ้นขยายวงกว้างออกไป ผู้นำชุมชนที่โดนกล่าวถึงก็จะรู้สึกไม่ดีต่อผู้นำหรือกรรมการอีกชุมชนหนึ่งและคิดว่าเป็นผู้ที่ไปยุยงให้สมาชิกในชุมชนของเขามีความคิดเช่นนั้น ทำให้การรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนเป็นไปได้ยากขึ้น เป็นต้น

โครงสร้างและลักษณะการทำงานของคณะกรรมการชุมชน ในระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. ๒๕๓๔ กำหนดไว้ใน หมวด ๒ กรรมการชุมชน ข้อ ๙ คณะกรรมการชุมชนประกอบด้วยตำแหน่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ประธานกรรมการ

(๒) รองประธานกรรมการ

(๓) เลขานุการ

(๔) เหรัญญิก

(๕) นายทะเบียน

(๖) ประชาสัมพันธ์

(๗) ตำแหน่งอื่นใด ตามที่คณะกรรมการชุมชนเห็นสมควรแต่งตั้ง

ชุมชนในนางเลิ้งนั้น ชุมชนศุภมิตร ๑ จะมีคณะกรรมการชุมชนจำนวน ๗ คน ตามข้อกำหนดของทางกรุงเทพมหานคร คือมีจำนวนราษฎรไม่เกิน ๑๔๐ ครอบครัว สำหรับชุมชนศุภมิตร ๒ นั้น ก่อนหน้าวาระของคณะกรรมการชุมชนชุดนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๒ - ๒๕๔๔) มีคณะกรรมการชุมชนจำนวน ๗ คน แต่ในระหว่างของการเตรียมดำเนินการคัดเลือกคณะกรรมการชุมชนชุดนี้ ทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ ได้ขยายพื้นที่รับผิดชอบของคณะกรรมการชุมชนให้ครอบคลุมถึงชาวชุมชนที่อยู่อาศัยในตึกแถวริมถนนด้วย จำนวนครอบครัวในชุมชนจึงเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ชุมชนศุภมิตร ๒ มีกรรมการชุมชนได้ทั้งหมด ๑๓ คน แต่อย่างไรก็ตามในวาระของคณะกรรมการชุดดังกล่าวนี้ ก็มีคณะกรรมการชุมชนเพียงแค่ ๑๑ คน ทั้งนี้ได้มีการค้นหาคำตอบว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ทราบว่า *"ไม่มีใครเขาอยากมาเป็นกรรมการกันหรอก เขาบอกว่าไม่อยากจะยุ่ง เห็นอยู่ที่ผ่านมาก็มีแต่คนเดิม ๆ"* ประธานชุมชนชุดก่อนหน้านี้กล่าว และ *"ก็ไม่รู้ว่าจะชวนใครมาเป็น ชวนเขาแล้วเขาก็บอกว่าจะช่วย แต่ไม่ต้องใช้ชื่อใส่ไปหรอก มีอะไรให้ช่วยบอกได้เลย...ที่ผ่านมาอาจจะไม่มีกิจกรรมอะไรด้วย เขาก็ไม่รู้ว่าจะเป็นไปทำไม หรือว่าเป็นแล้วทำอะไรได้บ้าง...ปีนี้ก็พูดชวนไว้หลาย ๆ คนแล้ว เขาก็สนใจ"* ประธานคนปัจจุบันกล่าว ในส่วนของชุมชนวัดสุนทรธรรมทานนั้นมีคณะกรรมการชุมชนจำนวน ๑๐ คน ตามจำนวนหลังคาเรือนที่มากกว่า ๑๔๐ ครอบครัว จะเห็นได้ว่าในเบื้องต้นที่ไม่มีใครต้องการที่จะเข้ามาเป็นกรรมการชุมชนนั้น (เป็นข้อสังเกตที่ใช้ได้ทั้ง ๓ ชุมชน) ก็เพราะไม่ต้องการรับภาระเพิ่มในส่วนนี้ ทั้งที่ยังไม่รู้ด้วยซ้ำว่าจะต้องทำอะไรบ้าง และที่สำคัญที่ผ่านมานั้นคนในพื้นที่ก็ไม่เห็นว่าคณะกรรมการชุมชนจะมีบทบาทหรือทำกิจกรรมอะไรในชุมชนเลย จะมีแต่หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาทำ เช่น ขุดลอกท่อ ทำความสะอาดชุมชน ซ่อมที่ทิ้งขยะ เป็นต้น โดยที่ไม่รู้เช่นกันว่าผ่านการประสานหรือการนำเสนอโดยกรรมการชุมชน แต่จากการสังเกตเห็นได้ว่าเมื่อชุมชนมีกิจกรรมเพิ่มมากขึ้น ความสนใจจากสมาชิกของชุมชนก็เพิ่มมากขึ้น เห็นได้ชัดขึ้นด้วยมีการสอบถาม และการติดต่อคณะกรรมการชุมชน ที่เพิ่มมากขึ้นจากสมาชิกของชุมชน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม

๒. กิจกรรมชุมชนที่คณะกรรมการชุมชนได้ดำเนินการก่อนโครงการวิจัย

กิจกรรมในพื้นที่ของย่านนางเลิ้งที่จะกล่าวถึงนี้ เป็นกิจกรรมที่เกิดก่อนที่ทีมวิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ ๓ รวมถึงบางกิจกรรมที่ได้กล่าวถึงบ้างแล้วในการศึกษาในระยะที่ ๒ ซึ่งส่วนมากจะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนของสำนักงานเขตป้อมปราบฯ และประสานหน่วยงานราชการต่างๆ บ้าง เช่น สน.นางเลิ้ง ศูนย์สาธารณสุข เป็นต้น กิจกรรมที่เกิดขึ้นและกรรมการชุมชนเป็นผู้ประสานงาน และคอยเป็นผู้สื่อข่าวถึงสมาชิกของชุมชน ได้แก่ กิจกรรมรณรงค์การคัดแยกขยะของทางกรุงเทพมหานคร การปรับปรุงที่ทิ้งขยะหลังตลาดนางเลิ้งของเขตป้อมปราบฯ การรณรงค์การต่อต้านยาเสพติดของตำรวจ การปรับปรุงตรอก ซอก ซอย และการมาให้บริการตรวจรักษาโรคฟรีจาทางศูนย์สาธารณสุข เป็นต้น สำหรับกิจกรรมที่ทางคณะกรรมการชุมชนดูจะมีบทบาทมากกว่า จะเป็นกิจกรรมในส่วนของงานประเพณี และวันสำคัญ ไม่ว่าเป็นงานวันเด็ก งานสงกรานต์ของชุมชนศุภมิตร ๑ นอกจากนั้นก็จะเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในลักษณะของกลุ่มกรรมการชุมชนอาจจะมีเข้าร่วมกิจกรรม แต่ก็เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ส่วนตัวกับกลุ่มนั้นๆ เช่น งานประจำปีของศาลเจ้า งานวันพระและวันสำคัญทางศาสนาของวัดแค เป็นต้น

ความสำคัญอีกส่วนหนึ่งของคณะกรรมการชุมชนในนางเลิ้งนี้ คือการต้อนรับและการให้สัมภาษณ์กับผู้ที่เข้าไปศึกษา หรือพาและแนะนำผู้ที่สนใจหรือองค์กรที่สนใจความเป็นนางเลิ้งให้ไปสัมภาษณ์บุคคลต่างๆ ที่รู้ประวัติความเป็นมาของนางเลิ้งเป็นอย่างดี ซึ่งในช่วงที่กำลังศึกษาอยู่ในระยะที่ ๒ นั้นได้มีบุคคลและกลุ่มที่ให้ความสนใจพื้นที่นางเลิ้งเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มนักศึกษาที่เข้ามาหาข้อมูลทำรายงานและวิทยานิพนธ์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์บ้าง จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยบ้าง และนักศึกษามาฝึกงานกับทางสถาบันวิจัยฯ (ร่วมกับทีมวิจัย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่สนใจในการเข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ด้วย อาทิ บางกอกฟอรั่ม ธกส. และมูลนิธิคุ้มครองผู้บริโภค เป็นต้น จากการที่พื้นที่นางเลิ้งเป็นที่สนใจจากบุคคลและกลุ่มต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้บทบาทของคณะกรรมการชุมชนดูจะมีมากขึ้น และกลายเป็นผู้ที่ค่อนข้างจะมีความสำคัญในชุมชน (รายงานระยะที่ ๒ ใช้คำว่า “ถูกทำให้เป็น”) จนถึงในช่วงปลายของการศึกษาในระยะที่ ๒ ที่มีการสรรหาคณะกรรมการชุมชนชุดใหม่ อันเนื่องจากกรรมการชุมชนชุดเก่าหมดวาระลง ทีมศึกษาวิจัยเริ่มมองเห็นการแข่งขันในการเป็นผู้นำในชุมชนศุภมิตร ๒ และมีเค้าการแข่งขันในชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน แต่สุดท้ายกลุ่มที่ต้องการแข่งขันก็สลายตัวไปก่อน เนื่องจากยังรวมตัวกันไม่ติด แต่ก็มีกรรมการรุ่นใหม่เข้ามาอีกคนในตำแหน่งรองประธานชุมชน และแม้แต่ในชุมชนศุภมิตร ๑ ที่ดูเหมือนจะเงียบและไร้การแข่งขัน แต่ในที่สุดแล้วก็มีการเปลี่ยนกรรมการชุมชนจากคนเก่าที่เป็นมาหลายสมัย มาเป็นคนหนุ่ม (อายุช่วง ๓๐ - ๔๐ ปี) เพียง ๒ คน

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่ากิจกรรมชุมชนในนางเลิ้ง เดิมทีเดียวจะเป็นกิจกรรมที่ดำเนินการโดยหน่วยงานราชการ และองค์กรพัฒนาต่าง ๆ เป็นหลัก แต่เมื่อชุมชนในที่นี้คือคณะกรรมการชุมชน ได้เข้าร่วมในเวทีกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น และมีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลกับบุคคลหรือกลุ่มที่เข้าไปศึกษาชุมชน คณะกรรมการก็เริ่มที่จะจับกิจกรรมในชุมชนที่สามารถแสดงบทบาทของการเป็นคณะกรรมการชุมชนมากขึ้น และอีกเหตุผลหนึ่งน่าจะมาจากการที่เห็นว่าในชุมชนเริ่มมีการแข่งขันกันเป็นผู้นำหรือเป็นคณะกรรมการชุมชนบ้างแล้ว ฉะนั้นหากว่าในระหว่างที่เป็นกรรมการชุมชนแต่ไม่มีผลงานอะไรเลย บุคคลที่เป็นกรรมการอยู่อาจจะถูกตรวจสอบจากผู้นำด้วยกันหรือจากสมาชิกในชุมชน และในท้ายที่สุดอาจจะไม่ได้เป็นกรรมการชุมชนอีก ด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อช่วงของการคัดเลือกคณะกรรมการชุมชนชุดใหม่ เป็นผลให้เมื่อกรรมการชุมชนชุดใหม่เข้ามารับตำแหน่งแล้วนั้น ทีมวิจัยได้เห็นถึงความสนใจต่อกิจกรรมต่าง ๆ ที่คาดหวังว่าจะเกิดขึ้นได้ในชุมชน

๓. ที่มาของการดำเนินกิจกรรมระยะที่ ๓ กับคณะกรรมการชุมชน

เมื่อทางทีมวิจัยได้ดำเนินการวิจัยในระยะที่ ๒ เสร็จสิ้น มีการจัดทำรายงานผลการศึกษา และในท้ายที่สุดได้เปิดเวทีนำเสนอผลการวิจัยต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เวทีนำเสนอผลการวิจัยดังกล่าวนี้ได้จัดขึ้นในพื้นที่นางเลิ้ง คือที่วัดสุนทรธรรมทาน (วัดแคนางเลิ้ง) ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การจัดเวทีนี้เกิดขึ้นได้เนื่องจาก ตัวแทนชุมชนซึ่งก็คือคณะกรรมการชุมชนได้มีการเรียกร้องให้จัดขึ้น ด้วยเหตุผลที่ว่าที่ผ่านมามีการเข้ามาศึกษาวิจัยชุมชนในนางเลิ้งก็มาก แต่ชุมชนเองไม่เคยรู้เลยว่างานวิจัยที่ออกมาได้ผลอย่างไรบ้าง ดังนั้นหากมีการวิจัยเสร็จแล้วก็น่าที่จะคืนกลับให้ชุมชนบ้าง จากเหตุผลดังกล่าวก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทีมวิจัยมีโอกาสได้ทำกิจกรรมร่วมกับคณะกรรมการชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่การที่ทีมวิจัยจะจัดเสนอผลการวิจัย และได้เปิดเวทีพูดคุยกลุ่มย่อยขึ้นกับคณะกรรมการชุมชน ร่วมกันกำหนดตั้งแต่วัน เวลา สถานที่ กำหนดการในวันจัดเวที ประเด็นที่ชุมชนต้องการนำเสนอแลกเปลี่ยนต่องานวิจัยที่ได้ และการแลกเปลี่ยนถึงอนาคตของย่านนางเลิ้ง การเสนอว่าบุคคลหรือหน่วยงานใดที่ควรจะเชิญเข้าร่วมในเวทีดังกล่าว รวมทั้งการกำหนดตัวแทนของชุมชนในการนำเสนอความคิดในเวที เป็นต้น

นอกจากนี้จากผลการศึกษาพื้นที่ในระยะที่ ๒ คณะกรรมการชุมชนเป็นกลุ่มเป้าหมายหนึ่งที่ทีมวิจัยเห็นร่วมกันในการที่สนับสนุนให้เกิดกิจกรรม ในเบื้องต้นนั้นจะเน้นการก่อให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการสร้างเครือข่ายในกลุ่มกรรมการชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมทั้ง ๓ ชุมชนในย่านนี้ร่วมกัน ดังที่กล่าวมาแล้วถึงสถานการณ์ของกลุ่มคณะกรรมการชุมชนในข้อที่ ๒ ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปในทางที่ดีขึ้น คือให้ความสนใจต่อกิจกรรมชุมชนมากขึ้น และที่สำคัญคณะกรรมการชุมชนเป็นองค์กรหลักที่เป็นทางการ และถือเป็นองค์กรเดียวที่แสดงถึงความเป็นตัวแทนของสมาชิกในชุมชนทั้งหมดได้ ฉะนั้นคณะกรรมการชุมชนจะเป็นเป้าหมายหนึ่งที่งานวิจัย

ในระยะที่ ๓ ให้ความสำคัญ และวางแผนในการดำเนินกิจกรรมด้วย เพื่อเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนต่อไปในอนาคต

ทั้งนี้เมื่อได้สนับสนุนให้เกิดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในลักษณะของการประชุมแลกเปลี่ยนด้วยกันเอง การชักชวนเข้าร่วมกิจกรรมอบรมสัมมนาของกลุ่มและเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งในส่วนของชุมชนอื่น และที่องค์กรต่าง ๆจัด รวมไปถึงการสนับสนุนให้มีการไปศึกษาดูงานในที่ต่าง ๆ ด้วย และในกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ก็มีกิจกรรมเกิดขึ้นอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นกิจกรรมปกติของชุมชนที่เคยเกิดขึ้น อาทิ การทำความสะอาดชุมชนโดยสำนักงานเขตฯ การบริการตัดผมและเสริมสวยฟรี จากศูนย์ฝึกอาชีพของกรุงเทพมหานคร เป็นต้น ในกิจกรรมเหล่านี้ทางทีมวิจัยได้ช่วยในการกระตุ้นให้เกิดความเข้มข้นขึ้นด้วยการให้ทางคณะกรรมการชุมชนทำประชาสัมพันธ์ให้กับชาวชุมชนได้รับรู้ในวงกว้างมากขึ้น โดยสนับสนุนการจัดพิมพ์แผ่นประกาศบ้าง จัดทำเอกสารต้นฉบับบ้าง ซึ่งในระยะหลังมานี้ทางคณะกรรมการชุมชนก็ได้ดำเนินการเอง และเป็นที่รับรู้ของสมาชิกในชุมชน และเป็นที่พอใจของสมาชิกเมื่อสามารถได้รับรู้ถึงกิจกรรม และได้รับบริการอย่างทั่วถึงกัน ซึ่งเป็นพัฒนาการในชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทานที่เริ่มกระเตื้องขึ้นมา แต่ในส่วนของชุมชนศุภมิตร ๑ ยังไม่เห็นพัฒนาการดังกล่าว แต่ในกลุ่มคณะกรรมการชุมชนด้วยกันที่ดำเนินการอยู่ก็ยังพยายามที่จะชักชวนให้เข้ามาร่วมในกระบวนการดังกล่าวอยู่ นอกจากกิจกรรมปกติของทางชุมชนแล้ว คณะกรรมการชุมชนก็ได้ทดลองดำเนินกิจกรรมในชุมชนโดยกลุ่มเอง มีการแลกเปลี่ยนกันเป็นระยะ เป็นช่วงของการลองผิดลองถูก แต่ที่เห็นได้ชัดขึ้นก็คือ ความมั่นใจของคณะกรรมการที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ในกลุ่มกันเอง และเริ่มที่จะแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อนชุมชน และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ด้วยเหตุผลของการที่เกิดกิจกรรมในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง กลุ่ม / บุคคลที่เข้าไปมีความหลากหลาย และพื้นที่เป็นที่สนใจในวงกว้าง เมื่อกรรมการชุมชนเริ่มเกิดความมั่นใจ โอกาสในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนก็มีมากขึ้น ดังจะเห็นได้ในรายละเอียดของการดำเนินกิจกรรมโดยคณะกรรมการชุมชน

๔. กระบวนการดำเนินกิจกรรมโดยคณะกรรมการชุมชน : “กิจกรรมในโครงการวิจัยและปฏิบัติการ” ความต่อเนื่องและการขยายผล

๔.๑ กระบวนการทำกิจกรรมของคณะกรรมการชุมชน

หลังจากการที่คณะกรรมการชุมชนมีโอกาสได้พูดคุยแลกเปลี่ยนและปรึกษาหารือกันหลายรอบ โดยเฉพาะหลังจากการมีเวทีเสนอผลวิจัยแล้วนั้น ทีมวิจัยได้นัดพูดคุยแลกเปลี่ยนอีกครั้งหนึ่งเพื่อสรุปผลที่ได้จากเวทีดังกล่าว โดยใช้เหตุผลของการยกให้เวทีเสนอผลวิจัยดังกล่าวเป็นเวทีของชุมชน รวมทั้งการที่ทีมวิจัยมีโอกาสได้เข้าร่วมเวทีประชุมย่อยของชุมชนศุภมิตร ๒ เป็นระยะเกือบทุกเดือน ทั้งนี้เพราะการที่ชุมชนทุกชุมชน (คณะกรรมการชุมชน) ต้องมีการประชุม

คณะกรรมการชุมชนร่วมกับทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ เป็นประจำทุกเดือน โดยก่อนหน้าที่จะเข้าร่วมประชุมนั้น ในส่วนของคณะกรรมการชุมชนศุภมิตร ๒ จะมีการนัดปรึกษาหารือเตรียมการกันก่อนเป็นการภายในของชุมชน ว่าในเดือนนั้นๆ จะเสนออะไรกับทางสำนักงานเขตบ้าง (ส่วนมากจะเป็นการปรับปรุงสาธารณูปโภคในพื้นที่) สำหรับเวทีประชุมดังกล่าวนี้ก็เป็นเวทีที่เพิ่งจะเกิดขึ้นในวาระของคณะกรรมการชุดนี้ (ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ – ๒๕๔๔) ในการเข้าร่วมกับเวทีของชุมชนนี้ส่วนมากทางชุมชนโดยประธานชุมชน จะบอกกับทางทีมวิจัยก่อนว่าจะมีประชุมในวันไหน ทางทีมวิจัยมีอะไรจะแจ้งกับทางคณะกรรมการชุมชนบ้าง แต่ในการประชุมดังกล่าวนี้ทางคณะกรรมการชุมชนก็จะแบ่งเวลาให้กับทีมวิจัย โดยการนัดพูดคุยกันก่อนเฉพาะในส่วนของคณะกรรมการชุมชน แล้วแจ้งเวลากับทางทีมวิจัยให้เข้าร่วมเวทีได้หลังจากการประชุมภายในของชุมชนเสร็จเรียบร้อยแล้ว (ข้อสังเกตของทีมวิจัยจากการเข้าร่วมในเวที) ซึ่งถือว่าเป็นการตั้งรับของชุมชนวิธีหนึ่ง

ในช่วงเริ่มต้น ทีมวิจัยได้ยกประเด็นจากการประชุมสรุปเวทีเสนอผลวิจัย มาแลกเปลี่ยนต่อในที่ประชุม และปรึกษากับทางคณะกรรมการชุมชนว่ามีความเป็นไปได้แค่ไหนในการดำเนินกิจกรรมชุมชนเรื่องต่างๆ ในประเด็นแรกๆ ที่ทีมวิจัยได้ตั้งคำถามต่อที่ประชุมถึงความเป็นไปได้ในการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ทั้งนี้เพราะการที่ทีมวิจัยได้ติดตามกลุ่มชาวชุมชนกลุ่มต่างๆ และมีกลุ่มที่สนใจในกิจกรรมดังกล่าว โดยเฉพาะกลุ่มแม่ค้าที่ขายของรถเข็น หรือหารเร่แผงลอย แต่ในท้ายที่สุดกิจกรรมดังกล่าวไม่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งที่ได้มีการแลกเปลี่ยนอีกหลายเวที (ดูรายละเอียดในกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์) ในขณะเดียวกันก็ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่ได้เกิดเป็นคำถามในกลุ่มของคณะกรรมการชุมชนเองอยู่เสมอ อาทิ ในการจัดกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนยังขาดความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมการพัฒนาชุมชน หากจะสร้างความร่วมมือหรือให้สมาชิกในชุมชนหันมาสนใจในกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนก่อน จะทำกิจกรรมอะไรได้บ้าง? และทำอย่างไร? ในที่ประชุมก็ได้แลกเปลี่ยนกันตั้งแต่ประเด็นที่ว่าทำไมสมาชิกในชุมชนไม่ให้ความสนใจหรือเข้าร่วมกิจกรรม ก็ได้ข้อสรุปว่า ในการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมาการบอกกระจายข่าว หรือการบอกกล่าวสมาชิกในชุมชนยังไม่ทั่วถึงก็เป็นได้ หรือหากสมาชิกในชุมชนสงสัยหรือไม่รู้ข่าวชัดเจนในกิจกรรมที่เกิดขึ้นก็ไม่รู้จะถามใคร เพราะไม่รู้จักคณะกรรมการชุมชนเลย หรือไม่รู้ด้วยซ้ำว่ามีคณะกรรมการชุมชน และที่สำคัญที่ผ่านมากิจกรรมต่างๆ คณะกรรมการชุมชนไม่ได้เป็นผู้ดำเนินการเองเลย ส่วนมากจะทำหน้าที่ประสานงานกับทางสำนักงานเขตฯ มากกว่า การได้รับความร่วมมือจากสมาชิกของชุมชนหรือไม่ในส่วนของคณะกรรมการเองก็ไม่แน่ใจ เพราะที่ผ่านมากิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนส่วนมากเป็นการนำเข้ามาของทางราชการหรือของสำนักงานเขตฯ ที่เข้ามาให้บริการในชุมชน เช่น การปรับปรุงตรอก ซอย การมาบริการตัดผมฟรี การมาตรวจรักษาโรคฟรีของศูนย์บริการสาธรณสุข (ศูนย์ฯ ๒๐) เป็นต้น ซึ่งทางกรรมการชุมชนเองมักจะได้ยินสมาชิก

ในชุมชนพูดว่าไม่ทราบข่าวดังกล่าวเลย ในส่วนของกิจกรรมประเพณีก็จะเป็นการจัดของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในชุมชน อาทิ งานประจำปีของศาลเจ้า งานสงกรานต์ เป็นต้น

จากการประเมินในประเด็นตามข้างต้นนั้น คณะกรรมการชุมชนได้สรุปร่วมกันว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากสมาชิกของชุมชนไม่ทราบว่ามีใครเป็นตัวแทน (กรรมการชุมชน) ของเขาบ้าง หรือไม่รู้ว่ามีกรรมการชุมชน หรือว่าไม่รู้ว่าตนเองอยู่ในชุมชนไหน ต้องติดต่อกับใคร ดังนั้น ปัญหาสำคัญก็คือการประชาสัมพันธ์ หรือการแจ้งข้อมูลข่าวสารให้แก่สมาชิกของชุมชน ในที่ประชุมจึงได้มีการเสนอแนวทางในการแจ้งข่าวสารให้สมาชิกของชุมชน บางท่านก็เสนอถึงความจำเป็นที่จะต้องมีเครื่องขยายเสียงในชุมชน เมื่อแลกเปลี่ยนกันแล้วก็คิดว่าจำเป็นต้องมี แต่กว่าจะได้มาคงนานมาก เพราะต้องนำเสนอต่อสำนักงานเขตฯ หรือนักการเมือง และที่สำคัญ คือ ชุมชนศุภมิตร ๒ ทางสำนักงานเขตฯ เคยให้มาก่อนแล้ว แต่ไม่มีการติดตั้งด้วยเงื่อนไขบางประการ และปัจจุบันอุปกรณ์บางอย่างก็ชำรุดจนใช้การไม่ได้แล้ว แต่อย่างไรก็ตามคณะกรรมการชุมชนได้เสนอต่อประธานชุมชนให้ประสานกับทางสำนักงานเขตฯ ในเรื่องของเครื่องขยายเสียงของชุมชน จะซ่อมแซมให้ใช้การได้หรือจะเรียกเก็บเครื่องเก่าแล้วให้เครื่องใหม่มาก็จะมีการติดตามต่อไป เมื่อการหาเครื่องขยายเสียงยังต้องใช้เวลา ก็มีการเสนอให้มีการทำข่าวสารชุมชนก่อน โดยจะจัดทำเป็นเอกสารหรือแผ่นพับ ขนาด ๒ – ๓ หน้ากระดาษ ในรายละเอียดก็ให้กรรมการชุมชนแต่ละท่านเสนอว่าจะใส่อะไรลงไปบ้าง ในที่ประชุมก็เห็นด้วยเพราะเป็นวิธีการที่ไม่ยากนัก สำหรับในการจัดทำฉบับแรกนั้น มีการกำหนดกันว่าจะใส่ข้อมูลประกอบด้วย การแนะนำตัวคณะกรรมการชุมชนว่าเป็นใครบ้าง และมีหมายเลขโทรศัพท์ติดต่อ อยู่บ้านเลขที่อะไร (ทางกรรมการชุมชนขอแผนที่ทางทีมวิจัยฯ ประกอบการชี้จุดบ้านกรรมการชุมชน) รวมทั้งตัวแทนชุมชนที่เป็นอาสาสมัครสาธารสุขชุมชน (อสส.) ด้วย (เป็นกรรมการชุมชนนั่นเองแต่ผ่านการอบรมสาธารณสุขมา) เพราะเป็นผู้ที่คอยประสานงาน ดูแล และให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกของชุมชนที่เจ็บป่วย และต้องได้รับการรักษาพยาบาล รวมทั้งมีจุดที่ให้บริการยาสามัญประจำบ้านที่ไว้บริการสมาชิกที่เจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ ด้วย นอกจากนี้ก็จะมีการแจ้งให้ทราบถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเดือนที่ผ่านมา และกิจกรรมที่จะมีในชุมชนในระยะใกล้ๆ ด้วย เช่น เรื่องการมาบริการตัดผมฟรีจากทางศูนย์ฝึกอาชีพกรุงเทพมหานคร เป็นต้น และได้ตกลงร่วมกันว่าจะมีการจัดทำทั้ง ๓ ชุมชน ในฐานะที่เป็นชุมชนในพื้นที่นางเลิ้งและจะทำกิจกรรมร่วมกันต่อไป โดยทางประธานชุมชนศุภมิตร ๒ รับที่จะเป็นผู้ประสานกับทางชุมชนศุภมิตร ๑ ถึงข้อตกลงที่จะทำกิจกรรมดังกล่าว ส่วนชุมชนวัดสุนทรธรรมทานมีตัวแทนอยู่ในที่ประชุมก็รับในข้อตกลงดังกล่าวไป ในเรื่องดังกล่าวนี้ตัวแทนทีมวิจัยได้เสนอถึงความเป็นไปได้ในการที่จะจัดทำเป็นเอกสารรวมของพื้นที่นางเลิ้งว่ามีความเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหน จึงได้รับคำตอบและวิธีการที่น่าสนใจคือ *“หากจะมีการรวมเป็นเอกสารฉบับเดียวกันนั้นก็น่าจะเป็นในคราวต่อไป ต้องดูก่อนด้วยว่าแต่ละชุมชนทำหรือไม่ หากไม่ทำต่อไปภาระจะตกอยู่ที่ชุมชนเดียว”* และ *“ในฉบับแรกเป็นเอกสารแนะนำตัวกรรมการชุมชนของแต่ละชุมชนเป็น*

สำคัญ" สำหรับการออกเอกสารข่าวสารชุมชนนี้จะจัดทำขึ้นตามความสะดวกของชุมชนเอง (ชุมชนใช้คำว่า "รายสะดวก") นั่นคือหลังจากที่ออกเอกสารฉบับแรกแล้ว โอกาสต่อไปที่จะออกเอกสารข่าวสารชุมชนอีก ก็อาจจะเป็นช่วงที่มีกิจกรรมสำคัญ ๆ ที่ทางชุมชนต้องการแจ้งให้สมาชิกภายในชุมชนได้รับทราบ ชุมชนก็จะได้จัดทำฉบับต่อไป

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่มีการตกลงกันแล้วว่าจะมีการดำเนินการในกิจกรรมดังกล่าวเหมือนกันทั้ง ๓ ชุมชน ในที่สุดแล้วมีชุมชนที่ได้จัดทำข่าวสารชุมชนก็มีเพียงชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทานเท่านั้น ชุมชนศุภมิตร ๑ ไม่ได้มีการจัดทำข่าวสารชุมชนเลย โดยที่ในระยะแรก ๆ ที่ทางชุมชนศุภมิตร ๒ ได้จัดทำเรียบร้อยแล้วนั้น ทางคณะกรรมการชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน นำโดยประธานชุมชนศุภมิตร ๒ (รวม ๓ – ๔ ท่าน) ได้ชวนทีมวิจัยเข้าไปหาประธานชุมชนศุภมิตร ๑ และได้เอาข่าวสารของชุมชนศุภมิตร ๒ ไปให้ดูด้วย ทางประธานชุมชนศุภมิตร ๑ ก็บอกกับเพื่อนชุมชนที่ไปคุยด้วยว่า *"ก็บอกกับทางเด็ก ๆ ไปแล้ว เห็นเขาว่าจะทำอยู่ อย่างไรเดี๋ยวว่าจะถามดู"* ซึ่งเด็ก ๆ ที่ประธานกล่าวถึงก็คือกรรมการชุมชนที่เพิ่งจะเข้ามาเป็นกรรมการในวาระแรก (๒๕๔๓ – ๒๕๔๔) และยังเป็นคนหนุ่ม ๆ อยู่ ๒ คน แต่ในที่สุดแล้วชุมชนศุภมิตร ๑ ก็ไม่ได้จัดทำเอกสารข่าวสารชุมชนดังกล่าว ในขณะที่ชุมชนศุภมิตร ๒ ได้ออกข่าวสารชุมชนมา ๒ ฉบับ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทานได้จัดทำออกมา ๑ ฉบับ

๔.๒ กระบวนการจัดทำกิจกรรมข่าวสารชุมชน

จากจากการปรึกษาหารือในเวทีของคณะกรรมการชุมชน และได้ข้อตกลงร่วมกันว่าจะจัดทำข่าวสารชุมชนแล้วนั้น ในส่วนคณะกรรมการชุมชนก็คิดในส่วนของการแบ่งกันรับผิดชอบทางชุมชนศุภมิตร ๒ นั้น ได้ให้คุณวนาพร (ประธานชุมชน) และคุณปรีชา (กรรมการชุมชน) เป็นผู้เขียนร่างรายละเอียดของข้อมูลที่จะลงในข่าวสารชุมชน ในส่วนของชุมชนวัดสุนทรธรรมทานนั้นก็ได้ คุณศรีนภา..(กรรมการชุมชน) ที่เข้าร่วมประชุมท่านเดียว ก็รับไปดำเนินการ เมื่อทางชุมชนได้ร่างข่าวสารเสร็จนั้น ก็ได้ขอให้ทางทีมวิจัยช่วยในการจัดทำต้นฉบับให้ และทางชุมชนจะนำไปถ่ายเป็นสำเนาเอกสารแจกจ่ายให้สมาชิกของชุมชนต่อไป โดยการแจกจ่ายนั้นกรรมการชุมชนท่านใดมีบ้านอยู่ในบริเวณไหน ก็รับผิดชอบสมาชิกชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน

จากการดำเนินการในกิจกรรมดังกล่าวของชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทานนั้น ได้เห็นวิธีการดำเนินงานของคณะกรรมการชุมชนทั้ง ๓ ชุมชน ที่น่าสนใจ กล่าวคือ จากการที่ชุมชนศุภมิตร ๒ ได้มีการประชุมปรึกษาหารือกันบ่อย ๆ และเรื่องราวของชุมชนที่ต้องการความคิดเห็นหรือแก้ปัญหานั้น ก็ได้ผ่านการคิดร่วมกัน แม้ว่าในที่สุดแล้วงานหรือกิจกรรมจะไปตกอยู่ที่ใครคนใดคนหนึ่งก็ตาม (ส่วนมากเป็นประธานชุมชน) แต่การขอช่วยในรายละเอียดหรือการมอบหมายให้ใครช่วยทำต่อก็ค่อนข้างที่จะสะดวกราบรื่น และลดปัญหาการพูดใส่ร้าย (นินทา) กัน

ในภายหลัง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ การส่งข่าวสารในหมู่กรรมการอย่างทั่วถึง หรือการเลือกปฏิบัติในหมู่กรรมการ เพราะหากใครพูดจาในลักษณะดังกล่าว เมื่อถึงการประชุมครั้งต่อไปก็จะโดนนำประเด็นดังกล่าวเข้ามาสู่เวทีผู้ที่พูดจานินทาก็จะเสียหายไปเอง และการแบ่งงานกันก็ดูตามความเหมาะสมกันไป เช่น ใครเขียนหนังสือเป็นหรือพูดจามีหลักการก็จะเป็นหลักในการคิดหรือช่วยให้คำปรึกษากับประธานในเรื่องต่างๆ คนที่มีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของเขตฯ ที่ดีก็ไว้ประสานหรือติดต่อกับเขตฯ (นอกจากประธานชุมชนที่เป็นหลักอยู่แล้ว) กรรมการผู้ชายที่ยังหนุ่มและแข็งแรงก็ต้องช่วยในการยกโต๊ะ เก้าอี้ เวลาที่มีกิจกรรมในชุมชน เช่น หมอมารักษาโรค ตัดผมฟรี เป็นต้น ฉะนั้นจะเห็นว่าการมีเวทีพูดคุยดังกล่าวในส่วนของคณะกรรมการชุมชนก็เป็นสิ่งที่ช่วยให้กิจกรรมต่างๆ ผ่านไปได้ด้วยดี และในช่วงหลังๆ (ที่กำลังวิจัยอยู่ ปี ๒๕๔๔) ในชุมชนก็มีกิจกรรมเข้ามาเพิ่มมากขึ้น สำหรับในส่วนของชุมชนวัดสุนทรธรรมทานนั้น แม้ว่าจะได้เข้าร่วมกับเวทีพูดคุยของชุมชนเป็นระยะ แต่กรรมการที่เข้าร่วมมีเพียง ๑ – ๒ คนเท่านั้นที่ได้เข้าประจำ และไม่มีประธานชุมชนเข้าร่วมด้วย ทำให้เมื่อมีกิจกรรมผู้ที่รับรู้ต้องนำไปบอกกล่าวกับประธานชุมชนก่อน ว่าประชุมแล้วเขาตกลงกันอย่างไร ถ้าหากไม่ไปบอกแล้วผู้ที่เข้าประชุมดำเนินการเลยด้วยตนเอง ก็จะโดนว่าๆ ทำอะไรข้ามหน้าข้ามตา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ทีมวิจัยได้รับทราบมา ในชุมชนเองก็ไม่มีเวทีพูดคุยระหว่างคณะกรรมการด้วยกันเลย การประสานจะเป็นการบอกกล่าวกันปากต่อปากมากกว่าว่าจะมีกิจกรรมอะไร และจะจัดที่ไหน หากใครว่างก็จะเข้าร่วมเอง ทำให้ในระยะที่ผ่านมาปัญหาก็ค่อนข้างจะหนักขึ้น ยิ่งในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ซึ่งกรรมการชุดดังกล่าวจะหมดวาระ ทำให้มีการพูดจาว่าร้ายกันมากขึ้น คาดว่าน่าจะมาจากการที่แต่ละคนยังมีความรู้สึกอยู่ว่าต้องการเป็นกรรมการชุมชนต่อ และต้องเป็นในทีมที่ตนเองต้องการด้วย จะได้มีการกล่าวถึงในการวิเคราะห์ต่อไป

๔.๓ กิจกรรมแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ : กิจกรรมที่เกิดในงานวิจัย

หลังจากการเข้าร่วมในเวทีประชุมย่อยของชุมชนหลายๆครั้ง รวมทั้งจากการสังเกตการณ์การดำเนินกิจกรรมชุมชนโดยคณะกรรมการชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ทีมวิจัยได้ใส่คำถามเรื่องการหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่ได้จากการสรุปร่วมกันจากเวทีเสนอผลวิจัย ที่ได้มาว่า *"นางเลิ้งซบเซาลง คนเข้าน้อย พ่อค้าแม่ค้าอาจจะอยู่ไม่ได้ ปัจจุบันเป็นแค่ตลาดอาหารกลางวัน หากหน่วยงานในพื้นที่มีการย้ายอีก นางเลิ้งก็แย่"* และที่ได้คิดกันว่า *"ทำอย่างไรให้คนเข้ามามากขึ้น กระตุ้นให้การค้าขายดีขึ้น นางเลิ้งก็สามารถอยู่ต่อไปได้ แต่ต้องด้วยวิธีการที่ชุมชนรับได้"* (จากเวทีช่วงบ่ายการเสนอผลวิจัย ๒๐ ส.ค. ๒๕๔๓ 'วิสัยทัศน์นางเลิ้ง') จากการพูดคุยก่อให้เกิดกิจกรรมการประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้ง โดยคณะกรรมการชุมชนและทีมวิจัยได้เปิดเวทีประชุมย่อย ๓ ชุมชนขึ้นอีกครั้งหนึ่ง (๑๕ ม.ค. ๒๕๔๔) เพื่อหารือในการที่จะจัดทำโครงการประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้ง

โดยในความเห็นของผู้ช่วยนักวิจัยประจำพื้นที่ (เตรียมก่อนเข้าเวที) ในตอนนั้นคิดว่าจะจัดทำแผ่นพับเหมือนกับแผ่นพับของการท่องเที่ยวทั่วๆ ไป นอกจากนี้ก็ได้หารือกับคณะกรรมการชุมชนไว้บ้างเป็นบางท่าน

ในเวทีการประชุมวันดังกล่าว ได้มีการพูดคุยกันโดยเริ่มจากประเด็นที่ว่ารูปแบบการนำเสนอน่าจะเป็นอย่างไรดี ตามวิธีหรือรูปแบบที่ทีมวิจัยเสนอไปนั้นก็ได้มีการแลกเปลี่ยนกัน ในที่ประชุมเห็นว่าการทำแผ่นพับนั้นค่อนข้างเป็นการสิ้นเปลือง การที่แจกไปนั้นก็ไม่แน่ใจว่าเขาจะดูอะไร แค่ไหน และส่วนมากใช้ครั้งเดียวหรือดูครั้งเดียวแล้วก็ทิ้ง น่าจะไม่คุ้มค่ากับการทำ นอกจากว่าจะมีบางส่วนที่เป็นแผ่นพับไว้ตามที่สำคัญที่นักท่องเที่ยวหรือชาวต่างชาติต้องเข้าไปติดต่อ อันนั้นน่าจะได้ประโยชน์กว่ากับการจัดทำแล้วเป็นเอกสารหรือแผ่นพับที่แจกทั่วไป ในที่สุดวิธีการดังกล่าวจึงตกไปก่อน และได้หารูปแบบที่เหมาะสมกว่านั้น ที่ประชุมมองถึงความคุ้มค่าความคงทน และเป็นสิ่งที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้เองเป็นส่วนใหญ่ ในที่สุดก็ออกมาในรูปของแผ่นป้ายโฆษณา มีแผนที่ประกอบแล้วค่อยใส่รายละเอียดลงไปว่าน่าจะใส่อะไรบ้าง ชุมชนก็ช่วยกันคิดได้ ในเบื้องต้นนั้นยังคิดไว้ในระดับของเหมือนแผ่นป้ายเส้นทางรถเมล์ตามป้ายรถเมล์ก่อน ในส่วนของรายละเอียดของรูปแบบป้ายนั้นจะมอบให้มีกรรมการท่านใดท่านหนึ่งรับผิดชอบทำรายละเอียดตัวอย่างมาดูก่อน แต่ได้ข้อสรุปว่าจะจัดทำเป็นแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ที่จะติดตั้งตามจุดผ่านทางต่างๆ จากนั้นก็ได้มีการพูดคุยกันในประเด็นต่อมาคือหากจะมีการนำเสนอประชาสัมพันธ์ให้คนทั่วไปได้รับทราบนั้น นางเลิ้งมีของดีอะไรบ้างที่นำเสนอได้ ? ก่อนการนำเสนอจะต้องมีการสำรวจพูดคุยกับผู้ที่ครอบครองหรือเป็นเจ้าของก่อนหรือไม่ ? หรืออาจจะเริ่มจากของดีมีชื่อเสียงหรือสถานที่สำคัญที่เป็นของส่วนรวมก่อน เช่น วัดในพื้นที่ หมู่บ้านละครตึกแถวเก่าแก่ หรือโรงหนังเฉลิมธานี เป็นต้น

ในการทำโครงการดังกล่าว (แผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ฯ) จะทำอย่างไรให้พ่อค้า – แม่ค้าเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด เพราะหากทำโครงการนี้แล้วเสร็จผู้ที่จะได้ประโยชน์โดยตรงและมากที่สุดก็คือผู้ที่ค้าขาย ฉะนั้นจะต้องมีการนัดประชุมชี้แจงเรื่องนี้ไปยังกลุ่มผู้ค้าขายดังกล่าว สำหรับการขอความร่วมมือนั้นในเบื้องต้นก็คือ การขอสนับสนุนงบประมาณการจัดทำ ในเรื่องดังกล่าวนี้ได้มีการแลกเปลี่ยนกันมากเช่นกัน ว่าจะมีการกำหนดจำนวนเงินที่สนับสนุนหรือไม่หากว่าลงชื่อร้านในแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ แต่ในที่สุดแล้วก็ได้ข้อตกลงว่าจะไม่กำหนด ให้ขึ้นอยู่กับเจ้าของร้านต่างๆ ว่าจะสนับสนุนเท่าไหร่ ด้วยเหตุผลที่ว่า หากคณะกรรมการชุมชนจะวัดการให้ความร่วมมือและความสนใจต่อกิจกรรมที่เกิดขึ้นนี้จากสมาชิกในชุมชน ก็ต้องให้เกิดขึ้นโดยความสมัครใจเป็นสำคัญ และสิ่งนี้เป็นโครงการแรกที่ชุมนดำเนินการเอง หากประสบความสำเร็จด้วยดีต่อไปสมาชิกของชุมชนก็จะให้ความร่วมมือเอง

สำหรับการติดตั้ง เนื่องจากกำหนดกันว่าจะมีการติดตั้งตามแยกต่างๆ ริมถนน (บริเวณทางเท้า) ที่มีผู้คนผ่านไปมามากๆ ฉะนั้นการติดตั้งก็จะต้องมีการขออนุญาตกับทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ ก่อน ในที่ประชุมจึงได้นัดหมายกันในกลุ่มคณะกรรมการว่าจะมีการไปพูดคุยกับทางผู้อำนวยการเขตฯ เพื่อชี้แจงถึงที่มาและเป้าหมายของการทำโครงการดังกล่าวที่ชุมชนได้คิดและดำเนินการเอง และขออนุญาตติดตั้งแผ่นป้ายด้วย จึงได้มีการนัดหมายวันที่จะไปติดต่อดังกล่าว

นอกจากนี้ก็เป็นการช่วยกันคิดรายละเอียดเรื่องของรูปทรงของป้าย ขนาด ราคาวัสดุ จำนวนจุดที่จะติดตั้ง และบริเวณที่เหมาะสมที่จะติดตั้งได้ รวมไปถึงการมอบหมายและกำหนดว่าใครสามารถไปพูดคุยกับร้านค้าใดได้บ้าง มีเวลาว่างช่วงไหนจะได้ไปพูดคุยกับร้านค้าต่างๆ ในนางเลิ้ง ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนกันอย่างทั่วถึง ขึ้นอยู่กับว่าใครจะถนัดด้านไหน เช่น การคำนวณเรื่องแผ่นป้ายฯ ก็จะมีคุณยรรยงค์และคุณปรีชาเป็นหลัก การไปพูดคุยกับเจ้าของร้านค้าก็จะเป็นคุณวนาพร คุณจุ้ยฮวด คุณศรีนภา เป็นตัวหลักไป

ในส่วนของทีมวิจัยได้แจ้งในที่ประชุมว่า โครงการวิจัยจะสนับสนุนงบประมาณในการทำโครงการกับทางชุมชนจำนวน ๕,๐๐๐ บาท และจะช่วยในการประสานกับผู้เขียนร่างแผนที่ให้ ทั้งนี้ได้มีนายเทียมสูรย์ สิริศรีศักดิ์ (โจ้) นักศึกษาปริญญาโทจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่เข้ามาศึกษาพื้นที่นางเลิ้งเพื่อทำวิทยานิพนธ์ และประสานกับทางสถาบันวิจัยฯ อยู่แล้ว ก็ได้เสนอว่าจะช่วยในการเขียนร่างแผ่นป้ายให้ ในส่วนของรายละเอียดและรูปแบบก็ขึ้นอยู่กับทางชุมชนในการกำหนด และจะได้นัดหมายกับคุณเทียมศูนย์มาพูดคุยด้วยในครั้งต่อไป นอกจากนี้ในเวทีประชุมได้มอบหมายให้คุณวนาพร (ประธานชุมชน) เขียนโครงการจัดทำแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์เพื่อของบสนับสนุนของโครงการวิจัยตามโครงการวิจัย สกว. ตามที่ทางทีมวิจัยได้แจ้งการสนับสนุนจำนวน ๕,๐๐๐ บาท

หลังจากเวทีการพูดคุยดังกล่าวแล้ว ทางคณะกรรมการชุมชนได้เขียนหนังสือโครงการแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ และหนังสือขอความอนุเคราะห์สมทบทุนการจัดทำโครงการจากร้านค้าต่างๆ ในนางเลิ้งด้วย สำหรับการออกหนังสือดังกล่าวนี้ทางชุมชนทั้ง ๓ ชุมชนได้ลงลายมือชื่อร่วมกันในฐานะตัวแทนของชุมชน ในช่วงนี้ทีมวิจัยได้ติดตามสังเกตการณ์และร่วมในกิจกรรมดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง สำหรับกระบวนการของการเข้าไปพูดคุยชี้แจงกับทางเจ้าของร้านค้าต่างๆ ตามที่กำหนดกันไว้นั้น ในแต่ละครั้งได้กำหนดไว้ว่าจะมีคณะกรรมการชุมชนเป็นหลัก ๑ - ๒ คน และหากใครมีเวลาว่างในช่วงดังกล่าวก็ให้เข้าร่วมด้วย ถือว่าเป็นมาตรการป้องกันตนเองของทางคณะกรรมการชุมชน ที่อาจจะมีการไปเรียกร้องหรือไปชี้แจงกับทางเจ้าของร้านค้าที่ไม่ตรงกับเป้าหมายของโครงการฯ และในการเข้าไปชี้แจงนี้ ผู้ที่ไปจะถือหนังสือโครงการและหนังสือขอการสนับสนุนไปยื่นกับทางร้านโดยตรง และทางทีมวิจัยได้เข้าไปกับตัวแทนคณะกรรมการชุมชนเกือบทุกครั้ง ซึ่งเป็นไปตามที่ชุมชนต้องการ คือให้มีตัวแทนหน่วยงานเข้าร่วมโครงการบ้างสมาชิกชุมชนจะเพิ่ม

ความเชื่อถือในโครงการมากขึ้น ทำให้ทีมวิจัยสามารถเก็บข้อมูลและสังเกตการณ์การปฏิบัติงานของคณะกรรมการชุมชน ลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างกรรมการชุมชนกับสมาชิกในชุมชน และความสนใจความร่วมมือของสมาชิกในชุมชนต่อกิจกรรมที่ทางคณะกรรมการชุมชนได้ดำเนินการว่าเป็นไปในลักษณะใด

การดำเนินกิจกรรมตามแผนงานในการจัดทำโครงการฯ

ในการเข้าไปพูดคุยกับทางเจ้าของร้านค้าในนางเลิ้งนั้น ในครั้งแรกตัวแทนกรรมการชุมชนได้นัดกับทางทีมวิจัยว่าจะลองไปพูดคุยดูก่อน โดยมีแค่เอกสารโครงการประชาสัมพันธ์ฯ และหนังสือขอการสนับสนุนไปชุดเดียว ในตอนนั้นได้ฟังการประเมินจากคณะกรรมการชุมชนว่า *"ในการเข้าไปพูดคุยเพื่อการขอการสนับสนุนนี้เราต้องเลือกเวลาให้ดี ไม่นั้นไม่มีทางได้แน่นอน"* อาทิ

- ต้องไม่เข้าไปพูดคุยในช่วงที่เขากำลังจัดร้านอยู่เพื่อเตรียมวางของขาย เพราะเขายังขายไม่ได้เลย หากเข้าไปขอการสนับสนุนไม่มีใครเขาให้
- ในช่วงกลางวัน ลูกค้าเขามาก เขาไม่สนใจเราแน่นอน
- ในช่วงเทศกาลตรุษจีนก็ไปพูดคุยไม่ได้ ร้านของคนเชื้อสายจีนเขาจัดบ้านทำความสะอาดบ้าน และไม่ยอมให้เงินสนับสนุนแน่นอน เพราะเขาต้องทำอะไรเยอะในช่วงนั้น เป็นต้น

ในการไปติดต่อร้านแรก คือ ร้านจิ๊บกี่ ไปกับคุณปรีชา (กรรมการชุมชนศุภมิตร ๒) และทีมวิจัย ๒ คน ในการไปพูดคุยนั้นเป็นช่วงบ่ายวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๔๔ ในช่วงนั้นลูกค้าของร้านไม่มีแล้ว แต่ด้วยเจ้าของร้านเป็นไทยเชื้อสายจีน กำลังทำความสะอาดร้าน / บ้านอยู่ตามประเพณีของเขา จะเห็นได้ว่าเขาเองก็ไม่สนใจเลย ยิ่งมีหนังสือขอรับการสนับสนุนด้วยเขายิ่งทำเฉย ๆ และตอบกลับว่า *"ที่ร้านก็ขายดี มีชื่อเสียงอยู่แล้ว ไม่ต้องทำให้หรอก ป้ายชื่อร้านก็มีอยู่แล้ว"* จากคำตอบและอาการที่ออกมาทำให้เห็นว่า เขายังไม่เข้าใจว่าทางชุมชนจะทำอะไร เพื่ออะไร มีวิธีการอย่างไร และที่สำคัญคือเขาไม่ยอมฟังการชี้แจงด้วย

เมื่อออกจากร้านมา จึงได้เดินพูดคุยกันเรื่อย ๆ ก่อนระหว่างคุณปรีชากับทีมวิจัย โดยคุณปรีชา ได้สรุปว่าที่เขาไม่ให้ความสนใจ น่าจะมีเหตุมาจาก หนึ่ง คือเขายังยุ่งวุ่นวายอยู่กับการจัดบ้าน ทำความสะอาดบ้านตามประเพณี และ สอง เราไม่มีตัวอย่างสิ่งที่จะทำไปให้เขาดู อย่างจะทำแผ่นป้ายเขาเองก็คิดไม่ออกว่าจะเป็นลักษณะเป็นอย่างไร และตอนนี้เขาก็ขายได้อยู่แล้วเรื่องอะไรจะต้องมาจ่ายเงินอีก แต่หากเขาเจ้าของร้านเห็นรูปแบบและได้ฟังเป้าหมายของกิจกรรมที่ทำแล้วเขาอาจจะเข้าใจและให้ความร่วมมือก็ได้ ในวันนั้นจึงได้เดินแค่ร้านเดียวและทีมวิจัยตกลงกันว่าจะ

ประสานกับทางคุณเทียมสูรย์ ให้ทำรูปแบบตัวอย่างป้ายประชาสัมพันธ์ฯ ออกมาให้ดูก่อน เวลาจะไปติดต่อกับทางร้านก็เอาแผ่นป้ายเป็นตัวอย่างประกอบให้เขาดูด้วย

สำหรับในช่วงที่รอแผ่นป้ายตัวอย่างนั้น ทีมวิจัยก็ได้ติดตามกระบวนการการทำงานของผู้นำ / คณะกรรมการชุมชน ที่ต่อเนื่องด้วยโครงการจัดทำศูนย์เด็กเล็กในชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน โดยการประสานงานในนามของสถาบันวิจัยชุมชนเมืองฯ โดยผู้ช่วยวิจัยชุดเดิมและมีหัวหน้าทีมวิจัยนางเลิ้งของสถาบันวิจัยฯ ได้เข้าร่วมในกระบวนการดำเนินกิจกรรม (ดูรายละเอียดในกิจกรรมที่เกิดต่อเนื่อง : การจัดตั้งศูนย์เด็ก)

ในช่วงที่กรรมการชุมชนกำลังดำเนินกิจกรรมแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ฯนั้น สถานการณ์ในชุมชนก็อยู่ในช่วงของการเลือกตั้งทั้งการเมืองระดับชาติ (เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) และต่อเนื่องด้วยการจัดการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่น (สมาชิกสภากรุงเทพมหานคร และสมาชิกสภาเขตป้อมปราบฯ) ทำให้เห็นสภาพของความเกี่ยวพันระหว่างผู้นำชุมชน / คณะกรรมการชุมชน กับการดำเนินกิจกรรมของชุมชนที่มีนักการเมืองมาเกี่ยวข้องด้วย ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีตัวแทนของพรรคการเมืองหลากหลายเข้ามาติดต่อกับผู้นำชุมชน รวมทั้งหัวคะแนนของนักการเมือง (คนในพื้นที่) ที่ดูว่าทุก ๆ คนจะให้ความสนใจต่อกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนดำเนินการอยู่ ไม่ยกเว้นแม้แต่โครงการแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้งด้วย โดยจะถามว่าทางชุมชนต้องการรับการสนับสนุนอะไรบ้าง

แต่จากการที่กระบวนการในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ได้ผ่านการพูดคุยในเวทีประชุมของชุมชนมาหลายครั้ง และเห็นด้วยกันว่า นอกจากเป้าหมายหลักในการประชาสัมพันธ์ของดีในนางเลิ้งแล้ว กลุ่มคณะกรรมการชุมชนเองก็ต้องการที่จะวัดระดับการเข้ามามีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนด้วย แม้ว่าจะมองในแง่ของการสนับสนุนในด้านของการเงิน แต่คณะกรรมการชุมชนเองก็ไม่ได้กำหนดว่าแต่ละคนหรือแต่ละร้านจะสนับสนุนเท่าไร แต่ต้องการดูปฏิกริยาการตอบรับและความสนใจของสมาชิกเป็นสำคัญ ฉะนั้นหากนักการเมืองสนใจหรือจะสนับสนุนก็ไม่ว่า แต่จะไม่เรียกร้องในโครงการกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งในที่สุดแล้วทีมวิจัยก็เห็นว่าในการให้ความสนใจดังกล่าว ก็มีเงื่อนไขกลับมาจากฝ่ายการเมือง กล่าวคือหากชุมชนต้องการได้รับการสนับสนุนอะไร อุปกรณ์อะไรบ้างก็ให้ยื่นหนังสือไปเป็นลายลักษณ์อักษร อันเปรียบเสมือนกับว่ามีหลักฐานการขอการสนับสนุน และต้องการผลประโยชน์ต่างตอบแทนก็คือ คะแนนเสียงที่กลุ่มคณะกรรมการชุมชนต้องหาให้และคาดว่า (ผู้เขียน) จะได้รับการสนับสนุนก็ต่อเมื่อได้รับเลือกตั้งแล้ว ฉะนั้นทางออกที่เห็นได้ ในคณะกรรมการชุมชน (ตัวแทนศุภมิตร ๒ ที่ถือหนังสืออยู่) ก็คือ การส่งตัวโครงการให้กับทางตัวแทนนักการเมืองเหล่านั้น เช่นเดียวกับที่กรรมการชุมชนได้ส่งให้กับกลุ่มร้านค้าย่านนางเลิ้ง โดยที่ไม่ได้ระบุว่าต้องการอะไร ซึ่งผลที่ตามมาก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น

นอกจากนี้ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวชุมชนต่างๆ ในเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย นำโดยกรรมการชุมชนจักรพรรดิ์พงษ์ และกรรมการชุมชนมัสยิดมหานาค ได้ร่วมกันจัดทำโครงการที่ประสานกับหน่วยงานโครงการลงทุนทางสังคม (SIF) ดำเนินกิจกรรมในการพัฒนาคณะกรรมการชุมชนเขตฯ โดยทางชุมชนในย่านนางเลิ้งก็ได้เข้าร่วมด้วย และในกิจกรรมดังกล่าวก็มีการอบรมการจัดเขียนโครงการของผู้นำชุมชน ทางประธานชุมชนศุภมิตร ๒ ก็ได้นำเสนอโครงการแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ดังกล่าว และกรรมการชุมชนวัดสุนทรธรรมทานก็ได้ เสนอโครงการจัดทำศูนย์เด็กเล็กในชุมชน ในกระบวนการดังกล่าวได้เกิดพัฒนาการของคณะกรรมการชุมชนในทางที่ดีขึ้นด้วย โดยคณะกรรมการชุมชนที่เข้าร่วม เมื่อรับทราบการเปิดโอกาสให้ชุมชนจัดทำโครงการเช่นข้างต้น ก็ได้เรียกประชุมกันและตกลงกันก่อนว่าจะนำเสนอโครงการหรือไม่ และทีมวิจัยเองก็มีโอกาสได้เข้าร่วมในเวทีประชุมด้วย ก็ได้นำเสนอในประเด็นของรายละเอียดของโครงการ (แผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ฯ) ว่าในการนำเสนอโครงการนั้นจ่าจะมีการปรับปรุงรายละเอียดบ้าง เพราะจะได้ตามเป้าหมายของการอบรมเขียนโครงการด้วยก็คือ กรรมการชุมชน หรือผู้นำได้ฝึกในการเขียนโครงการของชุมชนเอง เพราะในโครงการตัวเดิมที่นำเสนอมายังทีมวิจัย ได้มีการขัดเกลากันมาก่อนแล้ว และการประเมินราคาอุปกรณ์ การติดตั้ง เป็นการจัดทำโดยชุมชนเองทั้งหมด ยกเว้นการเขียนรายละเอียดแผ่นป้ายตัวจริงที่จะติดตั้ง ดังนั้นการคิดต้นทุนจะคิดต่ำสุดที่ชุมชนจะทำได้ แต่การเขียนโครงการไปนั้นจะเป็นลักษณะนำเสนอโครงการแล้วมีหน่วยงานเข้ามาดำเนินการอีกครั้งหนึ่ง (ตามความเข้าใจหลังจากพูดคุยกับผู้นำชุมชน)

สำหรับการทำโครงการศูนย์เด็กเล็ก ของชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน นั้นถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่ได้รับมานั่งประชุมวางแผน และคิดรายละเอียดตั้งแต่จุดเริ่มต้น ส่งผลให้คณะกรรมการชุมชนที่เข้าร่วมโครงการอบรมดังกล่าวจะได้รับผลในการจัดทำเขียนโครงการนำเสนอต่อไป อย่างไรก็ตามโครงการที่ชุมชนได้เขียนส่งไปนั้นจะมีรูปแบบ (Form) ของการเขียนมาให้แล้ว ผู้นำ / คณะกรรมการชุมชนจะทำโดยการคิดหาหลักการ เหตุผล รายละเอียดอื่นๆ และ งบประมาณเติมลงในแบบฟอร์มที่ได้รับมา และ โครงการต่างๆ จะมีการรวบรวมและนำเสนอต่อหน่วยงานพื้นที่ ก็คือ สำนักงานเขตฯ และ / หรือ กทม. ต่อไป จะได้รับพิจารณาหรือไม่หรือเมื่อไร ทางชุมชน (ผู้นำ) ยังไม่มีความเข้าใจที่ชัดเจน แต่จากรายละเอียดประกอบใบส่งโครงการนั้น ทีมวิจัยทราบว่าหากเป็นโครงการที่น่าสนใจ และมีความเป็นไปได้จะได้มีการนำเข้าเป็นโครงการพัฒนาของเขตฯ ในปีต่อไป หรือไม่ก็จะได้มีการประสานไปยังหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องต่างๆ ต่อไป

ในช่วงระหว่างเวลาดังกล่าวนี้ ๓ ชุมชน ได้มีการประชุมกันเป็นระยะๆ และหมุนเวียนกันไปประชุมในชุมชนต่างๆ หมุนเวียนกันไปได้ระยะหนึ่ง เพราะในกลุ่มแกนนำ / กรรมการชุมชนได้ตั้งข้อสังเกตในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ในการประชุมชมหลายๆครั้งชุมชนศุภมิตร ๑ ไม่ค่อยมีตัวแทนคณะกรรมการชุมชนเข้าร่วมหรือถ้าเข้าร่วมก็ไม่อยู่จนจบในเวที และส่วนใหญ่เวทีประชุมจะ

จัดในพื้นที่ชุมชนศุภมิตร ๒ (หน้าโรงหนังบ้าง, บ้านกรรมการชุมชนที่เป็นร้านค้าบ้าง) ทางตัวแทนชุมชนศุภมิตร ๑ อาจจะไม่ค่อยสบายใจ จึงเห็นร่วมกันว่าจะหมุนเวียนสถานที่ประชุมในแต่ละครั้งใน ๓ ชุมชน อย่างไรก็ตามเมื่อไปประชุมที่ชุมชนศุภมิตร ๑ (บ้านประธานชุมชน) กรรมการชุมชนศุภมิตร ๑ ที่เข้าร่วมก็มีแค่ประธานชุมชนคนเดียว ดูสมาชิกที่เข้าร่วมพูดคุยก็ยังไม่ค่อยมีความรู้สึกอะไรมาก แต่เมื่อถึงเวลาที่จะไปประชุมที่ชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน ตัวแทนกรรมการชุมชนศุภมิตร ๑ ก็ไม่มีใครเข้าร่วมอีก ทั้งที่มีการนัดหมายกันเรียบร้อย และประธานชุมชนศุภมิตร ๑ ก็รับปากแล้ว (งานนี้ประธานชุมชนศุภมิตร ๒ รับเป็นผู้ประสานงาน)

จากเหตุการณ์ดังกล่าว เริ่มมีการพูดคุยกันในกลุ่มแกนนำทั้งในส่วนของศุภมิตร ๒ (ส่วนมาก) และของชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน เพราะจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่การตกลงกันที่จะทำข่าวสารชุมชน ในส่วนของชุมชนศุภมิตร ๑ ก็ไม่ได้ทำ การเข้าร่วมประชุมก็ไม่ค่อยมาร่วม (ในเวทีประชุมของชุมชนเอง) ทั้งนี้ทีมวิจัยได้ตั้งคำถามว่า แล้วโครงการแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ของดีนาง เลิ้งจะยังคงชื่อชุมชนศุภมิตร ๑ ไว้หรือไม่ ในกลุ่มแกนนำที่จัดทำโครงการดังกล่าวก็ยังคงคิดในแง่ภาพรวมของความเป็นนางเลิ้งอยู่ โดยกล่าวว่า *"จะตัดออกไม่ได้หรอก เพราะอย่างไรก็แล้วแต่ศุภมิตร ๑ ก็คงเป็นนางเลิ้ง มันต่อเนื่องกันและอันที่จริงมันกินอาณาเขตมากกว่านี้ด้วยซ้ำ การขาดพื้นที่ศุภมิตร ๑ จะทำให้แผ่นป้ายที่ออกไปขาดความสมบูรณ์"* จะคำกล่าวดังกล่าวชี้ให้เห็นความเป็นนางเลิ้งไม่ใช่ความเป็นชุมชนย่อยอย่างที่ทางการได้จัดแบ่งไว้

ในประเด็นดังกล่าวนี้ ทีมวิจัยได้ติดตามไปยังชุมชนศุภมิตร ๑ เข้าไปสังเกตและพูดคุยว่าสถานการณ์ชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง แกนนำชุมชนคิดอย่างไรต่อกิจกรรมร่วมของชุมชนในนางเลิ้ง ทำให้เห็นสถานการณ์และข้อสังเกตหลายๆ ประการ กล่าวคือ

๑. ในสภาพจากการสังเกตจะเห็นว่าประธานชุมชน (ป้าดม : นางเอมอร วัชกะพงษ์) เป็นผู้สูงอายุแล้ว และร่างกายในช่วงหลังจะไม่ค่อยแข็งแรง (ปี ๒๕๔๓ - ๒๕๔๔) เพราะก่อนหน้านั้นป้าดมยังเข้าร่วมประชุมที่ต่างๆ (ผู้เขียนได้เข้าติดตามข้อมูลชุมชนช่วงปลายปี ๒๕๔๒ และเข้าประชุมสำนักงานเขตฯ) และเป็นผู้ที่หน่วยงานในพื้นที่ให้ความสำคัญค่อนข้างสูง เห็นได้จากการที่สามารถเปลี่ยนผู้รับผิดชอบงานพื้นที่ของฝ่ายพัฒนาของเขตฯ ได้เพราะไม่ค่อยดูแลพื้นที่ เป็นต้น แต่จากสภาพร่างกายที่ค่อนข้างไม่แข็งแรงนี่เอง การไปมาที่ต่างๆ ก็ไม่ค่อยสะดวกนัก ปัจจุบันป้าดมจะอยู่กับบ้าน อาหารการกินก็เข้ามาซื้อในตลาดนางเลิ้ง ซึ่งห่างจากบ้านแค่ประมาณ ๒๐๐ เมตร สาเหตุดังกล่าวนี้อาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งของการไม่สามารถเข้าร่วมประชุมในเวทีการประชุมของชุมชนย่านนางเลิ้งได้

๒. คณะกรรมการท่านอื่นๆ ที่เคยเห็นเข้าร่วมประชุมในเวทีของหน่วยงานราชการ คือนายสุริยา วัชกะพงษ์ น้องชายสามีป้าดม (สามีป้าดมเสียชีวิตแล้ว) ซึ่งเป็นรองประธานชุมชน ในช่วง

หลัง (ประมาณต้นปี ๒๕๔๔) จะไม่ค่อยเจอในชุมชนนัก และในวงประชุมก็ไม่เห็น ทราบจากป้าดมว่าย้ายออกไปอยู่กับลูกๆ นอกชุมชน นานๆ จะเข้ามาสักครั้งหนึ่ง และอีกคนหนึ่งคือนายสายัณห์ ยิ้มรักษา (ลุงติ่ง) เป็นกรรมการชุมชนจะไม่ค่อยมีเวลาว่างเพราะในช่วงกลางวันจะทำหน้าที่ล้างเครื่องครัวและอุปกรณ์ที่ทำอาหารไปขายในตลาดนางเลิ้ง (กิจการของฝ่ายภรรยาลุงติ่ง) พอตกตอนเย็นส่วนมากจะกินเหล้าเกือบทุกวัน และพอกินเหล้าแล้วจะเป็นคนที่พูดไม่ค่อยรู้เรื่อง และไม่มีใครยุ่งด้วย (เป็นที่รับรู้กันทั่วนางเลิ้ง) และที่สำคัญคือ เมื่อเวลาไปประชุมอะไรมาแล้วจะมาถ่ายทอดให้คนอื่นรับรู้ต่อไม่รู้เรื่อง แต่การได้เป็นคณะกรรมการชุมชนได้เพราะเป็นคนเก่าแก่ในชุมชน และยังต้องการเป็นกรรมการอยู่ (ข้อสังเกตของผู้เขียน)

๓. กรรมการหนุ่มรุ่นใหม่ ๒ ท่าน คือ นายนิธิวัฒน์ จ่างจำรัส และนายวีรกิต เพียรมณีวงศ์ เป็นคนหนุ่มที่มีแนวคิดในการทำงานพัฒนาแต่ติดเงื่อนไขคนละอย่าง กล่าวคือ นายนิธิวัฒน์ (เครือญาติฝ่ายภรรยาของลุงติ่ง หรือนายสายัณห์) รับตำแหน่งกรรมการชุมชนเพราะได้รับการขอร้องจากประธานชุมชน และเข้ามาเป็นแทนผู้เป็นแม่ที่เคยเป็นกรรมการชุมชนมาก่อน แต่ไม่ค่อยมีเวลาเนื่องจากเพิ่งจะมีบุตร 1 คน ยังเล็กอยู่ ช่วงกลางวันต้องดูแลลูก (ภรรยาทำงานนอกบ้าน) นอกจากนี้ยังต้องช่วยทางบ้านวิ่งรถไปรับปลาและของทะเลมาขายในตลาดนางเลิ้ง โดยต้องวิ่งแต่ตอนเช้าไปรับของที่ปากน้ำสมุทรปราการ เป็นประจำทุกวัน (ข้อมูลการสัมภาษณ์กรรมการชุมชน) ในส่วนของนายวีรกิตนั้น ปัจจุบันช่วยทำงานค้าขายของชำอยู่ที่บ้าน เป็นคนคอยวิ่งซื้อของมาเข้าร้าน ค่อนข้างมีเวลาว่าง แต่จากการสัมภาษณ์ทราบว่า ในความรู้สึกของเขาเห็นว่าไม่สามารถทำกิจกรรมใดๆ ในชุมชนได้มากนัก เพราะแนวคิดไม่ค่อยตรงกับผู้ใหญ่ ในที่นี้หมายถึงประธานและรองประธาน เขาบอกว่าแนวคิดไม่ตรงกัน ครั้งหนึ่งเคยคิดจะจัดทำที่ผ่านหนังสือของชุมชนแต่ทางประธานไม่ค่อยเห็นด้วย “*เขามองว่าเดี๋ยวก็จะกลายเป็นที่มั่วสุมกัน และหนังสือก็คงไม่พ้นพวกหนังสือมวยและฟุตบอล เพราะเล่นกันและเห็นๆ กันอยู่*“ หลังจากนั้นเขาเองก็ไม่ค่อยได้สนใจอะไรมากนัก แต่ทีมวิจัยเห็นเขาอีกครั้งในการทำกิจกรรมชุมชน เมื่อมีการจัดกิจกรรมวันเด็กของชุมชน ซึ่งเดิมประธานเป็นคนดำเนินการ แต่ปัจจุบันประธานบอกว่า *“ให้เด็กๆ เขาทำ เห็นเขาอยากจะทำกัน”* แต่หลังจากวันเด็กผ่านไปก็ยังไม่เห็นว่านายวีรกิต ร่วมกิจกรรมอื่นอีก ในส่วนนี้อาจจะเป็นไปได้ว่ากลุ่มกรรมการรุ่นใหม่เองก็ไม่อยากทำกิจกรรมอะไร เพราะคิดว่าเดี๋ยวผู้ใหญ่เขาก็ไม่เห็นด้วยอีก ไม่อยากให้เป็นปัญหาที่ต่อเนื่องออกไป

ต่อมาหลังจากที่คุณเทียมสูรย์ ได้นำแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ฯ ที่จัดทำเป็นตัวอย่างมาให้ชุมชนได้ดูและใช้เป็นตัวอย่างในการใช้ประกอบการไปชี้แจงกับพ่อค้าแม่ค้าร้านต่างๆ และทีมวิจัยใช้เงื่อนไขของการนำเงินสนับสนุนโครงการไปให้ทางชุมชน เปิดเวทีพูดคุยของคณะกรรมการชุมชนขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจะได้รับทราบความคืบหน้าร่วมกัน และกำหนดการทำงานต่อไป เมื่อเห็นแผ่นป้ายชั่วคราวและมีทุนสนับสนุนก้อนแรก ทำให้กลุ่มกรรมการเห็นว่าโครงการดังกล่าวมีความ

เป็นรูปธรรมมากขึ้น คณะกรรมการชุมชนก็ยินดีที่จะรับผิดชอบตามหน้าที่แบ่งกันไปพูดคุยกับร้านค้าต่าง ๆ ในตลาด โดยที่ในเวทีพูดคุยได้วิเคราะห์กันว่ากรรมการท่านใดมีความสนิทสนมกับเจ้าของร้านใดบ้าง โอกาสที่จะได้รับการสนับสนุนหากคนรู้จักกันดีไปพูดคุยก็จะเพิ่มขึ้น และร้านไหนควรไปเวลาใด และทางคณะกรรมการชุมชนก็ดึงให้ทีมวิจัยเข้าร่วมด้วยเวลาที่ไปคุยกับเจ้าของร้านต่าง ๆ โดยให้เหตุผลว่าให้มีความเป็นทางการน่าเชื่อถือมากขึ้น ในฐานะที่ให้ทุนสนับสนุนและร่วมดำเนินโครงการด้วย นอกจากนี้เมื่อทางชุมชนรับเงินสนับสนุนแล้ว ประเด็นต่อมาคือจะจัดเก็บและบริหารอย่างไร ที่ประชุมได้เห็นร่วมกันว่าให้กรรมการชุมชน มีตัวแทนชุมชนละคนไปเปิดบัญชีเงินโครงการดังกล่าวร่วมกัน และคอยดูแลจัดการด้วย โดยในที่ประชุมได้เลือกประธานชุมชนศุภมิตร ๒ หนึ่งท่าน เพราะเหรัญญิกชุมชนดูแลเงินชุมชนอยู่แล้วจะได้ไม่ซ้ำซ้อนกัน และกรรมการชุมชนวัดสุนทรธรรมทานอีกหนึ่งท่าน คือคุณศรีนภา ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าร่วมประชุมในเวทีของชุมชนอยู่ตลอด โดยเปิดเป็นบัญชีเงินฝากของชุมชน

กิจกรรมที่ต่อเนื่อง : หน้าที่ที่รับมาและผลสะท้อนจากสมาชิกชุมชน

หลังจากได้รับเงินสนับสนุนก้อนแรก รวมทั้งได้แผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ฉบับชั่วคราวมาแล้วทางคณะกรรมการชุมชนที่ทำโดยกลุ่มของชุมชนศุภมิตร ๒ เป็นสำคัญ ได้นัดกันที่จะดำเนินการต่อในการเดินตามร้านค้าต่าง ๆ และเป็นช่วงเวลาที่ดีเพราะโครงการศูนย์เด็กเล็กของชุมชนวัดสุนทรธรรมทานที่จะดำเนินการร่วมกันทั้ง ๓ ชุมชน ก็ได้เริ่มดำเนินการเช่นกัน โดยเริ่มจากการไปศึกษาดูงานศูนย์เด็กเล็กที่เน้นการดำเนินงานโดยชุมชนในที่ต่าง ๆ ทำให้การพูดคุยระหว่างกรรม การชุมชนมีมากขึ้น และสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดขึ้นกับทีมวิจัยด้วย แต่ก็ยังขาดตัวแทนจากชุมชนศุภมิตร ๑ เช่นเคย นอกจากนี้โครงการทำความสะอาดชุมชนโดยทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ ก็เริ่มทยอยทำในชุมชนต่าง ๆ รวมทั้งพื้นที่ในชุมชนศุภมิตร ๒ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทานด้วย การเข้าร่วมกิจกรรมและสังเกตการณ์ในกิจกรรมการดูงานศูนย์เด็กเล็ก และกิจกรรมทำความสะอาดชุมชนนี้ทำให้ได้เห็นถึงการทำงานของหน่วยงานที่ดูแลชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน และการทำงานของผู้นำชุมชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะได้กล่าวในลำดับต่อไป

ในการดำเนินการเดินสำรวจร้านค้าและทำความเข้าใจกับเจ้าของร้านค้าต่าง ๆ เพื่อการทำโครงการแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์นั้นเป็นจริงเป็นจังมากที่สุดคือในช่วงเดือนพฤษภาคม โดยที่ทีมวิจัยเองได้เห็นถึงการทำงานของคณะกรรมการชุมชน และความรู้สึกของสมาชิกชุมชนต่อความเป็นไปของชุมชนและต่อคณะกรรมการชุมชนของตนได้ชัดเจนขึ้น สามารถนำเสนอได้เป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

การทำงานของคณะกรรมการชุมชนเดียวกัน และการทำงานร่วมกันระหว่างกรรมการต่างชุมชนนั้นเห็นได้ชัดถึงการดำเนินงานโดยยึดความสัมพันธ์ส่วนตัวมาใช้ก่อน กล่าวคือ เมื่อได้แบ่งงานในการเดินสำรวจและชี้แจงตามร้านค้านั้น จะมีผู้นำชุมชนที่เป็นหลักอยู่ ๒ ท่าน คือ คุณวนาพร (ประธานชุมชน) และคุณปรีชา (กรรมการชุมชน) ของชุมชนศุภมิตร ๒ สาเหตุสำคัญที่ ๒ ท่านนี้เป็นแกนหลักโดยตรง คือ ในส่วนของคุณวนาพรนั้นเนื่องจากอยู่ในฐานะประธานชุมชนและเพิ่งขึ้นตำแหน่งดังกล่าวเป็นครั้งแรก ทำให้เกิดความคาดหวังจากกลุ่มที่เป็นคณะกรรมการชุมชนด้วยกัน ทั้งนี้เพราะเป็นประธานคนแรกที่ได้จากการคัดเลือกในกลุ่มกรรมการด้วยกันเอง โดยการลงคะแนนเสียง (ดูตามรายงานระยะที่ ๒) ฉะนั้นในการทำงานคุณวนาพรต้องแสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ในฐานะประธานชุมชน เพราะคาดว่าในสมัยต่อ ๆ ไปนั้นจะมีการดำเนินการคัดเลือกประธานตามลักษณะวิธีเช่นนี้อีก และอนาคตอาจจะเกิดมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนโดยสมาชิกของชุมชนโดยตรง ทั้งนี้ผู้เขียนวิเคราะห์จากกิจกรรมที่เข้ามาจัดในชุมชนเพิ่มขึ้น และสมาชิกชุมชนก็มีความกระตือรือร้นสนใจต่อกิจกรรมที่เกิดในพื้นที่มากขึ้น สำหรับในส่วนของคุณปรีชานั้นจากการที่เป็นคนดั้งเดิมในชุมชนทำให้รู้จักคนทั่วไปมาก และเป็นกรรมการชุมชนตั้งแต่สมัยแรกที่ได้มีการประกาศจัดตั้งเป็นชุมชนแล้ว แม้ว่าในช่วงหนึ่งจะหันไปทำกิจกรรมทางการเมือง โดยไปเป็นสมาชิกสภาเขตป้อมปราบฯ (สข.) แต่ก็ยังได้รับความไว้วางใจจากคณะกรรมการชุมชนในช่วงนั้นให้เป็นที่ปรึกษาของชุมชนอยู่ และในวาระของคณะกรรมการชุดนี้ (ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๔) คุณปรีชาก็ได้รับตำแหน่งเป็นคณะกรรมการชุมชนอีกสมัยหนึ่ง และเป็นแกนหลักในการทำกิจกรรมโครงการแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ฯ นี้ด้วย และทีมวิจัยก็เคยได้ยินประธานชุมชนที่เคยพูดถึงคุณปรีชาในลักษณะของผู้ที่ให้คำแนะนำ ปรึกษาหารือในเรื่องของโครงการหรือกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในชุมชน และบ่อยครั้งที่ต้องมีการไปติดต่อกับหน่วยงานราชการ เช่น สำนักงานเขตฯ คุณวนาพรมักจะขอให้คุณปรีชาไปด้วย โดยให้เหตุผลว่า คุณปรีชาพูดจามีหลักการและอธิบายถึงงานหรือกิจกรรมที่จะทำหรือไม่ทำกับหน่วยงานต่าง ๆ ได้ดี

ในส่วนของคณะกรรมการชุมชนท่านอื่น (ชุมชนศุภมิตร ๒) นั้น ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอประกอบด้วย นายจุ้ยฮวด แซ่เตียว หรือที่กรรมการท่านอื่น ๆ และทีมวิจัยเรียกกันติดปากว่า “อาเจ็ก” เป็นกรรมการชุมชนในตำแหน่งรองประธานชุมชนมาหลายสมัยแล้ว เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากกรรมการชุมชน และสมาชิกภายในชุมชนค่อนข้างมาก ทั้งนี้เพราะครอบครัวของอาเจ็กเลี้ยงลูก ๆ จนสามารถเล่าเรียนได้รับปริญญากันทุกคนและได้ทำงานดี ๆ โดยที่อาเจ็กมีอาชีพขายกระเพาะปลาตามสถานที่ราชการแถว ๆ นางเล้งหาเลี้ยงชีพมาตลอด เพิ่งจะเลิกอาชีพดังกล่าวเมื่อลูก ๆ มีงานมีการทำกันหมดแล้ว (ประมาณ ๗ - ๘ ปี ที่ผ่านมา) เมื่อออกมาอยู่บ้านเฉย ๆ อาเจ็กเลยรับเป็นกรรมการชุมชน และในปีที่ผ่านมา (๒๕๔๓) ก็ได้รับคัดเลือกเป็นพ่อตัวอย่างของเขตป้อมปราบฯ ด้วย การเป็นกรรมการชุมชนนี้อาเจ็กจะเป็นผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมและร่วมดำเนินการในกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ เป็นผู้ที่คอยปรับทุกข์กับประธานชุมชนได้

เมื่อกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่ทำมีปัญหา และเคยมีกรรมการชุมชนคนอื่น ๆ เสนอให้เป็นประธานชุมชน แต่อาเจ็กก็ปฏิเสธไปด้วยเหตุผลที่ว่า อาเจ็กจะเขียนหนังสือภาษาไทยไม่ค่อยได้ และการพูดก็ยังออกเสียงออกจีน ๆ อยู่ จึงไม่ขอรับตำแหน่งดังกล่าว และด้วยความที่เป็นผู้สูงอายุแล้ว (อายุ ๖๗ ปี) ทำให้การที่จะต้องทำกิจกรรมที่ต้องใช้การเคลื่อนไหวมาก ๆ หรือเดินมาก ๆ จะไม่ค่อยไหว แต่เพราะการเป็นผู้ที่ยังรักผูกพันกับชุมชนและคนในนางเลิ้งอยู่ จึงยังรับเป็นกรรมการชุมชน และยังคอยเข้าร่วมคิด ร่วมทำ กิจกรรมของชุมชนอยู่อย่างสม่ำเสมอ นอกจากอาเจ็กแล้วก็ยังมี นางสมถวิล ไทยประเสริฐ หรือที่เรียกกันว่า “อาจารย์” เพราะเคยเป็นอาจารย์สอนหนังสือมาก่อน ตั้งแต่ที่ในนางเลิ้งมีโรงเรียนอยู่ ปัจจุบันเกษียณแล้วออกมาอยู่กับบ้านเฉย ๆ คล้าย ๆ กับอาเจ็กคือ เป็นผู้สูงอายุที่ยังรักความเป็นนางเลิ้งอยู่ และยังให้ความสนใจต่อกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

อีกกลุ่มหนึ่งของกรรมการชุมชนที่จะกล่าวถึงก็คือ ผู้ที่ยังประกอบอาชีพประจำหรืออาชีพส่วนตัวอยู่ และมาเป็นคณะกรรมการชุมชนด้วย ก็จะมีนายยรรยงค์ นิลเพ็ชร หรือ “พี่แผน” อดีตประธานชุมชนในสมัยที่ผ่านมา ปัจจุบันเป็นกรรมการในตำแหน่งเลขานุการชุมชน อาชีพประจำก็คือ เป็นช่างซ่อมประปา ซ่อมห้องน้ำ รวมถึงงานช่างไม้ด้วย นอกจากนี้ก็รับงานจ้างทั่วไป อาทิ งานศพในวัดแคพี่แผนก็รับเป็นแรงงานทั่วไป งานซ่อมแซมเล็กน้อยในสำนักงานเขตฯ จากการทำอาชีพที่กล่าวมาข้างต้นนี้เองทำให้พี่แผนเป็นที่รู้จักทั่วไปของคนในย่านนางเลิ้ง และด้วยอาชีพที่พี่แผนทำนี้เช่นกันที่ทำให้ไม่เป็นที่น่าเชื่อถือเท่าไหร่นักสำหรับคนนางเลิ้ง และอาจจะเป็นเหตุผลที่ทำให้พี่แผนไม่ได้รับความไว้วางใจให้เป็นประธานชุมชนในวาระนี้ (๒๕๔๒ - ๒๕๔๔) เพราะการรับงานของพี่แผนนั้น จะเป็นการไปประเมินราคางานชิ้นที่จะทำก่อนแล้วก็เบิกเงินเลย และจะรับปากว่าจะมาทำงานให้เมื่อไหร่ วันไหน ก็จะตกลงกับผู้จ้างเป็นกรณีไป แต่ส่วนมากได้รับการบอกกล่าวว่างานจะไม่ค่อยเสร็จ หรือไม่ก็ต้องคอยตามให้ไปทำงาน และในเรื่องของเงินเช่นเดียวกันแต่เป็นเงินส่วนกลางของชุมชน ที่ค่อนข้างจะไม่โปร่งใสนัก ในวาระที่พี่แผนดำรงตำแหน่งประธานชุมชน และประธานชุมชนคนปัจจุบันคือป้าเมาจะทำหน้าที่การเงินหรือเหรัญญิกของชุมชน ซึ่งค่าใช้จ่ายหลาย ๆ อย่างพี่แผนยังไม่สามารถเคลียร์ให้กระจ่างได้ จนถึงคณะกรรมการชุดนี้ที่กลุ่มคณะกรรมการได้ยกเรื่องนี้ให้เป็นประโยชน์ของจำเลย แต่ก็ได้ปรับกฎระเบียบการเบิกจ่ายเงินของชุมชนให้เข้มงวดและรัดกุมขึ้น ในช่วงแรก ๆ ก็สังเกตเห็นได้ชัดว่าพี่แผนจะรู้สึกไม่พอใจ และคัดค้านระเบียบดังกล่าว โดยจะใช้การพูดจากระแนะกระแหนประธานคนใหม่ และกลุ่มกรรมการคนอื่น ๆ เป็นประจำในวงประชุม แต่เมื่อเวลาผ่านไปกติกาดังกล่าวเป็นที่ยอมรับของกลุ่มและมีการปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด ในที่สุดพี่แผนก็หมดข้อโต้แย้งต้องรับระเบียบนี้ในที่สุด และที่สำคัญก็คือพี่แผนกับเหรัญญิกคนใหม่ของชุดนี้ (จะกล่าวถึงต่อไป) ก็ไม่ค่อยลงรอยกัน ทำให้การเบิกจ่ายของพี่แผนทำได้ในวงจำกัดเป็นอย่างยิ่ง และการทำกิจกรรมชุมชนด้วยกันนั้นประธานชุมชนจะต้องคอยเป็นตัวกลางในการสื่อสารระหว่างกรรมการ ๒ คนนี้ตลอด และปัญหาอีกประเด็น

หนึ่งก็คือ ปัจจุบันพี่แผนไม่ได้อยู่ในชุมชนแล้ว เพราะไปมีภรรยาน้อยและพาไปอยู่นอกชุมชน ฉะนั้นการดำเนินกิจกรรมชุมชนที่ผ่านมาในช่วงกลางปี ๒๕๔๔ (ประมาณเดือนมีนาคม – มิถุนายน) พี่แผนจะหายไปพักหนึ่ง เพิ่งจะกลับมาช่วยงานกิจกรรมชุมชนมากขึ้นก็ในช่วงที่มีงานนางเลิ้ง ๑๐๑ ปี นี้เอง และก็ต่อเนื่องมา อาจจะเป็นเพราะว่าวาระของการเป็นคณะกรรมการชุมชนชุดนี้ใกล้จะหมดลงในเดือนธันวาคมที่จะถึงนี้ด้วย และพี่แผนเองก็อาจจะประเมินว่าในสมัยหน้านี้เป็นไปได้ที่จะต้องมีการแข่งขันกันอีก ฉะนั้นคนที่จะได้เป็นก็น่าจะต้องมีผลงานในชุมชนบ้าง (ประเมิน – ผู้เขียน)

นายวรกิต วีรกิตติ เป็นกรรมการชุมชนศุภมิตร ๒ เป็นสมัยแรก เดิมเคยเป็นคณะกรรมการชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน แต่ด้วยนโยบายของทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ ที่ไม่ให้บุคคลที่อยู่ในชุมชนอื่นเป็นกรรมการของอีกชุมชนหนึ่ง แม้ว่าอาณาเขตจะติดกัน (เริ่มกำหนดในวาระนี้) ทำให้คุณวรกิตต้องมาเป็นกรรมการศุภมิตร ๒ ที่บ้านของคุณวรกิตเปิดเป็นร้านขายบะหมี่กวางตุ้งเป็นอาชีพที่ทำมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ในปัจจุบันจะช่วยกันในกลุ่ม ๓ คนพี่น้อง คุณวรกิตเองแม้เดิมจะเคยทำงานบริษัทมาก่อน แต่ในภาวะที่เศรษฐกิจไม่ดีก็กลับมาทำอาชีพของครอบครัว และยังรับเป็นกรรมการชุมชนด้วย ข้อจำกัดของคุณวรกิตในการทำกิจกรรมของชุมชนก็คือ การทำอาชีพค้าขายจะต้องช่วยที่ร้านโดยเฉพาะในช่วงเวลากลางวัน (ช่วง ๑๐.๐๐ - ๑๔.๐๐ น.) ฉะนั้นการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ตั้งแต่การประชุม การพัฒนาต่างๆ จะค่อนข้างมีข้อจำกัด แต่หากไม่ตรงกับเวลาดังกล่าวก็จะเห็นคุณวรกิตในเวทีกิจกรรมของชุมชนเป็นประจำ นอกจากนี้ยังมีแกนนำชุมชนที่สำคัญและค่อนข้างมีข้อจำกัดเช่นกันก็คือ นายวีรศักดิ์ วงศ์วณิช หรือที่มักจะเรียกกันว่า “เฮียติ๊ก” เพิ่งจะเข้ามาเป็นคณะกรรมการชุมชนเป็นสมัยแรกโดยการชักนำของนายจุ้ยฮวด หรืออาเจ็ก ในครอบครัวของเฮียติ๊กนั้นมีอาชีพค้าขายอาหารในชุมชน (ปากซอยศุภมิตร ๑) โดยเฮียติ๊กจะเป็นผู้ช่วยงานเล็กๆ น้อยๆ ฉะนั้นจะมีเวลาว่างค่อนข้างมากกว่า แต่การที่เป็นคนมีเพื่อนเยอะและเป็นกลุ่มที่ดื่มเหล้ากันเป็นประจำ การเข้าร่วมกิจกรรมจะค่อนข้างจะไม่ค่อยเต็มที่เพราะการติดอยู่กับกลุ่มเพื่อนดังกล่าว และกลุ่มของคณะกรรมการชุมชนด้วยกันก็รู้สึกไม่ค่อยดีนักกับพฤติกรรมของเฮียติ๊ก อย่างเช่น ชอบดื่มเหล้าก่อนจะเข้ามาประชุม แล้วจะพูดคุยไม่ค่อยรู้เรื่องกัน แตกต่างกับเวลาที่ไม่กินเหล้าจะพูดกันรู้เรื่องมากกว่าหรือไม่ค่อยจะเสนออะไรเลย

คณะกรรมการชุมชนในส่วนของชุมชนศุภมิตร ๒ นอกจากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังมีอีกจำนวน ๔ คน แต่จะไม่ค่อยมีบทบาทในฐานะกรรมการชุมชนมากนัก โดยมีข้อจำกัดในด้านของอาชีพด้วย และในเรื่องชีวิตส่วนตัวด้วย ไม่ว่าจะเป็นนางกนิษฐา กันตะพร (เจ๊ลั่น) ที่เปิดร้านขายขนมจีนไหหลำและข้าวมันไก่ อยู่หัวมุมถนนพะเนียงตัดกับถนนศุภมิตร ด้วยข้อจำกัดในส่วนของอาชีพที่เจ๊ลั่นยกมาเป็นเหตุผลของการไม่ค่อยได้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน แต่ในกลุ่มคณะกรรมการชุมชนจะรู้กันว่าส่วนหนึ่งมีเหตุผลมาจากสามีของเจ๊ลั่นที่ไม่ค่อยชอบให้เจ๊ลั่นออกไปไหน หากจะ

ประชุมก็ต้องมาประชุมกันที่ร้านของเจ๊ลั่น แต่ก็จะมีปัญหาตามมา ก็คือการที่เจ๊ลั่นมักจะบังคับให้ผู้เข้าร่วมประชุมทานน้ำและอาหารในร้าน แล้วคิดเงินจากเงินส่วนกลางของชุมชน กรรมการบางส่วนเลยคิดว่าค่อนข้างเป็นการสิ้นเปลือง และน่าเกลียดเพราะกรรมการชุมชนที่เปิดร้านค้าขายไม่ได้มีแต่เจ๊ลั่นคนเดียว ยังมีคุณวรกิตอีก หรือแม้แต่ร้านค้าอื่นๆ ในชุมชนก็จะว่าเอาได้ จึงได้มีการหาวิธีกันในกลุ่มคณะกรรมการชุมชน จนได้ข้อตกลงว่าการประชุมจะจัดในบริเวณที่เป็นพื้นที่ส่วนกลาง เช่น หน้าโรงหนัง ลานวัดแค เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ทางเจ๊ลั่นก็จะไม่ค่อยได้เข้าร่วมประชุม หรือเข้าร่วมกิจกรรมเช่นเดิม

นอกจากเจ๊ลั่นแล้วก็ยังมีนางเพ็ญจันทร์ ชูจรินทร์ (พี่จิน) ที่ค้าขายอาหารตามสั่งอยู่ในชุมชน (ซอยหน้าบ้าน) และพี่จินยังเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน (อสส.) ด้วย แต่การทำหน้าที่ของพี่จินทั้งสองตำแหน่งนั้นก็มีข้อจำกัดมาก ในช่วงแรกๆ นั้นเป็นผลทั้งจากอาชีพที่พี่จินทำและเรื่องของครอบครัวที่สามีไม่ค่อยให้ออกไปไหน หากไปร่วมกิจกรรมโดยเฉพาะการไปต่างจังหวัดไม่ว่ากิจกรรมชุมชน กิจกรรมของทางสำนักงานเขตฯ หรือของศูนย์สาธารณสุขก็ดี หากพี่จินไปจะต้องให้สามีไปด้วย แต่ปัญหาที่หนักสุดดูจะเป็นในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายนที่ผ่านมานี้เอง ที่ทั้งพี่จินและสามีต้องออกจากชุมชนโดยที่ไม่สามารถอยู่ในชุมชนได้ ทั้งนี้ทราบจากกรรมการชุมชนคนอื่นว่าทั้งคู่ไปเป็นหนี้นอกระบบ ซึ่งไม่แน่ใจว่ากู้เงินจากกลุ่มมอเตอร์ไซค์ที่มาปล่อยกู้ในชุมชน หรือกู้จากเจ้าหนี้เงินกู้ในชุมชน แล้วไม่สามารถหามาจ่ายคืนได้ทันก็เลยต้องหนีไปอยู่นอกชุมชน และที่สำคัญที่บ้านของพี่จินยังมีตู้ยาสามัญประจำบ้านและอุปกรณ์ต่างๆ ที่ทางศูนย์สาธารณสุขให้ไว้ประจำในชุมชน ฉะนั้นเมื่อพี่จินต้องออกจากบ้านตู้ยาประจำชุมชนก็ต้องยกไปไว้ที่บ้านประธานชุมชนซึ่งเป็นอีกบ้านหนึ่งที่มีตู้ยาประจำชุมชนอยู่แล้ว

สำหรับอีก ๒ คนก็คือ นางวราภรณ์ แซ่ตั้ง (พี่จู) เป็นภรรยาหลวงของพี่แผน เป็นคณะกรรมการชุมชนในช่วงที่พี่แผนเป็นประธานชุมชน แต่ในสมัยหน้าคาดว่าอาจจะไม่ได้เป็นคณะกรรมการชุมชนอีก ทั้งนี้เพราะกลุ่มคณะกรรมการชุดปัจจุบัน ที่มีกิจกรรมทำร่วมกันค่อนข้างมากแต่พี่จูได้เข้าร่วมน้อยมาก และตอนนี้พี่แผนเองก็ไม่ได้เป็นคณะกรรมการชุมชนแล้ว อีกคนหนึ่งก็คือ นางสาวกิตติวรา เชาว์เมธากุล ที่เป็นคนใหม่สุดในกลุ่มคณะกรรมการชุมชนชุดนี้ อายุประมาณ ๓๕ ปี จบการศึกษาระดับปริญญาโท ไม่ได้ประกอบอาชีพอะไร โดยคนในครอบครัวให้อยู่กับบ้านดูแลญาติที่ป่วยและทำอะไรไม่ได้ ฉะนั้นคุณกิตติวราเอง ก็จะไม่ค่อยมีเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนเช่นกัน สำหรับการเข้ามาเป็นกรรมการชุมชนนี้ก็โดยการชักชวนจากพี่แผน และมีความนับถือพี่แผนค่อนข้างมาก

จากลักษณะด้านต่างๆ ของคณะกรรมการชุมชนแต่ละท่านที่กล่าวมาแล้วนั้น มีความเป็นเหตุเป็นผลที่ทำให้เห็นรูปแบบของการทำกิจกรรมชุมชน ในรูปแบบของการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวในการร้องขอหรือขอช่วยในกิจกรรมต่างๆ โดยมีประธานชุมชนเป็นแกนกลาง ที่มีลักษณะของการเป็นนักประนีประนอมและสามารถพูดคุยได้กับทุกคน รวมทั้งความเป็นดั้งเดิมของชุมชน ทำให้มี

แนวร่วมในการทำกิจกรรมการพัฒนามากขึ้น ทั้งในส่วนของกรรมการชุมชนด้วยกันและชาวชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน

ในส่วนของชุมชนวัดสุนทรธรรมทานนั้น เพิ่งจะเริ่มมีคณะกรรมการชุมชนเป็นบางท่านเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนานางเลิ้ง ผ่านการใช้เวทีการแลกเปลี่ยนพูดคุยเช่นกันในการดึงความสนใจให้เข้ามาร่วมกิจกรรม โดยมีคุณศรีนภา (พี่แป๊ว) ที่เข้าร่วมในเวทีต่างๆ ค่อนข้างบ่อย และเป็นแกนหลักในกิจกรรมการจัดทำศูนย์เด็กเล็กในชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน สำหรับคณะกรรมการชุมชนท่านอื่นๆ นั้นยังไม่ได้เข้ามามีบทบาทในส่วนนี้มากนัก (ดูกิจกรรมศูนย์เด็ก)

๔.๒ กระบวนการทำงานของทีมวิจัย / งานพัฒนา ต่อกลุ่มเป้าหมายคณะกรรมการชุมชน

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงกระบวนการทำงานพัฒนาของทีมวิจัย ในกิจกรรมหลักที่เกิดขึ้นโดยทีมวิจัยได้กระตุ้น ๓ กิจกรรม คือ **กิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และศึกษาดูงาน กิจกรรมจดหมายข่าว / ข่าวสารชุมชน กิจกรรมแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้ง** และจะได้กล่าวถึงการร่วมกิจกรรมและการสังเกตการณ์ในประเด็นกิจกรรมย่อยของชุมชนควบคู่กันไปด้วย เพราะกิจกรรมปกติของชุมชนนั้นก็มีเป็นประจำอยู่แล้ว แม้จะเป็นกิจกรรมที่ผู้นำหรือกรรมการชุมชนจะไม่ค่อยมีส่วนร่วมในกระบวนการมากเท่าไหร่นัก (ข้อสังเกตของการศึกษาใน ระยะที่ ๒) แต่อย่างไรก็ตามในการร่วมกิจกรรมและการสังเกตการณ์นั้นก็ยังมีบทบาทที่ทีมวิจัยได้แสดงร่วมด้วยในหลายๆ กรณี

เมื่อทีมได้ทำการศึกษาในระยะที่ ๒ นั้น ทีมวิจัยเองก็ได้มีการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนเป็นระยะอยู่แล้ว อาทิ การเข้าร่วมประชุมคณะกรรมการชุมชนประจำเดือน ของสำนักงานเขตป้อมปราบฯ การเข้าสังเกตการณ์กิจกรรมงานประจำปีของศาลเจ้า เข้าร่วมและสนับสนุนกิจกรรมวันเด็กชุมชนศุภมิตร ๑ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน กิจกรรมทำความสะอาดชุมชน กิจกรรมการทำบุญที่วัดสุนทรธรรมทาน (วัดแค) เป็นต้น เพื่อเก็บข้อมูลด้านการทำกิจกรรมของคณะกรรมการชุมชนและผู้นำของกลุ่มต่างๆ รวมทั้งดูการเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกของชุมชน และของกลุ่มต่างๆ ด้วย เพื่อค้นหากิจกรรมที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้ เป็นกิจกรรมของส่วนรวม (อาจจะเป็นของชุมชนหรือกลุ่มย่อย) เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการสร้างชุมชนที่น่าอยู่ และยั่งยืนได้ ฉะนั้นบทบาทแรกที่ดำเนินการตั้งแต่การศึกษาชุมชนในระยะที่ ๒ คือ การค้นหากลุ่มเป้าหมาย และผู้นำกลุ่มต่างๆ และการเข้าไปสัมภาษณ์บุคคลในกลุ่มต่างๆ เพื่อทราบแนวคิดและความเห็นต่อชุมชน **โดยเริ่มต้นด้วยคำถามที่ว่า “คิดว่าชุมชนที่นี้น่าอยู่หรือไม่ อย่างไร ?”** และ **“จะทำอย่างไรให้น่าอยู่มากขึ้น ... หากจะมีการดำเนินกิจกรรม คิดว่าในชุมชนนี้น่าจะมีกิจกรรมอะไรได้บ้าง ? ”** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเริ่มกระตุ้นให้ชาวชุมชนโดยเฉพาะคณะกรรมการชุมชน

ร่วมกันค้นหาสภาพความเป็นชุมชนนางเลิ้ง ว่าเป็นอย่างไรบ้าง คำตอบที่ออกมาก็เป็นส่วนหนึ่งของการคิดค้นกิจกรรมที่จะดำเนินการในระยะที่ ๓ ทั้งนี้จากคำตอบก็คือการมองชุมชนของตนเองด้วยชาวชุมชนเอง และการมองจากภายนอก (รหัสหมาย) ไม่ว่าจะเป็นมุมมองในแง่ของความเป็นแหล่งเก่า – คนเก่า แหล่งพนัน แหล่งหากิน แหล่งไร้ระเบียบ แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นต้น

ด้วยลักษณะของการเป็นแหล่งต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้สามารถนำมาเป็นโจทย์ในการค้นหากิจกรรมกับชุมชนได้ กล่าวคือ จากสภาพความเป็นแหล่งเก่า – คนเก่า กับความเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และความเป็นแหล่งหากิน จะทำให้มีความเชื่อมโยงกันอย่างไร กรรมการชุมชน และชาวชุมชนสามารถที่จะทำอะไรได้บ้างในสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั่นก็คือ ในปัจจุบันนางเลิ้งมีความซบเซาลง กลายเป็นแหล่งขายอาหารกลางวันสำหรับคนทำงานในละแวกนั้น ดังนั้นการทำงานในระยะแรก จะพยายามพูดคุยถึงความเป็นนางเลิ้งในอดีตโดยพยายามใช้เวทีการประชุมคณะกรรมการชุมชนของชุมชนศุภมิตร ๒ และพยายามดึงกลุ่มผู้นำหรือกรรมการชุมชนในย่านนี้ด้วยคือชุมชนศุภมิตร ๑ และชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน เพราะจากการพูดคุยร่วมกันหลายครั้งจะเห็นได้ถึงการมีประสบการณ์ร่วมกันในความเป็นนางเลิ้ง ตั้งแต่ยุคของความรุ่งเรืองจนถึงยุคที่ซบเซาเช่นปัจจุบัน เพื่อหาทางออกร่วมกันว่าจะทำอย่างไรที่จะพลิกฟื้นให้ย่านนางเลิ้งเป็นชุมชนที่น่าอยู่และมีความยั่งยืน และเป็นแหล่งหากินของชาวชุมชนที่มีศักยภาพที่ดีได้ต่อไปในอนาคต โดยการขายความเป็นแหล่งเก่า – คนเก่า ซึ่งกลุ่มคนภายนอกถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เมื่อได้ตั้งโจทย์นี้ขึ้นมาในกลุ่มคณะกรรมการชุมชนร่วมแสดงความเห็น และเห็นด้วยในการที่จะร่วมพัฒนาชุมชนในแนวทางนี้ (รวมทั้งทีมวิจัยด้วย) ก็เริ่มมีการคิดค้นกิจกรรมที่จะเป็นสิ่งสนับสนุนการพลิกฟื้นชุมชนต่อไป

การร่วมทำกิจกรรมพัฒนากับกลุ่มคณะกรรมการชุมชนนั้น ในฐานะที่เป็นตัวแทนของชาวชุมชนทั้งหมด และเป็นกลุ่มที่ประสานงานกับกลุ่มองค์กรต่างๆ มาโดยตลอด และถือเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องปฏิบัติงานกิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ แต่จากการศึกษาในระยะที่ ๒ เห็นได้ว่าคณะกรรมการชุมชนในพื้นที่ย่านนี้ยังขาดประสบการณ์ในการทำกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ที่ผ่านมานั้นจะมีหน้าที่ประสานงานและผู้สื่อข่าวระหว่างสำนักงานเขตฯ กับชาวชุมชนมากกว่า ดังนั้นยังไม่มีความมั่นใจว่าการที่จะดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนโดยกลุ่มเอง จะได้รับความร่วมมือจากสมาชิกของชุมชนมากน้อยแค่ไหน และประเมินได้ว่าชาวชุมชนเองก็ยังไม่รู้จักกรรมการชุมชนทั่วถึงเท่าไหร่นัก ดังนั้นการจะสร้างความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนก็จะต้องมีการประชาสัมพันธ์และชี้แจงความเป็นมาเป็นไปของคณะกรรมการชุมชนก่อน รวมทั้งการชี้แจงถึงกิจกรรมที่เคยดำ เนินการในชุมชนที่ผ่านมาไม่นาน จึงได้เกิดกิจกรรมการจัดทำข่าวสารชุมชนขึ้น

การที่ทีมวิจัยได้มีโอกาสที่จะกระตุ้นการคิดค้นและดำเนินกิจกรรมนั้น น่าจะมีสาเหตุจากหลายประการด้วยกัน คือ

เมื่อเสร็จสิ้นการศึกษาในระยะที่ ๒ ได้เปิดเวทีเสนอผลวิจัย และมีตัวแทนชุมชนร่วมแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ รวมถึงการมอบเอกสารการศึกษาที่เป็นรูปเล่มให้แก่ชุมชนด้วย

ผลการศึกษามีการออกข่าวสารทางหนังสือพิมพ์และวิทยุ สร้างความเชื่อมั่นต่อกรรมการชุมชน และสามารถดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ ๓ โดยที่คณะกรรมการชุมชนเข้ามาร่วมกระบวนการดังกล่าวเป็นอย่างดี และในขณะที่ปฏิบัติการงานในระยะที่ ๓ อยู่นั้น วารสารต่างๆ ก็ยังคงติดต่อมาเพื่อหาข้อมูลและถ่ายรูปสถานที่ในนางเลิ้งทำสารคดีลงวารสารอยู่อย่างต่อเนื่อง ทีมวิจัยก็ได้ทำหน้าที่ประสานติดต่ออยู่เสมอ

ระยะเวลาในการเข้าไปศึกษาเป็นเวลานาน สร้างความคุ้นเคย ไปวัด งานบุญ งานประจำปีศาลเจ้า ร่วมกิจกรรมทำความสะอาดชุมชน รวมทั้งการนั่งกินอาหาร - กาแฟของทีมวิจัยในนางเลิ้งเป็นประจำ เป็นต้น ทำให้เกิดความคุ้นหน้าต่อสมาชิกของชุมชนที่นอกเหนือจากกรรมการชุมชนที่ต้องประสานงานอยู่แล้ว ทำให้การพูดคุยและดึงเข้าร่วมกิจกรรมง่ายขึ้น ช่วยกระตุ้นให้กรรมการชุมชนมีกำลังใจในการทำงาน

ฉะนั้น เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการชุมชนและทีมวิจัยมีมากขึ้น ทำให้การแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่างๆ เข้มข้นขึ้นด้วย เมื่อทีมวิจัยเสนอกิจกรรมการประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้งนั้น ทางคณะกรรมการชุมชนเห็นด้วย และต้องการที่จะร่วมในกิจกรรมดังกล่าว แต่ไม่มีความมั่นใจในการให้ความร่วมมือจากชาวชุมชน ดังนั้นทางคณะกรรมการชุมชนจึงต้องการที่จะทำการแนะนำตัวต่อสมาชิกก่อน โดยที่กลุ่มกรรมการชุมชนคิดว่าเมื่อมีการดำเนินกิจกรรมเพื่อพลิกฟื้นชุมชนนี้ สมาชิกชุมชนก็น่าที่จะมีส่วนรับรู้และเข้าร่วมด้วย เพราะเป็นการพัฒนาบ้านหรือชุมชนของเขาเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพ่อค้า – แม่ค้าในนางเลิ้งที่จะได้รับประโยชน์มากที่สุด หากนางเลิ้งมีความคึกคักขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง การค้าขายก็จะดีไปด้วยอย่างแน่นอน ดังนั้นภาระของการพัฒนาชุมชนก็น่าที่จะเป็นของสมาชิกในชุมชนทุกคน โดยมีกรรมการชุมชนเป็นแกนนำ จึงได้มีการทำกิจกรรมออกข่าวสารชุมชนให้สมาชิกชุมชนได้รับทราบ เป็นการแนะนำตัวกรรมการและเผยแพร่กิจกรรมของชุมชน สำหรับทีมวิจัยก็ได้สนับสนุนในการจัดทำต้นฉบับของข่าวสารดังกล่าวเมื่อได้รับข้อมูลจากชุมชน ทางชุมชนก็จะนำไปทำสำเนาและแจกจ่ายแก่สมาชิกของชุมชน

สำหรับกิจกรรมต่อมาก็คือการทำแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้ง เพื่อเป็นการแนะนำของที่มีชื่อเสียงในนางเลิ้งทั้งในส่วนของสถาปัตยกรรมที่เก่าแก่ อาคารเก่า โรงหนังไม้ วัดวาอาราม ชุมชนละคร และที่สำคัญก็คืออาหารและขนมหวานที่ขึ้นชื่อของย่านนี้ กิจกรรมนี้ได้เกิดขึ้นจากการสังเกตที่ว่า ดูเหมือนนางเลิ้งจะมีความคึกคักมากขึ้น มีคนเข้ามามากขึ้นโดยเฉพาะในช่วงตอนกลางวัน ก็เกิดคำถามต่อกรรมการชุมชนว่าเป็นอย่างนั้นหรือไม่ ก็ได้รับคำตอบว่าเป็นเช่นนั้น

และให้ความเห็นว่ามาจากสื่อสิ่งพิมพ์ที่มีการนำเสนอค่อนข้างมากในช่วงดังกล่าว (ปลายปี ๒๕๔๓) และทางสำนักงานเขตฯ ก็มีแนวคิดที่จะจัดงานตลาดนางเลิ้ง ๑๐๐ ปีอยู่ด้วย รวมทั้งมีของกินของขายมากมายในตลาด การพูดคุยถึงนางเลิ้งก็มีมากอาจจะเป็นการดึงให้คนเข้ามามากขึ้น แต่ด้วยความที่เป็นตลาดที่อยู่ด้านในตึกแถว ผู้ที่จะรู้จักจริงๆ ก็คือคนที่อยู่ละแวกใกล้เคียงหรือทำงานแถวนั้น สำหรับคนทั่วไปอาจจะเข้าไปไม่ถูก ในกลุ่มจึงคิดกันว่าน่าจะมีการทำประชาสัมพันธ์โดยมีแผนที่ประกอบด้วย ทั้งนี้ทีมวิจัยได้นำเสนอรูปแบบการทำแผ่นพับเล็กๆ เป็นเอกสารแนะนำอย่างที่เคยเห็นตามสถานที่ท่องเที่ยว แต่ในส่วนของคณะกรรมการชุมชนให้ความเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองและไม่น่าจะเกิดประโยชน์เท่าที่ควร โดยใช้การสังเกตว่าเมื่อใครก็ตามที่รับไปแล้วดูครั้งเดียวหรือเข้ามาแล้วก็ทิ้งไป หรือหากสนใจจริงๆ อาจจะเก็บไว้ แต่ก็คงจะไม่คงทนถาวรเท่าไหร่ *"คุณคิดถึงตัวคุณก็ได้ ว่าจริงหรือเปล่า"* กรรมการชุมชนย้อนถามมา ดังนั้นในเวทีก็เลยมีการคิดรูปแบบการทำประชาสัมพันธ์ดังกล่าว ในที่สุดก็ออกมาเป็นรูปแผ่นป้ายประกอบแผนที่ มีจุดสำคัญทั้งสถานที่และร้านค้าขายต่างๆ มีชื่อประกอบสั้นๆ และได้มีการคิดหางบประมาณในการทำ ชุมชนเสนอการประชุมร่วมกับกลุ่มพ่อค้า – แม่ค้าเพื่อนำเสนอโครงการ และขอสนับสนุนงบประมาณ ในส่วนงานวิจัยได้เสนองบประมาณสนับสนุนจำนวน ๕,๐๐๐ บาท สมทบไปด้วย

เมื่อทางทีมวิจัยเสนองบประมาณให้ไปนั้น ทางชุมชนก็มีความเชื่อมั่นในการดำเนินโครงการดังกล่าวมากขึ้น และมีความตั้งใจในการทำกิจกรรมนี้ มีการเดินประชาสัมพันธ์โครงการดังกล่าวกับทางร้านค้าก่อนจะมีการประชุมร่วม โดยที่ทางคณะกรรมการชุมชนขอให้ทางทีมวิจัยร่วมกระบวนการดังกล่าวด้วย ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่าเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับเจ้าของร้านค้าต่างๆ ถือเป็นโอกาสให้ทีมวิจัยรู้จักสัมพันธ์กับสมาชิกชุมชนเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ทีมวิจัยสอบถามถึงการจัดเก็บเงินสนับสนุนที่ได้มาว่าจะทำอย่างไรให้มีความโปร่งใสมากที่สุด ในกลุ่มคณะกรรมการชุมชนจึงได้คัดเลือกผู้รับผิดชอบในการเก็บและจ่ายเงินขึ้นมา ๓ ท่าน นำเงินเข้าฝากธนาคารและทำบัญชีรับจ่าย เพราะทางทีมวิจัยได้มอบเงินสนับสนุนให้ทางชุมชนเลยและชี้แจงว่าจะไม่เกี่ยวข้องกับราบรับรายจ่ายส่วนนี้ รวมทั้งที่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าด้วย ทำให้ทางคณะกรรมการชุมชนทำกิจกรรมด้วยความสบายใจมากขึ้นด้วย เพราะถือว่าทางทีมวิจัยไม่ได้ทำงานในฐานะที่เข้าไปตรวจสอบอะไร ในท้ายที่สุดพ่อค้า – แม่ค้าได้สนับสนุนงบประมาณการทำกิจกรรมนี้ต่อคณะกรรมการจำนวน ๒๑ ราย เป็นจำนวนเงิน ๑๐,๒๐๐ บาท โดยที่เกือบครบจำนวนร้านค้าที่ได้วางแผนไว้ในกิจกรรมนี้ มีที่ไม่ได้มีความสนใจเพียง ๑ ถึง ๒ รายเท่านั้นที่ไม่ร่วม

จากการร่วมกิจกรรมดังกล่าวนี้ ทีมวิจัยได้รู้เพิ่มขึ้นจากสมาชิกของชุมชนว่ากิจกรรมต่างๆ นั้น ไม่ใช่ว่าจะไม่อยากร่วมหรือไม่สนใจ แต่บางครั้งก็ไม่เคยรับรู้เลยว่าจะทำอะไรกันเพราะไม่มีใครเคยบอกกล่าว หากจะทำอะไรเพื่อชุมชนเขายินดีร่วมมือเสมอ และที่สังเกตได้อีกอย่างหนึ่งก็คือ การให้การสนับสนุนก็จริง แต่ชาวชุมชนก็เลือกที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อผู้นำคนไหนด้วย โดยที่ในกลุ่มคณะกรรมการด้วยกันก็จะรู้ว่าควรจะให้ใครเป็นคนรับเงินและถือเงิน และบางครั้งการได้รับ

การสนับสนุนก็เพราะทางคณะกรรมการชุมชนให้กรรมการที่มีความสนิทสนมกันเป็นคนไปติดต่อ ดังนั้นพอที่จะเห็นได้ว่า ในชุมชนนางเลิ้งนั้นการใช้ระบบความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันยังคงมีอยู่ และการจะยอมรับใครหรือไม่ก็มีการตรวจสอบระหว่างกัน การที่ทีมวิจัยสามารถที่จะเข้าหากลุ่มคนต่างๆ นี้ได้ ส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะการเข้าไปสัมพันธ์กับผู้นำทุกๆ คนที่เข้ามาร่วมในการทำกิจกรรม การพัฒนาดังกล่าว ไม่ได้เจาะจงในการเข้าหาใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะด้วย สำหรับกิจกรรมดังกล่าวนี้ เกือบจะดำเนินการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ปัจจุบัน (ปลายเดือนตุลาคม) ทางชุมชนกำลังทำกรอบแผ่นป้ายและเสา เพื่อนำไปติดตั้งในจุดต่างๆ รอบๆ นางเลิ้ง และบริเวณที่มีนักท่องเที่ยวผ่านไปมา โดยทางชุมชนได้ขออนุญาตติดตั้งป้ายดังกล่าวกับทางสำนักงานเขตป้อมปราบฯ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

กระบวนการทำงานพัฒนาดังกล่าวนี้ ก็มีการลองผิดลองถูกด้วยกันกับทางคณะกรรมการชุมชน การศึกษาดูงานเป็นส่วนหนึ่งเมื่อเสร็จสิ้นการวิจัยในระยะที่ ๒ ทีมวิจัยก็ได้สนับสนุนพาผู้นำหรือคณะกรรมการชุมชนของย่านนางเลิ้งไปศึกษากลุ่มประชาคมสามแพร่ง ในเขตพระนครซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะของความเป็นชุมชนเก่าที่ใกล้เคียงกัน มีอาคารตึกแถวเก่าแก่ มีมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ที่ทางกลุ่มชาวชุมชนในย่านสามแพร่งได้ร่วมกันปรับปรุงและบูรณะขึ้นโดยทางชุมชนเอง ภายหลังจากการศึกษาดูงานครั้งนั้น เมื่อทีมวิจัยจัดสรุปผลการศึกษาดูงานก็ดูเหมือนว่าจะเป็นไปไม่ได้ที่ทางชุมชนนางเลิ้งจะทำกิจกรรมดังกล่าวนี้ด้วยตนเอง จนเมื่อผ่านกิจกรรมดูงานในที่ต่างๆ ในเรื่องการจัดตั้งศูนย์เด็กเล็กเพิ่มขึ้น รวมทั้งมีกิจกรรมอื่นดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ทางคณะกรรมการชุมชนเริ่มเกิดความมั่นใจในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนด้วยตนเองขึ้น ในช่วงปลายของการศึกษาวิจัยนี้ ทางชุมชนก็ได้หารือกับทางทีมวิจัยในเรื่องของการปรับปรุงบูรณะตึกที่อยู่อาศัยในพื้นที่นางเลิ้งขึ้น จึงได้มีการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนกันอีกครั้งหนึ่งในเรื่องนี้โดยเฉพาะจนเกิดการก่อตั้งกันเป็นชมรมขึ้น เพื่อดำเนินกิจกรรมพัฒนาในเรื่องนี้โดยเฉพาะ (ดูรายละเอียดของกิจกรรมการปรับปรุงบูรณะตึกและอาคาร)

สู่การปฏิบัติการ : กิจกรรมศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน

สำหรับกิจกรรมการทำศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่เกิดจากเวทีเสนอผลการศึกษางานวิจัยในระยะที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๓ ซึ่งในเวทีได้มีข้อเสนอที่จะพัฒนาและส่งเสริมเด็กและเยาวชน เนื่องจาก มีปัญหาเกี่ยวกับเด็กไม่ได้รับการศึกษา และ ไม่มีผู้ดูแลเอาใจใส่ เนื่องจากผู้ปกครองต้องไปประกอบอาชีพนอกชุมชน เป็นต้น

จากเวทีดังกล่าว ทางทีมวิจัย จึงเริ่มให้ความสนใจเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมเด็ก เมื่อเกิดเวทีประชุมกลุ่มย่อยหลายๆ ครั้ง ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับเด็ก ก็ถูกนำเสนอ เพื่อแลกเปลี่ยนความ

คิดเห็น และข้อเสนอแนะในการทำกิจกรรม ซึ่งที่ประชุมได้มีข้อสรุปเกี่ยวกับปัญหาของเด็ก คือ เด็กในชุมชนถูกปล่อยปละละเลย บางรายไม่ได้รับการศึกษา เด็กต้องดูแลกันเอง พี่ดูแลน้อง เพราะพ่อแม่ต้องออกไปทำงานนอกชุมชน หรือ บางครอบครัวพ่อแม่อยากออกไปทำงานแต่ขาดคนเลี้ยงลูก ก็ต้องให้คนใดคนหนึ่งอยู่ดูแลลูก ทำให้รายได้ของครอบครัวไม่เพียงพอ หรือเด็กบางคนมีปัญหาพ่อหรือแม่ติดคุกเนื่องจากค้ายาเสพติด เด็กถูกปล่อยให้อยู่ในความดูแลของพ่อหรือแม่ หรือญาติเพียงคนเดียว ซึ่งเด็กก็ไม่ได้รับการเอาใจใส่เท่าที่ควร เนื่องจากพ่อ หรือแม่ หรือญาติ เหล่านั้นต้องไปประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว เป็นต้น

ทางออกของปัญหานี้ ได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของการจัดทำศูนย์เด็ก เพราะ คณะกรรมการทั้งสามชุมชน คิดว่า เมื่อมีศูนย์เด็กแล้ว เด็กเหล่านี้ก็สามารถมาอยู่ที่ศูนย์เด็กได้ ซึ่งจะได้รับการเอาใจใส่ ดูแล และ เป็นการแบ่งเบาภาระของพ่อแม่ ผู้ปกครอง ได้สามารถออกไปทำงานได้เต็มที่ เด็ก ๆ ก็จะได้รับการศึกษาตามความเหมาะสมของวัย

เมื่อเวทีมีข้อสรุปในการจัดตั้งศูนย์เด็ก สถานที่จึงเป็นเรื่องสำคัญในการจัดทำ ซึ่งเดิมแต่ละชุมชน ยังมีความคิดที่ต่างคนต่างอยากทำศูนย์เด็กของตนเอง แต่ขาดพื้นที่เมื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันมากขึ้น มีการดูขีดจำกัดของการทำสถานที่ จึงได้เสนอให้มีการทำศูนย์เด็กรวมกัน โดยใช้บริเวณบ้านกรรมการคนใดคนหนึ่ง หรือ ติดต่อขอใช้สถานที่ของวัดแค ซึ่งเป้าหมายในการใช้สถานที่ของวัดก็คือ บริเวณด้านล่างของศาลาการเปรียญ ซึ่งปัจจุบันทางวัดไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์เท่าที่ควร เป็นแหล่งที่พักอาศัยของญาติโยมที่มาอาศัยวัดเป็นที่พักพิง เป็นต้น ดังนั้นเมื่อได้ข้อสรุป จึงเริ่มต้นดำเนินการจัดทำศูนย์เด็กขึ้น

ส่วนในเรื่องของกระบวนการทำงาน ทางสถาบันวิจัยชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินฯ ได้เข้ามาดำเนินงานสานต่อ ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนของการดำเนินงานตามแผนงานต่าง ๆ การประสานงานกับหน่วยงานที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดตั้งศูนย์เด็ก รวมทั้ง การศึกษาดูงานในศูนย์เด็กที่มีการดำเนินการแล้ว เพื่อศึกษาข้อมูลในการเริ่มต้นทำศูนย์เด็ก และ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำศูนย์เด็ก

กระบวนการในการทำศูนย์เด็ก

أ. นำข้อเสนอจากเวทีเสนอผลการศึกษามาสานต่อโดยการเข้าไปพูดคุยกับกลุ่มกรรมการชุมชน ในแต่ละชุมชน

ب. นำประเด็นปัญหาเสนอต่อการประชุมกลุ่มย่อย ๓ ชุมชน เพื่อให้ประเด็นปัญหาเป็นประเด็นร่วม

ت. สร้างเวทีในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และ หาข้อสรุปในการแก้ไขปัญหา

ฉ. เกิดเวทีเพื่อกำหนดแผนงานในการดำเนินงานตามขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย

ช. ดำเนินกิจกรรมตามแผนงาน ซึ่งในขั้นตอนนี้ทางสถาบันวิจัยชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินฯ เป็นผู้ประสานและดำเนินงานต่อไป

สำหรับบทบาทของทีมนักวิจัย ในการทำกิจกรรมศูนย์เด็ก ภายหลังที่ทางสถาบันวิจัยชุมชนเมือง ฯ ได้เข้ามาดำเนินการแล้ว จะเป็นลักษณะของผู้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น เช่น

- การประชุมกลุ่มย่อย ในการจัดหาสถานที่ ซึ่งในที่สุดก็ได้ข้อสรุปก็คือ ใช้บ้านของกรรมการชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน เป็นสถานที่ทำศูนย์เด็ก ฯ
- กรรมการชุมชนได้ประสานงานกับหน่วยงานต่างเช่น สถาบันวิจัยชุมชนเมือง , มูลนิธิเด็กอ่อนในสลัมฯ และ ห้างร้านบริษัทเมื่อขอรับการสนับสนุนในการจัดทำศูนย์เด็ก เช่น ตู้ชั้น พัดลม เครื่องทำน้ำอุ่น นม ที่นอนสำหรับเด็ก การอบรมการเลี้ยงดูเด็ก เป็นต้น
- การประชุมกลุ่มย่อยเกี่ยวกับการปรับปรุงสถานที่ และ หาผู้รับผิดชอบ
- การศึกษาดูงานในส่วนของศูนย์เด็กที่ได้เริ่มดำเนินการแล้ว จำนวน ๕ ครั้ง
- เข้าร่วมการประชุมสรุปผลการดูงาน เป็นต้น

ปัจจุบัน การทำกิจกรรมศูนย์เด็กของชุมชนในย่านนางเลิ้ง ได้ชะลอตัวลงเกี่ยวกับการทำกิจกรรม ทั้งนี้เนื่องจากในกลุ่มของกรรมการชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน ได้เกิดความเข้าใจ ในตัวของกรรมการที่เข้ามามีส่วนร่วมในการทำศูนย์เด็ก และ กรรมการชุมชนอีกหลาย ๆ คน ทั้งไม่เข้าใจถึงกระบวนการทำงานของสถาบันวิจัยชุมชนเมือง และกรรมการชุมชนที่ทำเกี่ยวกับศูนย์เด็ก ตลอดจนพยายามนำเรื่องของการใช้จ่ายเงินของชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงเกิดเป็นปัญหาที่ไม่เข้าใจกันของกรรมการชุมชน ดังนั้นเพื่อความชัดเจน และลดความขัดแย้งของกรรมการชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน ทางสถาบันวิจัยชุมชนเมือง จึงได้ชะลอกิจกรรมศูนย์เด็กฯ ก่อน เพื่อให้เกิดเวทีการชี้แจงเกี่ยวกับการทำงานของสถาบันวิจัยฯ และ กิจกรรมที่ทางสถาบันวิจัยได้ลงไปทำในพื้นที่ รวมทั้งการทำงานของกรรมการชุมชนที่ทางสถาบันวิจัยฯ ได้ประสานงานมาโดยตลอด เพื่อสร้างความเข้าใจของกรรมการชุมชนและดึงกรรมการชุมชนท่านอื่น ๆ เข้ามาร่วมกิจกรรมมากขึ้น เป็นต้น

สู่ปฏิบัติการ : กิจกรรมการปรับปรุง และ บูรณะตึกและอาคาร

สำหรับตึกแถว อาคารพาณิชย์ในย่านนางเลิ้ง ได้แก่บริเวณรอบตลาดนางเลิ้ง และ ริมถนนครสวรรค์ เป็นอาคารที่สร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นอาคารชั้นครึ่งที่หลงเหลืออยู่ไม่กี่แห่งใน

เขตพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสภาพที่เก่า ทรุดโทรม ผู้อยู่อาศัยไม่ได้มีการปรับปรุงซ่อมแซม

กรรมการชุมชนได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ตึกแถวเหล่านี้ให้คงอยู่ และ ควรได้รับการซ่อมแซมดูแลให้อยู่ในสภาพที่สวยงาม จึงได้นำเสนอในเวทีการประชุมในวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๓ จากเวทีดังกล่าว ทางสถาบันวิจัยฯ ได้มาพูดคุย ชักชวนคณะกรรมการไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนชุมชนสามแพร่ง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมคูเมืองเมืองเดิม ซึ่งได้มีการปรับปรุงและทาสีอาคารเก่าได้เป็นผลสำเร็จ จึงได้มีการประสานงานกับชุมชนสามแพร่ง และ ได้ทำโครงการพาคณะกรรมการชุมชนได้ไปเยี่ยมชม และ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำกิจกรรมดังกล่าว ขึ้นในเดือน พฤศจิกายน ๒๕๔๓ ซึ่งหลังจากการดูงานในครั้งนั้น กรรมการชุมชนหลายๆท่านก็ได้ให้ความคิดเห็นถึงการปรับปรุงตึกแถวในบริเวณย่านนางเลิ้ง ดังนี้คือ

๑. โครงการปรับปรุงทาสีตึกและอาคารเก่า เป็นไปได้ยาก เนื่องจากคณะกรรมการชุมชนเห็นว่าการความร่วมมือของชาวชุมชนเท่าที่มาในการทำกิจกรรมต่างๆ นั้นยังมีจำนวนไม่มากนัก

๒. คณะกรรมการชุมชนมองการทำโครงการดังกล่าวให้สำเร็จได้ ควรเริ่มทำกิจกรรมเล็กๆ เพื่อให้ชาวชุมชนได้เห็นและเข้าร่วมกิจกรรมอื่นๆก่อน แล้วจึงค่อยเริ่มทำกิจกรรมดังกล่าว

๓. คณะกรรมการชุมชนเห็นว่าโครงการดังกล่าว ต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการจัดทำและต้องมีการประสานงานกับหลายๆ หน่วยงาน เช่น กรุงเทพมหานคร ,สำนักงานเขต, สำนักงานทรัพย์สินฯ และ ห้างร้านบริษัทที่ให้การสนับสนุนเกี่ยวกับสีทาอาคาร เป็นต้น

ดังนั้นคณะกรรมการชุมชนจึงได้เริ่มดำเนินกิจกรรมอื่นๆก่อน เช่น โครงการข่าวสาร การประสานงานให้หน่วยงานต่างๆเข้ามาทำกิจกรรมในชุมชน เช่น หน่วยแพทย์เคลื่อนที่ , การฝึกอาชีพของกทม. โครงการตัดผมให้ชาวชุมชนฟรีเดือนละ 1 ครั้ง จากศูนย์ฝึกอาชีพสวนลุมพินี โครงการป้ายประชาสัมพันธ์ เป็นต้น ซึ่งจากการทำกิจกรรมต่างๆเหล่านี้ ชาวชุมชนได้เข้ามาร่วมกิจกรรมกันมากขึ้น

ดังนั้นคณะกรรมการชุมชนจึงหันมาพูดคุยเกี่ยวกับโครงการปรับปรุงทาสีอาคารอีกครั้ง เมื่อเดือนกรกฎาคม ๒๕๔๔ กรรมการชุมชนได้มาหารือเกี่ยวกับการทำกิจกรรมการทาสีอาคารเก่า และได้มีการประชุมคณะกรรมการชุมชนเพื่อจัดทำโครงการขออนุมัติจากคณะกรรมการฟื้นฟูเกาะรัตนโกสินทร์ และแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อกิจกรรมนี้โดยเฉพาะ ซึ่งคณะกรรมการกลุ่มนี้ ไม่ได้มีขอบเขตอยู่เพียงแค่ในกลุ่มย่านนางเลิ้ง แต่อาจเป็นบุคคลภายนอกที่สนใจจะเข้าร่วมกิจกรรมด้วย ซึ่งจะนำไปสู่การเป็นเครือข่ายในการพัฒนาร่วมกัน ดังนั้นจึงเรียกกรรมการกลุ่มนี้ในนามของ**ชมรมนางเลิ้งร่วมใจพัฒนา**ขึ้นและได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละตำแหน่งไว้ชัดเจน รวมทั้งได้มีการนำโครงการที่หารือในเวทีประชุมเข้าไปประสานงานกับสำนักงานเขตป้อมปราบศัตรูพ่ายด้วยในฐานะที่เป็นผู้ดูแลความเป็นระเบียบของชุมชนในพื้นที่ ซึ่งการทำโครงการดังกล่าว ได้สอดคล้องกับ

แผนงานของกรุงเทพมหานคร ในการปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองเก่า ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ชุมชนตลาดนางเลิ้ง ก็เป็น 1 ใน 13 โครงการ ของกรุงเทพมหานครด้วย

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันคณะกรรมการชุมชนยังไม่ได้ดำเนินการใดๆ หลังจากที่มีการประชุมคณะกรรมการในการจัดตั้งคณะทำงาน เนื่องจาก คณะกรรมการเห็นว่า ควรทำโครงการป้ายประชาสัมพันธ์ของดีนางเลิ้ง ให้เสร็จเรียบร้อย และติดตั้งให้ชาวชุมชนได้เห็นงานเป็นรูปธรรมเสียก่อน แล้วจึงจะหารือ หรือ ไปพูดคุยเกี่ยวโครงการดังกล่าวกับชาวชุมชน หรือ เริ่มดำเนินโครงการต่อไป

บทเรียนจากการศึกษาวิจัย

๑. การที่ได้มีการประชุมร่วมกับทีมขึ้น ทำให้เราได้เห็นลักษณะการทำงานที่หลากหลายแตกต่างกันไป ตามลักษณะของชุมชนนั้น ปัญหาของแต่ละที่ให้ความสำคัญหรือความสนใจแตกต่างกันตลอดจน เทคนิค หรือวิธีการที่นำมาไปใช้ ที่ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับชุชนที่ตนเองเข้าไปทำงาน

๒. ได้รับรู้และเรียนรู้แง่คิดในการทำงาน ได้มีการเปิดโลกทัศน์กว้างขึ้น ได้เห็นการทำงานที่แตกต่างไปจากที่เคยทำงานเดิม

๓. ได้แลกเปลี่ยน เทคนิค หรือวิธีการทำงาน กับชุมชนทั้งเรื่องการเก็บข้อมูล หรือการเข้าไปทำงานร่วมกับชุมชน ตลอดจนในแง่ของงานวิชาการ ก็ได้รับคำแนะนำที่นอกเหนือจากหนังสือที่อ่านหรือความรู้เดิมที่มี

๔. ได้รับรู้ปัญหาที่แตกต่างกันระหว่างเมืองเก่า , ชุมชนดั้งเดิม , และเมืองที่เกิดจากอุตสาหกรรมใหม่ ตลอดจนความต้องการและการแก้ไขปัญหาของชาวชุมชน , คนทำงานในพื้นที่ , และหน่วยงาน NGO ที่เข้าไปร่วมกันรวมทั้งปัญหา , อุปสรรค ที่เกิดจากเนื้องานเองและคนที่เกี่ยวข้อง

๕. ได้รับรู้ถึงกระบวนการของชาวชุมชนที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จในเป้าหมายของตน ซึ่งกว่าจะทำได้นั้นต้องฝ่าฝืน หรือต้องมีความพยายามมากน้อยเพียงใด ต้องใช้ความอดทนและการรวมตัวกันอย่างไร

๖. ได้เข้าใจว่าการจะทำกิจกรรมใด ๆ ในชุมชนให้สำเร็จ ไม่ใช่เรื่องง่าย ถ้ากิจกรรมนั้นเป็นสิ่งที่เกิดจากบุคคลภายนอกคิดว่าน่าจะทำ โดยไม่เกิดจากความต้องการของชุมชน หรือชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วม หรือเข้ามามีส่วนร่วมเพียงบางกลุ่มบางองค์กร

๗. การทำงานชุมชนจำเป็นต้องมีเพื่อน มีเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือและสนับสนุนกันและกัน

การทำงานกับชาวบ้าน

๑.ขอบเขตเกี่ยวกับเวลาของชาวบ้านเป็นข้อจำกัดในการทำงานให้สำเร็จตรงตามเป้าหมายในบางครั้ง

๒. ชาวบ้านมักจะมีวิธีการในการแก้ไขปัญหาของตนเองเสมอ ซึ่งบางครั้งเราต้องศึกษาถึงวิธีคิดของการแก้ไขปัญหานั้น ๆ ของชาวบ้านให้เข้าใจ เพราะจะทำให้เราเข้าใจวิธีการทำงานของเขาได้ชัดเจนขึ้น

๓. การทำงานกับชาวบ้านต้องมีการยืดหยุ่น บางครั้งต้องขึ้นอยู่กับความพร้อมและความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน

๔. กิจกรรมที่เกิดขึ้นควรเกิดจากควมต้องการของคนในชุมชนไม่ใช่เกิดจากความต้องการของผู้นำชุมชน เพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

๕. การทำกิจกรรมบางครั้งต้องมีความโปร่งใส และทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างคนในชุมชน ผู้นำชุมชน และคนทำงาน ก่อนการทำกิจกรรมขึ้น เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในการทำงาน

๖. ก่อนที่จะทำกิจกรรม เราควรรู้จักชุมชน , ชาวบ้านให้ชัดเจนก่อน เพื่อที่เราจะได้รู้ว่าชุมชนที่เราทำงานนั้นเป็นอย่างไร , คนที่เราจะร่วมงานด้วยนั้นเป็นอย่างไร และเขามีความต้องการอย่างไร เพราะอะไร เพื่อจะทำให้สามารถทำกิจกรรมนั้นได้และเป็นประโยชน์ต่อพวกเขาอย่างแท้จริง

สรุปบทเรียนการดำเนินกิจกรรมในงานวิจัยระยะที่ ๓

ก่อนดำเนินกิจกรรมของงานวิจัย จากการที่งานวิจัยได้ดำเนินการศึกษาภูมิหลังของชุมชน การเกิดเวทีระดมความเห็นเพื่อการค้นหาปัญหาของชุมชนโดยที่ชาวชุมชน (ในส่วนของคณะกรรมการชุมชน) มีส่วนร่วม รวมทั้งการที่ทีมวิจัยมีโอกาสได้ร่วมกิจกรรมการพัฒนาอื่น ๆ ของชุมชนในระหว่างการศึกษาภูมิหลังและสภาพทั่วไปของชุมชน ทำให้สามารถดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของงานวิจัยได้ โดยร่วมกับทางชุมชนในการแก้ข้อด้อยของการดำเนินกิจกรรมพัฒนาที่ผ่านมา และนำเอาจุดเด่นของการพัฒนาชุมชนในย่านนี้มาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมการพัฒนาดังกล่าว ซึ่งทีม

วิจัยพบว่าคณะกรรมการ มีความต้องการและกระตือรือร้นที่จะคิดค้น และดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง แต่ยังขาดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทั้งในส่วนของคณะกรรมการด้วยกันเองและกับภายนอกชุมชน การปฏิบัติการในระยะที่ ๓ ได้วางแนวทางเอาไว้ก็คือ การกระตุ้นและสนับสนุนคณะกรรมการในการวางแนวทางการทำงานชุมชน โดยผ่านกระบวนการเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อการค้นหาปัญหา คิดค้นกิจกรรม รวมทั้งลงมือทดลองปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนตามความต้องการของชุมชน และในท้ายสุดกระบวนการดังกล่าวสามารถนำไปสู่การสร้างความร่วมมือของคณะกรรมการในการพัฒนาชุมชนใน ๓ ชุมชนย่านนางเลิ้ง ดังนั้นสิ่งที่จะเห็นได้ในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ กล่าวคือ

การนำประเด็นปัญหาของชุมชนที่ค้นพบจากการศึกษาในระยะที่ ๒ มาเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ ๓ นั้น ผ่านเวทีวิพากษ์โดยตัวแทนชุมชน ก็คือคณะกรรมการชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วว่าได้มีการเปิดเวทีเสนอผลวิจัย ดังนั้นเมื่อนำเสนอปัญหาและช่วยกันคิดแก้ไขปัญหาในเวทีแล้ว ทีมวิจัยก็สามารถติดตามและกระตุ้นการดำเนินกิจกรรมการแก้ปัญหาได้ เช่น การสะท้อนถึงความไม่ให้ความร่วมมือของสมาชิกในชุมชนต่อกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน หรือต่อปัญหาความซบเซาของตลาดนางเลิ้ง เป็นต้น เมื่อรู้ปัญหาชุมชนเองก็สามารถที่จะคิดค้นวิธีการแก้ปัญหาได้และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ดังเช่นกิจกรรมที่จะกล่าวถึงคือ

คณะกรรมการชุมชนเข้าถึงสมาชิกหรือชาวชุมชนมากขึ้น โดยผ่านกระบวนการดำเนินกิจกรรม (ชุมชนศุภมิตร ๒ และวัดสุนทรธรรมทาน) เริ่มจากการแนะนำตัวเองของคณะกรรมการชุมชนผ่านกิจกรรมเผยแพร่ข่าวสารชุมชน ทั้งนี้เพราะทางคณะกรรมการชุมชนสรุปผลการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมาว่าขาดความร่วมมือจากสมาชิกของชุมชน จึงร่วมกันคิดหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น อาจจะสืบเนื่องมาจากสมาชิกชุมชนไม่รู้จักคณะกรรมการบ้าง สมาชิกไม่มีความเดือดร้อนบ้าง หรือไม่มีเวลาสนใจในกิจกรรมชุมชนบ้างเพราะส่วนมากมีอาชีพค้าขาย เป็นต้น ดังนั้นกิจกรรมเผยแพร่ข่าวสารอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของการดึงความมีส่วนร่วมจากสมาชิกชุมชน ดังนั้นทางคณะกรรมการชุมชนจึงได้ทดลองทำกิจกรรมนี้

ต่อกรณีความซบเซาของตลาดนางเลิ้ง คณะกรรมการในฐานะตัวแทนของชุมชนก็ทราบดีว่าเนื่องจากการขยายตัวของเมือง และเหตุผลทางเศรษฐกิจ การเกิดห้างสรรพสินค้า การเกิดแหล่งบันเทิงใหม่ๆ เป็นต้น ฉะนั้นนางเลิ้งจึงไม่เป็นที่รู้จักของกลุ่มคนในปัจจุบันนัก แต่ในความเป็นชุมชนเก่าแก่ย่อมที่จะมีจุดขาย กรรมการจึงคิดค้นและทดลองทำกิจกรรมที่ทำให้ตลาดและชุมชนเป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป คือ การทำแผ่นป้ายแนะนำ “ของหวานอาหารอร่อย และสถานที่สำคัญในนางเลิ้ง” หรือที่เรียกกันติดปากในกลุ่มที่ทำกิจกรรมนี้ว่า “โครงการของดีนางเลิ้ง”

จากกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมที่กล่าวมาในส่วนของคณะกรรมการชุมชน (ร่วมกับงานวิจัยฯ) สามารถกล่าวได้ว่า

การเปิดเวทีหรือสนับสนุนให้มีเวทีแลกเปลี่ยนของคณะกรรมการ หรือองค์กรชุมชน หรือตัวแทนชุมชน (ผู้นำ) สามารถนำไปสู่การกำหนดกิจกรรมพัฒนาชุมชนได้ และในช่วงระยะเวลาของการดำเนินกิจกรรมก็จำเป็นจะต้องมีเวทีแลกเปลี่ยนและติดตามงานเป็นระยะ ในงานวิจัยนี้ได้ข้อสังเกตว่าการมีเวที เป็นการลดความกดดันต่อการผลักภาระงานหรือกิจกรรมให้ไปตกอยู่ที่ใครคนใดคนหนึ่งในหมู่ผู้นำ หากงานหรือกิจกรรมมีปัญหาก็สามารถช่วยเหลือกันได้ในเวทีการแลกเปลี่ยน อาจจะให้คนใดคนหนึ่งช่วยเหลือหรือการสนับสนุนข้อมูล เป็นต้น นอกจากนี้เวทีถือเป็นการแบ่งงานหรือกิจกรรมโดยความเห็นชอบของกลุ่ม ทุกคนสามารถตรวจสอบได้ และสามารถดำเนินกิจกรรมอื่นๆ อย่างต่อเนื่องได้ ในเบื้องต้นการดำเนินกิจกรรมโดยผ่านการเปิดเวทีนี้สามารถดำเนินการได้ในชุมชนศุภมิตร ๒ ต่อมาที่ชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน และสามารถจัดเวทีร่วมกันได้ใน ๒ ชุมชนนี้ แต่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในชุมชนศุภมิตร ๑ เพราะไม่มีตัวแทนชุมชนเข้าร่วม

ผู้ปฏิบัติงานวิจัยต้องใช้เวลาในการรวบรวมข้อมูล และค้นหาผู้นำที่แท้จริง ในเบื้องต้นได้เข้าร่วมและสังเกตการณ์กิจกรรมที่เกิดขึ้นและมีอยู่แล้วในชุมชน หาบุคคล / กลุ่มที่เข้าร่วม ดูแกนนำในการดำเนินกิจกรรม วิธีการในการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา และสอบถามความเห็นของผู้ที่ร่วมหรือเกี่ยวข้องในกิจกรรมนั้นๆ

ปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน เช่น การเมืองท้องถิ่น ความสัมพันธ์ในกลุ่มผู้นำ กลุ่มต่างๆ ในส่วนของสมาชิกในชุมชน และหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับชุมชน มีส่วนทั้งส่งเสริมและสกัดกั้นกระบวนการพัฒนาชุมชน และองค์กรชุมชน

บทส่งท้าย

แนวทางการพัฒนาที่ถูกเรียกว่า “กระแสหลัก” นั้นให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ การสร้างความเจริญเติบโต การลงทุน ความทันสมัย แต่ทิศทางดังกล่าวมิได้สร้างความกินดีอยู่ดีให้กับประชาชนอย่างถ้วนหน้า มีประชาชนจำนวนมากที่ต้องเผชิญกับ ความยากจน การสูญเสียที่ดิน ทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตเพื่อยังชีพ หนี้สิน ฯลฯ ซึ่งเป็นเหตุอันนำไปสู่การค้นหาแนวทางการพัฒนาเพื่อเป็นทางเลือกใหม่ เช่น แนววัฒนธรรมชุมชน แนวเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น

ในหลักการทำงาน กระบวนการทำงานพัฒนาก็เช่นกัน มีการแสวงหากระบวนการใหม่ ๆ เปลี่ยนแปลงจากที่เคยปฏิบัติอยู่ เช่น จากการกำหนดจากเบื้องบน (top-down) มาเป็นจากการกำหนดจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (bottom-up) จากการกำหนดจากส่วนกลางมาเป็นการกระจาย

อำนาจและการมีส่วนร่วม การพึ่งพิงสู่การพึ่งตนเอง เป็นต้น รวมทั้งยังมีการค้นคิด วิธีการและเทคนิควิธี เพื่อเป็นเครื่องมือของนักพัฒนาใช้ในงานพัฒนา เช่น AIC, Mind Mapping, เทคนิคการประชุมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ฯลฯ

แต่กระนั้น กระแสทางเลือกในการพัฒนาก็ยังไม่สามารถผันกลายเป็นกระแสหลักได้ ส่วนกระแสหลักก็ได้ขยายตัวมากยิ่งในกระแสการลงทุนของบรรษัทข้ามชาติ และโลกาภิวัตน์ ซึ่งทำให้ประชาชนในฐานะปัจเจกชน ครอบครัว และชุมชน ไม่สามารถมีอิสระจากรัฐและทุน

“นางเลิ้ง” เป็นชุมชน ย่านพาณิชยกรรม และแหล่งบันเทิงของกรุงเทพมหานครในสมัยก่อน แต่ถูกรัฐและทุนพรากความรุ่งเรืองออกไปและความเจริญได้เคลื่อนย้ายไปสู่จุดอื่น ๆของกรุงเทพมหานคร

ทีมวิจัยได้เข้าศึกษา ชุมชนนางเลิ้งตั้งแต่ พ.ศ.2542 โดยมีวัตถุประสงค์หลักของโครงการฯ คือสิ่งที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ ยังมีประสบการณ์การทำงานพัฒนาไม่มากนัก ได้เรียนรู้จากงานพัฒนาในนางเลิ้ง อาจจะไม่ใช่สิ่งใหม่ หรือแตกต่างจากงานวิจัยอื่น ๆ ที่มีวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกัน หากแต่ต่างพื้นที่ ต่างเวลา ผลการเรียนรู้เป็นการย้ำความรู้ที่มีอยู่ และมีข้อสังเกตจากการทำงานในพื้นที่เฉพาะ

ในการเขียน “บทสรุป” ของผลการศึกษาและปฏิบัติการ ที่นางเลิ้ง จึงใช้วิธีการเขียนในลักษณะการสนทนากับ งานวิจัยในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง บทเรียนจากกรณียกกระบัตร ซึ่งดำเนินการในช่วง ปี พ.ศ. 2517- 2519 ดังต่อไปนี้

ยกกระบัตร (หน้า 17-18)

ยกกระบัตร เป็นท้องที่ ที่ได้รับการคัดเลือกเป็นพื้นที่ทดลองปฏิบัติงานพัฒนา ในโครง การพัฒนาชนบท ลุ่มน้ำแม่กลอง...มีวัตถุประสงค์หนึ่ง เพื่อหารูปแบบของการพัฒชนบทแบบผสมผสานในลุ่มน้ำแม่กลองและวิธีการพัฒนาชนบทที่ที่มีประสิทธิภาพ ตลอดจนค้นหาปรัชญาของการค้นปรัชญาของการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน และวิธีการที่อาจปรับเอาไปใช้ในท้องที่อื่น ๆ ได้ โครงการแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะแรกเป็นการวิจัยหาข้อมูลของท้องที่เพื่อใช้เป็นพื้นฐานการวางแผนเพื่อพัฒนา ระยะที่ 2 ทดลองปฏิบัติงานในพื้นที่ เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานเสนอต่อรัฐบาล ระยะที่ 3 เป็นช่วงประเมินผลโครงการฯ แต่มิได้ดำเนินการเนื่องจากเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

นางเลิ้ง

นางเลิ้งเป็นพื้นที่ 1 ใน 3 พื้นที่ ที่ถูกเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาและปฏิบัติการพัฒนาชุมชน ในกรุงเทพมหานคร นางเลิ้งเป็นย่านชุมชนเก่าแก่ เคยเป็นแหล่งของการค้าขาย ความบันเทิงมาก่อน ในพื้นที่นางเลิ้งมีชุมชนที่เกิดจากการจัดตั้งของกรุงเทพมหานคร 3 ชุมชน คือ ศุภมิตร 1, ศุภมิตร 2 และวัดสุนทรธรรมทาน

โครงการฯ นี้มีวัตถุประสงค์หลักคล้ายคลึงกับ การศึกษาวิจัยที่ยกกระบัตร คือ ศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาแนวทางและกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมต่อการส่งเสริมให้ชุมชนมีความยั่งยืน และมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง โดยแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ การศึกษาชุมชน และการปฏิบัติการพัฒนาชุมชนตามผลที่ศึกษา เพื่อหายุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนที่เหมาะสม

ยกกระบัตร (หน้า 19-24)

คลำหาทางในที่มืด...ชาวสวนมะพร้าวต้องการให้จัดการศึกษานอกเวลาเพื่อสอบเทียบประโยคมัธยมศึกษาตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อให้ลูกหลานได้มีโอกาสศึกษาต่อในระดับสูง ทางโครงการฯ ได้จัดการศึกษาให้ แต่ปรากฏว่า ในระยะ 3-4 เดือนแรกมีคนมาเรียนจำนวนมาก แต่ต่อมา ค่อย ๆ หาย จนไม่มีคนมาเรียน..."

"...โครงการฯ ริเริ่มให้มีการอบรมการซ่อมเครื่องยนต์ เพราะเห็นว่าการคมนาคมในท้องที่ส่วนใหญ่ใช้เรือหางยาว มีคนมาอบรม เกือบ 50 คน แต่ปรากฏว่าหลักสูตรการอบรมค่อนข้างเป็นทฤษฎี และชาวบ้านมีปัญหาในการหาอะไหล่เพื่อใช้ในการซ่อมเครื่องยนต์ ความรู้ต่าง ๆ ที่เขาได้รับมาก็ไม่มีประโยชน์ต่อเขาเท่าใดนัก..."

"...การอบรมการตัดเย็บเสื้อผ้า มีสตรีชาวยกกระบัตรสนใจเข้ารับการอบรมจำนวนกว่า 30 คน แต่ผู้ที่ได้รับประโยชน์จริง ๆ นั้นมิใช่คนยากจน เพราะผู้ที่ได้ประโยชน์ จริง ๆ คือ คนที่มีเงินพอที่จะซื้อจักเย็บผ้ามาใช้ได้เองเท่านั้น..."

"...สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับโครงการต่าง ๆ คือ ทุกโครงการริเริ่มและดำเนินการผ่านผู้นำที่เป็นทางการซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะที่ดีกว่าคนอื่น และเป็นโครงการที่กำหนดลงมาจากเบื้องบน..."

นางเลิ้ง

การศึกษาวิจัยในนางเลิ้งในช่วงแรกมีการกำหนดชัดเจนว่าจะทำการศึกษาก่อน เพื่อค้นหาความรู้ ความเข้าใจ และความต้องการของสมาชิกชุมชน แล้วนำผลการศึกษามาวิเคราะห์หาแนวทางการทำกิจกรรมพัฒนา ประเด็นที่ตั้งไว้เพื่อศึกษา

ชุมชน คือ ประวัติความเป็นมาของชุมชน, กรรมสิทธิ์ที่ดิน, ระบบเศรษฐกิจนอกระบบ, กลุ่ม และความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ,ความนึกคิดของคนในชุมชน และภายนอกชุมชนที่มีต่อนางเลิ้ง (รหัสหมาย) วิธีที่ใช้ศึกษา ประกอบด้วย การทำแบบสอบถาม สังเกต สัมภาษณ์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่ามีความต้องการ และปัญหาในนางเลิ้งอยู่ในหลายกลุ่ม ทีมงานวิจัยได้ร่วมวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรมพัฒนาเพื่อนำไปสู่งานปฏิบัติการ รวมทั้งได้นำเสนอผลงานวิจัยให้กับผู้นำและผู้ที่สนใจทั้งที่อยู่ในและนอกชุมชน ซึ่งทำให้เกิดการนำเสนอความต้องการประเด็นปัญหาอื่น ๆ ออกมาจากการประชุมเสนอผลการศึกษาวิจัย ซึ่งเท่ากับว่าแม้ว่างานศึกษาวิจัยจะได้ศึกษาเรื่องราวแง่มุมของชุมชนไว้ขุดหนึ่งแล้ว หากแต่เป็นมุมมองของนักวิจัยซึ่งไม่สามารถหลีกเลี่ยงมุมมองที่เป็นของคนภายนอกไปได้ ดังนั้นควรมีการตรวจสอบจากกลุ่มคนที่ถูกศึกษา เพื่อให้ได้ความคิดเห็นที่สะท้อนมาจากคนในชุมชน ทำให้เรื่องราวแง่มุมเกี่ยวกับชุมชนหลากหลายมากขึ้น

ในช่วงที่มีการปฏิบัติการงานพัฒนา เนื่องจากทีมวิจัยพบว่าชาวบ้านกลุ่มหนึ่งมีอาชีพ เช่น ถักไหมพรม ขายอาหารรถเข็น มีปัญหาในเรื่องเงินทุนหมุนเวียนการประกอบอาชีพ เงินกู้ยืมมีอัตราดอกเบี้ยสูง ทีมวิจัยจึงแนะนำ กิจกรรมออมทรัพย์รายวัน ซึ่งในงานพัฒนาโดยทั่วไปในปัจจุบัน หากชาวบ้านมีปัญหาเรื่องการเงินมักจะใช้การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มพึ่งตนเอง แต่ปรากฏว่าการส่งเสริมเรื่องการออมทรัพย์ไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งมีข้อสังเกตจากกระบวนการทำงานว่า มีจุดอ่อนคือ ชาวบ้านไม่ได้มีการจัดการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านถึง “วิธีการ” ที่เขาจะแก้ไขปัญหาว่าจะทำอย่างไร หากทีมวิจัยได้นำเสนอตัวแบบการออมทรัพย์รายวันแก่ชาวบ้าน และส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องการออมทรัพย์ โดยไม่ได้วิเคราะห์อย่างลึกซึ้งว่า ชาวบ้านกลุ่มนี้มีพฤติกรรมการใช้จ่ายเงินอย่างไร เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับแหล่งเงินกู้กับใครอย่างไรบ้าง และการทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์สะท้อนให้เห็นในอีกประการว่าการทดลองทำกิจกรรมกับชาวบ้านเป็นวิธีการเก็บข้อมูลศึกษาวิจัยชุมชน ที่ทำให้เห็นข้อมูลเพิ่มเติมในชุมชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งก่อนหน้านี้ เรารู้จักชุมชนผ่านการสัมภาษณ์ สังเกต เมื่อมีการทำกิจกรรมทำให้ได้ข้อมูลพฤติกรรมเกี่ยวกับการใช้จ่าย การกู้เงิน ความไว้วางใจเรื่องการเงิน ฯลฯ

ยกกระบัตร (หน้า 25-36)

แสงสว่างอยู่ที่ไหน?...ได้ออกสัมภาษณ์ทุกครัวเรือน วัตถุประสงค์ในการเยี่ยม สัมภาษณ์ มีสองประการ คือ ต้องการพูดคุยอย่างเป็นกันเองเพื่อถามไถ่ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ และปัญหาในการดำเนินอาชีพ และเพื่อค้นหาบุคคลที่จะสามารถเป็น

ผู้นำในการพัฒนา...ซึ่งพบว่าชาวบ้านโดยทั่วไปรู้สึกสิ้นหวังกับอาชีพหลักคือ การทำนา แต่ชาวบ้านเองไม่ได้ปรึกษาหารือร่วมกันในการหาทางแก้ไขปัญหา เพราะทุกคนคิดว่าไม่มีใครใรหมู่บ้านที่จะรู้วิธีแก้ไขปัญหาได้ดีกว่าคนอื่น อย่างไรก็ตามก็พบว่า มีคนในหมู่บ้านมีความกระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหา...ชาวบ้านได้พูดคุยแลกเปลี่ยนจนในที่สุดก็มีความสนใจในเรื่องการเลี้ยงปลา และมีการพบปะพูดคุยติดต่อผู้ชำนาญด้านการเลี้ยงปลามาเป็นวิทยากร...หากชาวบ้านยังติดขัดเรื่องเงินทุน แต่มีทางออกโดยการรวมกลุ่มเป็นลูกค้าตรงกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และชาวบ้านกู้เริ่มเลี้ยงปลา และสามารถดำเนินกิจการไปได้ด้วยดี

นางเลิ้ง

กิจกรรมที่ดูจะประสบความสำเร็จคือการกระตุ้นคณะกรรมการชุมชนให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนภายในชุมชน และระหว่างชุมชนเพื่อสร้างเครือข่าย เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงต้นของการศึกษาวิจัยในนางเลิ้ง คณะกรรมการมีการประชุมปรึกษาหารือกันน้อยมาก ชาวบ้านเองก็ไม่รู้ว่าใครเป็นกรรมการชุมชน และกรรมการทำอะไรบ้าง

ทีมวิจัย/พัฒนา เริ่มชักชวนคณะกรรมการทั้ง 3 ชุมชนที่สนใจงานพัฒนาพูดคุยแลกเปลี่ยนในชุมชน ระหว่างชุมชน ศึกษาดูงาน จนคณะกกรมการได้คิดและทำกิจกรรมตามที่ร่วมกันคิด เช่น เอกสารแนะนำคณะกรรมการ ป้ายแนะนำของหวาน อาหารอร่อยที่ตลาดนางเลิ้ง ศูนย์เด็กเล็กที่ชุมชนวัดสุนทรธรรมทาน และอีกหลาย ๆ ที่คณะกรรมการจะต้องปรึกษาหารือ ช่วยกันคิดตัดสินใจกันก่อนลงมือทำกิจกรรม ต่างจากเมื่อก่อนที่ ประธาน หรือ กรรมการ สองสามคน ดำเนินการกันเอง

ยกกระบัตร (หน้าที่ 37)

"...งานของโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ลักษณะของโครงการทดลองปฏิบัติลักษณะของโครงการแต่ละโครงการอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา โครงการทดลองเช่นนี้จำเป็นต้องมีการยืดหยุ่นมาก และมีการทดลองในหลาย ๆ แบบ หลายหลายวิธี และมีการปรับปรุงแก้ไขอยู่ตลอดเวลา งานที่ตำบลยกกระบัตรมีการปรับเปลี่ยนจากโครงการที่มีแผนโครงการ ทำงานสั่งการจากเบื้องบน (top-down) เป็นการเริ่มงานจากเบื้องล่าง (bottom-up) และจากโครงการที่ไม่มีประชากรเป้าหมายที่แน่ชัดมาเป็นโครงการที่มีกลุ่มชาวนาที่ยากจนเป็นกลุ่มเป้าหมาย

นางเลิ้ง

งานพัฒนา ที่นางเลิ้ง ใช้หลักการทำงานพัฒนาที่ปัญหาของชุมชนต้องมาจากความคิดเห็นของคนในชุมชน การมีส่วนร่วม และการพึ่งพาตนเอง เพื่อให้เกิดงานพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืน แต่นักพัฒนาก็ยังคิดเร็ว และสำเร็จรูปจนเกินไป

เพราะหวังว่า กิจกรรมที่แนะนำชาวบ้านจะแก้ไขปัญหาของชาวบ้านได้ เช่น เมื่อชาวบ้านกลุ่มหนึ่งมีปัญหาเรื่องเงินทุน และดอกเบี้ยสูง จึงเสนอแนะกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์รายวัน เพื่อแก้ไขปัญหา โดยยังไม่เข้าใจพฤติกรรมการใช้จ่ายของกลุ่มชาวบ้านอย่างลึกซึ้ง รวมทั้งไม่ได้จัดกระบวนการที่ให้เกิดการคิดจากกลุ่มชาวบ้าน ซึ่ง อาจจะทำให้มีทางเลือก อื่น ๆ ที่ ชาวบ้านคิดวิธีการแก้ไขปัญหารูปแบบใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านกลุ่มนี้ก็เป็นไปได้

ยกกระบัตร (หน้า 48-49)

การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการวางแผนและพัฒนา...ในระยะเริ่มแรกโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองมิได้มุ่งความสนใจไปที่การมีส่วนร่วมของชาวบ้านเท่าใดนัก โดยทั่วไปสนใจที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านผู้ยากจนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ...กิจกรรมของโครงการฯในช่วงต้นปี พ.ศ. 2518 ประสบความล้มเหลว ผลประโยชน์ถึงชาวบ้านน้อยมาก จนในปลาย พ.ศ. 2518 โครงการฯ พบผู้มีศักยภาพในการเป็นผู้นำชาวบ้านที่ยากจน และได้กระตุ้นให้ชาวบ้านประชุมกันปรึกษาหารือ ถึงปัญหาร่วมกัน ตลอดจนคิดวิธีการแก้ไขปัญหา

นางเลิ้ง

ดังที่กล่าวมาแล้วถึงจุดอ่อนการทำงานพัฒนาเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ในนางเลิ้ง ทำให้ทีมงานเห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมต้องครอบคลุมทุขั้นตอน ทั้งการเสนอปัญหา วิธีการแก้ไข การประเมินความเป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหา และการดำเนินการแก้ไขปัญหา ทั้งนี้ต้องเริ่มจากการค้นหาผู้นำที่มีความสนใจ กระตือรือร้นที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลง เป็นแกนหลักก่อน ไม่จำเป็นต้องรอการมีส่วนร่วมทั้งชุมชนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เพราะมีข้อสังเกตว่า มีคนในชุมชนบางกลุ่มแม้ไม่เข้าร่วมกิจกรรม แต่ก็เฝ้าดูความเป็นไปของกิจกรรมพัฒนา ผู้นำ และนักพัฒนา เมื่อเห็นแกนนำเอาจริงก็ร่วมกิจกรรม หรือในอีกทางหนึ่ง นักพัฒนาต้องกระตุ้นให้กลุ่มแกนนำชักชวนชาวบ้าน สร้างความโปร่งใส บอกเล่า ให้ข้อมูลกิจกรรมที่แกนนำกำลังทำ เพราะฉะนั้นอาจเกิดความเข้าใจผิด ตั้งข้อสงสัยการทำงานของผู้นำที่เป็นแกนหลัก จนกลายเป็นความขัดแย้งในชุมชน

ยกกระบัตร (หน้า 49-50)

ในความคิดของ ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนามีทั้งหมด 5 ระดับ คือ

1. ชาวบ้านมีส่วนในการค้นหาปัญหา ในการพิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
2. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
3. ชาวบ้านมีส่วนร่วมค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการแก้ปัญหา

4. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา
5. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนาในการประเมินผล

นางเลิ้ง การมีส่วนร่วมมีความสำคัญทุกระดับ เพราะคนในชุมชนมีวิธีคิด และวิธีการแก้ไขปัญหา ของเขาเอง (ซึ่งนักพัฒนาคิดไม่ถึง หรืออาจไม่เข้าใจในบางเรื่อง)

ยกกระบัตร (หน้า 50) บทบาทของทีมงานโครงการฯ ไม่ใช่ไปแนะนำสั่งสอนชาวบ้านหากแต่เป็นผู้ที่ป้อนคำถามให้ชาวบ้านได้คิดลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้นเกี่ยวกับปัญหาที่ชาวบ้านประสบและทางเลือกในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น อีกบทบาทคือการแจ้งให้ชาวบ้านทราบและเรียนรู้ทรัพยากรภายนอกที่ชาวบ้านไม่ทราบ

นางเลิ้ง ในการสนับสนุนการทำกิจกรรม นักพัฒนาต้องประเมินความพร้อมของชุมชนด้วย เช่นกรณี ศูนย์เด็กเล็กก่อนวัยเรียน ปรากฏว่าแม้ผู้นำ/คนในชุมชน ต่างเห็นว่าร่วมกันว่าเป็นปัญหา แต่ผู้นำที่เป็นหลัก และนักพัฒนายังไม่ได้สร้างความเข้าใจถึงกิจกรรมที่จะทำให้ผู้นำ/คนในชุมชนอีกส่วนหนึ่งเข้าใจ ยังขาดกระบวนการการแลกเปลี่ยน ถกเถียง จึงทำให้กิจกรรมไม่สามารถดำเนินการต่อเนื่อง หรือ ถ้าทำต่อไป จะสร้างความขัดแย้งได้

ยกกระบัตร (หน้า 51) การประชุมของกลุ่มชาวบ้านส่วนมากเป็นการประชุมแบบไม่เป็นทางการ โดยมีกลุ่มบุคคลหลักที่มีความสนใจและดำเนินกิจกรรมหลัก คนเหล่านี้จะปรึกษาหารือกันถึงปัญหาต่าง ๆ และหาวิธีแก้ปัญหา ตลอดจนริเริมกิจกรรมและเผยแพร่ความคิดเห็น

นางเลิ้ง การประชุมเกือบทุกครั้งในนางเลิ้ง ของกลุ่มผู้นำเป็นการนั่งล้อมวงคุยกัน ซึ่งทำให้บรรยากาศเป็นกันเอง พูดคุยไต่ถามเรื่องราวต่าง ๆ แลกเปลี่ยนข้อมูล ซึ่งบางครั้งมีการนอกประเด็นที่นักพัฒนานัดหมายประชุม ทำให้การประชุมต้องมีหลายครั้งกว่าจะได้ข้อสรุปที่ชัดเจน ซึ่งนักพัฒนาต้องยืดหยุ่น และต้องช่วยตั้งคำถามที่กระตุ้นให้ชาวบ้านคิดหลาย ๆ ด้าน

ยกกระบัตร (หน้า 57-60) บทเรียนจากยกกระบัตร

1. ความจำเป็นที่ต้องศึกษาข้อมูลในพื้นที่ โครงสร้างอำนาจผู้นำท้องถิ่น และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมืองของผู้นำ
2. การเลือกกลุ่มเป้าหมาย ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเท่าเทียมกัน มีปัญหาร่วมกัน สามารถร่วมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาได้
3. นักพัฒนาควรเรียนรู้ความคิดคิดและการมองปัญหาของชาวบ้าน

4. นักพัฒนาควรเป็นผู้ป้อนคำถาม ให้ชาวบ้านได้คิดลึกซึ้งและกว้างขวาง ไม่ใช่การไปสั่งสอนชาวบ้าน และช่วยชาวบ้านในการรู้จักแหล่งทรัพยากรภายนอก
5. กระบวนการวางแผนและผู้วางแผนจะต้องไม่คาดหวังต่อการช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการมากเกินไป
6. การรวมกลุ่มที่มีประสิทธิภาพ คือการใช้วิธีการที่ไม่เป็นทางการ สมาชิกในกลุ่มควรมีสถานภาพที่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง บรรยากาศของการเป็นกันเองเป็นปัจจัยสำคัญที่เกื้อกูลให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกคน

(หน้า 85) ความสำเร็จในแต่ละท้องที่ทดลองปฏิบัติส่วนมาขึ้นอยู่กับความสามารถของหัวหน้าทีมและลูกทีมที่จะค้นว่าอะไรเป็นสิ่งต้องการ และจำเป็นของท้องที่นั้น ประกอบกับความสามารถที่จะสามารถหาวิธีตอบสนองความจำเป็นนั้น

นางเลิ้ง บทเรียนเรียนจากนางเลิ้ง

ไม่แตกต่างจากยกกระบัตรมากนัก แต่มีประเด็นเพิ่มเติม ดังนี้

1. หากเราแยกแยะเป้าหมายในการทำงานพัฒนาออกเป็น 2 ลักษณะ คือ
   1.1 การค้นหา และสร้างกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ สร้างความเป็นอยู่ของคนใน
   ชุมชนให้ดีขึ้น
   1.2 การสร้าง “กระบวนการมีส่วนร่วม” ทุกระดับในชุมชน

นักพัฒนาควรเน้น และให้ความสำคัญต่อการจัดให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมมากกว่าการเน้นการเสริมการทำกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม ด้วยเหตุผลที่ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในชุมชนจะนำไปสู่กิจกรรมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชุมชนเอง และหากในชุมชนมีความคุ้นเคย และยอมรับกระบวนการมีส่วนร่วมแล้ว จะนำไปสู่การขยายผล ต่อเนื่องสู่งานพัฒนาอื่น ๆ ได้เอง เช่น เมื่อชุมชนเกิดมีปัญหาก็จะการประชุมปรึกษาหารือ พูดคุยหาทางแก้ไขร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไข

2. การเก็บข้อมูลเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นไปได้ยากที่จะเข้าใจชุมชนอย่างชัดเจนหรือ อาจจะต้องอาศัยเวลาที่จะรู้จักชุมชนอย่างรอบด้าน ดังนั้น “การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนต้องไม่แยกจากการทำงานพัฒนา” หมายถึงว่า ในงานพัฒนานักพัฒนาจะต้องศึกษาวิเคราะห์ชุมชนไปพร้อม ๆ กัน ข้อค้นพบที่มีอยู่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา และข้อเท็จจริงบางอย่างอาจจะไม่เห็นจากการใช้แบบสอบถาม สังเกต สัมภาษณ์กลุ่ม หรือเจาะลึก แต่จะได้จากการได้ลงมือทำกิจกรรมในชุมชน

3. การสร้าง เครือข่ายชุมชน โดยการเชื่อมโยงชุมชนต่าง ๆ มาทำงานร่วมกัน จะทำให้ เกิดการช่วยเหลือกันที่กว้างขวางยิ่งขึ้น
4. มีปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน เช่น การเมืองท้องถิ่น หน่วยงานหรือองค์กรภายนอก

ความสำเร็จของงานพัฒนา ที่นักพัฒนา ควรให้ความสำคัญ มากกว่าการค้นหาว่า "อะไร" คือต้องการ ความจำเป็น และการตอบสนอง คือ การทำให้ องค์กรชุมชน /สมาชิกชุมชนมี "กระบวนการพัฒนา" ที่องค์กรชุมชนสามารถ ดำเนินการในการค้นหาความต้องการ ความจำเป็น และตอบสนองความต้องการ ความจำเป็น

ของชุมชนได้เองอย่างเป็นอิสระ

หนังสืออ้างอิง

ภาษาไทย

จักรฤทธิ์ อุทโธ และ คณะ, **โรงภาพยนตร์เฉลิมธานี และ ชุมชนนางเลิ้ง**, สาขาวัฒนธรรมศึกษา, แขนงพิพิธภัณฑ์ศึกษา, ๒๕๓๘

ธูป เขมศิริ, **ประวัติวัดสุนทรธรรมทานกับพระราชธรรมวิจารณ์ (ธูป เขมศิริ)**, กรุงเทพ : หจก.บางกอกล็อก, ไม่มีปีที่พิมพ์

พิเชษฐ์ สายพันธ์, **จินตภาพบางลำพู**, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒

วิมลศรี ลิ้มธนากุล**, ผลกระทบจากระบบเมืองสมัยใหม่ ที่มีต่อระบบย่านของคนในกรุงเทพมหานคร**, วิทยานิพนธ์คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย และ ชุติมา ชุณหะชา, **ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดโสมนัสวิหาร,** กรุงเทพ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘

อริยา ลิ่มกาญจนพงศ์, **ประวัติครูพูน เรืองนนท์**, สาขานาฏยศิลป์ไทย, คณะศิลปกรรม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒

ไม่มีชื่อผู้เขียน , **ศาลาเฉลิมธานีกับนางเลิ้ง,** เอกสารประกอบการเสวนา ณ ลานหน้าโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมธานี จัดโดย , มูลนิธิหนังไทย, บางกอกฟอรั่ม, สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙

ภาษาอังกฤษ

de Soto, Hernando, **The Other Path: the Invisible Revolution in the Third World**, Perennial Library, 1989

O'connor, Richard, "Place, Power and Discourse in the Thai Image of Bangkok", **Journal of Siam Society**, Vol.78, 1990, pp.61-73

เอกสาร

ไม่มีชื่อผู้เขียน, **ศาลาเฉลิมธานีกับนางเลิ้ง,** เอกสารประกอบการเสวนา ณ ลานหน้าโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมธานี จัดโดย , มูลนิธิหนังไทย , สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม, มหาวิทยาลัยมหิดล , บางกอกฟอรั่ม, ๒๕๓๙

จักรฤทธิ์ อุทโธ และ คณะ, **โรงภาพยนตร์เฉลิมธานี และ ชุมชนนางเลิ้ง,** สาขาวัฒนธรรมศึกษา, แขนงพิพิธภัณฑ์ศึกษา, ๒๕๓๘

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, **ชื่อบ้านนามเมือง,** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐

เทพชู ทับทอง, **หนังสือภาพถ่ายประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯย้อนยุค,** กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๐

ประกิต สะเพียรชัย, **เท้าความหลัง ยัง "นางเลิ้ง",** เอกสารแจกในโอกาสเปิดศูนย์วัฒนธรรมวิทยาเขตพาณิชยการพระนคร, ๒๕๔๒

ผศ. อภิญญา บัวสรวง และ คณะ นศ. พิพิธภัณฑ์ศึกษา, **นางเลิ้ง : ชุมชน ตลาด วัด และศาลาเฉลิมธานี,** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙

ยุวดี มณีกุล, **เรือนหมอพร พณิชยการพระนคร ศูนย์วัฒนธรรมมีชีวิตของชุมชนนางเลิ้ง,** ศิลปวัฒนธรรม วันจันทร์ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๔๒ : ๑๒

ไม่มีชื่อผู้เขียน, **นางเลิ้ง ชุมชน ตลาด วัด ศาลาเฉลิมธานี และบ้านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี,** เอกสารประกอบการเยี่ยมชมนางเลิ้ง และการเสวนาหัวข้อ “นางเลิ้ง สบายดีหรือ” จัดโดย , บมจ.ปูนซิเมนต์ไทย , ๒๕๔๑

กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา,** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗

แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย และชุติมา ชุณหะชา, **หนังสือชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยวัดโสมนัสวิหาร,** กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘

ธูป เขมสิริ, **ประวัติวัดสุนทรธรรมทานกับพระราชธรรมวิจารณ์ (ธูป เขมสิริ),** กรุงเทพฯ: ห.จ.ก. บางกอกล็อก, ไม่มีปีที่พิมพ์

อุไร สิงห์ไพบูลย์, **อารามหลวงที่สำคัญและวัดประจำรัชกาล,** กรุงเทพฯ: บริษัทฐานการพิมพ์, ๒๕๔๑

สัมภาษณ์

นายสมชาย ทนกุลมาลย์ (ทิดขาว), คณะทำงานเกี่ยวกับการฌาปนกิจของวัดแค และบวชเรียนที่วัดแคมาเป็นเวลา ๑๐ ปี

นางจันทร์ กาโสม (ป้าจันทร์), ผู้อยู่อาศัยในชุมชนนางเลิ้งมาประมาณ ๔๐ ปี

นายจรินทร์ มหาโภคา (คุณเลี้ยง), กรรมการวัดแค และอดีตกรรมการศาลเจ้าในตลาดนางเลิ้งเป็นคนดั้งเดิมในนางเลิ้ง

นางสาวจิตต์สุภา เจริญศรี, อายุ ๖๓ ปี ปัจจุบันเป็นข้าราชการเกษียณ อยู่ในชุมชนนางเลิ้งมา ๔๖ ปี บ้านอยู่หลังตัวตลาดนางเลิ้ง

นายจาโบ้ว แซ่ลี้, อายุ ๖๒ ปี อดีตกรรมการศาลเจ้านางเลิ้ง เป็นคนเก่าแก่ มีบ้านหน้าโรงหนังเฉลิมธานี

นายยรรยงค์ นิลเพ็ชร (พี่แผน), อายุ ๕๐ ปี อาชีพรับจ้างทำท่อ/ซ่อมประปา ประธานชุมชนศุภมิตร ๒ และในปัจจุบัน (ปี ๒๕๔๓) เป็นกรรมการชุมชนในตำแหน่งเลขานุการชุมชน

นางเอมอร วัชกะพงษ์ (ป้าดม), อายุ ๖๔ ปี เป็นคนเก่าแก่ในชุมชน เป็นประธานชุมชนศุภมิตร ๑ ตั้งแต่มีการจัดตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน

นายประวิทย์ เจียมบุญศรี (พี่วิทย์), อายุ ๔๑ ปี อาชีพทำขนมเค้กกล้วยหอมในตลาดนางเลิ้ง เป็นคนนางเลิ้งโดยกำเนิด (อยู่ฝั่งวัดโสมฯ)

นายสำราญ ไม่ทราบนามสกุล, พ่อค้าก๋วยเตี๋ยวเป็ด “ส. สำราญ” ในตลาดนางเลิ้ง (ขายอยู่บริเวณหน้าศาลเจ้า)

พระปรีชา, เป็นพระที่บวชและจำพรรษาอยู่ที่วัดแคมาประมาณ ๒-๓ พรรษา และเป็นนางเลิ้งโดยกำเนิด

นางอารีย์ กลิ่นเจริญ (ป้าเล็ก), อายุ ๖๙ ปี เกิดในชุมชน ไม่ได้ประกอบอาชีพอะไร ได้รับเงินสงเคราะห์คนชรา อดีตเป็นกรรมการชุมชนศุภมิตร ๑

นายจุงฮั้ว แซ่ฉั่ว (เฮียฮั้ว), อายุ ๖๕ ปี กรรมการศาลเจ้านางเลิ้ง อาชีพขายของชำในตลาด บิดามาจากเมืองจีนและเช่าตึกแถวข้างตลาดอยู่ (เป็นตึกแถวที่เฮียฮั้วอยู่มาจนถึงปัจจุบัน)

นายปรีชา ศรีตุลยโชติ (คุณปรีชา), อายุ ๔๕ ปี อดีตเป็นกรรมการชุมชน และสมาชิกสภาเขตป้อมปราบฯ ปัจจุบันกลับมาเป็นกรรมการชุมชนอีกครั้ง (ปี ๒๕๔๓) เป็นคนนางเลิ้งโดยกำเนิด เป็นรุ่นที่สี่ของตระกูลที่อยู่ในนางเลิ้ง

นายสง่า สัจจพันธ์ (ลุงสง่า), อายุ ๙๐ ปี เดิมเป็นคนจังหวัดฉะเชิงเทรา มาอยู่ที่นางเลิ้งตั้งแต่ปี ๒๔๘๕ เป็นเจ้าของโต๊ะสนุ๊กเกอร์ชื่อ “สมาคมนางเลิ้ง” ข้างที่ทิ้งขยะของตลาดนางเลิ้ง

นายตี่ แซ่ฉั่ว, คนดั้งเดิมในนางเลิ้ง

นางเสียว เจริญศรี, อายุ ๘๒ ปี คนดั้งเดิมในนางเลิ้ง มารดาของนางสาวจิตต์สุภา (ข้างต้น) เคยเป็นแม่ค้าขายเนื้อในตลาดนางเลิ้ง

นายกวี สินสุวรรณ, อายุประมาณ ๕๐ ปี เป็นคนดั้งเดิมในนางเลิ้ง เช่าตึกแถวอยู่ข้างในตลาดนางเลิ้ง

นายรัตนโชติ ตั้งเทียนทอง (คุณโชติ), กรรมการศาลเจ้าและประธานหน่วยบรรเทาสาธารณะภัยนางเลิ้ง อาชีพเจ้าของกิจการทำเบาะรถมอเตอร์ไซค์ เช่าอาคารพาณิชย์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์อยู่ริมถนนกรุงเกษม

นายจุ้ยฮวด แซ่เตียว, อายุ ๖๙ ปี รองประธานชุมชนศุภมิตร ๒

เจ้าหน้าที่สำนักงานเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลพื้นที่นางเลิ้ง

เจ้าหน้าที่ดูแลตลาดของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

บทที่ 2

ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1

ความนำ

ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาที่สำคัญที่สุดของชาวชุมชนแออัดคือ การถูก **"ไล่รื้อ"** โดยทั้งนี้มีสาเหตุจากความต้องการใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนา ทั้งด้านระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการขั้นพื้นฐาน อาทิ การตัดถนน การสร้างสะพาน การสร้างทางด่วน และการสร้างรถไฟฟ้า เป็นต้น และการนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ในเชิงธุรกิจ เช่น การสร้างอาคารพาณิชย์ สถานเริงรมย์ หรือการเปิดให้เอกชนเช่าเพื่อดำเนินธุรกิจการพาณิชย์ของหน่วยงานรัฐ อาทิ ที่ดินของกรมธนารักษ์ ที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย และที่ดินของการท่าเรือแห่งประเทศไทย เป็นต้น

แนวทางแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการรื้อย้ายไปอยู่ที่ใหม่ (Relocation)นอกเมือง โดยมีทั้งส่วนที่เป็นโครงการที่รัฐจัดหาให้ อาทิ โครงการร่มเกล้า-ลาดกระบัง โครงการฉลองกรุง และโครงการเมืองใหม่บางพลี เป็นต้น และเป็นโครงการที่ชาวบ้านเป็นผู้จัดหาที่อยู่อาศัยเอง โดยมีการรวมกลุ่มเพื่อสำรวจที่ดิน และร่วมตัดสินใจเลือกที่ดินแปลงที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง อาทิ โครงการที่อยู่อาศัยของชุมนุมสหกรณ์เคหะสถาน เป็นต้น ซึ่งโครงการที่อยู่อาศัยทั้งสองกรณีนี้ ล้วนส่งผลกระทบต่อชาวชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจ และทางด้านสังคมการเมืองไม่มากก็น้อย กล่าวคือ ทำให้ชาวชุมชนต้องสูญเสียอาชีพเดิมที่ชาวชุมชนเคยทำหรือมีทักษะความชำนาญ ทั้งนี้เพราะที่อยู่อาศัยเดิมมักเป็นแหล่งที่ตั้งอยู่กลางใจเมือง ใกล้ตลาด ใกล้ท่าเรือ ซึ่งล้วนเป็นแหล่งงานที่เอื้อต่อทักษะหรือความชำนาญของชาวบ้านที่มีอยู่ การถูกย้ายออกไปอยู่นอกเมือง ทำให้ไกลจากแหล่งงานเดิมและบางครั้งชาวบ้านต้องหาแหล่งงานใหม่หรืออาจต้องแสวงหาอาชีพใหม่ที่มีความเหมาะสม สอดคล้องกับทำเลที่ตั้งนั้น ๆ ซึ่งต้องสูญเสียเวลาและรายได้อันพึงได้รับจากการประกอบอาชีพ ประกอบกับการย้ายที่อยู่อาศัยใหม่ทำให้ชาวบ้านต้องลงทุนในการปลูกบ้านและพัฒนาระบบสาธารณูปโภคใหม่ เกิดการสูญเสียรายได้ และต้องหาเงินมาลงทุนสร้างชีวิตใหม่ของตนเองขึ้นอีกครั้ง นอกจากนี้ การย้ายที่อยู่อาศัยไปอยู่ในที่ใหม่ยังเป็นการทำลายรากฐานความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอย่างไม่สามารถคิดมูลค่าได้ ทั้งนี้เพราะการไล่รื้อทำให้ชาวชุมชนเกิดความรู้สึกเหมือนเป็นส่วนเกินของสังคม เกิดการแตกกระจายของผู้คน-ชุมชนไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ความจำเป็นต้องสร้างฐานะเพื่อสร้าง"บ้าน"และครอบครัวให้มั่นคงทำให้ชาวบ้านละเลยการดูแล-ความเอื้ออาทรระหว่างกัน เด็ก-เยาวชน-ชาวบ้าน ต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น และนอกเหนือไปกว่านั้น การย้ายที่อยู่อาศัยใหม่ไป

อยู่นอกเมือง ยังส่งผลให้ชาวบ้านต้องเผชิญปัญหาเรื่องการทำความเข้าใจกับโครงสร้างการปกครองในท้องถิ่นใหม่ ซึ่งบางครั้งมีความแตกต่างจากเดิมโดยสิ้นเชิง อาทิ ชุมชนที่ต้องย้ายไปอยู่ในเขตปริมณฑล เช่น สมุทรปราการ ปทุมธานี และนครปฐม เป็นต้น มีโครงสร้างการปกครองที่เปลี่ยนจากระบบของกรุงเทพมหานคร(สำนักงานเขต) เป็นระบบเทศบาล หรือองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งมีขั้นตอนการปฏิบัติตามระเบียบราชการแตกต่างไปจากเดิม ชาวบ้านต้องเผชิญปัญหาเรื่องการประสานงานและการได้รับบริการจากหน่วยงานไม่เพียงพอ และในบางครั้ง ทำให้ชาวบ้านต้องเสียโอกาสในการได้รับบริการและการดูแลจากหน่วยงานท้องถิ่นเหล่านั้นด้วย

นอกจากนี้ แนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยที่ผ่านมา ยังมีแนวทางอื่น ๆ ที่น่าสนใจอีกหลายแนวทาง ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนได้แก่ การแก้ปัญหาในลักษณะที่เป็นการแบ่งปันที่ดินบางส่วนมาจัดเป็นที่อยู่อาศัยและบางส่วนใช้ประโยชน์ในเชิงธุรกิจ(Land Sharing) เช่น สหกรณ์เคหสถานชุมชนเซ่งกี่ ชุมชนสามยอด และชุมชนคลองไผ่สิงห์โต ซึ่งอยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระองค์และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ การที่ชุมชนซื้อที่ดินเดิมหรือเช่าระยะยาวโดยไม่ได้มีการรื้อถอนหรือจัดล็อคแบ่งแปลงใหม่ แต่ได้มีการปรับปรุงสาธารณูปโภคให้ดีขึ้น(Upgrading) เช่น สหกรณ์เคหสถานสีน้ำเงิน และชุมชนสุขสันต์ 2 การซื้อหรือเช่าที่ดินเดิมโดยรื้อบ้านเดิมทั้งหมดหรือขยับบ้านแล้วจัดระบบผังที่ดินใหม่-จัดแปลงใหม่-ก่อสร้างที่อยู่อาศัยใหม่(Reblocking) เช่น สหกรณ์เครดิตยูเนียนบ้านมนังคศิลา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยตามแนวทางที่กล่าวมาแล้วคือ ชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นได้มีการแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากการไล่รื้อและการจัดระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนใหม่อย่างไร การได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิในที่ดินได้ส่งผลให้ชาวชุมชนมีความรู้สึกมั่นคงในชีวิตมากขึ้นหรือไม่ เกิดลักษณะของการพัฒนาชุมชนเพื่อนำไปสู่ชุมชนน่าอยู่หรือไม่-อย่างไร ซึ่งการศึกษาในส่วนนี้ได้เลือกชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 เป็นกรณีศึกษาเพราะเป็นชุมชนที่เกิดจากการเผชิญปัญหาเรื่องการไล่รื้อ เกิดกระบวนการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยจนได้รับชัยชนะ คือ ได้ค่ารื้อถอนและมีการนำค่ารื้อถอนดังกล่าวไปจัดหาที่อยู่อาศัยใหม่ ซึ่งดำเนินการโดยกระบวนการของชุมชน ไม่ไกลจากเขตเมือง แต่ที่สุดแล้วชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นกลับมีการดำรงอยู่ของปัญหาความขัดแย้ง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา อันเป็นลักษณะเดียวกับชุมชนใหม่อื่น ๆ ที่เกิดขึ้น

การเลือกศึกษากรณีชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 จึงเป็นความพยายามทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทั้งในช่วงก่อนการรื้อย้ายและในชุมชนใหม่ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนาชุมชนใหม่ให้น่าอยู่ โดยปัจจุบัน

ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 มีสมาชิกในชุมชนรวม 78 หลังคาเรือน** แบ่งเป็นชาวบ้านดั้งเดิมที่ย้ายมาจากชุมชนรัชดาจำนวน 40 หลังคาเรือน(ร้อยละ 57.10) ส่วนที่เหลือเป็นคนทั่วไป อาทิ คนชั้นกลาง-ข้าราชการ เป็นต้น เข้ามาซื้อสิทธิในชุมชนร้อยละ 36.40 รองลงมาเป็นคนจากชุมชนอื่นเข้ามาซื้อสิทธิร้อยละ 3.90 และคนที่ประกอบอาชีพค้าขายในตลาดบางกะปิ/ตลาดปัฐวิกรณ์ร้อยละ 2.60 ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีบ้านที่ติดประกาศ "ขาย – เช่า" อยู่อีก 5 หลังคาเรือน และมีที่ดินแปลงว่างอยู่อีก 95 แปลง** สภาพบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นบ้าน 2 ชั้น มีสมาชิกภายในบ้านประมาณ 4-5 คน ยกเว้นกรณีบ้านที่มีผู้อยู่อาศัยอยู่มากกว่า 1 ครอบครัว เช่น ครอบครัวของลูกชาย/ลูกสาวที่ยังไม่มีเงินพอที่จะจัดหาบ้านอยู่อาศัยเป็นของตนเอง เป็นต้น จะมีสมาชิกอยู่ประมาณ 8 – 11 คน/หลัง

สำหรับปัญหาที่สำคัญในชุมชนได้แก่ ปัญหายาเสพติด(ร้อยละ 76) ปัญหาทางด้านกายภาพ ได้แก่ ขยะ ทางเดินเท้า ถนน เป็นต้น(ร้อยละ 12) และปัญหาเรื่องกรรมการชุมชนขัดแย้งกัน(ร้อยละ 4.7) ตามลำดับ

ความเป็นมา : จากผู้บุกรุกถึงเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 เป็นชุมชนที่เพิ่งย้ายเข้ามาอยู่บริเวณหลังหมู่บ้านปัฐวิกรณ์ เมื่อต้นปี พ.ศ.2531 เนื่องจากถูกไล่รื้อ โดยแต่เดิมผู้คนในชุมชนแห่งนี้ตั้งบ้านเรือนอยู่แถวถนนรัชดาภิเษก - หลังตลาดห้วยขวาง มีประชากรประมาณ 500 หลังคาเรือน และเรียกตัวเองว่า "ชุมชนรัชดา" ชาวบ้านเล่าว่าที่ดินที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ในครั้งนั้นเป็นที่ดินของ นายสี เหนื่องขำ ประมาณปี พ.ศ.2485 การรถไฟแห่งประเทศไทยได้มีการเวนคืนที่ดินผืนดังกล่าวเพื่อนำไปสร้างทางรถไฟสายบางซื่อ-คลองตัน แต่ในท้ายที่สุดการรถไฟก็มิได้มีการดำเนินการก่อสร้างและได้ปล่อยที่ดินทิ้งร้างไว้ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2518 จึงเริ่มมีชาวบ้านซึ่งถูกไล่รื้อจากถิ่นของ นายยิ้ม เหนื่องขำ อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยและมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ.2520 ต่อมาในปี พ.ศ.2522 โรงงานเกียรติธงชัย(ซอยรังสี)ถูกไฟไหม้และลุกลามไปยังชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง ชาวบ้านที่ถูกไฟไหม้จึงอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนมากขึ้น

การเป็นชุมชนที่เกิดจากการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของผู้ที่ถูกไล่รื้อจากที่ต่าง ๆ ทำให้ชาวชุมชนรัชดาฯ มีความเคยชินและเริ่มเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการไล่รื้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ.2523 ที่การรถไฟแห่งประเทศไทยได้เข้าไปขับไล่ และมีการจับกุมชาวบ้านในข้อหาบุกรุก –

** ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ โดยทีมวิจัย. 2542

** มีบ้านหลายหลังที่ปลูกสร้างบนที่ดินมากกว่า 1 แปลง

สร้างบ้านเรือนโดยไม่ได้รับอนุญาติ มีชาวบ้านถูกจับไป 2 – 3 ราย ในครั้งนั้นชาวบ้านได้รวมตัวกันขอความเมตตาจากสำนักนายกรัฐมนตรี แต่ไม่เป็นผล จึงเดินทางไปขอเข้าพบ ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ที่บ้านพักสี่เสาเทเวศร์ โดยต้องนอนรออยู่นานถึง 4 คืน 5 วัน นายทหารคนสนิทจึงออกมารับเรื่องราวร้องทุกข์ หลังจากนั้นประมาณ 1 สัปดาห์ นายกรัฐมนตรีพร้อมด้วยคณะ จึงเดินทางไปพบชาวบ้านด้วยตนเองและรับปากกับชาวบ้านว่า *“ให้ชาวบ้านได้อยู่อาศัยต่อไปได้ เพราะไม่ได้ทำความเดือดร้อนให้ใคร”*

ในปี พ.ศ.2526 การทางรถไฟแห่งประเทศไทย โดยนายสมัคร สุนทรเวช ได้ประกาศทางสื่อมวลชนเรื่อง การเปิดให้มีการเช่าที่ดินบริเวณที่มีชาวบ้านอาศัยอยู่ ผู้เดือดร้อนในชุมชนรัชดาฯ จึงรวบรวมรายชื่อและได้ทำเรื่องเสนอขอเช่าที่ดินจากการรถไฟฯ ในราคาที่คนยากจนสามารถเช่าอยู่ได้ แต่เรื่องก็เงียบหาย จนกระทั้งปี พ.ศ.2529 การรถไฟแห่งประเทศไทยจึงได้นำที่ดินผืนนี้ ไปให้ นายเสริม สุริยะประภาดิลกเช่า โดยชาวบ้านเพิ่งมาทราบเรื่องก็ต่อเมื่อมีบุคคลที่อ้างตนว่าเป็นเจ้าหน้าที่ของการรถไฟฯ เข้าไปบอกชาวบ้านให้รื้อถอนบ้านเรือน และดำเนินการขับไล่ด้วยวิธีต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ การจ้างมือปืนและนักเลงหัวไม้ทำการก่อกวน มีการซื้อตัวผู้นำซึ่งมีอยู่ประมาณ 4-5 รายให้รื้อบ้านและย้ายออกจากชุมชน พร้อมกับให้ชักชวนเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ รับเงินแล้วรื้อบ้านออกนอกชุมชน รวมตลอดถึงเป็นสายรายงานความเคลื่อนไหวในชุมชนให้กับนักเลงห้วยขวางทราบ นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่ตำรวจบางส่วนให้ความร่วมมือกับผู้ขับไล่ด้วยการใช้กฎหมายข่มขู่ชาวบ้าน และมีการเสนอทางเลือกด้วยการจัดเตรียมที่ดินแถวหนองจอกเพื่อรองรับการไล่รื้อ แต่ชาวบ้านไม่รับเพราะอยู่ไกลจากแหล่งงาน-ลำบากในการเดินทาง เป็นต้น

การเผชิญกับปัญหาการไล่รื้อหลาย ๆ ครั้ง ทำให้ชาวชุมชนรัชดาค่อย ๆ สั่งสมประสบการณ์ในการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยมาอย่างต่อเนื่อง แต่การไล่รื้อครั้งล่าสุดนี้มีวิธีการที่แตกต่างออกไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการใช้ความรุนแรงและนักเลงหัวไม้มาดำเนินการ การเลือกใช้วิธีการต่อสู้ของชาวบ้านจึงมีลักษณะเป็นการเปิดประเด็นปัญหาต่อสาธารณะ ควบคู่ไปกับการจัดระบบป้องกันชุมชนด้วย เช่น การปิดถนนรัชดาภิเษก, การเดินขบวนเรียกร้องขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ กระทรวงคมนาคม การเคหะแห่งชาติ และการรถไฟแห่งประเทศไทย รวมประมาณ 40 ครั้ง, การประสานความร่วมมือจากมูลนิธิดวงประทีปเพื่อขอคำแนะนำและความช่วยเหลือในการเจรจากับหน่วยงานของรัฐ และเดินทางไปพบ ผบ.พอ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ (ประธานมูลนิธิดวงประทีป) เพื่อขอเงินไปประกันตัวผู้นำและชาวบ้านที่ถูกจับ ตลอดจนได้เดินทางไปศาลเพื่อฟังคำตัดสินและเพื่อเป็นกำลังใจให้กับเพื่อนที่ถูกจับกุมด้วย ในขณะเดียวกันชุมชนยังได้มีการจัดระบบบริหารและป้องกันชุมชนให้พร้อม โดยได้จัดให้มีเวรยามในชุมชนเพื่อป้องกันการวางเพลิง จัดระบบกรรมการโดยเลือกจากแต่ละซอยรวม 11 คนเพื่อช่วยกันดูแลและกระจาย

ข่าวสารสู่สมาชิกอย่างทั่วถึง มีการเรี่ยรายเงินเพื่อใช้จ่ายในการประสานงานและใช้ในการเข้าเรียกร้องต่อกระทรวงคมนาคมและทำเนียบรัฐบาล ซึ่งเกิดขึ้นหลายครั้ง

การไล่รื้อและการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยดำเนินไปอย่างยืดเยื้อ โดยผู้เข้าร่วมกระบวนการต่อสู้อย่างต่อเนื่องส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง เพราะผู้ชายต้องทำงานและต้องกลับไปดูแลความสงบในชุมชน จึงต้องเดินทางไป-กลับอยู่ตลอดเวลา มีลำดับสถานการณ์การต่อสู้ครั้งสำคัญ ๆ ดังนี้

15 พฤษภาคม 2529 ชาวสลัมเข้าพบพลเอกอาทิตย์ กำลังเอก เพื่อขอความช่วยเหลือ

17 พฤษภาคม 2529 ชาวสลัมรัชดาประกาศยืนยันไม่ยอมรื้อย้าย

19 พฤษภาคม 2529 ชาวสลัมรัชดาปิดถนนเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม

20 พฤษภาคม 2529 ชาวสลัมรัชดายึดที่ดินติดถนนโดยขอความช่วยเหลือจากพลเอกอาทิตย์กำลังเอก

9 มิถุนายน 2529 ชาวสลัมรัชดาประท้วงที่ถูกขู่เผาไล่ที่ และเดินขบวนไปประท้วงสน.สุทธิสาร

11 มิถุนายน 2529 ชาวสลัมเดินขบวนไปบ้านอธิบดีกรมตำรวจ

16 มิถุนายน 2529 ชาวสลัมใช้วิธีดื้อแพ่งโต้ตอบนายทุน

11 สิงหาคม 2529 เดินขบวนประท้วง สน.สุทธิสาร กรณีผู้นำชาวบ้านถูกจับ

17 สิงหาคม 2529 ชาวสลัมอื่น ๆ อีก 13 แห่ง ไปเยี่ยมให้กำลังใจแก่ชาวสลัมรัชดา

- เป็นต้น -

ปลายปี พ.ศ.2529 การไล่รื้อรุนแรงมากยิ่งขึ้น หมายจับถูกส่งมาติดบ้านทุกหลังในชุมชน มีการซื้อตัวชาวบ้านและผู้นำบางคน ชาวบ้านถูกฟ้องในข้อหาบุกรุกและมีการจับกุมกันอยู่เรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันเดินขบวนไปสถานที่ราชการอยู่หลายครั้ง จนกระทั่งล่าสุด วันที่ 26 พฤษภาคม 2530 ชาวบ้านได้ชุมนุมประท้วงที่หน้ากระทรวงคมนาคมนานถึง 16 วัน 16 คืน เพื่อเจรจากับนายบรรหาร ศิลปอาชา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ในที่สุดรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ยินยอมให้ชาวบ้านที่เชื่อถือได้เข้าพบเพื่อเจรจาหาแนวทางแก้ไขปัญหาโดยขอเวลาดำเนินการ 3 เดือน โดยในปลายเดือนกรกฎาคม 2530 กระทรวงคมนาคม บริษัทเอกชน และชาวบ้าน จึงมีข้อตกลงร่วมกันว่า กระทรวงคมนาคมยินยอมจ่ายค่ารื้อถอนให้กับชาวบ้านตามจำนวนเงินที่ได้จากการเช่าที่ดินคือ 3.9 ล้านบาท การประปานครหลวงยินดีจ่ายค่ารื้อถอนอีก 1 ล้านบาท* และทางบริษัทเอกชนก็ยินยอมทำหนังสือถึงกรมอัยการ แสดงเจตนาที่

* การประปานครหลวง ต้องการฝังท่อประปาผ่านที่ดินของชุมชน จึงต้องร่วมจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านด้วย

จะขอถอนฟ้องคดี โดยมีเงื่อนไขคือชาวบ้านต้องย้ายออกจากพื้นที่ให้เรียบร้อย รวมระยะเวลาการเคลื่อนไหวประมาณ 19 เดือนโดยมีผังการเคลื่อนไหวในช่วงที่ผ่านมา สรุปได้ดังนี้*

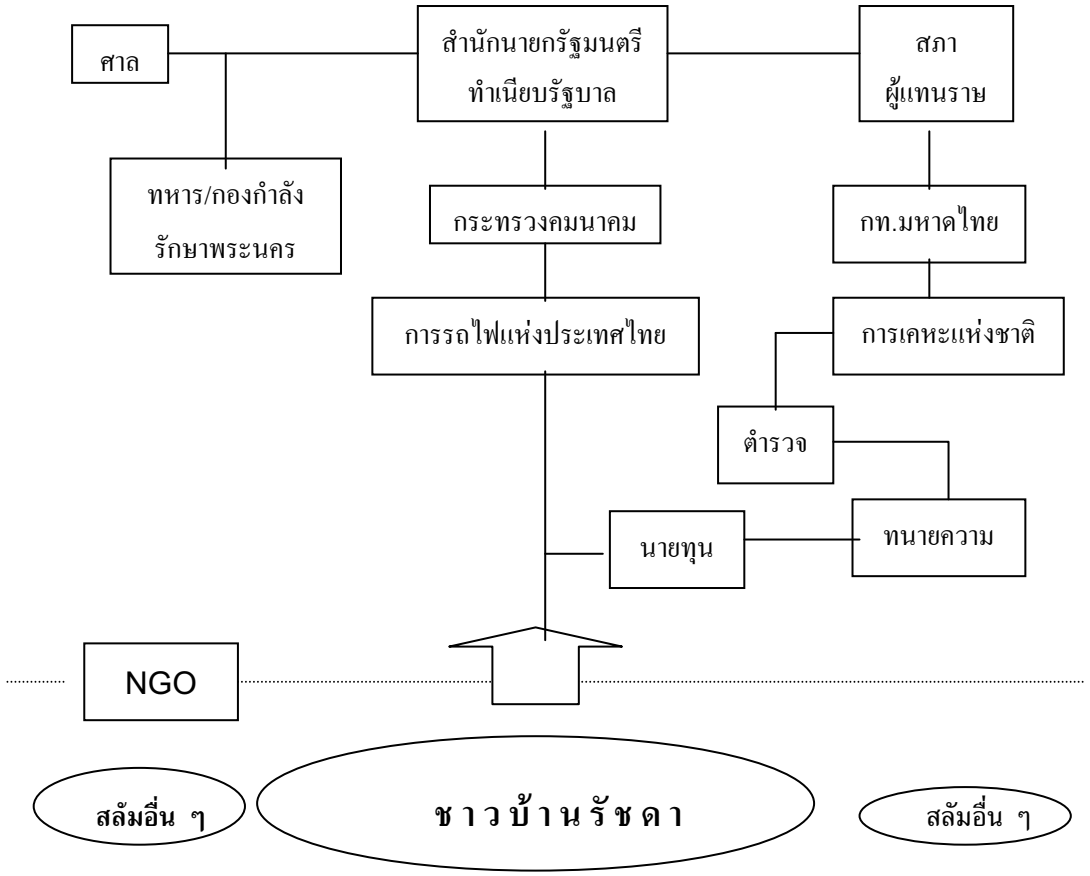

หลังจากที่การต่อสู้สิ้นสุดลง ชาวบ้านได้เริ่มดำเนินการจัดหาที่อยู่อาศัยใหม่ โดยช่วยกันหาข้อมูลเรื่องแปลงที่ดินที่น่าสนใจแล้วนำกลับมาเสนอในเวทีประชุมชาวบ้าน มีการจัดรถบัสนำชาวบ้านทั้งหมดไปดูที่ดินแต่ละแห่ง และมีการกลับมาลงมติร่วมกันก่อนที่จะมีการจัดซื้อ ซึ่งที่สุดชาวบ้านมีความเห็นแตกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนหนึ่งต้องการนำเงินไปซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ โดยเลือกที่ดินบริเวณหลังตลาดปัฐวิกรณ์(คือชุมชนสุวรรณประสิทธิ 1 ในปัจจุบัน) เพราะอยู่ใกล้วัด โรงเรียน ตลาด และมีรถเมล์ผ่านหลายสาย ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งต้องการนำเงินค่ารื้อย้ายไปทำทุนสร้างบ้านและกู้เงินจากแหล่งทุนอื่นมาซื้อที่ดิน(แถบออเงิน)โดยให้ชาวบ้านเป็นผู้เช่าซื้ออีกทอดหนึ่ง แต่ด้วยเงื่อนไขการจ่ายค่ารื้อถอนมีลักษณะเป็นการจ่ายแบบโอนบัญชีจากบัญชีของรัฐเข้าบัญชีของเจ้าของที่ดินทั้งก้อน ประกอบกับชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องการได้กรรมสิทธิในที่ดิน ที่ประชุมจึงตัดสินใจเลือกซื้อที่ดินบริเวณหลังตลาดปัฐวิกรณ์ ในราคาตารางวาละ 1,125 บาท จำนวน 10

* คุณวุฒิพันธ์ รัตนธารี ได้บันทึกไว้หลังจากที่การเคลื่อนไหวของชุมชนรัชดาสิ้นสุดลง

ไร่ 2 งาน 20 ตารางวา เพราะอยู่ใกล้วัด โรงเรียน ตลาด(ทั้งตลาดบางกะปิ และตลาดปัฐวิกรณ์) และการคมนาคมสะดวกกล่าวคือมีรถเมล์ผ่านหลายสาย เช่น สาย 60 สาย 71 สาย95 สาย 96 สาย ปอ.1 และ ปอ.12 เป็นต้น และได้แบ่งแปลงที่ดินขายให้คนนอกเพื่อนำเงินที่ได้มาจ่ายให้กับชาวบ้านที่ต้องการนำเงินไปปลูกบ้านแถบออเงินโดยจ่ายให้ครอบครัวละ 15,000 บาท โดยกลุ่มคนนอกที่เข้าไปช่วยซื้อที่ดินในระยะนั้นคือเจ้าหน้าที่จากมูลนิธิดวงประทีป ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนกระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านมาอย่างต่อเนื่องนั่นเอง

ประเด็นที่น่าสนใจในกระบวนการจัดสิทธิในที่ดินบริเวณชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 คือ มีการแบ่งแปลงที่ดินในชุมชนออกเป็น 236 แปลง แปลงละ 13 ตารางวา ชาวบ้านเล่าว่าการแบ่งสิทธิในระยะนั้นทราบว่าใช้เกณฑ์ครอบครัวละ 1 แปลง และในกรณีที่มีครอบครัวขยายให้นับสิทธิของครอบครัวขยายด้วย ส่วนการเลือกหมายเลขแปลงนั้นใช้วิธีการจับสลากเพื่อความชอบธรรม โดยในท้ายที่สุดมีชาวบ้านที่เลือกเข้ามาอยู่ในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์จำนวน 120 ครอบครัว(แปลง)* และได้ย้ายเข้าไปอยู่ในเดือนกุมภาพันธ์ 2531 รวมระยะเวลาการต่อสู้และจัดหาที่อยู่อาศัยใหม่ประมาณ 2 ปี มีแผนผังและแผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนดังนี้

* อนึ่ง จำนวนครัวเรือนที่ได้รับสิทธินี้เป็นตัวเลขที่ไม่แน่นอน กล่าวคือ แหล่งข้อมูลจากมูลนิธิดวงประทีปซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการจัดเรื่องที่อยู่อาศัยในเบื้องต้นให้ตัวเลขไว้ 102 ครอบครัว ต่อมาให้ตัวเลข 120 ครอบครัว

แผนผังชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1

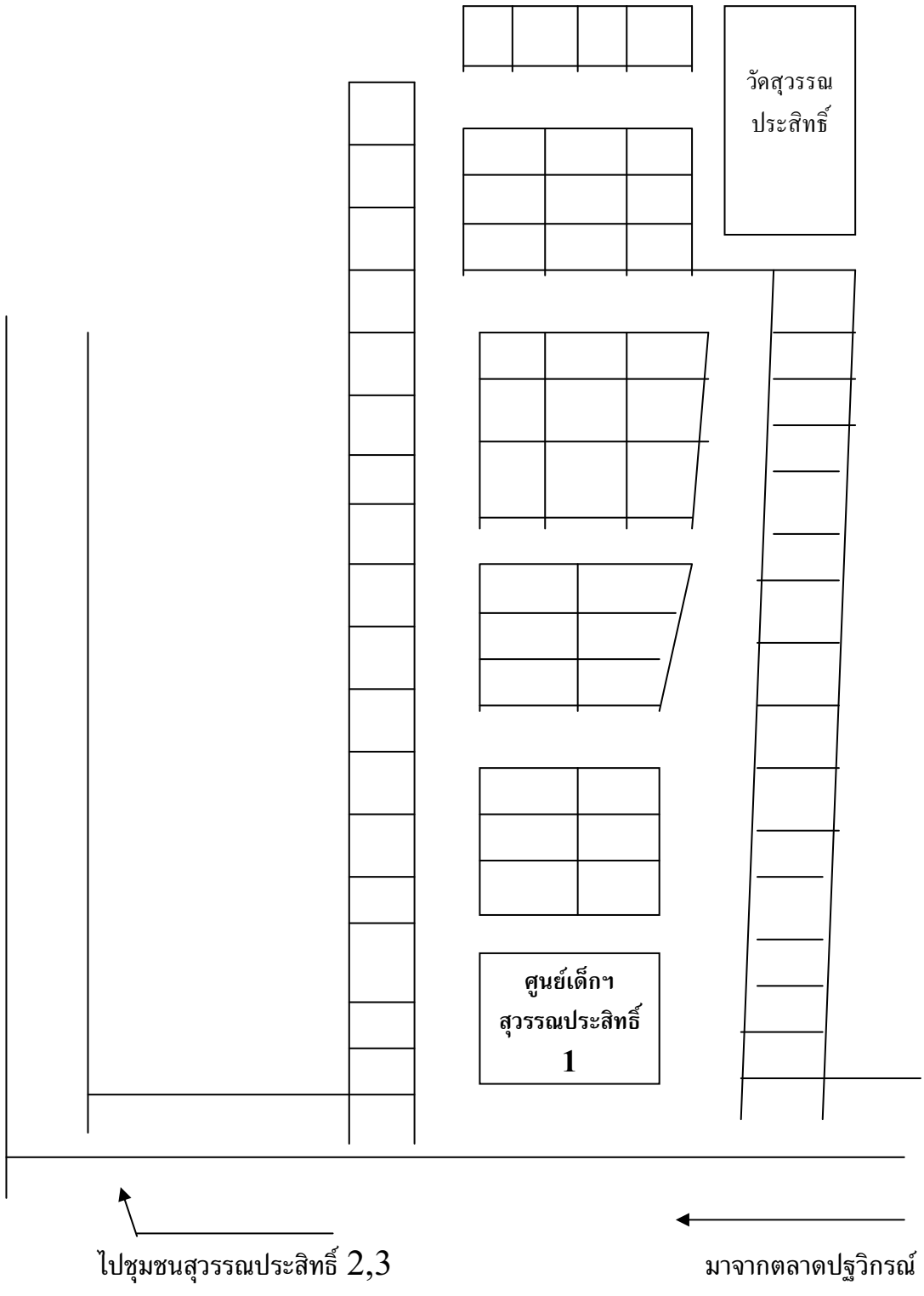

ชีวิตใหม่ในชุมชนสุวรรณประสิทธ์ 1

การเป็นผู้มาใหม่ซึ่งต้องบุกเบิกที่ดินและความจำเป็นต้องย้ายบ้านจากที่อยู่อาศัยเดิม ทำให้การเริ่มต้นชีวิตของชาวชุมชนรัชดา มีสภาพที่ไม่แตกต่างจากเมื่อครั้งแรกที่อพยพเข้ามาแสวงโชคในเมืองหลวง กล่าวคือ ต้องหักล้างถางพงเพื่อปลูกบ้านท่ามกลางสภาพน้ำที่ท่วมขัง โดยบ้างก็ปลูกเพิงเล็ก ๆ แค่พออยู่ได้เพื่อรอเวลาขยับขยายในภายหลัง บ้างก็ได้สิทธิการกู้เงินจากมูลนิธิดวงประทีปเพื่อสร้างบ้าน และบ้างก็หาแหล่งทุนเงินกู้จากภายนอก ต้องเร่งหาช่องทางในการทำมาหากิน บางครอบครัวต้องพึ่งพาอาหารจากวัดสุวรรณประสิทธิ์ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชุมชนเพื่อประทังชีวิต และในท้ายที่สุดยังต้องปรับตัวเข้ากับสภาพพื้นที่และโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่น โดยมีความเชื่อมั่นและ/หรือความมั่นใจในตนเองที่สามารถฟันฝ่าวิกฤติการณ์ของการต่อสู้ ความอุ่นใจในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิในที่ดินจำนวน 13 ตารางวา และความหวังในการที่จะมีชีวิตที่ดีกว่า เป็นกำลังใจในการต่อสู้

1. สร้างบ้าน - สร้างชุมชน

การสร้างชุมชนใหม่เริ่มต้นขึ้นจากการสร้างบ้าน สร้างศูนย์เด็กเล็ก และจัดระบบชุมชนโดยกำหนดให้มีคณะกรรมการชุมชน และกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น เพื่อช่วยเหลือสมาชิกในชุมชน โดยในระยะแรกมีชาวบ้านย้ายเข้ามาอยู่อาศัยจริงเพียง 73 ครอบครัว** และด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมของชาวชุมชนที่มีฐานะยากจนและมีการศึกษาน้อย เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ที่ใหม่ซึ่งไกลจากเดิม ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องหางานและหาเงินเพื่อสร้างบ้าน เพื่อการศึกษาของลูก และเพื่อเลี้ยงครอบครัว ซึ่งเป็นสภาวะที่ยากลำบาก มูลนิธิดวงประทีปร่วมกับแหล่งทุนจากต่างประเทศ จึงได้สมทบงบประมาณจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านในเรื่องการสร้างบ้าน โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนที่ยากจนมีสิทธิกู้เงินในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำคือร้อยละ 1 บาท/ปี จำนวน 62 ครอบครัว และมีการทำสัญญาเพื่อให้แน่ใจว่าชาวบ้านจะจ่ายเงินคืนแก่มูลนิธิฯ เพื่อตั้งเป็นกองทุนในการพัฒนาชุมชนต่อไป ตามเงื่อนไขสัญญาคือ เป็นกองทุนหมุนเวียนเพื่อใช้ในการซื้อวัสดุก่อสร้างจากร้านที่กำหนด โดยมูลนิธิฯ จะเป็นผู้จ่ายเงินให้กับทางร้านตามเงื่อนไขที่ตกลงกันไว้ , มีระยะเวลาปลอดหนี้ 1 ปี , ทุกครอบครัวจะต้องชำระค่าวัสดุคืนกองทุนภายในระยะเวลา 2 ปี นับจากสิ้นสุดระยะปลอดหนี้ รวมเป็น 24 งวด , ทุกครอบครัวต้องเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งมีสมาชิกกลุ่มละ 10 คน โดยมีคณะกรรมการชุมชนคนใดคนหนึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่ม และการเป็นสมาชิกกลุ่ม จะต้องมีสามชิกกลุ่มเดิมรับรองอย่างน้อย 3 คน และทุกครอบครัวต้องมอบ

** ชาวบ้านย้ายเข้ามาอยู่จริงเพียง 73 ครอบครัว จากจำนวนผู้ได้รับสิทธิจำนวน 120 ครอบครัว

เอกสารสิทธิที่ดินให้กับมูลนิธิไว้เป็นหลักประกัน* ในขณะที่ชาวบ้านอีก 11 ครอบครัวที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุน ก็พยามหาแหล่งทุนอื่น เช่น กู้จากญาติพี่น้อง หรือจากธนาคารอาคารสงเคราะห์ เป็นต้น ส่วนการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคนั้นรัฐบาลได้ให้การเคหะแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินการ

หนึ่งปีต่อมา(กุมภาพันธุ์ 2532) การสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจึงเริ่มดำเนินการโดยชุมชนได้บริจาคที่ดินภายในชุมชนจำนวน 400 ตารางเมตร (100 ตารางวา) เพื่อใช้เป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน เป็นโรงเรียนอนุบาล และเป็นศูนย์กิจกรรมทั่วไปของชุมชน โดยชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการเองตั้งแต่การปรับพื้นที่ ถมที่ดิน และลงมือก่อสร้าง สามารถดำเนินการจนแล้วเสร็จภายในเวลา 150 วัน ในขณะเดียวกันคณะกรรมการชุมชนและเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริการชุมชนมูลนิธิดวงประทีปก็ได้ร่วมมือกันสำรวจเด็กในชุมชนและบริเวณใกล้เคียง โดยดูทั้งระดับอายุของเด็กที่เหมาะสมต่อการเข้าเรียนในศูนย์ฯ และความประสงค์ของผู้ปกครองในการส่งลูกหลานเข้าเรียน ปรากฏว่าระยะแรกมีเด็กเข้าเรียนประมาณ 37 คน

การสร้างบ้าน – สร้างชุมชน ด้วยการจัดตั้งกองทุนเพื่อที่อยู่อาศัย มีการพัฒนาสาธารณูปโภค และสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก รวมถึงการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้นทำหน้าที่เป็นผู้บริหารกองทุน และเป็นแกนหลักในการพัฒนาศูนย์เด็กเล็ก ดำเนินไปได้อย่างรวดเร็วและพุ่งเป้าไปที่การสร้างที่อยู่อาศัยใหม่เพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ในเชิงกายภาพ โดยบุคคลที่เป็นกำลังหลักของชุมชนในระยะนี้ได้แก่ นายเจริญ เต็มจิต นายพนม เปลี่ยนทัพ นายสมเดช แม้นหรุ่น นางเจริญ ไชยบุรินทร์ และนายโชคชัย ผลสิน แต่ในระดับของการพัฒนาโครงสร้างความสัมพันธ์และการประกอบอาชีพนั้น เป็นเรื่องที่ชุมชนต้องใช้เวลาในการพัฒนาต่อไป

2. การจัดองค์กรในชุมชน

ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ได้มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นพร้อม ๆ กับการตั้งชุมชน โดยองค์กรชุมชนที่ดำรงอยู่มาอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ คณะกรรมการชุมชน และกลุ่มออมทรัพย์ ทำหน้าที่เป็นกลไกในการช่วยเหลือสมาชิกและพัฒนาชุมชน โดยตลอดระยะเวลา 13 ปีที่ผ่านมา องค์กรชุมชนทั้ง 2 องค์กร มีบทบาท/หน้าที่ และมีการคลีคลายขยายตัวโดยสังเขปดังนี้

2.1 คณะกรรมการชุมชน : เป็นองค์กรชุมชนที่มีความสำคัญอย่างมากเพราะได้ผ่านกระบวนการเลือกตั้งและ/หรือผ่านการรับรองของสมาชิกในชุมชนอย่างเป็นทางการ รวมทั้งยังเป็นองค์กรที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการจากกรุงเทพมหานคร ซึ่งส่งผลให้ชุมชนสามารถเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานของรัฐได้ นอกจากนี้คณะกรรมการชุมชนยังเป็นแกนกลางของการพัฒนาและ

* เอกสารมูลนิธิดวงประทีป. 2531

การประสานกับหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ อาทิ มูลนิธิดวงประทีป สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง และการเคหะแห่งชาติ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อนำมาซึ่งการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย

สำหรับคณะกรรมการชุมชนของชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 นั้น สมาชิกในชุมชนได้จัดให้มีการเลือกตั้ง นับตั้งแต่ปีแรกของการย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชน โดยกำหนดให้มีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญ 2 ประการคือ

1.) ทำหน้าที่ติดต่อประสานงานกับสำนักงานเขต โดยเข้าร่วมประชุมประจำเดือนตามที่สำนักงานเขตกำหนดทุก ๆ เดือน และในการเข้าร่วมประชุมดังกล่าว จะมีการนำเสนอปัญหา – ความต้องการของชุมชนให้สำนักงานเขตได้รับทราบ รวมทั้งให้รับฟังข่าวสารข้อมูลจากทางสำนักงานเขตเพื่อนำไปแจ้งให้ชาวชุมชนได้รับทราบอีกต่อหนึ่งด้วย

2.) มีบทบาทเป็นผู้บริหารศูนย์เด็กเล็ก โดยมูลนิธิดวงประทีปจะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในเรื่องการก่อสร้าง เงินอุดหนุนเงินเดือนครู การให้ความรู้ด้านการบริหาร และให้การสนับสนุนด้านอุปกรณ์ที่จำเป็นต่าง ๆ โดยกำหนดให้ประธานชุมชนต้องมีตำแหน่งเป็นประธานศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในเวลาเดียวกัน

ซึ่งผลจากการดำเนินการของคณะกรรมการชุมชนในช่วงเวลา 13 ปีที่ผ่านมานั้น คณะกรรมการชุมชนได้เสนอปัญหาเพื่อของบประมาณในการพัฒนาชุมชนบ้างแต่ไม่มากนัก เช่น งบประมาณการทำถนนภายในชุมชน และการจัดเก็บขยะของชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ คณะกรรมการชุมชนยังได้ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาเรื่องศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และจัดกิจกรรมเชิงประเพณีในวันสำคัญ ๆ ต่าง ๆ เช่น วันสงกรานต์ วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันแม่แห่งชาติ วันลอยกระทง และวันพ่อแห่งชาติ เป็นต้น ซึ่งทุกครั้งที่มีการจัดกิจกรรมเหล่า ชาวบ้านในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์จะเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก

ปัจจุบัน ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนไปแล้วหลายครั้ง แต่เป็นที่น่าสนใจว่าในคณะกรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งทุกครั้ง จะมีผู้นำซึ่งเป็นเคยแกนหลักของการเคลื่อนไหวเรื่องที่อยู่อาศัยเมื่อครั้งที่อยู่ในชุมชนรัชดาจำนวน 4-5 คน ร่วมเป็นคณะกรรมการด้วยทุกครั้ง ทั้งนี้รวมถึงคณะกรรมการชุดล่าสุด ที่เพิ่งผ่านการคัดเลือกจากคนในชุมชนไปเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2543 นี้ด้วย

2.2 กลุ่มออมทรัพย์ : เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนในเรื่องการเงิน โดยในกรณีของชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 นั้น ได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาหลายครั้ง แต่ทุกครั้งที่กลุ่มมีปัญหาชุมชนได้เลือกวิธีการแก้ไขด้วยการจัดตั้งกลุ่มใหม่ และให้กลุ่มเก่าค่อย ๆ หมดบทบาทลง เริ่มจาก **“กลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัย”** ซึ่งได้รับการ

สนับสนุนจากมูลนิธิดวงประทีปเมื่อปี พ.ศ.2531 มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือสมาชิกในเรื่องงบประมาณในการจัดซื้อวัสดุสร้างบ้าน ต่อมาคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ชุดนี้ได้ลดบทบาทลงในขณะที่สมาชิกบางรายยังไม่สามารถส่งเงินกู้คืนให้กับกองทุนได้ครบตามจำนวน

ในปี พ.ศ. 2536 สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พชม.) ได้ประสานกับคณะกรรมการชุมชนเพื่อเข้าไปส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีและมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น ในระยะแรกสมาชิกให้ความสนใจมาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์กว่า 100 คน แต่ชาวบ้านที่มาสมัครเป็นสมาชิกส่วนใหญ่มีความต้องการ “กู้เงิน” จากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง และเมื่อระยะเวลาการจัดตั้งกลุ่มผ่านไปได้ 6 เดือนตามระเบียบของกลุ่มสมาชิกจึงมาเข้าคิวขอกู้เงินกับ “คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์” (เป็นคณะกรรมการชุดเดียวกับคณะกรรมการชุมชน)เป็นจำนวนมาก คณะกรรมการจึงได้รวบรวมรายชื่อสมาชิกที่ต้องการกู้เงินเสนอต่อสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ซึ่งปรากฏว่า มีคณะกรรมการและสมาชิกบางคนเท่านั้นที่ได้รับการอนุมัติเงินกู้ ในขณะที่สมาชิกส่วนใหญ่ที่ไม่ได้รับเงินกู้ก็เริ่มลาออกจากกลุ่ม ต่อมาคณะกรรมการที่ได้เงินกู้มาเกิดความไม่ไว้วางใจสมาชิก จึงนำเงินของกลุ่มมาแบ่งกันเองในกลุ่มของคณะกรรมการ ทำให้กลุ่มออมทรัพย์สลายลงในเวลาเพียง 1 ปี

ปีต่อมา สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ที่ไม่ได้รับเงินกู้ในช่วงแรก ได้ประสานกับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองเพื่อขอฟื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน โดยได้มีการประชุมเพื่อสรุปบทเรียนการดำเนินการในช่วงที่ผ่านมา และได้ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นใหม่โดยใช้ชื่อว่า **“กลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ”** มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่ในการบริหารกลุ่ม รวมทั้งได้มีการ อบรมสมาชิกให้เข้าใจวัตถุประสงค์ของการเข้าร่วมกระบวนการออมทรัพย์ และเน้นให้มีการปล่อยเงินกู้แต่น้อย เป็นต้น นอกจากนี้กระบวนการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ยังเสริมให้กลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ ได้ประสานความร่วมมือกับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตบึงกุ่มอย่างเป็นเครือข่ายเพื่อช่วยกันสนับสนุนกระบวนการพัฒนาระหว่างกัน และใช้ชื่อว่า “เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เขตบึงกุ่ม” โดยปัจจุบัน กลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณมีสมาชิกรวม 77 คน(ระยะก่อตั้งมีสมาชิก 51 คน) และมีศักยภาพในการบริหารจัดการในระดับพอใช้เพราะยังมีปัญหาเรื่องหนี้ค้างชำระอยู่บ้าง และในปี พ.ศ.2542 กลุ่มฯ ยังได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกองทุนสวัสดิการสังคม(SIF เมนู 5) เพื่อช่วยเหลือสมาชิกกลุ่มทั้งด้านกองทุนการศึกษาจำนวน 43 คน กองทุนอาชีพจำนวน 39 คน และกองทุนผู้สูงอายุ 10 คน ซึ่งกระบวนการบริหารจัดการเงินกองทุนในลักษณะที่เป็นกองทุนหมุนเวียน ยังประสบปัญหาเรื่องการคืนเงินกลับเข้ากองทุนของสมาชิกอยู่บ้าง แต่ก็ถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการพัฒนาต่อไป

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณแทบทั้งหมด จำกัดอยู่เฉพาะ “ตระกูลไชยบุรินทร์” ในขณะที่กรรมการชุมชนและสมาชิกที่ได้รับเงินกู้ของกลุ่มออมทรัพย์เดิมไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ ประกอบกับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองต้องการหาช่องทางในการแก้ปัญหาเรื่องหนี้ค้างชำระของกลุ่มออมทรัพย์เดิม จึงมีการประสานกับคณะกรรมการชุมชนเพื่อฟื้นฟูกลุ่ม และตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชนขึ้นอีก 1 กลุ่ม ใช้ชื่อว่า **“กลุ่มออมทรัพย์รายวัน”** โดยมีคณะกรรมการชุมชนบางส่วนโดยเฉพาะในกลุ่มของคนรุ่นหนุ่มสาวทำหน้าที่เป็นกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งสามารถระดมสมาชิกได้เกือบ 50 คน มีโครงสร้างการบริหารงานที่เป็นอิสระทั้งจากคณะกรรมการชุมชน และกลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ และสามารถช่วยเหลือสมาชิกในการออมเงินเพื่อผ่อนชำระหนี้จากสำนักงานได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาภาพรวมในเรื่องบทบาทขององค์กรชุมชนในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 แล้ว กล่าวได้ว่า ทั้งคณะกรรมการชุมชนและกลุ่มออมทรัพย์ไม่สามารถมีบทบาทในการช่วยเหลือสมาชิกได้มากนัก การดำเนินกิจกรรมในชุมชนมีลักษณะจำกัดเฉพาะส่วนที่เป็น “หน้าที่”ขององค์กร เช่น การจัดกิจกรรมเชิงประเพณีซึ่งถือเป็นเรื่องทางวัฒนธรรมและเป็นเรื่องที่สำนักงานเขตให้การสนับสนุนอย่างเป็นปกติ การปรับปรุงถนนและการเก็บขยะในชุมชนก็เป็นเรื่องที่สำนักงานเขตเป็นผู้กระตุ้นให้มีการดำเนินการเพราะเป็นปัญหาภายในชุมชนมากกว่าเป็นการทำกิจกรรมตามความต้องการของสมาชิก หรือกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ก็เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางการเงินโดยหมุนวนอยู่กับเรื่องการออมและการกู้เงิน เท่านั้น เป็นต้น

3. ทำงาน-หาเงิน : การดิ้นรนเพื่อชีวิตและ “บ้าน”

ในขณะที่องค์กรในชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมโดยพุ่งเป้าไปที่การตอบสนองความต้องการขององค์กร ชาวบ้านในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ก็มีการดำเนินชีวิตตามเส้นทางของตนเองโดยให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพ กล่าวคือ จากอาชีพกรรมการรับจ้างทั่วไป ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ในตลาดสดห้วยขวาง เป็นลูกจ้างขับรถ เป็นกรรมกรรับจ้าง และอาชีพเก็บขยะขาย ของชาวชุมชนรัชดาเมื่อครั้งอดีต มาถึงชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ที่ชาวบ้านต้องมีภาระเพิ่มมากขึ้นอย่างน้อยที่สุดก็เพื่อผ่อนบ้านซึ่งเป็นสมบัติชิ้นสำคัญของคนสลัมที่ได้มาด้วยการต่อสู้ ทำให้ชาวชุมชนทั้ง 73 ครอบครัว(ในช่วงเริ่มตั้งชุมชน) ต้องเร่งทำมาหากิน โดยบางส่วนก็ยึดอาชีพเดิมซึ่งต้องเดินทางไปทำงานที่ห้วยขวาง บางส่วนต้องเปลี่ยนอาชีพมาเป็นแรงงานรับจ้างรายวัน บางส่วนต้องออกไปทำงานนอกชุมชนโดยปล่อยบ้านให้คนนอกเช่า และบางส่วนก็ไม่สามารถหาเงินได้เพียงพอกับการส่งหนี้สินจึงต้องเลือกแบ่งขายที่ดินบางส่วนหรือทั้งหมดให้กับคนนอก ดังตัวอย่างของน้าเดชและน้าแป๊ะ ที่สามารถดิ้นรนจนก้าวพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ในขณะที่ น้าชัย และพี่นุช จำเป็นต้อง

ขายบ้านและที่ดินเพื่อใช้หนี้ และในส่วนของน้าเนตรซึ่งเป็นคนใหม่ที่เข้ามาซื้อที่ดินในชุมชนและสามารถยกระดับฐานะของครอบครัวจนร่ำรวยได้ ดังต่อไปนี้

"น้าเดช" เป็นหนึ่งในแกนนำตั้งแต่ครั้งอยู่ชุมชนรัชดาจน มีอาชีพทำแคปหมูขาย เมื่อสมัยอยู่ชุมชนรัชดา น้าเดชผลิตแคปหมูส่งขายที่ตลาดห้วยขวางและทำรายได้ดี แต่เมื่อย้ายมาอยู่ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 น้าเดชจำเป็นต้องเปลี่ยนแหล่งขายเพราะต้องเดินทางไกลและในตลาดห้วยขวางก็เริ่มมีคนขายมากขึ้น การเริ่มเปิดตัวสินค้าที่ตลาดบางกะปิ ซึ่งเป็นตลาดขายส่งขนาดใหญ่ในยุคนั้น(อนึ่งตลาดปัฐวิกรณ์ในระยะนั้น เป็นตลาดเล็ก ๆ ที่พอจะจับจ่ายซื้อของได้เท่านั้น) เป็นเรื่องที่ยากลำบากมาก ต้องใช้วิธีเดินขายเองเป็นเวลา 8 - 9 ปีจึงได้แหล่งขายที่เป็นเจ้าประจำจำนวน 3 ร้าน โดยแต่ละวันน้าเดชต้องทำส่งประมาณ 1,000 - 2,000 ถุง ยกเว้นในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 เป็นต้นมา ปริมาณการขายลดลงเหลือเพียง 200 - 800 ถุงต่อวัน

สำหรับเรื่องการประกอบการนั้น น้าเดชต้องจ้างสมาชิกในชุมชนทำหน้าที่บรรจุแคปหมูใส่ถุงพลาสติก โดยให้ค่าตอบแทนแบบเหมาจ่ายคือ 8 บาทต่อ 100 ถุง คนที่มาทำงานส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านหรือผู้สูงอายุในชุมชนประมาณ 5 - 6 คน แต่ปัจจุบันเมื่อปริมาณการผลิตลดลง น้าเดชว่าจ้างเพื่อนบ้านน้อยลงทั้งนี้เพื่อลดต้นทุนการผลิตลงด้วย

"น้าแป๊ะ" มีอาชีพร้อยมาลัยในลักษณะจ้างเหมา โดยรับดอกไม้สดจากพี่สาวซึ่งอยู่นอกชุมชนมาผลิตเป็นมาลัยดอกไม้สำเร็จพร้อมขาย แล้วนำกลับไปส่งให้พี่สาวเพื่อนำไปขายที่ท้าวมหาพรหม หน้าโรงแรมเอราวัณ

น้าแป๊ะและภรรยาเล่าว่า เริ่มทำอาชีพนี้เมื่อครั้งที่ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 โดยตอนเช้าพี่สาวจะนำดอกไม้สดประเภท ดอกรักขาว ดอกดาวเรือง กล้วยไม้ และดอกมะลิพร้อมกับอุปกรณ์การร้อยมาลัยต่าง ๆ มาให้ และรับมาลัยดอกไม้สำเร็จพร้อมขายกลับไป ส่วนน้าแป๊ะ ภรรยา และลูก จะตรวจนับปริมาณดอกไม้และจัดแบ่งไว้ให้เพื่อนบ้านมารับไปร้อยเป็นพวงในช่วงบ่าย โดยปัจจุบันมีชาวบ้านในชุมชนมารับจ้างร้อยมาลัยกับน้าแป๊ะประมาณ 30 - 35 คน หรือประมาณ 25 ครอบครัว

สำหรับกระบวนการผลิตในชุมชน เริ่มจากน้าแป๊ะและครอบครัวจะทำหน้าที่บันทึกรายชื่อชาวบ้านที่มารับดอกไม้ พร้อมจำนวนดอกไม้ที่รับไปผลิต จากนั้นชาวบ้านจะนำไปร้อยเป็นพวงโดยใช้เวลาระหว่าง 14.00 - 16.00 น. และนำมาส่งเพื่อเช็คยอดเวลา 18.00 - 19.00 น. โดยการตรวจรับมาลัยนั้น ต้องตรวจสอบความเรียบร้อยของตัวมาลัยและปริมาณการใช้ดอกไม้ ซึ่งน้าแป๊ะและภรรยา จะมีความชำนาญในการประมาณการระหว่างปริมาณดอกไม้ที่รับไปกับพวงมาลัยที่ต้องได้กลับมามาก เช่น รู้ว่าปริมาณดอกรักขาว 1 ลิตร สามารถร้อยเป็นมาลัยได้

500 พะวง หรือกล้วยไม้ 4 ถุงจะต้องให้ดอกรัก 10 ลิตร เป็นต้น หลังจากนั้นน้าแป๊ะจะทำการบันทึกปริมาณการผลิตของชาวบ้านที่มารับจ้างไว้ เพื่อรวบรวมจ่ายเป็นค่าตอบแทนให้กับชาวบ้านที่รับจ้างทุก ๆ 10 วัน โดยค่าจ้างร้อยมาลัยแต่ละประเภทมีราคาแตกต่างกันตามประเภทของมาลัย ได้แก่ ดาวเรืองพวงเล็กร้อยละ 55 บาท กล้วยไม้พวงใหญ่ร้อยละ 45 บาท และกล้วยไม้พวงเล็กร้อยละ 30 บาท เป็นต้น

ในการประกอบอาชีพดังกล่าว น้าแป๊ะและภรรยาได้ค่าตอบแทนจากพี่สาวเป็นค่าจัดการเดือนละ 7,000 บาทและ 4,500 บาทตามลำดับ ซึ่งถือว่าเป็นรายได้ที่ไม่มากนัก แต่ในการผลิตมาลัยนี้ น้าแป๊ะและครอบครัวได้ใช้เวลาวางในช่วงบ่ายร้อยมาลัยไปด้วย ทำให้ได้ค่าตอบแทนจากการร้อยมาลัยเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ในกระบวนการจัดการเรื่องการกระจายการจ้างงานสมาชิกในชุมชนนั้นน้าแป๊ะยังรู้สึกว่าได้ช่วยเพื่อนในชุมชนให้มีรายได้มากขึ้น มีความรู้/ทักษะ/ความชำนาญในการร้อยมาลัย และเห็นว่าหลายคนเริ่มหันมาใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์แทนการเล่นการพนัน รวมถึงรู้ค่าของเงินจนบางคนถึงกับเลิกสูบบุหรี่เพราะเสียดายเงินที่ได้จากการนั่งร้อยมาลัยจนหลังแข็งด้วย

ปัจจุบัน น้าแป๊ะมีรายได้มั่นคงพอที่จะกันเงินบางส่วนไปใช้ปรับปรุงบ้าน ซึ่งเพิ่งดำเนินการแล้วเสร็จเมื่อไม่กี่เดือนที่ผ่านมา และนำเงินอีกส่วนหนึ่งไปเช่าที่ดินแถวคลองรังสิต เพื่อลงทุนปลูกดอกไม้ โดยหวังว่าจะเป็นช่องทางในการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวในระยะยาวด้วย

"น้าชัย" ปีนี้น้าชัยมีอายุเกือบ 60 ปีแล้ว แต่ก็แข็งแรงพอที่จะปั่นสามล้อขายก๋วยเตี๋ยวหมูตระเวนขายจากชุมชน ถึงหมู่บ้านปัฐวิกรณ์ เลี้ยวขวาออกไปถึงห้างสรรพสินค้า JUSCO บางครั้งออกไปไกลถึงรามอินทรา โดยมีลูกค้าประจำกระจายอยู่ตามจุดต่าง ๆ ตลอดเส้นทาง

ทุกเช้า น้าชัยจะต้องตื่นนอนเพื่อไปตลาดบางกะปิตั้งแต่ตี 3 เพราะราคาสินค้าถูกกว่าตลาดปัฐวิกรณ์และมีสินค้าทุกอย่างครบตามความต้องการ กว่าจะกลับถึงบ้านเวลาก็ล่วงไปถึงตี 4 กว่า ๆ จากนั้นจึงเริ่มเตรียมก๋วยเตี๋ยว - จัดร้าน จนกระทั่ง 8 โมงเช้า น้าชัยจึงเริ่มออกขายและกลับถึงบ้านเวลา 17.00 น. เก็บล้างเครื่องมือทำมาหากิน และเริ่มพักผ่อน ทุกวันนี้ น้าชัยได้กำไรจากการขายก๋วยเตี๋ยววันละ 300 - 400 บาท ซึ่งมากกว่าเมื่อก่อน ตอนช่วงที่เข็นขายด้วยรถ 2 ล้อ(ช่วงนั้นมีรายได้วันละ 200-300 บาท) เพราะสามารถขับไปขายได้ไกลกว่าและเหนื่อยแรงน้อยกว่า

น้าชัยเล่าว่า เพิ่งเปลี่ยนมาทำอาชีพนี้เมื่อ 8 ปีที่แล้ว เดิมตั้งแต่อยู่ชุมชนรัชดาจนกระทั่งย้ายมาอยู่ที่นี่มีอาชีพเป็นช่างทาสีและทำเฟอร์นิเจอร์ ส่วนสาเหตุที่เลิกเพราะ

"เบื่อคนจีน...ตอนนั้นไปทำงานต้องผ่านแถวเยาวราชทุกวัน เห็นร้านขายก๋วยเตี๋ยวมีคนเข้าจนแน่นร้าน จึงเข้าไปขอซื้อมา 1 ถุง แยกน้ำด้วย กลับถึงบ้าน

ทดลองชิมและทดลองทำน้ำซุบให้เหมือนของเขา ช่วงนั้นซื้อก๋วยเตี๋ยวกลับบ้านทุกวัน ทดลองทำจนได้รสชาติเหมือนของเยาวราช...จึงเริ่มลงทุนทำก๋วยเตี๋ยวขาย..."

ความจำเป็นต้องเดินทางไปทำงานไกลและการถูกเอาเปรียบค่าแรงจากนายจ้างชาวจีน ทำให้น้าชัยเริ่มเปลี่ยนอาชีพ แต่ก็ไม่สามารถพยุงครอบครัวให้รอดพ้นอุปสรรคและจำเป็นต้องแบ่งที่ดินบางส่วนขายเพื่อใช้หนี้สินที่เพิ่มมากขึ้น

"...ตอนนั้นได้สิทธิ 2 แปลง ปลูกบ้าน 1 หลังอยู่กับลูกหลาน...เป็นที่ดินแห่งแรกในชีวิต เมื่อ 4-5 ปีก่อนจำเป็นต้องแบ่งขายไป 1 แปลงเพื่อเคลียร์หนี้ให้ลูกสาว ตอนนั้นถ้าเราไม่ขาย ที่ดินก็ต้องถูกยึด ไม่มีทางเลือก ถ้าให้เขายึดเราก็ไม่มีเงินเหลือเลย จึงตัดสินใจขายเอาเงินใช้หนี้ เหลือเงินจากการใช้หนี้ 4 – 5 หมื่นบาทก็ให้แฟนเก็บไว้..."

ทุกวันนี้ภรรยาน้าชัยเสียชีวิตแล้ว ที่ดินและบ้านที่เหลืออยู่อีก 1 หลังหน้าชัยยกให้ลูกชายคนเล็กและครอบครัวของเขา ลูกชายอีก 2 คนยังอยู่ที่ห้วยขวาง ส่วนลูกสาวแต่งงานไปอยู่กับสามีที่ จ.อุดรธานี ในขณะที่ตัวของน้าชัยเลือกปลูกเพิงง่าย ๆ อยู่ในแปลงที่ดินที่ขายไปเพื่ออยู่อาศัย

"พี่นุช" เดิมมีอาชีพขายมาลัยที่สามย่านบริเวณวัดหัวลำโพง ส่วนสามีมีอาชีพรับจ้างทั่วไป-ก่อสร้าง ครอบครัวมีสมาชิกรวม 9 คนประกอบด้วยครอบครัวของพี่นุช 6 คน และน้อง ๆ ของพี่นุชอีก 3 คน แต่ภาระการหาเลี้ยงครอบครัวตกอยู่กับพี่นุชและสามีเพียง 2 คน หลังจากย้ายมาอยู่สุวรรณประสิทธิ์ 1 พี่นุชจึงเปลี่ยนอาชีพมาขายอาหารตามสั่งที่หน้าบ้าน ตอนนั้นครอบครัวมีปัญหาเรื่องหนี้สินมาก น้องสาวต้องการใช้เงิน ประกอบกับเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินก็เป็นชื่อของน้อง เมื่อมีคนมาติดต่อซื้อที่ดินพี่นุชจึงขายหลังจากที่ย้ายเข้ามาอยู่ได้เพียง 5 ปี เพื่อนำเงินไปใช้หนี้ เหลือจากนั้นจึงนำไปซื้อไม้มาปลูกเพิงบุกรุกที่ดินว่างเปล่าใกล้ชุมชนเพื่ออยู่อาศัย หลังจากขายบ้าน พี่นุชเริ่มอาชีพใหม่โดยกลับไปของานกับคนที่รู้จักแถวห้วยขวางทำ ต่อมาจึงเปลี่ยนมารับจ้างเพื่อน ๆ แถวห้วยขวางขายดอกไม้ และเริ่มหันมาลงทุนทำมาลัยดอกมะลิขายที่มูลนิธิวัดหัวลำโพง แถวสามย่าน เมื่อ 4 ปี ก่อน ใช้เงินลงทุนก้อนแรก 3,000 บาท(ซื้อดอกไม้ โต๊ะ และร่ม)

ปัจจุบันพี่นุชและครอบครัวยึดอาชีพขายพวงมาลัยเป็นอาชีพหลัก ในขณะที่สามีมีอาชีพรับจ้างซึ่งมีงานเข้ามาน้อยมาก ครอบครัวมีปัญหาหนี้สิน ต้องจ่ายค่าน้ำ – ไฟฟ้าในอัตราที่สูงเฉลี่ย 1,700 บาท/เดือน และลูก ๆ ได้รับการศึกษาน้อยเพราะไม่มีเงินส่งเสีย

"น้าเนตร" เป็นชาวสุโขทัยที่ประสบปัญหา "นาล่ม" อพยพเข้าเมืองหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2526 เพื่อแสวงโชคโดยมีเงินในกระเป๋าเพียง 20 บาท เริ่มอาชีพจากการนำบัตรประชาชนไปวางกับเจ้าของหมูเพื่อขอเนื้อหมูมาขาย ได้กำไรจึงค่อย ๆ เพิ่มการลงทุนมากขึ้นจากพ่อค้าขายหมู

ประเภท “แบกะดิน” มาสู่การหาบหมูขายแถวตลาดบางกะปิ *“ขายไป – หนีเทศกิจไป”* จนกระทั้งสามารถเซ้งแผงขายหมูในตลาดบางกะปิได้ ปี พ.ศ.2535 เริ่มมีเงินเก็บประมาณ 400,000 บาทจึงเริ่มมองหาที่อยู่อาศัย เพราะตลอดเวลา 10 ปีที่ผ่านมา น้าเนตรใช้วิธีการเช่าห้องอยู่รวมกับเพื่อน ๆ ร่วม 10 คน ซึ่งเป็นชีวิตที่ค่อนข้างลำบาก *“...ตอนนั้นกลับจากทำงานอยากใช้ห้องน้ำให้สบาย ก็ใช้ไม่ได้ เพราะมีเพื่อนรออยู่อีกหลายคน...”* คนรู้จักจึงแนะนำให้มาดูที่ดินในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 และตัดสินใจซื้อในราคาเกือบ 400,000 บาท ส่วนเงินที่เหลือใช้ทำทุนต่อและนำบางส่วนมาสร้างบ้าน

ปัจจุบัน กิจการขายหมูที่ตลาดบางกะปิของน้าเนตร เจริญก้าวหน้า สามารถเซ้งแผงขายหมูได้ถึง 6 แผง ในขณะเดียวกับที่สามารถซื้อที่ดินในชุมชนและสร้างบ้านพักให้คนงานของตนเองอยู่ได้เกือบ 10 แปลง น้าเนตรจึงเริ่มถ่ายโอนกิจการของตนเองให้ลูก ๆ ดูแล ส่วนตัวของน้าเนตรเริ่มหันมาสนใจชีวิตความเป็นอยู่ของเพื่อนในชุมชน และเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น

วิถีชีวิตและการทำมาหากินของน้าเดช น้าแป๊ะ น้าชัย พี่นุช และน้าเนตร เป็นเพียงตัวอย่างของคนในชุมชนที่มีทั้งผู้ที่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ และพวกที่กำลังเผชิญปัญหา จนบางครั้งต้องเลือกหนทางสุดท้ายในการเอาชีวิตให้รอดคือการขายที่ดินที่ได้มาจากการต่อสู้และเป็นสมบัติชิ้นแรกของตนเอง โดยปัจจุบันมีชาวบ้านย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 จำนวน 78 หลังคาเรือน มีการประกอบอาชีพที่หลากหลายสามารถจัดกลุ่มได้ดังนี้

1. กลุ่มค้าขายที่ลงทุนเอง เช่น ขายของชำในชุมชน ขายอาหารในชุมชน ขายของที่ตลาดบางกะปิ ผลิตแคปหมูขาย สามล้อขายก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น
2. กลุ่มใช้แรงงาน เช่น กรรมกรแบกหาม กรรมกรก่อสร้าง เป็นต้น
3. กลุ่มแรงงานประเภทรับงานมาทำที่บ้าน เช่น รับจ้างร้อยดอกไม้ ตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น
4. กลุ่มใช้แรงงานประเภทช่างฝีมือ เช่น ช่างซ่อมเครื่องไฟฟ้า ช่างประปา และช่างเสริมสวย
5. กลุ่มบริการรับจ้างทั่วไป เช่น ขับแท็กซี่ ขับมอร์เตอร์ไซต์รับจ้าง ลูกจ้างร้านอาหาร ฯลฯ
6. กลุ่มพนักงาน – ลูกจ้าง เช่น พนักงานขับรถบริษัท พนักงานขสมก. ลูกจ้าง กทม. รปภ.ของบริษัท แม่บ้านบริษัท เป็นต้น

ในจำนวนดังกล่าว มีชาวบ้านที่ตัดสินใจขายที่ดินเพื่อแลกกับการมีชีวิตรอดจำนวน 10 ราย โดยมีผู้ที่ย้ายออกไปอยู่นอกชุมชนจำนวน 7 ราย ในขณะที่อีก 3 รายยังคงอยู่ในบริเวณชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านดั้งเดิมอีกร้อยละ 50 ที่ยังตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้อง

ผ่อนชำระหนี้ให้กับธนาคารอาคารสงเคราะห์ หรือมีหนี้สินกับเอกชน จนอยู่ในสภาวะที่น่าเป็นห่วงต่อการสูญเสียสิทธิในที่อยู่อาศัย

บทบาทของหน่วยงานภายนอก

ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 เป็นชุมชนที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความช่วยเหลือเป็นจำนวนมาก แต่เป็นเฉพาะในช่วงของการไล่รื้อ รื้อย้าย และการสร้างชุมชนใหม่เท่านั้น ส่วนระยะต่อ ๆ มา มีองค์กรภายนอกเข้ามาให้การสนับสนุนน้อยลง และในส่วนที่ให้การสนับสนุนก็มีลักษณะเป็นการทำงานเชิงประสาน มิได้มีบทบาทในลักษณะที่เป็นงานพัฒนาองค์กรชุมชน ดังนี้

กลุ่มชุมชนสัมพันธ์

กลุ่มชุมชนสัมพันธ์ * เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของนักพัฒนาประมาณ 5-6 คนที่ต้องการพัฒนากระบวนการทำงานในชุมชนแออัด ให้มีมิติของการพัฒนาและมุ่งสร้างองค์กรชุมชนที่มีพลังและสามารถส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับสาธารณะได้ ในขณะที่บริบทของปัญหาและการพัฒนาชุมชนแออัดในระยะนั้น เริ่มมีสถานการณ์ของการไล่รื้อชุมชนแออัดเพิ่มสูงขึ้น แต่ทิศทางการทำงานพัฒนาชุมชนแออัดยังมีลักษณะเป็นงานเชิงสงเคราะห์ และสาธารณะชนยังมีทัศนะต่อชุมชนแออัดในลักษณะที่เป็น “ลบ” คือ รังเกียจ และเห็นว่าเป็นแหล่งอบายมุข ดังจะเห็นได้จากป้ายโฆษณาที่ระบุว่าอยู่ไกลจากแหล่งสลัม เป็นต้น การปรับแนวทางการทำงานของกลุ่มชุมชนสัมพันธ์ จึงถือเป็นแนวความคิดที่มีความสำคัญต่อกระบวนการทำงานพัฒนาในระยะนั้น

สำหรับทิศทางหลักในการทำงานของกลุ่มชุมชนสัมพันธ์ คือ

1.) การสร้างองค์กรชุมชนและประสานองค์กรชาวบ้านให้เป็นกระบวนใหญ่ และจะสื่อสารเรื่องราวของคนยากจนออกสู่สาธารณะเพื่อให้เกิดภาพบวกขึ้น และสนับสนุนผลักดันการแก้ปัญหาในระดับนโยบายรัฐ รวมทั้งจะปรับตัวตามทิศทาง-ตามกระแสของชาวบ้านในส่วนที่ส่งผลสะเทือนต่อนโยบายทางสังคม

*2.)*การจัดองค์กร จำไม่เป็นระบบของการจัดการ จะใช้ใจ จิตสำนึกในการทำงาน เช่น เงินเดือนของแต่ละคนนั้นจะตั้งกันเองตามความจำเป็น และไม่มีสำนักงาน สัปดาห์หนึ่งจะนักพบกันครั้งหนึ่งใต้ต้นไม้สนามหลวง และจะเป็นองค์กรขนาดเล็ก มีเจ้าหน้าที่ไม่เกิน 6 คน

---

* จำนง จิตรนิรัตน์. 2538. ก่อนถึงที่หมาย: ประสบการณ์ 16 ปีในงานพัฒนา.กรุงเทพฯ.คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชุมชนแออัด และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย. น.69-70

และชุมชนรัชดา ก็เป็นหนึ่งในชุมชนที่กลุ่มชุมชนสัมพันธ์เลือกที่เข้าไปทำงานเพราะมีสถานการณ์ของการไล่รื้อ โดยในบันทึกของนักพัฒนา* ได้กล่าวถึงกระบวนการทำงานในระยะนั้นว่า ในช่วงแรกการลงชุมชน ใช้วิธีการไป***พูดคุยกับผู้นำอย่างเดียว***ทำให้มีปัญหามากเพราะไม่สามารถรู้ข้อมูลทั้งหมด และหลายครั้งยังถูกผู้นำหลอก ต่อมาจึงเริ่มสังเกตเห็นโครงสร้างอำนาจและสภาพการนำที่ผูกขาดอยู่ที่คนเพียงคนเดียว ไม่รู้ว่าชาวบ้านคิดอย่างไร การมีส่วนร่วมมีเพียงการรอฟังผู้นำ หรือรอออกเงินเรี่ยไรเพื่อการต่อสู้ การตัดสินใจถูกควบคุมอยู่ที่ผู้นำ จึงเกิดการทบทวนและได้ข้อสรุปว่า***การทำงานกับผู้นำเพียงอย่างเดียวไม่สามารถกุมสภาพของชุมชนได้ และเห็นว่าโครงสร้างที่เป็นอยู่ไม่ทำให้ชาวบ้านพัฒนาความคิด การตัดสินปัญหาด้วยตนเอง พลังของชุมชนมีน้อยและจะลดน้อยลงเมื่อการต่อสู้ ผ่านไปเรื่อย ๆ***

ในระยะต่อมา นักพัฒนาได้เลือกวิธีการลงไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน โดยเชื่อว่าเป็นแนวทางในการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวบ้าน ในขณะเดียวกันนักพัฒนาจะสามารถกุมสภาพชุมชนได้มากขึ้น คือ รู้ว่าใครคิดอะไร อยากทำอะไร และการเข้าถึงชุมชนจะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจโดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจในการนำ

รูปธรรมของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจที่เกิดขึ้นคือ การจัดตั้งกลุ่มย่อยที่ไม่เป็นทางการขึ้นมา 7 กลุ่มกระจายตามลักษณะทางกายภาพของชุมชน ด้วยการพูดคุย การสร้างความสัมพันธ์ และการสร้างความเข้าใจที่ดีกับผู้นำตลอดเวลาของการทำงาน ทั้งนี้เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างผู้นำกับกลุ่มแกนนำชาวบ้าน และเพื่อเป็นกลไกในการป้องกันตนเองของนักพัฒนาที่เข้าไปแทรกแซงฐานอำนาจของผู้นำด้วย กลุ่มแกนนำทั้ง 7 คนในระยะนั้นได้แก่ 1.)ป้าหลง โตมา 2.)ป้าเจริญ ไชยบุรินทร์ 3.)ป้าเชื้อ ทรัพย์ประมูล 4.)ป้าช่วย ถาวร 5.)ป้าน้อย รุ่งเรือง 6.)ป้าศิริพร แจ้งคำ 7.)ป้าพร วัยจุฬา นอกจากนี้ ด้วยกระบวนการทำงานในลักษณะเปิดให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินกำหนดทิศทางการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้ในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยดังกล่าว ทำให้เกิดแกนนำใหม่ขึ้นอีก 4 คน คือ นางเจริญ เต็มจิต นายพนม เปลี่ยนทัพ นายสมเดช แม้นหรุ่น และนายโชคชัย ผลสิน ด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจในการทำงานของนักพัฒนาในระยะนั้นคือ การที่นักพัฒนาเลือกใช้วิธีการเข้าไปอยู่กับชุมชนเพื่อกุมสภาพความเคลื่อนไหวทั้งในด้านวิธีคิดและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนนี้ ทำให้นักพัฒนาเกิดความเท่าทันในสถานการณ์ และสามารถทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำแนะนำต่อชุมชนได้ โดยวิธีการที่นักพัฒนาใช้ในการสื่อวิธีคิดของตนเองต่อชุมชนคือ การเสนอแนวคิดผ่านผู้นำกลุ่มย่อย เพื่อให้ผู้นำได้นำแนวความคิดนี้เสนอต่อที่ประชุมใหญ่ แต่ทั้งนี้นักพัฒนาต้องมั่นใจ

---

* นักพัฒนาจากกลุ่มชุมชนสัมพันธ์ที่เข้าไปทำงานในชุมชนรัชดาคือ คุณวุฒิพันธ์ รัตนธารี ปัจจุบันได้กลับมาช่วยทำงานวิจัยในโครงการนี้ด้วย

ว่า แนวคิดที่ได้นำเสนอไปนั้น เป็นแนวคิดที่ชาวบ้านทั่วไปเห็นด้วย และต้องมีการประเมินว่าถ้าเสนอแนวคิดนั้น ๆ ออกไปแล้ว ผู้นำจะคิดอย่างไร รวมทั้งต้องมีการประเมินสถานการณ์ในระยะนั้นควบคู่ไปด้วย

ผลจากการสนับสนุนกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในครั้งนี้ แม้จะนำไปสู่ชัยชนะคือชาวบ้านได้ค่ารื้อถอนเพื่อนำเงินไปจัดซื้อที่อยู่อาศัยใหม่ทั้งแถบออเงิน และที่ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 แต่ในด้านกระบวนการทำงานของนักพัฒนาก็ได้ข้อสรุปที่เป็นประสบการณ์ในการทำงานในระยะต่อ ๆ มาว่า

1) การเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐ จำเป็นต้องกระทำจากส่วนล่างสุดของโครงสร้างอำนาจ ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ในการต่อสู้

2) ในการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันหน่วยงานของรัฐนั้น ต้องมีการวิเคราะห์อำนาจการต่อรองของชาวบ้านด้วยว่า มีมากพอที่จะต่อรองกับหน่วยงานหรือกลไกรัฐนั้น ๆ ได้หรือไม่-อย่างไร

3) ในกระบวนการของการเคลื่อนไหวเพื่อเจรจาต่อรอง ชาวบ้านต้องมีการเตรียมข้อเสนอหรือข้อเรียกร้องให้ชัดเจน กรณีของชุมชนรัชดามีการเตรียมข้อเรียกร้องน้อยมากและไม่ชัดเจนคือ “ขอให้ยืดเวลาเพราะเด็กกำลังเรียนอยู่” “ขออยู่ที่ไม่ไกลจากเดิม” หรือบางครั้ง”ขออยู่ที่เดิม” เป็นต้น เมื่อข้อเสนอของชาวบ้านปรากฏต่อสาธารณะผลกลับเป็นว่าชาวบ้านทำไม่ถูกและไม่มีเหตุผล

4) เป็นข้อสังเกตจากนักพัฒนาว่า ถึงที่สุดแล้วกระบวนการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านที่เป็นคนส่วนใหญ่จริงหรือไม่ ถ้าสอดคล้องทำไมคนที่ย้ายมาอยู่ในที่อยู่อาศัยใหม่จึงเหลือเพียง 1 ใน 4 ของจำนวนประชากรในชุมชนทั้งหมด อีก 3 สวนหายไปไหน เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงด้วยว่า ที่สุดแล้วนักพัฒนาควรมีบทบาทในการเข้าร่วมการจัดที่อยู่อาศัยใหม่ให้กับชาวชุมชนด้วยหรือไม่ ซึ่งข้อสรุปในระยะนั้นนักพัฒนาต่างเห็นร่วมกันว่าชุมชนมีศักยภาพและสามารถการดำเนินการเองได้ ประกอบกับมีชุมชนที่อยู่ในสถานการณ์การไล่รื้อจำนวนมากซึ่งนักพัฒนาควรเข้าไปให้การสนับสนุน ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 จึงถูกปล่อยให้เติบโตตามสภาพที่ดำรงอยู่ในพื้นที่

มูลนิธิดวงประทีป

มูลนิธิดวงประทีป เป็นอีกองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทในกระบวนการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยของชุมชนรัชดา โดยชาวบ้านรู้จักชื่อองค์กรแห่งนี้ในฐานะที่เป็นองค์กรที่ทำงานด้านชุมชนแออัด ต่อมาเมื่อนักพัฒนาจากกลุ่มชุมชนสัมพันธ์ต้องการเข้ามาทำงานในชุมชนแห่งนี้ จึงจำเป็นต้องแนะนำตนเองในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่จากมูลนิธิดวงประทีป ทั้งนี้เพราะชุมชนรัชดากำลังตกอยู่ในสถานการณ์ที่วิกฤติคือถูกไล่รื้อ การแนะนำตัวเองของนักพัฒนาเพื่อให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจจึงป็นเรื่องที่จำเป็น

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่คนทำงานพัฒนาชุมชนแออัดในระยะนั้น มีจำนวนไม่มากนัก ประกอบกับด้วยลักษณะของเนื้องานก็มีความจำเป็นต้องประสานและทำงานร่วมกัน มูลนิธิดวงประทีป โดยครูประทีป อึ๊งทรงธรรม ก็เข้าร่วมในกระบวนการต่อสู้โดยอยู่ในฐานะที่เป็นตัวกลางในการเจรจาและช่วยเหลือ/ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งการต่อสู้สิ้นสุดลง มูลนิธิดวงประทีปยังให้ความช่วยเหลือชุมชนในเรื่องการจัดที่อยู่อาศัยใหม่ การให้เงินช่วยเหลือ และตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้นในชุมชน

แต่ด้วยสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ทำให้กระบวนการทำงานของมูลนิธิดวงประทีปในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 หลังจากที่มีการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กแล้ว มีลักษณะเป็นการทำงานที่ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการศูนย์ฯ มากกว่าการทำงานพัฒนาชุมชน ประกอบกับความต้องการช่วยเหลือชาวบ้านในเรื่องการหาคนมาซื้อที่ดิน เพื่อนำเงินที่ได้จ่ายให้กับกลุ่มชาวบ้านที่ต้องการย้ายไปอยู่ที่ชุมชนออเงิน ด้วยวิธีให้เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯที่สนใจเข้ามาซื้อที่ดินในชุมชน ซึ่งหลังจากที่เจ้าหน้าที่เข้ามาซื้อแล้วก็ปล่อยที่ดินทิ้งว่างไว้ ไม่มีการจัดการใด ๆ ทำให้ชาวบ้านเสียกำลังใจ และเกิดความคลางแคลงใจในระยะต่อ ๆ มา

สำหรับบทบาทของมูลนิธิดวงประทีปในการให้การสนับสนุนชุมชนสุวรรณประสิทธ์ 1 ในช่วงที่ผ่านมาคือ ให้ทุนช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจนในเรื่องการซื้อวัสดุเพื่อสร้างบ้าน ให้ทุนสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กรวมถึงงบประมาณด้านการบริหารต่าง ๆ และช่วยในเรื่องการบริหารจัดการภายในศูนย์ รวมถึงการช่วยแก้ไขข้อขัดแย้งในชุมชนที่สัมพันธ์กับศูนย์ฯ ด้วย

ปัจจุบัน มูลนิธิดวงประทีปเข้ามามีบทบาทในเรื่องการบริหารจัดการศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในด้านการสนับสนุนทุนการศึกษาให้กับเด็กในชุมชน พัฒนาความคิดและทักษะครู เป็นตัวกลางในการประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่น ประสานสำนักงานเขตในเรื่องอาหารว่าง สุขภาพเด็กและเงินช่วยเหลือครูบางส่วน เป็นต้น นอกจากนี้ยังช่วยทำหน้าที่ตรวจสอบบัญชีศูนย์ทุกเดือน ช่วยเรื่องการกำหนดระเบียบปฏิบัติของโรงเรียนโดยดำเนินการร่วมกับครูและคณะกรรมการศูนย์ ช่วยเรื่องสวัสดิการครู เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการให้ความช่วยเหลือเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเท่านั้น

สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง

สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พชม.)* เป็นองค์กรที่ให้การสนับสนุนชมชนในเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ โดยเริ่มเข้ามาให้การสนับสนุนตั้งแต่ปี พ.ศ.2536 เรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน มีกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 จำนวน 2 กลุ่มคือ กลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ และกลุ่มออมทรัพย์รายวัน มีการบริหารจัดการที่แยกจากกันโดยเด็ดขาด ทั้งด้านตัวของคณะกรรมการและระบบบัญชี ทั้งนี้เพราะกลุ่มออมทรัพย์รายวัน ตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาเรื่องหนี้ค้างชำระ ซึ่งสมาชิกจำเป็นต้องใช้วิธีการตัดจ่ายแบบรายวัน ประกอบกับคณะกรรมการของทั้ง 2 กลุ่มเคยมีความขัดแย้งสืบเนื่องมาจากเรื่องการคอรัปชั่นในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมาก่อน ทำให้การรวมเพื่อแก้ปัญหาเป็นกลุ่มเดียวไม่สามารถกระทำได้

ปัจจุบัน สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ให้การสนับสนุนกระบวนการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์ผ่านกระบวนการำงานของเครือข่าย กล่าวคือ ใช้เวทีประชุมเครือข่ายเพื่อเครื่องมือในการศึกษาปัญหาของสมาชิก ยกเว้นในกรณีที่มีความจำเป็นเช่น กลุ่มไม่สามารถปิดบัญชีได้ หรือในกรณีที่กลุ่มต้องการที่จะพักการชำระหนี้ หรือมีให้ทุนสนับสนุนในรูปกองทุนต่าง ๆ อาทิ กองทุนสวัสดิการเพื่อผู้ยากลำบาก(SIF เมนู5) เป็นต้น เจ้าหน้าที่ของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองก็จะเข้าไปช่วยจัดกระบวนการและพัฒนาโครงการจากระดับชุมชน

หน่วยงานอื่น ๆ

ในที่นี้หมายถึงสำนักงานเขต และการเคหะแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานรัฐอีก 2 แห่งที่เข้ามาให้การสนับสนุนชุมชนแห่งนี้ โดยปรากฏว่าในส่วนของสำนักงานเขตได้จัดให้มีการเลือกตั้ง “คณะกรรมการชุมชน” ขึ้น เป็นองค์กรชุมชนที่เป็นทางการ ทหน้าที่ประสานงานและรับข้อมูลข่าวสารจากทางสำนักงานเขตเพื่อนำไปแจ้งลูกบ้าน ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาสำนักงานเขตได้จัดให้มีการประชุมคณะกรรมการชุมชนทุกเดือน และให้งบประมาณสนับสนุนแก่ชุมชนเดือนละ 2,000 บาทเพื่อนำไปใช้เป็นค่ารับรองและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ตามความจำเป็นของชุมชน

ส่วนการเคหะแห่งชาตินั้น เป็นองค์กรของรัฐที่เข้ามาช่วยเหลือชุมชนในระยะแรกของการก่อตั้งชุมชน โดยได้เข้ามาช่วยในเรื่องก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค และช่วยเจรจาขอเปิดเส้นทางเข้าออกให้กับชาวชุมชนเท่านั้น

---

* ปัจจุบัน(ตุลาคม 2543) เปลี่ยนสถานภาพเป็นสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์กรมหาชน)

ข้อค้นพบและแนวทางในการทำงานระยะที่ 3

การกำหนดโจทย์ในการวิจัยระยะที่ 2 โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอาชีพนอกระบบ และการศึกษาเพื่อค้นหาสาเหตุที่ผู้นำหลุดจากฐานชุมชน ตลอดจนการศึกษาในทางมานุษยวิทยา เพื่อเข้าใจสภาพและ/หรือการดำรงอยู่ของคนในชุมชนแออัด โดยมุ่งหวังว่าจะสามารถนำไปสู่การถอดระหัสหมายของชุมชนแออัด ตามโครงการวิจัยและพัฒนาชุมชนแออัดนั้น ในกรณีของชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 สามารถตอบโจทย์การวิจัยได้ ดังนี้

1. ด้านกรรมสิทธิที่ดิน : ชาวชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 เป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการของการต่อสู้จนได้มาซึ่งสิทธิในที่อยู่อาศัย แต่สิทธิที่ได้รับดังกล่าวไม่สามารถก่อให้เกิดความรู้สึกมั่นคงในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ทั้งนี้เพราะชาวบ้านยังมีปัญหาเรื่องการทำมาหากินคือมีรายได้ไม่แน่นอน ต้องมีการเปลี่ยนอาชีพอยู่ตลอดเวลา และในหลายกรณีก็จำเป็นต้องกลับไปหาเพื่อนหรือคนรู้จักในย่านชุมชนรัชดาเพื่อของานทำ

ความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพดังกล่าว ทำให้มีชาวบ้านถึง 10 รายที่ต้องขายที่ดินเพื่อนำเงินไปใช้หนี้สิน และยังมีแนวโน้มว่าจะมีชาวบ้านอีกประมาณ 20 รายที่อาจเผชิญปัญหาในลักษณะเดียวกัน ทำให้เกิดคำถามในกระบวนการทำงานพัฒนาว่า แนวทางการแก้ไขปัญหาด้านที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัดที่เหมาะสมควรมีลักษณะอย่างไร

อย่างไรก็ตาม เมื่อทบทวนกระบวนการทำงานเพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ที่ผ่านมา มีประเด็นที่เป็นข้อสังเกตที่สำคัญคือ 1.) เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการเลือกแปลงที่ดิน โดยชาวบ้านได้มีการพิจารณาแล้วว่าอยู่ใกล้ตลาด มีรถเมล์ผ่านหลายสาย และอยู่ใกล้วัด-โรงเรียน ซึ่งถือเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญ 2.) แต่ในการย้ายเข้ามาอยู่ในที่ดินผืนใหม่นั้น ชาวบ้านขาดกระบวนการคิดและการวางแผนเพื่อช่วยเหลือกันในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องแบบแผนการดำเนินชีวิตอย่างเป็นระบบ ประกอบกับการเป็นชุมชนใหม่ที่ยังขาดประสบการณ์ในเรื่องการพัฒนา ทำให้การจัดโครงสร้างความสัมพันธ์และการจัดองค์กรในชุมชนมีลักษณะเป็นไปตามธรรมชาติ กล่าวคือ มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ และคณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ตามข้อเสนอของมูลนิธิดวงประทีป และสำนักงานเขต โดยยังไม่มีความชัดเจนในเรื่องบทบาทหน้าที่ขององค์กรที่เหมาะสม หรือการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคม ก็เกิดขึ้นในเงื่อนไขที่จำกัดคือเฉพาะกลุ่มคนที่ย้ายมาอยู่ในชุมชนและมีลักษณะหลวม ๆ ทั้งนี้เพราะมีชาวบ้านถึง 3 ใน 4 ที่มิได้ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชน ทำให้คนที่อยู่อาศัยในชุมชนต้องจัดความสัมพันธ์ของตนเองกับเพื่อนสมาชิกในชุมชน พร้อม ๆ กับการรักษาสายสัมพันธ์ของตนเองกับโครงสร้างสังคมภายนอก หรือคนที่ไม่ได้ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชน และ 3.)

การคิดเรื่องแนวทางการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ถึงศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการเรื่องที่อยู่อาศัยใหม่ด้วย

2. ด้านอาชีพนอกระบบ : ชาวบ้านในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ร้อยละ 85.40 มีอาชีพในเศรษฐกิจนอกระบบ เช่น กรรมกรแบกหาม ขายของในตลาด ช่างซ่อมไฟฟ้า-ประปา ขับมอร์เตอร์ไซต์รับจ้าง และรับจ้างร้อยมาลัย เป็นต้น โดยชาวบ้านในชุมชนต่างรู้ว่าใคร มีอาชีพอะไร หรือมีความถนัดในเรื่องอะไร แต่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องการประกอบอาชีพในชุมชนแห่งนี้มีปรากฏให้เห็นไม่มากนัก ทั้งนี้เพราะสมาชิกส่วนใหญ่อยู่ในฐานะ “ผู้รับจ้าง” ซึ่งมีงานเข้ามาไม่มากนัก ยกเว้นอาชีพรับจ้างร้อยมาลัย ซึ่งมีงานและมีการช่วยเหลือ-แบ่งปันงานให้เพื่อนบ้านได้มีโอกาสทำงาน-หารายได้เพิ่มเติมให้กับครอบครัว แต่อาชีพนี้ก็มีความไม่มั่นคงสูง ทั้งนี้เพราะความสามารถในการจ้างงานชุมชน ถูกกำหนดด้วยความต้องการของตลาดในเรื่องพวงมาลัยอย่างชัดเจน การคิดเรื่องการสร้างความมั่นคงในการประกอบอาชีพให้กับชาวบ้านภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบนอกระบบ จึงเป็นเรื่องยาก ประกอบกับเงื่อนไขภายในชุมชนยังคงมีลักษณะเสมือนต่างคนต่างอยู่สูง

3. ด้านผู้นำ : ปัญหาเรื่องผู้นำในชุมชนแห่งนี้ มิใช่เป็นเรื่องของผู้นำหลุดจากฐาน แต่เป็นปัญเรื่องผู้นำมีความขัดแย้งระหว่างกัน และสมาชิกในชุมชนต่างรู้สึกหมดหวังในตัวผู้นำ ดังจะเห็นได้จากความพยายามในการช่วงชิงการนำของตระกูลไชยบุรินทร์ กับคณะกรรมการชุมชน ซึ่งมีสมใจ จารุภูมิ เป็นแกนหลัก ทั้งที่อยู่ในรูปของการใช้กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนสวัสดิการเพื่อผู้ยากลำบาก และกองทุนมิยาซาวา เป็นเครื่องมือในการขยายฐานสมาชิกของกตระกูลไชยบุรินทร์ รวมทั้งอ้างถึงสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองว่า เป็นหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาให้การสนับสนุนชุมชนในลักษณะที่ก่อให้เกิดความแตกแยกระหว่างกลุ่มออมทรัพย์ หรือการที่คณะกรรมการชุมชนใช้มูลนิธิดวงประทีปเป็นเครื่องมือในการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งและ/หรือแก้ไขปัญหา เช่นกรณีปัญหาคอร์รัปชั่นในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และการให้มูลนิธิเข้ามาช่วยจัดระเบียบภายในศูนย์ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาเรื่องความโปร่งใสในการบริหารจัดการ เป็นต้น

ความพยายามในการแสวงหาพวกพ้อง พร้อม ๆ ไปกับการหลีกเลี่ยงสภาวะของความขัดแย้ง โดยให้องค์กรภายนอกเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยปัญหา หรือ ถูกทำให้กลายเป็นผู้สร้างความขัดแย้ง ในขณะที่ชุมชนไม่ได้ประโยชน์จากกระบวนการดังกล่าว ถือเป็นประเด็นปัญหาอีกระดับหนึ่งที่จำเป็นต้องหาแนวทางแก้ไข ทั้งนี้เพราะผู้นำในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ยังเข้าถึงกระบวนการทำงานพัฒนาน้อย ศักยภาพของผู้นำจึงยังไม่ถูกพัฒนาไปถึงระดับที่ต้องออกไปทำงานหรือร่วมกระบวนชาวบ้านในที่ต่าง ๆ มากจนไม่มีเวลามาดูแลสมาชิกในชุมชนของตน การกำหนด

แนวทางการแก้ไขจึงควรเริ่มในระดับที่มีการพัฒนาศักยภาพผู้นำ พร้อม ๆ กับการพัฒนาองค์กรในชุมชนด้วย

4. ระหัสหมาย : การเป็นชุมชนที่ย้ายเข้ามาอยู่ในที่อยู่อาศัยใหม่ โดยมีการจัดผังและมีการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้ชาวชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ไม่รู้สึกว่าตนเองเป็นคนสลัม แม้ว่าชุมชนดังเดิมที่อยู่รอบข้าง อาทิ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านปัฐวิกรณ์ หรือคนในตลาดปัฐวิกรณ์ ต่างมองว่าชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 เป็น “ชาวสลัม” หรือบางคนเรียกชุมชนแห่งนี้ว่า “สลัมรัชดา” แต่ชาวบ้านก็ไม่รู้สึกว่าเป็นปัญหา ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการมีกรรมสิทธิในที่ดินทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น ประกอบกับมีลักษณะทางกายภาพที่ไม่แออัด และไม่รู้สึกว่า “ชาวสลัม”เป็นปัญหาของสังคม ทำให้ชาวชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติ แม้ว่าในระยะแรกของการย้ายเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน จะถูกปฏิเสธด้วยการถูกเจ้าของหมู่บ้านปัฐวิกรณ์ปิดทางเข้าออกเพราะรังเกียจว่าเป็นชาวสลัม แต่หลังจากที่การเคหะแห่งชาติเข้ามาเจรจาเพื่อให้เปิดทางเข้าออก ชาวบ้านก็มิได้รู้สึกคับข้องใจแต่อย่างใด

ดังนั้นประเด็นเรื่องการถอดระหัสหมายของชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 จึงมิใช่เรื่องหลักในการดำเนินการ

จากสภาพการณ์ดังกล่าว ทีมวิจัยจึงกำหนดแนวทางการวิจัยในระยะที่ 3 โดยให้ความสำคัญกับ การเสริมให้เกิดองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง(ลดปัญหาความขัดแย้ง) เพราะเชื่อว่า “องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง” จะเป็นกลไกหลักในการพัฒนาชุมชนทั้งด้านคุณภาพชีวิต การทำมาหากิน ชาวบ้านมีความสามัคคี - เอื้ออาทรต่อกัน และสามารถเป็นกลไกในการประสานงานกับหน่วยงานภายนอกได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยมีแผนและแนวทางการทำงานดังนี้

1. เป้าหมายการดำเนินการ

1.1 จัดให้เกิดการพูดคุยขึ้นในแต่ละกลุ่มและนำไปสู่การร่วมพูดคุยถึงปัญหาและหาทางออกของปัญหาร่วมกันของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

1.2 จัดให้เกิดการพูดคุยถึงแผนงานของแต่ละองค์กรที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและแผนพัฒนาร่วมกัน เพื่อร่วมมือในการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน

1.3 คุยองค์กรที่เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุนชาวบ้านไปในทิศทางเดียวกัน

2. กลุ่มเป้าหมายในการทำงาน

2.1 กลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ

2.2 กลุ่มกรรมการชุมชนและกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

2.3 กลุ่มออมทรัพย์รายวัน

2.4 กลุ่มอาชีพร้อยมาลัย

2.5 องค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้องกับชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ได้แก่ สำนักงานเขตบึงกุ่ม สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง และมูลนิธิดวงประทีป

แนวทางการพัฒนาและกระบวนการพัฒนาชุมชนระยะที่ 3

ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการระยะ 3 ทีมวิจัยได้กำหนดแนวทางการทำงานโดยแบ่งเป็น 2 ระยะคือ ในระยะแรกได้กำหนดให้มีนักพัฒนารุ่นใหม่ ทำหน้าที่เป็นคนทำงานหลักในการเข้าไปจัดกระบวนการดำเนินงานในพื้นที่ โดยมีนักพัฒนารุ่นอาวุโสซึ่งเคยเข้าร่วมในกระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา แต่ไม่สามารถดำเนินการได้ทั้งนี้เพราะติดปัญหาเรื่องความไม่เท่าทันในข้อมูลของชาวบ้าน ทำให้ไม่สามารถหยิบยกประเด็นที่เป็นปัญหาร่วมของกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมาดำเนินการได้ ทีมวิจัยจึงต้องปรับปรุงแผนการดำเนินงานใหม่โดยให้นักพัฒนารุ่นอาวุโสเข้าไปมีบทบาทหลักในการดำเนินงานแทน ซึ่งการทำงานทั้ง 2 ระยะปรากฏผลดังนี้

๙. การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการระยะที่ 1 (สิงหาคม – ธันวาคม 2543)

1. การจัดกระบวนการภายในชุมชน

นักพัฒนารุ่นใหม่ ได้เข้าไปประสานชุมชนโดยมีนักพัฒนาอาวุโสพาเข้าไปแนะนำตัวกับผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน หลังจากนั้นนักพัฒนารุ่นใหม่ก็เข้าไปทำความคุ้นเคยกับชาวบ้านและเริ่มมีการนัดหมายคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ เพื่อขอให้มีการประชุมสรุปบทเรียนในการทำงานร่วมกันโดยปรากฏว่าสามารถทำได้เพียง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ และคณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ดังนี้

กลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ นักพัฒนาได้ประสานเพื่อให้เกิดการพูดคุยโดยมีการกำหนดประเด็นการพูดคุยไว้ 4 ประการคือ 1.)ปัญหาภายในกลุ่ม 2.) แนวทางแก้ไขปัญหา 3.)ผลกระทบต่อกลุ่มที่มีองค์กรภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง 4.) กิจกรรมของกลุ่มที่จะมีการดำเนินการต่อไป และ5.) บทบาทของกลุ่มในการประสานให้เกิดความสามัคคีภายในชุมชน ซึ่งผลจากการพูดคุยปรากฏว่า คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ได้เล่าถึงปัญหาโดยย้อนไปถึงปัญหาของกลุ่มออมทรัพย์สุวรรณประสิทธิ์ 1 เรื่องการปล่อยกู้ของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พชม.)ที่

ผู้รับประโยชน์ส่วนใหญ่เป็นกรรมการชุมชน ทำให้สมาชิกเกิดความไม่พอใจ และลาออกจากกลุ่ม ส่งผลให้สมาชิกเริ่มไม่ไว้วางใจกรรมการ การตั้งกลุ่มสัจจะสุวรรณจึงเป็นการฟื้นฟูกลุ่มครั้งที่ 2 ของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองเพื่อให้เกิดการส่งหนี้ แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร จนกระทั่งมีโครงการกองทุนสวัสดิการเพื่อผู้ยากลำบาก (SIF เมนู 5) ซึ่งให้ทุนการศึกษา กองทุนพัฒนาอาชีพ และกองทุนผู้สูงอายุ นอกจากนี้ยังมีกองทุนมิยาซาวาเข้ามาเพื่อช่วยเหลือในเรื่องหนี้ค้างชำระ ทำให้สมาชิกเริ่มกลับเข้ามาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพิ่มมากขึ้น ส่วนปัญหาของกลุ่มในปัจจุบัน เป็นเรื่องของความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสัจจะสุวรรณและกลุ่มออมทรัพย์รายวัน ซึ่งมีสาเหตุมาจาก สำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองเอง ที่เข้ามาสนับสนุนให้เกิดกลุ่มใหม่(กลุ่มออมทรัพย์รายวัน)ขึ้นในชุมชน โดยปัญหาที่พบได้แก่ ความไม่ชัดเจนในเรื่องสมาชิกของกลุ่มซึ่งซ้ำซ้อนกัน ทำให้เกิดปัญหาเรื่องการกู้เงินจากหลายกลุ่ม-เป็นหนี้หลายทางทำให้ไม่สามารถส่งคืนได้ และปัญหาเรื่องแนวทางการทำงานที่แตกต่างกัน ทั้งเรื่องระเบียบและวิธีการดำเนินงาน รวมถึงมาตรฐานการปล่อยสินเชื่อที่กลุ่มออมทรัพย์รายวันสามารถให้สมาชิกกู้ได้ทุกวันด้วย ทำให้ชาวบ้านเกิดการเปรียบเทียบ และเริ่มมีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่ม

ด้วยสภาพปัญหาดังกล่าว คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์วิเคราะห์ว่ามีสาเหตุจากหน่วยงานภายนอกคือสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ที่มีการทำงานโดยไม่มีการประสานงานกันภายในองค์กรและส่งผลให้เกิดความแตกแยกภายในกลุ่ม – ชุมชน ซึ่งหน่วยงานต้องเข้ามาแก้ไขเพื่อสร้างความชัดเจนในเรื่องสมาชิก และมาตรฐานการปล่อยสินเชื่อให้มีมาตรฐานเดียวกัน สำหรับบทบาทของกลุ่มในการประสานกันเองภายในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหานั้น คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์เห็นว่าเป็นเรื่องยากเพราะติดปัญหาเรื่องท่าทีและปัญหาส่วนตัวระหว่างกัน

คณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก นักพัฒนาใช้วิธีการพูดคุยกับครูและเข้าร่วมการประชุมกรรมการชุมชนและกรรมการศูนย์เด็กสุวรรณประสิทธิ์ 1 ทำให้เข้าใจถึงการดำรงอยู่ของศูนย์ ฯ ในปัจจุบันว่า ขณะนี้ศูนย์ได้รับการสนับสนุนทั้งจากมูลนิธิดวงประทีปและสำนักงานเขตบึงกุ่ม โดยในส่วนของมูลนิธิ ฯ ได้ให้การสนับสนุนในเรื่องทุนการศึกษาแก่เด็กในชุมชน และค่าตอบแทนครูบางส่วน รวมทั้งช่วยดูแลในเรื่องการบริหารจัดการ การบัญชี และแผนการเรียนการสอนบางส่วนของศูนย์ร่วมกับคณะกรรมการชุมชน ในขณะที่สำนักงานเขตบึงกุ่มให้การสนับสนุนเรื่องค่าตอบแทนครูในส่วนที่เหลือและนมสำหรับเด็ก

สำหรับกิจกรรมที่ศูนย์ฯ ได้ดำเนินการร่วมกับคณะกรรมการชุมชนได้แก่ การพยายามจัดตั้งกลุ่มเยาวชน โดยมีการจัดสัมมนาและศึกษาการทำงานร่วมกับสำนักงานเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) การจัดกิจกรรมตามเทศกาลและประเพณีต่าง ๆ และการจัดครูลงพูดคุยปัญหาของชุมชนร่วมกับชาวบ้าน โดยคณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและคณะกรรมการชุมชนในระยะนี้แทบจะเป็นกลุ่มคนชุดเดียวกัน ได้แก่

คณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก			คณะกรรมการชุมชน		
1. นายเจริญ	เต็มจิตร์	ประธาน	1. นายเจริญ	เต็มจิตร์	ประธาน
2. นายสมเดช	แม้นหรุ่น	กรรมการ	2. นายสมเดช	แม้นหรุ่น	กรรมการ
3. นายพนม	เปลี่ยนทับ	กรรมการ	3. นายพนม	เปลี่ยนทัพ	เหรัญญิก
4. นายดำริ	มงคล	กรรมการ	4.นายดำริ	มงคล	เหรัญญิก
5. นายสมใจ	จารุภูมิ	กรรมการ	5.นายสมใจ	จารุภูมิ	ประชาสัมพันธ์
6. น.ส.นฤดี	โตมา	กรรมการ	6.น.ส.นฤดี	โตมา	เลขานุการ
7. นางธนาพร	ศรีอินทร์สุทธ์	ครูใหญ่	7. น.ส.ศิริพร	ผลสิน	กรรการ
			8. นางสมนึก	คงนิล	กรรมการ

ตาราง : เปรียบเทียบคณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและคณะกรรมการชุมชน

แต่ในการดำเนินการร่วมกันระหว่างครูและคณะกรรมการชุมชนนั้น นักพัฒนาตั้งข้อสังเกตว่ามีประเด็นที่เป็นปัญหาและความขัดแย้งระหว่างกัน 3-4 ประการคือ ในการดำเนินกิจกรรมของศูนย์ฯ ครูมักเลือกขอคำปรึกษากับคณะกรรมการที่เห็นด้วยกับตน มากกว่าการขอคำปรึกษาจากกรรมการที่ตนขัดแย้งด้วย และในการดำเนินการของมูลนิธิฯ ที่พยายามให้ครูเข้าไปร่วมประชุมกับคณะกรรมการชุมชนนั้น เป็นเรื่องที่ทำให้กรรมการชุมชนรู้สึกว่าถูกควบคุม ปัญหาเรื่องการสื่อสารระหว่างครูและกรรมการชุมชนที่ไม่ชัดเจนทำให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน และปัญหาเรื่องครูไม่พอใจประธานชุมชนที่ทำงานไม่จริงจัง อาทิ นัดแล้วไม่ไปร่วมประชุม หรือเมื่อไปร่วมประชุมกับหน่วยงานภายนอกแล้วไม่นำข่าวกลับมากระจายให้กรรมการหรือลูกบ้านทราบ ทำให้พลาดโอกาสในการทำกิจกรรมที่สำคัญหลายกิจกรรม หรือบางครั้งประธานไปร่วมประชุมแต่ไม่เข้าใจในโครงการหรือกิจกรรมนั้น ๆ และได้บอกปฏิเสธเช่น โครงการมิยาซาวา เป็นต้น ทำให้ชุมชนเสียประโยชน์ ส่วนประเด็นที่เป็นปัญหาของครูคือ การถูกนำไปเปรียบเทียบกับศูนย์เด็กซอลต้าในสุวรรณประสิทธิ์ 2 ทั้งในเรื่องคุณภาพครูและการบริหารจัดการศูนย์ ฯ

จากการประชุมเพื่อสรุปบทเรียนร่วมกันของคณะกรรมการทั้ง 2 กลุ่ม ทำให้เห็นประเด็นปัญหาที่ไม่แตกต่างจากผลการศึกษาระยะที่ 2 คือ การจัดองค์กรภายในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 มีลักษณะของความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม และ/หรือ องค์กร ทั้งในส่วนที่เป็นกลุ่มออมทรัพย์ และ

คณะกรรมการชุมชนกับศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก รวมถึงการให้ข้อสรุปกับนักพัฒนารุ่นใหม่ที่เข้าไปว่าปัญหาดังกล่าว ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยกระบวนการของชุมชนทั้งนี้พราะมีความเกี่ยวโยงกับองค์กรภายนอก และในหลายกรณีก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวโยงกับความขัดแย้งส่วนตัว

2. การประสานกับหน่วยงานภายนอก

หลังจากที่นักพัฒนารุ่นใหม่ ได้เข้าไปทำความเข้าใจกับสภาพปัญหาในระดับชุมชนแล้ว จึงได้มีการประสานกับหน่วยงานภายนอกคือมูลนิธิดวงประทีป และสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง เพื่อทำความเข้าใจกับแนวทางในการทำงานขององค์กรและเพื่อหาแนวทางในการประสานงานระยะต่อไป แต่ผลที่ได้กลับปรากฏว่าองค์กรภายนอกต่างให้มุมมองต่อชุมชนและองค์กรชุมชนในสุวรรณประสิทธิ์ 1 ว่า เป็นชุมชนที่มีปัญหาเรื่องยาเสพติด ชาวบ้านมีอาชีพไม่มั่นคง คณะกรรมการชุมชนมีผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกัน มีการสื่อสารและความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน และชอบพูดจากระทบกระทั่งกัน ส่วนปัญหาระหว่างคณะกรรมการกับครูที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นเรื่องของความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน มีปัญหาเรื่องความไม่ลงรอยระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการตรวจสอบเรื่องเงิน นอกจากนี้ครูในศูนย์ ฯ ก็มีความรู้น้อย(จบ ม. 3) ทำให้ถูกนำไปเปรียบเทียบกับครูที่ศูนย์เด็กซอลต้าในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 2 อยู่เสมอ

ส่วนปัญหาเรื่องกลุ่มออมทรัพย์นั้น สำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองได้พยายามหาแนวทางให้กลุ่ม/องค์กรในชุมชนมีการประสานงานเพื่อแก้ปัญหาเรื่องหนี้ค้างชำระ โดยได้ประสานกับทั้งกลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณและผู้ค้างชำระเงินกู้ของกลุ่มออมทรัพย์สุวรรณประสิทธิ์ 1 แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้เพราะติดปัญหาเรื่องความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ประกอบกับชาวบ้านมีปัญหาเรื่องการประกอบอาชีพอันเนื่องมาจากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจตกต่ำ สำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองจึงประสานกับผู้ค้างชำระที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มสัจจะสุวรรณ และตั้งกลุ่มออมทรัพย์รายวันขึ้นเพื่อช่วยแก้ปัญหาให้กับสมาชิก

จากมุมมองขององค์กรภายนอกที่มีต่อชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ดังกล่าว ประกอบกับความยากลำบากในการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ทำให้นักพัฒนารุ่นใหม่ไม่สามารถประสานเพื่อให้เกิดการการประชุมร่วมกันระหว่างหน่วยงานภายนอกต่าง ๆ เพื่อกำหนดแผนในการพัฒนาชุมชนร่วมกันได้ และในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถประสานเพื่อให้เกิดการประชุมร่วมระหว่างองค์กรภายในชุมชน ทั้งนี้เพราะผู้นำชุมชนมีความขัดแย้งทั้งที่มีสาเหตุมาจาก เรื่องส่วนตัวในอดีต การขัดผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มออมทรัพย์ และผู้นำบางส่วนก็มีทัศนะคติไม่ดีต่อองค์กรภายนอก ประกอบกับการมีประสบการณ์การทำงานน้อย ทำให้นักพัฒนาค่อนข้างถูกกดดันและ/หรือถูกท้าทายจากกรรมการในเรื่องการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในชุมชน นอกจากนี้การพยายามประสานเพื่อให้เกิดการประชุมระหว่างสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์รายวันก็ดี สมาชิกกลุ่มร้อยมาลัยก็ดี ไม่สามารถดำเนินการได้ ทั้งนี้เพราะการรวมกลุ่มมีลักษณะเป็นกลุ่มตาม

ธรรมชาติ ทุกคนเร่งรีบในการทำงาน ไม่มีการพูดคุยกับคนนอก การทำงานตามแผนที่วางไว้จึงไม่ประสบความสำเร็จ

๒. การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการระยะที่ 2 (มกราคม- ตุลาคม 2544)

การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ 2 เริ่มต้นขึ้นหลังจากทีมวิจัยได้มีการประชุมและได้ข้อสรุปร่วมกันว่า การพยายามแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการประสานเพื่อให้เกิดการประชุมร่วมโดยหวังว่าปัญหา – ข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ทั้งระหว่างองค์กรภายในชุมชน และระหว่างองค์กรชุมชนกับหน่วยงานภายนอก จะถูกนำออกมาเป็นประเด็นพูดคุยเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันนั้น ไม่สามารถกระทำได้ และในส่วนของผู้นำในชุมชนเองก็มีท่าทีหลีกเลี่ยงสถานการณ์ของการเผชิญหน้าระหว่างกันหลายครั้ง

แนวทางการทำงานในระยะที่ 2 จึงมุ่งให้ความสำคัญกับการค้นหาประเด็นร่วมเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดึงการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย และใช้เป็นเงื่อนไขในการผลักดันให้เกิดการคิดและกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนร่วมกัน โดยประเด็นที่คาดว่าจะสามารถร้อยความรู้สึก-ความสามัคคีในชุมชนคือ ***ความภาคภูมิใจในการต่อสู้จนได้ที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง*** มีขั้นตอนและแนวทางการดำเนินงานดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 : กระตุ้นให้เกิดสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน

นักพัฒนา ได้กระตุ้นให้เกิดสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน ด้วยการเข้าพบปะและ เยี่ยมเยียนกลุ่มแกนนำที่เคยมีบทบาทในการต่อสู้ มีการพูดคุยถึงอดีตที่เคยร่วมกันเคลื่อนไหว ซักถามถึงเรื่องราวการมีชีวิตอยู่ในชุมชนใหม่ ปัญหาครอบครัว และปัญหาของชุมชนที่มีอยู่ในปัจจุบัน เป็นต้น ซึ่งทุกคนต่างเล่าถึงเรื่องราวเหล่านั้นด้วยความมีชีวิตชีวา ทั้งสุข ทั้งทุกข์ และบางคนก็เล่าถึงด้วยน้ำตา นอกจากนี้นักพัฒนายังได้ใช้โอกาสที่คณะอาจารย์และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เข้ามาเยี่ยมชุมชน กระตุ้นให้เกิดการจัดเวทีพูดคุย เพื่อให้กลุ่มแกนนำเข้ามาเล่าเรื่องราวของการต่อสู้ให้นักศึกษาที่เป็นลูกหลานได้ฟัง ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวได้ส่งผลให้ผู้นำได้มีโอกาสทบทวนตัวเอง และเริ่มคิดถึงทิศทางของชุมชนในอนาคตด้วย

ผลจากการดำเนินงานในขั้นนี้ ทำให้กลุ่มแกนนำที่เคยห่างหายเพราะหน้าที่การงานในชีวิตได้กลับมานั่งพูดคุยกัน ผู้คนในชุมชนเริ่มเกิดความสงสัยและมีการสอดส่องดูว่า ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมีงานอะไร และทำไมถึงสามารถเข้ามาใช้สถานที่ในศูนย์ได้ ทั้งนี้เพราะตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมานอกจากกิจกรรมเชิงประเพณีแล้ว ศูนย์แห่งนี้แทบจะถูกปิด - ชุมชนไม่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ หรือในกรณีที่ต้องการใช้ต้องขออนุญาติจากประธานชุมชน และในกรณีที่เป็นการประชุมเรื่องกลุ่มออมทรัพย์สัจจะสุวรรณ ก็จะไปใช้สถานที่ที่ศูนย์เด็กซอลต้า ในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 2

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้นักพัฒนาเกิดความมั่นใจในการใช้ประเด็นเรื่องความภาคภูมิใจในการต่อสู้จนได้ที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง เป็นเครื่องมือในการปลุกจิตสำนึกรวมของชุมชน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การกระตุ้นให้เกิดการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ในระยะต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 : กระตุ้นคณะกรรมการชุมชน

ในขณะที่มีการศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมนั้น คณะกรรมการชุมชนชุดเก่าก็หมดวาระการดำรงตำแหน่งลงในเดือน พฤศจิกายน 2543 สำนักงานเขตบึงกุ่ม และมูลนิธิดวงประทีป จึงได้จัดให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ในชุมชนขึ้นปรากฏว่า มีชาวบ้านออกมาใช้สิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งถึงร้อยละ 80 โดยกลุ่มที่ได้รับคะแนนเสียงข้างมากคือคณะกรรมการชุดเก่าซึ่งให้ “นายสมใจ จารุภูมิ” เป็นประธาน และจากการสอบถามถึงสาเหตุของการเลือกทีมของนายสมใจเป็นคณะกรรมการชุมชนแล้ว ปรากฏว่าชาวบ้านเลือกเพราะคณะกรรมการชุมชน มีการปรับเปลี่ยนตัวบุคคลเข้าร่วมในทีมดังกล่าวโดยมีคนรุ่นใหม่เข้าร่วมเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการชู ”นายสมใจ” ซึ่งเป็นคนมีฐานะ เคยช่วยเหลือคนในชุมชนมาก และไม่เคยมีประวัติเสียในทางการเงิน ให้ดำรงตำแหน่งประธานแทนนายเจริญ ทำให้คณะกรรมการชุดนี้ได้รับเลือกตั้งด้วยคะแนนเสียงที่เด็ดขาด ส่วนสาเหตุที่กลุ่มตระกูล “ไชยบุรินทร์” ไม่ได้รับการเลือกตั้งนั้น ชาวบ้านให้เหตุผลว่าเป็นเพราะกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับเครือญาติ และเคยมีปัญหาในเรื่องการเงินของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมาก่อน จึงไม่ได้รับการเลือกตั้ง แม้ว่ากลุ่มนี้จะพยายามหาเสียงด้วยการให้ประโยชน์กับสมาชิกในกลุ่มออมทรัพย์ ทั้งที่อยู่ในรูปของการปล่อยเงินกู้ และการให้เงินสวัสดิการผู้สูงอายุจนทำให้กลุ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้นก็ตาม

ผลจากการเลือกตั้งในครั้งนี้ ทำให้ทีมวิจัยตระหนักถึงบทบาทของสมาชิกในชุมชนว่า เป็นกลุ่มที่มิได้นิ่งเฉย และมีการวิเคราะห์ – แยกแยะผู้นำในชุมชนอยู่ตลอดเวลา โดยมีบทพิสูจน์ที่สำคัญคือ คณะกรรมการชุมชนที่ได้รับการเลือกตั้งประกอบด้วยคนรุ่นใหม่จำนวนมาก และนายเจริญ เต็มจิตร ซึ่งเคยมีบทบาทเป็นประธานชุมชนมาโดยตลอด กลับไม่ได้รับการเลือกตั้งในครั้งนี้ แม้ว่าภายในทีมของคณะกรรมการชุมชนจะพยายามช่วยกันหาเสียงให้ก็ตาม นอกจากนี้แกนนำของกลุ่มออมทรัพย์รายวัน ก็ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการชุมชนด้วย ทำให้ “คณะกรรมการชุมชน” กลายเป็นเวทีร่วมในการดำเนินการของ 3 ฝ่ายคือ คณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ อันเป็นรูปแบบ หรือ ลักษณะของการจัดองค์กรที่ชุมชนเคยกำหนดไว้ในช่วงของการตั้งชุมชนใหม่ โดยคณะกรรมการชุดดังกล่าวมีองค์ประกอบดังนี้

1. นายสมใจ จารุภูมิ ประธานชุมชน
2. นายพนม เปลี่ยนทับ กรรมการและประธานศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก
3. นายสนอง เกตุดิษฐ รองประธาน

4. นายไพโรจน์ ไวจุฬา เลขานุการชุมชน
5. นายปองพล เอมโอษฐ์ เหรัญญิกชุมชน
6. นางสมนึก พงษ์นิล กรรมการ
7. นางดอน สินชัย กรรมการ
8. นายสมเดช แม้นหรุ่น กรรมการ

หลังสถานการณ์ของการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนได้สิ้นสุดลง ทีมวิจัยได้เข้าไปดำเนินการโดยอาศัยสถานการณ์ที่คณะกรรมการกำลังกำลังจัดสรรตำแหน่งหน้าที่ และเริ่มวางแผนการดำเนินงานทำการกระตุ้นให้เกิดการประชุมคณะกรรมการชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการระดมความคิดเห็น โดยตั้งประเด็นการประชุมว่า ***"คณะกรรมการชุมชนมีแผนจะทำกิจกรรมอะไรเพื่อชุมชนบ้าง"*** ซึ่งผลจากการประชุมในครั้งนั้นสรุปได้ว่า ชุมชนมีปัญหาที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. ปัญหาเร่งด่วนคือ เรื่องความสามัคคีปรองดองของชาวชุมชน โดยคณะกรรมการชุมชนต่างรู้สึกว่าความรู้สึกร่วมของ"ความเป็นชุมชน" ไม่เหมือนเดิม และต้องการฟื้นฟูกลับมาอีกครั้ง
2. ปัญหาเรื่องยาเสพติด
3. ปัญหาเรื่องอาชีพ รายได้ และการมีหนี้สินของสมาชิกในชุมชน

<u>การจัดกิจกรรมครั้งที่ 1</u> : จากปัญหาทั้ง 3 ประการข้างต้น คณะกรรมการชุมชนได้หยิบยกประเด็นเรื่องการฟื้นฟูความสามัคคีขึ้นมาดำเนินการ โดยคิดเรื่องการจัดงาน " ***ทำบุญรำลึก 13 ปี แห่งการตั้งชุมชนสุวรรณประสิทธิ 1*** " ขึ้น โดยมีการกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกัน ดังนี้

1.)เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนได้รำลึกถึงอดีตแห่งการต่อสู้ และพลังสามัคคีที่ชาวชุมชนเคยมีอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้หวังว่า การจัดงานจะช่วยคลี่คลายความขัดแย้งให้บรรเทาลงได้บ้าง

2.)เพื่อใช้งานทำบุญ ซึ่งจะมีการนิมนต์พระมาเทศให้เยาวชนและคนในชุมชนให้ตระหนักถึงปัญหายาเสพติด และช่วยกันแก้ไขปัญหาร่วมกัน

3.)เพื่อใช้งานนี้สรุปบทเรียนการต่อสู้ของชาวบ้านรัชดาภิเษก ให้เป็นตัวอย่างกับชาวชุมชนที่กำลังประสบปัญหาการถูกไล่รื้อในปัจจุบัน

กระบวนการดำเนินงาน

1.)ประชุมคณะกรรมการชุมชนร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เช่น มูลนิธิดวงประทีป ผู้แทนสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ผู้แทนจากสำนักงานเขตบึงกุ่ม

2.)ประชุมชาวบ้านในชุมชนเพื่อเตรียมงานร่วมกัน

3.)ออกจดหมายเชิญผู้แทนชุมชนต่าง ๆ ในเขตบึงกุ่ม

4.)ติดต่อประสานงานกับชุมชนที่มีปัญหาไล่รื้อ (คลองเตยล็อค 7-12)

5.)ติดต่อประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนที่เคยร่วมขบวนการ(มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย)

6.)เตรียมแผนงานผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ เพื่อเผยแพร่ประสบการณ์และบทเรียนของชุมชน

กำหนดการในวันจัดงาน

1.)โฆษกของหมู่บ้าน เปิดเครื่องเสียงและกระตุ้นให้ชาวชุมชนออกมาร่วมงานบุญ

2.)8.30 เลี้ยงพระเช้า

3.)พระเทศน์เรื่อง การพัฒนาชุมชนกับปัญหายาเสพติด โดยพระสงฆ์จากวัดสุวรรณประสิทธิ

4.)รับประทานอาหารเที่ยงร่วมกัน

5.)เวทีสรุปบทเรียนและแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรื่อง การต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยของชาวบ้านรัชดา ร่วมกับชาวชุมชนคลองเตยล็อค 7-8-9

6.) ชาวบ้านชุมชนคลองเตย เดินเยี่ยมชมชุมชน

การจัดกิจกรรมครั้งนี้ มีชาวบ้านในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์เข้าร่วมประมาณ 30 คน ที่เหลือเป็นชาวบ้านจากชุมชนคลองเตยล็อค 7-12 ซึ่งกำลังเผชิญปัญหาเรื่องการไล่รื้อ เนื้อหาของกิจกรรมจึงมุ่งเน้นไปในเรื่องของการสรุปประสบการณ์การเคลื่อนไหวเพื่อที่อยู่อาศัย และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน โดยปัจจัยที่ถูกหยิบยกขึ้นมานำเสนอมากคือความพร้อมและความเข้มแข็งของชาวบ้านในชุมชนถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อความสำเร็จของการต่อสู้

> ***“ ...ถ้าชุมชนใดที่คิดจะต่อสู้เพื่อเรียกร้องที่อยู่อาศัย ชาวชุมชนต้องร่วมมือกันอย่างแท้จริง และมีการแบ่งหน้าที่เพื่อรับผิดชอบ ถึงแม้ต้องตายก็ยอมตายเพื่อขอให้ได้ที่อยู่อาศัย เพราะถึงเราไม่มีโอกาสได้อยู่ ก็ยังมีญาติพี่น้อง คนรุ่นลูก ๆหลาน ๆ ได้อยู่ต่อไป และที่สำคัญที่สุดความสามัคคีเป็นสิ่งที่ต้องมีให้มาก ผนวกกับความหนักแน่นยิ่งกว่าภูเขา จึงจะผ่านอุปสรรคไปได้ทั้งหมด...”***

ผลจากการจัดงานในครั้งนี้ทำให้ความรู้สึกของชาวชุมชนโดยรวม ดีขึ้น ทั้งนี้สังเกตจากความขัดแย้ง/ความรู้สึกต้องการเอาชนะระหว่างกันลดลง เกิดการพูดคุยระหว่างคนที่เคยทะเลาะกันมากขึ้น คณะกรรมการชุมชนที่เป็นคนรุ่นใหม่ และชาวบ้านในชุมชนเริ่มมีความกระตือรือร้น-อยากทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป และในท้ายที่สุดยังเกิดแผนการพัฒนาชุมชนของคณะกรรมการชุมชนในด้านต่าง ๆ คือ แผนงานสำรวจสมาชิกในชุมชนเพื่อจัดทำฐานข้อมูลของ

ชุมชน แผนส่งเสริมกิจกรรมเยาวชน เพื่อต่อต้านยาเสพติด และแผนการจัดระบบสวัสดิการเพื่อผู้สูงอายุ ตามมาอีกด้วย

<u>กิจกรรมครั้งที่</u> 2 : การสำรวจข้อมูลชุมชน เป็นกิจกรรมที่คณะกรรมการชุมชนเสนอเพราะต้องการช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนเรื่องการประกอบอาชีพ โดยหวังว่าการสำรวจข้อมูลจะทำให้คณะกรรมการชุมชนได้รับรู้ปัญหา ความต้องการ และความชำนาญของสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การจัดหางาน และ/หรือ อาชีพที่เหมาะสมต่อสมาชิก และในขณะเดียวกันคณะกรรมการชุมชนยังมีความต้องการรู้จำนวนของผู้สูงอายุในชุมชน ตลอดจนสภาพปัญหาของผู้สูงอายุ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การจัดระบบสวัสดิการที่เหมาะสมต่อไป

ในขณะที่นักพัฒนาสนับสนุนกระบวนการดังกล่าวโดยหวังว่า จะเป็นเครื่องมือในการกระตุ้นให้คณะกรรมการเข้าไปศึกษาและตระหนักถึงปัญหาของสมาชิกในชุมชนมากขึ้น การจัดทำแผนการสำรวจชุมชนจึงมุ่งเน้นให้คณะกรรมการชุมชนและครู ทำหน้าที่เป็นผู้สำรวจ แต่ปรากฏว่าการสำรวจสามารถดำเนินไปได้อย่างล่าช้า และสามารถทำการสำรวจได้เพียง 61 หลังคาเรือน ทั้งนี้เป็นเพราะมีกรรมการชุมชนเพียงคนเดียวที่เข้ามารับผิดชอบและดำเนินการในเรื่องนี้ วิธีการที่ใช้ในการสำรวจจึงมีทั้งการนำแบบสำรวจไปฝากให้เจ้าของบ้านกรอก และคณะกรรมการเป็นผู้สัมภาษณ์และกรอกคำตอบลงในแบบสำรวจ บ้านบางหลังไม่ให้ความร่วมมือเพราะเคยมีความขัดแย้งระหว่างกันมาก่อน และในประการสุดท้ายคือมีสถานการณ์ที่เบี่ยงเบนความสนใจของคณะกรรมการเกิดขึ้นในชุมชนหลายประการ ที่สำคัญได้แก่ การพาคณะกรรมการชุมชนไปประสานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อหาแหล่งงานให้กับสมาชิก(มีรายละเอียดในส่วนต่อไป) และสถานการณ์เรื่องกองทุนหมู่บ้าน

<u>กิจกรรมที่</u> 3 : การศึกษาดูงานเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาชุมชน เป็นกิจกรรมที่คณะกรรมการเริ่มดำเนินการพร้อม ๆ กับการสำรวจชุมชน ทั้งนี้เพื่อหาช่องทางในการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ประกอบกับการที่ชุมชนมีความสนใจในเรื่องการรับซื้อขยะโดยกระบวนการของชุมชน นักพัฒนาจึงพาคณะกรรมการชาวบ้านไปพบเจ้าหน้าที่ที่กองรับงานไปทำที่บ้าน กระทรวงแรงงาน และพาไปดูงานเรื่องการจัดการขยะโดยองค์กรชุมชนที่ชุมชนสุขสันต์ 26

ผลจากการศึกษาดูงานปรากฏว่า คณะกรรมการได้เข้าพบเจ้าหน้าที่กองรับงานไปทำที่บ้าน แต่ปัจจุบันกรมไม่มีงาน ทำให้คณะกรรมการรู้สึกผิดหวัง ประกอบกับการได้ไปศึกษาการจัดการขยะโดยองค์กรชุมชนที่ชุมชนสุขสันต์ 26 ปรากฏว่า เป็นเรื่องที่มีความยุ่งยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดในรูปที่ให้ชุมชนเป็นผู้บริหาร คณะกรรมการชุมชนจึงหยุดการดำเนินการในเรื่องอาชีพไประยะหนึ่ง

<u>กิจกรรมที่</u> 4 : การปรับปรุงสนามกีฬาชุมชน เป็นกิจกรรมที่คณะกรรมการชุมชนเสนอเพื่อแก้ปัญหาเรื่องยาเสพติด โดยการของงบประมาณจากโครงการวิจัยเพื่อใช้ในการปรับปรุงที่ดินแปลงว่างข้างชุมชน ให้เป็นลานเอนกประสงค์ ซึ่งในการดำเนินการนั้น ทีมวิจัยได้เสนอให้คณะกรรมการชุมชนประสานเพื่อของบประมาณจากสำนักงานเขต ทั้งนี้เพราะกรุงเทพมหานครมีนโยบายเรื่อง"ลานกีฬาต้านยาเสพติด" อยู่แล้ว แต่คณะกรรมการชุมชนให้เหตุผลว่าเคยประสานแล้วแต่สำนักงานเขตไม่อนุมัติเพราะต้องได้รับการยินยอมจากเจ้าของที่ดิน และชุมชนได้พยายามประสานกับเจ้าของที่ดินผืนดังกล่าวแล้ว แต่ไม่สามารถดำเนินการได้ จึงมาเสนอโครงการเพื่อของบประมาณจากโครงการวิจัย

จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนร่วมกับคณะกรรมการชุมชน ทีมวิจัยเห็นว่าโครงการดังกล่าวน่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการดำเนินกิจกรรม จึงให้การสนับสนุนโดยมีการกำหนดแผนปรับปรุงที่ดินผืนดังกล่าวร่วมกันด้วย

การประชุมเพื่อกระตุ้นการคิด การวางแผน และเสริมให้เกิดการดำเนินงานของคณะกรรมการชุมชนโดยผ่านกิจกรรมทั้ง 4 ประการข้างต้น ถือว่าเป็นเรื่องที่มีประโยชน์เพราะนอกจากจะส่งผลต่อการฟื้นฟูความรัก-ความสามัคคีขึ้นในชุมชนแล้ว ยังส่งผลให้คณะกรรมการชุมชนเริ่มมีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ มีการวางแผน และลงมือดำเนินการอย่างจริงจัง แต่ในการผลักดันเพื่อให้เกิดกิจกรรมของทีมวิจัย ทั้งในส่วนของการสำรวจข้อมูล การพาคณะกรรมการชุมชนไปศึกษาดูงาน และการปรับปรุงลานกีฬา เป็นกิจกรรมเร่งรีบหรืออยู่ในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันมากจนเกินไป ทำให้คณะกรรมการซึ่งหมดหวังจากการศึกษาดูงาน เริ่มให้ความสำคัญกับการสำรวจข้อมูลชุมชนน้อยลง และบางส่วนเริ่มเข้าใจว่าการสำรวจข้อมูลเป็นเรื่องของการทำวิจัยแต่อย่างเดียว นอกจากนี้ การปรับปรุงลานกีฬาก็ยังไม่สามารถดำเนินการได้ ทั้งนี้เพราะเป็นหน้าฝนพื้นดินมีความนุ่มเกินกว่าที่เครื่องจักรจะสามารถเข้ามปรับปรุงผิวของสนามได้ จึงต้องยื่นระยะเวลาการทำกิจกรรมออกไป

ขั้นตอนที่ 3 : กระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมจากสมาชิกในชุมชน

เป็นขั้นตอนที่นักพัฒนาได้ใช้สถานการณ์เรื่อง "กองทุนหมู่บ้าน" เป็นเครื่องมือในการขยายฐานการมีส่วนร่วมจากสมาชิกในชุมชน โดยจัดให้มีเวทีประชุมเพื่อให้คณะกรรมการชุมชนได้ชี้แจงผลการดำเนินงานของคณะกรรมการ และให้ข้อมูลเรื่องกองทุนหมู่บ้าน ปรากฏว่าการประชุมครั้งแรก มีชาวบ้านเข้ามาร่วมประชุมประมาณ 20 คน เนื้อหาการประชุมส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการให้ข้อมูลในเรื่องกองทุนหมู่บ้าน

นักพัฒนาจึงกระตุ้นให้มีการประชุมชาวบ้านเป็นครั้งที่ 2 โดยเสนอให้คณะกรรมการชุมชนมีการจัดเตรียมเอกสาร และการชี้แจงถึงผลการดำเนินงานของคณะกรรมการชุมชนอย่างเป็นระบบ

ซึ่งคณะกรรมการชุมชนก็ได้มีการเตรียมการโดยมีการจัดทำเอกสารอย่างเป็นระบบ(ดูในภาคผนวก) และให้นักวิจัยเป็นวิทยากร ให้ข้อมูลเรื่องกองทุนหมู่บ้านแก่สมาชิกในชุมชน การประชุมครั้งนั้นปรากฏว่ามีชาวบ้านมาร่วมประชุมประมาณ 40 คน และสมาชิกต่างให้ความสนใจเรื่องการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน จึงมีการกำหนดแผนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ตามเงื่อนไขที่ระบุในกองทุนคือต้องมีชาวบ้านมาร่วมประชุมอย่างน้อยร้อยละ 70 ของจำนวนครัวเรือนในชุมชน ทั้งนี้เพื่อเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุน

การประชุมสมาชิกในชุมชนครั้งที่ 3 จึงเกิดขึ้น โดยมีความหวังว่าจะสามารถจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านได้ แต่ปรากฏว่ามีชาวบ้านเข้าร่วมประชุมเพียง 25 คน ที่ประชุมจึงมีการหารือกันถึงข้อจำกัดในการทำงานพร้อมทั้งแนวทางแก้ไข โดยชาวบ้านสะท้อนว่าสาเหตุที่คนไม่เข้าร่วมการประชุมเป็นเพราะพวกนั้นไม่ลำบาก และไม่ต้องการเงินกองทุน จึงมีการทำความเข้าใจร่วมกันอีกครั้งว่า การเข้าร่วมประชุมมิได้หมายความเฉพาะต้องการเงินกองทุน แต่หมายรวมถึงการเข้ามาร่วมในกระบวนการคิดและการช่วยเหลือกันในชุมชน การหารือเพื่อหาแนวทางในการสร้างความเข้าใจในชุมชนจึงเกิดขึ้น โดยมีผู้เสนอให้คณะกรรมการมีการประกาศออกเสียงตามสาย และให้ชาวบ้านที่มาร่วมประชุมช่วยเดินพูดคุย-ทำความเข้าใจกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

ประมาณเดือนกันยายน 2544 การประชุมสมาชิกในชุมชนครั้งที่ 4 จึงเกิดขึ้นโดยมีผู้เข้าร่วมประชุมประมาณ 100 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความต้องการใช้เงินและมีการชวนสมาชิกในครอบครัวมาร่วมลงชื่อ แต่เมื่อพิจารณาโดยดูสัดส่วนของจำนวนหลังคาเรือนแล้ว ปรากฏว่าผู้เข้าร่วมประชุมมีเพียงร้อยละ 60 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในชุมชนเท่านั้น ซึ่งยังไม่เป็นไปตามเกณฑ์ของกองทุนหมู่บ้าน ทีมวิจัยจึงได้นำประเด็นดังกล่าวหารือร่วมกับคณะกรรมการชุมชน โดยปรากฏว่าคณะกรรมการชุมชนส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นจำนวนที่มากพอ และสามารถหารายชื่อเพิ่มเติมได้ด้วยการนำบัญชีรายชื่อไปให้สมาชิกเซ็นที่บ้าน แต่ในท้ายที่สุดก็ติดปัญหาว่า การกระทำดังกล่าวอาจเป็นวิธีการได้มาซึ่งกองทุน แต่ในขณะเดียวกันก็อาจนำไปสู่ปัญหาเรื่องการจัดการได้ ทั้งนี้เพราะเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากความไม่พร้อมของชุมชนเอง

ความพยายามในการกระตุ้นเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมจากสมาชิก โดยใช้เรื่องกองทุนหมู่บ้าน(1ล้านบาท)เป็นเครื่องมือในครั้งนี้ นักพัฒนาได้ใช้เวทีประชุมคณะกรรมการชุมชนเป็นเครื่องมือในการผลักดันให้เกิดการประชุมสมาชิก โดยได้มีการประชุมเพื่อทำความเข้าใจในทีมของคณะกรรมการหลายครั้ง และทุกครั้งที่การประชุมสมาชิกเสร็จสิ้นลงนักพัฒนาจะชวนคณะกรรมการให้อยู่ประชุมต่อ ทั้งนี้เพื่อสรุปกระบวนการทำงาน โดยมีความหวังว่าการตอกย้ำวิธีการทำงานตามกระบวนการดังกล่าวจะส่งผลให้คณะกรรมการชุมชนเกิดความเข้าใจในเรื่องวิธีการทำงาน รวมทั้งเห็นประโยชน์จากการใช้เวทีประชุม เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจระหว่างคณะกรรมการ

ชุมชนและระหว่างคณะกรรมการชุมชนกับสมาชิก นอกจากนี้นักพัฒนายังพยายามใช้ "ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก" เป็นศูนย์กลางในการพบปะ พูดคุย และจัดประชุม ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสามารถเข้าถึง หรือใช้ประโยชน์จากศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในฐานะที่เป็น "ศูนย์ของชุมชน" อย่างแท้จริงต่อไป

แต่ผลจากการดำเนินการปรากฏว่า คณะกรรมการชุมชนยังให้ความสำคัญกับกิจกรรมคือการผลักดันเรื่องกองทุนหมู่บ้านเป็นเป้าหมาย มากกว่าการใช้เวทีประชุมเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจระหว่างคณะกรรมการชุมชนกับสมาชิก โดยปรากฏการณ์ที่เป็นเหตุผลสนับสนุนข้อสรุปดังกล่าวได้แก่ การที่คณะกรรมการชุมชนบางส่วนเริ่มลดบทบาทของตนเองในการเข้าร่วมการประชุม ทั้งนี้เพราะกลุ่มของคณะกรรมการเหล่านั้นได้ประสานกับสำนักงานเขตเพื่อเชิญเข้าร่วมเป็นสักขีพยายนในการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน แต่สำนักงานเขตตอบว่าให้ชะลอการดำเนินการทั้งนี้เพราะต้องรอผลจากการดำเนินโครงการทดลองนำร่อง ซึ่งทางสำนักงานเขตได้จัดขึ้นโดยเลือกชุมชน 3 แห่งในเขตบึงกุ่มเป็นพื้นที่ทดลอง คณะกรรมการชุดดังกล่าวจึงนำข้อเสนอของเขตกลับมาหารือกับนักพัฒนา ซึ่งนักพัฒนาได้อธิบายว่ากระบวนการที่ชุมชนกำลังดำเนินการอยู่ เป็นกระบวนการของการเตรียมความพร้อมซึ่งสามารถกระทำได้ ทำให้มีการนัดประชุมเพื่อดำเนินการต่อ แต่กลุ่มของผู้นำเหล่านั้นก็เริ่มถอยออกจากเวทีประชุมโดยให้เหตุผลเรื่องติดภาระกิจ-การทำมาหากิน นอกจากนี้ตัวแทนของคณะกรรมการในส่วนที่ยังคงเข้าร่วมการประชุมต่อ ก็มีท่าทีในลักษณะที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีความต้องการใช้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน เนื้อหาการประชุมและพูดคุยพุ่งเป้าไปที่การระดมคนและการให้ข้อมูลเรื่องกองทุนหมู่บ้าน ในขณะที่ข้อมูลเรื่องแผนชุมชนหรือกิจกรรมที่คณะกรรมการวางแผนเพื่อดำเนินการอื่น ๆ เริ่มหายไปจากเวทีการพูดคุย เป็นต้น

ปัจจุบัน ผลการสำรวจข้อมูลชุมชนจำนวน 61 หลังคาเรือน ยังไม่ถูกนำกลับไปปรับปรุงแก้ไข ทั้งในส่วนที่เป็นการสำรวจข้อมูลเพิ่มให้ครบตามจำนวนครัวเรือนที่อยู่อาศัยจริงในชุมชนและการปรับแก้แบบสำรวจให้มีความสมบูรณ์ นอกจากนี้ ยังไม่มีการประชุมคณะกรรมการเพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเบื้องต้นมาพิจารณา เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้านการประกอบอาชีพและการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุให้กับสมาชิกในชุมชนอย่างจริงจัง รวมทั้งยังไม่มีการดำเนินการในเรื่องลานกีฬาของชุมชนด้วย

ขั้นตอนที่ 4 : ทดสอบกระบวนการทำงาน

เป็นขั้นตอนที่นักพัฒนาใช้เพื่อทดสอบผลจากกระบวนการทำงาน โดยมีสมมติฐานว่าในช่วงที่ผ่านมาการจัดกิจกรรม – การประชุมต่าง ๆ นักพัฒนาเป็นตัวกระตุ้นและรุกให้เกิดการทำงาน และถ้านักพัฒนาหยุดหรือไม่ทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นแล้ว คณะกรรมการชุมชนจะสามารถทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมได้เองหรือไม่ ปรากฏว่า คณะกรรมการชุมชนได้ประสานมายังนักพัฒนา โดยเสนอว่าชุมชนจะจัดกิจกรรมวันลอยกระทง และได้เชิญนักพัฒนาเข้าร่วมประชุมเพื่อ

แลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมทั้งขอความร่วมมือจากโครงการวิจัยในเรื่องงบประมาณสนับสนุน ซึ่งนักพัฒนาก็เข้าร่วมการประชุม และได้มีการวางแผนการจัดกิจกรรมร่วมกัน

อนึ่ง กระบวนการในการหยุดหรือชะลอการกระตุ้นงานพัฒนานี้ ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญ ทั้งนี้เพราะเป็นขั้นตอนที่เปิดโอกาสให้นักพัฒนาและชาวบ้าน ได้มีโอกาสในการทบทวนกระบวนการทำงานของตนเองให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ซึ่งในหลายกรณีของงานพัฒนาพบว่า การกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมเป็นการทำงานตามความต้องการของนักพัฒนาที่มีความปรารถนาดีต่อชาวบ้าน มากกว่าเป็นการทำงานตามความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริง และส่งผลให้เกิดปัญหาตามมาหลายประการ เช่น กิจกรรมที่เกิดขึ้นไม่สอดคล้องและ/หรือไม่สามารถแก้ปัญหาให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง ชาวบ้านเกิดความเหนื่อยล้าเพราะมีกิจกรรมเกิดขึ้นในชุมชนอย่างไม่จบสิ้น เกิดปัญหาเรื่องผู้นำหลุดจากฐาน หรือ ผู้นำต้องเผชิญกับปัญหาครอบครัว เพราะต้องร่วมในเวทีของการทำงานจนไม่มีเวลาทำมาหากิน หรือไม่มีเวลาดูแลครอบครัว เป็นต้น

กิจกรรม	วัน/เดือน/ปี	เหตุผลการดำเนินกิจกรรมของชาวบ้าน	เหตุผลของนักพัฒนา	ผลที่เกิดขึ้น
1.ประชุมร่วมกับคณะกรรมการชุมชน 2.พบปะพูดคุยกับกลุ่มออมทรัพย์และสมาชิก 3.ประชุมร่วมกับคณะครูศูนย์เด็กเล็กในชุมชน 4.ประสานกับเจ้าหน้าที่มูลนิธิดวงประทีป 5.ประชุมร่วมระหว่างคณะกรรมการชุมชนกับครูศูนย์เด็ก และเจ้าหน้าที่มูลนิธิฯเพื่อเตรียมแผนการจัดกิจกรรม” รำลึกครบรอบ 13 ปี” 6. งานรำลึกวันครบรอบ 13 ปีการตั้งชุมชนใหม่	มกราคม ถึง กุมภาพันธ์ 2544 18 ก.พ. 2544	- คณะกรรมการชุมชนชุดใหม่เห็นว่าชุมชนมีประสบการณ์ในการต่อสู้ และน่าจะมีกิจกรรมบางอย่างเพื่อฟื้นฟูความสามัคคี ความเป็นน้ำหนึ่งในเดียวกันขึ้นมาอีก - คณะกรรมการชุมชนเห็นว่า การสร้างพลังชุมชนเป็นเรื่องที่สำคัญ จึงร่วมกันคิดจัดงานทำบุญวันก่อตั้งชุมชนขึ้น	- องค์กรชุมชนที่แท้จริง หรือองค์กรชุมชนที่มีศักยภาพจะต้องมีการเคลื่อนไหวทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง - การเคลื่อนไหวในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรชุมชน จะต้องมีสมาชิกเข้าร่วมรับรู้และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ หรือสามารถเข้ามามีบทบาทในการตรวจสอบหรือสนับสนุนกิจกรรมของแกนนำชุมชน - การจัดกิจกรรมทำบุญผสมผสานกับการสรุปประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวชุมชน เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการฟื้นฟูพลังสามัคคีของชุมชน - และเป็นกิจกรรมที่สร้างโอกาสใน	- คณะกรรมการชุมชนชุดใหม่ มีความรู้สึกมั่นใจในการทำกิจกรรมมากขึ้น - เกิดแนวคิดเรื่องการทำแผนชุมชน - เกิดแนวคิดเรื่องการทำข้อมูลชุมชน - เกิดแนวคิดและมองเห็นคุณค่าของการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการทำกิจกรรม - ทำให้เห็นร่วมกันถึงความขัดแย้งในชุมชนว่า เป็นเรื่องของคนส่วนน้อย คือกลุ่มผู้นำ มิใช่ปัญหาของชาวบ้านสาวนใหญ่ - บรรยากาศความตึงเครียดในชุมชนลดลง

			การประสานหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนชุมชนต่อไป	
กิจกรรม	**วัน/เดือน/ปี**	**เหตุผลการดำเนินกิจกรรมของชาวบ้าน**	**เหตุผลของนักพัฒนา**	**ผลที่เกิดขึ้น**
ประชุมกรรมการและคณะทำงานเพื่อสรุปงานและวางแผนงานต่อ	มีนาคม 2544	- เห็นว่าเป็นเรื่องดีและได้ข้อสรุปร่วมกันว่างานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีแม้ว่าจะมีชาวบ้านเข้าร่วมไม่ครบทุกหลังคาเรือน	- เพื่อกระตุ้นให้เกิดการสรุปงานร่วมกัน - กระตุ้นให้เกิดการคิดงานต่อ	- มีการคิดกิจกรรมต่อคือการเริ่มกิจกรรมด้านพัฒนาอาชีพ
- คณะกรรมการสำรวจปัญหาด้านอาชีพ-เศรษฐกิจชุมชน และเรื่องผู้สูงอายุ	มีนาคม 2544	- อยากเพิ่มรายได้ให้กับแม่บ้าน	-กระตุ้นให้คณะกรรมการตระหนักถึงปัญหาของสมาชิกในชุมชน	- นัดหมายกันไปดูงาน/ไปหางานที่กรมแรงงาน(ดินแดง)
1. ประสานหน่วยงานคือกระทรวงแรงงานเพื่อหางานมาให้ชาวชุมชน 2. คณะกรรมการศึกษาดูงานการจัดการขยะของชุมชนสุขสันต์ 26 3. ชุมชนจัดงานวันสงกรานต์	เมษายน 2544	- อยากทดลองประสานกับหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบด้านแรงงาน - คณะกรรมการสนใจเรื่องการรับซื้อขยะโดยขบวนการของชุมชน - ต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงาม	-กระตุ้นให้เกิด action -กระตุ้นให้เกิดการศึกษากิจกรรมจากชุมชนอื่น - ชุมชนมีศักยภาพในการจัดกิจกรรมได้เอง และสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชน	-คณะกรรมการพบเจ้าหน้าที่กองรับงานไปทำที่บ้าน แต่ไม่ประสบผลเพราะกรมไม่มีงาน - กรรมการเห็นว่า การจัดการขยะเป็นเรื่องที่มีปัญหามาก โดยเฉพาะการจัดในรูปของชุมชน จึงไม่มีการดำเนินการต่อ

				- ชาวบ้านทำกิจกรรมกันเอง มีสมาชิกเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก
กิจกรรม	**วัน/เดือน/ปี**	**เหตุผลการดำเนินกิจกรรมของชาวบ้าน**	**เหตุผลของนักพัฒนา**	**ผลที่เกิดขึ้น**
1. ประชุมคณะกรรมการชุมชนเพื่อกำหนดกระบวนการแก้ปัญหาด้านอาชีพ/เศรษฐกิจ 2. การประชุมผู้สูงอายุ 3. จัดทำข้อมูลชุมชน	พฤษภาคม 2544	- ต้องการหารายได้เสริมให้ครอบครัว/สมาชิกในชุมชน - ผู้สูงอายุมีปัญหา-ข้อสงสัยในเรื่องเงินสวัสดิการ SIF	- กระตุ้นให้มีการประชุมประจำเดือน - กระตุ้นให้มีการคิดและการดำเนินการตามแผนอย่างต่อเนื่อง - เพื่อกระตุ้นให้เกิดกลุ่มผู้สูงอายุ - เพื่อเสริมให้เกิดกลุ่มที่หลากหลายในชุมชน - เพื่อใช้เป็นเครื่องมือให้กรรมการลงชุมชนและมีข้อมูลเป็นของตนเอง	- กำหนดโครงการสำรวจชุมชน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำโครงการพัฒนาอาชีพและรายได้ต่อไป - คณะกรรมการเห็นควรกับการตั้งกลุ่มผู้สูงอายุแต่จะต้องทำโครงการสำรวจข้อมูลเพื่อทราบจำนวนผู้สูงอายุที่ชัดเจนเสียก่อน
- ประชุมชาวบ้านเรื่องการจัดตั้งกองทุนชุมชน(1 ล้านบาท)	มิ.ย. 2544	- ต้องการใช้ทราบข้อมูล เพื่อความชัดเจนและสามารถเข้าถึงกองทุนได้	- ใช้ข้อมูลเรื่องกองทุนเป็นเครื่องมือกระตุ้นสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรม	- มีสมาชิกเข้าร่วมประชุม ประมาณ 20 คน
- ประชุมชาวบ้านเรื่องการจัดตั้งกองทุนชุมชน(1 ล้านบาท)	ก.ค. 2544	- ต้องการใช้กองทุนชุมชน	- ใช้เรื่องกองทุนเป็นเครื่องมือกระตุ้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก	- มีสมาชิกเข้าร่วมประชุม ประมาณ 40 คน ส่วนใหญ่เป็นคนที่ต้องการใช้เงินจากกองทุน

- ประชุมชาวบ้านเรื่องการจัดตั้งกองทุนชุมชน(1 ล้านบาท)	ส.ค. 2544	- ต้องการใช้กองทุนชุมชน	- ใช้เรื่องกองทุนเป็นเครื่องมือกระตุ้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก	- มีสมาชิกเข้าร่วมประชุม ประมาณ 25 คน ส่วนใหญ่เป็นคนที่ต้องการใช้เงินจากกองทุน
กิจกรรม	**วัน/เดือน/ปี**	**เหตุผลการดำเนินกิจกรรมของชาวบ้าน**	**เหตุผลของนักพัฒนา**	**ผลที่เกิดขึ้น**
				- มีการหารือร่วมกันถึงแนวทางในการเพิ่มการมีส่วนร่วมจากสมาชิกในชุมชนโดยการออกเสียงตามสาย, เดินบอกเพื่อนบ้านข้างเคียงเพื่อให้เข้าใจร่วมกัน เป็นต้น - สมาชิกสะท้อนปัญหาว่า คนที่ไม่เข้าร่วมเพราะไม่ลำบาก-ไม่ต้องการเงินกองทุน
1.ประชุมชาวบ้านเรื่องการจัดตั้งกองทุนชุมชน(1 ล้านบาท)	ก.ย. 2544	- ต้องการใช้กองทุนชุมชน	- ใช้เรื่องกองทุนเป็นเครื่องมือกระตุ้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก	- มีสมาชิกเข้าร่วมประชุม ประมาณ 100คน ส่วนใหญ่เป็นคนที่ต้องการใช้เงินจากกองทุน - กรรมการต้องการเสนอชื่อเพื่อขอจัด

2. สำรวจข้อมูลร่วมกับคณะกรรมการชุมชน	ก.ย.(ต่อ)	- ต้องการทำให้เสร็จโดยเร็ว	- กระตุ้นให้ชาวบ้านสำนึกถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรม	ตั้งกองทุน - มีกรรมการ 2 ท่านร่วมเดินสำรวจเพิ่มเติมกับทีมวิจัย
กิจกรรม	**วัน/เดือน/ปี**	**เหตุผลการดำเนินกิจกรรมของชาวบ้าน**	**เหตุผลของนักพัฒนา**	**ผลที่เกิดขึ้น**
1. ประชุมคณะกรรมการเพื่อจัดงานลอยกระทง	ต.ค. 2544	- ต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี - เคนจัดและประสบความสำเร็จด้วยดีเมื่อปีที่ผ่านมา	- กิจกรรมด้านวัฒนธรรม ประเพณีเป็นเรื่องที่สามารถกระตุ้นให้ชาวชุมชนเข้าร่วมขบวนชุมชนได้ - พยายามถอยบทบาทการกระตุ้นเพื่อทดสอบความตั้งใจ/ความสามารถของคณะกรรมการ	- คณะกรรมการรุ่นใหม่ มีความกระตือรือร้น สามารถจัดงานได้ดี มีชาวบ้านในชุมชนและในละแวกใกล้เคียงเข้าร่วมงานจำนวนมาก - มีนักเลงท้องถิ่นเข้ามาหาเรื่อง แต่ประธานชุมชนสามารถจัดการได้

ภาคผนวก
อาชีพร้อยมาลัยในระบบเศรษฐกิจของเมือง

อาชีพ “ร้อยมาลัย” เป็นอาชีพของชาวชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 ที่มีความน่าสนใจในเรื่องกระบวนการผลิตและการเกื้อหนุนภายในระบบเศรษฐกิจของเมืองที่มีความซับซ้อน ซึ่งในส่วนนี้ได้นำเสนอเฉพาะในส่วนหลังเพิ่มเติมจากเนื้อหาที่ได้นำเสนอไว้ในเอกสาร โดยในเบื้องต้นชุมชนมีโครงสร้างความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจของเมือง ดังนี้

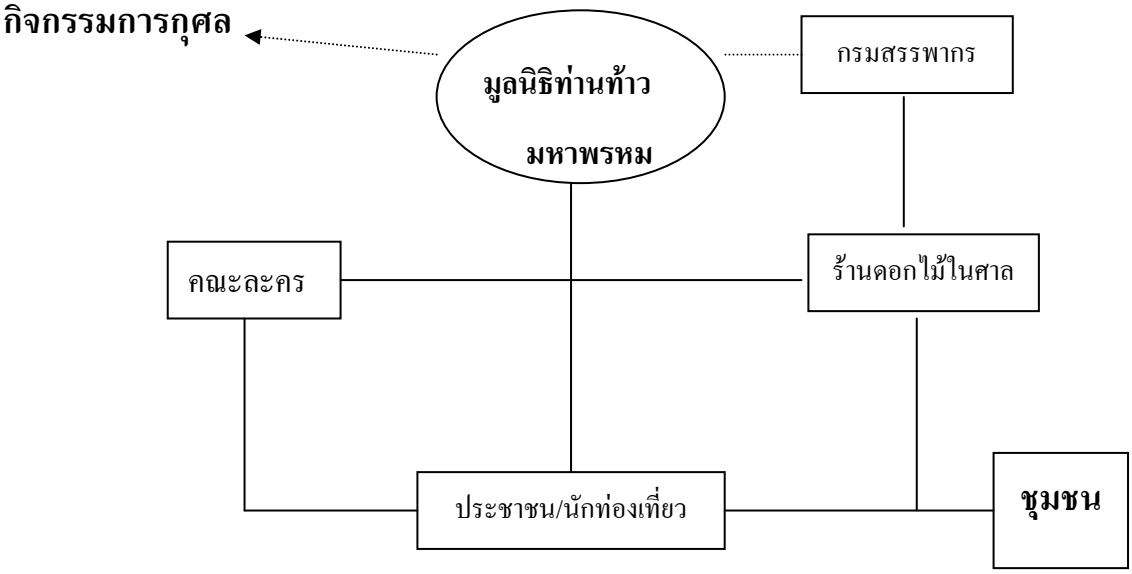

1. ชาวบ้านในชุมชนรับจ้างร้อยมาลัย โดยผู้นำชถมชนซึ่งเป็นเจ้าของร้านดอกไม้รับเหมามาร้อยและดูแลการจัดส่งโดยกระจายให้ชาวบ้านแต่ละครอบครัวร้อยต่ออีกทอดหนึ่ง
2. ร้านดอกไม้ที่ชนะการประมูลสถานที่ขายในศาล ขายดอกไม้และเครื่องบูชากราบไหว้ศาลพระพรหม เป็นผู้ว่าจ้างชาวชุมชนร้อยมาลัยเพียงอย่างเดียว โดยผ่านการดูแลและจัดการของน้องชายซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชน
3. คณะทำละครทำหน้าที่บริการแก้บนโดยมีประชาชนและนักท่องเที่ยวมาใช้บริการ ซึ่งการแก้บนทุกครั้งผู้มาใช้บริการต้องจุดธูป นำดอกไม้ธูปเทียนไหว้ศาล ทุกครั้งที่ประชาชนใช้บริการของละครรำ ร้านดอกไม้ก็จะขายของเครื่องบูชาได้ด้วย รายได้ของละครรำต่อรอบจะต้องหักจ่ายให้มูลนิธิอย่างเป็นระบบโดยการออกใบเสร็จของมูลนิธิทุกครั้งที่ให้บริการกับประชาชน ในขณะเดียวกันทุก ๆสิ้นปีก็จะต้องจ่ายภาษีให้กับรัฐด้วย
4. มูลนิธิจะมีรายได้หลายทาง

4.1) จากการบริจาคโดยตรงของประชาชนและนักท่องเที่ยว

4.2) จากการรำของคณะละครซึ่งคิดเป็นรอบ

4.3) จากการประมูลที่ขายดอกไม้และประมูลช้างไม้

โดยรายได้ของมูลนิธิจะรวบรวมนำไปบริจาคให้โรงพยาบาลของรัฐและมูลนิธิในพระบรมราชินูปถัมภ์และดูแลบูรณะศาลท่านท้าวมหาพรหม

ศาลท้าวมหาพรหมโรงแรมเอราวัณ

เมื่อปี พ.ศ. 2496 บริษัทโรงแรมไทยและการท่องเที่ยว จำกัด ซึ่งมีกระทรวงการคลังถือหุ้นใหญ่โดยมีพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เป็นประธานในสมัยนั้นได้เริ่มก่อสร้างโรงแรมเอราวัณขึ้น ต่อมาปี 2499 การก่อสร้างใกล้จะแล้วเสร็จ คณะกรรมการได้มอบหมายให้ผู้ควบคุมการก่อสร้างไปติดต่อพลเรือตรีหลวงสุวิชานแพทย์ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านโหราศาสตร์เพื่อหาฤกษ์วันเปิดดำเนินกิจการโรงแรม พล.ต.ต.หลวงสุวิชานแพทย์ได้แนะนำว่า เนื่องจากการวางศิลาฤกษ์ที่ได้กระทำไว้ไม่ถูกต้องจะต้องแก้ไขโดยการสร้างศาลท้าวมหาพรหมและศาลพระภูมิขึ้นไว้ โดยพลเรือตรีหลวงวิชานแพทย์ได้ทำพิธีบวงสรวง นายจิตร พิมพ์โกวิท ช่างกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบและปั้นพระรูปท่านท้าวมหาพรหมตามแบบแผนของกรมศิลปากร โดยรูปปั้นปูนปลาสเตอร์ปิดทอง นายเจือระวี ชมเสรี และหม่อมหลวงปุ่ม มาลากุล แห่งกรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบศาล ศาลท่านท้าวมหาพรหมได้สร้างเสร็จ และนำมาประดิษฐานที่โรงแรมเอราวัณ ในวันที่ 9 พฤศจิกายน 2499 โรงแรมเอราวัณจึงได้ถือเอาวันที่ 9 พฤศจิกายน ของทุกปีทำพิธีบวงสรวงของเทวสถานแห่งนี้เป็นประจำตลอดมา

ทุนพรหมวิหารโรงแรมเอราวัณ

เทวสถานท่านท้าวมหาพรหมโรงแรมเอราวัณ มีผู้จิตศรัทธาทั้งชาวไทยและต่างประเทศบริจาคเงินไว้เพื่อใช้ในการบูรณะซ่อมแซมและทำนุบำรุงเทวรูปท่านท้าวมหาพรหม เงินนี้ได้นำฝากธนาคารปรากฏว่ามีเงินเหลือจากการบูรณะซ่อมแซมอยู่เป็นจำนวนมากในปี พ.ศ. 2512 พลโทเฉลิมชัย จารุวัสต์ ประธานกรรมการบริษัทสหโรงแรมไทยและการท่องเที่ยว จำกัด ซึ่งเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินกิจการโรงแรมเอราวัณ ได้เสนอคณะกรรมการให้นำเงินไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่เกี่ยวข้องกับสาธารณะชน เนื่องจากเงินบริจาคมากขึ้นเรื่อยๆ คณะกรรมการได้มีมติให้มอบเงินนี้แก่โรงพยาบาลและสถานสาธารณะกุศลต่างๆ โดยใช้ชื่อที่มอบทุนนี้ว่า "ทุนพรหมวิหารโรงแรมเอราวัณ" วัตถุประสงค์ของทุนนี้ เพื่อให้โรงพยาบาลในถิ่นทุรกันดาร โดยได้เริ่มบริจาคเงินนี้ตั้งแต่กรกฎาคม พ.ศ. 2512

มูลนิธิทุนท่านเท้ามหาพรหมโรงแรมเอราวัณ

บริษัทสหโรงแรมและการท่องเที่ยว จำกัด ได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้ร่วมลงทุนกับเอกชนเช่าที่ดิน ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงแรมเอราวัณเดิมและสร้างโรงแรมเอราวัณใหม่บนที่ดินเดิม คณะกรรมการบริษัทสหโรงแรมและการท่องเที่ยว จำกัด ซึ่งมีนายไพจิตร โรจนวานิช เป็นประธานกรรมการได้ให้พื้นที่ดิน ซึ่งเป็นที่ตั้งของเทวสถานท่านเท้ามหาพรหมโรงแรมเอราวัณเนื้อที่ประมาณ 100 ตารางวา ออกจากที่ดินที่ให้เช่าและขออนุญาตจากกรุงเทพมหานครจัดตั้งทุนพรหมวิหารโรงแรมเอราวัณเป็นมูลนิธิขึ้น เพื่อที่จะได้มีผู้รับผิดชอบดูแลเงินที่ได้รับบริจาคจากเทวสถานแห่งนี้ โดยการจดทะเบียนจัดตั้งเป็นมูลนิธิขึ้นเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2531 ใช้ชื่อว่า "มูลนิธิท่านท้าวมหาพรหมโรงแรมเอราวัณ" ประกอบด้วยคณะกรรมการ 17 คน ประธานมูลนิธิ คือ นายไพจิตร โรจนวานิช

โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

1. รวบรวมและรับบริจาคเงินเพื่อนำไปบริจาคให้กับโรงพยาบาลของรัฐและกิจการต่างๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์และสาธารณะกุศล
2. บริจาคช่วยเหลือกิจการของหน่วยงานภาครัฐ ที่มีกิจกรรมด้านการบรรเทาสาธารณภัย เช่น ผู้ประสพอัคคีภัย วาตภัย ฯลฯ
3. บริจาคช่วยเหลือด้านการศึกษาแก่โรงเรียนของรัฐที่ขาดแคลนงบประมาณ นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งจนถึงปัจจุบันมูลนิธิได้บริจาคเงินสนับสนุนโรงพยาบาลและกิจการที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์และสาธารณสุขประมาณ 407,581,146.39 บาท (สี่ร้อยเจ็ดล้านห้าแสนแปดหมื่นหนึ่งพันหนึ่งร้อยสี่สิบหกบาทสามสิบเก้าสตางค์) ส่วนการบริจาคในกิจการด้านอื่นๆ มูลนิธิไม่ได้ทำ เนื่องจากเห็นว่ามีหน่วยงานอื่นๆดำเนินการกันมากพอแล้ว

รายได้หลักของมูลนิธิ

1. จากการเปิดประมูลสถานที่ ร้านขายดอกไม้ภายในศาล ที่มีเพียงร้างเดียว ซึ่งรายได้โดยเฉลี่ยต่อปีประมาณ 792,000 - 870,000 บาท (1) ข้อมูลจากเจ้าของร้านดอกไม้
2. จากการประมูลสถานที่ของคณะละคร (4 คณะ) ไม่ได้บอกจำนวนตัวเลขที่เป็นรายรับ อ้างว่าต้องขออนุญาตจากกรรมการมูลนิธิ
3. รายได้จากการบริจาคของประชาชนประมาณวันละ 10,000 - 15,000 บาท

ซึ่งมูลนิธิได้ทำตู้สำหรับบริจาค เฉลี่ยต่อปีประมาณ 5,000,000 - 6,000,000 บาท รายได้จากการบริจาคทั้งหมด จะนำส่วนรายได้จากการประมูลมาเป็นค่าบริหารงานของมูลนิธิฯ เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิมีประมาณ 10 คน โดยเป็นเจ้าหน้าที่คอยดูแลและทำความสะอาดศาลพระพรหม เก็บดอกไม้และของไหว้บูชาท่านท้าวมหาพรหม ดูแลอำนวยความสะดวกให้กับประชาชนที่เข้ามาไหว้ จำนวน 6 คน

คณะละครรำ

ละครรำในบริเวณศาลท่านท้าวมหาพรหมเกิดขึ้นจากการที่ประชาชนที่มาบนบานศาลกล่าวท่านท้าวมหาพรหม แล้วเมื่อบรรลุในสิ่งที่ขอ ได้ทำการแก้บนโดยจ้างละครรำถวาย ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะหาจ้างมาเอง ละครรำเมื่อรำเสร็จได้ค่าแล้วก็จะกลับไม่ได้อยู่ประจำ ต่อมาเมื่อจำนวนประชาชนที่ใช้บริการมีมากขึ้น ไม่สมารถจะไปกลับได้วันละหลาย ๆเที่ยว จึงติดต่อกับผู้ดูแลศาลท่านท้าวมหาพรหมในการขอนั่งพักบริเวณศาล ซึ่งมีคณะละครจำนวนมากแล้วแต่ว่าใครจะติดต่อเข้ามารำ ดยยังไม่มีการจัดระบบ ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งเป็นมูลนิธิท่านท้าวมหาพรหม ทางคณะบริหารของมูลนิธิได้จัดการคัดเลือกคณะละครรำที่มีชื่อเสียงและเคยมาบริการประชาชนเป็นประจำ ให้มาทำกิจการประจำโดยจ้างค่าบำรุงแก่มูลนิธิอย่างเป็นระบบ ดังนี้

อัตราค่ารำในแต่ละรอบ

จำนวนผู้รำ	อัตราค่ารำ/ รอบ	หัวหน้าคณะได้รับเงิน (กำไรสุทธิ / คน / รอบ)	มูลนิธิได้รับ	ผู้รำได้รับ/คน/รอบ
2 คน	260 บาท	30	70	20
4 คน	360 บาท	30	130	20
6 คน	610 บาท	30	190	20
8 คน	710 บาท	30	250	20

ปัจจุบันมีคณะละครที่ทำสัญญากับมูลนิธิปีต่อปี เพื่อประกอบการอย่างถูกต้องมีทั้งหมด 4 คณะ โดยใน 1 วัน จะมีคณะละคร 2 คณะมาคอยบริการประชาชนและนักท่องเที่ยว แต่ละคณะจะผลัดเวรกันหยุด โดยมาบริการ 1 วัน หยุด 1 วัน โดยแต่ละคณะจะบริการ คณะละ 8ชั่วโมง คณะละครที่ได้ทำสัญญากับมูลนิธิส่วนใหญ่จะเป็นคณะละครที่ทางมูลนิธิไว้วางใจในเรื่องการบริการและมีชื่อเสียง หนึ่งในสี่คณะที่น่าสนใจ คือ คณะละครรำของนางกนกพร ทิพย์โยสน

นางกนกพร ทิพย์โยสน ปัจจุบันอายุ 50 ปี เคยเป็นนางรำเมื่ออายุประมาณ 20 ปี รำอยู่ประมาณ 7 - 8 ปี โดยเป็นผู้รับจ้างรำ ต่อมาคิดจะตั้งคณะเองจึงขอแยกจากหัวหน้าคณะในขณะนั้น ปัจจุบันหัวหน้าคณะคนดังกล่าวก็ยังคงประกอบการที่ศาลท่านเท้ามหาพรหมเช่นเดียวกัน

ตระกูลของนางกนกพร เป็นคณะละครรำที่มีชื่อเสียงมาก โดยมีบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณถนนหลานหลวง ซึ่งบริเวณถนนหลานหลวงจะมีคณะละครที่เป็นที่รู้จักกันก็คือ คณะของนายพูน เรืองนนท์ เป็นตาของนางกนกพร ซึ่งอพยพมาจากจังหวัดนครศรีธรรมราชและเคยเชิดหนังตะลุงและเล่นละครเร่มาก่อน แต่มามีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักในเรื่องละครรำ และถ่ายทอดศิลปะนี้มาสู่

ลูกหลาน โดยลูกหลานของนายพูน ทุกคนมีอาชีพทางด้านการเล่นดนตรีไทย และละคร โดยมีลูกชายได้รับรางวัลศิลปินแห่งชาติสาขาละครชาตรี (นายทองใบ เรืองนนท์)

การจัดการบริหารคณะละครเป็นแบบระบบเครือญาติ โดยที่นางรำและผู้เล่นดนตรีก็เป็นญาติกันทั้งสิ้น และส่วนใหญ่ผู้รำละครจะจบการศึกษาจากโรงเรียนพานิชย์และอาศัยอยู่แถวหลานหลวงและวัดแคนางเลิ้ง

การบริการประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยว ในวันธรรมดาจะได้รำประมาณ 40 รอบ หากเป็นวันเสาร์ - อาทิตย์ ประมาณ 80 รอบ

ร้านดอกไม้มัณฑนา

นางมัณฑนา ผลสิน อายุ 54 ปี เจ้าของร้านดอกไม้อาชีพขายดอกไม้ จากการที่มาเฝ้าสามีที่โรงพยาบาลตำรวจ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับโรงแรมเอราวัณ ได้สังเกตว่ามีคนนำพวงมาลัยมาขายให้กับผู้ที่มาไหว้ท่านท้าวมหาพรหมเป็นประจำ เมื่อ 20กว่าปีที่แล้วดอกมะลิราคาลิตรละ 50 สตางค์ จึงเกิดความคิดว่าน่าจะร้อยพวงมาลัย แล้วนำมาขายที่ศาลพระพรหมในวันที่ต้องมาเยี่ยมสามี แต่ขณะนั้นนางมัณฑนาไม่เคยร้อยมาลัยมาก่อน จึงไปซื้อดอกมะลิมา 1 ลิตร แล้วมาหัดร้อยเองที่บ้าน ครั้งแรกมะลิทั้งลิตรเสียหมด จึงไปซื้อมาแล้วหัดร้อยใหม่อีกครั้ง แล้วนำมาลัยที่ร้อยได้ใส่กระด้งแบกขายตั้งแต่แถวละแวกถนนตรอกจันทร์เดินขายมาถึงศาลท่านท้าวมหาพรหม แล้วนำมาวางขาย มีนักท่องเที่ยวที่เป็นชาวตะวันตกมาซื้อมาลัย 20 บาท (ลงทุนประมาณ 1 บาท ขายได้ 20 บาท) ต่อมาจึงร้อยมาขายอีก โดยวางขายริมถนนนอกศาลและเห็นว่าขายได้กำไรดี จึงชักชวนญาติพี่น้องมาหัดร้อยพวงมาลัยแล้วนำมาขาย ต่อมาจึงขยับขยายเป็นร้านขายอยู่นอกศาล ต่อมาเมื่อมีการไล่ที่จึงหยุดขายไปช่วงหนึ่ง และกลับมาขายอีกครั้งเมื่อมูลนิธิท่านเท้ามหาพรหมเปิดประมูลที่เพื่อทำร้านขายดอกไม้บริเวณข้างในศาล การประมูลทำเมื่อ 10 กว่าปีที่แล้ว ประมูลครั้งแรกปีละ 25,000 บาท โดยทำสัญญาปีต่อปี ปัจจุบันจ่ายเดือนละ 66,000 - 70,000 บาท สำหรับค่าเช่าสถานที่ และต้องประมูลช้างไม้ที่ประชาชนซื้อ แล้วนำไปไหว้ถวายท่านท้าวมหาพรหม ซึ่งพนักงานของมูลนิธิจะเก็บรวบรวมเมื่อมีจำนวนมากพอเมื่อก่อนจะให้ร้านขายของที่ระลึก/ร้านขายของประดับมาประมูล ปัจจุบันร้านดอกไม้ของคุณมัณฑนาจะประมูลเพื่อนำมาขายใหม่

การผลิตมาลัยดอกไม้ นางมัณฑนารับดอกไม้สดมาจากปากคลองตลาดมาเป็นเวลานาน ปัจจุบันเพิ่มแหล่งรับซื้ออีกแห่งตลาดไท โดยส่งดอกไม้สดทั้งหมดซึ่งประกอบด้วย ดอกรักขาว ดาวเรือง กล้วยไม้ มะลิ ให้กับน้องชาย คือ นายโชคชัย ผลสิน ซึ่งปัจจุบันเป็นผู้นำชุมชนอยู่ในชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ 1 จัดการผลิตเป็นมาลัยดอกไม้สำเร็จที่พร้อมจะขายได้เลย โดยมีการตอบแทนค่าจัดการให้นายโชคชัย เดือนละ 7,000 บาท และจ่ายให้ภรรยาของนายโชคชัย เดือนละ 4,500 บาท

รายได้โดยประมาณในแต่ละวันของร้านดอกไม้ประมาณวันละ 10,000 - 15,000 บาท เคยได้สูงสุดวันละ 20,000 บาท ในช่วงเทศกาล การบริการจัดการในร้านเป็นแบบกึ่งครอบครัว กึ่งธุรกิจ โดยผู้ทำหน้าที่ขาย เก็บเงินเป็นลูกชาย/ แม่ ส่วนการเก็บรักษาดอกไม้ใช้วิธีการจ้างลูกจ้าง การลงบัญชีของ เช็คของจ้างหลาน

ส่วนที่ 1
เกริ่นนำ

รายงานการวิจัยฉบับนี้เป็นโครงการวิจัยต่อเนื่องจากการศึกษาในระยะที่ 1 คือการพัฒนาโครงการซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างกรอบความคิดในการทำชุดโครงการวิจัย การศึกษาครั้งนั้นได้ใช้เวลา 6 เดือน ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2540ไปจนถึงเดือนเมษายน 2541 ทางคณะผู้วิจัยได้กรอบความคิดและแนวทางการวิจัยเรื่อง " พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมืองระยะที่ 2 และ 3 " ผลการศึกษาระยะที่ 1 พบว่าชุมชนแออัดมีหลากหลายประเภท ทั้งที่เป็นชุมชนเก่าแก่ดั้งเดิม ชุมชนบุกรุก(ทั้งที่เป็นชุมชนบุกรุกเก่าและบุกรุกใหม่) ชุมชนใหม่ที่เกิดจากการไล่ลื้อ สำหรับเมืองใหม่บางพลีซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาวิจัยจัดว่าเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ในย่านอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐที่สร้างขึ้นมาเป็นเมืองบริวารรองรับการเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานคร การศึกษาครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชน ทั้งในทางเศรษฐกิจ(หรือการทำมาหากิน) ทางสังคม การเมือง วัฒนธรรมประเพณี และลักษณะอยู่อาศัย ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ในชุมชนและกระบวนการจัดการองค์กรและเครือข่ายองค์กรชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชน องค์กรชุมชนและเครือข่ายเพื่อที่จะนำไปสู่การจัดกิจกรรมหรือโครงการที่สอดคล้องกับลักษณะความสัมพันธ์ ตลอดจนหาแนวทางในการพัฒนาองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งในระยะต่อไป ทีมศึกษาวิจัยประกอบด้วยนายภุชงค์ เสนานุช เป็นนักวิจัยจากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ รับผิดชอบในการประสานงานทั่วไป สนับสนุนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลของชุมชนโดยมีนายวัชรพงษ์ คงมั่น และนายสุริยันต์ คงมั่น ซึ่งเป็นนักพัฒนาองค์กรเอกชนของสถาบันพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสิ่งแวดล้อมเมือง ที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ทำหน้าที่ศึกษาชุมชน เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนและสังเกตแบบมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ส่วนวิธีการศึกษาทีมวิจัยได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในพื้นที่โดยการเริ่มต้นด้วยการศึกษาเอกสาร และข้อมูลพื้นฐาน อันได้แก่ รายละเอียดของโครงการเมืองใหม่บางพลี รายงานการศึกษาวิจัยและวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเมืองใหม่บางพลีเด็นต่าง ๆ จากนั้นทีมวิจัยได้ประชุมตัวแทนชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาและตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อชี้แจงโครงการวิจัยและแนะนำทีมศึกษาวิจัยก่อนลงเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการแถลงข่าวผ่านบางพลีเคเบิ้ลทีวี เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบอย่างทั่วถึง นอกจากที่ยังได้จัดทำแผ่นพับแนะนำโครงการอีกด้วย ในขณะเดียวกันก็สร้างเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลพร้อมทดลอง ปรับปรุงและให้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมการเพื่อจัดทำแบบสอบถาม และสัมภาษณ์บุคคลสำคัญของชุมชนชนได้แก่ผู้นำชุมชน ผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนมาเป็นเวลานานตลอดจนกลุ่มต่าง ๆที่มีอยู่ในชุมชนในเรื่องของประวัติศาสตร์ชุมชน พัฒนาการและการ

เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชน กิจกรรมการพัฒนาชุมชน จัดสนทนากลุ่ม (Focus group) ในประเด็นเฉพาะเช่นกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้านในประเด็นเรื่องกระบวนการจัดตั้งกลุ่ม การดำเนินงานของกลุ่ม บทบาทของกลุ่มต่อการพัฒนาชุมชน และปัญหาอุปสรรคที่ขัดขวางการดำเนินงานของกลุ่ม ตลอดจนความต้องการของกลุ่มที่จะพัฒนาศักยภาพให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ทีมวิจัยยังได้สัมภาษณ์ผู้บริหารหน่วยงานที่ดูแลชุมชนเมืองใหม่บางพลี เช่น นายกเทศมนตรี ปลัดเทศบาล หัวหน้าสถานีอนามัย หัวหน้าสำนักงานการเคหะชุมชน ผู้จัดการนิคมอุตสาหกรรม และผู้กำกับสถานีตำรวจภูธรเมืองใหม่บางพลี เพื่อทราบนโยบาย แผนงาน ภารกิจที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ตลอดจนทัศนะในด้านต่าง ๆที่มีต่อชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ทีมนักวิจัยได้มีการประชุมและเปลี่ยนความคิดเห็นกับนักวิชาการและที่ปรึกษาของโครงการเป็นระยะตลอดช่วงเวลาดำเนินการ กล่าวได้ว่าการศึกษาครั้งนี้ได้เน้นให้ความสำคัญกับกระบวนการศึกษาชุมชนร่วมกันระหว่างทีมนักวิจัย และองค์กรชุมชน ตลอดจนหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ เพื่อที่จะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางการทำงานร่วมกันในระยะต่อไป

ส่วนที่ 2
สำรวจงานวรรณกรรมของชุมชน

เนื่องจากเมืองใหม่บางพลี เป็นเมืองใหม่แห่งแรกและมีขนาดใหญ่ที่สุดที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐ จึงทำให้มีผู้คนสนใจศึกษาวิจัยชุมชนแห่งนี้ในมิติที่แตกต่างกันไป จากการศึกษาค้นคว้างานศึกษาวิจัยพบว่ามีประเด็นต่าง ๆดังนี้

1.ลักษณะทั่วไปของคนในชุมชนเมืองใหม่บางพลี การศึกษาวิจัยของสมชัย เชาว์พฤฒิพงศ์ (2534) พบว่าส่วนใหญ่มีประกอบอาชีพค้าขาย และประกอบกิจการร้านค้า (ร้อยละ 34) รองลงมาคือรับจ้างและเป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม(ร้อยละ 22) ขณะเดียวกันก็มีอาชีพรับราชการ (ร้อยละ16) ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันอาชีพอื่น ๆ ซึ่งมักระบุว่าเป็นแม่บ้านส่วนใหญ่(ร้อยละ 16.7) ส่วนระดับการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่เป็นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย, ปวช., ปวส. หรือเทียบเท่า (ร้อยละ30.6) รองลงมาคือการศึกษาระดับประถม (ร้อยละ 25) ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ร้อยละ 22.2) ระดับปริญญาตรี (ร้อยละ18.8)และอื่น ๆ (ร้อยละ 5) ซึ่งระบุว่าเป็นการศึกษาระดับปริญญาโท 2 คน ขณะที่ระดับรายได้ของบุคคลโดยเฉลี่ยประมาณ 8,750 บาท และรายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยประมาณ 10,311 บาท สำหรับสถานภาพของผู้อยู่อาศัยพบว่า ส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้เช่าซื้อบ้าน และอาคารของการเคหะแห่งชาติ เป็นรายแรกและอยู่อาศัยด้วยตนเองตลอดมา (ร้อยละ 50) รองลงมาเป็นผู้มาเช่าซื้อต่อจากบุคคลที่เคยอยู่มาก่อน และเป็นเพียงผู้มาเช่าอาคารหรือบ้านที่อยู่อาศัยของผู้อื่นเท่านั้นในสัดส่วนเท่า ๆ กัน (ร้อยละ 25) ส่วนปุณณภา ไกรสินธุ์ อธิบายว่าลักษณะทั่วไปของคนที่อาศัยอยู่ในเมืองใหม่บางพลี

ประมาณร้อยละ 80 เป็นผู้ที่อยู่ในวัยทำงาน อายุเฉลี่ย 36 ปี มีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ย 7.8 คนต่อครอบครัว ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์จำนวนสมาชิกครอบครัวที่กำหนดในมาตราฐานที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมของการเคหะแห่งชาติ ที่กำหนดไว้ 5 คนต่อครอบครัว ระดับการศึกษาของผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีการศึกษาค่อนข้างต่ำกล่าวคือ ระดับ ม.ศ. 5 หรือเทียบเท่า และต่ำกว่า ม.ศ 5 เกิน 2ใน 3 ของจำนวนผู้อยู่อาศัย ร้อยละ 65 และร้อยละ 78 ตามลำดับ ระดับรายได้ส่วนใหญ่ต่อคนของผู้อยู่อาศัยโดยเฉลี่ยต่อเดือน 7,270.50 บาท อาชีพของผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นลูกจ้างหน่วยงานเอกชน (ร้อยละ40) รองลงมาคือดำเนินธุรกิจส่วนตัว(ร้อยละ39.2) และกลุ่มข้าราชการและรัฐวิสาหกิจ(ร้อยละ14.5) ตามลำดับหากพิจารณาดูจากที่อยู่อาศัยพบว่ากลุ่มอาชีพลูกจ้างหน่วยงานเอกชนส่วนใหญ่เป็นผู้อยู่อาศัยในเรือนแถวชั้นเดียวและเรือนแถวสองชั้น สำหรับกลุ่มผู้ดำเนินธุรกิจส่วนตัวพบมากในอาคารพาณิชย์ เนื่องจากประกอบการค้าในที่พักอาศัยนั่นเอง ส่วนกลุ่มข้าราชการและรัฐวิสาหกิจจะอยู่ในบ้านประเภทบ้านแฝด 40 ตารางวา และบ้านแฝด 50 ตารางวา ด้านสถานที่ทำงานของผู้อยู่อาศัยพบว่ามี 3 กลุ่มได้แก่ คือ กลุ่มผู้ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ในชุมชนมีประมาณ 1 ใน 3 (ร้อยละ 35.7) และกลุ่มที่ทำงานนอกชุมชนมีกว่า 1 ใน 3 เล็กน้อย (ร้อยละ38) ที่เหลือเป็นกลุ่มผู้ประกอบการค้าอยู่ในที่พักอาศัย หากจำแนกตามลักษณะการครอบครองที่อยู่อาศัยพบว่ากลุ่มที่ทำงานภายในชุมชนเมืองใหม่บางพลีส่วนใหญ่ได้แก่ผู้เช่าบ้านพักอาศัยในชุมชนเองคิดเป็นร้อยละ 69 แต่กลุ่มที่ทำงานภายนอกชุมชนเกือบครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 47.8) คือกลุ่มที่เป็นเจ้าของที่พักอาศัยในชุมชนเมืองใหม่บางพลี (ปุณณภา ไกรสินธุ์ : 2535)

2.ปัญหาของชุมชนเมืองใหม่บางพลี วิทยานิพนธ์ของปุณณภา ไกรสินธุ์ (2535) ได้แสดงให้เห็นว่าเมืองใหม่บางพลี มีปัญหาด้านสภาพแวดล้อมชุมชน ได้แก่ปัญหาด้านกายภาพและปัญหาด้านการจัดการโดยปัญหาด้านกายภาพได้แก่ บรรยากาศแวดล้อมชุมชนไม่ดี และมีปัญหาการออกแบบวางผังระบบสาธารณูปโภค และบริการยังไม่เหมาะสม ส่วนปัญหาด้านการจัดการได้แก่ ปัญหาความสะอาด และการดูและรักษาสภาพสถานที่สิ่งอำนวยความสะดวก ปัญหาการขาดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนปัญหาในการอยู่อาศัยร่วมกัน และปัญหาในการให้บริการของการเคหะแห่งชาติ นอกจากนี้ งานสำรวจปัญหาชุมชนเมืองใหม่บางพลีโดยธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2537) พบว่า ปัญหาที่รวบรวมทั้งหมดสามารถแยกออกเป็น 2 ประเด็นคือ ปัญหาทางกายภาพได้แก่ปัญหาขยะ น้ำประปา สถานีอนามัย การจัดตั้งสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และนันทนาการที่เหมาะสม ปัญหาเหล่านี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไขโดยอาศัยหน่วยงานของรัฐและอื่นๆเข้าร่วม ประเด็นที่สองคือปัญหาทางสังคมได้แก่ปัญหาอาชญากรรมต่างๆ ผู้วิจัยให้ข้อเสนอว่าน่าจะแก้ไขได้โดยการใช้กลุ่มประชาชนโดยวิธีการพัฒนาชุมชนและพัฒนาสังคม

3.คุณภาพชีวิตของคนในเมืองใหม่บางพลี เป็นการศึกษาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของคนในสังคม

อุตสาหกรรมใหม่มี 4 เรื่องดังนี้ เรื่องที่ 1 ด้านเศรษฐกิจและด้านสติปัญญา (ขัตติยา กรรณสูต : 2540) เรื่องที่ 2 ด้านสภาพแวดล้อมในการอยู่อาศัย บริการสาธารณะและการมีส่วนร่วมในชุมชนและสังคม (นวลใย หาริวร : 2540) เรื่องที่ 3 ด้านชีวิตการทำงานการใช้เวลาและนันทนาการ (ปภาทิพ พงศ์ศุภนิมติ : 2540) และเรื่องที่ 4 ด้านโภชนาการสุขภาพอนามัยและด้านชีวิตครอบครัว (พรรณปพร เอกพัฒน์ : 2540) ซึ่งงานวิจัยทั้ง 4 เรื่องนี้ศึกษาจากกลุ่มตัวอย่าง 500 คน จากชุมชนย่านนิคมอุตสาหกรรมลาดกระบัง 250 คน จากชุมชนเมืองใหม่บางพลี 250 คน โดยใช้แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

งานวิจัยเรื่องแรกคือคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจและสติปัญญา พบว่าค่าใช้จ่ายประจำและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ของกลุ่มบางพลีจะมากกว่าลาดกระบังและมีมูลค่าทรัพย์สินทั้งที่เป็นที่ดิน บ้าน และเครื่องอำนวยความสะดวกทั้งหลายรวมทั้งเงินออมในระดับที่ต่ำกว่าลาดกระบัง ส่วนเรื่องทรัพย์สินแม้ส่วนใหญ่ทั้งสองกลุ่มจะไม่มี แต่กลุ่มบางพลีที่มีหนี้สินจะมีวงเงินสูงกว่าลาดกระบัง ในด้านสติปัญญาโดยภาพรวมทั้งสองกลุ่มส่วนใหญ่ตนเองและคู่สมรสจะมีการศึกษาอยู่ระดับไม่เกินประถมศึกษา โดยบางพลีจะมีมากกว่าลาดกระบัง ในขณะที่การศึกษาของบุตรทุกกลุ่มมีแนวโน้มสูงขึ้น แต่กลุ่มบางพลีจะน้อยกว่าลาดกระบัง

งานวิจัยเรื่องที่สองคุณภาพชีวิตด้านสภาพแวดล้อมในการอยู่อาศัย บริการสาธารณะ และการมีส่วนร่วมในชุมชนและสังคม พบว่า คุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งสองชุมชนโดยภาพรวมไม่มีความแตกต่างแต่ไม่ดีเท่าที่ควร คือ บ้าน 1 หลังส่วนใหญ่อยู่อาศัย 1 ครอบครัว แต่มีจำนวนสมาชิก 2-5 คน ในขณะที่บ้าน 1 หน่วยต่อครอบครัวส่วนในใหญ่แล้วหมายถึง 1 ห้อง ซึ่งการใช้ห้องของทั้งสองชุมชน 1 ห้องเป็นที่นอน ที่พักผ่อน ที่ประกอบการ และที่รับประทานอาหารเป็นส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 44.2 และร้อยละ 42.8 ในพื้นที่สูงสุดระหว่าง 11-20 ตารางเมตร ห้องอาบน้ำ ห้องสุขา และรูปแบบส้วมอยู่ในเกณฑ์ดี ส่วนใหญ่เป็นห้องน้ำรวมห้องสุขามีใช้ส่วนครอบครัว ใช้พื้นที่ระหว่าง 1-30 ตารางเมตร แหล่งน้ำบริโภคทั้งสองชุมชนซื้อน้ำขวด แต่แหล่งน้ำอุปโภคชุมชนลาดกระบังใช้น้ำบาดาล ส่วนชุมชนเมืองใหม่บางพลีใช้น้ำประปามิเตอร์ของตนเอง และมีการระบายน้ำเสียออกจากบ้านโดยมีท่อระบายน้ำออกนอกบ้าน แต่การระบายน้ำส้วมของชุมชนลาดกระบังมีการระบายลงบ่อเกอระสูงกว่าชุมชนเมืองใหม่บางพลี

งานวิจัยเรื่องที่สามคุณภาพชีวิตด้านชีวิตการทำงาน การใช้เวลาและนันทนาการ พบว่าคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนเมืองใหม่บางพลีและชุมชนลาดกระบังไม่มีความแตกต่างกัน โดยชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีคุณภาพชีวิตด้านการทำงานและการใช้เวลาอยู่ในเกณฑ์ดี กล่าวคือ ประชากรส่วนใหญ่มีงานทำในสภาพการทำงานที่มั่นคง มีรายได้แน่นอน โดยปกติจะทำงานวันละ 6-8

ชั่วโมง ทำงานสัปดาห์ละ 6 วัน และ 5 วัน ตามลำดับ และจะมีวันหยุดเดือนละ 4-8 วัน การทำงานส่วนใหญ่จะเริ่มที่ 08.00 น. และเลิกงานเวลา 16.00 น. หรือ 17.00 น. และมีเวลาพักระหว่างการทำงาน 1 ชั่วโมงต่อ 1 วัน ประชากรส่วนใหญ่พึงพอใจในงานที่ตนทำอยู่ โดยพิจารณาจากการที่ไม่เคยมีปัญหาการประท้วงในการทำงาน มีการว่างงานทำน้อยมาก ซึ่งหากไม่ทำงานก็มีสาเหตุอันเนื่องมาจากการลาออกของตนเอง ในด้านความรู้ความสามารถนั้น ประชากรส่วนใหญ่เห็นว่าตนเองมีความรู้ที่เพียงพอและเหมาะสมกับงานที่อยู่ในปัจจุบัน มีความพร้อมและมั่นใจในความสามารถของตนเอง โดยไม่หวังพึ่งโชคชะตา สำหรับด้านการใช้เวลาและนันทนาการของประชากรทั้ง 2 แห่งนี้ คือ เวลาก่อนออกไปทำงานจะปฏิบัติภารกิจส่วนตัวของตนเองในแต่ละวัน โดยเฉลี่ย 1-2 ชั่วโมง และหลังจากเลิกงานแล้วจะกลับมาพักผ่อน โดยเริ่มตั้งแต่เวลา 17.00 น. เป็นต้นไป กิจกรรมที่กระทำในแต่ละวัน คือการอ่านหนังสือ ฝึกเล่นดนตรี เล่นกีฬา ปลูกต้นไม้ และกิจกรรมที่ใช้เวลามากที่สุด และเป็นส่วนใหญ่ของกลุ่มประชากร คือ การดูโทรทัศน์ กิจกรรมในวันหยุดก็จะมีลักษณะคล้ายกันกับกิจกรรมในวันทำงาน และจะมีการทำกิจกรรมทางศาสนา รวมถึงการทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนหรือกิจกรรมเพื่อสังคมด้วย นอกจากนี้จะใช้เวลาในการเดินซื้อของ เดินเที่ยวห้างสรรพสินค้า และการไปรับประทานอาหารนอกบ้าน สำหรับเรื่องของความต้องการศึกษาต่อหรือเพิ่มพูนความรู้ด้านอาชีพนั้น พบว่ามีความต้องการอยู่มาก แต่จากการสำรวจไม่พบว่าประชากรทั้ง 2 แห่งนี้ได้ใช้เวลาสำหรับกิจกรรมนี้แต่อย่างใด

งานวิจัยเรื่องที่ 4 คุณภาพชีวิตด้านโภชนาการสุขภาพอนามัยและด้านชีวิตครอบครัว พบว่า คุณภาพชีวิตของชุมชนบางพลี และชุมชนลาดกระบังไม่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ คุณภาพชีวิตด้านครอบครัวยังอยู่ในเกณฑ์ดี โดยมีสถานภาพการสมรสแล้วมากที่สุด เมื่อสมรสแล้วอยู่ด้วยกันมากกว่าแยกกันอยู่ ส่วนกลุ่มที่แยกกันอยู่มีจำนวนน้อยแยกกันอยู่จากการทำงานกัน คนละแห่งหรือคู่สมรสอยู่ต่างจังหวัด จึงจำเป็นต้องแยกกันชั่วคราว หรือมีความขัดแย้งกันไม่ลงรอยกัน จนหย่าจากกัน อยู่ด้วยกันโดยมีการจดทะเบียนสมรสมากกว่าไม่มีการจดทะเบียนสมรส และมีการจดทะเบียนสมรสครั้งเดียวมากที่สุด ส่วนกลุ่มที่มีการจดทะเบียนสมรสหลายครั้งมีจำนวนไม่มาก เมื่อสมาชิกในครอบครัวเกิดเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ รวมทั้งโรคจากความเครียด วิกลจริต ในครอบครัวจะดูแลสมาชิกกันเองโดยไม่คิดว่าเป็นภาระต่อครอบครัว เพราะเห็นว่าผู้เจ็บป่วยเป็นบุคคลที่มีคุณค่าในครอบครัวควรให้ความช่วยเหลือดูแลสมาชิกที่ป่วย ซึ่งคนส่วนใหญ่ได้รับความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ ในด้านการดูแลครรภ์ ประชาชนหันไปพึ่งบริการของแพทย์โดยตรงมากกว่าแต่ก่อน

4.ความต้องการที่อยู่อาศัยในโครงการเมืองใหม่บางพลี การเคหะแห่งชาติได้สำรวจความต้องการที่อยู่อาศัยโดยการสัมภาษณ์คนงานในโรงงานอุตสาหกรรม 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือโรงงานที่ตั้งอยู่ในรัศมี 30 กิโลเมตร รอบมืองใหม่บางพลี กลุ่มสองคือโรงงานที่ตั้งอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมบางพลี โดยแบ่งสัมภาษณ์ระดับหัวหน้าคนงานร้อยละ 25 และคนงานทั่วไปร้อยละ

75 รวมทั้งสิ้น 355 ราย ผลการสำรวจพบว่า ร้อยละ 94 ของคนงานทั้งหมดไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่จะเช่าบ้านอยู่ไม่ไกลจากที่ทำงาน ใช้เวลาเดินทางไม่เกิน 30 นาที คนงานส่วนใหญ่ในนิคมอุตสาหกรรมบางพลี อาศัยอยู่ในมองใหม่บางพลี ร้อยละ 80 ของผู้ที่อยู่ในโครงการเมืองใหม่บางพลีจึงมีสัดส่วนค่อนข้างสูง จากข้อมูลที่สำรวจได้พบว่าร้อยละ 43 ของคนงานทั้งหมดต้องการซื้อบ้านในเมืองใหม่บางพลี ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนงานที่มีรายได้น้อย กล่าวได้ว่าความต้องการที่อยู่อาศัยในเมืองใหม่บางพลีที่สำรวจได้ จะมีมากถึง 25,485 หน่วย เป็นความต้องการที่เกิดจากผู้ที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมบริเวณรอบ ๆ โครงการ ซึ่งยังไม่ได้รวมถึงความต้องการที่อยู่อาศัยที่เกิดจากผู้ที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ จึงน่าจะมีการพิจารณาแนวทางการใช้ที่ดินของโครงการเมืองใหม่บางพลี วาระ 2 ใหม่ เนื่องจากที่ดินที่จัดเตรียมไว้เป็นที่อยู่อาศัยไม่เพียงพอที่จะสนองตอบความต้องการที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นได้ (การเคหะแห่งชาติ : 2533)

5.ความพึงพอใจของผู้อยู่อาศัยต่อการให้บริการของเคหะชุมชนบางพลี การศึกษาวิจัยของสมชัย เชาว์พฤฒิพงศ์ เรื่องความพึงพอใจของผู้อยู่อาศัยต่อการให้บริการของการเคหะบางพลี (2534) ผู้วิจัยพบว่า บริการของการเคหะแห่งชาติไม่ว่าจะเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับความสะดวกในการทำสัญญา ชำระค่าเช่าซื้อ ความรวดเร็วในการให้บริการ และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน ผู้อยู่อาศัยในชุมชนเมืองใหม่บางพลีโดยส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่า การให้บริการในเรื่องดังกล่าวเป็นไปด้วยความสะดวกและรวดเร็วพอสมควร แต่มีข้อน่าสังเกตคือกลุ่มผู้อยู่อาศัยในบ้านแฝด ซึ่งถือว่ามีระดับรายได้ปานกลางกลับมีความไม่พึงพอใจมากกว่ากลุ่มผู้อยู่อาศัยอื่น ๆ นอกจากนี้ยังค้นพบว่า ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีความเห็นว่าบริการเรื่องการเก็บขยะและรักษาความสะอาดอย่างสม่ำเสมอ การบริการน้ำประปาที่มีปริมาณและคุณภาพเพียงพอ และการติดตามแก้ไขปัญหาข้อร้องทุกข์จากประชาชนยังคงไม่มีประสิทธิภาพพอ นอกจากนี้การศึกษาของปุณณภา ไกรสินธุ์ (2535) ยังพบว่าผลการสำรวจทัศนคติผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีความไม่พึงพอใจกับชุมชน โดยปัญหาด้านการจัดการมีอิทธิพลต่อความไม่ถึงพอใจมากกว่าด้านกายภาพ

จะเห็นว่างานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเชิงสำรวจสภาพปัญหาชุมชน คุณภาพชีวิตของคนเมืองใหม่บางพลีในด้านต่าง ๆ ความต้องการด้านที่อยู่อาศัย และความพึงพอใจของผู้อยู่อาศัยต่อการให้บริการของการเคหะแห่งชาติ ส่วนการวิจัยครั้งนี้มุ่งนำเสนอในแง่มุมที่เกี่ยวกับพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การทำมาหากินและความสัมพันธ์ของผู้คน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนักการเมืองท้องถิ่นกับชุมชน บทบาทขององค์กรชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

ส่วนที่ 3
จุดกำเนิดของชุมชน

การสร้างเมืองใหม่นั้นมีมานานแล้วไม่ใช่เพิ่งจะเริ่มมีการสร้างเมืองใหม่ "..ไม่ว่ายุคไหน เมืองไหนก็มีเมืองใหม่ทั้งนั้น เชียงใหม่ หรือกรุงเทพมหานครต่างก็เคยเป็นเมืองใหม่มาก่อน.."(สุเมธ ชุมสาย ณ.อยุธยา : 2534) แต่เมืองใหม่ที่จะกล่าวถึงนี้เป็นเมืองบริวารที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรองรับการเจริญเติบโตและการขยายตัวของเมืองหลวง เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรมและความสะดวกในการคมนาคม ทำให้คนในภาคชนบทอพยพหลั่งไหลมาแออัดอยู่ในเมืองหลวงมากขึ้นก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมาย เช่นปัญหาการจราจร ปัญหาผังเมืองที่ไม่มีระเบียบในการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ตลอดจนปัญหาชุมชนแออัด ซึ่งปัญหาดังกล่าวนับวันปัญหาจะทวีความรุนแรงมากขึ้นโดยเฉพาะการขาดแคลนที่อยู่อาศัยและสิ่งสาธารณูปโภค แนวคิดในการพัฒนาเมืองใหม่ สร้างเมืองบริวารรอบเมืองหลวงจึงถูกเสนอให้เป็นทางเลือกของการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2518 รัฐบาลได้กำหนดเป้าหมายของการพัฒนากรุงเทพมหานครโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาเมืองใหม่ขึ้นชานเมือง เพื่อรองรับการเพิ่มขึ้นของประชากรและการเจริญเติบโตของเมือง ชุมชนเมืองใหม่บางพลีจึงได้เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาลสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรีโดยคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้การเคหะแห่งชาติดำเนินการเมื่อวันที่ 3ตุลาคม2521 โดยใช้เงินกู้จากธนาคารพัฒนาเอเชีย(Asian Development Bank) และUSAID ที่อำเภอบางบ่อในขณะนั้น (ต่อมาปีพ.ศ 2528 รัฐบาลได้ประกาศจัดตั้งสุขาภิบาลบางเสาธง ครอบคลุมพื้นที่เมืองใหม่บางพลีทั้งหมดโดยให้ขึ้นอยู่กับกิ่งอำเภอบางเสาธง) ลุงสำอางค์ซึ่งมีพื้นเพเป็นคนที่นี่เล่าให้ฟังว่า "...บริเวณนี้ในอดีตเป็นพื้นที่ป่าชายเลนเนื่องจากอยู่ติดกับทะเล ต่อมาเมื่อทางการตัดถนนสุขุมวิทเลียบขนานไปกับทะเลจึงทำให้ถนนดังกล่าวเป็นเสมือนเขื่อนกั้นน้ำทะเล ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้เริ่มทำการปรับพื้นที่เนื่องจากเป็นที่ลุ่มที่มีแต่ตอแสม ชาวบ้านจึงได้เริ่มทำนาปลูกข้าวและขุดบ่อเลี้ยงปลาเป็นอาชีพต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2511 การปลูกข้าวเริ่มได้ผลผลิตไม่เต็มที่เนื่องจากมีแมลง สัตว์และศัตรูพืชรบกวนชาวบ้านจึงได้เลิกปลูกข้าวแต่ยังคงยึดอาชีพเลี้ยงปลาอยู่ ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2518 การเคหะแห่งชาติมีนโยบายสร้างเมืองใหม่ขึ้นจึงได้ดำเนินการซื้อที่ดินบริเวณนี้ หลังจากนั้นก็มีการตั้งโรงงานและหมู่บ้านจัดสรรในบริเวณนี้ผู้คนจึงได้อพยพเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตอนนี้อยู่กันอย่างหนาแน่นมาก ส่วนใหญ่เป็นแรงงานอพยพเข้ามาอาศัยเช่าบ้านหรือหอพักอยู่กัน คนในพื้นที่ดั้งเดิมจริง ๆมีน้อย..."(นายสำอางค์ แซ่ลี้, นายกเทศมนตรี : 18 ตุลาคม 2542)

เมืองใหม่บางพลีเริ่มสร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2528 ที่บริเวณ กม.23 ของถนนบางนา-ตราด ถูกขนาบทั้งสองด้านด้วยคลองหัวเกลือและคลองเจริญราษฎร์ โดยมีถนนแยกจากถนนบางนา-ตราดเข้าไปประมาณ 700 เมตร อยู่ในเขตเทศบาลตำบลบางเสาธงกิ่งอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ มีเนื้อที่ทั้งหมด 4,469 ไร่โดยการเคหะแห่งชาติเป็นหน่วยรับผิดชอบหลักในการสร้างเมืองได้ตั้งเป้าไว้ว่า"..เมืองใหม่บางพลีเป็นเมืองใหม่แห่งแรกและแห่งใหญ่ที่สุดใน

ประเทศไทยที่ประกอบไปด้วยที่อยู่อาศัยหลายลักษณะ นิคมอุตสาหกรรม ศูนย์ราชการและสถานศึกษาระดับต่าง ๆ ย่านธุรกิจการค้า ตลอดจนสาธารณูปกรต่าง ๆ สวนสาธารณและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชุมชน.." มีเป้าหมายของการสร้างเมืองที่สำคัญคือ ประการแรก กระจายงานและประชากรออกจากกรุงเทพมหานคร ประการที่สอง ส่งเสริมให้เกิดศูนย์กลางอุตสาหกรรมและพานิชกรรมแห่งใหม่นอกเขตกรุงเทพฯ ประการที่สาม จัดสร้างระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่จำเป็นและเหมาะสมต่อการสร้างเมืองแห่งใหม่นอกเขตกรุงเทพมหานครและประการที่สี่ เป็นแห่งที่อยู่อาศัยสำหรับประชาชนทุกระดับรายได้ในราคาที่เหมาะสมกับความสามารถในการเช่าซื้อ นอกจากนี้การเคหะแห่งชาติยังได้คาดการณ์ไว้ว่าครอบครัวผู้อยู่อาศัยและภาคธุรกิจต่าง ๆจะพบกับความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าพร้อมกับความเจริญเติบโตของเมืองเพราะได้มีการจัดหาบริการต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์มาไว้ในสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่อาศัย โดยปราศจากความแออัดและไร้ระเบียบ ที่สำคัญจะมีปริมาณแรงงานอย่างเหลือเฟือสำหรับงานนานาชนิดที่จะสร้างขึ้นมาโดยภาคเอกชนในแหล่งอุตสาหกรรมและศูนย์พาณิชย์กรรม (การเคหะแห่งชาติ : 2534) เนื่องจากชุมชนแห่งนี้อยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพมหานครมากนัก และอยู่ริมกับถนนบางนา-ตราดจึงทำให้มีคนสนใจเข้ามาซื้อบ้านพักอยู่อาศัย มีความสะดวกในการเดินทางไปทำงาน ซึ่งแหล่งงานของผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่จะเป็นโรงงานที่ตั้งอยู่บนทั้งสองฝั่งของถนนบางนา-ตราด ระหว่างอำเภอบางพลีถึงอำเภอบางบ่อ โดยในอำเภอบางพลีมีจำนวนโรงงานถึง 895 โรงงาน อำเภอบางบ่อ 112 โรงงานและในเขตกิ่งอำเภอบางเสาธงมี 275 โรงงาน รวมทั้งโรงงานที่อยู่ในนิคมอุตสาหกรรมเวลโกรว์ และนิคมอุตสาหกรรมบางปะกงซึ่งอยู่ไม่ห่างไปจากชุมชนเมืองใหม่บางพลีเท่าใดนัก ในขณะเดียวกันก็สามารถใช้เส้นทางถนนเทพารักษ์เดินทางไปทำงานในเขตอำเภอเมืองสมุทรปราการอย่างสะดวกมีโรงงานประมาณ 1,510 โรงงาน เมืองใหม่บางพลีนับว่าเป็นเมืองใหม่สมบูรณ์แบบประกอบด้วยแหล่งงานคือนิคมอุตสาหกรรมบางพลีที่มีโรงงานรองรับประมาณ 127 โรงงาน ที่พักอาศัยซึ่งมีหลายลักษณะทั้งที่เป็นเรือนแถวชั้นเดียวและสองชั้น บ้านแฝด 40 ตรว. บ้านแฝด 50 ตรว. และอาคารพาณิชย์ มีระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่ครบถ้วน นอกจากนี้เมืองใหม่แห่งนี้ยังมีการวางผังเมืองที่คำนึงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิตที่อยู่อาศัย เช่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพ นโยบายการใช้ที่ดินที่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินอย่างเป็นสัดเป็นส่วนและให้ความสำคัญกับเทคนิคการก่อสร้าง เป็นต้น กล่าวได้ว่าเป็นเมืองใหม่แห่งแรกและใหญ่ที่สุดในประเทศไทยโดยเป็นชุมชนที่การเคหะแห่งชาติสร้างขึ้นตามนโยบายของรัฐ เพื่อการขยายความเจริญด้านต่าง ๆออกไปสู่ชานเมืองรอบนอกกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ส่วนที่ 4

กว่าทศวรรษแห่งการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ช่วงปี พ.ศ.2531หลังจากที่การสร้างเมืองแล้วเสร็จ ในขณะเดียวกันโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมก็เริ่มทยอยเปิดดำเนินการ ประชาชนเริ่มอพยพหลั่งไหลเข้ามาอยู่อาศัย โดยประกอบ

อาชีพเป็นแรงงานในนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่รอบ ๆชุมชนเป็นจำนวนมาก ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่ให้เหตุผลในการตัดสินใจเข้ามาอยู่ที่นี่ว่า เพราะทำงานที่นี่ร้อยละ 74 ราคาที่พักถูกกว่าที่อื่นร้อยละ 73 และอยู่ใกล้แหล่งงานร้อยละ 47 ลุงวาท อายุ 63 ปีมีพื้นเพเป็นชาวมหาสารคามเล่าให้ฟังว่า "...เมื่อปี พ.ศ.2528 เคยทำงานเป็นชิ๊ปปิ้งบริษัทนำเข้าและส่งออก เหตุผลที่ตัดสินใจเข้ามาซื้อบ้านอยู่ที่นี่เพราะอยากมีบ้านเป็นของตนเองในราคาที่ไม่แพงนัก ก่อนเข้ามาอยู่ที่นี่ได้มาดูโครงการก่อนน่าอยู่มาก ราคาบ้านก็ไม่ค่อยแพง พอสู้ไหว ก็เลยตัดสินใจเข้ามอยู่ที่นี่ ในช่วงแรก ๆเมืองใหม่บางพลีเป็นเมืองที่น่าอยู่อาศัยมากถึงแม้ว่าจะอยู่ห่างจากกรุงเทพฯและการเดินทางจะไม่ค่อยสะดวกก็ตาม ตอนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ ๆต้องตื่นแต่เช้ามืดเพื่อเดินทางเข้าไปทำงานในเมืองแถวสุขุมวิท ช่วงนั้นทางเข้าออกชุมชนด้านถนนบางนา-ตราดยังก่อสร้างไม่แล้วเสร็จต้องใช้ถนนเทพารักษ์เท่านั้น โดยอาศัยรถเมล์ประจำทางวิ่งระหว่างอำเภอบางบ่อและสำโรง ซึ่งต้องรอนานมาก จากนั้นก็ต้องต่อรถเมล์จากสำโรงไปที่สุขุมวิทอีกทอดหนึ่งใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง แต่ปัจจุปันสะดวกรวดเร็วมากเลย มีทั้งรถเมล์ประจำทางวิ่งรอบชุมชน และมีรถตู้ไว้บริการด้วย .." (นายวาท ปาละนิจ : 18 ตุลาคม 2542) ส่วนนางพนิดาบอกว่า "...ก่อนที่จะตัดสินใจเข้ามาอยู่ที่นี้ ได้ร่วมฟังการประชาสัมพันธ์ของการเคหะแห่งชาติที่พูดถึงโครงเมืองใหม่บางพลี ฟังแล้วหลับตาถึงภาพเมืองใหม่ที่น่าอยู่ มีโรงงานอุตสาหกรรม มีแหล่งงาน และบ้านเรือนให้ผู้คนเลือกอยู่หลายลักษณะ สภาพแวดล้อมน่าอยู่มากทีเดียว เลยตัดสินใจซื้อที่ดินแล้วเข้ามาตั้งโรงงานอยู่ที่นี่ทุกวันนี้ความเป็นชุมชนที่น่าอยู่อาศัยอย่างที่การเคหะแห่งชาติได้เคยประชาสัมพันธ์ไว้ได้หายไปเกือบหมดสิ้น.."(นางพนิดา ฟูกูฮารา : 15 พฤศจิกา 2542) สภาพบ้านพักอาศัยในปัจจุบันได้มีการดัดแปลงเป็นห้องแบ่งเช่า หอพัก เป็นจำนวนมาก เช่นบ้านพักในซอย 13 ซึ่งเป็นเรือนแถวสองชั้นปลูกบนเนื้อที่ 21 ตารางวามีทั้งหมด 120 หลังบ้านเกือบทั้งหมดในซอยนี้ได้รับการต่อเติมตามความต้องการของผู้อยู่อาศัย จนดูไร้ระเบียบ แลดูเกะกะ รกรุงรัง โดยมากดัดแปลงเป็นห้องแบ่งเช่า ทีมวิจัยพบว่า บ้านเรือนที่เจ้าของบ้านอยู่อาศัยเองมี 34 หลัง เจ้าของบ้านอยู่เองและแบ่งให้เช่าด้วยมี 9 หลัง บ้านให้เช่าทั้งหลัง 29 หลัง ส่วนบ้านที่ดัดแปลงแบ่งเป็นห้องเช่าโดยเฉพาะมี 31 หลัง(แบ่งเป็น 4 ห้องจำนวน 9 หลัง, 5 ห้องจำนวน 2 หลัง, 6 ห้องจำนวน 2 หลังและ8 ห้องจำนวน 18 หลัง) นอกจากนี้ยังพบว่าในกลุ่มบ้านที่แบ่งซอยเป็นห้องเช่านั้น แต่ละหลังจะมีคนพักอาศัยอยู่ระหว่าง 8-16 คนถือว่าอยู่กันอย่างหนาแน่นมาก ผู้ที่เกี่ยวข้องมีทัศนะต่อชุมชนแห่งนี้ต่างกันออกไป

ทัศนะของคนในชุมชน

: เป็นชุมชนแออัดหนาแน่นไร้ระเบียบ มีการใช้ที่อยู่อาศัยผิดประเภท ต่อเติมเพื่อแบ่งห้องให้เช่า รื้อบ้านออกแล้วสร้างเป็นหอพัก ดัดแปลงเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อม มี

ปัญหาสิ่งแวดล้อม ขยะ มลพิษจากโรงงาน อุตสาหกรรม ปัญหายาเสพย์ติด และอาชญากรรม เป็นต้น... (นายวัชรพงษ์ คงมั่น : 20 ตุลาคม 2542)

: คนที่นี่อยู่กันไม่ค่อยมีความสุข มีแต่ปัญหา สิ่งแวดล้อมของชุมชนแย่ลง ขยะเกลื่อนไปหมด ฝุ่นก็ฟุ้ง ท่อ ระบายน้ำอุดตันแถมมีกลิ่นเหม็นอีกด้วย ยาเสพย์ติดมีเยอะตามซอยต่าง ๆ หาซื้อง่ายกว่าขนมเสียอีก ชาวบ้าน ต่างคนต่างอยู่ อยากเห็นเมืองใหม่น่าอยู่กว่านี้...(นาย นพคุณ ไตรวรรัตน์ : 18 กรกฎาคม 2542)

ทัศนะของเจ้าหน้าที่รัฐ

: คนที่นี่ส่วนใหญ่มาจากที่อื่น ความผูกพันต่อชุมชนมีน้อย พอตื่นเช้าขึ้นมาก็ออกไปทำงานกลางคืนกลับเข้ามานอนบ้าน วันเสาร์อาทิตย์ก็เป็นวันพักผ่อน ต่างคนต่างอยู่ ขาดจิตสำนึกในการร่วมมือกัน แม้แต่หน้าบ้านของตน ยังไม่อยากจะสนใจดูแลเลย ยาเสพย์ติด เป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องรีบแก้ไข วัยรุ่นและคนงานติดกันเยอะ.. (นายภานุพงศ์ งานสำเร็จ ปลัดเทศบาลตำบลบางเสาธง : 27 ตุลาคม 2542)

: ชุมชนเมืองใหม่บางพลีล้อมรอบไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรม มีประชากรอพยพย้ายถิ่นเข้ามาประกอบอาชีพ ในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความหนาแน่นของประชากร คนที่มาที่นี่ส่วนใหญ่เป็นผู้มีราย ได้น้อย มีผู้ป่วยเป็นโรคระบบทางเดิน เดินหายใจมากขึ้น สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากความเป็นอยู่แออัดคับแคบ ห้องเช่าที่ต่อเติมขึ้น มาก็ไม่มีที่ระบายอากาศและอับชื้น.. (นางเพลินใจ ชัยนภาพร หัวหน้าสถานีอนามัยเมืองใหม่บางพลี : 27 ตุลาคม 2542)

: เป็นชุมชนที่มีแรงงานอยู่มาก การที่มีนิคมอุตสาหกรรมอยู่ติดกับชุมชนนั้นเป็นเรื่องที่ดี เพราะชุมชนก็ ต้องการแหล่งงานในขณะที่โรงงานก็ต้องการแรงงานเช่นกัน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงงานจะเป็นไปใน ลักษณะเกื้อกูลกัน แต่เมื่ออยู่ด้วยกันก็ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตามทางนิคมอุตสาหกรรมก็ได้พยายามปรับปรุงแก้ไขมาตลอด.. (นางชวนทัศน์ ประไพพิศ ผู้จัดการนิคมอุตสาหกรรม บางพลี : 15 พฤศจิกายน 2542)

: เป็นพื้นที่ที่มีสถิติการเกิดคดีความต่าง ๆ มากที่สุดในเขตความรับผิดชอบ ยาเสพย์ติดมีมากเป็นอันดับหนึ่ง ตามด้วยคดีอาชญากรรม ระบบการจราจรยังไม่เป็นระเบียบ ชุมชนจะเข้มแข็งหากทุกคนร่วมมือกันจัดการปัญหา โดยไม่ต้องหวาดกลัวอิทธิพลท้องถิ่น อยากเห็นชุมชนนี้ปลอดยาเสพย์ติด(พ.ต.อ.บรรจง ศิริรังสรรค์กุล ผกก.สภ. กิ่งอำเภอบางเสาธง : 24 กันยายน 2543)

ทัศนะคนที่อยู่รอบ ๆ ชุมชน

: เป็นย่านที่อยู่อาศัยที่มีโรงงาน แหล่งงาน คนส่วนใหญ่มาจากต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาทำงานในย่านนี้ ไม่ค่อยมีความรู้สึกรักและผูกพันต่อชุมชน มาเพียงอาศัยอยู่ไปวัน ๆ เท่านั้น สิ่ง

แวดล้อมของชุมชนแย่ลงกว่าแต่ก่อนทั้ง ระบบสาธารณูปโภค น้ำประปา ไฟฟ้า ถนน หนทางมันชำรุดหมด โดยเฉพาะในย่านชุมชนไม่น่าอยู่เลยมันแออัด ตอนนี้กลายเ ป็น ชุมชนแออัดขนาดใหญ่ที่สุดของสมุทรปราการ..(นางพนิดา ฟูกูฮารา ประธานชมรมผู้ ประกอบการนิคมอุตสาหกรรมบางพลี : 15 พฤศจิกายน 2542) จากทัศนะที่กล่าวมาจะเห็นว่ากว่าทศวรรษที่ผ่านมาเนื่องจากมีผู้คนอพยพหลั่งไหลเข้ามาอยู่อย่างหนาแน่น ทำให้เมืองใหม่บางพลีมีเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและเกิดปัญหาตามมาอย่างมากมาย ได้แก่ ปัญหาด้านสภาพแวดล้อมชุมชน บรรยากาศแวดล้อมชุมชนไม่ดี มีการดัดแปลงอาคารที่พักอาศัยจนไม่มีความเป็นระเบียบ มีปัญหาการจัดการขยะ ถนนหนทางชำรุดเป็นหลุมบ่อ ปัญหาสังคมได้แก่ อาชญากรรมมีสถิติเพิ่มขึ้น ปัญหายาเสพย์ติดซึ่งกำลังแพร่บาดอย่างมากในหมู่วัยรุ่น และคนงาน ปัญหาการขาดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะช่วงวิกฤติเศรษฐกิจที่ผ่านมา มีคนว่างงานและเป็นหนี้เงินกู้นอกระบบจำนวนมาก ปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่การเคหะแห่งชาติไม่ได้คาดการณ์และวางแผนแก้ไขไว้ล่วงหน้า จึงทำให้เมืองใหม่บางพลีในวันนี้กลายสภาพจากเมืองที่น่าอยู่อาศัยเป็นชุมชนที่ไร้ระเบียบและมีสภาพความเป็นอยู่ไม่ต่างไปจากชุมชนแออัดเท่าใดนัก ทีมวิจัยได้สอบถามความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัยว่ามีความพอใจต่อชุมชนเพียงใดก็พบว่าร้อยละ 45 มีความพอใจ และร้อยละ 33 ไม่พอใจ นอกจากนี้ร้อยละ 55 ก็ยังไม่ได้คิดที่จะย้ายไปอยู่ที่อื่น เพราะคิดว่าจะหาซื้อที่อยู่อาศัยราคาถูกกว่านี้ไม่ได้ ส่วนที่เริ่มคิดจะย้ายไปอยู่ที่อื่นแล้วมีร้อยละ 28 เพราะที่นี่ไม่น่าอยู่และไม่มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อย่างไรก็ตามนายหัสดิน ไกรเพ็ชร มองว่า "..การเคหะแห่งชาติคิดถูกที่สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่นี่ บรรลุวัตถุประสงค์ของการสร้างเมืองใหม่และตอบสนองต่อปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย สร้างแหล่งงานให้กับแรงงานจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่จะพักอาศัยและทำงานอยู่ในนี้หรือไม่ก็ทำงานอยู่บริเวณรอบ ๆชุมชน ในอนาคตเมื่อเศรษฐกิจดีกว่านี้ ประชาชนมีรายได้มากขึ้น มีการจ้างงานเพิ่มขึ้น มีกำลังซื้อมากขึ้นการเคหะแห่งชาติก็อาจจะจัดสร้างบ้านเพิ่มขึ้นให้เต็มพื้นที่เมืองใหม่บางพลีอาจจะกลายเป็นเทศบาลนครก็ได้..."(นายหัสดิน ไกรเพ็ชร, หัวหน้าสำนักงานเคหะชุมชนบางพลี : 28 ตุลาคม 2542) แม้ว่าการสร้างเมืองใหม่จะสามารถแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยได้ระดับหนึ่ง แต่ผลสรุปของการสร้างเมืองใหม่ได้ชี้ให้เห็นว่า "..เมืองใหม่บางพลียังไม่มีคุณลักษณะที่แท้จริงของเมืองใหม่ที่สมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมการอยู่อาศัยหรือศูนย์การค้า เมืองใหม่แห่งนี้ไม่สามารถเติบโตไปอย่างที่วางแผนไว้สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งเป็นเพราะเอกชนได้พัฒนาพื้นที่ที่อยู่ระหว่างเมืองเดิมและเมืองใหม่จนไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเข้ามาอยู่ในเมืองใหม่อีกต่อไป ตามแผนเดิมการเคหะแห่งชาติคาดว่าจะใช้เวลาสร้างเมืองใหม่ให้สมบูรณ์ประมาณ 14 ปี แต่ขณะนี้คาดว่า 25 ปีก็อาจจะยังไม่เสร็จ ประการที่สอง การก่อสร้างที่อยู่อาศัยแบบบ้านสร้างบางส่วน(site and services)ล้มเหลวไม่เหมาะสมกับความต้องการของผู้อยู่อาศัย ซึ่งผู้อยู่อาศัยต้องหากู้ยืมเงินไปซื้อวัสดุก่อสร้างมาต่อเติมอาคารก่อนเข้าอยู่อาศัยเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การ

เข้าอยู่อาศัยในเมืองใหม่เป็นไปอย่างล่าช้า ประการที่สาม การเคหะแห่งชาติไม่สามารถควบคุมการก่อสร้างและการต่อเติมอาคารได้เนื่องจากในพื้นที่เมืองใหม่บางพลียังไม่มีพระราชบัญญัติควบคุมอาคารประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกาที่จะควบคุมการต่อเติมอาคารและการก่อสร้างไม่ให้ผิดรูปแบบ ขณะนี้ผู้อยู่อาศัยสามารถต่อเติมบ้านได้โดยขออนุญาตการเคหะแห่งชาติเท่านั้น ซึ่งถ้าการผ่อนชำระหมดแล้วผู้อาศัยก็สามารถต่อเติมได้ตามใจชอบ.." (นายปรีดิ์ บุรณะศิริ : 2534)

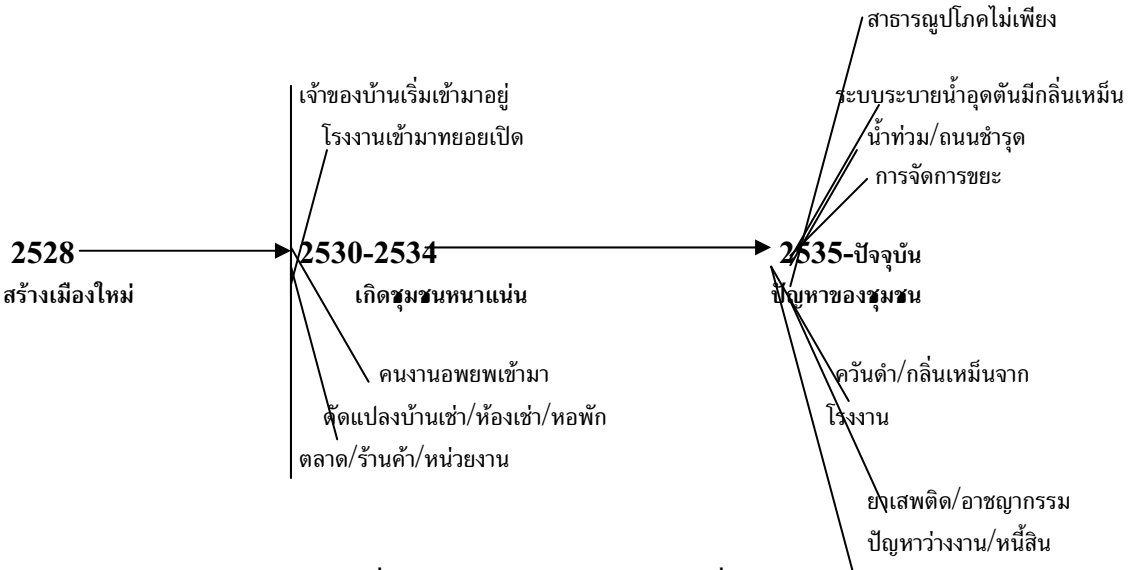

ภาพที่ 1 : แสดงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

พัฒนาการและเหตุการณ์สำคัญของชุมชนเมืองใหม่บางพลี

พ.ศ. 2518 รัฐบาลได้กำหนดเป้าหมายของการพัฒนากรุงเทพมหานคร โดยจะจัดสร้างเมืองบริวารขึ้นรอบกรุงเทพฯ เพื่อรองรับการเจริญเติบโตของเมือง

พ.ศ. 2519 การเคหะแห่งชาติได้สนองตอบนโยบายของรัฐบาลโดยจัดซื้อที่ดินจำนวน 4,469 ไร่ บริเวณ กม.ที่ 23 ถนนบางนา - ตราด ตำบลบางเสาธง อำเภอบางพลี รวมเป็นเงินประมาณ 131 ล้านบาท(ราคาไร่ละ 30,000 บาท)

พ.ศ. 2521 3 ตุลาคม 2521 คณะรัฐมนตรีให้การเคหะแห่งชาติดำเนินงานโครงการเมืองใหม่บางพลี โดยใช้เงินกู้จากธนาคารพัฒนาเอเชีย (Asia Development Bank) USAID เงินอุดหนุนรัฐบาล และเงินกู้จากแหล่งอื่นรวม 1,237.865 ล้านบาท

พ.ศ. 2523 เริ่มดำเนินการก่อสร้างวาระที่ 1 ในเนื้อที่จำนวน 1,665 ไร่ โดยมีการวางผังเมืองที่คำนึงถึงแหล่งงาน ศูนย์ราชการ ศูนย์บริการสาธารณะ และที่พักอาศัย มีหลายลักษณะได้แก่ เรือนแถวชั้นเดียว 1,260 หน่วย เรือนแถว 2 ชั้น 1,902 หน่วย บ้านแฝด 2 ชั้น 40 ตารางวา 832 หน่วย บ้านแฝด 2 ชั้น 50 ตารางวา

768 หน่วย อาคารพาณิชย์ 333 หน่วย รวมทั้งสิ้น 5,095 ครัวเรือน โดยใช้แนวคิด บ้านสร้างบางส่วน(Site and Services)

พ.ศ.2524 7 เมษายน 2524 กระทรวงอุตสาหกรรมได้ประกาศจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมบางพลีเป็นเขตอุตสาหกรรมทั่วไปมีการจัดเตรียมบริการทางด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และบริการต่าง ๆรวมทั้งโทรศัพท์และเทเลกซ์ มีการจัดสรรพื้นที่สำหรับโรงงานต่าง ๆ ในนิคมอุตสาหกรรมแห่งนี้ถูกกำหนดให้เป็นประเภทอุตสาหกรรมเบาปราศจากมลภาวะ และมีลักษณะที่ใช้แรงงานคนเป็นหลัก

พ.ศ.2525 การเคหะแห่งชาติเริ่มเข้ามาพัฒนาพื้นที่โดยการก่อสร้างเขื่อนดิน และคูน้ำ

พ.ศ.2526 เกิดน้ำท่วมใหญ่เขื่อนดินเกิดการทรุดตัวหลายจุด ผลจากการวิเคราะห์พบว่าสภาพดินในบริเวณนั้นไม่สามารถรับน้ำหนักได้ทำให้ต้องปรับปรุงแบบใหม่ การก่อสร้างจึงชะงักซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้โครงการล่าช้าไปมาก

พ.ศ.2528 เริ่มก่อสร้างที่อยู่อาศัย และย่านร้านค้าชุมชน

20 พฤศจิกายน 2528 รัฐบาลได้ประกาศจัดตั้งเป็นสุขาภิบาลบางเสาธงมีเนื้อที่ 9.60

ตารางกิโลเมตร มีราษฎร 11,052 คน ครอบคลุมชุมชนเมืองใหม่บางพลีทั้งหมด

พ.ศ. 2529 เริ่มก่อสร้างถนนสายหลักและสถานีรถประจำทาง

กลางปีประชาชนเริ่มทยอยเข้าพักอาศัยและการก่อสร้างที่อยู่อาศัยแล้วเสร็จปลายปี ในขณะเดียวกันโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมบางพลีก็เริ่มทยอยเข้ามาเปิดดำเนินการ

พ.ศ. 2530 การก่อสร้างศูนย์ชุมชนและโรงเรียนต่าง ๆแล้วเสร็จ

พ.ศ. 2531 1) การก่อสร้างวาระที่ 1 ทั้งหมดแล้วเสร็จ และการเคหะแห่งชาติได้ทำการประเมินผลการดำเนินงานพบว่า ผู้ซื้อบ้านในชุมชนเมืองใหม่บางพลีร้อยละ 5 ยอมรับว่าซื้อเพื่อเก็งกำไร ประมาณร้อยละ 37 ของผู้ซื้อไม่เคยเข้าดูโครงการก่อนตัดสินใจซื้อบ้าน ร้อยละ 15 ของคนที่เข้าอยู่อาศัยเซ้งสิทธิจากเจ้าของเดิม นอกจากนี้ยังพบว่าแหล่งงานของหัวหน้าครอบครัว และคู่สมรสอยู่ในพื้นที่อื่น ๆ นอกเหนือจากพื้นที่เป้าหมายของโครงการมากถึงร้อยละ 50 และ 58 ตามลำดับ สถานศึกษาของบุตรหรือสมาชิกในครอบครัวอยู่ในพื้นที่อื่นนอกเหนือพื้นที่เป้าหมายร้อยละ 75

2)เริ่มดำเนินการก่อสร้างในวาระที่ 2 ซึ่งมีเนื้อที่จำนวน 2,804 ไร่

พ.ศ. 2532 ชาวบ้านและคณะกรรมการชุมชนร่วมกันยื่นหนังสือต่อการเคหะแห่งชาติเพื่อขอให้มีการยกเว้นการชำระภาษีโรงเรือน

พ.ศ. 2534 ชาวบ้านร่วมกันเรียกร้องให้มีการจัดตั้งสถานีตำรวจภูธร ในชุมชนเมืองใหม่บางพลี

พ.ศ. 2537 ชาวบ้านร่วมกันยื่นหนังสือและเรียกร้องให้กรมควบคุมมลพิษให้เข้ามาจัดการแก้ไขปัญหามลพิษเนื่องจากบริษัทอีเทอร์นอล จำกัด ซึ่งอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมบางพลีได้ปล่อยสารพิษออกมาทำให้มีกลิ่นเหม็นไปทั่วชุมชน ในขณะเดียวกันโรงงานผลิตอาหารสัตว์ที่อยู่ในนิคมอุตสาหกรรมเอ็มไทยด้านที่ติดกับโรงเรียนคลองเจริญราษฎร์ก็ได้ส่งกลิ่นเหม็นรบกวนอยู่ตลอดเวลาทำให้เด็กนักเรียนที่อยู่ในโรงเรียนได้รับผลกระทบมากที่สุด

พ.ศ. 2538 ชาวชุมชนเรียกร้องให้การเคหะแห่งชาติแก้ไขปัญหาน้ำประปา เนื่องจากบริษัทไฮโดรคอมแพค(ประเทศไทย)จำกัด ซึ่งเป็นผู้ได้รับการสัมปทานการผลิต และจำหน่ายน้ำประปาให้แก่ชุมชน แต่ผลิตน้ำประปาไม่ได้มาตราฐาน และขอให้การประปานครหลวงเข้าดำเนินการผลิตน้ำประปาแทน มีการตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจากับการประปานครหลวงและไปพบนายชัยภักดิ์ ศิริวัฒน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยสมัยนั้นเพื่อให้เข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหาแต่ไม่ประสบความสำเร็จ

พ.ศ. 2540 1) ชาวชุมชนเรียกร้องให้การเคหะแห่งชาติจัดการแก้ไขปัญหาขยะ เนื่องจากการเคหะแห่งชาตินำขยะไปทิ้งในโครงการที่ 2 ซึ่งอยู่ใกล้กับชุมชนทำให้มีแมลงวันจำนวนมากและส่งกลิ่นเหม็นด้วย การเคหะแห่งชาติแก้ไขโดยนำขยะดังกล่าวไปทิ้งที่อื่น

2)กลุ่มอาสาสมัครรักเมืองใหม่มีบทบาทสำคัญในการรณรงค์เก็บกวาดขยะและทำความสะอาดชุมชนทุกเดือน ๆละครั้ง (ระหว่างเดือนมีนาคม - เดือนธันวาคม) โดยได้รับเงินสนับสนุนจากโครงการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองระดับท้องถิ่น (LIFE/UNDP)

3)เดือนสิงหาคมและกันยายนชาวบ้านได้ประท้วงเรื่องปัญหาน้ำประปาอย่างต่อเนื่อง

โดยให้มีการยกเลิกสัมปทานกับบริษัทไฮโดรคอมแพค (ไทยแลนด์) จำกัด มีองค์กรชุมชนที่เข้าร่วมอย่างน้อย 15 องค์กร

พ.ศ.2542

พฤษภาคม มีพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาลมีผลให้สุขาภิบาลบางเสาธงได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลบางเสาธง

4 กรกฎาคม มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลชุดใหม่แทนชุดเดิมที่หมดวาระลง

19 กรกฎาคม การประปานครหลวงได้แจ้งอย่างเป็นทางการกับชาวชุมชนว่าจะเข้ามาดำเนินการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาแทนบริษัท โฮโครคอมแพค (ไทยแลนด์) จำกัด

ส่วนที่ 5
การทำมาหากินและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

การทำมาหากินของคนในชุมชม

เนื่องจากเมืองใหม่บางพลีเป็นชุมชนขนาดใหญ่และมีประชากรอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ทำให้ผู้อยู่อาศัยในเมืองแห่งนี้มีความหลากหลายทั้งด้านอาชีพ การศึกษา วัฒนธรรม ฐานะทางเศรษฐกิจ มีกลุ่มทางสังคมหลากหลายกลุ่ม ซึ่งส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์กันในด้านอาชีพการงาน และวัฒนธรรม เช่น กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสมาพันธ์ชาวอีสาน และชมรมต่างๆ เป็นต้น การสำรวจของทีมวิจัยพบว่า คนที่นี่ส่วนใหญ่ร้อยละ 49 เป็นแรงงานอพยพเข้ามาประกอบอาชีพในโรงงานอุตสาหกรรมโดยได้รับค่าจ้างขั้นต่ำตามกฎหมายแรงงาน(ประมาณ 162 บาทต่อวัน) ร้อยละ 39.2 มีรายได้ประมาณ 3,001-6,000 บาทต่อเดือน รองลงมาร้อยละ 34 มีรายได้ประมาณ 6,001-9,000 บาท นอกจากนี้ยังมีรายได้พิเศษจากการทำงานนอกเวลา และได้รับสวัสดิการที่บริษัทหรือโรงงานจัดให้อันได้แก่ การประกันสังคม เป็นต้น รายได้ดังกล่าวส่วนใหญ่จะไม่เพียงพอสำหรับมาตรฐานการครองชีพที่เหมาะสมของคนงานและครอบครัว จะเห็นได้ว่าประมาณร้อยละ 80 ของสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เป็นหนี้สิน โดยกู้เพื่อนำไปใช้เป็นค่าใช่จ่ายในครอบครัว เป็นต้น รองลงมาร้อยละ 20 เป็นลูกจ้างบริษัทเอกชน อาชีพค้าขายร้อยละ 12.7 พนักงานรัฐวิสาหกิจและข้าราชการประมาณร้อยละ 5 สำหรับสถานที่ทำงานส่วนใหญ่ร้อยละ 53 จะอยู่ในเมืองใหม่บางพลี และร้อยละ 43 จะอยู่นอกเมืองใหม่บางพลี ซึ่งส่วนใหญ่จะทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่กระจายอยู่บนสองฝั่งของถนนบางนา-ตราดประมาณ 1,007 โรงงาน (สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด : 2540) โดยจะใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 15-30 นาที จะเห็นว่าชาวบ้านที่นี่ส่วนใหญ่เป็นแรงงานหล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจภาคทางการ (Formal Sector) แต่มีความเป็นอยู่ค่อนข้างกระเบียดกระเสียร ต้องดิ้นรนต่อสู้อย่างมาก นอกจากนี้ยังมีอีกบางส่วนที่ทำมาหากินแบบกึ่งอิสระในภาคไม่เป็นทางการ(Informal Sector) เช่น รับงานจากโรงงานมาทำที่บ้าน ได้แก่ เย็บเสื้อผ้า กรรมกรก่อสร้าง(ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยมีงานทำเนื่องจากธุรกิจก่อสร้างหยุดชงักงันเพราะวิกฤติเศรษฐกิจ) ขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ซึ่งมีประมาณ 17 คิวๆละประมาณ 20-25 คน รวมทั้งสิ้นประมาณ 340 คน เข็นรถขายอาหารคาวหวานในตลาดสด และตลาดนัดมีประมาณ 100 ราย และขายบริเวณหน้าโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมบางพลี ประมาณ 250 ราย คนเหล่านี้มีรายได้ที่ค่อนข้างต่ำและไม่แน่นอน เช่นกัน

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

เนื่องจากการสร้างเมืองใหม่บางพลีมีเป้าหมายเพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยและปานกลาง ดังนั้นราคาที่พักอาศัยจึงค่อนข้างถูกกันประกอบกับมีโรงงานอุตสาหกรรมที่เป็นแหล่งงานอยู่ในย่านเดียวกัน ทำให้มีประชากรอพยพหลั่งไหลเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก ร้อยละ 49 มาจากภาคอีสาน รองลงมาร้อยละ14.7 มาจากภาคกลาง และร้อยละ12.7 มาจากภาคตะวันออก ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในวัยแรงงานและทำงานอยู่ในโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนสถานภาพการอยู่อาศัยในชุมชนร้อยละ 34 เป็นเจ้าของบ้าน ร้อยละ 20 เป็นผู้เช่าบ้านและร้อยละ 42 เป็นผู้เช่าห้อง"..คนที่นี่ส่วนใหญ่มาจากต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาทำงานในย่านนี้ มีความรู้สึกว่าเป็นเพียงผู้อาศัยเท่านั้น ไม่ค่อยมีความผูกพันต่อชุมชน ต่างคนต่างอยู่ขาดจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน.." (นายวาท ปาละนิจ : 18 ตุลาคม 2542) "..สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ผู้อยู่อาศัยไม่มีสำนึกในความเป็นชุมชนเพราะประชาชนเกือบทั้งหมดไม่ได้เกิดที่นี่ แม้ว่าจะซื้อบ้านอยู่มานานแล้วหรือเพิ่งเข้ามาอยู่ก็ตามจะไม่ค่อยมีความผูกพันกับชุมชน มาเพียงเพื่ออยู่อาศัยทำงานไปวัน ๆเท่านั้น.." (นางเพลินใจ ชัยนภา: 27 ตุลาคม 2542) อย่างกรณีครอบครัวของสมศรีอายุ 48 ปี ย้ายเข้ามาเช่าบ้านอยู่กับสามีและลูกได้ 7 ปีแล้วเล่าว่า "..ที่นี่ไม่ใช่บ้านของเรา เข้ามาอยู่เพียงเพื่อทำมาหากินเท่านั้น เมื่อเก็บเงินได้สักก้อนก็จะกลับไปอยู่บ้านนอกตามเดิม กิจกรรมของชุมชนไม่ค่อยได้เข้าร่วมเพราะไม่มีเวลาแต่หากเขาขอความร่วมมือมาก็ยินดีให้ความร่วมมืออย่างเต็มที เวลาที่มีปัญหาความเดือดร้อนก็จะขอความช่วยเหลือจากเพื่อนที่ทำงานด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นเพื่อนที่มาจากอีสานด้วยกัน.." กลุ่มคนที่เริ่มมีความผูกพันกับชุมชนก็ยังมีให้เห็น โดยเฉพาะกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของบ้านและพักอาศัยอยู่ในชุมชน คนกลุ่มนี้มักเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นการขุดลอกท่อระบายน้ำ การเก็บกวาดขยะทำความสะอาดชุมชน และได้พยายามจัดกิจกรรมด้านบุญประเพณีและวัฒนธรรม งานทอดผ้าป่า กิจกรรมวันเด็ก วันแม่ และวันพ่อ เป็นต้น เพื่อให้คนในชุมชนได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน อย่างไรก็ตามเมื่อสมาชิกของชุมชนประสบปัญหาร่วมกัน ทุกคนจะออกมาร่วมมือกันแก้ไขปัญหาอย่างเต็มที่ อย่างเช่นเมื่อชุมชนมีปัญหาเรื่องคุณภาพน้ำประปาของชุมชนไม่ดี น้ำขุ่นตกตะกอน ปริมาณน้ำมีน้อยไม่เพียงพอ น้ำไหลน้อย หยุดไหลบ่อยครั้ง สร้างความเดือดร้อนให้กับคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ชาวชุมชนแทบทุกกลุ่มได้ออกมาแสดงพลังเรียกร้องร่วมกันให้มีการแก้ไขปัญหาจนประสบความสำเร็จ ที่สำคัญเมื่อวิกฤติเศรษฐกิจที่ผ่านมาคนงานที่อาศัยอยู่ในชุมชนบางส่วนต้องถูกเลิกจ้างเนื่องจากโรงงานอุตสาหกรรมได้ปิดลงเป็นจำนวนมาก คนงานบางส่วนอพยพกลับต่างจังหวัด ในขณะที่บางกลุ่มมีการเคลื่อนไหวโดยรวมตัวกันเพื่อหาทางออก จนเกิดกลุ่มอาชีพใหม่ของคนตกงานคือกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าและจัดตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์คนตกงานขึ้นในชุมชนโดยสมาชิกมีความเชื่อมั่นว่าการรวมกลุ่มกันจะช่วยให้ตัวเองและครอบครัวสามารถฝ่าฟันวิกฤติที่ย่ำแย่ไปได้

ส่วนที่ 6

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนักการเมืองท้องถิ่นกับชุมชน

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและสภาพปัญหาของเมืองใหม่บางพลี การเมืองท้องถิ่นเริ่มมีบทบาทมากขึ้นภายหลังที่มีการยกสถานภาพจากสุขภิบาลเป็นเทศบาลตำบลบางเสาธง ทำให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลเป็นครั้งแรก มีผู้สมัครทั้งหมด 4 ทีม คือ กลุ่มร่วมใจพัฒนา เป็นกลุ่มอำนาจเก่าที่มีความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นกับคนในท้องถิ่น เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เป็นคนเก่าแก่ดั้งเดิมในพื้นที่ และมีผู้นำคือนายสำอางค์ แซ่ลี้ ซึ่งอดีตเคยเป็นกำนันตำบลบางเสาธง และเป็นผู้กว้างขวางในเมืองใหม่บางพลี ประกอบกับมีกำนันบางเสาธงคนปัจจุบันคือนายประจวบ แซ่ลี้ (ลูกชาย)และคณะกรรมการชุมชนที่มีนางขนิษฐา แซ่ลี้ (ลูกสะใภ้) เป็นประธานชุมชนให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ในขณะที่กลุ่มบางเสาธงก้าวหน้า กลุ่มแรงงานไทย และกลุ่มพัฒนาท้องถิ่น เป็นกลุ่มอำนาจใหม่ที่พยายามสร้างฐานทางการเมืองขึ้นมาในท้องถิ่นแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ กลุ่มร่วมใจพัฒนาได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งในการเลือกตั้งครั้งนี้ มีเสียงสะท้อนจากชุมชนเล่ากันว่ากลุ่มอำนาจเก่าเกรงว่ากลุ่มของตนเองจะเสียศักดิ์ศรี และสูญเสียผลประโยชน์จากการพ่ายแพ้การเลือกตั้ง จึงได้ใช้ความพยายามทุกวิถีทางที่จะสกัดกลุ่มอำนาจใหม่ไม่ให้ได้รับคะแนนเสียง แม้ว่าจะใช้วิธีการที่สกปรกก็ตาม ชาวบ้านที่นี่ส่วนใหญ่ให้ความสนใจการเมืองในท้องถิ่นน้อย แม้ว่าจะเป็นผู้ที่มีสำเนาทะเบียนบ้านอยู่ในนี้ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนที่ไม่ได้มีทะเบียนบ้านอยู่ในนี้แล้วก็ยิ่งไม่ให้ความสนใจเลย ทัศนะของคนของคนที่นี่ส่วนใหญ่มองว่า การเมืองเป็นเรื่องของผู้มีอำนาจ มีอิทธิพล ในขณะเดียวกันกลุ่มอำนาจเก่าที่ก้าวขึ้นมาเป็นผู้ดูแลท้องถิ่น ก็มักจะมองว่ากลุ่มของตัวเองคือ " เจ้าของบ้าน" ส่วนผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่เป็นเพียง " ผู้อาศัย " เท่านั้น บ่อยครั้งที่ผู้อยู่อาศัยตำหนิติเตียนการทำงานของกลุ่มผู้บริหารท้องถิ่นว่า ไม่ใส่ใจดูแลแก้ไขปัญหาของชุมชนและแสวงหาผลประโยชน์เข้ากลุ่มของตนเองเท่านั้น ในขณะที่ผู้บริหารท้องถิ่นก็มองว่าผู้อยู่อาศัยไม่ให้ความร่วมมือในการพัฒนาท้องถิ่นและขาดจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกัน ดังนั้นความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน นับว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่น จากการศึกษาพบว่าผู้อยู่อาศัยร้อยละ 80 เข้าใจว่านักการเมืองท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการกำหนดนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นที่จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเขา ดังนั้นคนในชุมชนจะต้องให้ความสนใจกับการเลือกตั้งในท้องถิ่น หากนักการเมืองท้องถิ่นไม่ดำเนินการตามนโยบายที่ได้แถลงไว้ ผู้อยู่อาศัยร้อยละ 45 เห็นว่าจะไม่ลงคะแนนให้ในการเลือกตั้งสมัยหน้า และหากนักการเมืองท้องถิ่นมีพฤติกรรมที่ส่อไปในทางทุจริต ร้อยละ 68 ก็จะเข้าชื่อถอดถอนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ

ส่วนที่ 7
องค์กรชุมชน :กลไกจัดการปัญหาของชุมชน

องค์กรชุมชนเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนในทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การศึกษา ตลอดจนด้านสุขภาพอนามัย แม้ว่าคนในชุมชนจะมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ แต่เมื่อชุมชนเกิดปัญหา ชาวบ้านจะร่วมมือกันแก้ไขปัญหาเป็นอย่างดี อย่างกรณีปัญหาน้ำประปาชุมชน ชาวบ้านทุกกลุ่มได้ร่วมกันออกมาเรียกร้องบริษัทไฮโดรคอมแพค ประเทศไทยยุติการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาให้กับชุมชน เนื่องจากน้ำประปาไม่มีคุณภาพ โดยให้การประปานครหลวงเข้ามาดำเนินการแทน บทเรียนและประสบการณ์ในครั้งนั้นทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในพลังกลุ่มมากขึ้น กว่าสิบปีที่ผ่านมาได้เกิดองค์กรชุมชนขึ้นหลายองค์กรที่สำคัญมีดังนี้

1. คณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยกรรมการจากกลุ่มบ้านจำนวน 9 คน ตัวแทนซอยแต่ละกลุ่มบ้าน นอกจากการเลือกตั้งโดยเฉลี่ยซอยละ 1 คน รวมทั้งหมดจำนวน 74 คน ดังนี้ คือ

1. กลุ่มบ้าน 201 ตัวแทนซอย 8 คน จำนวนบ้าน 851 หน่วย
2. กลุ่มบ้าน 202 ตัวแทนซอย 8 คน จำนวนบ้าน 600 หน่วย
3. กลุ่มบ้าน 203 ตัวแทนซอย 10 คน จำนวนบ้าน 780 หน่วย
4. กลุ่มบ้าน 204 ตัวแทนซอย 10 คน จำนวนบ้าน 1,104 หน่วย
5. กลุ่มบ้าน 40 ตรว. (ถนนสายบี) ตัวแทนซอย 8 คน จำนวนบ้าน 420 หน่วย
6. กลุ่มบ้าน 40 ตรว. (ริมคลองเจริญราษฎร์) ตัวแทนซอย 8 คน ตัวแทนบ้าน 412 หน่วย
7. กลุ่มบ้าน 50 ตรว. (ถนนสายบี) ตัวแทนซอย 10 คน จำนวนบ้าน 412 หน่วย
8. กลุ่มบ้าน 50 ตรว. (ริมคลองเจริญราษฎร์) ตัวแทนซอย 10 คน จำนวนบ้าน 376 หน่วย
9. กลุ่มบ้านอาคารพาณิชย์หน้าตลาดสด ตัวแทนซอย 2 คน จำนวนบ้าน 140 หน่วย

รวมตัวแทนซอย 74 คน จำนวนบ้าน 5,095 หน่วย

การเคหะแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินการเลือกตั้งขึ้นมาครั้งแรกปี พ.ศ. 2530 มีวาระอยู่ชุดละ 2 ปี โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเองและเป็นการเพิ่มศักยภาพขององค์กรชุมชนให้ดำเนินการด้วยตนเองอย่างเป็นระบบ โดยทำหน้าที่ในการดูแลและพัฒนาชุมชน ตลอดจนการประสานกับหน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและเอกชนที่เกี่ยวข้อง "..กรรมการชุมชนจะเป็นตัวแทนชาวบ้านในการดูแลและแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชุมชน เช่น ปัญหาขยะ ท่อระบายน้ำอุดตัน และปัญหาอื่นๆ เป็นผู้ประสานงานระหว่างชาวบ้าน การเคหะแห่งชาติ และหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน โดยไม่มีค่าตอบแทนหรือผลประโยชน์อันใดเลย..." (นายวาท ปาละนิจ : 15 สิงหาคม 2542) สำหรับบทบาทและภาระหน้าที่ของ

คณะกรรมการชุมชนที่กำหนดโดยการเคหะแห่งชาติมีดังนี้ (สำนักงานเคหะชุมชนบางพลี : 2541)

1. เป็นผู้แทนของผู้อยู่อาศัยในเคหะชุมชนบางพลี ในการติดต่อประสานงานกับหน่วยราชการ องค์กรเอกชนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเช่น

1.1 บริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นที่หน่วยราชการองค์กรของรัฐจัดไว้ให้สำหรับประชาชน อันจะช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้อยู่อาศัยให้ดีขึ้น

1.2 คำนึงถึงสิทธิและผลประโยชน์อื่นๆ แก่ผู้อยู่อาศัยโดยเท่าเทียมกัน

1.3 การบริการงานทรัพยากรจากภายในและภายนอกเคหะชุมชนทั้งกำลังคน เงิน สิ่งของ ที่จะมาช่วยสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในเคหะชุมชน

1.4 สร้างความสัมพันธ์ และความเข้าใจอันดีระหว่างผู้อยู่อาศัยกับหน่วยงานต่างๆ

2. เป็นผู้รักษาผลประโยชน์แทนผู้อยู่อาศัยในชุมชน

3. เป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมความสมัครสมานสามัคคีของผู้อยู่อาศัยในชุมชน และส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของชุมชนโดยส่วนรวม

4. เป็นผู้นำในการระดมความคิดริเริ่มและทรัพยากรทั้งกำลังคน เงิน สิ่งของจากผู้อยู่อาศัยในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์กิจกรรมในอันที่จะรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของเคหะชุมชน การพัฒนาเคหะชุมชน การจัดระเบียบชุมชน ตลอดจนการแก้ไขปัญหาการอยู่อาศัยในเคหะชุมชน ให้น่าอยู่ น่าอาศัย

5. ช่วยส่งเสริมให้ผู้อยู่อาศัยในเคหะชุมชนปฏิบัติตามระเบียบการอยู่อาศัยร่วมกัน และปฏิบัติอยู่ในขอบเขตของกฎหมายและศีลธรรมอันดีงาม

6. ช่วยส่งเสริมดูแลให้ผู้อยู่อาศัยในเคหะชุมชน มีสัมพันธภาพ และความเข้าใจอันดีต่อกัน

7. เป็นส่วนหนึ่งของการเสริมสร้างการปกครองดูและตนเองในระดับเคหะชุมชน ด้านการดำเนินงานโดยรับฟังความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัย อันเป็นรากฐานของระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

คณะกรรมการชุดปัจจุบันมีนางขนิษฐา แซ่ลี้ เป็นประธานชุมชน "..คณะกรรมการชุดนี้ค่อนข้างมีความเข้มแข็ง การเคหะแห่งชาติจะให้การสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ และงบประมาณเพียงบางส่วนเฉพาะเมื่อได้รับการร้องขอจากคณะกรรมการเท่านั้น (นายหัสดิน ไกรเพ็ชร : 28 ตุลาคม 2542) ในขณะที่ชาวบ้านบางส่วนมองว่าคณะกรรมการชุมชนชุดนี้เป็นเพียงหัวคะแนนที่ดูแลฐานเสียงของนักการเมืองท้องถิ่นเท่านั้น ยังไม่มีบทบาทในการดูแลหรือแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างจริงจัง

2. เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี ประกอบด้วยกลุ่มออมทรัพย์ 5 กลุ่ม มีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของสมาชิก มีการประชุมร่วมกันทุกเดือนเพื่อวางแผนพัฒนากลุ่ม ในขณะเดียวกันก็ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนด้วยโดยมีสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองและมีสถาบันพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสิ่งแวดล้อมเมือง ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนให้การสนับสนุน เครือข่ายนี้ประกอบด้วยกลุ่มออมทรัพย์ดังนี้

2.1 กลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี เริ่มก่อตั้งจากสมาชิก 15 คน เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2538 ต่อมาได้มีการขยายจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบันมีสมาชิก 108 คน มีทุนเรือนหุ้นประมาณ 455,643 บาท สมาชิกจะต้องเป็นผู้ที่มีทะเบียนบ้านอยู่ในชุมชนเมืองใหม่บางพลี กลุ่มออมทรัพย์แห่งนี้ได้ขอใช้สินเชื่อจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง เพื่อมาปล่อยกู้ให้กับสมาชิกจำนวน 3 ครั้งรวมเป็นเงินทั้งสิ้น 975,500 บาท สมาชิกที่ขอกู้ยืมเงินมีทั้งหมด 89 ราย มีจำนวน 11 รายที่มีปัญหาการผ่อนชำระคืน ส่วนใหญ่จะที่มีปัญหาเพราะมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายอันเนื่องมาจากวิกฤติเศรษฐกิจ มีสมาชิกบางรายที่ถูกเลิกจ้างและให้ออกจากงาน ทำให้ไม่มีรายได้

2.2 กลุ่มออมทรัพย์เพื่อนแรงงาน ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 กันยายน 2541 โดยมีผู้ก่อการ 7 คนและมีสมาชิกจำนวน 25 คน ต่อมาได้ขยายจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ปัจจุบัน มี 57 คน ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมของบริษัทไอเม็กซ์กาเม้นท์และบริษัทอื่นๆ มีทุนเรือนหุ้นประมาณ 50,000 บาท ปล่อยให้สมาชิกกู้จำนวน 10 คน สมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มคาดหวังว่ากลุ่มออมทรัพย์จะเป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัวที่กำลังเดือดร้อนอยู่ในขณะนี้ สมาชิกที่กู้ยืมเงินส่วนมากมักจะนำเงินไปใช้เพื่อปรับสภาพคล่องของครอบครัวและลงทุนประกอบอาชีพ ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญของกลุ่มในขณะนี้ก็คือคณะกรรมการกลุ่มบางคนยังขาดความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับการออมทรัพย์ ทำให้ขาดการประชาสัมพันธ์และการสื่อสารที่ถูกต้องแก่สมาชิก

2.3 กลุ่มออมทรัพย์ศูนย์กฎหมายกรรมกรก่อสร้าง เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2538 มีสมาชิกก่อตั้ง 9 คน โดยมีนายสมร แสนดีซึ่งเป็นกรรมกรก่อสร้างได้ร่วมบุกเบิกกับศูนย์กฎหมายกรรมกรก่อสร้างกระจายแนวความคิดการออมทรัพย์ไปสู่เพื่อนร่วมอาชีพเดียวกันในแหล่งงานก่อสร้างต่างๆบนถนนเทพารักษ์ เริ่มจากแหล่งงานก่อสร้างหมู่บ้านวโรชา ไปสู่หมู่บ้านใบทอง หมู่บ้านนันทนาและอื่นๆ โดยมีทีมงานที่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องการออมทรัพย์เข้าไปเผยแพร่และประชุมร่วมกับคนงานในแหล่งที่พักของกรรมกรก่อสร้างในช่วงเย็นหลังเลิกงาน ปัจจุบันมีสมาชิก 135 คน มีทุนเรือนหุ้นประมาณ 246,236 บาท เป้าหมายหลักที่สำคัญของกลุ่มก็คือ ที่อยู่อาศัยราคาถูกเพื่อสมาชิก โดยตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะมี " หมู่บ้านช่าง " เพื่อให้สมาชิกของกลุ่มได้เข้าไปซื้ออยู่อาศัย ต่อมาเมื่อประเทศไทยประสบวิกฤติเศรษฐกิจทางคณะกรรมการกลุ่มได้แก้ไขระเบียบ และปล่อยเงินให้สมาชิกหมุนเวียนกันกู้เพื่อนำไปแก้ไขปัญหาความเดือดร้อน ปัจจุบันได้ปล่อยเงินกู้ไป

ทั้งสิ้นจำนวน 136,390 บาท ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญของกลุ่มก็คือคณะกรรมการบริการกลุ่มไม่ค่อยให้ความสำคัญกับกฎระเบียบที่วางไว้ เช่นไม่ดำเนินการตามมติหรือข้อตกลงของกลุ่ม และที่สำคัญสมาชิกที่กู้ยืมเงินไปแล้วก็ไม่ส่งเงินคืนตามกำหนดที่ได้สัญญาไว้

2.4 กลุ่มออมทรัพย์คนตกงาน กลุ่มนี้เกิดขึ้นเพราะบริษัทสเพลนดิด(ไทยแลนด์) ได้ปิดกิจการลงอย่างถาวรเนื่องจากประสบปัญหาเศรษฐกิจ ลูกจ้างของบริษัทจำนวน 132 คนถูกเลิกจ้าง กลุ่มของลูกจ้างจึงได้พยายามรวมตัวกันเพื่อเจรจาต่อรองเรียกร้องค่าชดเชยและผลประโยชน์จากนายจ้าง เมื่อได้ผลประโยชน์และค่าชดเชยตามที่เรียกร้องแล้วก็ได้สลายตัวกันไป แต่ก็มีลูกจ้างบางส่วนได้รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์คนตกงานขึ้นมาเมื่อวันที่ 7 กันยายน 2542 มีสมาชิกทั้งหมด 30 คนโดยมีทุนเรือนหุ้นจำนวน 3,000 บาท ต่อมาทางกลุ่มได้ขอรับการสนับสนุนเงินทุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมเพื่อนำเงินไปซื้อจักรเย็บผ้าและรับผ้าจากโรงงานมาให้สมาชิกเย็บ ทำให้สมาชิกมีงานทำและมีรายได้ "..ปัญหาที่สำคัญของกลุ่มตอนนี้ก็คือขาดเงินทุนหมุนเวียนครอบครัวของสมาชิกมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย แต่ก็หวังว่าการร่วมกลุ่มกันจะเป็นทางออกที่ดีในการแก้ไขปัญหาของสมาชิก และเมื่อกลุ่มมีผลกำไรหรือมีความมั่นคงระดับหนึ่งก็จะจัดสรรรายได้ส่วนหนึ่งไปช่วยเหลือหรือแก้ไขปัญหาของชุมชน.. " (อัมพร ศรีจำปา : 29 มิถุนายน 2543)

2.5 กลุ่มออมทรัพย์เยาวชนพัฒนาเมืองใหม่ เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 26 กันยายน 2542 โดยกลุ่มเยาวชนที่มีความตระหนักและเห็นความสำคัญในปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นปัญหายาเสพย์ติดที่กำลังแพร่บาดอย่างหนักในขณะนี้ ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและปัญหาสังคมอื่น ๆ เยาวชนกลุ่มนี้หวังว่าการรวมกลุ่มกันจะนำไปสู่การป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตลอดจนการสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนได้เรียนรู้กระบวนการพัฒนาตนเองและกลุ่ม รวมทั้งการอยู่รวมกันอย่างสมานฉันท์ในชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป กลุ่มนี้มีสมาชิกจำนวน 36 คน ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมให้ดำเนินกิจกรรมรณรงค์ต่อต้านยาเสพย์ติดและรณรงค์เพื่อแก้ไขปัญหาและสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชนด้านสิ่งแวดล้อม ทางกลุ่มคาดหวังว่าจะเกิดสภาองค์กรเยาวชนในเมืองใหม่บางพลี อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนในทุก ๆด้าน

ตารางที่ 1 : แสดงลักษณะกลุ่มออมทรัพย์ในเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี

กลุ่มออมทรัพย์	ปีก่อตั้ง	สมาชิกก่อตั้ง	จำนวนสมาชิก	ทุนเรือนหุ้น	ปล่อยกู้
1. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อนแรงงาน	1 ก.ย.41	13	57	50,000	20,000 (10คน)
2.กลุ่มออมทรัพย์ศูนย์กฎหมายกรรมกรก่อสร้าง	29 เม.ย.38	9	235	246,236	136,390 (18 คน)

3.กลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี	14 มิ.ย. 38	15	102	455,643	1,920,744 (89 คน)
4. กลุ่มออมทรัพย์คนตกงาน	7 ก.ย. 42	30	30	3,000	-
5. กลุ่มออมทรัพย์เยาวชนพัฒนาเมืองใหม่บางพลี	26 ก.ย.42	36	36	4,320	-

ข้อมูล ณ. วันที 30 พฤศจิกายน 2542

แม้ว่ากลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดขึ้น จะช่วยให้สมาชิกรู้จักการอดออมเงิน และช่วยให้สภาพคล่องทางการเงินของครอบครัวดีขึ้น แต่การบริหารจัดการของแต่ละกลุ่มยังคงเป็นปัญหาอยู่ กล่าวคือ กรรมการและสมาชิกกลุ่มบางส่วน ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินการของกลุ่ม ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ส่งผลให้กลุ่มยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร " ..ปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มออมทรัพย์ทุกกลุ่มคือสมาชิกบางส่วนยังขาดความตระหนักและเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม การเข้าร่วมกิจกรรมหรือเข้าร่วมประชุมน้อยมาก การบริหารจัดการยังต้องอาศัยองค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นพี่เลี้ยงดูแลอย่างใกล้ชิด.." (นายวัชรพงษ์ คงมั่น : 20 มิถุนายน 2542) และยิ่งกว่านั้น "..การเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มบางคนนั้น หวังแต่เพียงเพื่อกู้ยืมเงินเท่านั้น ยังขาดจิตสำนึกที่จะร่วมกันสร้างและพัฒนากลุ่มให้เจริญก้าวหน้า ที่สำคัญขาดความรับผิดชอบ ไม่ปฏิบัติตามสัญญาหรือข้อตกลงที่ให้ไว้กับกลุ่ม..." (นางอำนวย ศรีเกตุเมือง : 20 มิถุนายน 2542) อย่างไรก็ตาม แนวคิดกลุ่มออมทรัพย์ได้ขยายไปยังชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงอีก 3 ชุมชน คือ กลุ่มออมทรัพย์สีล้ง กลุ่มออมทรัพย์บางบ่อ และกลุ่มออมทรัพย์ราชาเทวะ ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ผู้นำจากทั้งสามชุมชนได้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานกับกลุ่มออมทรัพย์ในเมืองใหม่บางพลี แล้วนำเอาแนวคิดดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในชุมชนของตนเองเป็นต้น

3.กลุ่มนักการเมืองท้องถิ่น

3.1 กลุ่มรวมใจพัฒนา สมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่เป็นคนเดิ้งเดิมในพื้นที่ และเป็นกลุ่มเสียงข้างมากที่มีสมาชิกสภาเทศบาลได้รับการเลือกตั้งให้เข้าไปบริหารเทศบาลโดยมีนายสำอางค์ แซ่ลี้ เป็นนายกเทศมนตรีโดยมีกำนันตำบลบางเสาธง คือนายประจวบ แซ่ลี้ซึ่งเป็นลูกชายและนักการเมืองกลุ่มปากน้ำพรรคราษฎรให้การสนับสนุนอยู่

3.2 กลุ่มพัฒนาท้องถิ่น มีนายวิฑูรย์ อัศวภิญโญชัยเป็นหัวหน้าทีม สมาชิกส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อค้าในเมืองใหม่บางพลีและสมาชิกชมรมผู้สูงอายุและกลุ่มแม่บ้านบางส่วน โดยได้รับการสนับ สนุนจากนักการเมืองกลุ่มปากน้ำเช่นกัน กลุ่มนี้มีเสียงข้างน้อยในสภาเทศบาล กลุ่มนี้ค่อนข้างมีบทบาทนำในการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่น

3.3 กลุ่มบางเสาธงก้าวหน้า สมาชิกส่วนใหญ่มาจากชมรมชาวใต้และชมรมพ่อค้าบางส่วน การเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลที่ผ่านมาไม่มีผู้ใดได้รับการเลือกตั้งเลย แม้ว่าพรรคประชาธิปัตย์จะให้การสนับสนุนอยู่ก็ตาม

4. ชมรมผู้สูงอายุ เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นโดยการสนับสนุนจากสถานีอนามัยเมืองใหม่บางพลี กิจกรรมที่ผ่านมาของกลุ่มส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของการให้ความรู้ในการดูแลสุขภาพของสมาชิก และกิจกรรมด้านการทำบุญประเพณีและวัฒนธรรม โดยมีการประสานกับหน่วยงานของรัฐท้องถิ่นให้มาร่วมกิจกรรมและบริจาคสิ่งของเป็นครั้งคราว ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 100 กว่าคน

5. สมาพันธ์ชาวอีสาน เกิดขึ้นจากกลุ่มตัวแทนชาวอีสานในทุกจังหวัดมาทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยเหลือชาวอีสานที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการทำงาน รณรงค์เผยแพร่วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของชาวอีสาน ตลอดจนสร้างสมานฉันท์ระหว่างชาวอีสานกับกลุ่มชนอื่น ๆ สมาชิกของสมาพันธ์ชาวอีสานส่วนใหญ่จะเป็นสมาชิกของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมที่ผ่านมาของสมาพันธ์ ได้แก่ การรณรงค์ร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์เรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมในเมืองใหม่บางพลี จัดงานบุญเบิกฟ้าวัฒนธรรมอีสาน การแห่เทียนเข้าพรรษา การจัดเวทีประชาคมเมืองและบทบาทของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

6. กลุ่มแม่บ้านเมืองใหม่บางพลี กลุ่มนี้เกิดขึ้นในช่วงที่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล เดือนกรกฎาคม 2542 ต่อมาได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน และได้ทำโครงการจัดสวัสดิการเร่งด่วนเพื่อผู้ยากลำบากในชุมชนเพื่อเป็นทุนการศึกษา สวัสดิการคนชรา และพัฒนาอาชีพ โดยได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม สมาชิกของกลุ่มมีประมาณ 60 คน

7. กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข เป็นกลุ่มที่ทางสถานีอนามัยเมืองใหม่บางพลีได้เข้าไปให้การสนับสนุน โดยมีบทบาทในการดูแลและส่งเสริมสุขภาพของประชาชนในทุกกลุ่มอายุ เช่น ให้ความรู้ด้านโภชนาการแก่กลุ่มผู้หญิงที่ตั้งครรภ์หรือมารดา ติดตามพัฒนาการและการเจริญเติบโตของเด็กโดยการชั่งน้ำหนัก วัดส่วนสูง ตลอดจนฉีดวัคซีนป้องกันโรคต่าง ๆ อบรมชาวบ้านให้รู้จักดูแลและรักษาสุขภาพของตนเอง รวมทั้งร่วมรณรงค์เผยแพร่ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของโรคในชุมชน เช่น โรคเอดส์ โรคไข้เลือดออก และอุจจาระร่วง เป็นต้น ปัจจุบันสมาชิกของกลุ่มนี้จะมีประมาณ 43 คน ทำงานเป็นอาสาสมัครโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน

8. กลุ่มสหภาพแรงงาน จากการที่ผู้อยู่อาศัยในเมืองใหม่บางพลีส่วนใหญ่จะทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ทั้งในนิคมอุตสาหกรรมบางพลีที่อยู่ติดกับชุมชนซึ่งมีประมาณ 127 โรงงาน และนอกชุมชนที่มีโรงงานตั้งกระจายอยู่ริมถนนบางนา-ตราดเป็นจำนวนมาก คนงานเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นสมาชิกของสหภาพแรงงานของโรงงานที่ตนเองสังกัดอยู่ โดยสหภาพแรงงานจะทำหน้าที่ดูแลสมาชิกให้ได้รับค่าจ้างและสวัสดิการที่เป็นธรรม ความปลอดภัยในการทำงาน ตลอดจนการเป็นตัวแทนลูกจ้างในการเจรจาต่อรองกับนายจ้าง เพื่อความสะดวกในการดูแลสมาชิก สหภาพแรงงานจึงเข้ามาตั้งที่ทำการในชุมชนแห่งนี้ ปัจจุบันมีอยู่ 13 สหภาพแรงงาน เช่น สหภาพ

แรงงานไทยอัมพ์อินเตอร์ สหภาพแรงงานไอเม็กอินเตอร์ สหภาพแรงงานทีโอเอ สหภาพแรงงานแอร์โร่มาสเตอร์ เป็นต้น

จะเห็นว่าในชุมชนเมืองใหม่บางพลีนั้น มีกลุ่มหรือองค์กรชุมชนอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งการเกิดขึ้นของแต่ละกลุ่มจะขึ้นอยู่กับสถานการณ์และเงื่อนไขที่ต่างกันออกไป โดยจะมุ่งตอบสนองปัญหา ความต้องการของสมาชิกกลุ่มตนเองเป็นหลัก แต่ก็เริ่มมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาของชุมชนมากขึ้น เช่น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี สมาพันธ์ชาวอีสานที่เริ่มมีบทบาทในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน กลุ่มแม่บ้านเมืองใหม่บางพลีที่ได้ดำเนินโครงการสวัสดิการชุมชนเพื่อผู้ยากลำบากในชุมชน และกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขที่ดูแลปัญหาสาธารณสุข เป็นต้น

ส่วนที่ 8
บทบาทของหน่วยงานในการบริหารชุมชน

สำนักงานเคหะชุมชนเมืองใหม่บางพลี

เป็นหน่วยงานย่อยที่อยู่ในความรับผิดชอบของการเคหะแห่งชาติ ในช่วงแรก ๆนอกจากจะเป็นผู้จัดหาระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการสำหรับชุมชนเมืองใหม่บางพลีแล้ว ยังมีการให้บริการโดยจัดตั้งสำนักงานเคหะชุมชนบางพลี ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดเก็บค่าเช่า ค่าเช่าซื้อ รายรับและผลประโยชน์อื่น ๆ จัดทำทะเบียนบัญชีเกี่ยวกับรายรับและรายจ่าย การเก็บรักษา และการนำส่งเงิน รับคำร้องและดำเนินการเกี่ยวกับการชำระเงินผ่านธนาคารของผู้เช่าซื้อ รวบรวมข้อมูล สถิติ และจัดทำรายงานทางการเงิน กำหนดมาตรการ ตรวจสอบ ติดตามผลการเร่งรัดหนี้ค้างชำระ ทำหนังสือบอกเลิกสัญญา การให้ปฏิบัติตามหนังสือบอกเลิกสัญญา ดำเนินการเกี่ยวกับการประนอมหนี้และผ่อนผันหนี้ ประสานงานให้มีการดำเนินการตามกฎหมายกับผู้ที่ค้างชำระ ตรวจสภาพทรัพย์สินที่ได้รับส่งคืน ยึดคืนและประสานงานให้มีการบังคับชำระหนี้ค้างชำระ จัดทำสัญญาเช่า เช่าซื้อ สัญญาใช้น้ำประปา ตลอดจนการจัดเก็บและดูแลรักษา ติดตามเร่งรัดให้มีการต่อสัญญาภายในกำหนด ประชาสัมพันธ์การขายหรือให้เช่าอาคารที่ยังว่าง ควบคุมดูและประสานงานการรักษาความสะอาดถนน รางระบายน้ำ คูระบายน้ำ และบริการที่จำเป็นสำหรับผู้อยู่อาศัย จัดทำระเบียบการอยู่อาศัยในชุมชน และดำเนินการให้มีการพัฒนาด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมในชุมชน ตลอดจนเสริมสร้างความเข้าใจอันดีและความร่วมมือของผู้อยู่อาศัย ตรวจตรา และป้องกันทรัพย์สินของการเคหะแห่งชาติ และควบคุมการบุกรุก การก่อสร้างรุกล้ำ ดำเนินการเกี่ยวกับการปิดอายัด ยึดอาคารหรือที่ดินเพื่อขายใหม่ ควบคุมการต่อเติมอาคารให้เป็นไปตามที่ได้อนุญาต ปรับปรุงสภาพแวดล้อมกายภาพของชุมชน ซ่อมแซมระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ ภายในชุมชน "...ตอนนี้การเคหะแห่งชาติได้มอบโอนงานด้านการปรับปรุงสาธารณูปโภค ถนนหนทาง ระบบไฟฟ้าตามทาง รวมทั้งการจัดการขยะให้เทศบาลตำบลบางเสาธง

เป็นผู้รับผิดชอบ ยกเว้นระบบป้องกันน้ำท่วมและระบบบำบัดน้ำเสียเท่านั้นที่ยังไม่ได้มีการมอบโอน เนื่องจากต้องใช้งบประมาณในการบำรุงรักษาค่อนข้างสูงประกอบกับทางเทศบาลยังไม่ความพร้อม..." (นายหัสดิน ไกรเพ็ชร : 28 ตุลาคม 2542) บทบาทของการเคหะแห่งชาติต่อชุมชนเมืองใหม่บางพลีในปัจจุบันจึงมีเพียงการเก็บค่าเช่า ค่าเช่าซื้อในส่วนที่ยังไม่การโอนระหว่างผู้อยู่อาศัยและดูแลผลประโยชน์อื่น ๆ เท่านั้น

เทศบาลตำบลบางเสาธง

เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน 2528 รัฐบาลได้ประกาศจัดตั้งสุขาภิบาลบางเสาธง มีเนื้อที่ประมาณ 9.60 ตารางกิโลเมตร มีราษฎร 11,052 คน ครอบคลุมชุมชนเมืองใหม่บางพลีทั้งหมด "...การจัดตั้งสุขาภิบาลแห่งนี้เกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีการสร้างเมืองใหม่บางพลีเสร็จเรียบร้อยแล้ว และประชาชนเริ่มย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนมากขึ้น นายอำเภอจะทำหน้าที่เป็นประธานสุขาภิบาล และมีปลัดอำเภอเป็นปลัดสุขาภิบาล มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย ช่วงแรก ๆเจ้าหน้าที่มีน้อยจะมีเฉพาะเจ้าหน้าที่บรรเทาสาธารณภัยเท่านั้น งานที่สุขาภิบาลรับผิดชอบก็มีไม่มากนัก การจัดเก็บขยะนั้น เก็บหนึ่งวันก็เว้นไป 2-3 วัน พนักงานเก็บขยะแทบจะไม่มีงานทำ บางทีก็ไปช่วยงานทางอำเภอเก็บขยะนอกเขตสุขาภิบาล ปัญหาเริ่มมีมากขึ้น เมื่อโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมเปิดดำเนินการ ประชาชนหลั่งไหลเข้ามาในชุมชน จากบ้านว่างก็กลายเป็นบ้านเช่า มีการแบ่งซอยเป็นห้องเช่าสำหรับคนงานจำนวนมาก มีพ่อค้า แม่ค้า ตลาดสดและ ตลาดนัดตามมา มีพ่อค้าเร่ขายของ การเคหะแห่งชาติเป็นผู้ดูแลชุมชนทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน ถนนหนทาง น้ำประปา ไฟฟ้า ตลอดจนการจัดการขยะ สุขาภิบาลแทบจะไม่ได้ดำเนินการอะไรเลย เพราะเมืองใหม่บางพลียังอยู่ในความดูแลและรับผิดชอบของการเคหะแห่งชาติ เนื่องจากการเคหะแห่งชาติไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างทันท่วงทีจึงถูกประชาชนต่อว่าร้องเรียนโดยเฉพาะในเรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ต่าง ๆระบบสาธารณูปโภค ทางสุขาภิบาลจึงได้พยายามเจรจากับการเคหะแห่งชาติเพื่อให้มีการโอนงานให้สุขาภิบาลรับผิดชอบ.." (นายภานุพงศ์ งานสำเร็จ : 27 ตุลาคม 2542) วันที่ 7 พฤษภาคม 2541 เทศบาลได้มีการรับมอบโอนงานอย่างเป็นทางการ โดยจะเป็นผู้ดูแลในส่วนโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน ได้แก่ ถนน รวมทั้งซอยต่าง ๆ 74 ซอย ระบบไฟฟ้า ยกเว้นระบบป้องกันน้ำท่วม และระบบบำบัดน้ำเสียที่ยังไม่ได้มีการมอบโอนเนื่องจากสุขาภิบาลยังไม่มีความพร้อม เพราะต้องใช้งบประมาณในการบำรุงดูแล รักษาค่อนข้างสูง

ต่อมาเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2542 รัฐบาลได้ประกาศยกฐานะจากสุขาภิบาลเป็นเทศบาลตำบลทำให้ต้องมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล แทนชุดเดิมที่หมดวาระลงเมื่อวันที่ 4 กรกฎราคม 2542 โดยกลุ่มที่ได้รับเสียงข้างมากคือกลุ่มร่วมใจพัฒนาซึ่งมีนายสำอางค์ แซ่ลี้ ได้รับการคัดเลือกให้เป็นนายกเทศมนตรีเข้ามาบริหารเทศบาล ปัจจุบันเทศบาลมีเจ้าหน้าที่ทั้งหมด

126 คน แบ่งเป็น ข้าราชการ 7 คน ลูกจ้างประจำ 29 คน ลูกจ้างชั่วคราว 90 คน "... เวลาที่มีปัญหาเร่งด่วน เช่น น้ำท่วม ก็สามารถเข้าไปจัดการแก้ไขได้ทันท่วงทีเพราะมีกำลังเจ้าหน้าที่เพียงพอ ส่วนปัญหาเรื่องการจัดการขยะก็ยังคงเป็นปัญหาหนักหน่วงอยู่ โดยเฉพาะในเขตชุมชนมีขยะตกค้าง การเก็บก็ต้องใช้เวลาในการเก็บนานเพราะต้องเข้าไปตามตรอกซอกซอยต่าง ๆ ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เทศบาลไม่มีที่ดินที่จะทำเป็นที่ทิ้งขยะของตนเอง ต้องอาศัยเช่าที่ทิ้ง โดยบ่อขยะอยู่นอกพื้นที่ (อยู่ในพื้นที่ อบต. บางปลา) ซึ่งเป็นบ่อที่ไม่ได้มาตราฐาน ทางเข้าออกก็ลำบากโดยเฉพาะหน้าฝนไม่สามารถนำขยะไปทิ้งไม่ได้เลย ทำให้มีขยะก็จะตกค้างเป็นจำนวนมาก ผู้บริหารเทศบาลชุดปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญเฉพาะปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา และปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเรื่องการหาซื้อดินเพื่อทำที่ทิ้งขยะ การซื้อรถเก็บขยะเป็นหลัก ในเรื่องของการสร้างคน การพัฒนาชุมชนยังไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควร การแก้ไขปัญหาที่จะสำเร็จได้ ต้องสร้างคน สร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง เทศบาลควรจะเข้าไปส่งเสริม สนับสนุนงบประมาณให้เขาได้ทำเอง ..." (นายภานุพงศ์ งานสำเร็จ : 27 ตุลาคม 2542)

องค์กรพัฒนาเอกชน(เอ็นจีโอ)

ศูนย์กฎหมายกรรมกรก่อสร้าง เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนเพียงหน่วยเดียวที่ทำงานร่วมกับชุมชนนี้โดยก่อตั้งขึ้นเมื่อปีพ.ศ.2537 โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือการช่วยเหลือกลุ่มแรงงานภาคก่อสร้างที่อยู่ตามชายขอบของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดสมุทรปราการ รูปแบบกิจกรรมจะเป็นการทำงานเชิงสิทธิ์เน้นการอบรมด้านกฎหมาย ให้การศึกษาเรื่องโครงสร้างและอำนาจทางสังคม โดยใช้การช่วยเหลือทางกฎหมายเป็นเครื่องมือในการทำงาน เมื่อปีพ.ศ. 2538 จึงได้มีการขยายกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในกลุ่มแรงงานกรรมกรก่อสร้างตามแหล่งก่อสร้างต่าง ๆ สถานการณ์ปัญหาน้ำประปาชุมชนได้กำหนดให้เอ็นจีโอเข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชนโดยในปีพ.ศ. 2538 กลุ่มการเมืองท้องถิ่นและคณะกรรมการชุมชนได้ประชุมกันเกี่ยวกับปัญหาน้ำประปาไม่มีคุณภาพคณะกรรมการชุมชนที่รู้จักกับผู้นำเอ็นจีโอได้เชิญให้เข้ามาร่วมประชุมเพื่อกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาและที่ประชุมมีมติให้มีการจัดชุมนุมขึ้น มีกลุ่มกรรมการชุมชน นักการเมืองท้องถิ่นและประธานสหภาพแรงเป็นผู้นำการชุมชนเรียกร้อง โดยมีข้อเรียกร้องให้การประปานครหลวงเข้ามาแก้ไขปัญหา แต่เพราะการจัดการชุมนุมที่ขาดประสบการณ์จึงทำให้ประชาชนที่ร่วมชุมนุมเรียกร้องให้เอ็นจีโอ เข้ามาเป็นฝ่ายนำในการชุมนุมครั้งนี้ การชุมนุมเรียกร้องดำเนินไปเป็นเวลา 3 วันจึงยุติ ผู้ชุมนุมพอใจกับการรับข้อเรียกร้องของการประปานครหลวงและได้มีบันทึกข้อตกลงร่วมกันในการแก้ปัญหาน้ำประปา ตั้งแต่นั้นมากลุ่มผู้ชุมนุมเริ่มได้ให้ความไว้วางใจและยอมรับโดยแต่งตั้งผู้นำเอ็นจีโอให้เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการชุมชน ในขณะที่ผู้นำบางส่วนมองว่าผู้นำเอ็นจีโอช่วงชิงการนำมวลชนและมีเป้าหมายเพื่อลงเล่นการเมืองท้องถิ่น จึงไม่ยอมรับและปฏิเสธที่จะเข้า

ร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนที่เอ็นจีโอเป็นผู้ริเริ่ม แม้ว่าจะถูกเชิญให้เข้าร่วมก็ตาม นอกจากนี้กลุ่มดังกล่าวยังได้ร้องขอให้เอ็นจีโอยุติการการเคลื่อนไหวหรือดำเนินกิจกรรมในชุมชน เมื่อไม่ทำตามที่ขอรถยนต์ของผู้นำเอ็นจีโอที่จอดไว้ถนนข้างบ้านก็ถูกทุบกระจกพร้อมทั้งถูกข่มขู่ฆ่า แต่เอ็นจีโอก็ยังคงดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะการรณรงค์เพื่อจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน และในช่วงของการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลได้รณรงค์ให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับการเมืองในท้องถิ่น สร้างความไม่พอใจให้กับผู้สมัครบางกลุ่มอย่างยิ่งโดยได้พยายามขัดขวางไม่ให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้น ขณะเดียวกันเอ็นจีโอก็ได้เข้าไปสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนถึง 5 กลุ่มและภายนอกชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงอีก 3 กลุ่ม ความขัดแย้งดังกล่าวปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่อง

นอกจากหน่วยงานที่กล่าวมา ยังมีอีกหลายหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่แห่งนี้ เช่น การกีฬาแห่งประเทศไทย นิคมอุตสาหกรรมบางพลี วิทยาลัยสารพัดช่าง สถานีตำรวจบางพลี สถานีอนามัย โรงเรียนในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ และกรมสามัญศึกษา เป็นต้น การทำงานของแต่ละหน่วยงานยังมีลักษณะต่างคนต่างทำยังไม่มีการประสานงานและวางแผนเพื่อกำหนดทิศทางการทำงานร่วมกัน การมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรชุมชนในการจัดการปัญหาของชุมชนยังมีค่อนข้างจำกัด แม้ว่าการเคหะแห่งชาติได้โอนงานด้านการดูแลชุมชนไปให้กับเทศบาลตำบลบางเสาธง แต่ปัญหาชุมชนก็ยังไม่ได้รับการแก้ไขและทวีความรุนแรงมากขึ้น

ส่วนที่ 9
โรงงานอุตสาหกรรม : ผลกระทบต่อชุมชน

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

การสร้างเมืองใหม่บางพลี นอกจากจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยและปานกลางแล้ว การสร้างแหล่งงานเพิ่มขึ้นยังเป็นวัตถุประสงค์สำคัญอีกประการหนึ่ง นายหัสดินเล่าให้ฟังว่า "...เมืองใหม่บางพลีตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มากนักการคมนาคมที่ค่อนข้างสะดวก มีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากตั้งอยู่รอบ ๆรัศมีของจังหวัดไม่เกิน 30 ก.ม. การเคหะแห่งชาติได้จัดสรรพื้นที่บางส่วนทำเป็นนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมขนาดเบา เพื่อเป็นแหล่งงานสำหรับคนที่จะเข้ามาอยู่ในนี้ด้วย โดยได้จัดสรรที่ดินและขายที่ดินให้กับคนที่จะเข้ามาสร้างโรงงานอยู่ในนี้อย่างเดียวสามารถรองรับได้ประมาณ 130 โรงงาน เมื่อมีการสร้างโรงงานแล้วทางการเคหะแห่งชาติก็ให้การนิคมอุตสาหกรรมบางพลีเข้ามาดูแลแทน..." (นายหัสดิน ไกรเพ็ชร : 28 ตุลาคม 2542) ปัจจุบันมีโรงงานเข้ามาเปิดดำเนินการประมาณ 127 กว่าโรงงาน การสร้างที่พักอาศัยหรือชุมชนอยู่ติดกันกับโรงงานหากขาดการจัดการที่ดีก็อาจส่งผลกระทบต่อชุมชนได้ นางชวนทัศน์กล่าวว่า "...เป็นแนวคิดที่ดีที่มี

นิคมอุตสาหกรรมอยู่ติดกับชุมชนเพราะว่าโรงงานต้องการแรงงาน และชุมชนก็ต้องการแหล่งงาน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนจะเป็นลักษณะเกื้อกูลกัน แต่พอมาอยู่ร่วมกันก็ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นภายในนิคมอุตสาหกรรมย่อมมีปัญหาสิ่งแวดล้อม แน่นอนเพราะโรงงานคือแหล่งของการผลิตย่อมมีของเสีย ซึ่งของเสียเหล่านั้นอาจออกมาในรูปของน้ำเสีย อากาศเป็นพิษ..." (นางชวนทัศน์ ประไพพิศ : 15 พฤศจิกายน 2542) กว่าสิบปีที่ชุมชนกับโรงงานอยู่ด้วยกันมีปัญหากันมาตลอดเริ่มทวีความรุนแรงในปี พ.ศ. 2537 "..ผู้อาศัยอยู่ในชุมชนทนไม่ไหวจึงได้รวมตัวกันทำหนังสือร้องเรียนให้กรมควบคุมมลพิษได้เข้ามาแก้ไขปัญหา เนื่องจากโรงงานอีเทอร์นอลได้ปล่อยสารบางชนิดออกมาทำให้มีกลิ่นเหม็นไปทั่วชุมชนและในขณะเดียวกัน โรงงานผลิตอาหารสัตว์ที่อยู่ในนิคมอุตสาหกรรมเอ็มไทย ด้านที่ติดกับโรงเรียนคลองเจริญราษฎร์ได้ส่งกลิ่นเหม็นรบกวนตลอดเวลา หลังจากที่ชาวบ้านออกมาเรียกร้องครั้งนั้นกลิ่นดังกล่าวได้หายไป แต่บางครั้งก็ยังมีกลิ่นเหม็นอยู่บ้างเป็นครั้งคราว..."(นายวัชรพงษ์ คงมั่น : 20 ตุลาคม 2542) "...ปัญหาดังกล่าวมันต้องมีอยู่ บางครั้งอาจจะมีกลิ่นอยู่บ้าง แต่เมื่อตรวจสอบก็อยู่ในระดับที่กฎหมายกำหนด ต้องยอมรับกันว่านิคมอุตสาหกรรมเป็นแหล่งรวบรวมมลภาวะต่างๆ แน่นอนมันย่อมมีปัญหา.."(นางชวนทัศน์ ประไพพิศ : 15 พฤศจิกายน 2542) อย่างไรก็ตามนิคมอุตสาหกรรมบางพลีได้ปรับปรุงการดำเนินงานในทุกๆ ด้านและกำลังอยู่ระหว่างการขอมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO 14001 โดยผ่านการตรวจเพื่อที่จะออกใบรับรองให้ผลการตรวจยังมีขอบกพร่อง 2-3 ประการ ซึ่งทางนิคมอุตสาหกรรมจะได้ดำเนินการแก้ไขต่อไป นอกจากปัญหาที่กล่าวมาแล้วในบริเวณนิคมอุตสาหกรรมตามซอยต่างๆ มีกลุ่มพ่อค้า แม่ค้า แม่ค้ามาตั้งร้านค้าขายของ หาบเร่ แผงลอย และรถเข็นขายของอยู่ริมถนนประมาณ 250 ร้าน สร้างความเดือดร้อนให้โรงงานที่อยู่ใกล้เคียงเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากร้านค้าเหล่านั้นมีจำนวนมากทำให้การสัญจรไปมาไม่ได้รับความสะดวก จะเข้าออกก็ลำบาก รถจอดกันเต็มข้างทางไม่มีความเป็นระเบียบ ดูแล้วเกะกะ มีทั้งเปลี่ยนถ่ายน้ำมันเครื่อง และซ่อมเครื่องยนต์ เป็นต้น " ..อยากให้การนิคมอุตสาหกรรมดูแลเรื่องดังกล่าว ให้เรียบร้อยน่าอยู่กว่านี้ ที่สำคัญจุดกลับรถที่จะเข้ามาในนิคมอุตสาหกรรม ต้องเดินทางไปเกือบถึง กม. 30 ซึ่งอยู่ไกลมาก สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญกับนิคมอุตสาหกรรมแห่งนี้เลย.(นางพนิดา ฟูกูฮารา : 15 พฤศจิกายน 2542)

ผลกระทบด้านสุขภาพอนามัย

เนื่องจากชุมชนเมืองใหม่บางพลีล้อมรอบด้วยโรงงานอุตสาหกรรม มีประชากรอพยพย้ายถิ่นเข้ามาประกอบอาชีพในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความหนาแน่นของประชากร ความเป็นอยู่แออัดคับแคบ สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมอันส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของผู้อยู่อาศัย จากรายงานของสถานีอนามัยเมืองใหม่บางพลีพบว่า โรคระบบทางเดินหายใจ และ

โรคอุจาระร่วงเป็นโรคที่เกิดขึ้นมากในชุมชนโดยมีอัตราผู้ป่วย 282.25 และ 31.09 ต่อประชากร 1,000 คน ตามลำดับ (สถานีอนามัยเมืองใหม่บางพลี : 2541) นอกจากนี้นางเพลินใจ ชัยนภาพร หัวหน้าสถานีอนามัยเล่าให้ฟังว่า "..คนที่มาใช้บริการที่นี้ส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย ในช่วงแรกๆ ที่เริ่มตั้งสถานีอนามัย (ประมาณปีพ.ศ. 2530) คนที่นี้จะป่วยด้วยโรคอุจาระร่วงกันมาก เนื่องจากมีการเคลื่อนย้ายประชากรเข้ามาอยู่ในพื้นที่สูง พฤติกรรมการบริโภคอาหารมักไม่ค่อยระมัดระวัง ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ได้ทำอาหารรับประทานเอง แต่จะหาซื้อตามร้านค้า หากซื้อร้านที่ไม่สะอาดถูกสุขอนามัย ก็จะทำให้ผู้บริโภคท้องเสีย ท้องร่วงได้ ในปัจจุบัน (ปีพ.ศ. 2542) มีผู้ป่วยเป็นโรคระบาดทางเดินหายใจมาขอรับการรักษาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ สาเหตุการเกิดโรคสำคัญประการหนึ่งเนื่องจากความเป็นอยู่ที่แออัดคับแคบ ห้องเช่าที่ต่อเติมขึ้นมาไม่มีที่ระบายอากาศ ไม่มีหน้าต่าง ไม่รู้อยู่กันได้อย่างไร ห้องน้ำก็อยู่ข้างใน.." (นางเพลินใจ ชัยนภาพร : 27 ตุลาคม 2542) อย่างไรก็ตามทางสถานีอนามัยได้พยายามจัดบริการเชิงรุกเพื่อเข้าไปให้บริการแก่ประชาชนกลุ่มดังกล่าว เพื่อป้องกันการเกิดโรค เน้นการควบคุมโรคในระยะก่อนเกิดโรค โดยการประชาสัมพันธ์รณรงค์ เพื่อให้ความรู้ ตลอดจนออกให้บริการส่งเสริมด้านสุขภาพและป้องกันโรคในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น สถานีอนามัยเริ่มเปิดให้บริการตั้งแต่สองโมงเช้าไปจนถึงสองทุ่มไม่เว้นวันหยุดราชการ มีบริการตรวจโรคทุกวันโดยเฉพาะวันจันทร์และวันศุกร์จะจัดจ้างแพทย์พิเศษจากโรงพยาบาลเอกชนมาตรวจให้วันละสองชั่วโมงตั้งแต่ 9.00-11.00 น.ในวันจันทร์จะให้บริการวางแผนครอบครัวและตรวจหลังคลอด วันอังคารบริการคลีนิกฝากครรภ์ตอนเช้าจะให้บริการเฉพาะคนไข้รายใหม่ ส่วนคนไข้รายเก่าจะนัดตอนบ่าย วันพุธบริการด้านป้องกันโรคตรวจสุขภาพเด็ก วันพฤหัสมีอบรมอาสาสมัครสาธารณสุข(อสม.) อบรมและดูแลผู้สูงอายุ วันศุกร์เจ้าหน้าที่สาธารณสุขออกไปทำงานในพื้นที่ให้บริการในโรงเรียนและชุมชนที่ด้อยโอกาส รวมทั้งที่ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานที่ทางสถานีอนามัยเข้าไปสนับสนุนโดยมีอาสาสมัครสาธารณสุขเป็นผู้ดูแล ส่วนวันเสาร์และอาทิตย์ก็เปิดให้บริการตามปกติแต่ส่วนใหญ่จะให้บริการเฉพาะเหตุฉุกเฉิน อุบัติเหตุ หรือการเจ็บป่วยกระทันหัน ในแต่ละวันจะมีคนไข้มารับบริการโดยเฉลี่ยประมาณ 100 ราย มีบุคลากรที่คอยให้บริการคนไข้ทั้งหมด 6 คน นอกจากสถานีอนามัยแห่งนี้แล้วในเมืองใหม่บางพลียังมีโรงพยาบาลเอกชนสองแห่งคือโรงพยาบาลจุฬารัตน์ 5 และโรงพยาบาลบางนา 2 มีคลีนิก 10 แห่ง และมีร้านขายยาแผนปัจจุบันอีก 14 แห่ง

การสร้างชุมชนกับโรงงานอุตสาหกรรมไว้ใกล้กันนั้น สามารถสร้างงาน สร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง หากขาดการจัดการ ควบคมดูแลโรงงานอย่างใกล้ชิดก็อาจทำให้เกิดปัญหาตามมา ส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน

ส่วนที่ 10
พลังชุมชน : การต่อสู้เพื่อแก้ไขปัญหาน้ำประปาชุมชน

ปัญหาเรื่องน้ำประปาเป็นปัญหาที่ยืดเยื้อมานานนับตั้งแต่มีการตั้งเมืองขึ้นมา น้ำประปาไม่ได้คุณภาพไม่สามารถใช้บริโภคได้ ปริมาณน้ำไม่เพียงพอ ไหลน้อยและหยุดไหลบ่อย ปัญหาดังกล่าวไม่มีใครลุกขึ้นมารับผิดชอบแก้ไข แม้แต่หน่วยงานรัฐท้องถิ่นก็ตาม หน่วยงานที่ดำเนินการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาคือ บริษัทไฮโดรคอมแพค จำกัด เป็นผู้ไดรับการสัมปทานจากการประปานครหลวง ในปีพ.ศ.2538 เกิดปัญหาน้ำประปาเน่าเสียอย่างรุนแรง มีปลาตายในบ่อน้ำดิบทำให้ชาวชุมชนโดยมีคณะกรรมการซอยบางส่วนได้ลุกขึ้นมาเป็นแกนนำในการเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ไขปัญหา โดยมีการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น การประปานครหลวง กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี่และสิ่งแวดล้อม ให้ดำเนินการแก้ไขมีการชุมชุมเรียกร้องถึงสองครั้ง ในที่สุดก็ได้มีการจัดตั้งเป็นคณะกรรมการไตรภาคีเพื่อเป็นองค์กรนำในการแก้ไขปัญหาคณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วย ผู้แทนการประปานครหลวง นักวิทยาศาสตร์จากกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯและตัวแทนจากชาวชุมชนโดยมีบันทึกข้อตกลงร่วมในสองประเด็น คือ

1.คณะกรรมการดังกล่าวจะทำหน้าที่ควบคุมและตรวจสอบคุณภาพน้ำประปาที่บริษัทไฮโดรคอมแพค จำกัด เป็นผู้ผลิตที่ใช้อยู่ในปัจจุบันให้ได้มาตรฐานของการประปานครหลวง ในขณะเดียวกันให้

2. การประปานครหลวงดำเนินการเดินท่อเมนประปาจากโรงกองน้ำสามเสนมาให้ชุมชน

คณะกรรมการไตรภาคีไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง ทำให้ปัญหาไม่ได้รับการแก้ไขทันท่วงที ผู้นำชาวชุมชนโดยคณะกรรมการซอยบางส่วนจึงได้ดำเนินการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอีกครั้ง จนถึงขั้นการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อคณะกรรมาธิการสวัสดิการแรงงานและสังคม สภาผู้แทนราษฎร ให้ช่วยดำเนินการแก้ไขปัญหา แต่ก็ยังไม่มีผลในทางปฏิบัติ เมื่อเดือนกรกฎาคม 2541 จึงได้ก่อการชุมนุมใหญ่อีกครั้ง การชุมนุมครั้งนี้ ได้มีการสร้างพันธมิตรกับกลุ่มประชาชนกลุ่มต่าง ๆอย่างกว้างขวางรวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ดำเนินงานอยู่ในชุมชนให้เข้าร่วมการต่อสู้ครั้งนี้ด้วย ทำให้การต่อสู้ครั้งนี้ขยายวงกว้างออกไป เป็นผลให้เกิดข้อเรียกร้องและเงื่อนไขในการแก้ไขปัญหาที่เป็นรูปธรรมและเด็ดขาดมากขึ้น ผลก็คือ

1. ได้น้ำประปาโดยตรงจากการประปานครหลวง

2. การประปานครหลวงได้ยกเลิกสัมปทานการผลิตน้ำประปาของบริษัทเอกชน

การต่อสู้ครั้งนี้เนื่องจากเป็นปัญหาที่ทุกคนได้รับผลกระทบจึงทำให้ประชาชนทุกกลุ่มไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคณะกรรมการชุมชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มเยาวชน ได้มีส่วนร่วมอย่างสำคัญ ทำให้ได้รับบทเรียนและประสบการณ์ มีความเชื่อมั่นในพลังของตนเองมากขึ้น "...มีแต่ลุกขึ้นมาด้วยความเชื่อมั่นในพลังของตนเองเท่านั้น ปัญหาจึงจะได้รับการ

แก้ไข.." ในส่วนของเอ็นจีโอเองก็ได้ข้อสรุปว่า การทำงานกับเฉพาะกลุ่มเป้าหมายตามโครงการของตน โดยละเลยปัญหาชุมชน และหรือไม่เข้าร่วมกับขบวนการประชาชนในชุมชนของตนหาได้ไม่ มีแต่ต้องเข้าร่วมอย่างสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเท่านั้นจึงจะสามารถรักษาสถานการณ์การนำทางความคิดและยกระดับการต่อสู้ของประชาชนได้

ลำดับเหตุการณ์การประท้วงเรื่องน้ำประปาชุมชน

ปี 2528	ประชาชนเริ่มทยอยเข้าอยู่อาศัย การเคหะแห่งชาติเป็นผู้รับผิดของในการผลิตน้ำประปาและจำหน่ายน้ำประปาให้กับชุมชนและโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมบางพลี โดยใช้น้ำที่ขุดเจาะจากบ่อบาดาลเนื่องจากระบบน้ำประปาสาธารณยังไปไม่ถึงปัญหาที่เกิดขึ้น คือ คุณภาพน้ำไม่ดี น้ำขุ่นตกตะกอน ที่สำคัญปริมาณน้ำมีไม่เพียงพอน้ำจึงไหลน้อย บางครั้งหยุดไหล
มิถุนายน 2533	การเคหะแห่งชาติได้ให้การประปานครหลวงเข้ามาดำเนินการเรื่องน้ำประปา แต่การประปานครหลวงได้ให้สิทธิกับบริษัทไฮโดรคอมแพค (ไทยแลนด์) จำกัด ดำเนินการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาในเขตเมืองใหม่บางพลี โดยบริษัทฯ ได้รับสัญญามีกำหนด 15 ปี
ปี พ.ศ.2538	ชาวบ้านออกมาชุมนุมเรียกร้องให้การเคหะแห่งชาติแก้ไขปัญหาน้ำประปาเนื่องจากบริษัทไฮโดรคอมแพค(ประเทศไทย)จำกัด ซึ่งเป็นสัมปทานการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาให้แก่ชุมชน แต่ผลิตน้ำประปาไม่ได้มาตรฐาน และขอให้การประปานครหลวงเข้ามาดำเนินการแทน มีการแต่งตั้งตัวแทนชุมชนไปเจรจากับการประปานครหลวง มีการแต่งตั้งคณะกรรมการไตรภาคีเพื่อให้เข้ามาดำเนินการติดตามแก้ไขปัญหา
มีนาคม 2540	บริษัทไฮโดรคอมแพ็ค (ไทยแลนด์) จำกัด ได้ประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในการผลิตน้ำประปาอย่างหนัก คุณภาพน้ำดิบในคลองเจริญราษฎร์ มีคุณภาพด้อยและไม่สามารุรองรับน้ำดิบจากคลองพระองค์เจ้าไชยานุชิตได้ เพราะระดับน้ำในคลองตลอดจน Submersible ทั้ง 4 ตัวไม่ทำงานได้ตามปกติ
15พฤษภาคม 2540	บริษัทฯ ได้แจ้งให้การประปานครหลวงทราบถึงคุณภาพน้ำดิบจากคลองเจริญราษฎร์ และคลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต ว่ามีสภาพแย่มากสีค่อนข้างดำ มีกลิ่นโคลน และกลิ่นเหม็นหญ้าเน่า รุนแรง อีกทั้งปริมาณน้ำดิบลดลงน้อยลงอย่างมาก ทำให้เกิดปัญหาการผลิตน้ำรวมถึงการจ่ายน้ำไปยังประชาชน และโรงงานในเขตนิคมอุตสาหกรรมบางพลี และขอให้การประปานครหลวงประสานงานกับกรมชลประทานเพื่อขอให้ส่งน้ำมาสนับสนุน

	ในแหล่งน้ำดิบที่บริษัทฯ ใช้ผลิตน้ำประปา
19 พฤษภาคม 2540	การประปานครหลวงได้ทำหนังสือไปยังอธิบดีกรมชลประทานเพื่อขอให้พิจารณาจัดสรรน้ำดิบในคลองพระองค์เจ้าไชยาอนุชิต เพิ่มเติมจากระดับเดิมอีก 1 เมตร เนื่องจากระดับน้ำต่ำมากจนไม่สามารถสูบขึ้นมาใช้ผลิตประปาได้
21 พฤษภาคม 2540	บริษัทฯได้นำหนังสือถึงรัฐบาลว่าการกระทรวงมหาดไทย(นายเสนาะ เทียนทอง) เพื่อให้ช่วยติดต่อกับรัฐมนตรีว่าการกระทวงเกษตรและสหกรณ์ ประสานงานให้กรมชลประทานดำเนินการปล่อยน้ำไปยังคอลพระองค์เจ้าไชยาอนุชิตเป็นการชั่วคราวโดยด่วนเพื่อป้องกันการรวมตัวประท้วงของชาวบ้าน
2 มิถุนายน 2540	การประปานครหลวง โดยกองควบคุมคุณภาพน้ำ พบว่ามีการสูบน้ำเสียของการเคหะแห่งชาติลงสู่คลองเจริญราษฎร์ ใกล้กับจุดรับน้ำดิบของบริษัท ทำให้คุณภาพน้ำด้อยลงจนไม่สามารถนำมาผลิตเป็นน้ำประปาได้ ให้บริษัทขอความร่วมมือกับการเคหะแห่งชาติให้งดการระบายน้ำเสียที่มิได้บำบัดลงสู่คลองเจริญราษฎร์ หรือหากมีการปล่อยน้ำเสียควรแจ้งให้บริษัทราบล่วงหน้าเพื่อจะได้หยุดสูบน้ำดิบหรือปิดประตูน้ำก่อนที่น้ำเสียจะเข้ามาในสระพักน้ำของบริษัทและควรสูบน้ำดิบมาใช้ก็ต่อเมื่อน้ำเสียไหลผ่านจุดสูบน้ำดิบไปแล้ว
13 มิถุนายน 2540	การประปานครหลวงได้ประสานงานไปยังการเคหะแห่งชาติเพื่อขอให้งดปล่อยน้ำเน่าเสียที่ยังไม่ได้มีการบำบัดลงสู่คลองเจริญราษฎร์ จะทำให้น้ำดิบ ซึ่งมีคุณภาพดอยอยู่แล้วยิ่งทวีความเน่ารุนแรงขึ้นไปอีก
สิงหาคม 2540	ชาวบ้านยื่นหนังสือต่อกรรมาธิการสวัสดิการแรงงานและสังคม สภาผู้แทนราษฎรให้มีการไปตรวจสอบคุณภาพน้ำประปาและขอให้การประปาเข้ามาดำเนินการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาแทนบริษัทไฮโดรคอมแพค (ประเทศไทย)จำกัด
กรกฎาคม 2540	ชาวบ้านรวมตัวกันออกมาประท้วงเรียกร้องครั้งใหญ่ที่สุดให้มีการยกเลิกการสัมปทานกับบริษัทไฮโดรคอมแพค มีกลุ่มและองค์กรต่าง ๆเข้าครั้งนี้ประมาณ 15 กลุ่ม ผู้เข้าร่วมประมาณ 1,000 กว่าคน เช่น กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มนักการเมืองท้องถิ่น กลุ่มองค์กรเอกชน เป็นต้น การชุมนุมเรียกร้องเป็นไปอย่างต่อเนื่องประมาณ 7 วัน

30 มิถุนายน 2542 การประปานครหลวงได้มีหนังสือบอกเลิกสัญญาให้สิทธิดำเนินการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาในเขตชุมชนเมืองใหม่บางพลีกับบริษัทไฮโดรคอมแพค ทั้งนี้ให้บริษัทดังกล่าวยุติการดำเนินการภายใน 15 วัน

12 กรกฎาคม 2542 การประปานครหลวงได้แจ้งกับชาวชุมชนว่าจะเข้ามาดำเนินกิจการผลิตและจำหน่ายน้ำประปาแทนบริษัทไฮโดรคอมแพค โดยจะเริ่มทำการจดตัวเลขในมาตรวัดน้ำตั้งแต่วันที่ 19 กรกฎาคม เป็นต้นไป

ส่วนที่ 10
ข้อเสนอแนะเพื่อสร้างสรรค์ชุมชนให้น่าอยู่

แม้ว่าชุมชนเมืองใหม่บางพลีจะสามารถบรรลุเป้าหมายของการสร้างเมืองได้ระดับหนึ่งแต่เนื่องจากขาดการวางแผนจัดการและพัฒนาเมืองอย่างต่อเนื่องจึงทำให้เกิดปัญหาตามมามากมาย ทั้งทางด้านสภาพแวดล้อมชุมชนที่เสื่อมโทรม ปัญหาเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนปัญหาสังคมอื่น ๆ เช่น อาชญากรรมและยาเสพย์ติด ปัญหาเหล่านี้ใช่ว่าจะแก้ไขไม่ได้ หากแต่ต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการและวิธีการแก้ไขปัญหาโดย **ประการแรก** ต้องให้คนในชุมชนได้ร่วมกันคิด และตัดสินใจแก้ไขปัญหา ยึดหลักการดำเนินงานที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ อาจเริ่มต้นจากปัญหาที่คนในชุมชนได้รับความเดือดร้อน แล้วจัดเวทีให้ชาวบ้านได้มาคิดค้นแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจ และเรียนรู้ ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนในที่สุด ที่สำคัญจะทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพในความสามารถของตนเองหรือกลุ่มมากขึ้น ต้องสร้างความรู้สึกร่วมของความเป็นชุมชน ตลอดจนสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีความรับผิดชอบ ปฏิบัติตามกฎระเบียบของการอยู่ร่วมกันและร่วมมือกันพัฒนาท้องถิ่น ตรงนี้ถือว่าเป็นหัวใจของชุมชน ถ้าทุกคนมีจิตสำนึกปัญหาอื่นๆ คงแก้ไขได้ไม่ยาก **ประการที่สอง** เนื่องจากเมืองใหม่บางพลีเป็นชุมชนที่เพิ่งสร้างขึ้นมาใหม่ ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีรายได้น้อยและปานกลางที่อพยพมาจากทั่วทุกภาคของประเทศ ทั้งที่เป็นเจ้าของบ้านและเช่าอาศัยอยู่ ความรักและความผูกพันต่อชุมชนของคนที่นี่ยังมีอยู่น้อยมาก ที่สำคัญประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับท้องถิ่นน้อยมาก ไม่ค่อยสนใจกิจกรรมหรือติดตามการทำงานของเทศบาล และยังไม่มีบทบาทตรวจสอบการควบคุมการทำงานของนักการเมืองท้องถิ่น ต้องทำให้ผู้อยู่อาศัยรักและผูกพันกับชุมชน มีความรับผิดชอบและร่วมมือกันพัฒนาท้องถิ่น มีความรู้ ความเข้าใจและสนใจการเมืองท้องถิ่น สามารถเลือกตัวแทนที่เป็นคนดีที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นเพื่อให้ประชาชนได้รับผลประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยเน้นให้การศึกษาอบรมแก่สมาชิกชุมชนในด้านต่าง ๆอย่างต่อเนื่อง เช่น สิทธิและหน้าที่ของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท้องถิ่น และกฎหมายด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ที่สำคัญจัดให้มีเวทีชาวบ้านได้พูดคุยและแลกเปลี่ยน

ความคิดเห็น เพื่อจะได้หาทางออกในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งจะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง

ประการที่สาม ควรพัฒนากลไกการพัฒนาที่มีอยู่แล้วในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนต่าง ๆ เพื่อเพิ่มศักยภาพและขีดความสามารถในการจัดการบริหารกลุ่มเพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายของกลุ่มที่ตั้งไว้ในขณะเดียวกันก็สนับสนุนให้กลุ่มเหล่านั้นมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเองให้มีความน่าอยู่อาศัยยิ่งขึ้น **ประการที่สี่** หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาอาชีพและรายได้ให้กับกลุ่มที่ประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ โดยการส่งเสริมการฝึกอบรมทักษะฝีมือแรงงานเพื่อยกระดับมาตรฐานแรงงานให้สามารถทำงานที่ใช้ทักษะและความรู้ความสามารถในระดับกึ่งฝีมือหรือฝีมือเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานในขณะเดียวกันก็พัฒนาอาชีพใหม่ที่เหมาะสมกับชุมชน **ประการสุดท้าย** ควรมีการจัดทำแผนชุมชนร่วมกัน โดยการประสานความร่วมมือกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ให้กลุ่ม องค์กรชุมชน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนนักวิชาการในท้องถิ่นได้เข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการคิด ตัดสินใจร่วมกัน ซึ่งจะทำให้การแก้ไขปัญหามีความเหมาะสมกับชุมชน ครอบคลุมทุกด้านและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เกิดความร่วมมือในลักษณะพหุภาคี อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

การเคหะแห่งชาติ. (2523). โครงการเมืองใหม่บางพลี-บางบ่อ วาระที่ 1. กรุงเทพมหานคร : การเคหะแห่งชาติ.

จังหวัดสมุทรปราการ. (2539). แผนลงทุนจังหวัดสมุทรปราการ. สมุทรปราการ : จังหวัด.

_____.(2541).\\"วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา."(ฉบับ ประชาพิจารณ์: เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว). สมุทรปราการ : จังหวัด.

ชวนทัศน์ ประไพพิศ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักงานนิคมอุตสาหกรรมบางพลี เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2542.

ทศพล จันทรวงค์.(2537). " เมืองใหม่แก้ปัญหาของกรุงเทพมหานครได้จริงหรือ?"ในการพัฒนาเมืองใหม่: กลยุทธ์ ความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน กรุงเทพมหานคร : การเคหะแห่งชาติ.

นพคุณ ไตรวรคุณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่โรงเรียนเคหะบางพลี (10 ปี สปช.) เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2542.

ปรเมษฐ ขำเขียว. (2532). แนวทางการพัฒนาชุมชนในพื้นที่อำเภอบางพลีเพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง. วิทยานิพนธ์ สถ.ม.\\(ภาควิชาวางแผนภาคและเมือง). กรุงเทพมหานคร:บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรีดิ์ ปุรณะศิริ.(2534).\\ ประสบการณ์การสร้างเมืองใหม่ในประเทศไทย:เมืองใหม่บางพลี. เอกสารประกอบการ สัมมนาวิชาการเรื่องแนวทางการจัดทำเมืองใหม่และเมืองชี้นำการพัฒนาของการเคหะแห่งชาติ การ เคหะแห่ง ชาติ วันที่ 2 กรกฎาคม 2534.

ปุณณภา ไกรสินธุ์. (2535). การบริหารเคหะชุมชนด้านการดูแลชุมชนของการเคหะแห่งชาติ : กรณีศึกษาเคหะชุมชนเมืองใหม่บางพลี. วิทยานิพนธ์ สถ.ม.\\(ภาควิชาเคหะการ) กรุงเทพมหานคร :บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พนิดา ฟูกูฮารา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ชมรมผู้ประกอบการนิคมอุตสาหกรรมบางพลี เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2542.

เพลินใจ ชัยนภาพร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สถานีอนามัยเมืองใหม่บางพลี เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2542.

ภานุพงศ์ งานสำเร็จ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักงานเทศบาลตำบลบางเสาธง เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2542.

ภุชงค์ เสนานุช และมณีรัตน์ มิตรปราสาท. (2541). การประเมินผลโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง

ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์.

วัชรพงษ์ คงมั่น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุชเป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สถาบันพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เมือง เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2542.

วาท ปาละนิจ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ชุมชนเมืองใหม่บางพลีซอย 13 เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2542.

สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. สำนักนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (2513- 2519). กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน.

สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดสมุทรปราการ.(2541). ภาวะเศรษฐกิจและทำเนียบโรงงานอุตสาหกรรม. สมุทรปราการ : สำนักงาน.

สำอางค์ แซ่ลี้ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักงานเทศบาลตำบลบางเสาธง เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2542.

สิทธิพร ภิรมย์รื่น. (2541). การวางแผนและผังชุมชนเมือง : ประสบการณ์ของสหรัฐอเมริกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

หัสดิน ไกรเพ็ชร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภุชงค์ เสนานุช เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักงานเคหะชุมชนเมืองใหม่บางพลี เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2542.

อคิน รพีพัฒน์.(2542. ชุมชนแออัด : ความรู้กับความเป็นจริง. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เฮอร์เบิต จิราเดต์. (2539). ทำเมืองให้น่าอยู่ : วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์และความหวังสำหรับเมืองที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ส่วนที่ 11

แนวคิดและกิจกรรมการพัฒนาระยะที่ 3

เมืองใหม่บางพลี เริ่มสร้างขึ้นเมื่อปี 2528 โดยมีมติคณะรัฐมนตรี ให้มีการสร้างขึ้นที่บริเวณกิโลเมตรที่ 23 ถนนบางนา-ตราด ซึ่งต้องแยกออกจากถนนบางนา-ตราด เข้าไปอีกประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ ก็จะตัดกับสี่แยกถนนเทพารักษ์ (สำโรง-บางบ่อ) มีเนื้อที่ทั้งหมด 4,669 ไร่ การเคหะแห่งชาติเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบ ในการบริหารจัดการโครงการ ปัจจุบันได้ก่อสร้างแล้วเสร็จประมาณหนึ่งในสามของโครงการทั้งหมด มีประชากรทั้งหมดประมาณ 150,000-200,000 คน ประชากรตามทะเบียนบ้านประมาณ 20,000-40,000 คน ส่วนใหญ่อยู่ในวัยทำงาน อายุระหว่าง 16-45 ปี สภาพชุมชนมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อม พนักงานจำนวน 50-2,000 คน ผลิตสินค้าประเภทบริการ เช่น เครื่องไฟฟ้า เครื่องอิเลคโทรนิค เป็นต้น

ดังนั้น ผู้คนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนเมืองใหม่บางพลี จึงมีเป้าหมายที่ต้องการแหล่งทำงานเป็นส่วนใหญ่ อีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นผู้ที่มีความจำเป็นด้านที่อยู่อาศัย ตลอดจนถึงได้เข้ามาซื้อบ้านไว้เพื่อเก็งกำไรและเพื่อทำหอพัก

จากการพูดคุยของผู้เขียงกับเจ้าของบ้านปัจจุบันในชุมชน ได้ทราบว่ามีเจ้าของบ้านที่ซื้อจากการเคหะโดยตรงมีจำนวนน้อยมา ส่วนใหญ่จะเป็นการซื้อต่อจากผู้ที่ซื้อไว้เพื่อเก็งกำไร

นอกจากนี้ในซอยหนึ่งๆ จะมีผู้อยู่อาศัยที่เป็นเจ้าของบ้านค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่จะเป็นผู้เช่า ในกลุ่มบ้าน 21 ตารางวา ชั้นเดียวและสองชั้น จะมีอัตราส่วนจำนวนน้อยมากขึ้นในกลุ่มบ้าน 40-50 ตารางวา

จึงอาจกล่าวได้ว่า ผู้เข้ามาอยู่ในชุมชนเมืองใหม่บางพลี มีเป้าหมายและความจำเป็นเงื่อนไขของชีวิตที่มีทวิลักษณ์ คือ กลุ่มแรกมีความจำเป็นเรื่องที่อยู่อาศัย กลุ่มที่สอง มีเป้าหมายทางด้านแหล่งงาน ซึ่งกลุ่มที่สองนี้เป็นกลุ่มใหญ่ของผู้อยู่อาศัยในชุมชนเมืองใหม่บางพลี

ลักษณะภูมิทัศน์และผังชุมชน

ภูมิทัศน์ของชุมชนทางด้านตะวันออก เป็นที่ตั้งนิคมอุตสาหกรรมบางพลี มีโรงงานอยู่ประมาณ 127 แห่ง เป็นโรงงานขนาดเล็ก ส่วนใหญ่จะผลิตเครื่องใช้ไฟฟ้า เสื้อผ้า เป็นต้น โรงงานเหล่านี้เป็นของชาวไต้หวันและฮ่องกง

โรงงานกับการสร้างปัญหามลพิษ

โรงงานเหล่านี้ บางโรงงานได้สร้างมลภาวะ ให้กับผู้อยู่อาศัยมาโดยตลอด ชาวชุมชนได้เรียกร้องให้แก้ไข แต่ก็หายไปเป็นช่วง ๆเพียงเท่านั้น นิคมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ก็ไม่ได้แสดงบทบาทเป็นฝ่ายเข้าไปแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้เห็นเป็นรูปธรรมแต่อย่างใด ชาวบ้านมักจะบ่นเสมอว่า โรงงานได้ปล่อยควันออกมาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วันที่ฝนตก โรงงานที่ติดกับโรงเรียนจะปล่อยควันสีดำและลมก็จะพัดเอามลภาวะนั้นเข้ามาในชุมชน ทำให้ระคายเคืองต่อจมูกและสายตาของผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนเสมอ ชาวบ้านและครูที่โรงเรียนที่อยู่ติดกับโรงงานพูดเสมอว่า นักเรียนได้ล้มป่วยในขณะที่สอนในห้องจำนวนมาก ทางด้านตะวันตกของชุมชน ก็เป็นที่ตั้งนิคมอุตสาหกรรมของเอกชนชื่อเอ็มไท มีโรงงานอุตสาหกรรมประมาณ 50 แห่ง ในนิคมอุตสาหกรรมเหล่านี้ มีโรงงานทำอาหารสัตว์ ปล่อยมลพิษส่งกลิ่นเหม็น อบอวลชุมชนตลอดเวลา แต่ก็ไม่มีใครแสดงความรับผิดชอบเข้าไปแก้ไข นอกเสียจากองค์กรชุมชน ที่ได้เคยเขียนป้ายที่มีข้อความเรียกร้องให้แก้ปัญหา อย่าให้โรงงานทำลายสุขภาพชุมชน แต่ป้ายนั้น ชั่วข้ามคืนก็หายไป ปัจจุบันปัญหานี้ก็ยังดำรงอยู่

ผังชุมชน

ชุมชนเมืองใหม่บางพลี เมื่อดูจากแผ่นปลิวโฆษณา หรือดูจากผังที่นำเสนอต่อลูกค้าของการเคหะแห่งชาติ แสดงให้เห็นถึงความน่าอยู่อาศัยมาก การเคหะแห่งชาติได้แบ่งบ้านออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. บ้านแถวชั้นเดียวและสองชั้น 21 ตารางวา
2. บ้านแฝด 40 ตารางวา
3. บ้านแฝด 50 ตารางวา
4. อาคารพานิชย์

นอกจากนั้น ยังมีสวนหย่อมหลายสิบแห่ง มีโรงพยาบาล อนามัย รถเมล์ ท่าเรือ ลานเอนกประสงค์ โรงเรียนประถม 4 แห่ง สารพัดช่าง 1 แห่ง มัธยม 1 แห่ง อนุบาล 5 แห่ง เป็นต้น

ลักษณะบ้าน

บ้านแถวชั้นเดียว บ้านแถวสองชั้น จะมีความกว้าง 21 ตารางวา โดยประมาณ บ้านแต่ละบ้านจะหันหน้าชนกัน การเคหะจะสร้างไว้ครึ่งเดียว เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยได้ต่อเติมตามศักยภาพของตนเอง หน้าบ้านจะเป็นถนน(ซอย) กว้างประมาณ 1.50 เมตร รางน้ำฝน(รางยู) จะกว้างประมาณ 1 ฟุต กลางถนน(ซอย) จะเป็นท่อซีเวต ห้องน้ำ ห้องส้วม จะสร้างไว้หน้าบ้าน ปัจจุบันบ้านลักษณะดังกล่าว เป็นสามในสี่ ของเฟสที่ 1 มีผู้อยู่อาศัยเกือบจะเต็มทั้งโครงการ

บ้านแฝดสี่สิบ ห้าสิบตารางวา บ้านสองประเภทนี้ มีถนนผ่านหน้าบ้าน รถสามารถหลบหลีกกันได้ การวางผังในบ้านเช่นห้องน้ำ ห้องส้วม ก็จะสร้างไว้หน้าบ้านเหมือนกันกับบ้านชั้นเดียวหรือสองชั้น และมีการสร้างให้แล้วเสร็จเพียงครึ่งเดียว เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยได้ต่อเติมตามศักยภาพของตนเองเช่นเดียวกัน ปัจจุบันมีผู้เข้าไปอยู่อาศัยแล้วประมาณ 70 เปอร์เซนต์ของบ้านทั้งหมด

อาคารพานิชย์ ส่วนใหญ่จะอยู่ติดกับถนนใหญ่และตามกลุ่มบ้าน 40, 50 ตารางวา ปัจจุบันมีผู้อยู่อาศัยไม่ค่อยมากนัก ปล่อยให้ทรุดโทรมจนไม่สามารถที่จะใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือประกอบธุรกรรมใด ๆได้

สภาพปัจจุบัน

บ้านที่เจ้าของบ้านซื้อไว้เพื่อเก็งกำไรได้ถูกดัดแปลงให้เป็นหอพัก เป็นห้องเช่า ห้องหนึ่ง ๆ จะกว้างประมาณ 3x4 ตารางเมตร บ้านชั้นเดียวจะต่อเติมแบ่งซอยเป็นห้องได้อย่างน้อย 3-5 ห้อง ค่าเช่าห้องประมาณ 800-1200 บาท ต่อเดือน บ้านแถวสองชั้น บ้าน 40, 50 ตารางวา และอาคารพานิชย์ก็จะถูกดัดแปลงเป็นห้องเช่าแบ่งซอยห้องได้มากตามอัตราส่วนของพื้นที่

นอกจากนั้น ทั้งบ้านและอาคารพานิชย์ยังถูกดัดแปลงให้เป็นร้านคาราโอเกะ อู่ซ่อมรถและมีการสร้างอพาร์ทเมนท์ 3-5 ชั้น อยู่ก็มากมาย

ระบบสาธารณูปโภค

ในชุมชนเมืองใหม่บางพลี มีถนนสายหลักอยู่ 3 สาย คือ

1. สายผ่านหน้านิคมอุตสาหกรรมบางพลี
2. สายผ่านกลางชุมชน
3. สายรอบชานเมือง

นอกจากนั้น ยังมีถนนตัดจากถนนสายเมน(Main) ดังกล่าว ไปจดถนนสายเมนอีกสายหนึ่งเรียกว่า ถนนสาย ซี เช่น ซี 5 เป็นถนนตัดจากถนนสายเมน ที่ผ่านกลางชุมชน ไปจรด ถนนสายรอบชุมชน ถนนซี 4 ถนน ซี 3 ก็เช่นเดียวกัน ถนนเหล่านี้ รถวิ่งสวนกันได้

ผู้อยู่อาศัยเป้าหมาที่ต่างกันนำมาสู่วิถีชีวิตที่ต่างกัน

ผู้อยู่อาศัยในชุมชนเมืองใหม่บางพลี กว่าร้อยละ 60 เป็นชาวอีสาน รองลงมาเป็นภาคกลาง ภาคใต้และภาคตะวันออก กว่าร้อยละ 70 อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ การศึกษาอยู่ระหว่างมัธยมต้นถึง ปวส. จะเช่าห้องอยู่ห้องละ 2-3 คน ค่าเช่าห้องอยู่ระหว่าง 800-1,200 บาทต่อเดือน การรับประทานอาหารจะซื้อจากร้านแผงลอยที่ขายอยู่ตามถนนต่าง ๆ มากมายในชุมชน(อาหารถุง)

การสันทนาการ

วันอาทิตย์ถือว่าเป็นวันหยุด มีการเล่นฟุตบอลในสนามโรงเรียนและที่โล่งแจ้งที่แผงขายของยังรุกไปไม่ถึง ตลอดจนในสวนสาธารณะที่ปลูกหญ้าและต้นไม้ไว้อย่างสวยงามก็จะถูกลูกฟุตบอลและนักฟุตบอลเหยียบย่ำจนทำให้พื้นที่เสียหาย ผืนหญ้า ต้นไม้ ตายหมด นอกจากนั้น ยังมี การตั้งวงกินเหล้า ดื่มเบียร์ ตีเกราะเคาะขวด เล่นกีตาร์โปร่ง ราคาไม่แพงนัก เปิดเทปร้องคาราโอเกะ

ดังสนั่นไปทั่วซอย สนุกสนานไปตามอัตภาพ (ไม่ค่อยเห็นข้าง ๆบ้าน แจ้งตำรวจหรือกล่าวเตือนถึงเสียงดัง แต่หากทนอยู่กับเสียงดังนั้นได้อย่างสงบ

การติดต่อสื่อสาร

ส่วนใหญ่จะใช้มอเตอร์ไซค์เป็นยานพาหนะในการติดต่อสื่อสาร โดยในวันหยุด จะเห็นผู้อยู่อาศัยประเภทคนงานเหล่านี้ ขับขี่มอเตอร์ไซค์ไปเยี่ยมกันตามบ้าน(ห้อง) และนั่งตีวงกินเหล้า

นอกจากนั้น โทรศัพท์ประเภท 3 บาท โทรทั่วไทย ก็เป็นที่รวมของผู้ต้องการใช้บริการเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนเย็นจะมีผู้ใช้บริการมากขึ้น ได้ทราบว่าการใช้บริการโทรศัพท์ประเภทนี้ จะเป็นการโทรไปถึงพ่อ-แม่ หรือญาติผู้ใหญ่ที่อยู่ต่างจังหวัด ถ้าจะโทรถึงเพื่อน(แฟน)ที่อยู่ในบริเวณหรือใกล้เคียงมักจะใช้โทรศัพท์สาธารณะมากกว่า

การทำบุญหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม

เนื่องเพราะในชุมชนเมืองใหม่บางพลี ไม่มีวัดหรือสำนักสงฆ์ใดใด การทำบุญหรือกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมจึงไม่ค่อยได้เห็นคนหนุ่มสาว วัยทำงานเหล่านี้ได้ทำบุญตักบาตร นอกเสียจาก มีการเข้าร่วมกับขบวนแห่ทางวัฒนธรรม เช่น การแห่เทียนเข้าพรรษา ซึ่งจัดโดยกลุ่มรณรงค์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน รายละเอียดจะกล่าวในบทที่ 4

ใครใคร่ค้า ค้า ใครใคร่ขาย ขาย แต่ต้องเสียต๋ง

ปัจจุบัน ตามถนนสายเมน ที่ผ่านชุมชนก็ดี ถนนสายซีต่าง ๆ ก็ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งลานอเนกประสงค์ ได้ถูกรุกล้ำ โดยแผงขายของ มีเทศบาลและการเคหะแห่งชาติเมืองใหม่บางพลีเป็นผู้เก็บผลประโยชน์ แผงเล็กเก็บ แผงละ 30 บาทต่อวัน แผงใหญ่เก็บ 40-60 บาทต่อวัน แผงเหล่านี้มีจำนวนไม่น้อยกว่า 500-1,000 แผง ตลอดจนถึงหาบเร่ รถเข็น ประเภทลาบ น้ำตก จิ้มจุ่ม ตอนกลางคืน ก็มีวางขายเกลื่อนในเมืองนี้ ใครใคร่ค้า ค้า ใครใคร่ขาย ขาย ตรงไหนก็ได้แต่ต้องเสียค่าต๋ง 30 บาท ต่อ 1 แผง ถ้าวันพุธและวันอาทิตย์(วันตลาดนัด) ก็ยิ่งมีพ่อค้า แม่ค้า จากแหล่งอื่น ๆ เช่น จากภาคตะวันออก ขายผลไม้ จากภาคอีสาน (รู้จักกันไปทั่วว่า ตลาดนัดกาฬสินธุ์) ก็จะนำของป่าและอาหารอีสานประเภทต่าง ๆ เช่น ผักหวาน ไข่มดแดง แมงจินูนมาขาย เป็นต้น

สภาพปัญหา/สาเหตุแห่งปัญหา

สภาพปัญหา

มีการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบ จากการระดมของผู้อยู่อาศัย ในชุมชนเพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2544 ได้ข้อสรุปสภาพปัญหาเรียงตามลำดับความรุนแรงดังนี้

1. ปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น มลพิษ ถนนในซอยน้ำขัง ทางเท้า ลานอเนกประสงค์ถูกพ่อค้าแม่ค้ารุกล้ำ
2. ปัญหายาเสพติด
3. ปัญหาคนว่างงาน
4. ปัญหาสาธารณูปโภค
5. ปัญหาขยะ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสาเหตุ

1. ปัญหามลพิษเกิดขึ้นเนื่องจากชุมชน ได้ถูกสร้างขึ้นโดยมีเป้าหมาย เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยและโรงงานอยู่ใกล้ชิดติดกัน โดยกรอบความคิดนี้(Conceptual Framework) ผู้ออกแบบชุมชน มีเป้าหมาย เรื่องเงินเป็นด้านหลัก คงไม่ได้ใส่ใจถึงคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัยมากนัก อีกประการหนึ่ง ผู้ออกแบบ คงมิได้วางแผนถึงการรองรับจำนวนผู้อยู่อาศัยที่มากขึ้นและมิได้คำนึงถึงโรงงานที่ละเมิดกฎหมาย กอปรกับ เจ้าหน้าที่ของการนิคมอุตสาหกรรมมิได้ปฏิบัติตามกฎหมายจึงก่อให้เกิดปัญหามลพิษอย่างต่อเนื่องและเรื้อรัง ตลอดมาตั้งแต่มีนิคมอุตสาหกรรมบางพลี เป็นต้น
2. ปัญหาทางเท้า ลานอเนกประสงค์ที่ถูกรุกล้ำจากพ่อค้า แม่ค้า ปัญหานี้ เกิดจากการที่เจ้าหน้าที่เคหะและเทศบาล ละเว้นปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบและมีการคอรัปชั่น รวมทั้งสำนึกของผู้ขายและผู้เก็บค่าสถานที่(ค่าต๋ง) มิได้มีสำนึก เพื่อส่วนรวม

ปัญหายาเสพติดและสาเหตุ

ปัญหายาเสพติด ถือว่าเป็นปัญหาร่วมในสังคมปัจจุบัน มีข้อมูลยืนยันว่าการขายและการเสพ ยาเสพติดประเภท ยาบ้า มีมากแทบจะทุกซอยใน 74 ซอยในชุมชน ละยิ่งกว่านั้นมีการขายและการเสพเป็นล่ำเป็นสำตามโรงเรียนต่าง ๆ

จากปัญหาดังกล่าว ได้มีกระแส รณรงค์ ให้ชุมชนปลอดยาเสพติด ซึ่งงานนี้ มีเจ้าหน้าที่ตำรวจ เป็นแม่งาน โดยวิธีการก็คือ การเขียนแผ่นผ้า มีข้อความต้านยาเสพติด เช่น คำว่า ซอยนี้

ประกาศสงครามยาเสพติด แล้วนำไปติดตามซอยต่างๆ 74 ซอย การรณรงค์ที่เป็นรูปธรรมไปมากกว่านี้ ยังไม่ปรากฏเห็นกลุ่มใดทำ นอกเสียจากมีกลุ่มเยาวชนซึ่งเกิดขึ้นจากการจัดตั้งและให้การศึกษาจาก องค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs) ได้ทำโครงการขอทุนสนับสนุน จากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ในปี พ.ศ.2543 ได้นำมารณรงค์ชื่อโครงการเยาวชนคนดี หลีกหนียาเสพติด

ในโครงการนี้ มุ่งเน้นไปที่งานรณรงค์และศึกษาดูงาน ปัจจุบันนี้ กลุ่มเยาวชและกิจกรรมของโครงการนี้ได้ยุติไว้ชั่วคราว อันเนื่องมาจากมีข้อสงสัยที่อาจพิสูจน์ได้ว่า มีความไม่โปร่งใสเกิดขึ้น

ปัญหาการว่างงาน/สภาพปัญหา/สาเหตุ

สืบเนื่องมาจากการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมบางพลีและใกล้เคียงได้ปิดโรงงาน โดยอ้างเหตุผลว่าเศรษฐกิจตกต่ำ ไม่สามารถที่จะดำเนินงานต่อไปได้ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งได้มีการย้ายฐานการผลิต จากนิคมอุตสาหกรรมไปที่เขตอุตสาหกรรมอื่นที่ได้สิทธิประโยชน์จาก BOI หรือย้ายไปที่รอยต่อชายแดนไทย-พม่า เพื่อประโยชน์ ด้านค่าแรงราคาถูกหรือให้มีการรับงานไปทำที่บ้าน(Sub Contractor)เพื่อที่จะหลบหลีก กฎหมายคุ้มครองแรงงานและพระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ เหตุดังกล่าวมานี้ส่งผลให้มีการเลิกจ้างพนักงานเป็นจำนวนมาก กลุ่มคนที่ตกงานเหล่านี้ จึงได้รวมตัวกัน ในชื่อกลุ่ม คนตกงาน แล้วได้มีการออมทรัพย์ตามคำแนะนำขององค์กรพัฒนาเอกชน ชื่อกลุ่มออมทรัพย์คนตกงาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในขณะที่ยังหางานทำยังไม่ได้และเพื่อยกระดับพัฒนาอาชีพของตนเอง นำไปสู่การผลิตเอง ขายเอง โดยไม่ต้องกลับเข้าไปทำงานในโรงงานอีกต่อไป

ปัจจุบันนี้ กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มนี้ ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม จำนวน 300,000บาทเศษ เพื่อมารวมกันตัดเย็บเสื้อ-ผ้า เพื่อที่จะพัฒนาไปสู่การบรรลุตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว

ปัญหาสาธารณูปโภค/สภาพปัญหา/สาเหตุ

ปัญหาสาธารณูปโภค ถือว่าเป็นปัญหาใหญ่และเรื้อรังมานาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาท่อน้ำอุดตันในซอย ปัญหาถนนแตก ชำรุด น้ำขังไปทั่ว เทศบาลไม่ค่อยได้ใส่ใจในการเข้าไปแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในซอยเล็กๆ จะมีปัญหาดังกล่าวเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ผู้อยู่อาศัยก็ไม่ค่อยได้ใส่ใจกับการร่วมแก้ไขปัญหาและกรรมการซอยซึ่งถือว่าเป็นผู้ประสานงานกับผู้อยู่อาศัยในซอย ในอดีต()2538-2542) กรรมการซอยจะมีการรณรงค์ ทำความสะอาดซอยเป็นประจำ แต่ปัจจุบันนี้ไม่ค่อยได้เห็นกิจกรรมดังกล่าว

ปัญหาขยะ/สภาพปัญหา/สาเหตุ

ปัญหาขยะนี้ ถือว่าเป็นปัญหาใหญ่ และเรื้อรังมานานอีกปัญหาหนึ่ง ซึ่งทั้งผู้อยู่อาศัยและรัฐบาลก็กล่าวโทษซึ่งกันและกัน เทศบาลมักจะกล่าวหาผู้อยู่อาศัยว่า ไม่ช่วยกันดูแลรักษาชุมชนให้สะอาด ชุมชนเอง ก็จะกล่าวโทษเทศบาลว่าไม่ได้ทำอะไร นอกเสียจากการเก็บค่าแผงลอยเท่านั้น

ขยะในชุมชนเมืองใหม่บางพลี ได้มีองค์กรภาคประชาชนพยายามที่จะรณรงค์แก้ไข เริ่มตั้งแต่จัดหาถังขยะมามอบให้เทศบาล และร่วมกันพัฒนาซอยต่างๆเป็นประจำ แต่อาจกล่าวได้ว่าไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากทางเทศบาลเท่าที่ควร เช่น ขอเครื่องมือในการขนขยะ เทศบาลมักจะอ้างว่าไม่ว่าง เป็นต้น และองค์กรภาคประชาชน เคยได้เอาถังขยะ 175 ถัง ไปมอบให้ โดยแจ้งกับเทศบาลว่าทางบริษัทที่บริจาคมามีความประสงค์ที่จะมอบให้โรงเรียน 3 แห่ง แห่งละ 10 ถัง ที่เหลือจะมอบให้กับชุมชน ถ้าเทศบาลจะมอบให้กับโรงเรียนให้แจ้งด้วย ปรากฏว่าทางเทศบาลมิได้มีการติดต่อประสานงานกับองค์กรประชาชนที่จัดหามาและผู้บริจาคเลย ถังขยะได้ถูกแจกจ่ายไปตามบ้านผู้อยู่อาศัยไปแล้ว

องค์กรชุมชน ความเหมือน ความต่าง: บทบาทการเคลื่อนไหวต่อการแก้ไขปัญหา

เนื่องจากชุมชนเคหะเมืองใหม่บางพลีเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีโรงงานอุตสาหกรรมล้อมรอบจึงทำให้เป็นแรงดึงดูดแรงงานจากส่วนต่างๆ ของประเทศเข้ามาและพักอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น ลักษณะงาน วิถีชีวิต วัฒนธรรมของผู้อยู่อาศัยจึงมีความหลากหลายไปด้วย การรวมกลุ่มกันจึงเป็นไปในลักษณะภูมิภาคหรือลักษณะของอาชีพหรือวัฒนธรรมเป็นส่วนมาก กลุ่มต่างๆในชุมชนได้เกิดขึ้นมีเป้าหมายที่ต่างกัน โดยแบ่งเป็นกว้างๆ ตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของกลุ่มในชุมชนดังนี้

1. กลุ่มสนับสนุนนักการเมือง

1.1 กลุ่มกรรมการซอย เกิดขึ้นจากระเบียบของการเคหะแห่งชาติที่ต้องการให้มีตัวแทนผู้อยู่อาศัยในซอยได้ร่วมมือกับการเคหะเพื่อพัฒนาชุมชน กลุ่มเหล่านี้ได้มาจาการเลือกตั้งตามระเบียบของการเคหะแห่งชาติ เมื่ออยู่นานเข้าก็วิวัฒนาการขึ้นมาเป็นหัวคะแนนของนักการเมืองในฤดูการเลือกตั้ง ไม่ว่าจะระดับชาติหรือระดับท้องถิ่น ในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือของผู้มีอิทธิพลในชุมชน บางส่วนได้ยกระดับตัวเองขึ้นเป็นนักการเมืองท้องถิ่นหรืออยู่ในทีมของผู้มีอิทธิพล ทีมที่มีหน้าที่ในการเก็บค่าแผงลอยขายของในตลาด ลานอเนกประสงค์ ทางเท้า วินมอเตอร์ไซค์ เป็นต้น

1.2 กลุ่มแม่บ้าน เกิดขึ้นเพราะแรงสนับสนุนจากนักการเมืองท้องถิ่น โดยมีเป้าหมายเพื่อช่างชิงฐานคะแนนเสียงจากคนในชุมชน โดยมีผู้นำมาจากหัวคะแนนของนักการเมืองท้องถิ่นนั้นๆ ตลอดถึงประธานที่เป็นภรรยาของนักการเมืองท้องถิ่นที่เป็นคู่แข่งของกลุ่มที่มีเสียงข้างมากในเทศบาลปัจจุบันนี้ กลุ่มดังกล่าวได้พัฒนากิจกรรมเกี่ยวกับอาชีพโดยมีการประสานกับพัฒนากรการอำเภอและมีการออมทรัพย์ พยายามขยายสมาชิกในชุมชนได้กว้างขวางมากขึ้นแต่ไม่ค่อยมีกิจกรรมที่เป็นการพัฒนาสภาพชุมชนหรือเปิดมิต ยกระดับความรู้ของสมาชิกให้เห็นสภาพปัญหา การเกิดขึ้นของปัญหา การเชื่อมร้อยของปัญหาต่างๆ ในชุมชน ฐานการสนับสนุนของกลุ่มนี้ คือกลุ่มการเมืองที่มีเสียงข้างน้อยในสภาเทศบาลปัจจุบัน

1.3 ชมรมพ่อค้า เกิดขึ้นเนื่องเพราะเป็นเวทีพบปะกันของพ่อค้าในชุมชนและส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนกลุ่มการเมืองท้องถิ่นอีกกลุ่มหนึ่ง การเลือกตั้งที่ผ่านมาสมาชิกของกลุ่มดังกล่าวนี้ได้แพ้ทั้งสองกลุ่มปัจจุบันไม่มีสามชิกในสภาแต่อย่างใด ชมรมนี้ไม่ค่อยมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวในมิติของชุมชน นอกจากการพบปะกันในนามการกินเลี้ยงของชมรมพ่อค้าเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป กลุ่มทั้ง 3 กลุ่มเหล่านี้ ได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้การกำหนดเป้าหมาย ทิศทาง วิธีการของนักการเมืองระดับชาติและระดับท้องถิ่น ในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือของผู้มีอิทธิพลในชุมชน ในการแสวงหาผลประโยชน์ทั้งชอบและมิชอบด้วยกฎหมาย การเคลื่อนไหวหรือการทำกิจกรรมของทั้ง 3 กลุ่ม มีลักษณะต่างคนต่างทำ เว้นแต่กิจกรรมที่เกี่ยวกับบุคคลสำคัญๆ ของประเทศ เช่น วันพ่อ วันแม่ สมาชิกของกลุ่มเหล่านี้ก็จะเข้าร่วมงาน (ไม่ใช่กิจกรรม) เช่น การจุดเทียนชัยมงคล การเดินเทิดพระเกียรติ เป็นต้น เมื่อกิจกรรมดังกล่าวเสร็จสิ้นลง ต่างคนก็ต่างแยกย้ายกันกลับ ไม่ค่อยได้เห็นมีการคิด วางแผน ตัดสินใจสรุป ประมวลเป็นองค์ความรู้ของแต่ละกิจกรรมแต่อย่างใด กลุ่มเหล่านี้ จะมีกิจกรรมมากขึ้นในฤดูการเลือกตั้งหรือกิจกรรมที่ถูกกำหนดขึ้นมาจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น การรณรงค์ยาเสพติดที่ถูกกำหนดมาจากเจ้าหน้าที่ตำรวจก็จะมีการติดป้ายทุกซอยใน 74 ซอย โดยมีข้อความประกาศสงครามกับยาเสพติดหรือกระแสหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลกลุ่มแม่บ้านก็จะขานรับผลิตสินค้าชุมชนขึ้น หรือเรื่องอื่นๆ เช่น คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านก็มีการเตรียมตัว คัดเลือกกรรมการไว้ตั้งแต่ระเบียบของสำนักนายกรัฐมนตรียังไม่ประกาศออกมาเป็นทางการ ปัจจุบันคณะกรรมการเหล่านี้มิได้มีกิจกรรมใดๆ เพราะระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีที่ประกาศออกมาแล้วนั้น คำว่า “ชุมชนเมือง” มิได้ครอบคลุมถึงชุมชนประเภทเมืองใหม่บาพลีแต่ประการใด

2. กลุ่มสนับสนุนสิทธิชุมชน การออมทรัพย์และองค์กรชาวบ้าน

กลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์ เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มออมทรัพย์ 8 กลุ่ม ของปี 2540 มีสมาชิกรวมทั้งหมด 1,500-2,000 คน กิจกรรมในปีแรกๆ มุ่งเน้นในการแก้ปัญหาทางการเงินและปัญหาอาชีพของสมาชิกในเครือข่ายฯเป็นสำคัญ มีการประชุมทุกวันที่ 6 ของทุกเดือน และต่อมาได้มีการขยายกิจกรรมจากการออมทรัพย์ ยกระดับให้กลุ่มสมาชิกได้เรียนรู้ปัญหาสังคม ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาการเมือง โดยมีกิจกรรมฝึกอบรมกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิชุมชน รณรงค์ปัญหาเมืองเรื่องขยะ น้ำขัง ท่อน้ำอุดตัน น้ำประปาที่ไม่มีคุณภาพ และได้ขยายการรับรู้ โดยเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง สนับสนุนองค์กรภาคประชาชน เช่น กลุ่มสมัชชาคนจน กลุ่มสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ แบ่งตามโครงสร้างและเนื้อหาของกลุ่มสมาชิก สามารถแบ่งออกได้เป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 2 ประเภทดังนี้

ก. ประเภทออมทรัพย์

1. กลุ่มออมทรัพย์ประเภทผู้ใช้แรงงาน 2 กลุ่ม

1.1 กลุ่มออมทรัพย์ของแรงงานภาคก่อสร้าง กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มนี้เกิดขึ้นจากการทำงานของ NGOs ที่ตั้งอยู่ในชุมชน ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีสมาชิกมากที่สุด สมาชิกจะมาจาก Site งานต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน ตลอดจนถึงห่างไกลออกไป จุดเด่นของสมาชิกกลุ่มนี้ คือเป็นหน่วยกำลังในการระดมคนเข้าร่วมเคลื่อนไหว จุดด้อย คือ กลุ่มเหล่านี้ ไม่สามารถเข้าร่วมเคลื่อนไหวได้อย่างต่อเนื่องเพราะมีข้อจำกัดในลักษณะงานแลการออมไม่สม่ำเสมอ เพราะรายได้ขึ้นอยู่กับการตรวจรับงวดงาน การเคลื่อนย้ายแรงงานบ่อย ทำให้การประสานงานเป็นไปโดยลำบาก

1.2 กลุ่มออมทรัพย์ผู้ใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม 2 กลุ่ม สมาชิกกลุ่มนี้ขยายด้วยความยากลำบาก เพราะแต่ละโรงงานจะมีสหภาพของตนเอง แต่ละสหภาพก็จะมีสภาแรงงานที่ตัวเองสังกัด แต่ละสภาก็จะมีวิธีการ ทิศทางการเคลื่อนไหวจากระดับแกนนำที่ต่างกัน วัฒนธรรมของขบวนการแรงงานมีลักษณะขึ้นต่อกับผู้นำสูง มีลักษณะที่แบ่งพรรค แบ่งพวกค่อนข้างชัดเจน กลุ่มเหล่านี้มีทัศนคติในการออมเพื่อกู้อย่างเดียว ค่อนข้างสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ วิถีชีวิตของสมาชิกของกลุ่มมีลักษณะตามกระแสบริโภคนิยมมากกว่ากลุ่มชาวบ้านธรรมดา จุดเด่นของกลุ่มเช่นนี้ ถ้ามีประเด็นร่วมสามารถขับเคลื่อนได้อย่างเป็นเอกภาพและมีพลัง จุดด้อย กลุ่มเช่นนี้ มีลักษณะขึ้นต่อ ตามกระแสบริโภคนิยมสูง การบริหารกลุ่มจะต้องมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน ไม่ยืดหยุ่นตามสภาพหรือความจำเป็นของสมาชิก ซึ่งเป็นเหตุให้กลุ่มขัดแย้งได้ง่าย

2. กลุ่มออมทรัพย์ประเภทผู้ที่มีทะเบียนบ้านในชุมชน มี 3 กลุ่ม คือ

2.1 กลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี กลุ่มนี้ถือเป็นกลุ่มออมทรัพย์กลุ่มแรกในชุมชนเมืองใหม่บางพลี ก่อตั้งเมื่อปี 2538 สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง การขยายสมาชิกช่วงแรกเป็นไปอย่างรวดเร็ว ต่อจากนั้นได้มีการขัดแย้งกันถึงทิศทางของกลุ่ม ทำให้แกนนำบางคนลาออกไป ตั้งกลุ่มออมทรัพย์อีกกลุ่มหนึ่งขึ้นแข่งกัน สมาชิกบางส่วนก็ลาออกตามไปด้วย ปัจจุบัน แกนนำของกลุ่มออมทรัพย์ ยังถือว่าเป็นแกนหลักสำคัญในการเคลื่อนไหวในทุกกิจกรรม

2.2 กลุ่มออมทรัพย์เยาวชนและสตรี กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มนี้ได้ก่อตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ เพราะมุ่งเน้นไปที่การให้สวัสดิการสมาชิกโดยไม่มีการปล่อยให้กู้ เป็นจุดเด่น จุดด้อยของกลุ่มนี้คือยังไม่มีเวทีพบปะกันอย่างสม่ำเสมอ อาจทำให้สมาชิกบางส่วนเข้าใจเป้าหมายของกลุ่มสับสนได้

2.3 กลุ่มออมทรัพย์สีล้งก้าวหน้า กลุ่มออมทรัพย์ราชาเทวะ ทั้งสองกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่อยู่ข้างนอกชุมชน แต่เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี กลุ่มเหล่านี้ยังมีการเชื่อมร้อยเคลื่อนไหวร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลีอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

***กลุ่มออมทรัพย์เยาวชนเมืองใหม่บางพลีได้ถูกยุบไปโดยปริยายเพราะว่าขาดคนทำงานและมีการขัดแย้งกันภายใน

ข. ประเภทองค์กรชาวบ้าน แบ่งเป็น 2 ประเภท

1. ประเภทส่งเสริมวัฒนธรรม

สมาพันธ์ชาวอีสานเมืองใหม่บางพลี ถือว่าเป็นองค์กรชาวบ้านที่มีการเคลื่อนไหวในมิติทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด สมาชิกส่วนใหญ่อยู่ในเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี กลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มนี้ ไม่มีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจน มีเพียงประธาน รองประธานกับกรรมการบริหารเท่านั้น ระบบสมาชิกยังมิได้จัดทำอย่างจริงจัง ส่วนใหญ่ทั้งกรรมการบริหารและสมาชิกจะมาขากกลุ่มออมทรัพย์ต่าง ๆ ในเครือข่ายฯ การจัดกิจกรรมก็มิได้แยกออกจากเครือข่ายแต่อย่างใด

จุดเด่น ขององค์กรชาวบ้านประเภทนี้ คือการที่มีคนเข้าร่วมกิจกรรมจำนวนมาก แต่ต้องเป็นกิจกรรมประเภทงานบุญหรือบันเทิงเพียงเท่านั้น เวลาสิ้นสุดกิจกรรมก็มิได้สรุปประมวลออกมาอย่างเป็นระบบ แต่จะทให้ผู้เข้าร่วมได้มีการพบปะกันโดยไม่ได้มุ่งไปที่เนื้อหาที่จริงจัง

จุดด้อย กิจกรรมขององค์กรประเภทนี้ อาจทำให้เกิดความมึนชาเฉยเมยในการคิดค้นถึงรากเหง้าของปัญหา เว้นแต่ผู้จัดกิจกรรมจะได้ตระหนักถึงการอธิบายเนื้อหาที่มีนัย ในทางพัฒนาสังคมหรือเปลี่ยนแปลงสังคมก็จะมีประโยชน์อยู่

ชมรมชาวใต้ ชมรมนี้ ก่อกำเนิดจากอดีตนักการเมืองท้องถิ่นที่มีบทบาทในวงการชาวใต้ กิจกรรมของชมรมนี้ ไม่ค่อยขยายสู่สาธารณะเท่าที่ควร ที่เห็นเป็นรูปธรรมจัดขึ้นทุกปี คือ ประเพณีบุญเดือนสิบเท่านั้น กิจกรรมประเภทอื่นไม่ได้เห็นปรากำแต่อย่างใด

2. ประเภทอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นจากปัญหาที่มีอยู่จริงในชุมชนเมืองใหม่บางพลี ตัวแทนชาวบ้านจากกลุ่มต่าง ๆ จึงได้ทำโครงการขอทุนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากกองทุนเพื่อสังคม จังหวัดสมุทรปราการ สมาชิกส่วนใหญ่ของโครงการมาจากเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี ได้มีการเคลื่อนไหว ปัญหาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมร่วมกันมาโดยตลอด

จุดเด่น ของโครงการนี้คือ มีผู้เข้าร่วมค่อนข้างมาก แต่ต้องใช้ประเด็นทางวัฒนธรรมเป็นประเด็นในการเคลื่อนไหว

จุดด้อย ถ้าคณะกรรมการกุมแนวทางของงานไม่ได้จะทำให้กิจกรรมนั้นมุ่งไปสู่ความบันเทิงแต่ด้านเดียว ทำให้เสียพลังงาน เสียเวลา และสมาชิกก็จะไม่เจริญเติบโตทางสติปัญญาได้

บทบาทงานเคลื่อนไหวของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ฯ

จากข้อสรุปของสมาชิกเครือข่ายฯ เห็นร่วมกันว่า กิจกรรมออมทรัพย์อย่างเดียวนั้น มิสามารถแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนผู้ยากไร้ได้ เพราะสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันของชุมชนไทย มิใช่ปัญหาการขาดทรัพยากรแต่หากเป็นปัญหาการบริหารการจัดสรรทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรม ดังนั้น การออมทรัพย์จึงถือว่าเป็นเครื่องมือเพื่อให้สมาชิกได้พบปะแลกเปลี่ยนสภาพปัญหาเพ่อร่วมกันผลักดันเคลื่อนไหวให้เข้าไปมีสิทธิ์มีส่วนในการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรมของสังคม การออมทรัพย์จึงไม่ใช่ยุทธศาสตร์ของการแก้ไขรากเหง้าปัญหาความยากจนแต่เป็นเพียงยุทธวิธีที่จะค้นหามรรควิธีเพื่อให้แก้ไขความยากจนได้ เมื่อสมาชิกเห็นเป็นเช่นนี้ เวทีประชุมเครือข่ายจึงมิใช่เวทีรายงานการเงินเพียงเท่านั้น แต่หากเป็นเวทีกำหนดกิจกรรมงานเคลื่อนไหวเพื่อเชื่อมร้อยกับองค์กรภาคประชาชนต่าง ๆ เป็นสำคัญ

ยิ่งเคลื่อนไหวยิ่งเติบโต

จากการเคลื่อนไหวปัญหาของชุมชน ยิ่งทำให้สมาชิกของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ฯ มั่นใจในพลังของตน และศรทธาในแนวทางการแก้ไขปัญหาโดยต้องให้ชุมชนมีสิทธิมีส่วนในการร่วมวางแผนและตัดสินใจมากยิ่งขึ้น เมื่อมีการเลือกตั้งเทศบาลในปี 2542 เครือข่ายฯได้จัดเวทีรณรงค์การเลือกตั้ง จัดเวทีสัญญาประชาคมและทำโพลสำรวจความเห็นประชาชนในชุมชน พร้อมทั้งจัดแถลงผลการสำรวจทางเคเบิ้ลที.วี. (CABLE T.V.) ท้องถิ่น ทำให้ประชาชนในชุมชนสนใจการเลือกตั้งมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้ผู้นำถูกข่มขู่ คุกคามหมายเอาชีวิตอยู่ด้วยเหมือนกัน

ยิ่งเติบโตยิ่งมั่นใจ ยิ่งขยายพันธมิตร

เมื่อกลุ่มเครือข่าย ได้ยกระดับการรับรู้ และเคลื่อนไหวจากปัญหาใกล้ตัวสู่ปัญหาชุมชนแล้ว เครือข่ายได้ขยายพันธมิตรจากคนใกล้ตัว สู่กลุ่มคนไกลตัวอย่างรวดเร็วและกว้างขวางมากยิ่งขึ้น ในปี 2543 เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลีเป็นแกนหลักและเป็นกำลังสำคัญในการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับองค์กรภาคประชาชน อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง ในการเคลื่อนครั้งนั้น ได้นำสมาชิกเครือข่ายฯ จำนวน 200 คน ยื่นหนังสือประท้วง กรณีสร้างโรงงานเหนือแอ่งน้ำธรรมชาติ (หนองปลาไหล) ซึ่งเป็นแหล่งน้ำดิบที่ใช้ผลิตน้ำประปาให้ประชาชนภาคตะวันออกได้อุปโภค บริโภค ที่สถานฑูตสิงคโปร์ ซึ่งเป็นประเทศที่เป็นเจ้าของโครงการ และการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย เพราะเหตุว่าต้องการให้รัฐบาลและประเทศสิงคโปร์ได้ทบทวนการก่อสร้างโครงการดังกล่าว นอกจากนั้น เครือข่ายฯ ยังมีการเคลื่อนไหวผลักดัน จัดเวทีให้นักการเมืองพบประชาชน ร่วมกับองค์กรทางวิชาการ เช่นที่มหาวิทยาลังบูรพา เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็เข้าร่วมกับสหพันธ์ประชาชนเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาภาคตะวันออก เพื่อเคลื่อนไหวปัญหาสิ่งแวดล้อมและทิศทางการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก เพราะจาการสรุปในส่วนของภาคประชาชนได้เห็นร่วมกันว่า การพัฒนาที่ผ่านมาได้ทำลายสิ่งแวดล้อมและสิทธิมนุษยชน เพราะยึดแผนการพัฒนาของสภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหลัก ทิศทางเช่นนี้ในสมัยแรกๆ นั้นได้ใช้ จังหวัดสมุทรปราการเป็นฐานการผลิตเพื่อการส่งออก ทดแทนการนำเข้า จนทำให้สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์ชายฝั่งของสมุทรปราการเน่าเสีย มิสามารถแก้ไขได้จนปัจจุบัน เครือข่ายฯ เห็นว่าทิศทางเก่าที่จังหวัดสมุทรปราการ ยังมิได้สรุปและมีคำตอบที่อธิบายได้ถึงคำว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจำเป็นต้องรักษาสภาพแวดล้อมและการไม่ละเมิดสิทธิชุมชนเท่านั้น จึงจะถือได้ว่าเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน เครือข่ายฯจึงได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับองค์กรภาคประชาชน ภาคตะวันออกอย่างต่อเนื่องและเติบโต

ยิ่งเติบโตยิ่งมองไกล ขยายมิติการเคลื่อนไหวกับเครือข่ายแรงงาน

เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์เมืองใหม่บางพลี ได้ก่อตัวขึ้นโดยมีวิธีคิด วิธีทำงาน มุ่งเป้าหมายไปที่การแก้ไขปัญหาทางการเงินของสมาชิกในระยะต้น ๆ ต่อมาได้ขยายผลการสะสมประสพการณ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เปิดโลกทัศน์ใหม่ถึงปัญหาที่ดำรงอยู่ของสังคมแล้วพัฒนาการไปสู่การเชื่อมร้อยกับองค์กรภาคประชาชนต่าง ๆแล้ว เปิดมิติการเคลื่อนไหว ร่วมกับเครือข่ายแรงงานที่ทำงานอยู่ในการนิคมอุตสาหกรรมบางปู บางพลี บางเสาธง และบางส่วนที่นิคมอุตสาหกรรมเวลโกร โดยใช้วิธีเชื่อมประเด็นร่วมระหว่างขบวนการแรงงานที่มีสหภาพแรงงานตั้งอยู่ในชุมชน ร่วมกันผลักดันเคลื่อนไหวปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่นปัญหาขยะ ปัญหายาบ้าโดยจัดกิจกรรมในวันกรรมกรก่อสร้างบ้าง วันสตรีสากลบ้าง หรือวันหยุดอื่น ๆที่เป็นวันหยุดตรงกัน

เคลื่อนไปอ่อนล้า ถูกคุกคามและเอาชีวิตหยุดพักทบทวน

เมื่อรุกไปข้างหน้าอย่างมั่นใจ พร้อมกับการเจริญเติบโตท่ามกลางการปฏิวัติ ทำให้เป็นเป้าถูกเพ่งเล็งถึงเป้าหมายแกนนำของเครือข่ายฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง NGO ที่ให้การสนับสนุนในการกำหนดทิศทาง ยุทธศาสตร์ เข็มมุ่งของขบวนในขณะเดียวกันวิกฤติเศรษฐกิจก็ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสมาชิก ทำให้สมาชิกอ่อนล้า กอปรกับผู้นำถูกคุกคามอย่างต่อเนื่องถึงขนาดได้มีการประทุษร้ายเอาชีวิตถึงตาย สมาชิกและแกนนำบางส่วนจึงเกิดอ่อนล้า หยุดพัก ทบทวน ทิศทาง

กลยุทธในการทำกิจกรรม

เปลี่ยนกลยุทธที่สอดคล้อง

เมื่อมวลชนพื้นฐานอ่อนล้า ในระดับแกนนำจึงได้ปรับเปลี่ยนกลยุทธในการเคลื่อนไหว โดยยึดเอาวันสำคัญต่าง ๆ เช่นวันสำคัญทางศาสนา วันที่ถูกกำหนดโดยทางสากลและวันที่ถูกกำหนดโดยรัฐบาลไทยให้เป็นวันรณรงค์ปัญหาชุมชน เวทีพบปะแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน โดยใช้วิธีการนำเนื้อหาของวันสำคัญต่าง ๆเหล่านั้น มาอธิบายใหม่ให้เป็นเรื่องใกล้ตัวจับต้องได้ ในขณะเดียวกันก็นำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยมาอธิบายอ้างอิง ให้ผู้ร่วมรณรงค์ได้รับทราบด้วย

การจัดเวทีแลกเปลี่ยนปัญหา-ความคิด โดยใช้วันสำคัญเป็นสัญลักษณ์นั้น ได้เริ่มคิดและกำหนดตั้งแต่ว่าจะกำหนดเอาวันอะไรบ้าง การคัดเลือกจะใช้เกณฑ์ว่า วันนั้น ๆคนในชุมชน ในสังคมไทยให้ความสำคัญเพียงใด หน่วยงานรัฐ สื่อมวลชนให้ความสำคัญหรือไม่ เป็นต้น

เมื่อได้วันเป็นที่แน่นอนแล้ว กรรมการก็แลกเปลี่ยนเนื้อหากิจกรรมของวันนั้น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เนื้อหาที่จะต้องอธิบายใหม่นั้นจะตกเป็นภาระของระดับแกนหรือ NGO

เมื่อได้เกณฑ์วันทำกิจกรรมแล้ว ก็ลงสู่ประเด็นถึงการกำหนดประเภทของวันสำคัญซึ่งได้กำหนดแบ่งออกเป็น 3 ประเภทดังนี้

1. วันสำคัญทางศาสนา
2. วันที่ถูกกำหนดโดยสากล
3. วันที่ถูกกำหนดทางรัฐบาลไทย

วันสำคัญทางศาสนา

ฐานคิดในการถือเอาวันสำคัญทางศาสนาเป็นวันทำกิจกรรมในการพัฒนนาชุมชนนั้น ก็เพราะข้อสมมุติฐานว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ การถือเอาวันสำคัญในทางพุทธศาสนาทำกิจกรรมจะเป็นการให้คนได้เห็นความสำคัญและย้ำความทรงจำให้ระลึกถึงคุณค่าของวันนั้น ๆด้วยประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง วันสำคัญทางศาสนานั้นมีฐานที่มาและเนื้อหาที่ควรศึกษาค้นคว้า ในตัวมันเองอยู่แล้วด้วย ซึ่งถ้าผู้รู้ได้อธิบายเนื้อหานั้น ๆให้ฟังอย่างง่าย ๆ ให้เป็นรูปธรรม ก็จะเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนได้

วันสำคัญทางศาสนาที่ได้ถูกกำหนดเพื่อทำกิจกรรมคือ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา และวันออกพรรษา เป็นต้น วันเหล่านี้องค์กรชุมชน/เครือข่ายชุมชนได้จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ปัญหา แนวทางแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง

กิจกรรมวันเข้าพรรษา

ในวันนี้ได้มีการจัดเตรียมงาน โดยแบ่งฝ่ายต่าง ๆ ตั้งแต่การเก็บข้อมูลว่า คนเข้าร่วมจะได้มาจากส่วนไหนบ้าง จำนวนกี่คน จะไปทำบุญที่วัดไหน จะไปโดยวิธีใด ขณะเดินทางมีกิจกรรมอะไร และใครจะเป็นคนรับผิดชอบส่วนไหนเป็นต้น เมื่อมีการระดมความคิดและแบ่งงานกันรับผิดชอบแล้ว ก็ลงมือทำตามที่ตกลง เข้าพรรษาที่ผ่านมาเครือข่ายฯ ได้มีกิจกรรมแห่เทียนพรรษาโดยนำกลุ่มไปทำบุญที่วัดค่อนข้างกันดาร ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง เขตอำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี ทั้งนี้การคัดเลือก การตัดสินใจมาจากสมาชิกเครือข่ายฯ ที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่หมู่บ้านดังกล่าว โดยเช่าเหมารถบัส จำนวน 2 คัน มีผู้เข้าร่วมประมาณ 160 คน

กิจกรรมระหว่างเดินทาง

บนรถที่เดินทางไปทำบุญนั้น ได้มีกิจกรรมบันเทิงตามวัฒนธรรมคนไทยเดิม และกิจกรรมที่เป็นสาระทางพระศาสนา ที่ถูกนำมาอธิบายใหม่ให้เข้าใจและทันสมัยมากขึ้น วิทยากรบนรถจะอธิบายว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นท่ามกลางการกดขี่ทางชนชั้น และเกิดวิกฤติทาง

สังคม ตลอดจนการดำรงอยู่แห่งการแบ่งวรรณะ และความเชื่อที่เป็นจิตนิยมอย่างรุนแรง ผู้นำทางพระพุทธศาสนา จึงคิดค้นหาอุบายประสานการปฏิบัติจนพิสูจน์ได้ว่า เป็นสัจจะแล้วจึงค้นหา ธรรมิกสหายความเชื่อของตนเอง

วันเข้าพรรษา คือ กาลที่กำหนดไว้เพื่อให้เหล่าธรรมิกสหาย ได้หยุดท่องไปเพื่อเผยแพร่หลักธรรมเพื่อประโยชน์ของผู้ถูกกดขี่ ให้ตื่นขึ้นเห็นปัญหา สภาพปัญหา แนวทางและการลงมือปฏิบัติการแก้ไขปัญหา (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) หาใช่เป็นไปตามพรหมลิขิต ตามที่เชื่ออยู่แต่อย่างใดไม่

ในช่วง 3 เดือนนี้จะมีการทบทวนกฎเกณฑ์ ถอดสรุป บทเรียน ค้นคว้าหาองค์ความรู้ที่ได้หลังจากท่องเที่ยวเผยแพร่สัจธรรม เมื่อสิ้นฤดูฝนนี้แล้ว จึงต้องเดินทางต่อไป วิธีการเช่นนี้นำมาใช้กับชีวิตเรา งานของเราได้เป็นอย่างดี ชีวิตงานจะต้องมีช่วงหนึ่ง ๆที่เราจะต้องทบทวน ให้วางใจอย่างเป็นกลาง ๆ แล้วดูผลที่เกิดขึ้นอย่างไม่เอนเอียงกับตัวเองหรือบริวาร แล้วการปรับปรุงแก้ไขนั้นจึงจะมีประสิทธิภาพ

อีกประการหนึ่ง การเข้าพรรษาอธิบายได้ว่า การทำงานเพื่อให้คนเข้าใจ วิธีคิด วิธีการทำงานของตนเองนั้น ผู้เป็นเจ้าของความคิดจะต้องเดินเข้าหามวลชนอย่างขันแข็งและอดทน นอกจากนี้แล้ว ผู้ต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมจะต้องกล้าคิด กล้าทำ เรื่องใหม่ ๆ และยืนหยัดเหมือนพระพุทธเจ้าเป็นต้น

และนอกจากนั้น วิทยากร ได้อธิบายคำนิยามคำว่า "บุญ" ให้กว้างออกไปมากกว่าการทำบุญด้วยเงิน ด้วยวัตถุ ตลอดจนผู้ที่จะต้องทำบุญด้วยนั้น มิใช่เพียงพระภิกษุ แต่หากขยายกว้างออกไปถึงผู้ยากไร้ทั้งปวงด้วย

กิจกรรมเมื่อเดินทางถึงวัด

คณะวิทยากรได้มีการอธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการมาและวิธีการจะทำอะไรบ้างให้ผู้เข้าร่วม เข้าใจแจ่มชัด แล้วเมื่อถึงศาลาการเปรียญก็มีการพูดถึงการทำบุญในความหมายใหม่ว่าการทำบุญนั้น ควรใส่ใจผู้ที่อ่อนแอ มากกว่าผู้ที่แข็งแรง ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นการเอาใจใส่ผู้อ่อนแอ ผู้เสียเปรียบทางสังคมนั้นถือว่าเป็นนโยบายหลักของพุทธศาสนา

ผลของการจัดกิจกรรม

โดยวัตถุประสงค์ของการจัดทำกิจกรรมครั้งนี้ เพื่อให้สมาชิกเครือข่ายได้เข้าใจเนื้อหาของธรรมะ ในมิติทางสังคม และเหตุผลของการเข้าพรรษาตามนัยยะที่ควรจะเป็น และเพื่อให้สมาชิกได้สนุกสนานร่วมกัน หลังจากการจัดกิจกรรม ปรากฏว่า สมาชิกเรียกร้องให้มีการจัดกิจกรรมในแนวนี้อีก ทำให้เข้าใจได้ว่า กิจกรรมโดยใช้วันสำคัญทางพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือนั้นน่าจะสอดคล้องกับ

อารมณ์ ความรู้สึกของสมาชิกในชุมชน ส่วนตัวชี้วัดว่าสมาชิกเข้าใจเนื้อหาพุทธศาสนาในมิติสังคมเพียงใดนั้น ยังไม่สามารถจะตอบได้

วันที่กำหนดโดยสากล

การทำกิจกรรม เพื่อให้เป็นเวทีได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ของสมาชิกนั้น ที่ผ่านมาสมาชิกได้กำหนดเอาวันแรงงานแห่งชาติ (วันกรรมกรสากล) เป็นวันทำกิจกรรม โนได้ออกหนังสือเชิญสหภาพแรงงานในย่านนิคมอุตสาหกรรมบางพลีเข้าร่วมกำหนดกิจกรรม ที่ประชุมมีมติ จัดเวที อภิปราย แสดงทัศนะเกี่ยวกับปัญหาแรงงานและปัญหาสังคม จากตัวแทนแรงงานและตัวแทนชุมชนร่วมกัน และมีการเดินรณรงค์ ต่อต้านยาเสพติด ซึ่งในงานนี้ได้มีการประสานร่วมกับวงค์ดุริยางค์ของโรงเรียนในชุมชน และเจ้าหน้าที่ตำรวจด้วย

การจัดกิจกรรมของชุมชนร่วมกับขบวนการแรงงาน หรือแรงงานร่วมกับชุมชนนั้น ถือว่าเป็นอีกมิติหนึ่งของ "ขบวนการชุมชน" ด้วย

เพราะขบวนการชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ใช้สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เป็นฐานในการพัฒนาชุมชน พัฒนาคน หรือช่วยเหลือสมาชิกทางด้านการเงินนั้น ได้แยกส่วนกันกับขบวนการอื่น ๆ โยเชื่อว่ากลุ่มออมทรัพย์นั้นเป็นกลุ่มการเงินและไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชน หรือพี่เลี้ยงของกลุ่มออมทรัพย์เอง ไม่ว่าจะเป็นพัฒนาชุมชน หรือองค์กรพัฒนาชุมชน ก็ไม่ได้ยกระดับกลุ่มการเงินให้เป็นขบวนการชุมชนในมิติอื่น ๆอย่างจริงจัง

ขบวนการแรงงานเอง ก็มีมิติการเรียกร้องต่อรองผลประโยชน์ เฉพาะส่วนของแรงงานเช่นเดียวกัน

ชุมชนเมืองใหม่บางพลี ถือว่าเป็นชุมชนแรงงานเพราะว่าตั้งอยู่ท่ามกลางนิคมอุตสาหกรรม ดังนั้นจึงมีสมาชิกชุมชนที่เป็นแรงงานมากว่าครึ่ง

การขับเคลื่อนที่ผ่านมา ทั้งชุมชนและแรงงาน ได้มีทิศทางที่แยกส่วนกันมาตลอด เครือข่ายออมทรัพย์ ซึ่งมีกลุ่มออมทรัพย์ที่มากจาก โรงงานอุตสาหกรรมและแรงงานภาคก่อสร้าง จึงได้ทดลองจัดกิจกรรมร่วมกัน เพื่อสร้างพลังพัฒนาชุมชน โดยใช้วันกรรมกรสากล และใช้ประเด็น "ยาเสพติด" เป็นประเด็นร่วม

ความเหมือนในความต่างวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

ขบวนการแรงงานที่อยู่ในชุมชน ส่วนใหญ่กว่า 70 % เป็นแรงงานอพยพมาจากชนบท การศึกษาอยู่ในระดับ ม.3-ปวส. อายุโดยเฉลี่ย 18-45 ปี เป็นผู้เช่าอยู่ในชุมชน วิธีคิดและวิถี

ชีวิตจะผูกพันกับกลุ่ม (สหภาพฯ) ของตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอื่น ๆ ไม่ค่อยจะมีมากนัก มีการสันทนาการ โดยใช้เหล้า-เบียร์ และมักจะมีบ่อยในวันอาทิตย์

จุดเด่น ของกลุ่มแรงงานคือ เป็นกลุ่มค่อนข้างตรงเวลา เมื่อมีการนัดประชุมหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ

จุดอ่อน ไม่ค่อยสนใจกิจกรรมอื่น ๆ นอกจากเรื่องของตนหรือกลุ่มของตนเช่น เรื่องค่าแรง สภาพการจ้างเป็นต้น

การจัดกิจกรรมร่วมกัน ในวันดังกล่าว เป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจจากกลุ่มอื่น ๆ เป็นอย่างยิ่ง และถือว่าเป็นวิถีใหม่ของขบวนการชุมชนแรงงานที่มีการเคลื่อนไหว ร่วมกับขบวนการชุมชนที่เผชิญหน้ากับปัญหาเดียวกันแม้จะมีความต่างทางด้านวิถีชีวิต แต่ก็มีความเหมือนทางวัฒนธรรมที่เป็นเหล่ากอของชาวชนบทเป็นพื้นฐาน

วันที่รัฐบาลกำหนด

กิจกรรมที่ทำภายใต้วันสำคัญ ที่กำหนดโดยรัฐบาลไทยนั้นมีจำนวนมาก เช่นวันครอบครัว วันสงกรานต์ วันพ่อ-วันแม่ แต่ทางขบวนการกำหนดเอาเป็นวันรณรงค์ใหญ่ เคือวันที่ 23 ตุลาคม ซึ่งรัฐบาลไทยกำหนดเอาเป็นวันปิยะมหาราช ซึ่งคนไทยโดยทั่วไปได้เคารพนับถือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเหล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระบิดา ผู้ปลดปล่อยทาส ซึ่งถือว่า พระองค์เป็นที่รักใคร่ของพสกนิกรทั้งมวล

ขบวนการชุมชน จึงถือเอาวันที่ 23 ตุลาคม เป็นนิมิตร จัดรณรงค์วัฒนธรรม โดยใช้ชื่อกิจกรรมว่า **เบิกฟ้าวัฒนธรรมอีสาน "บุญผะเหวด"**

คำว่า "บุญ" นั้นเป็นอุดมการณ์ของชุมชนไทยมามากกว่า 700 ปี นับตั้งแต่พระพุทธศาสนา เข้ามา ในสมัยสุโขทัยเรื่อยมา ในช่วงแรกๆนั้น คำนิยามคำว่า "บุญ" มีขอบเขต ที่ชุมชนเผ่าไทยเข้าใจได้กว้างกว่าปัจจุบันนี้มากเช่น การปลูกถั่ว ปลูกงา ถ้าผู้ปลุกไม่ได้กิน ให้นกให้กากิน ก็ถือว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุหนึ่ง การที่มีจิตใจเกื้อกูลต่อผู้ที่อ่อนแอโดยแสวงมุทิตาจิตหรือเมตตาจิต ก็ถือว่าเป็นบุญ

คุณค่าของ "บุญ" มิได้วัดด้วยจำนวนเงินหรือ วัตถุที่ใช้ทำบุญ แต่หากวัดที่จิตใจเป็นศูนย์กลาง แต่หลังจากรัฐบาลไทยเปิดประเทศรับอารยะธรรมตะวันตก เริ่มตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และวิกฤติทางด้านจิตใจต่ำสุดในสมัยปัจจุบัน คำว่า "บุญ" จึงถูกชั่ง ตวง วัด กำหนดจำนวนเงินบริจาคมากน้อย ว่าผู้กระทำบุญจะได้ไปสู่สุขคติระดับใด โดยใช้อัตราส่วนหรือการเทียบบัญญัติไตรยางค์

อีกทั้งฝ่ายอาณาจักรก็ได้เข้าครอบงำพุทธจักร ในการออกระเบียบการปกครอง และเข้าแทรกแซง ในการทุกด้านตลอดจนการให้คำนิยามของคำว่า "บุญ" ที่เคยเป็นเรื่องของ

ชุมชน หรือคนหมู่มาก มาเป็นเรื่องปัจเจก การทำบุญจึงกลายมาเป็นเครื่องมือของการสร้างอำนาจบารมี ให้เกิดลัทธิอุปถัมป์ เกิดลัทธิพ่อเลี้ยง ลัทธิเจ้าพ่อ ลัทธิผู้ยากจนต้องขึ้นต่อผู้มีเงิน

การมีเงินมาก มีความร่ำรวย จึงกลายเป็นตัวชี้วัดว่าเป็นผู้มีบุญ กิจกรรม "บุญผะเหวด" จึงพยายามอธิบายใหม่ให้เห็นว่าบุญมิจำต้องวัดกันด้วยเพียงวัตถุเท่านั้น และผู้จะรับการทำบุญนั้นมิจำเป็นต้องเป็นพระภิกษุ แต่หากทำบุญได้ทุกที่ ทุกคน โดยเฉพาะกับผู้อ่อนแออีกด้วย

กิจกรรมนี้ จึงยึดเอาวันที่ 23 ตุลาคม ซึ่งสามารถอธิบายถึงการปลดปล่อยผู้ถูกกดขี่ ให้อิสระภาพ เสรีภาพ ดั่งหนึ่งพระเวสสันดร พยายามบำเพ็ญตนให้หลุดพ้นจากการจองจำ ของกิเลสทั้งปวงแลการทำความดี การเปลี่ยนแปลงจากสิ่งเก่าไปสู่สิ่งใหม่นั้น จะต้องถูกขัดขวาง จากผู้ที่ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การทำการใด ๆ เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก ต้องฟังเสียงมวลชนเป็นพื้นฐาน เป็นวิธีคิดและวิธีทำงานนี้เท่านั้นจึงจะถือว่าถูกต้อง เช่น ในมหาชาติชาดกทีมจัดงาน "บุญผะเหวด" ได้วอเคราะห์ถึงสภาพการเมืองในกรุงสีพี (กรุงที่พระเจ้าสัญชัย และพระเวสสันดร เป็นผู้ครองนคร) ว่าทำไมพระเวสสันดรจึงต้องเนรเทศตัวเองออกจากเมืองในสมัยก่อนนั้น กองช้าง กองม้า เปรียบได้กับกองกำลังรถถัง รถหุ้มเกราะในปัจจุบัน ถ้าใครได้ยึดกองช้าง กองม้าได้จะทำการปกครองใด ๆ ย่อมเป็นไปได้โดยง่าย

เมื่อพระเวสสันดร ทานช้าง ม้า ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของพระนครและถือว่าเป็นแสนยานุภาพของเมือง โดยไม่ผ่านการขอความเห็นใด ๆ ของพสกนิกร จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะสร้างความไม่พอใจให้กับชาวเมือง

ดังนั้น เพื่อเห็นแก่บ้านเมือง พระเวสสันดร จึงต้องอพยพออกไปชั่วคราว กอปรกับมุ่งมั่นในทิศทางของตนเอง ในการที่จะหลุดพ้นจากเครื่องจองจำคือ กิเลส และแสวงหาเส้นทางแห่งโมกขธรรม ซึ่งมีเป้าหมายสูงสุด ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงต้องหนีไปอยู่เขาวงกต เป็นต้น คำอธิบายใหม่เหล่านี้เป็นการตีความซึ่งผู้จัดงานพยายาม ใช้ภาษาตำนาน มาอธิบายให้เป็นภาษาสังคมในปัจจุบัน ซึ่งแน่นอนอาจจะมีบางคนที่นับถือตำนานเป็นสิ่งยึดติด ไม่เห็นด้วยก็เป็นความคิดเห็นของแต่ละคนไป

วิเคราะห์วิธีการทำกิจกรรมและผลที่ได้รับ

วันบุญผะเหวด 22-23 ตุลาคม

วันบุญผะเหวดถือว่าเป็นกิจกรรมใหญ่ มีการเตรียมงานไม่น้อยกว่า 6 เดือนการเตรียมงานก็จะมีการแบ่งฝ่ายกัน ค่อนข้างชัดเจน เช่นฝ่ายพิธีกรรม ทีมจัดงาน ก็จะระดมผู้เฒ่า ผู้แก่ ที่เคยร่วมบุญผะเหวด ตั้งแต่อยู่ต่างจังหวัด มาแลกเปลี่ยนถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ว่าจะประกอบไปด้วยอะไรบ้าง เช่นกล้วย อ้อย ดอกคูณ ดอกสามหาว ดอกอัญชัน อย่างละพัน เตรียมมาเพื่อบูชาคาถาพัน หรือเตรียมข้าวพันก้อน เพื่อเตรียมแห่ตอนหัวรุ่ง ก่อนจะมีการเทศน์สังกาด เป็นต้น คนที่มีความรู้ฝ่ายนี้จะต้องเป็นคนที่เติบโตและค่อนข้างสนใจกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้นและมักจะต้องเคร่งครัด เอาจริงเอาจังกับพิธีกรรมทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยทำ ถ้ามีไม่ถึงจะทำไม่ได้เด็กขาด หรืออาจจะมีผลถึงขนาดให้ผู้ทำบุญหรือทีมจัดงานมีอันเป็นไปทีเดียว

ผู้มีส่วนร่วมกิจกรรมนี้ ทางทีมผู้จัดได้เชิญผู้เฒ่าผู้แก่ ที่สันทัดเข้าร่วม เตรียมงาน ซึ่งได้ให้ความร่วมมือ แลกเปลี่ยนถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลังอย่างดียิ่ง

ฝ่ายหนึ่ง จะเป็นฝ่ายวิชาการที่รู้เรื่องผะเหวด (พระเวสสันดร) ว่ามีกี่กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์นั้นเนื้อหาตามตำนานว่าไว้อย่างไร ฝ่ายนี้ ก็จะเล่าให้ทีมจัดงาน หรือผู้เข้าร่วมเตรียมงานได้รับฟัง แล้วแลกเปลี่ยน ซักถามกัน

ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายจับเนื้อหาตามตำนาน แล้วคิดค้นถึงเบื้องหลังภาษาของตำนาน ว่ามีเจตนารมณ์ที่แท้จริงว่าอย่างไร จะให้อธิบายให้เป็นภาษาปัจจุบันในทางวิทยาศาสตร์สังคมอย่างไร เช่น ทำไมผะเหวดจึงหนีกรุงสีพีไปยู่เขาวงกต หลังจากทานช้างกลิงคะ ให้กับพราหมณ์ ต่างเมือง 8 คน วิเคราะห์ทางการเมืองในกรุงสีพีอย่างไร ตลอดจนถึงเมืองต่าง ๆที่ ผะเหวดเดินผ่าน จนถึงป่าหิมพานต์ วิเคราะห์ว่าภาษาตำนานต้องการอธิบายอะไร ทีมนี้จะเป็นฝ่ายคิดค้น แล้วทำการวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาเศรษฐกิจการเมืองสังคมในขณะนั้น แล้ววางผังเส้นทางเดินของผะเหวดนำไปจัดนิทรรศการโยใช้ภาษาปัจจุบัน เป็นต้น

ในขณะเดียวกัน ฝ่ายโฆษณาบอกบุญ (ฝ่ายงานมวลชน) ก็จะลงสู่ซอย เชิญชวนผู้อยู่อาศัยเข้าร่วมอย่างต่อเนื่อง งานบุญผะเหวด ทีมจัดงาน ถือว่าประสพความสำเร็จอย่างสูงมากโดย ทางทีมประเมินจากตัวชี้วัดดังนี้

1. คนเข้าร่วม ไม่ต่ำกว่า 15,000-20,000 คน
2. คนเข้าร่วมทำบุญจัดตั้งกองทุนชุมชนถึง 150,000 บาท

3. สามารถดึงผู้เข้าร่วมได้อย่างหลากหลายเช่น นายอำเภอ ปลัดอำเภอ ผู้นำชุมชนใกล้เคียง กลุ่มคนภาคอื่นๆ (ไม่มีตัวแทนเทศบาลเข้าร่วม)
4. ได้มีเวลา สถานที่อธิบายถึงสภาพปัญหาชุมชน ปัญหาสังคม ที่ดำรงอยู่ปัจจุบัน ให้ผู้อยู่อาศัยได้รับรู้และเข้าใจ โดยใช้กิจกรรมบุญผะเหวด มาผลิตซ้ำและอธิบาย
5. สร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับกลุ่มเคลื่อนไหวได้
6. สร้างความสมานฉันท์ให้กับทีมทำงานด้วยกันเองได้

จุดอ่อนกิจกรรมประเภทนี้

1. ใช้เวลาเตรียมนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมทางพิธีกรรม ทำให้เสียเวลาและเสียงบประมาณมากขึ้น
2. มีเวลาจำกัดในการอธิบายถึงเนื้อหาเชิงสังคม เพราะงานมีเป้าหมายเชิงบันเทิง
3. มีการเบียดขับทางความคิดอย่างรุนแรง ระหว่างทีมทำงาน ที่เป็นอนุรักษ์นิยมสุดขั้ว อนุรักษ์ปฏิรูป และทีมก้าวหน้า ถ้าบริหารจัดการไม่ดี อาจทำให้ทีมทะเลาะกันเอง และแตกกันได้ในที่สุด

วันกรรมกรสากล

ถือว่าเป็นวันที่ผู้ใช้แรงงาน ได้รับสิทธิพิเศษในการหยุดงานแล้วเฉลิมฉลองกัน กิจกรรมนี้ดังที่ทุกคนทราบแล้วว่าเป็นกิจกรรมใหญ่ระดับชาติ ส่วนมากกรรมกรที่อยู่ในกรุงเทพฯ หรือใกล้เคียงก็จะไปร่วมเฉลิมฉลองกันที่สนามหลวง

ชุมชนเมืองใหม่บางพลี เป็นย่านอุตสาหกรรม ซึ่งมีนิคมอุตสาหกรรมไม่ต่ำกว่า 4 แห่ง คือ

1. นิคมอุตสาหกรรมบางพลี
2. นิคมอุตสาหกรรมบางปู
3. นิคมอุตสาหกรรมเวลโกร
4. นิคมอุตสาหกรรมเอ็ม-ไทย

ซึ่งย่านเหล่านี้มีคนงานจำนวนมาก ทีมเครือข่ายฯจึงได้จัดกิจกรรม โยถือเอาวันกรรมกรสากล เป็นกิจกรรมร่วมระหว่าง แรงงานกับชุมชน กิจกรรมนี้จะเน้นไปที่ ปัญหาแรงงานและปัญหาชุมชน แล้วร่วมกันรณรงค์ เช่นเมื่อเดือนพฤษภาคมที่ผ่านมา ขบวนการแรงงาและเครือข่ายชุมชนได้ร่วมกันรณรงค์ปัญหายาเสพติด และได้ประสานไปที่วงดุริยางค์ของโรงเรียนและเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าร่วมด้วย

ผลของการทำกิจกรรม

การจัดกิจกรรมในวันเช่นนี้ แม้โดยเนื้อหาที่แท้จริงเป็นลักษณะก้าวหน้า แต่เมื่อคนไทยแรงงานไทย เข้าใจว่าเป็นวันหยุดเพื่อพักผ่อน เนื้อหาก็เลยถูกแปรเปลี่ยนไปด้วย กิจกรรมรณรงค์จึงต้องจัดให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่เปลี่ยนไป โดยเน้นภาคบันเทิง มีอัตราส่วนมากกว่าภาคสาระ แต่อย่างไรก็ตาม กิจกรรมประเภทนี้ ง่ายต่อการดึงคนเข้าร่วม และขยายพันธมิตรไปสู่สหภาพแรงงานต่างๆ ได้ง่าย แล้วอธิบายถึงสภาพปัญหา ความเชื่อมโยงของปัญหา เพื่อให้แรงงานและชุมชนได้ตระหนักร่วมกัน เพื่อผลักดันทั้งสองปัญหา อย่างมีพลังได้

จุดอ่อน

เนื่องจากมิติการเคลื่อนไหว ระหว่างชุมชนและแรงงาน ถือว่าเป็นมิติใหม่ก็มักจะมีปัญหาอย่างน้อง 3 ประการ

1. อัตราส่วน เนื้อหาบนเวที มุ่งเน้นไปที่บันเทิง
2. ไม่สามารถ เก็บเกี่ยวคนที่เข้าร่วมอย่างหลากหลายได้
3. ไม่สามารถที่จะจำแนกกลุ่มคนและยกระดับได้

กิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการตกผลึกของชุมชนเอง

แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง

กิจกรรมรณรงค์ให้ชาวชุมชนมีส่วนร่วม ในการทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ถือว่าเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการตกผลึกทางความคิด จากข้อสรุปทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ซึ่งถือว่าเศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน เนื่องจากการพัฒนาประเทศถูกกำหนด โดยส่วนบนของสังคม (Top-Down) โดยที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม

ดังนั้น จากข้อสรุปนี้ จึงกลายเป็นกระแสในปัจจุบัน รวมทั้งกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้พูดถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ พูดถึงสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมไว้อย่างมากมาย ทำให้เป็นเงื่อนไขส่วนหนึ่งให้ชาวชุมชนได้ตระหนักถึงพลังของตน

ขณะเดียวกัน โครงการกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ก็ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณและทิศทางในการจัดเวที เมืองใหม่บางพลีได้มีการจัดเวที เพื่อศึกษาค้นคว้า หาจุดเด่น จุดด้อยโอกาส อุปสรรค ของการพัฒนาชุมชนที่ผ่านมา แล้วรวบรวมสรุป เพื่อมาร่วมกันพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง เว้นเสียแต่ว่า บางกิจกรรมที่เกินศักยภาพของชุมชนเท่านั้น จึงต้องร้องขอต่อหน่วยงานภาครัฐ

วิธีการ

1. เปิดเวทีค้นหาประวัติชุมชน
2. เปิดเวทีเตรียมความพร้อมทำความเข้าใจถึงทิศทางเป้าหมาย เวทีนี้มีผู้เข้าร่วม 45 คน
3. เปิดเวทีค้นหา จุดเด่น จุดด้อย เวทีนี้มีผู้เข้าร่วม 95 คน
4. เปิดเวทีค้นหาปัญหาและสาเหตุ แนวทางแก้ไข เวทีนี้มีผู้เข้าร่วม 35 คน
5. เปิดเวทีสรุปปัญหา ความเร่งด่วนของปัญหา เวทีนี้มีผู้เข้าร่วม 30 คน
6. เปิดเวทีเขียนแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง กำหนดกิจกรรมด้วยตนเอง รณรงค์และนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น เทศบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด เวทีนี้มีผู้เข้าร่วม 92 คน

ผลของการระดมการจัดทำเวที

ผลของการระดมปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาในชุมชนเมืองใหม่บางพลี ได้โครงการดังนี้

1. โครงการประเภทอาชีพ เช่นการทำดอกไม้ประดิษฐ์ จากเศษวัสดุเหลือใช้
2. โครงการปรับปรุงสาธารณูปโภค เช่นทางเท้า
3. โครงการศูนย์เรียนรู้ชุมชน

ทั้งสามโครงการนี้ โครงการที่ 1 กับโครงการที่ 2 ชาวชุมชนได้ส่งผ่านความต้องการไปสู่องค์กรภาครัฐ โดยได้จัดเวทีมอบความต้องการ ผ่านรองผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรปราการ ส่วนโครงการที่ 3 นั้น ชาวชุมชนได้ของบประมาณ จากกองทุนเพื่อสังคม เพื่อจัดสร้างเอง

แนวคิด บทบาท การเคลื่อนตัวของพลังชุมชน ในการแก้ไขปัญหาชุมชน

แนวคิดที่รู้สึกว่า "ชุมชน" เป็นของคนทุกคน ที่จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง เป็นแนวคิดที่ตกผลึกของเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับแกนนำ และยิ่งสร้างความมั่นใจยิ่งขึ้น เมื่อได้สั่งสมประสพการณ์ จากการเรียกร้องเรื่องน้ำประปาไม่มีคุณภาพ เรื่องการทิ้งขยะ ถือว่าเป็นการสะสมชัยชนะของกลุ่มพวกตน ในขณะเดียวกัน กระแสการมีส่วนร่วมตามกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน และกระแสที่รัฐ กลไกรัฐต่างๆ ถูกชาวบ้านประท้วง ปรากฏให้เห็นตามสื่อต่างๆ ยิ่งทำให้เครือข่าย ฯ มั่นใจในแนวคิดบทบาท การเคลื่อนตัวเข้าไปมีส่วนร่วมในการคิด วางแผน ตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนมากยิ่งขึ้น

แต่ทั้งนี้กิจกรรมที่ดำเนินการ จะต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนคนไทยด้วย เช่น กิจกรรมการทำบุญต่างๆ เป็นต้น แม้ว่าโดยพื้นฐานคนไทย ยังมีจิตใจที่เกื้อกูล เผื่อแผคนอื่น

หรือที่เรียกว่าคนไทยใจบุญแต่อย่างไรก็ตาม คำนิยาม คำว่า" บุญ" ได้ถูกใส่รหัสหมายเป็นไปตามผลประโยชน์ของผู้กำหนด จึงเกิดการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในหมู่คนในชุมชน ที่เคร่งครัดในประเพณีดั้งเดิม เช่นการทอดผ้าป่าเข้าโรงเรียนก็ดี การจัดบุญผะเหวด (ภาษาถิ่นอีสาน) ในเดือนตุลาคมก็ดี ซึ่งเป็นระยะเวลา ที่ผิดแผกแตกต่างจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนอีสาน ที่จะต้องจัดในเดือน 3 นำมาสู่การต่อสู้ทางความคิด ถึงการจัดงานที่ไม่ตรงกับฤดูกาลที่ตนเคยปฏิบัติ มีการตัดสินความถูก-ผิด ตลอดจนถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ก็มีการถกเถียงกันว่า แบบไหน อย่างไร ถือว่าถูก-ผิด เป็นต้น

การถกเถียงต่อสู้กันทางความคิด และวิธีปฏิบัติในการจัดงานเกิดการขยายวงอย่างกว้างขวาง มีผลต่อการเคลื่อนตัว พลังในชุมชนได้ ถ้าไม่สามารถอธิบายอ้างอิงถึงสิ่งที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น ทำไมถึงต้องทำบุญผะเหวดในเดือนตุลาคมซึ่งเป็นช่วงออกพรรษา ระดับแกนนำ ต้องอธิบายให้ได้ว่า ประเพณีนี้ในภาคกลาง ได้มีการจัด เป็นประจำอยู่แล้ว และที่เครือข่ายฯเรา ได้ถือเอาวันที่ 23 ตุลาคม เป็นวันจัดงานบุญผะเหวดนั้น มีความสอดคล้องตรงกันกับเป้าหมาย วิธีการ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการเลิกทาส ประกาศอิสระภาพให้กับราษฎรผู้ยากไร้ เช่นเดียวกันกับ พระเวสสันดร ที่ทำกิจกรรม มีเป้าหมาย วิธีการเพื่อปลดปล่อยตนเอง และสรรพสัตว์ ให้หลุดพ้นจากเครื่องจองจำคือกิเลส ซึ่งจะยกระดับ ขึ้นไปสู่ความเป็นมนุษย์ ประกาศตนเองเป็นเสรีชนอย่างแท้จริงเป็นต้น

ดังนั้นแนวคิด การเคลื่อนตัวของพลังชุมชน จึงมีความจำเป็น ที่ต้องมีเวที สาธารณะ เพื่อศึกษาค้นคว้า กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และเป็นการเปิดพื้นที่ ให้ชาวชุมชนได้แสดงความคิดเห็นตลอดจนต้องคิดค้นหากิจกรรมที่สอดคล้อง และขยายพันธมิตร ให้กว้างขวางออกไปด้วย ทั้งนี้ระดับแกนนำ ต้องมีความศรัทธาในทิศทาง และเลื่อมใสในหมู่สมาชิกว่า เมื่อมีเวที มีพื้นที่แสดงความคิดเห็น กระแสความกล้าหาญในจริยธรรมอันถูกต้อง จะค่อย ๆถูกสะสมขึ้น แล้วเคลื่อนตัวไปด้วยพลังของชุมชนเอง

ผลของการเคลื่อนตัว

การเคลื่อนตัวของพลังชุมชนในเมืองใหม่บางพลียังถือว่า อยู่ในขอบเขตที่ไร้พลัง ส่งผลสะเทือนในการพัฒนาชุมชน แบบมีส่วนร่วมอยู่ในวงแคบ ประเด็นการขับเคลื่อนของเครือข่ายฯ ยังไม่แหลมคมพอ และเป็นจุดร่วมให้กลุ่มต่าง ๆ เข้าร่วมเคลื่อนไหวอย่างเป็นเอกภาพประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ในชุมชน ขบวนการชุมชนเห็นว่าเป็นปัญหาใหญ่เกินกว่าที่กำลังของตนจะเข้าไปแก้ไขได้ แต่อย่างไรก็ตามปลุ่มเคลื่อนไหวยังเชื่อมั่นในทิศทางของตนเองว่า " ชุมชนจะน่าอยู่ การพัฒนาจะยั่งยืน ต้องเกิดจากการที่ชาวชุมชนมีส่วนร่วม" เพียงเท่านั้น

สรุป

แม้ว่าองค์กรชุมชนในเมืองใหม่บางพลีจะมีความหลากหลายและมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน แต่ถ้าหากดูจากการเข้าร่วมของกลุ่มต่าง ๆ จากกิจกรรมบางประเภทเช่น กรณีประท้วงน้ำประปาก็ดี การจัดงานวันบุญผะเหวดก็ดี องค์กรชุมชนจะมีท่าที ที่มีการประนีประนอมต่อกันค่อนข้างสูงมีการเข้าร่วมกิจกรรมด้วยกันอย่างสมานฉันท์ และนอกจากกนั้นองค์กรแรงงานซึ่งถือว่าเป็นขบวนใหญ่ขบวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในย่านบางพลี และอยู่ในชุมชนก็เคลื่อนตัวเข้าร่วมกับกิจกรรมของชุมชนอย่างน่านสนใจ ทั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าแกนนำต้องคิดค้น ประเด็นเชื่อมร้อยให้เกิดการขับเคลื่อนและขยายแนวร่วม คำนึงถึงประเด็นร่วมและความเป็นพันธมิตรเป็นสำคัญ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรชุมชนที่เคลื่อนตัวอยู่ กับกลไกรัฐ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นนั้น ระดับแกนนำเอง คงต้องเชื่อมประสานแล้วขับเคลื่อนไปพร้อม ๆกันด้วย

พลังชุมชนที่เกิดจากการตกผลึกทางความคิดมั่นใจในทิศทางเลื่อมใสในพลังของตนเองแล้วจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับระเบียบกฎหมาย วัฒนธรรมชุมชนเพื่อใช้เป็นตัวหนุนเสริม ผลักดันและป้องกันให้ขบวนการชุมชน เคลื่อนตัวไปได้อย่างมั่นใจ ซึ่งอย่างน้อยขบวนการชุมชนหนึ่ง ๆ จะต้องประกอบด้วย

1. ผู้นำต้องซื่อสัตย์ จริงใจต่อขบวนการ เลื่อมใสต่อทิศทาง
2. ทีมงานจะต้องศรัทธาเห็นอนาคตของเป้าหมาย
3. สมาชิกจะต้องเข้าใจเป้าหมายที่แจ่มชัด
4. ผู้นำและสมาชิกจะต้องโฆษณาเป้าหมายทิศทางของตนเองอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย
5. จะต้องประสานกับพันธมิตรต่าง ๆ
6. วิธีการจะต้องยืดหยุ่น พลิกแพลงให้ไสอดคล้องกับภาวะวิสัย

การแก้ปัญหาชุมชน การพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม หาใช่เป็นเพียงวาทะกรรมเท่านั้นไม่ กลไกรัฐ ขบวนการประชาชน องค์กรชุมชนจะต้องเชื่อมั่นในพลังของตนเองและเคารพซึ่งกันและกัน ต้องคิดเสมอว่าศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์เป็นเรื่องที่จะต้องปฏิบัติอย่างเท่าเทียมและเข้าใจ ถึงระดับจิตวิญญาณ มีแต่หนทางนี้เพียงเท่านั้นจึงจะสามารถยกระดับการพัฒนาที่เป็นอยู่อย่างยั่งยืนได้